

ISSN 2522-4077 (Print)  
ISSN 2522-4085 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЦЕНТРАЛЬНОУКР АЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА



# НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:  
*Філологічні науки*

Випуск 164

ISSN 2522-4077 (Print)  
ISSN 2522-4085 (Online)

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

# **НАУКОВІ ЗАПИСКИ**

**Серія:  
Філологічні науки**

**Випуск 164**

*35-річчю факультету іноземних мов ЦДПУ  
присвячується*

м. Кропивницький  
«КОД»  
2018



ISSN 2522-40-77 (Print)  
ISSN 2522-4085 (Online)

**Наукові записки. - Випуск 164. - Серія:**  
Філологічні науки – Кропивницький:  
Видавництво «КОД», 2018.– 598 с.  
ISBN 978-617-653-038-1

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань соціолінгвістики, лінгвокогнітивістики, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, тексту та дискурсу, теорії та практики перекладу на матеріалі слов'янських, германських і романських мов.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, учителів-словесників.

**Рецензенти:**

**Іваницька М.Л.**, доктор філологічних наук, професор (м.Київ);  
**Черноватий Л.М.**, доктор педагогічних наук, професор (м. Харків)  
**Бялик В.Д.**, доктор філологічних наук, професор (м.Чернівці);  
**Мізін К.І.**, доктор філологічних наук, професор (м.Переяслав-Хмельницький).

**Іноземні рецензенти:**

**Ріхард Йозеф Бруннер**, доктор філософії *habilit*, професор (Ульм, Німеччина);  
**Аргур Творек**, доктор філософії *habilit*, професор (Вроцлав, Польща).

**РЕДКОЛЕГІЯ:**

1. **Семенюк Олег** – доктор філологічних наук, професор, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (головний редактор).
2. **Ключек Григорій** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури ЦДПУ імені Володимира Винниченка (заступник головного редактора).
3. **Гурбанська Антоніна** – доктор філологічних наук, професор, директор Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв.
4. **Іліаді Олександр** – доктор філологічних наук, професор кафедри методик дошкільної та початкової освіти ЦДПУ імені Володимира Винниченка.
5. **Ковтюх Світлана** – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ЦДПУ імені Володимира Винниченка.
6. **Лучик Василь** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету “Києво-Могилянська академія”.
7. **Манакін Володимир** – доктор філологічних наук, професор.
8. **Міщенко Алла** – доктор філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики ЦДПУ імені Володимира Винниченка.
9. **Михида Сергій** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури та компаративістики, проректор з наукової роботи ЦДПУ імені Володимира Винниченка.
10. **Ожоган Василь** – доктор філологічних наук, професор, віце-президент з науково-педагогічної (навчальної) роботи Національного університету “Києво-Могилянська академія”.
11. **Панченко Володимир** – доктор філологічних наук, професор.
12. **Паращук Валентина** – кандидат філологічних наук, професор кафедри германської філології ЦДПУ імені Володимира Винниченка.
13. **Первеке Андрій** – доктор філологічних наук, професор центру інноваційних освітніх технологій Псковського обласного інституту підвищення кваліфікації працівників освіти (Росія).
14. **Руснак Ірина** – доктор філологічних наук, завідувач кафедри української літератури та компаративістикм Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка.
15. **Білоус Олександр** – кандидат філологічних наук, професор, декан факультету іноземних мов ЦДПУ імені Володимира Винниченка (відповідальний за випуск).

Друкується за ухвалою вченої ради  
Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка  
(*протокол № 6 від 29.01.2018 року*).

Статті подано в авторській редакції

ISSN 2522-4077 (Print)  
ISSN 2522-4085 (Online)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE  
VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN  
STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

# RESEARCH BULLETIN

**Series:**

**Philological Sciences**

**Issue 164**

*Dedicated to the 35th anniversary  
of the School of Foreign Languages of CUSPU*

Kropyvnytskyi  
«KOD»  
2018



**ISSN 2522-40-77 (Print)**  
**ISSN 2522-4085 (Online)**

**Research Bulletin. - Issue 164. - Series:**

Philological Sciences – Kropyvnytskyi:

Publisher «KOD», 2018.– 598 p.

ISBN 978-617-653-038-1

Research Bulletin includes papers researching current issues in sociolinguistics, cognitive linguistics, linguistic conceptology, linguacultural, text, and discourse studies, theory and practice of translation of the Slavic, Germanic and Romance languages in the light of contemporary cognitive-communicative, sociolinguistic and literary studies methodologies. The edition is intended for scholars, instructors, postgraduates and postdocs as well as students of language departments.

**Reviewers:**

**Prof. Mariia Ivanytska**, Doctor of Philology (Kyiv);

**Prof. Leonid Chernovatyi**, Doctor of Pedagogy (Kharkiv);

**Prof. Vasyl Bialyk**, Doctor of Philology (Chernivtsi);

**Prof. Kostiantyn Mizin**, Doctor of Philology (Perejaslav-Hmelnytskyj).

**Foreign reviewers:**

**Richard J. Brunner**, Prof. Dr. phil. habil. (Ulm, Germany);

**Artur Tworek**, Dr. phil. habil. (Wrocław, Poland).

**Editorial Board:**

1. **Prof. Oleg Semeniuk** – Doctor of Philology, President of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (chief editor).
2. **Prof. Hryhorii Klochek** – Doctor of Philology, Head of the Department of Ukrainian Literature, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (deputy chief editor).
3. **Prof. Antonina Hurbanska** – Doctor of Philology, Director of the Institute of Journalism and International Relations, Kyiv National University of Culture and Arts.
4. **Prof. Oleksandr Iliadi** – Doctor of Philology, Head of the Department of Preschool and Primary Education Methods, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.
5. **Prof. Svitlana Kovtiukh** – Candidate of Philology, Head of the Department of the Ukrainian Language, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.
6. **Prof. Vasyl Luchykh** – Doctor of Philology, Head of the Department of General and Slavic Linguistics, National University of “Kyiv-Mohyla Academy”.
7. **Prof. Volodymyr Manakin** – Doctor of Philology.
8. **Ass. Prof. Alla Mishchenko** – Doctor of Philology, Department of Translation, Applied, and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
9. **Prof. Serhii Mykhyda** – Doctor of Philology, Department of the Ukrainian and Foreign Literature, Vice-President for Science and Research of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.
10. **Prof. Vasyl Ozhohan** – Doctor of Philology, Vice-President for Academic Affairs of the National University of “Kyiv-Mohyla Academy”.
11. **Prof. Volodymyr Panchenko** – Doctor of Philology.
12. **Prof. Valentyna Parashchuk** – Candidate of Philology, Department of the English Language and Methods of Its Teaching, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
13. **Prof. Andrey Perzeke** – Doctor of Philology, Centre of the Innovative Educational Technologies, Pskov Regional Institute of Advanced Training for Educators (Russia).
14. **Prof. Iryna Rusnak** – Doctor of Philology, Chair of the Ukrainian Literature and Comparativistics, Institute of Philology of the Borys Grinchenko Kyiv University.
15. **Prof. Oleksandr Bilous** – Candidate of Philology, Dean of the School of Foreign Languages, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (**releasing editor**).

Approved by the Senate of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University (*Protocol Record No. 6. 29 Jan. 2018*).

ISBN 978-617-653-038-1

**The papers are presented in the authors' version**

© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University, 2018  
© Publisher «KOD», 2018

## У 35 РОКІВ ВСЕ ЩЕ ТІЛЬКИ ПОЧИНАЄТЬСЯ.

### Ювілей факультету іноземних мов ЦДПУ ім. В. Винниченка



Ще донедавна 35-річний вік людини асоціювався з офіційним завершенням молодості. Поки Всесвітня організація охорони здоров'я не підняла цю планку ще на десять років. Відтак вважатимемо, що головний осередок іноземних мов на Кропивниччині, в ці дні офіційно відзначає розпал своїх молодих літ.

Факультет іноземних мов ЦДПУ ім. В. Винниченка виник у 1983 році не на порожньому місці, тому нижче ми в двох словах нагадаємо вам усі важливі етапи його становлення:

- 1949 рік – початок підготовки вчителів англійської мови в Кіровоградському педагогічному інституті;
- середина 1950-х рр. – підготовка вчителів широкого профілю з 5-річним терміном навчання, де іноземна мова, зокрема, німецька, вивчалась як другий фах;
- 1962 рік – створення факультету англійської мови;
- 1979 рік – перший набір учителів двох іноземних мов: англійської і німецької, а також переїзд у новий 7-поверховий корпус;
- 1983 рік – утворення кафедри німецької мови і реорганізація факультету, що тепер офіційно став факультетом іноземних мов.

На цьому енергійна прогресивна хода «іноземників» не спинилася:

- 1994 рік – виокремлення кафедри англійської мови з кафедри англійської мови і філології;
- 1997 рік – поява нових ґрунтовних поєднань спеціальностей: «Англійська мова та українська мова і література», «Англійська мова та російська мова і література», «Німецька мова та українська мова і література»;
- 1999 рік – отримання довго омріяної ліцензії на запровадження викладання перекладацького фаху на факультеті і поява відповідної кафедри.
- 2003 – ліцензування нової спеціальності «Прикладна лінгвістика» та поява на факультеті перших студентів з цього прогресивного фаху..

На жаль, з огляду на специфіку жанру, цей стислий, практично лапідарний огляд понад півстолітнього життя викладачів іноземних мов у місті, що шість разів міняло свою назву і нині зветься Кропивницьким, позбавлений емоцій та яскравих барв, якими неминуче сповнювалося буття колишніх попередників факультету. Тут нічого не сказано про «історичне» підґрунтя англійської мови в регіоні, пов'язане з братами-промисловцями Ельворті, вихідцями з аграрного Сомерсетширу в Англії, та першою футбольною командою. Ми ні слова не можемо вставити про єдиного викладача німецької, на якому трималася вся підготовка з німецької мови в тодішньому педінституті. Текст не бринить студентськими радіощами від першої фонолабораторії в середині 1960-х рр. та Австрійської бібліотеки з унікальною колекцією віденського дипломата Бернгарда Шгільфріда торік. Жодними словами неможливо змалювати віртуальну галерею харизматичних викладачів та адміністраторів

начального процесу на іноземних мовах: Н. Д. Андрєєва, В. М. Бабича, Л. Ф. Грицюк, Т. Д. Зеленка, Д. А. Євгененка, А. А. Кернера, М. Т. Кругляка, Б. В. Кучинського, С. С. Линського, Г. Т. Логвиненка, В. П. Натальїна, С. А. Натальїної, С. А. Розенцвейга, М. Ю. Сушкова, В. О. Хрипуна, А. А. Уфимцевої та багатьох інших, – котрі в різні роки заволодівали серцями інститутської та університетської молоді.

Надважке та відповідальне місце за стерном деканату послідовно займали В. М. Бабич, В. А. Василенко, О. О. Рафальський, В. Ю. Парашук. Із 1998 незмінний керівник структурного підрозділу університету, що займає верхні поверхи 7-поверхівки, займає кандидат філологічних наук, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, Заслужений працівник освіти України – Олександр Миколайович Білоус, випускник знаменитого Берлінського університету імені братів Гумбольдтів.

Становлення факультету прийшлося на останнє десятиріччя існування СРСР і тяжкі роки економічної кризи, що його супроводжувала та ще довго потім не відпускала молоду країну, яка виникла на його руїнах. І ці випробування колектив та студенти інмов пройшли із честю, не розгубивши потенціалу, не втративши ні краплини престижності й відгінку наукової елітарності, яким завжди позначалося опанування іноземних мов. Факультет друкував підручники й посібники, купував галузеву літературу, не просто ремонтував аудиторії, а всіляко її розширював, обзавівшись однією з найкращих комп'ютерних лабораторій в нинішньому ЦДПУ. Про останню кортить сказати окреме слово: вона першою в Україні (!) обзавелася повноцінним пакетом програмного забезпечення, необхідного для підготовки перекладачів та прикладних лінгвістів – інструментами автоматизованого перекладу текстів, самі назви яких є показником класу в професійному середовищі: Across Language Server, Déjà Vu X3, memoQ, SDL Passolo, SDL Trados Studio, CLAT, програми по роботі з термінологією та для впорядкування термінологічних баз даних і словників SDL MultiTerm. Зараз технології Wi-Fi, Інтернет, проектори в усіх лекційних, шикарна бібліотека в кількох методкабінетах та спеціалізованій аудиторії Мовного центру підвищення кваліфікації вже нікого не дивують, але ще якийсь десяток років тому це здавалося неможливим у стінах регіонального педагогічного університету.

Факультет веде активне спілкування із закордонними колегами, тільки за останні два роки підписавши угоди про співпрацю з Віденським університетом, Педагогічним університетом землі Штирія міста Грац/Австрія, Грацьким університетом імені Карла і Франца, Католицьким університетом Левена в Бельгії, Технічним університетом міста Кельн, Вроцлавським університетом та знаменитим на весь світ римським вишем «Ла Сап'єнца», лекції студентам читали представники Берліна, Братислави, Відня, Вроцлава, Гамбурга, Граца, Единбурга, Інсбрука, Кельна, Левена, Лондона, Монклера, Мюнхена, Мугла, Оксфорда, Падуя, Ульма.

Гордістю викладачів факультету є міжнародна науково-практична конференція «Мови і світ: дослідження та викладання», яка щороку (!) збирає філологічний, зокрема, перекладацький, цвіт України та численних гостей із закордону. Тільки за останнє десятиріччя в її рамках факультет видрукував понад тридцять томів «Наукових записок», статті до яких подавало понад двісті п'ятдесят професорів і докторів наук.

Факультет видає свою студентську газету, проводить усеукраїнські конкурси з ораторського мистецтва (в рамках змагань English Speaking Union) та художнього перекладу, а ще – просто веселиться та живе повнокровним життям, щоосені запалюючи публіку талантами своїх студентів на традиційному «Вернісажі талантів».

До речі, останні – студенти іноземних мов – основний наш капітал. Вони не тільки навчають школярів усієї області та багатьох інших областей англійській та німецькій мовам, повністю забезпечуючи педагогічні потреби Кіровоградщини, вони також активно перекладають, друкують художні твори, субтитрують серіали, займаються громадською діяльністю, боронять цілісність і суверенітет держави – вони залишаються активними, небайдужими громадянами, і від цього нас усіх проймає щемка гордість за свою діяльність, адже ми всі, викладачі факультету, відчуваємо свою співучасть у досягненнях молоді та внесок в її становлення.

Насамкінець хотілось би сказати наступне: в багатьох країнах світу 35-річний ювілей образно пов'язується із коралами. Але ж корали крихіткі, хоча й красиві, і часто втрачають усі свої барви, потрапивши з-під води на свіже повітря, а яскравий колір зберігають лише за умов консервації та повної, так би мовити, муміфікації – погана метафора для установи, що тільки набирає обертів у своєму розвитку. Тому нам миліший в цьому відношенні досвід американців, котрі вважають, що 35-річчя – це нефритова річниця. Нефрит міцний і в'язкий, він стійкий проти злигоднів та легко адаптується до нових умов, як і факультет іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

**VIVAT FACULTAS! VIVAT ACADEMIA! VIVAT PROFESSORES!**



## СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ, ВЗАЄМОДІЯ Й КОНТАКТУВАННЯ МОВ

УДК 81'27

### ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ І МОВНИХ ЯВИЩ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В ФЕЙЛЕТОНАХ ОСТАПА ВИШНІ

**Олег СЕМЕНЮК (Кропивницький, Україна)**

*У статті розглядаються особливості соціокультурної ситуації, які зафіксувалися в текстах фейлетонів Остапа Вишні, що були написані в 19-20 роках ХХ століття. Проводяться порівняння з явищами, які притаманні українському дискурсу початку ХХІ століття. Акцентується увага на тезі про зв'язок суспільних і мовних змін, у результаті якого при повільній або циклічній трансформації суспільства, суспільні дискусії знаходять виявлення в схожих або тотожних мовних/мовленневих моделях. Автор як мовна особистість інтерпретує й реалізує в тексті мовні потенції, актуальні для свого часу.*

**Ключові слова:** фейлетон, Остап Вишня, лінгвокультурна ситуація, періоди соціальних перетворень, герменевтика, слова доби.

*Олег Семенюк. Отражение социальных и языковых явлений начала ХХ века в фейлетонах Остапа Вишни. В статье рассматриваются особенности социокультурной ситуации, которые зафиксировались в текстах фельетонов Остапа Вишни, написанных в 19-20-х годах ХХ столетия. Проведено сравнение с явлениями, присущими украинскому дискурсу начала ХХІ века. Акцентируется внимание на тезисе о связи социальных и языковых изменений, в результате которой при медленной или циклической трансформации общества, общественные дискуссии находят проявление в похожих или тождественных языковых/речевых моделях. Автор как языковая личность интерпретирует и реализует в тексте языковые потенции, актуальные для своего времени.*

**Ключевые слова:** фельетон, Остап Вишня, лингвокультурная ситуация, периоды социальных преобразований, герменевтика, слова эпохи.

*Oleh Semeniuk. Reflection of social and lingual phenomena of the early 20<sup>th</sup> century in Ostap Vyshnia's feuilletons. The article dwells on the peculiarities of the lingual and social situations rendered in the feuilletons by Ostap Vyshnia written in the 1920s. They have been compared to the phenomena characteristic of the Ukrainian discourse of the early 21<sup>st</sup> century. The relations of the social and lingual changes have been also highlighted as the social discussions which undergo slow social transformations express themselves in similar or equal language / speech models. The author being a linguistic personality, interprets and implements linguistic potentials in the text which are topical for his/her own time. The feuilletons texts of the aforementioned time period prove the Ukrainian language capacities to reflect and reproduce complex social, political, and cultural processes by language means with which a contemporary speaker is also acquainted.*

**Keywords:** feuilleton, Ostap Vyshnia, lingual and cultural situation, social transformations periods, hermeneutics, words of the period.

Особливості художнього стилю, мови О. Вишні були предметом ґрунтовного дослідження багатьох учених, зокрема: І.М.Дузя, І.В.Зуб, А.Ф.Журавського, Б.Г.Пришви, А.П.Романченко, Г.Ф.Семенюка, Ю.І.Цєкова та ін.

Становлення України як держави сприяло зростанню інтересу до постатей представників української культури. Широкому загалу відкрилися й інші боки життя й доробку автора, що сприяло хвилі нового інтересу науковців, переважно літературознавців, до його творчості. З'являються цікаві розвідки Л.М.Антипової, О.В.Векуа, Н.Вінникової, Т.Пересунько, А.В.Піки, М.Степаненка, О.С.Ярвого та ін.

Коли письменник, відомий пізніше як Остап Вишня, працював репортером, він писав фейлетони в газетах Української Народної Республіки. Твори раннього періоду (20-х років ХХ століття) не були знайомі широкому колу читачів, проте про них знали компетентні органи, тому товариш Павло Губенко і був репресований. Після розпаду СРСР і зникнення впливу радянської ідеології ці тексти стали загальнодоступними. Так, у 2016 році вийшла друком ще одна збірка: «Вишневі усмішки. Заборонені твори». До її упорядкування й укладання мали причетність фахівці Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка.

Метою нашої статті є аналіз текстів фейлетонів Остапа Вишні часів УНР для виявлення певних актуальних для того періоду лінгвістичних, соціальних, культурних особливостей та порівняння їх з явищами сучасного українського дискурсу.

У своєму дослідженні ми поділяємо думки багатьох філософів-герменевтиків (В.Дільтея, М.Гайдеггера, Г-Г.Гадамера, П.Рікера та ін.) про те, що літературні твори відтворюють дійсність набагато об'єктивніше, ніж історичні розвідки дослідників, на які завжди впливають суб'єктивні фактори [3]. У цьому аспекті фейлетон як жанр, що народився в епоху Великої французької революції і побудований на сатирично-гумористичній інтерпретації реальних фактів, актуальних для сьогодення, є безцінним джерелом аналізу лінгво- та психокультурної ситуації. (Див.: «*фейлетон* — художньо-публіцистичний жанр літератури, в основі якого лежать реальні факти, які зображено в сатиричному або гумористичному плані» [5, с.706].

Періоди політичних зламів і соціальних трансформацій мають, як відомо, багато спільного, незалежно від часу, у який вони відбувалися. Дослідники знаходять схоже, наприклад, в філософсько-політичній, мовно-культурній, соціально-психологічній компоненті періодів Великої французької, Жовтневої революції в Росії, перебудові 90-х років ХХ століття в СРСР тощо.

Явища, що відбуваються в сучасній Україні, в літературі, ЗМІ, публіцистиці часто ілюструють фрагментами з творів М.Булгакова, В.Винниченка, М.Куліша та ін., у яких відтворюються події буремного початку ХХ ст. У цьому сенсі ранні твори (публіцистика, репортаж) Остапа Вишні-журналіста також актуальні. Якби не примітки в кінці текстів фейлетонів, що вони написані у 1919-1920 роках, то деякі з них можна було б віднести до сучасних.

Якщо вважати талановитого письменника своєрідною «ідеальною мовною особистістю», яка відчуває всі нюанси національної мови та живого мовлення, який використовує мову як інструмент впливу, то маємо припустити, що такі особистості найбільш виразно відчувають проблемні аспекти мовлення, акцентують увагу на «мовних хворобах» і, навпаки, плекають нові «позитивні» мовні паростки. До речі, багато дослідників говорять про величезну популярність творів Остапа Вишні у двадцяті роки. Зазначають, що його читали й видавали в УНР найбільшими після Тараса Шевченка накладками [1, с.6].

Навіть побіжний погляд на фейлетони О.Вишні дає можливість побачити, що письменника й суспільство збурювали, а іноді й дратували, не тільки дуже схожі на сьогоднішні соціальні проблеми, але й їх мовне віддзеркалення. Зосередимося на деяких із них.

Поява політичних сил, партій із схожими назвами, що призводить до дифузії концептуальних понять. Нагадаємо, що початок ХХ століття - період, коли в мові під впливом політичних процесів відбувається ідеологізація слів *пролетаріат*, *робітники*, *селянство* тощо. Один із аспектів такої ідеологізації в українській мові простежується в наведеному нижче фрагменті фейлетону:

«На Україні найбільше селянства. Згуртувалося воно в селянські спілки. Здавалося б:

Селянство зорганізувалося, виявило свою волю, свої бажання. Сказало «*Селоспілці*»:

Провадь! Так ні:

З'являється ще «*селянський*» центр.

«*Селянська соціалістична партія*».

Кого вона репрезентує?

Теж селян? Яких...» (Рятуйте. 1919 р.).<sup>1</sup>

Цікаво, що б сказав письменник про сьогоднішній момент, коли в Україні серед офіційно зареєстрованих (із 1991 року) п'ять «селянських» партій (*Селянська партія України*, *Партія відродження села*, *Партія «Селянський блок "Аграрна Україна"»*, *Аграрна партія України*, *Партія селян*). Ще декілька партій долучаються до електорату селян

<sup>1</sup> Тут і далі приклади наводяться за виданням: Вишня Остап. Вишневі усмішки. Заборонені твори / Остап Вишня; укл., прим. передм. С.А.Гальченка. – Харків, 2016. – 416 с. Указано назву твору та рік написання.

опосередковано (*Партія «Наша земля», партія «Мирний колос»*). Ми також ставимо собі питання – кого вони репрезентують?

Фейлетони Остапа Вишні повідомляють пересічному, навіть не дуже освіченому в історії читачу, що реформи, які є центром уваги сучасних політиків і журналістів, намагалися впровадити ще років 100 назад, і тоді від них теж не всі були в захваті:

«На державній нараді представник її (Української народної партії) розписався за весь народ. Зокрема за селян він розчеркнувся:

- Селянство, мовляв, не співчуває *аграрній реформі* ні з боку психологічного, ні економічного!» (Рятуйте, 1919 р.).

«Прем'єр-міністр заявив, що справа з організацією влади на місцях з кожним днем ліпшає. Проводиться вона на принципах широкій *децентралізації* й *самоврядування*. Принцип *децентралізації* полягає в тому, що місця все ламають голову:

Де центр?... Де центр?..» (Розмова з міністрами УНР, 1919 р.);

«...Поважна редакція якраз заклопотана вирішенням питання: «Чи здатне наше селянство до влади» і «Яка *земська реформа* в нас пройде»...» (Коемуждо по делам його, 1919 р.).

У сучасному інформаційному просторі України, в політичному й соціальному дискурсі значно збільшилася кількість назв реформ і необхідних суспільних трансформацій. Є тут і *процес децентралізації, й адміністративна реформа, й аграрна реформа*, а також: *пенсійна реформа, освітня реформа* (і, окремо: *реформа вищої освіти, реформа загальної середньої освіти, реформа професійної освіти*), *медична реформа, реформа енергетичного сектору, реформа армії, реформа фінансової системи, реформа ЖКГ, реформа виборчого законодавства, податкова реформа, судова реформа, реформа інфраструктури, реформа управління національною власністю, реформа державних закупівель, реформа національної системи та оборони, конституційна реформа, антикорупційна реформа* тощо.

Така висока щільність назв реформ, важливих для різних галузей і складників суспільного життя, які обертаються в загальному, а не спеціальному, дискурсі, має подвійний ефект. З одного боку, це свідчить про зміни в суспільстві, до яких прагнуть люди, а з іншого – імпліцитно вказує на те, що наразі механізми управління й господарювання неефективні, якщо їх треба реформувати.

У часи соціально-психологічних зламів суспільство завжди шукає героїв, визволителів, спасителів, кумирів, своєрідні «чарівні палички» для виконання соціальних бажань. На початку ХХ століття одними з таких «сакральних» слів-символів були *Антанта* (військово-політичне угруповання, основними членами якого були Велика Британія, Французька республіка і Російська імперія, створене в 1904–1907 роках, домінувало в міжнародних відносинах перших десятиліть ХХ століття), *Європа, Захід*.

«*Антанта!* Скажіть, хто не чув цього слова?

Чи знайдете ви у найтемнішому закапелочкові земної кулі хоч одну людину, яка б ніколи не чула або ніколи не сказала слова «*антанта*»?!

За останній час назва ця пролізла в уші, очі, ніс.

Вона, як кисень або водень стала необхідною частиною повітря!

- *Антанта* дозволила!

- *Антанта* не дозволила!

- *Антанта* сказала!

*Антанта... Антанта...*

*Антанта тут! Антанта там!*

Скрізь *антанта*.....

*Антанта* – це там! Отам куди всі дивляться зараз! В *Європі*. На *Заході*»

(Антанта, 1919 р.).

У сьогоденному дискурсі місце *Антанти* займають: *НАТО, Євросоюз, Велика сімка, а Європа, захід* (у значенні – європейські держави, західна демократія) наче й не зникали.

Після зміни влади, заснування держави, зникнення царської цензури та появи нових газет, навіть у місцевих ЗМІ почали з'являтися статті на міжнародну тематику, і для



збільшення попиту вони, зазвичай, мали сенсаційні, іноді аж занадто експресивні заголовки. Зрозуміло, що інформація в цих статтях не завжди була коректною, а деякі з них були на рівні, як зараз кажуть, «фейків». Тексти фейлетонів Остапа Вишні зафіксували появу штампів у газетних заголовках, які живуть і до сьогодні. Наприклад:

«– Що я, справді, гірший за інших, чи що?»

Яку газету чи журнал не розгорнеш, скрїзь тобі:

- Огляд закордонної політики.

- «Вперед чи назад?»

- «Мирова катастрофа».

- «Світова пожежа».

- «Економічне банкрутство».

- «Всесвітня революція».

- «Нові політичні комбінації».

Et cetera, et cetera...

Розумієте, заздрісно.

Усі пишуть, а я – ні...» (Огляд закордонної політики, 1920 р.).

Ми ввели для спроби один із цих заголовків в Інтернет-пошуковик, і зрозуміли, що «схема» діє:

«Вперед чи назад»: «Вперед, назад чи в невідоме: який курс візьме ЄС на саміті в Римі?»; *Чи вперед, чи назад?* (про виборчу реформу і порівняння із західними зразками); *Україні куди? Вперед чи назад?* Вперед у Європу чи назад в СРСР?

У фейлетонах О.Вишні можна помітити й виразні «слова-символи» доби. Одне з них – *держав*а - тільки починало набувати нових смислів в українському дискурсі. Див.:

«- *Держава!*?!

Як вабить до себе це слово.

Який в ньому таємничий і разом з тим прекрасний зміст!

Скільки з-за нього загублено молодого та чудового! Скільки зіпсовано нервів!

Скільки продумано мозку! Скільки перечитано!

Скільки удержано наперед утримання!

Скільки вкладено скарбових грошей!!!»

(Про державу і про все те, що до неї стосується, 1919 р.).

Зазначимо, що на початку ХХ століття в українській мові слово *держав*а мало чотири основні значення, серед яких не основним (за словником Б.Грінченка) було 'влада':

«**Держав**а, -ви, ж. 1) Прочность, крѣпость. *Нащо продовбав таку велику дірку? Мало держави буде*, т. е. вслѣдствіе большихъ размѣровъ дыры, окружающее ее дерево будетъ слишкомъ тонко и потому не прочно, не будетъ держать. То-же говорится о планкѣ, напр., если ее слишкомъ вытесать въ какомъ-либо мѣстѣ: тогда тамъ *буде мало держави*». Кременч. у. 2) Помѣстье; владѣнія. *Батько вмер, так він і зостався хазяїном на всій державі*. ЗОЮР. II. 61. 3) Чаше съ удареніемъ на второмъ слогѣ. Государство. 4) Власть. *Хлоп у нас розуміє панську волю і силу не так, як тут, на сьому безлюдді. То була держав*а, справді держава. Хата. 139. *За твоєї держави як буде — побачимо*. Н-Волынск. у.» [2, с.370].

Великий словник української мови вже фіксує окрему лексему *держав*а, значення якої є результатом впливу соціально-політичних процесів ХХ століття. Див.: «**Держав**а, и, жін. Апарат політичної влади в суспільстві. *Разом із суспільним поділом праці і диференціацією суспільства на багатих і бідних, вільних і рабів, виникає і нове історичне явище — класи, створюються умови, які сприяють переходу від первісно-общинного ладу до держави* (Нариси стародавньої історії УРСР, 1957, 110); *Він [В. І. Ленін] підкреслив, що без пролетарської держави, без диктатури пролетаріату не можна зламати опір поваленої буржуазії, відстояти завоювання революції і побудувати соціалістичне суспільство* (Ленін, Коротка біографія, 1955, 152); / Країна з таким апаратом політичної влади. *Будучи складовою і невід'ємною частиною Радянського Союзу, Українська РСР виросла в одну з найбільших*

*держав Європи* (Наука і життя, 12, 1957, 1); *Тринадцять морів і два океани Омивають державу мою* (Микола Нагнибіда, Пісня..., 1949, 64)» [6, с. 248].

Мало пройти майже 100 років, щоб слово набуло остаточного значення, яке домінує в концептуальній і мовній картинах світу українців. Див.: «**держáва** — апарат політичної влади в суспільстві, а також країна з таким політичним апаратом; на українських землях держава постала 862-го року за часів правління князів Аскольда й Діра; проте ще тривалий час трималися родові звичаї, князь був тільки військовим провідником та охоронцем родів, а справжню владу мали старшини в роді, що з часом перетворилися на княже боярство (*див. віче*); об'єднати Русь-Україну в одних руках удалося князеві Володимирі Великому (975 - 1015), а пізніше Ярославу Мудрому (1018 - 1054); по смерті останнього Україна остаточно поділилася на *уділи*; дохристиянський світогляд культивував особисту *волю* і тим відкидав можливість сильного проводу; з нашествям монголо-татарів вироблення в Україні державницького світогляду припинилося аж до періоду Козаччини» [4, с.178].

У сучасних українських мас-медіа часто звертаються до поняття «суверенна держава», у визначенні якого є важливі для сучасного українського суспільства семантичні центри: «тип держави, який характеризується *суверенітетом, незалежністю і самостійністю* в зовнішніх і внутрішніх справах».

Зафіксовано в текстах фейлетонів і своєрідний «кон'юнктурний паремійний фонд» того часу, який також актуальний і сьогодні. Тут і заклики: «Коли це наші представники як вжарять: «*Слава Вкраїнському Народові!*» (Сон, 1920 р.), і крилаті вислови: «... Комусь кричав: «*Борітеся – поборете*»( там само), і трансформовані фразеологізми: «...снилося...із якимось *пролетарем єднався*» (там само), і метафоричні перифрази: «...заплямували *славетну історію визволення Українського народу...*За панську ласку, за привілеї - *Продали народ*. Той народ, що вже 2 роки *б'ється в невимовно тяжких обставинах*» (Ганьба, 1919 р.) тощо.

Зазначимо також, що в текстах фейлетонів 19-20 років минулого століття зафіксовано мовні одиниці (слова, вирази, словосполучення) які є ключовими і для сучасного «політичного діалогу». Наприклад: *Це – зрада! Це - ганьба!* тощо. Окрім цього, покажемо також є переважно негативний контекст, у якому використовуються слова, що позначають очільників тогочасної УНР (*прем'єр міністр, гетьман, голова Ради*) . В сучасному дискурсі українських ЗМІ такі ж тенденції, що може бути ще одним доведенням теорії «анархічності» українського суспільства, недовіру до державних керманів та влади в цілому як ментальну рису українців.

Короткими висновками нашої статті можуть бути такі тези:

1.Маркерами сталості літературної мови є, зокрема, й сформовані засоби і прийоми сатирично-гумористичного опису реальності, тотожні оцінні відчуття неологізмів, штампів і т.ін., що викликають майже однакову реакцію носіїв мови, яких розділяє 100 років.

2.Суспільні й мовні зміни міцно пов'язані, якщо суспільство трансформується повільно або циклічно, суспільні дискусії знаходять виявлення в подібних або тих же мовленнєвих моделях.

3.Автор як мовна особистість інтерпретує й реалізує в тексті мовні потенції, актуальні для свого часу. Тексти фейлетонів Остапа Вишні, що написані на початку 20-х років ХХ століття, засвідчують здатність української мови до відтворення перебігу й оцінки складних суспільно-політичних і культурних процесів засобами, актуальними і для сучасного носія мови. Це імпліцитно свідчить про єдиний соціокультурний і ментальний простір української нації ХХ-ХХІ століть, сформований і відтворений мовою.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

- 1.Вишня Остап. Вишневі усмішки. Заборонені твори / Остап Вишня; укл., прим. передм. С.А.Гальченка. – 2-ге вид. доп. – Харків: Книжковий Клуб, 2016. – 416 с.
2. Гринченко Борис. Словник української мови у 4-х томах / Борис Гринченко. – Т.І. – К.:«Наукова думка», 1996. – 496 с.
3. Дільтей Вільгельм. Виникнення герменевтики // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія / Вільгельм Дільтей. – Київ: Ваклер, 1996. – С.33–60.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – С. 178.

5. Літературознавчий словник-довідник /Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.  
6. Словник української мови: в 11 томах. – Том 2. – К.: Наукова думка, 1971. – 550 с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Олег Семенюк** – доктор філологічних наук, професор, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

*Наукові інтереси:* вплив екстралінгвальних факторів на мову, контактування мов, комунікативна лінгвістика.

УДК 81'276+81'23

## ФОРМУВАННЯ МОВНОГО ОТОЧЕННЯ МІСТА ПІД УПЛИВОМ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ

**Тетяна ГАРЛИЦЬКА (Кривий Ріг, Україна)**

*У статті розглядаються лінгвокультурні та соціально-психологічні чинники, які впливають на формування мови сучасного міста; дається визначення поняття «мова міста» та характеристика основних форм спілкування в міському середовищі. У роботі наголошується, що такі соціальні чинники, як соціальне середовище, потужність спільноти, соціальний контекст, у якому відбувається спілкування, стосунки між комунікантами, вікові, гендерні особливості, соціальні ролі та статус мовця, рівень загальної освіти та авторитет індивіда, його соціальне оточення, нерозривно пов'язані з психологічними умовами, які є рушійною силою окремих соціальних і комунікативних процесів, зокрема вираження експресивно-емоційного ставлення до висловлюваного, прагнення виділитися, видаватися дотепним, демонстрація мовної розкутості тощо. Варто зазначити, що лінгвопсихологічна рівновага між нормативною і ненормативною лексикою, що спостерігається під час спокійного життя, порушується в епоху сильних суспільних потрясінь, зокрема війни; за таких умов жаргонізація мовлення до певної міри є природним мовним процесом. Активному впровадженню некодифікованої лексики в мовне середовище міста також сприяють демократизація та розкутість таких сфер суспільного життя, як ЗМІ, художня література, кінематограф, міський фольклор, а також дегуманізація та деморалізація соціокультурних цінностей.*

**Ключові слова:** мова міста, мовна поведінка, форми спілкування, лінгвокультурні чинники, соціально-психологічні чинники, нелітературна лексика, культура мови.

*Татьяна Гарлицкая. Формирование языкового окружения города под влиянием лингвокультурных и социально-психологических факторов. В статье рассматриваются лингвокультурные и социально-психологические факторы, которые влияют на формирование языка современного города; даётся определение понятия «язык города» и характеристика основных форм общения в городской среде. В работе отмечается, что такие социальные факторы, как социальная среда, сила общества, социальный контекст, в котором происходит общение, отношения между коммуникантами, возрастные, гендерные особенности, социальные роли и статус говорящего, уровень общего образования и авторитет индивида, его социальное окружение, неразрывно связаны с психологическими условиями, которые являются движущей силой отдельных социальных и коммуникативных процессов, в частности выражения экспрессивно-эмоционального отношения к высказыванию, желание выделиться, казаться остроумным, демонстрация языкового раскрепощения и т. п. Стоит заметить, что лингвопсихологическое равновесие между нормативной и ненормативной лексикой, которое наблюдается во время спокойной жизни, разрушается в эпоху сильных общественных потрясений, в частности войны; при таких условиях жаргонизация речи в некоторой степени является природным языковым процессом. Активному внедрению некодифицированной лексики в языковую среду города также способствуют демократизация и раскрепощение таких сфер общественной жизни, как СМИ, художественная литература, кинематограф, городской фольклор, а также дегуманизация и деморализация социокультурных ценностей.*

**Ключевые слова:** язык города, языковое поведение, формы общения, лингвокультурные факторы, социально-психологические факторы, нелитературная лексика, культура речи.

*Tetiana Harlytska. Forming of the city language under the influence of linguocultural and socio-psychological factors. The article is devoted to the linguocultural and social-psychological factors which influence the forming of modern city language; the definition of the concept «city language» and the characteristics of the main forms of communication in the city environment are also given here. The study emphasizes that such social factors as the social environment, community power, social context, in which the communication occurs, the relations between the speakers, age and gender peculiarities, social roles and speaker's status, person's level of general education and authority, his social environment, are connected with psychological conditions, which are the motive force of some social and communicative processes, in particular expressing the emotional attitude to the said things, the aspiration for distinguishing and being witty, the demonstration of language liberty etc. It is worth noticing that linguo-psychological balance between standard and non-standard vocabulary, which is observed during the peaceful life, can be distorted in the epoch of strong public disturbances, especially war; in such period the slangization of speech is considered as a natural language process. Democratization and liberty of such social spheres as mass media, fiction,*



*cinematograph, city folklore help non-standard vocabulary spread in the city language. There are also some linguocultural factors, such as dehumanization and demoralization of sociocultural values, the disposition of expressive-emotional attitude to the utterances, language game, avoiding clichés, language simplification, prestigiousness of borrowed words, with the help of which the slangization of the city communication is in progress; spreading and frequency of invective vocabulary in some cultures, in particular Ukrainian and Russian, is a psychological relaxation, the way of overcoming some negative emotions.*

*Key words: city language, language behavior, forms of communication, linguocultural factors, socio-psychological factors, non-standard vocabulary, language culture.*

У зв'язку з інтенсивним поширенням урбанізаційних процесів, які охопили переважну більшість країн світу, надзвичайно **актуальним** питанням сьогодення є проблема міста, зокрема його мовного середовища, адже мова сучасного міста є надзвичайно складним утворенням, що відображає різні соціальні, етнічні, культурні, духовні особливості як окремої нації, так і різних народів у цілому.

У лінгвістичній науці міській проблематиці присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних дослідників. У колі основних питань перебуває мовна ситуація окремих міст (Л. Педерсон (Чикаго), В. Лабов, Дж. Фішман (Нью-Йорк), К. Хандке (Варшава), В. Колесов (Санкт-Петербург), Б. Осипов (Омск), Л. Корновенко (Черкаси), Є. Степанов (Одеса), О. Палінська, Л. Підкуймуха (Львів)), методологічне осмислення міського мовлення (Л. Грумадене, Т. Єрофеева, З. Комарова, О. Селіванова, Є. Степанов, Дж. Мерсер, Л. Куфнер, Р. Макдевід), соціальна та функціональна диференціація мови міста (Л. Ставицька, В. Товстенко, М. Навальна, О. Липатов, Л. Крисін, М. Китайгородська, Л. Педерсон, Е. Партридж).

Практично поза увагою мовознавців залишаються умови, за яких відбувається формування міського мовлення, тому **мета** нашої роботи полягає у виявленні лінгвокультурних та соціально-психологічних чинників, які впливають на формування мовного оточення міста. Поставлена мета передбачає вирішення наступних **завдань**: 1) детермінувати поняття «мова міста»; 2) охарактеризувати основні форми спілкування в міському середовищі; 3) визначити роль основних умов, за яких формується мова міста.

У працях сучасних урбанолінгвістів усе частіше поняття мова міста не лише задає об'єкт дослідження, але й є повноцінним терміном, якому кожен із дослідників намагається запропонувати якнайточніше визначення. У розумінні Н. Ісмагілової, мова міста – це сукупність різних підсистем, що знаходяться в постійній взаємодії, а також некодифікованих і кодифікованих мовних засобів, що вживаються жителями того чи того міста в усному та писемному мовленні, комбіноване вживання яких не оцінюється як недопустиме відхилення від норм літературної мови [2, с. 10]. За визначенням А. Юнаковської, мова сучасного міста – це історично усталена сукупність типів міського мовлення, що використовується в межах міста різними соціальними групами, об'єднаними знанням «коду міста» [8, с. 194]. Ми детермінуємо поняття «мова міста» як варіант загальнонародної мови, що має самостійну складну ієрархічну структуру; соціально-функціональний різновид мови, що побутує в міському середовищі, об'єднуючи в своїй структурі увесь спектр різних типів міського мовлення із переважанням усно-розмовних лінгвем.

Варто зазначити, що важливим чинником, який моделює мовну поведінку сучасного соціуму, є рівень урбанізованості середовища, результатом якого є домінування в загальнонаціональному мовному житті міських усно-розмовних форм спілкування, до яких можна зарахувати різні проміжні перехідні типи мовлення, що використовуються в розмовно-побутовому спілкуванні, але не мають територіально обмеженого характеру (койне, просторіччя, інтердіалект, суржик, піджин, креол) та різні соціальні діалекти (сленг, професійні, корпоративні жаргони, аргю). Вибір тієї чи тієї форми спілкування пов'язаний із різними лінгвокультурними, соціальними, психологічними чинниками.

Досліджуючи мовну поведінку особистості в цілому, деякі дослідники (О. Михальчук, Г. Залізняк, Л. Масенко) виділяють власне мовні та позамовні чинники, що впливають на її формування, останні з яких поділяють на соціальні, психологічні, правові та соціокультурні [3, с. 33]. Так, до соціальних чинників, що впливають на мовну поведінку особистості, належать комунікативна сфера, соціальне середовище, статус, потужність спільноти та деякі ситуативно-стратифікаційні чинники, як от: соціальний контекст, у якому відбувається спілкування, статус індивіда, стосунки між комунікантами [3, с. 33]. Вивчаючи окремі форми

міського мовлення, деякі дослідники (А. Мархоцька, Ф. Бацевич, В. Жельвіс, Н. Панова та ін.) акцентують на важливості вікових, гендерних особливостей, соціальних ролей та статусу мовця, рівні загальної освіти та авторитеті індивіда, його соціальному оточенні. Однак соціальні чинники нерозривно пов'язані із психологічними умовами, які є рушійною силою окремих соціальних і комунікативних процесів.

Одним із найважливіших соціальних чинників, що впливає на формування мови міста, можна назвати вік мовця, адже, як відомо, невід'ємною і досить численною складовою міського мовлення є молодіжний сленг, який у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. «перетворився з протестної риси окремих соціальних груп на винятково поширене, універсальне, «тотальне» явище масової культури» [7, с. 7]. Серед психологічних чинників, які сприяють поширенню молодіжного сленгу в мовному середовищі міста, варто назвати самоствердження особистості, протестовість, визивність, конспірацію молодого покоління, ототожнення з певною соціальною групою та відмежування від інших, уникнення соціальної ізоляції, орієнтацію на соціально значущі цілі. Виходячи за межі своєї вікової категорії, молодіжний сленг популяризується й серед людей старшого покоління, людей різного рівня освіченості, різної гендерної приналежності, основними причинами чого є вираження експресивно-емоційного ставлення до висловлюваного (незадоволення, негатив, зневага, байдужість, іронія, сарказм), прагнення виділитися, видаватися дотепним, демонстрація мовної розкутості тощо. Однак надмірне та невиправдане звернення жителя міста до сленгової лексики, на наш погляд, є ознакою мовних лінощів, адже той факт, що сленгове слово постійно перебуває «на слуху», його емоційне наповнення та лаконізм породжують у свідомості мовця байдужість до пошуку нейтрального відповідника.

Важливе значення у формуванні мовлення молодого покоління мають також лінгвокультурні чинники. Існує думка, що в молодіжному середовищі панує знижена культура, адже пріоритети віддаються гедоністичним цінностям, основна увага фокусується на фізіологічних потребах людини і першочергове значення має культ моди речей. Усі ці процеси знаходять своє відображення в мові: увиразнення, оживлення мовлення, мовна гра стають причиною використання жаргонної лексики; жартівливість номінацій, уникнення штампів, спрощення мовлення породжують залучення в мовний обіг просторічної лексики; мовна мода підвищує значущість та престижність запозичених лексем; терпимість, конформізм та постійне перемикання кодів стають причиною таких мовних утворень, як суржик, піджин, креол; уживання нецензурної лексики дорослими в присутності дітей, що є природним явищем для деяких культур, зокрема російської, української, американської, стає причиною наслідування молоддю відповідної мовної поведінки.

Дегуманізація і деморалізація соціокультурних цінностей є основними чинниками, що сприяють поширенню вульгарного мовлення в суспільстві. Однак у кожній культурі соціально-психологічні мотиви вживання обценної лексики можуть дещо відрізнятись. Так, досліджуючи нелітературну лексику української мови, В. Півнюк, зазначає, що сучасні проблеми поширення брутального спілкування стосуються, передусім, російськомовних міських середовищ України, хоча саме явище виходить за межі України і однаково стосується Росії і, власне, може бути потрактоване ширше – як властиве всьому «пострадянському» простору; а поділ населення України на україномовне і російськомовне авторка доповнює поділом на суржиломовне і матючкомовне [5, с. 166]. На матеріалі російської мови В. Мокієнко доводить, що у свідомості росіянина лайка виступає своєрідним способом позбутися негативних емоцій, які накопичилися в суворих умовах російської дійсності, адже «незважаючи на офіційні заборони, в усіх прошарках російського суспільства в потрібних випадках «міцні та сильні слова й вирази» були одним із найефективніших способів «виплакати своє горе»» [4, с. 51]. Щодо американської дійсності, то можливість і бажаність звернення до інвективи, а також вибір того чи того інвективного засобу знаходиться у безпосередньому зв'язку із соціальним становищем мовця, віком та статтю того, до кого він звертається [1, с. 59].

Варто зазначити, що під час спокійного життя соціуму спостерігається лінгвопсихологічна рівновага між нормативною та ненормативною лексикою.

Неконтрольований потік периферійної лексики «активізується зазвичай в епоху суспільних потрясінь, докорінних змін, драматичних подій, соціальної нестабільності (війн, революцій, заколотів, розпаду держави тощо)» [7, с. 19], що є характерною ознакою Росії та України, між якими досі тривають воєнні дії, які мають безпосередній вплив на економічне, соціальне, політичне, мовне життя інших країн світу. За таких обставин «жаргонний» та «інвективний вибух» до певної міри є природним мовним процесом, адже його причиною є психологічне розвантаження, вираження агресії, демонстрація переваги та домінування над супротивником, прагнення принизити його, відповісти на фізичне та моральне насилля.

Процесу активного впровадження непристойних слів, сленгізмів, кримінального аргю у мовне середовище міста також надзвичайно сприяють сучасні ЗМІ, кінематограф, художня література, міський фольклор, причиною чого стала конкуренція між мас-медіа, демократизація та розкутість зазначених сфер суспільного життя. Існують певні психологічні та лінгвістичні мотиви, що скеровують журналістів, письменників, режисерів до вживання некодифікованих елементів у мовленні. Так, звернення до кримінального аргю має на меті надати висловлюванням невимушеності, розкутості, а також передати експресію, іронію, сарказм; лайлива лексика підсилює негативне ставлення до описуваних подій, явищ, осіб, передає живе, позбавлене заборон, неприкрашене мовлення жителя сучасного міста. Просторіччя і сленгова лексика живаються задля того, щоб зробити мовлення жвавішим, наочнішим, емоційнішим, наближенішим до пересічної людини, для якої використання таких одиниць є природним явищем. Отже, використання нелітературних елементів у ЗМІ та художній літературі можна назвати «свідомим, соціально детермінованим та прагматично зумовленим процесом, спрямованим на оптимізацію впливу на реципієнта через «нарощення» його емотивності, експресивності, евалюативності та асоціативності, а також генерування суб'єктивного стрижня висловлювання, тобто модальності» [6, с. 183].

Однак у гонитві за експресією, модними мовними віяннями автори часто забувають про культуру мови, яка є виявом соціального життя людей і несе на собі печатку національної своєрідності. Легалізація некодифікованих одиниць посередництвом ЗМІ та художньої літератури є однією з тенденцій розвитку мови сучасного міста. Це може мати негативні наслідки як для мови, так і для культурної спадщини кожної нації в цілому, адже змішування мов, стирання кордонів між нормою та мовними порушеннями, брутальний стиль спілкування викривляє уявлення про мовну поведінку та про культуру; у свідомості людини зникає табу на вживання лайливої лексики, що несе історично-культурний характер. Найбільш згубним такий вплив є для молодого покоління, яке, захоплюючись забороненими раніше речами, отримує спотворену інформацію про моделі побутової поведінки, ставлення до національних традицій, праці, до представників протилежної статі, мовлення тощо.

Отже, зважаючи на високий рівень урбанізованості середовища, у сучасному мовному житті більшості народів переважають міські усно-розмовні форми спілкування, формування яких залежить від різних соціально-психологічних та лінгвокультурних чинників. Демократизація та розкутість таких сфер суспільного життя, як ЗМІ, художня література, кінематограф, міський фольклор, прагнення містян підвищити свій соціальний статус, продемонструвати свій рівень освіченості, дотепність та розкутість, різні види соціальних потрясінь, зокрема війна, сприяють активному поширенню некодифікованих елементів у мові міста. До лінгвокультурних чинників належать дегуманізація і деморалізація соціокультурних цінностей, вираження експресивно-емоційного ставлення до висловлювання, мовна гра, уникнення штампів, спрощення мови, престижність запозичених лексем, за рахунок яких відбувається жаргонізація міських форм комунікації, а поширення та частотність використання інвективних одиниць у деяких культурах, зокрема українській та російській, є певним психологічним розвантаженням, способом позбутися негативних емоцій.

**Перспективою** нашої роботи є дослідження феномена багатомовності сучасного міста.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жельвис В. И. Поле брани : Сквернословие как социальная проблема в языках и культурах мира. Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. :Ладомир, 2001. – 349 с.



2. Исмагилова Н. В. Язык города Уфы: функционирование различных языковых подсистем и билингвизма: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 – “Теория языка” / Исмагилова Н. В. – Уфа, 2007. – 25 с.
3. Михальчук О. «Мовна поведінка» як категорія української соціолінгвістики / О. Михальчук // Мова і суспільство. – 2014. – Вип. 5. – С. 28-39.
4. Мокиенко В. М. Русская бранная лексика : цензурное и нецензурное / В. М. Мокиенко // Русистика. – Берлин, 1994. – № ½. – С. 50-73.
5. Півнюк В. М. Сленги в сучасній українській мові / В. М. Півнюк // Культура і мистецтво у сучасному світі. – 2010. – Вип. 11. – С. 162-167.
6. Потятиник У. О. Соціолінгвістичні та прагматистичні аспекти функціонування сленгової лексики (на матеріалі періодики США) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / У. О. Потятиник // Львів, 2003. – 246 с.
7. Феномен українського молодіжного сленгу (сутність, розвиток, контакти) / Ю. Л. Мосенкіс, П. М. Грабовий, О. С. Фурса. – К. : Умань : ПП Жовтий, 2009. – 220 с.
8. Юнаковская А. А. «Язык города» как лингвистическая проблема / А. А. Юнаковская // Вестник Омского университета. Серия : Филология. – Омск, 2011. – № 3. – С. 193-197.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Тетяна Гарлицька** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

*Наукові інтереси:* загальне мовознавство, соціолінгвістика, лексичні та фразеологічні особливості мови сучасного міста.

УДК 811.161.2:341.383

## ВИТОКИ ПОЛІТИКИ ЗАБОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ РОСІЙСЬКИМ УРЯДОМ У XVIII СТОЛІТТІ

**Лариса ГУЦУЛ, Олександра ГУЦУЛ (Кропивницький, Україна)**

*Розвідка присвячена питанню правового статусу української мови в Російській імперії у XVIII ст. Досліджуються витоки політики обмеження і заборони української мови за часів реформ Петра I та Катерини II. Запропонований історико-правовий та мовознавчий коментар на основі використання нормативно-правових актів Російської держави XVIII ст., яка будувалась за принципом загальноімперського універсалізму, дозволяє з'ясувати тенденції мовної політики російського уряду, виявити корені заборони української мови. Адже, починаючи із середини XIX ст., мовна політика Російської імперії має відверто антиукраїнське спрямування, а курс на витіснення української мови офіційно закріплюється Валувєвським циркуляром 1876 р.*

*З'ясовані особливості правового статусу української мови в I чверті XVIII ст. Дослідження Сенатського указу 1720 р. дає змогу стверджувати, що це адміністративне розпорядження мало на меті не лише встановлення цензури релігійних книг, а було одним із визначальних кроків поступового витіснення української мови російською.*

*Також у статті розглядається правовий статус української мови в Російській імперії у другій половині XVIII ст. На основі використання нормативно-правових актів державного походження з'ясовані тенденції мовної політики російського уряду та виявлені передумови її антиукраїнської направленості, які проявилися в XIX ст. Проаналізована російська мовознавча думка другої половини XVIII ст. про українську мову, яка ґрунтувалася на тезі, що існує великоросійська мова, яка складалася з російської, української і білоруської мов (наріч). Сама українська мова сприймалася як російська, яка знаходилася під впливом польської мови. З'ясована освітня політика російського уряду другої половини XVIII ст. і встановлено, що вона мала прагматичний характер.*

*Зроблено висновок, що з XVIII століття в Російській державі розпочинається процес формування мовної політики, який визначається як мовними чинниками, так і соціально-політичними: українська мова («малоросійська») сприймалася як один із різновидів «великоросійської»; була потреба в мові міжнаціонального спілкування в багатонаціональній державі, що призвело до маргіналізації всіх інших мов, крім російської; українська мова, як і польська, сприймалася російським урядом мовою сепаратистського руху. Цей процес знайшов своє завершення як антиукраїнський у другій половині XIX ст.*

*Сьогодні мовні проблеми залишаються серед найскладніших у державотворенні багатьох країн світу, в тому числі й України.*

**Ключові слова:** мовна політика, правовий статус, історія української мови, російське право періоду імперії XVIII ст., книгодрукування, церковна цензура, Сенатський указ 1720 р., адміністративний указ, церковнослов'янська мова, богословські книги, державна цензура, антиукраїнське спрямування.

*Лариса Гуцул, Олександра Гуцул. Истоки политики запрета украинского языка российским правительством в XVIII веке. Статья посвящена вопросу правового статуса украинского языка в Российской империи XVIII в. Исследуются истоки политики ограничений и запретов использования украинского языка времен реформ Петра I и Екатерины II. Предложенный историко-правовой и*

лингвистический комментарий на основе использования нормативно-правовых актов Российской империи XVIII в., которое строилось по принципу общеимперского универсализма, позволяет определить тенденции языковой политики российского правительства, выявить корни запрета украинского языка. Поскольку, начиная со середины XIX в., языковая политика Российской империи приобретает откровенно антиукраинскую направленность, а курс на вытеснение украинского языка официально закрепляется Валуевским циркуляром 1876 г.

Определены особенности правового статуса украинского языка в I четверти XVIII ст. Исследование Сенатского указа 1720 г. позволяет утверждать, что это административное распоряжение имело цель не только установление цензуры религиозных книг, а стало одним из определяющих шагов постепенного вытеснения украинского языка русским.

Далее в статье рассматривается правовой статус украинского языка в Российской империи во второй половине XVIII ст. На основе использования нормативно-правовых актов государственного происхождения установлены тенденции языковой политики российского правительства и выявлены предпосылки ее антиукраинской направленности, которые проявились уже в XIX ст. Проанализирована российская языковедческая мысль второй половины XVIII ст. об украинском языке, которая исходила из тезиса, что существует великорусский язык, состоящий из русского, украинского и белорусского языков (наречий). При этом украинский язык воспринимался как русский, который находился под влиянием польского языка. Проанализирована образовательная политика российского правительства второй половины XVIII ст. и установлено, что она имела прагматический характер.

Сделан вывод, что с XVIII столетия в Российской империи начинается процесс формирования языковой политики, который определялся как языковыми факторами, так и социально-политическими: украинский язык («малороссийский») воспринимался как один из разновидностей «великорусского»; была потребность в языке межнационального общения в многонациональном государстве, что привело к маргинализации всех других языков, кроме русского; украинский язык, как и польский, воспринимался российским правительством языком сепаратистского движения. Этот процесс нашел свое завершение как антиукраинский во второй половине XIX ст.

Сегодня языковые проблемы остаются среди самых сложных в процессе государственного строительства многих стран мира, в том числе и Украины.

**Ключевые слова:** языковая политика, правовой статус, история украинского языка, российское право периода империи XVIII ст., книгопечатание, церковная цензура, Сенатский указ 1720 г., административный указ, церковнославянский язык, богословские книги, государственная цензура, антиукраинская направленность.

*Larysa Hutsul, Oleksandra Hutsul. Sources of the prohibition policy of the Ukrainian language by the Russian government in the 18<sup>th</sup> century. The article is devoted to the problem of the legal status of the Ukrainian language in the Russian Empire in the first quarter and second half of the eighteenth century. An attempt was made to investigate the sources of the prohibition policy of the Ukrainian language during the reforms of Peter I and Catherine II. The proposed historical and linguistic commentary on the basis of the use of normative legal acts of the Russian state of the eighteenth century, based on the principle of universal imperial universalism, allows us to find out the trends of the language policy of the Russian government, to identify the sources of the prohibition of the Ukrainian language. Since the middle of the XIX century the language policy of the Russian Empire was vividly anti-Ukrainian, and the suppression of the Ukrainian language was officially estimated by the Valuev Circular in 1876.*

*The peculiarities of the legal status of the Ukrainian language in the first quarter of the eighteenth century are revealed. The study of the Senate Decree of 1720 makes it possible to argue that this administrative order was intended not only to establish censorship of religious books, but was one of the decisive steps towards the gradual displacement of the Ukrainian language into Russian.*

*The article deals with the legal status of the Ukrainian language in the Russian Empire in the second half of the eighteenth century. On the basis of the use of legal acts of state origin, the trends of the linguistic policy of the Russian government were clarified and the sources of its anti-Ukrainian orientation, which were manifested in the XIX century.*

*Russian linguistic point of view of the second half of the eighteenth century is analyzed. The main idea of the theory was that there was great Russian language which consisted of Russian, Ukrainian and Belarusian languages (dialects). Moreover, the Ukrainian language itself was perceived as Russian, which was strongly influenced by the Polish language. The educational policy of the Russian government of the second half of the XVII century is elucidated and it was found that it was pragmatic in nature.*

*It is proved that since the eighteenth century in the Russian state, the process of the language policy formation was initiated in the Russian state: the Ukrainian language was perceived for a long time as the Russian language spilled by the Polish influence; there was a need for a language of universal communication in a multinational state, which led to the marginalization of all other languages except Russian. The Ukrainian language, like Polish, was perceived by the Russian government in the language of the separatist movement. This process was over as anti-Ukrainian in the second half of the XIX century.*

*Key words:* language policy, legal status, history of the Ukrainian language, Russian law of the period of the empire of the eighteenth century, book printing, church censorship, Senate decree of 1720, administrative decree, Church Slavonic language, theological books, liturgical books, state censorship. anti-Ukrainian direction.

**Постановка проблеми.** Проблеми правового статусу української мови, мовної політики, функціонування мови як засобу формування національної ідентичності та шляхи її утвердження, витоків політики обмеження і заборони української мови є сьогодні особливо актуальними. Здійснена спроба проаналізувати формування в Російській імперії зародків

мовної політики, адже, «уроки лінгвоциду зобов'язують сьогодні до пошуку інших моделей мовного і культурного співжиття і співдії сусідів [20, с. 52].

Дослідження мови, носії якої тривалий час не мали своєї державності, перебували в політичному й адміністративному підпорядкуванні інших держав, є надзвичайно складним, оскільки передбачає урахування багатьох факторів, що впливали на стан та функціонування мови як багатовимірною лінгвальною й соціокультурною феномену [3, с. 39]. Як зауважує П.Гриценко, буття й іманентний розвиток мови можуть бути додатково ускладнені її цілеспрямованою міноритаризацією шляхом різноманітних обмежень і заборон владними структурами держави, до складу якої входить етномовна спільнота; до того ж ця держава має свою іншу мову, яка належить до кола її маркерів і символів. Саме так складалася доля української мови часу підпорядкування частини української етномовної території Російській імперії, коли мову багатомільйонного народу внаслідок ідеологічних маніпуляцій було поставлено поза законом, а спроби відстоювати право на її безперешкодне й повноформатне функціонування переслідувалося [3, с.39].

Запропонований історико-правовий та мовознавчий коментар на основі використання нормативно-правових актів Російської держави XVIII ст., яка будувалась за принципом загальноімперського універсалізму, дозволяє з'ясувати тенденції мовної політики російського уряду, виявити витоки заборони української мови. Адже, починаючи із середини XIX ст., мовна політика Російської імперії має відверто антиукраїнське спрямування, а курс на витіснення української мови офіційно закріплюється Валувеським циркуляром 1876 р.

Розмірковуючи щодо проблеми статусу української мови в Російській імперії XVIII ст., виправданими, на наш погляд, є хронологічні рамки: час реформ Петра I та Катерини II. У них можна застосувати ретроспективний метод дослідження, який дозволяє в потоці історичних подій виділити об'єкти для спостереження, прослідкувати динаміку їх розвитку на основі кінцевого стану явища.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблеми функціонування мови в Російській державі XVIII ст. досліджували як мовознавці, так і історики: І. І. Огієнко, М. В. Ломоносов, В. О. Ключевський, В. Н. Латкин, В. С. Шульгін, А. Яковлів, А. Кримський, Е. Анісімов, Н. Д. Бабич, І. Власовський, М. П. Дем'янюк, А. Д. Івинський, Б. І. Краснобаєв, О.А.Лукашевич, В. В. Лучик, О. А. Омельченко, І. В. Поздєєва, В. Потульницький, М. І. Сизиков, Л. А. Чорна, В. А. Ципін та інші.

Проблеми мови як засобу формування національної ідентичності, функціонування української мови в Росії XIX – початку XX ст., шляхи її утвердження аналізували Г. Боряк, В. Шандра, П. Гриценко, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найденко; вони розглянули документи переважно з ділових архівів державних органів та установ, які безпосередньо чи опосередковано реагували на прояви українського руху в різних сферах. З'ясовано, що ці документи висвітлюють передумови, обставини, наслідки появи та функціонування Валувеського розпорядження 1863 р., Емського указу 1876 р., інших нормативних документів, що регулювали мовне питання на теренах українських губерній Російської імперії упродовж другої половини XIX – початку XX ст. Частина документів пов'язана з виконанням цензурними установами на місцях зазначених “заборонних” актів щодо української літературної мови – одного із ключових чинників формування української ідентичності [19, с. 2].

Авторами запропонованої праці вже були досліджені нормативно-правові акти I чверті та другої половини XVIII ст., які лягли в основу законодавчого регулювання її мовної політики, а також поданий цим актам історико-правовий та мовознавчий коментар [4; 5].

**Мета написання статті.** Мета наукової розвідки – дослідити витоки політики обмеження і заборони української мови у XVIII ст. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити нормативно-правові акти, які лягли в основу законодавчого регулювання мовної політики Російської імперії XVIII ст.; 2) проаналізувати російську мовознавчу думку другої половини XVIII ст. про українську мову; 3) з'ясувати освітню політику російського уряду другої половини XVIII ст.; 4) дати історико-правовий та

мовознавчий коментар на основі використання нормативно-правових актів Російської імперії XVIII ст., що дозволить з'ясувати тенденції мовної політики російського уряду.

**Виклад основного матеріалу.** Для того, щоб зрозуміти закономірність чи унікальність становища української мови в Росії, варто з'ясувати це питання ширше, вивішивши його на імперські обрії, зробивши короткий екскурс в історію формування в Російській імперії мовної політики [20, с. 8]. XVIII століття – це час зародження мовної політики в Російській державі. Як дозволяють стверджувати досліджені нами історичні джерела та наукова література, у XVIII столітті в Російській державі ще не було в практиці того, що пізніше стало називатися «мовною політикою», вона тільки зароджувалась. Це словосполучення нами використано лише умовно, враховуючи те, що своє реальне оформлення воно отримує тільки в XIX ст.

Мовна політика – це сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток у певному напрямі мовної системи. В багатонаціональних державах мовна політика є складником національної політики, вона віддзеркалює її принципи, відповідає панівній ідеології. Спрямування і форми впровадження мовної політики детерміновані існуючим суспільним ладом, режимом правління, міжетнічними відносинами в економіці, культурі, релігії тощо. Мовна політика здатна або закріплювати привілеї панівної мови, або ж сприяти зняттю національних конфліктів шляхом підтримки мов національних меншин [18, с. 357].

У XVIII столітті тільки виникає проблема будь-якої багатонаціональної і полікультурної країни: як поєднати використання мови загального спілкування (уніфікаторська мовна політика) з розвитком мов національних меншин. Російська імперія мусила вирішувати цю проблему.

Як влучно стверджує В. В. Лучик, перебування України в складі різних імперій спричинилося до того, що в душах і свідомості українців розвинувся комплекс меншовартості рідної мови, і найбільше постаралися в цьому плані Російська імперія і радянська система, що, зрештою, і зумовило поступове витіснення української мови російською на периферію суспільного життя [13, с. 4]. Одним із кардинальних кроків у цьому напрямку був Сенатський указ 1720 року, який можна вважати проявом політичної антиукраїнської сваволі, а також освітня політика російського уряду другої половини XVIII ст. Мовна політика поступово змінюється у напрямі насильницького звуження функцій української мови [18, с.358].

Дослідник історії української церкви І. Власовський появу указу пов'язував з політикою російського уряду, яка була спрямована на підпорядкування церкви державному контролю. У зв'язку з цим київській та чернігівській друкарням заборонялося друкувати "надалі нових книг, а тільки попередні церковні", а "ці попередні видання було наперед встановлено повну однозгідність їх з такими ж церковними книгами" російськими [2, с.57]. Як прояв "політичної антиукраїнської сваволі" оцінює Н. Д. Бабич заходи царського уряду того часу щодо української мови та культури загалом [1, с. 6]. Аналогічна точка зору викладена на сторінках енциклопедії «Українська мова»: «1720 видається царський указ про заборону видання Києво-Печерською і Чернігівською друкарнями нецерковних книг, а також про наступний випуск книг лише російським варіантом церковнослов'янської мови. Витіснення українського варіанта церковнослов'янської мови з церковного вжитку спричинило зміну мовної орієнтації шкіл, а також Київської академії, що, в свою чергу, полегшило царській владі зросійщення суспільного життя в Україні» [18, с. 358].

Указ – казусна реакція російського уряду на видання і обіг українських церковних книг, адміністративна за своїм правовим характером. Він був виданий у контексті встановлення централізованого, разом із церквою, управління друком, здійснення духовної цензури. Появу указу спричинили видання ставропігійськими друкарнями (тобто тими, що безпосередньо підпорядковувалися московському патріарху) Києво-Печерського та Свято-Троїцького монастирями богослужбових книг, які містили "многая лютерская противность", або ж друкованих "по желанию раскольническому", що "несогласно с великороссийскими печатями". Крім того, на титульних аркушах київських книг зазначалося,

що вони опубліковані "Ставропігією Вселенського Константинопольського патріарха", хоч в той час Лавра йому вже не підпорядковувалась. Очевидно, видавці не бажали звертатися до московського патріарха за дозволом друкувати книги й водночас змушені були зважати на можливі сумніви читачів щодо правомірності використання такої літератури під час церковної служби. Повернення до архаїчної форми титульного аркуша було порушенням встановленого порядку посвідчення світською та духовною владами відповідності змісту перекладу книги канонічним зразкам. Практика вимагала друкувати повеління царя на видання книги та благословення московського патріарха. Саме тому в сенатському указі було зазначено, що цар *"указал именоваться Киевскому и Черниговскому монастырям, во всех книгах, ставропигиею всероссийских патриархов, а не константинопольских"* (зауважимо, що Києво-Печерська лавра вийшла із під юрисдикції Константинопольського патріархату в 1684 р. З цього часу архімандритів затверджував московський патріарх. Із 1685 р. вся Київська митрополія перейшла під управління Московської патріархії. У 1688 р. ставропігійські права отримала Чернігівська єпархія). Що ж стосується подальшої видавничої діяльності друкарень, то їм наказувалося *"книг никаких, кроме церковных, прежних изданий, не печатать"*. Причому перед публікацією вимагалось звірити їхній текст із такими ж *"великороссийскими"*, щоб *"никакой розни и особого наречия во оных не было"*. Такий порядок було встановлено для *"церковных старых книг"*. *"А других никаких книг, ни прежних, ни новых изданий, не объявля об оных в Духовной коллегии, и не взяв от оной позволения, в тех монастырях не печатать"* – таким чином друкарні позбавлялися права свободи друку, усі їхні видання підлягали цензурі Духовної колегії. Мета указу полягала в тому, щоб *"не могло в таких книгах никакой в церкви восточной противности и с великороссийскою печатью несогласия произойти"*. Як бачимо, турбота про збереження істинності віри тісно пов'язувалася із формою її вираження [12].

Оскільки в указі йшлося про регламентацію видання богослужбових та богословських книг, то він став одним із свідчень поступового процесу, започаткованого ще в XVII столітті, обмеження, а в подальшому й ліквідації державної та церковної автономії України.

Спробуємо проаналізувати мовну політику Російського уряду II половини XVIII століття. Вступаючи на престол, Катерина II опинилася перед складною дилемою. З одного боку, вона вважала за потрібне укріпити центральну владу, уніфікувати державне управління з метою консолідації імперії. З іншого: *"Малая Россия, Лифляндия и Финляндия суть провинции, которые правятся конфирмованными им привилегиями, нарушитъ оные отрешением всех вдруг весьма непристойно б было, однако и называют их чужестранными и обходиться с ними на таком же основании есть больше, нежели ошибка, а можно назвать с достоверностию глупостью"* [14, с. 348].

Суперечливість задач внутрішньої політики позначилися на всіх її складових, включаючи цензуру та, говорячи сучасною мовою, "мовній політиці". Але, перш ніж перейти до названих сюжетів, слід коротко охарактеризувати російські мовознавчі уявлення II половини XVIII ст. про українську мову. М. В. Ломоносов уважав, що російська мова є однією із слов'янських та її *"можно разделить на три диалекта: 1) московский, 2) поморский, 3) малороссийский... Третий больше всех отличен и смешен с польским."* [10, с. 51]. Відзначивши схожість російської та української мови, він вважав: *"хотя сей диалект ("малоросійський") с нашим очень сходен, однако его ударение, произношение и окончания речений от соседства с поляками... попортились"* [11, с. 83].

В "Сравнительных словарях всех языков и наречий, собранные десницею всевысочайшей особы" 1787 р., підготовлений до друку відомим ученим П. С. Палласом та в укладанні якого взяла участь Катерина II, читаємо: *"Между славянскими наречиями, из коих российское первое занимает мест ...", "Малороссийское наречие мало отлично и само по себе часто есть не что иное, как российское на польский образец премененное, которое и в употреблении токмо в Украине и малой России"* [16, с. 8].

Близька точка зору І. А. Переверзева, автора "Топографического описания Харьковского наместничества" 1788 р.: *"Сие роковое отделение Южные от Северные или Великие России преобразило навсегда оные жители так, что из того явилась как-будто бы"*



*иноплеменная какая нация, от сего произошел малороссийский, украинский диалект, как удельный язык славянского племени*" [17, с. 19].

Звернемо увагу на важливі оцінки мовної ситуації в Україні, вислови "*иноплеменная какая нация*", звернені до українців. Як пише автор "Топографического описания Харьковского наместничества", жителі "*Южной России, отлученные один от других расстоянием мест, инородным владением, различным чиноправлением, гражданскими обычаями, речью, некоторые религиею (униєю), ..., взирают один на другого не так, как на иноязычного, но будто однородца, однако много отчужденного в словах и поступках, что для обеих сторон показывается странным явлением...*" [17, с. 18].

Оскільки "Описание", написане за наказом Катерини II, пройшло цензуру, то сказані в ньому судження можна розглядати як офіційні [12]. Цікаво, що І. А. Переверзеву належить праця, покликана допомогти українцям використовувати російську мову: "Краткие правила российского правописания для употребления малороссиян по свойству украинского диалекта", опубліковані в Москві в 1788 р.

Тоді ж, у II половині XVIII ст. були здійснені спроби створити українсько-російські словники. Вони свідчать про те, що в даний період з'являється ідея української мови як рівноправного партнера церковнослов'янської мови та провідних європейських мов, цінності її лексичного фонду, яким збагачувала російську мову [6, с. 18-19].

Отже, російська мовознавча думка другої половини XVIII ст. виходила з тієї тези, що існує великоросійська мова, яка складалася з російської, української і білоруської мов (наріч). Причому сама українська мова сприймалася як російська, яка знаходилась під впливом польської мови.

Перейдемо до розгляду освітньої політики російського уряду другої половини XVIII ст., до питань інших мов, які складають зміст "мовної політики". В імперії розуміли, що багатонаціональний склад населення є серйозною причиною для турбот щодо видання "пособий и объяснений для истории народов и знания языков..." [16, с. 6]. Ось чому в народних училищах, "*кроме правил языка российского, яко природного*", наказано викладати декілька мов, у тому числі латинську, грецьку, арабську, китайську, які "*пользою служат могут*" та важливі "*по соседским обстоятельствам*", "*по употреблению его в общежитии*", "*по немалым того народа населением, особливо же в двух последних губерниях состоящих*" [7: 1012-1013]. У Прибалтиці, де була розповсюджена німецька, відкривались школи з викладанням на цій мові [8, с. 1006-1007].

Що стосується російської мови, то в другій половині XVIII ст. в освіченому суспільстві все більш усвідомлювалася необхідність у її "*вычищении и обогащении*", пошуку "*новых слов*", "*вразумительное и сильное оных употребление*", розробці граматики, риторики, складанні словників [9, с. 1024]. Для цього, як вважала Катерина II, слід уникати крайнощів у використанні слів іншомовного походження (передусім запозичених з французької мови) та дистанціюватися від педантів, які навіюють на читачів "*скуку*" [17, с. 21-23]. Будь-які заходи з обмеження використання слов'янських мов, у тому числі української, вона не передбачала.

Слід зауважити, що протягом XVIII ст. нормалізація державного контролю за інформацією носила епізодичний характер. Тим не менш, до кінця століття сформувалася змішана (духовна і світська) попередня цензура. Важливими для неї стали проблеми захисту православного вчення, інтересів держави (передусім влади монарха) та суспільної моралі.

Таким чином, освітня політика Російського уряду II половини XVIII століття мала прагматичний характер і виходила з того факту, що населення імперії було багатонаціональним, що потребувало необхідності навчання чиновників та офіцерів західним та східним мовам.

Виходячи із сказаного, можна стверджувати, що з XVIII століття в Російській державі розпочинається процес формування мовної політики, який знайшов своє завершення як антиукраїнський у другій половині XIX ст. XVIII століття – час зародження мовної політики. Її можна охарактеризувати як прагматичні дії уряду, пов'язані з необхідністю проведення адміністративних, воєнних, освітніх реформ. Для її здійснення потрібні були освічені виконавці, які повинні були знати європейські та східні мови. У цьому контексті

українська мова («малоросійська») сприймалась як один із різновидів «великоросійської» (як російська і білоруська). Як вважали науковці XVIII століття, вона була результатом впливу польської мови на російську. Оскільки використання останньої на той час не було чітко регламентоване, необхідні граматичні правила лише розроблялись, то, зрозуміло, не мало бути і чітких приписів щодо обмеження застосування української мови.

**Висновки.** Дослідження Сенатського указу 1720 р. дає змогу стверджувати, що це адміністративне розпорядження мало на меті не лише встановлення цензури релігійних книг, а було одним із визначальних кроків поступового витіснення української мови російською. У I чверті XVIII століття, борючись проти інакомислення, яке розколювало російське суспільство, особливо після реформ патріарха Никона, «регулярна» держава Петра I вживала найрізноманітніших заходів проти нерегламентованих і не контрольованих офіційною церквою релігійних ініціатив. Серед них і ті, що визначалися Сенатським указом 1720 року. Ним була закладена основа формування централізованої духовної і світської цензури, в першу чергу церковних книг, написаних церковнослов'янською мовою. Але указ не стосувався світської художньої і наукової літератури. Оскільки проблематика релігійної, а також художньої та наукової друкованої літератури була тісно пов'язана між собою, то юридична невизначеність сенатського указу 1720 року могла бути використана і проти видань українською мовою. Не випадково вітчизняні дослідники саме в такому руслі інтерпретували указ, визначаючи його першим кроком російського уряду в напрямку витіснення української мови.

В освітніх закладах переважно викладались західноєвропейські, класичні, східні мови та російська мова як засіб загальнодержавного спілкування. Українська мова розглядалась науковцями того часу як сплюндрована польською російська мова. Потрібно зауважити, що на той час ще не завершився процес формування української нації – носія української мови. Між тим важлива роль у цьому процесі належить саме мові. Адже взаємозалежність націєтворення і розвитку мови беззаперечна.

Загалом у XVIII столітті тільки зароджується проблема будь-якої багатонаціональної і полікультурної країни : як поєднати використання мови загального спілкування (уніфікаторська мовна політика) з розвитком мов національних меншин.

Отже, формування мовної політики Російської імперії визначалось як мовними факторами, так і соціально-політичними: по-перше, українська мова («малоросійська») сприймалась як один із різновидів «великоросійської»; по-друге, була потреба в мові міжнародного спілкування в багатонаціональній державі, що призвело до маргіналізації всіх інших мов, крім російської; по-третє, українська мова, як і польська, сприймалась російським урядом мовою сепаратистського руху.

Досвід вивчення зародків політики заборони української мови може бути використаний для розв'язання актуальних мовних проблем сучасної України. Адже й сьогодні ці проблеми були й залишаються досі серед найскладніших у державотворенні багатьох країн світу, в тому числі й України [15, с.17].

**Перспективи подальших досліджень** означеної проблеми вбачаємо в розгляді політики російського уряду щодо української мови в XIX столітті, виявленні витоків заборони української мови. А також на основі ретроспективної інформації по-новому осмислити зародки протиріч розвитку національної мови в умовах багатомовного суспільства.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабич Н. Д. Історія української літературної мови / Н. Д. Бабич. – Львів, 1993. – 245 с.
2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський – К., 1998. – Т.ІІІ. – 423 с.
3. Гриценко П. Українська мова в Росії XIX – початку XX ст. : шляхи утвердження /П.Гриценко //Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 39–52.
4. Гуцул Л., Гуцул О. Правовий статус української мови у I чверті XVIII століття / Лариса Гуцул, Олександра Гуцул // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. – Вип. 138. – С. 313–317.

5. Гуцул Л., Гуцул О. Мовна політика Російського уряду в другій половині XVIII століття / Лариса Гуцул, Олександра Гуцул // Наукові записки. – Серія: філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. – Вип. 145. – С. 24–28.
6. Дем'янюк М. П. Українське мовознавство XVIII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец.10.02.01 «Українська мова» / М. П. Дем'янюк. – К., 2006. – 21 с.
7. Именной, данный комиссии о учреждении народных училищ, 27 сентября 1783 г. – ПСЗ-I. – Т. XX. – № 15.834 – С. 1012 – 1013.
8. Именной, данный Сенату, 29 августа 1783 г. – ПСЗ-I. – Т. XXI – № 15.826. – С. 1006 – 1007.
9. Именной указ директору Академии наук Е. Даниловой. 30 сентября 1783 г. – ПСЗ-I. – Т. XXI. – № 15.839 – С. 1024.
10. Ломоносов М. В. Российская грамматика / М. В. Ломоносов. – СПб., 1755. – 145 с.
11. Ломоносов М. В. Примечания о множественном окончании прилагательных имен. – В кн.: М. В. Ломоносов. Полное собрание сочинений. Труды по филологии 1739 – 1758 гг. – М., Л., 1952. – Т. VII. – С. 83 – 101.
12. Лукашевич О.А. Віхи історії української мови в контексті внутрішньої політики Росії XVIII ст. / О.А.Лукашевич // Гуржівські історичні читання. – Черкаси: ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2013. – № 6. – С. 209–214.
13. Лучик В. В. Ретроспективний і перспективний погляд на статус української мови як державної / В. В. Лучик // Наукові записки. – Випуск 30. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. Винниченка, 2000. – С. 4 – 12.
14. Наставление Екатерины II князю Вяземскому 1764 г. //Сборник Русского исторического общества (далее – РИО). – 1871. – Т. VII. – С. 348 – 354.
15. Прадід Ю.Ф. Мовне питання в українських Коституціях XX ст. / Ю.Ф.Прадід // Мовознавство. – 2002. – № 1. – С.17–22.
16. Сравнительные словари всех языков и наречий, собранные десницею всевысочайшей особы. – СПб. – 1787. – Часть I. – 245 с.
17. Топографическое описание Харьковского наместничества. – М. – 1788. – В кн.: Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. – К. – 1991. – С.19 – 25.
18. Українська мова. Енциклопедія / Ред. кол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – Вид. друге, випр. і доп. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 357 –358.
19. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914) // Збірник документів і матеріалів /Відп. Г.Боряк. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – 810 с.
20. Шандра В. Мова як засіб формування національної ідентичності / В.Шандра //Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914).– К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. 7–38.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Лариса Гуцул** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

*Наукові інтереси:* історія української мови XVIII – XIX століть, правовий статус української мови, акцентуація ономастичної лексики, відтопонімний словотвір.

**Олександра Гуцул** – магістрантка другого магістерського рівня факультету історії та права Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

*Наукові інтереси:* історія української мови XVIII – XIX століть, історія держави та права, мовна політика.

УДК 811.161.2'373.45:641.54

## НОВІТНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У СФЕРІ ПОБУТУ: НАЗВИ КУХОННОЇ ТЕХНІКИ ТА ПРИЛАДДЯ

**Оксана ОСТРОУШКО (Кривий Ріг, Україна)**

*Стаття присвячена виявленню й опису семантичних особливостей низки новітніх запозичень у лексико-тематичних групах на позначення кухонної техніки та кухонного приладдя. Досліджено назви, дібрані з офіційних Інтернет-сайтів магазинів побутової техніки. Описаний матеріал ілюструє значні зміни в побуті українців, спричинені швидким розвитком техніки і технологій та їх широким застосуванням у побутовому щоденному житті, засвідчує характерні для сучасного соціуму міжкультурні контакти, взаємопроникнення культур. Встановлено, що значна частина активно вживаних сьогодні слів досі не кодифікується словниками. Визначено джерела низки новітніх запозичень, дано їх тлумачення. Переважна більшість проаналізованих назв походить із англійської мови. Проведено порівняння дібраних англійців із тлумаченнями їх у словниках мови-джерела. Виявлено нові лексеми, які поки не відображено і в англійських словниках. Деякі новітні запозичення входять в українську мову як багатозначні слова, що не виключає звуження лексичного значення при запозиченні, а також поповнюють наявні в мові словотвірні гнізда. Наведено приклади фонетичних та орфографічних варіантів новітніх запозичень. Наголошено на потребі лексикографування активно*

вживаних новітніх запозичень та їх адаптації до фонетичної, лексичної та граматичної систем української мови.

**Ключові слова:** запозичення, англiзм, лексико-тематична група, сема, значення, побутова реалія, міжкультурні контакти.

**Оксана Остроушко. Новые заимствования в сфере быта: наименования кухонной техники и принадлежностей.** Статья посвящена выявлению и описанию семантических особенностей ряда новых заимствований в лексико-тематических группах наименований кухонной техники и кухонных принадлежностей. Исследованы названия из официальных сайтов магазинов бытовой техники. Описанный материал иллюстрирует значительные изменения в быте украинцев, обусловленные быстрым развитием техники и технологий и их широким применением в повседневной жизни, выявляет характерные для современного социума межкультурные контакты, взаимопроникновение культур. Установлено, что значительная часть активно используемых сегодня слов не кодифицируется словарями. Определены источники ряда новых заимствований, даны их толкования. Подавляющее большинство проанализированных названий заимствовано из английского языка. Произведено сравнение анализируемых англицизмов с их толкованием в словарях языка-источника. Обнаружены новые лексемы, не отображенные и в английских словарях. Некоторые новые заимствования входят в украинский язык как многозначные слова, что не исключает сужения лексического значения в процессе заимствования, а также пополняют имеющиеся в языке словообразовательные гнезда. Приведены примеры фонетических и орфографических вариантов новых заимствований. Автор отмечает необходимость лексикографирования активно используемых новых заимствований и их адаптации к фонетической, лексической и грамматической системе украинского языка.

**Ключевые слова:** заимствование, англицизм, лексико-тематическая группа, сема, значение, бытовая реалія, межкультурные контакты.

**Oksana Ostroushko. New borrowings in everyday life: names of kitchen equipment and utensils.** The article is devoted to the discovery and description of the semantic features of a number of new borrowings in lexical-thematic groups on the designation of kitchen equipment and kitchen utensils. The names selected from official web-sites of home appliances stores are investigated. The described material illustrates significant changes in the life of Ukrainians, caused by the rapid development of technology and technologies and their wide application in everyday life. It has been established that a significant part of the words used today are not codified by dictionaries. The sources of a number of new borrowings are determined, their interpretation is given. Various vocabulary interpretations of the word "blender" are analyzed and this example illustrates the changes in vocabulary definitions in accordance with the improvements and changes in the nominated realia. The studied names indicate the intercultural contacts characteristic of modern societies, interpenetration of cultures, in particular in the field of cooking. Some elements of other national cuisines cease to be exotic, and they are becoming a part of the life of modern Ukrainians. This leads to the new borrowings from different languages, including Chinese, Japanese, and French. The overwhelming majority of the analyzed names comes from the English language. A comparison of selected Anglicisms with their interpretations in source-language dictionaries is conducted. New words are found that are not yet reflected in English dictionaries. Some of the newest borrowings are part of the Ukrainian language as multi-valued words, which does not preclude narrowing the lexical meaning of borrowing, as well as replenish families of words in Ukrainian language. Examples of phonetic and spelling variants of the latest borrowing are given. The need for lexicography of actively used new borrowings and their adaptation to the phonetic, lexical and grammatical systems of the Ukrainian language is emphasized.

**Key words:** borrowing, Anglicism, lexical-thematic group, seme, meaning, household realia, intercultural contacts.

Лексика на позначення побутових реалій, яка зазвичай має яскравий національно-культурний колорит, останнім часом зазнає значних змін через суттєві зміни в побуті сучасного українця, які, зі свого боку, спричинені процесами глобалізації, поглибленням й розширенням міжкультурних і міжнаціональних контактів, появою нової техніки, технологій, їх широким застосуванням у побутовому щоденному житті, розвитком торговельної мережі. Побут міського жителя України початку ХХІ століття різко відрізняється від того, який був навіть двадцять років тому. А те нове, що з'явилося, аби полегшити приготування їжі, прибирання, прання тощо, потребує найменування. Лексико-тематичні групи активно поповнюються новими одиницями, значна частина яких засвідчує іншомовний вплив: це окремі запозичення на різних етапах адаптації до системи української мови та нові деривати з іншомовними елементами.

Поповнення лексичного складу української мови новітніми запозиченнями – тема, не нова для українського мовознавства. Так, цій проблемі приділяли увагу О. Дьолог, Є. Карпіловська, І. Коробова, А. Ломовцева, Д. Мазурик, Н. Попова, С. Стецюк, О. Стишов, С. Федорець. Науковці аналізують різні структурно-семантичні особливості новітніх запозичень [6], їх функціонування в різних сферах, зокрема термінологічних [7], проблеми адаптації іншомовної лексики [1; 3], розв'язують питання культури мовлення щодо

доцільності / недоцільності вживання запозичених слів [4]. Але поки що не стали предметом спеціальної уваги запозичення в лексико-тематичних групах побутової лексики.

Мета нашої статті – виявити й описати семантичні особливості новітніх запозичень у лексико-тематичних групах на позначення кухонної техніки та кухонного приладдя. Матеріалом дослідження стали назви, дібрані методом суцільної вибірки з офіційних Інтернет-сайтів магазинів побутової техніки Comfy, Foxtrot, Eldorado, а також Інтернет-магазину Rozetka.

Більшість аналізованих назв доволі давно вже є загальноживаними, але словниками досі не кодифікуються. Сказане, скажімо, стосується лексеми *блендер*. Цей прилад, винайдений в Америці ще у 1922 році, спочатку набув популярності серед барменів, які з його допомогою виготовляли різноманітні коктейлі. У 1930-1950 роках він був допрацьований і, починаючи з міжнародної виставки в Ганновері у 1955 році, почав ширитися не тільки як професійне кулінарне обладнання, але і як пристрій для домашнього вжитку. Хоча блендер зараз є необхідним кухонним атрибутом для багатьох і лише Comfy пропонує споживачам 272 моделі цього приладу, а на Rozetka їх більше 400, слово *блендер* не фіксується словниками: воно відсутнє в одинадцятитомному «Словнику української мови» [10], немає його у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» [2], у словниках іншомовних слів [8; 9; 12], в онлайн-словниках Словопедії [11]. Потрапляємо на тлумачення в онлайн-словнику іншомовних слів [13]: «*блендер* (англ. *blender* – змішувач) – побутовий прилад, призначений для подрібнення їжі, збивання напоїв, колки льоду». Не всі зазначені в наведеному тлумаченні функції властиві побутовим блендерам. Так, функцію розколювання льоду мають лише деякі моделі. А от використання в побуті блендера для приготування різноманітних пюре, супів-пюре, соусів, майонезів є типовим.

Англійські тлумачні словники в дефініціях слова *blender* виділяють семи «електричний», «машина (прилад)», «змішувати», «подрібнювати», «пюрувати», «зріджувати», що значно краще відбиває призначення цього побутового кухонного приладу:

«a person or thing that mixes things together, in particular an electric mixing machine used in food preparation for liquidizing, chopping, or pureeing» [16]; «an electric machine used in the kitchen for breaking down foods or making smooth liquid substances from soft foods and liquids» [14].

В інших словниках дефініції містять також указівки на складові частини приладу: «2. an electric culinary grinding and mixing appliance, consisting of a container with propellerlike blades at the bottom that are whirled by a high-speed motor to purée, chop, or mix foods» [15], «(cookery) ... a kitchen appliance with blades used for puréeing vegetables, blending liquids, etc», «an electric appliance consisting of a tall container with motor-driven blades that chop, purée, liquefy, or mix foods», «an electrically powered mixer with whirling blades that mix or chop or liquefy foods» [17].

Згадані в наведених визначеннях складові частини властиві не всім сучасним блендерам. Контейнери (або чаші) обов'язково наявні в так званих стаціонарних блендерах, котрі являють собою чашу з ножами на дні, яка має спеціальну підставку. А от занурювальні (рідше – заглибні) блендери можуть таким складником і не комплектуватись: це ручний прилад із лезами (ножами) на одному кінці. Але проаналізовані дефініції є яскравою ілюстрацією процесу модифікації та удосконалення приладу від доволі великої електричної машини з контейнером до компактного пристрою з лезами на спеціальній насадці. Як свідчить розглянутий приклад, вказування в тлумаченнях слів на позначення машин їх складових елементів не завжди доречно, тоді як семи зі значенням функцій цілком прийнятні.

Англійська мова – основне джерело поповнення аналізованої лексико-тематичної групи. Як правило, це слова на позначення нових реалій, як, наприклад, *френч-прес* – спеціальний пристрій для приготування меленої кави або чаю способом настоювання та віджимання (з англ. *french press* – «A coffeemaker with a cylindrical carafe and a plunger that is used to push the ground beans to the bottom of the carafe after the coffee has been brewed» [17]).

При цьому деякі лексеми не кодифікуються поки й англійськими словниками, а на сайтах англомовних Інтернет-магазинів потрапляємо іноді на варіанти написання чи синонімічні найменування, наприклад: *термопот* – пристрій, що поєднує функції чайника і термоса (з англ. *thermo pot (thermos-pot)*, від *pot* – каструля, горщик, банка); *піца-мейкер* – електроприлад для випікання піци (з англ. *pizza maker*, від *maker* – виробник; як синонімічна назва в англійській мові вживається *pizza oven* – піч для піци); *термобокс* – переносний контейнер із спеціальними охолоджувальними елементами для зберігання й транспортування продуктів (з англ. *thermobox*, від *box* – коробка, сумка).

Деякі англізми приходять в українську мову як багатозначні слова, але при цьому не виключається звуження лексичного значення. Так, спеціальні прилади для розливання води, її підігріву, охолодження називають *кулери* – з англ. *cooler* – охолоджувач: «1. A device, container, or room that cools or keeps cool» [17]. Англійський відповідник приладу є складеною назвою: *water cooler*. Але запозичення *кулер* в українській мові вживають на означення і спеціального пристрою в комп'ютері для охолодження низки його елементів із високою тепловіддачею.

Також запозичено з англійської слово *диспенсер*, основним елементом значення якого є «дозатор»: англ. *dispenser* – «1. A device, such as a vending machine, that automatically dispenses a single item or a measured quantity» [15]. Фіксуємо це слово як назву окремих елементів сучасної кухонної техніки: *хлібнічка з диспенсером*, окремого приладу: *диспенсер-нагрівач води*, навіть як назву посуду з дозатором: *диспенсер для напоїв* (як синонім уживають новотвір *лимонадник*, тим самим указуючи, що посуд призначений для подачі напоїв, зокрема лимонаду).

Як бачимо, новотвори мають прозору семантику в англійській мові: так, у суфіксальних дериватах коренева морфема актуалізує основну сему дії, афікс реалізує словотвірне значення «предмет (пристрій), призначений для виконання дії, названої коренем». У складних назвах один із компонентів являє собою приклад метафоричного уживання – найменування за подібністю форми, другий вказує на іншу важливу ознаку приладу. Але і для українських мовців семантика багатьох запозичень не є повністю прихованою чи затемненою, основне через значне проникнення англізмів у різні сфери. Так, як синонім до *скиборізка* (новотвір, словниками не фіксується) й переважно на означення професійного обладнання уживається запозичення *слайсер* – з англ. *slicer* «1. a machine that slices bread, etc, usually with an electrically driven band knife or circular knife» [17]. Для сучасного мовця не є проблемою виділення у слові суфікса *-er* (як, скажімо, у звичного *принтер*) і кореня *слайс-*, як у спільнокореневого *слайси*, котре теж поки не кодифіковано словниками та вживається для називання тоненьких дієтичних злакових виробів чи в більш загальному значенні як найменування тоненько нарізаних шматочків будь-яких продуктів, частіше сиру (пор., наприклад, пропозиції в продовольчих інтернет-магазинах: сир, нарізаний на (тонкі) скибочки, тонкі пластинки або просто тонкі *слайси сиру*; диня сушена *слайси*; *слайси яблука з корицею*; на сайтах із продажу біологічно активних добавок: *слайси червоного корейського женьшеню з медом*).

Новітні запозичення поповнюють уже сформовані словотвірні гнізда. Так, вино на стіл слід подавати в *декантері* – графині (як правило, скляному, кришталевому) особливій форми, призначеному для декантації й подачі вина. Слово, очевидно, прийшло з англійської мови: *decanter* – «a vessel used for decanting, especially a decorative bottle used for serving wine»; «a stoppered bottle, usually of glass, into which a drink, such as wine, is poured for serving»; «a vessel, usually an ornamental glass bottle, for holding and serving wine, brandy, or the like» [17]. Використання декантера допомагає позбавитись від осаду при подачі зрілих вин та збагатити киснем молоді вина, що дозволяє розкритись аромату та смаку вина.

Українська мова має у своєму складі лексеми з коренем *декант-*: *декантатор*, *декантаційний*, *декантація*, *декантування*, *декантирований*, *декантований*, *декантування*, *декантувати*, *декантувати* [2, с. 281]. Стрижневою лексемою є *декантація* (*декантування*) – «спосіб розділення розшарованих суспензій та емульсій, що полягає в обережному зливанні верхнього рідинного шару» (там само). У «Словнику іншомовних слів»



(за редакцією О. Мельничука) йдеться про походження слова з французької мови: «(франц. *decantation*, від *decanter* – зливати, зціджувати) зливання рідини з осаду після відстоювання або центрифугування» [11].

Наведені лексеми функціонують головне як терміни в різних галузях промисловості (виноробство, виробництво пива, хімічна промисловість, гірництво та ін.). Так, у «Малій гірничій енциклопедії» *декантація* пояснюється так: «відокремлення рідини від осаду шляхом її зливання, повільно осідаючих дрібних частинок полідисперсної суспензії від швидко осідаючих, – більш великих і важких часток, – шляхом зливу (декантації) рідини, яка містить ще не осілі частинки, з осаду, що відстоявся. Д. як технол. прийом дозволяє очищати або розділяти на фракції за крупністю або компонентами подрібнені матеріали і породи» [5, с. 323].

Новітнє запозичення *декантер* на позначення різновиду посуду виводить кореневу морфему з розряду тих, що вживаються виключно для творення спеціальної, термінологічної лексики, та актуалізує основні семи «відстоювати», «зливати».

Досліджені найменування засвідчують характерні для сучасного соціуму міжкультурні контакти, взаємопроникнення культур, зокрема й у сфері кулінарії. Деякі елементи національних кухонь інших народів перестають бути екзотикою, а входять у побут сучасних українців. Це спричиняє появу в мові і нових запозичень із різних мов.

Вплив китайської кулінарної традиції виявляється в поширенні в побуті кухонного посуду особливої форми, що нагадує глибоку миску чи сковороду з випуклим дном. Маємо різні варіанти назви: *сковорода ВОК*, *сковорода-вок*, *жаровня-вок*, *вок*, *wok*. Популярність китайської кухні, поширення китайських технік приготування страв сприяли запозиченню назви цього посуду з кантонської мови в європейські, зокрема і в англійську, де слово *wok* уже кодифіковано словниками: «a metal pan shaped like a shallow bowl, used especially for frying and steaming in East Asian cooking», «a large metal Chinese cooking pot having a curved base like a bowl and traditionally with a wooden handle»; «a large bowl-shaped cooking pan used for stir-frying, steaming, etc.» [17]; «a large, bowl-shaped Chinese pan used for frying food quickly in hot oil» [14].

Популярності набуває і *ніж кухарський азійський, китайський ніж* а також *ніж сантоку* – універсальний кухарський ніж, винайдений у Японії. У перекладі з японської означає «три переваги» чи «три використання». Ніж має лезо завдовжки від 13 до 20 см та особливу форму леза (так звану «овечу ніжку»). Вважається, що таким ножем однаковою мірою добре можна різати тонкими скибочками, рубати й кришити [17].

Обізнаним із європейською кухнею інтернет-магазини пропонують придбати *набори для фондю, електричне фондю, індукційне фондю*. *Фондю* – традиційна страва швейцарської кухні, що являє собою розплавлений сир із вином та спеціями, який подається у спеціальному посуді (на деяких сайтах маємо назву *фондюшниця*), що підігрівається свічкою чи спиртівкою і в який за допомогою спеціальних виделок можна занурювати хліб чи овочі. Зараз слово *фондю* почало вживатись і на означення інших страв, коли в загальну посудину із розтопленим чи рідким вмістом занурюють шматочки їжі: шоколадне фондю, коли в розтоплений шоколад занурюють шматочки фруктів, чи коли у спеціальний соус, чи бульйон, чи олію занурюють шматочки м'яса або хліба [17]. У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» не зовсім коректно подано тлумачення слова *фондю* – воно названо стравою французької кухні: «популярна страва французької кухні – шматочки хліба у розплавленому сирі (маслі) з додаванням сухого вина; разом із хлібом подаються шматочки м'яса, риби, овочів» [2, с. 1543]. Саме слово *фондю* – запозичення з французької, це форма пасивного дієприкметника жіночого роду від французького дієслова *fondue* («розтоплювати, топити, танути») [17], але сама страва є винаходом альпійських пастухів і вважається національною стравою швейцарської кухні. Популярна в багатьох країнах не тільки Європи, а й Америки.

Із французької мови запозичено слово *су-від* (варіанти: *су від*, *сувід*, *су вид*): фр. *sous-vide* «під вакуумом». Це передусім назва нової технології приготування їжі – низькотемпературне готування у вакуумі протягом тривалого часу. Технологія передбачає,

що продукт поміщають у спеціальний пакет, із якого відкачують повітря та герметично запечатують. Потім цей пакет кладеться у воду й страва довго готується при низьких температурах (максимально 80°). Зрозуміло, що такий метод потребує спеціального обладнання, яке теж отримало цю назву: *су-від*.

Отже, лексико-тематичні групи назв кухонної техніки та приладдя активно поповнюються новими елементами, зокрема запозиченнями з різних мов, переважно англійської. Ці лексеми швидко входять до активного словника мовців, але потребують кодифікування у словниках, для чого необхідно визначати семну структуру слів, а також розв'язувати питання щодо адаптації запозичень до фонетичної, лексичної та граматичної систем української мови та доречності деяких запозичень.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англїцизмів у пресі кінця ХХ – початку ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. М. Архипенко; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – 20 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Дьолог О. Процес адаптації новітніх англійських запозичень у сучасному українському мовленні (на прикладі засобів масової інформації та реклами) / О. Дьолог // *Ucrainica VI. Současná ukrajinistika. Problémy jazyka, literatury a kultury / Univerzita Palackého v Olomouci.* – Olomouc, Czech republic, 2014. – S. 140-145.
4. Карпіловська Є. Мода на слова і норма мови – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/110241/23-Karpilovska.pdf?sequence=1>
5. Мала гірнича енциклопедія [Текст] : в 3 т. / ред. В. С. Білецький.— Донецьк : Донбас, 2004. Т. 1 : А-К – 640 с.
6. Попова Н. О. Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-і рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. О. Попова; Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2005. – 19 с.
7. Скорейко-Свірська І. Англійські запозичення в українській науково-технічній термінології: структурно-функціональний аспект освоєння [Текст] : [монографія] / Ірина Скорейко-Свірська; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Т. : Астон, 2013. – 187 с.
8. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : гол. ред. УРЕ, 1985. – 968 с.
9. Словник іншомовних слів [Текст] : 23000 слів та термінологічних словосполучень / уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.]. – К. : Довіра : УНВЦ «Рідна мова», 2000. – 1017 с. – (Бібліотека державного службовця. Державна мова і діловодство).
10. Словник української мови: в 11-и т. / За ред. І. К. Білодіда– К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
11. Словopedia – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua>
12. Тлумачний словник іншомовних слів: Правопис. Граматика [Текст] / авт.-уклад. О. М. Сліпушко. – К. : Школа, 2006. – 288 с.
13. Тлумачний словник іншомовних слів – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.jnsm.com.ua/ures/book/index.shtml?20002>
14. Cambridge Dictionary – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://dictionary.cambridge.org>
15. Dictionary.com – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dictionary.com>
16. English Oxford Living Dictionaries – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://en.oxforddictionaries.com>
17. The Free Dictionary by Farlex – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.thefreedictionary.com>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Оксана Остроушко** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, перший проректор Державного вищого навчального закладу «Криворізький державний педагогічний університет».

*Наукові інтереси:* аналіз дискурсу, лінгвістика тексту, теорія комунікації, когнітивна лінгвістика.

УДК 811.112.2'373

## ОСОБЕННОСТИ НЕМЕЦКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА ПОСЛЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ ГЕРМАНИИ

**Оксана ДАНИЛЕНКО (Мариуполь, Украина)**

*Оксана Даниленко. Особенности немецкого политического языка после объединения Германии. В статье рассматривается проблематика политической лексики, которая представляет собой сложное богатейшее явление и требует знаний в таких областях как лингвистика, политология, история и социология. Уточняется*

поняття «політична мова». Відзначається, що використання мови в політиці означає, в першу чергу, вживання політичного лексикону. Маючи в даний час можливість, вивчати і порівнювати тексти різних режимів, в статті була зроблена спроба, на прикладі колишніх НДР і ФРН, описати особливості політичної мови об'єднаної Німеччини. В ході аналізу політичного лексикону НДР були розглянуті основні тематичні групи в мовному корпусі «НДРізмів», які зазнали найбільшої архаїзації після об'єднання Німеччини. Звертається увага на те, що протягом «мовного приєднання» Східної Німеччини до Західної відбувалися також процеси переоцінки і зникнення цілих шарів ідеологічно релевантної лексики з колишнього політичного лексикону НДР. В рамках цього дослідження використовувалися традиційні лінгвістичні методи (порівняльний аналіз лексики та робота з лексикографічними джерелами). Враховуючи особливості німецької політичної мови після об'єднання Німеччини, припускаємо, що лексика НДР, незабаром може повністю зникнути з мови, але поки існує покоління, яке знає і розуміє ці специфічні слова, дані лексичні одиниці залишаються в комунікативному використанні і в центрі лінгвістичних досліджень.

**Ключові слова:** німецька політична мова, НДР, ФРН, лексичний рівень, політична лінгвістика, об'єднана Німеччина, політичний лексикон.

**Оксана Даниленко. Особенности немецкого политического языка после объединения Германии.** В статье рассматривается проблематика политического языка, который представляет собой сложное многомерное явление и требует знаний из таких областей как лингвистика, политология, история и социология. Уточняется понятие «политический язык». Отмечается, что использование языка в политике означает, в первую очередь, употребление политического лексикона. Имея в настоящее время возможность изучать и сравнивать тексты разных режимов, была сделана в статье попытка, на примере бывших ГДР и ФРГ, описать особенности политического языка объединенной Германии. В ходе анализа политического лексикона ГДР были рассмотрены основные тематические группы в языковом корпусе «ГДРизмов», которые и подверглись наибольшей архаизации после объединения Германии. Обращается внимание на то, что в течение «языкового присоединения» Восточной Германии к Западной имели место также процессы переоценки и исчезновения целых пластов идеологически релевантной лексики из бывшего политического лексикона ГДР. В рамках данного исследования использовались традиционные лингвистические методы (сопоставительный анализ лексики и работа с лексикографическими источниками). Учитывая особенности немецкого политического языка после объединения Германии, предполагаем, что лексика ГДР, вскоре может полностью исчезнуть из языка, но пока существует поколение, которое знает и понимает эти специфические слова, данные лексические единицы остаются в коммуникативном использовании и в центре лингвистических исследований.

**Ключевые слова:** немецкий политический язык, ГДР, ФРГ, лексический уровень, политическая лингвистика, объединенная Германия, политический лексикон.

**Oksana Danylenko. Peculiarities of the German political language after the unification of Germany.** The article deals with a range of problems relating to political language which is a complex multilateral phenomenon and requires knowledge from such subjects as linguistics, politology, history and sociology. The notion of political language is specified and its main functions are discussed in the article. It is noted that the use of language in politics means, first of all, the use of political lexicon. Now that we have an opportunity to study and compare texts of different regimes, an attempt is made in the article to draw attention, using examples from former East Germany (GDR) and West Germany (FRG), to the peculiarities of the political language of unified Germany. In the course of the analysis of the political lexicon of the GDR we consider principal thematic lexical sets in the language corpora of GDR-words which were subjected to the greatest archaization after the unification of Germany: here belong a departmental, an institutional, a theoretical and ideological and a general cluster. In addition to them we have picked out one more group of words which existed in parallel with the official language and represented, owing to certain political events, an opposition discourse. It should be noted that processes of the re-evaluation and disappearance of the whole strata of the vocabulary relevant to ideology from the former political lexicon of the GDR also took place during the "linguistic annexation" of East Germany by West Germany. When doing this research we made use of the traditional linguistic methods (a comparative analysis of lexis and work with lexicographic sources). Taking into account the peculiarities of the German political language after the unification of Germany we presume that the GDR lexis may soon disappear from the language completely but as long as the generation which knows and understands those specific words still exists such lexical units will remain in communication and in the focus of language investigations.

**Key words:** German political language, GDR, FRG, lexical level, political linguistics, unified Germany, political lexicon.

Язык и политика настолько связаны друг с другом, что последнее время политика влияет на язык в большей мере, нежели язык воздействует на политику. Активные исследования в современном языкознании различных аспектов политического текста и языка политики позволяют говорить о выделении новой науки на стыке языковедения, политологии, социологии и лингвокультурологии – политической лингвистики, задача которой состоит в изучении различных взаимоотношений «между языком, мышлением, коммуникацией, субъектами политической деятельности и политическим состоянием общества» [7, с. 13], а также, идеологической составляющей вербальной плоскости социально-обусловленной деятельности человека [4].

Научный анализ политического языка, который представляет собой сложное многомерное явление, требует знаний из таких областей как лингвистика, политология, история и социология. Немецкий политический язык является одним из феноменов культурной идентификации Германии, в котором нашли отражение исторические и политические процессы развития страны. Исследованию политического языка Германии придается особое значение вследствие сложившихся объективных исторических причин [3].

Возможность в настоящее время изучать и сравнивать тексты разных политических режимов, например, бывших ГДР и ФРГ, объясняет высокий интерес к исследованию политической речи, а также актуальность данной статьи.

Цель нашего исследования состоит в уточнении понятия «политический язык» и описании особенностей немецкого политического языка после объединения Германии.

Актуальные проблемы немецкого политического языка достаточно хорошо освещены в ряде работ как украинских та и российских лингвистов (А. Н. Баранов, С. Г. Катаев, Ю. Е. Кийко, П. Б. Паршин, А. Д. Райхштайн, Е. В. Розен, Л. И. Стрий, А. П. Чудинов, Т. В. Юдина, М. А. Яковлев и др.). Этой же проблеме посвящены исследования немецких ученых (А. Burkhardt, W. Dieckmann, M. Hellmann, F. Hermanns, J. Klein, H. D. Zimmermann и др.).

Переходя непосредственно к предмету нашего исследования – немецкому политическому языку, следует отметить, что с лингвистической точки зрения политический язык является «трудно определяемым феноменом», что и объясняет существование многообразия взглядов на роль языка в политике и подходов к его описанию [3].

По мнению А. Н. Баранова, политический язык – это «особая знаковая система, предназначенная именно для политической коммуникации: для выработки общественного консенсуса, принятия и обоснования политических и социально-политических решений в условиях множественных общественных интересов истинно плюралистического общества, в которой каждый человек является не объектом идеологического воздействия и манипулирования, а субъектом политического действия» [1, с. 108].

Схожую точку зрения имеет Е. И. Шейгал, которая считает, что «особенность языка политики как специального подязыка является его доступность для понимания практически всеми членами языкового сообщества...», что, в свою очередь, даже «позволяет некоторым исследователям отрицать существование языка политики» [8, с. 21].

Так, существование политического языка подвергает сомнению П. Б. Паршин: «То, что обычно имеется в виду под языком политики, в норме не выходит за рамки грамматических, да, в общем-то, и лексических норм соответствующих национальных языков – русского, английского, немецкого, арабского и т.д.» [5]. Мы разделяем данную точку зрения и считаем, что не следует приравнивать политический язык к языку политиков: политический язык означает политическое использование языка, а политический лексикон, в свою очередь, демонстрирует широкую открытость для проникновения в него языковых единиц, репрезентирующих понятия из разных сфер жизни.

Политический язык, выполняя свои основные функции: вербальное сопровождение борьбы за власть и удержание власти в процессе ее осуществления, отражает некоторую социальную реальность, изменяется вместе с ней и одновременно участвует в ее создании и изменении [4].

Использование языка в политике означает, в первую очередь, употребление политического лексикона, который открыт для проникновения в него языковых единиц из различных сфер общественной жизни. Неоднородность политического языка, по мнению С. Г. Катаевой, вызывает некоторые трудности разграничения от общеупотребительного языка и от специальных языков других сфер общественно-политической жизни [3].

В силу сложившихся объективных исторических причин – существования в новейшей немецкой истории национал-социализма и разделенной (социалистической и капиталистической) Германии, затем объединения Германии – немецкий язык вплоть до настоящего времени жил очень интенсивной жизнью [2].

Изменения, которые произошли осенью 1989 года во всех социальных сферах Германской Демократической Республики после политического «поворота», коснулись также и языка. Самым чувствительным к переменам оказался его лексический уровень. Однако, чтобы понять и описать языковые изменения, требуется больше чем понимание слов. Прежде всего, важны социокультурные знания, восприятие общественно-политических процессов, которые оказывали влияние на язык и его использование в ГДР. Соответствующая культура, социальная и историческая ситуация придавали словам особый социально-культурный характер, который не легко понять людям вне данного языкового общества, вызывая тем самым огромный интерес у лингвистов.

Так, С. Г. Катаева в своем исследовании отмечает, что специфика политического словаря ГДР отражала слияние государственной и партийной власти и, как следствие, идеологизации всех разрядов лексики политического лексикона. Проведя лексикографический анализ политического лексикона ГДР, исследователь пришла к выводу, что наибольшей архаизации подверглись новообразования, отражавшие значимые общественно-политические реалии бывшей ГДР, так называемые «ГДРизмы» [3].

Лингвисты Ю. Н. Зинцова и О. А. Орлова, на наш взгляд, очень наглядно выделяют тематические кластеры в языковом корпусе «ГДРизмов», которые наиболее ярко отражают особенности коммунистической идеологии и политической системы ГДР [2]:

1) ведомственный кластер (самый многочисленный и неоднородный по своему составу, внутри которого выделяются тематические подгруппы:

промышленность (*Brigade, Einzelbetrieb, Eisenhüttenkombinat*);

сельское хозяйство (*Genossenschaftsbauer, LPG*);

торговля (*Delikatladen, Handelsorganisation*);

здравоохранение (*Schwangerberatung, Ambulatorium*);

народное образование (*Aspirantur, Fernstudent, Schulhort*);

культура и искусство (*Kulturfonds*);

профессиональная лексика (*Polytechniker, Zootechniker, Tierarzt*) и т.д.

2) институциональный кластер (наименования партийных, общественных организаций, институтов идеологического воспитания, а также формы, методы и средства идеологического воздействия): *Propagandist, Agitator, Administration, Staatsdisziplin, Pionierorganisation, Subbotnik, Volkskammer u.a.*

3) теоретико-идеологический кластер (ключевые понятия не только господствующей, но и враждебных идеологий): *Praktizismus, Versöhnler, Ausbeuter, Bourgeoisie, Internationalismus, Klassenfeind, Privateigentum, Volkseigentum u.a.*

4) общий кластер (наименее идеологически маркированная лексика, образует своего рода прослойку между «идеологической» и «неидеологической» лексикой): *Namensgebung, Stauraum, Kaufhalle, Werktätiger u.a.*

В дополнение к данным кластерам, считаем возможным выделить еще одну группу слов, которая существовала параллельно с официальным языком и в силу политических событий представляла собой оппозиционный дискурс. В связи с ростом разрыва между социальной реальностью и ее вербализацией в официальной коммуникации возникали так называемые «механизмы лингвистической самозащиты» [9]. Население ГДР разработало свой собственный критический, остроумно-саркастический повседневный словарь, который включал следующие слова: *blaue Fliesen* вместо *D-Mark*; *Mumienexpress* вместо *Züge, die im „grenzüberschreitenden“ Verkehr die beiden deutschen Staaten miteinander verbanden*; *Mauer* вместо *antifaschistischer Schutzwall*; *umrubeln* вместо *Geld umtauschen*; *rabotten* вместо *arbeiten*; а также синонимы к названию марки автомобиля Trabant: *Trabbi, Rennpappe, Asphaltblase, Karton de Blamage* и т.д.

Основным направлением языкового развития немецкого политического языка после объединения Германии стало «языковое присоединение» Восточной Германии к Западной, к доминирующему варианту политического словаря ФРГ, в ходе чего происходили не только радикальные процессы архаизации, но и переоценки, исчезновения целых пластов идеологически релевантной лексики из бывшего политического лексикона ГДР. Так,

большая часть лексики с определением «социалистический» исчезает вообще, а остальная часть переходит в общеязыковой слой. Происходит своего рода «языковое объединение Германии».

Следует отметить, что изучение немецкого политического языка в объединенной Германии включает язык исторического «поворота», ретроспективные исследования языка ГДР, коммуникативные конфликты между восточными и западными немцами в объединенной стране [3].

Таким образом, исследования предшествующего этапа развития немецкого политического языка позволили сделать вывод, что язык и политика неразрывно связаны друг с другом, поскольку не только язык воздействует на политику, но и политика воздействует на язык.

Несмотря на то, что ГДР как государство со своим политическим устройством и культурными канонами просуществовало недолго и исчезло с политической карты Европы уже более 25 лет назад, интерес к исследованию немецкого языка этой эпохи не ослабевает. Данная лексика устаревает и, вероятно, вскоре полностью исчезнет из языка, но пока существует поколение, которое знает и понимает эти специфические для ГДР слова, данные лексические единицы остаются в коммуникативном использовании.

#### БИБЛІОГРАФІЯ

1. Баранов А. Н. Политический дискурс: прощание с ритуалом / А. Н. Баранов. – Человек, 1997. – №6. – С. 108-118
2. Зинцова Ю. Н. Смысловая структура и языковая репрезентация концепта «ГДР» / Ю. Н. Зинцова, О. А. Орлова // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского – 2013. – №4(2) – С. 351–354 – Режим доступа: [http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/19931778\\_2013\\_4-2\\_unicode/80.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/19931778_2013_4-2_unicode/80.pdf)
3. Катаева С. Г. Немецкий политический язык: основные направления и тенденции развития (на материале политической лексики): автореф. на соискание ученой степени доктора филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / С. Г. Катаева ; Московский педагогический государственный университет. - М., 2009. – 44 с.
4. Керимов Р. Д. Социально-политическая коммуникация ФРГ в лингвистическом аспекте / Р. Д. Керимов // Филологические науки. Вопросы теории и практики. — Тамбов : Грамота, 2015. – № 1 (43) : в 2-х ч. Ч. I. С. 85–90 — Режим доступа: [www.gramota.net/materials/2/2015/1-1/22.html](http://www.gramota.net/materials/2/2015/1-1/22.html)
5. Паршин П. Б. Об оппозиции системоцентричности и антропоцентричности применительно к политической лингвистике / П. Б. Паршин. – Режим доступа: <http://www.dialog-21.ru/digest/2000/articles/parshin/>
6. Розен Е. В. На пороге XXI века. Новые слова и словосочетания в немецком языке / Е. В. Розен. – М. : Менеджер, 2000. – 162 с.
7. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации / А. П. Чудинов. – Москва: Флинта, 2006. – 254 с. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-03a.htm>.
8. Шейгал Е. И. Семантика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 324 с.
9. Birgit Wolf-Bleiß Sprache und Sprachgebrauch in der DDR – Режим доступа: <http://www.bpb.de/politik/grundfragen/sprache-und-politik/42769/ddr-sprache?p=all>
10. Dieckmann W. Sprache in der Politik / W. Dieckmann. – Heidelberg : Winter, 1969. – 132 S.
11. Girnth H. Sprache und Sprachverwendung in der Politik. Eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation / H. Girnth. – Tübingen : Niemeyer, 2002. – 127 S.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Оксана Даниленко** – старший викладач кафедри німецької та французької філології Маріупольського державного університету.

*Наукові інтереси:* німецький політичний дискурс.

УДК 811.112.2'81'42

## ЕВОЛЮЦІЯ СТИЛЮ НІМЕЦЬКОГО ШВАНКУ

**Ярослава МУКАТАЄВА (Миколаїв, Україна)**

*В статті аналізується історична основа виникнення шванку, зазначається, що дискурс культурологічних та літературно-критичних мотивів займає значне місце в текстах німецьких шванків, досліджується еволюція стилю шванку та його спорідненість з іншими літературними текстами малої прози, зокрема байкою, казкою, анекдотом, гуморескою. Автор зосереджує увагу на антропоцентричній парадигмі шванку, оскільки в текстах цього жанру головною дійовою особою завжди є людина, її побут, культура поведінки та мовлення. Запропоновано визначення шванку як*



типу тексту у лінгвостилістичному, прагматичному та когнітивному аспектах. Здійснено аналіз мовних засобів вираження іронії, гумору та сатири, які властиві шванковій літературі, виокремлено найсуттєвіші стилеві риси німецького прозового шванку – сатиричність, просторіччя, об'єктивність викладу, запропоновано ієрархію залежності стилевих рис прозового шванку. В роботі акцентується особлива увага на прагматичних функціях німецького шванку.

**Ключові слова:** шванк, еволюція, стиль, дискурс, культурологія, фольклорна традиція, сатирична література, антропоцентрична парадигма, прагматика.

*Ярослава Мукатаєва. Еволюція стилю німецького шванку. В статті аналізується історична основа виникнення шванку, відзначається, що дискурс культурологічних і літературно-критических мотивів займає суттєве місце в текстах німецьких шванків, досліджується еволюція стилю шванку і його родство з іншими літературними текстами малої прози, а іменно: басней, сказкою, анекдотом, юморескою. Автор акцентує увагу на антропоцентричній парадигмі шванку, так як в текстах цього жанру головний персонаж завжди – людина, його життя, культура поведінки і мова. Предложено визначення шванку як типу тексту в лінгвостилістичному, прагматичному і когнітивному аспектах. Здійснено аналіз мовних засобів вираження іронії, юмору і сатири, властивих шванковій літературі, виділено найбільш важливі стилеві риси німецького прозаїчного шванку – сатиричність, просторіччя, об'єктивність викладу, предложено ієрархію залежності стилевих рис прозаїчного шванку. В роботі акцентується особливе увагу на прагматичних функціях прозаїчного шванку.*

**Ключевые слова:** шванк, еволюція, стиль, дискурс, культурологія, фольклорна традиція, сатирична література, антропоцентрична парадигма, прагматика.

*Yaroslava Mukataieva Evolution of the German Schwank style. Historical basis of schwank genesis is analyzed in the article. It is mentioned that discourse of cultural and literary-critical motives occupies a considerable place in the texts of German schwank. The evolution of the schwank style and its cognation with other literary texts of small prose, especially fable, fairytale, anecdote and humoresques are explored. Author pays attention on anthropocentric paradigm of schwank as in the texts of this genre the main acting person is always a human being, its life, culture, behavior and speech. The definition of the schwank as a type of text in lingua-stylistic, paradigmatic and cognitive aspects is given. Analysis of the language means of expressing irony, humor and satire, which are peculiar to the schwank literature, is also given. The most substantial features of style of German prose schwank - satirism, colloquial language, objectivity of exposition, given by the hierarchy of the dependence of stylistic features of prose schwank are distinguished. Special attention in the work is paid on the paradigmatic function of German schwank. In the literary texts of this period social and political motives ocured, German schwank is not an exception in this aspect. Schwanks fix oral folklore traditions during several decades.*

**Key words:** schwank, evolution, style, discourse, culturology, folklore tradition, satirical literature, anthropocentric paradigm, pragmatic.

Шванк як самостійний літературний жанр виник в Німеччині XIII століття, хоча свої витоки він бере у давній літературі. Значний вплив на становлення німецького шванку як літературного жанру, а також на його стиль мала антична культура. Своїм походженням прозовий шванк завдячує проповідницькій літературі, середньовічним віршованим шванкам і фацетіям гуманістів.

Шванк досліджувався як німецькими так і українськими вченими. Ф. Мартіні, Г. Руп вказують на узагальненість подій і персонажів у прозовому шванку, Г. Куттнер досліджував стилеві риси німецького прозового шванку, порівнюючи їх з стилевими рисами інших текстів малої форми, зокрема фацетій та новел. Однак ці дослідження були фрагментарними: здебільшого вивчалися історико-літературні аспекти цього жанру, його спорідненість з іншими формами малої прози. Лінгвостилістичні, прагматичні та когнітивні аспекти аналізу прозового шванку висвітлено в працях українських дослідників [1; 4]

Дискурс культурологічних та літературно-критических мотивів займає значне місце в текстах німецької літератури епохи середньовіччя. Не є виключенням у цьому плані німецький шванк. Під терміном «шванк» розуміємо оповідальний твір малого обсягу, який, як правило, написаний ламаним кніттельферзом, тобто чотирьохстопним ямбом з парною римою. У текстах німецьких шванків сюжет має просторові і темпорольні рамки і розгортається переважно навколо однієї події, здебільшого комічної, але цілком звичної, про яку розповідається з побутовими подробицями і підкресленим натуралізмом.

Шванк є (відносно) коротким сатиричним оповіданням (з елементами драматизму) про мовленнєві і немовленнєві дії шванкових фігур (персонажів), у якому засобом автологічного, об'єктивованого мовлення (із перевагою денотативних значень), а також за допомогою особливої авторської мовленнєвої стратегії, що базується на спеціальному сатиричному коді, утверджуються загальнозначущі цінності, відображається глибока психологічна ситуація комічності негативних явищ [1, с. 10].

Дослідження німецьких шванків свідчить, що їм притаманні специфічні, лише їм властиві мовні засоби вираження іронії, гумору та сатири, які значною мірою впливають на дискурсну культурологію цього жанру.

Шванк має багато спільного з казкою, анекдотом, байкою, гуморескою. Йому властиві відомі у всьому світі теми, такі як «Змагання зайця з їжака». В XIV – XV ст. шванк стає самостійною своєрідною формою розмови, яка визначається самою суттю цього жанру [8, с. 52]. Вольфганг Бойтін стверджує, що шванки містять у собі мораль, повчання або настанови [10, с. 96], що споріднює його з байкою. Він знаходиться в тісних зв'язках із типологічно подібними, але історично різночасовими формами французького фавлю кінця XII – середини XIV століть, італійської фацетії XIV- XV сторіч, англійського пренка XVI сторіччя, російської демократичної сатири XVII сторіччя. [2, с. 12-14; 10, с. 95].

Шванк як жанр німецької літератури виник на демократичній основі, його автори черпали матеріал з фольклору, ця література нерідко ставала народною, з часом їй стали притаманні розважальна функція, функції впливу, моралі та повчання. Герої німецьких шванків були вихідцями з народу, вони цінували працьовитість, шанували народну мудрість, кмітливість, винахідливість і заповзятість, вважаючи їх путівниками до матеріального статусу. Яскравим прикладом слугують лексеми із збірки шванків про Тіля Уленшпігеля „*Brot herbekommen*”, „*sich als Hoffjunge ausgeben*”, „*sich für einen Arzt ausgeben*”, „*klüglich antworten mit einem heimlichen Spott*”.

Аналізуючи тексти німецьких шванків „*Narren*”, „*Wer zu viel will, dem wird zu wenig*”, „*Ein Bauer und der Priester*”, „*Einen Bischof von Mainz fressen die Mäuse*”, „*Die Schildbürger*” та інші, ми дійшли висновку, що майстерня ремісника, міська площа, ярмарок, ратуша чи таверна стали звичним середовищем для їх героїв.

В літературних текстах цього періоду мали місце і соціально-політичні мотиви. Не є виключенням у цьому аспекті і німецькі шванки. Із зростанням буржуазії та загостренням класової боротьби швидко зростає попит на анекдотичну та сатиричну літературу, яка, з одного боку, була спрямована проти аристократії, убогого лицарства, духовенства, верхівок торгівельної та промислової буржуазії, а з іншого боку – досить жорстоко висміювала різноманітні верстви суспільства.

Є підстави вважати, що в цей час найпопулярнішим жанром міської літератури стає саме жанр реалістичної віршованої новели, званий в Німеччині шванком. Бернд Лютц зазначає, що виникнення шванків відноситься саме до XIII століття [9, с. 47]. Шванки, що дійшли до нас, актуалізують ситуації і сюжети політичного або авантюрного характеру, вони ніколи не виходять за межі реалістичного побутового зображення. У той же час слід зазначити, що реалізм у шванках ще дуже обмежений можливостями середньовічного розвитку, а їх комізм – грубуватий.

Шванк як тип тексту містить у собі антропоцентричну парадигму, оскільки в текстах цього жанру головною дійовою особою завжди є людина, її побут, культура поведінки та мовлення (здебільшого у комічному висвітленні), про що говорять самі назви цих творів „*Der Pfaffe Amis*”, „*Peter Schneiders Höflichkeit*”, „*Neidhard Fuchs*”, „*Das Volksbuch von Eulenspiegel*”, „*Klaus Narr*”, „*Ein höflicher Bauer*” тощо.

У середині XV сторіччя сформувався унікальний літературно-видавничий жанр – народна книга, яка стала першою в історії європейських літератур фіксацією фольклорних текстів. Вона об'єднує в собі два різновиди художніх творів – бюргерський роман та книги про блазнів, тобто збірки шванків. Книги про блазнів склалися з коротких оповідальних творів і були своєрідним підсумком більш менш тривалої великої усної традиції. До таких збірок відносяться, наприклад «Піп з Каленберга» („*Der Pfaffe von Kalenberg*”) та Соломон і Морольф („*Solomon und Morolf*”) [6, с. 67-68].

Значне місце серед творів цього жанру займає «Тіль Уленшпігель» („*Till Eulenspiegel*”), який вважається апогеєм культури раннього шванку. Мотиви з книги про Тіля Уленшпігеля використали Ганс Сакс, Е. Кестнер та інші. Бельгійський письменник Шарль де Костер став відомим завдяки своєму роману «Легенда про Тіля Уленшпігеля та Ламме Гудзака» [7, с. 198]. Отже збірка шванків про Тіля Уленшпігеля мала широке розповсюдження не тільки в

Німеччинні, а і в Європі, вона стала важливим внеском у світову літературу. Витівки Тіля Уленшпігеля мали значну вибухову силу, вони розхитували засади патріархального світу. Збірка шванків про Тіля Уленшпігеля в іронічно-сатиричній формі відображає людські вади та негаразди у феодальному суспільстві.

«Тіль Уленшпігель» вважається сумою сюжетів середньовічного комічного епосу. У Аміса він запозичує фабули про уявне зцілення хворих (Die 89. Historie sagt, wie Eulenspiegel in einem Spital an einem Tage alle Kranken ohne Arznei gesund machte.), про картину, що бачать лише народжені в законному шлюбі (Die 27. Historie sagt, wie Eulenspiegel für den Landgrafen von Hessen malte und ihm weismachte, wer unehelich sei, könne das Bild nicht sehen.), про богословські суперечки (Die 28. Historie sagt, wie Eulenspiegel zu Prag in Böhmen auf der Hohen Schule mit den Studenten disputierte und wohl bestand.), про навчання осла грамоті (Die 29. Historie sagt, wie Eulenspiegel in Erfurt einen Esel in einem alten Psalter lesen lehrte.), про пожертвування, що приймаються тільки від вірних дружин (Die 31. Historie sagt, wie Eulenspiegel mit einem Totenkopf umherzog, um die Leute damit zu berühren, und dadurch viele Opfergaben erhielt.). Декілька анекдотів «Тіля Уленшпігеля» взяті із збірок «Піп з Каленберга» і «Соломон і Морольф».

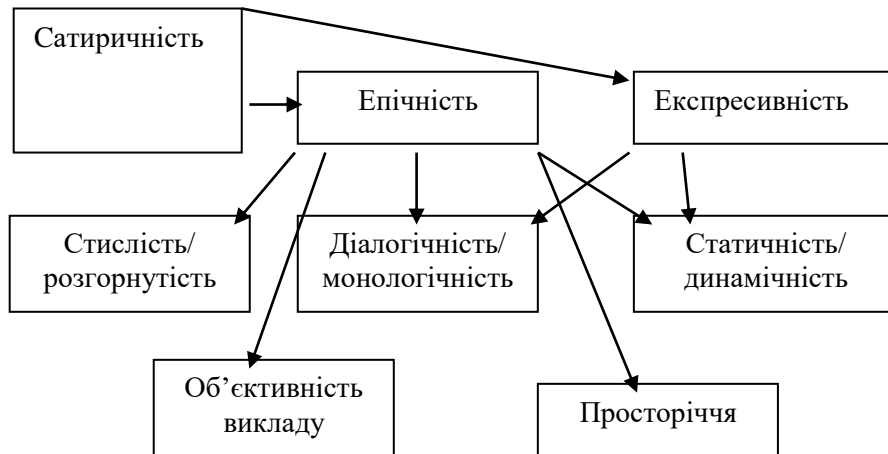
В книжці про Соломона та Морольфа мова йде про суперечки між двома головними героями. Читач дізнається про історію життя блазня Морольфа, про його родину та діяння. Книга здобула велику популярність, відомі її французький, італійський, англійський та рукописний ісландський переклади [7, с. 117-118].

Увагу багатьох дослідників привернув бюргерський шванк епохи реформації і релігійних війн. В цьому контексті слід звернутись до творчості Йоганнеса Паулі, зокрема його збірки «Жартома й серйозно» („Schimpf und Ernst”). Й. Паулі був відомим завдяки своїм проповідям, які він влучно прикрашав історіями з життя. Натхнення автор знаходить також у творах античності [Wolfgang Beutin 11: 95]. Автор висміює людські вади, в анекдотичних ситуаціях опиняються представники духовенства і знаті. Так, наприклад, у шванку „Ein alt Weib begehrt den Segen” автор висміює жадібність священників: „*War mir Euer Segen eines Hellers wert, so hättet Ihr ihn mir nit geben*”. Мова шванків І.Паулі багата на порівняння: „*der Mönch reitet köstlich als ein Ritter*”, „*ich bin nit allein ein Bischof, sondern auch ein weltlicher Fürst*”, що підсилює мовний колорит того часу.

Шванки фіксують існуючі впродовж декількох десятиліть усні фольклорні традиції. Назви багатьох збірок шванків красномовно говорять про їх призначення: збірка „Wegkürzer” Мартіна Монтана мала на меті допомогти мандрівникам скоротати час у дорозі; збірка Георга Вікрама «Дорожня книжечка» („Rollwagenbüchlein”) пропонувала мандрівникам захопливі історії, що не дозволять нудьгувати у дорозі, а Збірка «Відверни печаль» („Wendunmut”) Вільгельма Кірххофа повинна була допомогти читачеві прогнати поганий настрій („...Unmut zu wenden”). Автор малює яскраві картини свого часу і робить це з певною метою: налякати читача демонстрацією повчальних прикладів, таких як доля сварливої жінки чи жадібного священника [5, с. 56-57].

Нерідко в текстах німецьких шванків зображаються конкретні типи характеру людини, гідні висміювання та засудження („*der tölpische Bauer*”, „*der habgierige Hirt*”, „*die böse Frau*”), або ж так, що достойні поваги та пошани („*die ehrbare Frau*”, „*der kluge Richter*”, „*der kluge Hofnarr*”) тощо.

В прозового шванку як типі тексту можна виокремити такі стильові риси: епічність, сатиричність, експресивність, стислість / розгорнутість, діалогічність/ монологічність, просторіччя у викладі, «об’єктивність» викладу. Останню назву взято в лапки з тієї причини, що у шванку однаково «об’єктивно» викладені як події, які могли б відбутися реально, так і завідомо фантастичні події [1, с.57]. Усі ці стильові риси тісно пов’язані між собою і утворюють ієрархію.



Особливу увагу у німецькій шванковій літературі привертає творчість Ганса Сакса. На відміну від згаданих вище шванків, які мали прозову форму, шванки Ганса Сакса були віршованими, вони виконували цілу низку прагматичних функцій: повчальну, освітню, моральну, етичну. У кінці майже кожного вірша автор повчально піднімає палець, звертаючись до читача із застереженням, доброю порадою або побажанням, до того ж не забуває вказати при цьому власне ім'я. Таким чином, завершальна назва „Hans Sachs” як повтор набуває особливого значення. У такий спосіб автор намагається акцентувати увагу читача саме на його застереженнях чи порадах. Мова шванків Г. Сакса проста і зрозуміла

Йоганн Вольфганг фон Гете позначив простий, свідомо зрозумілий спосіб викладення думок Гансом Саксом, як «дидактичний реалізм».

Теоретичний аналіз текстів найбільш відомих та значущих німецьких шванків епохи середньовіччя свідчить, що вони є важливим джерелом пізнання тогочасної літературно-культурної спадщини німецького народу.

Згодом шванк, як і форми, що співвідносяться з ним (загадки, байки, паремії), інтегрується в більш великі твори, і в першу чергу, в барочний роман Гримальсгаузена «Симпліцій Симпліціссимус». Ця ж доля спіткала фацетію і фаблію: на основі першої був створений «Декамерон» Бокаччо, на основі другого – «Гаргантюа і Пантагрюель» Франсуа Рабле.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Мукатаєва Я.В. Німецький прозовий шванк: лінгвостилістичний, прагматичний та когнітивний аспекти: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.022.04 «Германські мови/ Я. В. Мукатаєва. – Х., 2008. – 206 с.
2. Пермяков Т. Л. От поговорки до сказки. М., 1996.
3. Пихтовникова Л. С. Композиционно-стилистические особенности стихотворной басни (на материале немецких стихотворных басен 18 в.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. / Пихтовникова Лидия Сергеевна – К., 1992. – 338 с.
4. Пихтовникова Л. С. Німецький прозовий шванк: прагматилістичний і лінгвокогнітивний аспекти : монографія / Л. С. Пихтовникова, Я. В. Мукатаєва. – Х. : ХНУ імені В. Р. Каразіна, 2017. – 155с.
5. Пуришев Б.И. Хрестоматия по зарубежной литературе. Эпоха Возрождения. М., 1962.
6. Реутин М.Ю. Народная культура Германии. Позднее средневековье и Возрождение. М., 1996.
7. Albrecht G., Botcher K., Greiner- Mou H., Kron P.G. "Lexideutschsprachiger Schriftsteller" VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1972. (Band 1).
8. Bernd Lutz "Grundzüge der Literatur des Spätmittelalters". Deutsche Literaturgeschichte.-Stuttgart Weimar Metzler. 2001.
9. Bernd Lutz „Schwank und Fastnachtspiel" Deutsche Literaturgeschichte.,- Stuttgart; Weimar; Metzler, 2001.
10. Beutin Wolfgang "Schwank und Roman vor dem Roman". Deutsche Literaturgeschichte. - Stuttgart ;Weimar; Metzler, 2001.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ярослава Мукатаєва** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського національного університету імені Петра Могили.

*Наукові інтереси: лінгвостилістичні, прагматичні та когнітивні аспекти аналізу тексту малої прози.*

УДК 811.112.2

## МОВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Ольга ЧОРНА (Кривий Ріг, Україна)

*У статті викладено результати аналізу характерних для сучасної німецької мови мовотворчих процесів у контексті виявлення змін, спричинених активним впливом на неї англійської мови. Представлено узагальнення статистичних даних щодо використання англіцизмів у німецькій мові на рівні окремих лексем та частин мови. Розкрито сутність, причини появи та тенденції розвитку суперечливого й неоднозначно оцінюваного сучасниками поняття «Denglisch». Показано динаміку використання цього терміна в німецькомовних та англомовних джерелах з моменту його першого використання до нині. Висвітлено деякі результати діяльності пуристичних громадських об'єднань Німеччини, зокрема спрямованої на вивчення стану словникового запасу сучасної німецької мови та впливу на його формування англійських запозичень, а також на запобігання необгрунтованій англіцизації та збереження самобутності німецької в умовах глобалізації. Виявлено окремі причини активного запозичення англіцизмів відповідно до їх основних тематичних груп представлених у німецькій мові та специфіку їх асиміляції в мові-реципієнті. У статті міститься стислий аналіз змін в німецькій мові різних історичних періодів, викликаних об'єктивними та суб'єктивними чинниками.*

**Ключові слова:** мовотворчі процеси, мовні новоутворення, запозичення, білінгвальність, денгліш (Denglisch), англіцизми, англіцизація.

*В статье изложены результаты анализа характерных для современного немецкого языка языкотворческих процессов в контексте выявления изменений, вызванных активным воздействием на него английского языка. Представлено обобщение статистических данных по использованию англицизмов в немецком языке на уровне отдельных лексем и частей речи. Раскрыта сущность, причины появления и тенденции развития противоречивого и неоднозначно оцениваемого современниками понятия «Denglisch». Показана динамика использования этого термина в немецкоязычных и англоязычных источниках с момента его первого использования до сих пор. Освещены некоторые результаты деятельности пуристических общественных объединений Германии, в частности направленной на изучение состояния словарного запаса современного немецкого языка и влияния на его формирование английских заимствований, а также на предотвращение необоснованной англицизации и сохранение самобытности немецкого в условиях глобализации. Выявлено отдельные причины активного заимствования англицизмов в соответствии с их основными тематическими группами представленными в немецком языке и специфику их ассимиляции в языке-реципиенте. В статье содержится краткий анализ изменений в немецком языке различных исторических периодов, вызванных объективными и субъективными факторами.*

**Ключевые слова:** языкотворческие процессы, речевые новообразования, заимствования, билингвальность, денглиш (Denglisch), англицизмы, англицизация.

*It is known that English has become a world language because of its using outside England, in all the continents of the world. English is also a worldwide source for word borrowing. The amount of Anglicisms in German has recently grown very rapidly, arousing linguists' interest and causing even social unrest. The paper looks at recent researches dealing with various aspects of the interaction of the two languages and conducted by linguists, journalists, public figures and simply not indifferent to their language Germans. So the article presents the results of the analysis of linguistic processes characteristic to contemporary German in the context of identifying changes caused by the active influence on it of the English language. The text gives a generalization of statistical data on the use of Anglicisms in German at the level of individual lexemes and parts of speech. Special attention is devoted to the controversial and ambiguously evaluated by contemporaries concept „Denglisch“. Attempts are made to analyze its essence, causes of the emergence and development tendency and to define it. It is shown the dynamics of the use of this term in German and English sources from the moment of its first use till now. Much attention is given to the activity of the German puristical associations and its results. It is reported that they study particularly hard the state of the vocabulary of contemporary German language and the influence on its formation of English borrowings. They strive for the prevention of unjustified Anglicization and want German to preserve its identity in the context of globalization. It is identified the reasons for the active borrowing of Anglicisms in accordance with their main thematic groups presented in German. It is described in short the specifics of their assimilation in the recipient language. The article provides a brief analysis of the changes in German of different historical periods, caused by objective and subjective factors.*

**Key words:** linguistic processes, speech innovation, borrowings, bilingualism, denglisch, anglicism, anglicisation.

Жодна мовна система не може бути статичною, більше того – історична мінливість є чи не основною властивістю будь-якої живої мови. З часом мовні категорії та явища змінюються, увиразнюючи вплив фактору часу на природу мови, пізнання якої, в свою чергу, можливе тільки за умови виявлення причин та результатів цих змін. Мова, як соціальне явище, успішно функціонує в якості засобу спілкування, вираження думок та емоцій лише на засадах внутрішньої конкуренції: нові засоби вираження постійно з'являються на протигагу старим, нав'язуючи боротьбу, заміщаючи наявні варіанти іншими. Новоутворення можуть виникати в результаті переосмислення вже існуючих мовних форм або як абсолютно нові явища мови, наприклад, як запозичення. Варіювання є першим кроком до більш суттєвих трансформацій у структурі мовної системи, перетворенням окремих змін на соціальний факт.



Метою представленої статті є аналіз мовотворчих процесів, що мають місце в сучасній німецькій мові, виявлення змін, спричинених активним впливом на неї англійської мови, визначення поняття денгліш (Denglisch), причин появи цього явища та прогнозування майбутніх тенденцій його розвитку.

Навіть стислий історичний екскурс переконує в тому, що німецька мова ніколи не залишалася стабільно незмінною – з плином часу нівелювалися вчорашні парадигми, а мовні норми наповнювалися новим змістом. Сучасна німецька не звучить так, як вона звучала з вуст великого Гете, а ті засоби вираження, якими він послуговувався, відмінні від популярних у Вольфрама фон Ешенбаха чи Вальтера фон дер Фогельвейде, котрі творили на кілька століть раніше. У наш час носії мови навряд чи добровільно зголосились би повернутися до звичного 200 років тому подвійного перфекту (das doppelte Perfekt), чи до родового відмінка у фразах на кшталт «Wir trinken des Weines» як до норми часів мінезангу. Повільно але впевнено мова змінювалася, незалежно від того, чи ці зміни були до вподоби окремо взятим її носіям. Родовий відмінок і зараз поволи поступається місцем давальному, Duden постійно закріплює нові норми на зразок «wegen Schneefällen», що однаково правильно поряд з «wegen starker Schneefälle» (другий варіант позиціонується як стилістично кращий за наявності означення). Сказане виглядає цілком закономірним і логічним. Тоді чому сучасні зміни в німецькій мові збуджують масове занепокоєння? Чим викликана хвиля тривожних публікцій у пресі із закликами до боротьби за порятунок рідної мови? Чи варто чинити опір англійським запозиченням? Чи, сьогоднішні зміни в майбутньому виявляться виправданими, а чи стануть приводом для нарікань нащадків?

Вивченням впливу англійської мови на німецьку займалася численна когорта німецьких науковців. Зокрема, Ульріх Буссе (Ulrich Busse) присвятив одну зі своїх праць представленню англійської лексики в орфографічному словнику Duden у період з 1880 по 1986. Він також є співавтором словника англіцизмів, що вийшов друком у 2001 році. Разом з Бродером Карстенсенем (Broder Carstensen) лінгвісти в згаданому виданні торкнулися проблеми впливу англійської мови на німецький словниковий запас у період після 1945 року. Є підстави вважати, що ця робота до певної міри акумулює результати передуючих досліджень багатьох учених. Серед них варто назвати Карін Фірек (Karin Viereck), дисертація якої була присвячена вивченню частотності та інтегрованості англійських слів у німецькомовній пресі; Міхаеля Тоунсона (Michael Townson), науковий доробок якого дозволяє прослідкувати вплив американської військової термінології на німецьку мову. Різні аспекти взаємодії двох мов досліджували Йорг Кіліан (Jörg Kilian), Вольфганг Фірек (Wolfgang Viereck), Хельга Коттхофф (Helga Kotthoff) та багато інших лінгвістів, журналістів, громадських діячів і просто не байдужих до своєї мови німців. Вітчизняні фахівці-германісти досі не приділяли достатньої уваги окресленій проблемі, що зайвий раз доводить її актуальність та нагальність.

Варто зазначити, що в сучасному глобалізованому світі питання впливу англійської на інші мови давно стало предметом обговорення на професійному й не тільки рівнях. Результатом її взаємодії з німецькою мовою стала поява мовного новоутворення, що отримало назву Denglisch. Рисунки 1 і 2 дозволяють прослідкувати динаміку використання цього терміна в німецько- та в англійськомовних джерелах.

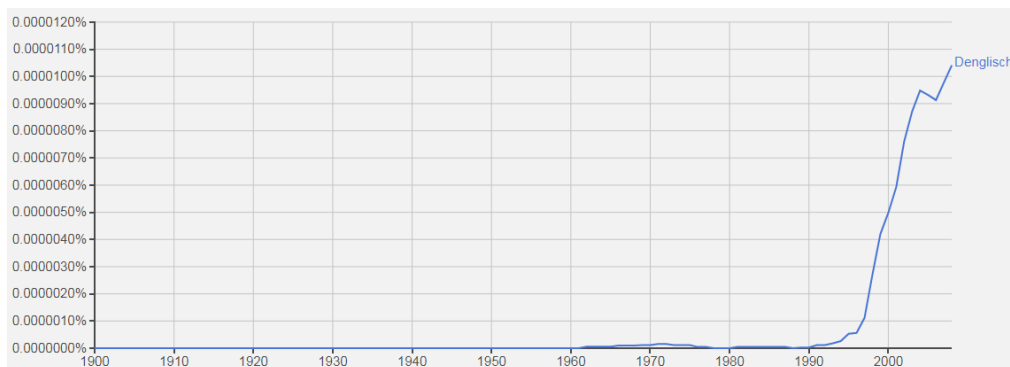


Рис. 1. Динаміка використання терміна «Denglisch» в німецькомовних джерелах (1900–2017pp.) за даними NgramViewer [4]

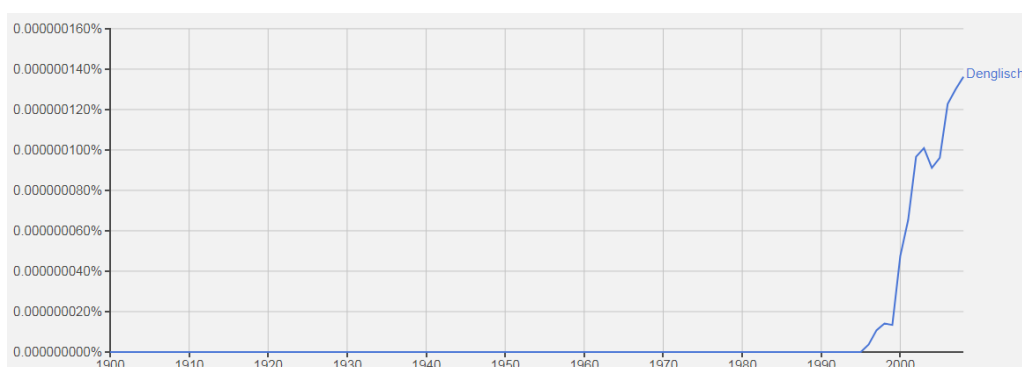


Рис. 2. Динаміка використання терміна «Denglisch» в англомовних джерелах (1900–2017рр.) за даними NgramViewer [4]

Одразу помітно, що в німецькомовних джерелах термін з'явився набагато раніше ніж в англомовних, а саме, на початку 60-х років XX століття, тобто з випередженням на 35 років. Однак фаза найбільш активного використання в джерелах обома мовами починається майже одночасно в 90-х роках XX століття – з різницею приблизно в п'ять років.

Причину появи терміна можна, вочевидь, пов'язати з виникненням у 1960-х «молодіжної культури», активізованої англомовною групою The Beatles, що приваблювала велику кількість підлітків і стимулювала таким чином культурну революцію з поглибленням розриву між поколіннями, у тому числі й через надмірне використання молодшими «чужої» для старших англійської. З іншого боку, популяризації англійської мови сприяли економічні процеси в Євросоюзі. Відміна митних зборів країнами ЄС поживила торгівлю між членами спільноти, а тісна економічна співпраця, як відомо, є одним із головних чинників інтенсифікації мовних взаємовпливів.

Серед інших причин стрімкого злету активності використання терміна «Denglisch» не можна не помітити, що цю фазу значною мірою стимулювали процеси об'єднання Німеччини та наступного її входження до Союзу європейських держав уже в повному складі. Як відомо, саме лексика найбільш безпосередньо пов'язана з суспільно-політичними й культурними змінами в суспільстві та відповідною реструктуризацією пізнавальної діяльності.

Попри існування й досить активне використання терміна в текстах публіцистичного і рідше наукового стилів (чого, до речі, не можна сказати про україно- та російськомовні джерела) знайти його чіткої дефініції не вдалося. Поняття несе в собі помітні відтінки негативно-іронічного емоційного навантаження, що не є характерним для наукових термінів. У більшості випадків ним оперують саме не фахівці в галузі лінгвістики. Здебільшого автори схильні розуміти під ним невинувато велику сукупність англійських запозичень у німецькій мові, що використовуються не стільки з метою задоволення прямих комунікативних потреб, скільки заради розваги.

Зокрема Хельга Коттхофф, яка викладає германську лінгвістику в університеті Фрайбурга й окрім іншого займається науковим дослідженням гумору, соціолінгвістикою та вивченням проблем міжкультурної комунікації, вбачає причину активної англіцизації інших мов у данині моді. Мова, на думку автора, як стиль одягу, дизайн житла, марка авто чи годинника – чудовий засіб демаркації, соціального розмежування між бідними й багатими, старшими й молодшими, прогресивними та консервативними. «Відсталі» скажуть: «Kaffee zum Mitnehmen», – ті, що йдуть у ногу з часом, – «Kaffee to go», а найпрогресивніші – «Togo» (що не має жодного стосунку до західної Африки).

Так склалося, що англійська в наш час асоціюється з освіченістю та глобалізацією, вона є показником міжнародної зорієнтованості. Серед науковців вона сприймається, в першу чергу, не як засіб спілкування, а як спосіб підтвердження приналежності до international community. Як не прикро, але доводиться визнавати, що часи, коли німецька була мовою науки, минули. Сучасні німецькі науковці воліють публікувати свої праці в англомовних журналах. Показник цитованості не може бути високим, якщо статті не

виходять англійською, чи, принаймні, не супроводжуються розгорнутою анотацією на *lingua franca*.

Мода на англійську є на стільки великою, що в німецькій з'явилися навіть псевдозапозичення: слова, що звучать схоже на англійську, але насправді в останній відсутні (наприклад, *das Handy*, *der Beamer*; *der Projektor* читається тепер також на англійський манер). Проте Х. Коттхофф вважає, що англіцизми не є функціональними і на рівні німецької книги не діють, вони скоріше є ритуальними і функціонують на рівні слова [3]. Ще однією з причин запозичень авторка називає відсутність зайвого емоційного навантаження на привнесених лексичних одиницях. Це робить їх зручними для використання в якості термінів носіями мови-реципієнта. Наприклад слово *Geschlechterforschung* могло б бути сприйнято як *Forschung des biologischen Geschlechts*, або *die Untersuchung der Geschlechtsorgane*, тому замість нього часто використовується *gender studies* на позначення досліджень роду в культурологічному, а не статевому аспекті.

Звісно вплив моди й престижу як мовотворчих чинників німецька мова відчуває на собі не вперше. Зокрема, пристрасть до французької мови в XVII ст. лишила свій слід у німецькій у вигляді грасуючого звука [r], що стало з часом орфоепічною нормою, дотримання якої й донині створює чималі труднощі тим, хто вивчає її як іноземну. Тривалі контакти народів завжди приводять до взаємодії мов, до утворення мовних союзів і мов міжнародного спілкування. Стимулюють згадані процеси, як відомо, самі мовці своїм постійним прагненням до вдосконалення мови як засобу передачі думок та забезпечення комфортності мовлення. За таких умов мовотворчі процеси носіїв, як правило, не хвилюють. Проте в Німеччині в наш час ситуація склалася протилежна.

На скільки вона об'єктивна, взялася з'ясувати Німецька академія мови й поезії (*Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung*), створена в 1949 році з метою сприяння розвитку мови й літератури. Серед членів останньої багато іменитих письменників, критиків, перекладачів, мово- та літературознавців з Німеччини, Швейцарії, Австрії, інших країн Європи, Америки та Азії [1].

У 2013 році Академією разом із Союзом німецьких академій наук (*die Union der deutschen Akademien der Wissenschaften*) було підготовлено науковий звіт про стан німецької мови під загальною назвою «Багатство та бідність німецької мови», в якому головну увагу приділено проблемам словникового запасу німецької мови, зокрема місцю і ролі англіцизмів у сучасній німецькій мові. Петер Айзенберг (*Peter Eisenberg*), який власне й займався вивчення останнього питання, стверджує, що основною метою організаторів проекту було знайти відповіді на запитання:

- чи справді лексичний запас німецької мови поступово зменшується?
- чи шкодять іншомовні запозичення німецькій мові?

Саме такі ключові тези лягли в основу дослідження, оскільки останнім часом у пресі почала побутовати думка, що німецька мова «помирає». Наприклад, видання «*Spiegel*» регулярно, в середньому один раз на два роки, присвячує випуск питанню занепаду німецької мови через її перенасичення англіцизмами. Кожного разу складається оновлений словник денглішу – «мовного гоголя-моголя» [5].

В ході дослідження було з'ясовано, що запозичення англійських слів почались із XVII століття. Поступово кількість англіцизмів зростала в силу об'єктивних причин, як то намагання скопіювати англійську політичну систему, скористатися досягненнями в техніці (поява залізниці, автомобільної техніки). Відомі політичні події кінця XIX століття остаточно утвердили домінування авторитету Англії та англійської мови, завершивши процес нівелювання визначального раніше впливу Франції. Поважні бюргери почали відправляти своїх дітей на навчання саме до Британії. Розширення сегмента англомовної освіти не могло обійти своїм впливом мовотворчі процеси.

З початком XX століття кількість запозичень почала нагадувати потік – 10 мільйонів слів у письмових текстах літературною німецькою (без урахування розмовного варіанту) [2].

Станом на 1900 рік кількість англіцизмів складала близько 1300 зі згаданих десяти мільйонів текстових слів. Століттям пізніше їх чисельність зросла вдсятеро – в текстах було знайдено близько 13000 слів англійського походження.

Таблиця 1

**Використання англіцизмів у німецькій мові на рівні окремих слів**

частота використання	поч. XX ст.	поч. XXI ст.
1	833	8685
<10	327	3848
<20	52	378
<50	23	268
<100	11	42
<200	5	48
≥200	3	32
Разом	1254	13301

Однаке з таблиці 1 можна зрозуміти, що кількість насправді активно вживаних англіцизмів є значно меншою. 833 лексичні одиниці з 1300 знайдених у досліджуваних текстах столітньої давнини згадуються лише один раз, тільки 3 з них використовувалися більше 200 разів.

Переважає кількість запозичених лексем належить до основних частин мови (Рис. 3). Більшість із них – іменники, незрівнянно менший відсоток прикметників і дієслів [2]. Прийменники та сполучники не запозичуються взагалі, з чого можна зробити висновок, що структура німецької мови не зазнає серйозного системного впливу з боку англійської. Принаймні, в період активної латинізації, яка внесла суттєві структурні зміни в німецьку мову, було запозичено і службові слова, й афікси. З точки зору граматики, іменникам найпростіше «прижитися» на нових теренах.



Рис. 3. Відсотковий показник англіцизмів у німецькій мові за частинами мови

Англійські іменники в німецькій мові здобувають категорію роду і використовуються з артиклем, зберігаючи свою форму множини, що утворюється за допомогою закінчення –s. Хоча бувають вагання, як от die Cola чи das Cola, das Teenager чи der Teenager і die Teenagerin. Прикметники підлягають відмінюванню за тими ж правилами, що й німецькі. А от дієсловам доводиться пройти через найбільш складний процес інтеграції до німецької граматики. Основні форми утворюються зазвичай за зразком слабких дієслів, і тут часто виникають проблеми з визначенням статусу префіксів (відділяти чи не відділяти) – «gedownloadet» чи «downgeloadet».

Підсумовуючи свій звіт, автори аналізованого вище документа висловили думку, що англіцизми не складають загрози для німецької мови як системи, оскільки всі вони

запозичуються, інтегруючись на засадах німецької граматики, що свідчить про її функціональність та цілісність. Що ж до мовлення, то це складне соціальне питання лишається відкритим і має вирішуватися, передовсім, не на засадах жорсткого контролю, як до прикладу у Франції, де діє суворий мовний закон, а шляхом популяризації німецької мови серед молоді, зокрема в галузі вищої освіти.

Своє бачення ситуації та варіанти впливу на неї пропонує Об'єднання Німецька мова (Verein Deutsche Sprache). Члени об'єднання не поділяють думки «науки» й закликають захищати рідну мову від засилля денглішу, а населення – від небезпеки виявитися чужими у власній країні, оскільки вже зараз багато людей не розуміють новин у газетах та на радіо, а реклама нині стала майже повністю англомовною. Маючи чималу кількість прихильників у всьому світі, особливою популярністю названа громадська організація користується все ж у східних землях ФРН. За відомих умов недалекого історичного минулого абсолютна більшість представників старшого покоління мешканців цих земель не вивчали англійської взагалі і зараз почуваються нерівноправними учасником загальнодержавної комунікації.

На своєму інтернет-ресурсі Об'єднання пропонує «допомогу для орієнтування в німецьких текстах з англійськими та псевдоанглійськими виразами» тим, хто прагне їх не тільки зрозуміти, а й уникати. Зусиллями членів об'єднання регулярно видається постійно обновлюваний «Der Anglizismen-Index» – список (індекс) англіцизмів, до кожного з яких наводиться словниковий німецькомовний еквівалент а також характеристика частотності використання, тобто «міри загрози» для німецької мови [6].

Індекс лишає поза обліком професійні терміни і містить тільки поділені за сферами комунікації або доменами лексичні одиниці загального вжитку. Завдяки цьому можна зробити висновок, що найінтенсивніше процес запозичення відбувається у галузях культури й політики; в інформатиці в її повсякденному вжитку; у сфері розваг, реклами та спорті; в економічній діяльності; у науці і техніці. Серед запозичень представлено тільки ті, що не виходять за межі нормативної лексики, а також не викликають сумнівів у їх англомовному походженні, на відміну від таких слів, як, наприклад, *Keks*, *Partner*, *Sport*, *Streik* і под.

За статистичними даними Об'єднання, загальна кількість словникового запасу денглішу, відібрана за означеними критеріями, складає на сьогодні 7500 одиниць. З них 3% мають статус таких, що посилюють виразність німецької мови та розширюють її можливості, виступаючи в ролі синонімів (*Baby*, *Boiler*, *Clown*, *Interview*); 18% – можуть бути тимчасовими заміниками німецьких лексем, що перебувають на стадії формування (*E-Post* замість *e-mail*, *Prallkissen* замість *airbag*, як свого часу – *Bahnsteig* замість *Perron*, *Bürgersteig* замість *Trottoir*, *Hubschrauber* замість *Helicopter*.); 79% – не сприяють збагаченню мови, а навпаки, ускладнюють її розуміння, роблять більш пласкою її семантичну виразність (*keeper* (*Torwart*), *shop* (*Laden*), *ticket* (*Fahr-*, *Eintritts-*, *Theater-*, *Kino-*, *Flugkarte*, *Strafzettel*), *all-inclusive* (*Pauschalangebot*)) [7].

Слід зазначити, що згаданий ресурс може виявитися дуже корисним для викладачів, що навчають німецькій як іноземній, особливо коли доведеться працювати з автентичними текстами публіцистичного жанру.

Підводячи підсумок, можна сказати, що поява денглішу як лінгвістичного явища має свої об'єктивні та суб'єктивні передумови. До перших можна віднести запозичення у сфері комп'ютерної техніки, спричинені відсутністю відповідних термінів у мові-рецепієнті; у сфері бізнесу (зокрема в рекламній діяльності), де прагнення мовної економії є зворотною стороною чинника часу, а відповідно й грошей, та де англійська, (за потреби відповідного вікового спрямування реклами) фокусує на собі увагу, в першу чергу, молодого покоління споживачів. До других належать, зокрема, запозичення в засобах масової інформації та царині молодіжного (часто грального) сленгу, де вони є даниною моді й відлунням глобалізації; калькування фразеологізмів та сталих виразів, коли білінгвальність стає своєрідним додатковим приводом для розваг. Дати належну оцінку денглішу та скерувати подальший розвиток цього феномена звісно мають самі німці. Що ж до германістів з інших країн, то відкритим лишається питання його ґрунтовного вивчення та неупередженого висвітлення в процесі навчання німецької як іноземної, оскільки очевидним є той факт, що це

явище не є скороминучим і його вплив на розвиток німецької мови, безвідносно до ситуативної згубності чи доцільності, стає дедалі помітнішим.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Aufgaben / Akademie für Sprache und Dichtung : [Електронний ресурс]. – Darmstadt. – Режим доступу : <https://www.deutscheakademie.de/de/akademie/aufgaben>
2. Eisenberg P. Deutsche Anglizismen im Deutschen / Peter Eisenberg // Reichtum und Armut der deutschen Sprache : Erster Bericht zur Lage der deutschen Sprache / Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung, Union der deutschen Akademien der Wissenschaften [Hrsg.]. – De Gruyter Mouton, 2013. – S.57-120.
3. Kotthoff H. Anglizismen sind das neue Imponier-Deutsch / Helga Kotthoff // Zeit-Online [Електронний ресурс]. – 9. November 2011. – Режим доступу: <http://www.zeit.de/wissen/2011-11/anglizismen-wissenschaftssprache> . – (Sprachwissenschaften).
4. NgramViewer [Електронний ресурс] // Google Books / Google. – 2010. – Режим доступу : <http://books.google.com/ngrams/>
5. Nicole A. Welcom ein Blabylon / Nicole Alexander, Nikolaus von Festenberg, ReinhardMohr // Der Spiegel. – №29, 2001. – S. 160-163. – (Sprache).
6. Voigt W. AG Anglizismenindex / Werner Voigt // Verein Deutsche Sprache e. V. [Електронний ресурс]. – Impressum : Dortmund, 2017. – Режим доступу: <http://vds-ev.de/denglisch-und-anglizismen/anglizismenindex/ag-anglizismenindex/>
7. Voigt W. Über den Index. Einordnung und Statistik / Werner Voigt // Verein Deutsche Sprache e. V. [Електронний ресурс]. – Impressum : Dortmund, 2017. – Режим доступу: <http://vds-ev.de/denglisch-und-anglizismen/anglizismenindex/ueber-den-index/>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ольга Чорна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри німецької мови та літератури з методикою викладання Криворізького державного педагогічного університету.

*Наукові інтереси:* проблеми викладання німецької мови як іноземної: практичний, методичний та перекладацький аспекти.

УДК 811.112.2

## ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ТА МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ШВЕЙЦАРСЬКОГО ВАРІАНТА НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

**Анна АЛЬОШИНА (Кропивницький, Україна)**

*У статті розглядаються особливості швейцарського варіанта німецької мови в етимологічному аспекті та на морфологічному рівні. Представлено основні шляхи поповнення лексичного складу за допомогою запозичень. Встановлено основні мови, за рахунок яких відбувається розширення словникового складу. Наведено етимологічний аналіз складних слів та встановлено мови, лексичні елементи яких беруть участь у створенні складних слів. Продемонстровано основні відмінності у морфології відносно німецької норми. У статті проілюстровано розходження у морфологічних категоріях на матеріалі швейцарської національної преси.*

**Ключові слова:** варіант, етимологія, морфологія, національний варіант, плюрицентрика, швейцарський варіант німецької мови.

*Анна Алешина. Этимологический и морфологический анализ швейцарского варианта немецкого языка. В статье рассмотрены особенности швейцарского варианта немецкого языка в этимологическом аспекте и на морфологическом уровне. Представлены основные пути пополнения словарного состава языка с помощью заимствований. Установлены основные языки, за счет которых происходит расширение словарного состава. Приведен этимологический анализ сложных слов и установлено языки, лексические элементы которых принимают участие в создании сложных слов. Продемонстрированы основные различия в морфологии относительно немецкой нормы. В статье проиллюстрированы различия в морфологических категориях на материале швейцарской национальной прессы.*

**Ключевые слова:** вариант, этимология, морфология, национальный вариант, плюрицентрика, швейцарский вариант немецкого языка.

*Anna Alioshyna. Etymological and morphological analysis of Swiss Standard German. The article deals with the features of the Swiss Standard German in the etymological aspect and at the morphological level. Basic information on the main ways of replenishing the vocabulary with the help of borrowing is presented. The main languages are set up, due to which the vocabulary is expanded. The etymological analysis of complex words is given and the languages whose lexical elements are involved in the creation of complex words are set forth. The main differences in the morphology in comparison with the*



German norm are shown. The article illustrates the differences in the morphological categories on the material of the Swiss national press.

**Key words:** variant, etymology, morphology, standard version, pluricentric language, Swiss Standard German.

Варіантність – одна з особливостей мови. Суспільно-політичні, культурні та історичні фактори накладають свій відбиток на граматичний, лексичний, фонетичний рівні, змінюючи літературну мову, яку одночасно використовують кілька націй. В мовознавстві це називається «варіанти мови». Розглядаючи німецьку мову в цьому аспекті, виділяють окрім надрегіональної німецької мови, австрійський (*Österreichisches Deutsch*) та швейцарський (*Schweizerhochdeutsch*) національні варіанти. На території Швейцарії можна почути 4 мови – німецьку, італійську, французьку та ретороманську. Тому це не дивно, що мови змішуючись, корегують та доповнюють одна одну, створюючи при цьому достатньо оригінальну, власну мову спілкування.

**Актуальність нашої розвідки** полягає в тому, що вивчення лише літературної німецької мови (Hochdeutsch) є недостатнім для ефективної комунікації на території Швейцарії, оскільки відмінні граматичні та лексичні особливості лежать в основі розмовної та літературної мови.

Щодо мовної ситуації в Швейцарії, то німецька мова переважає над французькою та італійською, а ретороманською спілкується значно менша кількість населення. Німецька мова поширена в Східній, Центральній та Південно-Західній Швейцарії, французькою спілкується західна частина Швейцарії. Кордон між німецькою та французькою Швейцарією простягається приблизно в 30 кілометрах західніше від Берну з півночі на південь і ділить кантони Берн, Фрібур і Вале на німецькомовну та франкомовну частини. Двомовні міста Біль / Бьен і Фрібур лежать на мовному кордоні. Італійська мова поширена в кантонах Тічино і Граубюнден, в якому три південні долини в різних місцевостях спілкуються ретороманською [8, с. 7].

Аналізуючи функціонування німецької мови у Швейцарії, слід вказати на різницю її вживання в усній чи письмовій формах. В усній мові розрізняється швейцарський діалектний тип, так званий Schweizerdeutsch (Schweizerdütsch, Schweizertütsch), та стандартний тип мовлення. Швейцарська мовна норма має відмінності від загальнонімецької насамперед на рівні лексики, стилістики та морфосинтаксису [7, с. 32]. Переважна більшість мовців країни не використовує власне німецьку мовну норму, а практично замість неї вживає швейцарську мовну норму, яка має певні характерні риси, специфічну фонетичну реалізацію, відмінну лексику, іншу прагматику тощо. Такі відмінності від німецької норми в лінгвістиці прийнято позначати терміном *гельветизми*. Їх вживання передає національний колорит, створює певний стиль мови. Гельветизми присутні на всіх рівнях мови [5, с. 492].

Серед лексичних гельветизмів значну частину складають одиниці діалектного походження, що частіше за все визначаються умовами номінації національних реалій, предметів та явищ повсякденної дійсності, життя та побуту швейцарців [2, с. 153].

Поповнення лексики – історично неминучий процес, необхідний для того, щоб на кожному етапі свого розвитку мова відповідала потребам суспільства у спілкуванні, у закріпленні результатів пізнання дійсності, розвитку і збагачення культури народу [6, с. 64]. В умовах мовних контактів одним з найпоширеніших видів лексичних інновацій є перенесення лексичного матеріалу з однієї мови в іншу – запозичення іншомовних лексем [3, с. 107].

В Швейцарії іноземні слова, на відміну від власне літературної німецької мови, не завжди були адаптовані до німецької орфографії [9, с. 42]: *Sauce, Behind, Bijou, Cachepot, Reduit*.

Було встановлено, що найбільш поширеними є лексичні одиниці німецького походження (*die Baute* (будинок, будівля), *die Fahrhabe* (рухоме майно), *die Holzschnitzel* (тріска), латинського (*die Frucht* (фрукти), *die Kremation* (кремація), *die Maturität* (аместам зрілості) та французького (*das Bouquet* (букет), *die Garage* (автосалон), *die Glace* (морозиво).

Зустрічаються запозичення з англійської (*das Behind* (простір позаду лінії воріт), *das Skore* (рахунок), *das Tea-Room* (кафе-кондитерська); італійської (*der Cervelat* (сервелат), *die*

*Marroni* (смажені каштани), *die Zucchetti* (цукіні); а також з грецької мов (*der Pausenplatz* (майданчик для ігор (в школі), *der/das Perron* (перон, платформа), *der Schulsack* (шкільний ранець).

Рідким явищем є запозичення з арабської: *der Magaziner* (працівник складу, комірник); італійсько-французького походження: *der/das Bidon* (пляшка для велосипедистів); французько-італійського походження: *das Tablar* (книжкова полиця).

Оскільки для німецької мови характерне словоскладання (утворення слів шляхом поєднання кількох лексичних одиниць), у швейцарському варіанті німецької мови також прослідковується ця особливість. Причому зустрічаються лексичні одиниці, окремі елементи яких належать до різних мов: слово латинського походження «*aktiv*» об'єднується зі словом німецького походження «*Bürger*» – *aktiv + Bürger = Aktivbürger* (виборець).

Найрозповсюдженішими є поєднання слів німецького та латинського походження (*die Musikgesellschaft* (духовий оркестр; *LAT musica + DE gisellschaft*), *der Primarlehrer* (вчитель початкових класів; *LAT primarius + DE lērāri*), *die Staatsrechnung* (державний баланс; *LAT status + DE rech(e)nunge*); слів німецького та швейцарського походження (*die Spettfrau* (прибиральниця) = *spett(en)* (CH) + *Frau* (DE); слів латинського та грецького походження: *die Primarschule* (початкова школа) = *primar* (LAT) + *Schule* (GR); *der Spezialarzt* (лікар-спеціаліст) = *spezial* (LAT) + *Arzt* (GR); *der Postomat* (банкомат) = *Post* (LAT) + (*Aut*)omat (GR).

Менш розповсюдженішими є утворення лексичних одиниць шляхом поєднання слів німецького та французького походження (*die Logiernacht* (ночівля в готелі) = *Logie* (FRZ) + *Nacht* (DE); *das Detailgeschäft* = (роздрібний магазин) = *Detail* (FRZ) + *Geschäft* (DE); *die Stehrampe* (стоячі місця для вболівальників) = *steh(en)* (DE) + *Rampe* (FRZ); латинського та французького походження (*der Klassenchef* (староста) = *Klasse* (LAT) + *Chef* (FRZ); *die Nationalliga* (національна ліга) = *national* (FRZ) + *Liga* (LAT); *das Personalrestaurant* (їдальня на підприємстві) = *Personal* (LAT) + *Restaurant* (FRZ); німецького та грецького походження (*das Schulzimmer* (клас, класна кімната) = *Schule* (GR) + *Zimmer* (DE); *die Ständerlampe* (торшер) = *Ständer* (DE) + *Lampe* (GR); *das Tischblatt* (поверхня столу) = *Tisch* (GR) + *Blatt* (DE); латинського та англійського походження (*der Studiofilm* (експериментальний фільм) = *Studio* (LAT) + *Film* (EN); французького та англійського походження (*das Fanionteam* (мон-команда) = *fanion* (FRZ) + *team* (EN) тощо.

Отже, лексична система кожної мови проходить певний шлях становлення. Деякі слова створює сам народ і вони навіки закріплюються в мові, деякі слова запозичуються. Провівши етимологічний аналіз лексичного рівня швейцарського національного варіанта, нам вдалося встановити, що більшість слів було запозичено з німецької мови.

Нами було проаналізовано морфологію швейцарського варіанта німецької мови та виявлено відмінності у використанні артиклів, у відмінюванні дієслів та їх керуванні, а також використанні допоміжного дієслова при утворенні Perfekt.

На відміну від української мови, де рід і відмінок визначає закінчення, у німецькій мові таку розрізнявальну функцію виконує спеціальна частина мови — артикль [1, с. 21].

Використання артиклів в німецькій мові нерозривно пов'язане з родами. В швейцарському варіанті німецької мови, як і в німецькій літературній, їх три: чоловічий, жіночий та середній.

Деякі іменники мають у швейцарському варіанті німецької мови подвійний артикль, оскільки використовуються у декількох родах:

- чоловічий/жіночий – *der/die Couch* («*Das sind meine Freunde und Haustiere, sagt er lachend und zeigt auf die Puppe Joggeli und die Stofftiere auf dem Couch.* – *Appenzeller Zeitung*, 20.12.2007 / *Es ist nicht mehr nur Theorie, dass einen jemand auf der Couch beobachtet* – *der Bund*, 20.03.2017);
- чоловічий/середній – *der/das Perron* (*Obwohl der Perron hier eine Breite von sieben Metern hat* – *Appenzeller Zeitung*, 22.10.2016 / *Der junge Mann ist betrunken auf eine Lokomotive geklettert und wurde von einem Lichtbogen aufs Perron zurückgeworfen* – *der Bund*, 12.02.2016).

Інокли у національних варіантах артикль змінюється, що вказує на повне неспівпадіння роду іменників:

- чоловічий на середній: *der Joghurt* в швейцарському варіанті німецької змінює чоловічий рід на середній – *Das Joghurt pur to go, so der Name des neuen Produkts, sei etwa ideal für Pendler, da es ohne Löffel gegessen werden könne (20 Minuten, 28.04.2017)*;
- середній на чоловічий: *das Gratin* → *der Gratin (Die Fleischstücke sind saftig, das Rib Eye schön rosa, der Gratin rahmig und nicht zu trocken – Appenzeller Zeitung, 18.10.2016)*;
- чоловічий на жіночий: *der Spargel* → *die Spargel (Bis die erste eigene Spargel geerntet werden kann und auf dem Teller liegt, dauert es drei Jahre. – Appenzeller Zeitung, 08.04.2017)*;
- жіночий на чоловічий: *die Ecke* → *der Ecken (Es ist ein Ecken für Feinschmecker und Geniesser. – Appenzeller Zeitung, 18.06.2016)*, *die Samba* → *der Samba (Eine neue Generation entdeckt in Brasilien den Samba. – der Bund, 19.12.2016)*;
- жіночий на середній: *die SMS* → *das SMS (Und in diesen Wochen für die Fans ein Held; auch dank dem SMS von Marco Pascolo – Basler Zeitung, 06.04.2017)*;
- середній на жіночий: *das Ar* → *die Are (... zum Beispiel bekommen sie für eine Are extensiv bewirtschafteter Wiese zehn Franken, für einen Hochstamm-Obstbaum fünf Franken – Appenzeller Zeitung, 05.05.2017)*.

Абсолютна більшість дієслів у швейцарському варіанті німецької мови перейняла дієвідміни та особливості їх утворення з німецької мови, однак в деяких випадках відмінності все ж проявляються.

Інокли у швейцарському варіанті німецької мови дієвідміна змінюється з сильної на слабку. Провідміняємо дієслово „einladen“ теперішнього часу:

du	ladest ein
er/sie/es	ladet ein
<i>Das Vorbereitungsteam mit Lotti ladet ein. – Appenzeller Zeitung, 14.09.2016</i>	

Слово „speisen“ змінює дієвідміну в Präteritum та Perfekt – зі слабкої перетворюється на сильну:

*So spies man am Dienstagmittag im Migros-Restaurant – wegen des Salatbuffets, ein leichter Lunch war gewünscht. – Appenzeller Zeitung, 07.02.2008.*

Кожен прийменник німецької мови вимагає після себе певного відмінка. Іншими словами, після кожного прийменника має стояти артикль у певному відмінку. Це називається керування прийменника. Первинні прийменники мають керування давальним (Dativ) та/або знахідним відмінком (Akkusativ) [4, с. 71].

При переході дієслів з одного варіанта мови до іншого, змінюється і керування дієслів. Наприклад, дієслова, які вживаються в німецькій мові з додатком в давальному відмінку (Dativobjekt), використовуються в швейцарському варіанті німецької мови з додатком в знахідному відмінку (Akkusativobjekt):

Дієслово	Керування в німецькій мові	Керування в швейцарському варіанті німецької мови	Переклад
präsidieren	Dativ	Akkusativ	очолювати
<i>Künftig soll Gemeinderat Roman Gimmel (SVP) den Verein präsidieren – Berner Oberländer, 18.11.2016</i>			
anfragen	(bei) Dativ	Akkusativ	довідатися
<i>Ob man offizielle Turniersponsoren überhaupt anfragen wollte, war im OK umstritten. – Appenzeller Zeitung, 01.05.2017</i>			

Інокли додаток в знахідному відмінку (Akkusativobjekt) змінює додаток в давальному (Dativobjekt):

Дієслово	Керування в німецькій мові	Керування в швейцарському варіанті німецької мови	Переклад
abpassen	Akkusativ	Dativ	чагувати
<i>Der Täter dürfte dem 42-jährigen Kosovaren am frühen Morgen in der Webergasse abgepasst haben.</i> – <i>Blick</i> , 13.05.2016			
anläuten	Akkusativ	Dativ	телефонувати
<i>Sie redete auf ihn ein, erklärte, dass sie jetzt ihrer Schwester anläuten werde, die im Kanton Schaffhausen Polizistin ist.</i> – <i>Appenzeller Zeitung</i> , 08.02.2005			
anrufen	Akkusativ	(in) Dativ	телефонувати
<i>«Sie können aber gerne in der Redaktion anrufen und nachfragen, ob man uns zwei Vögel dort kennt», bot ich den Polizisten leicht genervt an.</i> – <i>Appenzeller Zeitung</i> , 06.02.2017			

Наступні прийменникові додатки (Präpositionalobjekt) інколи вживаються з давальним відмінком:

Дієслово	Керування в німецькій мові	Керування в швейцарському варіанті німецької мови	Переклад
Sorge tragen	(für) Akkusativ	Dativ	піклуватися
<i>Wir müssen dem heutigen System Sorge tragen.</i> – <i>Appenzeller Zeitung</i> , 20.05.2017			

Перехідні дієслова з давальним відмінком:

Дієслово	Керування в німецькій мові	Керування в швейцарському варіанті німецької мови	Переклад
beantragen	(bei) Dativ	Dativ	пропонувати, клопотати
<i>Maurer will dem Bundesrat aber beantragen, sie in die Vorlage zu den Ergänzungsbestimmungen aufzunehmen.</i> – <i>Appenzeller Zeitung</i> , 15.03.2017			

Відмінною рисою швейцарського варіанта німецької мови є використання допоміжного дієслова „sein“ із наступними дієсловами – *liegen, sitzen, stehen*. Ці дієслова вживаються з вищеназваним дієсловом також з різними префіксами – *herumliegen; da-, gegenüber-, herum-, zusammensitzen; da-, fest-, herum-, nach-, nahe-, vor-, zustehen*:

*Vier Tage lang ist Mirco Grab verletzt in einem Wasserschacht in einem Wetziker Waldstück gelegen.* – *der Bund*, 26.03.2014

*Er war 1500 Tage in Haft gesessen – zu Unrecht?* – *Der Bund*, 29.01.2015

*Im Skandal um den malaysischen Staatsfonds IMDB ist ein früherer Falcon-Bank-Mitarbeiter erstmals in Singapur vor Gericht gestanden.* – *Der Bund*, 05.01.2017

Отже, в етимологічному аспекті переважають лексичні одиниці німецького, латинського та французького походження. Дослідивши морфологічний рівень мови, слід наголосити на тому, що національна преса Швейцарії не досить охоче відходить від загальнонімецьких правил граматики. Відмінні морфологічні норми можна помітити при передачі чужого мовлення, а також у віршованих формах. Тому їх не слід сприймати як відмінні правила швейцарського варіанта німецької мови, а радше як поодинокі випадки.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бучіна К. В., Малая О. Ю. Додаткові матеріали з німецької мови : навчально-методичний посібник для студентів факультету іноземних мов [Електронний ресурс] / К. В. Бучіна, О. Ю. Малая. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. — 144 с. — Режим доступу: <http://foreign-languages.karazin.ua/resources/605bb345b6b5c01e4f5a86c70b891177.pdf>
2. Домашнев А. И. Очерк современного немецкого языка в Австрии. – М.: Высшая школа, 1990. – 180 с.
3. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. – К.: Видавництво Київського університету, 1966. – 136 с.
4. Пособчук О. О. Препозиціоналізація у німецькій мові / О. О. Пособчук // Магістеріум. Мовознавчі студії. – 2013. – Вип. 50. – С. 68-74. – Режим доступу: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?)

C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\_FILE\_DOWNLOAD=1&Image\_file\_name=PDF/Magisteriu  
m\_mov\_2013\_50\_17.pdf

5. Рожик А. Особливості вживання усного типу мовлення та взаємодія діалектного типу мовлення і мовної норми у німецькомовній частині Швейцарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://old.journ.lnu.edu.ua/publications/visnyk25/Visnyk25\\_P3\\_20\\_Rozyk.pdf](http://old.journ.lnu.edu.ua/publications/visnyk25/Visnyk25_P3_20_Rozyk.pdf)

6. Симоненко О. О. Функціонування територіальних дублетів у сучасній німецькій мові [Текст] / О. О. Симоненко ; Наук. кер. А. Д. Чепелюк // Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів фак-ту іноземної філології та соціальних комунікацій, Суми, 19-20 квітня 2012 року / Відп. за вип. В. В. Опанасюк. – Суми : СумДУ, 2012. – Ч.1. – С. 62-63.

7. Koller, Werner (1980): Deutsche in der Deutschschweiz. Eine sprachsoziologische Untersuchung. Mit einem Beitrag von Heinrich Hänger, Aarau/Frankfurt Main/Salzburg.

8. Siebenhaar B. Dialekt und Hochsprache in der deutschsprachigen Schweiz / Siebenhaar B., Wyler A. – Zürich: Pro Helvetia. – 1997. – 46 S.

9. Siebenhaar B., Voegeli, W. Mundart und Hochdeutsch im Vergleich / B. Siebenhaar, W. Voegeli // Mundart und Hochdeutsch im Unterricht: Orientierungshilfen für Lehrer / Hrsg. P. Sieber, H. Sitta. – Aarau, Fr. am M., Salzburg: Sauerlander, 1988. – S. 75-86.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Анна Альошина** – асистент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

*Наукові інтереси:* варіанти німецької мови, семантика.

УДК 811, 112, '2, 367, 335

## ВПЛИВ ДІАЛЕКТНОЇ ДИВЕРГЕНТНОСТІ НА РОЗВИТОК ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТОК У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

**Маргарита ОКСАНИЧ (Кропивницький, Україна)**

*У статті розглядаються питання, пов'язані з шляхами формування давньовірхньонімецької мови на основі її діалектів а також характеризуються основні пам'ятки зазначеного періоду різних представлених жанрів та притаманні їм синтаксичні та структурні особливості.*

*Єдність німецької мови у давньовірхньонімецькому періоді в лінгвістичному плані забезпечується 1) спорідненістю діалектів, за допомогою чого є можливим взаєморозуміння між людьми; 2) загальними тенденціями розвитку фонетичної та граматичної будови діалектів; 3) взаємодією діалекту при особливо великому впливі франкського діалекту на інші. Але все ж таки, мали місце деякі тенденції до утворення літературної мови.*

*Особливо важливим для історії німецької мови був перехід до писемної фіксації мови та пов'язана з ним поява книг.*

*Залежність писемної мови від літературної можна довести тим фактом, що розмовна німецька мова, там, де вона в рідких випадках все ж таки отримала безпосередню писемну фіксацію, значно відрізняється від мови більшості давньовірхньонімецьких текстів.*

*Отже, не можна стверджувати існування загальної писемної мови в давньовірхньонімецький період, але існування давньовірхньонімецьких писемних діалектів не виключає факту наявності певних тенденцій до виникнення літературної мови. Давньовірхньонімецькі пам'ятки обумовлені, з одного боку, поетико-риторичними факторами, з іншого боку, впливом латини. Але, незважаючи на латинський вплив, більшість пам'яток зберігають свою мовну незалежність. Порівняльний аналіз лексичних і граматичних особливостей давньовірхньонімецьких діалектів може слугувати матеріалом для подальших історичних розвідок.*

**Ключові слова:** проза, поезія, латина, діалект, пам'ятка, писемність, літературна мова

**Маргарита Оксанич. Влияние диалектной дивергентности на развитие письменных памятников в давневерхненемецком языке.** В статье рассматриваются вопросы, связанные с путями формирования давневерхненемецкого языка на основе его диалектов а также характеризуются основные памятники указанного периода разных представленных жанров и свойственные им синтаксические и структурные особенности.

*Єдність німецької мови у давньовірхньонімецькому періоді в лінгвістичному плані забезпечується 1) родством діалектів, з допомогою чого можливо взаєморозуміння між людьми; 2) общими тенденціями розвитку фонетического и грамматического строя диалектов; 3) взаимодействием диалектов при особенно большом влиянии франкского диалекта на другие. Но все таки, имели место некоторые тенденции к образованию литературного языка.*

*Особенно важным для немецкого языка был переход к письменной фиксации языка и связанное с ним появление книг.*

*Зависимость письменного языка от литературного можно доказать тем фактом, что разговорный немецкий язык, там, где он в редких случаях все таки получил непосредственную*

письменную фиксацию, значительно отличается от языка большинства давневерхненемецких текстов.

Таким образом, нельзя утверждать существование общего письменного языка в давневерхненемецкий период, но существование давневерхненемецких диалектов не исключает факт существования определенных тенденций к возникновению литературного языка. Не смотря на латинское влияние, большинство памятков сохраняют свою языковую независимость. Сравнительный анализ лексических и грамматических особенностей давневерхненемецких диалектов может служить материалом для дальнейших исторических исследований.

**Ключевые слова:** проза, поэзия, латинский язык, диалект, памятка, письменность, літературный язык.

**Marharyta Oksanych. The influence of dialectal divergency on the development of Old High German written monuments.** The paper focuses on the ways of formation of Old High German on the basis of its dialects. Written monuments of the mentioned period which belong to different genres are characterized from the point of their syntactic and structural peculiarities.

The linguistic unity of German in Old High German period is supported by kinship of dialects, with the help of which mutual understanding between people became possible; by general tendencies of phonetical and grammatical structure developments of dialects; by interconnection of dialects under the immense influence of Frankish dialect. Other tendencies of literary language development also took place, the result of which was the unification of different dialectal (e.g. East Fankish and Alemannic) gloss features, created in Rheinbau monastery. But this tendency didn't develop further.

The most significant for the history of German was the transition to written fixation of the language, and the appearance of printed books.

Old High German written monuments are characterized by individual features, determined by external factors influencing the language of that period. They were partially poetic-rhetorical, as well as partially influenced by Latin. The majority of written monuments created under the direct influence of Latin still preserved some linguistic independence by not following the original Latin forms.

The dependence of a written language of dialects from a literary one is confirmed by the fact that oral spoken German, rarely fixed in writing, was greatly different from the language of the majority of Old High German texts.

So, it is not possible to state the existence of national written language in the period under consideration but peculiarities of Old High German written dialects do not exclude the fact of development of certain tendencies towards literary language appearance. Comparative analysis of lexical and grammatical features of Old High German dialects serves as the basis for further historical researches.

**Key words:** prose, poetry, Latin, dialectal divergency, written monument, literary language

Німецька мова долітературного періоду (V-VIII ст.) не має писемних пам'яток, тому її можна встановити виключно шляхом історичного мовного порівняння [3, с. 31]. У цей період утворилась „область німецької мови” і тому значно скоротилася германська територія. У процесі злиття та територіального перегрупування германських племен в епоху Великого переселення народів утворилися нові спільноти з новими сусідами. Великі німецькі племена цього періоду слід розглядати як ті спільноти, на основі яких утворилися загальні діалекти. В результаті змішання різноманітних племінних діалектів відбувався розвиток мови. Однак територія цих племен та їх мова були сильно розчленованими зсередини. Це відбувалося під впливом географічних умов та поділу на адміністративні одиниці. Після епохи Великого переселення народів у Німеччині не існувало „органічно утворених мовних територій”, тобто не спостерігалось розподілення діалектних особливостей на окремі області [2, с. 61-74].

Відомо, що для історії німців суттєвим є розщеплення німецьких діалектів і сповільненість процесу формування спільно німецької літературної мови. Діалектологія німецької мови є одним із найбільш розроблених напрямків у сучасній германістиці. Перші спроби опису діалектних особливостей зустрічаються у XII-XIII столітті. Провідну роль у розвитку діалектного напрямку мають дослідження В. Г. Адмоні [1], М. М. Гухман [5], А. І. Москальської [10] і особливо В. М. Жирмунського [7].

Давньовірхньонімецький період характеризується браком писемних пам'яток, що ускладнює встановлення всієї сукупності закономірностей будови мови у цей період, особливо форм усного та писемного мовлення [8, с. 218]. Отже, за мету ми ставимо з'ясувати та описати основні шляхи та закономірності розвитку давньовірхньонімецької мови з урахуванням розвитку територіальних діалектів, а також охарактеризувати основні пам'ятки цього періоду.

Писемність – найнадійніше джерело свідчень про мову. Інтенсивний розвиток писемності давньгерманських мов припадає на епоху раннього середньовіччя (6-11 століття) і пов'язаний з процесом християнізації германців. Певний вплив на давне

західногерманське християнство мав християнсько-готський світ, який залишив свої сліди в німецькій мові [2, с. 78]. Найважливіші соціальні та культурні функції майбутніх національних мов у цей період виконувала латина, єдина писемна та літературна мова того часу [2, с. 103; 9, с. 35]. Латина була мовою церкви. Монастирі та монастирські школи були центрами культури, а монахи вважалися єдиними освіченими людьми того часу. На формування мови писемних пам'яток вплинув також літературний обмін між монастирями [2, с. 103]. Оскільки латина була незрозумілою і недоступною широким масам і, навіть, більшості представників верхівки ранньофеодального суспільства, перші записи своєю рідною мовою з'явилися у германців як допоміжний засіб для вивчення латини, а також з метою церковної пропаганди [11, с. 7-27]. Піддаючись культурним впливам ззовні, германський світ, у свою чергу, міг сам здійснювати як культурний так і мовний вплив на інші народи. Область розповсюдження римської культури, яка вплинула на германців, у свою чергу, збагатилася новою запозиченою у них лексикою. При цьому більш інтенсивно Німеччина вплинула на нижчі прошарки населення Римської імперії і на побутову мову, ніж на лексику літературної мови [2, с. 50].

Давньовірхньонімецька мова (*Althochdeutsch*) поділяється за географічним положенням на дві групи діалектів: верхня німецька мова (*Oberdeutsch*) та середня німецька мова (*Mitteldeutsch*). Традиційно вважають, що до першої групи належать алеманський, баварський, південно-рейнськофранкський, східнофранкський діалекти. До другої групи належать рейнсько-франкський, середньо-франкський та тюрингський діалекти.

Різні німецькі області (племена) брали неоднаково активну участь у процесі формування німецької мови. Активним у мовному відношенні областям – баварській та франкській – протистоять переважно пасивні – алеманська та нижньосаксонська [2, с. 77-78].

Більшість пам'яток давньовірхньонімецького періоду мали духовний характер і були перекладами з латинської мови або переказами англо-саксонських та латинських джерел. Таким чином, дослідження мовних засобів потребує врахування усіх цих факторів [8, с. 218]. В. Г. Адмоні зауважує, що особливе значення для аналізу будови німецької мови має відхилення від оригіналу, що зустрічається в давньовірхньонімецьких перекладах з латинської [1, с. 30].

Область розповсюдження німецької мови в VIII-XI столітті помітно скоротилася у зв'язку з остаточною романізацією ряду периферійних районів. Об'єднання німецьких племен в межах однієї держави сприяло тому, що всі вони почали відчувати зв'язок між собою. Більш дієвим це об'єднання стало лише в давньовірхньонімецький період [2, с. 82-91]. Виникаючи як мова німецького народу всередині франкської держави, а пізніше (з 843 року) східнофранкської (німецької) держави, давньовірхньонімецька мова в період VIII-XI ст. носить чисто діалектичний характер. Саме в цей час здійснюється перехід від старих племінних діалектів до обласних, які, в свою чергу, поділяються на більш дрібні територіальні діалекти. Основні обласні діалекти – це франкський, алеманський та баварський. У зв'язку зі складною взаємодією між давніми германськими племенами ці діалекти в давньовірхньонімецький період характеризуються внутрішніми відмінностями [1, с. 27; 7, с. 47-48].

Що стосується писемних пам'яток з хронологічної точки зору, то в давньовірхньонімецькому періоді є великі нерівномірності в їх розподілі: 8 століття представлене лише деякими писемними пам'ятками (переклади Аброгана та Ісідора), на 9 століття припадає найбільша кількість літературних джерел, 10 століття нараховує невелику кількість пам'яток, зокрема твори Ноткера. Давньовірхньонімецькі діалекти відрізняються один від одного в фонетичному, морфологічному, лексичному і, навіть, в синтаксичному аспектах [3, с. 29-30].

Єдність німецької мови в давньовірхньонімецькому періоді в лінгвістичному плані забезпечується 1) спорідненістю діалектів, за допомогою чого є можливим взаєморозуміння між людьми; 2) загальними тенденціями розвитку фонетичної та граматичної будови діалектів; 3) взаємодією діалектів при особливо великому впливі франкського діалекту на інші [1, с. 27-28; 14, с. 105-109]. Але все ж таки, мали місце деякі тенденції до утворення



літературної мови, про що свідчить поєднання різнодіалектних (східнофранкських та алеманських) рис глос, створених у монастирі Рейнхау. Попри це, подальшого розвитку ця тенденція не отримала [1, с. 28]. Гіпотеза про існування в давньоверхньонімецький період особливої „каролінгської” літературної мови не підтверджується ніякими точними мовними даними. Все ж таки існують спільні риси в орфографічній системі пам’яток, створених у різних місцевостях. Передумою цього явища було спілкування між окремими монастирями [14, с. 107].

Особливо важливим для історії німецької мови був перехід до писемної фіксації мови та пов’язана з ним поява книг [2, с. 97]. Писемна традиція німецької мови починається з 770 року, і пов’язана з церковним життям. В імперії Франків церкву підтримувала королівська влада, тому виникло багато монастирів [3, 31]. Монастирська культура отримала в Німеччині більш динамічний розвиток лише в VIII столітті [2, с. 92, 95]. У монастирських келіях перекладалися теологічні трактати, молитви, псалми німецькою мовою, писалися історичні твори, складалися біблейські коментарі для школи та для освіти священників. Монастирі стали центрами освіти, духовного життя ранньофеодального суспільства [1, с. 28; 9, с. 36]. Пам’ятки давньоверхньонімецького періоду мають переважно духовний характер [3, с. 31; 1, с. 28].

Суттєво вплинули на розвиток церковної літератури англосаксонські місіонери, які проповідували християнство серед германських племен франкського королівства. Однак більш послідовно християнство запроваджувалося в Німеччині не прихильниками аріанства і не ірландськими місіонерами. Провідниками християнства були Франція та Англія [Бах, с. 79]. Велику роль при цьому зіграла мова церкви – латина [1, с. 28; 2, с. 97; 9, с. 35]. Франкські та англо-саксонські місіонери стали провідниками впливу латинської лексики, що була характерна для римської католицької церкви, на німецьку мову [2, с. 97]. Латино-романські запозичення в німецькій мові розповсюджувалися не лише осілими в Німеччині місіонерами, але й в результаті впливу з півдня та півночі, сходу та заходу [2, с. 76]. Найдавнішою німецькою писемною пам’яткою вважають *Abrogans*. Цей твір був створений у 770 році. Він належить до так званих тлумачень (*Glossaren*), що є списком латинських слів з їх перекладом. Також збереглися багаточисельні молитви, обряди хрещення, формули сповідань [1, с. 28; 3, с. 31; 9, с. 36]. У розпалі так званих “темних віків” з’являються перші записи германських епічних поем “Пісня про Гільдебранта” [4, с. 121; 9, с. 38]. Серед найбільших прозових творів збереглися переклади латинського теологічного трактату єпископа Ісідора “Про католицьку віру” (останнє десятиліття 8 століття, франкський діалект), переклад Євангеліє християнського письменника Татіана з Сирії (830 рік, східно-франкський діалект) [1, с. 28; 3, с. 31; 4, с. 121]. Пісня про Гільдебранта, написана у 815 столітті, є єдиною давньогерманською пам’яткою героїчного епосу [3, с. 33]. Вона відтворює типові риси мови германської героїчної пісні [1, с. 29]. Нецерковний характер має також твір “Пісня про Людвіна” (881-882 роки, рейнсько-франкський діалект) [3, с. 33]. З одного боку, вона знаходиться під впливом нової християнської поезії, з іншого боку, підтримує традицію хвалебної пісні тощо [1, с. 29].

Особлива заслуга у розвитку давньонімецької писемності належить Ноткеру Лабео (950-1022), який переклав філософські твори з латинської мови на давньонімецький алеманський діалект, твір “Про втіху філософії” (*Vom Trost der Philosophie*) давньоримського філософа Боеція і дві наукові праці Арістотеля, при цьому Лабео створив значну кількість філософських термінів [3, с. 33; 9, с. 38]. Якщо не брати до уваги глоси та вокабуляри, то майже всі тексти давньоверхньонімецького періоду були перекладами або обробками латинських християнських оригіналів [2, с. 97; 9, 36]. Отже, скудність оригінальних пам’яток суттєво ускладнює встановлення усіх закономірностей будови давньоверхньонімецької мови, особливо розмовної. Деякі оригінальні пам’ятки суттєво відрізняються в стильовому відношенні від побутової мови зазначеного періоду.

Матеріал створених пізніше пам’яток германо-скандинавського епосу (IX-XIII ст.) свідчить про те, що ідеалом воїнства, активізація діяльності якого у континентальних германців припадає на період Великого переселення (IV-VI ст.), а у скандинавів – на епоху

вікінгів (IX-XI ст.), були бойові походи, криваві розправи, військова доблесть, уславлення вождя. До буденного життя чоловіча половина германських спільнот, за свідченням Тацита, була не пристосована. Під час Великого переселення народів у короткі проміжки мирного життя вони знаходили привід і час для сутичок із родичами або сусідами [4, с. 114-115].

Причини історично засвідченого вибуху активності германських народів у період із IV-VI століть не отримали обґрунтованого пояснення в літературі. Демографічний фактор (перенаселення) у період компактного проживання між Одером і Ельбою (до 300 р.) або економічний (у пошуках кращого життя), психологічний (бажання пригод, войовничість), що згадуються у різних джерелах, у тому числі західних, здебільшого відповідають метафоризованості дефініцій порівняльно-історичної лінгвістики XIX століття. У період масової міграції більшість західно- і східногерманських племен залишили свої домівки на півночі і рушили на захід або схід, змітаючи на своєму шляху вищі за ступенем розвитку цивілізації. Деякі з них, зокрема вест-готи і ост-готи, припинили своє існування як окремі етнічні групи вже у VII столітті, в той час як інші, наприклад, англосакси, розбудовували свою державність і перебували у стані осілості. Це був активний і неспокійний період, мовні і позамовні наслідки якого і нині дискутуються в літературі [4, с. 115].

Героїчна доба історії германських народів з його пафосом та напругою епохи великого переселення відтворена у поетичних пам'ятках германської писемності значно пізніше, у IX-XIII столітті. Архаїчні за змістом пам'ятки цього періоду, зокрема ті, що були створені на британському і скандинавському ґрунті, слугують прекрасним матеріалом для реконструкції елементів міфопоетичного типу мислення. За М. М. Маковським, міфоепічний тип мислення є різновидом просторово-образного, в основі якого лежить ритуальна форма діяльності [див. 4, с. 147-148].

В історичних студіях часто згадується про англосаксонський вплив на мову деяких континентальних пам'яток давньоверхньонімецької писемності, зокрема таких як „Wessobrunner Gebet“, „Muspilli“ (830 рік, баварський діалект), „Genesis“ та „Heliand“ (830 рік, давньосаксонський діалект). За своїм жанром – це твори, в яких християнська тематика втілена в традиційні форми алітераційного вірша, і де широко використовуються стилістичні прийоми давньогерманської писемної творчості. Нез'ясованою і досі залишається ареальна характеристика найбільшого за обсягом саксонського твору „Heliand“, що є викладом життя Христа, і написаний у формі давньогерманського алітераційного епосу. Цей твір був написаний на замовлення Людовіка Благочестивого, сина Карла Великого, для сприяння процесу християнізації саксів, вступ яких в імперію Каролінгів позначився посиленням верхньонімецького впливу [7, с. 47]. Співіснування саксонських, франкських і давньоанглійських елементів у мові цієї пам'ятки традиційно пояснюють як результат взаємодії різних чинників: впливом успадкованих прийомів і структур, що склалися у процесі інтенсивного контактування германських племен в період масової міграції; розвитком культурних зв'язків між народами, насамперед в діяльності Фульдського монастиря, де ймовірно, був створений „Heliand“; генетичною спорідненістю мови і культури німецько-саксонської групи племен із племенами, розташованими на узбережжі Північного моря. Слід наголосити на тому, що латинська мова в цей період утвердила своє провідне місце в німецькій писемній традиції [2, с. 72; 3, с. 33]. Змішування різних діалектних елементів, які зустрічаються в давньоверхньонімецьких текстах, не було пов'язано з традицією розвитку загальнонаціональної мови. Цей факт пояснюється тим, що на автора твору могла впливати писемність різноманітних шкіл [2, с. 103].

Функціонування латини у західногерманському мовному просторі IV-XI століть прийнято поділяти на кілька періодів, пов'язуючи занепад і відновлення з певними історичними і культурними чинниками. У цей період мова письма на всьому Заході – виключно латина [4, с. 121]. У VIII-IX столітті латина продовжує поширюватися у країнах Європи і в цей період мовно-культурний простір приходять до стану рівноваги між власне мовою і мовою “культури”. Для цього періоду характерне повернення до латинської граматичної традиції, реабілітації культури античного зразка. Прищеплення латинської

культури на західногерманському ґрунті відбувалося через систему освіти, а також за допомогою масивних за обсягом перекладів [2, с. 103-104].

Напіворигінальні зразки германського алітераційного віршування, представлені в давньосаксонській поемі “Heliand” або верхньонімецьких перекладах “Євангелій” Татіана, були орієнтовані на пропаганду християнства. Для писемного мовлення, яке на той час вживалося на великій території Франкської імперії, у науковій, перекладеній з латини літературі визначають залежність від іншомовного оригіналу, особливо у будові речення і стилі [2, 98]. Отже, є сенс говорити про синтаксичні наслідки латинського впливу, особливо в той період, коли контури складного речення, його структурні схеми перебували у стадії формування, а його межі зазнавали подальшого розширення. Саме в цей період у західногерманських мовах створюються передумови граматикизації чинників, які реалізують гіпотаксис [4, с. 122-123]. Зокрема, в давньверхньонімецькій період латинський синтаксис відчутно вплинув на писемну мову [2, с. 84].

Давньверхньонімецьким пам’яткам притаманні індивідуальні особливості, обумовлені зовнішніми для структури давньверхньонімецької мови факторами: частково поетико-риторичними, частково впливом латинської мови [12, с. 5]. Більшість пам’яток, які були створені під безпосереднім впливом латини, все ж таки зберігають значну мовну незалежність, не слідуючи оригіналу і не переймаючи латинські форми. На противагу перекладу Татіана, який майже дослівно копіює латинський оригінал [1, с. 29; 12, с. 4], переклад Ісідора, хоча і виконаний на пів віку раніше за переклад Татіана, є кращим, тому що в ньому вільно замінені одні конструкції іншими. Автор поеми „Про святого Георгія” Отфрід також використовує при перекладі ресурси рідної мови [1, с. 29-30], але при цьому ще досить активно наслідує латино-романські зразки, не звільняючись остаточно від впливу форм давньої вітчизняної поезії [2, с. 96]. Особливе значення для характеристики будови давньоіверхньонімецької мови (в першу чергу синтаксичної) мають ті відхилення від оригіналу, які зустрічаються в давньверхньонімецьких перекладах з латини. Ці відхилення мають не лише індивідуально-стилістичне, але й загальномовне значення [1, с. 29-30].

Залежність писемної мови від літературної можна довести тим фактом, що розмовна німецька мова, там, де вона в рідких випадках все ж таки отримала безпосередню писемну фіксацію, значно відрізняється від мови більшості давньверхньонімецьких текстів [2, с. 100].

Отже, не можна стверджувати існування загальної писемної мови в давньверхньонімецькій період, але існування давньверхньонімецьких писемних діалектів не виключає факту наявності певних тенденцій до виникнення літературної мови. Давньверхньонімецькі пам’ятки обумовлені, з одного боку, поетико-риторичними факторами, з іншого боку, впливом латини. Але, незважаючи на латинський вплив, більшість пам’яток зберігають свою мовну незалежність. Порівняльний аналіз лексичних і граматичних особливостей давньверхньонімецьких діалектів може слугувати матеріалом для подальших історичних розвідок.

#### **БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Адмони В. Г. Исторический синтаксис немецкого языка. / В. Г. Адмони. – М.: Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Бах А. История немецкого языка. Пер. с нем. Н. Н. Семенюк. / А. Бах. – М: Изд-во иностр. лит., 1956. – 343 с.
3. Бублик В.Н. Історія німецької мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Н. Бублик. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
4. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.): Монографія. / І. Р. Буніятова. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
5. Гухман М. М., Семенюк Н. Н. История немецкого литературного языка. IX-XV вв. / М. М. Гухман, Н. Н. Семенюк. – М.: Наука, 1983. – 200 с.
6. Долгополова Л. А. Інфінітив в історії німецької мови (IX-XX ст.): Монографія. / Л. А. Долгополова. – К.: Вид. Центр КНЛУ, 2010. – 207 с.
7. Жирмунский В. М. История немецкого языка, 5-е изд. – / В. М. Жирмунский. М.: Высшая школа, 1965. – 408 с.
8. Калмыкова Г. А. Диахронический аспект развития маркеров каузальных отношений в немецком языке. / Г. А. Калмыкова. Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика», №3/2011, С. 217-223.

9. Левицкий Ю. А. Основы теории синтаксиса: [учеб. пособие по спецкурсу] / Юрий Анатольевич Левицкий. Пермь: Пермский гос. педагогический ун-т, 2001. – 236 с.
10. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). / О. И. Москальская. – М.: Высшая школа, 1974. – 156 с.
11. Соловьева Л. Н. Древние германцы и их языки // введение в германскую филологию. / Л. Н. Соловьева. – М., 1980. – С. 7-27.
12. Шубик С. А. Порядок слов в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / С. А. Шубик. Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. – Л., 1964. – 20 с.
13. Admoni W. Historische Syntax des Deutschen. / W. Admoni. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1990, 287 S.
14. Moser H. Deutsche Sprachgeschichte. / H. Moser. 3 Aufl. – Stuttgart, 1957.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Маргарита Оксанич** – викладач кафедри німецької мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

*Наукові інтереси:* історичний синтаксис німецької мови, германське мовознавство.

# АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ, ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.111'367.335

## РОЛЬ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ТА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПРИ ФОРМУВАННІ КОГНІТИВНИХ СТРУКТУР

**Юлія БОЙКО (Хмельницький, Україна)**

*У статті розглянуто питання категоризації та концептуалізації при формуванні когнітивних структур. Акцент робиться на когнітивній граматиці, яка досліджує структури мови як ментальні процеси, як факти концептуалізації й категоризації людського досвіду. Категоризація світу – це результат когнітивної діяльності людини, підсумок класифікації навколишнього світу та ви členовування окремих одиниць в утвореній класифікації, коли кінцевим підсумком діяльності виявляється формування особливої категорії, яка дає змогу побачити світ в головних атрибутах його буття і функціонування. Під концептуалізацією у когнітивній лінгвістиці прийнято розуміти процес усвідомлення інформації, яка надходить до людини, з наступним розумовим конструюванням предметів, явищ, подій, що призводить до утворення уявлень про світ у вигляді концептів, концептуальних структур і цілісної концептуальної структури у свідомості людини. Когнітивні структури є глибокими мисленнєвими утвореннями, виявлення яких може здійснюватися лише через вивчення смислів мовних одиниць. Когнітивна граматика використовує схеми й діаграми як евристичний прийом для вираження граматичних відношень.*

*The article deals with the problem of categorization and conceptualization in the process of cognitive structures forming. The emphasis is made on the cognitive grammar, which investigates language structures as mental processes, as facts of conceptualization and categorization of people experience. The categorization of the world is the result of the cognitive activity of a person, it is a kind of summing up of the classification of the world and the foregrounding of separate units in the given classification, when the final result of the activity is the formation of a special category, which allows you to see the world in the main attributes of its existence and functioning. Conceptualization in cognitive linguistics is mental experience, comprehensive process of information coming to a person, followed by the mental creation of objects, phenomena, events, which leads to the formation of ideas about the world in the form of concepts, conceptual structures and a holistic conceptual structure in the human consciousness. Cognitive structures are deep thought-based entities and as a result their identification can only be realized through the study of the meanings of linguistic units. Cognitive grammar uses charts and diagrams as a heuristic method for expressing grammatical relationships.*

*В статье рассмотрен вопрос категоризации и концептуализации при формировании когнитивных структур. Акцент делается на когнитивной грамматике, которая исследует структуры языка как ментальные процессы, как факты концептуализации и категоризации человеческого опыта. Категоризация мира – это результат когнитивной деятельности человека, итог классификации окружающего мира и вычленение отдельных единиц в образованной классификации, когда конечным итогом деятельности оказывается формирование особой категории, которая дает возможность увидеть мир в главных атрибутах его бытия и функционирования. Под концептуализацией в когнитивной лингвистике принято понимать процесс осознания информации, поступающей к человеку, с последующим умственным конструированием предметов, явлений, событий, что приводит к образованию представлений о мире в виде концептов, концептуальных структур и целостной концептуальной структуры в сознании человека. Когнитивные структуры являются глубокими мыслительными образованиями, выявление которых может осуществляться только через изучение смыслов языковых единиц. Когнитивная грамматика использует схемы и диаграммы как эвристический прием для выражения грамматических отношений.*

Новітній напрям мовних студій – когнітивна лінгвістика – виникає як реакція на структуралізм і біхевіоризм з їх антименталістським підходом до розуміння та дослідження мови, бо в обох цих течіях ментальні одиниці (значення) виносилися за межі компетенції лінгвістики. Когнітивна лінгвістика стає продовженням лінгвістики в її традиційному розумінні. Мова розглядається в когнітивній лінгвістиці як упорядкована інформаційна система, що піддається когнітивним операціям. Сучасні напрями когнітивної лінгвістики фокусуються на аналізі структур знання, теорії прототипів, фреймовій семантиці, конструкційній граматиці, когнітивній граматиці, а також на описі когнітивних операцій (теорія концептуальної інтеграції [4; 14; 15; 12; 11].

У когнітивній парадигмі мова – основний засіб категоризації та концептуалізації світу. Думати про будь-який предмет означає, передусім, виокремлювати його з-поміж інших предметів, тобто знаходити в ньому щось істотне, а потім, використовуючи багатий арсенал мовних засобів, «виражати думку не про окремі предмети /.../, а про їхні зв'язки й взаємодії, тобто так, як вони існують в природі» [6, с. 715]. Модельовання лінгвістичних здібностей

мовця потребує аналізу й розуміння того, у який спосіб він використовує мовне явище і чому вживає (або реалізує) певну мовну сутність саме так, а не інакше.

Когнітивна граматики досліджує структури мови як ментальні процеси, як факти концептуалізації й категоризації людського досвіду [12]. Засновником когнітивної граматики вважають Р. Ленекера, який розробив основні теоретичні положення цього напрямку [15]. Головне зацікавлення дослідника – інтеграція ідей когнітивної семантики в теорію граматики, оскільки, на його думку, граматики є символічною й образною за своєю природою [там само].

Ленекер Р. використовує схеми й діаграми як евристичний прийом для вираження граматичних відношень, на відміну від синтаксичних дерев генеративної граматики, тому що, по-перше, граматики – це не генеративна система, стверджує лінгвіст; граматики надає мовцям інвентар символічних образів, а мовці використовують ці засоби для того, щоб утворити та перевірити правильність мовних виразів унаслідок своєї здатності до категоризації та встановлення смислових зв'язків; по-друге, граматичні одиниці за своєю природою відповідають символам і не існують незалежно від семантики й фонології; по-третє, значення мовної одиниці ототожнюється із «готовим» концептом і процесом концептуалізації взагалі. Когнітивна граматики враховує суб'єктивний погляд на значення: семантичний зміст мовного виразу зумовлений не тільки ознаками, які властиві об'єкту чи ситуації, але, перш за все, засобом їх вираження [15, с. 6–7]. Такі граматики, продовжує цю думку А.П. Загнітко, ототожнюють зі стратегіями розуміння та породження речень і розглядають як когнітивні процеси, а мовну структуру представляють у вигляді ментальної репрезентації – в дусі традицій штучного інтелекту – як семантичну сітку [3, с. 88].

Одним із основних та важливих питань в науці про мову можна вважати питання про те, як системні одиниці трансформуються в мовленнєві, яким чином одиниці лексики перетворюються в комунікативні одиниці. У когнітивних термінах відповідні питання слід було б сформулювати таким чином: як дискретні відомості про світ групуються так, що при спілкуванні здійснюється передача зв'язного послання, що інформує співбесідника не лише про реальну ситуацію, але й про намір ініціатора спілкування, його емоційний стан, соціальну роль, статус, ставлення до співрозмовника тощо. Теоретично та практично важливо встановити, в яких когнітивних структурах зберігаються відповідні відомості, яким чином здійснюється наповнення комунікативної одиниці перерахованими вище відомостями. Перш за все, теоретичний інтерес представляє також з'ясування механізмів перетворення декларативних знань про світ у процедуральні, а також розгляд подібностей та відмінностей між процедуральними та декларативними способами зберігання інформації про світ [2, с. 10].

Когнітивні структури є глибинними мисленнєвими утвореннями, виявлення яких може здійснюватися лише через вивчення смислів мовних одиниць. Мовна ж свідомість – це «сукупність смислів, що мають мовну прив'язку, і є лише частиною свідомості у цілому, так само, як і мислення – лише частина ментальних процесів, що відбуваються у свідомості» [7, с. 9]. Тому можна говорити про те, що мовна свідомість – це, з одного боку, частина мовної картини світу, а з іншого, це інструмент створення мовної картини світу. Відповідно, мовна свідомість здійснює процес його категоризації.

Кубрякова О.С. вважає, що категоризація світу – це результат когнітивної діяльності людини, підсумок класифікації (таксономії) навколишнього світу та вичленювання окремих одиниць (таксонів) в утвореній класифікації, коли кінцевим підсумком діяльності виявляється формування особливої категорії, яка дає змогу побачити світ в головних атрибутах його буття і функціонування [7, с. 307].

Категоризація вимагає цілком серйозного ставлення. Важко знайти щось важливіше для нашого мислення, сприйняття, діяльності та мовлення. Коли б ми не роздумували про класи сутностей (things) – стільці, нації, хвороби, емоції і взагалі про будь-які різновиди речей – ми звертаємося до категорій. У всіх випадках, коли ми, маючи певний намір, здійснюємо будь який вид (kind) діяльності – ведемо світську розмову, пишемо олівцем, стукаємо молотком – ми звертаємося до категорій. Та специфічна дія, що її ми здійснюємо у кожній конкретній ситуації, є видом моторної діяльності (наприклад, *письмо, стукіт*,

прасування), тобто вона належить до категорій моторних дій. Ці дії ніколи не повторюються, тим не менш, не дивлячись на відмінності у конкретних реалізаціях, вони всі співвідносяться із відповідним видом діяльності, і ми знаємо, як здійснити дії цього виду. І кожного разу, відтворюючи чи здійснюючи висловлювання певної розумної довжини, ми використовуємо десятки, якщо не сотні категорій. Якби ми не були здатні до категоризації цих подій, то ми не змогли б функціонувати взагалі – ані в матеріальному світі, ані у соціальному чи інтелектуальному житті. Вивчення процесів категоризації дуже важливе для будь-яких підходів до розуміння того, як ми мислимо і як ми діємо і, відповідно, без цього неможливим є усвідомлення того, що робить нас людьми [5, с. 20].

Категоризація більшою мірою несвідома і машинальна і, якщо ми її підозрюємо про її існування, то лише тому, що вона проявляється в деяких проблемних ситуаціях. Перебуваючи у матеріальному світі, ми автоматично категоризуємо людей, тварин та фізичні об'єкти – як природні, так і ті, що створені людиною. Це іноді призводить до того, що ми поділяємо речі на певні категорії, об'єднуючи їх у класи, і ці категорії мислення на початку відповідають класам речей у світі. Однак значну частину категорій мислення не можна вважати категоріями речей, вони є категоріями абстрактних сутностей. Ми категоризуємо події, дії, емоції, просторові та соціальні явища, а також абстрактні поняття найрізноманітніших типів: уряди, хвороби, елементи наукових і наївних теорій, такі як електрони і холод. Будь-яка адекватна модель людського мислення базується на теорії, що точно описує всі наші категорії як конкретні, так і абстрактні [там само].

Під концептуалізацією у когнітивній лінгвістиці прийнято розуміти «процес усвідомлення інформації, яка надходить до людини», з наступним розумовим конструюванням предметів, явищ, подій, що призводить до утворення уявлень про світ у вигляді «концептів, концептуальних структур і цілісної концептуальної структури у свідомості людини [8, с. 104]. Весь відображений світ відбиває події в мозку людини у вигляді єдиної системи, яка складається з образів, уявлень, понять. Тобто під концептуальною системою розуміється той ментальний рівень, де зосереджена сукупність даних розуму людини, їх впорядковане об'єднання.

Людина кожну годину отримує та переробляє величезну кількість інформації, і її більша частина відображається у мові, але, як зазначає Р.І. Павільоніс, «мові передують створення концептуальної системи, системи смислів, які відображають розуміння світу людиною» [9, с. 120].

Створення концептуальної системи є результатом реалізації когнітивних особливостей людини, і до найяскравіших О.С. Кубрякова відносить ту, що дає змогу «розрізнити у потоці енергії, яка приходить до неї ззовні, стимульну інформацію різного типу, вибрати з цього потоку те, що необхідно їй для задоволення основних життєвих потреб, а головне – класифікувати сприйняте відповідно до природи речей [7, с. 3]. На думку автора, найважливішу частину «когнітивної інфраструктури розуму» складає «здатність до утворення концептів та формування категорій» [там само].

Концептуальна система є деякими смислами, якими оперує й маніпулює людина у процесах мовнорозумової діяльності як деякими ідеальними сутностями (концептами). О.С. Кубрякова вважає, що найповніше уявлення про суть цієї системи подано в концепції Р.І. Павільоніса, згідно з якою концептуальна система – це «система інформації, якою володіє індивід про навколишній світ і яка безперервно конструюється» [9, с. 280]. Зрозуміло, що така система повинна володіти певними особливостями. Так, О.С. Кубрякова звернула увагу, що концептуальні системи володіють відмінною рисою, яка полягає у тому, що «один і той самий смисл може передаватися в мові альтернативними засобами» [7, с. 313]. Слід зауважити, що ця думка імпонує нам, оскільки весь хід дослідження продемонстрував правоту цього твердження.

Сприйняття й осмислення людиною предметів, явищ, подій позамовної дійсності, реалізація отриманих знань в значенні мовних одиниць – все це є відображенням процесів **категоризації** та **концептуалізації**, що здійснюються людською свідомістю. Ці процеси дуже тісно пов'язані між собою, але відрізняються один від одного вектором спрямованості



чи, як визначає ці процеси О.С. Кубрякова, вони «єдині», але «не тотожні» через відмінності їх «орієнтації» [7, с. 33]. Обидва ці процеси є видами понятійної класифікації, що, як зазначає М.М. Болдирев, «різняються за своїм кінцевим результатом чи/або метою». У процесі категоризації відбувається «об'єднання подібних чи тотожних одиниць у більш потужні розряди», тоді як процес концептуалізації скерований на виокремлення «мінімальних змістових одиниць людського досвіду, структур знання» [1, с. 22]. Концептуалізація є осмисленням тієї інформації, що надходить, утворення певних уявлень про світ у вигляді концептів. Тому цілком логічно розглядати концептуалізацію динамічно: як процес і як результат когнітивної переробки інформації людиною.

У зв'язку з цим багатьма лінгвістами першочергово порушується питання про об'єктивність відображення реального світу нашими знаннями про нього, оскільки концептуальна система, перш за все, антропоцентрична і носить опосередкований характер. Ця точка зору вмотивовується тим, що у свідомості людини система концептуальних зв'язків базується не стільки на онтології, скільки на наших уявленнях про суттєві властивості реального світу. Так, Ф. Джонсон-Лерд говорить про те, що насамперед, людина описує свої відчуття від об'єктів, а не їх самих [13]. Істинність цих тверджень важко поставити під сумнів, особливо через те що, як зазначає О.С. Кубрякова, людина здатна сприймати екстралінгвістичну дійсність «у тих перцептивних діапазонах, які визначаються її біопрограмою» [7, с. 7]. Однак, на думку автора, практика верифікує правильність людської думки про події та явища реального світу, навіть про ті, що недоступні нам у безпосередньому спостереженні. О.С. Кубрякова вважає, що «сприймати – значить активно черпати інформацію з потоку енергії, що надходить до нас», а оскільки переробка інформації про реальний світ сприяє ще глибшому осягненню світу, «є підстави вважати, що ми пізнаємо світ у його онтологічній суті – світ, яким він є» [там само].

Таким чином, поняття концептуалізації та категоризації є ключовими в описі пізнавальної діяльності і когнітивних здібностей людини в цілому]. Зокрема концептуалізація сприяє формуванню концептуальної системи, складниками якої є *концепти* – інформаційні структури свідомості, різносубстратні за способами формування та представлення знань про певні об'єкти та явища [10, с. 404].

Викладені вище думки співпадають із основними положеннями таких шкіл сучасної когнітивної лінгвістики, як когнітивна граматика [15], фреймова семантика [12] і конструкційна граматика або граматики конструкцій [11].

Зі сказаного випливає, що концептуальна система виступає як система думок та знань про світ, яка відображає пізнавальний досвід людини. Іншими словами, весь об'єктивний світ представлений у свідомості людини у вигляді єдиної концептуальної системи, що об'єднує образи, уявлення, поняття. Десятиліття досліджень у сфері когнітивної науки підтвердили факт наявності тісних взаємозв'язаних процесів, що відбуваються у людській пам'яті, і процесів побудови та розуміння мовних повідомлень.

Перспективи досліджень у зазначеному руслі досить великі. Адже нині одним із найпопулярніших методів аналізу у лінгвістиці стає саме концептуальний аналіз. Головною проблемою різних підходів до концептуального аналізу є пошук проміжної метамови опису концептів. Методика концептуального аналізу враховує насамперед досвід моделювання різноманітних структур репрезентації знань, апробованих на мовному й текстовому матеріалі.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбов. ун-та, 2000. – 123 с.
2. Гришаева Л. И. О переходе языка в речь: когнитивная интерпретация / Л. И. Гришаева. – Воронеж : ВГУ, 1998. – 115 с.
3. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
4. Вежибицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежибицкая ; пер. с англ. – М. : Русские словари, 1996. – 411 с.
5. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении. Кн. 1: Разум вне машины / Дж. Лакофф ; пер. с англ. И. Б. Шатуновского. – М. : Гнозис. – 2011. – 516 с.
6. Кривоносов А. Т. Мышление, язык и крушение мифов о «лингвистической относительности», «языковой картине мира» и «марксистско-ленинском языкознании» : монография / А. Т. Кривоносов. – М.–Нью-Йорк : ЧеРоБ, 2006. – 821 с.

7. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1997. – 326 с.
8. Ольшанский И. Г. О соотношении категории и концепта / И. Г. Ольшанский // Герменевтика: состояние и перспективы развития. – М. : 2004. – С. 106–109.
9. Павилёнис Р. И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павилёнис. – М. : Мысль, 1983. – 286 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
11. Goldberg A. E. Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure / Adele E. Goldberg. – London : The University of Chicago Press, Ltd., 1992. – 265 p.
12. Fillmore Ch. Frame Semantics / Ch. Fillmore // Linguistics in the Morning Calm. : Selected Papers from the SICOL. – 1982. – P. 111–137.
13. Johnson-Laird P. N. The Computer and the Mind: An Introduction to Cognitive Science / P. N. Johnson-Laird. – Cambridge, 1988. – 458 p.
14. Langacker R. W. Concept, Image, and Symbol / R. W. Langacker. – Berlin, 1991. – 568 p.
15. Langacker R. W. Foundations of Cognitive Grammar. V. 2 : Descriptive application / R. W. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1991. – Vol. 1. – 395 p.

#### **ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА**

**Юлія Бойко** – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германської філології та перекладу Хмельницького національного університету.

*Наукові інтереси:* комунікативний, функціональний та когнітивний синтаксис в англійській.

**УДК 821.111:82'31**

## **ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОНЦЕПТУ СМЕРТЬ У ТВОРАХ АНГЛОМОВНИХ ПИСЬМЕННИКІВ**

### **Ольга ЗАБОЛОТСЬКА (Херсон, Україна)**

*У статті розглядається концепт як вербальне і ментальне утворення, його типологія за класифікацією А.М.Приходька, визначається з різних наукових підходів (онтологічного, логічного, етнокультурологічного, психолінгвістичного, семантико-когнітивного) сутність концепту, подається його розуміння за О.С.Кубряковою як оперативно-змістової одиниці пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відбитої в людській психіці; розкривається сутність концепту СМЕРТЬ, імплікованого в метафоричних концептуальних схемах лексичними одиницями. У романі С.Моема «Розмальована вуаль» концепт СМЕРТЬ вербалізовано номінативними одиницями, які лежать в основі метафоричних схем: СМЕРТЬ – ЦЕ ХВОРОБА, СМЕРТЬ – ЦЕ ЖЕРТОВНІСТЬ, СМЕРТЬ – ЦЕ ГОРЕ, СМЕРТЬ – ЦЕ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ, СМЕРТЬ – ЦЕ СПУСТОШЕННЯ, СМЕРТЬ – ЦЕ ВІЧНЕ ЖИТТЯ, СМЕРТЬ – ЦЕ ПОШТОВХ ДО ЗМІН. Інтерпретаційно-текстовий аналіз роману В. Вульф «Місіс Делуей» дає можливість осмислити художній концепт СМЕРТЬ в концептуальних метафоричних схемах СМЕРТЬ – ЦЕ ВІЙНА, СМЕРТЬ – ЦЕ НАСИЛЬСТВО, СМЕРТЬ – ЦЕ ВТРАТИ, СМЕРТЬ – ЦЕ ШЛЯХ ДО БОЖЕВІЛЛЯ, СМЕРТЬ – ЦЕ НЕПРИМИРЕННЯ ЗЛУ І НАСИЛЬСТВУ.*

**Ключові слова:** концепт, типологія, ментальне утворення, метафоричні схеми, лексичні одиниці, інтерпретаційно-текстовий аналіз.

**Заболотская Ольга. Вербализация концепта СМЕРТЬ в произведениях англоязычных писателей.**

*В статье рассматривается концепт как вербальный и ментальный конструкт, его типология согласно классификации А.Н.Приходько, определяется с разных научных подходов (онтологического, логического, етнокультурологического, психолингвистического, семантико-когнитивного) сущность концепта, дается его определение за Е.С.Кубряковой; раскрывается смысл логико-теософского концепта СМЕРТЬ, имплікованого в метафорических концептуальных схемах лексическими единицами разного уровня. В романе С.Моема «Узорный покров» концепт СМЕРТЬ вербализуется номінативными единицами, которые лежат в основе метафорических схем: СМЕРТЬ – БОЛЕЗНЬ, СМЕРТЬ – ЖЕРТВЕННОСТЬ, СМЕРТЬ – ГОРЕ, СМЕРТЬ – ВЫПОЛНЕНИЕ ДОЛГА, СМЕРТЬ – ОПУСТОШЕНИЕ, СМЕРТЬ – ВЕЧНАЯ ЖИЗНЬ, СМЕРТЬ – НАЧАЛО ПЕРЕМЕН. Интерпретационно-текстовый анализ романа В. Вульф «Мисис Делуэй» дает возможность осмыслить художественный концепт СМЕРТЬ в концептуальных метафорических схемах СМЕРТЬ – ВОЙНА, СМЕРТЬ – НАСИЛИЕ, СМЕРТЬ – ПОТЕРИ, СМЕРТЬ – ПУТЬ К БЕЗУМИЮ, СМЕРТЬ – НЕПРИМИРЕНИЕ ЗЛУ И НАСИЛЬСТВУ.*

**Ключевые слова:** концепт, типология, ментальный конструкт, метафорические схемы, лексические единицы, интерпретационно-текстовый анализ.

*Olga Zabolotska Verbalization of the Concept of Death in the Works of the English Writers.*

*This article deals with concept as verbal and mental construct, its typology according to A. N. Prikhodko classification, the essence of the notion concept from different scientific approaches (ontological, logical, ethno cultural, psycholinguistic, semantic and cognitive) is defined in this article, according to E.S. Kubrayakova's point of view, the essence of logico-philosophical concept of DEATH which is actualized in conceptual metaphoric schemas by nominative units of different levels.*

*In the novel "The painted veil" by S. Maugham the concept of death is verbalized by nominative units (died, grieve, death in my heart and fear, release, determined to save, infected, experimenting on himself, bacteriologist, he's moved by compassion for all these dying Chinamen, death, end of all things, life everlasting), which help to construct metaphoric conceptual schemas: DEATH IS GRIEVE, DEATH IS WORSHIP, DEATH IS DISEASE, DEATH IS RELIASE, DEATH IS DUTY, DEATH IS EMPTINESS, DEATH IS LIFE EVERLASTING, DEATH IS CHANGES.*

*Interpretative and contextual analysis of the novel W. Woolf "Mrs. Dalloway" gives possibility to understand literary concept of DEATH in conceptual metaphoric schemas DEATH IS WAR, DEATH IS LOSSES, DEATH IS A WAY TO BE MAD, DEATH IS AN ATTEMPT TO COMMUNICATE, which are verbalized by nominative unites: war, death, horror, flame, block the way, defiance, an attempt to communicate; closeness drew apart; rapture faded, one was alone, an embrace in death.*

*Key words: concept, typology, nominative unites, conceptual metaphoric schemas, interpretative and contextual analysis.*

Подвійна природа концепту – ментальна і вербальна – привели до появи різних його трактувань: *онтологічного*, що тлумачить концепт як продукт розумово-мовленнєвої діяльності людини, ментальну репрезентацію-проекцію дійсності у семантику мови (А.М. Баранов, С.А. Жаботинська, О.С.Кубрякова); *логічного*, що визначає концепт як поняття практичної філософії, який виникає в результаті взаємодії таких факторів як національна традиція та фольклор, релігія та ідеологія, життєвий досвід та образи мистецтва, відчуття та системи цінностей та аналізується логічними методами незалежно від його мовної форми (М.Ф. Алефіренко, Н.Д. Арутюнова, Р.І. Павиленис, В.М. Телія); *лінгвокультурологічного*, що розглядає концепт як етнокультурно марковану одиницю суспільного знання, яка має вербальні та невербальні засоби вираження (А.Д. Белова, О.Л. Бессонова, С.Г. Воркачев, В.І. Карасик, М.М. Полюжин, Г.Г. Слишкін та ін); *психолінгвістичного*, що трактує концепт як перцептивно-когнітивно-афективну структуру динамічного характеру, підкорену закономірностям психічної життєдіяльності людини (О.О. Залевська, В.А. Піщальнікова); *етнопсихолінгвістичного*, що тлумачить зміст концептів як одиниць мовної свідомості, які актуалізуються в мовленнєвій діяльності представників різних лінгвокультур (Т.О. Голікова, О.В. Кінцель, В.А.Піщальнікова, О.Г. Сонін); *семантико-когнітивного*, що розглядає концепт в рамках понять знання та свідомість і вбачає в ньому своєрідний фокус знань про світ, а засобом доступу до змісту концепту вважається дослідження лексичної та граматичної семантики мови (А.П. Бабушкін, М.М. Болдирев).

У вузькому розумінні концепт постає як феномен життєвої філософії, як буденний аналог світоглядних понять, що закріплені в лексиці природних мов і що забезпечують стабільність і спадкоємність духовної культури етносу, тобто як найважливіша культурно значуща категорія внутрішнього світу людини (В.І. Карасик, Н.А. Красавський, М.В. Піменова, З.Д. Попова, Г.Г. Слишкін, Ю.С. Степанов, І.А. Стернін та ін.) [3, с. 56].

У широкому розумінні концепт інтерпретується як нашарування ціннісних конотацій на значення слова, тобто будь-який вербалізований зміст якоюсь мірою відзначений етнічною специфікою. Наприклад: КОЛО, ГРОШІ, ЇЖА, ДІМ, ВІКНО, ЛАБІРИНТ, ЛІС, МОРЕ, ВОДА, ЗЛОЧИНЕЦЬ, СМЕРТЬ та ін. Семантика практично будь-якої лексичної одиниці може виявитися етноспецифічною [3, с. 56].

Слідом за О.С. Кубряковою, розуміємо концепт – як термін, що служить для пояснення одиниць ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відбиває знання і досвід людини: оперативно-змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відбитої в людській психіці [4, с. 6].

Питання про типи концептів є важливим і необхідним для системного розуміння концептуального устрою тієї чи іншої лінгвокультури. Як і будь-який інший мовний феномен, концепти можна осмислити в категоріях структури, семантики і прагматики, що

припускає його інтерпретацію як холістичної одиниці в єдності структурних, когнітивно-семантичних і комунікативно-прагматичних властивостей [3, с. 58].

Таксономізація концептів під кутом зору міри припускає їхнє протиставлення як параметричних / непараметричних ментальних утворень тобто їх вимірність і/або сумірність у певних величинах. До параметричних належать концепти, що асоціюються в лінгвокультурній свідомості з певними кількісними або якісними показниками. Параметричними властивостями володіють і концепти-категорії ПРОСТІР, ЧАС, ПРИЧИНА, що виступають у якості класифікуючих для зіставлення характеристик певних явищ і сутностей [5, с. 17].

Непараметричні концепти профілюються на рівні відчуттів, уявлень і асоціацій (ДУША, ЛЮБОВ, СЛАВА, ДОБРО, СТРАХ, ТУГА), до яких доволі важко застосувати які-небудь критерії міри.

Про лінгвокультурну специфіку цих концептів можна говорити лише з урахуванням прив'язки до певного соціодискурсивного середовища. Нерідко такі концепти реалізуються в антиномічних парах, і тоді наявність бінарної опозиції стає їхньою конститутивною ознакою, здатною уточнювати їх діалектично (СУТНІСТЬ – ЯВИЩЕ, ВОЛЯ – НЕОБХІДНІСТЬ), теософські (РАЙ – ПЕКЛО, ЖИТТЯ – СМЕРТЬ, ДОБРО – ЗЛО) або логічно (ПРИЧИНА – НАСЛІДОК). Іноді універсальні концепти об'єктивуються у тріадному режимі (ВІРА – НАДІЯ – ЛЮБОВ; БОГ – БАТЬКО; БОГ-БАТЬКО, БОГ-СИН – БОГ-СВЯТИЙ ДУХ; ВОГОНЬ, ВОДА І МІДНІ ТРУБИ) [5, с. 87].

Специфічні концепти мають прив'язку до певної (суб)культури – соціальної, етнічної, професійної, конфесійної тощо. Так, особливу цінність для східних народів має ГОСТИННІСТЬ, для англосаксонської культури – ПУНКТУАЛЬНІСТЬ, для східнослов'янської – ПРАВДА.

Концепти логіко-філософського порядку суто універсальні нерегулятивні ментальні утворення, які репрезентують наднаціональні цінності, що не мають прескриптивних настанов і є аксіологічно індиферентними. Залежно від параметричного принципу вони можуть виступати у двох своїх іпостасях – категоріальному і теософському [5, с. 88].

Категоріальні концепти відбивають єдиний для всіх когнітивний процес і несуть інформацію про класи об'єктів на кшталт аристотелівських категорій РІЧ, КІЛЬКІСТЬ, ПРИЧИНА, ПРОСТІР, ЧАС, які А.Д. Белова називає загальнокультурними [3, с. 21].

Теософські концепти суто універсальні, нерегулятивні, непараметричні ментальні утворення з абстрактною семантикою: БОГ, ВІРА, СВІТЛО І ТЬМА, ВІЧНІСТЬ, ГРІХ, ДОЛЯ, ДУША І ДУХ, ЖИТТЯ І СМЕРТЬ. Часто до цього типу відносять і стихії типу ВОГОНЬ, ВОДА, ЗЕМЛЯ, ПОВІТРЯ, теософська інтерпретація яких припустима, мабуть, лише в рамках міфологічних чи езотеричних віровчень. Логіко-філософські концепти є універсальними, бо вони відбивають єдиний для всіх когнітивний процес [5, с. 89].

З іншого боку, існує чимала кількість концептів, які не можуть бути поміщеними в ту чи іншу рубрику. Найяскравішим прикладом цього можуть бути ідіоконцепти як такі, що відбивають світ цінностей окремо взятої особистості чи авторські модифікації загальноприйнятих цінностей. Ці концепти є також важливою частиною ментального світу людини, оскільки за їх допомогою мовна особистість квантує свій власний когнітивно-семантичний простір [5, с. 15].

За типологією психологічних архетипів, запропонованою К. Юнгом, смерть є концептуальною імплікацією психологічного архетипу ТЕМРЯВА [6, с. 22].

Слідом за Л.І. Белеховою концепт СМЕРТЬ входить до системи культурних архетипів, символами якого є місяць, слон, ворон, ніч, вихор, смерч, зима, сніг, туман, дим, попіл, пил, двері, печера, колодязь, низ. Але незважаючи на свій загальнолюдський характер концепт СМЕРТЬ вербалізується різними способами [2, с. 30].

На відміну від слов'янської (української, російської) культури, де слово “смерть” отримує жіночі асоціації (жінка з косою), в американській культурі СМЕРТЬ мислиться як уособлення чоловічого образу та актуалізовано займенником чоловічого роду He або she але у деяких прикладах СМЕРТЬ отожднюють з ЖІНКОЮ [2, с. 101].

Ототожнення смерті з чоловіком пов'язане з особистим досвідом сильної жінки, яка не боїться нічого, у тому числі й смерті, і яка є сильнішою за будь-якого чоловіка. Крім того, в обох наведених прикладах СМЕРТЬ наділена ролями (НОСІЙ, ВІЗНИК), що належить виконувати особам чоловічої статі. Отже, образ СМЕРТІ осмислюється в термінах ІСТОТА, ЛЮДИНА ПЕВНОЇ ПРОФЕСІЇ. Крім того, концепт СМЕРТЬ у художньому тексті осмислюється через концепти СОН, ТЕМРЯВА, НІЧ, ЗИМА.

*Мета статті* – визначити вербалізатори концепту СМЕРТЬ у творах С. Моєма «Розмальована вуаль» та В. Вульф «Місіс Делуей».

У романі «Розмальована вуаль» С. Моєма репрезентовано концепт СМЕРТЬ, який входить до теософських концептів. Будь-коли життя припиняється і приходиться смерть.

За семантикою лексема *death*, що актуалізує концепт СМЕРТЬ, у контексті твору набуває таких значень: 1) хвороба; 2) служіння людям і господу; 3) виконання обов'язку; 4) вихід із складної ситуації; свобода; 5) спустошення; 6) поштовх до змін, нового життя.

Маленьке китайське містечко *Mei-Tan-Fun* гине від епідемії холери, якою заразилися місцеві жителі. Кожного дня десятки мертвих тіл вивозять у гори для поховання, а іноді їх спалюють, щоб зупинити розповсюдження хвороби і далі.

*"The people were dying at the rate of a hundred a day, and hardly any of those who were attacked by the disease recovered from it; the gods had been brought out from the abandoned temples and placed in the streets; offerings were laid before them and sacrifices made, but they did not stay the plague. The people died so fast that it was hardly possible to bury them. In some houses the whole family had been swept away and there was none to perform the funeral rites."* [7, p. 45].

Приїхавши до міста монахині виконують свій обов'язок, навіть не замислюючись над тим, що це може коштувати їм життя. Служіння людям і Господу підтримує їх дух.

*"The French nuns are doing what they can. They've turned the orphanage into a hospital. But the people are dying like flies..."* [7, p. 44].

*... "And then Sister St Francis Xavier – that is the name of the Sister who died last night – took my hand and told me not to grieve; for wherever we were, she said, there was France and there was God"* [7, p. 56].

В основі метафоричного осмислення художнього концепту СМЕРТЬ номінативними одиницями якого є *died*, *grieve* лежать метафоричні концептуальні схеми DEATH IS GRIEVE, DEATH IS WORSHIP.

Для Кітті, яка не була згодна на такі жертви, переїзд до пекла смерті to *Mei-Tan-Fun* було одним із варіантів вирішення своїх особистих проблем:

*"If you want to know," she said, trying to keep her voice steady, "I go with death in my heart and fear. I do not know what Walter has in that dark; twisted mind of his, but I'm shaking with terror. I think it may be that death will be really a release"* [7, p. 34].

Тоді Кітті навіть не усвідомлювала, що її легковажність забере життя Уолтера, як не усвідомлювала вона своїх почуттів до нього. І не свободою стала для неї смерть Уолтера, а спустошенням.

*"He said nothing. He did not seem to hear. She was obliged to insist. It seemed to her strangely that his soul was a fluttering moth and its wings were heavy with hatred"*.

*"She knew that she would never see again in his eyes the look of affection which she had once been so used to that she found it merely exasperating. She knew now how immense was his capacity for loving; in some odd way he was pouring it out on these wretched sick who had only him to look to. She did not feel jealousy, but a sense of emptiness; it was as though a support that she had grown so accustomed to as not to realize its presence were suddenly withdrawn from her so that she swayed this way and that like a thing that was top-heavy"* [7, p. 75].

Осмислення художнього концепту СМЕРТЬ відбувається завдяки інтерпретаційно-текстовому аналізу номінативних одиниць *death in my heart and fear*, *release*, *emptiness*, *regret*, які лежать в основі метафоричних схем СМЕРТЬ – ЦЕ ВИХІД, СМЕРТЬ – ЦЕ СПУСТОШЕННЯ.

А. Уолтер як лікар виконував свій обов'язок перед людьми: намагався винайти ліки для боротьби з хворобою та її подоланням. Цей експеримент, який він випробував на собі коштував йому життя.

"...After all this isn't his job, is it? He's a bacteriologist. There was no call for him to come here. He doesn't give me the impression that he's moved by compassion for all these dying Chinamen. Your husband isn't here because he cares a damn if a hundred thousand Chinese die of cholera; he isn't here either in the interests of science. Why is he here?" [8, p.66].

"Just now, when they washed Walter, before they put him into the coffin I looked at him. He looked very young. Too young to die" [7, p. 74].

Завдяки аналізу семантики номінативних одиниць *infected, experimenting on himself, bacteriologist, he's moved by compassion for all these dying Chinamen* вибудовується метафорична концептуальна схема СМЕРТЬ – ЦЕ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ.

"...your husband got infected during the course of experiments he was making."

"He was always experimenting. He wasn't really a doctor, he was a bacteriologist; that is why he was so anxious to come here." [7, p. 75].

"But I can't quite make out from the surgeon's statements whether he was infected accidentally or whether he was actually experimenting on himself." [7, p. 75].

У даному контексті аналіз семантики номінативних одиниць *death, end of all things, life everlasting*, які імплікують концепт СМЕРТЬ уможлиблює вилучення концептуальної метафоричної схеми СМЕРТЬ – ЦЕ ВІЧНЕ ЖИТТЯ.

"Supposing there is no life everlasting? Think what it means if death is really the end of all things. They've given up all for nothing. They've been cheated. They're dupes." [7, p. 72].

Як не дивно, але смерть Уолтера і мешканців міста, котрих вона бачила ще живими, загартували її дух, мужність і стала поштовхом для осмислення майбутнього життя, яке вже зародилося і жило в ній. "It is your duty, my dear child, to do everything in your power for the welfare of the being that God has entrusted to your care." [7, p. 76].

Вона бачила по-іншому життя своєї доньки і бажала виростити її не такою як була сама: "I've been foolish and wicked and hateful. I've been terribly punished. I'm determined to save my daughter from all that. I want her to be fearless and frank. I want her to be a person, independent of others because she is possessed to herself, and I want her to take life like a free man and make a better job of it than I have." [7, p. 102].

Інтерпретаційно-текстовий аналіз дає можливість осмислити художній концепт СМЕРТЬ, який імпліковано словосполученням *determined to save*, що лежить в основі метафоричної концептуальної схеми СМЕРТЬ – ЦЕ ПОШТОВХ ДО ЗМІН.

Отже, основою осмислення художнього концепту СМЕРТЬ є метафоричні концептуальні схеми СМЕРТЬ – ЦЕ ХВОРОБА, СМЕРТЬ – ЦЕ ЖЕРТОВНІСТЬ, СМЕРТЬ – ЦЕ ГОРЕ, СМЕРТЬ – ЦЕ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКУ, СМЕРТЬ – ЦЕ СПУСТОШЕННЯ, СМЕРТЬ – ЦЕ ВІЧНЕ ЖИТТЯ, СМЕРТЬ – ЦЕ ПОШТОВХ ДО ЗМІН, які актуалізовані номінативними одиницями *died, grieve, death in my heart and fear, release, determined to save, infected, experimenting on himself, bacteriologist, he's moved by compassion for all these dying Chinamen, death, end of all things, life everlasting*.

У романі В.Вульф «Місіс Делуей» концепт СМЕРТЬ представлено ключовим словом *death*, яке набуває різних контекстуальних значень. Осмислення концепту СМЕРТЬ у романі відбувається через імпліцитні смисли, що закладені в семантиці номінативних одиниць, які актуалізують цей концепт. Ретроспективний план роману пов'язаний з війною і тими наслідками, що залишилися після неї.

Септимус Сміт згадує про війну як про смерть свого найкращого друга та інших солдат: "...go back to him sitting there on the green chair under the tree, talking to himself, or to that dead man Evans... He had seemed a nice quiet man; a great friend of Septimus's, and he had been killed in the War. But such things happen to every one. Every one has friends who were killed in the War." [8, p. 27].

"...But Septimus let himself think about horrible things. He had grown stranger and stranger. He said people were talking behind the bedroom walls." [8, p. 28].

Осмилення художнього концепту СМЕРТЬ відбувається через аналіз семантики лексем *war*, *death*, що імплікують цей концепт і лежать в основі метафоричної концептуальної схеми СМЕРТЬ – ЦЕ ВІЙНА, СМЕРТЬ – ЦЕ НАСИЛЬСТВО. Смерть найкращого друга та інших людей стали причиною його спустошеності, втрати почуттів, а потім і його божевілля.

*"He lay on the sofa and made her hold his hand to prevent him from falling down, down, he cried, into the flames! and saw faces laughing at him, calling him horrible disgusting names, from the walls, and hands pointing round the screen. Yet they were quite alone. But he began to talk aloud, answering people, arguing, laughing, crying, getting very excited and making her write things down. Perfect nonsense it was; about death..."* [8, p. 27].

*"The word "time" split its husk; poured its riches over him; and from his lips fell like shells, like shavings from a plane, without his making them, hard, white, imperishable words, and flew to attach themselves to their places in an ode to Time; an immortal ode to Time. He sang. Evans answered from behind the tree. The dead were in Thessaly, Evans sang, among the orchids. There they waited till the War was over, and now the dead, now Evans himself- "For God's sake don't come!" Septimus cried out. For he could not look upon the dead."* [8, p. 28].

*"A man in grey was actually walking towards them. It was Evans! But no mud was on him; no wounds; he was not changed. I must tell the whole world, Septimus cried, raising his hand (as the dead man in the grey suit came nearer), raising his hand like some colossal figure who has lamented the fate of man for ages in the desert alone with his hands pressed to his forehead, furrows of despair on his cheeks, and now sees light on the desert's edge which broadens and strikes the iron-black figure (and Septimus half rose from his chair), and with legions of men prostrate behind him he, the giant mourner, receives for one moment on his face the whole."* [8, p. 28].

Інтерпретаційно-текстовий аналіз уможливує вилучення концептуальних метафоричних схем СМЕРТЬ – ЦЕ ВТРАТИ, СМЕРТЬ – ЦЕ ШЛЯХ ДО БОЖЕВІЛЛЯ.

Ці спогади про вбитих чоловіків, опалених жінок не давали йому спокою. Він міркував про їх долі, про вбитого друга. Йому здавалося, що він прийшов допомогти людям, позбавити їх гріхів. Він вважав себе вигнанцем, який озирається з нудьгою на пусту землю. Навіть його смерть – це не примирення злу і насильству.

*"Septimus looked. Boys on bicycles sprang off. Traffic accumulated. And there the motor car stood, with drawn blinds, and upon them a curious pattern like a tree, Septimus thought, and this gradual drawing together of everything to one centre before his eyes, as if some horror had come almost to the surface and was about to burst into flames, terrified him. The world wavered and quivered and threatened to burst into flames. It is I who am blocking the way, he thought. Was he not being looked at and pointed at; was he not weighted there, rooted to the pavement, for a purpose? But for what purpose?"* [8, p. 6].

Аналіз семантики номінативних одиниць *horror*, *flame*, *block the way*, *defiance*, *an attempt to communicate* дає підстави для осмилення художнього концепту СМЕРТЬ у метафоричних концептуальних схемах СМЕРТЬ – ЦЕ НЕПРИМИРЕННЯ ЗЛУ І НАСИЛЬСТВУ.

*"Death was defiance. Death was an attempt to communicate; people feeling the impossibility of reaching the centre which, mystically, evaded them; closeness drew apart; rapture faded, one was alone. There was an embrace in death."*

*Holmes would get him. But no; not Holmes; not Bradshaw. Getting up rather unsteadily, hopping indeed from foot to foot, he considered Mrs. Filmer's nice clean bread knife with "Bread" carved on the handle. Ah, but one mustn't spoil that. The gas fire? But it was too late now. Holmes was coming. Razors he might have got, but Rezia, who always did that sort of thing, had packed them. There remained only the window, the large Bloomsbury-lodging house window, the tiresome, the troublesome, and rather melodramatic business of opening the window and throwing himself out. It was their idea of tragedy, not his or Rezia's (for she was with him). Holmes and Bradshaw like that sort of thing. (He sat on the sill.) But he would wait till the very last moment. He did not want to die. Life was good. The sun hot..."* [8, p. 62].



Отже, концепт СМЕРТЬ у романі актуалізовано номінативними одиницями *war, death, horror, flame, block the way, defiance, an attempt to communicate; closeness drew apart; rapture faded, one was alone, an embrace in death*, які лежать в основі його осмислення через концептуальні метафоричні схеми СМЕРТЬ – ЦЕ ВІЙНА, СМЕРТЬ – ЦЕ НАСИЛЬСТВО, СМЕРТЬ – ЦЕ ВТРАТИ, СМЕРТЬ – ЦЕ ШЛЯХ ДО БОЖЕВІЛЛЯ, СМЕРТЬ – ЦЕ НЕПРИМИРЕННЯ ЗЛУ І НАСИЛЬСТВУ.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А.П. Пространство и время художественного образа / А.П. Бабушкин. – Л.: АКД, 1996. – 195 с.
2. Белсхова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект: монографія / Л.І. Белсхова – Херсон: Айлант, 2002. – 368 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монографія / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
4. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В.З.Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М.: МГУ, 1997. – 245 с.
5. Приходько А.М. Концепти і концептосфери в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
6. Юнг К. – Г. Человек и его символы / К. Юнг. – СПб.: – М.: Б.С.К., 1996. – 646 с.
7. Maugham W.S. The Painted Veil / W.S. Maugham – К.: Знання, 2006. – 287 с.
8. Woolf W. Mrs Dalloway [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/au/>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ольга Заболотська** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету.

*Наукові інтереси:* лінгвокогнітивні аспекти дослідження тексту та дискурсу.

УДК 81'1 : 81'22 : 81'374 +008

## СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ У ВИМІРІ МОВИ: ЛІНГВОУНІВЕРСОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

**Олександр КОЛЕСНИК (Київ, Україна)**

*У статті розглянуто особливості соціального буття людини з позицій лінгвокультурології, лінгвосоціології та лінгвоуніверсології. Запропонована модель системних взаємодій, що віддзеркалює реалізацію соціального статусу людини. У статті аналізуються мовні репрезентації концептів РАБ і РАБСТВО як цивілізаційних феноменів у протиставленні з природо-орієнтованими закономірностями поступу систем. На основі етимологічного аналізу імен вказаних концептів у мовах європейських етносів реконструйовано еліптізовані "тексти-програми", що відображають універсальні траєкторії осмислення цього явища та специфіку відповідних лінгвосоціальних статусів. Проведено паралелі між вербальними репрезентаціями РАБА у текстах міфологічного, релігійного, юридичного і художнього характеру. Отримані результати дозволяють вести мову про діалектичну специфіку соціальних феноменів та своєрідні "системні похибки", притаманні організації ЛЮДИНИ як багатомірної системи. Вербальні іпостасі соціальних статусів ідентифікуються як "навігаційні маркери", що сприяють еволюційному / інволюційному поступу системи, або створюють передумови для її знищення.*

**Ключові слова:** соціалізація, статус, система, номінація, полісемія, внутрішня форма, основа.

*В статье рассмотрены особенности социального бытия человека с позиций лингвокультурологии, лингвосоциологии и лингвоуниверсологии. Предложена модель системных взаимодействий, отражающая реализацию социального статуса человека. В статье анализируются языковые репрезентации концептов РАБ и РАБСТВО как цивилизационных феноменов в противопоставлении с природно-ориентированными закономерностями развития систем. На основе этимологического анализа имен указанных концептов в языках европейских этносов реконструированы эллиптические "тексты-программы", отражающие универсальные траектории осмысления этого явления и специфику соответствующих лингвосоциальных статусов. Проведены параллели между вербальными репрезентациями РАБА в текстах мифологического, религиозного, юридического и художественного характера. Полученные результаты позволяют говорить о диалектических особенностях социальных феноменов и своеобразных "системных ошибках", присущих организации ЧЕЛОВЕКА как многомерной системы. Вербальные ипостаси социальных статусов идентифицируются как "навигационные маркеры", которые способствуют эволюционному / инволюционному развитию системы, или же создают предпосылки для ее уничтожения.*

**Ключевые слова:** социализация, статус, система, номинация, полисемия, внутренняя форма, основа.

Although interdisciplinary approach towards lingual phenomena appears to be a mainstream methodological assumption of present-day linguistics, we can hardly witness breakthrough discoveries concerning fundamental issues of life, social life and humans' verbal behavior. Therefore we suggest a universalia-oriented synthetic-analytical consideration of the said issues' verbal representations. The article deals with the features of social life of man from the standpoint of linguocultural studies, semiotics and universalia-centered linguistics, employing previously introduced methodology of M-logic. A model of systemic interactions reflecting the realization of the social status of a person is discussed. The article analyzes the language units denoting the SLAVE and SLAVERY concepts as civilizational phenomena in opposition to the nature-oriented laws of systems' development. On the basis of etymological analysis of the concepts' names in European languages, ellipticized "texts-programs" encoded in the units' inner forms were reconstructed, thus demonstrating universal trajectories of the said phenomenon's traditional interpretations and understanding within the framework of respective worldviews as well as the specifics of the corresponding linguistic-social statuses. The article draws parallels between verbal representations of SLAVE in texts of mythic, religious, legal and fiction character and presents the distributive-propositional model of the SLAVE concept's content. The obtained results allow identifying the dialectical nature of social phenomena and the peculiar "systemic errors" inherent in the organization of HUMAN as a multidimensional system. Verbally represented social statuses are therefore regarded as "navigational markers" that contribute to the evolutionary / involutional advancement of the system, or create the preconditions for its destruction.

**Key words:** socialization, status, system, nomination, polysemy, internal form, stem.

Сучасне мовознавство, як і наука загалом, перебуває у процесі парадигмальної переорієнтації. Декларований останніми десятиліттями міждисциплінарний підхід до вивчення явищ мови та мовлення [5; 7], очевидно, перетворюється на аксіоматичний "методологічний мікро-міф". При цьому принципів відкриттів, що розкривали б зв'язок зазначених явищ і фундаментальних екзистенційних проблем, не здійснюється. Кризові стани, з якими стикається сучасна цивілізація на усіх рівнях організації систем, зумовлюють універсологічно орієнтований синтетико-аналітичний погляд [4] на мовно-опосередковані суспільні взаємодії.

Спроба переосмислити сутність ЛЮДИНИ та з'ясувати її "призначення" у масштабі взаємодій мікро- і макросвітів, альтернативних і штучно модельованих реальностей, а також емпірично недосяжного надсистемного плану буття (проявленого у ментальних і мовно-знакових формах) зумовлює розгляд парадигмального виміру її існування (ієрархії програм розвитку, гіпотетично закодованих у внутрішній формі (ВФ) відповідних мовних знаків) та синергетичного плану буття людини і лінгвоспільнот ("синтагматичних" послідовностей сценаріїв, співвіднесених з певними формами вербальної поведінки та вербальними репрезентаціями соціальних ролей і статусів). У ході здійсненого міждисциплінарного аналізу ми розглядаємо моделі соціальних відносин як варіації універсальних сценаріїв системних взаємодій, детермінованих законами діалектики, логіки, фізики та квантової механіки (у "розмитих динамічних контекстах", на межі реальностей різних мірностей). Пропонована універсологічна модель ЛЮДИНИ (Рис. 1) відображає квантову природу її ества [3], що визнається як безперервний інформаційний обмін із системами різних мірностей та етіології.

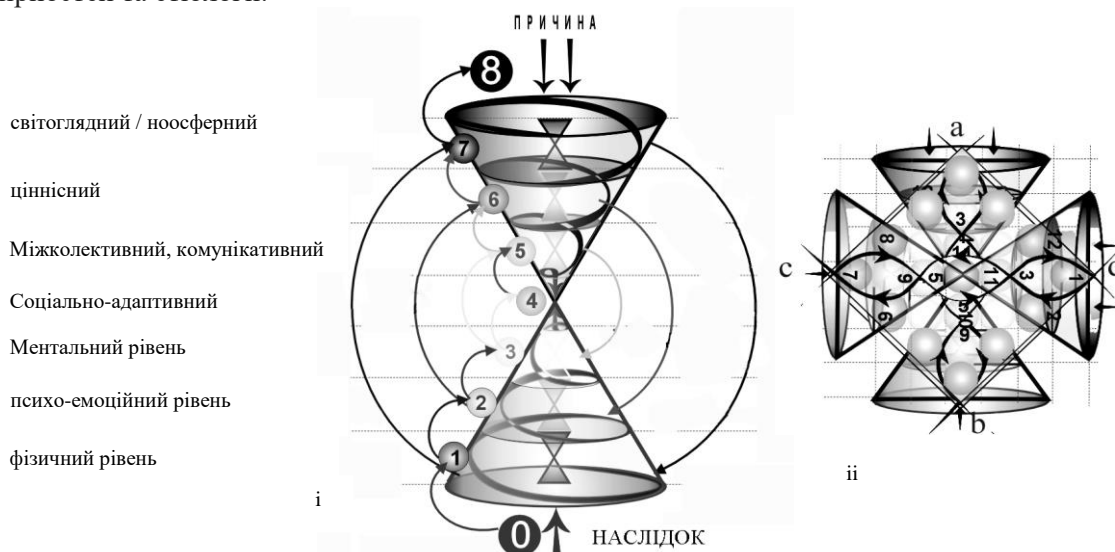


Рис.1. Універсологічна модель ЛЮДИНИ: i - ієрархічний план; ii - ЛЮДИНА у "квантових" соціальних взаємодіях

Безперервний енерго-інформаційний синтез, у якому відбувається становлення і поступ ЛЮДИНИ, відбувається за умови її соціалізації. Остання розуміється як входження до соціальних відносин і реалізація набору ролей [14] відповідно до особистісних якостей, вмінь і прагматики у поведінкових та мовно-мовленнєвих практиках. Рівень 4 моделі (взаємодія "ЛЮДИНА - група) віддзеркалює саме соціальне визнання людини як особистості, котра досягла значущих показників розвитку у фізичному (рівень 1), психо-емоційному (рівень 2) і ментальному (індивідуальному професійному – рівень 3) планах та становить цінність для певного колективу або соціуму загалом. Відповідно, соціальне визнання передбачає набуття людиною певного суспільного статусу, а саме, певного (зазвичай вербально маркованого) місця в ієрархії групи або груп, що визнається іншими суб'єктами відносин, може бути поліпшеним або втраченим, а також постає передумовою наступних трансформацій ЛЮДИНИ – еволюційних або регресивних, деструктивних. Подальший поступ ЛЮДИНИ передбачає діяльність у між-групових інтеракціях (рівень 5) та загальносуспільних взаємодіях, визначених загальнонаціональними цінностями та інтересами (рівень 6). Гіпотетична еволюція до рівня планетарних взаємодій (7) залежить від реалізації низки біфуркацій в аксіологічному просторі, що орієнтують вектор поступу націй, міждержавних стосунків та, передовсім, взаємодію людства і ПРИРОДИ (у сенсі "природо-орієнтованість" або "техногенність", "синергійність" або "конфліктність").

Водночас, як засвідчує історичний досвід, ЛЮДИНА виявляється чи не єдиною істотою у відомій нам реальності, що відзначається авто-деструктивною поведінкою, невмотивованою агресією та жорстокістю відносно інших живих істот, міфологізуванням та "іраціональною раціоналізацією" світу та надмірно споживацьким способом життя. При цьому потенційна програма розвитку ЛЮДИНИ, щонайменше, як "розумної матерії" [1] суперечить базовим сценаріям різних рівнів, до перебігу котрих вона включена (війна, мисливство, "природокористування" та ін.). Варіативність сценаріїв соціальних взаємодій (ширина діапазону відхилення від "оптимальної прототипної траєкторії") залежить від ступеня "неприродності" відносин, реалізованих у групах людей та закріплених у відповідних статусах. Зокрема, серед феноменів соціального буття, що претендують на статус "цивілізаційних атракторів", відзначимо відносини та сценарії, співвіднесені з концептами РАБ і РАБСТВО, котрі проявляються у різноманітних формах – від human trafficking до прихованого рабства у вигляді додаткових безоплатних форм роботи, або пропагандистських міфів-симулякрів "про двох рабів для учасників бойових дій". Оскільки вказаний цивілізаційний феномен притаманний різним історичним епохам, постає питання, чи він є викривленням програми буття ЛЮДИНИ, чи "системно помилкою", закладеною у матриці людського ества?

У той час як природні відкриті системи, здатні до саморегуляції та самопідтримки, реалізують відносини продуцентів, редуцентів і консументів у харчовому ланцюжку [1], або взаємодіють у вигляді симбіозу, то у відносинах всередині людських колективів, принаймні в діапазоні доступної нам "відомої історії" (при взаємодії мови, культури і міфу, а також різних культур в аспекті міжмовних контактів) реалізуються три основні види системних відносин: 1) як відкритих систем, 2) як контрарних світів 3) як егрегора і "донора" [3, с. 116]. Кожен з цих видів відносин як набір функціональних зв'язків між мікропараметрами станів ( $o$ ,  $c$ ,  $e$ ) співвідноситься з універсальним способом (законом, закономірністю  $L_i$ ) самоорганізації певної цілісної системи наступним чином:  $o = l r$  або  $o = l m$  (1),  $c = -l r$  або  $c = -l m$  (2)  $c = -l r$  або  $c = -l m$  (3), де  $r$  і  $m$  вказують на реальну або міфічну природу простору, в якому відбуваються трансформації. Закономірності (2) і (3) є водночас передумовами та наслідками явища, концептуалізованого як РАБ / РАБСТВО, оскільки вони не передбачають прогресу ЛЮДИНИ (покращення її параметрів) як відкритої системи.

У смислового полі відомої нам історичної цивілізації вказана закономірність зумовлює осмислення РАБА як носія другорядного соціального статусу. Так, давньогрецькі номінації вказують на такі вихідні смисли: *δουλος*, *δουλευμα* "належний до сім'ї", *οικέτης* "належний до дому", *παῖς* "хлопчик, раб" [31] (пор. і.е. *ped-*, *pād-* "нога, нижній, маленький" [23, с. 792], *παιδιακη* "молодий раб", *παιδαπιον* "той що має у суспільстві статус раба", *δημοσιος* "раб

захоплений на війні", *δμῶις* "слуга" [31, с. 782]. При цьому в античній філософській інтерпретації РАБ постає як ресурс або знаряддя (використовується, вичерпується, не еволюціонує), пор. аристотелівське розуміння раба як "живого інструменту" [10, 1253b]. Це свідчить, з одного боку, про фундаментальну "неприродність" частини форм людських взаємодій, що у більш пізні епохи асоціюються з розумінням людини як МАШИНИ.

Визнання "божественної природи" людини, за великим рахунком, не відрізняє її від РАБА (раба господаря, держави і суспільних інститутів, суспільної думки, ідеології, релігії, моди, споживацьких світоглядних міфів-симулякрів тощо). У контексті християнської міфології РАБ постає цілком природним елементом системи відносин ("божественна матриця" структури сакральної сфери створює проєкцію на відносини у світі профанному). Наприклад, *Jam non dicam vos servos: quia servus nescit quid faciat dominus ejus*. "Я вже не називаю вас рабами, бо раб не знає, що робить його господар" [29, (John 15: 15)], що дозволяє виокремити логіко-каузативний кластер "незнання / інформаційна обмеженість" (у широкому сенсі: "незнання намірів і планів надсистеми" → "відсутність відповідальності за прийняття рішень" → "фізична і функціональна обмеженість, залежність"). Водночас, звільнення з-під одного егрегора (надсистеми) автоматично перетворює суб'єкт на субординатний елемент іншої системи: *Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini: similiter qui liber vocatus est, servus est Christi*. "Оскільки раб, призований у Богові, є вільний Господа, так і визнаний вільним є раб Христа" [29, (Corinthians 7: 22)] – прояв універсальної закономірності ієрархічного підпорядкування (відповідно, концепт СВОБОДА набуває відносного характеру, або перетворюється на міф-симулякр). У релігійних текстах "рабство" використовується як метафоричний синонім субординатності / безумовної ієрархічної співвіднесеності, адже рабом називається і Христос: *Ecce intelliget servus meus, exaltabitur et elevabitur, et sublimis erit valde* "Ось мій раб буде успішним, стане вищим і піднесеться і звеличиться" [29, (Isaiah 52: 13)]. У термінах "рабства" осмислюються також відносини залежності та підпорядкування як наслідку неприродних (системо-невідповідних) відносин: *Respondit eis Jesus: Amen, amen dico vobis: quia omnis qui facit peccatum, servus est peccati*. "Відповідав їм Ісус: істинно, істинно кажу вам: кожен хто вчиняє гріх, є рабом гріха" [29, (John 8:34)].

У свою чергу, аналіз мовних даних дозволяє реконструювати низку сценаріїв (онтологічних витоків вказаного феномену) закодованих у вигляді еліптизованих текстів у ВФ номінацій відповідного концепту.

Так, а. *thrall*, да. *þræl* "залежна людина, слуга, раб" < сканд., дпівн. *þræll* "раб, слуга", метафор. "негідник" < протогерм. *\*þrakhilaz* (*þrahila* / *þryhila*) "бігун" < і.е. *\*þrah-* / *threh-* "бігти" (ця ж основа є джерелом двн. *dregil* "слуга" / "бігун", да. *þrægan*, гот. *þragjan* "бігати"; пор. також. грец. *trecho* "бігаю", дірл. *traig* "нога", серб. *tražiti* "йти слідом") [6, с. 566], ймовірно *\*trāgh-* / *trōgh-* / *trēgh-* "тягнути" < *\*þeg-* [23, с.1089]. У цьому випадку ймовірно є семантична трансформація "слуга / раб" ← "той хто бігає / докладає багато зусиль при виконанні обов'язків або наказів", пор. *хлопчик на побігеньках*, укр. сленг. *шурхотіти* "бігати у справах, виконувати наказ / доручення". Уявлення германських етносів про "прототипного" РАБА сконцентровано у наборі оцінно-забарвлених характеристик як онтологічного так і функціонального планів на зразок "темний", "деформований", "працьовитий", "репродуктивний", тобто, "функціонально адекватний, естетично неприйнятний": *hörvi svartan, // hétu Þræl*. "темний на обличчя, був названий Трелем" [24, 7], *var þar á höndum // hrokkit skinn, // kropnir knúar* "на руках була зморшкувата шкіра, суглоби криві" *Þig 8, lútr hryggr, // langir hælur* "скрючений та з огидним обличчям" [24, 8], *bast at binda, // byrðar gerva, // þar hann heim at þat // hrís gerstan dag* "сплітав кору, робив оберемки й тягав хмиз цілий день" [24, 9], *Börn ólu þau, // bjuggu ok unðu* "дітей народити й жили заможні" [24, 12], *þaðan eru komnar // þræla ættir* "звідси походить рід рабів" [24, 13]. В узагальненому вигляді реконструйований смисловий кластер виглядає як "неприваблива (недостатньо людська), що багато й ефективно працює".

Типологічною паралеллю ("тексти, бігти" > "змінювати форму, пристосовуватись, витратити сили" > "служити") постає низка одиниць, що мають за основу іє. *tek*- "тексти,

бігти, спливати" > гот. *pius* "слуга, раб", дірл. *takvá-* "бігун", дпівн. *þewaR* "підлеглий, васал", асакс. *ðeo(w)*, двн. *deo* "слуга, раб", гот., ж.р. *þiwi*, дісл. *þū, þīr*, двн. *diu, diuwa* "служниця"; трансформи основи дають одиниці типу гот. *widuwairna* "сирота", дісл. *þerna* "рабиня", двн. *diorna* "молода дівчина"; дісл. *þjōnn* "слуга", дісл. *þēna, þjōna*, двн. *dionōn, dionēn* "служити"; гот. *anaþiwan* "підкорювати", асакс. *ðēowian* "служити, підпорядковувати", гот. *þēwisa* "служники" (< \**tēkueso-*) [23, с.1059-1060]. Саме таке розуміння РАБА як "джерело витратної енергії" (що має певну матеріально вимірювану цінність) закодоване у ВФ відповідних номінативних одиниць у юридичних текстах давньоанглійською мовою (закони короля Альфреда, створені на основі переосмислення латинського права [27]): *Gif se þeowa þonne sweðe: "Nelle ic from minum hlaforde ne from // minum wife ne from minum bearne ne from minum ierfe"* Якщо раб скаже "не бажаю покинути свого володаря, мою дружину, моїх дітей, ані моє майно" [13, (11:3)]; *Se ðe slea his agenne þeowne ... forþon þe hit wæs agen fioh.* "Той хто вдарить свого раба... адже той є його майном" [13, 17]. Загалом, у давньоанглійській мові наявна значна кількість синонімічних одиниць на позначення РАБА та сумісних понять, що підкреслюють його **статус**: *rihtþeow* "законний раб", *underþeow* "підлеглий, раб", *þeowdom, þeownud* "рабство"; **функції**: *esne* "працівник, раб", *geþeowa* "раб", *scylcen* "служниця, рабиня, коханка", *þeow* "слуга, раб", *þeowe* "служниця, рабиня", *þeowian* "служити, перетворювати на раба" *þeowtling* "слуга, раб", *þræl* "слуга, раб", або **джерело походження**: *agnian* "позбавляти волі, перетворювати на власність", *searþniht* "придбаний слуга", *inbyrdling* "раб народжений у будинку господаря", *ræpan* "захоплювати, перетворювати на раба", *wale* "валійка, рабиня з Уельсу", *wealh* "іноземець, валієць, кельт, чужинець, раб", *witefæst* "той хто потрапив у рабство як покарання", *witeþeow* "той хто став рабом за законом", *wiel* "служник, чужинець, раб", *wielen* "чужинка, рабиня", *wielincel* "служба, раб", *Wyln* "рабиня" [30]. Таке розмаїття номінацій РАБА / РАБСТВА свідчить про "прецедентність" цього явища у суспільному житті англосаксів та фокусний характер відповідного концепту у відповідній картині світу. При цьому низький статус раба у поєднанні з уявленнями про СВОБОДУ як цінність (тобто, підсвідоме розуміння "неприродності і антигуманності" рабства) передбачали суворе покарання за незаконне її позбавлення: *Se þe frione forstele ond hine beþycgge, ond hit onbestæled sie, þæt he hine bereccean ne mæge, swelte se deaðe.* "Той, хто вкраде вільного і продасть його, і буде звинувачений так, що не зможе очиститись, має померти" [13, 15].

Серед згаданих одиниць да. *scealc* відзначається полісемантизмом та окрім значення "раб" зустрічається у значеннях "воїн, член екіпажу, чоловік, молодик", тобто, в узагальненому сенсі, "субординатний елемент у соціальній системі". Вона співвідноситься з гот. *skalks*, дфриз. *skalk* "слуга, злодюга", дсакс. *skalk* "слуга, учень", нід. *schalk* "шкода", двн. *scalch* "слуга, раб", нім. *Schalk* "пустун, жартун, брехун" ↔ "особа з низьким соціальним статусом / особистісними якостями низького рівня, що не виконує обов'язки належним чином або завдає шкоди та реалізує неправдиві висловлення стосовно станів речей за своєю участю, або неприйнятні судження на адресу зверхників", пор. герм. \**skalka-*, \**skelkan-* "злий", проявлені у дпівн. *skulka* "глузувати" < *skulkon-* < \**sklk* [15, с. 439], а також. снн. *schalk*, снід. *schalc* "злий" < протогерм. \**skalka-* м. "слуга", у той час як дпівн. *skelkr, фарер. skelkur, skjelkur* "жах, шок" < *skalki-* [28, с. 482], (етимологія невідома, однак висловимо припущення про зв'язок з і.е. (*s*)*k<sup>h</sup>el-*, (*s*)*kel-* "звучати, звати" [23, с. 928-929], тобто, "видавати звуки" / "вербально втілювати (хибну) програму"). Відповідно, можливою є реконструкція алюзивного зв'язку значень "злодій / брехун" і "негативних емоцій на адресу раба як потенційного шкідника". Гіпотетично, наведені семантичні характеристики вказують на РАБА як об'єкт що є "несправжнім / неправильним", тобто, "неприродним". За умови визнання версії герм. \**skalka* (~ псл. *chlopъ*, укр. хлопець, рос. *холоп*, псл. *chol-* "неодружений") < і.е. \**skol-* "різати" [6, с. 457] можливі інтерпретації "раб" < "відірваний від роду / видалений зі звичної системи" та "раб" < "молодший / підпорядкований, номій нижчого соціального статусу".

У сучасних англломовних дискурсивних практиках переважно використовується одиниця *slave*: а. *slave*, н. *Sklave* < дфр. *esclave* < лат. *Sclavus* "раб" < грец. *σκλάβος* "раб": згідно з однією з версій, рабами називали слов'ян, що масово потрапляли у полон і рабство,

насамперед, у результаті походів хазарів VI ст. [11]. У цьому контексті наголосимо, що, попри наявність у різних мовах номінацій РАБА одиницями, що позначають представника певного чужого етносу (да. *Wealh* "валієць, кельт, раб", санскр. *dasa-* "раб", але *dasyu-* "до-Арійський мешканець Індії"), грецька одиниця *σκλάβος* "невільник, полонений" хронологічно більш давня ніж історичні події, що нібито вмотивували перехід "слов'янин" → "раб" та відображає універсальну цивілізаційну практику здобування рабів на війні (*σκλάβος* < *σκληρέειν* "здобувати військові трофеї, грабувати"). Визнаючи можливість омонімічних та омофонічних збігів, тим не менш, відзначимо подібну (у смисловому та морфофонемічному аспектах) омонімічну пару в арабських мовах (*Ṣaqālibah*), що позначала невольників і (гіпотетично) етнічних слов'ян, а також військові підрозділи, що склалися з цих невольників і слов'ян, що добровільно зголосилися на подібну службу (тобто, змінили володаря). Відповідно (у рамках дещо іншої дискусії), варто переглянути погляд на "слов'ян" як етнонім і розглядати їх саме як "служників, що виконують накази без обговорення", на що вказує можливий (непевний) зв'язок з *\*slawen-* "мовчати" [23, 962].

У свою чергу, укр., рос., блр., болг. *раб*, серб. *роб*, пол., чес., слов. *rab* < стсл. *rabъ* < протосл. *\*orbū* < іє. *\*orbh-* "сирота, дитина" [2 (5:9); 23, с. 781] (*\*orbh-* співвідноситься з дчес. *robě*, чес. *robě*, словц. *Roba* "дитина", дпол. *robię*, рос. *ребенок* [9, с. 113], тобто, "молодший у ієрархії". У широкому сенсі, *\*orbh-* "слабкий, безпорадний" інтерпретується як "позбавлений підтримки надсистеми" (звідси стсл. *\*orbēti*, рос. *робеть* "відчувати непевненість, боятися" [9, с. 113], а також як "той хто змінив зверхника", що типологічно відповідає сутності "слов'янина-сироти" (*Ṣaqālibah*).

Рос. *холоп*, укр. *холоп* (а також *хлоп*, *хлопець*), блр. *холоп*, пол. *chłop* "селянин, хлопець, чоловік", чес., словц. *chlap* "чоловік", влуж. *khłop*, *khłopc*, нлуж. *kłopc*, болг. *хлоне*, схв. *хлан* "невіглас, холоп" < стсл. *хлапъ* < протосл. *xolp-* (~ лтс. *kalps* "холоп, робітник"). Жодна з відомих гіпотетичних етимологій не визнається достовірною, пор. деякі: (1) < гот. *halbs* "напів, половина", тому, нібито, "служник-євнух", або, у нашому розумінні, "напівлюдина", тобто, "особа або з обмеженими якостями / соціальним статусом"; (2) < лит. *šelpiti*, *šelpiu* або гот. *hilpan* "допомагати"; (3) ~ дінд. *jalpati* "бурмоче", *jalmas* "негідник, підла істота"; (4) ~ лит. *silpti*, *silpstu* "слабшати", *silpnas* "слабкий"; (5) < тюрк. (араб.) форма, що передувала тур. *xalfa* "раб" [8 (4: 257); 2 (6: 183, 196-197)]. Водночас, кожна з версій типологічно корелює з однією з базових ознак, закодованих іншими номінаціями РАБА, що свідчить на користь універсальності механізмів концептуалізації явищ та фундаментальної "омонімічності" мовних кодів, що забезпечують самопідтримку інформаційного поля ноо- та семіосфери як відкритих інформаційних систем.

На підтримку такого проміжного висновку наведемо деякі одиниці з кельтських мов, генетично поріднені або типологічно співвіднесені з наведеними вище номінаціями РАБА. Так, вал. *caeth* "раб, ув'язнений", але ірл. *cacht* "небезпека, в'язень", *cachtaim* "лювлю" < *\*kaptō-* як у лат. *capio*, *captus*, гот. *hahan*, а. *have* [22, с. 61], тобто, "впійманий і перетворений на майно". Гел. *gille* "хлопець, раб, служник", ірл. *giolla*, дірл. *gilla* (можливо, співвідноситься з а. *child*; згідно іншої версії, походить від дпівн. *gildr* "той що має високу вартість" [22, с.194] також свідчить про уявлення про РАБА як товар.

Подібною до германських мов є номінація за функціональною ознакою: гел. *trail* "раб", ірл. *traill* < дпівн. *þræll*, а. *thrall*. [22, с.373], а також за аксіологічно переосмисленими функціональними властивостями: гел. *sgalag* "слуга", ірл. *sgolog* "землероб, селянин", дірл. *scoloca* < дпівн. *skálkr* "слуга, раб" (гот. *skalks*, н. *Schalk* "брехун, жаргун", а. *marshal* [22, с.310-311] ~ гел. *sgal* "верещати", ірл. *sgal*, дпівн. *skjalla* "дзвеніти, стукотіти", н. *schallen* "звучати", лит. *skaliu* "вихляти язиком" (< (*s*)*k<sup>h</sup>el-*, (*s*)*kel-* [23, с.928-929] "видавати (зайві, неприйнятні) звуки", а також гел. *sgallais*, "образя, зневага" < дпівн. *sköll* "глузування, сміх", *skjal* "порожні балачки".

Отже, універсальним набором ознак РАБА, концептуалізованих і вербалізованих у семіосфері європейських лінгвоспільнот є такий (Рис. 2). Пропозитивно закодовані онтологічні (а), функціональні (б), локативні (д) та аксіологічні (с) ознаки аранжовано у

класичній моделі "ядро-медіальна зона - периферія", у той час як зв'язки між пропозиціями визначені як ад'юнкція ( $\wedge$ ), диз'юнкція ( $\vee$ ), імплікація ( $\rightarrow$ ).

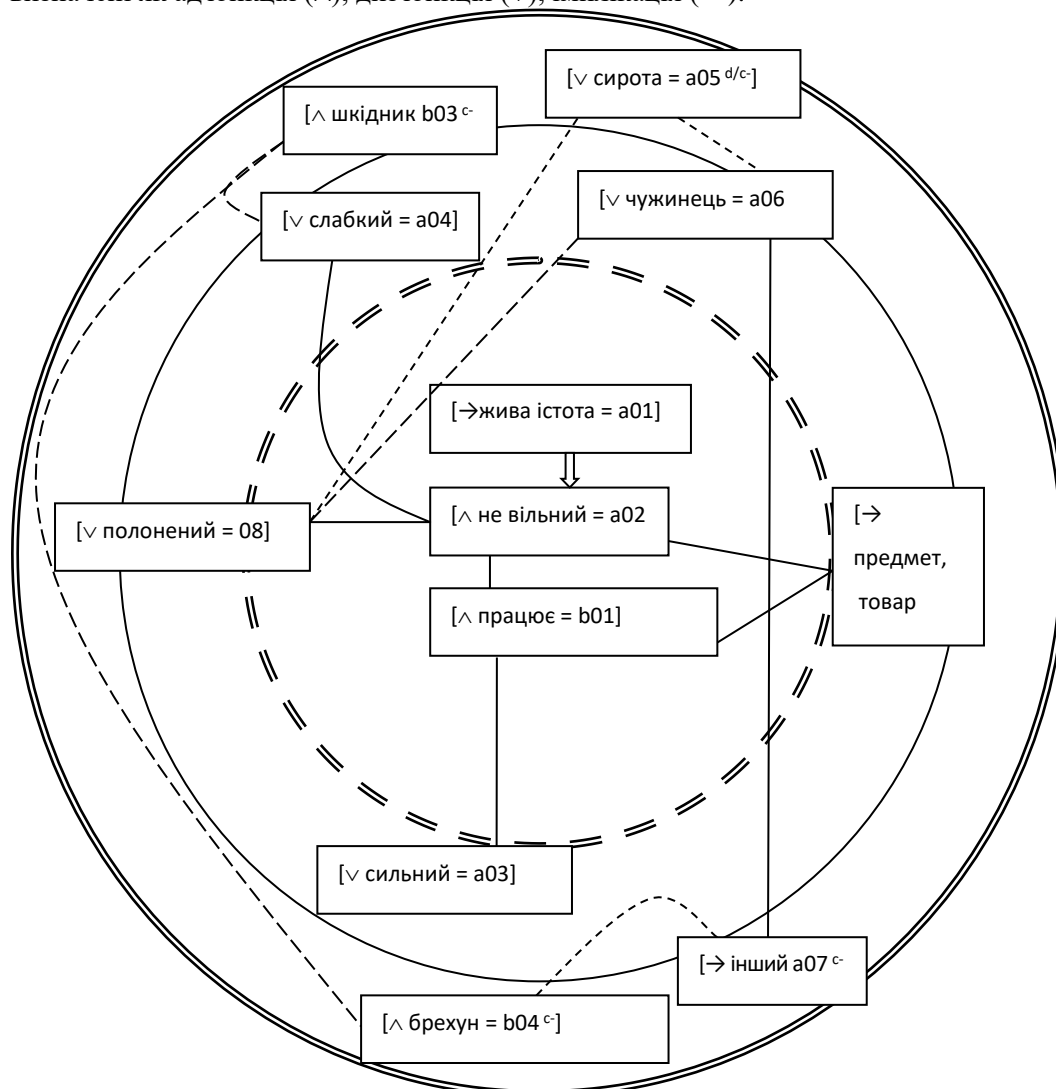


Рис. 2. Дистрибутивно-пропозитивна модель змісту концепту РАБ

Вербалізовані іпостасі РАБА вказують на дуалізм буття відповідного референта: з одного боку, людина включена до системи суспільних відносин, а з іншого – позбавлена належного соціального статусу, обслуговує над систему, однак не впливає на вибір вектору її поступу та не розвивається сама. Номінації РАБА нейтрально або негативно забарвлені, що демонструє зневагу до індивіда занадто слабкого, щоби зберегти більш високий статус, а також неприйняття будь-яких феноменів, параметричні характеристики котрих відрізняються від усталених, визнаних. Іншими словами, у цивілізаційній моделі, орієнтованій на змагання, накопичення, домінування і використання (об'єктів і систем будь-якої природи) апріорно закладена негативна оцінка РАБА, що, водночас, раціоналізує та виправдовує саме таке до нього ставлення. Зрозуміло, що в результаті історичних флуктуацій у концептуальному полі ноосфери феномен РАБСТВА переосмислюється, також набуває негативної оцінки і (принаймні офіційно, публічно й юридично) засуджується. У різножанрових текстах ХХ - ХХІ ст., у яких розбудовуються варіанти реального, фіктивного та уявних альтернативних світів, з огляду на генерований "референтивний код культури" і відповідну аксіологічну матрицю, зустрічаємо негативно забарвлені номінації РАБСТВА як феномену, пор. *Współżyć na waszych warunkach? – spytał zmienionym, ale wciąż spokojnym głosem. – Uznawszy waszą dominację? Utraciwszy tożsamość? Współżyć jako kto? Niewolnicy?* [26, с.202] (неприйнятний



варіант суспільних відносин), *There was no slavery in the free city of Pentos* [20, 35] (заборонений "пережиток" попередньої історії), *No proper man would choose a life of thralldom* [21, с.31] (антицидність), *Right from the ashes of life I learned to behave // What to believe, what not to say, from cradle to grave..... like a good little slave* [12] (оцінка становлення особистості у сучасному світі), *Some of us were taken by boat, and died at sea // Those of us who lived were sold to slavery* [18], *Slave trade still exists, it's a legacy of the past ... Slavery, the pain of the sea ... Slavery, inhumanity* [25] (історичні реалії), або ж нейтральні номінації: *"Drogo is so rich that even his slaves wear golden collars"* [20, с.35] (реалії у частині уявного світу). Водночас, у таких текстах наявні конструкти, аксіологічне навантаження яких "балансує на межі" конвенційних моральних постулатів: *I will rise up from the chaos // I will rise up from the grave // A brother to the darkness // A master to the slaves* [19], *Woman Be My Slave // That's Your Reason To Live // Woman Be My Slave // The Greatest Gift I Can Give // Woman Be My Slave // Woman Be My Slave // Chained Unto My Bed // Woman Be My Slave // Begging To Be Fed* [17]. З урахуванням того факту, що певна частина людства насправді не досягає належного рівня розвитку (рівні 1-3 моделі), не здатна або не бажає критично-аналітично сприймати дійсність, приймати важливі рішення, брати відповідальність за свої вчинки та враховувати інтереси різних груп і систем, тому і почувається достатньо комфортно у пониженому соціальному статусі, у якому такі вимоги до неї відсутні. Відповідно, висловимо думку про виключно антропоцентричний характер викривлення траєкторій міжсистемних взаємодій у суспільному масштабі та спрогнозуємо збереження "неприродних" форм соціального (та лінгвосоціального) буття – до моменту "семантичної сингулярності" і світоглядного "перезавантаження" людства.

Загалом, соціальний статус розуміється як системний феномен, що або сприяє, або перешкоджає еволюційному поступу ЛЮДИНИ. З огляду на інформаційний характер сучасної культури, соціальний статус варто розглядати як лінгвосоціальний, оскільки відповідні номінативні одиниці виявляються маркерами траєкторії поступу ЛЮДИНИ як багатомірної системи, включеної до взаємодії ієрархічно, структурно та онтологічно неоднорідних систем, "налаштованих" відповідно до власної аксіологічної аксіоматики. Соціальні статуси корелюють з певними викривленими (неприродними) сценаріями та у вербалізованому вигляді розглядаються як знакова "маска", що маркує сутність з недостатнім рівнем енергії (волі, почуття відповідальності, ментального потенціалу, комунікативних навичок) як позбавлений еволюційних перспектив ресурсний елемент певного егрегору.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Базалук О.А. Мирозданіє: живая и разумная материя (историко-философский и естественнонаучный анализ в свете новой космологической концепции): Монография. – Днепропетровск: Пороги, 2005. – 412 с.
2. Етимологічний словник української мови : В 7 томах / Укл. Болдирев Р. В. та ін. – К. : Наукова думка. – 1982 – 2006. – Т. 1–5.
3. Колесник О.С. Лінгвосеміотика міфологічного простору: дис. ... докт. філол. наук : 10.02.15 / Олександр Сергійович Колесник; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2012. – 548 с.
4. Колесник О.С. Introducing M-logic: basic remarks on key concepts // Теоретична і дидактична філологія. Серія "Філологія". Серія "Педагогіка" : Зб. наук. праць. – Вип. 25. – Переяслав-Хмельницький : Вид. ПП Щербатих О.В., 2017. – С. 159-169.
5. Концепты и контрасты : монография / под. ред. Н. В. Петлюченко. – Одесса : Издательский дом «Гельветика», 2017. – 632 с.
6. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2010. – Т.1. – 610 с.
7. Поміж мов в культурі: методологічний еkleктизм і міждисциплінарність сучасного мовознавства : колективна монографія / гол. ред.. Мізін К.І.]. – Переяслав-Хмельницький : Вид. ПП Щербатих О.В., 2017. – 382 с.
8. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер; [пер. с нем. и доп. О.Н Трубачева] : В 4-х т. – М. : Прогресс, 1964. – 1973.
9. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. / Ред. О.Н. Трубачева. – Вып. 32. – М. : "Наука", 2005. – 261 с.
10. Aristotle *Politics* 1 // Aristotle in 23 Volumes. – Vol. 21. / transl. by H. Rackham. – London: William Heinemann Ltd. 1944. – режим доступу : <http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0086.tlg035.perseus-eng1:1.1253b>
10. DWDS Etymologisches Wörterbuch. – режим доступу : <http://www.dwds.de/>
11. Deep Purple. Time For Bedlam // Infinite, 2017. – режим доступу : <https://www.azlyrics.com/lyrics/deeppurple/timeforbedlam.html>

12. Die Gesetze der Angelsachsen, 1er Band: Text und Übersetzung / herausgegeben von F. Liebermann Halle a. S.: Max Niemeyer, 1898. – S. 26–46.
13. Hollingshead A.B. Four Factor Index of Social Status1 / August B. Hollingshead // Yale Journal of Sociology. – Volume 8. – Fall 2011. – pp. 21 – 51.
14. Kroonen G. Etymological dictionary of proto-Germanic / Guus Kroonen : Leiden-Boston : Brill, 2013. – 795 p.
15. Mandelbrot B.B. The fractal geometry of nature. Updated and augmented / Benoit B. Mandelbrot. – New York : W. H. Freeman and Company, 1983. – 469 p.
16. Manowar. Pleasure Slave // Kings of metal, 1988. – режим доступу : <http://www.darklyrics.com/lyrics/manowar/kingsofmetal.html#10>
17. Manowar. Spirit Horse of the Cherokee // Triumph of Steel, 1992. – режим доступу : <http://www.darklyrics.com/lyrics/manowar/thetriumphofsteel.html#4>
18. Manowar. Dawn of Battle // Dawn of Battle, 2002. – режим доступу : <http://www.darklyrics.com/lyrics/manowar/thedawnofbattle.html#1>
19. Martin G.R.R. A Game of Thrones / George R.R. Martin. – N.Y. : Bantam Books, 1996. – 710 p.
20. Martin G.R.R. A Feast for Crows / George R.R. Martin. – N.Y. : Bantam Dell, 2005. – 813 p.
21. McBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language / Alexander. A. McBain, LL.D. – Stirling : Eneas MacKay, 1911. – 426 p.
22. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny. – Bd. 1–2. – Bern : Francke. – 1959. – 1183 S.
23. Rigsþula. – Режим доступу : <http://etext.old.no/Bugge/rigtula.htm>
24. Running Wild. Slavery // Blazon Stone, 1991. – Режим доступу : <http://www.darklyrics.com/lyrics/runningwild/blazonstone.html#1>
25. Sapkowski A. Ostatnie życzenie / Andrzej Sapkowski. – Warszawa : SuperNOWA, 1998. – 287 s.
26. Treschow M. The Prologue to Alfred's Law Code: Instruction in the Spirit of Mercy / Michael Treschow // FLORILEGIUM. – # 13. – 1994. – pp.79–110.
27. Vries de, J. Altnordisches etymologisches Wörterbuch / Jan de Vries. – Leiden : Brill, 1962. – 686 S.
28. Vulgate (Latin). – режим доступу : <http://www.sacred-texts.com/bib/vul/index.htm>
29. Wendere Old English Dictionary. – Режим доступу : <http://wendere.squarespace.com/>
30. Woodhouse S. C. English-Greek Dictionary A Vocabulary Of The Attic Language / S. C. Woodhouse. – Chicago: George Routledge and Sons, 1910. – 1045 p.

#### **ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА**

**Олександр Колесник** – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри германської філології Київського університету ім. Б. Грінченка.

*Наукові інтереси:* лінгвосеміотика, лінгвокультурологія, когнітивні студії, міфопоетика, універсологія.

**УДК 811.112.2'81'37**

## **КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ЛОКАТИВНИХ МЕРОНІМІВ)**

**Олена МАТЕРИНСЬКА (Київ, Україна)**

*У пропонованій статті досліджуються особливості концептуалізації позначень частин простору (локативних меронімів) в німецькій та англійській мовах, розроблено їх тематичну класифікацію, висвітлюються основні способи розвитку полісемії досліджуваних лексичних одиниць за рахунок метафоричних та метонімічних переносів, описуються їх структурно-семантичні типи. Особливу увагу приділено визначенню семантичних типів локативних меронімів, які є детермінативними композитами. Для їх класифікації використано трансформаційний метод, за допомогою якого з'ясовано семантичні ролі компонентів досліджуваних композитів, виведено формули тлумачення для кожного семантичного типу на підставі аналізу дібраного емпіричного матеріалу. Досліджувані лексичні одиниці є частиною часово-просторового континууму, у якому існує людина, а відтак мають вагомe значення для вивчення особливостей формування мовної картини світу. У фокусі дослідницької уваги в цій статті заходяться також системні зв'язки локативних меронімів з іншими тематичними групами меронімічної лексики, що дозволяє створити модель їх системного опису, яка може бути застосована для дослідження інших ділянок лексики та інших видів семантичних відношень у лексичній.*

**Ключові слова:** локативний меронім, полісемія, метафора, антропоморфна метафора, метонімія, структурно-семантичний тип.

*В предлагаемой статье исследуются особенности концептуализации обозначений частей пространства (локативных меронимов) в немецком и английском языках, разработана их тематическая классификация, освещаются основные способы развития полисемии исследуемых лексических единиц за счет метафорических и метонимических моделей переносов, описываются их структурно-семантические типы. Особое внимание уделяется выявлению семантических типов*

локативных меронимов, которые являются детерминативными композитами. С целью их классификации использован трансформационный метод, с помощью которого определены семантические роли компонентов исследуемых композитов, выведены формулы толкования для каждого семантического типа на основании анализа собранного эмпирического материала. Исследуемые лексические единицы являются частью временно-пространственного континуума, в котором существует человек, в результате чего имеют существенное значение при изучении особенностей формирования языковой картины мира. В фокусе исследования находятся также системные взаимосвязи локативных меронимов с другими тематическими группами меронимической лексики, что позволяет создать модель их системного описания, которая может быть использована для исследования других частей лексикона и других видов семантических отношений в лексике.

**Ключевые слова:** локативный мероним, полисемия, метафора, антропоморфная метафора, метонимия, структурно-семантический тип.

*This paper dwells upon the structural and semantic peculiarities of the locative meronyms in German and English. The research highlights the ways of their polysemy development by means of the metaphoric and metonymic transference, describes their structural and semantic types and reveals the interrelations of the lexical units under analysis with other thematic groups of meronyms. The results obtained enable the generalizations about the way of space segmentation by the speakers of German and English languages, as well as the comparison of the role played by these important notions in the 'language image of the world'. Their main structural and semantic types are revealed, the models of their polysemy development are being traced and their role in the meronymic system is highlighted. This part of meronymic lexis belongs to the oldest lexical foundations of any language. The lexical units under analysis are characterized by a high degree of polysemy, great value in the word-formation processes, and by the great importance for human beings in terms of world perception and categorization. The complex research of the meronyms denoting parts of locative notions reveals interrelation between their formal structure and semantics. This thematic group of meronyms can be viewed upon as the model of their systematic classification; it also creates the background for the studies of the anthropomorphic metaphor in different languages.*

**Key words:** meronymy, semantic relations, semantic type, structural type, polysemy, anthropomorphic metaphor, metonymy, locative meronyms, polysemy, metaphor, metonymy, structural and semantic type.

**1. Вступні зауваження.** Відношення між частиною та цілим є одним з фундаментальних принципів організації дійсності, а процес аналізу та синтезу отримуваної інформації – основою когнітивної діяльності людини, яка впорядковує свої уявлення про довкілля, створюючи світ віртуальних ідей, формуючи мовну картину світу як відбиття всіх лінгвокультурних, етноспецифічних особливостей конкретної мовної спільноти. Ієрархічна організація лексикону визначається взаємовідношеннями між холонімом (цілим) та його частиною (меронімом, партонімом), тобто меронімічними відношеннями поряд із іншими видами таксономічних відношень: гіпо-гіперонімією, посесивними відношеннями тощо [1-3; 7, 8]. До меронімічної лексики належать базові тематичні групи лексики, наприклад: найменування частин живої природи (частин тіла людини, тварини, рослин), найменування частин артефактів, а також квантитативних, темпоральних, локативних понять. Останні створюють часово-просторовий континуум у якому існує людина, з огляду на антропоцентричність її мисленнєвої діяльності стають підґрунтям для розвитку лексичної полісемії. Цей тип логічних та семантичних відношень привертав увагу філософів ще з часів Платона та Аристотеля, розглядався з точки зору формальної логіки [4; 6, 11], психолінгвістики [12], лексичної семантики [5; 9; 13].

**1.1.** На меті цієї розвідки дослідити одну з тематичних груп меронімів (позначень частин цілого), зокрема визначити структурні та семантичні особливості локативних меронімів (далі ЛМ) у німецькій та англійській мовах. Загальний матеріал дослідження складає 6618 лексичних одиниць (далі також ЛО) та 12189 (ЛСВ) в обох мовах, з цієї загальної кількості локативні мероніми у досліджуваному мовному матеріалі становлять 842 лексичних одиниці (1172 ЛСВ) у німецькій мові та 340 лексичних одиниць (1200 ЛСВ) – у англійській. Попри значно меншу кількість досліджуваних лексичних одиниць у англійській мові, вони характеризуються значно вищим рівнем полісемії.

**1.2.** Досліджувані лексичні одиниці було розподілено за великими тематичними групами (далі ТГ) та підгрупами. До найбільш чисельної тематичної групи належать загальні позначення локативних понять, **просторових координат** (190 лексем (367 ЛСВ) у німецькій мові та 104 лексеми (604 ЛСВ) у англійській мові). За даними семного аналізу їхнього прямого значення лексичні одиниці, які належать до цієї ТГ, було розподілено далі на 9 тематичних підгруп за принципом дихотомічності домінантних семантичних ознак, нижче зазначені приклади таких підгруп: 1) найменування початку – кінця, межі певного поняття, об'єкта, наприклад, нім. *Endpunkt*, англ. *end, ending, endpoint* 'кінцевий пункт, кінцева точка',

*Zipfel* ‘гострий або ж звужений кінчик’, англ. *tip* ‘тонкий кінчик (наприклад, язика)’; 2) найменування зовнішньої / внутрішньої сторони, частини певного поняття, зовнішнього / внутрішнього боку об’єкта, наприклад, нім. *Außenseite*, англ. *outside* ‘зовнішній бік’; 3) найменування переднього / заднього боку, частини певного поняття, об’єкта, наприклад, нім. *Frontseite*, *Vorderseite*, англ. *frontside*, *foreside* ‘передній бік’ тощо. Зафіксовано ЛМ зі спеціалізованим значенням, що реалізують значення розташування у певному контексті щодо визначеного об’єкта або класу об’єктів, напр.: нім. *Spitze*, англ. *tip* ‘гострий кінчик’ (передбачає, що це може бути предмет тільки з такою субстанцією, яка припускає існування гострої частини), нім. *Ende* ‘кінець’, натомість, може позначати кінець тупого та гострого, м’якого та твердого предмета.

Найбільша кількість ЛМ у німецькій мові функціонує на позначення частин простору щодо його використання, функціонального призначення, в англійській мові такі найменування посідають друге місце за кількістю (88 ЛО) після загальних локативних позначень (104 ЛО), наприклад: **найменування території, призначеної для певного виду діяльності** (*Operationsfeld* ‘місце проведення бойових дій’, англ. *battleground* ‘місце битви, змагань’); **найменування місця концентрації, скупчення чогось** (нім. *Roggenfeld* ‘поле жита’, англ. *chalkland* ‘місце крейдових депозитів’, *minefield* ‘замінована територія’); **найменування території певної події** (нім. *Fundplatz* ‘місце знахідки’, англ. *birthplace* ‘місце народження’); **найменування території, ділянки, що знаходиться у чьомусь володінні** (нім. *Grundstück* ‘ділянка землі’, англ. *homestead* ‘садиба, обійстя’); **найменування частини простору з певною характеристикою** (нім. *Gefahrengebiet* ‘небезпечний район’, *Nobelgend* ‘елітний район’, англ. *brownfield* ‘територія, що була розроблена в індустріальних інтересах, забруднена і покинута’).

В англійській мові важливе місце посідають лексеми, позначення яких вказує на право володіння, спадкоємності, закон, за яким власник отримує ділянку землі, деякі з цих ЛО походять з часів феодального ладу і вказують на тип володіння, якого вже не існує: англ. *fosterland* (від дангл. *fōstorland*= *fōstor* ‘їжа, прожиття’+ *land* ‘земля’) ‘ділянка, що надавалася у розпорядження монахів’, *bookland* (від дангл. *bōcland*= *bōc* ‘книга, закон’+ *land* ‘земля’) ‘ділянка, що знаходилася у володінні згідно хартії, грамоти в англо-саксонській Англії’. ЛМ можуть утворюватися внаслідок переосмислення основ, що входять до їх складу, в результаті чого виникає нове поняття, яке впорядковує та сегментує ментальний, абстрактний простір, що існує у свідомості людини, *Gesichtspunkt* ‘точка зору’, *Schwachstelle* ‘слабке місце’, *Spitzenplatz* ‘перше, провідне місце’, англ. *viewpoint* ‘точка зору’, *standpoint* ‘точка зору, вихідна позиція’. Людина переносить реальні координати простору на віртуальні об’єкти, які згідно їй уявлені також вписуються в певні просторові межі. В англійській мові виявлено локативні мероніми, що впорядковують уявно-казковий світ людини та спираються на її міфологічні уявлення, наприклад, англ. *elfland* ‘країна ельфів’, *fairyland* ‘чарівна країна’, *shadowland* ‘земля тіней’. Це узгоджується з фактом більшої полісемічності англійської мови, у свою чергу схильності до формування абстрактних значень у лексичних одиницях, що базується на можливості проведення ширших, метафоричних за своєю природою аналогій між світом матеріальним та уявним.

**2. Структурна організація ЛМ** у німецькій мові засвідчує істотну перевагу композитів, а саме двокomпонентних детермінативних композитів (672 ЛО, наприклад, нім. *Nordseite* ‘північна сторона’) над моделями експліцитної деривації (94 ЛО, наприклад, нім. *Position* ‘позиція, розміщення’, *Postposition* ‘постпозиція’, *Oberkante* ‘верхній пруг’), або ж симплексами (49 ЛО, Ort ‘місце, населений пункт’, Platz ‘місце’). Незначну кількість зафіксованих лексичних одиниць утворено засобами імпліцитної деривації, конверсії, наприклад, нім. *Stelle* ‘місце’ утворено від дієслова *stellen* ‘ставити, розміщувати’, лексему *Raum* утворено шляхом субстантивзації від прикметника mhd. *rum(e)*, ahd. *rumi* ‘широкий, просторий’. Кількість трикомпонентних композитних утворень у німецькій мові є невеликою (57 ЛО, нім. *Eckgrundstück* ‘ділянка на розі вулиці’). Значна їхня частина є не детермінативними, а копулятивними композитами на позначення сторін світу, наприклад, *Westnordwest* ‘вест-норд-вест, західно-північний захід’ (21 ЛО). В англійській мові, як і у

німецькій, переважають моделі утворення ЛМ за допомогою композиції, зафіксовано 163 двокомпонентні детермінативні композити, наприклад, англ. *meadowland* 'пасовисько'. Значна їхня кількість функціонує на позначення географічного розподілу землі та території згідно її використання людиною для певного виду діяльності, а також на позначення певної території, простору за об'єктами, які розміщено на цій території та які використовує людина. Кількість симплексів є вищою за німецьку мову (67 ЛО): англ. *field* 'ділянка, поле', *land* 'земля, країна'. Засобами експліцитної деривації утворено майже таку саму кількість ЛМ (65 ЛО): а) за допомогою суфіксації – англ. *boundary* 'межа певної території', рідше префіксації – англ. *subdistrict* 'район'; б) у поодиноких випадках за допомогою префіксально-суфіксальної моделі (англ. *conurbation* = 'агломерація, місто з передмістями як частина адміністративно-територіального розподілу певного регіону, області') та префіксоїдів (англ. *forefront* 'передня частина', *foreside* 'передня сторона, передній бік', що переважно характеризуються локативним значенням).

На відміну від німецької мови, у якій лише незначну кількість ЛМ утворено засобами імпліцитної деривації, конверсії, в англійській мові ця модель є продуктивною (41 ЛО), наприклад, англ. *flat* 'рівнина' утворено від прикметника *flat* 'плаский, рівний', *plain* 'рівнина' утворено від прикметника *plain* 'плаский, прямиий, рівний'. Трикомпонентні композити в англійській мові з-поміж досліджених одиниць не виявлені, що відповідає загальній тенденції домінування у ній двокомпонентних композитів під час творення слів. Щодо конкретних моделей двокомпонентних композитів на позначення локативних понять у німецькій мові, то їхньою домінувальною структурною моделлю є модель:  $N+N \rightarrow N$  (320 ЛО, нім. *Ostrand* 'східний край', *Ostspitze* 'східний кінець'), продуктивною є також модель  $N+(e)s+N \rightarrow N$  (118 ЛО) *Orientierungspunkt* 'місце, на якому можна зорієнтуватися, орієнтир'. Меншою продуктивністю характеризуються моделі:  $V+N \rightarrow N$  (68 ЛО, *Trennlinie* 'лінія, яка розмежовує'),  $N+(e)n+N \rightarrow N$  (49 ЛО) *Knotenpunkt* 'транспортний вузол',  $Adj+N \rightarrow N$  (34 ЛО, *Querlinie* 'поперечна лінія', *Flachland* 'рівнина' тощо). В англійській мові продуктивними є моделі  $N+N \rightarrow N$  (125 ЛО, англ. *brookside* 'ділянка землі біля струмка', *rimland* 'околиця на відміну від центру') та  $Adj+N \rightarrow N$  (32 ЛО, *lowland* 'низина'), поодинокими випадками презентовані моделі  $V+N \rightarrow N$  (англ. *playground* 'майданчик для ігор') та  $Adv+N \rightarrow N$  (*upland* 'високогір'я' від дангл. *upre* 'високо, на висоті' + *land* 'земля').

Комбінація компонентів *A* та *B* у структурі виявлених ЛМ-композитів у німецькій мові припускає наявність таких різновидів: а) «локатив + локатив» (*Nordseite* 'північна сторона'); б) «соматизм + локатив» (*Rückseite* 'задня, зворотня сторона, зворотній бік'); в) «частина споруди + локатив» *Fensterplatz* 'місце біля вікна'. В англійській мові з-поміж компонентів *A* та *B* у структурі ЛМ-композитів виявлено комбінації: а) «локатив + локатив» (*endpoint* (букв. *end* 'кінець, кінчик' + *point* 'точка') 'кінцева точка'); б) «соматизм + локатив» (*headland* (букв. *head* 'голова' + *land* 'земля, ділянка') 'мис', *heartland* (букв. *heart* 'серце' + *land* 'земля, ділянка') 'центральна частина країни'. Зафіксовано комбінацію «локатив + соматизм» (*roadhead* (букв. *road* 'дорога' + *head* 'голова') 'кінець дороги'). Географічі позначення частин землі, які характеризуються певною природою та ділянок землі, що використовуються для агрокультурної діяльності, утворено за моделлю: «частина живої природи (рослина), що росте на певній ділянці + локатив (ділянка землі)», наприклад, *pineland* (букв. *pine* 'сосна' + *land* 'земля, ділянка') 'земля, ділянка, на якій ростуть сосни'. Фіксуються також ЛМ, які є стерними метафорами, наприклад, *Parteilinie* 'лінія, курс певної партії', англ. *viewpoint* 'точка зору'.

**3. Семантична класифікація детермінативних ЛМонімів-композитів** [10, с. 145] дозволяє виділити дев'ять семантичних типів (3.1. –3.9.).

**3.1. ЛМ-акціональні композити**, позначають певний простір, локалізацію за об'єктом дії або за дією (247 ЛО у німецькій мові та 30 у англійській). ЛМ демонструють два різновиди цього семантичного типу: а) «афікований об'єкт – локатив», цей тип можна записати формулою «*X* впливає на об'єкт *A* / виконує певну дію над об'єктом *A* у місці *B*», наприклад, нім. *Bierhalle* 'пивна зала, місце, де п'ють пиво', *Opferstätte* 'місце жертвоприношення (місце, у якому *X* приносить *Y* у жертву)', англ. *pennyland* 'маленька

ділянка землі, що колись надавалася в аренду за пенні на рік у Шотландії», *mintplace* ‘місце, у якому зберігають м’яту’ (14 ЛО у німецькій мові та лише 5 ЛО у англійській); б) «подія – місце події» (233 ЛО у німецькій мові та 25 у англійській), коли композит позначає місце, у якому розгортається певна діяльність або відбувається певна подія; цей тип можна передати формулою «*X* виконує дію *A* у місці *B*», наприклад, нім. *Angelplatz* ‘місце, де вудять рибу’, англ. *battlefield* ‘місце битви’, *workplace* ‘місце роботи’. У якості компонента *A* здебільшого виступають віддієслівні іменні або ж дієслівні основи. Виконання певної діяльності, яка розгортається у позначуваному компонентом *B* місці, може характеризуватися додатковими значеннями, а саме: **потенційним / пермісивним значенням** у випадку, коли «*X* може виконувати певну дію *A* у місці *B*», наприклад, нім. *Tanzfläche*, *Tanzplatz* ‘місце, площа для танців’, англ. *playground* ‘місце для ігор, ігровий майданчик’, *campground* ‘місце, що використовується для кемпінгу’; **прескриптивним значенням**, коли «*X* виконує дію *A* у призначеному для цього місці *B* за встановленим порядком», наприклад, нім. *Meldestelle* ‘місце, у якому *X* може подати заяву, зареєструватися та ін.’, *Reibfläche* ‘місце, яке необхідно потерти аби запалити сірник’; **перфективним значенням**, коли «*X* виконав дію *A* у місці *B* / дія *A* відбулася у місці *B*», наприклад, нім. *Produktionstätte* ‘місце виготовлення’, *Druckort* ‘місце видання’, англ. *birthplace* ‘місце народження’.

**3.2. ЛМ-локативні композити** конкретизують позначуване у компоненті *B* місце за допомогою компонента *A*, який у багатьох випадках також є локативним меронімом («*B* розташовано у *A*»), нім. *Eckplatz* ‘місце у куті’, *Seitengasse* ‘боковий провулок’, англ. *middlefield* ‘середина спортивного поля’, *backstreet* ‘вуличка на задвірках’ (131 ЛО у німецькій та 44 у англійській мовах). Для опису локалізації певної території також часто у якості компонента *A* вживаються соматизми, наприклад, нім. *Stirnseite* ‘передня сторона, передній бік’ (*Stirn* букв. ‘чоло’), *Rückseite* ‘зворотня сторона, задній бік’ (*Rücken* букв. ‘спина’).

**3.3. ЛМ-екзистенціальні композити**, позначають місце за поняттями, які у них існують («*B* – місце, у якому існує, панує, відбувається *A*») (125 ЛО у німецькій та 38 у англійській мовах), наприклад, нім. *Wasserstelle* ‘місце, де можна набрати воду у посушливому регіоні’, *Waldgebiet* ‘лісова місцевість’, *Krisengebiet* ‘зона, місце, де панує криза’, англ. *grassland* ‘пасовисько (місце, вкрите травою)’, *tideland* ‘зона відливу’, *scrubland* ‘лісовий район’, *minefield* ‘замінована територія’, *steppeland* ‘степ’.

**3.4. ЛМ-партитивні композити** (92 ЛО у німецькій та 18 у англійській мовах), позначають певне поняття за його партитивним зв’язком із ієрархічно вищим поняттям, характеризуються відношенням включення, мають два підтипи: а) «Ціле – частина» («*B* належить до *A*», «*A* має *B*», «*B* є частиною *A*»), наприклад, нім. *Schulhof* ‘шкільне подвір’я’, *Stadtmitte* ‘центр міста’, *Straßenecke* ‘ріг вулиці’, англ. *roadhead* ‘кінець дороги’, *curbside* ‘узбіччя»; б) «Частина – ціле» «*A* належить до *B*», «*B* має *A*», «*A* є частиною *B*», у досліджуваних одиницях, які побудовані за таким семантичним типом, компонент *A* позначає: 1) матеріал, з якого зроблено певну частину простору («Матеріал – ЛМ»), наприклад, *Zementplatz* ‘цементована тенісна площадка, майданчик’; 2) субстанцію, з якої складається певна територія («Субстанція – місце») *Humusboden* ‘гумусовий ґрунт’, *Sandboden* ‘піщаний ґрунт’, англ. *muckland* ‘в’язкий ґрунт, що містить добрива рослинного походження’, *scabland* ‘скелястий ґрунт’; в) «Посесор – частина» «*B* належить *A*», «*A* має *B*»: зафіксовано лише два випадки в англійській мові, наприклад, *folkland* ‘земля, що належить власникові за загальним правом на відміну від права володіти землею за титулом’, *husbandland* ‘ділянка, яку обробляє та на якій безпосередньо мешкає її власник, на відміну від загальної території у володінні (лексема *husband* раніше мала значення не ‘чоловік’, а ‘власник, господар дому’), тобто ця лексема має букв. значення – земля власника’.

**3.5. ЛМ-атрибутивні композити** об’єднують досліджувані лексичні одиниці, що дають якісну характеристику певного місця (48 ЛО у німецькій та 22 в англійській мовах): («*B* – ЛМ має ознаку *A*, характеризується ознакою *A*»), наприклад, нім. *Schwachpunkt* ‘слабке місце’, англ. *mainland* ‘основна частина материка’, характеризують спосіб, форму існування певної частини простору («модальне значення / спосіб – ЛМ»), наприклад, *Ringstraße* ‘вулиця у

формі кільця', визначають його вимір (*Fünfmeterraum* 'територія воріт (у футболі), букв. 'простір у п'ять метрів'), англ. *alpland* 'територія, що топографічно нагадує Альпи'.

**3.6. ЛМ-агентивні композити**, які позначають певне поняття за ініціатором дії у позначуваному компонентом *B* місці («*A* діє у місці *B*»), наприклад, нім. *Orakelstätte* 'місце, у якому віщує оракул', *Truppenübungsplatz* 'місце тренування військ', англ. *elfland* 'країна ельфів, країна у якій мешкають ельфи', *shadowland* 'земля тіней, земля, у якій мешкають тіні' (5 ЛО у німецькій та 5 ЛО у англійській мовах).

**3.7. ЛМ-бенефактивні композити**, які позначають *B* – місце, яке призначене для використання певним суб'єктом – *A* («*B*-місце призначене для *A*»), наприклад, *Kinderspielplatz* 'ігровий майданчик для дітей', англ. *reeveland* 'земля, що надавалася королем у розпорядження управляючому на певний термін, а потім знову поверталася до нього', *thaneland* 'земля, що надавалася у розпорядження тану тим, кому він підкорявся або королем' (2 ЛО у німецькій мові та 2 ЛО у англійській мові).

**3.8. ЛМ-композити з темпоральним значенням** додатково конкретизують певний момент у часі, коли переважно використовується місце *B* («*X* використовує місце *B* у час *A*»), наприклад, *Wochenendgrundstück* 'дачна ділянка (букв. ділянка для вихідних)', зафіксовано лише один такий випадок у німецькій мові та два – у англійській мові: англ. *dayside* 'освічений сонцем бік планети', *nightside* 'неосвічений сонцем бік планети'.

**3.9. Каузативні ЛМ-композити**, позначають відношення між *A* – причиною та *B* – наслідком («*A* є причиною *B*, *B* є наслідком *A*»), наприклад, такі два випадки в англійській мові: *floodplain*, *floodland* 'рівнина, яка утворилася через повінь'.

**4. Полісемія ЛМ** розвивається за рахунок метафоричних та метонімічних зсувів значення. До продуктивних моделей **метафоричних переносів** під час розвитку полісемії локативних меронімів (за ними утворено 98 ЛСВ у німецькій мові та 250 ЛСВ у англійській) належать такі: **ЛМ** → позначення певного явища з погляду його оцінки людиною, така оцінка ґрунтується на важливості розташування цього ЛМ у просторових координатах, функціональній подібності: нім. *Zentrum*, англ. *center*, *core* (букв. 'центр') 'найважливіша частина', *Schattenseite* (букв. 'тіньова сторона') 'негативний бік певної справи, недолік', англ. *basis* 'основа, базовий принцип' (52 ЛСВ у німецькій та 151 у англійській мовах); **ЛМ** → позначення певної галузі діяльності людини: нім. *Gebiet* (букв. 'район, область') 'певна сфера діяльності, галузь', нім. *Feld*, англ. *field* (букв. 'поле, ділянка') 'певна сфера діяльності, галузь' (15 ЛСВ у німецькій та 38 у англійській мовах); **ЛМ** → позначення цілого, певного предмета на підставі функціональної, локативної подібності: нім. *Bogen* (букв. 'дуга, лук') 'старовинна зброя: лук', англ. *flat* (букв. 'рівнина, пласка поверхня') 'човен із пласким дном' (13 ЛСВ у німецькій та 16 у англійській мовах); **ЛМ** → найменування частини тіла людини та тварини: нім. *Rand* (букв. 'край') 'рот', англ. *promontory* (букв. 'мис') 'виступ (на внутрішній частині барабанної перетинки вуха)' (9 ЛСВ у німецькій та 26 у англійській мовах) тощо.

З-поміж **метонімічних моделей переносів** під час формування переносних значень ЛМ (232 ЛСВ у німецькій та 610 ЛСВ у англійській мовах) виокремлюються такі регулярні моделі переносів: **ЛМ** → позначення стану: нім. *Ende* (букв. 'кінець') 'смерть', англ. *extremity* (букв. 'кінець') 'смерть, момент деструкції' (2 ЛСВ у німецькій та 10 ЛСВ у англійській мовах); **ЛМ** → позначення результату, того, що формується внаслідок існування на певній території, відповідності певній локалізації: нім. *Ende* (букв. 'кінець') 'кінцевий результат', *Brandstelle* (букв. 'місце пожежі, на якому відбувається пожежа') 'пепелище', англ. *midland* (букв. 'внутрішня, центральна частина країни') 'діалект, на якому розмовляють та який формується в межах цієї території' (14 ЛСВ у німецькій та 44 у англійській мовах); **ЛМ** → позначення частини конкретного предмета, що має розташування цього ЛМ: нім. *Spitze* (букв. 'гострий кінчик') 'кінчик сигарети', *Breitseite* (букв. 'широкий бік чогось') 'бік корабля з бортовими гарматами', англ. *tip* (букв. 'кінчик') 'мундштук, накінецьник' (45 ЛСВ у німецькій та 112 ЛСВ у англійській мовах). Домінування метонімії у процесі утворення переносних значень ЛМ можна пояснити тим, що належність цієї тематичної групи до позначення системи просторових координат зумовлює передусім розвиток значень

побудованих на суміжності певного розташування та пов'язаних із цим понять. З-поміж метафоричних моделей переносу переважає модель, що ґрунтується на оцінці людиною важливості розташування у просторі, функціональній подібності і має найчастіше абстрактне значення.

**5.** Викладений матеріал дозволяє зробити такі **висновки** щодо особливостей структурно-семантичного розвитку локативних меронімів:

Семантична структура позначень частин простору разом із семою «локативності» містить сему «функціональність», що підтверджується домінуванням серед досліджених локативних меронімів саме найменувань частин простору щодо його використання людиною. Логічним виглядає також і той факт, що з-поміж семантичних типів двокомпонентних детермінативних композитів, які переважають у процесі утворення локативних меронімів, значну частину складають саме акціональні композити, отже, до сем «локативності», «функціональності» додається сема «процесуальності», яка може додатково містити відтінок прескриптивності виконання певної дії у призначеному для цього місці, можливості її потенційного виконання та перфективності.

Локативні мероніми характеризуються значним семантичним потенціалом, про що свідчить наявність серед досліджених лексичних одиниць композитів, значення яких виникло внаслідок процесів переосмислення безпосередніх складових. Система просторових координат для людини є одним із базових факторів абстрактного мислення. Тематична група локативних меронімів демонструє взаємозв'язки з іншими тематичними групами меронімів за рахунок численних переносів значення. Цим підтверджуються факт системності та регулярності метафоричних та метонімічних переносів у процесі розвитку полісемії меронімів. Можливим видається простежити напрямки таких переносів, наприклад, у процесі розвитку полісемії соматизмів фіксуються переноси з найменувань частин тіла людини на позначення частин простору, а під час розвитку полісемії локативних меронімів виявлені випадки метафоричних переносів з найменувань частин простору на позначення соматизмів (переважно у розмовному реєстрі).

**До перспектив** цієї розвідки належить дослідження розбіжностей концептуалізації локативних понять носіями різних мов.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Материнська О. В. Моделирование меронимических отношений у лексичной системе речи / О. В. Материнська // Мовознавство. Науково-теоретичний журнал інституту мовознавства ім. О.О. Потебні та українського мовно-інформаційного фонду НАН України. – Київ: Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2013. – № 6 (273). – С. 58–67.
2. Материнська О. В. Антропоцентризм як базовий принцип формування меронімічних відношень у мові / О. В. Материнська // *Studia Linguistica*: зб. наук. праць / редколегія: відпов. ред. І.О. Голубовська: Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2016. – Вип. 9. – С. 299–308.
3. Материнська О. В. Семантична та словотвірна продуктивність меронімічної лексики // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка: Збірник наукових праць. Іноземна філологія. – Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2016. – № 1 (49). – С. 42–47.
4. Aristotle *The Metaphysics* / Aristotle (translated by H. Tredennick). – London; New York: William Heinemann Ltd., G.P. Putnam's Sons, 1912. – 473 p.
5. Cruse D. A. On the transitivity of the part-whole relation / Alan D. Cruse // *Journal of Linguistics*. – 1979. – Vol. 15/1. – P. 29–38.
6. Husserl E. *Zur Lehre von den Ganzen und Teilen* / Edmund Husserl // *Logische Untersuchungen*. – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2009. – 813 S. – (Philosophische Bibliothek ; Bd. 601).
7. Materynska O. *Typologie der Körperteilbenennungen* : (Monographie / (Hgg. Andrzej Kaṭny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte) / Olena Materynska. – Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New-York; Oxford; Warszawa; Wien: Peter Lang, 2012. – 246 S. (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 41.).
8. Materynska O. *Teil-Ganzes Beziehungen im interkulturellen Vergleich* // [Festschrift für Prof. Andrzej Kaṭny zum 65. Geburtstag/ [Hgg. Andrzej Kaṭny, Katarzyna Lukas, Czesława Schatte] / Olena Materynska. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New-York, Oxford, Warszawa, Wien: Peter Lang, 2014. – S. 357–369 (Danziger Beiträge zur Germanistik. – Bd. 48.).
9. Moltmann F. *Parts and wholes in semantics* / Friederike Moltmann. – New York; Oxford: Oxford University Press, 1997. – 254 p.
10. Ortner L. *Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen 1) / Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache; eine Bestandsaufnahme des Instituts für Deutsche Sprache,*



Forschungsstelle Insbruck / Lorelies Ortner, Elgin Müller-Bollhagen. – Berlin; New-York: Walter de Gruyter, 1991. – 863 S. (Vierter Hauptteil Sprache der Gegenwart ; Bd. LXXIX).

11. Ridder L. Mereologie. Ein Beitrag zur Ontologie und Erkenntnistheorie / Lothar Ridder. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2002. – 513 S.

12. Tversky B. Where partonomies and taxonomies meet / Barbara Tversky // Meanings and Prototypes. Studies in linguistic categorisation [S. L. Tsohatzidis (Edit.)], 1990. – London; New York: Routledge. P. 334–344.

13. Winston M. E. A taxonomy of part-whole relations / Morton E. Winston, Roger Chaffin, Douglas Herrmann // Cognitive Science : a multidisciplinary journal. – 1987. – Vol. 11. – P. 417 – 444.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Олена Материнська** – доктор філологічних наук, доцент кафедри германської філології та перекладу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

*Наукові інтереси:* дослідження семантики лексичних одиниць у германських мовах, зіставне та типологічне вивчення лексичної семантики.

УДК 81'364:81'255.4:811

## НІМЕЦЬКИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ GÖNNEN У КРОСКУЛЬТУРНОМУ ВИСВІТЛЕННІ: ЕТНОУНІКАЛЬНІ СМИСЛИ

**Костянтин МІЗІН (Переяслав-Хмельницький, Україна)**

*Пропонована стаття присвячена виявленню етноунікальних смислів німецького лінгвокультурного концепту GÖNNEN на тлі зіставлення з його смисловими корелятами у британській, українській та російській лінгвокультурах. На основі вивчення фактичного матеріалу встановлено, що у порівнюваних мовах не існує однослівних еквівалентів німецької лексики Gönner. Перекладацький аналіз виявив, що в усіх прикладах відчувається «додатковий» семантичний компонент, який неможливо компенсувати при перекладі, що однозначно сигналізує про лінгвоспецифіку як іменника Gönner, так і дієслова gönnen. Цей факт засвідчує наявність етноунікальних смислів у німецькому концепті GÖNNEN. Автор встановив також, що смисловими корелятами німецького концепту GÖNNEN є британський BENEVOLENCE, український ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ та російський ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОСТЬ. Найадекватнішим для концептотранферу визначено український концепт ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ, оскільки одним із первинних мотивів протиставлення українських концептів ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ – ЗАЗДРИСТЬ, як і німецьких GÖNNEN – NEID, є мотив «давати (віддавати) – утримувати (хпатити)», чого не простежується щодо британської смислової опозиції BENEVOLENCE – ENVY та російської ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОСТЬ – ЗАВИСТЬ.*

**Ключові слова:** зіставна лінгвокультурологія, концепт, заздрість, доброзичливість, переклад, лінгвокультура, смисл.

*Предлагаемая статья посвящена выявлению этноуникальных смыслов немецкого лингвокультурного концепта GÖNNEN на фоне сопоставления с его смысловыми коррелятами в британской, украинской и русской лингвокультурах. На базе изучения фактического материала установлено, что в сравниваемых языках не существует однословных эквивалентов немецкой лексики Gönner. Переводческий анализ выявил, что во всех примерах чувствуется «дополнительный» семантический компонент, который невозможно компенсировать при переводе, что однозначно сигнализирует о лингвоспецифике как существительного Gönner, так и глагола gönnen. Этот факт свидетельствует о наличии этноуникальных смыслов в немецком концепте GÖNNEN. Автор установил также, что смысловым коррелятом немецкого концепта GÖNNEN являются британский BENEVOLENCE, украинский ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ и русский ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОСТЬ. Самым адекватным для концептотранфера определен украинский концепт ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ, поскольку одним из первичных мотивов противопоставления украинских концептов ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ – ЗАЗДРИСТЬ, как и немецких GÖNNEN – NEID, есть мотив «давать (отдавать) – удерживать (хватать)», чого не прослеживается относительно британской смысловой опозиции BENEVOLENCE – ENVY и русской ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОСТЬ – ЗАВИСТЬ.*

**Ключевые слова:** сопоставительная лингвокультурология, концепт, зависть, доброжелательность, перевод, лингвокультура, смысл.

*The present article is devoted to revealing ethno-unique meanings of the German linguo-cultural concept GÖNNEN in comparison to its semantic correlates in the British, Ukrainian and Russian linguo-cultures. The analysis of the factual material has shown that the compared languages have no equivalent for the German lexeme Gönner. The translation analysis has revealed that in all the instances there is an «extra» semantic component which cannot be replaced in translation. This clearly indicates that both the noun Gönner and the verb gönnen are ethnically unique. Thus, a common semantic component in all four languages is «to wish well». In translation it is impossible to neutralize an implicit semantic connotation «unenvious» that German lexemes have because the Germans not only wish somebody well, wealth, success, etc., but also emphasize through the analyzed lexemes that their wishes are free from jealousy. The adjectives незаздрісний / независтливый as well as the adverb незаздрісно are commonly found in Ukrainian and Russian. But this is*

*the way envy is denied while the two languages do not have a single word. This fact proves that the German concept GÖNNEN has an ethno-unique meaning.*

*Also the author has discovered that semantic correlates of the German concept GÖNNEN are BENEVOLENCE in English, ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ in Ukrainian and ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОСТЬ in Russian. It is the Ukraine concept ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ that we find the most appropriate for the concept transfer because one of the primary motives in the opposition for both the Ukrainian concepts ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ – ЗАЗДРИСТЬ and German GÖNNEN – NEID, is the motive «give (give away) – keep (grab)» which is not found in the British semantic opposition BENEVOLENCE – ENVY and Russian ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОСТЬ – ЗАВИСТЬ.*

**Key words:** comparative linguo-culturology, concept, envy, benevolence, translation, linguo-culture, meaning.

**Постановка проблеми.** З одного боку, заздрість уважається «базовою антропологічною категорією» [2, с. 71], а з другого, – біологічною потребою, яка важлива для виживання людини [див., напр.: 18]. Це означає, що ця емоція і водночас морально-етична якість людини нерозривно пов'язана з онтогенетичним і філогенетичним розвитком останньої. При цьому заздрість спрямована фактично на все, що бачить той чи інший суб'єкт заздрості (пор. англ. *green eye* (досл.: зелене око) – «заздрість; ревнивість»; укр. *очі мов жовтки* – «про заздрісні очі»; *очі завидючі* – «хтось дуже заздрісний, жадібний, ненаситний тощо»; нім. *neidscheel* (досл.: заздрісно косоокий) – «заздрісний»; *Scheelsucht* (досл.: хвороба (манія / залежність) косих очей) – «заздрість»). Це можуть бути (1) матеріальні блага, (2) соціальні відносини, (3) почуття, (4) соціальні зв'язки, (5) якості, властивості, характеристики, (6) здібності, уміння, обдарованість, (7) досягнення, (8) релігійна / національна належність, (9) продукти харчування. Тобто заздрість існує завжди і повсюдно. І тут усе залежить від того, наскільки індивід може контролювати цю емоцію, бо неконтрольована заздрість приносить лише зло як для об'єкта / об'єктів заздрості, так і для суб'єкта, оскільки вона спричинює часто ефект «бумеранга». Тому ще Киприян Картагенський наголосив на тому, що заздрість є коренем усякого зла (лат. *radix est malorum omnium*; пор. нім. *Neid ist Wurzel alles Übels* (досл.: Заздрість – корінь усього зла)), а спостережливі британці охарактеризували заздрість як той базис, з якого починаються будь-які ворожі наміри, що зафіксовано у паремії *Envy is the basest of all enemies*.

Зважаючи на таку онтологічну релевантність, заздрість чи не постійно перебуває у фокусі уваги філософів, теологів, психологів, антропологів та культурологів. Не минули її увагою і дослідники Слова. Хоча в українському мовознавстві можна знайти лише поодинокі монолінгвальні / полілінгвальні праці, присвячені вивченню особливостей мовних одиниць, які передають семантику заздрості [див., напр.: 6; 10]. Утім, відкрити нові грані цього складного фрагмента емоційного світу людини за допомогою такого «ключа» свідомості, як мова становить, на моє переконання, неабияку перспективу для лінгвокультурологічних або лінгвоконцептологічних студій, особливо у зіставному аспекті.

Для зіставно-лінгвокультурологічних досліджень науково виправданим є вивчення універсального концепту ЗАЗДРИСТЬ на основі методологічного принципу «від універсального до специфічного / унікального», що може надати верифікаційно надійні дані щодо особливостей категоризації та концептуалізації об'єктивного світу представниками різних лінгвосоціумів. Однак ще більше культуроспецифічної / етноунікальної інформації можна отримати шляхом дослідження етноунікальних концептів, що неодноразово апробовано у моїх попередніх розвідках [див., напр.: 3; 4]. У зв'язку зі згаданим концептом ЗАЗДРИСТЬ мова може йти про етноунікальний, принаймні для європейського мовного простору, німецький лінгвокультурний концепт GÖNNEN, який містить смисли «незаздрості», утворюючи пряму смислову опозицію до концепту NEID (заздрість). Цьому концепту до цих пір не приділено належної уваги, попри те, що на його унікальності наголошувалося не раз, зокрема й з боку лінгвістів [див., напр.: 12].

**Мета статті.** Метою пропонованої розвідки є встановлення етноунікальних смислів німецького лінгвокультурного концепту GÖNNEN на тлі зіставлення з його смисловими корелятами у британській, українській та російській лінгвокультурах.

**Виклад основного матеріалу.** Прикметно, що дискусія про те, яка ж нація є найбільш заздрісною, часто виникає у межах європейського мовно-культурного простору. Однак лише німці досить відкрито обговорюють актуальну для їхньої лінгвокультури проблему заздрості,

про що свідчить ціла низка праць [див., напр.: 11; 14; 15; 16; 20]. Можливо, причиною цього є той факт, що німці «постійно досліджують свій національний характер [...] Тому не дивно, що [...] заздрість уважається «типово німецьким» (typisch deutsch) явищем» [17, с. 2]. Німеччина стала навіть «силовою станцією, яка генерує заздрість» [19, с. 53], що підтверджує поширення концепту NEIDKRAFTWERK.

Однак заздрість притаманна німцям не більше, ніж іншим народам. Так, на німецькому телеканалі ARD був продемонстрований документальний фільм ««Neidhammel» – Die deutsche Neidkultur» (досл.: ««Заздрісний валух» – німецька заздрісна культура»), у якому журналісти Тілос Кносп (Tilos Knops) і Кірстен Вашкау (Kirsten Waschkau), аналізуючи численні факти й порівнюючи передусім реалії Німеччини та США, зробили висновок, що заздрість у США – не менш поширене явище. Відмінність полягає лише в тому, що німці вважаються більш відкритими для дискусії про заздрість, натомість для американців згадування цієї огидної емоції є більш небажаним [19, с. 53].

Утім, німецька заздрість зазнала детальнішої категоризації і концептуалізації, що засвідчує мовний матеріал. Так, якщо зіставимо лексичний склад англійської, німецької, української та російської мов, то виявимо, що в німців є навіть окремий композит, що номінує заздрість, спрямовану на продукти харчування – *Futterneid* (досл.: харчова заздрість). Стосується це і згаданого вище однослівного антоніма до лексеми *Neid* – іменника (*das*) *Gönnen*, який слугує іменем відповідного концепту. Подібного слова не існує нині в інших зіставлюваних мовах, хоча Г. Доррен справедливо зазначає, що лексема *geunnen*, яка позначала «незаздрість», існувала в давньоанглійський період [12]. Це означає, що в той період поняття «незаздрість» було актуальним для британців, але з часом чомусь зникло. При цьому воно залишилося в іншій германській мові – німецькій.

Про що свідчить цей факт? Про те, що німці менш заздрісні, ніж британці? Чи навпаки? І чи існують близькі за значенням мовні одиниці із семантикою «незаздрості» в негерманських мовах, зокрема східнослов'янських – українській і російській? Відповіді на ці запитання вимагають ґрунтовного зіставно-лінгвокультурологічного дослідження. У пропонованій же статті обмежуся встановленням лінгвоспецифіки імені концепту GÖNNEN за допомогою перекладацького аналізу зразків «живого» німецькомовного дискурсу (інтернет-дискурс і мовний корпус DWDS), щоб визначити смислові кореляти цього концепту з метою виявлення їхніх відповідників в інших лінгвокультурах, оскільки здійснити при перекладі повний концептотрансфер до «чужої» концептної картини світу є завданням, як відомо, фактично нереальним, а максимально наблизити до реципієнта уявлення про певний «чужий» фрагмент цієї картини цілком можливо.

Уявлення формуються на основі аналогій. Власне, і перекладацький аналіз у випадку відсутності у мові-рецепторі еквівалента певного слова ґрунтується не на чому іншому, як пошуку мовних одиниць, які називають аналогічні – відомі реципієнту – поняття. Це ж стосується, за великим рахунком, і описового перекладу. Та й сама природа когніції людини базується на порівнянні невідомого з відомим, тобто на ідентифікації невідомих об'єктів / явищ навколишнього світу шляхом підбору вже відомих об'єктів / явищ на основі аналогізації. Логічно, що і категоризація та концептуалізація людиною об'єктивного світу передбачає включення аналогізаційних механізмів.

Отже, якщо в німецькій лінгвокультурі аксіологічна шкала «цінність – антицінність» представлена опозиційною парою GÖNNEN – NEID (пор. *Das positive Gönnen ist exakt das Gegenteil zum Neid: Man erkennt jemandem neidlos etwas an oder gesteht ihm etwas zu, das für einen selbst auch schön wäre* [тут і далі дискурсивні зразки за: 13] // *Позитивна лексема Gönnen («незаздрість») є точним антонімом до слова Neid (заздрість): без заздрості комусь надається висока оцінка за що-небудь або за щось він отримує визнання, що для нього самого було б дуже добре* (тут і далі переклад мій. – К.М.)), то в інших зіставлюваних лінгвосоціумах такого чіткого протиставлення не простежується. Часто подібний дисбаланс має психологічне підґрунтя, оскільки він пов'язаний з тим, що негативні явища / предмети є більш актуальними для людини (пор. *Mit Neid erreicht man leichter Menschen als mit Gönnen // Из заздрістю легше доберешся до людей, ніж із доброзичливістю*), бо вони становлять

небезпеку для її існування: позитив – це норма, а негатив – загроза. Тому негатив отримує, як правило, більш детальні позначення у мові, що вже стало фактично аксіомою для лінгвістів.

Але це зовсім не означає, що в «наївних» уявленнях носіїв англійської, української та російської мов зовсім нічого не протиставляється заздрості. Щоб виявити смислові опозиції до заздрості у британській, українській і російській лінгвокультурах, слід передусім встановити спільні та унікальні (лакунарні) смисли концепту GÖNNEN за допомогою перекладу німецькомовних дискурсивних зразків відповідними мовами. З огляду на обмежений обсяг статті подаю лише найбільш показові приклади:

(a) *Wenn Menschen Zeiten als hart empfinden und das Gefühl haben, alles für sich selber erkämpfen zu müssen, ist der Neid verbreiteter als das Gönnen // When time is considered to be difficult and there is a sense that you must fight for what you need, then envy is more widespread than benevolence // Коли люди сприймають час як важкий і в них є відчуття того, що все для себе потрібно виборювати самому, тоді заздрість є поширенішою від доброзичливості // Когда люди воспринимают время как тяжелое и в них есть ощущение того, что все для себя нужно добывать в борьбе самому, тогда зависть является более распространенной, чем доброжелательность;*

(b) *Gönnen ist eine passive Zufriedenheit // Benevolence is a passive pleasure // Доброзичливість є пасивним задоволенням // Доброжелательность является пассивным удовольствием;*

(c) *Jemandem etwas aus Neid nicht zu gönnen, ist eine sehr negative Emotion, die extrem heftig empfunden wird // Not to wish somebody well out of envy is a very negative emotion which is perceived extraordinarily sharply // Не зичити комусь добра через заздрість – це дуже негативна емоція, яка сприймається надзвичайно гостро // Не желать кому-то добра через зависть – это очень негативная эмоция, которая воспринимается чрезвычайно остро;*

(d) *Die Angst, dass uns Kollegen etwas nicht gönnen, macht uns hilfsbereit // Fear, that colleagues can be unkind to us, makes us complaisant // Страх, що колеги можуть у чомусь не побажати нам добра, робить нас послужливими // Страх, что коллеги могут в чем-то не пожелать нам добра, делает нас услужливыми;*

(e) *Wenn wir andere beneiden und diesen etwas nicht gönnen, dann machen wir deren Glück zu unserem Unglück // When we envy others and do not wish them well, then their happiness becomes our unhappiness // Коли ми заздримо іншим і не бажаємо їм добра, тоді робимо їхнє щастя своїм нещастям // Когда мы завидуем другим и не желаем им добра, тогда делаем их счастье своим несчастьям;*

(f) *Gönnen wir also Merkel den «Platz an der Sonne» [...] // So, we wish Merkel «a place in the sun» [...] // Отже, зичимо Меркель «місця під сонцем» [...] // Следовательно, желаем Меркель «места под солнцем» [...];*

(g) *Kunst kommt von Gönnen // Art results from benevolence // Мистецтво приходить від доброзичливості // Искусство приходит от доброжелательности;*

(h) *Das Gegenteil ist Gönnen, aber auch die Eifersucht // The opposite is «unenvious» as well as jealous // Протилежністю є «незаздрість», але також і ревнивість // Противоположностью является «независть», но также и ревнивость;*

(i) *Neid kann sogar Hass und Gewalt schüren. Wir gönnen anderen nicht, was sie haben, weil wir es selbst haben wollen // Envy can lead to hatred and violence. We do not wish others what they have because we want it for ourselves // Заздрість може навіть розпалювати ненависть і насилля. Ми не бажаємо іншим того, що в них є, бо самі цього хочемо // Зависть может даже разжигать ненависть и насилие. Мы не желаем другим того, что они имеют, ибо сами этого хотим;*

(j) *Freundschaften gehen zu Bruch, weil man dem anderen den Erfolg nicht gönnt [...] // Friendship breaks up because you do not wish others success [...] // Дружні стосунки розриваються, тому що іншим не бажають успіху [...] // Дружеские отношения разрываются, потому что другим не желают успеха [...];*

(k) *Jemand anderem etwas zu gönnen, kann schließlich auch bedeuten, diesem Menschen einfach sein Glück voller Mitgefühl zu gönnen [...] // To wish somebody something can also mean*

*to wish this person happiness full of sympathy [...] // Зичити щось кому-небудь може також урешті-решт означати просто зичити цій людині щастя сповненого співчуттям [...] // Желать чего-то кому-нибудь может также в конце концов значить просто желать этому человеку счастья преисполненного сочувствием [...];*

(1) *Gönnen wir den Männern einfach mal ihren Spaß, sie haben doch viel weniger Accessoires als wir Frauen [...] // Let men simply enjoy themselves; they have far less accessories, than we, women, do [...] // Давайте дозволимо чоловікам просто потішитися, у них же набагато менше аксесуарів, ніж у нас – жінок [...] // Давайте позволим мужчинам просто порадоватся, у них же намного меньше аксессуаров, чем у нас – женщин [...].*

Аналіз фактичного матеріалу виявив, що іменник (*das*) *Gönnen* як ім'я відповідного концепту є менш уживаним, ніж дієслово *gönnen*. Очевидно, це пов'язано з багатозначністю цього дієслова. Прикметно, що в деяких значеннях останнього зовсім відсутня семантика «незаздрості» (див. приклад (1)). Акцентування на дії може свідчити, що емоція «незаздрості», як і емоція заздрості, є активними та постійно спрямованими на об'єкт, щодо якого не заздять, тобто зичать добра, або заздять.

За допомогою перекладу встановлено, що в англійській, українській і російській мовах не існує однослівних еквівалентів німецьких лексем *Gönnen* та *gönnen*. При цьому в усіх прикладах відчувається «додатковий» семантичний компонент, який неможливо компенсувати при перекладі, що однозначно сигналізує про лінгвоспецифіку цих слів та, відповідно, про наявність етноунікальних смислів у німецькому концепті GÖNNEN.

Спільним семантичним компонентом в усіх чотирьох мовах є «бажати добра / блага» (пор. етимологію англ. *benevolence* («доброзичливість»): лат. *bene* («добре») + *velle* («бажати») → лат. *bene volent* («бажаючи добра») → давньофр. *benivolence* → пізньосередньоангл. *benovolent*). Нейтралізувати ж при перекладі неможливо імпліцитно присутній у німецьких лексемах змістовий відтінок «незаздрісно», бо німці не просто бажають комусь добра, благ, успіху тощо, але й підкреслюють за допомогою аналізованих лексем, що роблять це незаздрісно. Власне, прикметники *незаздрісний / независтливий* та прислівник *незаздрісно* функціонують в українській і російській мовах. Однак це лише заперечення заздрості, а окремого слова, так чи інакше, немає.

Смисловими корелятами німецького концепту GÖNNEN можна вважати британський концепт BENEVOLENCE, український ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ та російський ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОСТЬ. Найадекватнішим для концептотранферу слушно визначити український концепт ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ, оскільки він більш повно передає смисловий обсяг німецького концепту GÖNNEN.

Це пов'язано з тим, що в українській мові, на відміну від англійської та російської, окрім дієслова *бажати*, існує ще й дієслово *зичити* (*зичити* – «висловлювати побажання чого-н., бажати»; омонім *зичити* – «позичати» [7 (3: 569)]), яке, на мою думку, більшою мірою передає зміст німецького *gönnen*. Моя позиція спирається на той факт, що заздрість ґрунтується на ідеї «хапання» та «утримання» [9, с. 117–118], бо «заздрість – це бажання, з одного боку, утримати, а з другого, – взяти» [8, с. 56]. В основі ж дієслова *зичити* у будь-якому разі лежить ідея «давання / віддавання», оскільки і мотив «позичати», тобто «добровільно давати», і мотив «давати до вжитку» [1 (2: 263)] (пор. наявність цієї ж ідеї у словах на позначення щедрості у германців і східних слов'ян [5, с. 72–73]), тобто «давати щось безкорисливо, чим інша людина може скористатися для життя, для продовження свого існування» передбачає добровільне, безкорисливе, незаздрісне, отже, доброзичливе давання / віддавання як матеріальних, так і духовних благ іншим людям, які їх потребують. Відповідно, одним із первинних мотивів протиставлення українських концептів ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ – ЗАЗДРІСТЬ, як і німецьких GÖNNEN – NEID, є мотив «давати (віддавати) – утримувати (хапати)», чого не простежується щодо британської смислової опозиції BENEVOLENCE – ENVY та російської ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОСТЬ – ЗАВИСТЬ.

**Висновки.** У пропонованій статті, яка присвячена виявленню етноунікальних смислів німецького лінгвокультурного концепту GÖNNEN на тлі зіставлення з його смисловими корелятами у британській, українській та російській лінгвокультурах, встановлено, що в

порівнюваних мовах не існує однослівних еквівалентів німецької лексеми *Gönnen*. Перекладацький аналіз фактичного матеріалу виявив при цьому, що в усіх прикладах відчувається «додатковий» семантичний компонент, який неможливо компенсувати при перекладі, що однозначно сигналізує про лінгвоспецифіку як іменника *Gönnen*, так і дієслова *gönnen*. Цей факт засвідчує наявність етноунікальних смислів у німецькому концепті GÖNNEN.

Смисловими корелятами німецького концепту GÖNNEN є британський BENEVOLENCE, український ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ та російський ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОСТЬ. Найадекватнішим для концептотранферу визначено український концепт ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ, оскільки одним із первинних мотивів протиставлення українських концептів ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ – ЗАЗДРИСТЬ, як і німецьких GÖNNEN – NEID, є мотив «давати (віддавати) – утримувати (хапати)», чого не простежується щодо британської смислової опозиції BENEVOLENCE – ENVY та російської ДОБРОЖЕЛАТЕЛЬНОСТЬ – ЗАВИСТЬ. Відповідно, концепт ДОБРОЗИЧЛИВІСТЬ більш повно передає смисловий обсяг німецького концепту GÖNNEN.

**Перспективу** цієї статті вбачаю в подальшому встановленні смислового наповнення етноунікальних концептів німецької лінгвокультури на основі перекладацької методики.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Етимологічний словник української мови : У 7 т. / [редкол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 1985. – 570 с.
2. Куттер П. Любовь, ненависть, зависть, ревность. Психоанализ страстей / П. Куттер ; [пер. с нем. С. Панкова]. – СПб. : Б.С.К., 1998. – 120 с.
3. Мізін К.І. Пошук лінгвоспецифічності мовних одиниць у контрастивних студіях: методологічні принципи / К. І. Мізін // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. праць. – Одеса : МГУ, 2016. – Вип. 25. – С. 123–128.
4. Мізін К.І. Методика верифікації етноунікальності емоцій vs емоційних станів на основі перекладацького аналізу їхніх номінацій // Українське мовознавство : міжвід. наук. зб. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2017. – Вип. 47/2. – С. 54–62.
5. Мізін К.І. Морально-етичний параметр концепту «ЩЕДРИСТЬ» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах / К.І. Мізін, О.О. Петров // Мовознавство. – 2014. – № 5 (278). – С. 71–80.
6. Ніколаєнко Л.І. Лексикографічна інтерпретація заздрості та ревності в українській, російській і польській мовах / Л.І. Ніколаєнко // Edukacja obojęzyczna dla przyszłości. – Białystok, 2008. – S. 305–311.
7. Словник української мови. – Т. 3. – К. : Видавництво «Наукова думка», 1972. – 744 с.
8. Фаулз Дж. Аристос : Философская эссенстика / Дж. Фаулз ; [пер. с англ. Н. Роговской]. – СПб. : «Симпозиум», 2003. – 284 с.
9. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон ; [пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
10. Ясіновська О. Концептуалізація заздрості у християнській культурній парадигмі / О. Ясіновська // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 52. – С. 65–78.
11. Decher F. Das gelbe Monster. Neid als philosophisches Problem / Friedhelm Decher. – Springe : zu Klampen, 2005. – 192 S.
12. Dorren G. Lingo: Around Europe in Sixty Languages / Gaston Dorren. – N.Y. : Atlantic Monthly Press, 2015. – 304 p.
13. DWDS Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. – Режим доступу : <http://www.dwds.de/ressourcen/korpora/>
14. Haubl R. Neidisch sind immer nur die anderen. Über die Unfähigkeit, zufrieden zu sein / Rolf Haubl. – München : C.H. Beck, 2001. – 220 S.
15. Kast V. Neid und Eifersucht : Die Herausforderung durch unangenehme Gefühle / Verena Kast. – München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 2006. – 224 S.
16. Lippke O. Anatomie des Neides / Olaf Lippke. – Duisburg : WiKu, 2006. – 229 S.
17. Neckel S. Deutschlands gelbe Galle. Eine kleine Wissenssoziologie des teutonischen Neides / S. Neckel // Die Neidgesellschaft : Kursbuch, H. 143 / hrsg. K.M. Michel, I. Karsunke, T. Spengler. – Berlin : Rowohlt Verlag GmbH, 2001. – S. 2–10.
18. Otto J.H. Emotionspsychologie / J.H. Otto, H.A. Euler, H. Mandl. – Weinheim : PVU, 2000. – 468 S.
19. Schluessler F.-M. Neid als Faktor interaktiven Handelns / F.-M. Schluessler : Abschlussarbeit zur Erlangung des Magister Artium an der Johann-Wolfgang-Goethe Universität. – Frankfurt / Main : Johann-Wolfgang-Goethe Universität, 2008. – 88 S.
20. Vogel S. Neid / Stephan Vogel. – Regensburg : Roderer, 1992. – 76 S.

## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Костянтин Мізін – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

*Наукові інтереси:* зіставна лінгвокультурологія, зіставна лінгвоконцептологія, теорія фразеології, перекладознавство.

УДК 811.111–626.32

## ПРОБЛЕМА ІМПЛІЦИТНОСТІ В ЛІНГВІСТИЦІ

Ганна ПРИХОДЬКО (Запоріжжя, Україна)

У статті розглядається когнітивна природа імпліцитності. Проблема імпліцитності постала у зв'язку з усвідомленням того, що ми отримуємо з окремого висловлювання значно більше інформації, ніж її міститься в ньому як у мовленнєвому утворенні.

**Мета** запропонованої статті полягає в тому, щоб показати складну когнітивну природу імпліцитності та її важливість для розуміння інформації, що міститься в дискурсі.

Імпліцитний характер висловлювання є відображенням асиметрії форми й змісту, невідповідності категорій мови й форм мислення, що відзначається в цілій низці фундаментальних досліджень. Аналіз прямих і непрямих способів відображення реальної дійсності безпосередньо пов'язаний з вивченням прихованих, імпліцитних категорій, існування яких у мові є одним із проявів асиметрії відношень між одиницями плану змісту й одиницями плану виразу.

Однією з найхарактерніших ознак висловлювання є його імпліцитний характер, що проявляється в тому, що при номінації подій реальної дійсності деякі елементи денотата не отримують експліцитного вираження у складі мовленнєвого висловлювання. Будь-яке висловлювання у більшості випадків містить низку імпліцитних моментів, які є його неодмінною органічною властивістю.

Значна увага в лінгвістичній літературі відводиться питанню про пресупозиції, що виражають логічні категорії висловлювання. До пресупозицій відносять не лише імпліцитні конотативні елементи висловлювання, але й комунікативно нерелевантні компоненти значення слова. Імпліцитність не тотожна пресупозиції, оскільки імпліцитність – це те, про що ми не хочемо або не можемо говорити прямо, а пресупозиція – це фонові знання, котрі не потребують пояснень (знання мови, світу, контексту, особливостей комунікативної ситуації).

Імпліцитність у вужчому значенні поширюється на різноманітні редукції в синтаксисі. Сюди ж слід віднести імплікації, що є складовими семантики відповідних висловлювань. Зрозуміло, що синтаксичну й лексичну імпліцитність об'єднує достатня прозорість імпліцитних значень, що лежать на поверхні й не вимагають значних мисленнєвих зусиль. Імпліцитність у широкому розумінні являє собою складну взаємодію лінгвального й екстралінгвального (сумарний смисл експліцитного значення висловлювання й значущого фону мовлення). Вона передбачає приховане чи непряме вираження якогось значення, має безпосереднє відношення до тексту чи висловлювання й трактується як явище, що супроводить мовленнєворозумовий процес.

Відмінність між двома різновидами імпліцитності варто, на нашу думку, закріпити термінологічно. Перший міг би назватися **лексико-граматична імпліцитність**, а другий – **когнітивно-комунікативна імпліцитність**. Дослідження імпліцитності дозволяє ясніше уявити собі когнітивні процеси в свідомості та когнітивні можливості людини.

**Ключові слова:** імпліцитність, асиметрія, пресупозиція, лінгвальний, екстралінгвальний, когнітивний, лексико-граматична, когнітивно-комунікативна.

В статье рассматривается когнитивная природа имплицитности. Проблема имплицитности появилась в связи с осознанием того, что мы извлекаем из отдельного высказывания гораздо больше информации, чем ее содержится в нем как в речевом образовании.

**Цель** предлагаемой статьи заключается в том, чтобы показать сложную когнитивную природу имплицитности и ее важность для понимания информации, которая содержится в дискурсе.

Имплицитный характер высказывания является отражением асимметрии формы и содержания, несоответствия категорий языка и форм мышления, что отмечается в целом ряде фундаментальных исследований. Анализ прямых и косвенных способов отображения реальной действительности непосредственно связан с изучением скрытых, имплицитных категорий, существование которых в языке является одним из проявлений асимметрии отношений между единицами плана содержания и единицами плана выражения.

Одним из характерных признаков высказывания является его имплицитный характер, что проявляется в том, что при номинации событий реальной действительности некоторые элементы денотата не получают эксплицитного выражения в составе речевого высказывания. Любое высказывание в большинстве случаев содержит ряд имплицитных моментов, которые являются его непременным органическим свойством.

Значительное внимание в лингвистической литературе отводится вопросу о пресуппозициях, выражающих логические категории высказывания. К пресуппозициям относят не только имплицитные конотативные элементы высказывания, но и коммуникативно нерелевантные компоненты значения слова. Имплицитность не тождественна пресуппозиции, поскольку имплицитность – это то, о чем мы не хотим или не можем говорить прямо, а пресуппозиция – это

фооновые знания, которые не требуют объяснений (знание языка, мира, контекста, особенностей коммуникативной ситуации).

Имплицитность в узком смысле распространяется на различные редукции в синтаксисе. Сюда же следует отнести импликаци, которые являются составными семантики соответствующих высказываний. Понятно, что синтаксическую и лексическую имплицитность объединяет достаточная прозрачность имплицитных значений, лежащих на поверхности и не требующих значительных мыслительных усилий. Имплицитность в широком смысле представляет собой сложное взаимодействие лингвистического и экстралингвистического (суммарный смысл эксплицитного значения выражения и значимого фона речи). Она предусматривает скрытое или косвенное выражение какого-либо значения, имеет непосредственное отношение к тексту или высказыванию и трактуется как явление, сопровождающее речемыслительный процесс.

Различие между двумя разновидностями имплицитности необходимо, по нашему мнению, закрепить терминологически. Первая могла бы называться лексико-грамматическая имплицитность, а вторая – когнитивно-коммуникативная имплицитность. Исследование имплицитности позволяет яснее представить себе когнитивные процессы в сознании и когнитивные возможности человека.

**Ключевые слова:** имплицитность, асимметрия, Пресуппозиция, лингвальный, экстралингвистический, когнитивный, лексико-грамматическая, когнитивно-коммуникативная.

*The article deals with the cognitive nature of implicitity. The problem of implicitity arose in connection with the realization that we extract from a separate utterance much more information than it contains as a speech formation.*

*The purpose of the proposed article is to show the complex cognitive nature of implicitity and its importance for understanding the information contained in the discourse.*

*The implicit nature of the utterance is a reflection of the asymmetry of form and content, of the discrepancy between the categories of language and forms of thought, which is noted in a number of fundamental studies. The analysis of direct and indirect ways of displaying reality is directly related to the study of hidden, implicit categories, the existence of which in the language is one of the manifestations of asymmetry of relations between units of the content plan and the units of the expression plan.*

*One of the most characteristic features of the utterance is its implicit character, which is manifested in the fact that when nominating events of reality, some elements of denotate do not receive an explicit expression as part of a speech utterance. Any utterance in most cases contains a number of implicit moments, which is its indispensable organic property.*

*Considerable attention in the linguistic literature is paid to the question of presuppositions expressing the logical categories of utterance. Presuppositions include not only implicit connotative elements of the utterance, but also communicatively irrelevant components of the meaning of the word. Implicitity is not the same as presupposition, because implicitity is something we do not want or can not speak directly, and presupposition is background knowledge that does not require explanations (knowledge of language, world, context, peculiarities of a communicative situation).*

*Implicitity in the narrower sense extends to various reductions in the syntax. It should also include implications, which are the components of the semantics of the corresponding utterances. It is clear that syntactic and lexical implicitity combines sufficient transparency of implicit values that lie on the surface and do not require significant thought efforts. The implicitity in the broad sense is a complex interaction of lingual and extralingual (the total meaning of the explicit meaning of the utterance and meaningful background of speech). It involves a hidden or indirect expression of a certain meaning, is directly related to the text or utterance, and is treated as a phenomenon that accompanies the speech-minded process.*

*The difference between these two varieties of implicitity, in our opinion, must be fixed terminologically. The first one could be called lexico-grammatical implicitity, and the second one is cognitive-communicative implicitity. Investigation of implicitity allows to present more clearly the cognitive processes which take place in the consciousness and the cognitive abilities of a person.*

**Key words:** implicitity, asymmetry, presupposition, lingual, extralingual, cognitive, lexico-grammatical, cogelesic-grammatical cognitive-communicative.

**Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.** Дослідження лексичних, семантичних і структурних одиниць комунікації (що включає лексичні мовні одиниці, які актуалізуються в мовленні з відповідними номінацією і конотаціями, а також синтаксичну структуру речень і відповідні до даного висловлювання мовленнєві акти) неодмінно пов'язане з вивченням не лише того, що експлікується у висловлюваннях дискурсу, актуалізуючи універсальні стратегії, а й того, що імплікується, є прихованим своєрідним, смисловим тлом комунікації, тобто репрезентація преферентних стратегій дискурсу.

Проблема імпліцитності постала у зв'язку з усвідомленням того, що ми добуваємо з окремого висловлювання значно більше інформації, ніж її міститься в ньому як у мовленнєвому утворенні.

**Мета** запропонованої статті полягає в тому, щоб показати складну когнітивну природу імпліцитності та її важливість для розуміння інформації, що міститься в дискурсі.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** В сучасній лінгвістичній науці сформувалося уявлення про те, що в дискурсі можуть бути присутніми різні види



імпліцитної інформації. Імпліцитна інформація різноманітної природи є джерелом багатозначності повідомлення, лежить в основі багатьох реакцій реципієнта, які складають механізми розуміння дискурсу, і впливає на процеси його сприйняття і осмислення. З погляду реципієнта, зміст сприйманого ним тексту є динамічною моделлю деякого фрагмента реального світу, і розуміння його повинно ґрунтуватися на вже відомих фактах. Іншими словами, структура змісту дискурсу завжди включає пресупозитивний і імплікативний компоненти [1].

Імпліцитний характер висловлювання є відображенням асиметрії форми й змісту, невідповідності категорій мови й форм мислення, що відзначається в цілій низці фундаментальних досліджень. Аналіз прямих і непрямих способів відображення реальної дійсності безпосередньо пов'язаний з вивченням прихованих, імпліцитних категорій, існування яких у мові є одним із проявів асиметрії відношень між одиницями плану змісту й одиницями плану виразу.

Дослідження структури висловлювання дозволило лінгвістам виділити такі його основні ознаки: ситуативність, вибірковість у доборі мовних засобів, модальність, компресія та рівнева інтеграція, під якою розуміють позначення одного й того ж елемента ситуації мовними одиницями різних рівнів. Однією з найхарактерніших ознак висловлювання є його імпліцитний характер, що проявляється в тому, що при номінації подій реальної дійсності деякі елементи денотата не отримують експліцитного вираження у складі мовленнєвого висловлювання. Будь-яке висловлювання у більшості випадків містить низку імпліцитних моментів, які є його неодмінною органічною властивістю.

У лінгвістичній науці, як вітчизняній, так і зарубіжній, склалося кілька теоретичних концепцій, що проявилось у тлумаченні сутності імпліцитності.

1. Лінгвісти, що вивчають питання 'прихованої граматики', вбачають в граматичних формах наявність кількох імпліцитних значень. Так, О.М. Старикова визначає імпліцитність як 'формальну' невираженість елементів чи ланок глибинної структури висловлювання' [6], розглядаючи явище семантичного еліпсиса, в якому невираженість елемента висловлювання не порушує правильності граматичної структури висловлювання.

2. Розуміння імпліцитності як невираженості формальними засобами граматичних і лексико-граматичних категорій. Б. Уорф виділяє приховані категорії, що не отримали формального вираження в складі висловлювання, й категорії відкриті, що мають формальне вираження в кожному реченні, до якого входить член цієї категорії. До імпліцитних категорій він відносить інтранзитивність англійського дієслова, а також категорію роду іменників цієї ж мови [8].

3. Існує думка, що імпліцитність властива одиницям семантичного й лексичного рівнів. Слово – це назва загального й найменування індивідуального, конкретного. У конкретному вживанні слова в ньому у 'знятому' вигляді присутнє загальне, а його узагальнене використання імплікує конкретність, одиничність [2].

4. Імпліцитність вбачається у відсутності формальних засобів вираження смислових зв'язків між компонентами словосполучення або висловлювання, а також між окремими висловлюваннями. Деякі лінгвісти до імпліцитних елементів висловлювання відносять невиражені компоненти висловлювання, відрізняючи при цьому, що заміна останніх на експліцитні змінює його зміст [5].

5. Згідно з найбільш поширеною точкою зору, імпліцитність є результатом пропущення окремих компонентів чи ланок у структурі висловлювання. При цьому одні лінгвісти вважають, що імпліцитність характерна лише для семантичного еліпсису, при якому, на відміну від граматичного, пропущення компонентів висловлювання не зумовлює порушення зв'язку між складовими висловлювання й не спричиняється до зрушень у структурі останнього [4, с. 7-8].

6. Має місце точка зору, згідно з якою імпліцитність ототожнюється з найрізноманітнішими пресупозиціями. Так, до імпліцитних пресупозицій відносять невербальні ланки смислової структури висловлювання. Інколи пресупозиції зараховують до супровідних, конотативних елементів речення. Пресупозиції виражають умови, наявність

яких зумовлює правдивість, реальність, ефективність висловлювання [7, с. 120-124]. Значна увага в лінгвістичній літературі відводиться питанню про пресупозиції, що виражають логічні категорії висловлювання. До пресупозицій відносять не лише імпліцитні конотативні елементи висловлювання, але й комунікативно нерелевантні компоненти значення слова.

**Виклад основного матеріалу.** На наш погляд, імпліцитність не тотожна пресупозиції, оскільки імпліцитність – це те, про що ми не хочемо або не можемо говорити прямо, а пресупозиція – це фонові знання, котрі не потребують пояснень (знання мови, світу, контексту, особливостей комунікативної ситуації).

Пресупозиції – це невиражені імплікації з висловлювання, а саме імплікації назад, у напрямку, що є зворотнім по відношенню до розгортання мовленнєворозумового процесу [3, с. 146]. Пресупозиція – це сукупність імпліцитних суджень, які відносяться до експліцитного смислу висловлювання як умови до наслідку; вони звернені в минуле, а імплікації спрямовані в майбутнє. Пресупозиція служить підґрунтям для вираження того, що не може бути повно й точно висловлене прямо. В такий спосіб пресупозиція пересікається з імпліцитністю як результат з причиною, при цьому пересікання локалізується лише в одному компоненті імпліцитності – в її мотивуючій основі.

З точки зору когнітивної лінгвістики імпліцитність можна порівняти з інференцією, оскільки приховані смисли, не виражені вербально в тексті чи висловлюванні, встановлюються на підставі мовної компетенції, знань про світ та наявних у тексті повідомлення показчиків. Підкреслюючи широкий аспект дії інференції, представники когнітивізму відзначають, що без вивідних даних часто буває неможливо вирішити лексичну й структурну неоднозначність, відтворити необхідні логічні зв'язки для розуміння того, що імплікується в конкретному висловлюванні чи тексті.

Отже, під поняття імпліцитності зводяться різні явища як лінгвального, так і нелінгвального характеру. Таке широке трактування імпліцитності свідчить про те, що чимало у вивченні цього явища залишається ще не цілком ясним і визначеним. Відсутність єдиної концепції в розумінні імпліцитності можна пояснити розходженнями у вихідних положеннях лінгвістів та розмаїттям застосовуваних ними методів дослідження цього феномена. Враховуючи викладене стосовно цієї проблеми, можна стверджувати, що розбіжності в ній пов'язані з уживанням поняття імпліцитності як у вузькому, так і широкому розумінні. Розмежування в цьому питанні є принципово важливим. Імпліцитність у вузькому значенні поширюється на різноманітні редукції в синтаксисі. Сюди ж слід віднести імплікації, що є складовими семантики відповідних висловлювань. Зрозуміло, що синтаксичну й лексичну імпліцитність об'єднує достатня прозорість імпліцитних значень, що лежать на поверхні й не вимагають значних мисленнєвих зусиль.

Імпліцитність у широкому розумінні являє собою складну взаємодію лінгвального й екстралінгвального (сумарний смисл експліцитного значення висловлювання й значущого фону мовлення). Вона передбачає приховане чи непряме вираження якогось значення, має безпосереднє відношення до тексту чи висловлювання й трактується як явище, що супроводить мовленнєворозумовий процес. Імпліцитність цього роду повинна розглядатися як одна з універсальї мовленнєвого спілкування. Відмінність між двома різновидами імпліцитності варто, на нашу думку, закріпити термінологічно. Перший міг би назватися **лексико-граматична імпліцитність**, а другий – **когнітивно-комунікативна імпліцитність**.

Найзагальною лінгвальною підставою для появи імпліцитності є відсутність ізоморфізму між планом вираження та планом змісту. Екстралінгвальною основою її є сукупна дія психологічного, логічного, соціального й ситуативного факторів.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Отже, можна вважати, що в основі імпліцитності лежить унікальна можливість нашого мислення до одночасної побудови декількох ментальних проєкцій (наприклад, проєкції пропозиції буквального змісту і проєкції пропозиції можливого тлумачення у висловлюванні; проєкції основної ситуації дискурсу і проєкції можливого розвитку подій в дискурсі). Підсумовуючи зазначимо, що в основі імпліцитності лежить унікальний "навик" мозку до одночасної побудови декількох

ментальних проєкцій (наприклад, проєкції пропозиції буквального сміслу і проєкції пропозиції можливого тлумачення в висловлюванні, проєкції основної ситуації тексту і проєкції можливого розвитку подій в тексті). Дослідження імпліцитності дозволяє ясніше уявити собі когнітивні процеси в свідомості і когнітивні можливості людини.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вардуль И.Ф. К вопросу о явлении эллипса // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М.: Наука. – 1969. – С. 64 – 66.
2. Никитин М.В. Курс лингвистической семантики: Учебное пособие. – 2-е изд., доп. и испр. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2007. – 819 с.
3. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
4. Овсянникова Е.В. Основные функции имплицитных смыслов в высказываниях и текстах (на материале англоязычной прзы): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04/РГПУ им. А.И. Герцена. – СПб., 1993. – 19 с.
5. Пешкова Н. П. Импліцитність як онтологічне свойство тексту // Семантические, грамматические и когнитивные категории языка: сб. науч. тр. Уфа: Гилем, 2007. С. 32–37.
6. Старикова Е.Н. Проблемы имплицитной номинации в современном английском языке: Автореф. дис... д-ра филол. наук: 10.02.04/ Киевский госуниверситет им. Т.Г. Шевченко. – К., 1976. – 41 с.
7. Fillmore Ch. J. Types of Lexical Information // Studies in Syntax and Semantics / Ed. by F. Kiefer. – Dordrecht: Reidel. – 1969. – P. 109 – 137.
8. Whorf B.L. Language, Thought and Reality. – Wiley, London: Chapman & Hall, 1956. – 278 p.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ганна Приходько** – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології факультету іноземної філології Запорізького національного університету.

*Наукові інтереси:* когнітивна лінгвістика, концептологія, прагматика, лінгвокультурологія.

УДК 81'1:811.161.2

## ДИНАМІКА РОЗВИТКУ КОНЦЕПТУ НАВЧАННЯ У СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

**Оксана ДЗЮБЕНКО (Київ, Україна)**

*Дослідження проведено у руслі антропоцентричної наукової парадигми, у межах якої людина є центром світобудови, мовні явища розглядаються у межах триади “мова, людина та культура”. У статті висвітлені актуалізовані компоненти складників концепту НАВЧАННЯ у представників українського студентства як виразників філософії буття українців на сучасному часовому зрізі на основі проведеного рецептивного психолінгвістичного експерименту (методу прямого тлумачення значення). Аналізуються результати “реального” дискурсу порівняно з експлікацією досліджуваного концепту у наївному дискурсі. Засвідчено динаміку розвитку складників концепту НАВЧАННЯ шляхом зіставлення ядерних логем наївного дискурсу з реакцією на них респондентів у психолінгвістичному експерименті. З’ясовано, що серед запропонованих висловів-логем 43 % продемонстрували зміну суспільних настанов у картині світу сучасної української молоді: пейоризацію таких чеснот, як розум і знання в суспільній свідомості українців, зміну поглядів на гендерну нерівність, зокрема жіночий розум й освіту, а також на передбачливість під впливом західноєвропейської прагматично спрямованої ментальності. Експериментально засвідчено певні світоглядні відмінності серед трьох категорій респондентів відповідно до їх майбутнього фаху.*

**Ключові слова:** антропоцентрична наукова парадигма, картина світу, концепт, наївний дискурс, психолінгвістика, “реальний” дискурс, рецептивний експеримент.

*Исследование проведено в русле антропоцентрической научной парадигмы, в рамках которой человек является центром мироздания, языковые явления рассматриваются в рамках триады «язык, человек и культура». В статье освещены актуализированные компоненты составляющих концепта ОБУЧЕНИЕ у представителей украинского студенчества как выразителей философии бытия украинцев на современном временном срезе на основе проведенного рецептивного психолингвистического эксперимента (метода прямого толкования значения). Анализируются результаты “реального” дискурса по сравнению с экспликацией исследуемого концепта в наивном дискурсе. Засвидетельствовано динамику развития составляющих концепта ОБУЧЕНИЕ путем сопоставления ядерных логем наивного дискурса с реакцией на них респондентов в психолингвистическом эксперименте. Выяснено, что среди предложенных высказываний-логем 43 % продемонстрировали изменение общественных установок в картине мира современной украинской молодежи: пейоризацию таких достоинств, как ум и знания в общественном сознании украинцев, изменение взглядов на гендерное неравенство, в частности женский ум и образование, а также на предусмотрительность под влиянием западноевропейской прагматично направленной*

ментальності. Експериментально підтверджено определенные мировоззренческие различия среди трех категорий респондентов в соответствии с их будущей профессией.

**Ключевые слова:** антропоцентрична научная парадигма, картина мира, концепт, наивный дискурс, психолінгвістика, "реальный" дискурс, рецептивный эксперимент.

*The research is conducted in the context of anthropocentric scientific paradigm, within which a person is the center of the universe, language phenomena are studied within the triad of "language, person and culture." The article highlights the updated components of the TEACHING / LEARNING concept in the representatives of the Ukrainian students as the expressions of the Ukrainian philosophy of being at the present time slice based on the conducted receptive experiment (a method of direct interpretation of meaning) as a kind of psycholinguistic experiment. With this method, additional semantic features of the investigated concept are singled out. Reference group – young people aged from 17 to 22 years: students of three specialties. In the research the reception of the combination of statements in the logical-semantic groups – logemes was chosen. Logeme is defined as a general outlook, which unites groups of certain characteristics and evaluations of individual cultural meaningful meanings. The results of "real" discourse are analyzed in comparison with the explication of the investigated concept in naive discourse. The dynamics of the components of the TEACHING / LEARNING concept through the comparison of basic logemes of naive discourse with the respondents' responding to them in a psycholinguistic experiment is confirmed. It was found that among thirty-five proposed phrases, fifteen (43%) demonstrated a change in social guidance in the picture of the world of modern Ukrainian youth: the pejorization of such virtues as mind and knowledge in the public consciousness of Ukrainians, changing views on gender inequality, in particular women's mind and education, on foresight under the influence of West European pragmatically directed mentality. Certain ideological differences among the three categories of respondents according to their future profession were experimentally confirmed.*

**Key words:** anthropocentric scientific paradigm, image of the world, concept, naive discourse, psycholinguistics, "real" discourse, receptive experiment.

Сучасна лінгвістична наука розвивається під проводом антропоцентричної наукової парадигми, адже людина стає центром світобудови та досліджень. Антропоцентричний принцип пов'язаний з розглядом лінгвальних явищ у межах тріади "мова, людина та культура". У руслі нової парадигми фокус дослідницької уваги переміщується з уже вивченого центру на проблемну периферію і закріплюється на перехресті галузей наукових знань: виникають психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, етнопсихологія, етногерменевтика, психолінгвістика, лінгвопалеонтологія, соціолінгвістика, когнітивна психологія, лінгвогносеологія, лінгвокультурологія та інші науки. У сучасних дослідженнях набувають поширення експериментальні психолінгвістичні прийоми, адже «об'єктом експерименту є людина – пересічний носій мови, який породжує тексти, сприймає тексти і виступає як інформант для дослідника» [1, с. 117]. Відтак перераховані чинники й засвідчують **актуальність** дослідження.

У науковій розвідці ми розв'язуватимемо таке **завдання**: встановлення актуалізованих компонентів смислів концепту НАВЧАННЯ у представників студентського середовища як виразників ідеології сучасного суспільства. Для реалізації цього завдання ми обрали рецептивний експеримент як різновид психолінгвістичного експерименту.

**Огляд останніх досліджень і публікацій.** Значний внесок у становлення та розвиток психолінгвістики внесли О. Леонт'єв, Аж. Міллер, Ж. Нуазе, М. Фрумкіна, О. Залевська та інші вчені. У сучасних лінгвістичних дослідженнях психолінгвістичний аспект вивчається під різним кутом зору у працях Н. Лящук, О. Сурмач, В. Чабаненко, І. Стадній, Д. Терехової, І. Чередниченко, Н. Пилипенко, О. Кирилюк, О. Бардіної та інших лінгвістів, у межах різних типів дискурсу: політичного (О. Холод), рекламного (О. Степанюк, В. Овдіюк), висвітлюються психолінгвістичні аспекти перекладу (Ю. Крилова-Грек, Н. Півень). Концепти досліджуються шляхом психолінгвістичних експериментів у працях К. Мізіна, Т. Попової, О. Мазепоної, Я. Боровик та ін.

**Виклад основного матеріалу.** При моделюванні змістової структури концепту НАВЧАННЯ видається принципово важливим з'ясування його актуалізованих складників у свідомості безпосередніх носіїв мови. З цією метою ми звернулися до "реального" дискурсу (У. Чейф) української молоді, провівши рецептивний психолінгвістичний експеримент (метод прямого тлумачення значення). Рецептивний експеримент – психолінгвістичний експеримент, спрямований на сприйняття, розуміння тексту. Такий метод дозволяє виділити додаткові семантичні ознаки досліджуваного концепту. Референтна група – молодь віком від 17 до 22 років (загальна кількість – 302 особи). Цю групу склали три категорії студентів: перша категорія – студенти математично-технічних спеціальностей, друга – студенти філологічних спеціальностей; третя – студенти медичних спеціальностей.

У дослідженні обрано прийом об'єднання висловлювань у логіко-семантичні групи – логеми. Тракуємо логему за П. Чесноковим [5] як загальну вихідну думку, яка об'єднує групи певних характеристик і оцінок окремих культурно значущих смислів. Для з'ясування загальної динаміки компонентів концепту НАВЧАННЯ у статті розглядаються результати “реального” дискурсу (на прикладі проведеного рецептивного психолінгвістичного експерименту) порівняно з експлікацією досліджуваного концепту у наївному дискурсі. На основі аналізу паремійних одиниць дослідивши наївний дискурс, нами було виділено тридцять п'ять ядерних логем. З метою простежити динаміку розвитку цих логем у суспільній свідомості українців у рецептивному експерименті респондентам було запропоновано подати особисту думку щодо змісту цих тридцяти п'яти висловів (потрібно було обрати одну з трьох можливих відповідей: “повністю згоден”, “частково згоден”, “не згоден”).

Серед тридцяти п'яти запропонованих респондентам висловів-логем, які були виділені нами як ядерні в наївному дискурсі, п'ятнадцять засвідчили смислову зміну суспільних настанов. Так, логема *Навчати старих – марна справа* була виокремлена у наївному дискурсі української мови, а “реальний” дискурс продемонстрував інші результати: більшість респондентів (42 %) обрали відповідь “частково згоден”, 32 % не погодилися з висловом і лише 26 % погодилися з висловом. Такі відповіді, напевно, пов'язані зі зміною соціальних потреб і стандартів у сучасному суспільстві, для якого дедалі актуальнішим стає прагнення до постійного самовдосконалення, критичного мислення: певна частина населення має дві вищі освіти, великою популярністю користуються різноманітні мовні, психологічні й творчі курси, які відвідують і люди похилого віку. Логема *Знання – засіб досягнення матеріальних благ*, яка характеризувалася великою частотністю паремійних експлікацій у наївному дискурсі, у “реальному” дискурсі засвідчена іншими даними: 63 % відповіли “частково згоден”, 24 % дали ствердну відповідь і 13 % дали заперечну відповідь, що відображає сучасне уявлення частини українців про те, що знання не є запорукою отримання матеріальних статків, яких можна досягнути іншим шляхом. Про часткове знецінення феномена розуму в суспільній свідомості українців свідчать такі результати експерименту: *Розум має більшу цінність, ніж багатство* (“частково згоден” – 45 %, “повністю згоден” – 41 %, “не згоден” – 11 %), *Розумна людина високо поцінюється у сучасному суспільстві* (“частково згоден” – 42 %, “повністю згоден” – 41 %, “не згоден” – 17 %), *Розум переважає силу* (“частково згоден” – 48 %, “повністю згоден” – 42 %, “не згоден” – 10 %). Логеми *Вроджений розум цінніший за набуті знання* та *Хитрість – майже те саме, що й мудрість*, які властиві наївному дискурсу, у “реальному” дискурсі демонструють протилежні показники: більшість респондентів відповіли “не згоден” (43 % на перший вислів та 55 % на другий вислів), відповідь “частково згоден” дали 41 % на перший вислів та 33 % на другий вислів, погодилися з висловом лише 15 % та 12 % відповідно. Мотивація саме таких відповідей – ще й у тому, що молодим людям поряд з юнацьким максималізмом, базованим на ще не втрачених ідеалах, властивий життєвий прагматизм, активно нав'язуваний сучасним суспільством. Логема *Жінки – менш розумні особи* відбиває динаміку зміни ставлення до жіночого розуму, освіти жінок й сексизму загалом: наївний дискурс фіксує поширення цієї думки, а для сучасних суспільних настанов вона не властива, для них не є характерним розподіл розумових здібностей за гендерною ознакою (більшість респондентів дали заперечну відповідь (73 %), 15 % осіб частково погодилися, тільки 12 % дали схвальну відповідь). Слід зазначити, що 90 % інформантів, які погодилися з висловом, – особи чоловічої статі.

Зафіксовано певні відмінності й у ставленні сучасного молодіжного середовища до дурнів. Логема *Дурість є вродженою вадою*, наявна у наївному дискурсі, не знаходить підтримки у “реальному” дискурсі (“не згоден” – 69 %, “частково згоден” – 19 %, “повністю згоден” – 12 %). Більшість респондентів (64 %) також не погодилися з висловом *Якщо дурний, то це назавжди*, частково погодилося 24 %, повністю погодилося лише 12 %. Про знецінення ролі розуму в сучасних світоглядних позиціях українців свідчать реакції

студентів на логему наївного дискурсу *Бути дурнем – велике лихо*: більшість (43 %) дала заперечну відповідь.

Про зміну суспільних імперативів свідчать і реакції респондентів на такі вислови. Логема *Поверхневі знання – небезпечні* не була ядерною в наївному дискурсі, натомість “реальний” дискурс виявив актуальність цієї логеми серед сучасного українського суспільства: з цим висловом частково погодилися 45 %, другу позицію займає відповідь “повністю згоден” (30 %), відповідь “не згоден” дали 25 %. Логема *Терпіння, старанність і наполегливість – запорука успіху* у наївному дискурсі мала лише поодинокі паремійне представництво, а в “реальному” дискурсі засвідчена іншими даними: більшість респондентів (67 %) дали ствердну відповідь, 27 % частково погодилися, 6 % осіб дали заперечну відповідь.

Проведений психолінгвістичний експеримент продемонстрував і те, що українці під впливом західноєвропейської прагматично спрямованої ментальності переглянули свою думку щодо передбачливості. Так, логема *Розумний вміє передбачати наслідки*, яка в українському наївному дискурсі мала спорадичну експлікацію, у “реальному” дискурсі має такі показники: “повністю згоден” – 47 %, “частково згоден” – 40 %, “не згоден” – 14 %.

Результати експерименту виявили певні відмінності серед трьох категорій респондентів (за ознакою майбутнього фаху). Вислів *Здобування знань потребує докладання значних зусиль* викликав найбільшу кількість ствердних відповідей студентів-медиків серед усіх респондентів – 29 % порівняно з 25 % філологів та 20 % студентів технічних спеціальностей. На вислів *Терпіння, старанність і наполегливість – запорука успіху* найбільше відповідей “повністю згоден” дали медики – 26 %, серед філологів – 20 %, серед студентів технічних спеціальностей – 21 %, крім того, медики дали й найменше негативних відповідей (лише 1,3 %). Схожа ситуація зафіксована і щодо вислову *Знання ніколи не бувають зайвими*, з яким повністю погодилася більша частина медиків (32 %) порівняно зі студентами інших спеціальностей (28 % філологів і 25 % студентів технічних спеціальностей). Як бачимо, студенти-медики більше, ніж студенти інших спеціальностей, апелюють до наполегливості й терпіння у процесі отримання знань, їм також більшою мірою властиве розуміння того, що знання ніколи не бувають зайвими. Отримані результати, безперечно, є вмотивованими, адже у медичній освіті надзвичайно високою є роль всебічних знань і наполегливості. Вислів *Розумна людина високо поціновується в сучасному суспільстві* знайшов найбільшу “підтримку” серед медиків: відповідь “повністю згоден” дали 20 % порівняно з 9 % студентів-філологів і 12 % студентів технічних спеціальностей. Студенти-філологи дали найменшу кількість ствердних відповідей на вислів *Знання – засіб досягнення матеріальних благ* та найбільшу кількість ствердних відповідей щодо вислову *Володіти знаннями – не означає бути матеріально забезпеченим*.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Отже, зіставлення ядерних логем наївного дискурсу з реакцією на них респондентів у психолінгвістичному експерименті засвідчило динаміку розвитку складників концепту НАВЧАННЯ. Серед тридцяти п’яти запропонованих висловів-логем п’ятнадцять (43 %) демонструють зміну суспільних настанов, зокрема пейоризацію таких чеснот, як розум і знання в суспільній свідомості українців. Зафіксовано зміну ставлення до жіночого розуму й освіти. Засвідчено й таку динаміку: під впливом західноєвропейської прагматично спрямованої ментальності українці переглянули ставлення до передбачливості. Результати експерименту продемонстрували певні світоглядні відмінності серед трьох категорій респондентів відповідно до їх майбутнього фаху. Видається **перспективним** в подальших наукових розвідках описати динаміку розвитку концепту НАВЧАННЯ на прикладі результатів проведеного психолінгвістичного експерименту серед людей різних вікових категорій.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. – 598 с.
2. Мартінек С. Емпіричні й експериментальні методи у сучасній когнітивній Лінгвістиці / С. Мартінек // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2011. – Випуск 52. – С. 25–32.

3. Мізін К.І. Психолінгвістичний експеримент чи соціолінгвістичний моніторинг? Епістеміологічні пошуки аксіологічної фразеології (на матеріалі компаративної фразеології) / К.І. Мізін // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 67–79.
4. Попова Т.О. Психосемантика універсальних етичних концептів в етновній картині світу : автореф. дис... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.15 – загальне мовознавство / Т.О. Попова. – К. : [Б. в.], 2004. – 20 с.
5. Чесноков П.В. Основные единицы языка и мышления / П.В. Чесноков. – Ростов-на-Дону : Ростовское книжное издательство, 1966. – 288 с.
6. Bahner W. "Paradigm" or "Current" in the history of Linguistics / W. Bahner // Proceedings of the XIIIth Congress of Linguistics. – 1983. – P. 847–849.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Оксана Дзюбенко** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства Київського університету імені Бориса Грінченка.

*Наукові інтереси:* концептологія, етнолінгвістика, психолінгвістика, зіставне мовознавство, культура античного світу.

УДК 811.11.2. / 161.1'25/ 276.5: 796.332

## ЛЕКСИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА ФУТБОЛ В РУССКОЙ И НЕМЕЦКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

**Галина КОЗУБ, Мария ОЛЬХОВИК (Полтава, Украина)**

*В статье исследуется проблема лексической репрезентации концепта ФУТБОЛ в русской и немецкой лингвокультурах. Авторы определяют роль футбола в жизненном пространстве человека, его значение как супердискурса, дают лексикографическое описание ядерной лексемы ФУТБОЛ, отмечают два уровня вербализации концепта ФУТБОЛ – официальный и разговорный, анализируют основные лексико-семантические группы концепта ФУТБОЛ в русском и немецком языках, делают выводы о национальной специфике футбольного дискурса.*

**Ключевые слова:** языковая картина мира, когнитивная лингвистика, концепт, концептосфера, дискурс, коннотация, коммуникация.

*У статті досліджується проблема лексичної репрезентації концепту ФУТБОЛ у російській та німецькій лінгвокультурах. Автори визначають роль футболу у життєвому просторі людини, його значення як супердискурсу, дають лексикографічний опис ядерної лексики ФУТБОЛ, відзначають два рівні вербалізації концепту ФУТБОЛ – офіційний та розмовний, аналізують основні лексико-семантичні групи концепту ФУТБОЛ у російській та німецькій мовах, роблять висновки щодо національної специфіки футбольного дискурсу.*

**Ключові слова:** мовна картина світу, когнітивна лінгвістика, концепт, концептосфера, дискурс, конотація, комунікація.

*In the article the problem of lexical representation of the FOOTBALL concept in the Russian and German linguocultures is researched. Authors define the role of football in people's life; they also give lexicographic descriptions of FOOTBALL as a main lexeme. Two kinds of verbalizations of the concept FOOTBALL – colloquial and official – were presented. In the paper is analyzed the basic lexico-semantic groups of the FOOTBALL concept in Russian and German. It was conclude that the concept FOOTBALL represents the national specificity of football discourse.*

Каждый язык функционирует в рамках определенной картины мира, которая является системой отраженных в языковой семантике образов, интерпретирующих опыт народа, говорящего на данном языке. Современные лингвисты (Н.Д. Арутюнова, Ю.Д. Апресян, А. Вежицкая, Б.А. Серебренников, Ю.С. Степанов, В.Н. Телия и др.) рассматривают картину мира как один из способов накопления, хранения, передачи, интерпретации и воспроизведения информации. Изучая отдельные картины мира или их фрагменты (индивидуальные, коллективные, поэтические и др.) они приходят к выводу, что помимо информации общечеловеческой, общерегиональной, каждый язык сохраняет в себе информацию культурно-специфическую, характерную только для конкретного народа. Эта информация отражает особенности экономики, географии, общественного устройства, фольклора, всех видов искусства, науки, разных сторон быта, обычаев народа — носителя языка. И в то же время в культуре каждого народа можно найти не только элементы, присущие данной общности людей, но и универсальные характеристики. Выявить специфические национально-культурные и универсальные черты того или иного народа

помогают концепты — единицы культуры, составляющие языковую картину мира и представляющие собой некоторые сгустки жизненного опыта людей.

Одним из концептов, в которых вербализуется фрагмент картины мира, является концепт *ФУТБОЛ*, функционирующий во многих национальных лингвокультурах. Это связано с тем, что футбол как спортивное состязание завоевал популярность во всем мире, в связи с чем понимание футбола часто выходит за рамки обыденного сознания, фокусируя внимание на вторичных номинациях данного понятия.

Задача настоящей статьи – выявить дефинитивную и лексико-семантическую специфику репрезентации концепта *ФУТБОЛ* в русской и немецкой лингвокультурах.

Русские лексикографические источники, как правило, дают два значения лексемы *футбол* – спортивная игра и вид спорта. В «Словаре русского языка» С.И. Ожегова *футбол* определяется как «спортивная командная игра, состоявшая в том, что игроки стараются ударами ноги загнать мяч в ворота противника» [6, с. 746].

В словаре “DUDEN” лексема *Fußball* дана в двух значениях:

1. mit Luft gefüllter Leder – oder Kunststoffball von bestimmter Größe zum Fußballspielen;
2. zwischen zwei Mannschaften ausgetragens Ballspiel, bei dem der Ball nach bestimmten Regeln mit dem Fuß, dem Kopf od. durch körperlichen Einsatz unter Vermeidung absichtlicher Berührung mit der Hand od. dem Arm über die Torlinie des gegnerischen Tores zu spielen ist [7, с. 655].

По мнению отечественных лингвистов, лексическая вербализация концепта *ФУТБОЛ* имеет два уровня – официальный и разговорный. Основу официального языка футбола составляет нейтральная футбольная и научно-футбольная терминология. Но в концепт *ФУТБОЛ* входят не только специальные номинации, но и эмоционально-оценочные обозначения специальных понятий, которые вносят образность и часто имеют сниженную стилистическую окраску. Подобная лексика может носить окказиональный характер, поскольку создают ее болельщики (фанаты), а также журналисты и сами спортсмены. Попытки классификации спортивной лексики, сущность которой состоит в ее распределении по тематическим (лексико-семантическим) группам, предпринимались некоторыми исследователями [4]. Нами представлена следующая классификация.

#### ЛСГ 1. «Структура футбола»

В эту группу входят футбольные термины, представляющие собой номинации структуры футбольной игры. В большинстве своем здесь мы наблюдаем соответствия в обоих языках. Например, *футбольное поле/das Fußballfeld* – «место (площадка), где происходит игра» и *штрафная площадь/der Strafraum* – «прямоугольный участок футбольного поля размером 40,32 x 16,5 м, примыкающий к линии ворот и расположенный прямо перед воротами. За грубое нарушение правил игры в его пределах футболистам из защищающейся команды назначается 11-метровый штрафной удар». Сюда относятся номинации, имеющие определенную национально-спортивную специфику. Например, только в русском футболе имеется образная номинация данному явлению – *аренда (игрока)*.

Лексема *der Fußball* в качестве номинации футбольного мяча в немецком языке является термином, что отражено в некоторых толковых словарях (1-е значение). Однако в русском языке номинация *футбольный мяч* термином не является. Иногда футбольный термин существует в обоих языках, но соотносится с разными понятиями. В качестве примера приведем термин *счет* в русском языке и *das Ergebnis* («счет») в немецком языке. В русской спортивной терминологии под *счетом* понимаются «числа, показывающие текущую позицию команд или игроков в игре, выигрышность этой позиции», а в немецком языке *das Ergebnis* – это “das Resultat eines Sportwettkampfs”. Всего мы выявили 15 единиц, входящих в данную ЛСГ: 8 в русском языке, 7 в немецком языке.

#### ЛСГ 2. «Номинации футболистов, тренеров, судей»

В эту группу входят терминологические номинации, семантика которых совпадает в немецком и русском языках, и номинации-жаргонизмы, имеющие национально-культурную специфику. Но даже при совпадении семантики мы наблюдаем различную внешнюю форму термина, что связано, как правило, с условиями его происхождения. К примеру, термин



*нападающий* – «игрок футбольной команды, производящий действия с мячом в ходе игры на расстоянии, близком к воротам соперника; главная задача такого игрока – произвести удар в ворота соперника». В русском языке слово *нападающий* используется крайне редко, чаще всего мы слышим его англоязычный аналог – *форвард* (от слова *forward* – «вперед»). В немецком языке для обозначения этого игрока употребляется термин *Stürmer*, происходящий от глагола *stürmen* – «атаковать, брать штурмом, приступом».

Термин *полузащитник* («футболист, играющий в средней линии») есть и в немецком футболе, но структура термина совершенно другая – *Mittelfeldspieler*, т.е. «игрок, находящийся на середине поля».

Некоторые номинации являются полностью идентичными. Это связано с тем, что в русский язык эти лексемы пришли из немецкого языка. Среди них – *der Ersatzspieler/запасной игрок, вратарь/der Torwart*. А термины *бомбардир* («игрок в атаке, производящий многочисленные результативные голы»), *силовик* («игрок с хорошими физическими данными, основной функцией которого является силовая борьба, разрешенная правилами») есть только в русском языке (они пришли из военной сферы). Есть в этой группе и чисто немецкие номинации. Например, номинация *der Joker*, пришедшая из английского языка, имеющая значение «универсальный игрок» (“überall einsetzbarer Spieler”). В последние годы у данного слова появилось еще одно значение – *der Einwechselspieler*, т.е. игрок, которого меняют за деньги.

Одно понятие может иметь несколько синонимов. Так, футбольного судью называют в русском языке *рефери, арбитр*, а в немецком – *der Schiedsrichte*. В последние годы тренер футбольной команды в немецком языке номинируется английским словом *der Coach*, хотя есть и другое название – *der Fußballtrainer* (или *der Trainer*) – тоже английское заимствование, которое уже почти вышло из употребления в немецком языке. Но это слово функционирует в русском языке в качестве номинации тренера.

В русском футбольном дискурсе в эту же группу входят разговорные лексемы, дающие названия игрокам, основанные на качестве игры: например, *Буратино* (игрок, не отличающийся мастерством); *деревянный* (нетехнический игрок). Немецкий футбольный дискурс также представлен разговорными лексемами. Прежде всего, это общие номинации игроков. Например, *der Hacker* – «костолом; футболист, нарушающий правила игры»). К разговорным номинациям участников футбольного матча также относятся: *die Flaschen* (безвольные игроки, неудачники), *der Bomber* (игрок, который часто забивает голы).

Но можно в немецком футбольном дискурсе встретить и индивидуально-личностные номинации. В русском языке эта лексико-семантическая группа широко представлена. Мы насчитали 42 номинаций. Немецких номинаций мы насчитали 12 единиц. Общее число номинаций – 54 единицы.

### ЛСГ 3. «Номинации команд, футбольных клубов»

Эта группа представлена коллективными номинациями игроков, т.е. футболистов, находящихся в составе клубов. Большинство таких языковых единиц имеют неофициальный статус.

В русском языке это следующие номинации: *динамики* (игроки команды «Динамо»); *железнодорожники* («игроки команды “Локомотив”»). Болельщики дают прозвища не только своим, отечественным футболистам, но и игрокам зарубежных клубов. Например, *динозавры* (игроки футбольного клуба «Гамбург»), *дачники* (игроки английского футбольного клуба «Астон Вилла» и т.д.

Все перечисленные лексические единицы детерминируют свою отнесенность к русскому языковому сознанию посредством русскоязычных лексем и употребляются преимущественно во множественном числе, представляя собой некий собирательный образ всей команды. Немецкие болельщики также дают прозвища своим командам, которые могут иметь как позитивную, так и негативную оценку.

К примеру, игроков гамбургского футбольного клуба “Die VfL Wolfsburg-Fußball GmbH” («Вольсбург») болельщики называют *die Wölfe*, а клуба “Essen” – *Rot-Weiße* (по цвету формы). Это позитивно-окрашенные номинации. Но можно обнаружить и номинации с

негативной оценкой. Например, *FC Hossenscheißer* (безвольная, трусливая команда). Так прозвали болельщики команду «Шальке». Немецкие болельщики свое негодование выражают с помощью возгласа *buh!* Ряд досадных поражений клуба *Borussia* из г. Дортмунд привел к тому, что этот клуб они переименовали в *Buh-russia* (это трудно переводимое сочетание, так же, как и русское «стадионное» негодование «судью на мыло!»).

Но главным отличием немецкого языка от русского языка в образовании неофициальных названий клубов является то, что немецкие фанаты активно и последовательно реализуют принцип языковой экономии, который в данном случае проявляется в обозначении команд при помощи начальных букв. Например, *FCK* (1. FC Kaiserslautern), *RWE* (**R**ot-**W**eiß **E**ssen или **E**rfurt), *FCN* (1. FC Nürnberg). Итак, эта группа представлена 27 номинациями: 18 русскими и 9 немецкими.

#### ЛСГ 4. «Номинации болельщиков»

Издавна в русском языке человек, который привязан к той или иной футбольной команде, переживает все ее неудачи и поражения и радуется ее победам, назывался *болельщиком* (от глагола *болеть*). В немецком языке футбольный болельщик именуется словом *Fußballfan*, состоящем из двух слов: *Fußball* (футбол) + *fan* (от англ. «любитель футбола»). От английского слова *fan* в русском языке произошло слово *фанат*, которое в последние годы вытеснило слово *болельщик*. В немецком языке есть еще одна номинация болельщика – *Schlachtenbummler* (приезжающий на матч из другого города, чтобы болеть за свою команду).

Отмеченные выше номинации являются узуальными, но их в обоих языках немного. В основном, среди номинаций данной группы можно обнаружить окказиональные номинации. Более широко эта группа представлена в русском языке. Она включает в себя три рода наименований:

1) общие номинации болельщиков: *группа здоровья* (ирон. члены группировки футбольных фанатов, отличающиеся неумеренным употреблением спиртных напитков); *гон* (футбольный болельщик, не входящий в фанатскую группировку, агрессивно настроенный по отношению к фанатам, приехавшим со своей командой на гостевой матч и др.

2) лексические единицы, обозначающие футбольных болельщиков в соответствии с их отнесенностью к определенному футбольному клубу/команде: *барсы* (группировка фанатов футбольного клуба «Алания»); *динамиты* (фанаты клуба «Динамо»); и др.

3) лексемы, номилирующие разного рода предметы и явления, относящиеся к деятельности самих болельщиков: *заряд*, *слоган* (названия речевок) и др.

В русском языке мы выделили 23 номинации, связанные с деятельностью футбольных фанатов. В немецком языке таких номинаций всего 2 (узуальные). Всего в данной группе 25 номинаций.

#### ЛСГ 5. «Номинации футбольной игры»

В русском языке эта группа представлена следующими номинациями, одни из которых являются официальными названиями, а другие носят разговорно-фамильярный оттенок: *гостевой матч* (игра, которая проходит на стадионе соперника); *товарищеский матч* (игра, проводимая не в рамках чемпионата или кубка, а с целью тренировки тактики, сыгранности, проработывания игровых комбинаций, проверки кандидатов в команду, определения основного состава команды в командных соревнованиях) и др.

В немецком языке в этой ЛСГ номинаций почти нет. Исключение составляют лексемы *Fußball* (ядерная лексема концепта), *Derby* (заимствование из английского, которое есть и в русском языке) и *Freundschaftsspiel* (товарищеский матч). Данная группа представлена 7 номинациями, из которых 3 в немецком языке и 4 в русском языке.

#### ЛСГ 6. «Номинации процесса футбольной игры (тактики, стратегии, поощрения, наказания)

Эта группа самая многочисленная в обоих языках. В нее входят, прежде всего, термины, раскрывающие различные технико-тактические приемы игры, ее структуру и номинации, сопровождающие процесс игры.

Многие из этих номинаций носят общий характер в русском и немецком языке. Среди них: *угловой удар/der Eckstoß* (назначается в ситуации, в которой мяч после касания игрока команды, которая защищается полностью пересекает лицевую линию футбольного поля по земле или по воздуху); *гол/der Treffer* («забывание мяча в ворота при условии, что он полностью пересечет линию ворот»); *аут/out* («выход мяча за пределы футбольного поля, а именно – за боковую линию»); *офсайд/abseits* (положение «вне игры», при котором футболист атакующей команды находится без мяча за спинами всех соперников, то есть фактически один на один с вратарем) и др. Как мы видим, некоторые термины имеют один общий источник происхождения – английский: *аут/out*, *офсайд/abseits*. Однако, при родстве содержания многие термины имеют различную форму.

В эту ЛСГ входят и национально-специфичные языковые единицы. В русском языке к таковым относятся *рикошет* («изменение направления полета мяча в результате попадания в другого игрока»), *атака* (техничко-тактический прием в спорте, заключающийся в стремительном нападении на противника с целью добиться победы); *передача голевая* («передача мяча партнеру, который, находясь в выгодном для атаки положении, добивается взятия ворот»); *воздушная дуэль* (борьба игроков за высоко летящий мяч) и др. Источником происхождения некоторых из данных единиц являются военные термины – такие как *атака*, *оборона*, *рикошет*. В основе некоторых лежит метафора. Примером тому является термин *воздушная дуэль*, который пришел в русский язык из военной сферы.

В немецком языке также есть свои номинации, репрезентирующие процесс игры. Например, *der Schnitzer* (ошибка как следствие недостаточной концентрации), *die Vananenflanke* (фланг перед воротами соперника, напоминающий связку бананов), *der Kopfball* (мяч, забитый головой) и др.

Всего мы выявили 70 языковых выражений, номинирующих процесс футбольной игры: по 35 лексем в каждом языке.

#### ЛСГ 7. «Оценка футбольной игры/игроков»

В данной группе номинации представляют разговорный стиль, в ней отчетливо эксплицируются две полярные группы языковых единиц: с положительной коннотацией и отрицательной коннотацией. При этом совпадений в обоих языках не наблюдается.

В русском языке позитивными можно назвать следующие единицы: *дать результат* (завоевать очки); *показать хорошую игру* («провести матч на высоком технико-тактическом уровне и, как правило, с превосходством в счете»). К языковым единицам негативного характера можно отнести *прокол* (неудачные действия); *смазать* (неудачно провести подготовку команды к какому-либо матчу, турниру по ряду технических или других причин).

Приведем примеры немецких номинаций оценки игры или игроков. Они появились благодаря метафорическому переосмыслению общезыкового значения. Например, *wegblasen* (потерпеть разгромное поражение), *entsorgen* (выбыть (вылететь) из турнира), *putzen* (проиграть, потерпеть поражение) и др. Глагол *entsorgen* приобретает эмоционально-негативную оценочность благодаря тому, что на основе метафорического переноса игроки сборной команды ставятся на одну ступень с мусором и отбросами, чему способствует наличие в значении анализируемого глагола семы «освобождение от чего-либо ненужного, второстепенного». К лексемам позитивной оценки в немецком языке футбола можно отнести следующие глаголы: *peitschen* (нанести мощный удар); *abziehen* (пробить мощно и неожиданно). Всего мы насчитали 32 лексемы, выражающие оценку, в обоих языках: из них 20 лексем в русском языке и 12 лексем в немецком языке.

В результате проведенного сравнительно-сопоставительного исследования концепта ФУТБОЛ в немецком и русском языках мы выделили 7 лексико-семантических групп (ЛСГ) в языках сравнения. В их структуру входит 449 языковых единиц, из которых 277 единиц репрезентируют концепт ФУТБОЛ в русском языке и только 183 единицы – концепт ФУТБОЛ в немецком языке.

Соотношение русских и немецких языковых единиц по каждой ЛСГ представлено нами в следующей таблице.

Таблиця

Соотношение языковых единиц в структуре концепта ФУТБОЛ в немецком и русском языках

Лексико-семантическая группа (ЛСГ)	Языковые единицы		
	общее кол-во	Футбол кол-во	Fußball кол-во
Структура футбола	15	8	7
Номинации футболистов, тренеров, судей	54	42	12
Номинации команд, футбольных клубов	27	18	9
Болельщики	25	23	2
Номинации футбольной игры	7	4	3
Процесс футбольной игры	70	35	35
Оценка игры/игроков	32	20	12
Итого:	230	150	80

Сравнительно-сопоставительный анализ языковых единиц-репрезентантов концепта ФУТБОЛ позволяет нам сделать вывод, что в обоих языках наиболее важной ЛСГ является «Процесс футбольной игры». В данной ЛСГ большинство лексем носит терминологический характер. На втором месте по количеству языковых выражений футбольной тематики – ЛСГ «Номинации футболистов, тренеров, судей». Третью позицию занимает ЛСГ «Номинации команд, футбольных клубов». Меньше всего мы находим лексем в ЛСГ «Номинации футбольной игры» в обоих языках. В немецком языке лексически почти не представлена группа «Болельщики».

Как показал лексико-семантический анализ, многие немецкие лексемы футбольной тематики имеют эквиваленты или аналоги в русском языке. Хотя в обоих языках есть слова и выражения, обладающие национально-культурной спецификой, но в русской лингвокультуре их больше. На наш взгляд, это связано с тем, что русский язык большей степени мобилен и обладает большей образностью. В немецком языке футбольная тематика представлена, как правило, терминами и узуальными лексемами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 895 с.
2. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / РАН ИЯ. – М.: Языки славянской культуры, 2004.
3. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Изв. РАН. Сер. лит. и яз. 93. Т.52, №1. – с. 3–9.
4. Рылов А.С. Терминологическая система «Футбол» в русском языке: Автореф. ... дисс. канд. филолог. наук. – Нижний Новгород, 1998. – 20с.
5. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры, – М: Академический проект, 2004. – 982 с.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1984. – 797 с.
7. DUDEN. Deutsches Universal-Wörterbuch. – Mannheim-Zurich: Dudenverlag, 2011. – 2112 s.
8. Немецко-русский словарь спортивных терминов / Под ред. Н.Н. Скородумовой. – М.: Физкультура и спорт, 1949. – 709 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ:

Галина Козуб – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства та гуманітарної підготовки Української медичної стоматологічної академії (Полтава).

Наукові інтереси: мова художнього твору, семантичний словотвір, когнітивна лінгвістика.

Марія Ольховик – провідний спеціаліст німецької мови видавництва «Просвещение» (Москва).

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурні проблеми перекладу.

УДК 811.111'42

## ЕТНОЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ “THE SOUTHERNER” : КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЄВІ Й ПЕРЦЕПТИВНО-ОБРАЗНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

**Валентина ПАРАЩУК (Кропивницький, Україна)**

Статтю присвячено дослідженню етнолінгвокультурного типуажу “The Southerner / Південець” на матеріалі американської лінгвокультури. З'ясовано й описано його поняттєвий зміст, а також визначено ключові перцептивно-образні ознаки шляхом компонентно-дефініційного й інтерпретативного видів аналізу засобів вербалізації цього типуажу. Поняттєві характеристики вернакулярного етнолінгвокультурного типуажу “The Southerner” виокремлено на основі поєднання двох інваріантних диференційних змістових ознак: “вернакулярність” на тлі “етнічності”. Його перцептивно-образні характеристики корелюють із такими параметрами: антропологічними (стать, зовнішність); соціокультурними (освітній рівень, віросповідання, літературно-мистецькі досягнення, символи, герої, ритуали, цінності); соціопсихологічними (особливості менталітету, характеру); соціо професійними (типові види професійної діяльності); комунікативно-прагматичними (типові загальні особливості мовлення – кількість, якість, релевантність, манера; вимовні особливості (“фонетичний портрет”)); ключові моделі міжособистісної взаємодії в комунікації, особливості самопрезентації); матеріальними (специфіка їжі, одягу, інших артефактів, які створюють природне середовище існування лінгвокультурного типуажу). До ключових перцептивно-образних ознак етнолінгвокультурного типуажу “The Southerner” віднесено фонетичний портрет – Southern accent (південноамериканський тип вимови), який слугує маркером його миттєвої аудіоідентифікації.

**Ключові слова:** лінгвокультурний типаж, вернакулярний етнолінгвокультурний типаж, поняттєвий зміст, ключові перцептивно-образні ознаки, фонетичний портрет, маркер миттєвої аудіоідентифікації.

**Валентина Паращук. Етнолінгвокультурний типаж “The Southerner”:** ключевые понятийные и перцептивно-образные характеристики. Статья посвящена исследованию этнолингвокультурного типажа “The Southerner / Южанин” на материале американской лингвокультуры. Установлено и описано его понятийное содержание, а также определены ключевые перцептивно-образные признаки в результате компонентно-дефиниционного и интерпретативного видов анализа средств вербализации указанного типажа. Понятийные характеристики типизированного вернакулярного этнолингвокультурного типажа “The Southerner” выведены на основе сочетания двух инвариантных дифференциальных содержательных признаков: “вернакулярность” на фоне “этничности”. Его перцептивно-образные характеристики коррелируют со следующими параметрами: антропологическими (пол, внешность); социокультурными (образовательный уровень, вероисповедание, литературно-художественные достижения, символы, герои, ритуалы, ценности); социопсихологическими (особенности менталитета, характера), социопрофессиональными (типичные виды профессиональной деятельности); коммуникативно-прагматическими (типовые общие особенности речи – количество, качество, релевантность, манера; производительные особенности (“фонетический портрет”)); ключевые модели межличностного взаимодействия в коммуникации, особенности самопрезентации); материальными (специфика еды, одежды, других артефактов, которые создают естественную среду обитания этого лингвокультурного типажа). К ключевым перцептивно-образным признакам этнолингвокультурного типажа “The Southerner” отнесен фонетический портрет – Southern accent (южноамериканский тип произношения), который служит маркером его мгновенной аудиоидентификации.

**Ключевые слова:** лингвокультурный типаж, вернакулярный этнолингвокультурный типаж, понятийное содержание, ключевые перцептивно-образные признаки, фонетический портрет, маркер мгновенной аудиоидентификации.

**Valentyna Parashchuk. Ethnolinguacultural Character Type “The Southerner”:** Its Key Notional and Perceptual Image Features. The paper explores the ethnic lingua-cultural character type “The Southerner”. Its notional meaning is defined, and its key perceptual and image features are depicted by way of definition, and interpretative kinds of analysis. The notional features of a vernacular ethnolinguacultural character type is synthesized by way of combining two invariant differential features: vernacularity at the background of ethnicity. Its perceptual image features correlate with the following parameters: anthropological (sex, and appearance); socio-cultural (educational level, denomination, artistic achievements, symbols, heroes, rituals, values); socio-psychological (mentality, character); socio-professional (typical kinds of professional activity); communicative-and-pragmatic (typical general features of speech – quantity, quality, relation, manner; pronunciation features (“phonetic portrait”)); key modes of interaction in communication, peculiarities of self-presentation); material (food and clothing preferences, other artefacts that create the linguacultural character type living environment). The key perceptual image features of the ethnic lingua-cultural character type “The Southerner” comprise its phonetic portrait – the Southern accent which serves the instant audio-identification marker.

**Key words:** linguacultural character type, vernacular linguacultural character type, notional meaning, key perceptual image features, phonetic portrait, instant audio-identification marker.

**Постановка проблеми.** Наукові досягнення лінгвоконцептології та лінгвоперсонології стали підґрунтям для виокремлення *лінгвокультурного типажу* (далі – ЛТ), тобто концепту типізованої особистості, і становлення теорії лінгвокультурних типажів (див. праці [4; 5; 7; 8; 9]. За своєю когнітивною суттю лінгвокультурний типаж вважають різновидом концепту, тому що він локалізується у свідомості як складне багаторівневе ментальне утворення [10, с. 8]. Моделювання ЛТ належить до актуальних напрямів антропологічної лінгвістики, і на часі в наукових розвідках активно дискутуються питання типології ЛТ, прийомів їхнього опису, етнокультурної та соціокультурної специфіки цих ментально-мовних одиниць.

ЛТ “The Southerner” вміщує знання про типізованих представників регіональної південноамериканської спільноти, тому вважаємо його *вернакулярним етнолінгвокультурним типажем* (далі – ВЕЛТ), який характеризується певними поняттєвими, перцептивно-образними й ціннісними ознаками в колективній та індивідуальній свідомості носіїв американської лінгвокультури. ЛТ *Homo ethnicus*, а також його вернакулярні різновиди вирізняються на тлі інших лінгвокультурних типажів своєю етнокультурною ендемічністю, тобто належністю тільки до однієї культури. Акцентуючи культурно-діагностичну значущість людини етнічної, котра типізується, означені ЛТ є джерелом важливої інформації для розуміння поведінки носіїв відповідної ідіоетнічної культури представниками інших культур. Вищевикладене зумовило **актуальність** опису ВЕЛТ “The Southerner”, який дотепер не отримав вичерпного висвітлення в наукових дослідженнях.

**Мета статті** полягає у визначенні ключових поняттєвих і перцептивно-образних характеристик вернакулярного етнолінгвокультурного типажу “The Southerner” шляхом аналізу мовних і комунікативних засобів його об’єктивації. Відповідно, **об’єкт** дослідження складає ВЕЛТ “The Southerner”, а **предмет** вивчення охоплює лінгвокультурну специфіку означеного типажу, втілену в засобах його вербалізації. **Матеріалом дослідження** слугують словникові дефініції лексеми “Southerner” з американських тлумачних словників [19], корпусу СОСА [21], висловлення з означеною лексемою, відібрані з інтернет-джерел [22-23].

**Аналіз останніх публікацій.** На часі в науковій літературі відсутнє одностайне бачення ментальної організації та типології ЛТ. Основні теоретичні засади їхнього моделювання розроблені в працях В. І. Карасика, О. А. Дмитрієвої та їхніх учнів [4; 5; 7; 8], котрі тлумачать ЛТ як різновид лінгвокультурного концепту, зміст якого складає узагальнений образ людини як представника певної соціальної групи в межах лінгвокультури [5, с. 60]. Видається слушним міркування В. І. Карасика та О. А. Ярмахової, що ЛТ можливо *визначити* (поняттєвий аспект), *описати* (перцептивно-образний аспект) і *пояснити* (ціннісний аспект) [там само].

В. І. Карасик пропонує у процесі моделювання ЛТ здійснити опис поняттєвого змісту, аналізуючи його найважливіші лексичні вербалізатори в системних зв’язках (родовидові й опозитивні відношення тощо); з’ясувати асоціативні ознаки ЛТ в індивідуально-мовній свідомості на основі аналізу контекстуальних фрагментів та асоціативних реакцій носіїв відповідної лінгвокультури, текстів, складених інформантами; виокремити валоративні ознаки типажу в самооцінних висловленнях та його презентації іншими соціальними групами шляхом аналізу оцінних суджень і текстових фрагментів [5, с. 27].

На матеріалі американської лінгвокультури описано низку ЛТ, критеріями виокремлення яких є належність до певної професії/ соціальної групи – *зірка Голівуду* (Л. П. Селіверстова), *американський адвокат* (О. В. Гуляєва), *американський танстер* (Ю. В. Мещерякова; Ю. В. Какічева, В. М. Затяміна), *американський політик* (О. В. Бакумова), *американський проповідник* (Р. Р. Чигринцева), або набір соціо-психологічних поведінкових диферентів – *американський супермен* (В. М. Радван), *Uncle Tom* (П. Г. Буланов), *американський ковбой* (М. В. Міщенко) тощо.

ЛТ *Homo ethnicus* (від лат. *ethnicus* або грецьк. *ethnicos*, тобто *етнічний*) концептуалізує людину як члена етнічної спільноти й номінується етнонімом або “відетнонімічним прикметником + іменником *людина*” [9, с. 474]. Окрім етнічної належності, носіїв етнолінгвокультури вирізняють форма їхньої просторової самоорганізації, їхне уявлення про місце свого проживання та вплив цих уявлень на функціонування суспільства в

цілому [3, с. 53]. Відтак, можлива об'єктивація ЛТ *Homo ethnicus* у вигляді *вернакулярних лінгвокультурних типажів* (від лат. *vernacular* – місцевий, рідний, народний, характерний для певної місцевості). У науковій літературі широку підтримку знаходить міркування П. Сорокіна, що із всіх зв'язків, які об'єднують людей між собою, зв'язки по місцевості виявляються найміцнішими, адже спільне місце проживання породжує в людях спільність прагнень та інтересів [цит. за: 3, с. 53].

Термін “*вернакулярний*” широко використовується в лінгвістиці (*вернакулярний діалект, вернакулярна мова*), в архітектурі (*вернакулярна архітектура*), а також у соціальній та економічній географії (*вернакулярний регіон/район*). Поняття *вернакулярний регіон* виражає єдність реального географічного простору та його суб'єктивного образу як продукту когнітивної діяльності буденної свідомості з осмислення цієї місцевості, при цьому населенню вернакулярного регіону як об'єкту суспільної рефлексії приписуються суб'єктивні характеристики [2, с.12-13].

**Виклад основного матеріалу.** Модель типізованого *вернакулярного* етнолінгвокультурного типуажу, у цьому випадку – ВЕЛТ “The Southerner”, виокремлюється на основі поєднання двох інваріантних диференційних *поняттєвих* ознак: “вернакулярність” на тлі “етнічності”. Його *перцептивно-образні* характеристики корелюють із такими параметрами: *антропологічними* (специфіка зовнішності, стать) *соціокультурними* (освітній рівень, віросповідання, літературно-мистецькі досягнення, символи, герої, ритуали, цінності); *соціопсихологічними* (особливості менталітету, характеру); *соціо професійними* (типові види професійної діяльності); *комунікативно-прагматичними* (“мовленнєвий портрет”, тобто загальні типові особливості мовлення – кількість, якість, релевантність, манера; вимовні особливості (“фонетичний портрет”); ключові моделі міжособистісної взаємодії в комунікації; особливості самопрезентації); *матеріальними* (специфіка їжі, одягу, інших артефактів, які створюють природне середовище існування ВЕЛТ).

Місцем регіональної локалізації ВЕЛТ “The Southerner” є Південь США (The South) – південна частина США, особливо ті штати, які воювали на боці Конфедерації під час Громадянської війни 1861-1865 р.р. (*The southern part of the United States, especially the states that fought for the Confederacy in the Civil War* [19]. Історично так склалось, що в США регіональна ідентичність як Півдня, так і Півночі пов'язана з Громадянською війною. Незважаючи на те, що ця війна закінчилася поразкою Конфедерації південних штатів більше ніж півтора століття тому, пам'ять про цю подію для південців є джерелом патріотизму, співпричетності історії, супротиву політичній вищості Півночі, усвідомлення своєї ідентичності [3, с. 55].

Окрім офіційного імені регіону – *the South*, в американській англійській функціонує номінативна парадигма з експресивних назв, які відображають різні аспекти образу американського Півдня. Перш за все, існує поняття *Deep South* (Глибокий Південь) – південно-східний регіон США, куди входять штати Південна Кароліна, Джорджія, Алабама, Міссісіпі та Луїзіана, які до Громадянської війни були відомі вирощуванням бавовни та рабовласництвом (*the southeastern region of the United States: South Carolina, Georgia, Alabama, Mississippi, and Louisiana; prior to the American Civil War all these states produced cotton and permitted slavery*). На часі Південь географічно ширший і охоплює 11 штатів: Вірджинію, Теннессі, Арканзас, Луїзіану, Північну Кароліну, Південну Кароліну, Міссісіпі, Алабаму, Джорджію, Флориду та Техас.

За географічним чинником утворена колокація *3rd coast* (третє узбережжя), назва, яка відноситься до південних штатів США, розташованих на узбережжі Мексиканської затоки. Уживання атрибутора *3rd* (третє) пояснюється тим, що, окрім цієї затоки, США мають ще два великі узбережжя: Атлантичне (на сході) і Тихоокеанське (на заході). *3rd coast* також може вживатись на позначення УСЬОГО ПІВДНЯ, а не тільки штатів на узбережжі (*a name referring to the southern states that border the Gulf of Mexico: Florida, Alabama, Mississippi, Louisiana, and Texas; it also may refer to ALL THE SOUTH, not just the gulf coast states*).

Декілька інших неофіційних назв американського Півдня утворені колокаціями з формантом *belt* (пояс): *the Cotton Belt* (“бавовняний пояс”: за назвою основної агрокультури, яка вирощується на Півдні); *the Black Belt* (“чорний пояс”: ця назва спочатку відносилась до

таких природних зон, як прерії і чорноземи центральної Алабами та північно-східного Міссісіпі, відомих із 19-го ст. вирощуванням бавовни, для роботи на плантаціях якої залучалась праця рабів африканського походження; сьогодні в США найбільша щільність афро-американського населення фіксується саме для цього регіону); *the Sun Belt* (“сонячний пояс”: штати США, розташовані південніше 36-ої паралелі, котрі з кінця 60-их р.р. 20-го ст. приваблювали велику кількість внутрішніх мігрантів завдяки м’якому, сонячному клімату, сприятливим економічним умовам); *the Sand belt* (“піщаний пояс”: за великою кількістю прекрасних піщаних пляжів на узбережжі Мексиканської затоки); *the Bible Belt* (“Біблійний пояс”: цю колокацію введено до публіцистичного дискурсу американським журналістом, сатириком і письменником Генрі Л. Менкеном у 1925 р.). Згідно з індексом релігійності, як засвідчено даними американського інституту Геллапа (Gallup's Religiosity Index), мешканці американського Півдня вважаються найрелігійнішою частиною країни. При цьому релігійність корелює з економічним та освітнім рівнями, а саме: її рівень зазвичай вище в тому регіоні США, де нижчий розвиток економіки й освіти [13].

Хронологічні колокаційні диференти на позначення Півдня охоплюють *The Antebellum South* (довоєнний Південь, тобто до часів Громадянської війни (Civil War)), *The New South* та *Dixie* (Діксі). Остання з цих назв має декілька пояснень свого походження [20]: а) від французької назви *dix* “десять”, десятидоларової купюри, що була в банківському обігу на території Луїзіани й інших південних штатів під час Громадянської війни; б) від імені *Jeremiah Dixon*, одного із землемірів, який визначив лінію розмежування спірної території між штатами Меріленд та Пенсильванія; так звана “лінія Мейсона-Діксона” (*Mason-Dixon line*) до Громадянської війни слугувала символічною межею між вільною Північчю та рабовласницьким Півднем; в) від прізвища рабовласника Діху, який гуманно обходився зі своїми рабами. Це слово набуло поширення завдяки військовому маршу “Dixie” (1859), популярному серед солдатів Конфедерації [там само].

Отже, місце регіональної локалізації ВЕЛТ *The Southerner*” номінується як *the South*, *Deep South*, *The Antebellum South*, *Dixie*, *The New South*, *3rd coast*, *the Cotton Belt*, *the Black Belt*, *the Sun Belt*, *the Sand Belt*, *the Bible Belt* – ці назви відображають географічні, історичні, кліматичні, сільськогосподарські, соціо-демографічні та релігійні характеристики регіону.

Опишемо поняттєві характеристики ВЕЛТ “*The Southerner*”, які складають його системний смисловий каркас, що охоплює найважливіші ознаки, зафіксовані в словникових дефініціях [5]. Ключовим засобом вербалізації ВЕЛТ “*The Southerner*”, його ім’ям, є лексема *Southerner*. Його поняттєвий зміст вилучаємо з дефініцій, представлених у тлумачних словниках, котрі описують це поняття майже однотипно, наприклад, *The American Heritage Dictionary* дефінує *Southerner* як “*a native or inhabitant of the south, especially the southern United States* (уродженець або мешканець півдня, особливо південних штатів США) [19], фіксуючи диференційні семи “вернакулярність” (*a native or inhabitant of the south*) + “етнічність” (<*of ... United States*>). Перше вживання цього слова відносять до 1817 р. Окрім офіційного номінанта *Southerner* існують експресивні антропосемізми: *3rd coast born & raised* (народжений і вихований на третьому узбережжі), *Neosoutherner* (“новий” південець, тобто особа, яка народилась на Півдні, однак батьки якої походять з інших частин країни, зазвичай з Півночі; “нові” південці у великій кількості проживають у південних мегаполісах, напр. Атланти або Даласі). До жаргонізмів із негативною конотацією відноситься *redneck: a disparaging term for a member of the white rural laboring class, especially in the southern United States* (малоосвічений (сезонний) робітник, який займається фізичною працею, батрак, особливо на півдні США).

Окрім зазначених лексем на позначення ВЕЛТ “*The Southerner*”, у нашому матеріалі спостереження зафіксовано низку антропосемізмів, семантична структура яких інкорпорує сему “мешканка Півдня” : *the Southern belle* (південна красуня), *a Georgia Peach* (персик Джорджії), *an Alabama Belle* (красуня Алабами), *a Carolina Lady* (леді Кароліни), “*Carolina girl, sweet Southern pearl*” (дівчина Кароліни, мила південна перлина) та аббревіатура *G.R.I.T.S.* (дослівно: *girls raised in the South* – дівчата, виховані на Півдні США). Усі назви, окрім



останньої, відображають традиційний південноамериканський ідеал жіночої краси, увиразнюючи її яскравість, витонченість, вишукані манери.

Найуживанішою є колокація *Southern belle*, визначення якої вміщує такі семи: *a beautiful and charming woman from the Southern United States* (красива, чарівна жінка з південних штатів США); *possesses an undeniable natural charm* (має беззаперечну природну чарівність); *has a warm and dazzling smile* (їй притаманна тепла й сліпуча посмішка); *impeccable manners* (бездоганні манери); <... *her unforgettable Southern drawl*...> (її протяжне вимовляння голосних, яке неможливо забути); *unstinting hospitality* (щедра гостинність); *graciousness* (грація) [20]. Одним із найвідоміших історичних прототипів *Southern belle* вважається Скарлетт О'Хара, героїня роману Маргарет Мітчелл "Віднесені вітром", або радше її образ, відтворений на кіноекрані знаменитою актрисою Бів'єн Лі.

Абревіатура *G.R.I.T.S.* передає розуміння сучасної дівчини Півдня: <... *warm as a summer's day, chill as hell, and fun beyond measure*...> (теплої як літній день, прохолодної як пекло, веселої до неймовірності) [12]; <...*spending a minimum of twenty minutes a day in front of her makeup mirror so she can examine her beauty in "office," "outdoor," and "evening" illumination*...> (яка присвячує мінімум 20 хв. дзеркалу щоденно, щоб підтримувати сяяння своєї "офісної" краси, "вуличної" краси, "вечірньої" краси) [14]. Як бачимо, ключовими змістовими ознаками залишаються "краса" й "чарівність", однак ставлення до них південними жінками уточнено так: "<...> *Southern women do not capitalize on their looks to snag men, though that often results. The reason we Southern women take care of ourselves is because, simply, Southern women are caretakers*...<...>" (Підкреслення наше – В. П.)" (Жінки Півдня не вважають красу своїм капіталом, який ускладнює життя чоловікам, хоча й іноді таке трапляється. Головна причина, чому ці жінки дбають про себе, полягає в тому, що вони виконують обов'язки, піклуються, є небайдужими), тобто фізична краса доповнюється моральними якостями, як-от: <*wise* (мудра), *morbid* (вразлива), *good-humored* (добродушна), *God-fearing* (яка шанує Бога), *outspoken* (щира, відверта); ... *To be born a Southern woman is to be made aware of your distinctiveness. And with it, the rules. The expectations. ... Southern women make the effort* ...> (Народжена жінкою Півдня повинна усвідомлювати свою відмінність. Яка тягне за собою правила. Очікування ... Жінки Півдня прикладають зусилля) [там само]. Одним із прикладів уособлення *G.R.I.T.S.* називають молоду американську кіноактрису Дженніфер Лоуренс (Jennifer Lawrence), хоча вона й не уродженка Півдня.

Цікаво зазначити, що, за випадковим збігом обставин, *G.R.I.T.S.* є омофоном полісеманта *grits*, котрий окрім значень *вівсяна крупа, каша*, у південноамериканському узусі позначає традиційну страву цього регіону – *кукурудзяну кашу, мамалігу*. Тернер Катледж, колишній редактор *the New York Times*, назвав *grits* "*the first truly American food*" (першою справді американською стравою) [цит. за: 20].

Отже, основні поняттєві характеристики ВЕЛТ "The Southerner" передано вернакулярним етнономінантом *Southerner*, а також стилістично маркованими назвами *3rd coast born & raised, Neosoutherner*. Гендерна специфікація властива номінантам *redneck* (вживається для позначення переважно маскулітного типу південця) та *Southern belle, Georgia Peach, Alabama Belle, Carolina Lady* ("*Carolina girl, sweet Southern pearl*"), *G.R.I.T.S.* (для позначення фемінних типів).

Серед перцептивно-образних характеристик ВЕЛТ "The Southerner" ключовою вважаємо південноамериканську вимову – *Southern accent*, яка відноситься до маркерів миттєвої аудіоідентифікації в межах опозиції "свій – чужий".

У формальному фонологічному аспекті всі діалекти США визнаються фахівцями з фонетики правильними й "соціально рівноцінними", однак у мовній практиці багато вимовних типів вміщують соціально-зумовлену емоційно оцінну конотацію [6, с. 93]. Саме до таких типів вимови відносять *Southern American English*, яка вважається найбільш локально маркованою [16, с.240; 17, с. 324] і часто в викликає емоційно-негативну оцінку пересічних мовців інших вимовних типів. У власному ж географічному просторі південноамериканський діалект сприймається його носіями як джерело певних "культурних гордощів", що дозволяє зберегти традиційні для Півдня форми мовлення в сучасних умовах функціонування американського варіанта англійської мови [6, с. 96].

У сучасних наукових дослідженнях активно розробляється питання “фонетичного портрета” етно-, соціо-, ідіолекта, тобто фонетичних особливостей мовлення, які беруть участь у формуванні узагальненого образу носіїв відповідного лекта. Доведено, що певні стійкі відмінності на сегментному та супrasegmentному рівнях (напр. специфіка вимовлення голосних і приголосних, значне розширення тонального діапазону, особливостей вживання експресивної інтонації, темпу та тембру тощо) несуть в собі ознаки групової належності (національної, територіальної/регіональної, демографічної, соціальної) [1, с. 8].

З метою визначення специфіки вербалізації рис південноамериканської вимови в перцептивному аспекті нами здійснено пошук атрибутів для колокації *Southern accent* у корпусі COCA [21], у результаті якого знайдено 325 висловлень з різними дескрипторами цього типу вимови, напр.: *His deep voice is softly modulated and twangy, tinged with a seductive (звabливий) **Southern accent** (COCA:2016:FIC Fantasy & Science Fiction). He has a husky baritone voice, a deep-grained (сильний, глибоко вкорінений) **Southern accent** (COCA:2001:FIC Fantasy & Science Fiction); *She heard traces of a husky (хрипкий) **Southern accent** in his voice (COCA:2014:FIC SouthernRev).**

У цілому приклади дескрипторів *Southern accent* вміщують різну конотацію в межах параметрів “свій – чужий”. Самооцінним або оцінним висловленням у межах “своєї” групи мовців притаманна позитивна конотація, напр.: *I'm very proud of the **Southern accent** (COCA:1998:News:Houston); *She has a **Southern accent**; her consonants are soft, slightly sibilant. Dainty... (COCA:2010:FICBk:RockPaperTiger); *A pronounced Southern accent added to his charm (COCA:2015:FICBk:PerfectRevenge). Оцінка ж *Southern accent* із позиції носіїв інших типів вимови вміщує негативні конотації, які корелюють із провінційністю: *She attended Douglass High School, where her **Southern accent** made her a target for teasing. Classmates ostracized her and called her names like “Country” and “Bama” (COCA:2006:News:WashPost);* низьким освітнім або інтелектуальним рівнем: *<... he might consider taking elocution classes, because a male with a **Southern accent** sounded stupid to most Bostonians (COCA:2015:MAGSmithsonian); *For many, the **Southern accent** is still linked to ignorance and the darker side of Southern traditions such as slavery (COCA:1996:News:Atlanta).*****

Найчастіше у функції атрибутора колокації *Southern accent* у нашому матеріалі спостереження вживається лексема *thick* (хрипкий, низький), яка корелює із акустичним параметром тембру голосу, і контекстуальними синонімами якої вважаємо лексеми *deep* (глибокий), *throaty* (грудний, глибокий, хрипкий), *husky* (сиплий, хрипкий), напр.: *Flora's Southern accent was so thick you could cut it with a knife (COCA:2013:FIC Bk:FloraNovel); He had a deep Southern accent, but one with a Texas twang (COCA:2009:FICBk:Nightwalker).* Друге місце за частотою вживання посідають атрибутори, які передають ступінь вираженості *Southern accent*: *slight* (легкий), *heavy* (сильний), *strong* (сильний), *pronounced* (виражений), *mild* (м'який), напр.: *An unfamiliar male voice with a slight Southern accent and a nasal twang complained (COCA:2006:FIC:Analog).* Третя група атрибуторів охоплює слова, які передають естетичне враження від звучання *Southern accent*, напр.: *cool* (крутий), *dodgy* (вправний, спритний), *genteel* (вишуканий, ввічливий), *charming* (чарівний), *lilting*, *melodious* (мелодійний), *seductive* (звabливий), *silky* (шовковистий), *soft* (м'який), *sweet* (милий, милозвучний), *warm* (теплий) тощо, напр.: *I've mastered many accents, but for my real life I prefer a Southern accent, because it's beautiful, charming, musical, feminine, and sexy (COCA:2011:MAG:SouthernLiv).*

Одним із яскравих стигматичних маркерів південноамериканської вимови вважається подовжене вимовлення наголошених голосних у певних позиціях у словах – *Southern vowel drawl*, напр., подовжений голосний у слові *trap* римується з *ray up*. Можливо саме ця риса помилково створює ефект повільнішого мовлення південців. Дані, отримані інструментальними методами, засвідчили, що швидкість мовлення (rate of speech) жителів як Півночі, так і Півдня США приблизно однакова – 193 слова за хвилину [18, с. 2212], проте довгота фінальних голосних (напр., як у словах *cat*, *attack*) суттєво відрізняється – 133 мс. у мовленні жителів Нью-Йорку порівняно з 159 мс. у мовленні жителів Півдня [там само, с. 2212].

Цікаво зазначити, що на перцептивному рівні носії *Southern accent* вирізняють локальні відтінки вимови в межах південноамериканської вимови, напр.: *He had a thick Southern accent, a little too Southern for Florida* (COCA:2011:FIC Bk:ChicksKickButt); *Her Southern accent, so different from the Texas twang Cassie was used to* (COCA:2016:FICBk:CactusCreekChallenge); *Branch is a soft-spoken man with a mild Southern accent he acquired growing up in Atlanta* (COCA:2015:MAGSmithsonian).

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Як засвідчило проведене дослідження, вернакулярний етнолінгвокультурний типаж “The Southerner” характеризується певними поняттєвими й перцептивно-образними ознаками в колективній та індивідуальній свідомості носіїв американської лінгвокультури. Змістове ядро лексичного значення лексеми-імені типуажу – *Southerner* – охоплює ознаки *громадянин США, уродженець або мешканець південних штатів США*. Стилiстично марковані назви *3rd coast born & raised, Neosoutherner, redneck, Southern belle, Georgia Peach, Alabama Belle, Carolina Lady* (“*Carolina girl, sweet Southern pearl*”), *G.R.I.T.S.* кодують знання про стереотипні характеристики представників цієї регіональної етнокультурної спільноти США згідно з географічними, соціальними та гендерними параметрами. Ключовою перцептивно-образною характеристикою типуажу “The Southerner” є його фонетичний портрет – *Southern accent*, південноамериканський тип вимови. Найширшу вербалізацію отримали характеристики *Southern accent* за акустично-тембральним та естетичним параметрами, які несуть в собі ознаки групової належності й слугують маркерами аудіоідентифікації означеного типуажу.

Перспективи подальших наукових досліджень вернакулярного етнолінгвокультурного типуажу “The Southerner” можуть охоплювати поглиблене вивчення його характеристик, які корелюють із *соціокультурними, соціопсихологічними, соціопроефесійними та комунікативно-прагматичними* параметрами, а також опис його функціонування в текстах різних жанрів: *переміологічних, малого сміхового жанру, газетних, художніх тощо*.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкина Е. А. Речевой портрет личности: фонетические характеристики / Е. А. Бабушкина // Вестник БГУ. – 2012. – №11. – С.7-11.
2. Егорова Н. А. Концепты “Север/ The North” и “Юг/ The South” в американской и русской картинах мира : автореф. канд. дис... филол. наук : 10.02.20 / Егорова Наталья Анатольевна; МГОУ. – М., 2010. – 27 с.
3. Егорова Н. А. Южная идентичность в США и региональная идентичность субъектов Российской Федерации // “Диалог языков и культур в современном мире”: Материалы международной научно-практической конференции в 2-х томах. Том I. – М: Издательство МГОУ; Электросталь: Новый гуманитарный институт, 2007. – С. 53-64.
4. Карасик В.И. Лингвокультурный типаж: к определению понятия / В.И. Карасик, О.А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажы: Сб. науч. тр. / Под ред. В.И.Карасика. – Волгоград: Парадигма, 2005. – С. 5-25.
5. Карасик В. И., Ярмахова Е.А. Лингвокультурный типаж «английский чужак» / В. И. Карасик, Е. А. Ярмахова. – Москва: Гнозис, 2006. – 240 с.
6. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж "русский интеллигент"/ В. И. Карасик // Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типажы: Сб. науч. тр. / под ред. В.И.Карасика. - Волгоград: Парадигма, 2005. - С. 25 - 61.
7. Ма Т. Ю. Восприятие и оценка территориальных диалектов в межкультурной коммуникации региональных групп США / Ма Т. Ю. // Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 29. – С. 92-98.
8. Лингвокультурные типажы: признаки, характеристики, ценности: коллективная монография / под ред. О. А. Дмитриевой. – Волгоград: Парадигма, 2010. – 228 с.
9. Парашук В. Ю. Етнолінгвокультурний типаж *Irish person/ Ірландець*: поняття й образ / В. Ю. Парашук // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 116. – Кіровоград: РВВ КДПУ, 2013. – С. 474-479.
10. Уфаева И.Ю. Лингвокультурный типаж Hispanic : Автореф. дис ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Уфаева Ирина Юрьевна; [Место защиты: Нижегород. гос. лингвист. ун-т им. Н.А. Добролюбова].- Нижний Новгород, 2008.- 21 с.
11. Adams, Cecil. Where did the name “Dixie” come from? // *The Straight Dope*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://wesclark.com/jw/dixie\\_yankee.html](http://wesclark.com/jw/dixie_yankee.html)
12. Dachille, Arielle. 14 Things Girls Raised In The South Understand, Because You're Way Chiller Than A “Southern Belle”. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bustle.com/articles/100848-14-things-girls-raised-in-the-south-understand-because-youre-way-chiller-than-a-southern-belle>

13. Florida, Richard. The Real Boundaries of the Bible Belt. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.citylab.com/equity/2012/03/real-boundaries-bible-belt/1617/>
14. Glock, Allison. Southern Women: A new generation of women who are redefining the Southern Belle // Garden & Gun. – August/September 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gardenandgun.com/feature/southern-women/>
15. Grits // The Urban Dictionary – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.urbandictionary.com/define.php?term=grits>
16. Labow W. *The Atlas of North American English: Phonetics, Phonology, and Sound Change* / William Labow, Sharon Ash, Charles Boberg. – New York: Mouton de Gruyter, 2006. – 318 p.
17. Picone, Michael D. *New Perspectives on Language Variety in the South: Historical and Contemporary Approaches* / Michael D. Picone, Catherine Evans Davies. – Tuscaloosa: University of Alabama Press, 2015. – 813 p.
18. Tauberer J. *Intrinsic vowel duration and the post-vocalic voicing effect: Some evidence from dialects of North American English* / Joshua Tauberer, Keelan Evanini // *Proceedings of Interspeech 2009, September 6-10*. – Brighton, UK, 2009. – P. 2211-2214.
19. The American Heritage® Dictionary of the English Language. – Fifth Edition. – Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ahdictionary.com/>
20. The Urban Dictionary. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.urbandictionary.com>

#### ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

21. COCA – Davies M. *The Corpus of Contemporary American English: 450 million words, 1990-present*. / Mark Davies. – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://corpus.byu.edu/coca/x.asp?w=819&h=614>
22. Quotes about Southerner. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.brainyquote.com/quotes/keywords/southerner.html>
23. Quotes about Southerners. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.brainyquote.com/quotes/keywords/southerners.html>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Валентина Парашук** – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

*Наукові інтереси:* актуальні проблеми лінгвоперсонології, міжкультурної комунікації.

УДК 811.124

## КОНЦЕПТ ЖІНКА В ЛАТИНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ І ПРИКАЗКАХ

**Марта ПЕТРИШИН (Івано-Франківськ, Україна)**

*У статті простежено особливості вербалізації стереотипних національних уявлень про жінку в латинських прислів'ях і приказках. Концепт жінка в латинських пареміях найчастіше репрезентують лексеми femina, matrona, mulier, uxor, virgo. У результаті проведеного дослідження виявлено, що латинська мова не була гендернонейтральною. Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що в латинських прислів'ях і приказках про жінку відображено традиційний патріархальний погляд на місце жінки в суспільстві, соціальна роль якої в Римі полягала у призначенні бути нареченою, дружиною, матір'ю, берегинею домашнього вогнища. Виявлено низку паремій, які експлікують вищість чоловіка над жінкою. Крім того, римська традиція приписує жінкам численні негативні фемінні риси. Ментальність стародавніх римлян засуджувала непостійний характер жіноцтва, лукавство, примхливість жіночої натури, надмірну балакучість і схильність до пліток. Традиції та звичаї римського народу накладають відбиток на формування образу жінки в римській лінгвокультурі. Образ-концепт жінки, вербалізований у латинських прислів'ях і приказках, відображає уявлення давніх римлян про гендерні стереотипи, зовнішні, внутрішні та соціальні характеристики жінки в античному суспільстві.*

**Ключові слова:** концепт, прислів'я, національно-культурна специфіка, конотація, жінка, гендер, латинська мова.

*Статья посвящена изучению особенностей вербализации стереотипных национальных представлений о женщине в латинских пословицах и поговорках. Концепт женщины в латинских паремиях чаще всего представляют лексемы femina, matrona, mulier, uxor, virgo. В результате проведенного исследования выявлено, что латинский язык не был гендернонейтральным. Анализ языкового материала показал, что в латинских пословицах и поговорках о женщине отражено традиционный патриархальный взгляд на место женщины в обществе, социальная роль которой в Риме заключалась в назначении быть невестой, женой, матерью, хранительницей домашнего очага. Выявлен ряд паремий, которые эксплицируют превосходство мужчины над женщиной. Кроме того, римская традиция приписывает женщинам многочисленные негативные феминные черты. Ментальность древних римлян осуждала непостоянный характер женщин, лукавство, капризность женской природы, чрезмерную болтливость и склонность к сплетням. Традиции и обычаи римского*

народа накладывают отпечаток на формирование образа женщины в римской лингвокультуре. Образ-концепт женщины, вербализованный в латинских поговорах и пословицах, отражает представления древних римлян о гендерных стереотипах, внешние, внутренние и социальные характеристики женщины в античном обществе.

**Ключевые слова:** концепт, поговорка, национально-культурная специфика, коннотация, женщина, гендер, латинский язык.

*The article describes the verbalization features of stereotypical national representations of a woman in Latin proverbs and sayings. Numerous scientific investigations deal with the gender aspect in domestic and foreign linguistics, but the question of a woman's image representation in Latin proverbs and sayings needs to be further studied in terms of their semantic and national-cultural content. The purpose of the article is to analyse the universal and cultural-national dominant in the proverbs that represent the concept of a woman in Latin. The source basis of the investigation was the Latin paremiological units and phraseologisms that verbalize the representation of the ancient Romans about women. In the paremiological funds of the Latin language, there have been found more than 100 aphoristic units that explicate the physical, moral and axiological peculiarities of women. Most often the concept WOMAN in Latin proverbs is represented with the help of the following lexemes: femina, matrona, mulier, uxor, virgo. As a result of the study, it was discovered that the Latin language was not gender-neutral. The analysis of the linguistic material has shown that Latin proverbs and sayings about women reflect the traditional patriarchal view of the place of women in society, whose social roles in Rome were to be a bride, a wife, a mother, a guardian of hearth and home. A series of proverbs that explicitly show the superiority of a man over a woman have been found. In addition, the Roman tradition attributes to women numerous negative feminine traits. The unstable nature of women, cunning, capricious female nature, excessive talkativeness and a tendency to gossip was condemned by the mentality of the ancient Romans. Traditions and customs of the Roman people are imprinted on the formation of a woman's image in Roman linguistics. The image-concept of a woman, verbalized in Latin proverbs and sayings, reflects the representation of the ancient Romans about gender stereotypes, external, internal and social characteristics of a woman in the antique society.*

**Key words:** concept, proverb, national-cultural specificity, connotation, woman, gender, Latin language.

**Постановка проблеми.** Одним з перспективних напрямів розвитку сучасних мовознавчих студій є синтез лінгвістики, культурології та пареміології. Афористичні одиниці в короткій і влучній формі акумулюють інформацію про особливості культурно-історичного розвитку етносу, відображають не лише мовні особливості, а й передають багатовіковий досвід народу, висловлюють судження про людське буття, стосунки індивіда із соціумом, життя і традиції конкретного народу протягом віків, стереотипи поведінки і світогляду різних етнічних груп. Паремійні вислови, витоки яких справедливо слід шукати в етнокультурному спадкові людства, містять уявлення про норми співіснування і взаємодії людей та репрезентують їх цінності.

Одним із важливих завдань лінгвоконцептології є проблема об'єктивації концептів, виведення їх внутрішнього змісту назовні. Об'єктом лінгвістичного аналізу стають базові концепти, які тісно пов'язані з культурою народу і відбивають специфіку його мовної свідомості. Одним з таких універсальних ключових концептів для більшості етнічних спільнот є концепт *жінка*. Значущість цього концепту обумовлена значною кількістю мовних одиниць для його фіксації, а також роллю і призначенням жінки в суспільстві.

**Аналіз останніх досліджень.** Концепт *жінка* неодноразово був предметом наукових студій не лише біологів, медиків, психологів, а й мислителів, соціологів, культурологів, лінгвістів. Специфіка мовної репрезентації концепту *жінка* постійно перебуває у полі наукових інтересів сучасних мовознавців, має певні традиції в сучасних лінгвістичних студіях. Гендерному аспекту у вітчизняному мовознавстві присвячено численні наукові розвідки. Викликає зацікавлення дослідження Л. Ставицької, присвячене аналізу наукових надбань лінгвогендерології в україністиці, українській русистиці, германістиці і славистиці [9]. Праця Ю. Андрущенко узагальнює досвід в опрацюванні окресленої проблематики у вітчизняному і зарубіжному гуманітарному просторі, окреслює основні напрями, підходи та способи аналізу концепту *жінка* в лінгвістичних працях українських і зарубіжних науковців [2]. Наукова розвідка В. Калько присвячена з'ясуванню особливостей мовної репрезентації концепту *жінка* в українських пареміях [5]. Реконструкцію аналізованого концепту на матеріалі англійського пареміологічного та фразеологічного фондів, який містить стійкі поєднання словосполучки з гендерним компонентом (man / woman, husband / wife, boy / girl) і стійкі словосполучки, які відображають сприйняття жінки лінгвоспільнотою на різних етапах розвитку суспільства, дослідила В. Васюк [4]. Наукова розвідка Ю. Абрамової присвячена когнітивно-прагматичний аналізу британських прислів'їв як засобів мовного втілення

концептів чоловік і жінка [1]. Питання концептуалізації образу жінки у французькому мовному просторі на матеріалі афористики розкриває дисертаційне дослідження Ф. Мухутдиной [8]. Порівняльний аналіз мовного втілення гендерного концепту на матеріалі білоруської та польської пареміологічної спадщини знаходимо в розвідці А. Шахнюк [10]. О. Коногорова досліджувала соціокультурний аспект аналізованого концепту на матеріалі російської, англійської та німецької мов [6]. Окремі напрацювання в контексті гендерної лінгвістики знаходимо у вітчизняній класичній філології. Зокрема, О. Лазер-Паньків на основі семантичного та лінгвокультурологічного аналізу фразеологічних одиниць, які репрезентують особистісні, соціальні, морально-етичні та інші характеристики чоловіка або жінки, робить висновки про гендерні установки, закарбовані в мовній свідомості давніх римлян. Дослідниця акцентує увагу на гендерній асиметрії у вербалізації стосунків чоловіка та жінки, сфер сімейного життя, виховання дітей, естетичного ідеалу чоловіка і жінки в римській лінгвокультурі [7]. Однак питання репрезентації образу жінки в латинських прислів'ях і приказках потребує додаткового вивчення з точки зору особливостей їх семантики та національно-культурного змісту. Відсутність ґрунтовних досліджень лінгвокультурної специфіки концепту *жінка* на матеріалі латинських паремій обумовлює актуальність нашої розвідки.

**Мета дослідження.** Метою статті є аналіз універсальних і культурно-національних домінант у пареміях, які репрезентують концепт *жінка* в латинській мові.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань: окреслити розуміння поняття концепт у сучасній лінгвістиці; виявити корпус афористичних одиниць, які репрезентують концепт *жінка* в латинській мові; розглянути їх семантичну характеристику та національно-культурну специфіку.

Об'єкт дослідження становить лінгвокультурний концепт *жінка* в латинській пареміології. Предмет – національно-культурна специфіка й аксіологічні характеристики аналізованого концепту в латинській мові.

Джерельною базою розвідки слугували латинські пареміологічні одиниці та фразеологізми, які експліцитно або імпліцитно вербалізують уявлення давніх римлян про жінок.

**Виклад матеріалу.** Концепт – це не лише когнітивна структура, а й інтелектуальна одиниця, збагачена ціннісними ознаками, культурно маркований вербалізований смисл, зовнішня форма якого представлена низкою мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну і когнітивну структури. Найбільш інформативним матеріалом при аналізі концептів є, на нашу думку, паремійний фонд мови. Оскільки ми розглядаємо національно-культурну специфіку концепту *жінка* на матеріалі прислів'їв і приказок, то можемо стверджувати, що він є одиницею індивідуальної свідомості, в якій сублімуються поняття, уявлення, емоції та почуття давніх римлян.

У ментальності носіїв латинської мови аналізований концепт був одним із ключових складників мовної картини світу, оскільки жінка здавна вважалася не лише берегинею сімейного затишку, не лише матір'ю чи дружиною, обов'язком якої є, перш за все, дарувати турботу і тепло, виховати дітей, навчити їх шанувати своїх предків, а й тою, хто бере на себе відповідальність за націю, зберігає генетичну пам'ять поколінь. Вивчення латинських прислів'їв і приказок дозволяє виявити смислові ознаки концепту *жінка* в лінгвокультурі римлян.

Римська культура була маскулінною за своєю природою і замикала жінку в межах родини, де проходило все її життя, яке суттєво відрізнялося від життя чоловіка за родом занять, об'єктом праці, дозвіллям, нормами поведінки. Давньоримська традиція визнавала основне призначення жінок у вихованні дітей. Проте жінок у Римі поважали. Свідченням цього є те, що римська релігія високо ставить жінку. Крім того, Рим завдячує своєю величністю не менше чесноті своїх жінок, ніж мудрості законодавців і хоробрості війська. Ідеал жінки та дружини, що його виробив собі римлянин у старі часи, такий: з одного боку бачимо погорду до жінки, начебто до служниці, а з другого боку – повагу до подруги, на якій лежить хатне господарство, до матері його дітей.

У пареміологічному фонді латинської мови виявлено понад 100 афористичних одиниць, які експлікують фізичні, моральні та аксіологічні особливості жінок.

Концепт *жінка* в латинських пареміях найчастіше репрезентують лексеми *femina, matrona, mulier, ixor, virgo*.

Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що в латинських прислів'ях і приказках про жінок відображено традиційний патріархальний погляд на місце жінки в суспільстві, соціальна роль якої в Римі полягала в призначенні бути нареченою, дружиною, матір'ю, берегинею домашнього вогнища. Будинок, сімейний затишок і спокій родини – покликання римської жінки. Яскравим прикладом цієї тези слугують сентенції *domi mansit/sedet, lanam fecit/ ducit* (вдома сиділа, вовну пряла); *domum servavit, casta vixit, lanam fecit* (дім берегла, дружиною жила, вовну пряла); *ubi deest replum, non est perfectum gaudium* (де немає пелума (жіночого плаття), там немає справжньої радості), які виражають похвалу зразковій дружині та господині в Давньому Римі. Однак паралельно знаходимо амбівалентні вислови, які звинувачують жінку в усіх бідах чоловіка: *qui capit ixorem, litem capit atque dolorem* (хто собі жінку придбає, той сварку й горе напимає); *femina corpus, opes, animam, vim, lumina, voces polluit, annihilat, peccat, eripit, orbat* (жінка безчестить тіло, руйнує майно, губить душу, забирає силу, позбавляє зору, спотворює мову). Римляни дотримувалися думки, що без жінки важко жити у світі: *sit ixoribus incommode vivitur, at sine illis omnino non vivitur* (життя з дружиною – справа нелегка, однак життя без неї зовсім неможливе).

У результаті дослідження виявлено низку паремій, які експлікують вищість чоловіка над жінкою. У свідомості римлян жінка постає як пасивна істота, яка повністю залежить від чоловіка, має низку обов'язків, але не володіє жодними правами: *inferior matrona sua sit marito non aliter fiunt femina virque pares* (слід, щоб дружина була чоловіку підлеглою, інакше жінка і чоловік – не рівня).

Ідеалом справжньої жінки в античному суспільстві вважалися сором'язливість, скромність, покірність, мовчазність: *mulierem ornat silentium* (жінку прикрашає мовчазність); *vera ornamenta matronarum pudicitia, non vestes* (справжня окраса жінок – сором'язливість, а не одяг).

Оспівують латинські прислів'я й жіночу вроду: *vera incessu patuit dea* (хода виявляє в ній справжню богиню). Принагідно зауважимо, що супутницею красивої жінки римляни вважали легковажність: *formosis levitas semper amica fuit* (супутницею красунь завжди була легковажність).

У результаті аналізу виявлено значну кількість паремій, які репрезентують зневажливе ставлення до жінки, змальовують її негативні риси. Так, наприклад, пейоративна конотація концепту *жінка* присутня у висловах, в яких образ жінки виступає синонімом великого зла і лиха: *vinum, mulier, tesserae: tria mala* (вино, жінка, гральні кости – три лиха); *sunt tria damna domus: imber, mala femina, fumus* (є три нещастя дому – дощ, погана жінка і вогонь); *sed dix malorum femina; haec scelerum artifex* (жінка є лідером злих вчинків, творцем злочинів). Погана жінка у свідомості римлянина – це кара: *malae ixoris poena nulla acerbior* (немає жодної гіршої карі за погану жінку); *res mala vir malus est; mala femina pessima res est* (поганий чоловік – півбіді, погана жінка – ціла біда). Римська традиція приписує жінкам численні негативні фемінні риси. Зокрема, ментальність стародавніх римлян засуджувала непостійний характер жіноцтва: *varium et mutabile semper femina* (жінка завжди непостійна і мінлива); лукавство: *muliebris lacrima condimentum malitiae est* (жіноча сльоза – приправа до лукавства); схильність бурхливо виявляти хвилювання, збудження, несамовитість, лють: *muliere est furere* (шаленіти властиво жінкам); примхливість жіночої натури: *novi ingenium mulierum: nolunt, ubi velis; ubi nolis cupiunt ultro* (я знаю жіночу натуру: коли ти хочеш, вони не хочуть, коли ж ти не хочеш, їх охоплює жагуче бажання); впертість: *feminae naturam regere desperare est otium* (забудь спокій, хто надумав керувати жінкою). Суворо засуджувало античне суспільство невірних жінок: *inter mulieres invenire haud est fidem* (серед жінок важко знайти вірність); *ixoris probrum ultimus, qui resciat, est maritus* (останнім про гріхи дружини дізнається її чоловік); *mulieri ne credas, ne mortuae quidem* (не довіряй жінці, доки вона не помре). Під впливом реальних і міфічних постатей у свідомості римлян склався

образ сварливої жінки. У цьому контексті варто згадати Пандору, яка відкрила скриньку зі всілякими негараздами і хворобами, Мегеру, ериній, фурій. Наведемо приклади: *nulla fere causa est, in qua non femina litem moverit* (практично ніколи не відбувається подія, де б жінка не була причиною суперечок), *qui capit uxorem, litem capit atque dolorem* (хто собі жінку придбає, той сварку й горе напимає). Численні латинські пареміологічні одиниці підкреслюють надмірну жіночу балакучість і схильність до пліток. Наприклад: *tres mulieres faciunt pundinas* (три жінки творять базар); *lingua est hostis hominum amicisque diaboli et feminarum* (язик – ворог людей і друг диявола і жінок); *quando convenient Ancilla, Sibylla, Camilla garrere incipiunt et ab hoc, et ab hac et ab illa* (коли зустрічаються Анцилла, Сибілла, Камілла, вони починають базікати і про цього, і про цю, і про ту); *non domus est pacis, ubi regnat lingua loquatis* (той дім спокою не має, де язик балакучої верх має); *anicularum deliramenta* (бабські балачки).

Окремі паремії містять дидактичні настанови щодо виховання жінок: *nix, asinus, mulier verbere opus est* (битти слід горіхи, осла і жінку).

**Висновки та перспективи дослідження.** Паремійна спадщина виступає продуктивним засобом вербалізації гендерного фактора в мові, допомагає розкрити механізми втілення і трансляції гендерних стереотипів. У результаті проведеного дослідження виявлено, що латинська мова не була гендернонейтральною. Традиції та звичаї римського народу накладають відбиток на формування образу жінки в римській лінгвокультурі. У мовній картині світу римлян превалюють прислів'я і приказки, які експлікують негативне і зневажливе ставлення до жінки. Жінки виступають об'єктом дії або предметом споживання, що пояснюється реальними історичними умовами, міфологічними уявленнями, релігійними поглядами. Образ-концепт жінки, вербалізований у латинських прислів'ях і приказках, відображає уявлення давніх римлян про гендерні стереотипи, зовнішні, внутрішні та соціальні характеристики жінки в античному суспільстві.

Перспективою наших студій є аналіз репрезентації концепту *жінка* в пареміях на матеріалі різноструктурних мов, що дозволить виявити його універсальні стереотипи та етнокультурну специфіку аналізованого образу-концепту.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамова Ю. В. Регулятивний потенціал британських прислів'їв як засобів мовного втілення концептів ЧОЛОВІК та ЖІНКА : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04. / Ю. В. Абрамова – Харків, 2007. – 20 с.
2. Андрущенко Ю. І. Концепт 'жінка' у вимірах сучасних гуманітарних наук / Ю. І. Андрущенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. – 2014. – № 1107, вип. 70. – С. 54–59.
3. Бондаренко О. С. Концепти "чоловік" і "жінка" в українській та англійській мовних картинах світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17. / О.С. Бондаренко – Донецьк, 2005. – 20 с.
4. Васюк В.В. Концепт "Женщина" в статике и динамике фразеологии английского языка : автореф. дисс. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04. / В.В. Васюк – Москва, 2002. – 21 с.
5. Калько В.В. Концепт "ЖІНКА" в українських пареміях / В.В. Калько // Вісник Черкаського університету. Сер. Філол. науки. – 2010. – Вип.193. – С. 84–90.
6. Коногорова А.В. Национальный социокультурный аспект концепта "женщина" в разносистемных языках (на материале фразеологических единиц русского, английского и немецкого языков) : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.19. / А.В. Коногорова – Улан-Удэ, 2012. – 26 с.
7. Лазер-Паньків О. Особливості вербалізації гендера у латинській фразеології / О. Лазер-Паньків, А. Янчук // *Studia linguistica*. – 2014. – Вип. 8. – С. 212–215.
8. Мухутдинова Ф.Б. Концепт "Женщина" во французском языковом сознании : на материале афористики : автореф. дисс. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05. / Ф.Б. Мухутдинова – М., 2006. – 24с.
9. Ставицька Л.О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень в Україні / Л.О. Ставицька // *Мовознавство*. – 2008. – № 2-3. – С. 236–246.
10. Шахнюк А.З. Концепт "женщина" в белорусских и польских паремиях / А.З. Шахнюк // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Філологія. – 2010. – Вип. 60. – Частина 1. – № 910. – С. 119–124.

#### ДЖЕРЕЛА

1. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Из скарбниці античної мудрості / Н.Г. Корж, Ф.Й. Луцька. – К. : Вища школа. Головне вид-во, 1988. – 320 с.
2. Латинська фразеологія : слов.-довід. / авт., уклад. П. І. Осипов. – К. : Академвидав, 2009. – 344 с.
3. Цимбалюк Ю.В. Латинські прислів'я і приказки / Ю.В. Цимбалюк. – К. : Вища шк., 1990. – 436 с.



4. Из античной мудрости: Латинские пословицы и поговорки с русскими соответствиями / авт.-сост. Н. А. Гончарова. – 2-е изд., перераб. – Минск : Выш. шк., 2013. – 495 с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Марта Петришин** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

*Наукові інтереси:* семантика і фразеологія класичних мов.

УДК 81-22

## ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

**Катерина ТИМОФІЇВА, Юлія НАГОРНА (Дніпро, Україна)**

*У статті розглянуто питання вербалізації мовної картини світу через призму національного менталітету та проаналізовано її інтерпретацію в сучасній лінгвістиці. Досліджено, що мовна картина світу є підсистемою концептуальної картини світу та вміщує ті її компоненти, які співвідносяться з мовними знаками, що пов'язано зі здатністю людини сприймати і розуміти світ завдяки мові, в якій закріплюється загальнолюдський і національний досвід. Систематизовано концептуальні ознаки, що характеризують поняття мовної картини світу, та досліджено засоби її інтерпретації сучасними мовознавцями. Особливу увагу приділено поняттю «концепт», його основним характеристикам та ролі в системі культури. Окремо досліджено ментальність як загальнофілософську категорію пов'язану з такими когнітивно-культурологічними поняттями, як «пізнання», «духовність», «менталітет» і «концепт». Визначено, що епіцентром ментальності є відповідні етнокультурні константи, які виникають в індивідуальній свідомості, в ній зароджуються і розвиваються культурні феномени, що визначають менталітет людини і народу. Розглянуто питання пізнавального та генетичного кодів та їх тлумачення науковцями. У процесі аналізу застосовано описовий та аналітичний методи.*

**Ключові слова:** мовна картина світу, концепт, ментальність, національний менталітет, лінгвокультурологія, етнічна культура, лінгвокультурний простір.

*В статье рассматривается вопрос вербализации языковой картины мира через призму национального менталитета и проанализирована ее интерпретация в современной лингвистике. Исследовано, что языковая картина мира является подсистемой концептуальной картины мира и вмещает те ее составляющие, которые соотносятся с языковыми знаками, что связано со способностью человека воспринимать и понимать мир благодаря языку, в котором закрепляется общечеловеческий и национальный опыт. Систематизованы концептуальные признаки, характеризующие понятие языковой картины мира, и исследованы способы ее интерпретации современными языковедами. Особое внимание уделено понятию «концепт», его основным характеристикам и роли в системе культуры. Отдельно исследована ментальность как общепсихологическая категория, связанная с такими когнитивно-культурологическими понятиями, как «познание», «духовность», «менталитет» и «концепт». Определено, что эпицентром ментальности являются соответствующие этнокультурные константы, которые возникают в индивидуальном сознании, в ней зарождаются и развиваются культурные феномены, которые определяют менталитет человека и народа. Рассмотрен вопрос познавательного и генетического кодов и их интерпретация учеными. В процессе исследования использованы описательный и аналитический методы.*

**Ключевые слова:** языковая картина мира, концепт, ментальность, национальный менталитет, лингвокультурология, этническая культура, лингвокультурное пространство.

*The article deals with the issue of the linguistic world picture verbalization through the prism of national mentality and analyses its interpretation in modern linguistics. The linguistic world picture was researched to be a subsystem of conceptual world picture and to contain the components which relate to linguistic signs and human ability to take and understand the world owing to language where universal and national experience is formed. The conceptual attributes characterizing the notion of the linguistic world picture are systematized. Ways of its interpreting by modern researches are described. The definition "concept", its main peculiarities and role in cultural system are drawn special attention to. Mentality as a general category of philosophy connected with such cognitive and cultural notions as "perception", "spirituality", "way of thinking" and "concept" have been researched. It was determined that mentality epicentrum is ethnic cultural constants, arising in individual consciousness. Mental features of national consciousness are objectified in languages. The idea that cultural phenomena, which determine mentality of a person and nation as a whole, arise and develop has been researched. Special attention is paid to research of such notion as cultural codes composing system of coordinates by means of which cultural patterns are formed and kept in our consciousness. It was concluded that mentality and sphere of concepts is unified ethnical-cultural content of the notion "world picture" and language study allows to see the world from inside of ethno-lingual consciousness, formed by definite culture. The authors distinguish the notions of language and speech consciousness. Descriptive and analytic methods are employed.*

*Key words: linguistic world picture, concept, mentality, national mentality, cultural linguistics, ethnic culture, linguistic-cultural spread.*

*«Мова – це не просто відбиток ідей народу; мова – це об'єднана духовна енергія народу...»  
В. Гумбольдт*

Наукова потреба у вивченні національно-духовного навантаження слова зумовлена загальною девальвацією слова як засобу збереження внутрішнього світу людини, як найголовнішого чинника духовних контактів. «Через мову дух животворить, щоб людина мала можливість пізнати цей світ, створити його ідеальну модель із метою поширення та розгортання своєї діяльності у ньому» [3].

Картина світу постає як один із базових компонентів узагальнення знання людини про світ, що забезпечує її життєдіяльність та спілкування [2, с. 150]. Спектр праць, присвячених питанню мовної картини світу, свідчить про вагомість цього питання для усвідомлення глибинних процесів, пов'язаних із механізмами людської діяльності та функціонуванням мови як особливого коду, здатного не лише передавати інформацію, але і викликати почуття, думки.

Мовна картина світу – це мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку [6, с. 68].

Сучасні дослідники мовної картини світу визнають той факт, що мова відображає світ не дзеркально, а опосередковано, крізь призму власної мови. Тобто концептуальна картина світу та мовна тісно пов'язані одна з одною. Різниця полягає лише в тому, що перша значно ширша у порівнянні з другою.

Для того щоб дати більш-менш конкретніше визначення мовної картини світу, звертаємось, насамперед, до тлумачного словника. Розгляд значень слова картина допомагає виділити найважливіші властивості даного поняття. «Картина» в словнику С. І. Ожегова означає «...те, що можна бачити, оглядати або уявляти в мовних образах...», а також «...вигляд, стан, становище чого-небудь...» [4, с. 621]. Великий тлумачний словник російської мови доповнює перше визначення: «...яскраве і виразне словесне зображення чого-небудь...» [10, с. 437]. При цьому зображення тлумачиться через образ, а образ визначається як відтворення свідомістю предметів і явищ зовнішнього світу.

Відносно лінгвістики, КС (картина світу) в будь-якому випадку повинна являти собою тим чи іншим чином оформлену систематизацію плану змісту мови [1, с. 36]. На сучасному етапі розвитку мовознавства провідне місце належить когнітивній лінгвістиці, яка розглядає мову як систему організації та вдосконалення інформації, способів її поєднання у комунікативних процесах. У межах когнітивної лінгвістики лексична структура є результатом взаємодії когніцій людини із семантичними параметрами конкретної мови. Одним із найважливіших понять когнітивної семантики є поняття концепту, яке використовують для пояснення одиниць ментальних ресурсів нашої свідомості. Існує декілька точок зору на те, що саме в мові відповідає концепту. Найбільш обґрунтованим є уявлення, що концепти мають складну структуру: частина інформації закріплюється в універбах, у словосполученнях, інша частина – в образах, метафорах та прецедентних текстах. Тобто присутнє співвідношення із системою культури.

Національна мова є складною духовною картиною світу: вона не просто копіює світ у національній свідомості, але й створює його. Лінгвоментальність як система стереотипів світосприйняття, закріплена у системі мови, у мовному існуванні представників тієї чи іншої спільноти, виявляє себе в особливостях етнокультурної інтерпретації загальнолюдських констант цивілізації. Національно-специфічні особливості будь-якої лінгвоментальності обумовлені тим, що кожен народ відбиває і сприймає довкілля відповідно до своєї «мережі координат», в основі якої лежить національна культура. Ці «координати» можуть бути виявлені лише шляхом комплексного аналізу емоційного навантаження універбів у ризних

проявах культури: у фольклорі, художній літературі, засобах масової культури, у тому числі – в соціальних міфологемах, наданні переваги певним поняттям.

Мовне втілення ментальності того чи іншого народу включають в себе загальнокультурні концепти, які відображають людські цінності крізь призму етномовної свідомості.

Як і в інших етнокультурах, англійська ментальність формує своє уявлення про світ. Закріплені в англійськомовній свідомості концепти, як феномени культури – неоднорідні. Одні з них утворюють ядро етнокультурного простору, інші – його периферію. Ядро етномовної свідомості складають феномени, якими володіють всі члени лінгвокультурного співтовариства. Ті уявлення, які є надбанням тільки окремої людини або невеликого кола людей, утворюють периферію лінгвокультурного простору, яка здатна породжувати нові почуття, що виникають, як правило, в процесі реалізації так званої векторної валентності, спрямованої від однієї когнітивної одиниці до іншої. Звідси: ментальність – продукт спадкування етнокультурної інформації [6, с. 69].

Велика кількість науковців неодноразово досліджувала питання пізнавального та генетичного кодів. Однак, що таке код культури? Відповідь на це непросте питання шукають і філософи, і психологи, і культурологи. У розумінні Є. В. Шелестюк, код культури – це свого роду «сітка», яку культура «накидає» на навколишній світ, членує, категоризує, структурує і оцінює [6, с. 71]. Якщо продовжити аналогію з «сіткою», то можна сказати, що коди культури «утворюють» якусь матрицю або систему координат, за допомогою якої задаються і потім зберігаються в нашій свідомості еталони (зразки) культури. Самі по собі коди культури – категорії універсальні, тобто вони властиві будь-якій людині. Але це не означає, що вони однаково проєктують культуру мови. Адже і їх прояв, завжди етнічно, культурно і лінгвально обумовлений. Культура, як відомо, має досить великий набір пізнавальних кодів. Але базовим кодом, ядром семіотичної системи будь-якої національної культури служить, без сумніву, етнічна мова, оскільки вона – не просто засіб опису культури, а, насамперед, знакова квінтесенція самої культури».

Для вираження ментальності народу код особливо значущий, оскільки кодування, спираючись на знаки, не обмежується процесом передачі повідомлень. Це процес, який, представляючи глибинні механізми пізнання, утворює каркас всього процесу семантизації дійсності, продуктом якої виступають ціннісно-сміслові відносини, що склалися в тій чи іншій культурі. Культура формується і існує завдяки лінгвокреативному мисленню, «прив'язаному» до певного місця, часу, події і досвіду в цілому. Тому мова культури – це її «п'ятий елемент», стихія, природне середовище, її проживання, спосіб символічної організації.

Ментальність як загальнофілософська категорія пов'язана з такими когнітивно-культурологічними поняттями, як «пізнання», «духовність», «менталітет» і «концепт». Пізнання – процес осягнення закономірностей зовнішнього і внутрішнього світу людини як феномен осягнення знань [2, с. 76]. Духовність – властивість душі, коли моральні і інтелектуальні інтереси переважають над матеріальними [2, с. 21]. Ментальність формується в пізнанні світу; менталітет, – по суті, сама картина світу в цілісній прагматичності народної свідомості; духовність для народного характеру поряд з розумовою складовою – це початок ментальності; концепт – її основна одиниця, її початок, який не має форми, а також не здатний «прорости словом» [3, с. 176].

Ментальні ознаки народної свідомості об'єктивуються в мові. І в цьому плані важливими виявляються категорії мовної семантики в їх когнітивно-семіологічному розумінні: значення і зміст, внутрішня форма номінативної одиниці мови, засоби вторинної і побічно-похідної номінації, культурні конотації і т.д.

У сучасній лінгвокультурології поняття «ментальність» використовується у двох смислових ракурсах: по-перше, коли говорять про етнічні або соціальні фактори нашої свідомості і, по-друге, коли намагаються обґрунтувати витоки духовної єдності та цілісності народу [5, с. 14].

У когнітивній лінгвокультурології ментальність – це сукупність типових проявів у категоріях рідної мови своєрідного (свідомого і несвідомого) сприйняття зовнішнього і внутрішнього світу, специфічний прояв національного характеру, інтелектуальних, духовних і вольових якостей тієї або іншої культурно-мовної спільноти [5, с. 15].

Епіцентром ментальності виступають відповідні етнокультурні константи, які, як і архетипи, спонтанно виникають в індивідуальній свідомості. У зв'язку з цим особливої значущості набуває думка про те, що в культурі немає нічого, що не містилося б у людській ментальності. Тому слід зазначити, що ментальність набагато ширше поняття, ніж «культура» і набагато глибше, ніж поняття «свідомість», оскільки проявляється, як правило, на підсвідомому рівні. В її часто незбагнених глибинах зароджуються і розвиваються культурні феномени, що визначають менталітет людини і народу.

Менталітет – це свого роду стереотипна установка культурно-когнітивного «камертону» на сприйняття наївної картини світу крізь призму ціннісної прагматики етнокультурної свідомості [5, с. 17].

Отже, мовна картина світу є підсистемою концептуальної картини світу, вмщуючи ті її компоненти, які співвідносяться з мовними знаками. Це пов'язано з тією особливістю, що людина здатна сприймати і розуміти світзавдяки мові в якій закріплюється загальнолюдський і національний досвід. Ментальність і концептосфера в сукупності складають етнокультурний зміст поняття «образ світу», а вивчення мови дозволяє побачити світ з середини етномовної свідомості, сформованої відповідною культурою. Це стає можливим тому, що саме етномовна свідомість являє собою властивий даному етносу інваріантний образ світу, безпосередньо закодований в мовних значеннях.

#### **БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ученое пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта, Наука, 2010. – 224 с.
2. Матвеева Т. В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т. В. Матвеева. – М.: Флинта; Наука, 2003. – 432 с.
3. Ніконова В. Г. Національна мовна особистість: інваріантний та варіантний компоненти / В. Г. Ніконова // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Серія Філологічні науки. – 2004. – Вип. 5. Т. 2. – С. 174-186.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М., 2001. – 857 с.
5. Попова Т. О. Психосемантика універсальних етнічних концептів в мовній картині світу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. О. Попова. – К., 2004. – 19 с. Режим доступа: <http://kubstu.ru/docs/lingvoconcept/umbrella.htm>.
6. Приходько А. М. Дискурсологія концепту та концептологія дискурсу / А. М. Приходько // Вісник Харківського національного університету ім. В.М. Каразіна. – 2007. – №782. – С. 66 – 72.
7. Серебрянников Б. А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебрянников. – Л.: Наука, 1988. – 216 с.
8. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / [под ред. И. А. Стернина]. Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. – С. 58 - 65.
9. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: пер. с англ. / Э. Сэпир / Общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. – 2- изд., М.: Издательская группа «Прогресс», 2001. – 656 с.
10. Ушаков Д. И. Большой толковый словарь / Д. И. Ушаков. – М., 2009. – 1232 с.

#### **ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ**

**Катерина Тимофіїва** – старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

*Наукові інтереси:* концептологія, лінгвістика тексту.

**Юлія Нагорна** – старший викладач кафедри українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

*Наукові інтереси:* лінгвістичні моделі перекладу.

УДК 811.111:81'42

## «CONCEPTOSPHERE» NOTION AND ITS SYSTEM ORGANIZATION»

Maryna KALASHNYKOVA (Zaporizhzhya, Ukraine)

У даній статті розглядається проблема визначення поняття «концептосфера», яке розуміється як галузь знань, що складається з концептів як її одиниць, та проблема її системної організації. У статті автор відштовхується від того, що концептосфера виступає у ролі системи, яка, в свою чергу, характеризується у параметрах ієрархічності, структурованості та зв'язності. Актуальність теми зумовлена тим, що концептуальний корпус мови не є однорідним у плані своєї організації, характеру образів, що виникають та ступеня валоризації. У даній статті автор зазначає, що сучасні лінгвокогнітивні дослідження зорієнтовані на два підходи – лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний, тому визначення поняття «концептосфера» та його системна організація надаються з точки зору національної специфіки від культури до свідомості, та виходячи з того, що в основі знань про світ лежить така одиниця ментальної інформації, як концепт, яка і забезпечує «вихід на концептосферу соціуму». Пridіляється увага тому факту, що життєвий досвід людини постійно збагачує змістовне наповнення концептів, які складають його концептосферу, причому збагачується як образний компонент концепту, так і раціональна складова – інформаційний мінімум та інтерпретаційні ознаки. Виходячи з аналізу наукових праць, концептуальний корпус мови не є однорідним як у плані своєї системної організації, так і з погляду законів сполучуваності та шляхих комбінування концептів між собою, саме тому у рамках даної статті постає проблема їхнього системного устрою.

**Ключові слова:** ментальна одиниця, концепт, концептосфера, концептосистема, ноосфера, складноструктурованість, системність, системна організація.

В данной статье особое внимание сконцентрировано на проблеме определения понятия «концептосфера», которое рассматривается как область знаний, которая состоит из концептов, являющихся ее единицами, а так же на проблеме определения ее системной организации. В статье автор отталкивается от того, что концептосфера выступает в роли системы, которая, в свою очередь, характеризуется в параметрах иерархичности, структурированности и связности. Актуальность темы обусловлена тем, что концептуальный корпус языка является неоднородным в рамках своей организации, характера образов и степени валоризации. В данной статье автор акцентирует внимание на том, что среди современных лингвокогнитивных исследований можно выделить два подхода – лингвокогнитивный и лингвокультурологический. Поэтому определение понятия «концептосфера» и его системной организации базируется на специфике национальной культуры, и на том факте, что в основе знаний о мире лежит концепт, который выступает в роли единицы ментальной информации, которая проектирует «понимание социальной концептосферы». Особое внимание уделяется факту, согласно которому жизненный опыт человека непрерывно обогащает содержательное наполнение концептов, которые наполняют его концептосферу. При этом обогащается как образный компонент концепта, так и его рациональная составляющая. Исходя из анализа современных научных работ, автор акцентирует внимание на том, что концептуальный корпус языка не является однородным как в плане своей системной организации, так и с точки зрения основанной на том, что концепты обладают определенной способностью комбинирования между собой. Именно поэтому в статье поднимается вопрос о проблеме их системной организации.

**Ключевые слова:** ментальная единица, концепт, концептосфера, концептосистема, ноосфера, сложноструктурированность, системность, системная организация.

The present article is focused on the problem of the «conceptosphere» notion definition, which is understood as a field of knowledge consisting of concepts as its units, and the problem of its system organization. In the article the author relies on the fact that the conceptosphere takes on the role of a system, which, in its turn, is characterized by the parameters of hierarchy, structuring and connectivity. It should be noted that each concept system has its own organization and order, this vision of the problem has allowed developing at least two approaches to its solution. The urgency of the topic arises from the fact that the conceptual corpus of the language is not homogeneous in terms of its organization and the nature of emerging images, the degree of valorization and internalization in any linguocultural consciousness. Special attention is given to the fact that experience obtained during human life enriches the content of concepts that form conceptosphere, what is more both figurative component of the concept and rational component (the information minimum and interpretative features) are constantly increasing. On the assumption of analysis of the current scientific studies, the conceptual corpus of language is not homogeneous in terms of its system organization from the point of view of the compatibility laws and the ways of concepts combining with each other. For this reason in terms of this article special attention is given to their system organization, as well as to the categorization and conceptualization of the real and imaginary worlds, as thinking process itself involves the categorization of mental objects, and categorization – ordering of its objects. In the context of this article the author notes that modern linguocognitive researches are oriented on two approaches: linguocognitive and linguocultural. Therefore, definition of the «conceptosphere» notion and its system organization is provided in terms of the specifics reside in the national culture merging into consciousness, and also it based on the fact that the basic knowledge about the world lies in vision of the concept as a unit of mental information, which provides an «access to the conceptosphere of the society».

**Key words:** mental unit, concept, conceptosphere, conceptual system, noosphere, complex structure, systemacity, system organization

Today, cognitive linguistics is in a stage of intensive development, and the issues connected with this field are topical in various scientific centers of the world. This fact causes differences in scientific approaches, categorical and terminological apparatus, understanding of the main cognitive linguistics tasks and research methods.

The purpose of the present article is to determine the specifics of the «conceptosphere» notion and to underline its system organization peculiarities.

It should be noted that special attention to the cognitive issues is given in specialized scientific works by N. D. Arutyunova, S. A. Zhabotinskaya, A. N. Prihodko, V. I. Karasik, M. Swarz, V. Evans, G. Harman, R. Jackendoff, G. Lakoff, R. Langacker; and their works are dealing with the cognitive analysis of various systems of human thinking processes and the language which are considered to be the concepts fixed in consciousness.

In some or other way, scientific works connected with the conceptology studies touch on the systematization issues. As we know, V. I. Karasik and V. A. Maslova mention “multidimensionality” [4, p. 360], S. A. Kosharnaya writes about “unification of concepts” [9, p. 7], M. V. Nikitin touches upon “system organization” [10, p. 216].

In his works A. N. Prihodko states that organization of the conceptual corpus of the language is a collection of typologically different concepts in their unity and variety, in which the entire palette of mental images is ordered in the form of definite patterns, formed on the principles of structure and system [9, p. 8].

It should be noted that each concept system has its own organization and order, this vision of the problem has allowed developing at least two approaches to its solution [9, p. 4]. So it should be noted that modern linguocognitive researches are oriented on two approaches: linguocognitive and linguocultural.

It is necessary to point out that the linguocultural approach is based on the study of the specifics of the national conceptosphere, it terms of which consciousness comes out from the present culture. According to this approach, the “concept” notion is taken as the most essential unit of any culture, which has a figurative, conceptual and evaluative components, special attention is to be given to the last one [3, p. 108]. Scientists working within the framework of the linguocultural approach are Yu. S. Stepanov, V. I. Karasik, V. V. Chervony, N. F. Alifirenko and others.

The second approach, linguocognitive, found upon the fact that the basis of knowledge about the world lies in the unit of mental information, as a concept, which provides an “access to the conceptosphere of society”. Committing to the linguocognitive principles in studying of the “concept” notion, its field model, based on such terms as core and periphery, was developed [3, p. 112]. Representatives of this scientific approach are E. S. Kubrjakova, Z. D. Popova, I. A. Sternin, V. N. Teliya and others.

Taking into consideration modern tendencies in the study of concept systems, we can see that the attitude towards the “conceptosphere” notion is changing gradually, as it is no longer likely to be considered in terms of two-dimensional phenomenon, but as a complex configuration of wave-shaped distorted planes [10, p. 79]. So it comes out that in recent years the understanding of the “conceptosphere” notion was radically changed – the study of this phenomenon helped scientists to understand that it is a complex and multifaceted entity.

It should be underlined that any scientific research in terms of any conceptual field touches upon the issue of systematization. For example, A. D. Belova [1, p. 22] mentions “complex structuring”, V. I. Karasik and [4, p. 64] V. A. Maslova mention “multidimensionality”, M. V. Pimenova [8, p. 216] underlines that any conceptual system is the basis of the linguistic world picture and it helps to define it as “the whole variety of models of comprehension and description of the world and its fragments”.

In this way, speaking about system organization of conceptosphere, scientists mean a set of typologically different concepts in their unity and diversity, in which the entire palette of mental images is organized in certain patterns based on the structural and systematic principles.

The fact that each conceptosphere has its own organization and order principles has allowed developing at least two approaches to this problem solution. The first scientist who has started using “conceptual sphere” notion in terms of his scientific works was D. S. Likhachov has started using

two new notions in terms of his scientific works, the first one was “*conceptual sphere*”, and the second one was “*conceptosystem*” [6, p. 78].

There are essential differences between these two basic notions. Conceptosphere is an organized set of concepts existing in the form of generalized representations, mental images, schemes, concepts, frames, scenarios, gestalt, generalizing a variety of signs of the outside world [6, p. 64]. According another explanation conceptosphere is a certain set of psychological representations of any ethnic group, surrounded by its invisible halo [6, p. 108].

Also conceptosphere can be taken as a system of systems, as a “*concept keeper*” of the culture [5, p. 62]. This notion is also understood as an “*information base of the culture*”, as a unique a bank, a depository of concept units of individual linguistic communities (ethnosphere) [10, p. 210].

Eventually, the conceptosphere is the only cognitive-semantic continuum of ethnic groups, which is included in the information system of the highest order – the noosphere [7, p. 54]. In this context this notion is understood as “the only cognitive-semantic continuum of humanity”.

There is the fact that the study of concepts in the noosphere on the global scale is beyond philological science strength, so it focuses its attention predominantly on the concept of certain ethnic groups.

As we can see, conceptosphere is an integral part of a collection of typologically different concepts in their unity and diversity and this phenomenon is integrated into the *noosphere*. The entire palette of concepts forms certain and various groups, which are created according to the principles of structure and system [9, p. 5]. It should be noted that it includes verbalized and non-verbalized, subject-specific and abstract-ideal concepts.

In the conceptosphere of the ethnos, there are such highly abstract entities that could be conventionally called as the *concept idea*. Special attention to this problem was given by S. G. Vorkachev [2, p. 40].

He develops the idea that some concepts exist in the head of a person in form of a “*linguistic-cultural idea*” and it differs from other forms of consciousness. He gives such heuristic features of the *concept idea*: the content of the idea is not disclosed only by one definition, but it requires a set of various definitions.

There is another approach [1, p. 24] according to which concepts are grouped in rows, interconnected links, compared with the world picture, and they are ordered by the principle of opposition and binary.

As we can see, the first sign of any conceptosphere is its plurality, which signalizes that the conceptosphere consists of a set of verbalized and non-verbalized mental units. The second not less important peculiarity of conceptosphere is systematic nature. To sum, up we can see that “conceptosphere” notion is a structured set of necessary knowledge, nationally-determined and minimized conceptualization of any community, which presents a particular national-cultural mentality. The research perspectives are predetermined by the growing interest to the conceptual view of the world and the necessity of the logic structuring of the obtained knowledge.

We must conclude that the conceptosphere is a set of verbalized and non-verbalized concepts, nationally marked mental units of linguistic culture organized according to the principle of system and according to the principles of plurality, integrity, communication and structuring.

#### LITERATURE

1. Белова А. Д. Лінгвістичні перспективи і прогнози у XXI столітті // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – К.: Логос, 2006. – № 1. – С. 22-32.
2. Воркачев С. Г. От лингвоконцептологии к лингвоидеологии: поиски метода // Vita in lingua: К юбилею профессора С. Г. Воркачева. Сб. ст. – Краснодар: Атриум, 2007. – С. 39-60.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография / В. И. Карасик // ВГПУ. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.; 2-е изд. – М.: Гнозис, 2004. – С. 166 – 205.
4. Карасик В. И. Мовні концепти як виміри культури / В. И. Карасик. – Архангельськ : Концепти, 1997. – 475с.
5. Карасик В. И. Этноспецифические концепты // Введение в когнитивную лингвистику / Отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – С. 61-105.
6. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев. – М. : Academia, 1997. – 301с
7. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.

8. Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику / М. В. Пименова. – Кемерово: «Графика», 2004. – 453с.
9. Приходько А. Н. Типологическая и системно-полевая организация концептосферы // Известия Волгоградского гос. пед. ун-та. Серия «Филологические науки», 2006. – № 5 (18). – С. 3-11
10. Стернин И. А. Концепты и невербальность мышления. Филология и культура / И. А. Стернин. – Тамбов : ТГУ, 1999. – 489с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Марина Калашнікова** – teacher of the Department of Foreign Languages, викладач кафедри іноземних мов, Запорізького державного медичного університету.

*Наукові інтереси:* verbalization of the modern culture concepts in the English language.

УДК 81'42 = 111

## ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ДЕМОКРАТІЯ В ПРОГРАМНИХ ВИСТУПАХ ПРЕЗИДЕНТА ОБАМИ І ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА КАМЕРОНА: ЛІНГВОРИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

*Віра ЛИКІНА (Київ, Україна)*

*У статті розглянуто вербалізацію концепту ДЕМОКРАТІЯ у програмних промовах президента Обами й прем'єр-міністра Камерона в лінгвориторичному аспекті. Спочатку визначено поняття "концепту" та його будову, а також реконструйовано концепт ДЕМОКРАТІЯ на матеріалі англомовних лексикографічних джерел. Потім виокремлено основні характеристики риторичних канонів текстобудови й з'явлено способи вербалізації досліджуваного концепту в інавгураційній промові президента Обами (2009 рік) та виступі прем'єр-міністра Камерона на конференції Консервативної партії Великобританії (2010 рік). Встановлено, що президент Обама акцентує ДЕМОКРАТІЮ як суто американську цінність іменником demotasy, а прем'єр-міністр Камерон вербалізує складники концепту, які мають бути гарантовані урядом країни, одиницями voters "виборці", voting system "виборча система", government "уряд", fairness "справедливість", freedom "свобода". Виявлено, що промова президента Обами рухається від периферії концепту до ядра, про що свідчить перехід від абстрактних одиниць до слів на позначення чуттєвих характеристик, а прем'єр-міністр Камерон, навпаки, просувається від ядра концепту, пов'язуючи демократію із владою виборців, до абстрактної периферії.*

**Ключові слова:** концепт, демократія, президент Обама, прем'єр-міністр Камерон, інавгураційна промова, лінгвориторика.

*В статье рассмотрена вербализация концепта ДЕМОКРАТИЯ в программных речах президента Обамы и премьер-министра Кэмерона в лингвориторическом аспекте. Сначала определено понятие "концепта" и его строение, а также на материале англоязычных лексикографических источников реконструирован концепт ДЕМОКРАТИЯ. Затем выделены основные характеристики риторических канонів текстобудови и проанализированы способы вербализации исследуемого концепта в инавгурационной речи президента Обамы (2009 год) и в выступлении премьер-министра Кэмерона на конференции Консервативной партии Великобритании (2010 год). Установлено, что президент Обама акцентирует демократию как исключительно американскую ценность, используя слово demotasy, а премьер-министр Камерон вербализует компоненты концепта, которые должны быть гарантированы правительством Великобритании, единицами voters "избиратели", voting system "избирательная система", government "правительство", fairness "справедливость", freedom "свобода". Выведено, что выступление президента Обамы движется от периферии концепта к ядру, о чем свидетельствует переход от абстрактных единиц к словам, обозначающим непосредственное восприятие, а премьер-министр Камерон, наоборот, продвигается от ядра концепта, связывая демократию с властью избирателей, к абстрактной периферии.*

**Ключевые слова:** концепт, демократия, президент Обама, премьер-министр Кэмерон, инавгурационная речь, лингвориторика.

*The article explores the verbalization of the DEMOCRACY concept in the speeches of President Obama and Prime Minister Cameron from linguistic rhetorical aspect. First, the author defines the notion of "concept" and its structure as well as drawing on the English dictionaries reconstructs the DEMOCRACY concept. Then the paper singles out the main characteristics of the rhetorical canons of textbuilding and reveals the ways of its verbalizing in President Obama's inaugural (2009) and Prime Minister Cameron's address to the British Conservative Party conference (2010). It is found that President Obama emphasises DEMOCRACY as a purely American alue by the noun demotasy while Prime Minister Cameron verbalizes the components of the concept to be guaranteed by the UK Government: they are denoted by the nouns voters, voting system, government, fairness, freedom. It is revealed that President Obama's inaugural moves from the periphery to the nucleus of the analyzed concept which is demonstrated by the replacement of the abstract units by the*



*words denoting sensory characteristics while Prime Minister Cameron moves from the concept nucleus connecting democracy with the voters' power to the abstract periphery.*

**Keywords:** *concept, democracy, President Obama, Prime Minister Cameron, inaugural speech, linguistic rhetoric.*

**Постановка наукової проблеми та її значення.** Актуальність проблеми ословеснення концепту ДЕМОКРАТІЯ у промовах англомовних лідерів перш за все зумовлена увагою політичної лінгвістики до ключових концептів, що формують дискурсивний простір, необхідністю зіставлення ролі різних варіантів дискурсивних практик у забезпеченні перебігу суспільних процесів окремих англомовних країн; переосмисленням античного риторичного вчення в нових комунікативних умовах і розвитком лінгвориторичного підходу, який виявляє роль вербалізованих ментальних структур в організації персуазивних текстів.

**Аналіз досліджень цієї проблеми.** У переважній більшості праць вивчення концепту ДЕМОКРАТІЯ обмежується американським політичним дискурсом: розглянуто еволюцію його мовної репрезентації в інавгураційних промовах американських президентів [11, с. 3], а також вербалізацію в кількох ракурсах: аксіологічному як найвищу цінність американського народу [10, с. 6], ідеологічному як історично зумовлену сутність [18], лінгвокультурологічному як соціально значущий концепт американської ментальності [17]. Існуючий підхід видається одностороннім, адже не враховує специфіку вербалізації концепту ДЕМОКРАТІЯ іншими англомовними спільнотами з відмінним суспільно-політичним устроєм. Саме цей чинник зумовлює наше звернення до зіставлення способів ословеснення цього концепту в промовах американських і британських політиків з метою виокремлення універсальних англосаксонських і специфічних національних особливостей його вербалізації в країнах з президентською і монархічною системами правління.

**Мета і завдання статті.** Метою цієї розвідки є розкриття специфіки вербалізації концепту ДЕМОКРАТІЯ в інавгураційній промові президента Обама (2009 рік) [23] та виступі прем'єр-міністра Камерона на конференції Консервативної партії Великобританії (2010 рік) [22] з позицій лінгвориторичного підходу, який поєднує античні етапи текстопобудови – інвенція, диспозиція, елокуція, перформація [3] – з напрямками впливу – етос, логос, пафос [19], що дозволяє виявити способи дискурсивної репрезентації різних суспільних сил, представлених досліджуваним концептом [21].

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.** В останні десятиліття особливої актуальності набули дослідження концептів [1; 4; 10] у трьох основних ракурсах: лінгвістичному, когнітивному, культурологічному.

Представники лінгвістичного підходу розуміють концепт як увесь потенціал значення слова разом із його конотативним елементом [1, с. 267], вважаючи, що концепт існує для кожного словникового значення і пропонуючи розглядати його як алгебраїчний вираз значення [4, с. 34]. Прихильники когнітивного підходу тлумачать концепт як явище ментального плану, визначаючи його як глобальну розумову одиницю, "квант структурованого знання" [8, с. 90]. Представники культурологічного підходу розуміють концепт як основний осередок культури в ментальному світі людини, розглядаючи всю культуру як сукупність концептів і відношень між ними [14, с. 72]. Зокрема, Ю.С. Степанов зазначає, що "в структуру концепту входить усе те, що робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія), стисла до основних ознак змісту історія; сучасні асоціації; оцінки і т.д." [15, с. 41].

Як бачимо, різні підходи до визначення концепту відображають його багатогранну природу, а тому при його тлумаченні враховуємо його всі три грані, тобто розглядаємо його як значення мовного знака в руслі лінгвістичного та культурологічного спрямування, і як змістовий аспект знака, представлений у ментальності, що узгоджується з когнітивним підходом.

На думку лінгвоконцептологів, будова концепту представлена кількома складниками: пластами, змістом, компонентами у вигляді концептуальних ознак [12, с. 98]. Цілісно функціонуючи в мовленні, концепт повністю актуалізується в сполученні з іншими концептами й відштовхується від них [12, с. 104].

Ядром концепту вважають чуттєво-наочний образ, який формується на основі особистісного досвіду мовців і тому гранично конкретний [2, с. 16]. Образ як основа концепту виконує функцію кодування, виявляючись під час психолінгвістичних експериментів, і при цьому, якщо певна реакція на образ повторюється багаторазово, то вона відображає усталену сполучуваність, що впорядковує концептуальне утворення [7, с. 16]. Навколо ядра групуються базові пласти, у яких ознаки розміщуються за напрямом від менш до більш абстрактних, тобто від ядра до периферії. Хоча кількість і зміст цих ознак можуть помітно відрізнятись в межах однієї мовної спільноти залежно від індивіда, в них переважають загальнонаціональні змістові ознаки, що лежать в основі взаєморозуміння в процесі спілкування [2, с. 28].

На периферії концепту розміщується «інтерпретаційне поле», яке охоплює оцінки й трактування різних ознак концепту носіями певної мови [6]. Ці оцінки відображаються, наприклад, у використанні прислів'їв і приказок, афоризмів і крилатих виразів у процесі комунікації, а також в інших висловлюваннях, що відображають інтерпретацію окремих концептуальних ознак. Інтерпретаційна частина представлена сукупністю слабоструктурованих предикацій, які відображають тлумачення окремих концептуальних ознак і їхніх сполучень у вигляді тверджень і настанов, що впливають на зміст концепту в певній культурі [5, с. 108]. На відміну від ядра концепту як його базового пласта, що містить кодувальний образ і сукупність когнітивних пластів і сегментів разом із когнітивними ознаками, що їх породжують, інтерпретаційне поле концепту складає його периферію. Дослідженню підлягають і ядро, і периферія, хоча важливо диференціювати їх у процесі опису, оскільки їх статус і роль у структурі свідомості та процесах мислення різні [6, с. 67].

Для вивчення мовного втілення концепту ДЕМОКРАТІЯ проводимо його реконструкцію на матеріалі англійських лексикографічних джерел, виокремлюючи ядро, базові пласти, розміщені від більш конкретних до більш абстрактних та інтерпретаційне поле. Так, для характеристики поняттєвої складової концепту ДЕМОКРАТІЯ спираємося на словникові дефініції відповідного слова: *a state governed under a system of democracy* («держава, керована відповідно до принципів демократичної системи»); *control of an organization or group by the majority of its member* («контроль організації або групи, здійснюваний більшістю її членів»); *the practice or principles of social equality* («практика або принципи соціальної рівності»); *a system of government by the whole population or all the eligible members of a state, typically through elected representatives* («система управління, здійснювана всім населенням або всіма уповноваженими членами держави, як правило, за допомогою обраних представників» [20, с. 222].

Відповідно до наведеної дефініції ядроконцепту ДЕМОКРАТІЯ позначається одиницями, які відбивають чуттєву діяльність людей: *voters* «виборці», *votingsystem* «виборча система», *government* «уряд», а також певні властивості, розміщені в аспекті збільшення ступеня абстракції розуміння концепту: *equality* «рівність», *humanrights* «права людей», *prosperity* «процвітання», *freedom* «свобода», *liberty* «свобода», *unity* «єдність», *peace* «мир», *happiness* «щастя», *democracy* «демократія».

Інтерпретаційне поле концепту ДЕМОКРАТІЯ відображене у текстах через сполучення різних мовних одиниць на позначення його рис з іншими мовними засобами, що зумовлює наше звернення до аналізу промов президента Обама й прем'єр-міністра Камерона. З метою встановлення інтерпретаційного поля концепту залучаємо п'ять канонів риторичної побудови тексту: інвенція, диспозиція, елокуція, запам'ятовування, та проголошення [3, с. 27]. Інвенція – це перший розділ класичної риторики, в якому розробляється етап задуму, намірів, ідей, формулювання гіпотези майбутнього виступу. На цьому етапі промовець має систематизувати власні знання про реальні предмети, явища чи абстракції в обраній галузі, що стануть предметом промови, потім зіставити їх зі знаннями, якими володіють інші учасники і визначитись, який предмет і в якому обсязі промовець може представити у промові. Основне в інвенції – вдало, доречно вибраний предмет розмови і намір його представити та розкрити так, щоб досягти здійснення задуму [8, с. 87]. Диспозиція – це послідовність викладу обраного матеріалу [8, с. 91]. Елокуція – третій розділ класичної

риторики, в якому розкриваються закони мовного означування предмета спілкування. Основний зміст елокуції з класичної риторики перейшов у сучасну стилістику, вчення про стилі і вчення про тропи та фігури. Розробки першого і другого етапів – інвенції і диспозиції – в елокуції набувають мовного фігурального вираження і в результаті – додаткових змістових, оцінних, емоційних, вольових ефектів. Якщо перший і другий етапи підготовки промови підпорядковані суворій логіці операцій, то на третьому етапі – елокуції – зміст промови входить у зону паралогіки, яка допускає використання слів і виразів у переносному (фігуральному) значенні [8, с. 98]. Античні етапи запам'ятовування та проголошення злилися в одну – перформативну – стадію внаслідок розвитку технологій запису та відтворення мовлення [13, с. 103], що безпосередньо полегшують процедури підготовки та відтворення самого виступу.

На інвенційному етапі аналізу інавгураційної промови Барака Обама (2009 року) встановлюємо, що у всьому виступі втілення концепту ДЕМОКРАТІЯ відбувається за рахунок вживання мовних одиниць, які позначають периферію концепту, тобто промовець рухається від менш абстрактних до більш конкретних пластів концепту: *democracy* “демократія”, *freedom* “свобода”, *liberty and equality* “свобода та рівність”, *unity* “єдність”, *peace* “мир”. На диспозиційному етапі аналізу промови виявляємо що вказані одиниці позначають відповідні риси концепту в наступних комунікативних блоках: 1) звернення до американської нації; 2) звернення до міжнародної спільноти; 3) звернення до конкретних груп людей американського суспільства.

Називаючи складники, які відносяться до периферії концепту ДЕМОКРАТІЯ, одиницями *democracy, free, liberty, equal, pursuit of happiness*, президент Обама рухається в комунікативному блоці, зверненому до американської нації, від периферії концепту до центру. Президент акцентує, що власне концепт ДЕМОКРАТІЯ є характерною рисою американського народу, вживаючи іменник *democracy*: *We affirm the promise of our democracy*. Звернення до концепту ДЕМОКРАТІЯ іменником *democracy* також спостерігаємо в комунікативному блоці, присвяченому міжнародній спільноті: *We will support democracy from Asia to Africa; from the Americas to the Middle East*.

У комунікативному блоці, зверненому до конкретних груп американського суспільства – *Християн та Мусульман (Christians and Muslims), Євреїв та Індусів (Jews and Hindus), невіруючих (nonbelievers)* – президент звертається до домінуючих аспектів ДЕМОКРАТІЇ, позначених більш конкретними одиницями, такими як *free, liberty, equal, pursuit of happiness: the God-given promise that all are equal, all are free, and all deserve a chance to pursue their full measure of happiness*. У наведеному прикладі квантифікатор *all* охоплює всіх американців, без будь-якого винятку, які мають право бути рівними та вільними, що в свою чергу є характерною рисою демократії. Більш того, сполучуваність мовних одиниць *equal, free, and happiness*, що позначають риси концепту ДЕМОКРАТІЯ, із словосполученням *the God-given promise* пов'язує периферію досліджуваного концепту з однією з найбільших цінностей американської нації – вірою в Бога [18, с. 4].

Називаючи компоненти концепту ДЕМОКРАТІЯ, що становлять його периферію, і є більш наближеними до ядра, а саме *rights, values, life, liberty, and the Pursuit of Happiness*, Барак Обама поступово рухається до ядра концепту, у комунікативному блоці зверненому до американської нації: *That is our generation's task – to make those words, these rights, these values – of Life, and Liberty, and the Pursuit of Happiness – real for every American*. Очевидно, що концепту ДЕМОКРАТІЯ у виступі президента Обама втілюється за рахунок руху від більш абстрактних складників, тобто пластів концепту, які становлять його периферію, до конкретних компонентів, які наближені до ядра концепту.

Під час аналізу втілення концепту ДЕМОКРАТІЯ у промові прем'єр-міністра Камерона, виголошеній на конференції Консервативної партії, на етапі інвенції встановлюємо, що британський прем'єр спирається на чуттєвий досвід аудиторії, звертаючись до ядра концепту за допомогою номінативних одиниць *voters* “виборці”, *our voting system* “наша виборча система”, *proper government* “достойний уряд”. Крім вступу, присвяченого перемозі Камерона на виборах і тому безпосередньо пов'язаного з ядром

концепту, решта блоків промови присвячена підтемам, пов'язаним зі складниками концепту ДЕМОКРАТІЯ: 1) human rights and equality “правам людей та справедливість”; 2) rights of local groups “права місцевих груп”; 3) government “управління країною”.

Встановлюємо, що у промові прем'єр-міністра концепт ДЕМОКРАТІЯ вербалізується через мовні одиниці, що іменують різні аспекти відповідного явища, позначені одиницями, які відбивають рух від ядра до периферії: *voters, our voting system, proper government, fairness, freedom*. Водночас концепт ДЕМОКРАТІЯ есплікується відповідним словом, пов'язаним із периферією, лише один раз за весь виступ у комунікативному блоці про Афганістан: *we are not in Afghanistan to build a perfect democracy*. У наведеному висловленні привертає увагу вживання у словосполученні *perfect democracy* неозначеного артикля, який вказує демократію як бажане, пов'язуючи її з далекою периферією концепту.

Очевидно, що, на відміну від президента Обама, у прем'єр-міністра Камерона втілення концепту ДЕМОКРАТІЯ має більш конкретний характер, що підтверджується вживанням мовних одиниць на позначення ядра концепту у всіх блоках промови. Зокрема, прем'єр-міністр підкреслює такі конкретні аспекти концепту ДЕМОКРАТІЯ: вибори й управління одиницями *voters* та *proper government: The British people. You have given us a chance and we will work flat out to prove worthy of that chance, The voters left us a hung parliament and they wanted us to respond responsibly*". У наведеному прикладі мовець акцентує на тому, що саме народ, тобто виборці, є динамічною силою, яка завдяки співвіднесеності з ядром досліджуваного концепту має безпосередній вплив на управління. Розширюючи ядро концепту ДЕМОКРАТІЯ словосполученням *voting system*, Камерон говорить про виборчу систему Великобританії в цілому, що відображено у такому словосполученні як *change our voting system «зміни виборчої системи»*, що свідчить про удосконалення демократії: *I don't want to change our voting system any more than you do*.

У комунікативному блоці, відведеному правам людей як аспекту демократії, Камерон знову звертається до сили влади народу, вживаючи одиниці *to give power, to give control*, які відносяться до периферії концепту. У словосполученні *fairness means giving people what they deserve* та висловленні *A government that believes in people, that trust people, that knows its ultimate role is not to take from people but to give, to give power, to give control*", прем'єр-міністр поєднує уряд країни, як компонент ядра концепту ДЕМОКРАТІЯ, із більш абстрактними складниками концепту, що становлять його периферію, а саме *fairness, power, control, people*. Апелюючи до різних громадських груп, мовець також звертається до абстрактних складників концепту ДЕМОКРАТІЯ, що утворюють його периферію, вживаючи іменники *freedom* та *powers* у сполученні із одиницею *government* на позначення ядра концепту: *We are the radicals now, breaking a part the old system with a massive transfer for power, from the state to citizens, politicians to people, government to society*. Сполучуваність іменників *freedom* та *powers* з одиницями, що іменують різні групи британського суспільства – *local councils, neighborhoods, local people* – демонструє один із основних аспектів демократії – свободу і владу народу: *more freedom for local councils, more power for neighborhoods, new powers to you, more freedom for you to be out on the streets, policing the way you know best – and in a way local people support*.

**Висновки та перспективи подальшого дослідження.** Матеріал промов президента Обама та прем'єр-міністра Камерона засвідчив, що американський президент рухається від периферії до ядра концепту ДЕМОКРАТІЯ, використовуючи мовні одиниці на позначення його периферії, називаючи його абстрактні складники й акцентуючи його як суто американську цінність, яку ця держава буде підтримувати у кожній країні. Натомість прем'єр-міністр Камерон вербалізує концепт ДЕМОКРАТІЯ мовними одиницями, що відносяться до ядра концепту ДЕМОКРАТІЯ, тобто позначають його чуттєві характеристиками, пов'язуючи його із владою виборців і підтримкою уряду, поступово рухаючись до периферії концепту. Подальше зіставлення способів вербального втілення концепту ДЕМОКРАТІЯ у промовах американських і британських лідерів передбачає аналіз промов з залученням методики силової динаміки.

## БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аскольдов А. С. Концепт и слово / А. С. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуретекста. Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 1996. – 372 с.
3. Безменова Н. А. Очерки по теории и истории риторики / Н. А. Безменова. – М.: Наука, 1991. – 215 с.
4. Булатова А. П. Концептуализация знания в искусствоведческом дискурсе / А. П. Булатова // Вестн. Моск. гос. ун-та. Сер. : Филология. – М.: Наука, 1999. – № 4. – С. 34–49.
5. Вежбицкая А. Понимание культур через ключевые слова / А. Вежбицкая. – М.: Яз. славян. культуры, 2001. – 462 с.
6. Воркачѳ С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании / С. Г. Воркачѳ // Филологические науки : науч. теор. журн. – 2001. – № 1. – С. 64–72.
7. Зинковьева Е. И. Понятие «концепт» в рамках спецкурса «Языковая картина мира» / Е. И. Зинковьева // Лингвистика, методика и культурология в преподавании русского языка : сб. ст. – СПб.: Политехника, 2003. – С. 16–21.
8. Клюев Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция): Учебное пособие для вузов. – М.: ПРИОР, 2001. – 272 с.
9. Кубрякова Е. С. Концепт // Краткий словарь когнитивных терминов / В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Н. Г. Лузина. – М.: МГУ, 1997. – С. 90–91.
10. Лебедько М. Г. Когнитивные аспекты взаимодействия языка и культуры: сопоставление американской и русской темпоральных концептосфер : автореф. дис. ... д-ра. филол. наук / М. Г. Лебедько. – Минск, 2002. – 23 с.
11. Миронец Е. С. Эволюция и особенности языковой репрезентации аксиологического концепта DEMOCRACY в инаугурационных речах президентов США: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е. С. Миронец. – Владивосток, 2007. – 17 с.
12. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: ВГУ, 1999. – 126 с.
13. Потапенко С. І. Вербальні ефекти публічного виступу: когнітивно-риторичний ракурс (на матеріалі інаугураційних звернень Барака Обами та Віктора Януковича) / С. І. Потапенко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія. – 2011. – Т. 14, №1. – С. 102–108.
14. Рябцева Н. К. «Вопрос»: прототипическое значение концепта / Н. К. Рябцева // Логический анализ языка: культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 72–78.
15. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – 824 с.
16. Солдатова М. А. Понятие лингвокультурного концепта в лингвистических исследованиях [Электронная версия печ. публикации] / М. А. Солдатова // II Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность (Казань, 11-13 декабря 2003 г.): Труды и материалы: В 2 т. / Под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. — Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2003. — Т. 2. — С. 110–112.
17. Сулова А. Ю. Эволюция лингвокультурологического концепта «ДЕМОКРАТИЯ» в дискурсивном пространстве американской нации: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А. Ю. Сулова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2009. – №81. – С. 188–193.
18. Филиппова М. А. Идеологический концепт «ДЕМОКРАТИЯ» (на материале лингвокультуры США): автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. А. Филиппова. – Волгоград, 2007. – 19 с.
19. Encyclopedia of Rhetoric / ed. Th. O. Sloane. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 837 p.
20. Oxford English Dictionary: Third Edition. – Oxford: University Press, 2004. – P. 222–223.
21. Potapenko S. Modest or Determined? Cognitive-rhetorical analysis of the effects of President Obama's inaugural and congressional speech / S. Potapenko // Texts and Minds: Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric. – Frankfurt am Main, etc.: Peter Lang, 2012. – P. 243–258.

## Список ілюстративного матеріалу

22. Cameron D. The Prime Minister's speech to Conservative delegates in Birmingham in 2010, Official transcript available from World Wide Web: <https://www.theguardian.com/politics/2010/oct/06/david-cameron-speech-tory-conference>
23. Obama B. First inaugural address in 2009, Official transcript available from World Wide Web: <http://www.whitehouse.gov/blog/inaugural-address>

## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Віра Ликіна** – аспірантка кафедри англійської філології і філософії мови імені професора О. М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.

*Наукові інтереси:* когнітивна лінгвістика, концептологія, політична лінгвістика.

## РІЗНОЧИТАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

УДК 811.161.2: 82.1: 81'42

### ПОЕТИЧНА МОВА ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА: ОЗНАКИ ІДІОЛЕКТУ

**Тетяна БЕЦЕНКО (Суми, Україна)**

Стаття присвячена спробі розглянути ознаки поетичної мови Василя Голобородька як митця-сюрреаліста. Виявлено такі риси стильової манери художника слова, як мовно-поетична естетизація предметів і явищ повсякдення; оригінальність, незвичність комбінацій слів з метою конструювання мовнообразних структур; екстраординарність, винятковість мовного оформлення поетичної думки; використання прийому створення поетичного дива; надметафоричність мовно-поетичного малюнка; багатоступінчата переносність змісту висловлення, складна асоціативність слововиразу; трансформація, перетворення фольклорно-пісенних образів, їх семантичне ускладнення, розширення сполучваності, контекстуальне смислово-естетичне обігрування; збагачення, поповнення поетично-образної системи новими мовно-естетичними знаками; переосмислення традиційних понять; поетична алогічність, парадоксальність художнього мовопростору письменника.

Встановлено, що митець сформував суто індивідуально-авторський художній мовосвіт; поєднав фольклорні традиції образного позначення дійсності з сучасною мовною дійсністю. Художня картина світу, відтворена в поетичному дискурсі сюрреаліста, пов'язана з дивом. Естетика поетичного слова письменника урочисто-піднесена, велично-казкова, незвично-екстравагантна.

**Ключові слова:** поетична мова, ідіостиль, художньо-образна система, поетичне мовомислення, художня картина світу, фольклорні знаки-символи, сюрреалізм, художня/поетична творчість, естетика мовних одиниць.

#### **Татьяна Беценко. Поэтический язык Василия Голобородько: признаки идиолекта.**

Статья посвящена попытке рассмотреть признаки поэтического языка Василия Голобородько как художника-сюрреалиста. Выявлены следующие черты стиливой манеры художника слова, в частности: культурно-поэтическая эстетизация предметов и явлений повседневности; оригинальность, необычность комбинаций слов с целью конструирования языковообразных структур; экстраординарность, исключительность языкового оформления поэтической мысли; использование приема создания поэтического чуда; сверхметафоричность культурно-поэтического рисунка, многоступенчатая переносность смысла высказывания, сложная ассоциативность слововыражения; трансформация, преобразование фольклорно-песенных образов, их семантическое осложнение, расширение сочетаемости, контекстуальное смыслово-эстетическое обыгрывание; обогащение, пополнение поэтической образной системы новыми культурно-эстетическими знаками, переосмысление традиционных понятий; поэтическая алогичность, парадоксальность художественного языкового пространства. Установлено, что художник сформировал сузубо индивидуально-авторский художественный мовосвіт; соединил фольклорные традиции образного обозначения действительности с современной языковой действительностью. Художественная картина мира, воссозданная в поэтическом дискурсе сюрреалиста, связанная с чудом. Эстетика поэтического слова писателя торжественно преподнесена, величественно-сказочная, необычно-экстравагантная.

**Ключевые слова:** поэтический язык, идиостиль, художественно-образная система, поэтическое языковое мышление, художественная картина мира, фольклорные знаки-символы, сюрреализм, художественное / поэтическое творчество, эстетика языковых единиц.

#### **Tetiana Betsenko. Vasily Goloborodko's Poetic Language: Signs of Idiololect.**

The article is devoted to an attempt to consider the signs of the poetic language of Vasily Goloborodko as a surrealist artist. The following features of the style of the artist's words are revealed, in particular: cultural and poetic aesthetics of objects and everyday phenomena; originality, unusual combinations of words for the purpose of constructing linguistic structures; extraordinary, singularity of the linguistic design of poetic thought; creation of a poetic miracle; super metaphoric character of the cultural-poetic figure, multi-stage transference of the meaning of the utterance, complex associativity of the word expression; transformation, transformation of folk song images, their semantic complication, expansion of compatibility, contextual semantic-aesthetic overplaying; enrichment, replenishment of the poetic image system with new cultural and aesthetic signs, rethinking of traditional concepts; poetic illogicality, the paradox of artistic language space. It is established that the artist has formed a purely individual-author's artistic mapping of the world; united the folklore traditions of the figurative designation of reality with contemporary linguistic reality. The artistic mapping of the world, recreated in the poetic discourse of the surrealist, is connected with a miracle. The aesthetics of the writer's poetic word was solemnly presented, majestic and fabulous, extraordinarily extravagant.

*Key words: poetic language, idiosyncrasy, artistic-figurative system, poetic imagery, artistic mapping of the world, folklore symbolic signs, surrealism, artistic / poetic creativity, aesthetics of language units.*

### Постановка проблеми

Мовно-поетична культура В. Голобородька – явище феноменальне в українській художній творчості, національній ідіостилістичній системі. Художньо-образне слово митця – непізнаване і незатерте, думка незвично красива і естетично довершена, витончено проста й зрозуміла. Поетичний всесвіт письменника – багатий, розмаїтий, національно ідентифікований. Сам митець визначає, що він належить до сюрреалістичного напрямку в літературі. Ознаки сюрреалізму в літературній творчості описані недостатньо. Так само не пізнана повною мірою мовно-поетична палітра сюрреалістичного напрямку. Лінгвістичний аналіз поетикальної системи В. Голобородька дасть змогу встановити мовні риси означеного стилю, осмислити специфіку розвитку поетичного мовомислення, особливості розбудови моводійності в нетрадиційному руслі, відтак по-новому оцінити потенціал нашої мови в плані її художньо-естетичних, художньотворчих можливостей, резервів та перспектив.

### Аналіз останніх досліджень.

Різні аспекти творчості В. Голобородька розглядали М. Ільницький, А. Макаров, М. Антонович, О. Кузьменко, Ю. Шутенко, Т. Пастух та ін. Однак лінгвістичний митця поки що не вивчено повною мірою. Індивідуально-авторська манера письменника, без сумніву, є автентичним, непідробним, оригінальним явищем в історії української мовно-поетичної думки, тому потребує докладних різновекторних студій. У мовотворенні художника засвідчені нові грані словесно-образного кодування ідеї, нові образи і нові знаки-символи, засновані на канонах традиційної культури.

### Формулювання мети і завдань дослідження.

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні художньо-образної своєрідності поетичної лінгвістичної системи В. Голобородька, у визначенні рис індивідуально-авторської стилеманери письменника, в описі базових складників поетичного ідіолекту художника слова.

### Виклад основного матеріалу.

Спостереження за специфікою художнього мовотворення письменника дає змогу означити такі загальні закономірності поетичного стилю Василя Голобородька як митця-сюрреаліста.

### *Мовно-поетична естетизація предметів і явищ повсякдення як ознака стильової манери митця .*

Майстерність мовотворення, техніка поетичної мовотворчості як сукупність художньо-естетичних і стилістичних якостей, що визначають своєрідність художнього бачення світу, у Василя Голобородька ґрунтуються на оспіванні, піднесенні реалій звичайних, буденних, надто простих і звичних, раніше навіть ніким не помічених (скажімо, *груша, літак, відро, піч, молоко* ). За словами митця, він намагався не вживати абстрактних слів, поетизмів. Його поетичний словник сформований на основі загальноповсякденної, буденної, архетипної лексики. Улюбленими є традиційні для української культури образи-символи *хата, мед, піч, яблуно, яблуко, груша, калина, вітряк, криниця, колодязь, струмок, джерело, вода, пісня, соловей, журавель, літак, соняшник, пшениця, сонце, гай, стежка, поле, село...* Одні з них є етнознаками української культури, їх фіксують фольклорно-пісенні тексти (*калина, гай, хата, вода, криниця* та ін. ), інші – суто авторськими маркерами світу-дійсності (*мед, яблуно, груша, село, молоко*). Скажімо, улюбленою у митця постає поетизація сільського мікро- та макропростору. Художник з дивовижним захопленням оспівує, возвеличує і підносить найменші, найнепомітніші, надто буденні атрибути сільського життя - *гличик, відро, кухоль, чашку...* Ці предмети господарського вжитку – сакральні у розумінні митця, значущі, бо, очевидно, складають прадавню основу побуту. Тому *очі* – це *кухлі, гличик* – ество людини, *гличик з молоком* – жіноче начало. Наскрізним у поетичному світобаченні є антропоморфізований архетипний образ сільської (одвічної української) *хати та її атрибутів* : *Хата сміється до сонця/ білими зубами бурульок,/ каже: ось-ось поїм я сніг,/ а сніг утікає водою.* («Хата сміється до сонця»), *А на печі намисто із перцю./ Стоїть у*



*фартушку лебединім, як молодиця,/ і коси з цибулі у вінок склала на голові,/ а голова висока,/ а голова аж у небі.* («Піч»).

**Незвичність комбінацій слів з метою моделювання мовнообразних конструкцій.**

Мова постає засобом творення незвичного і незвичайного поетичного континууму, особливим чином організованим відтворенням світосприйняття митця. Поезія завдяки лінгвістичним пошукам набуває ознак казковості (*У попелі космосу/ кублиться Квочка./ Випряжений Віз/ голоблею указує/ за межі Галактики.* («Між соловейком вечірнім»), феєричності, дивовижності, екстраординарності (*Я ішов у долонях з тобою,/ ти була вся всуціль із очей./ В кожнім оці моєю рукою/ вишивала ти квіти людей.* («Перший сніг»), фантастичності: неможливе постає як реальне: *Беремо у руки по пір'їні/ і стаємо як два голуби/ і перелітаємо горою*(«Нам із тобою»).

Переносність так само усвідомлено сприймається винятковою, феноменальною, неповторною, образність – доволі незвичною і приголомшувальною (скажімо, поетизація **відра, кухля**). Метафоричність не нагадує, не копіює чужу думку, суто індивідуальна, виняткова: *Дощ пройшов./ На телевежі/ Сохнуть неба сині рядна.* («Після дощу»), *Кінострічкою дорога/ Пишеницями пробігає.* («Після дощу»), *Гай, здається, пісні солов'їв зеленавим вогнем підпалили.*(«Весна»). (пор. Шевченкове: *Соловейко в темнім гаї сонце зустрічає, Мед тягучий озимини/ в прямокутниках тихих поля./ Журавліні ключі в вишині/ відмикають широку волю.*(«Весна»), *Щоб порізати хлібину правди,/ сіллю справедливості посипати по землі!* («Білий празник Кобзаря»), *Так само і отой зелений лужок дитинства стає невеликим острівцем/ зі старою дуплистою вербою посередині*(«Дунай, що згорнувся у криницю»), *Вечір упав кавуном смугастим* («Грушка»).

Мова поезій В. Голобородька незвичайна, бо відрізняється від мови інших митців; не така, як в усіх; особлива: у ній порушено правила поєднання слів (*зелений день, жовті пісні, зелений буквар, синя радість* та ін. ). Особлива – тому що не схожа на інші; виняткова, своєрідна, самобутня. Чи можна вважати звичайними такі, наприклад, мовні вислови митця: *у тебе у руках осінь; Та осінь була намальована / на трьох яблуках:/ на одному яблуку була намальована ти/ на другому — я/ на третьому — літак .* («Ти стояла під яблунею...»). Так само незвичайні та незвичні для повсякдення вислови типу *Ти тільки слухай і слухай/ як лижуть квіти псовими язиками твоє вікно; щоб я сказав тобі слово/ що липне до губ як пелюстка яблунева*(«Тієї ночі молоко переллється»), *хочу почути як плаче/ сопілка шістьма очима* («Тихіше промови промовляйте...»), *і згорять бібліотеки — ці кладовища/ засушених метеликових слів.*(« Хай слово тоді умре»).

Незвичність конструювання фрази здійснюється завдяки комбінуванню слів непоеднаних у загальнономовному вживанні (тобто це ненормативне з загальновідомого, загальноновживаного погляду використання, що не властиве дійсному стану речей: *Хлопчик стоїть, зупинений на бігу через літо.* («Хлопчик, який стоїть серед літа»).

Отже, неочікуваність мовнообразних структур, оригінальність образотворення, незвичність сполучуваності слів – суттєва риса лінгвостилі В. Голобородька як сюрреаліста.

**Екстраординарність, ексцентричність, екстравагантність, винятковість мовного оформлення поетичної думки В. Голобородька.**

Ознака екстраординарності художнього мовостилі В. Голобородька свідчить про його відмінний від звичайного лінгволад; про винятковість, незвичайність мовної реалізації думки, що межує з фантастичністю, казковістю, чарівністю. Наприклад:

Дощику, дощику,—  
я тобі вудлице бамбукове подарую,  
щоб ти ловив рибу, а луску розкидав по городі,  
я тобі вишень нарву повну миску,  
щоб ти їв, а кісточками стукав у вікно,  
я тобі зубки витешу на нові граблі,  
щоб ти ходив розчісувати волосся траві,—  
тільки не йди по тій стежці,



де я йду —

татові їсти несучи. («Замовляння дощика»).

Ексцентричність ідіолекту митця осмислюємо як своєрідність, мовного вираження думки, що виходить за межі узуального: *Дві дороги/ голови повстромлювали в річку — / п'ють воду.*(«Спека»), — *Де подівся дощ,/ як він перестав іти?/ — Дощ пірнув у річку.*(«Після дощу»). При цьому ексцентричною є як описувана ситуація, так і само висловлення. Наприклад:

*Нитки променів,/ ні, золоті вервечки, /що на них зелена колиска/ гойдається./Криничка з дитячими очима/ сміється тихенько,/ бо косарі губами лоскочуть.*(«Зелена колиска»).

Отже, екстраординарність поетичного мислення письменника прямо пропорційна екстравагантності, винятковості мовного оформлення думки.

#### **Використання художником прийому створення поетичного дива.**

Художня картина мовосвіту митця ґрунтується на ненав'язливому прагненні викликати здивування, зачудування.

Прийом поетичне одивлення, зачудування, (здивування, подиву) полягає у створенні такого словообразу чи ситуації, що спричинюють подив, бо є нереальними. Так, нереальним є літак, що летить у країну соняшників; нереальною є криничка з дитячими очима, що сміється та багато іншого.

Василь Голобородько - майстер поетичного одивлення, зачудування, майстер поетичної фантазії, що нагадує казкові перевтілення: *А потім ми запросили вечеряти білу грушку,/ яка стояла під хатою./ Мати принесли їй ослінчика, налили молока,/ намазали окраєць медом — і грушка сіла./ «Їж, грушко, мед, а нам дай груш!»./ «Пий, грушко, молоко, а нам дай груш!»/ «Їж, грушко, хліб, а нам дай груш!»*(«Грушка»), *Любо яблунці жити у нашій хаті,/ тільки з того боку вікна:/ я дивлюсь на її рожеві щічки у вікно,/ і яблунька дивиться на мої рожеві щічки у вікно.*(«Дві яблуньки»).

Диво, казковість, чарівність мовленого у поезії твориться по-різному. Найчастіше – завдяки одухотворенню світу природи. Межа між живим/одухотвореним і неживим у поезії В. Голобородька зовсім зітерта. Світ довколишній – рослинний і тваринний – однаково одухотворені, оживлені – вони відзначаються людською подобою, людським єством. Послідовно митець персоніфікує реалії – явища природи: *Цибатий дощ/ місить по калюжах грязь/ на гнізда ластівкам./ До річки бігає — / одна нога тут, друга там,— / по воду, щоб поливати копицю сіна,/ аби мак, бува, не запалив її./ І, стомлений, лягає у траву.*(«Дощ»). Персоніфікація (одухотворення) ускладнена багатоступеневою метафоризацією: *вітри стоять припнуті до конов'язі/ фіалкових ночей колишніх/ де горить відвіку стіна/ голосів притишених небом чужинців* («Перша подвоєна зірка»), *Воїнство зерен очі тримає на рівні ріллі,/ тильно розглядає невідомі предмети:/ іржаві гільзи,/ уламки снарядів — /замислюється над їхнім призначенням.* («Літо літописує»).

Отже, прагнення реалізації поетичного дива – закономірне для Василя Голобородька.

#### **Надметафоричність мовно-поетичного малюнка письменника, багатоступінчата переносність змісту висловлення, складна асоціативність слововиразу.**

Для сюрреалістичної стилеманери письменника притаманна надметафоричність поетичної мови – кількаразово нашарована переносність сприйняття слова-думки, граціозність і пластика висловлення, багатоступінчата складно та вигадливо переплетена асоціативність, що одночасно сягає різновекторного змісту. При цьому метафоричність ґрунтується на парадоксальності, фантастичній уяві, казковості і водночас екстраординарності, незвичайності. Наприклад: *Умочу пензля в квітучі вишні,/ намалюю йому біле чоло,/ а на чоло трактори вийдуть/ і хрущі загудуть, як село./ А на чолі маятимуть крила —/ зелені крила доріг навесні.../ І викопую у чолі очей криниці,/ щоб набирати відром пісні!/ Я хочу напиться води „Катерини”,/ захлинутись в аральських пісках,/ обмитися в пожежах Чигирину,/ щоб вишень добра принести в руках.*(«Білий празник Кобзаря»). Фантастичний, нереальний сюжет, неможливий в дійсності, мозаїчно складається з окремих міні-фрагментів, теж казкових (*умочу пензля в квітучі вишні; а на чоло трактори вийдуть/ і хрущі загудуть; викопую у чолі очей криниці,/ щоб набирати*

відром пісні та ін.), що логічно та образно тяжіють до ключового предмета думки. Апеляція до поетичного твору «Садок вишневий коло хати» (на це вказують номени **вишні, хрущі загудуть**), до біографічних фактів-натяків (*захлинутись в аральських пісках*, ), до творів митця («Катерина»), до описаних сюжетів (*в пожежах Чигирину*) формує образ Кобзаря, який пізнається відразу і не може бути не ідентифікованим.

Отже, багатшарова метафорика (кількаступінчата переносність змісту думки) – органічний прийом моделювання поетичного висловлення у стильовій манері В. Голобородька.

**Модифікації фольклорно-пісенних образів, їх семантичне ускладнення, розширення сполучуваності, контекстуальне смислово-естетичне обігрування.**

Фольклор є безсумнівно живильною силою поетичного мислення Василя Голобородька. Митець глибинно закоханий у народне слово, пройнятий його естетичною довершеністю, обізнаний з семантико-конотативним змістом. Фольклорні образи наскрізно наповнюють художній простір митця, ускладнюючись емоційно-експресивними відтінками, по-новому постають у сучасному художньому світосприйнятті.

У поезії «Зелен день», що створена на основі фольклорно-пісенних образів **сопілка, гай, верба, криниця, червона калина**, відбувається трансформація фольклорно-пісенної конструкції, ускладнення образу, несумісне з загальномовного погляду поєднання з іншими одиницями: у зеленому гаї - у шумі зеленим гаїв, сопілка - сопілка *засмучених слів*, під вільхою, чи під вербою викопати криницю - *під вільхою, чи під вербою, в краю, де родився і зріс, ми викопємо з тобою/ криницю прозорих сліз*. Почасти митець перетворює, модифікує фольклорну ситуацію: соловей співає на калині - *Над нею червону калину/ посадимо навесні,/ хай пісню гойда солов'їну,/ хай квітами плаче пісні*; або ж: дівчина прийде брати воду до криниці - *Хай прийде туди із відерцем/ дівчина у зелен день:/ і брязне об воду денце,/ і сонце у відро упаде*.

Фольклорно-пісенний континуум - невичерпне джерело формування поетичної картини світу митця. Почасти фіксуємо тільки натяк на фольклорні знаки, проте цей натяк викінчено вичерпний, вагомий у змістовому плані: *Варто було уперше в дитинстві,/ слухаючи пісню, почути про річку Дунай,/ як вона відразу побігла недалечко:/ у який бік не пішов би від рідної хати,/ всюди натрапиш на річку —/ Дунай тече*. («Дунай, що згорнувся у криницю»). Помітно, що в епіцентрі твору – багатомісткий знак-символ Дунай, що концентрує досвід фольклорного осмислення дійсності, за яким розкодовується специфіка етнобуття.

**Збагачення, поповнення поетично-образної системи новими мовно-естетичними знаками; пошук оригінальних індивідуально-авторських образно-знакових поетичних величин; переосмислення традиційних понять.**

Завдяки творчій уяві митця, синтезованій роботі розуму й чуття без обмежень та пересторог відбувається формування новітньої системи образів, що сприймаються, усвідомлено осмислюються як образи-символи, як мовно-естетичні знаки української культури. Спостерігаємо поповнення, розширення, якісно оновлене збагачення поетичного словника мовно-естетичними знаками, що їх виробила письменницька практика. Клас поетонімів поглиблюється за рахунок відшукання нових понять, співвіднесених з національною дійсністю й активованих з метою осучаснення, своєрідної «модернізації» поетичного малюнка:

У дівчаток імена квітів,  
що їх вони саджають навесні  
і поливають криничною водою.

— Хто воду несе?

— Та, у кого **воронець** під вікном росте.

— А як звать оту співучу дівчинку?

— Та, у кого у городчику цвітуть **чорнобривці**. («Імена дівчаток і хлопчиків»)

Як переконуємося, у поетичному континуумі етнознакові реалії поглиблюються семантично, асоціативно, ускладнюються додатковими емоційно-змістовими відтінками,

вводяться у складніші метафоричні контексти: **біле полотно і рушник - На білому полотні рушника дня**; далі один з компонентів замінюється: **на дощовому полотні рушника**: у вірші:

На білому полотні рушника дня/  
на дощовому полотні рушника для розлуки/  
голка вкотре/  
дівчину вишиває/  
з поглядом очей кольору вишневого дерева/  
як і вперше («На білому полотні рушника дня»).

Спостерігаємо повсякчасний пошук деталі, що орієнтує на етнобуття, і метафоризоване її обрамлення: *Слова у вишиваних сорочках; Криничка з дитячими очима / сміється тихенько* та ін.

Отже, для стильової манери письменника характерне творення новітніх образно-знакових поетичних величин; переосмислення традиційних понять.

#### **Поетична алогічність, парадоксальність художнього мовомислення письменника.**

Стильова манера митця відзначається поетичною (метафорично забарвленою) алогічністю побудови фрази. Алогічність поетичної мови В. Голобородька – не безглуздя, не абсурдність і не беззмістовність. Допустима, нормативна і «звичайна», органічна, вагома в поетичному контексті алогічність формує художню парадоксальність висловлення, яка й продукує феноменальну естетику образотворення. Алогічність поетичного слововираження постає як незвичність, як унікальність чи парадоксальність. Парадоксальність - несподіванка, незвичність, оригінальність, суперечливість, вихідним положенням, загальноприйнятому, традиційному погляду або здоровому глузду за змістом і / або за формою. Стосовно поетичної мови парадоксальність постає як неймовірний (неправдоподібний), немислимий факт: неможливо зробити з росинок конвалію і подарувати її дівчині (сюжет поезії). Але в поетичному просторі такі парадоксальні «витвори» сприймаються як цілком звичайні й реальні. Тому точніше тут говорити про апорію поетичного мовомислення В. Голобородька (апорія (грец. Άπορία - безвихідь, безвихідне становище) - це вигадана, логічно правильна ситуація (вислів, твердження, судження або висновок), яка не може існувати в реальності.

У цілому поезія (поетична мова) В. Голобородька – не розвага: це осмислена гра словом як засобом втілення багатомісткої думки, це багатозначність образу, що вимагає глибокої і різнобічної підготовки, активізації інтелектуальних зусиль; це поезія домислів, здогадів і роздумів, поезія оспівування буденних речей у масштабному вимірі; поезія уяви, фантазування, мрійництва, пошуку екстравагантності - невідповідності загальноприйнятим нормам.

#### **Висновки.**

Отже, стильова манера Василя Голобородька – відображення поетичного досвіду як самого митця, так і національної та світової поетичної традиції. Водночас вона є фактом оригінального художнього мислення. Письменник засвідчив самобутність образного кодування думки і разом з тим продемонстрував можливості рідної мови у творенні нової системи поетичних універсалій.

#### **БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Голобородько В. Повне зібрання віршів // Василь Голобородько // [tisk.org.ua/?p=8440](http://tisk.org.ua/?p=8440)
2. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С.Я. Єрмоленко. - Київ: Інститут української мови НАН України, 2009. - 352 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / Віталій Жайворонок. - К.: Довіра, 2006. - 703 с.

#### **ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:**

**Тетяна Беценко** – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

*Наукові інтереси:* лінгвостилістика, лінгвістичний аналіз тексту, філологічний аналіз тексту, лінгвістична герменевтика, лінгвофольклористика, народознавство, топоніміка, лінгвістичне краєзнавство, методика викладання лінгвістичних дисциплін та ін.

УДК 821.112.2-2.09.

## GOETHE'S FAUST: EIN FASZINIERTES, EPOCHALES UND RÄTSELHAFTES WERK

**Richard Josef BRUNNER (Neu Ulm, Deutschland)**

*Ріхард Йозеф Бруннер (Ной Ульм, Німеччина). «Фауст» Гете: епохальний твір, який зачаровує та окутує таємницями.*

Неможливо коротко і стисло пояснити, яку роль для освіченої людини відіграє «Фауст» – трагедія, написана ЙОГАННОМ ВОЛЬФГАНГОМ ФОН ГЕТЕ, перша частина якої була надрукована 210 років тому, на Великдень 1808 року. Навіть визначення жанру цього твору неточне, принаймні, якщо розглядати його класичну форму. «Фауст» – це фарс і містична гра, народний театр, буржуазна трагедія, комедія, філософсько-богословський дискурс, словесна опера, ярмарковий балаган тощо. Стосовно самої «історії», навіть творець «Фауста» попереджав, єдиної безперервної ідеї, яка пронизувала б усе полотно твору, не існує. «Цей твір схожий на поезію людського життя», писав Гете, – «Він так само має початок і має кінець, але це ще далеко не все». Про «Фауста» вже написано більше книг та статей, ніж віршованих строчок у самій трагедії, а їх аж 12 000. Та читачеві чи глядачеві не варто лякатись того, що ми не можемо осягнути все. Сам майстер розумів це і зазначив у листі, що цей твір «лишатиметься відкритою загадкою, яка знову і знову хвилюватиме і душевно мучитиме людей». Задум про «Фауста» ГЕТЕ виношував шістдесят років, а на світ він з'явився у трьох частинах. Однак сам сюжет для твору шукати було недовго. Починаючи з 16-го століття, розповсюдженою була історія ЙОГАНА або ЙОРГА ФАУСТА – астролога, алхіміка і знахаря. У Франкфурті в 1587 році вийшла друком «Історія Д. Йоганна Фаустена. Найкращого у світі мага і чорнокнижника». Її невідомий автор пов'язував сагу про Фауста з легендою із «Народної книги» і ввів фігуру МЕФІСТОФЕЛЯ. Приблизно у 1600 році Кристофер Марло видав драму «Доктор Фауст», на основі якої ставили вистави у вуличних лялькових театрах. Тож навіть у дитинстві ГЕТЕ зустрічався з ФАУСТОМ і МЕФІСТОФЕЛЕМ.

**Ключові слова:** Театр, жанр, фарс, містична гра, буржуазна трагедія, комедія, філософсько-богословський дискурс, словесна опера, ярмарковий балаган

**Richard Josef Brunner (Neu Ulm, Germany)- Goethe's "Faust": epochal literary work replete with charm and mysteries.**

*It is next to impossible to overestimate the role of FAUST in the life of an educated person – the tragedy was written by Johann Wolfgang von Goethe, Part One of which was published 210 years ago on the Easter of 1808. Even the definition of this work's genre is not exact, at least, when considering its classical form. „Faust“ is both a farce, a mystic play, folk theatre, bourgeois tragedy, comedy, philosophical-and-theological discourse, buffoonery etc.*

*As far as "Faust's" "history" is concerned, its creator himself cautioned that there is no single idea permeating the whole of the work. "This piece looks like the poetry of human life" wrote Goethe, "it has the beginning, and it has the end, but that's far from being all". The books and research papers written about "Faust" outnumber the lines in the tragedy that are 12,000. But the reader or spectator should not be scared by the impossibility to grasp the work. The author himself was fully aware of that fact, writing about it in a letter: "The work will stay an unsolved riddle exciting and torturing people's minds on end". Goethe had nursed the idea of "Faust" for 60 years, and it appeared in three parts. But the plot for that work was easy to find. Since the 16<sup>th</sup> century, there was a popular story of Johann or Jorg Faust – an astrologist, alchemist and sorcerer. In Frankfurt in 1587, there was published "D. Johann Fausten's Story. The Best Magician and Practitioner of Black Magic in The World". Its unknown author connected the saga about Faust with the legend from the "Folk Book", and introduced the character of Mephistopheles. Approximately in the year of 1600, Christopher Marlowe got published his drama "Doctor Faust", the adaptation of which was staged in street puppet shows. Thus already in his childhood, Goethe met with Faust and Mephistopheles.*

**Key words:** theatre, farce, mystic play, folk theatre, bourgeois tragedy, comedy, philosophical-and-theological discourse, buffoonery

Zu Ostern 1808 erschien JOHANN WOLFGANG VON GOETHE'S „Faust“. Noch immer fasziniert das epochale Werk Leser und Theaterbesucher. Denn rätselhaft ist es bis heute geblieben.

*„Vom Eise befreit sind Strom und Bäche  
Durch des Frühlings holden, belebenden Blick.  
Im Tale grünet Hoffnungsglück;  
Der alte Winter in seiner Schwäche.  
Zog sich in raue Berge zurück.  
Von dort her sendet er, flehend, nur  
Ohnmächtige Schauer körnigen Eises  
In Streifen über die grünende Flur;  
Aber die Sonne duldet kein Weißes,  
Überall regt sich Bildung und Streben,*

*Alles will sie mit Farben beleben;  
Doch an Blumen fehlt's im Revier,  
Sie nimmt geputzte Menschen dafür.  
Kehre dich um, von diesen Höhen*

*Nach der Stadt zurück zu sehen.*

*Aus dem hohen finstern Tor*

*Dringt ein buntes Gewimmel hervor.*

*Jeder sonnt sich heute so gern.*

*Sie feiern die Auferstehung des Herrn.“*

Osterspaziergang aus Goethes *Faust*

Schon in der Anlage ist „*Faust*“ radikal modern und dem christlichen Mittelalter weit entrückt.

Man kann nicht kurz und bündig erklären, was der „*Faust*“ ist, jene Tragödie JOHANN WOLFGANG VON GOETHE, deren erster Teil vor 210 Jahren, zu Ostern 1808, erstmals gedruckt worden ist. Schon die Gattungsbezeichnung trifft es nur ungenau, jedenfalls wenn man die klassische Form meint. „*Faust*“ ist auch Possen- und Mysterienspiel, Volkstheater, Bürgerliches Trauerspiel, Komödie, philosophisch-theologischer Diskurs, Wortoper, Budenzauber und mehr.

Und was die „Geschichte“ angeht, warnte schon sein Schöpfer, „*Faust*“ lasse sich nicht auf die magere Schnur einer einzigen durchgehenden Idee reihen. „*Des Menschen Leben*“, schrieb GOETHE, „*ist ein ähnliches Gedicht. Es hat wohl einen Anfang, hat ein Ende, allein ein ganzes ist es nicht.*“

Es gibt über den „*Faust*“ mehr Bücher und Aufsätze als die Dichtung Verse hat, und das sind schon 12 000. Als Leser und Theatergänger muss man sich davon nicht abschrecken lassen, man wird des Ganzen sowieso nicht Herr. Das wusste auch der Meister selbst, der in einem Brief bemerkte, dass das Werk „*ein offenes Rätsel bleibe, die Menschen fort und fort ergötze und ihnen zu schaffen mache.*“

In GOETHE'S Leben nistete der *Faust-Stoff* sechzig Jahre lang und drängte in drei Schüben ans Licht. Suchen musste er ihn allerdings nicht. Seit dem 16. Jahrhundert kursierte die Geschichte des JOHANNES oder JÖRG FAUST, eines Astrologen, Alchimisten und Quacksalbers. In Frankfurt erschien 1587 die „*Historia von D. Johannes Fausten. Dem weitbeschreyten Zauberer und Schwarzkünstler*“. Ihr unbekannter Verfasser verknüpfte die *Faust-Sage* mit dem Motiv des Teufelsbundes und führte die Figur des MEPHISTOPHELES ein. CHRISTOPHER MARLOWE formte um 1600 aus dem Stoff das Drama „*Doctor Faustus*“, aus dem sich Europas Schauspieltruppen und Puppenspieler bedienten. Bereits als Kind ist GOETHE so FAUST und MEPHISTO begegnet.

Einen ersten Entwurf für das Drama schrieb er zwischen 1772 und 1775, den so genannten „*Urfaust*“, der allerdings erst mehr als hundert Jahre später publiziert wurde, nachdem die einzige existierende Abschrift von der Hand eines Weimarer Hoffräuleins (LUISE V. GÖCHHAUSEN) wieder aufgefunden worden war. GOETHE hatte nur bearbeitete Teile dieser Urfassung unter dem Titel „*Faust. Ein Fragment*“ zum Druck gegeben.

Mag sein, dass er es dabei hatte bewenden lassen wollen. Doch die Tragödie um den Gelehrten, der mit Teufels Hilfe die Grenzen menschlicher Erkenntnis durchstößt, und den Liebenden, der sich über christliche Sitte und Moral hinwegsetzt, blieb nicht auf immer in der Ablage. Die beiden Motivstränge warteten darauf, miteinander verwoben zu werden. Unter den Drängen SCHILLERS nahm GOETHE zwanzig Jahre nach den Anfängen die Arbeit wieder auf und vollendete den ersten Teil.

Weitere zwei Jahrzehnte vergingen, bis er in seinen letzten Jahren den zweiten Teil schrieb. Am 22. Juli 1831 notierte er in sein Tagebuch: „*Das Hauptgeschäft zu Stande gebracht... Alles rein Geschriebene eingehftet*“. Er verfügte, dass das Werk erst nach seinem Tod veröffentlicht werden dürfe.

Es erschien, wiederum als Ostergeschenk, 1833 als erster Band seiner „*nachgelassenen Werke*“. Die Theater hatten es nicht eilig, das Monstrum von Stück auf die Bühne zu bringen. „*Faust I*“ wurde 1829 in Braunschweig, „*Faust II*“, stark gekürzt, 1854 in Hamburg uraufgeführt. Beide Teile zusammen gab es zum ersten Mal 1876 im Weimarer Hoftheater zu sehen.

Überhaupt hatten die Deutschen des 19. Jahrhunderts ihre Schwierigkeit mit dem Werk „*Faust I*“ wurde mit seiner altdeutschen Butzenscheiben-Atmosphäre noch einigermaßen freundlich aufgenommen. Außerdem konnte das Stück auf den ersten Blick christlich-erbaulich erscheinen. Immerhin sind es die Osterglocken und der Engelschor „*Christ ist erstanden*“, die den an seiner Existenz verzweifelnden Gelehrten vom Selbstmord abhalten. Allein ihm fehlt der Glaube, und es ist nur ein Anfall von Sentimentalität, der FAUST nun ins Freie zum Osterspaziergang treibt, wo MEPHISTO sich in Gestalt eines Pudels an ihm heranmacht. Dieser MEPHISTO hat mit dem nach Schwefel stinkenden Teufel des spätmittelalterlichen Urstoffs nichts mehr zu tun. Er ist skeptisch, zynisch, äußerst klug und meist viel sympathischer als FAUST, der auf eine unheilvolle Weise den Hals nicht voll kriegen kann. Eine Wette um dessen Seele schließt MEPHISTO nicht nur mit ihm, sondern auch mit dem „*Herrn*“ ab, der im „*Prolog im Himmel*“ eher an einen Gentleman als an den christlichen Gott erinnert. Mit anderen Worten: Schon in der Anlage ist „*Faust*“ radikal modern und dem christlichen Mittelalter weit entrückt.

Nur tritt das nicht so wuchtig zu Tage, weil die Handlung in der Zeit des historischen DOKTOR FAUST und überwiegend in der überschaubaren Welt einer mittelalterlichen deutschen Stadt spielt und überdies im Kern ein wahrlich herzergreifendes Trauerspiel um eine junge Frau ist, die zur Mörderin ihrer Mutter und ihres Kindes wird. GRETCHEN bleibt trotz aller Verfehlungen fest im Glauben und in einer gottgegebenen Ordnung verwurzelt.

„*Heinrich! Mir graut's vor dir!*“ ruft sie ihrem Geliebten zu, von dem sie sich nicht aus dem Kerker befreien lässt. Sie wird erlöst und bleibt zurück, während FAUST mit MEPHISTO verschwindet, um in der Tragödie Zweitem Teil alle Grenzen von Zeit und Raum zu überwinden und eine neue Weltordnung zu schaffen. Sie begeben sich auf den Himmels- und Höllentrip der Moderne, dem GRETCHEN sich verweigert, nachdem ihre kleine Welt zertrümmert worden ist.

Mit diesem zweiten Teil, der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft, Himmel und Hölle, Mythos und Geschichte, Technik, Politik und Krieg umschließt und äußere und innere Handlung unauflöslich verzwirbelt, konnte das Publikum zunächst überhaupt nichts anfangen. Es war überfordert – nicht nur von der komplexen Struktur dieses Dramen-Ungetüms, sondern auch von seiner visionären Aussage.

In Deutschland begann die industrielle Revolution gerade erst, da formulierte Goethe schon eine Kritik der Moderne, die manchmal so anmutet, als kenne sie die Katastrophen des 20. Jahrhunderts schon. FAUST erobert nicht nur die wieder erschaffene HELENA und führt die kulturelle Synthese aus romantischen Norden und klassischem Süden herbei. Als siegreicher Feldherr vom Kaiser reich beschenkt, will er dem Meer titanenhaft fruchtbares Land abringen und schreckt dabei auch nicht davor zurück, die Wohnstatt des alten Liebespaares PHILOMEN und BAUCIS zu zerstören, weil ihn der Glockenklang ihrer Kapelle stört.

Hundert Jahre ist FAUST alt geworden, und er ist blind. Er hört die Spaten klirren und denkt, das seien die Arbeiter, die sein Werk vollenden, und er erfreut sich dabei nichts ahnend am Klang der Schaufeln, die sein eigenes Grab schaufeln: „*Solch ein Gewimmel möcht' ich sehn, auf freiem Grund mit freiem Volke stehn.*“ Vor seinem inneren Auge wird die Utopie Wirklichkeit. Im „*Vorgefühl von solchem Glück*“ gibt er die Wette mit MEPHISTO verloren und genießt „*den höchsten Augenblick*“.

Das Spatenklirren kam aber von den Lemuren, den des Nachts als Geister umherirrenden Seelen der Verstorbenen, die im Auftrag MEPHISTOs FAUSTs Grab schaufelten. Die Erfüllung ist Betrug. Allerdings lässt GOETHE MEPHISTO nicht triumphieren. Eine himmlische Heerschar schnappt ihm FAUSTs Seele vor der Nase weg. Diese Szene, in der MEPHISTO gegen den Engelschor anstänkert, ist von göttlicher Komik, in der sich eine allumfassende göttliche Liebe ausdrückt. Auch der Teufel ist nur ein Mensch.

Der letzte Satz der *Faust-Tragödie* lautet: „*Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan.*“ Das ist das Widerwort zum faustisch-männlichen Drang nach Erkenntnis, Macht und Umsturz. Man darf das nicht feministisch missverstehen. Mit dem „*Ewig-Weiblichen*“ ist das Prinzip allumfassender Liebe gemeint. Der Weg zu dieser Einsicht ist nur mit GRETCHENS Leiche gepflastert. Man muss ihn immer von neuem gehen. Aber jedes Jahr wird es auch wieder Ostern.

GOETHE, der den Stoff aus dem Puppenspiel kennen gelernt hatte, begann 1772/75 den *Urfaust* (1887 v. E. SCHMIDT aufgefundene Urfassung des Frankfurter Faustfragments in einer Abschrift der Weimarer Hofdame LUISE V. GÖCHHAUSEN) mit dem *Gretchenmotiv*; 1790 erfolgte eine Neubearbeitung: „*Faust, ein Fragment*“, das kaum Widerhall fand. GOETHE vollendete 1808 „*Faust, eine Tragödie*“ (1. Teil), der 2. Teil wurde 1831 abgeschlossen.

Ein eigentliches Drama konnte „*Faust*“ seiner ganzen Anlage nach gar nicht werden. Der 1. Teil ist nicht einmal in Akte zerlegt, und auch im 2. Teil ist eine Einteilung in 5 Akte nur äußerlich. Von einem architektonischen oder symphonischen Aufbau kann nicht die Rede sein. GOETHE nennt selber den 1. Teil eine „*barbarische Produktion*“, „*ein poetisches Ungeheuer*“, „*ein Bruchstück einer großen Konfession*“.

Wir verlangen vom Kunstwerk, dass es ein organisches Ganzes sei, aus einem Guss geformt. Dieser Forderung entspricht „*Faust*“ nicht und ist doch ein Kunstwerk ersten Ranges. Man hat das Werk mit einem großen mittelalterlichen Dom verglichen, an dem die Bewohner einer Stadt durch ganze Geschlechterfolgen hindurch gebaut haben, jedes Zeitalter trug sein Lebensgefühl, oft in einem neuen Baustil, an das große Werk heran, und doch wurde es ein wunderbarer Bau, der als Ausdruck deutschen Volksgeistes bis auf den heutigen Tag jeden Beschauer in seinen Bann zieht. In der Sturm- und Drangzeit wird der „*Faust*“ begonnen. In Italien musste sich GOETHE schon künstlich in die Frankfurter Jahre zurückversetzen, noch mehr war er zur Zeit der Verbindung mit SCHILLER dem Geist und dem Stil des 1. Entwurfes entfremdet (Zueignung!). An eine einschneidende Umarbeitung im klassischen Stil war nicht zu denken, und der Dichter musste sich für den 1. Teil mit einem aus *Sturm und Drang* und *Klassik* und *Romantik* gemischten Stil abfinden. Realistische Szenen, Satire und Ironie wechseln mit dem Pathos der *Iphigenie*, dramatische bewegte Auftritte mit handlungsarmen, stimmungsvollen und spukhaften Szenen. Neben derben Knittelversen finden wir fünf Fußige Jamben und lyrische Strophen. Eine Reihe unsterblicher Gestalten führt besonders die *Gretchenragödie* vor, die eigentlich ein Drama für sich ist, im großen *Faustdrama* aber nur eine Episode darstellt: GRETCHEN, MARTHE SCHWERTLEIN und VALENTIN - sie haben in der ganzen Weltliteratur nicht ihresgleichen. Im Besonderen dürfte mit der überwältigenden Poesie und tragischen Größe der Kerkerszene selbst bei SHAKESPEARE kaum eine Szene wetteifern können.

Auch der 2. Teil ist stilistisch nicht einheitlich, da die Gestalten und Vorgänge bald symbolisch, bald nur als Typen der Wirklichkeit zu verstehen sind. Der Dichter biegt immer wieder vom geraden Weg ab und steckt sich hinter Masken und Allegorien, um allerlei persönliche künstlerische und wissenschaftliche Bekenntnisse abzulegen. Besonders die ersten vier Akte des 2. Teiles enthalten viel Persönliches. GOETHE ließ da seinen Helden am Kaiserhof in dem Streben nach HELENA und dem Verkehr mit ihr eine Reihe von Entwicklungen durchmachen, die er selbst als Staatsmann, Forscher und Künstler genommen hatte. Diese Symbolik ist jedoch vielfach so unklar und vieldeutig, dass ihre Geheimnisse bis heute noch nicht vollständig enthüllt sind.

Dem jungen Mann (beeinflusst von der pietistischen SUSANNE V. KLETTENBERG) und dem alternden GOETHE stand die christliche Mystik nahe, und ihr entnahm er auch die Hauptidee: das Leben des Menschen sei eine Pilgerfahrt zu Gott, und es sei ein unablässiger Kampf zweier feindlicher Prinzipien: eines göttlichen und eines bösen teuflischen (dualistische Weltanschauung). Sie streiten als zwei Seelen in unserer Brust: das Gemüt und das ideale Streben sind der Ausfluss der göttlichen Liebe. Die andere Seele stammt vom Teufel. Es ist die Selbstsucht und der kalte Verstand, der vom Jenseits und von der Sünde nichts aussagen kann und daher zum rücksichtslosen Ausschöpfen der sinnlichen Genüsse treibt. Der Mensch kann der einen oder der anderen Seele zum Sieg verhelfen und sich dadurch Gott oder dem Teufel nähern. Doch ist sich der „*gute Mensch in seinem dunklen Drange des rechten Weges wohl bewusst*.“ Auch er irrt zwar, so lange er strebt, wenn aber sein Wille gut war, wenn er sich immer strebend bemühte, dann begrüßt ihn die selige Schar mit herzlichem Willkommen.

Im 1. Teil erliegt FAUST den Lockungen der Selbstsucht und der Sinnlichkeit, aber nicht in dem Maße, wie MEPHISTO will (Sinn der Gretchenragödie). Im 2. Teil widmet er sich aufopfernd dem Wohl der Menschheit und erreicht dadurch das höchste Glück (das ist des Dichters tiefste Lebenserfahrung). Erblindet gibt er Anweisungen zu Erarbeiten, und er erfreut sich dabei am

Klang der Schaufeln, aber nicht ahnend, dass es die Lemuren (Geister/Seelen der Verstorbenen) sind, die sein eigenes Grab ausheben.

Die letzte Erlösung des Menschen gründet sich dann nicht mehr auf eigenes Verdienst. Fürbitte der anderen (bes. MARIENS stellvertretendes Leid, Buße und Sühne der anderen) und die Liebe, die die Liebe Gottes (Gnade) für den erwirken, der immer strebend sich bemüht. Liebe, aufopferndes Leid und Fürbitte sind wesentliche Merkmale des Mütterlichen, des Weiblichen. So endet dann auch das Drama: „das Ewig-Weibliche zieht uns hinan.“ Damit erfährt LESSINGS Gedanke von FAUSTs Rettung durch GOETHE eine bedeutungsvolle Vertiefung.

Im Ganzen sind im „Faust“ die gesamten Möglichkeiten unseres Daseins an einem unmöglichen Beispiel dargestellt. Die Verwirklichung des FAUSTs würde die Auflösung aller Ordnung bekommen. FAUST steht nicht nur als Symbol eines einzelnen Menschen, sondern auch eines ganzen Volkes, ja der Menschheit überhaupt. Aber auch sie muss irrend und fallend, aber doch sich immer erraffend, ihren Weg zu Gott vollenden. GOETHE steht bei der Zeichnung eines solchen Menschenbildes völlig im Bann des Christentums, aber „Faust“ ist kein religiöses Buch und auch das Menschenbild ist nicht das rein christliche, - Es fehlt die Erkenntnis der Schuld, FAUST wälzt sie auf MEPHISTO ab oder es wird der Schleier des Vergessens darüber gebreitet, die Reue, Sühne oder Wiedergutmachung. Das christliche Menschenbild bleibt trotz aller Angriffe in seiner Substanz unangetastet bis zu NIETZSCHE. Erst dieser sucht es durch ein neues Bild zu erschüttern. Er setzt an die Stelle des Pilgers zu Gott den Wanderer zum Übermenschen. Wenn seine Kritik auch nur das rationalistische, dekadente, bürgerliche in Sicherheit wiegende Christentum (Gott ist ein gütiger Vater, der die Wünsche des einzelnen zu erfüllen hat) trifft, so geißelt er zwar eine geschichtliche Ausprägung des Christentums, hat aber die dahinter stehende reine Idee des Christentums nicht erkannt; nicht erkannt in seinen Schriften, wohl aber häufig gelebt in seinem Leben.

Der „Faust“ ist nach Goethe ein „Bruchstück einer großen Konfession.  
Ein poetisches Ungeheuer“.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ріхард Й.Бруннер** – доктор наук (PhD), habil, професор Ульмського університету (Німеччина), PROFESSOR, DOCTOR HONORIS CAUSA Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький

*Наукові інтереси:* історія німецької мови, лінгводидактика, мовна комунікація.

УДК 811.112.2/3

## СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ДІАЛЕКТНОГО ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ

**Світлана ІВАНЕНКО, Київ, Україна**

У статті йдеться про місце художньої літератури на діалекті в парадигмі функціональних стилів німецької мови німецькомовних країн (існує в художній літературі всіх варіантів німецької мови: німецька в Німеччині, австрійський варіант німецької мови, швейцарський варіант німецької мови та в літературах Люксембургу й Ліхтенштейну) та її функції. З'ясовано, що цей вид художнього мовлення додав до функціонального стилю художньої літератури два підстили: літературно-діалектний та літературно-діалектно-побутовий. Традиційно визначені стилістикою функції діалектного художнього мовлення полягають у створенні певного територіального колориту, характеристиці типових образів такої місцевості і забарвленні побутового мовлення простих людей діалектизмами. Його додатковими функціями можна розглядати відображення соціальної структури суспільства у певний історичний період завдяки використанню потенціалу таких літературних напрямів, як романтизм, реалізм, натуралізм (на матеріалі художніх творів на нижньонімецькій мові – Платтдойч), а також інструментальну функцію критики політикуму сучасного суспільства у гумористичній і сатиричній тональності з позиції висловлення думки народу. Літературно-діалектний підстиль переймає також усі функції художнього мовлення.

**Ключові слова:** нижньонімецька мова, діалект, говірка, художня література на діалекті, функціональний стиль художньої літератури, літературно-діалектний підстиль, літературно-діалектно-побутовий підстиль художньої літератури, стилістична парадигма.



**Светлана Иваненко. Стилистический аспект художественной речи на диалекте.**

В статье речь идет о месте художественной литературы на диалекте в парадигме функциональных стилей немецкого языка немецкоязычных стран (существует в художественной литературе всех вариантов немецкого языка: немецкий в Германии, австрийский вариант немецкого языка, швейцарский вариант немецкого языка и в литературах Люксембурга и Лихтенштейна) и ее функциях. Выяснено, что этот вид художественной речи дополнил функциональный стиль художественной литературы двумя подстилями: литературно-диалектным и литературно-диалектно-бытовым. Традиционно дефинированные стилистикой функции диалектной художественной речи состоят в создании определенного территориального колорита, характеристике типичных образов такой местности и окраске обыденной речи простых людей диалектизмами. Ее дополнительными функциями можно рассматривать отображение социальной структуры общества в определенный исторический период благодаря использованию потенциала таких литературных направлений, как романтизм, реализм, натурализм (на материале художественных произведений на нижненемецком языке – Plattdeutsch), а также инструментальную функцию критики политикума современного общества в юмористической и сатирической тональностях с позиции выражения мнения народа. Литературно-диалектный подстиль перенимает также все функции художественной речи.

**Ключевые слова:** нижненемецкий язык, диалект, региолект, говор, художественная литература на диалекте, функциональный стиль художественной литературы, литературно-диалектный подстиль, литературно-диалектно-бытовой подстиль художественной литературы, стилистическая парадигма.

**Svitlana Ivanenko. Stylistic Aspect of Dialectal Belles-Lettres Works.**

The article deals with the place of literature on the dialect in the paradigm of the functional styles of the German language in the German-speaking countries (it exists in the literature of all variants of the German language: German in Germany, the Austrian version of the German language, the Swiss version of the German language and in the literatures of Luxembourg and Liechtenstein) and its functions. It is clarified, that this type of artistic speech supplemented the Belles-Lettres Style with two sub-styles: Literary Dialect Substyle and Literary Dialect Common Colloquial Substyle. Traditionally, the functions of dialectal artistic speech, defined by Stylistics, consist in the creation of a certain territorial color, the characteristic of typical people images of such terrain, and the coloring of everyday speech of ordinary people by Dialectal Words. Its complementary functions can be considered as a reflection of the social structure of the society in a certain historical period due to the use of the potential of such literary trends, as Romanticism, Realism, Naturalism (based on the literary works in the Lower German language – Platt German), as well as the instrumental function of criticizing the politics of modern society in humorous and satirical tonalities from the standpoint of expressing the opinion of the common people. The Literary Dialect Substyle also adopts all the functions of the Belles-Lettres Style. However, in the time dimension, such works on Dialect did not occur at the same time. In Liechtenstein, in comparison with other German-speaking countries, the literature on the dialect appeared shortly, only in the 50-s of the last century. Literature on dialects exists in prose, lyrics and in dramatic works. The genre's palette is also quite diverse and is presented in both small and large forms: stories, short stories, jokes, novels, comedies, radio plays, poetry, sketches.

**Key words:** Lower German Dialect, regiolect, dialect, literature on dialect, the Belles-Lettres Style, the Literary Dialect Substyle, the Literary Dialect Common Colloquial Substyle, stylistic paradigm.

Діалектне мовлення розглядається за давньою традицією, започаткованою Е.Г. Різель [2], насамперед як складник побутового мовлення носіїв певного діалекту німецької мови, а також як засіб створення певного регіонального колориту у художніх творах, як правило завдяки вкрапленням у мову персонажів.

Похідною від цієї функції можна розглядати характерологічну функцію стосовно певних персонажів, які за задумом автора спілкуються саме діалектно забарвленою мовою. Ганс-Вернер Еромс говорить про діалектизми як про системно пов'язані назви, але коли вони використовуються в інших, не своїх, системах, то отримують певний колорит і саме так виникають стилістичні ефекти [6, с. 69].

Різниця в підходах Е. Г. Різель і Г.-В. Еромса полягає в тому, що Різель виходить з прагматичної функції текстотворення (автор має на меті створити за допомогою діалектизмів певний колорит), а Еромс з позиції стилістичної системи, коли відбувається перенесення елемента однієї стилістичної системи в іншу стилістичну систему, напр. в інший функціональний стиль або в мову іншої соціальної групи, тоді цей елемент отримує колорит. Територіальні дублети, які створюють своєрідність певної місцевості, він дефінує як «зобов'язуючий колективний вибір» (*kollektiv verbindliche Wahlentscheidungen*) [6, с. 70], здійснений на певній території.

Дві основні функції, виділені в межах функціональної стилістики, а саме: відбивати регіональну своєрідність побутового мовлення і створювати регіональне тло у художньому тексті та певні типажі, можна однак дещо розширити.

У сучасному мовознавстві існує поряд з поняттями «діалект» та «говірка» поняття «регіолект», яке закріплює представлену гомогенність діалектного мовлення на певній території. За умови, коли дослідники системи мови виходили з такого екстралінгвального соціального явища, як надзвичайна подрібненість німецькомовного ареалу у середньовіччі, яка існувала до другої третини XIX ст., то акцент у таких дослідженнях ставився саме на тому, що діалектне мовлення слугувало його носіям мовним стандартом, якого до кінця XIX - початку XX століття у Німеччині не існувало. Таке бачення діалекту дає підставу дослідникам розглядати його навіть як певну мову.

Процес консолідації Німеччини як держави сприяв поширенню мовного стандарту і поступовому зникненню багатьох діалектів або їх взаємовпливу. Спостереження за таким цікавим явищем, як регіолект, надає можливість стверджувати, що в регіолекті як гібридному утворенні відбито процес злиття мовного стандарту, побутового мовлення, фахового мовлення (стандарт і побутове) та декількох діалектів або говірок. За приклад можемо взяти рурський діалект.

Досить контрверсійний висновок стосовно специфіки німецької мови Рурської області робить відомий німецький письменник Макс фон дер Грюн. Як літератор, що послуговується мовою як знаряддям своєї праці, він досить влучно характеризує мовні явища з позиції користувача мовних ресурсів. У своєму оповіданні «Ніде пиво не смакує краще» (*Nirgendwo schmeckt das Bier besser*) він пише: «Німецька мова Рурської області, якщо вона взагалі існує, деінде поганий сленг, залежно від того, чи переважає рейнський або вестфальський вплив» (*Das Ruhrdeutsche, wenn es das überhaupt gibt, ist mancherorts nur ein übler Slang, je nachdem, ob rheinischer oder westfälischer Einschlag vorherrscht.*) [9]. Як відомо, Макс фон дер Грюн більш як 12 років працював шахтарем і водієм локомотива на шахті біля селища Уна в Рурській області у 50 – 60-і роки минулого століття, і залишився там жити ставши письменником. Він також зазначає, що відомий актор, кабареїст і гуморист Юрген фон Мангер завдяки вдалому персонажу його радіо- та телепрограм, бюргеру з Рурської області Адольфу Тегтмайеру привернув увагу громадськості до рурського діалекту і зробив його популярним у Німеччині у 60-ті роки XX ст. Принагідно треба зазначити, що активні лінгвістичні дослідження рурського діалекту якраз припадають на 70-роки XX століття, тобто на час, коли громадськість зацікавилась цим мовним явищем.

Існує велике розмаїття думок щодо гомогенності/гетерогенності рурської німецької мови як актуальної теми наукових розвідок стосовно територіальної варіативності мовлення, а також соціальних норм, які детермінують мовну поведінку (У. Аммон, Р. Белл, В. Д. Бондалетов, Е. С. Бондаренко, О. І. Горошко, Й. Гуссенс, Н. Дітмар, В. М. Жирмунський, Келлер, М. П. Кочерган, В. Кьоніг, У. Лабов, Х. Льофлер, М. М. Маковський, Т. М. Миколенко, Н. В. Петлюченко, Г. В. Пономарьова, Л. І. Прокопова Р. К. Протце, І. Радтке, П. Траджилл, Дж. Фішман, Д. Хаймс, М. Хартіг, П. Шлобінські). І недарма висунута теорія регіолекту щодо цього мовного явища, тому що рурська німецька існує під впливом мовного стандарту Німеччини, має значний шар лексики побутового мовлення у своїй основі і зазнає інтенсивного впливу двох діалектних груп, а саме: вестфальського діалекту та нижньофранкського діалектного ареалу, а також діалектів іммігрантів із сусідніх регіонів Німеччини та східної Європи, до цього додається ще професійна мова шахтарів та їх професійний жаргон.

Перераховані вище складники регіолекту дають підставу для твердження, що рурський діалект є саме регіолектом (пор. Г. В. Пономарьова [1]), який існує в побутовому спілкуванні його носіїв. А гуморист Юрген фон Мангер використав цей регіолект з характерологічною функцією, вдало і з гумором змалювавши персонажа Адольфа Тегтмайера.

Використання діалектного мовлення з метою гумористичного, а почасти і сатиричного зображення персонажів художніх творів також має давню традицію. І тут ми констатуємо вплив літературних напрямів, які поділяли автори художніх творів. Романтизм, реалізм а особливо натуралізм використовували надзвичайно вдало діалектне мовлення насамперед для зображення простої людини, селянина, робітника.

Герхард Гауптман у своєму драматичному творі «Боброва шуба» (*Der Biberpelz*) – комедія про злодіїв [10], яскраво змальовує насамперед жіночі персонажі, використовуючи діалектне мовлення, але й моряк Вулко (*Wulkow*), чоловік і син головного персонажа твору – пралі Вольф, і частково пан Міттельсдорф – службовець поліцейської інституції та пан Мотес, так званий письменник (дописувач газет про мисливство й лісові угіддя), спілкуються нижньонімецьким діалектом (*Plattdeutsch* у його частково берлінському варіанті), який у наш час отримав у межах ЄС статус нижньонімецької мови. При цьому однак використовується також побутове мовлення і подекуди лексика мовного стандарту.

Місце дії цієї комедії позначено як десь біля Берліну («*Irgendwo um Berlin*») [10, с. 3], а час – кінець 80-тих років XIX ст. Діалектне мовлення створює регіональний колорит зазначеної місцевості, але як натураліст Гауптман досить точно змалював соціальну структуру маленького містечка завдяки протиставленню мови простих людей з домінуванням діалектних маркерів і мовлення представника аристократії – барона фон Вергана, очільника поліцейської влади у місті, також заможного пана Крюгера й представника інтелігенції д-ра Фляйшера. Розглянемо, наприклад, частину репліки пралі Вольф: *Das geht nich a so uff eenen Hieb. Immer eens nach 'n andern...* [10, с. 9]. Автор використовує у її мовленні стандартну форму вказівного займенника *das*, а не *dat* як це мало б бути відповідно до діалектної форми. Це ж стосується дієслова *geht*, діалектною формою якого мало б бути *jeht*. Так само автор уживає форми стандарту щодо слів *so*, *Hieb*, *immer*, *nach* у цій репліці, але і в інших також. Тобто, автор стилізує діалектне мовлення у своєму художньому творі для змалювання типових характерів і соціальної структури зображуваної місцини.

Фріц Рейтер (1810-1874) відомий німецький письменник, який писав у свій час твори на нижньонімецькому діалекті/мові, використовував цю мову для гумористичного і сатиричного зображення типових образів з Померанії. Стилiстична функція діалекту в його творах не мiнялась, діалект був частиною побутового мовлення. Однак зовсім по-iншому писав на тому самому діалекті Клаус Грот (1819-1899), творчість якого є продовженням традиції пізнього середньовіччя, коли автори писали тою мовою, яку чули і якою говорили, а вона була у кожному німецькому князівстві дещо iншою.

За свого життя Клаус Грот був літературним опонентом Фріца Рейтера, тому що відстоював тезу, що художні твори, написані діалектною мовою мають статус літературних, а не побутових текстів. Він уважав, що нижньонімецька є дійсно конкурентоспроможною мовою порівняно з літературною німецькою мовою, що нею можна відобразити не тільки побутові діалоги селян або робітників, а й усі емоційні порухи душі. Але стилістка не розглядає художню літературу, написану на діалекті, ніби її не існує, хоча і сьогодні є ціла плеяда письменників, які пишуть свої твори на всіх поширених діалектах німецької мови, навіть у її швейцарському і австрійському варіантах та діалектах Ліхтенштейну та Люксембургу.

Можна стверджувати, що це маргінальне явище, яке входить до так званої літератури малої Батьківщини (*Heimatliteratur*), а її літературознавці таврують часто як один з різновидів тривіальної літератури, яка не посідає значного місця в літературі загалом. Однак для стилістики ця література є цікавим об'єктом дослідження. Вона видозмінює звичну парадигму функціональних стилів, посідаючи місце між побутовим і художнім мовленням.

Так само, як у свій час Е. Г. Різелъ пропонувала ввести проміжний рівень між мовними засобами з маркуванням «побутове» і літературною мовою як «літературно-побутове», отримує розширення і система функціональних стилів, насамперед за рахунок літературно-діалектного і літературно-діалектно- побутового підстилів. Література на діалектах існує як у прозі й ліриці, так і в драматичних творах. Жанрова палітра також досить різноманітна і представлена як малими, так і великими формами: оповідання, новели, анекдоти, романи, комедії, радіопостановки, поезії, скетчі.

На вірші Клауса Грота написані пісні, які виконують сучасні виконавці. Його лірика дійсно художня, вона навіяна романтизмом, поширеним у Європі XIX ст., який мав свою специфіку в Північній Німеччині як «нижньонімецьке відродження» (*niederdeutsche*

Wiederbelebung) [8]. Розглянемо відомий вірш Клауса Грота, який має назву «Моя рідна мова» (*Min Modersprak*) із збірки «Квікборн» (*Quickborn*, 1856) [7].

*Min Modersprak, wa klingst du schön!  
Wa büst du mi vertrut!  
Weer ok min Hart as Stahl un Steen,  
du drevst den Stolt herut.*

Виділені лексеми перших рядків вірша дещо складніші для розуміння, інші свідчать про ефективність монофтонгів замість дифтонгів у цьому діалекті, а також являють собою приклади ротацизму. Зміст вірша ліричний, просякнутий любов'ю до рідної мови. У перекладі на стандартну німецьку мову він звучить приблизно так:

*Meine Muttersprache, was klingst du so schön!  
Wie bist du mir vertraut!  
Wäre mein Herz wie Stahl und Stein,  
du hättest den Stolz herausgetrieben.*

Діалектна форма на відміну від перекладу на мовний стандарт набагато ритмічніша і має повтори однакових голосних у рими, нпр. *vertrut – herut*. Алітерація у парній сполуці *Stahl un Steen*, але і в рими *schön – Steen*.

На самому початку вірша автором висловлена цікава думка про нижньонімецьку мову як таку, що не дає людині зверхньо ставитися до інших, вона забирає гордість/пиху. Таке бачення цієї мови відповідало насамперед християнським уявленням про гординю.

Мова людини відбиває також її соціальний стан. У Німеччині XIX ст. аристократія усе ще послуговувалася високим стилем, який вирізняв її як керівну ланку суспільства з поміж інших німців. А діалектне мовлення урівнювало людей, які ним послуговувалися. Клаус Грот своєю творчістю пропонує людям літературну форму діалекту, яка дозволяла спілкуватися не тільки на побутову тематику.

На прикладі третьої строфи з цього вірша можемо у зоровому сприйнятті зафіксувати коротші рядки з чіткіше відображеним ритмом оригіналу порівняно з перекладом на мовний стандарт.

<i>Ik föhl mi as en lüttjet Kind, de ganze Welt is weg. Du pust mi as en Værjahrswind de kranke Boss torecht.</i>	<i>Ich fühle mich wie ein kleines Kind, die ganze Welt ist weg. Du pustest mir wie Frühlingswind Die kranke Brust zurecht.</i>
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

І хоча, напр. у першому рядку діалектної форми, кількість складів менша всього на один склад, за показником літер рядок коротший на 6 літер. Ця обставина також сприяє більш ритмічному вимовлянню вірша діалектною мовою.

Зауважимо, що діалектне художнє мовлення послуговується також спільною лексикою з мовним стандартом німецької мови. Так лексема *das Kind* сучасної німецької мови походить з тієї самої германської основи *kenda*, що і нідерландське *kind* [5, с. 324], або прикметник *krank* (нідерландське *krank* [5, с. 366], що свідчить про спільність розвитку нижньонімецької і стандартної німецької мови. А деякі лексеми діалектне мовлення запозичує з мовного стандарту. Таке припущення дають зробити приклади щодо слів *die Welt, die Musik, der Weg* та, напр. похідний дієслівний вираз *weg sein*.

Свою відданість і любов рідній мові К. Грот висловлює в останній строфі порівнянням: так чудово не звучить йому жодна музика і жоден соловейко:

<i>So herrli klingt mi keen Musik un singt keen Nachdigal</i>	<i>So herrlich klingt mir keine Musik Und singt keine Nachtigall</i>
-------------------------------------------------------------------	--------------------------------------------------------------------------

Фріц Рейтер зробив собі ім'я в літературі насамперед завдяки великій літературній формі – роману. Його автобіографічний роман «Ut mine Festungstid» (*Über meine Festungszeit*) [12] користувався неабияким успіхом серед носіїв нижньонімецької мови. Фріц Рейтер був ув'язнений у Берліні і отримав вирок: «смертна кара», який однак замінили на 30-ти річне перебування у фортеці тільки за те, що він був членом студентської корпорації Йенського університету «Германія», хоча сам в ніяких революційних діях участі не брав. Але доля посміхнулася йому, і через сім років ув'язнення він вийшов на волю.

Цей автобіографічний роман просякнутий гумором і навіть сатирою на тогочасне суспільство. Прикладом гумористичного зображення, яке є результатом певної ситуації (ситуативний гумор), підсилене варійованим повтором (анафора) може слугувати початок роману:

»*Wat so'n Minsch all erlewen deiht!*« *säd oll Vader Rickert – dunn lewt hei noch –, as sin Jehann von den Walfischfang taurügg kamen was un nu 's Abends in'n Schummern von Isberg' un Isboren vertellte.*

»*Wat so'n Minsch all erlewen deiht!*« *säd oll Schult Papentin, as hei 's Abends mit oll Bumgoren ut den Kraug nah Hus gung, wo Friedrich Schult von de Slacht von Leipzig vertellt hadd.* »*Unserein kann säbentig Johr olt warden, äwer erlewen deiht bei nicks.*« – »*Du hest recht, Vadder*«, *säd Bumgoren.*

Автор відбиває неквапливу мову рибалок, які зазначають, що в житті інших людей відбуваються великі події (окличне речення), а вони самі можуть дожити до 70 років, але в їх житті так нічого особливого може й не відбутися. Ці репліки у прямій мові рибалок треба сприймати на тлі їх неусвідомленого щоденного ризику на морі (ловля китів), що вони вважають звичною справою. От Битва біля Лейпцигу – це, на їх думку, дійсно подія! І перебування в ув'язненні у фортецях, коли давали можливість палити табак і не треба було виконувати примусову роботу, але людина не була на волі, і весь час «існувала» під наглядом. Така автобіографія також викликала неабиякий інтерес рибалок як щось геть інше.

Ці декілька прикладів свідчать про легітимність літератури на діалекті, а її найкращі твори заслуговують того, щоб увійти у скарбницю літературної спадщини нації. Необхідно зазначити, що літературний критик з Швейцарії Рудольф Кезер [4, с. 66], у своєму огляді сучасної швейцарської літератури називає авторів, які пишуть діалектною мовою і мають успіх серед читацької публіки німецькомовної Швейцарії, – Мартін Франк, який 1979 р. написав бестселер на бернському німецькому діалекті «*ter fögi ische souhung*», і Ернст Буррен, автор малої прози на солотурнському діалекті, напр. оповідання «*Begonie und Schtifnätterli*» (1980), «*Schneewauzer*» (1990).

Як зазначалося раніше, художня література на діалекті представлена в усіх національних варіантах німецької мови (німецька мова в Німеччині, австрійський і швейцарський варіанти німецької мови), але також в художній літературі Ліхтенштейну та Люксембургу. Однак у часовому вимірі такі твори виникали не в один і той же час. У Ліхтенштейні порівняно з іншими німецькомовними країнами література на діалекті з'явилася щонайпізніше, лише у 50-ті роки минулого століття. Ця література розвивається за свідченнями представників Літературного салону Ліхтенштейну [11] як побутова література, представлена віршами до весілля, дня народження або якогось ювілею і характеризується простуватим гумором. Найвизначнішими представниками діалектної літератури Ліхтенштейну, знову ж таки за свідченням Літературного салону, розглядають Іду Оспельт-Аманн (1899-1996) та Едвіна Нутта (1922-1991).

Поетка Іда Оспельт-Аманн стала відомою насамперед завдяки своїм публікаціям: «*S' Loob-Bett*» та «*Die aalta Räder*». Едвін Нутта почав писати на діалекті лише у 1982 р. Першою його ліричною збіркою була книга «*Am Brunnen*». Відтоді він став досить продуктивним автором, який майже кожного року до самої смерті видавав по книжці як поезію, так і прозу (напр. *Heitere Gschechta*, 1985; *Unterwegs*, 1987; *Am Feeschter*, 1988 та ін.).

Цікаву функцію отримала побутова літературна творчість на діалекті в Німеччині. За давньою традицією по всій країні проходять карнавали, і культурну програму цих карнавалів становлять гумористичні, а то й сатиричні вірші або оповідання на актуальні проблеми сьогодення. Так, карнавальна програма в Кельні має багато пісень та чудових скетчів на кельнському діалекті. У залі серед глядачів карнавального дійства бувають присутні офіційні особи міста, федеральної землі або члени парламенту. І часто гострі проблеми, які стосуються їх діяльності дотепно висміюються в гумористичних текстах на діалекті. У цій ситуації діалектна мова виступає у функції рупора народу, тобто критики знизу.

Гільдегард Бахманн, яка написала багато книжок на рейнгессенському діалекті (напр. *Wonn's en Has war, war's en Has*, 2006, *Dämmerstindche. Geschichten und Gedichte in*

*rheinheissischer Mundart*, Ingelheim 2002, *E ganz ofach Geschicht. Weihnachtliches uff Rhoihheissisch*, 2002 та ін.) [3] виступала кожного року, починаючи з 1997 р і до 2013 р., з гумористичними текстами у карнавальній програмі з Майнцу, яка завжди транслюється по телебаченню. І таких письменників досить багато, які працюють в гумористичній і сатиричній тональності на діалекті.

Підсумовуючи зазначимо, що традиційна парадигма функціональних стилів завдяки художній літературі на діалекті розширилась на два підстили художньої літератури: літературно-діалектний підстиль і літературно-діалектно-побутовий підстиль. Функції діалектного мовлення не обмежуються тільки створенням певного територіального колориту, характеристикою типових образів такої місцевості і забарвленням побутового мовлення, його додатковими функціями можна розглядати відображення соціальної структури суспільства у певний історичний період, а також як інструментальну функцію критики політикуму у гумористичній і сатиричній тональності з позиції народу. Літературно-діалектний підстиль переймає також усі функції художнього мовлення (естетична, дидактична, комунікативна, евристична, культурної самоідентифікації, гедоністична, ідеологічна, теоретико-пізнавальна, ціннісна, пропагандистська, сугестивна, розвиваюча (упевненість у собі, спроможність до концентрації, толерантність, смак, мову).

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Пономарьова Г.В. Влияние нижнеонемецких диалектов на формирование особенностей вокализма Рурского региолектного мовлення // Теоретические проблемы современного языкознания и литературоведения – С. 52-56. - Интернетресурс Режим доступа: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92640/10-Ponomarova.pdf?sequence=1>
2. Ризель, Э. Г. Стилистика немецкого языка. - /Э.Г. Ризель, Е.И. Шендельс. – М.: Высш. шк. 1975. – 316 с.
3. Bachmann, H. Режим доступа: [https://de.wikipedia.org/wiki/Hildegard\\_Bachmann](https://de.wikipedia.org/wiki/Hildegard_Bachmann)
4. Die vier Literaturen der Schweiz //Iso Camartin, Roger Francillon, Doris Jakubec-Vodoz, Rudolf Käser, Giovanni Orelli, Beatrice Stocker. – Zürich: Pro Helvetia, 1995. – 161 S.
5. DUDEN Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. – Bd. 7. – Mannheim/Wien/Zürich, Bibliographisches Institut, Dudenverlag, 1963. – 816 S.
6. Eroms, H.-W. Stil und Stilistik. Eine Einführung. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2008.- 255 S.
7. Groth, K. Min Modersprak. Режим доступа: <http://lowlands-l.net/groth/modersprak.php>
8. Groth, K. Режим доступа: <http://lowlands-l.net/groth/>
9. Grün, Max von Nirgendwo schmeckt das Bier besser. – Internetressource Режим доступа: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-40350600.html>
10. Hauptmann, G. Der Biberpelz. Eine Diebskomödie. – Leipzig: Philipp Reclam jun., 1960. – 64 S.
11. Literatursalon Режим доступа: <http://www.literatursalon.li/Literaturszene>
12. Reuter, F. Ut mine Festungstid. Режим доступа: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/ut-mine-festungstid-1397/2>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Світлана Іваненко** – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов природничих факультетів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

*Наукові інтереси:* стилістика та лінгвістика тексту, комунікативна прагматика, компаративістика, культурологічний аспект мови та мовлення.

УДК 821.161.2(092)

## ЮРІЙ БОЙКО-БЛОХИН ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК

### *Юрій МАРИНЕНКО (Київ, Україна)*

*У дослідженні показана системна цілість творчої спадщини Юрія Бойко-Блохина. Як учений (літературознавець, філософ), публіцист, він сприймав, а тому й трактував об'єкт своїх праць крізь призму актуальних ідейно-політичних проблем України у ХХ столітті. Пріоритетними серед них були питання національно-визвольної боротьби українців проти російського тоталітаризму, імперіалізму. Відзначено також аксіологічний аспект літературного доробку Ю.Бойка, у якому важливим критерієм істинності, естетичної й етичної цінності будь-якої мистецької і громадсько-політичної діяльності є національна й релігійна ідентичність, почуття християнської релігійності.*

**Ключові слова:** літературознавство, історіософія, національна ідентичність, реценція, ідеологія.

#### **Юрій Мариненко. Юрій Бойко-Блохин как литературный критик.**

*В статье раскрыта системная целостность творческого наследия Юрия Бойко-Блохина. Как ученый (литературовед, философ), публицист, он воспринимал, а поэтому и интерпретировал объект*

своих работ с точки зрения идейно-политических проблем Украины XX века. Приоритетными среди них были вопросы национально-освободительной борьбы украинского народа против российского тоталитаризма, империализма. Отмечен также аксиологический аспект литературных произведений Ю.Бойко, в которых важным критерием истины, эстетической и этической ценности художественной и общественно-политической деятельности есть религиозная и национальная идентичности, чувство христианской религиозности.

**Ключевые слова:** литературоведение, историософия, национальная идентичность, рецепция, идеология.

**Yuriy Marynenko. Yuriy Boyko-Blokhyn as a Literary Critic.**

*The study shows the systemic integrity of the creative heritage of Yuriy Boyko-Blokhyn. As a scientist (literary critic, philosopher), journalist he perceived and thus interpreted the object of his works in the light of current ideological and political problems of Ukraine in the XX century. Priority among them were the questions of national liberation struggle of Ukrainians against Russian totalitarianism, imperialism. It was also noted in Y.Boyko's literary heritage the axiological aspect where a national and religious identity, a sense of the Christian religion is an important criterion of truth, aesthetic and ethical values of any artistic and socio-political activity.*

**Keywords:** literature, historiography, national identity, reception, ideology.

До важливих завдань сучасного літературознавства належить реконструкція цілісної картини літературного процесу ХХ століття. Її успішне виконання ускладнено значним масивом невідомого досі матеріалу та суто технічними (видавничими) питаннями. Якщо, наприклад, окремі твори Є.Маланюка, У.Самчука, І.Багряного, Ю.Шереха, І.Кошелівця та ін. визначних майстрів слова були надруковані ще на рубежі 1980-1990-х рр., та до повного видання хоча б когось із них донині, здається, справа так і не дійшла. Так само – й питання їхнього наукового опрацювання ще далеко не вичерпане.

Тож і літературний доробок Ю.Бойка-Блохина, що вже тривалий час посідає чільне місце в переліку бібліографії сучасних досліджень, наприклад, про творчість письменників-класиків (Т.Шевченка, М.Коцюбинського, І.Франка), представників діаспори (О.Лятуринська, Д.Гуменна, В.Барка), соцреалістів (О.Гончара, І.Кочерга), все ще потребує ґрунтовного вивчення. Ознайомлення ж із працями, починаючи від давніших, скажімо, Дмитра Чуба «Творчість видатного літературознавця (Ю.Бойка)» [9, с. 148-162], закінчуючи сучасними, наприклад, Т.Александрович «Ю.Бойко-Блохин як дослідник творчості Г.Сковороди» [1, с. 72-75], Г.Карась «Культурно-мистецькі аспекти життя і діяльності професора Юрія Бойка-Блохина» [5, с. 87-91], С.Хороба «Літературознавчі концепції Юрія Бойка-Блохина в дослідженнях творчості Тараса Шевченка» [7, с. 5-14], показує перспективи наукових пошуків. Серед актуальних нині є синтетичні, системно-цілісні дослідження.

**Мета** запропонованої розвідки – спроба з'ясувати пріоритети літературно-критичної діяльності Ю.Бойка-Блохина.

Серйозною проблемою, з якою стикається дослідник творчості Ю.Бойка-Блохина, є питання автентичності окремих висловлювань, що містять його тексти. Це стосується праць, написаних в умовах тоталітарного радянського режиму. Наприклад, за його свідченням, із міркувань безпеки (отже, на догоду радянській цензурі) професор М.Слабченко в статтю молодого науковця про Молодий театр додав слова: «Щось кволе і мало реальне, відірване від життя, відчувалося в таких «прекраснодушних» людях, в цих типових представників народницької буржуазної інтелігенції» [11]. Як відомо, в науковій, творчій практиці нормальною є ситуація, коли старший колега підказує ідеї молодшому, корегує його творчі пошуки. Інша справа, як останній сприймає ті поради й чому?

Тут слід урахувати, що радянський і антирадянський дискурси мали багато схожого й послуговувалися нерідко спільною риторикою. Вони змушені були вести діалог, полемізувати, змагатися за своїх прихильників тощо – все це зобов'язувало до виконання відповідних умов. Отож ми добре знаємо, що така поблажливо-іронічна рецепція колективного портрета діячів української культури кінця ХІХ – початку ХХ століття в 1920-х і пізніших роках властива не лише питомо радянському літературознавству, але й вапльнянському та емігрантському (письменники вісниківського кола, згодом – мистецького українського руху). Чи дійсно в рецепції власне Ю.Блохина (якщо так – то в який період життя?) М.Коцюбинський поставав, як «письменник-демократ» із «революційною сміливістю» [3, с. 19]; І.Франко, як це читаємо в його в дисертаційній праці «Основи творчого методу Івана Франка», – «революційний демократ» [3, с. 34], який (І.Франко) також

був «революційним просвітителем останньої формації, зв'язаним із традиціями просвітництва Шевченка» [3, с. 56], для якої (формації) освіта – лише засіб наближення селянської революції. Що це справді проблема, можна пересвідчитися, зіставивши рецепції вченим стосунків І.Франка з М.Драгомановим в цитованій щойно «радянській» дисертації з емігрантською (1952 р.) статтею «М.П.Драгоманов, його світогляд і соціально-політичні погляди». Висновки в обох випадках ідентичні. Великим позитивом І.Франка, наголошував ідеолог українського націоналізму, став той факт, що він «був далекий від гасел ліберального культуриництва Драгоманова» (Бойко 1971, 58) та долав «впливи женецького космополіта» [4, с. 63] М.Драгоманова. Подібні питання, здається, ніколи не одержать однозначної відповіді.

Ознайомлення з творчою спадщиною Ю.Бойка-Блохина показує, що при всій своїй багатовекторності й суперечливості вона має цілісний, системний характер. Це зумовлено особою автора. З'ясуємо грані ідентичності вченого-літературознавця, культуролога, філософа, публіциста.

Ю.Бойко-Блохин досить виразно демонструє власну особистість реципієнта. Так у «Передньому слові» до «Вибраного» він визначив свої професійні компетенції: 1) «слов'янське літературознавство в цілому», насамперед, українське, 2) націологія, 3) суспільно-політична публіцистика, в якій, додає (звернімо увагу), йому судилося залишити «свій окремий слід». І завершує думку: «Нехай мої писання несуть із собою запах тої епохи, коли їх творилося» [3, с. VII]. Ось тут якраз і маємо справу з вельми специфічною рисою Ю.Бойка-Блохина. Як спостерегла Т.Александрович, він не є лише власне науковцем, а «постає перед сучасником ще й як ритор, полеміст, котрий може обґрунтовано довести до читача чи слухача свої думки, переконати у власній правоті» [1, с. 73]. Іншими словами, його праці не є вузько науковими. Їм характерний своєрідний жанрово-стильовий синкретизм. Автор не лише інтелектуально осмислював, але й сприймав об'єкт своїх спостережень серцем, щоб згодом поділитися зі своїм адресатом не тільки науково обґрунтованими висновками, а й емоціями.

Наприклад, у передмові до книжки Дмитра Чуба «Люди великого серця (статті, розвідки, спогади)», розкриваючи грані подвижницької праці Д.Нитченка, в якийсь момент, згадавши харківський період, схвилювано зазначає: «(...) Нитченко знав, чому сосни так тоскно гудуть над його азіатським краєм, і чому не приходять заповіджений геленістично-азіатський ренесанс, і чому височить над Харковом безобличний велетень Держпром, а недалеко від нього в трагічному 33-ому році вмирають на вулиці селяни з тоскною покорою в очах» [8, с. 8]. Іще приклад: «Авто мчить зі мною по автостраді на Аркадію... Дорога рівнесенька, немов щойно прокладена... Ось уже й море. Тут жив надхненням Яновський (...). Хвилювий оркестрував свої есеї зі славою українській морській державі. І от я стою на причальному містку і дивлюсь на вічну бурхливість. Чорне море привітало мене своїм широким подихом, я дивився на хвилі і в їхньому шумі поставало марииво мого юнацтва, ностальгія за молодими роками огорнула мене» [11].

Чи був тут Ю.Бойко-Блохин надто оригінальним? Звичайно, ні. Легко в таких епізодах зауважити в ньому риси світосприймання цілої генерації. Згадуючи, скажімо, щойно цитовані слова про відчутний у його працях «запах епохи», бачимо в їхньому авторові учня М.Хвильового. це була доба, згадував Г.Костюк, «просто фантастичних осягів людського розуму, відкриття та винаходів і одночасно – найдикіших вчинків і проявів інстинктів людини печерної доби» [6, с. 440-441]. Для Ю.Бойка-Блохина це насамперед боротьба за незалежність України, що в світовому контексті від кінця 1940-х років інтегрована була в так звану холодну війну. Тому його публіцистичний пафос, що нерідко межує з відвертою тенденційністю, не є чеснотою чи недоліком, а саме питомою ознакою світосприймання покоління.

Докладно все це висвітлено в автобіографічному нарисі «Про зусилля і здобутки», що органічно сприймається в контексті спогадів сучасників (У.Самчука, І.Кошелівця, Ю.Шереха, В.Іваниса, Д.Нитченка та ін.), об'єднаних спільною темою – формування української ідентичності. Виділимо основні аспекти.



Перший – релігійний. Релігійні почуття для автора, відчувається, – справа надто делікатна, інтимна. Тому він зазвичай уникає дослівності в формулюванні власної релігійної ідентичності, говорить про це мимохідь: «*Народився я в 1909 році, навесні, точно записано народження, навіть і з годиною і хвилиною, в нашій родинній євангелії...*» [3, с. VIII]. Проте відразу читачеві стає зрозуміло, що християнство творить органічну ауру для автора – той мислить релігійними поняттями й образами. Приємно, мовляв, мати «*свого патрона Юрія Переможця*» [3, с. X].

Другий – національний. Автор акцентує увагу, що він змалечку був свідомий «*козацького роду*», й хоч козаками були лише предки по маминій лінії, бо в батьковому роду були «*гречкосії*», та все ж до слова «*козак*» ставився з особливою пошаною. Що важливо, розумів, що є козаки, сказати б, справжні, свої, до яких не належать козаки донські, мовляв, «*це не такі... куди їм?*» [3, с. VIII].

Третій – ідеологічний. Автор, зізнається, ще в дитинстві визначився з ідейно-політичною орієнтацією: «*Дуже рано, в 14 років, довідався я, що я «націоналіст»*» [3, с. XI]. Вже й на схилі літ не стомлювався нагадувати своє життєве кредо: «*Націоналістом став я замолоду і ним залишуся. Але, – уточнював, – я націоналіст-філософ*» [10].

Кожен із названих аспектів ідентичності неодмінно перебуває в тісній взаємодії з іншими. Загалом атмосфера батьківського дому, переконує мемуарист, сприяла формуванню національно свідомого українського інтелігента: він там «*колисався я не в колиці, а і в українській пісні*» [3, с. IX]. В домашній бібліотеці миколаївського робітника поруч із російськими виданнями було чимало українських, зі сторінок яких поставав «*чарівний давній світ; а головне, була у нас «Історія України» Аркаса. Її чудесні ілюстрації стали для мене привабливими загадками, коли я ще не вмів читати, а як навчився, то дуже скоро зосередив усю свою дитячу увагу на тому, щоб вичитати розгадки до малюнків, які мене цікавили*» [3, с. IX-X].

Зі сказаного випливає важливий факт: українська ідентичність, націоналізм Ю.Блохина безперечно мали філологічне коріння, були наслідком рецепції української пісні, книжки, загалом – культури. Та водночас потрібно зауважити, що ці аспекти були взаємозумовлені. Адже раннє самоусвідомлення себе українцем власне й формувало пріоритети рецепції літературних творів. Коли його ровесники захоплювалися Майн-Рідом і Жюлем Верном, то він сам А.Кащенком і П.Кулішем, М.Старицьким і О.Олесем, словом, – «*царство української книжки заповнило всю мою душу і відтиснуло інші переживання, які, звичайно, мають діти*» [3, с. XI].

Позитивні конотації понять, що так чи інакше окреслюють змістове наповнення концепту *Україна* в Ю.Бойка радикально контрастують зі світом зла – імперією Російською, згодом радянською. Так читачеві показано мальовничі краєвиди українського південного міста, гармонію яких порушує присутність імперії – тюрма, з такою ремаркою: «*Я її помітив задовго до того, як вона відіграла свою понуру роль в моєму житті*» [3, с. VIII]. Таким чином автор умотивовує аксіологічний аспект своєї творчої діяльності: його любов і ненависть не безпредметні, його етичний вибір – безкомпромісна боротьба на боці добра. Ю.Бойко був переконаний, що «*крізь універсальне завжди прозирає національне*», й своє місце науковця в цій сфері бачив у тому, щоб «*конкретизувати духову провідну роль українства*» [2, с. 3-4].

Ю.Бойко-Блохин досить жорстко й наполегливо викривав ідеологів антиукраїнства. Так у праці «*Белінський і українське національне відродження*» спрямована він спростував поширені імперські стереотип про міцні українсько-російські літературні зв'язки та про великого друга української культури В.Белінського. Справді, казав учений, геніальний російський критик був уважним і чутливим реципієнтом української літератури, «*типово і зобов'язливо для наступних російських поколінь виявив своє ставлення до української проблеми*» [3, с. 147]. Ось тільки те ставлення – відверто вороже. Причому настільки, що його послідовникам, скажімо, М.Чернишевському чи М.Добролюбову «*для своєї шовіністично-великодержавницької постави*», для обґрунтування тези про примітивність,

безперспективність української літератури й мови, доводилося шукати «форми тонкого маскування» [3, с. 148].

Ю.Бойко-Блохин як літературний критик – заангажований добою. У цьому сенсі, він, по-своєму, ідеальний реципієнт насамперед української класики в особі провідних її авторів (Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка). Головна її ідеологема, яку обрав, і на яку спирається дослідник, – добро повинно бути діяльним, сильним, навіть агресивним. Тому, наприклад, Т.Шевченко цінний для нього тим, що започаткував принципово новий етап «в українській духовності нових часів. Замість пасивно-тужливої, розпачливої ненависти до Москви, народжується радісна, опромінена полум'ям майбутніх революційних пожеж, *активна* антимосковська постава, натхненна візією прийдешньої незалежної України» [4, с. 7]. Та ще тим, що «ламав уяви про Україну як провінцію Москви, натхненним голосом говори про її славне минуле, пророчив її майбутнє» [3, с. с. 211. І.Франко – тим, що з його «творів повіяло новим вітром. З його поезій палахкотів вогонь нових, незнаних для Галичини ідей» [3, с. 215]. Водночас для Ю.Бойка прикрим непорозумінням було Франкове тимчасове захоплення модними в той час соціалізмом і атеїзмом, що, з приємністю для себе відзначив учений, його він подолав, як і спокусу інтернаціоналізмом. Натомість особливо важливим для Ю.Бойка є рано задекларована Франком його позиція державника й соборника. Саме Франкова ідея соборності робила честь його генієві.

Оптимальний для української літератури, на думку Ю.Бойка-Блохина, естетичний ідеал сформульовано ним у статті «Поезія Оксани Лятуринської». Безперечно, наголошував літературознавець, «для нашої поневоленої нації, для нашого покоління, зараженого безсиллям гамлетизму, дуже важним є знову відчутти в жилах гарячу кров наших предків, яка робила б нас рішучими й непримиренними». Тому йому й імponує поезія О.Лятуринської, «видатної й своєрідної послідовниці Л. Українки» [3, с.250], що плекає ці якості. Відчувається, він обожнює стиль визначної сучасниці – «стиль націоналістичної неоромантики», а про романтизм узагалі, каже, що в українській літературі він не був просто стилем, а «чимось більшим, формою національного самопізнання і життєвого оптимізму, виразом могутнього прагнення до самоствердження себе як нації» [3, с. 250]. Натомість В.Барці, на думку критика, щоб «вирости в поета великого національного значення», бракує «зрозуміння і відчуття величі політичної визвольної боротьби українського народу»; бо «ніщо не може звільнити поета від морального обов'язку допомогти своїм промінним словом цій визвольній найсправедливішій боротьбі» [3, с. 94-95]. Головною вадою цього поета він вважає безсиле балансування між «двома гуманізмами»: між гуманізмом «великого діапазону, що не лякається крові чорних демонів на своїм шляху», і «січкою, схоластикою», тобто гуманізмом, що «відмежовується від життя в безпредметному пориві до справедливості, в безгрунтовній вірі, що добре начало само по собі переборє плевели зла». Так відомий Барчин пацифізм («Ненавиджу війну і вбивство, бо я член партії сонячного світла»), небезпечний, бо, мовляв, подібні твори можуть спричинитися «до виплекування в середовищі українства прекраснодушної пасивності» [3, с. 95], а їхній автор ризикує втратити націоналістичний стрижень, у той час, коли потрібно боротися за визволення нації.

Так само, аналізуючи «Місто» В.Підмогильного, критик дійшов несподіваного для нас висновку, що його автор у «духово-ідейному розумінні не вийшов на широкі шляхи боротьби проти більшевизму як модерної московщини. Він немов стояв «по ту сторону добра і зла» [3, с. 196]. Натомість стаття «Микола Хвильовий» сповнена апології митця. Інколи її автор провокує читача до полеміки. Можна, скажімо, посперечатися з його твердженням, що М.Хвильовий тільки «номінально був комуністом» [3, с. 111]. Літературознавець, здається, забув, що й сам у 20-х роках іще підлітком стаючи на ниву українського культурного будівництва, не мислив себе ворогом радянської влади («*диверсантом*»), навпаки, – «*відчував себе сином робітника і знав, що робітничка влада сприяє українізації*» [3, с. XIII].

Перебуваючи в еміграції, Ю.Бойко залишався уважним реципієнтом тогочасного літературного процесу на батьківщині. Наприклад, у оглядовій статті «Підсоветська українська література в 1941-1950 р.р.» із приємністю відзначив поступки радянської влади в царині культури, що проявилось в поверненні до активної праці О.Вишні, О.Дорошкевича,

А.Шамрая та інших митців і вчених, відтак появу ряду цікавих публікацій із історії української літератури. Та головне, зауважив критик, у роки війни “звужується штучне, специфічно советське викривлення, калічення національно-духових процесів; зменшується доза підлабузництва на сторінках українських видань перед російщиною, відроджується потяг до національного традиціоналізму, прориваються назвні мотиви питоменно українського патріотизму, що нічого спільного не має із штучно культивованим «советським патріотизмом»» [3, с. 106].

Проте ближче ознайомлення з творами Я.Баша, М.Стельмаха, А.Хорунжого, М.Руденка, О.Корнійчука та ін. дало підстави критикові зробити невтішний висновок. Твори сучасної української радянської літератури, за невеликими винятками, зазначав він, «заповнені звичайно цілковитою макулатурою, яка обслуговує поточні політичні кампанії і відходить у забуття разом із ними». Дослідник зокрема зауважив занепад харківського та львівського осередків. Протягом указанного періоду вітчизняне мистецтво слова не одержало вартісних творів, а, скажімо, найновіші видання І.Вільде, С.Тудора, Т.Мигалья та ін. «мають агітаційний характер і не відзначаються жадною мистецькою вартістю» [3, с. 109-110].

Незважаючи на загалом негативну настанову щодо творів радянських митців слова, Ю.Бойко скрупульозно вишукував у них зерна істини, принаймні зі співчуттям намагався пояснити ті чи інші явища в соцреалістичному письменстві. Так у статті ««Прапороносці» О.Гончара» він, з одного боку, назвав автора трилогії “патентованим стовідсотковим патріотом СРСР», «фанатичним апологетом советської армії, партії, Сталіна, Росії і так далі», з іншого, помітне його намагання віднайти в книжці ті аспекти, «де вкорінилася спадщина крові, голос українських предків, відгомони української культурної спадщини» [3, с. 137]. У статті «Метаморфоза советського письменника (Переяславський договір у творах Натана Рибакі)» критик звертував увагу на журнальну (1947) редакцію першого тому історичного роману «Переяславська рада» – «Так сходило сонце», при цьому відзначивши, як письменник навіть в умовах творчої несвободи зумів показати «життя визволеної з-під чужинної влади України, і ми бачимо, як він захоплюється державної могутності самостійної української держави» [3, с. 187].

Підсумовуючи сказане відзначимо, що в особі Ю.Бойка-Блохина маємо сумлінного реципієнта української як класичної, так і сучасної літератури. Пріоритетними тут були потенційні можливості творів мистецтва, історичних, філософських праць для формування української ідентичності співвітчизників, плеканню пасіонаріїв національної ідеї.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Александрович Т. Ю.Бойко-Блохин як дослідник творчості Г.Сковороди / Т.Александрович // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. – Випуск 30. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 72-75
2. Бойко Ю. Проблеми історіософії українського націоналізму / Ю.Бойко // На чужині, 1950. – 72 с.
3. Бойко Ю. Вибране. Том 1 / Ю.Бойко // Мюнхен: Б.В., 1971. – 312 с.
4. Бойко Ю. Вибране. Том 3 / Ю.Бойко // Мюнхен: Б.В., 1981. – 300 с.
5. Карась Г. Культурно-мистецькі аспекти життя і діяльності професора Юрія Бойка-Блохина / Г.Карась // Наукові записки з української історії. Збірник наукових статей. – Випуск 30. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С. 87-91.
6. Костюк Г. У світі ідей і образів: Вибране. Критичні та історико-літературні роздуми 1930-1980 / Г.Костюк // Нью-Йорк: Сучасність, 1983. – 537 с.
7. Хороб С. Літературознавчі концепції Юрія Бойка-Блохина в дослідженнях творчості Тараса Шевченка / С.Хороб // «ЕТНОС І КУЛЬТУРА. Часопис Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника: збірник науково-теоретичних статей: Гуманітарні науки / [голов. ред. В. І. Кононенко]. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013–2014. – № 10–11. – С. 5-14.
8. Чуб Д. Люди великого серця (статті, розвідки, спогади) / Д.Чуб // Мельборн: Ластівка, 1981. – 243 с
9. Чуб Д. У дзеркалі життя й літератури (статті, розвідки, спогади) / Д.Чуб // Мельборн: Ластівка, 1982. – 200 с.
10. Ширко Б. Духовий стан в Україні сьогодні (інтерв'ю з проф. Ю.Бойком-Блохином) / Б.Ширко // Свобода. – 1992. – 19 грудня.
11. Ширко Б. Україна відзначила 85-ліття проф. Ю.Бойка-Блохина / Б.Ширко // Свобода. – 1994. – 3 серпня.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Юрій Мариненко** – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри теорії та історії світової літератури Київського національного лінгвістичного університету.

*Наукові інтереси:* літературний процес ХХ-ХХІ століття.

УДК 821.161.2:[82'0+159.9]

## ХАРАКТЕР ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА: ФОРМУВАННЯ І ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ

**Сергій МИХИДА (Кропивницький, Україна)**

*У статті розглядаються фактори формування характеру В. Винниченка як одного зі складників особистості та його вплив на поетику літературних творів. Використовуються окремі сегменти мегатексту митця: щоденники, епістолярій, посилання на тексти. У випадку відсутності інформації застосовуються експериментальні методики моделювання й перевірки в художній площині. Окреслюються стосунки «батько – син», «мати – син», визначаються впливи сиблінгів на становлення особистості.*

**Ключові слова:** психопоетика, мегатекст, особистість, характер, експеримент, родина, сиблінги, суйцид, едипів комплекс.

*The article deals with the factors of character formation of V. Vynnychenko as one of the components of the personality and its influence on the poetics of literary works. Some segments of the writer's megatext are considered: diaries, correspondence, references to the texts. In the case of absence of the information experimental techniques of modeling and verification in the artistic area are used.*

*The author also outlines "father-son" and "mother-son" relationships and identifies the influence of the siblings on the formation of the personality.*

**Key words:** psyhchopoetics, megatext, personality, character, experiment, family, siblings, suicide, oedipal complex.

Проблема осягнення особистості письменника у її цілісності (темперамент, характер, підсвідома, емоційна сфери, спрямованість тощо) з метою подальшого виявлення впливів на поетику його творів неминуче стикається з наявністю/відсутністю матеріалу для дослідження і, відповідно, подальшої реконструкції. Психопоетика пропонує перелік джерел – мегатекст митця, і відповідну методологію, аби цієї мети досягнути [14]. Але що робити, якщо його сегменти: спогади, листування, щоденники, автобіографія не містять того чи того матеріалу, який сприяє розкриттю особливостей однієї зі складових психоструктури? Відповідь на це питання спробуємо окреслити у цій статті, яка присвячена виявленню окремих чинників формування характеру В. Винниченка.

Опосередковано ця проблема розглядалася в наукових студіях В. Панченка, С. Присяжнюк, Г. Сиваченко, автора цієї статті та інших дослідників. Але остаточного розв'язання через відсутність безпосередніх зв'язків із досягненнями психологічної науки не набула, тож зауважуємо її актуальність.

С. Рубінштейн свого часу зауважував вагомість вивчення психологічних основ біографії людини для розуміння цілісності її особистості. Зокрема, він писав: «Людина лише настільки і є особистістю, наскільки вона має свою історію» [21, с. 684]. Безперечно, В. Винниченко мав неабияку «свою історію», яка вже стала предметом десятків наукових праць, проте саме дитячі та юнацькі роки, які і є формотворчими для становлення особистості у всій її складності й характеру зокрема, великою мірою залишилися «за кадром» біографії митця. Не стали вони, на жаль, і об'єктом його рефлексій у Щоденнику, який він почав вести після 30-ти років, а до прямих спогадів про дитинство письменник взагалі вдавався вкрай рідко.

Не вдаючись до відтворення біографії, звернемося до одного з відомих фактів, наведених Г. Костюком у книзі «Володимир Винниченко та його доба», який завдяки запропонованій методології стане імпульсом до реконструкції процесу формування характеру письменника. Тож: «Кирило Винниченко (батько письменника) в дитинстві був чабаном, парубком їздив до Криму по сіль, зупиняючись в Єлисаветграді, а на заїжджому дворі познайомився з вдовою з трьома дітьми Явдохою Павленко, яка була старшою на п'ять років. Згодом вони побралися, а Володимир був їхньою єдиною спільною дитиною» [9, с. 25].

Відтворити загальну картину на підставі цієї інформації, звичайно, годі. Проте використати її можна, а шлях використання підказує сам В. Винниченко. Розкриваючи

особливості своєї творчої лабораторії при написанні досить скандальної для свого часу п'єси «Щаблі життя», письменник зауважує: «Для цього я взяв уявну людину, риси котрої зустрічав в окремих людях, увів її в коло своїх почуттів та думок і примусив увійти в реальне практичне життя з цими висновками. Я написав п'єсу «Щаблі життя», в котрій описав ті наслідки застосування висновків до навколишнього життя, котрі я сам частково пережив і котрі логічно впливали зі стану речей» [5, с. 38].

Фактично йдеться про експериментальний метод, суть якого розкрита нами в монографії «Слідами його експериментів» [16]. Використаємо прийоми цього методу, тільки цього разу вже для розкриття особливостей становлення особистості самого письменника, а не персонажів його творів. Для цього «взьмемо» Винниченка-дитину, «введемо його у коло» різноманітних сучасних наукових теоретичних та емпіричних ідей, думок та досліджень закономірностей психологічного розвитку («спеціально створені умови»), а потім опишемо гіпотетичні «наслідки застосування висновків до навколишнього життя», котрі В. Винниченко «сам частково пережив» як суб'єкт власного життєвого шляху. Для цього звернемося до Щоденника та епістолярію митця. Квазі-суб'єктами «експерименту» стануть також персонажі його творів, їхні вчинки, думки, висловлювання. Ми спробуємо використати ідентифікації письменника з героями його творів методом зіставлення автора й літературних персонажів (у психоаналітичному розумінні). Таким чином, ми не лише змодельуємо ситуацію формування особистості В. Винниченка, але й спробуємо встановити причинно-наслідкові зв'язки між психічними властивостями чи явищами, «котрі логічно впливають зі стану речей». Певна річ, наші судження та висновки будуть мати гіпотетичний характер.

Наразі ми поставили запитання: що є *особливим* в дитячих роках митця, його сімейному вихованні? *Що* та *які* з подій і переживань дитинства вплинуло на подальшу долю й творчість майбутнього письменника? І спробуємо показати, яким чином начебто незначні події та дитячі переживання позначилися на життєвій долі й особливостях поезики В. Винниченка.

Отже, почнемо аналіз мікросоціальної динаміки становлення особистості В. Винниченка з його великої родини, розглянемо стилі батьківської поведінки, характер взаємин між матір'ю та сином, концепцію стосунків «батько-син», вплив сиблінгів і порядку народження дитини в родині. Провідними експертами в нашому «експерименті» будуть видатні вчені, ідеї і теорії яких є надбанням у світовій психологічній науці.

Родинні стосунки, що виникають усередині сім'ї, визнаються вченими ключовими у формуванні особистості. Дійсно, сім'я має найбільший вплив на формування Я-образу дитини, оскільки створює соціальне мікросередовище її розвитку. Сімейна обстановка, кількість дітей, матеріальні статки, рівень розуміння й контролю, дисциплінарні заходи, стиль виховання – усе це впливає на психосоціальний розвиток індивіда. Основні моделі: дитина – мати, дитина – батько, дитина – брат, дитина – сестра є прототипами, стосовно яких мимовільно оцінюються всі подальші зв'язки між людьми [24, с. 58-59].

Дослідниками впливу стилів батьківської поведінки на дітей, факторів їхнього контролю та емоційної підтримки нащадків (М. Раттер [20], Е. Фромм [25], З. Фройд [23], Р. Фрейджер, Д. Фейдимен [24] та ін.) були проаналізовані такі варіанти батьківських стилів, як **авторитарний**, **ліберальний** та **авторитетний**.

Як виявилось, авторитарні батьки вважають, що дітям не слід давати занадто багато свободи. У своїй виховній практиці вони всіляко обмежують самостійність дитини, позбавляють її права заперечувати старшим, прагнуть домогтися від неї показової дисциплінованості. Такі батьки унеможливають щирю близькість з дітьми, майже ніколи їх не хвалять, а тому й не дивно, що між прихильниками авторитарного стилю й дітьми рідко виникає почуття душевної прихильності.

Ліберальні батьки, навпаки, дозволяють дітям робити все, що їм заманеться. Розуміючи необхідність і право дітей на самостійність, вони слабо регламентують поведінку нащадків, надають їм вдосталь свободи. Водночас такі батьки демонструють щирю прихильність, задоволення від спілкування з дітьми та гордість за їхні успіхи.

Як бачимо, ці стилі батьківських впливів на дітей є протилежними, а тому цікавим є наступний висновок учених. Якщо виховні заходи батьків суперечать один одному, то в дитини з'являється емоційна нестабільність і «доросла» схильність кидатися з одних крайнощів в інші. Це варто запам'ятати, оскільки викладена інформація допоможе нам розібратися у впливах на маленького Володимира з боку його матері та батька.

Спочатку проаналізуємо характер стосунків В. Винниченка з матір'ю. Їх можна назвати прохолодними. Судячи з усього, мати Володимира була схильна до авторитарного стилю виховання. Можна припустити, що Євдокія Онуфрійвна вимагала від сина дотримуватися встановлених норм і правил поведінки, критикувала, рідко висловлювала схвалення, психологічно принижувала, використовуючи образливі прізвиська. Учені стверджують, що в таких матерів хлопчики стають некерованими й агресивними. У дорослому житті ті, до кого погано ставилися в дитинстві, частіше стикаються з психологічними проблемами, мають схильність до суїцидальності [10].

Як тут не згадати, що мотив самовипробування виявлявся у багатьох життєвих ситуаціях дорослого В. Винниченка. Відомо, що в молодості, перебуваючи в тюрмі за революційну діяльність, він здійснив *спробу* самоповішання, яка ледь не закінчилася його смертю. Потім, уже на волі, *знову спробував* стрілятися на очах у приятельок. У листі до Л. Гольдмерштейн від 18 квітня 1909 р. знаходимо ще одне свідчення суїцидального наміру: «*Ідучи на Україну, я сам підписую свій смертний присуд. З першим же арештом я кінчаю своє життя...*» [11].

Спроби самогубства В. Винниченка можна було б пояснити як окремий випадок «невротичного рішення» (К. Хорні), джерела якого криються в неусвідомлюваному або слабо усвідомлюваному хронічному нервово-психічному напруженні. Такі психічні стани дійсно мали місце. Нема сумніву, і це підтверджують дослідження В. Панченка, що В. Винниченко відчував «неймовірні психічні переваантаження, добре відомі професійним революціонерам, чия молодість минала в тюремних камерах, у вічному ризикові й вічному напруженні...» [18, с. 38]. Але не лише це спричиняло суїцидальність В. Винниченка. До цього слід додати, що в нього була «неврівноважена, «буйна», страшенно честолобна натура!» [18, с. 38].

Такими є й більшість персонажів його творів, які ціною власної смерті утверджують свободу своєї особистості, відстоюють свої права та щирість почуттів. Узагальненою мотивацією самогубств героїв Винниченкових творів є прагнення здобути довіру людей, які «вірять лише смерті». Такий акт самовиправдання пострілом у голову стався в оповіданні «Студент» (звернемо увагу на рік написання – 1907). Трагічними є сценічні біографії більшості дійових осіб п'єс («Чорна Пантера і Білий Медвідь», «Брехня», «Гріх», «Пісня Ізраїля (Кол-Нідре)» тощо), які через неймовірні душевні страждання вдаються до самогубства «як до останнього порятунку від цього жорстокого, безглузого, дріб'язкового, антилюдського, абсурдного світу» [17, с. 11].

На щастя, інстинкт смерті був подоланий В. Винниченком у процесі творчості, бо сама творчість – «унікальний психологічний феномен самопізнання та пізнання світу, що дуже часто виникає в супроводі загальнолюдського страху смерті і як бажання подолати смерть» [8, с. 278].

Далі аналізуючи стосунки малого В. Винниченка з матір'ю, використаємо з метою їхнього глибшого осмислення відкриття З. Фройдом едипового комплексу. Едипів комплекс, нагадаємо, означає поєднання любові й ворожості, які відчуває дитина до своїх батьків. Уперше це явище описане в «простій», або «позитивній», формі відповідно до сюжету драми Софокла. Позитивний едипів комплекс трактується як бажання смерті суперника – батька тієї ж статі – і сексуальний потяг до батька протилежної статі. Пізніше З. Фройд виявив більш складний характер комплексу Едіпа й описав негативний його варіант, який виявляється в любові до батька тієї ж статі й ворожості до батька протилежної статі. Едипів комплекс, на думку Н. Зборовської, «може бути представлений /.../ як психоаналітичний код для пояснення духовності, феномена творчої особистості й культури загалом» [8, с. 38].

Розмірковуючи далі в цьому напрямку, можна припустити, що відчуження Володимира від матері могло сформувати в нього так званий негативний едіпів комплекс (З. Фройд), який виявлявся насамперед у ворожості до неї.

Наявність едіпового комплексу у В. Винниченка саме в його негативному варіанті явно простежується у вище процитованих листах від матері. Звернімо увагу, не просто *«не любиш»*, а більш афективно – *«не жалєєшь, как свою радную маму»*, що психологічно розшифровується як *«не визнаєш взагалі за матір»*. І майже дитяча примха старої жінки: *«то бог с тобой, я больше и писать не буду никогда...»*.

Взаємини матері й сина могли значно ускладнитися ще в період, коли Володимир досяг підліткового віку. Можливо, саме тоді поглибилася *«тінь між сином і матір'ю»* [18, с. 14].

Дійсно, у період отрочтва природно відбуваються швидкі індивідуальні та внутрішньо-сімейні зміни. Враховуючи природжений темперамент та обдарованість хлопця, не дивно, що зростання усвідомленості власної компетентності, потреб в автономії і самовизначенні могли набути для Винниченка-підлітка певної акцентуації.

Звернемо також увагу на те, що розбіжності з матір'ю, за твердженнями вчених, підривають соціальну компетентність підлітків, усвідомлювану ними за межами сім'ї. А соціальна компетентність є основною складовою спроможності підлітка знаходити нових друзів і зберігати старих [10, с. 67-78].

Певною мірою підліткові трансформації Володимира на тлі досить складних взаємин з матір'ю могли стати основою його дитячих психологічних травм. Сильні емоційні реакції, котрі зазвичай демонструються в таких випадках, свідчать як про реальну наявність травми дитячої душі, так і про її маскування в неординарних учинках.

Здається, занадто глибоко засіли у свідомості *«Володички»* давні звертання матері, спроектовані в образі матері Федька у *«Федькові-халамидникові»*: *«сибіряка»*, *«халамида»*, *«люципере»*, *«чом тебе чортяка не вхопила там у воді, ти, ідоляко!»*, *«шибеник чортів»*, *«стервин син»*, *«падлюко»*, *«пробий голова»*, *«зайдиголова»*. Зважимо на те, що дитина сприймає образ матері всією повнотою своїх почуттів, материнське схвалення – найдорожчий скарб, її вербальні образи – жорстокіші від фізичних тортур.

Зрештою, якщо уявити, що все це чули вуха обдарованої дитини, нестандартного підлітка, самовпевненого юнака, яким, безперечно, був В. Винниченко, то можна зрозуміти повне неприйняття сином матері, вкладене в уста *«байстрюка»* Кості: *«У мене не було матері!»*. З погляду ображеного самолюбства можна навіть пояснити символічне *«вбивство»* матері головним персонажем Мироном Купченком у п'єсі *«Щаблі життя»*. Між втратою довіри до всього світу та втратою матері В. Винниченком було обрано останню.

Підліткова критичність мислення може мати також наслідком те, що підліток раптово починає бачити безліч недоліків у своїх батьків і не може уявити собі, як дві звичайнісінькі обмежені людини могли породити такого унікального індивідуума – його самого. Цей тип роздумів підлітка Д. Елкінд назвав фантазією знайди [28, с. 12]

Інфантильні фантазії щодо сім'ї у фройдівському психоаналізі названі *«сімейним романом»*, коли суб'єкт вигадує собі іншу сім'ю, *«уявляючи свого батька знаменитим чоловіком, з яким мати мала таємний зв'язок, і себе, на протизагагу братам і сестрам, – сином батька іншого народу»* [8, с. 15].

Подібні фантазії, за З. Фройдом, травмована людина використовує як механізм психологічного захисту. Психологічний захист трактується як система регуляторних механізмів, зумовлених генетичною схильністю, зовнішніми труднощами й мікрокліматом у родині та соціумі.

Схоже, Винниченко-підліток несвідомо використовував такі відомі прийоми захисту, як інверсія, витіснення, ідентифікація. Пояснимо ці моменти детальніше.

Суть механізму інверсії полягає у підміні відчуттів, думок, дій, що відповідають справжньому бажанню, на діаметрально протилежні. Наприклад, для дитини, яка спочатку хоче отримати любов до себе матері, але не одержує цієї любові, характерним є провокування її на вияв хоча б негативної уваги до себе, тобто дитина навмисне викликає

своїми діями ненависть матері до себе. Ця ситуація створює емоційні спалахи такої великої сили, що вони мають бути або інтегрованими у свідомість, або ж витіснені в несвідоме.

Отже, підданий цензурі й відокремлений від свідомості матеріал набуває ознак витіснення. Цей матеріал можна забути на свідомому рівні, але він зберігається у несвідомій сфері психіки і впливає на свідомість опосередковано через емоційні та психосоматичні стани. За теорією З. Фрейда, переживання, які відкидаються, усе ж таки володіють здатністю впливати на поведінку людини з неослабною інтенсивністю і без участі якого-небудь контролю свідомості.

За С. Гроффом, усі конфлікти або переживання-травми, витіснені з пам'яті у сферу індивідуального несвідомого, можуть з нього спливати. Емоційно заряджені спогади та пов'язані з ними фантазії, значущі події або обставини життя від моменту народження до теперішнього моменту людина може реалістично пережити знову [7].

Тут варто згадати про момент, пов'язаний з часовими характеристиками дії пригнічених спогадів. З. Фрейд уточнює: «...несвідомі психічні процеси самі собою не належать до певного моменту часу. Передусім, можна сказати наступне: вони не розміщуються хронологічно, час не вносить у них ніяких змін і до них не може бути застосовано поняття часу» [22, с. 162]. А це означає, що витіснені спогади В. Винниченка з роками не втрачали своєї емоційної сили й багато в чому визначали його життєвий і творчий шлях.

Отже, повернімося до ситуації сімейного виховання В. Винниченка через концепцію материнської та батьківської любові. Принагідно зауважимо, що вчені одностайні в тому, що на певному етапі розвитку дитини для формування креативності необхідна безумовна любов людини, яка її виховує. Зрештою, це створює умови для психологічної свободи та психологічної безпеки (за К. Роджерсом).

Змістові характеристики емоційної прихильності до дитини з боку матері й батька дав Е. Фромм. Він стверджував, що відмінність материнської любові від батьківської полягає у тому, що перша – безумовна, а друга – умовна. Мати любить своє дитя за те, що воно є, що воно – її дитина, без будь-яких «якщо», «і» чи «але». Материнська любов несе беззастережну позитивну увагу, яку не потрібно домагатися чи заслужувати. Ця думка в конденсованому вигляді подана ще в З. Фрейда: «Стосунки матері й сина – найчистіший приклад незмінної любові, не скаламученої жодними егоїстичними міркуваннями» [22, с. 203].

Батьківська любов, за Е. Фроммом, зумовлена подібністю дитини до батька своєю поведінкою, виконанням встановлених обов'язків, певними очікуваннями. Зумовлену любов тата можна домогтися, заслужити, бо вона відкрита для впливу. Саме любов батька сприяє розвитку в дитини почуття власної сили та дозволяє їй зрештою стати авторитетом для себе, звільнившись від авторитету батька.

На наш погляд, вплив батька Кирила Васильовича на особистісне зростання Володимира був сильнішим. Властивий йому ліберальний тип виховання виявлявся насамперед у тотальному позитивному ставленні до сина, демонстрації прихильності без критики й обмовок.

До цього слід додати, що загалом стиль взаємодії саме батька з дитиною відрізняється від материнського. Батько, зазвичай, виявляє більше фізичної сили, активності й стихійності в стосунках з дитиною, він схильний до влаштування незвичних, енергійних, непередбачених імпровізованих ігор, котрі особливо подобаються малечі.

Мабуть, саме так і було з малим Володимиром. Уявімо, що потім, після метушні та рухливих вправлянь – хвилини вечірнього відпочинку поруч з батьком під возом на сні, *«яке кололо часом шпичками вбік крізь ряденце. Гарно, затишно, лобо до того під теплим, сильним боком тата, що хотілося тоненько, тоненько з захватом і щастям запищати»* [4].

Такі щемкі спогади В. Винниченка давно минулих днів можливі лише через присутність в емоційній пам'яті такого жаданого відчуття безмежного щастя. Ось ми й знайшли ту основу, яка дає змогу говорити про ідентифікацію Володимира саме з батьком.

На думку З. Фрейда, маленькому хлопчику властиво стежити за своїм батьком, за його манерою поводитися, одягатися, доглядати за собою, щоб згодом наслідувати його. Якщо в



цей період хлопчик більше зв'язаний з батьком, ніж з матір'ю, то він інстинктивно переймає у нього манери та звички. А в тому разі, коли батько поводить з ним не як з малям, а як з майбутнім чоловіком, у дитини будуть розвиватися справжні чоловічі якості.

За механізмом наслідування Володимир несвідомо фіксував поведінку й певні риси характеру батька. Саме батько став для Володі значущою фігурою (рольовою моделлю), дієвим посередником соціалізації. А більш соціалізовані діти мають і більш розвинену Я-концепцію.

Дійсно, у батька й сина було багато спільного в характері. Про надзвичайну амбітність Кирила Винниченка свідчать оголошення у газеті «Елисаветградский вестник» від 26 лютого 1896 року. Не маючи освіти, відповідних рекомендацій та досвіду, він тим не менше претендує на посаду «управителя именем» [15, с. 53].

Відзеркалювання прикмет батьківської самовпевненості вбачаємо також у листі Володимира Винниченка до редакції «Літературно-Наукового вісника» з прозорим натяком на те, що його поему «Софія» вже можна таки друкувати. «*Гадаю, — припускає юнак, — що на кордоні не пропустили її, через те, що написав її гімназист, а гімназістам, відома річ, нічого ні писати, ні друкувати не можна. Тепер же я готуюсь в університет, значить, не гімназист, а через се і можна*» [13, с. 15]. Сумнів, висловлений В. Винниченком у листі, полягає нітрохи не в художній вартості власного твору, а в простій прикордонній формальності [15, с. 53].

З віком такий відвертий юнацький максималізм в оцінці своїх досягнень не зникає, а набуває певної глобалізації (автобіографічні твори, записи щоденника, епістолярій) у визначенні власної ролі в розвії української літератури, прагненні «возвеличити собою українське...». І то не була гіперкомпенсація невдахи, а твереза самооцінка й упевненість у спроможності служіння своїй нації.

До речі, прихильність до батька В. Винниченка зберіг до кінця життя. Емоційну модальність ставлення до нього спроектовано, на наш погляд, у ставленні Наталі Павлівни до свекра Карпа Федоровича (п'єса «Брехня»). Головна героїня, висловлюючи щире людське почуття до цієї «затурканої життям» старої людини, зізнається, що вона вперше через Андрієвого батька відчула, якою щемлячою й пекучою може бути жалість.

Часові перегуки з реальною родинною ситуацією В. Винниченка можна відчутти й у романі «По-свій». На цю обставину звертає увагу В. Панченко, який знаходить співвіднесеність художніх образів цього твору з персонажами психоавтобіографічного оповідання «Федько-халамидник». Легко переконуємося в сказаному, цитуючи В. Панченка, який описує сім'ю головного героя роману, поета Вадима Стельмашенка: «...мати поета Вадима Стельмашенка, який після дев'ятирічної розлуки з батьками повернувся із заслання дорікає синові: «Хай тебе, сину, господь судить, а жорстокий ти до нас...». Батьки Вадимові, які так само, як і Федькові, туляться в найманих кімнатках, потерпаючи, що їх звідти будь-коли може прогнати хазяїн-власник, мають уже знайомі нам риси: мовчазно-добродушний Стельмашенко-старший, мати – тепер уже постаріла, без того «нетерплячого свавілля в голосі», яким вона завжди воювала з добродушшям чоловіка. Що ж до Вадима Стельмашенка з його «буйною вдачею», то це мовби подорослілий Федько...» [19].

А в Щоденнику В. Винниченка знаходимо нотатку доби еміграції від 20 липня 1931 року: «*Про поворот на Україну писати до Харкова неможливо – можуть пояснити написання «Щастя» для цієї мети. А бідний наш старенький кротко і терпляче жде. Думає, що не хочемо його взяти до себе. Почекаю ще два місяці й буду писати не про поворот, а про випуск до мене батька. Тим покажу, що на поворот зовсім не рахую, що, навпаки, бачачи неможливість цього, навіть надовго оселяюсь у Франції – адже й батька випусую до себе. Сподіваюсь, випустять? Коли ж проти мого приїзду на Україну нічого не мають або, може, хоч би найжджати час від часу дозволили, набиратися повітря і тоді знов би пірнав в еміграцію*» [27, с. 84].

Отже, проаналізувавши материнську й батькову любов до сина в сім'ї Винниченків, можна припустити, що мати й батько Володимира ніби помінялися ролями у ставленні до дитини. Як ми вже говорили, батько традиційно любить нащадків «за щось», тобто за певні

досягнення, за конкретні якості характеру, за відповідність очікуванням тощо. Батько ж Володимира любив сина, незважаючи на «жахливу» вдачу малого, любив тією «безумовною» любов'ю, яка, зазвичай, більш властива матерям.

І, навпаки, мати – Євдокія Онуфріївна – ймовірно, була схильною до емоційної депривації, була відчуженою, недосяжною для сина. Можливо, це було пов'язано із матеріальними нестатками, заклопотаністю утриманням такої великої сім'ї, емоційною нестабільністю.

Здається, саме тому майже відсутні спогади письменника про матір, бо все, що її стосувалося, було болісно витіснене в несвідоме. Можливо, у відповідь на відчуття тривоги, пов'язаної із напруженою атмосферою у сім'ї, Винниченко-син мимовільно гальмував й усував зі свідомості недозволені думки, відчуття, травмувальні моменти. За З. Фройдом, психологічні травми перших п'ять років життя, що були витіснені зі свідомості й надалі перебувають в основі детермінації поведінки вже дорослої людини.

Ще раз нагадаємо, що В. Винниченко ідентифікував себе з батьком. Ототожнення є більш позитивним механізмом захисту, оскільки завдяки їй відбувається процес інкорпорування (присвоєння) цінностей, установок та поглядів значущого іншого. Для Володимира такою могутньою у його очах людиною став саме батько. Це певною мірою пом'якшувало психологічне травмування дитини, проте слід урахувати при цьому висновки вчених про те, що, по-перше, «вилучений» батько перестає бути посередником соціалізації й авторитетною фігурою, а, по-друге, тісний зв'язок дитини лише з одним з батьків, безперечно, шкодить розвитку особистості [10, с. 611].

У контексті вищевикладеного можна говорити про те, що незвична й досить драматична родинна ситуація була не тільки передумовою формування Я-концепції особистості В. Винниченка, але й знайшла свою розв'язку у творчості письменника.

До сімейних факторів прояву обдарованості відносять не лише впливи батьків, але й кількість дітей і значення порядку народження дитини в родині. На порядок народження як основну детермінанту установок, що супроводжують стилі життя, звертали увагу А. Адлер, Ф. Гальтон, Ж. Годфруа [1, с. 79-111]. Останній наводить статистику, яка свідчить, що частіше креативними стають останні діти, тоді як інтелектуальними – перші. Цю закономірність дослідники пояснюють не особливостями дітей, а конкретними факторами виховання у сім'ї. Прихильники впливу сімейного фактора на креативність зауважують, що первістку приділяють більше уваги, бо він має виправдати амбіції батьків, на нього покладається відповідальність за реалізацію батьківських очікувань. Становище останньої дитини унікальне, бо вона ніколи не буде «позбавлення трону» іншим сиблінгом і, будучи «малям» родини, відчуває увагу не тільки з боку батьків, але, як це буває у великих родинах, старших братів і сестер. Останній дитині дістається більше любові, від неї менше вимагають, рідше обмежують в ініціативі.

Молодша дитина, за А. Адлером, може виявитися бунтарем, здатним до жорсткої критики суспільних традицій та усталених ієрархій, схильною до виявів захисту слабких людей у суспільстві. А. Адлер говорив про останню дитину, як ту, що постійно бореться, як про можливого майбутнього революціонера. Окрім цього, зазвичай, ця дитина має «пригодницький підхід до життя» і легко береться за нове [1, с. 86].

У спогадах Розалії Винниченко читаємо, що від першого шлюбу мати Винниченка мала троє дітей: Андрія, Марію й Василя. Від шлюбу з Кирилом Винниченком народився лише Володимир. Таким чином, він був останньою дитиною у великій родині, але першою та єдиною для Кирила Винниченка [6, с. 14-15].

Отже, Володимир був найменшим, мав двох старших братів і сестру. Всі разом вони утворювали особливу соціальну групу, яку вчені називають групою сиблінгів. Стосунки між ними дають кожній дитині досвід, який відрізняється від досвіду, набутого в спілкуванні з батьками. Навіть якщо в сиблінгів велика різниця у віці, для наймолодшого з них не проходить дарма життя пліч-о-пліч з рівними собі за «сімейним станом» (діти однієї сім'ї).

Висловимо припущення, що Винниченку було знайоме солодке відчуття «найменшенького». Пригадаймо хоча б оповідання «Віють вітри, віють буйні...», у якому

маленький хлопчик Гринька є «царем і владикою». У своєму маленькому світі він «...цар і бог над речами й людьми, де слово й плач його закон для мами, тата, Гаврика, Рябухи-Саньки, кішки Рудьки, собаки Жульки, для всіх стільців, скриньок, щіток, словом усього...» [3, с. 13].

Про особливе місце Володимира в сім'ї говорить і В. Панченко: «Вдома хлопчику як найменшому дозволялося більше, ніж іншим дітям. Був він загальним улюбленцем, навіть пестунчиком» [18, с. 57].

Діти-дошкільнята взагалі зосереджені на собі, а тому їхні думки спрямовані на те, щоб якомога більше дізнатися про себе. Вони порівнюють себе з іншими дітьми, бо знання про те, якими їх бачать інші люди, є важливою сходинкою розвитку самопізнання. Оскільки найменша дитина звикає бути в родині «мазунчиком», то вона легко опановує маніпулятивні способи досягнення бажаного, демонстративно ображаючись або намагаючись зачарувати. Тому такими цікавими є моменти змагання за лідерство шестилітнього Гриня і дев'ятилітньої сироти Саньки-Рябухи (оповідання «Віють вітри, віють буйні...»). Ці діалоги прописані настільки психологічно тонко, що не виникає сумніву: вони взяті із сокровених схованок дитячої образної пам'яті письменника.

Позитивним моментом зростання Володимира в сімейному «дитячому суспільстві» була потреба відрізнятись від своїх братів і сестри, визначити й закріпити власну «неповторну ідентичність».

В. Винниченко як найменша дитина прагнув наздогнати старших, у нього, напевно, спостерігалася висока мотивація перевершити старших сиблінгів, а це стимулювало до пошуків іншого життєвого стилю, у якому він зміг би досягати вершин завдяки своїм власним індивідуальним здібностям. Різноманітні сімейні стосунки були першим «полігоном» маленького Володимира, бо, по-перше, сиблінги можуть розвивати взаємини, які іноді зберігаються протягом усього життя, а по-друге, «гранична відвертість між сиблінгами дозволяє (незалежно від того, хочуть вони цього чи ні) випробувувати зльоти й падіння людських відносин на базальному рівні» [1, с. 345].

Безперечно, на виховання Володимира мав вплив старший брат Андрій, який певним чином сприяв тому, що найменший навчився читати («першим «букварем» для нього були принесені братом Андрієм, працівником друкарні, афіші, з яких він, бавлячись, вирізав літери і клеїв на стіні, питаючись у дорослих, що то за буква» [18, с. 13]). Пізніше, як відомо, Андрій матеріально допомагав Володимирові, який навчався у Єлисаветградській гімназії («За навчання в гімназії доводилося щорічно платити 60 рублів – суму, еквівалентну тисячі фунтів телятини на єлисаветградському базарі. Щоб наймолодший син спромігся за допомогою освіти перейти у вищий соціальний стан, батькові і матері час від часу доводилося звертатися по фінансову допомогу до старших дітей» [18, с. 45]).

До речі, Володимир, ставши знаним письменником і маючи пристойні гонорари, підтримував грошми сім'ю своїх родичів.

Аналізуючи мікросоціальну динаміку розвитку особистості В. Винниченка, не можна обійти увагою травмувальні моменти його дитинства. Ми вже згадували про це побіжно, характеризуючи стосунки діади «мати-син». Зараз ми зупинимося окремо на концепції «батько-син». І тут впливають певні аналогії дитячої травми й проєкцій дитячих фантазій З. Фрейда, проаналізовані Н. Зборовською. Дослідниця відзначає, що на самоутвердження З. Фрейда вплинув прикрий випадок, що травмував свідомість дванадцятилітнього хлопця (невідомий перехожий на вулиці грубо принизив гідність його батька, а той не виявив очікуваної реакції на образу). Ця ситуація плюс бізнесова неспроможність батька сприяли гіперкомпенсації З. Фрейда в інтелектуальному пізнанні «як єдиного способу успішної реалізації таємного бажання – подолання почуття неповноцінності, психічних травм та комплексів». Н. Зборовська підсилює цей висновок часовою проєкцією: «У зрілому віці, коли виникло бажання психоаналітичну теорію перетворити на психоаналітичну світову практику (психоаналітичний рух), Фрейд... мислив себе вождем інтелектуальної всесвітньої революції» [8, с. 16].

А що ж травмувало чутливу дитячу душу В. Винниченка? Наближаючись до кризи середини життя (39 років), у письменника раптово з'являється трагічний спогад: «З дитинства, – згадував письменник у щоденнику 23 травня 1919 р., – з того часу, як поміщик Бодіско бив мого батька у себе в економії, як обдурив його, як визискував, як вигнав у землянку в полі, де я пас череду, – з того моменту вже прийнявши в душу собі зерно ненависти до соціального визиску, до Бодісок усякого татунку; потім усе життя організуючи те зерно в свідому, безоглядну, жагучу ворожість до соціального, політичного і всякого панства; віддавши молоді роки тюрмам і вигнанням за це; мріючи про той час, коли можна буде схопити Бодісок і, нарешті, визволити з-під них усіх батьків працюючих, усіх обдурених...» [4, с. 68].

Якщо у З. Фрейда приниження батька призвело до відчуження від нього, то у В. Винниченка, навпаки, з'явилася потреба захистити «усіх батьків». Очевидно, що в результаті дитячої травми народився суспільний індивід. Це ще раз підтверджує його обдарованість, бо, зазвичай, в обдарованої дитини процес розвитку відбувається більш бурхливо, а особистісно-індивідуальні особливості виявляються раніше та більш яскраво, ніж у ровесників. А. Матюшкін визначив це як «психосоціальну чутливість», тобто високу емоційну чутливість, відповідальність, загострене відчуття справедливості, яке навіть випереджає моральний розвиток [12].

Ці якості стали визначальними в подальших учинках уже дорослого В. Винниченка. Своє повернення у вир політики після короткого вимушеного відпочинку він пояснює «сумлінням» та «інстинктом соціабельності»: «Намічається путь на Голгофу. Треба, щоб знову чашу пониження, образ, тривоги, боротьби було мною випито. Так вимагає те, що зветься «сумлінням». Цього вимагає те, що зветься «інстинктом соціабельності» [4, с. 415].

Отже, ми завершили своєрідний психологічний «експеримент», змодельовавши можливі впливи оточення на формування особистості В. Винниченка і відстеживши, за можливості, зворотні зв'язки переживань і творчих спонукань письменника. Насамкінець, важливість проведених розвідок підтвердиво думкою М. Варія [2, с. 167], щодо сучасної теорії об'єктних відносин (*object relation theory*), яка є найпопулярнішою сферою психоаналітичного мислення сьогодні. Фундаментом цієї теорії є ідея про те, що ставлення до улюбленого об'єкта й того, який людина ненавидить, долучаючи й значущих людей у її житті, – є будівельними цеглинками світосприйняття і світовідчуття особистості, дослідженню якої у всій складності ми присвятимо свої наступні розвідки.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / Пер. с нем. Вступ. ст. А. Боковикова. – М.: Фонд «За экономическую грамотность», 1995. – 96 с.
2. Варій М. Й. Загальна психологія: Підручник / Для студ. психол. і педагог. Спеціальностей. – 2-ге видан., випр. і доп. – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.
3. Винниченко В. Намисто: Оповідання – К.: Веселка, 1989. – 380 с.
4. Винниченко В. Щоденник. 1911-1920. – Т.1. / Ред., вступ, ст. і примітки Григорія Костюка. – Едмонт – Нью-Йорк: Видання Канадського інституту Укр. Студій, 1980. – 500 с.
5. Винниченко В. О морали господствующих морали угнетённых: открытое письмо моим читателям и критикам. – Львів: Друкарня народна, 1911. – С. 3 – 38. – С. 38.
6. Винниченко Р. Як писав свої літературні твори Володимир Винниченко // Україна. – 1992. – № 10-11. – С. 14 – 15.
7. Грофф С., Хэлифакс Дж. Человек перед лицом смерти. – М.: Изд-во Трансперсонального института, 1996.
8. Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство: Посібник. – К.: «Академвидав», 2003. – 392 с.
9. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба: Дослідження, критика, полеміка. – Нью-Йорк, 1980. – 283 с. – С. 25.
10. Крайг Г. Психология развития. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – 992 с.
11. Лист Винниченка до Л. Гольдмерштейн від 18 квітня 1909 р. – ЦДАВО України. – Фонд 1823. – Опис 1. – Справа 29.
12. Матюшкін А. Мышление, обучение, творчество. – Воронеж: МОДЭК, 2003.
13. Михида С. Лист зі Знам'янки (про листування Володимира Винниченка з редакцією «Літературно-наукового вісника») // Поріг. – 1994. – №4. – С. 15.

14. Михида С. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника. – Кіровоград: "Поліграф - Терція", 2012. — 352 с.
15. Михида С. Особистість В. Винниченка у світлі психопоетики (теоретичний аспект) // Наукові записки – Випуск 62. Філологічна серія – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка 2005. – С. 49 – 57.
16. Михида С. Слідами його експериментів: Змістові домінанти та поетика конфлікту в драматургії Володимира Винниченка. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2002. – 189 с.
17. Мороз Л. Сто рівноцінних правд: парадокси драматургії В. Винниченка. – К.: Віпол, 1994. – 208 с.
18. Панченко В. Володимир Винниченко: парадокси долі і творчості: Книга розвідок та мандрівок. – К.: Твім інтер, 2004. – 288 с.
19. Панченко В. Будинок з химерами (Творчість В. Винниченка 1900-1920 рр. у європейському літературному контексті). – Кіровоград: Народне слово, 1998. – 272 с.
20. Ратгер М. Помощь трудным детям. – М., 1987.
21. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер Ком, 2002. – 720с.
22. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений. – М.: Просвещение, 1989.
23. Фрейд З. Я и Оно. Труды разных лет / Пер. с нем. Кн. 1. – Тбилиси: Мерани, 1991.
24. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Личность: теории, эксперименты, упражнения. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 864 с.
25. Фромм Э. Бегство от свободы / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 269 с.
26. Фромм Э. Душа человека. Сборник. / Пер. – М.: Республика, 1992. – 429 с.
27. Щоденники Володимира Винниченка (1928-1931) // Слово і час. – 2000. – №8. – С. 76 – 85.
28. Elkind D. Children and adolescents: Interpretive essays on Jean Piaget. New York: Oxford University Press, 1974. – P. 12.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Сергій Михида** – доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький

*Наукові інтереси:* проблеми психопоетики, теорія літератури, історія української літератури кінця XIX – початку XX століття

УДК 821.111

## КООРДИНАТИ ПРОСТОРУ І ЧАСУ В РОМАНІ Т. УАЙЛДЕРА «КАБАЛА»

**Лідія Білоножко (Київ, Україна)**

*У статті досліджується питання простору і часу в романі американського письменника Торнтона Уайлдера «Кабала». Аналіз ґрунтується на основі класичних принципів розуміння хронотопу в художньому творі з урахуванням і спробою поглиблення й переосмислення результатів існуючих наукових досліджень, присвячених творчості письменника. Враховано біографічні відомості про автора у зв'язку з можливістю виокремити інтертекстуальні зв'язки на рівні поетики, зокрема і в аспекті конструювання просторової структури роману. Шляхом детального розгляду особливостей сюжету, композиції, системи образів, особливостей оповіді виокремлено і схарактеризовано декілька типів простору, що відіграють важливу роль у реалізації ідейного проблемно-дискусійного змісту роману: географічний, віртуальний, простір інтер'єр-екстер'єр, природний, магічно-сакральний. Простежуються інтертекстуальні зв'язки просторових координат роману з «Божественною комедією» Данте. У статті також подано інтерпретацію виявлених у процесі аналізу часопросторових особливостей явищам художнього світу роману. Спектр значень варіюється від авторських емоційно-особистісних до філософсько-психологічних. Увага письменника до питань історії та культурно-історичної пам'яті, що актуалізуються в рамках конструювання складної системи координат простору і часу, визначається як об'єднавча, інтегруюча складова об'єктивної та суб'єктивної дійсності в умовах повоєнного періоду.*

**Ключові слова:** хронотоп, інтертекстуальність, мотив, десакарлізація, втрачене покоління, «Божественна комедія».

**Лидия Белоножко. Координаты пространства и времени в романе Т. Уайлдера «Кабала».**

*В статье изучается вопрос пространства и времени в романе американского писателя Торнтон Уайлдера «Кабала». Анализ основан на основе классических принципов понимания хронотопа в художественном произведении с учетом и попыткой углубления и переосмысления результатов существующих научных работ, посвященных творчеству писателя. Учеными биографические сведения об авторе в связи с возможностью выделить интертекстуальные связи на уровне поэтики, в частности и в аспекте конструирования пространственной структуры романа. Путем детального рассмотрения особенностей сюжета, композиции, системы образов, особенностей повествования было выделено и охарактеризовано несколько типов пространства, которые играют важную роль в реализации идейного, проблемно-дискуссионного содержания романа: географическое, виртуальное,*

пространство интерьер-экстерьер, природное, магическо-сакральное. Прослеживаются интертекстуальные связи пространственных координат романа с «Божественной комедией» Данте. В статье также дается интерпретация выявленным в процессе анализа пространственно-временных особенностей явлениям художественного мира романа. Спектр значений варьируется, начиная с авторских эмоционально-личностных и заканчивая философско-психологическими. Внимание писателя к вопросам истории и культурно-исторической памяти, которые актуализируются в рамках конструирования сложной системы координат времени и пространства, определяется как объединяющая, интегрирующая составляющая объективной действительности в условиях послевоенного периода.

**Ключевые слова:** хронотоп, интертекстуальность, мотив, десакрализация, утраченное поколение, «Божественная комедия».

**Lidia Bilonozhko. Space and Time Coordinates in T.Wilder's Novel "Cabala".**

The article investigates the problems of fiction space and time in the novel of American writer Thornton Wilder "Cabala". The analysis is based on classic principles of dealing with chronotope in fiction including attempts of expanding and revising the results in existing scientific works devoted to T.Wilder's creative world. The information related to the author's biography has been taken into consideration as a possibility to identify intertextual relations on the level of poetics, particularly in the aspect of introducing peculiar poetic features and therefore space patterns into the structure of the novel. It has been proved that limited spatial presentations point to subtextual meanings, which actualize a wide range of problems, connected not only with universal, but also with contemporary for postwar period concerns. Considering the peculiarities of the plot, novel's structure, characters system and narration, several types of fiction space have been distinguished as they play an important role in the novel's problematic-controversial content implementation: geographical space, virtual, interior-exterior space, natural, magical-sacred. The dominance of space over the fictional time has been emphasized in the article. Intertextual relations between T.Wilder's "Cabala" novel and Divine Comedy poem by Dante Alighieri have been traced in the article. The journey to Rome and acquaintance with its decaying aristocratic life as opposed to glorious Renaissance past has been compared to the way of human soul's journey through Hell, Purgatory to Paradise. The paper also gives interpretations of different pieces of artistic phenomena singled out when analyzing the novel's text. The range of revealed meanings varies starting from the authorial emotional-personal to philosophic-psychological. The writer's concerns with problems of history and cultural-historic memory, which are implemented within complex space and time coordinate system, have been defined as a unifying, integrating component of objective as well as subjective reality under conditions of post-war period.

**Key words:** chronotope, intertextuality, motive, desacralization, lost generation, "Divine Comedy".

Традиційно творчість американського письменника Торнтона Найвена Уайлдера вивчають у контексті літературного явища письменників «втраченого покоління» разом із його сучасниками – Дж. Дос Пассосом, Д. Стейнбеком, У.Фолкнером, Е. Хемінгуєм, Ф.С. Фіцджеральдом. Як зазначають дослідники, творчість цих авторів заснована на філософії екзистенціалізму, проте романи Т.Уайлдера посідають окреме місце, бо на тематичному рівні в них майже відсутнє звернення до актуальних питань післявоєнної епохи [2; 3; 6].

Торнтон Уайлдер – драматург, романіст і шляхетний ерудит відомий передусім завдяки своєму роману «Міст короля Людовіка святого» і двом п'єсам, за які письменник отримав три Пулітцерівські премії. Дебютував Т.Уайлдер 1926 року з романом «Кабала». Актуальність теми розвідки полягає в тому, що не зважаючи на велику кількість публікацій, присвячених творчості Уайлдера як у вітчизняному літературознавстві, так і закордоном, все ж знайомство з першим романом письменника залишає за собою багато знаків запитання як для читачів, так і для літературних критиків.

Передусім впадає в око певна асиметрія між багатогранністю художньо-філософського змісту, про який говорять багато дослідників [2; 3; 6-8], та власне досить простою сюжетно-композиційною організацією роману. Вочевидь це свідчить про майстерне володіння композиційно-стилістичними прийомами, що сформувалися під впливом опанування письменником найкращих традицій античної, середньовічної, європейської та світової літератури й мистецтва. Дослідники творчості Уайлдера відзначають вплив Г.Джеймса, М.Пруста, Дж.Джойса, П.Сартра та інших [2; 3; 6-8].

**Мета** цієї статті полягає в тому, щоб поглибити розуміння проблем часу і простору як категорій реалізації ідейного змісту в романі Т.Уайлдера «Кабала». Задля досягнення цієї мети використовуємо концепції хронотопу М.Бахтіна, внутрішнього світу художнього твору Д.Лихачова [1; 4].

На наш погляд, в романі «Кабала» можна виокремити декілька типів простору: географічний, віртуальний, простір інтер'єр-екстер'єр, природний, магічно-сакральний. Розглянемо ці види просторів детальніше. Передусім увагу критиків у цьому романі

привертає наявна дихотомія в межах географічного простору – Америка і Європа [2; 3; 6-8]. Якщо батьківщина головного героя Семюела, Америка, представлена в романі у формі коду, то уособленням Європи тут слугує місто Рим, де і відбуваються всі події роману. Відповідно до сюжету, Семюел приїздить одного дня до повоєнного Риму.

На думку А. Нікуліної, передусім у таких романах Т. Уайлдера, як «Міст короля Людовіка Святого», «Жінка з Андроса», «Березневі іди» географічний простір не має суттєвого значення на характери і поведінку персонажів, на сутність конфлікту, проте загалом просторові характеристики в романах Т. Уайлдера роблять вагомий внесок в утвердження загальної художньої домінанти [6, с.13-14]. Таку, на перший погляд, суперечність у твердженні дослідниці можна пояснити тим, що конструювання простору, передусім у романі «Кабала», наділене функцією айсберга Хемінгуей, тобто генерування підтексту (відомо, що Е. Хемінгуей і Т. Уайлдер були знайомі і мали переписку). Щоправда в Уайлдера цей підтекст тяжіє до символу, тобто має більш узагальнюючий характер.

Як зазначає А. Зверев, фон Риму необхідний був тому, що в Америці майже зовсім не відчувалися руйнівні наслідки Першої світової війни і той перелам, який вона принесла [3]. Рим у романі Т. Уайлдера «Кабала» постає узагальненим символом Європи, тобто її культури, філософії, світогляду. Важливим є те, що цей простір є підкреслено-чужим для Семюела [6, с.13]. Цікавим є те, що простір самого Риму, а саме тих культурно-історичних пам'яток, що прикрашають це місто і роблять його відомим у всьому світі, представлений у двох аспектах. Латеранський палац, Форум, Палатин та інші існують в уяві оповідача, який вивчав історію і культуру Риму, проте навіть не мав надії втілити свою мірну і побачити це місто на власні очі. Тобто своєрідний віртуальний тип простору маркований мотивом юнацької мрії, ентузіазму, захоплення, певної екзотики.

Натомість простір міста, який відкривається герою насправді, позначений темрявою й ризиками занепаду. Це простір своєрідної «цивілізації», що зникає. Змалювання героєм окремих частин тимчасового помешкання в стародавньому римському палаці вісімнадцятого століття більше нагадує огляд пам'ятки архітектури: «The ceiling of the salon was modestly coffered <...> every morning's sweeping carried off a bit more of some cupid's curls or chips of scroll and garland [ 9, с. 8]». Аналіз протиставлення віртуального та реального сприйняття простору історичного міста дає підстави говорити про наявність певної ностальгії за колись величним минулим. Водночас автор намагається підняти питання про те, що тоді є культурно-історичним фундаментом саме для американського суспільства.

Культурологічний контекст власних назв, що згадуються в романі, – це й імена відомих діячів культури й мистецтва, чий життя було пов'язані з Римом, і назви архітектурних пам'яток, районів Риму, – свідчить про те, що наратор ніби сумує за епохою Ренесансу. Цей мотив надалі уможливорює логічну розв'язку – момент, коли Семюел дізнається містичну правду про Кабалу – він також втілення одного з Олімпійських Богів, які не померли, а щоразу приходять у цей світ у подобі різних людей. Ідеї реінкарнації, втілені в художньому представленні роману, відображають вплив східної релігії та філософії на світогляд Уайлдера.

Так, Рим постає чужим для Семюела, якого С. Ройцевич [8] справедливо називає альтер-его самого Т. Уайлдера, проте чужою для нього є сучасність, а не минуле. Письменник засуджує війну, але цей осуд сповнений докором самій людській природі. Звідси така увага до питань християнства, а саме щодо змісту релігійної віри.

Один із фрагментів опису подорожі в поїзді відсилає до явища так званої «Нової імміграції» з Італії до США, що розпочалася у 1890 році. 1913 року до Америки іммігрувала рекордна кількість італійців, які утворили стрижень робочої сили в Америці. Проте половина італійців, розбагатівши, повернулася на батьківщину в 1920 [7]. Один із предків місіс Гріє також свого часу переїхав з Італії до Америки, внаслідок чого рід, представником якого виступає голова таємного товариства Кабала, розбагатів, що й дало можливість героїні стати такою впливовою особою. У тексті трапляються виразні іронічні зауваження щодо ставлення самих італійців до своєї культурної спадщини й традицій. Співвідношення матеріальних і духовних цінностей також цікавить Уайлдера у цьому романі – чи намагаються члени

аристократичного товариства зберегти культуру, чи просто не бажають втрачати владу і багатство.

Загалом своєрідні щоденникові нотатки подорожі самого Уайлдера до Риму з метою вивчення римської археології, які згодом стали основою для розглядуваного роману, досить часто наповнюють художній час не подіями, а враженнями. Письменника цікавлять деталі інтер'єру або екстер'єру, зовнішнього вигляду персонажів, їх манера поведінки, а також біографія.

Це з одного боку створює ефект ретардації, а з іншого – подібно до прустівської манери потоку свідомості, майстерно відтворює особистісні враження в процесі їх виникнення. Часом письменник ніби переповідає події, що передували тій чи іншій сцені роману й таким чином художній час ніби стискається, поступаючись місцем більш динамічним подіям, де провідна роль належить зустрічам і знайомствам.

О.Зверев порівнює членів Кабали з восковими фігурами або манекенами у вітрині музею, посилаючись також на ранніх критиків Уайлдера, які засуджували американського письменника за те, що він зовсім не цікавиться болючими проблемами сучасності [3]. Відповідно до сюжету, перша зустріч Семюела з таємним товариством відбувається у Палаццо Барберіні. На момент написання роману розкішний палац, збудований ще у 17 столітті, був перетворений на Національну галерею старовинного мистецтва.

Використання в романі топосу музею з реальною передісторією створює іронічний підтекст і підсилює наявність часової дистанції між величним минулим Ренесансу і сьогоденням. Сучасне і минуле, як зазначають дослідники [3; 6], нерозривно пов'язані між собою в романі «Кабала», проте саме дистанціювання дає змогу це зрозуміти. Уайлдер турбується про етико-моральний фокус читацької рецепції.

Найбільшу увагу зображенню простору художньої дійсності в романі «Кабала» приділено в другому розділі, присвяченому трагічній долі Марка Антоніо. Палац, де мешкає молодий юнак зі своїми батьками й сестрою, змальований у дусі реалістичних традицій. Інтер'єр та екстер'єр вражають масштабними розмірами, розкішшю й водночас емоційною прохолодою, що актуалізує психоаналітичні аспекти проблем виховання. Все в цьому помешканні відбувається за суворими правилами, які мусять виконувати всі члени родини, що є нащадками королівської династії. Час у межах цього простору наповнюється переважно розмовами персонажів та звуками музики. У мимовільних згадках наратора вгадується скептичне ставлення письменника до джазової культури, з якою власне і асоціюються 20-ті роки ХХ століття в Америці. Смерть Марка Антоніо звучить як пересторога сучасним для Уайлдера молодим американцям.

Природний простір в романі представлений досить обмежено. В основному це короткі сцени або уявні описові згадки. В іронічному модусі художнього зображення постать Кардинала асоціюється з квітами та кроликами в саду. Це дозволяє письменнику натякнути з одного боку, на ренесансне розуміння єдності Бога і природи, а з іншого – акцентувати певну наївність і примітивізм світогляду представників церковної аристократії: «It would be hard to say what his thoughts were <...> as he sat among his flowers and rabbits <...> [9, с.52]». На думку письменника, церква потребує змін, тому вже наприкінці роману Уайлдер зображує Кардинала з книгами Шпенглера, Джойса. Саме мистецтво й філософія здатні відкрити істину людського буття.

На початку оповіді деталь нічної подорожі, коли неможливо розгледіти місцевість, навіює похмурий настрій і фокусує читацьку рецепцію на певній містичності. Наратор зазначає, що в темряві ледь можна побачити дорогу і обриси гір: “Darkness surrounded these platforms, save for glimpses of a road and the dim outlines of a mountain ridge” [9, с. 1]. Переповнений поїзд, нічний морок, холод, відчуття душевного неспокою, вимушеного дискомфорту навіюють асоціації з Пеклом «Божественної комедії» Данте.

Цікавим є те, що мотив темряви, присмерку – наскрізний у перших двох його частинах. У розділі, присвяченому Алікс де Есполі з'являється образ світанку. Після чисельних розваг і розмов про нерозділене кохання, Алікс і Семюел вирішують зустріти разом світанок, провісником якого слугує дзвін-заклик на ранкову месу зі стін однієї з найстаріших церков



Санта-Марія-ін-Трастевере. Герої прогулюються на Авентині – одному зі стародавніх пагорбів, де розташовується Рим. Слід зазначити, що саме зі світанком у частині «Чистилище» Божественної комедії Данте пов'язані всі найважливіші події другої частини поеми [5, с. 364]. В третьому розділі тексту «Кабали» можна відшукати чимало подібних аллюзій.

Таким чином, не зважаючи на очевидну виправданість тез О.Шпенглера про приєднання Європи, письменник все ж вказує на можливість своєрідного «світанку» для стародавнього міста, а отже і всієї Європи. Віра і любов, а також шанування стародавньої культури, власної духовної спадщини – ось що, на думку Уайлдера, може врятувати Європейську культуру від зникнення. Війна, що принесла руйнування й страждання, – це покута, завдяки якій душа Європи має відродитися.

Прикладом природного простору в романі також є цвинтар, на якому похований Марк Антоніо. У змалюванні цього простору помітні певні романтичні риси – палаюче сонце, пісні птахів, подружжя селян, які працюють в полі. Головний герой визнає, однак, що перебування в цьому місці зовсім не навіює йому жодних філософських думок про сенс життя. Ані Семюел, ані герої не відчують трагізму щодо смерті Марка Антоніо. Імплицитна антитеза війни і миру, трагедії та байдужого цинізму висуває своєрідний заперечення романтичної традиції. За цими словами стоїть мовчазний розпач «втраченого покоління», для якого смерть вже не страшна і не трагічна.

Простір бібліотеки в романі Кабала – невід'ємна частина життя аристократів-інтелектуалів. Бібліотека є у кожному палаці, які відвідує Семюел. Це простір живої думки, єднання, відкриття потаємного. Згадаємо хоча б образ Астрі-Люс – ревної католички, яка щиро бажає відновити владу короля у Франції. В бібліотеці ця дівчина з «порцеляновими очима», ніби під час сповіді в храмі, відкриває Семюелу своє «чесне, чисте серце». Письменник захоплюється відданою вірою героїні, проте відзначає вразливу наївність й приреченість світогляду, що його уособлює Астрі-Люс, таким чином загострюючи питання про співвідношення віри і розуму в християнстві.

В бібліотеці фактично відбувається подія, що знаменує розв'язку для цілого роману. Міс Гріє під час останньої розмови з Семюелом розповідає про живих давніх богів, які не зникли, але щоразу втілюються в різних людях. Члени Кабали – це власне і є ті сучасні Боги, але пізнавши себе, вони зрікаються життя. Тож простір бібліотеки тут ніби увиразнює мотив зникання, переходу у вимір історії, у простір споглядання. Водночас ідея осучаснення міфічного, сакрального та його перехід і трансформація в реальному просторі формує мотив усвідомлення правди. Це можна вважати актуалізацією підсвідомого прагнення письменника, як одного з представників повоєнного покоління подолати психологічні наслідки трагедії війни.

Відповідно до сюжету роману, повертаючись на батьківщину, Семюел споглядає зірки на небі і розмовляє з Вергілієм. Магічно-сакральний хронотоп цього епізоду відсилає до третьої частини «Божественної комедії». Тож, відповідно до художнього задуму, шлях до Раю – це повернення на Батьківщину. У зв'язку з цим, в образі Семюела вгадуються також риси славнозвісного Одиссея, мотив синього птаха з драми М.Метрелінка. Теза про «реальний», десакралізований Рай швидше світоглядно поєднує, а не протиставляє два географічні простори – Європу і Америку.

Отже, простір і час у романі Т.Уайлдера «Кабала» мають вагоме значення для реалізації ідейно-художнього змісту. Неоднорідність, гра в межах часово-просторових перспектив постає як комплексне явище, що створює ефект дистанції, а отже іронізування, критики, дискусії, полівалентності. Не зважаючи на лаконізм актуалізації, простір домінує у романі, визначає інтенсивність протікання часу як реального, суспільно-історичного так і особистісного. Нашарування часових перспектив подекуди створює ефект позачасовості. Дослідження проблем часу і простору в романі «Кабала» Т.Уайлдера відкриває можливості для подальшого вивчення мистецького змісту прозової творчості цього американського письменника.

**БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Бахтин. М. М. *Формы времени и хронотопа* в романе. Очерки по исторической поэтике. / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. — М.: Худож. лит., 1975. — С.234-407.
2. Денисова Т.Н. *Экзистенциализм и современный американский роман* : [монография] / Т. Н. Денисова ; АН УССР, Ин-т л-ры им. Т. Г. Шевченко. — К. : Наукова думка, 1985. — 246 с.
3. Зверев А. Торнтон Уайлдер. Предисловие к роману Т.Уайлдера Каббала [Электронный ресурс] / А.Зверев // Новый мир - Электрон. данные. — 1995. — № 11, — Режим доступа: [http://magazines.russ.ru/novyi\\_mi/1995/11/uaylder.html](http://magazines.russ.ru/novyi_mi/1995/11/uaylder.html)
4. Лихачев Д. Внутренний мир художественного произведения /Д.Лихачев // Вопросы литературы, № 8, 1968. — С. 74-87.
5. Мегела І.П. *Література європейського середньовіччя*. Курс лекцій /І.П.Мегела; Навчальний посібник. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 416 с.
6. Никулина А.А. *Художественный мир романов Торнтон Уайлдера* [Текст]: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.01.03 / Никулина Алла Константиновна ; Уральский государственный педагогический университет – Екатеринбург, 2005. – 28 с.
7. Molnar A. *History of Italian Immigration*. [Electronic resource] / Molnar A. // From Europe to America: Immigration through Family Tales – Electronic data. – 2010 – access address: <https://www.mtholyoke.edu/~molna22a/classweb/politics/Italianhistory.html>
8. Rojcewicz, S. *The Cabala: Overview*. [Electronic resource] / S. Rojcewicz // The Thornton Wilder Society – Electronic data. – access address: <http://www.twildersociety.org/works/the-cabala/>
9. Wilder T. *Cabala* / T. Wilder – New York : Washington square Press, INC. – 1961. – 167 p.

**ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА**

**Лідія Білоножко** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри східних мов та методики викладання східних мов Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

*Наукові інтереси:* зарубіжна література, модернізм, постмодернізм, взаємодія мистецтв.

УДК 821.111'255.4.

**ВЗАЄМОДІЯ ЛІТЕРАТУР ЯК СИСТЕМА ЛАНОК:  
ЗВ'ЯЗКИ, РЕЦЕПЦІЯ, ПЕРЕКЛАД**

**Олександр Білоус, Ольга Білоус (Кропивницький, Україна)**

*Проблема міжлітературної рецепції, що ґрунтується на синтезі складових взаємодій літературних систем і передусім сполуки – переклад – літературні зв'язки – у теоретичному аспекті це недостатньо вивчена. Належним чином це не осмислене й питання про роль перекладу та його місце в міжлітературному контексті. Слід зважати на якість репрезентації тих внутрішніх і зовнішніх чинників, що виокремлюють як потенційні можливості взаємодії літератур, так і особливості німецькомовної рецепції українського письменства в екстериторіальних координатах, які впливають на духовний розвиток народу–реципієнта. Для адекватного прочитання цього процесу важливою постає парадигма, коли кожна літературна паралель розглядається не ізольовано, а в загальноісторичному й художньому контексті, що охоплює тривалу часову дистанцію. Вона дозволяє розкрити зміст взаємодії літературних явищ з одного боку, а також причини “зіткнення” неспоріднених культурних традицій німецького й українського народів – з іншого. На їхню еволюцію мали вплив кардинально несхожі – для Німеччини та України – суспільно-історичні умови, які диктували оцінювальну позицію та науково-пізнавальне ставлення критиків та перекладачів до творів української літератури в німецькомовному середовищі.*

**Ключові слова:** взаємодія, система, ланка, рецепція, зв'язок, міжлітературний контекст, переклад, внутрішній чинник, зовнішній чинник, парадигма, традиція, еволюція, перекладач.

**Oleksandr Bilous, Olga Bilous. Literatures Interaction as the System of Links: Connections, Reception, Translation.**

*The theoretical ground of inter-literature reception problem which is established on the complex literature systems synthesis (primarily, belonging to the relations of translation and literature connections) has been insufficiently researched. The role of translation and its place in the inter-literature context has also been considered properly. Especially, when you take the quality of the outer and inner factors representation to differentiate potential capacity of the literatures interaction as well as the peculiarities of the German reception of the Ukrainian belles-lettres in extraterritorial coordinates influencing the spiritual development of the recipient people. To adequately read this process one should consider the most important paradigm encompassing any literature parallel not as an isolated item, but within general historical and artistic context throughout long time period. On the one hand, such paradigm allows disclosing the content of literature phenomena interaction; on the other hand, it dwells on the reasons of the “clash” of unrelated culture traditions for German and Ukrainian people. The latter (German and Ukraine) have been influenced by drastically different historical conditions which dictated evaluative position and scientific-cognitive attitude by critics and translators towards the works of Ukrainian fiction in German-language environment.*

*Keywords: interaction, system, link, reception, relation, inter-literature context, translation, inner factor, outer factor, paradigm, tradition, evolution, translator.*

Процес рецепції української літературної спадщини мовами народів Східної, Центральної та Західної Європи позначений загалом непослідовністю та фрагментарністю. Виняток становить творчість таких авторів, як Т.Шевченко, І.Франко, М.Коцюбинський, В.Стефаник, О.Кобилянська, Леся Українка, В.Винниченко, І.Багряний, О.Гончар, М.Стельмах, М.Бажан, С.Голованівський, В.Стус, Л.Костенко, І.Драч, В.Шевчук, В.Дрозд, Ю.Щербак, В.Близнець, Ю.Збанацький, Ю.Андрухович, В.Герасим'юк, І.Римарук, В.Кордун та ін. Їхні твори зазнали конкретного осмислення, націленого на входження суб'єктної величини – українського письменства та його провідних носіїв у свідомість чужомовного читача як реципієнта в тривимірному сприйнятті: інформаційному, критичному, інтерпретаційному. Окрему групу складають вагомі для загального рецепційного процесу імена, які свідчать про активне самовираження українського образу. Однак і вони мають тільки опосередковане засвоєння на межі однієї або двох з названих ознак. До них належать Марко Вовчок, Ю.Федькович, О.Довженко, П.Тичина, М.Рильський, А.Головко, Ю.Яновський, П.Загребельний, Є.Гуцало, Д.Павличко, І.Чендей та ін. Докладний аналіз значного фактологічного матеріалу дає можливість дійти висновку: об'єктом критично-оцінної рецепції не завжди стає промовистий для національної літератури твір. Підтвердженням цієї тези є німецькомовний переклад поеми “Енеїда” (1798) І.Котляревського. З її окремими виданнями читацька громадськість Німеччини ознайомила лише на початку ХХІ-го століття (2003). Плодотворність рецепції має свою специфіку. Її дискурс визначається крізь призму часово-тематичної спрямованості, що спричиняє процес, за словами Івана Франка, „піднімання загального рівня культури“, а звідси – взаємодію різних літературних систем. Вона глобально експлікує – в позитивному чи негативному руслі – зміцнення, послаблення або ж цілковиту відсутність інформаційного, критично-оцінювального та інтерпретаційно-перекладного зацікавлення художніми надбаннями того чи іншого народу.

Тенденції й закономірності розвитку міжнаціональної взаємодії висвітлені в порівняльно-типологічному плані, а саме з урахуванням своєрідності кожної з фаз рецепції та її перспективи в контексті світового історико-культурного процесу. Йдеться також про переємність перекладацького досвіду, що окреслює динаміку німецько-українських літературних зв'язків. Починаючи від 1843 року, визначальною постаттю української культури був і залишається Тарас Шевченко. Його творчість стала основним репрезентантом української літератури у всьому світі. Вона характеризується з боку представників німецькомовної критики як конститутивна домінанта духовних можливостей українського народу. Це визначення співзвучне з оцінкою Максима Рильського, який ранню збірку поезій Т.Шевченка “Кобзар” (1840) у своїй «Книзці народу» справедливо назвав книгою українського народу.

Проблема міжлітературної рецепції, що ґрунтується на синтезі складових взаємодій літературних систем і передусім сполуки – *переклад – літературні зв'язки* – у теоретичному аспекті ще недостатньо вивчена (**актуальність**). Належним чином ще не осмислене й питання про роль перекладу та його місце в міжлітературному контексті (**предмет**). Слід зважати на якість репрезентації тих *внутрішніх* і *зовнішніх* чинників, що виокремлюють як потенційні можливості взаємодії літератур, так і особливості німецькомовної рецепції українського письменства в екстериторіальних координатах, які впливають на духовний розвиток народу–реципієнта (**об'єкт**). Для адекватного прочитання цього процесу важливою постає парадигма, коли кожна літературна паралель розглядається не ізольовано, а в загальноісторичному й художньому контексті, що охоплює тривалу часову дистанцію. Вона дозволяє розкрити зміст взаємодії літературних явищ з одного боку, а також причини “зіткнення” неспоріднених культурних традицій німецького й українського народів – з іншого. На їхню еволюцію мали вплив кардинально несхожі – для Німеччини та України – суспільно-історичні умови, які диктували оцінювальну позицію та науково-пізнавальне ставлення критиків та перекладачів до творів української літератури в німецькомовному

середовищі. Поділяємо думку І.Неупокоевої про те, що розгляд національної літератури в міжнародному контексті визначає необхідність вивчати всі характерні для неї аспекти (соціальні, ідеологічні, естетичні) не тільки у зв'язку з історією даного народу, але й ширше – в генетичних, контактних, типологічних взаємозв'язках зі світовим літературним процесом. Зазначимо: для періоду, якому характерний активний інтерес до української літератури в країнах Західної Європи, передусім у Австрії та Німеччині, вихідною була орієнтація на амальгамову функцію мови та літератури щодо концепції обміну духовними цінностями. Вона була найбільш результативною в працях визначних представників національного відродження в Чехії та Словаччині: Я.Коллара (1793 – 1852), П.Й.Шафарика (1795 – 1861), Ф.Л.Челаковського (1799 – 1852) та Л.Штура (1815 – 1856). Вони вбачали первинну сутність національного ренесансу кожного народу в концептуально вагомій домінанті – створенні мовної норми. Звідси – превалююче значення фольклору як чільної ланки в безпосередній реалізації програми культурномовного відродження насамперед тих народів, які не мали своєї державності. У цьому сенсі кожний слов'янський народ був носієм окремого суб'єктного ядра, насамперед – на рівні мови та літератури. Дієвою постає закономірність: рецепція української фольклору передувала засвоєнню оригінальної творчості певного автора. Прикладом може послужити поезія Т.Шевченка. Вона сприймалася в німецькомовному світі універсальною одиницею, що типізувала як фольклорні, так і літературні надбання українського народу від появи збірки “Кобзар” 1840 року. Упродовж XIX – XX століть українська література поступово набувала конкретної верифікації щодо наростаючої самоідентифікації. Вона містила великий духовний потенціал, репрезентований, окрім Т.Шевченка, такими майстрами українського слова, як І.Котляревський, Марко Вовчок, Г.Квітка-Основ'яненко, П.Куліш, І.Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М.Коцюбинський, О.Кобилянська й передусім – І.Франко, Леся Українка та В.Стефаник. Дослідження фундаментальної для дискурсу рецепції художньої спадщини носіїв тієї чи іншої національної літератури крізь призму її інтерпретаційного сприйняття, тобто перекладу, є одним із найбільш плідних шляхів збагачення гуманістичного змісту кожної національної літературної системи.

Активне духовне спілкування між народами зумовлює та природна закономірність суспільного розвитку, для якого характерна *результативність*. За останні більше ніж два десятиччя особливе поживлення культурних зв'язків спричинив факт появи на політичній карті світу незалежних державних суб'єктів: відродилися Україна, Грузія, Литва, Латвія, Естонія, Словаччина, Словенія, Хорватія, а також відбулося об'єднання Німеччини.

Питання взаємодії культур, міжлітературних зв'язків, теорії та практики художнього перекладу охоплюють насамперед аспекти, які набувають результативної дії спільних ознак. Теоретична важливість системного підходу до вивчення цих питань, у тому числі складного процесу взаємодії літератур, визначається рівнем *вільного* пізнання духовного життя суспільства, необхідністю всебічного аналізу особливостей і закономірностей художнього розвитку, а також форм і тенденцій прояву взаємозбагачення культурної спадщини різних народів за минулої та сучасної епох.

Однією з **актуальних проблем** сучасної філологічної науки є комплексне дослідження проблематики взаємозв'язків і взаємодії літератур не тільки з погляду традиційного продовження вже відомих пошуків, а й у плані постановки нових завдань. Постійно зростаючий інтерес до питань системного і порівняльного аналізу літературного процесу, взаємодії і взаємозбагачення національних літератур – це одна з характерних рис у розвитку літературознавства [3]. Логіка цієї тенденції апіорі не спрощена. Міжлітературні національні зв'язки віддзеркалюють факти, події, духовні змагання одного або кількох народів за тих чи інших історичних умов життя суспільства. Все це в контексті нашої розвідки поєднує ідеї національних та загальнолюдських вартостей, властивих для Німеччини, з одного боку, і України – з іншого.

Важливим чинником є принцип нерозривної єдності форми й змісту, одиничного й загального, структури й функції системно досліджуваних явищ і фактів з історії українсько-німецької літературної взаємодії. Загальний напрямок дослідження виражається в

герменевтичному й ширше – комплексному філологічному підході, що синтезує мовностилістичні й літературознавчі методи аналізу тканини художнього твору. Методика розвідки ґрунтується на основі порівняльно-стилістичного аналізу, що передбачає – відповідно до традиції європейської герменевтики – залучення конкретного матеріалу, його класифікацію й опрацювання в історико-літературному, тематичному, текстологічному, структурному планах.

З'ясовуючи послідовність регіонального вивчення міжлітературних зв'язків і їхньої якісної характеристики за принципом хронологічного “зіткнення” з історичними етапами розвитку тієї чи іншої національної літератури варто зазначити, що у цьому напрямку чимало зроблено впродовж останніх десятиліть. Тому ми намагалися орієнтуватись в нашій розвідці на малодосліджений, а нерідко й невідомий фактичний матеріал (виступи німецьких і австрійських, українських і російських критиків, архівні матеріали, переклади, аналіз різномовних оригінальних текстів українських письменників, характеристика контактно-генетичних і історико-типологічних аспектів тощо), поглибити малорозроблені поняття, розширити проблематику системного й порівняльного аналізу за рахунок визначення потенційних можливостей типологічних подібностей, формули взаємодії літератур і подолання роз'єднаності між ланками й рисами національної своєрідності, поза якими немислимий стиль як конкретна система застосування мови (**завдання**).

Ця передумова дає можливість усебічно розкрити плідотворність впливу на художній процес таких важливих факторів, як літературні зв'язки, рецепція й переклад. У цьому контексті показовими є численні факти з історії українсько-німецької літературної взаємодії 40 – 90-х рр. XIX століття. Йдеться про засвоєння літературного досвіду, трансформації справжніх цінностей національної культури, що за допомогою мови мети (перекладу) набуває міжнародної значимості. Підтвердженням такої взаємодії є процес входження імені автора “Кобзаря” у свідомість громадськості Німеччини та Австрії. Вивчаючи форми літературних зв'язків, складний процес “вторгнення” твору однієї літератури за допомогою перекладу в історію іншої національної літератури, слід мати на увазі ще один аспект проблеми взаємин літератур: життя перекладеного твору на новому ґрунті, в інших суспільних і національних умовах. У такому випадку він переймає нові, своєрідні риси, зберігаючи або ж втрачаючи при цьому внутрішні координати національної специфіки. Останнє характерне для особливо вдалих інтерпретацій окремих оригінальних літературних творів та народних пісень. Вони поширюють сферу рецепційного впливу на мову мети. Переконливий приклад – історія рецепції української народної пісні літературного походження “Їхав козак за Дунай” у багатьох країнах Західної Європи [10]. Ця пісня, автором якої прийнято вважати харківського поета Семена Климовського, ще на початку XIX-го століття ввійшла у вжиток німецького народу. Так, І. Кулжинський писав у 1827 році, що пісню “Їхав козак за Дунай” в обробці німецькою мовою можна почути в різних куточках Німеччини. Про популярність цієї пісні, що в 60-х рр. XIX-го століття стала відомою “всій освіченій Європі”, писали, крім М.Закревського, також А.Копининський та І.Вагилевич. Саме І.Вагилевич, член “Руської трійці”, висловив версію про приналежність перекладу української пісні німецькою мовою Т.Кернеру, відомому німецькому поету свого часу [1]. Ще один варіант перекладу пісні “Їхав козак за Дунай” німецькою мовою здійснив Христоф Август Тідге (1752 – 1841), автор популярного на початку XIX століття в Німеччині збірника “Taschenbuch zum geselligen Vergnügen” (1809). На його сторінках Тідге надрукував зокрема свій переклад української пісні під назвою “Der Kosak und sein Mädchen”. Її підзаголовок “Olis und Minka” певним чином був своєрідним коментарем змісту твору. Щоправда, як свідчать наші спостереження, особливого резонансу набули початкові слова пісні: “Schöne Minka, ich muss scheiden”. На це однозначно вказував І.Коль, який 1873 року відвідав Росію, Україну й Польщу. Його перу належить книжка спогадів “Подорож у Росію та Польщу”. Її автор акцентував увагу на широкій популярності української народної пісні серед німецького народу.

Цей приклад ілюструє адекватне вираження художнього матеріалу, повне засвоєння архетипу, що становить внутрішній зміст “колективного підсвідомого” та його реалізацію

мовою мети. Адже першооснова української народної пісні літературного походження адаптувалася за *природних умов* в іноземному середовищі, набувши іманентної здатності до автономного звучання українського символу німецькою мовою. У своїй новій ролі твір репрезентує німецький фольклор у багатьох збірниках і антологіях німецьких пісень. Це засвідчує таке авторитетне фольклорне видання, як антологія “Музична скарбниця німців”, що вперше побачила світ 1843 року і згодом перевидавалася десятки разів. Дослідники слушно характеризують її як енциклопедію німецької пісенної культури. Пісня “Їхав козак за Дунай” набула значного розголосу на землях Німеччини. Проте вона не втратила прихованого смислу, заданого контекстом первинної структури. У збірнику Франца Боме твір віднесений до найбільш розповсюджених німецьких народних пісень XVIII – XIX століть. Варто віддати належне ерудиції укладача, оскільки він одним із перших звернув увагу німецького читача на походження цього мелосу. Окремо упорядник наголошує, що текст “Der Kosak und sein Mädchen” – це насправді адаптована в Німеччині українська пісня, екстрасемантичний зміст якої був привнесений її природними носіями – вихідцями з України, учасниками французько-російської війни 1812 року. При цьому вона виразно диференціює колективні уявлення про ритуальні ознаки німецького національного колориту, а водночас і свідчить про витіснення архетипного образу зі свідомості реципієнта. Таким чином можна зрозуміти причину цього ототожнення архетипу й образу, віднайти відповідь на питання, чому українська пісня “Їхав козак за Дунай” стала універсальним джерелом культурної творчості, а завдяки варіаціям Л.Бетховена набула загальноєвропейського поширення, передусім у Німеччині, Австрії, Франції, Італії, Угорщині, Польщі, Чехії та Словаччині. На чужомовному ґрунті фольклорний досвід українського народу став певним виразником його духовності, хоча перекладна інтерпретація призвела до тенденційно природної зміни попереднього коду.

Відмінність художнього перекладу від оригінальної творчості складається насамперед у прямій залежності від об’єкта перекладу. Перекладач дає творові нове життя з тим, щоб його інтерпретація адаптувалася в іншому соціально-історичному й національному середовищі незалежно від часу створення оригіналу. Ця риса художніх явищ полягає не в стилі, не в історичному тлумаченні, а радше в можливості проникнення досвіду в свідомість реципієнта за рахунок універсальної організації семантико-символічної структури. Звідси – специфічне розуміння природи осмислюваного феномену, завдяки якому батько трагедії Есхіл, коли зображує “священний жах, що приголомшує душу”, і досі впливає на сучасників, не зважаючи на відстань у часі.

Переклад дозволяє певною мірою перевтілити оригінал для того, кому він недосяжний через незнання мови, даючи можливість насолоджуватися ним, а також оцінювати його. Це, в свою чергу, майже цілковито заперечує тезу про принципову неперекладність або ж перекладність. Таке питання на рівні концепції перекладності важко обґрунтувати. Йдеться тільки про характеристику усталеної межі перекладного щодо знакових понять у кожному конкретному випадку. Водночас інтуїтивний підхід до закономірностей художнього перекладу на перше місце висуває аспект неперекладності, оскільки архетипна природа мистецтва втілює складний феномен, що нерідко не піддається адаптації в нових умовах. Практика конгеніальних прочитань багатьох оригінальних текстів з різних літературних систем значною мірою спростувала подібну тезу. Слід розглядати основоположну внутрішню самодостатність на рівні можливості перекладності з будь-якої мови мовою іншого народу як норми. Вона – одна з передумов розвитку світової культури. Це формулювання орієнтує на генералізований розгляд інтерпретації спеціалізованої мови. І.Брагінський, загалом не відкидаючи тези про всеохоплюючу перекладність, стверджує: “Принципово всі тексти можуть бути перекладені, але не всі твори вдається перекласти” [12, с. 206]. Йдеться про внутрішню лінгвопоетичну структуру твору, символіки, значущості умовностей. О.Довженко підкреслював той факт, що твір мистецтва не можна адекватно передати іншими образотворчими засобами. Проте майстер слова писав не про якість відтворення, а про її різновид, що більшою чи меншою мірою віддзеркалює сутність ідентичного художнього задуму мовою мети. З погляду на психологію творчості художній

переклад можна розглядати як індивідуалізований акт, коли відбувається взаємобмін на рівні “об’єкт – об’єкт”. Таким чином певна національна література як реципієнт привласнює конкретику досвіду, що засвоюється. Цей ракурс залежності від підходу оцінки субривнів інтерпретації – глядач – читач – слухач – зберігає чин автономності в системі зворотного зв’язку з урахуванням відмінностей першотвору.

Повноцінний переклад, за слушним твердженням А.Федорова, “втлює єдність протилежностей, які впливають на вирішення завдання, що з погляду формальної упорядкованості не піддається розв’язанню”. В основі такого трактування – діалектична концепція єдності загального й одиничного. При цьому одиничне у процесі взаємодії літературних явищ окреслює естетичну специфіку, зображальне й комунікативне багатство, національно-конкретне переломлення в певній культурі, своєрідність якого необхідно об’єктивно передати й відтворити мовою перекладу. Тому переклад більшою мірою, ніж будь-яка інша праця, наголошує на взаємній залежності одиничного й загального, глибокому взаємозв’язку усіх елементів мистецтва слова, їхній взаємозумовленості і підтверджує на практиці неможливість механічно відокремити їх одне від одного.

Дослідження таких питань, як передача мовних реалій оригіналу (одиничне), досягнення ідейно-художньої й смислової адекватності першотвору (загальне), має передусім практичну значимість. Адже ще Аристотель віднайшов переконливе підтвердження, коли протидіяв розмежуванню одиничного від загального, заперечуючи цим думку Платона про відтворення так званих настанов Сократа в діалозі “Федон”: “...Чи можуть ідеї, будучи сутністю речей, існувати окремо від них?” [6, с. 17].

Безпосередньою підставою для такої структурованої критичної інтерпретації названих завдань може послужити сполука загального й одиничного в перекладі, її обмежена семантична неверифікованість, наприклад, у діалекті, де вона набуває об’єктивно екстрапольованої визначеності. Спираючись на єдність загального й одиничного, перекладач повинен прагнути досягнути комплексної мети, адже збагачення сучасної культури без перекладацьких змагань неможливе. У зв’язку з цим аргументовано видається винятково багата рецепція творчості Вільяма Шекспіра в Україні, де твори великого англійського драматурга знайшли благодатний ґрунт. Ще в 1872 – 1874 рр. відомий український письменник Ю.Федькович (1834 – 1888) здійснив інтерпретацію п’єс “Гамлет” і “Макбет”. Щоправда, ці твори Ю.Федькович переклав не з англомовного оригіналу, а з допомогою посередника – німецькомовної версії. Окрім того, переклад виконаний не літературною українською мовою, а гуцульським діалектом, скарбницю якого, як слушно зауважив І.Франко, перекладач вичерпав сповна і віднайшов новаторські ходи. Вони з перекладацького погляду коректні, хоч і мають діалектну основу. Використовуючи німецькомовне джерело, Ю.Федькович максимально наблизив своєю інтерпретацією реципієнта – гуцульського читача – до народного розуміння згаданих творів В.Шекспіра.

Аналогічна ідентифікація наявна в ілюстрації, що пов’язана з виданням “Справжньої історії маленького голодранця” (1866) англійського письменника Джеймса Грінвуда (1833 – 1929). Відомо, що на його батьківщині названий твір не викликав жодних відгуків. Проте “Справжня історія...” Д.Грінвуда ще в 60-х рр. XIX століття увійшла у свідомість читацького загалу в Росії завдяки перекладацькому концепту. 1868 року Марко Вовчок опублікувала на сторінках “Вітчизняних записок” повний переклад твору англійського автора. Важливо, що Марко Вовчок (1833 – 1907) виступила не тільки в ролі перекладача, але й критика творчості Д.Грінвуда, типологічно спорідненого з її творчими устремліннями. Слово, що є своєрідним тлумаченням “голосу народу” (Ф.Гельдерлін), має диференціюючі ознаки. На них звернула увагу Марко Вовчок, критично оцінюючи й пропагуючи творчість Д.Грінвуда на сторінках її праці “Похмурі картини”, опублікованої у чотирьох книгах “Вітчизняних записок” (1868 – 1869).

Органічне входження перекладного здобутку з однієї літератури в іншу наштовхує на висновок, який виявляється у зв’язку з виданням французькомовної версії повісті “Маруся” Марка Вовчка. Під час перебування письменниці в Німеччині (1859 – 1860) визначився головний напрямок її творчих зацікавлень. Він формувалася упродовж восьми років,

прожитих за кордоном (1859 – 1867) в активному прагненні всебічно популяризувати українську літературу в Німеччині, Франції, Англії, Бельгії та Італії. Повість “Маруся” було спочатку написана українською мовою. Але надрукувати її за умов переслідування українського слова в царській Росії (циркуляр Валуєва, Емський указ) було неможливо. Тому Марко Вовчок переклала “Марусю” російською мовою й на початку 1871 р. надрукувала в додатку “Для дитячого читання” в журналі “Переклади кращих іноземних письменників”, що видавався за її редакцією в Петербурзі. Наступного року твір з’явився окремою книгою (“Маруся. Переклад з малоросійського з малюнками Башилова і барона Клодта”) у видавництві С.Звонарьова [8, с. 42]. Її акцентуаційні компоненти достатньою мірою слугували розкриттю образу Марусі крізь призму духовної автохарактеристики Марка Вовчка.

Відомі дослідники життя й творчості Марка Вовчка Б.Лобач-Жученко та Є.Брандіс у 1975 році вперше ввели до наукового вжитку цінні факти про участь І.Тургенєва (1818 – 1883) в справі видання твору французькою мовою. Саме завдяки його зусиллям Париж перетворився у 70-х рр. XIX століття на один із екстериторіальних центрів, покликаних поширювати передусім російську культуру, а також стати на захист українського слова в координатах діаспори. У квітні 1873 року зі змістом повісті “Маруся” ознайомився французький письменник і видавець П.-Ж.Сталь. На його прохання Марко Вовчок здійснила переклад твору французькою мовою й 7 липня 1873 року відіслала рукопис до Парижа. На думку П.-Ж.Сталя, над французькою інтерпретацією працював також її син – Богдан Маркович (1853 – 1915). У такому припущенні прихована його оцінка – з художнього боку – недосконалого перекладу. Проте, не зважаючи на його низьку якість, твір справив на французького письменника позитивне враження. Про це свідчать його окремі листи до Марка Вовчка.

П’єр-Жюль Сталь (справжнє прізвище Етцель, 1814 – 1886) не тільки творчо відредагував переклад, але й істотно переробив низку епізодів, наблизивши риси героїв повісті та її зміст до реалій французької історії. Як слушно зауважив І.Денисюк, Етцель “був щирим другом України”, виявивши проникливе розуміння визвольних змагань українського народу [4, с. 15]. У його французькомовній версії повість була надрукована двічі в 1873 році на сторінках “Журналу виховання і розваг”, а також окремим виданням. Відгуки, опубліковані на шпальтах французької періодики, засвідчили значний успіх повісті серед французьких читачів. Ідеться про сенс універсалізації цінностей цього художнього твору, що десять разів виходив у світ упродовж 1875 – 1879 рр., поглиблюючи зацікавленість Україною. Примітно, що до одного з видань повісті “*Marusia. Dapres la legende de Marko Vovzog par Stahl*” (Paris, 1878) П.-Ж.Сталь написав вступне слово, датоване 26 грудням 1878 року. Ця передмова розкриває погляди автора на з’ясування сутності мистецтва слова, яке є мовою письменника, логіку його художніх образів, зокрема, легендарної Марусі. Окреслюючи питання про ступінь якості сприймання твору “Маруся” французьким читачем, на перший план висуваємо емоційно-образну діяльність реципієнта, для якого відмінність між оригінальним твором та його перекладом міститься в комунікативних координатах. Тому повість Марка Вовчка була, за слушною оцінкою І.Денисюка, для багатьох поколінь у Франції “підручником українознавства”, а також важливим документом на користь взаємодії літератур неспоріднених народів.

Зважаючи на широкий резонанс твору Марка Вовчка у Франції, П.-Ж.Сталь у кореспонденції з українською письменницею висловив бажання полегшити “входження” української письменниці у свідомість наукових і читацьких кіл. Про це він писав у листі від 28 липня 1865 року: “Я маю найпалкіше бажання, дорога пані, шукати Вам у нас читачів і знайти їх, але допоможіть мені, дайте мені все, що маєте перекладене, – я виберу те краще, що нам підійде, ніж Ви самі... Я напевно зможу видати перший том Ваших творів, але я хочу скласти його з найкращих Ваших творів, які не видавалися у Франції. Відберіть з усього, написаного Вами, найліпше, маючи на увазі французьких читачів” [2, с. 196].

Характер цих тверджень французького дослідника української літератури зумовлюється розкриттям суб’єктності, що має реальну взаємодію з об’єктом – твором



мистецтва. Якщо говорити про співвідношення новаторського (П.-Ж.Сталь) й запозиченого (Марко Вовчок), то обробка Сталья є інтерпретацією зі зворотним зв'язком причинно-наслідкової моделі; концептуальне освоєння дійсності та логіка художньої побудови композиційних елементів повісті – все це не зруйноване. Натомість виразно змінився коефіцієнт її художньої довершеності, національної своєрідності: українська дівчина з берегів Дніпра нагадує національну героїню французького народу Жанну Д'арк. Тому праця Етцеля не є перекладом у функціональному значенні цього слова. Тут сама ідея аранжування протидіє завданню, щоб досягти адекватності художнього перекладу. Трансформація художніх образів відбулася завдяки П.-Ж.Сталю, його конгеніальному проникненню в тканину іншомовного тексту. Повість “Маруся” виявилася в нових умовах зрозумілою для сучасників Марка Вовчка не тільки у Франції, але й у багатьох інших країнах Західної Європи. Адже з'явилися переклади твору німецькою, англійською, італійською мовами, здійснені в 70 – 90-х рр. XIX ст. із французькомовної версії. Слід відзначити, що російською мовою твір виходив протягом 1871 – 1907 рр. вісім разів, а в 1904 р. побачив світ українськомовний переклад В.Доманицького (1877 – 1910).

Порівняльний аналіз згаданих текстів показує, що різні перекладачі, за винятком В.Доманицького, свідомо змінювали образну систему повісті, “підтягуючи”, тобто, роздвоюючи її сюжетну канву з орієнтацією на читацьку аудиторію відповідних країн. У результаті подібних операцій, що впливали на рівень інтерпретації, послаблювалося розуміння єдності, оскільки був наявний переклад через мову-посередника (“суб’єкт – суб’єкт”). За такого відхилення важливість перекладу може або наближатися до значення перекладної одиниці оригіналу, або віддалятися від нього. Саме останнє відбулося з повістю “Маруся”, що справедливо принесла визнання Марку Вовчку як носієві активної взаємодії української, російської, французької, німецької, англійської літератур. На цей факт однозначно вказав Іван Франко у статті “Метод і задача історії літератури” (1890), виокремивши французькомовну “переробку рукописної повісті Марка Вовчка “Maroussia“, котра у Франції заведена майже як підручник у школах народних” [13, с. 21]. У цій же праці дослідник дійшов висновку: “Шевченка і Марка Вовчка я вважаю найбільшими талантами нашої дотеперішньої літератури, найбільшими майстрами нашого слова” [13, с. 18].

Збірка “Народні оповідання Марка Вовчка” (1858) мала антикріпосницьку спрямованість. Їхнє значення полягало не тільки в тому, що вони об’єктивно змалювали життя селян, містили відповіді на запитання, але й у тому, що завдяки перекладним інтерпретаціям пробуджували в читачів поза межами України глибоке співчуття до народних страждань. Слід наголосити: ще в першій половині XIX століття, наприклад, у Німеччині поширювалися неправдиві відомості про соціальний стан українського селянства. Так, Август Гакстгаузен, побувавши 1843 року в Україні, в нотатках про свою подорож виправдовував кріпосницьку систему. Його спогади містять хибну картину народного життя в Україні. На помилкові суб’єктивні оцінки Гакстгаузена опиралися згодом багато німецьких критиків, у тому числі анонімний рецензент – оглядач літературної газети “Morgenblatt für gebildete Leser”. У цій газеті, що видавалася в 1848 року В.Менцелем, критик стверджував: “Дуже помиляється той, хто думає, начебто селянам живеться незатишно в умовах кріпосного права. Їхні будинки побудовані доладно, вони прикрашені мистецьким різьбленням, одяг селян красивий, а їхнє життя безтурботне, бо їм завжди властивий соковитий гумор” [17, с. 25].

Подібним вигадкам протистояли сповнені драматизму реалістичні твори Марка Вовчка, а також об’єктивні нариси К.-Е.Францоza (1848 – 1904), який високо оцінював самобутність творчості української письменниці. К.-Е.Француз акцентував увагу на її умінні створити художній світ ідей і образів, розкрити життя народу у всіх його проявах, реалістично змальовуючи панорамну картину селянського буття. Німецькомовного письменника з Австрії полонили сила й розмах художніх узагальнень, що містяться в “Народних оповіданнях”. У його статті про українську літературу, написаній 1887 року, К.-Е.Француз назвав Марка Вовчка “видатним представником української прози”. Критик зробив спробу окреслити значення “Народних оповідань” у контексті світового літературного процесу. 3

цього боку він наголошував на їхній актуальності, обґрунтовуючи потребу перекладу творів Марка Вовчка іноземними мовами. Те, що вони заслуговують всебічної рецепції, за переконанням дослідника, не підлягає сумніву. Свій висновок він підсилює фактом появи “Народних оповідань” у російськомовних перекладах І.Тургенєва відразу ж після їхньої публікації. К.-Е.Француз акцентував на гуманістичних началах, вбачаючи в них сукупність зовнішніх і внутрішніх, фізичних і духовних, інтелектуальних і моральних рис, з якими ототожнювалося відображення життя селян як визначального змісту “Народних оповідань”. Австрійський критик вбачав у прозі Марка Вовчка сконцентрований вираз народності, де українська письменниця досягнула досконалості у художній моделі вираження національної думки. У її основі лежить важлива передумова – утвердження народності крізь призму фольклорних образів.

Трактування К.-Е.Францоza перегукується з позитивними оцінками творчості Марка Вовчка, які належали М.Добролюбову, Д.Писарєву, М.Чернишевському, А.Герцену, І.Тургенєву, а також Т.Шевченку. Автор “Гайдамаків” порівняв творця “Народних оповідань” з В.Шекспіром. “Шевченко після кожної розповіді кричав: “Шекспір, Шекспір!” – повідомляла В.Карташевська (1832 – 1902) брату М.Макарову в листі від 14 квітня 1858 року.

І.Тургенєв відіграв значну роль у справі популяризації творчості Марка Вовчка, надавши своє авторство перекладам “Народних оповідань”. Ці російськомовні інтерпретації спричинили активне входження української тематики у свідомість чужомовного реципієнта.

Існує достатньо підстав розглядати перекладацький досвід І.Тургенєва як своєрідну вихідну “модель” тих умов, за яких у 70 – 90-х рр. розгорталася визнання Марка Вовчка поза межами України. Це стосується й інших представників українського письменства, зокрема, Т.Шевченка, Ю.Федьковича, М.Драгоманова та особливо – І.Франка. Так, наприклад, у листі до М.Драгоманова від 21/9 березня 1876 року І.Тургенєв писав: “Я одержав в один день і Ваш лист, і оповідання п.Федьковича. Щиро дякую Вам за такий відрадний знак уваги. Не докладаючи надмірних зусиль, я встиг прочитати Вашу передмову й можу сказати, що цілком поділяю напрямок Ваших думок... Як тільки я прочитаю оповідання п. Федьковича, то дозволю собі висловити Вам цілком відверту думку. Заздалегідь відчуваю, що в цих творах нуртує джерело живої води” [5, с. 110].

Такого висновку І.Тургенєв дійшов не тільки завдяки М.Драгоманову. Адже автор “Записок мисливця” був добре знайомий із творчістю Ю.Федьковича ще з початку 60-х рр. Про це свідчить лист Г.М.Цехановецького з Гейдельберга від 1 листопада 1862 року, адресований Ф.Заревичу, редакторові львівського журналу “Вечорниці”: “...Знаєте, я в захопленні від Федьковича, це – великий поет. Я читав дещо з його творів Іванові Тургенєву – і він мав радість; я передав йому прочитати Марка Вовчка, – note bene, вони що-небудь напишуть про Федьковича чи з нього перекладуть” [11, с. 49].

У процесі перекладу особливу роль відіграє мистецтво “відчувати” природу оригіналу, його цілісну побудову. Воно служить перекладачеві вихідною точкою для орієнтації, аналізу матеріалу, сприяючи розкриттю ідеї, образу, картини. На це звернув увагу ще 1809 року В.Жуковський, обстоюючи у статті “Про байку і байки Крилова” таку деталь: перекладач повинен мати адекватну з автором оригіналу уяву.

З художнього боку – це складна вимога. Адже перекладач має визначити характер оригіналу, згодом створити “для себе” уявну модель, враховуючи її можливий вплив на читача. Цьому сприяє поетичне почуття, що, за словами М.Добролюбова, збуджує в читача саме той настрій, який повідомляється в оригіналі. У рецензії на видання творів Г.Гайне в перекладах М.Михайлова знаходимо висновок про природу інтерпретації, а саме, що слід відчувати, а не тільки розуміти думку Гайне... Перекладаючи, необхідно проїнятися враженням від поезії Гайне.

Переклад слід розглядати як визначальний чинник взаємодії національних літератур. Цій проблемі властиве розмаїття і водночас складність завдань щодо переємності художнього досвіду. Конкретні факти засвідчують: перекладацька діяльність І.Тургенєва була плідною й багатогранною. Будучи особисто знайомим з М.Драгомановим, він сприяв

популяризації української літератури не тільки в Росії, але й у Франції, Німеччині та Чехії. За його активного сприяння 1876 року вийшло перше повне видання творів Т.Шевченка в Празі [15].

Ім'я Марка Вовчка з часу появи її творів у російськомовній інтерпретації І.Тургенєва постійно пов'язувалося з постаттю перекладача. Так, Карл-Еміль Француз відзначає значимість ролі І.Тургенєва, висловлюючи при цьому жаль, що Марко Вовчок, як і Тарас Шевченко “майже невідомі в Німеччині...” Критик вбачає вагомий аргумент у потребі перекладати творчість Марка Вовчка хоча б тому, що посередником популяризації “Народних оповідання” в Росії та Франції став “не хто інший, як Іван Тургенєв” [16, с. 317]. Австрійський дослідник прагнув виявити на тлі російської й української літератур специфіку такого літературного феномена, як Марко Вовчок. Тому не можна не відстежити закономірність, що виявляє причинний взаємозв'язок між названими перекладами української письменниці російською, польською, болгарською, сербською, хорватською, естонською, угорською, французькою та німецькою мовами. А звідси – з'ясування сутності можливої відповіді на запитання: чому жодний, за словами П.Колесника, “твір того часу не користувався такою популярністю, як “Народні оповідання” Марка Вовчка” [7, с. 812]. Заслуга такої популярності творів письменниці належить також українському перекладачеві К.Климковичу (1835 – 1881). Адже ще на початку 60-х рр. XIX-го століття він зробив спробу своїми перекладацькими здобутками ознайомити читацький загал німецькомовного ареалу з творами Марка Вовчка.

Як відомо, в середині 80-х рр. XIX-го століття переклади, листи й інші матеріали зі спадщини К.Климковича потрапили до І.Франка. Про це свідчить лист поета до М.Драгоманова від 15 січня 1888 року. З нього випливає висновок, що Франко мав ідею опублікувати том найбільш “цікавих листів” Навроцького, Ф.Заревича, К.Климковича для того, щоб представити цілу низку діячів української культури в художньому й міжлітературному процесах 60 – 70-х рр. XIX-го століття.

Що стосується рукописів К.Климковича, то Франко особливу увагу звернув на його переклади Тараса Шевченка й Марка Вовчка, художні досягнення яких значною мірою набули вирішального впливу на розвиток жанрової диференціації української літератури за нових суспільно-політичних умов (І.Нечуй-Левицький, Панас Мирний, М.Коцюбинський, В.Стефаник, Леся Українка, І.Франко). Цілком ймовірно, К.Климкович реалізував свій намір дати німецькому читачеві цілісне уявлення про новітні напрямки української літератури вже на початку 60-х рр. Його починання давали цінний матеріал для постановки концептуально новаторських питань для характеристики взаємодії й взаємозбагачення культур споріднених і неспоріднених народів. Ця теза була актуальною ще й тому, що українська мова, зазнаючи постійних утисків у царській Росії, відчувала природну необхідність у захисті та поширенні її мистецьких досягнень. Про це йдеться у фундаментальній праці Івана Франка “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 року”: “Між його (К.Климковича) посмертними паперами знайшлися спроби німецьких перекладів деяких творів Шевченка й Марка Вовчка. Вони... цікаві тим, що показують уже між тодішніми українофілами змагання бути посередниками між російською Україною і Західною Європою” [14, с. 318].

У журналі “Вечорниці”, який редагував в 1862 – 1863 рр. К.Климкович, побачили світ два оповідання Марка Вовчка. Це були перші публікації її творів на землях Західної України. Їм передувало листування з Марком Вовчком. Особливу цінність має лист від 25 травня (6 червня) 1862 року, адресований авторові “Народних оповідань”. У листі однозначно висловлюється повага К.Климковича до реалістичної творчості письменниці, яка заслужила “любов і пошану” далеко за межами своєї Батьківщини і насамперед у світі слов'янських народів. “Ваша слава ступила вже далеко і широко в слов'янському світі” [9, с. 246]. Процес рецепції творчості Марка Вовчка в слов'янських країнах відбувався з неоднаковою інтенсивністю. Так, наприклад, чеський письменник Ян Неруда, відзначаючи пафос “чудових оповідань” Марка Вовчка, називає письменницю у вересні 1863 року українською Божею Немцовою.

Переклади К.Климковича зазнали негативних критичних оцінок з боку Івана Франка, теоретика та майстра художньої інтерпретації тексту. Як показує аналіз, його перекладацькі проби німецькою мовою, хоч і не містять адекватного прочитання поезії Тараса Шевченка та оповідань Марка Вовчка, але все ж заслуговують на увагу. Вони характеризують різні рівні перекладацького мистецтва. З погляду на переємність досвіду І.Франко зробив новий власний переклад добірки творів Т.Шевченка.

Розглядаючи домінуючі ознаки взаємодії літератур як систему ланок, можна з упевненістю стверджувати, що Івану Франку належить визначальна роль у дослідженні складових цієї системи – міжлітературних зв'язків, рецепції та перекладу. Отже, зроблена спроба сформулювати концепцію взаємодії літератур, опираючись на характеристику таких параметрів, як вертикальна (періодизація) та горизонтальна (систематизація) величини з проекцією на конкретний зміст та його осмислення на рівні результату міжнародної взаємодії культур.

**Перспектива дослідження.** Специфіка взаємодії літератур полягає в конкретних завданнях, з'ясування яких дозволяє відрізнити одиначне й загальне, новаторське й традиційне, а також те концептуально унікальне, що властиве письменству українського народу. До цих завдань належить визначення взаємозалежності тих компонентів загального історико-культурного контексту, які спричиняють перспективу бачення основних рис сприйняття української літератури в координатах діаспори в органічному зв'язку з функціонуванням екстериторіальних центрів.

#### **БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Бабій Л. Діалектика розвитку історичних типів культури (Філософсько-соціологічні проблеми). – Львів, 1991. – 160 с.
2. Брандіс С., Лобач-Жученко Б.Б. Історія однієї дружби. Марко Вовчок та П.-Ж.Етцель // Всесвіт. – 1975. – №2. – С. 193–209.
3. Грицик Л. Українська компаративістика XIX – поч. XX ст.: напрями, методика досліджень // Літературознавча компаративістика. – Упорядники: Гром'як Р.Г., Папуша І.В. – За редакцією Р.Гром'яка. – Тернопіль, 2002. – 331 с.
4. Денисюк І. Повернення легендарної “Марусі” // Марко Вовчок. Маруся. – Львів, 1993. – №2. – С. 193–209.
5. Драгоманов М. Листи до Івана Франка і інших. 1881-1886. Видав Іван Франко. – Львів, 1906. – 146 с.
6. Зимомря М., Білоус О. Опанування літературного досвіду. Переємність традиції сприйняття творчості Тараса Шевченка. – Дрогобич: Коло, 2003. – 280 с.
7. Колесник П. Марко Вовчок // Літературна енциклопедія. – М., 1938. – Т.6. – С. 812–814.
8. Лобач-Жученко Б.Б. Саратовське видання повного зібрання творів Марка Вовчка // Рад. літературознавство. – 1977. – № 7. – С.42–50.
9. Марко Вовчок у критиці. – К., 1966. – 276 с.
10. Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі. – Кн.1. – Львів, 1997. – 424 с. – Кн.2. – Львів, 1998. – 512 с.
11. Писання Осипа Юрія Федьковича. – Львів. – 1910. – Т.4. – 234 с.
12. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). М.: Филология ТРИ; Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2002. – 416 с.
13. Франко І. Зібрання творів у 50 томах. – К., 1984. – Т. 41. – 684 с.
14. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // І.Франко. Зібрання творів у 50 томах. – К., 1984. – Т. 41. – С. 194–470.
15. Шевченко Т.Г. Кобзар з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенева і Полонського. – Прага, 1876. – 414 с.
16. Franzos K.E. Vom Don zur Donau, Bd. 1, 3. Aufl. – Stuttgart und Berlin, 1912. – 412 S.
17. Morgenblatt für gebildete Leser. – 1848. – Nr.7. – 29 S.

#### **ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ**

**Олександр Білоус** – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, декан факультету іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький. Заслужений працівник освіти України.

*Наукові інтереси:* семантико-стилістичний аналіз художніх творів, теорія і практика перекладу германських мов.

**Ольга Білоус** – старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

*Наукові інтереси:* українсько-німецькі міжлітературні зв'язки, теорія і практика перекладу германських мов.

УДК 811.11'42

## КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ОПОВІДАЧІВ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

**Тетяна ВДОВЕНКО (Ізмаїл, Україна)**

Статтю присвячено особливостям культури мовлення оповідачів у англomовній художній літературі. Під новим кутом в статті висвітлюються питання про незвичні типи оповідачів. Дослідження виконано на матеріалі англomовних романів Марка Твена "Пригоди Гекльберрі Фінна", Дж. Селінджера "Над прірвою в житті" і Дж. Вебстера "Довгоногий дядечко".

Сучасну лінгвістику характеризує перехід від вивчення інтегрованої структури тексту до аналізу тексту як комунікативної системи. Художній текст є серединною ланкою у тріаді «адресант-повідомлення-адресат», відтак, його всебічний аналіз варто проводити з урахуванням особливостей літературної комунікації. У складі останньої розрізняють реальну комунікацію (автор – читач) і зображену/фіктивну комунікацію (персонаж – персонаж).

Хоча спосіб організації оповіді через підставного оповідача служив об'єктом дослідження численних наукових розвідок, і окремі його аспекти досить широко висвітлено у філологічній літературі, лінгвостилістичні особливості мови оповідача в сучасній англійській прозі ще не були предметом ґрунтовного вивчення.

Актуальність статті зумовлена загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на вивчення цілісного тексту в умовах літературної комунікації. Зміна характеру комунікації, що відбувається під час передачі функції оповідача наратору, на нашу думку, неминуче позначається на лінгвістичній структурі художнього тексту, з огляду на що актуальним убачається вивчення лінгвостилістичних аспектів ідентифікації наратора.

**Ключові слова:** культура мовлення, оповідач, розповідач, наратор, англomовна проза, художня проза, відхилення від літературної норми.

### **Татьяна Вдовенко. Культура речи повествователей в англоязычной художественной прозе.**

Статья посвящена особенностям культуры речи повествователей в англоязычной художественной литературе.

Исследование выполнено на материале англоязычных романов Марка Твена "Приключения Гекльберри Финна", Дж. Сэллинджера "Над пропастью во ржи" и Джин Уэбстер "Длинноногий дядюшка".

Современную лингвистику характеризует переход от изучения интегрированной структуры текста к анализу текста как коммуникативной системы. Художественный текст является срединным звеном цепочки "адресант-сообщение-адресат", поэтому его всесторонний анализ следует проводить с учетом особенностей литературной коммуникации. В составе последней различают реальную коммуникацию (автор – читатель) и изображенную/фиктивную коммуникацию (персонаж – персонаж).

Хотя способ организации повествования через подставного повествователя служил объектом исследования разных ученых, и отдельные его аспекты широко освещены в филологической литературе, особенности речи повествователя в современной англоязычной прозе еще не были предметом основательного изучения.

Актуальность статьи обусловлена общим направлением современной лингвистики на изучение целостного текста в условиях литературной коммуникации. Смена характера коммуникации, которая происходит во время передачи функции повествователя наратору, по нашему мнению, неизбежно сказывается на лингвистической структуре художественного текста. Поэтому, актуальным считается изучение речи повествователя на всех ее уровнях.

**Ключевые слова:** культура речи, повествователь, рассказчик, наратор, англоязычная проза, художественная проза, отклонения от литературной нормы.

### **Tetiana Vdovenko. Narrators' Culture of Speech in English Prose.**

The article focuses on the peculiarities of the narrator's culture of speech in English prose. Narrative in the novels and the story is presented through narrators' point of view.

The present stage of linguistic research is characterized by an increased interest towards the problem connected with the study of peculiarities of narrators' speech and its typical deviations in English prose.

Despite the fact that the study of the problem was investigated by many scientists, the peculiarities of the narrator's speech have not been considered.

The aim of our article is to determine the stylistic peculiarities of the narrators' speech, to define the sociolinguistic and stylistic peculiarities of the phonetic and grammatical deviations from the literary norm in the speech of the main characters.

The article focuses on the peculiarities of children's and teenager's speech in foreign prose, deviations from literary speech. It also touches upon the problem of mispronunciation of words and grammatical mistakes in Huckleberry Finn's speech in the novel of Mark Twain. It also touches upon the problem of the main characters' speech: Judy Abbot's speech in Jean Webster's novel «Daddy-Long-Legs» and Holden Caulfield's speech in J. Salinger's novel «The Catcher in the Rye». Narrative in these novels is presented through teenager's point of view and is characterized by all kinds of different deviations in English.

The article represents the analyses of teenagers' speech and the description of its standard deviations: phonetic, grammatical and syntactical used in the language of the main characters. The use of deviations in teenagers' speech plays an important role in literature.

*The results of the research can serve as a theoretical and practical basis for further study of the peculiarities of the narrator's speech.*

*The prospects of investigation are to describe the peculiarities of the narrator's speech in literature of other countries.*

*The relevance of the chosen topic represents the description of the characteristics of narrator's speech and its standard deviations. The use of the typical deviations in narrators' speech plays an important role in literature. The choice of syntactical and stylistic means in narrator's speech helps the author to show the world from the child's or teenagers' point of view.*

*On the whole, the choice of the vocabulary depends on the theme of the novel, type of the narrator, and the environment of the character, through whose point of view the story is presented.*

*The choice of such unusual narrators helps the author to broaden the readers' outlook, to see the world from unexpected angle.*

**Key words:** culture of speech, teller, storyteller, narrator, English prose, English fiction, deviations from the literary norm.

Одной из актуальных проблем языкознания является культура речи. Под культурой речи понимают соблюдение норм литературного языка в устной и в письменной форме, которые воспринимаются его носителями в качестве образца.

*Культура речи* – распространённое в лингвистике понятие, которое объединяет владение языковой нормой и умение использовать выразительные языковые средства. В культуру речи включается повседневное письменное и устное общение.

Культура речи изучает степень соответствия речи нормам литературного языка и включает в себя: фонетические, синтаксические, грамматические, лексические и стилистические нормы.

Цель статьи – показать особенности речи повествователей в англоязычной художественной прозе. Задача заключается в рассмотрении отклонений от норм литературного языка. Также статья касается проблемы неправильного произношения слов и грамматическим ошибкам в речи детей и подростков.

Объектом исследования выступили англоязычные художественные произведения Марка Твена "Приключения Гекльберри Финна", Дж. Сэлинджера "Над пропастью во ржи" и Джин Уэбстер "Длинноногий дядюшка". В этих романах встречается нарушение норм литературного языка.

В отличие от повествования от 1-го лица, организованного авторской точкой зрения, которое ориентировано на литературный стандарт, в изложении с позиций персонажа могут наличествовать некоторые отклонения от стандарта.

Несмотря на то, что правильность речи относительна, отступления от правил грамматики в речи рассказчика не просто свидетельствуют о низком образовательном уровне повествователя, а часто несут дополнительную информацию об обстоятельствах общения, настроении и состоянии говорящего или пишущего.

Нами были отмечены следующие случаи отклонений от грамматических норм в романе Марка Твена «Приключения Гекльберри Финна»:

– наличие нескольких отрицательных форм при одной субъектно-предикативной структуре (*hadn't no objections, wouldn't find no way*);

– универсальная стянутая форма (*ain't*), заменяющая все вспомогательные и связочные глаголы (*do, be, have, shall, will*) во всех временных формах и отрицательных конструкциях, а также модальные глаголы: "Well, you must be most starved, **ain't** you?" [4, p.49]; "And **ain't** it natural and right for a cat and cow to talk different from us?" [4, p.84] (в первом примере "ain't" используется вместо модального глагола "must", а во втором примере – вместо вспомогательного глагола "is");

– рассогласование субъекта в числе и лице: "Why, where **was** you raised?" [4, p.110]; "How old **is** the others?" [4, p.158] (в первом случае вместо "was" следовало бы употребить "were", а во втором – "are" вместо "is");

– прямой порядок слов в вопросительном предложении: "I thought he lived in London?" [4, p.169], "But s'pose she don't break up and wash off?" [4, p.74];

– неправильное употребление временных форм: "I roused him out and **says**" [4, p.68];

– употребление настоящего времени вместо прошедшего: "I eat and talked" [4, p.102]; употребление глагола в третьей форме вместо второй: "I took up a book and begun" [4, p.28];

- неправильные формы образования прошедшего времени: *knowed* [4, p.21], *throwed* [4, p.85], *drownded* [4, p.105]; и настоящего времени: *I hears* [4, p.85];
- неправильное сочетание глагола *to be* с местоимениями: *I is, is I?* [4, p.88] “*is*” используется вместо “*am*”;
- употребление личного местоимения *them* вместо указательного *those*: *shook the hands of them frauds* [4, p. 165];
- употребление личного местоимения *he* в объектном падеже (*him*) вместо именительного: *When him and the old lady* [4, p.108];
- употребление артикля перед глаголами: *If I'd a wanted to* [4, p.99];
- употребление в разговорной речи прилагательных вместо наречий: *Jim was awful disappointed* [4, p.96]; *awful pale and scared* [4, p.143];
- введение иллейзов (избыточное употребление личного местоимения 3-го лица): *Tom he made a sign to me...* [4, p.15];
- опущение главных членов предложения (эллиптические): *Seemed like I'd die if I couldn't scratch* [4, p. 14] вместо: *It seemed*.

Среди искажений при произнесении слов отмечены как трудные слова: “*govment*” – *government* [4, p.35] так и обычные: типа “*betwixt*” – *between* [4, p. 215], “*sumfn*” – *something* [4, p.251] “*suthin*” – *something* [4, p.235].

В основе подавляющего большинства графонов лежит ассимиляция, приводящая к проглатыванию звуков [2, с.22]: “*up'ards*” – *upwards* [4, p.34].

Существенный вклад в усиление эмоциональности речи подростков вносит графическое выделение. Все средства фонографического выдвигания, отражая произносительные и интонационные особенности звучащей речи, характеризуют подростка как бы “изнутри”, при кажущемся невмешательстве автора. Это способствует созданию имитации достоверного повествования. Графические изменения несут в речи подростка большую функциональную нагрузку: они свидетельствуют не только об образовательном статусе тинэйджера, но и о его психофизическом состоянии.

В романе Дж. Сэлинджера “Над пропастью во ржи” повествование организовано точкой зрения подростка, речь которого отличается разного рода отклонениями от произносительных норм английского языка. Главный герой этого романа Колфилд на первый взгляд кажется безграмотным. На самом деле, небрежность в его речи носит нарочитый характер и подросток таким образом выражает свой протест против всего взрослого мира. Каждая страница в этом романе актуализирует в среднем 2 графона.

**Капитализация** обычно способствует имитации устной формы речеведения, но в романе Джин Уэбстер “Длинноногий дядюшка” она встречается и в письменной речи девочки-подростка Джеруши. Примером служат слова “*BEAST*” и “*HOUSE-KEEPER*”, которые выполняют функцию эмфазы: *I'm a BEAST!* [5, p. 47]; ...*she is a HOUSE-KEEPER*. [5, p. 123]

Изменение условий коммуникации ведет к изменению характера сообщения, а именно импликации подростка, что отражается на лексическом своеобразии его речи.

Нейтральные слова используются как в литературной, так и разговорной речи. Их процентное содержание зависит от типа речи – письменная / устная. Письменно-ориентированная речь подростков разворачивается в условиях, когда пишущий имеет возможность осмыслить написанное, вернуться назад и откорректировать текст в соответствии со своими представлениями о его форме [1, с. 9]. Произведения, представленные в форме письменной речи, отличаются от произведений, стилизованных под устную речь повествователя, где говорящий, в отличие от пишущего, лишен возможности выхода из временного течения речи, из ее линейности. Он обязан учитывать реакцию адресата, для чего стремится установить с ним контакт, вызвать его интерес к сообщаемому [1, с. 87].

В зависимости от ориентации на литературную или разговорную речь лексическое наполнение произведений с подростком-повествователем варьируется от (низкого) разговорного стиля до высокого поэтического стиля. Примером разговорного стиля служит

произведение Дж. Сэлинджера "Над пропастью во ржи": *ratty, kiddy, boozy, dopy, junk, knockers*. Подросток Холден использует в своей речи жаргон и слэнг: *crook, stinks bum, snotty, holler*) с использованием грубых слов – вульгаризмов: (*tail, can, turd, fart, crumb*). Роман Джин Уэбстер "Длинноногий дядюшка" характеризуется высоким поэтическим стилем изложения. Главная героиня этого романа Джеруша в своих письмах опекуну использует различные математические термины: *truncated prisms, parallelepipeds* [5, p. 33]; французские лексемы – *en masse* [5, p. 142], *nee* [5, p. 25]; исторические реалии – *Punic war* [5, p. 21]; устаревшую лексику – *thereof* [5, p. 100]. Она подробно описывает свою жизнь в колледже и то, чему она научилась. В ее стремлении описать все подробности чувствуется тяга к высшему обществу, ведь в колледже учатся многие девочки из богатых и известных семей. Джуди, как называет себя повествовательница, хочет быть похожей на них и она использует в своей речи в том числе и поэтическую лексику: "*loquaciously*" [5, p. 27].

Речь подростков маркируется использованием эллиптических предложений: *He was a very pretty good guy. Quite amusing and all.* [3, p. 98]. Среди них более 50% составляют номинативные предложения: *Twelve stories.* [3, p. 103]

На основании полученных данных по целям коммуникации можно сделать вывод о диверсификации проявлений эмоций в зависимости от типа повествователя. Речь подростка-девочки в романе "Daddy-Long-Legs" более эмоционально насыщена, чем речь юноши-подростка.

В романе Дж. Сэлинджера "Над пропастью во ржи" для имитации спонтанной разговорной речи широко используются присоединительные конструкции при выражении всплывших в процессе речеведения дополнительных сведений, всякого рода пояснений.

Рассмотрим пример: *Even though it was so late, old Ernie's was jam-packed. Mostly with prep school jerks and college jerks* [3, p. 99]. В конструкции происходит как бы разрыв возможных синтаксических связей. Дезинтеграция предложения в большинстве случаев осуществляется лишь за счет пунктуации. Для интеграции многих присоединительных конструкций иногда достаточно лишь интонационного объединения:

*The thing that was descriptive about it, though, was that he had poems written all over the fingers and the pocket and everywhere. In green ink.* [3, p. 59]

На лексическую специфику речи подростков влияют не только социальное происхождение, но и эмоциональное состояние повествователя. Для передачи волнения и возбуждения подростка точка может ставиться в середине предложения или когда оно не закончено, образуя парцелированные структуры, которые отражают спонтанность речи повествователя, ориентированной на устную форму в ее достаточно примитивном варианте: *Anyway, that's where I lived at Pencey. Old Ossenburger Memorial Wing, in the new dorms.* [3, p. 41]

Дифференциация в синтаксической организации речи подростков обусловлена разными видами ее оформления (устно-ориентированной или письменно-ориентированной). Актуализация стилистических средств синтаксиса объясняется не только ограничением, накладываемым оперативной памятью повествователя, но также введением повторов, гезитацией. Речь подростков приобретает такие синтаксические особенности реальной устно-ориентированной речи, как внезапная остановка повествования, прямой порядок слов в вопросе, обилие эллиптических и назывных предложений, отсутствие связи между смежными предложениями.

Основными средствами связи между предложениями являются местоименная субституция и лексические повторы. Межабзацная связь, преимущественно, оформляется союзом "*and*" или анафорическим повтором местоимения "*I*". Для современной англоязычной художественной прозы, представленной в форме речи подростков, характерны абзацы, построенные на синтаксически параллельных конструкциях.

Анализ длины предложений в речи подростков показал, что в их речи преобладают короткие и средние предложения – 36% и 55% соответственно в романе Дж. Сэлинджера "Над пропастью во ржи"; 44% и 48% в романе Дж. Уэбстер "Длинноногий дядюшка".



Изучение структуры предложений позволяет сделать вывод о том, что в романе Дж. Сэлинджера "Над пропастью во ржи" преобладают сложные предложения – 62%. Простые предложения преобладают в речи подростка-девочки в романе Дж. Вебстер "Длинноногий дядюшка" (58%).

Пунктуационное оформление несет в речи подростков значительную функциональную нагрузку: оно свидетельствует о психофизическом состоянии и служит созданию образа повествователя. Обилие вопросительных и отрицательных предложений способствует передаче эмоционального состояния подростков, которое проявляется в моменты наибольшего сюжетного / фабульного напряжения.

Таким образом, повествование, организованное точкой зрения ребенка и подростков, отличается разного рода отклонениями от произносительных норм английского языка. Речь Гека Финна изобилует графонами, выдающими его образовательный уровень.

Интересным представляется сопоставление описания культуры речи повествователей в литературах разных стран, с целью выявления особенностей, присущих английской литературе.

#### БИБЛІОГРАФІЯ

1. Бубнова Г. И. Письменная и устная коммуникация. Синтаксис и просодия / Г.И. Бубнова, Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 272 с.
2. Кухаренко В. А. Интерпретация текста : Учебник для студентов филологических специальностей. – 3-е изд., испр. / В. А. Кухаренко. – Одесса : Латстар, 2002. – 292 с.
3. Salinger J.D. Catcher in the Rye : [novel] / J. D. Salinger. – Moscow : Progress Publishers, 1979. – 247 p.
4. Twain Mark. The Adventures of Huckleberry Finn. – London : Penguin Books, 1994. – 281 p.
5. Webster J. Daddy-Long-Legs : [novel] / Jean Webster. – Moscow : Manager, 2005. – 208 p.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Тетяна Вдовенко** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та перекладу факультету іноземних мов Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

*Наукові інтереси:* лінгвістика тексту, психолінгвістика, психологія.

УДК 821.162.1 - 1.09 Міцкевич

## ХУДОЖНІЙ СВІТ «КРИМСЬКИХ СОНЕТІВ» АДАМА МІЦКЕВИЧА: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

**Оксана ВЕЧІРКО (Кропивницький, Україна)**

*У статті запропоновано модель вивчення творчості польського письменника А.Міцкевича в курсі шкільної програми. Літературна спадщина відомого романтика викликає великий науковий інтерес у контексті україно-польських літературних взаємин, дослідження доробку відомого романтика Польщі залишається актуальним і до сьогодні. Розглянуто питання щодо дискусії культурно-національної приналежності письменника: за право називати Адама Міцкевича своїм національним поетом сперечаються одразу декілька держав – Польща, Литва та Білорусь. Засновник польського романтизму, відомий діяч визвольного руху, цей письменник глибоко національний, але й водночас загальнолюдський. У статті розглянуто літературні взаємини А.Міцкевича і О.Пушкіна, попри традиційність думок про велику дружбу двох поетів сучасні літературознавці неоднозначно інтерпретують характер їх стосунків. Вивчаючи думки критиків автор статті дійшов висновку, що у цьому творчому діалозі двох митців позиція російського романтика зайвий раз доводить, що великодержавна хвороба майже невилковна. Польській поет залишався вірним високим ідеалам за звільнення своєї батьківщини, за духовну свободу всього людства.*

*До розгляду пропонується відома збірка А.Міцкевича «Кримські сонети», досліджується типово романтична поетика сонетного циклу, зокрема жанрові особливості, характер ліричного героя, орієнтальні мотиви, пейзаж та ін.*

**Ключові слова:** романтизм, ліричний герой, сонет, мотив, опозиція Схід-Захід.

**Оксана Вечирко. Художественный мир «Крымских сонетов» Адама Мицкевича: методический аспект.**

*В статье предложена модель изучения творчества польского писателя Адама Мицкевича в курсе школьной программы. Литературное наследие польского романтика вызывает большой научный интерес в контексте украино-польских литературных связей, исследование творчества известного романтика остается актуальным и сегодня. В статье рассматривается дискуссионный вопрос о*

культурно-національної приналежності писателя: за право називати Міцкевича своїм національним поетом спорять кілька держав – Польща, Литва і Білорусь. Основатель польського романтизму, відомий діяч визвольного руху – це поет глибоко національний, але разом з тим загальнолюдський. У статті розглядається історія літературних відносин А.Міцкевича і А.Пушкіна, незважаючи на традиційність поглядів про велику дружбу двох поетів сучасні літературознавці неоднозначно інтерпретують характер цих відносин. У цьому творчому діалозі позиція російського романтика ще раз доводить, що великодержавна хвороба майже невиліковна. Польський поет залишався вірним високим ідеалам за звільнення своєї батьківщини, за духовну свободу всього людства.

У статті представлено аналіз збірки А.Міцкевича «Кримські сонети», досліджується типична романтична поезія сонетного циклу, зокрема жанрові особливості, характер ліричного героя, орієнтальні мотиви, пейзажі тощо.

**Ключові слова:** романтизм, ліричний герой, сонетний мотив, опозиція Схід-Захід.

**Oksana Vechirko. Artistic World in "Crimean sonnets" by Adam Mickiewicz: a Methodological Aspect.**

The article proposes a model for studying the works of Polish writer A. Mickiewicz within the school curriculum. The literary remains of the famous romantic are of great scientific interest in the context of the Ukrainian-Polish literary relations, and study of the works of the famous Polish romantic remains relevant to this day. The article covers the issue of discussing the cultural and national affiliation of the writer: several states – Poland, Lithuania and Belarus – fight for the right to call Adam Mickiewicz their national poet. The founder of Polish romanticism, a well-known figure in the liberation movement, this writer is deeply national, but at the same time common to all mankind. The article is concerned with the literary relations between A. Mickiewicz and O. Pushkin; despite the traditional view of the great friendship of two poets, modern literary critics interpret the nature of their relations ambiguously. When examining opinions of the critics, the author of the article concluded that the position of the Russian romantic in this creative dialogue of two artists proved once again that the great-power illness is almost incurable. The Polish poet held true to the high ideals for the liberation of his homeland, for the spiritual freedom of all mankind.

A famous collection of A. Mickiewicz's "Crimean sonnets" is proposed for consideration, the typical romantic poetry of this sonnet cycle, in particular, features of the genre, the character of the persona, oriental motifs, landscape, etc., is examined.

**Key words:** romanticism, persona, sonnet, motive, East-West opposition.

Життя і творчість Адама Міцкевича – одна із складних і цікавих сторінок літератури романтичного періоду, яка мала вплив на письменників різних епох, країн та напрямів. Художній світ письменника в різний час досліджували Вервес Г.Д. [1], Горський І.К. [2]. Методичний аспект творчості відомого романтика став предметом вивчення Злочевської Н. [3] Назарець В. [5], Сафарян С. [8]. Творча спадщина А.Міцкевича викликає великий науковий інтерес у контексті україно-польських літературних взаємин, дослідження доробку відомого романтика Польщі залишається актуальним і до сьогодні. За шкільною програмою із світової літератури творчість А.Міцкевича вивчається у 7 класі: балада «Альпухара» (із поеми «Конрад Валленрод») та у 9 класі у межах теми: «Творчість Адама Міцкевича – апогей польського романтизму. Перебування в Росії й Україні, відбиття вражень в його поезії (цикл «Кримські сонети»). Мотив єдності природи й людини. Патріотизм і ностальгія за далекою батьківщиною як провідний настрій «Кримських сонетів». У запропонованій статті ми поставили за мету проаналізувати особливості вивчення творчості А.Міцкевича у курсі шкільної програми.

Доля А.Міцкевича трагічна, він народився 24 грудня 1798 року на хуторі Заосьє поблизу Новогрудка. Зараз ця територія входить до складу Білорусі, раніше ці землі належали Литві, але поляки, які проживали в цих краях, ніколи не забували про свої литовські корені, недарма Міцкевич у поемі «Пан Тадеуш» з боєм відзначає:

«О Литво, краю мій! Ти на здоров'я схожа!

Яка ти дорога, лиш той збагнути може

Хто втратив раз тебе. Як видиво живе,

Тебе малюю я, бо туга серце рве» [4, с.132].

У критиці і до сьогодні не вщухають дискусії щодо культурно-національної приналежності відомого романтика, але його роль для польської літератури можна порівняти з роллю Пушкіна – для російської та Шевченка – для української. Міцкевич став родоначальником нової польської літератури. Засновник польського романтизму, відомий діяч визвольного руху – він глибоко національний, але й водночас загальнолюдський.

У 1815 р. А. Міцкевич вступив до університету у Вільно. Віленський університет був великим культурним центром і славився своїм ліберальним духом, перейнявся ним і активний юнак: у 1817 р. він з товаришами організував таємне студентське "Товариство

філолатів", члени якого вважали, що "Щастя кожного залежить від щастя всього людства". Серед головних положень статуту філолатів – любов до рідної мови, національна гідність і співчуття до знедолених. По суті, це було патріотичне товариство з певними політичними поглядами. Пізніше ці погляди конкретизувалися й перетворилися на просвітницьку програму, покликану виховувати і формувати громадську думку. У 1820 році члени гуртка філолатів з метою розширення своєї організації створили новий гурток – філаретів /любителів добродетності/. Товариство філаретів було одним із багатьох таємних політичних організацій, які переслідувалися урядом. У 1823 р. це товариство було розкрито царською владою, а його члени заарештовані.

У 1824 році за рішенням спеціальної судової комісії Міцкевич був висланий з Польщі до Росії. Заслання до Російської імперії тривало чотири з половиною роки, що минули в Петербурзі, Одесі та Москві. У Петербурзі Міцкевич швидко зійшовся з декабристами, зокрема, О. Бестужевим і К. Рилєєвим, які побачили у ньому свого однодумця. А у вересні 1826 р. у літературному салоні З.Волконської відбулося знайомство Міцкевича з Пушкіним. Про стосунки польського і російського романтиків за часів радянського літературознавства написано чимало, але суттєві корективи у це питання вносять статті Я.Орловського «Пушкін і Міцкевич два поета под одним плащом» [6] та В.Нікіфоровича «Адам Міцкевич: заря свободи не близка...»[7], які, аналізуючи поезію двох митців, досить неоднозначно інтерпретують характер їх стосунків. У своїй статті білоруський дослідник В.Нікіфорович розглядає відомий вірш О.С.Пушкіна, присвячений А.Міцкевичу «Он между нами жил...», наголошуючи, що критика зазвичай цитувала лише першу частину цього вірша: "Он говорил о временах грядущих, когда народы, распри позабыв, в великую семью соединятся" при цьому зовсім не коментувалась і не згадувалась друга половина твору: "Но теперь наш мирный гость нам стал врагом – и ядом стихи свои, в угоду черни буйной, он напояет. Издали до нас доходит голос злобного поэта...". Відповіддю Міцкевича на цей вірш Пушкіна стала поезія «До приятелів-москалів».

Не треба забувати про те, що територія Польщі на той час була поділена між Австрією, Пруссією та Росією, очевидно, А.Міцкевич активно підтримував повстання у Польщі у 1830-1831рр., яке було направлене на звільнення країни від російського панування, з чим категорично не погоджувався О.Пушкін. У контексті стосунків російського і польського романтиків критик згадує ще один пушкінський вірш «Свободы сеятель пустынный...», один із рядків якого «К чему стадам дары свободы?» і до сьогодні звучить актуально. Це питання-констатація болісно тривожило і не могло не викликати різкого внутрішнього політичного протесту Адама Міцкевича[7]. Поезія Пушкіна «Клеветникам России» так само демонструє зверхність «старшого брата» по відношенню до поляків. Отже, у цьому творчому діалозі двох митців позиція О.Пушкіна зайвий раз доводить, що великодержавна хвороба майже невиліковна. А.Міцкевич залишався вірним високим ідеалам за звільнення своєї батьківщини, за духовну свободу всього людства.

У липні 1825 р. поет відвідав Крим. Одеські і кримські враження стали основою «Сонетів» (1826 р.), які стали етапними у творчій еволюції польського митця. Жанрова своєрідність поетичного циклу «Кримські сонети» визначена у його назві. Сонет – «ліричний твір, який складається з чотирнадцяти рядків п'ятистопного або шестистопного ямба... Особливий внесок в осмислення теорії С. зробив Й. Бехер, вважаючи його «найдіалектичнішим художнім видом», наголошуючи на його інтенсивній драматургійності, коли перший вірш містить у собі тезу, другий – антитезу, а тривірші – синтез, т. зв. сонетний замок, що завершується переважно чотирнадцятим рядком...» [9, с.634]. Але у А.Міцкевича – це сонетний цикл, що складається з 18 поезій. До сонетного циклу входять твори, об'єднані спільним жанром (сонет), спільною думкою, настроєм та, як правило, образом ліричного героя. Збірка «Кримські сонети» складається з двох частин. До першої увійшли сонети з підкреслено ліричним характером; у другій – змінюється тональність поетичної розповіді, герой починає шукати нової мудрості, нового сенсу життя. Тому в цій частині з'являється своєрідна самохарактеристика: образ палігрима. Ліричний герой «Кримських сонетів» – це романтичний автопортрет, створений Міцкевичем, він наділений усіма відмінними рисами

романтика – це герой-вигнанець, який відчувається самотнім і загубленим, сповнений гіркотою й стражданням; це герой-мандрівник, що перебуває у полоні нових вражень, зворушений величчю кримської природи, яка одночасно стала для нього джерелом жаданої душевної рівноваги і тлом для його роздумів; це герой-пілігрим, занурений у філософські шукання, він не просто мандрівник (а тим більше не безжурний турист). Як відомо, пілігрим – це паломник, що подорожує святими місцями, покликаний релігійними почуттями. Ймовірно, Міцкевич використовує тут традицію, що вже існувала в європейському романтизмі, коли мандри героя, який намагається знайти істину, сенс життя тощо, позначалися поняттям "паломництво" (згадаймо, наприклад, "Паломництво Чайльд-Гарольда" Байрона). Й, нарешті, це герой-поет, який шукає нових засобів вираження, творчість для нього стала джерелом поетичного натхнення.

Збірка постає своєрідним поетичним щоденником ліричного героя і самого Міцкевича. Її poetика типово романтична, символічним є вибір жанру – сонет, адже у романтичній літературі превалує лірика, а творчість поета-романтика багато у чому залежить від поетичного натхнення і породжує новаційні форми, зокрема, це сонетний цикл, який являє собою ліричну сповідь автора. Ще змолоду письменник часто звертається до *народної творчості*, вбачаючи в ній життєдайне джерело поезії, про це свідчать його балади «Світязь», «Рибка», «Пані Твардовська», не стали винятком і знамениті «Кримські сонети», в основу яких покладені кримські казки, легенди та перекази. Так, в сюжеті «Гробниці Потоцької» використана поширена на той час у Криму легенда про гробницю, збудовану ханом Керим-Гіреєм для своєї наложниці, яку він дуже кохав. За переказами, то була польська шляхтанка з роду Потоцьких.

Ми зазначали, що характер ліричного героя типово романтичний – це герой-самітник, мандрівник, людина з поетичним світобаченням. Велику роль у романтиків відіграє природа. Пейзажі, що постають на сторінках збірки, тяжіють до екзотичного: велич східної природи надихає автора і змушує замислитися над складним філософськими проблемами буття людини.

Провідним мотивом збірки «Кримські сонети» є, безумовно, сум та туга самотньої людини, відірваної від своєї Батьківщини. Саме цей мотив стає домінуючим вже у першому сонеті «Акерманські степи», який можна розглядати як пролог до усієї збірки, адже ця тема буде різнопланово розвиватися впродовж усього циклу. Образ сутінків, мороку, серед якого не видно «ні шляху, ні кургана...» [4, с.95], символізує самотність поета, закинутого далеко на чужину. У сонеті змальована картина незвичайної тиші літнього степу. Оточений сухим океаном степу, його барвами, блисками, шумами, поет вслухається в далечінь. Сум, що набуває характеру відчаю, звучить і в останніх двох строфах наступного сонета «Морська тиша»: «А в супокійну мить рве серце пазурами» [4, с.96].

Весь поетичний цикл пройнятий ідеєю відданості своїй рідній землі, волелюбний дух свободи і боротьби – то головний настрій наступних сонетів «Плавба» і «Буря», в яких поет виявив свою палку волелюбну душу, своє почуття радості битви, величі людського духу: «І мій буяє дух у розгулі стихій, Уява розпина свій парус огняний...» [4, с.96]. Поет виступає у творі, як співець свободи і волелюбний борець-романтик.

Однією з головних тем збірки є природа, яка розкривається Міцкевичем надзвичайно поетично: унікальні степові ландшафти, море, велич кримських гір: «пливу на обшири сухого океану» [4, с.95]; «ясною стрічкою наш вимпел ледве має, І грає лагідно прояснена вода» [4, с.95]; «О щогло Кримських гір, великий Чатир-Даг! Ти світу мінарет, ти Криму падишах! Верхів'ям знісися у хмари і тумани...» [4, с.101]. Природа в сонетах Міцкевича нерозривно пов'язана з душею людини, так виникає паралель між морем та думками, між рішучим духом і вітрилом: «і мій буяє дух у розгулі стихій, уява розпина свій парус огняний, І лине крик з грудей, піднісшихся над прахом» [4, с.96]. Буйні і незвичні пейзажі Криму є одночасно джерелом жаданої душевної рівноваги, тлом для роздумів поета, німим свідком його тривожних снів, вони надихають письменника на глибокі філософські роздуми, адже його поезія – це «потужний сплав ліричної стихії і соціально-філософських

узагальнень» [10, с.138]. Так, у сонеті «Бахчисарай» зустріч з колись могутнім Кримським ханством зміцнила ліричного героя у думці про скороминучість влади і слави:

Великі та німі Гіреїв двір і сад!  
 По ганках, що мили покірних баш тюрбани  
 Через потуги трон і любощів дивани  
 Літає сарана, повзе холодний гад...  
 Руїна – пише тут на мурах гість незнаний,  
 Як Валтасарові, на віковичний згад» [4, с.98].

Символом вічності залишається життєдайна сила фонтану, дивом збереженого серед цілковитої пустки: «Немає вас, а джерело дзвенить» [4, с.98].

Захоплення Сходом було характерним для романтизму, орієнтальна екзотика стає тлом для роздумів ліричного героя про відмінності західної й східної культур, особливо це відчутно у другій частині збірки (сонет «Вигляд гір із степів Козлова»), де паралель Схід-Захід посилена образами Пілігрима і Мірзи, що глибоко взаємодіють протягом всього поетичного шляху. Мірза – це почесний титул у мусульман, він супроводжує Пілігрима східним світом, ці герої являють дві культури, два різних світогляди, але у них один шлях. Природно, що орієнтальні образи є органічною частиною сонетарію, адже письменник створює опоетизовані картини мусульманського Сходу:

«Побожно тінь твою цілують мусульмани,  
 О щогло Кримських гір, великий Чатир-Даг!» [4, с.101]

xxx

«З мечетей тихо йдуть побожні мусульмани,  
 Ізана відголос німіє вдалині, –  
 І срібний ночі цар пливе в височині,  
 Здаля побачивши зорі лице рум'яне» [4, с.98].

Рамки статті дозволили зупинитись лише на окремих методичних аспектах аналізу творчості Адама Міцкевича в курсі шкільної програми. Аналіз збірки «Кримські сонети», зокрема дослідження жанрових особливостей, характеру ліричного героя, орієнтальних мотивів, своєрідність пейзажів переконують, що польський письменник залишився у полоні романтичної естетики. Чарівні кримські краєвиди пробуджують натхнення поета і дають поштовх його глибоким філософським роздумам про драматичну долю людини, відірваної від рідної землі. Життєва доля А. Міцкевича органічно вплетена в історію польського національно-визвольного руху, письменник ще за життя став для всього світу символом боротьби свого народу за волю.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вервес Г. Д. Адам Міцкевич: Життя і творчість / Г. Д. Вервес. – К. : Дніпро, 1979. – 140 с.
2. Горский И.К. Адам Мицкевич / И.К. Горский. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1955. – 274 с.
3. Злочевська Н.В. Мотив єдності природи й людини в «Кримських сонетах» А.Міцкевича // Освітній інтернет навігатор. Науково-методичний інтернет-журнал / Н.В.Злочевська. – Режим доступу: <http://oin.in.ua/motyv-ednosti-pryrody-j-lyudyny-v-krymskyh-sonetah-adama-mitskevycha/>
4. Міцкевич А. Вибране / А.Міцкевич. – К.: Музична Україна. – 164 с.
5. Назарець В. Образний світ «Кримських сонетів» // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. – 2010. – №7– 8. – С.54–56
6. Орловский Я. «Пушкин и Мицкевич два поэта под одним плащом» / Я. Орловский. – Режим доступу: <https://www.chitalnya.ru/blogs/17689/>
7. Никифорович В. «Адам Міцкевич: заря свободы не близка...» / В.Никифорович. – Режим доступу: <http://www.vestnik.com/issues/1999/0105/koi/nikifor.htm>.
8. Сафарян С.І. Використання фонових знань під час вивчення «Кримських сонетів» А.Міцкевича / С.І.Сафарян. – Режим доступу: [http://elibrary.kubg.edu.ua/2351/1/S\\_Safaryan\\_APT\\_IPPO.pdf](http://elibrary.kubg.edu.ua/2351/1/S_Safaryan_APT_IPPO.pdf)
9. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ. «Академія», 1997. – 752 с.
10. Слободянюк О.М. Вивчення творчості А.Міцкевича в курсі зарубіжної літератури на пропедевтичному етапі навчання // Українська полоністика [Текст] : наук. журн. Вип. 5 / М-во освіти і науки України, Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. - Житомир : Житомирський державний університет ім. І. Франка, 2008. – С. 136-144.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Вечірко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

Наукові інтереси: проблеми психологічного аналізу в художньому творі.

УДК 811.111`373`38`42:311.9

НОВОТВОРИ В АНГЛОМОВНІЙ НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ:  
ОСОБЛИВОСТІ ПОТЕНЦІЙНОГО СЛОВОТВІРНОГО ТИПУ

Надія ВІЛЬХОВЧЕНКО (Львів, Україна)

Квазіспеціальна лексика, тобто термінологія, створена автором, складає невід’ємну частину лексикону наукової фантастики. Саме цей лексичний шар виокремлює наукову фантастику серед інших художніх жанрів. Тому у статті велику увагу приділено аналізу функціонування квазіспеціальної лексики у науково-фантастичному тексті. Роботу присвячено опису основних продуктивних словотвірних способів формування квазіспеціальної лексики в художньому тексті. Серед них виокремлено оказіональний та потенційний типи, розглянуто їх підтипи та особливості. Оказіональний тип представлено одиницями, утвореними за своїми специфічними моделями, які не мають аналогів у мові. У статті особливу увагу приділяємо потенційному способу. Маючи словотвірну аналогію у мові, він імітує утворення власне термінів у структурному та семантичному плані. У роботі проведено аналіз різних підтипів потенційного способу (морфологічного, семантичного, синтаксичного, телескопічного, аббревіатурного та символічного). З’ясовано, що найпродуктивнішим з них є синтаксичний підтип. Його представлено квазіспеціальними словосполученнями, які з більшою художньою образністю, а також з більшою точністю здатні передавати значення.

**Ключові слова:** художній текст, наукова фантастика, квазіспеціальна лексика, словотвірний тип, потенційний спосіб утворення, окказіональний тип, лексичний новотвір.

**Надежда Вильховченко. Новобразования в англоязычной научной фантастике: особенности потенциального словообразовательного типа.**

Квазіспеціальна лексика, то єсть термінологія, створена автором, складає невід’ємну частину лексикону наукової фантастики. Саме цей лексичний шар виокремлює наукову фантастику серед інших художніх жанрів. Тому у статті велику увагу приділено аналізу функціонування квазіспеціальної лексики у науково-фантастичному тексті. Роботу присвячено опису основних продуктивних словотвірних способів формування квазіспеціальної лексики в художньому тексті. Серед них виокремлено окказіональний та потенційний типи, розглянуто їх підтипи та особливості. Оказіональний тип представлено одиницями, утвореними за своїми специфічними моделями, які не мають аналогів у мові. У статті особливу увагу приділяємо потенційному способу. Маючи словотвірну аналогію у мові, він імітує утворення власне термінів у структурному та семантичному плані. У роботі проведено аналіз різних підтипів потенційного способу (морфологічного, семантичного, синтаксичного, телескопічного, аббревіатурного та символічного). З’ясовано, що найпродуктивнішим з них є синтаксичний підтип. Його представлено квазіспеціальними словосполученнями, які з більшою художньою образністю, а також з більшою точністю здатні передавати значення.

**Ключевые слова:** художественный текст, научная фантастика, квазіспеціальна лексика, словообразовательный тип, потенциальный способ образования, окказіональний тип, лексическое новообразование.

**Nadiia Vilkhovchenko. Lexical Innovations in English-Language Science Fiction: Peculiarities of the Potential Word-Forming Type.**

The paper considers quasi-special vocabulary (the terminology created by the author) which is an integral part of the lexicon of science fiction. It is this lexical layer that distinguishes science fiction among other belle-lettre genres. Therefore, in the article, much attention is paid to the analysis of the functioning of quasi-special vocabulary in the sci-fi text. The work is devoted to the description of the main productive word-forming ways of quasi-special vocabulary in the literary text. These ways include potential and occasional word-forming types. The paper studies their subtypes and peculiarities. Occasional type is represented by lexical units formed according to their specific models which have no analogue in the English language. A particular emphasis is laid on the peculiarities of the potential word-forming type which imitates formation of terms in scientific texts. Having a derivational analogy in the language, the potential type imitates the formation of terms from the structural and semantic points of view. The work analyzes various subtypes of the potential type (morphological, semantic, syntactic, telescopic, abbreviational, and symbolic). The paper found out that the most productive potential type is the syntactic subtype. It is represented by quasi-special phrases. They are capable of conveying meaning with greater artistic figurativeness and with greater accuracy. The emergence of a quasi-special word combination implies the development of the semantic component structure. Such semantic modifications serve as the basis for creating connotative features. They increase the pragmatic power

of the newly formed units. So, the authors, describing imaginary civilizations, are guided by productive word-forming models inherent to modern terminology.

**Key words:** artistic text, science fiction, quasi-special vocabulary, word-forming type, potential word-forming type, occasional type, neologism.

**Постановка проблеми.** У літературних творах, передусім у науковій фантастиці, відображається розвиток науки і техніки. З'являються новотвори, які привертають увагу сучасних лінгвістів. Тому аналіз функціонування *квзіспеціальної лексики* (КЛ), створеної автором, у науково-фантастичному тексті видається важливим.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми.** Методологічною базою аналізу словотвірних типів КЛ послуговувалися праці учених різних періодів. До них належать роботи, присвячені дослідженню термінології у науковому тексті, термінології гуманітарних наук, підмови фінансів, екології (В. М. Лейчика, Р. С. Цаголової, Т.А. Журавльової, С. М. Кришталь, О. М. Іващишин, Р. І. Дудка). Структурі та функціонуванню неологізмів авторським неологізмам, okazіоналізмам присвячено праці Ю. А. Зацного, А. В. Янкова, О. М. Турчак, W. Zhang.

**Мета статті** є визначення основних способів формування квзіспеціальної лексики, а також проведення аналізу потенційного типу, як продуктивного словотвірного типу сучасного англomовного *науково-фантастичного тексту* (НФТ).

**Матеріалом дослідження** слугували романи і оповідання англomовних письменників-фантастів другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст.: В. Дітца, Д. Адамса, А. Кларка, У. Гібсона, Т. Джонса, Е. Айдла, К. Саймака, А. Маккефрі, Е. Скарборг, М. Тиса, Дж. Йорка, У. Сміта та ін. (загальний обсяг близько 3 500 сторінок).

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Квзіспеціальну лексику розглядаємо як особливий шар спеціального лексикону науково-фантастичного тексту, вигаданого автором [1]. Зазначимо, що одиниці квзіспеціальної лексики імітують певний словотвірний зразок в структурному та семантичному плані, маючи словотвірну аналогію у мові.

Під час дослідження визначено два головні типи утворення цієї лексики: *оказіональний* та *потенційний*, які відрізняються будовою слова. Квзіспеціальна лексика okazіонального типу утворює власні моделі, що складаються з незареєстрованих у мові звукосполучень. Цей тип виявився малопродуктивним (лише 16 % КЛ утворено за цим словотвірним типом) [1].

Дослідження показало, що значна частка КЛ формується за потенційним типом (84 % усього корпусу дослідженої КЛ), відповідно до загальнономовних законів словотворення за аналогією з узуальними словами або термінами. Серед головних потенційних типів виокремлено низку підтипів: морфологічний, семантичний, синтаксичний, телескопічний, абрєвіатурний та символний підтипи.

У НФТ трапляються одиниці КЛ, утворені за *морфологічним типом*, коли нетипові для англійської мови сполучення морфем утворюють одиницю КЛ. Серед складних квзітермінологічних поширеними є одиниці, утворені за моделлю Adv+N (*outworlder* [10]) та N+N (*thumb-recorder, translatorspecs* [9]; *seedship* [8]).

Похідні квзітермінологічні одиниці утворюються, здебільшого, за допомогою продуктивних словотвірних афіксів. Зокрема, одиниці КЛ утворено суфіксально (*DNAcism* [8]), префіксально (*pseudotravel* [9]), а також префіксально-суфіксальним способом (парасинтезом) із використанням основ відомих слів та афіксів (*cyberpsychotic*). За нашими спостереженнями, низка продуктивних афіксів є власне термінологічними, причому характерною ознакою є наявність назв з давньогрецькими й латинськими афіксами (*microterm* [10], *antinano* [9]).

Деякі основи, у тому числі інтернаціональні, у складі КЛ функціонують як префіксоїди чи суфіксоїди (початкові або кінцеві елементи складних слів). До продуктивних афіксів у науково-фантастичному тексті належать префікси **infra-**, **inter-**, **anti-**, **ultra-**, **hyper-**, **re-**) та префіксоїди **tele-**, **micro-**, **cyber-**, **nano-**, **astro-**, **neuro-**; суфікси **-er**, **-or**, **-ic**, наприклад: *telepresense, cyberpsychotic* [9], *infrascan, neuromancer* [7], *microflyer* [8].

Щодо семантики, то серед КЛ, утвореної афіксально, значну частину становлять іменники, які позначають істот, абстрактні поняття, процеси, прилади, продукти діяльності (*humanoid* [5], *microflyer* [6]).

Отже, словоскладання та афіксація є продуктивними словотвірними способами у НФТ, оскільки складають понад 13 % КЛ. Продуктивність морфологічного типу в НФТ пояснюють тим, що автори, описуючи вигадані цивілізації, орієнтуються на продуктивні словотвірні моделі, притаманні сучасній термінології.

Під час утворення слова за *семантичним типом* використовують існуючу форму слова, яка набуває нового значення. У досліджених нами НФ творах виявлено, що 5 % одиниць утворені у такий спосіб.

Фактичний матеріал засвідчив, що домінантним у процесі семантичного типу є спосіб метафоричного переосмислення значення. Семантичні трансформації слів починаються, коли автор науково-фантастичного твору номінує фантастичні об'єкти за допомогою одиниць, які існують у мові. КЛ такого типу представлено лексичними одиницями, які набули квазіспеціального значення у контексті НФТ.

Семантика загальноживаного слова-прототипу впливає на формування метафорично переосмисленої КЛ. Один з компонентів значення є спільним як для слова-прототипу, так і для квазіспеціальної лексичної одиниці семантичного типу. Наприклад, *mammoth* – як загальноживане слово, так і квазітермін мають спільний компонент значення ‘великий розмір’, оскільки квазітермін *mammoth* позначає тип військової техніки великих розмірів. Іншим прикладом є *rider* – програма, яка проникає у мозок андроїда та починає керувати ним. Ця квазіспеціальна лексична одиниця зберігає один з компонентів значення слова-прототипа (*rider* – вершник) ‘той, що спрямовує, керує’.

Чимало виокремлених одиниць КЛ утворено за *аббревіатурним типом*. Аббревіатурні назви зазвичай багатоелементні. Вони містять детальну характеристику предмета або явища. Серед поширених типів аббревіатур КЛ найуживанішими є ініціальні (*PET* – *Personal Electronic Thingie*, *SMEF* – *Spontaneous Massive Existence Failure* [6], *HZ* – *human zone* [9]).

Низку одиниць КЛ утворено за *телескопічним типом*, злиттям двох основ. Наприклад, трапляється КЛ, утворена способом злиття повної основи зі скороченою: *bellbot* (*bell* + *robot*) [9], *dermatrode* (*derma* + *electrode*) [7], *icecrete* (*ice* + *concrete*) [8]. Трапляється КЛ, утворена злиттям двох скорочених основ: *medicanics* (*medicine* + *mechanics*) [5]. У семантиці подібних лексичних одиниць переплітаються зміст і форма обох вихідних слів. Цей спосіб утворення імітує утворення деяких власне термінів. Наприклад, у мові існують економічні терміни *stagflation* (від *stagnation* + *inflation*), *Amex* (*American Stock Exchange*).

Як засвідчує дослідження, *синтаксичний тип* є найпродуктивнішим типом утворення квазіспеціальної лексики у НФТ (становить майже 56 % серед інших способів утворення КЛ). Синтаксичний тип представлено словосполученнями, які містять визначальні слова-атрибути, що у поєднанні з власне терміном конкретизують квазітермін. Наприклад, *cyberpsychotic loop*, *infraviolet translation sensors*, *cybernautic neutral pathway* [9], *quantum comedy* [8], *spinal-repair nano*, *nonlethal stun gun*, *robot rounds*.

Семантика квазіспеціальних словосполучень визначається наявністю «фантастичного» елементу значення, який може виникати під час використання у словосполученні одиниці КЛ, котра сама позначає фантастичне поняття: *epsilonic radiating aorist rod* (*тип пристрою, що використовують у виробництві енергії*) [6], *spinal-repair nano* (*наноробот, призначений ремонтувати хребтовий відділ інших роботів*) [10]. Одиниці *nano*, *epsilonic* є одиницями КЛ, що входять до складу словосполучень, вносячи в їхнє значення елемент фантастичності.

Найбільшу продуктивність синтаксичного словотвірного типу квазіспеціальної лексики НФТ, на нашу думку, можна пояснити загальною властивістю словосполучень з більшою художньою образністю, а також з більшою точністю передавати значення. Зокрема, квазітермінологічному словосполученню, як і власне термінологічному, притаманна експліцитність вираження поняття. При цьому вказується належність до певного класифікаційного ряду, що базується на родо-видовому співвідношенні понять. Наприклад, квазітермін *energy plasma weapon* [11] представлено словосполученням, у якому компонент *weapon* вказує на родову ознаку – зброю.

Поява квазіспеціального словосполучення передбачає розвиток семантичної структури компонентів. Такі семантичні модифікації слугують основою для творення конотативних



ознак. Вони збільшують прагматичну силу новоутворених одиниць. Крім того, експліцитнішою стає образність. У багатьох творах наукової фантастики використовується термін *робот*. Наприклад, у творі А. Кларка “Songs of Distant Earth” трапляються терміни *robot*, *house robot* та *general-purpose house robot*. Можна простежити, що з додаванням нових компонентів зміст власне терміна *robot* отримує фантастичний компонент, і зміст одиниці *house robot* уточнюється означаючим елементом *general-purpose*.

**Висновки.** Отже, особливість формування КЛ у науково-фантастичному тексті полягає у тому, що тут використовують не тільки узагальнені узусом словотвірні моделі. Спостерігаються одиниці КЛ, утворені за своїми специфічними моделями (оказіональний словотвірний тип). Продуктивним виявився потенційний тип, який імітує утворення термінів. Синтаксичний спосіб утворення КЛ є найпродуктивнішим підтипом, оскільки словосполучення здатні з більшою художньою образністю та більшою точністю передавати зміст квазітерміна. У перспективі дослідження: аналіз процесів входження одиниць квазіспеціальної лексики у мову.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вільховченко Н. П. Оказіональний спосіб формування квазіспеціальної лексики у науково-фантастичному тексті [Текст] / Н. П. Вільховченко // Молодий вчений. – 2016. – № 2. – С. 368-371.
2. Зацный Ю. А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: Англо-український словник / Ю. А. Зацный, А.В. Янков. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 360с.
3. Турчак О. М. Особливості структурно-семантичної характеристики складних оказіональних лексем (на матеріалі україномовної преси кінця XX століття) / О. М. Турчак // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер. : Філологічні науки. - 2013. - № 1. - С. 184-189.

#### СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ:

4. Bradbury R. The Veldt [Електронний ресурс] / R. Bradbury. – Режим доступу: <http://www.lib.ru / INOFANT>
5. Clarke A. The Songs of Distant Earth / A. Clarke. – London : Voyager, 2001. – 242 p.
6. Dietz W. Steelheart / William Dietz. – New York : Ace Books, 1998. – 324 p.
7. Gibson W. Neuromancer / W. Gibson. – New York : Ace Books, 1984. – 271 p.
8. Idle E. The Road to Mars / Eric Idle. – London : Bantam, 1999. – 309 p.
9. Jones T. Starship Titanic / Terry Jones. – New York : Ballantine Books, 1998. – 246 p.
10. McCaffrey A. Acorna's World / A. McCaffrey, E. Scarborough. – New York : Harper Collins Publishers, 2000. – 306 p.
11. Thies M. Inclusion // Bolos: Old Guard / M. Thies. – New York : Baen, 2001. – 135 p.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Надія Вільховченко** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Національного університету «Львівська політехніка».

*Наукові інтереси:* лінгвістика тексту, дискурсознавство, стилістика, методика викладання іноземних мов.

УДК 811.161.2'373.45:622

## ВІЙСЬКОВІ ТЕРМІНИ ЯК СКЛАДОВА ХУДОЖНІХ ЗАСОБІВ У ТВОРІ О. ДОВЖЕНКА „ПОВІСТЬ ПОЛУМ'ЯНИХ ЛІТ”

*Олена КОЛГАН (Слов'янськ, Україна)*

*Каміла САЛАХУТДІНОВА (Слов'янськ, Україна)*

*Стаття продовжує низку публікацій колективу авторів щодо проблем стилістичної термінології, яка сьогодні посідає одне з чільних місць щодо зацікавленості лінгвістів. В українському термінознавстві ще досі немає комплексного дослідження, у якому було б описано особливості функціонування наукових термінів у невластивих для них стилях сучасної української літературної мови, зокрема художньому. Актуальність статті зумовлена інтересом науковців до вивчення як специфіки вживання термінів військової справи, так і до особливостей ідіостилю Олександра Довженка. У праці проаналізовано військові терміни в названій кіноповісті й визначено особливості їх функціонування. Досліджено стилістичні фігури та художні тропи, які ввів до тканини прозового твору автор, умістивши до їх складу спеціальні слова, зокрема військові терміни. З'ясовано функцію цієї лексики в кіноповісті, якої надав їм талановитий прозаїк, урахувавши ідею, тематику, художній задум, покладені в основу аналізованого твору. Стаття має важливе практичне значення, її матеріали*

служуватимуть закріпленню відповідних умінь і навичок, відіграють певну вагому роль під час формування професійної компетентності на заняттях із таких навчальних дисциплін закладів вищої освіти, як: «Лінгвістичний аналіз художнього тексту», «Стилістика», «Основи термінознавства» тощо.

Кількісна характеристика виявлених стилістичних фігур і художніх тропів дозволила з'ясувати найбільш цікаві для письменника художні засоби і ті, до яких він звертається рідше. Проведений аналіз є важливим не лише щодо з'ясування особливостей уживання військових термінів у специфічному для таких лексем художньому стилі, а й становить цінність як матеріал, що розкриває особливості ідіостилу видатного українського прозаїка.

**Ключові слова:** військові терміни, художній троп, стилістична фігура, епітет, порівняння, метафора, персоніфікація, уособлення, іронія, метонімія, синекдоха, перифраз, літота, гіпербола, антитеза, оксюморон.

**Елена Колган, Камила Салахутдінова. Военные термины как составная часть художественных средств в произведении А. Довженко «Повесть пламенных лет».**

Статья продолжает ряд публикаций коллектива авторов по проблемам стилистической терминологии, которая сегодня занимает одно из центральных мест заинтересованностей лингвистов.

В украинском терминоведении до сих пор нет комплексного исследования, в котором было бы описано особенности функционирования научных терминов в несвойственных для них стилях современного украинского литературного языка, в частности художественном. Актуальность статьи обусловлена интересом ученых к исследованию как специфики употребления терминов военного дела, так и к особенностям идиостилия Александра Довженко. В работе проанализировано военные термины в названной киноповести и определено особенности их функционирования. Изучены стилистические фигуры и художественные тропы, которые ввел в прозаическое произведение автор, поместив в их состав специальные слова, в частности военные термины. Выяснено функцию этой лексики в киноповести, которой наделил их талантливый прозаик, учитывая идею, тематику. Художественный замысел, положенные в основу анализированного произведения. Статья имеет важное практическое значение, ее материалы послужат для закрепления соответствующих умений и навыков, сыграют существенную роль во время формирования профессиональной компетентности на занятиях таких учебных дисциплин высших учебных заведений, как: «Лингвистический анализ художественного текста», «Стилістика», «Основи термінознавства» и т.д.

Количественная характеристика выявленных стилистических фигур и художественных тропов позволила определить наиболее интересные для писателя художественные средства и те, к которым он обращается реже. Проведенный анализ важен не только для определения особенностей употребления военных терминов в специфическом для таких лексем художественном стиле, а и является ценным как материал, что раскрывает особенности идиостилия известного украинского прозаика.

**Ключевые слова:** военные термины, художественный троп, стилистическая фигура, эпитет, сравнение, метафора, персонификация, олицетворение, ирония, метонимия, синекдоха, перифраз, литота, гипербола, антитеза, оксюморон.

**Olena Kolgan, Kamila Salakhutdinova " Military Terms as a Constituent of Stylistic Devices in A. Dovzhenko's Work "The Story of the Flaming Years".**

The article continues a series of publications by the author's team on the problems of stylistic terminology, which today occupies one of the leading places in the linguists' interest. In Ukrainian terminology, there is still no comprehensive study in which it would be described the peculiarities of functioning of the scientific terms, which are not specific to them in the styles of the contemporary Ukrainian literary language, artistic in particular. The relevance of the article is determined by the interest of the scientists to study both the specificity of the use of the terms of military affairs and the features of the idiosyncrasy by OleksandrDovzhenko. The authors of the work analyze the military terms in the said cinematic story and specify the peculiarities of their functioning. The stylistic figures and artistic tropes that the author introduces into the fabric of the prose work, placing them into the set of the special words, the military terms in particular, are investigated. The function of this lexis in the cinematic story is determined, taking into account the idea, subject, artistic intention, which are the basis of the analyzed prose work. The article is of great practical importance; this material will serve to consolidate the relevant skills and abilities, it will play a significant role in the formation of professional competence in such academic disciplines of higher educational institutions as "Linguistic Analysis of Fiction Texts", "Stylistics", "Fundamentals of Terminology" and others.

Quantitative characteristics of the revealed stylistic figures and tropes have allowed to find out the most interesting artistic means from the author's viewpoint, and those to which he resorts less often. The analysis is important not only to clarify the peculiarities of the use of the military terms in such a specific style, but also as a material that reveals the peculiarities of the idiosyncrasy of the prominent Ukrainian fiction writer.

**Key words:** military terms, trope, stylistic figure, epithet, comparison, metaphor, personification, detachment, irony, metonymy, synecdoche, periphrasis, litotes, hyperbole, antithesis, oxymoron.

Найпоширенішим прийомом уведення термінів у невластивий для них художній стиль є уживання їх у тексті в прямому номінативному значенні. Л. Лисиченко зазначила: «Одним із найважливіших складників лексичного значення, який визначається переважною більшістю мовознавців, є відношення до явищ об'єктивної дійсності» [11, с. 13]. Цим, зокрема, пояснюють функціонування спеціальної лексики в текстах художніх творів.

Досліджуючи мову творів різних письменників, доходимо висновку, що митці слова досить широко застосовують художньо-виражальні засоби, складовими яких є терміни певної галузі знань. Зазначимо, що спеціальні слова в мові художньої літератури, переважно, втрачають свою стилістичну нейтральність, набуваючи конотацій, емоційного забарвлення тощо. Зрозуміло, що це вможливлено використанням різних індивідуально-авторських способів і прийомів створення образності в умовах певного контексту.

П. Гриценко наголосив, що «Темпи оновлення української термінології та термінографії вимагають поглиблення теорії термінознавства, вивільнення від за давнених стереотипів щодо визначальних ознак термінів: адже термін як складний мовний феномен відкриває для дослідника нові грані, особливо за умови посилення уваги до його функціонування» [6, с. 6].

Н. Яценко зауважила, що «Функціональне термінознавство – напрям у термінознавстві, який вивчає функціонування термінів у текстах різних стилів та жанрової належності, їх комунікативне спрямування, стилістичну диференціацію та особливості перекладу» [14, с. 40].

Уживання термінів у творах художньої літератури зумовлене тим завданням, яке ставить автор, його фаховістю, життєвим досвідом, естетичними вподобаннями тощо.

Питання стилістичного функціонування термінології в прозових творах присвячено зокрема розвідки Л. Бублейник [2], С. Бузько [3], Г. Городиловської [5] та ін.

Так, Л. Бублейник вивчала функціонування термінів у романі П. Загребельного «Розгін». Дослідниця, проаналізувавши специфіку вживання термінів у мові твору, зауважила, що «термін в художньому мовленні зазнає суттєвих змін, випадаючи з лексичної системи відповідної галузі, метафорично переосмислюючись» [2].

С. Бузько, вивчаючи функціонування науково-термінологічної лексики в українських постмодерних текстах, наголосила, що «...виступаючи експресивними відповідниками загальноживаних слів, термінолексеми підкреслюють певну орієнтацію постмодерністських текстів на елітарність та інтелектуальність» [3, с. 10].

Г. Городиловська в розвідці «Стилістичне використання хімічної термінології в художньому тексті (на матеріалі історичних творів Романа Іваничука)» дійшла висновку, що «хімічну лексику Роман Іваничук використовує в прямому значенні, тобто у звичній для неї функції номінації, а також у стилістично-виражальному значенні, як образотворчий засіб. Тому, з одного боку, вона виконує інформативну роль і несе потрібну у творі наукову інформацію, а з іншого – функціонує як стилістичний засіб» [5, с. 64-68].

Ж. Красножан у статті «Функції детермінологізованих лексем у художньому тексті» зазначила, що «...термінологічна лексика, яка є органічним компонентом нехудожніх стилів, посилено проникає до стилю художньо-белетристичного у різноманітних жанрах, у тому числі і до жанру поетичного, поступово зміцнюючи там свої стилістично-виразові позиції» [10].

Є. Дейснер у праці «Музична термінологія у художніх творах сучасних англійських письменників» наголосила, що «Кількість термінів, які можна використати для створення засобів виразності, досить обмежена. І основною їх характеристикою має бути доступність. Якщо слово незрозуміле читачу, навряд чи він зможе досягнути художній ефект, на створення якого розраховував автор. Вихід один – оперувати поширеними і сучасними термінами, що не належать до вузькопрофесійних сфер» [7, с. 25].

Останнім часом стилістична термінологія стала одним із найбільших зацікавлень українських лінгвістів, проте уживання термінів військової справи у творах української літератури дотепер є недостатньо вивченим.

У вітчизняному термінознавстві є лише кілька розвідок, у яких досліджено особливості використання військових термінів у текстах прози чи поезії [1, с. 9; 12; 13].

Актуальність статті визначено підвищеною увагою філологів до текстів українських творів та необхідністю ґрунтовного вивчення, зокрема їх мови.

Мета дослідження – провести лінгвістичний аналіз лексики кіноповісті «Повість полум'яних літ» О. Довженка щодо специфіки функціонування в ній термінологічної лексики. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

– простежити вживання термінів у номінативній функції та в образно-переносному значенні у творі О. Довженка «Повість полум'яних літ»;

– виявити основні стилістичні засоби в названій кіноповісті, до складу яких уходять військові терміни.

Відповідно до мети й завдань дослідження в роботі застосовано описовий метод.

У кіноповісті О. Довженка «Повість полум'яних літ» використано термінологічні одиниці військової справи, які виступають переважно в прямому номінативному значенні, але трапляються у творі й військові терміни, що набувають нового семантичного забарвлення. Автор талановито використовує їх для образності твору. С. Дорошенко зауважив, що «Говорити образно означає вживати слова в незвичному, тобто не в прямому, а в переносному значенні» [8, с. 125].

Під час дослідження нами виявлено 336 військових термінів із різною частотністю уживання, із яких 211 – терміни-слова, а 125 – терміни-словосполучення.

Образності, традиційно, досягають у літературних творах через використання художніх засобів. Особливістю аналізованого твору є введення спеціальної лексики до складу художніх тропів і стилістичних фігур. У досліджуваному тексті нами виокремлено 104 речення, до складу яких уведено одиниці військової лексики.

Зокрема, у названій кіноповісті терміни військової справи входять, наприклад, до складу:

персоніфікації (16 прикладів): На них *рушили нові хвилі автоматників*, і хоч незабаром усі вони до одного були вбиті чи поранені, ніхто не відступав [Д, с. 52]; Конвоїри кинулись до розвалені печі, що стояла посеред городу, звідки й *ішла стрільба* [Д, с. 129]. Персоніфікація сприяла зображенню неживих явищ як живих, створивши колоритні сцени військових подій;

метафори (15 прикладів): У злобне гарчання заневоленого ефіру вривались *недоречні мелодії пеленгів*, люті вигуки атакуючих, заклики, накази на мовах великих народів [Д, с. 46]; З заходу нескінченним потоком ішли зустрічні машини з безліччю *слідів війни* на своїх забризканих кузовах [Д, с. 107]. Термінологія військової справи, яку введено до метафоризованих структур, надає кіноповісті «Повість полум'яних літ» образно-експресивного забарвлення;

перифразу (14 прикладів): *Ненависть воюючих була такою великою*, незліченні маси обох сторін так пристрасно жадали загибелі одна одній, *убитих було так багато, що смерть часом ніби відмовлялась приймати загиблих*, і тоді вони ніби проламували вутлий човен життя і здавалось, силою поринали в небуття нескінченними Дантовими рядами [Д, с. 116]; Якби матері Західної Європи поглянули на обезумілих своїх синів – брудних, неголених, нещасних, що *загубили злочинну свою зброю* на широких степах України! [Д, с. 128]. Автор ужив військові терміни в складі перифразу, щоб привернути увагу читача до величності оспівуваних подій;

іронії (14 прикладів): *Особисто я не з Америки прибув, а з фронту*, – сказав Орлюк, звертаючись до Романа [Д, с. 106]; З нього *такий великий генерал* вийде, *що не те що Гітлер – сам нечистий проти нього не встоїть!* [Д, с. 131]. Прозаїк влучно ввів терміни військової справи до складу іронії задля надання гумористичного елемента під час опису певних дійових осіб роману з метою надання характеристики місцевого народного колориту;

гіперболи (11 прикладів): Та назбирав *війська аж землі важко*, – Святий вечір! [Д, с. 72]; Ні, я *подолаю все на світі присягою* своєю [Д, с. 75]. Автор вдається до використання гіперболізації для привертання уваги, підсилення враження від прочитаного;

метонімії (10 прикладів): Ви стоїте перед *військовим трибуналом* [Д, с. 48]; І ніколи не загинеш, наша земле, поки *тримає зброю Батьківщина*, хоч одна пара... [Д, с. 49]; Тоді з флангу *вдарив кулеметник* [Д, с. 51]. Письменник уживав військові терміни, які входять до складу метонімії, щоб надати мові твору яскравішого експресивно-образного значення;

порівнянь (8 прикладів): Молодий *солдат* оглянувся на груддя тліючих руїн і, ніби вражений раптом величезністю перейдешого шляху, застиг, як *пам'ятник* [Д, с. 45]; Ні на що вже не потрібні, пошматовані *гусениці*, *поблискували сталевую лускою, наче побиті*

велетенські змії [Д, с. 148]. Прозаїк вмістив терміни військової справи до складу порівнянь для посилення експресивної функції тексту;

уособлення (8 прикладів): Роман уперше за п'ятдесят років життя до кінця зрозумів, що в *перемозі сьогодні заховане життя*, весь його вирішальний зміст і життя [Д, с. 107]; Він зажадав подвигу, захотів *побратися з перемогою* [Д, с. 107]. Письменник вдало застосовував уособлення, ставлячи за мету створити оригінальні картини військового життя;

епітета (7 прикладів): Наводив переправи по горло в воді, під *диявольським обстрілом*, серед битої криги [Д, с. 70]; За *невмолимими законами війни*, після небачених пожарів наших міст спалахнуть аж до неба ворожі міста [Д, с. 85]; Щоб ваші *гармати були страшні*, а голоси ваші завжди людяні [Д, с. 101]. Військові терміни автором ужито в кіноповісті в складі епітетів задля того, щоб надати експресивного забарвлення мові твору;

оксюморона (4 приклади): *Щастя померти в бою* [Д, с. 75]; Іншим часом, за інших обставин, довго, певно, оплакували б вони цю страшну втрату свого роду, але *війна – теж життя* [Д, с. 90-91]; *Медаль і сльози – все в одну купу!* [Д, с. 103]; *Судиться* сучасне з минулим, людське й *геройське з нікчемним і злочинним* [Д, с. 122]. Автор влучно ввів до тканини власного твору цей виражальний засіб задля підвищення в читача емоційності;

синекдохи (2 приклади): Всі чотири *українських фронти* від поліських боліт до самого Чорного моря *знялись* помахом єдиної руки й *рушили* на захід [Д, с. 116]; Тоді чотири *українських фронти відокремились* від своєї техніки лише легкою зброєю й *пішли* наперекір стихіям і воєнним доктринам *громити ворога* й гнати його так, як не гнав ще ніхто ніколи [Д, с. 116]. Прозаїк використовував терміни військової справи, що входять до складу синекдохи, для увиразнення мови твору;

антитези (2 приклади): *Не музику дарувала вам, а гуркіт гармат, і не квіти, а полум'я пожеж*, і трупний сморід замість пахоців цвіту! – сказав генерал з глибоким почуттям, згадавши, мабуть, щось дороге в своєму житті, – чи то чесну молодість свою, чи героїчну смерть свого сина лейтенанта Віталія... [Д, с. 98]; *То війна, а це життя* [Д, с. 150]. Автор талановито застосовує антитезу задля наочності радикальної протилежності названих понять;

літоти (1 приклад): В нього ніби крила виростили, і уява грала з таким запалом, що *перемога*, яку великі маршали *бачили в підзорну трубу* десь далеко попереду, здавалась йому такою близькою, аж він чув на собі її подих [Д, с. 64]. Письменник ужив цей прийом, щоб якомога образніше показати, наскільки легкою та швидкою, близькою бачив керівний склад армії майбутню перемогу.

Отже, як бачимо, О. Довженко досить широко вводив військові терміни до тканини «Повісті полум'яних літ» як у прямому значенні, так і вміщуючи їх до складу художньо-виражальних засобів власного твору. Найбільше прикладів нами виявлено із функціонуванням термінів військової справи у складі персоніфікації, а найменше – 1 приклад – у складі літоти. В аналізованому нами творі такого засобу як алегорія, до складу якої входить військовий термін, не виявлено.

У перспективі дослідження – вивчення синтаксичної структури термінів військової справи в кіноповісті О. Довженка «Повість полум'яних літ».

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Банзерук О. В. Військова лексика в історичній прозі П. Куліша [Текст] / О. В. Банзерук, Ю. О. Шакура // Література та культура Полісся : Збірник наукових праць / Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя. – 2010. – Вип. 59 : Спадщина П. Куліша і її роль у розвитку української мови, літератури та культури. – С. 15-21.
2. Бублейник Л. В. Терміни в романі П. Загребельного «Розгін» / Бублейник Л. В. // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine13-5.pdf> – Заголовок з екрану.
3. Бузько С. А. Функціонування науково-термінологічної лексики в українських постмодерних текстах / Бузько С. А. // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 105. – Вип. 92. Філологія. Мовознавство. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 9-12.
4. Василькова Л. М. Функціонування лексики кримінального права в писемних пам'ятках Київської Русі / Василькова Л. М. // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2009. – Вип. VIII. – С. 84-88.
5. Городиловська Г. Стилiстичне використання хiмiчної термiнологiї в художньому тексті (на матерiалi iсторичних творiв Романа Iваничука) / Галина Городиловська / Городиловська Г. // Вiсник: Проблеми української термiнологiї. – Львiв: Нацiональний унiверситет «Львiвська полiтехнiка». – 2011. – № 709. – С. 64-68.

6. Гриценко П. Сьогодення українського термінознавства / П.Ю. Гриценко // Термінологічний вісник : 36. наук. пр. – К.: ІУМ НАНУ, 2011. – Вип 1. – С. 5-6.
7. Дейснер Є.В. Музична термінологія у художніх творах сучасних англомовних письменників / Дейснер Є.В. // Science and Education a New Dimension. Philology, II(4), Issue: 24, 2014. – С. 25-27.
8. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки усного мовлення: навчальний посібник / С.І. Дорошенко. – 2-е вид., перероб. і доп. – Харків: «ОВС», Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2002. – 144 с.
9. Дубинець З.О. Військова лексика в кіноповісті Р. Іваничука «Мальви» / Дубинець З.О. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «Філологія». – Випуск 73. – Збірник наукових праць. – Х., 2015. – С. 169-172.
10. Красножан Ж.В. Функції детермінологізованих лексем у художньому тексті / Красножан Ж.В. // Науковий вісник ХДУ. Серія “Лінгвістика”, випуск 9. – Херсон, 2009. – С. 176-178.
11. Лисиченко Л.А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти / Л.А. Лисиченко. – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 272 с.
12. Яценко Н. Військова лексика в історичних кіноповістях Ліни Костенко / Н. Яценко // Дивослово, березень 2000, №3 (517). – С. 30-32.
13. Яценко Н. О. Історизми в кіноповісті П. Куліша „Чорна рада” (назви одягу та козацької атрибутики) / Н.О. Яценко // Дивослово. – 1998. – № 5. – С. 15-17.
14. Яценко Н.О. Функціонально-стильовий напрям у українському термінознавстві кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. / Н. О. Яценко // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки. – 2011. – Кн. 2. – С. 40-45.

#### ДЖЕРЕЛА

Д – Довженко О.П. Вибрані твори / [Упоряд. і авт. вступ. ст. К.Т. Кутковець]. – Львів: Каменяр, 1980. – С. 43-150.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Олена Колган** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

*Наукові інтереси:* українська гірничо-термінологія, термінологічна стилістика, проблеми термінологічного перекладу.

**Каміла Салахутдінова** – магістр філології, випускниця Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет».

*Наукові інтереси:* функціональна семантика лексичних одиниць, семантична адаптація полонізмів у сучасній українській літературній мові.

УДК 811.161.2'371: 81'42

## ТЕКСТОТВІРНА ФУНКЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ У ДРАМАТУРГІЙНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ДРАМИ М. КУЛІША «НАРОДНИЙ МАЛАХІЙ»)

**Ольга КРИНИЦЬКА (Івано-Франківськ, Україна)**

*У статті розкрито текстолінгвістичний потенціал комунікативних стратегій. З'ясовано, що текстотвірна функція комунікативних стратегій полягає в тому, що вони пов'язані з основними категоріями тексту як лінгвістичного явища: антропоцентричність – декодування інтенцій дійових осіб драми, закладених в основу їх комунікативних стратегій, виявляє когнітивні та психологічні особливості героїв, мотиваційні і прагматичні чинники їх поведінки; інформативність – комунікативні стратегії персонажів акумулюють гетерогенну багатоканальну інформацію, що розкриває експліцитний та імпліцитний пласти драми; інтенційність – особливості розгортання персонажних комунікативних стратегій формують комунікативний смисл на рівні всього тексту; модальність – комунікативні стратегії персонажів латентно сприяють виявленню авторської позиції; членованість – на основі реалізації різноступеневих персонажних інтенцій, що визначають комунікативні стратегії, можна виокремити ієрархічно впорядковані текстові сегменти, важливі для структурування драматургічного тексту на окремі теми, підтеми і т.д.; динамічність – зміна комунікативної стратегії внаслідок появи нової інтенції персонажа зумовлює семантико-прагматичну еволюцію драматургічного тексту; когезія – узгодженість реплік за іллокутивною функцією забезпечує зовнішню зв'язність текстових фрагментів; когерентність – глобальна інтенція персонажа актуалізується на різних етапах розвитку сюжету і визначає розгортання персонажної комунікативної стратегії, зумовлюючи внутрішню зв'язність драматургічного тексту; цілісність – внаслідок синтезу інтенційних вузлів художнього діалогу, встановлених на основі аналізу персонажних комунікативних стратегій, тактик і ходів, виникає комунікативно оформлена завершена структура – драматургічний текст.*

**Ключові слова:** комунікативна стратегія, драматургійний текст, антропоцентричність, інформативність, інтенційність, модальність, членованість, динамічність, когезія, когерентність, цілісність.

**Ольга Криницька. Текстотворительная функция коммуникативных стратегий в драматургическом тексте (на материале драмы М. Кулиша «Народный Малахий»).**

В статье раскрыт текстолингвистический потенциал коммуникативных стратегий. Установлено, что текстотворительная функция коммуникативных стратегий заключается в том, что они связаны с основными категориями текста как лингвистического явления: антропоцентричность – декодирование интенций действующих лиц драмы, заложенных в основу их коммуникативных стратегий, обнаруживает когнитивные и психологические особенности героев, мотивационные и прагматические факторы их поведения; информативность – коммуникативные стратегии действующих лиц аккумулируют гетерогенную многоканальную информацию, раскрывающую эксплицитный и имплицитный пласты драмы; интенциональность – особенности воплощения коммуникативных стратегий действующих лиц формируют коммуникативный смысл на уровне всего текста; модальность – коммуникативные стратегии персонажей латентно способствуют выявлению авторской позиции; членованность – на основе реализации эволюционно драматургического текста; когезия – согласованность реплик по иллокутивным функциям обеспечивает внешнюю связность текстовых фрагментов; когерентность – глобальная интенция действующих лиц актуализируется на различных этапах развития сюжета и определяет направление их коммуникативных стратегий, вызывая внутреннюю связность драматургического текста; целостность – вследствие синтеза интенциональных узлов художественного диалога, установленных на основе анализа коммуникативных стратегий, тактик и ходов персонажей, возникает коммуникативно оформленная структура – драматургический текст.

**Ключевые слова:** коммуникативная стратегия, драматургический текст, антропоцентричность, информативность, интенциональность, модальность, членованность, динамичность, когезия, когерентность, целостность.

**Olha Krynytska. Text-Creating Function of Communicative Strategies in Drama Text (on the material of drama “Narodnyy Malahiy” by Mykola Kulish).**

Communicative strategies are organic components of drama text and they have the potential to form the literary text and to organize it on different levels. In the article, the textual function of characters' communicative strategies in drama text is investigated. On the material of drama “Narodnyy Malahiy” by Mykola Kulish it is proved that character's communicative strategies are related to the main categories of the text as a linguistic phenomenon, such as anthropocentricity, informativity, intentionality, modality, partition, dynamics, cohesion, coherence and integrity. Decoding of the characters' intentions in drama, which determine their communicative strategies, reveals the cognitive and psychological features of the characters. Besides, it discloses motivational and pragmatic factors of their behaviour. Therefore anthropocentricity of literary text is provided by means of communicative strategies. Characters' communicative strategies accumulate heterogeneous multichannel explicit and implicit information and provide informativity of the text. Intentionality as a universal text category is also provided by means of communicative strategies since the way the characters' communicative strategies are implemented form communicative meaning at the level of the entire text. Characters' communicative strategies latently contribute to the disclosure of the author's position, providing text modality. Partition in drama text is based on the implementation of multi-stage characters' intentions. They form hierarchically ordered textual segments that are important for structuring the dramatic text into separate parts. The change of characters' communicative strategy as a result of the emergence of new intention provides the semantical and pragmatical evolution of drama text and therefore its dynamics. Illocution that coordinates the literary dialog ensures the external connection of the text fragments and consequently cohesion of the text. Coherence of drama text is based on global characters' intentions that are actualized at different stages of the plot progression and determine their communicative strategies. Connecting all characters' intentions, which are revealed by the analysis of their communicative strategies, in one picture provides integrity of drama text.

**Key words:** communicative strategy, drama text, anthropocentricity, informativity, intentionality, modality, partition, dynamics, cohesion, coherence, integrity.

У побудованому автором текстуальному утворенні вибір та розгортання комунікативної стратегії (КС) – оптимальної реалізації інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування [1] – у процесах інтеракції персонажів регулюється відповідно до художнього задуму. Комунікативна стратегія в аспекті „намір – зміст, що передається, – дискурс (текст), у якому втілюється” акумулює глобальний обсяг смислового заряду художнього тексту і несе особливе функціональне навантаження. З одного боку, проблема комунікативної стратегії закорінена в інтенційності мовця і повинна розглядатись насамперед лінгвістичною прагматикою та дотичними науками гуманітарної сфери: психологією, соціологією, аксіологією та ін.. З іншого – стратегії мовленнєвого спілкування втілюються у мовленнєвих актах, тобто в конкретних комунікативних вчинках, які

визначаються найважливішими складниками, „енергетичними рушіями” повідомлень. Останні, в свою чергу, формують дискурси (тексти) як категорії спілкування, а тому передбачають контроль і добір власне мовних засобів для своєї реалізації, що відкриває можливості суто лінгвальної специфіки їх дослідження.

Драматургійний текст вирізняється особливим способом організації літературної інтеракції автора й читача, оскільки він сам по собі співвідносний із комунікацією, в якій беруть участь суб’єкти „тройкого виду” [7, с. 36]: це, по-перше, мовець (персонаж), по-друге, його партнер – слухач, який готовий заговорити сам, по-третє, реципієнт (читач або глядач), який заплановано не втручається у текстову комунікацію. Окрім того, драматургійне мовлення має подвійну адресацію: герої драми спілкуються як один з одним (безпосередньо), так і з реципієнтом (опосередковано). Персонаж, учасник драматургійної дії, непрямо здійснює адресацію автора до читача.

У драмі двоадресатність і трисуб’єктність мовленнєвої комунікації є обов’язковою умовою, що визначає цілісний і неповторний образ тексту. Драматург покладається на такі форми мовлення, які дозволяють персонажеві звертатися одночасно до партнерів у дії п’єси та читачької аудиторії. У такому ключі надзвичайно важливим постає завдання ефективної організації комунікативних актів з метою оптимального втілення й реалізації комунікативних стратегій як синкретичних смислових надбудов текстової семантики, що охоплюють першопочтових комунікації (первинні інтенційні імпульси) та кінцеву експліковану реалізацію інтенцій мовними засобами (що є безпосередніми конструктивними елементами художнього тексту). Таким чином, контроль і вибір дієвих ходів спілкування та гнучкої їх видозміни в конкретній ситуації інтерактивної взаємодії героїв є першорядним завданням автора щодо організації текстової комунікації.

Незважаючи на широкий спектр мовознавчих досліджень, пов’язаних із текстом (праці Р. Барта, С. Єрмоленко, В. Кухаренко, В. Лукіна, А. Мойсієнка, А. Науменка, О. Падучевої, Л. Ставицької та ін.), велика кількість проблем характеризуються суперечливістю у їх тлумаченні, деякі з них перебувають на периферії наукового аналізу. До останніх належить і проблема внутрішньотекстової комунікації, зокрема дія і вплив комунікативних стратегій на способи творення й реципіювання художнього тексту. У вітчизняній лінгвістиці поки що немає самостійного дослідження, яке б розкривало текстолінгвістичні потенції комунікативних стратегій як органічних компонентів художнього цілого.

**Мета статті** – розкрити текстолінгвістичний потенціал комунікативних стратегій як органічних компонентів драматургійного тексту. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) виявити текстові категорії, пов’язані з реалізацією комунікативних стратегій у драматургійному тексті; 2) визначити роль комунікативних стратегій у забезпеченні кожної текстової категорії.

На матеріалі драматургійного тексту доводимо, що комунікативні стратегії організовують текст на внутрішньому й зовнішньому рівнях, реалізують основні категорії тексту як лінгвістичного явища (цілісність, зв’язність, ситуативність, інтенційність, інформативність, модальність, динамічність тощо), а також забезпечують ознаки, які характеризують текст як результат (і засіб) комунікації (смислової, комунікативної й тематичної єдності тексту). Для обґрунтування наведених положень візьмемо фрагменти драми М. Куліша «Народний Малахій»:

*Кум (рукою, знов як булавою). Спокійно! Не зразу, кажу! Порядок даю: перше — я промову скажу, далі канарка, "Милость мира", сльози і курка. Глядіть лишень не збийтесь! Я знак покажу.*

*Кожне пошепки собі повторило: Промова, канарка, "Милость мира", сльози і курка. «...»*

*Кум (глянув на всіх. Тихо). (1) Промова. (Голосно). Слухай, Малахіє, — не тільки ти, а всі, хто в домі сему суці! Гадалося нам, що доживеш ти безмалахольно свого віку і сконання життя вчиниш на руках у нас, у друзів, і ми за труною твоєю підемо, співаючи: "Святий Боже, Безсмертний, помилуй нас..." (2) Випийте води, Тарасовно!*

*Тарасовна (випила води. Ледве вимовила). Я ж не виживу сама, помру я, Маласику...*



*Йще хтось хотів випити води, та кум, строго зиркнувши, графина заткнув.*

*Кум. Як ідеш, то оглянься, подивись, як сумує жона твоя та й доньки похилились, немов вербиноньки над ставом у степу... (3) Ти глянь, канарка — і та засумувала!*

*Малахій (підійшов до клітки. Замисливсь. Затаїли всі дух. Зняв клітку). Отак і я сидів, отак у клітці життя свого найкращі роки стратив (до вікна та й пустив канарку). Лети, пташко, і ти в голубую даль. (Повернувся до всіх). Прощайте!*

*Кум (4) (показавши знак тенорові, до Малахія). Куме, не ходи, бо загинеш!...*

*Любуня заграла на фісгармонію, тенор руками, як крилами, махнув і залунало: "Милість мира жертву хваленія" (Дехтярьова). Малахій спинився, хотів щось промовити, та бас не дав: покрити усі голоси й фісгармонію, аж жили на шиї набрякли — вивів: "Імами ко Господу".*

*Малахій (болісно усміхнувшись, до кума). От і повимітав з душі павутиння релігії, а не знаю, чого мене спів цей так чудно тривожить...*

*Хор далі: "Достойно і праведно єсть поклонятися Отцу, і Сину, і Святому Духу, Тройце єдиносущней і нераздельней..."*

*Кум. У неділю, куме, в церкві співатимуть оце "Милість мира" хіба так! Зоставайся з нами! (Узяв Малахія за руку, налагодивсь вже торбину з нього зняти).*

*Малахій (раптом зчужся). Пустити! Геть спів цей отруйний! Замовчіть!*

*(5) Раптом ускочила старша дочка з убитою куркою: Мамонько! Папонько! Курку нашу вбито! (Тиша нависла.)*

*Кум (до Малахія). Що, куме! Ще й з двору не вийшов, а вже вороги твої дибки пішли. То я б, тобою бувши, не подарував цього Тухлі довіку. Зараз би по міліцію і на суд... [3, с. 120-125]*

Декодування глобального задуму дійових осіб драми на підставі лінгвальних особливостей комунікативного акту виявляє когнітивні та психологічні особливості героїв, аргументує мотиваційні і прагматичні фактори мовної поведінки комунікантів, адже «принципово можливо на базі мовленнєвих слів здійснювати «зворотний хід» до наміру» [2, 80]. У такому ракурсі КС героїв забезпечують *антропоцентричність* художнього тексту, а також його *інформативність* – акумулюють гетерогенну багатоканальну інформацію, що розкриває змістово-фактуальний, змістово-концептуальний та імпліцитний пласти драми.

Лінгвістичний аналіз КС дає змогу реконструкції інтенцій за її мовними складниками, виступаючи як один із прийомів інтенцій-аналізу – переведення конкретного матеріалу дискурсу у формування мовленнєвих намірів. У драматургійному тексті вихід в інтенційну площину персонажів надзвичайно важливий, бо саме тут акумульовані концептуальні вузли та детермінанти динаміки художньої комунікації. Зіткнення персонажних інтенцій у драмі, окреслене розгортанням КС героїв, є рушієм конфлікту і формує комунікативний смисл текстового рівня – латентно виявляє авторську позицію, проектує його задум, реалізуючи у тексті категорію *інтенційності, прагматичної направленості та модальності*, які повною мірою розкриваються при інтеграції та систематизації іллокутивних векторів всіх мовленнєвих актів.

Поява нової або зміна попередньої установки кардинально впливає на КС, трансформуючи КТ як спосіб її реалізації відповідно до інтенції-рушія. У зв'язку з цим виникнення нового інтенційного сигналу становить переломний момент художнього дискурсу, засвідчуючи формування нового блоку стратегічно-тактичного наративу, і є запорукою *членованості* як визначальної текстової категорії. У такому ракурсі драматургійний текст виступає ієрархічною структурою тематико-діалогічних блоків (структурно й семантично пов'язаних і взаємозумовлених реплік у межах художнього дискурсу [6, с. 7]), виокремлених на основі реалізації різноступеневих персонажних інтенцій – стратегічних, тактичних, «ходових». Наведені фрагменти тексту об'єднані у два тематико-діалогічних блоки на базі глобальних персонажних інтенцій, закладених в основу КС, – *директива/ підкорення і переконання/ відмова*. У другому тематико-діалогічному блоці виділяємо дрібніші сегменти, позначені тактичними задумами (всього 5), парадигма яких визначена героєм у першому блоці. При розгляді всієї драми з'ясовується, що «автосемантия

окремих частин поступово спадає при його розгортанні і в загальному випадку прямує до нуля в кінці: всі фрагменти інтегруються, зв'язуються в єдине когерентне ціле» [4, с. 76]. Зіставлення семантики інтенційних вузлів художнього тексту дозволяє констатувати еволюцію прагматичного компонента дискурсу та простежити текстову динаміку.

Розуміння художнього задуму та поступальний рух інтеракції автора і читача виникає в результаті синтезу усіх інтенційних ланок художнього діалогу, обґрунтованих і вичленованих на основі аналізу КС і КТ, зокрема їх лінгвістичного аспекту, забезпечуючи зв'язність і цілісність як основні текстові категорії. Почергово реалізовані на різних етапах драматургійного тексту постановка стратегічної цілі, іллокутивно закріплена директивною, і втілення персонажної КС Кума *переконання* виступають скріпою змістового плану тексту, проєктують у ньому проспективно-ретроспективні відношення, забезпечуючи його різноступеневу внутрішню зв'язність – як у межах одного комунікативного акту дійових осіб, так і між окремими інтерактивними блоками комунікативної взаємодії героїв. Глобальна зв'язність проявляється через ключові слова, які тематично й концептуально об'єднують текст і його фрагменти, – *промова, канарка, «Милість мира», сльози, курка*.

Локальна зв'язність визначається міжфразовими синтаксичними зв'язками (регулярністю звертань або тотожністю їх референції, тобто співвідношенням слів (імен та їхніх замісників) з одним об'єктом, – *Малахіє! Маласику! Куме! Папонько!*; видо-часовими формами дієслів – імперативи *не ходи, зоставайся, глянь, слухай, оглянься, подивись*; концентрацією спонукальних окличних речень та ін.). Когезія текстових фрагментів забезпечується також узгодженістю реплік за іллокутивною функцією, правилом іллокутивної зв'язності реплік діалогу, за якими після запитання йде відповідь, за наказом слідує його виконання або відмова тощо, внаслідок чого утворюється діалогічна єдність тексту.

Зауважимо, що власне цілісність – кінцевий результат усіх видів зв'язності тексту, а кожна інша зв'язність дає іншу цілісність [5, с. 72] – веде текст до змістової й комунікативної організації, а «інтенційний характер завершеності (цілісності) тексту, що залежить лише від автора, повідомляє їй модальну та прагматичну направленість» [4, с. 82]. Властивістю художнього тексту, на думку Р.Якобсона, є спрямування текстового повідомлення саме на себе, його авторефлексивне відношення, що реалізує поетичну функцію тексту, яка «проєктує принцип еквівалентності з осі селекції на вісь комбінації» [8, с. 204]. «Принцип проєкції» відповідає своїй онтології, яка є не художнім текстом, а текстопороджувальною стратегією мовця [5, с. 320]. З такого погляду текст постає, на нашу думку, як окрема масштабна КС, а його зв'язні фрагменти – розгортання і зіткнення КС персонажів – є засобами втілення глобальної інтенції автора, його комунікативними тактиками й ходами.

**Висновки.** Стратегії спілкування реалізують ознаки тексту як результату (персонажні КС) і засобу (текстові КС) комунікації, забезпечують смислову, комунікативну й тематичну єдність тексту. Комунікативні стратегії як органічні компоненти драматургійного тексту актуалізують основні категорії тексту як лінгвістичного явища – антропоцентричність, інформативність, інтенційність, модальність, членованість, динамічність, когезію, когерентність і цілісність. Текстотвірна функція КС не вичерпує весь рольовий потенціал КС у драматургійному тексті. Матеріал дослідження показує, що КС здатні також регулювати динаміку конфлікту у драмі та є ключовими для створення художнього образу. Розкриття повного функціонального навантаження КС у художньому тексті є перспективою подальших наукових розвідок.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф.С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М.: УРСС, 2003. – 286 с.
3. Куліш М. П'єси / Микола Куліш. – К.: Наукова думка, 2001. – 368 с.
4. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту / В.А. Кухаренко. – Вінниця: НОВА КНИГА, 2004. – 272 с.
5. Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории. Аналитический минимум / В.А. Лукин. – М.: Ось-89, 2005. – 560 с.

6. Сафонова Н.М. Суб'єктивна модальність у діалозі та полілозі сучасної української драми (семантика та прагматика): авт. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Українська мова» / Н.М. Сафонова. – Донецьк, 2001. – 20 с.

7. Хализев В.Е. Драма как род литературы: Поэтика, генезис, функционирование / В.Е. Хализев. – М.: Изд-во МГУ, 1986. – 259 с.

8. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика / Р.О. Якобсон // Структурализм: "за" и "против". – М.: Прогресс, 1975. – С. 193-230.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ольга Криницька** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету.

*Наукові інтереси:* комунікативна лінгвістика, прагматика, лінгвістика тексту.

УДК 81'42: 821.112.2

## «ЛЕТТИПАРК» ЮДИТ ГЕРМАНН: ЕСТЕТИКА МІНІМАЛІЗМУ

**Марина ЛІТВІНОВА (Сєверодонецьк, Україна)**

*У дослідженні визначені та проаналізовані основні ознаки мінімалістичного тексту у сучасній європейській та американській літературі. Основна увага приділена питанню реалізації естетичної парадигми мінімалізму у творчості представниці нової хвилі у німецькій літературі «Neue deutsche Lesbarkeit» Ю. Германн. На матеріалі збірки коротких оповідань «Леттипарк» визначені основні риси мінімалізму на сюжетному, часово-просторовому, композиційному та мовному рівнях організації художнього тексту. В результаті дослідження було визначено, що нарративній естетиці мінімалізму Ю. Германн властиві такі риси: беземоційний, безоцінний виклад; детальне відтворення фрагментів повсякденного життя, філософське підґрунтя в найбуденніших сюжетах; адинамічний сюжет; нелінійність, обмеженість сюжетних ліній з асоціативно-емоційним зв'язком; нереалізованість драматичного потенціалу сюжету, структури розповіді; відкритий фінал; відсутність або невразність кульмінації; маскування автора, оповідача; орієнтація на внутрішню роботу, автономність читача; обмеженість інформації в описах персонажів, місця дії; змішання надлишковості мовного вираження з лаконізмом, використання стилістичного потенціалу синтаксису, вживання лексичних одиниць «розмитой» семантики, синонімічна «бідність» тексту.*

**Ключові слова:** естетична парадигма, мінімалістична проза, німецька література, коротке оповідання, фрагментація реальності, лаконізм, «рваний синтаксис», автономність читача.

**Марина Литвинова. «Леттипарк Юдит Германн: естетика минимализма».**

*В исследовании определены и проанализированы основные признаки минималистичного текста в современной европейской и американской литературе. Основное внимание уделено вопросу реализации эстетической парадигмы минимализма в творчестве представительницы новой волны в немецкой литературе «Neue deutsche Lesbarkeit» Ю. Германн. На материале сборника коротких рассказов «Леттипарк» определены основные черты минимализма на сюжетном, временно-пространственном, композиционном и языковом уровнях организации художественного текста. В результате исследования было определено, что нарративной эстетике минимализма Ю. Германн свойственны следующие черты: безэмоциональное, безоценочное повествование; детальное воспроизведение фрагментов повседневной жизни, философское основание в обыденных сюжетах; адинамичный сюжет; неллинейность, ограниченность сюжетных линий с ассоциативно-эмоциональными связями; нереализованность драматического потенциала сюжета, структуры повествования; открытый финал; отсутствие или невыразительность кульминации; маскировка автора, рассказчика; ориентация на внутреннюю работу, автономность читателя; ограниченность информации в описании персонажей, места действия; смешение избыточности языкового выражения с лаконичностью, использование стилистического потенциала синтаксиса, употребление лексических единиц «размытой» семантики, синонимичная «бедность» текста.*

**Ключевые слова:** эстетическая парадигма, минималистичная проза, немецкая литература, короткий рассказ, фрагментация реальности, лаконизм, «рванный синтаксис», автономность читателя.

**Maryna Litvinova. «Lettipark» by Judith Hermann: Aesthetics of Minimalism.**

*The study identifies and analyzes the main features of a minimalist text in modern European and American literature. The main attention is paid to the implementation of the aesthetic paradigm of minimalism in the creative work of the representative of the new wave in the German literature J. Hermann. The main features of minimalism on the plot, temporal and spatial, compositional and linguistic levels of the organization of the artistic text are defined on the material of the collection of short stories «Lettipark». Fragmentation of reality, caused by the incomprehensibility of the world, gives the writer the opportunity to convey new meanings through a set of individual situations that do not require explanation or assessment from the author's side. The reader faces the need to analyze detailed fragments of everyday life in search of personal meaning. The task of the author is to create an interactive text, aimed at the autonomy of the reader, who carries out the internal work on the restoration of lost of links, connections, and elements. As a result of the research, it was determined that the following narrative features are inherent in the narrative aesthetics of the minimalism of J.*

*Hermann: emotionless, non-judgemental narrative; detailed reconstruction of fragments of everyday life, philosophical basis in everyday subjects; adynamic plot; nonlinearity and limitation of storylines with associative-emotional connections; non-realization of dramatic plot potential and narrative structures; open denouement; absence or inexpressiveness of the climax; depersonalization of the author and narrator; orientation on the internal work, reader's autonomy; limited information in the description of characters, places of action; mixture of the redundant linguistic expression with laconism, the use of stylistic potential of syntax, the use of lexical units of «blurred» semantics, synonymous «poverty» of the text.*

**Key words:** aesthetic paradigm, minimalist prose, German literature, short story, fragmentation of reality, laconism, nonlinear syntax, reader's autonomy.

**Актуальність теми дослідження.** Осмислення сучасних трактувань естетичної парадигми, яка сформувалася на межі ХХ-ХХІ ст. в надрах постмодернізму, є предметом численних зарубіжних літературознавчих, лінгвістичних, культурологічних студій. На тлі актуальних дискусій стосовно визначальних параметрів і значущих ознак мінімалізму в творчості сучасних письменників останніх десятиліть, що розгортаються в роботах європейських та американських дослідників (Anke S. Biendarra, Katja Stopka, Philippe R. Bertrand, Phil Greaney, Robert C. Clark, Roland Sadowsky, Jeremy R Bailey), помітний дефіцит уваги вітчизняних вчених до цієї теми. Зокрема творчість сучасних німецьких письменників-мінімалістів нечасто стає об'єктом вітчизняних дослідників. В Україні досі не було здійснено спроб сформуванню загальної картини німецького мінімалізму, в рамках якої б визначалися притаманні йому естетичні тенденції, виявлялися особливості його національної реалізації та модифікації. Водночас у вітчизняних лінгвопоетологічних розвідках зростає інтерес до виявлення наративних, когнітивних, дискурсивних і семіотичних особливостей художнього текстотворення в літературі початку ХХІ ст. У світлі зазначених вище потреб та пріоритетів вітчизняної германістики актуальними є дослідження, які аналізуючи значущі явища сучасної німецької літератури, вносять свій внесок у заповнення лакун у вітчизняному науковому дискурсі.

**Мета нашого дослідження** – визначити основні риси наративного мінімалізму Ю. Германн на сюжетному, часово-просторовому, композиційному та мовному рівнях організації художнього твору. Задля досягнення цієї мети ми вбачаємо за потрібне виконати наступні **завдання**: проаналізувати естетичні засади мінімалізму Ю. Германн; окреслити та проаналізувати ознаки мінімалістичного тексту; виявити специфіку реалізації окреслених рис мінімалізму у творчості Ю. Германн. **Матеріалом дослідження** стали оповідання збірки «Леттіпарк» Ю. Германн.

**Виклад основного матеріалу.** Вивченням творчості Ю. Германн в закордонних літературознавчих та лінгвістичних студіях в різні роки займалися Verena Abthoff [5], Wiebke Eden [16], Ursula Kocher [10], Antonie Magen [12], Brigitte Weingart [15] та інші. У російському літературознавстві її творчість розглядали Ю. В. Мальцева [2] та Ю. В. Пасько [3]. Вітчизняні дослідження сучасного німецького мінімалізму у літературі, зокрема, у творчості Ю. Германн, на жаль, не розвинуті.

Літературні критики по-різному оцінили нову книгу Юдіт Германн, яка вийшла друком у 2016 році у видавництві S. Fischer: від цілком позитивного ставлення [14], обережної критики [7] до несприйняття мовного оформлення історій, банальності сюжету, невизначеності інтенції автора [11]. Авторці закидають навіть втрату письменницького хисту, вміння бути хорошим оповідачем: «*Читач, який занурюється у збірку, спочатку здивований тим, як погано розповідаються історії. Власне вони зовсім не розповідаються. Це «оформлювальна» проза (Ausstattungsprosa), яка просто називає читачу речі, які він повинен собі уявити...*» (переклад наш М.Л.) [7].

Юдіт Германн, створюючи інтригу недомовками і натяками, які сигналізують про прихований смисл, розшифровує свої задуми в нечисленних інтерв'ю, тримаючи читачів у ситуації внутрішньої роботи над «скелетом» оповідання, змушуючи відтворювати те, що вона навмисно недоговорює. Її історії, хоча і розгортаються у часі, сприймаються як зліпок, багатошарова картина, щось статичне, складне і невизначене – тонкі грані людської природи, на які зазвичай не звертають увагу. Після виходу на нову територію з романом «*Aller Liebe Anfang*» («Кожної любові початок») письменниця повертається до свого улюбленого жанру короткого оповідання (Kurzgeschichte).

Збірка оповідань «Леттіпарк» містить 17 невеличких історій (кожна не більше 4-7 сторінок). В основі сюжету лежить незначний життєвий епізод, побутова історія. Її герої залишаються спостерігачами, інформація про них подається дуже обмежено, письменниця тільки накреслює їхні обриси, хоча часто розповідь йде від першої особи. Драматичний потенціал сюжету відчувається, проте не реалізується в тексті, «читається» проміж строк. Письменниця досліджує людину, що втратила ілюзію безпеки і благополуччя у зіткненні з реальністю, і знаходиться у пошуку сталих стосунків, які повернуть відчуття приналежності до соціуму. Відчуженість, з якою авторка «препарує» душу людини, відсутність авторської оцінки, відкритість фіналу, філософське підґрунтя в найбуденніших сюжетах і простих словах – ці характерні риси прози Юдіт Германн продовжують зачаровувати сучасних читачів.

Дослідники творів німецької письменниці зазначають нелінійність сюжетів, гру з часом (хронотоп спогадів, *внутрішнього проживання події*), змішання надлишковості мовного вираження з лаконізмом, зняття обмежень з мовного вираження (переплетіння різних стилів, злам традиційного синтаксису). Ці риси дають підстави західним літературознавцям визначати приналежність творів Юдіт Германн до мінімалістичної прози [10, S. 53-72; 12, S. 29-48; 15].

У численних інтерв'ю письменниця визнавала значний вплив на свою творчість Раймонда Карвера, відомого американського поета і прозаїка, автора коротких оповідань, які стали втіленням стилю мінімалізму в літературі 70-80 років 20 ст. Своїми враженнями від прози Раймонда Карвера письменниця поділилася з читачами в своїй передмові «On Carver. Ein Versuch» до збірки оповідань «Kathedrale. Erzählungen», що вийшла друком у Берліні у 2001 році: «Оповідання Карвера не знаходяться у площині історій чи мови. Вони ґрунтуються на незрозумілому, невимовному, на тому, що опирається мовним засобам розкриття їх сутності. Авторські недомовки, неможливість мовного вираження, і насамперед речі, які самі розповідають».

Насправді, цю характеристику можна повністю віднести до творів самої Юдіт Германн. В збірці «Літній дім, згодом» в оповіданні «Жінка з острова Балі» Ю. Германн вкладає в уста героїні своє пояснення: «Я обертаюся і прислухаюся до того, що я не можу почути, слово крутиться у мене на язичці, я не можу його сказати. Це якось бентежить, розумієш? Але ти можеш сказати, все, що не має назви, не потрібно називати» (переклад наш М.Л.) [9, S. 97]. Фрагментування дійсності, зумовлене незбагненністю світу, дає письменниці можливість передати нові смисли через набір окремих ситуацій, які не потребують пояснення чи оцінки автором. Читач мусить створювати їх для себе в деталях, обмовках і настроях. Автор ніби усувається з діалогу з читачем, залишаючи його наодинці з самим життям.

Сучасні дослідження окреслюють численні ознаки, за якими можна визначити мінімалістичний текст: 1) обмежений лексичний запас; відсутність експресивної лексики, складних слів; розмовна лексика; 2) відсутність складних конструкцій з підрядними реченнями, періодів; використання однорідної поверхневої структури; паратаксису; еліпсису, апозіопезису; повторів слів, словосполучень, речень; 3) використання презентальних форм; однієї часової форми; 4) нереалізованість структури розповіді; відкритий фінал; відсутність або невиразність кульмінації; невеликі за обсягом розділи, частини твору; 5) адинамічний (характерологічний) сюжет; обмеженість сюжетних ліній; відсутність стрижневої сюжетної дії; повільний розвиток подій; короткий опис місця та часу дії, характерів персонажів, що складаються з незначних деталей; 6) типовість персонажів; їх належність до середнього класу, нижчих прошарків суспільства; 7) стриманий, відсторонений виклад, часто від першої особи; без авторських пояснень, коментарів; 8) відсутність інформації, яка б допомогла ідентифікувати оповідача; 9) опис буденних тем; відсторонення від гострих соціальних, політичних проблем; 10) відмова від причинно-наслідкових зв'язків, яскраво виражених мотивацій та емоційних сплесків [4; 6; 13, S. 50].

Більшість історій в оповіданнях Юдіт Германн зі збірки «Леттіпарк» відбувається в невизначеному місті, однак у своїх інтерв'ю письменниця говорить про зв'язок деяких назв у романі з топонімікою Берліну. Наприклад, «Леттіпарк» насправді існує як розмовна назва

крихітного парку в районі Берліна Карлсхорст. В оповіданні «Вугілля» зі збірки «Леттіпарк» місце та час дії обмежені та невизначені – на сільському подвір'ї, зимовий ранок. Тема оповідання «Вугілля» досить буденна – сім тон вугілля для опалювання будинку група людей перекидає на зиму в сарай, робота переривається появою хлопчика на велосипеді, його запрошують допомогти. І в розповідь влітаються спогади про матір хлопчика, яка тяжко захворіла і померла після того, як її покинув чоловік. Стан, в якому знаходилася жінка після трьох місяців хвороби, лікарі назвали закритістю у собі (*das Insichselbereingeschlossensein*): вона не могла говорити, бачити та рухатися.

Авторка проводить в оповіданні дві сюжетні лінії (розвантаження вугілля та історію матері Вінсента), зв'язок між якими є скоріше асоціативно-емоційним, ніж логічно-смысловим. В оповіданні відсутні кульмінація та розв'язка, відкритий фінал запрошує читача до роздумів. Письменниця не дає своєї оцінки діям персонажів і не окреслює коло питань, на які читач міг би знайти відповіді в собі. Орієнтири для читача, які б могли розкрити відношення Юдіт Германн до цієї історії, є досить рідким явищем, наприклад, порівняння вугілля, яке збирав Вінсент зі Святими Дарами (гостіями): *«Es war eigenartig zu denken, dass das Vincents ganzes Leben bestimmen würde, und wir nahmen die Kohlen aus seinen kleinen schmutzigen Händen entgegen wie Hostien»* («Kohlen») [8]. Смысловое навантаження цього порівняння ґрунтується на складних асоціаціях, оскільки слово гостія походить від латинського «*hostia*» (жертва), а освячені гостії стають Святими дарами, що зберігаються за вівтарем у храмі. Розповідь буденної, хоча і трагічної історії, завершується несподіваним символом, який викликає роздуми читача: жертва – це мати, яка загинула від любові, чи невинна чотирирічна дитина, яка питає у батька, як довго триватиме смерть матері.

Про хлопчика відомо небагато: йому скоро п'ять, а він поводить себе так, ніби йому п'ятнадцять, він може постояти за себе і пропонує свою допомогу в розвантаженні вугілля. Про його душевний стан Юдіт Германн говорить так: *«<...> er sah aus wie einer, dem eine unsichtbare Hälfte fehlte, er sah aber auch aus wie einer, der eine halbe Glorie um sich herum hatte»* («Kohlen») [8]. Про характери персонажів читач сам може робити висновки з їх вчинків, авторські коментарі відсутні.

Протиставлення матеріального і духовного підкреслюється авторкою поєднанням в одній характеристиці персонажу загальноновживаних слів та слів релігійної тематики, що належать до високого стилю. Тематичний лексичний ряд, що простежується в описах дитини, наводить читача на асоціативний зв'язок з християнською символікою, а отже можлива інтерпретація образу дитини як жертви, яка втративши матір в такому ранньому віці, втратила щось важливе у своїй сутності. Ця трагічна подія змінила життя хлопчика назавжди. Буденна історія, що її розповідає Юдіт Германн простими словами, несе глибокий і нерозкритий смысл, який кожний читач розкриє по-своєму.

Єдиною формою художнього викладу в оповіданні є монолог оповідача, що є безпосереднім учасником подій, та експліцитно прирівнюється до автора. Оповідача не можливо ідентифікувати, оскільки він «ховається» за займенником «ми», письменниця не визначає його гендерну чи соціальну приналежність. Виходячи з обставин його діяльності і соціальної взаємодії можливо припустити його належність до небагатих прошарків суспільства, «простих людей». Деякі деталі сюжету дозволяють зрозуміти, як оповідач бачить реальність, з його коментарів можна зрозуміти, що перед нами недоросла людина, можливо підліток: *«Wir hatten nicht gewusst, dass unsere Gesichter für Vincents Mutter schön gewesen waren, und wir waren mit dem Eindruck nach Hause gegangen, dass man manche Dinge erst sagen kann, wenn sie unwiderruflich vorbei sind»* («Kohlen») [8].

Нереалізованість структури розповіді; відкритий фінал; відсутність, невиразність кульмінації в оповіданнях Ю. Германн є віддзеркаленням естетичного принципу мінімалізму – плюралізму інтерпретацій, відмови від диктату автора. Читач постає перед необхідністю аналізувати деталізовані фрагменти повсякденного життя в пошуках особистісного смыслу. Текст насичений сигналами, що викликають складну картину емоцій, залишаючи простір для індивідуальних тлумачень. Завданням автора стає створення інтерактивного тексту,

орієнтованого на автономність читача, який здійснює внутрішню роботу з відновлення випущених ланок, зв'язків, елементів.

Особливістю мовної реалізації мінімалістичних принципів в творах Юдіт Германн є використання різних видів повторів, які поєднують між собою частини оповідань, підкреслюють основну думку, занурюють читача у світ одноманітних подій, створюючи певну атмосферу. Юдіт Германн часто поєднує лексичний повтор з синтаксичним паралелізмом: «*Er sah uns an und sagte, was macht ihr. **Selbstverständlich. Er sagte das sehr selbstverständlich, und wir sagten, wir warten schon auf dich, wir schippen Kohlen, du kannst uns helfen***» («Kohlen») [8].

Повтори лексичних одиниць та синтаксичних конструкцій можуть охоплювати декілька абзаців, у наведеному прикладі авторка використовує повтор-підхват (анадіпловіз) з винесенням наступних речень в окремий абзац і повтором лексичних одиниць, що несуть основне смислове навантаження: «*<...> und hatte immer wieder gesagt, es ist so schade, dass ich eure schönen Gesichter nicht sehen kann. Es ist so schade, dass ich eure schönen Gesichter nicht sehen kann. Wir hatten nicht gewusst, dass unsere Gesichter für Vincents Mutter schön gewesen waren <...>*» («Kohlen») [8].

Уточнюючий повтор може поєднуватися з відокремленням повторюваної лексичної одиниці: «*Wir hatten den Vormittag damit verbracht, **die Kohlen** von der Wiese in den Stall zu schippen. **Sieben Tonnen Kohle**, <...>*» («Kohlen») [8]. Етимологічний повтор підкреслює деталізацію процесів і дій: «*Wir hatten den **Kaffee** ausgetrunken und den **Kaffeesatz** ins Gras geschüttet*» («Kohlen») [8].

Наскрізні повтори, типові для мінімалістичного тексту, виконують композиційно-інтегральну функцію та слугують меті підсилення та виокремлення, семантично навантажуючи окремі елементи. В оповіданні «*Träume*» («Сновидіння») письменниця повторює назву кафе *Juri Gagarin*, що дійсно існує у рідному місті Ю. Германн Берліні. Місце дії ідентифіковане, обмежене однією-двома локаціями, стало у часі, без детального опису є реалізацію принципу фрагментації реальності, що дає обізнаному читачу можливість «приростити» особистісний смисл за принципом гіперпосилання, не розширюючи обсяг тексту.

Характерний для мінімалістичного короткого оповідання емоційно навантажений «рваний синтаксис» усного мовлення відтворюється Ю. Германн через порушення порядку слів (наприклад, інверсію), приєднувальні конструкції та неповні речення: «*Wie schön Elena gewesen ist!*» («Lettipark»); «*Wir dachten an seine Mutter, die eine anziehende Frau gewesen war, **groß und zerbrechlich**, <...>*»; «*Sieben Tonnen – sieben Winter?*» («Kohlen») [8].

Для імітації живого мовлення, коли мовець додає висловлювання, уточнюючи думку, авторка часто використовує парцеляцію: «*Ich hatte ein Handtuch, das grün und rot gestreift war. Einen Liegestuhl, nahe am Wasser*» («Manche Erinnerungen») [8], перевернутий синтаксичний паралелізм: «*Vincents Vater hatte sich von ihr getrennt, **und sie hatte darüber zuerst die Nerven verloren, dann war sie krank geworden. Oder es war umgekehrt, sie war zuerst krank geworden und hatte dann die Nerven verloren**, <...>*» («Kohlen») [8].

Перерахування діяльності, предметів, створює так звану «*Stakkato-Komposition*» [13], що надає тексту певного ритму, який через нагромадження однорідних членів речень, коротких простих речень у складі складного (паратаксисту), гіпотаксисту з повторами одного сполучника, сприймається як «розповідь на одному диханні»: «*Der Agent bittet sie, sich an den Tisch zu setzen, der nun in der Mitte des Raumes steht, er setzt sich ihnen gegenüber, er legt ein Portfolio auf den Tisch, schlägt es auf, blättert es suchend durch, zögert an einer Stelle, schlägt eine Seite vor, zurück, dann wieder vor*» («Gehirn»); «*Er kam mit Schwung um die Ecke, **und** er sah uns sofort, **und** er rollte mit dem Rad durch die Gasse zwischen der Scheune **und** dem Traktorschuppen auf uns zu **und** stoppte vor dem Wall aus Kohlen*» («Kohlen») [8].

Твори Ю. Германн відносять до нової хвилі у німецькій літературі «*Neue deutsche Lesbarkeit*» («*Нова німецька легкість читання*») [1]. Естетика простоти мінімалізму вимагає від письменника зміщення фокусу на щільність тексту, відсутності перевантаження в мовному оформленні. Використання стилістично нейтральних, десемантизованих слів є однією з найтипівіших рис мінімалістичного тексту. Мінімалізм на лексичному рівні мови тексту Ю. Германн виявляється у повторах лексичних одиниць «розмитой» семантики,

максимального скорочення відстані між повторами, синонімічній «бідності» тексту: «*Als wir jung waren und in der Stadt lebten, haben wir sehr viel getrunken. Ich habe viel getrunken, und Ricco hat doppelt so viel getrunken*» («Rückkehr») [8].

**Висновки дослідження.** В результаті дослідження було визначено, що нарративний естетиці мінімалізму Ю. Германн властиві такі риси: 1) беземоційний, безоцінний виклад; детальне відтворення фрагментів повсякденного життя людини, філософське підґрунтя в найбуденніших сюжетах; 2) адинамічний сюжет; *нелінійність*, обмеженість сюжетних ліній, зв'язок між якими є скоріше асоціативно-емоційним, ніж логічно-смысловим; 3) відсутність реалізації драматичного потенціалу сюжету, нереалізованість структури розповіді; відкритий фінал; відсутність або невиразність кульмінації; 4) маскування автора, оповідача; орієнтація на внутрішню роботу, автономність читача; 5) обмеженість інформації в описах персонажів, наявність незначних деталей; 6) обмеженість місця дії однією-двома локаціями (часто не ідентифікованими), сталих у часі, без детального опису; 7) *змішання надлишковості мовного вираження з лаконізмом, використання стилістичного потенціалу синтаксису*; 8) *вживання лексичних одиниць «розмитой» семантики, синонімічна «бідність» тексту.*

**Перспективи подальших розвідок** вбачаємо у необхідності всебічного аналізу феномену мінімалістичного тексту у сучасній німецькій літературі, враховуючи гендерну специфіку мовної особистості письменника.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кирхмайер В. Юдит Германн – немецкая Вирджиния Вульф [Electronic Resource] / В. Кирхмайер. – 2002. – Mode of access : <http://p.dw.com/p/22Wq>
2. Мальцева Ю. В. Творчество Юдит Херманн и феномен «Литературного проекта» : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата филол. наук: спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (стран германской и романской языковых семей) / Ю. В. Мальцева. – Воронеж, 2016. – 145 с.
3. Пасько Ю. В. О некоторых тенденциях в современной немецкой прозе на примере новеллы Ю. Германн «Красные кораллы» / Ю. В. Пасько // Дискурсивный континуум : текст – интертекст – гипертекст : материалы Всероссийской научной конференции, май 2006 / [отв. ред. О. А. Кострова]. – Самара : Самарский государственный педагогический университет, 2007. – С. 341-344.
4. Переяшкин В.В. Эстетика минимализма и её главные особенности в романе Ли Смит «Разлом Чёрной горы» / В.В. Переяшкин // Университетские чтения. – Пятигорск : ПГЛУ, 2008. – С.273-279.
5. Abthoff V. Medienspektakel um das Fräuleinwunder – Die Rezeption der Erzählbände der Autorin Judith Hermann [Electronic Resource] / V. Abthoff // Geschlechterkonstruktionen II. Literatur-, sprach- und kommunikationswissenschaftliche Analysen / C. Schlicht (Hrsg.). – 2008. – S. 71-82. – Mode of access : [https://www.uni-due.de/imperia/md/content/germanistik/schlicht/inhaltsverzeichnis\\_aik\\_10\\_geschlechterkonstruktionen\\_ii.pdf](https://www.uni-due.de/imperia/md/content/germanistik/schlicht/inhaltsverzeichnis_aik_10_geschlechterkonstruktionen_ii.pdf)
6. Berchtel S. Die Kunst der Reduktion. Minimalismus in Literatur und Film. / S. Berchtel. – Saarbrücken : VDM Verlag, 2008. – 120 S.
7. Feßmann M. Von Gefühlen zwischen Tür und Angel [Electronic Resource] / M. Feßmann // Deutschlandfunk Kultur. – 2018. – Mode of access : [http://www.deutschlandfunkkultur.de/judith-hermann-lettipark-von-gefuehlen-zwischen-tuer-und-950.de.html?dram:article\\_id=354975](http://www.deutschlandfunkkultur.de/judith-hermann-lettipark-von-gefuehlen-zwischen-tuer-und-950.de.html?dram:article_id=354975)
8. Hermann J. Lettipark. Erzählungen / J. Hermann. – Frankfurt/Main : S. Fischer Verlag, 2016. – 192 S.
9. Hermann J. Sommerhaus, später. Erzählungen / J. Hermann. – Frankfurt/Main : S. Fischer Verlag, 1998. – 189 S.
10. Kocher U. Die Leere und die Angst – Erzählen «Fräuleinwunder» anders? Narrative Techniken bei Judith Hermann, Zoë Jenny und Jenny Erpenbeck / U. Kocher // Fräuleinwunder literarisch. Literatur von Frauen zu Beginn des 21. Jahrhunderts / Chr. Cämmerer, W. Delabar und H. Meise (Hrsg.). – Main, 2005. – S. 53-72.
11. «Lettipark» by Judith Hermann (Review) [Electronic Resource] // Tony's Reading List. – 2016. – Mode of access : <https://tonysreadinglist.wordpress.com/2016/11/03/lettipark-by-judith-hermann/>
12. Magen A. Nichts als Gespenster. Zur Beschaffenheit von Judith Hermanns Erzählungen / A. Magen // Verbalträume. Beiträge zur deutschsprachigen Gegenwartsliteratur / B. Andrea (Hrsg.). – Augsburg : Wißner, 2005. – S. 29-48.
13. Rubey M. Weniger ist mehr. Eine vergleichende Analyse ausgewählter Kurzgeschichten von Raymond Carver und Judith Hermann [Electronic Resource] / M. Rubey. – Wien, 2012. – 179 S. – Mode of access : <https://core.ac.uk/download/pdf/11600013.pdf>
14. Schröder Chr. In leeren Räumen [Electronic Resource] / Chr. Schröder // Der Tagesspiegel. – 2016. – Mode of access : <http://www.tagesspiegel.de/kultur/lettipark-von-judith-hermann-in-leeren-raeumen/13624104.html>
15. Weingart B. Judith Hermann : «Sommerhaus, später» / B. Weingart // Meisterwerke. Deutschsprachige Autorinnen im 20. Jahrhundert / Cl. Benthien und I. Stephan (Hrsg.). – Köln : Böhlau, 2005. – S. 148-175.
16. Wiebke E. Keine Angst vor großen Gefühlen. Schriftstellerinnen – ein Beruf. Elf Porträts / E. Wiebke. – Frankfurt : S. Fischer Verlag, 2003. – 215 S.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Марина Літвінова** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германо-романської філології та перекладу Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

*Наукові інтереси:* ідіолект письменника та перекладача, лінгвістичні моделі перекладу.



УДК 821.091(092)=(162.1=112.2)

## МІФООБРАЗ БАТЬКА У ТВОРАХ БРУНО ШУЛЬЦА ТА ФРАНЦА КАФКИ

**Василь ЛОПУШАНСЬКИЙ (Дрогобич, Україна)**

Статтю присвячено порівняльній характеристиці творчості Бруно Шульца та Франца Кафки. Проаналізовано вплив батька на життєвий і творчий шлях двох письменників. Тиранська батьківська вдача з дитинства пригнічувала волю маленького Франца й позначилася на його психіці. Через батька він втратив віру в себе і постійно жив з почуттям безмежної вини. У їхніх взаєминах майже завжди панувала дисгармонія. Однак Кафка-син виявився досить міцною натурою, щоб опиратися батьківському впливу протягом усього життя. Батько Шульца був добрим сім'янином та люблячим батьком. Його домінування над сином було пасивним, оскільки батько часто хворів і потребував його догляду. Досліджено міфообраз батька, його перетворення, перевтілення. У Кафки простежується перетворення міфу, його часткове перетворення в антиміф. Кафка починає свою розповідь з трансформації і таким чином перетворюється сам. Шульц зображає перевтілення батька в кінці відповідної історії, описуючи діяльність батька, яка призводить до перетворення. У Шульца, на відміну від Кафки, ми спостерігаємо два перетворення різного характеру: перетворення в кондора символізує образ батька і підсилює його культ. Друге перетворення батька в таргана вже розвинуць цей культ і ми спостерігаємо процес деградації, коли сім'я перестає помічати людину, занурену у справи тарганів.

**Ключові слова:** Бруно Шульц, Франц Кафка, батько, образ, міфообраз, перетворення, перевтілення

*Лопушанский В.М. Мифообраз отца в произведениях Бруно Шульца и Франца Кафки* Статья посвящена сравнительной характеристике творчества Бруно Шульца и Франца Кафки. Проанализировано влияние отца на жизненный и творческий путь двух писателей. Тиранский нрав отца с детства подавлял волю маленького Франца и сказался на его психике. Через отца он потерял веру в себя и постоянно жил с чувством безграничной вины. В их взаимоотношениях почти всегда царил дисгармония. Однако Кафка-сын оказался довольно крепкой натурой, чтобы противиться родительскому воздействию в течение всей жизни. Отец Шульца был хорошим семьянином и любящим отцом. Его доминирование над сыном было пассивным, поскольку отец часто болел и нуждался в его уходе. Исследован мифообраз отца, его превращение, перевоплощение. У Кафки прослеживается превращение мифа, его частичное превращение в антимиф. Кафка начинает свой рассказ с трансформации и таким образом превращается сам. Шульц изображает перевоплощение отца в конце соответствующей истории, описывая деятельность отца, которая приводит к превращению. У Шульца, в отличие от Кафки, мы наблюдаем два преобразования различного характера: превращение в кондора символизирует образ отца и усиливает его культ. Второе превращение отца в таракана уже развенчивает этот культ и мы наблюдаем процесс деградации, когда семья перестает замечать человека, погруженного в дела тараканов.

**Ключевые слова:** Бруно Шульц, Франц Кафка, отец, образ, мифообраз, превращение, перевоплощение.

*Lopushansky V.M. Myth image of father in Bruno Schulz' and Franz Kafka's works* Scientists, literary critics increasingly compare Bruno Schulz with Franz Kafka. This trend is not accidental. Both of them were born before the beginning of the twentieth century in Jewish minorities in the Slavic territory of the Austro-Hungarian monarchy: Bruno Schulz (1892 – 1942) – in Galicia, in Drohobych, and Franz Kafka (1883 – 1924) initially lived as a Jew in the Prague ghetto, and later as a German in Prague. Schulz opened Drohobych to the world, just like Kafka – Prague. Drohobych and Prague were cities of multicultural, multi-confessional and multilingual landscapes, which created parallelism of spiritual and historical worldview.

The article deals with a comparison of Bruno Schulz and Franz Kafka's works. The father's influence on the career of both writers has been analyzed. The tyrant of the father suppressed the will of little Franz and influenced his psycho. It was because of the father that he lost self-confidence and developed a guilt complex. Disharmony prevailed in their relations. However, Kafka the junior turned out to be a strong character to resist the father's influence. On the contrary, Schulz's father was a loving and kind parent. He dominated his son passively. Since he was often ill and required constant care. The mythical image of father, his transformation and re-embodiment has been studied. In Kafka's case the myth is partially transformed into anti-myth. Kafka starts his story with transformation and thereby is himself transformed. Schulz depicts the father's transformation at the end of the story describing the father's activity that leads to the transformation. Unlike Kafka, Schulz depicts two transformations of different character: re-embodiment into a Condor, which is a symbol of the father strengthening his cult. The second transformation that into a cockroach uncrowns this cult and we observe the process of degradation when the family ceases to notice the person involved in cockroaches' activities.

**Keywords:** Bruno Schulz, Franz Kafka, father, image, myth image, transformation, reembodiment.

**Постановка проблеми.** Кілька десятиліть тому творчість Бруно Шульца була відома лише палким прихильникам його таланту, насамперед у Польщі. Останнім часом зацікавленість його творчістю зростає не лише в Дрогобичі, де кожен два роки проводиться

Міжнародний Фестиваль Бруно Шульца та в Україні, але й в усьому світі. Твори Б. Шульца перекладені на всі європейські мови, а також на японську, корейську, гебрійську. Науковці, літературні критики все частіше порівнюють його з Францом Кафкою. Незважаючи на те, що дрогобичанина Шульца та пражанина Кафку відділяла майже тисяча кілометрів, їх однак зближує багато паралелей. Спільний біографічний і культурно-історичний контекст полягає в тому, що Шульц і Кафка походили з асимільованих єврейських сімей, для яких вирішальною у самосприйнятті та самореалізації була постать батька.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Важливою подією, яка пов'язана з постаттю і творчістю Б. Шульца, є Міжнародний фестиваль Бруно Шульца у Дрогобичі, який Ігор та Віра Меньок вперше організували 2004 року. Кожні два роки на фестивалі відбуваються літературні зустрічі, конференції, семінари, виставки, присвячені життю і творчості Б. Шульца та іншим польським письменникам-авангардистам. Дрогобичанка В. Меньок уклала “Антологію наукових матеріалів трьох міжнародних фестивалів Бруно Шульца в Дрогобичі” [10], редагувала Матеріали VI Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі «Бруно Шульц: тексти і контексти» [2], збрала та переклала найцікавіші доповіді з трьох шульцознавчих конференцій. Автори звертають увагу на спорідненість творчості Б. Шульца та Ф. Кафки, а також на їхній зв'язок з духовним містично-філософським вченням юдаїзму – кабалою.

Л. Мальцев та Є. Регурецкая на прикладі оповідань “Цинамонові крамниці” та “Санаторій під Клепсидрою” Б. Шульца і роману Ф. Кафки “Процес” та “Перевтілення” аналізують специфіку міфів Дрогобича та Праги та доводять особливу роль двох міфологем – мотиву перевтілення і образу книги [12].

Є. Фіцовський у праці “Регіони великої ересі та околиці” [13] аналізує земні сліди Бруно Шульца та інтерпретує його літературну, графічну, епістолярну й критичну спадщину. Життя та творчість Бруно Шульца досліджували також Є. Яжемський, С. Бараньчак, І. Гнатюк, І. Клек, Б. Лазорак, У. Орлев, В. Панас, С. Росек, В. Александрович. У своїх статтях та нарисах дослідники аналізують спроби інтерпретації шульцівського тексту.

Макс Брод, біограф і друг Франца Кафки, у праці “О Франце Кафке” [1] дослідив і всебічно відтворив важкий життєвий шлях, болісні роздуми про долю співвітчизників на перехресті єврейської, німецької та слов'янської культур, подробиці приватного життя літературного генія. Крім цього важливі дані про особливість життєвого та творчого шляху Ф. Кафки ми зустрічаємо у працях таких дослідників: В. Беньямин, К. Давид, Л. Макловская, М. Риклин, Г. Яноух, М. Бянюк, В. Бялокозовіч.

**Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.** Багато літературознавців досліджують спільні мотиви та образи у творах Франца Кафки та Бруно Шульца, аналізують міфологізацію міста, виявляють спільні та відмінні риси у творах обох майстрів художнього слова.

**Мета статті** – проаналізувати вплив батька на життєвий і творчий шлях Бруно Шульца та Франца Кафки, дослідити міфообраз батька, його перетворення, перевтілення.

**Виклад основного матеріалу.** У різних контекстах критики та літературознавці часто порівнюють Франца Кафку з Бруно Шульцом. Дискусії на цю тему мають вже довгу історію. Між Кафкою і Шульцом не було безпосередніх контактів, проте Шульцу були відомі твори Кафки, а дослідники знаходять в їхній творчості багато типологічних паралелей.

Наприклад, Г. Газда вважає, що “саме схожість цих двох прізвищ – це один з найбільш стійких стереотипів в польському літературознавстві, і перш за все, в критиці та думці читача” [цит. за 9, с. 52]. Ісаак Б. Зінгер після прочитаних творів Бруно Шульца лаконічно дійшов висновку: “Пише, як Кафка” [цит. за 9, с. 64]. Схоже висловився сучасний польський поет Адам Загаєвський: “Метафізична гарячка”, яка велить письменникові “замахнутися на таємницю буття вже на першій сторінці”, споріднює Шульца з багатьма письменниками Центральної Європи перелому століть, в тому числі і з Кафкою” [цит. за 9, с. 82].

Багато дослідників констатують, що тексти Шульца асоціюються з твором “Замок”. За словами Н. Каменевої, “Бруно Шульц цікавився творчістю Кафки і разом зі своєю нареченою Юзефіною Шелінською переклав “Процес” Кафки, з яким його пізніше не раз будуть

порівнювати польські критики” [4, с. 71]. Більше того, Шульц став ілюстратором і автором післямови до “Процесу”, в якому зазначив: “Є метод Кафки: створення паралельної, подвійно заміненої реальності”. Цього подвійного характеру своєї реальності він досягає за допомогою певного роду псевдореалізму, але разом з тим “ці пізнання, вдивляння і проникнення”, яким Кафка прагне надати вигляду, не є виключно його досягненням, вони є спільною спадщиною містики всіх часів і народів [14, с. 123]. Ці слова повністю відповідають визначенню творчості самого Шульца.

Франц Кафка та Бруно Шульц змогли трансформувати проникливу спостережливість в пророцтво, описуючи сни і кошмари так точно, ніби це були факти з життя, обидва пролили світло на людську природу і були очевидцями історії, доповнюючи один одного. І. Клех зауважує спорідненість їхнього творчого методу, підкреслюючи важливий для обох “мотив трансформації, перетворення та взаємопроникнення книги та світу” [8, с. 82].

Провідною темою творчості обох письменників є стосунки між батьками та дітьми. Батько Бруно Шульца – Якуб Шульц – володів добротним на той час двоповерховим будинком у центрі міста на Ринку. Другий поверх будинку служив помешканням для родини Шульців, а перший займала крамниця, в якій батько майбутнього письменника продавав тканини. Бруно Шульц пригадує, як мати ще зовсім малому читала твори Гете німецькою мовою, тим самим привила любов до літератури і німецької мови зокрема. Мати Бруно Шульца, Генрієтта, була, на відміну від батька, розсудливою, терпеливою та скромною жінкою. У своїй прозі Бруно Шульц увічнив її як твердо помірковану, занурену в щоденні клопоти родинного життя і в матеріальні проблеми родини, жінку. Збереглося кілька її портретів, точніше рисунків, виконаних сином, на яких мати твердо стоїть ногами на землі, в той час як батько носить понад землею. Такі “злети” Якуба Шульца у графічних, як зрештою і в прозових, творах його сина відповідали духовним злетам купця з крамниці на ринку, його подорожам метафізики. “Земна” мати та “небесний” батько стануть ніби тими символічними полюсами, між якими буде розіграно драму життя Цинамонових крамниць та Санаторію під Клепсидрою.

Бруно Шульц був тендітним, недужим хлопчиком, яким з любов’ю піклувалися батьки. Батька свого Бруно Шульц запам’ятав як уже старого, посивілого, невисокого, сутулого, кволого чоловіка. Ця постать батька, «трохи дивакуватого та химерного, стала однією із центральних у прозі Бруно Шульца» [11, с. 13].

Існує багато міфів про життя і творчість знаменитого австрійського письменника Франца Кафки. Мовляв, жив скромний і невпевнений в собі відлюдник, працював дрібним клерком у страховій компанії, вів самотнє та невибагливе життя. Все його життя здебільшого перебувало у конфлікті з середовищем, насамперед з батьками, які були чужі йому духовно, а це він переживав як гріх і прокляття.

Усі представники роду Кафки, в тому числі і жінки, були наділені велетенським зростом та неабиякою силою. Однак Франц соромився свого високого зросту і почував себе радше слабким, кволим та незграбним. Згорбившись, з перекошеними плечима, зі стисненими рухами, він боявся побачити себе в дзеркалі – до такої міри відчував себе потворним.

Матір свою Франц бачив рідко, оскільки весь день вона працювала в магазині і поверталася додому пізно ввечері. Та попри важку роботу і брак часу вона дуже любила свого єдиного сина, тому стала певним бар’єром між ним та батьком. Про стосунки між батьками Кафка пише: “Моя мати – кохана рабіня мого батька, мого закоханого батька, який тиранить її” [7, с. 79]. Але, що б жінка не робила, вона завжди була ближчою до свого чоловіка, ніж до будь-кого іншого. “Зразкова пара, – каже Кафка, – яка могла б збентежити всіх тих, хто хотів би їй наслідувати” [7, с. 84].

Батько Франца був надзвичайно наполегливий, завдяки чому і вибився з низів у галантерейні крамарі. Однак тиранська батьківська вдача з дитинства пригнічувала волю хлопчика й позначилася на його психіці. Згодом, у відомому “Листі до батька” (1919) Кафка писав: “І я – такий, як є (абстрагуючись від впливів життя), – я результат Твого виховання і моєї покірливості. Ти казав: “Не перечити!” – і таким чином хотів придушити в

мені неприємні для Тебе сили опору, але Твій вплив був занадто сильний, а я був занадто слухняний; я замовкав, ховався від Тебе і наважувався поворухнутися лише тоді, коли опинявся так далеко, що Твоя могуть уже не досягала мене, принаймні, безпосередньо. Однак Ти знову поставав переді мною, і Тобі знову все здавалося “супроти”, хоча це було лише природним наслідком Твоєї сили та моєї слабкості” [5, с. 389].

Не зважаючи на те, що через батька Кафка втратив віру в себе та набув почуття безмежної провини, до нього він звертався як до Бога, завжди пишучи займенники “Ти”, “Тебе”, “Твій” з великої літери. Український літературознавець, фахівець із творчості Кафки Є. Волощук пише: “Є очевидним роздвоєння Кафки між прагненням утекти від тирана... і бажанням догодити кумиру, тобто домогтися захоочення й визнання з боку батька... І якщо ми погодимося з поширеною думкою, начебто батьківський волонтаризм, що найчастіше набував форми нестерпного самодурства душив і трошив і без того тендітну натуру сина, то, правди заради, ми повинні визнати й інше: тендітна ця натура, усупереч регулярним самоганьбленням і скаргам, виявилася, по-перше, досить міцною, щоб опиратися батьківському впливу протягом усього свого існування, і, по-друге, досить залежною від згаданого впливу, щоб бажати своїй боротьбі з ним провалу” [3, с. 33].

У кінці 1909 року Кафка починає вести свій “Щоденник”, в якому передає ту ненависть, яку він відчуває до своїх близьких. Ця ненависть народилася не напередодні, але залишалася прихованою, невисловленою. Відображена в листі, вона стала безповоротною.

Ще однією точкою дотику до оповідань Кафки є часто інтерпретоване та здійснене перевтілення батька. “Покарання” описує применшення ролі батька. В оповіданні “Птахи” батько був настільки зайнятий всіляким п’р’ям, що махнув руками, немов крилами, закаркав як ворона і очі його покрилися каламутною плівкою. У творі “Таргани” теж чітко простежується перевтілення. В “Останній втечі батька” батько перетворюється на краба, якого згодом з’їли. Все це, звичайно, нагадує знамениту метаморфозу Грегора Замзи у гігантського жука. Проте Кафка починає свою розповідь з трансформації і таким чином перетворюється сам. Шульц навпаки зображає перевтілення батька в кінці відповідної історії, яка часто починається в іншому напрямку, і описує діяльність батька, що призводить до відповідного перетворення. Однак про перетворення завжди говориться як про прощання, як постійно відкладене розлучання. Такі відношення зрозумілі. Шульц натякає на кволість свого батька, його нерухомість, яка, безумовно, повинна призвести до відповідних порівнянь з повзучими комахами. Батько не розумів перевтілень, що траплялись з ним, тому поведив себе невміло. Шульц проектує свої власні почуття провини до хворого, який вимагає догляду і терпіння, що не завжди легко вдається. З іншого боку, Кафка дозволяє величезному паразиту Грегору Замзі тиранізувати всю сім’ю, здійснюючи точно розрахований агресивний акт проти власного батька. «У Кафки, за словами Е. Мелетинського, простежується в тій чи іншій мірі “перетворення” міфу, його часткове перетворення в антиміф» [9, с. 49]. Шульцівська інтерпретація ролі батька парадоксальним чином сприяє посиленню міфу. Батько став одним з головних героїв творів Шульца. Показовим є момент перетворення батька в птицю – аналог “Перевтілення” Кафки. Як відомо, у “Перевтіленні” роль жертви грає син – годувальник сім’ї Грегор Замза, що перетворився на комаху, від якого всі відвернулися, в тому числі і улюблена сестра: “Я не стану вимовляти при цьому чудовиську ім’я мого брата і скажу тільки: ми повинні спробувати позбутися від нього”. У Шульца, навпаки, жертвою є батько. Спочатку син запам’ятовує батька як птицю: “Навіть руки, сильні, довгі, худі кисті батька, з опуклими нігтями нагадували кігті кондора ... Характерно те, що кондор вночі користувався горщиком батька” [14, с. 36].

У “Перевтіленні” Кафки ми спостерігаємо процес трансформації людини в комаху, який призводить до розриву головного героя з сім’єю, до цілковитої самотності. У Шульца помітна така ж реакція на перевтілення батька в кондора, а потім в таргана. Головні герої творів – Якоб Шульц і Грегор Замза втратили зв’язок з соціумом та з близькими. У Шульца, на відміну від Кафки, ми спостерігаємо два перетворення різного характеру: перетворення в кондора символізує образ батька і підсилює його культ, він постає перед нами творцем, творцем “пташиного царства”: “Не обмежуючись вилупленням з яєць все нових і нових

особин, мій батько влаштував на горищі пташине весілля” [6, с. 91]. Друге перетворення батька в таргана вже розвінчує цей культ, ми спостерігаємо процес деградації, коли сім'я перестає помічати людину, “занурену у справи тарганів” [6, с. 112]. В “Санаторії під Клепсидрою” продовжується ідея метаморфоз: батько перетворюється на муху (оповідання “Мертвий сезон”). Метаморфоза героя (його повторне перетворення в комаху) – це знак відокремлення, відчуження, конфлікту з сім'єю і суспільством. Втомлений батько Шульца є також жертвою, як і Грегор Замза, який спочатку випадає з соціуму, а згодом й вмирає. З іншого боку, для дитини в творі “Цинамонові крамниці” світ батька стає чимось дивним, він спостерігає за ним, як за чудом, помічаючи, що відбуваються з батьком. Якщо в “Перевтіленні” до самого кінця розповіді зберігається “внутрішня” точка зору, тобто існує невидимий спостерігач, який знаходиться в кімнаті Грегора, знаючи при цьому його думки, почуття, то в “Цинамонових крамницях” Шульца, навпаки, є “зовнішня” точка зору, і читач, по суті, нічого не знає, крім фактів перетворення. Постає батька зберігає для читача свою таємничість, загадковість.

Перевтілення Грегора провокує непорозуміння у сім'ї, тому смерть Грегора-комахи сприймається усіма домашніми як повернення божого благословення: “Ну ось, – сказав Замза, – тепер ми можемо подякувати Богу” [6, с. 142].

Шульц описує метаморфозу батька наступним чином: “...він стояв на колінах, одержимий відчуттям відрази, яке заманило його в плутанину лабіринтів своїх ходів” [14, с. 109]. Син не з полегшенням, а з якимось сумом спостерігає за тим, як закінчується дивовижна “геніальна епоха” батька. Якщо в “Перевтіленні” смерть героя сприймається його ближніми як повернення нормального стану речей, то в прозі Шульца відповідна метаморфоза, що сталася з батьком, і подальша смерть є не втратою і новим набуттям норми, а катастрофічною подією: після смерті батька світ вже не може повернутися до нормального, звичного стану.

Цілком справедливо висловився І. Клех: “У світі Шульца розігралася драма поразки батька” [8, с. 90]. У двох книгах “Цинамонові крамниці” та “Санаторій під Клепсидрою” Шульц оживляє свого батька в його силі та величі. Але якщо в реальному світі смерть батька є невиправною катастрофою, то в ірреальному світі творчої фантазії (повісті “Цинамонові крамниці” та “Санаторій під Клепсидрою”) відроджується світ дитинства оповідача, творцем якого був батько.

**Висновки і пропозиції.** Домінування батька у сім'ї Бруно Шульца було зовсім іншим, ніж у сім'ї Кафки. Тиранська батьківська вдача з дитинства пригнічувала волю маленького Франца й позначилася на його психіці. Через батька він втратив віру в себе і постійно жив з почуттям безмежної вини. У їхніх взаєминах майже завжди панувала дисгармонія. Однак Кафка-син виявився досить міцною натурою, щоб опиратися батьківському впливу протягом усього життя. Батько Шульца був добрим сім'янином та люблячим батьком. Його домінування над сином було пасивним, оскільки батько часто хворів і потребував його догляду. Досліджено міфобраз батька, його перетворення, перевтілення. У Кафки простежується перетворення міфу, його часткове перетворення в антиміф. Кафка починає свою розповідь з трансформації і таким чином перетворюється сам. Шульц зображає перевтілення батька в кінці відповідної історії, описуючи діяльність батька, яка призводить до перетворення. У Шульца, на відміну від Кафки, ми спостерігаємо два перетворення різного характеру: перетворення в кондора символізує образ батька і підсилює його культ. Друге перетворення батька в таргана вже розвінчує цей культ і ми спостерігаємо процес деградації, коли сім'я перестає помічати людину, занурену у справи тарганів.

Перспективним у подальшому вважаємо дослідження спільних біблійних мотивів та вплив кабали і хасидизму на творчість Б. Шульца та Ф. Кафки.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брод М. О Франце Кафке / М. Брод. – СПб. : Академический проект, 2000. – 521с.
2. Бруно Шульц : тексти і контексти. Матеріали VI Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі / редакція Віри Меньок. – Полоністичний науково-інформаційний центр ім. Ігоря Менька ДДПУ ім. Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2016. – 684 с.

3. Волощук Е.В. Анализ текста : художественная реальность притч Ф. Кафки / Е.В. Волощук // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1997. – №5 – 6. – С. 30 – 36.
4. Каменева Н.В. Мифологическая проза Бруно Шульца (Бруно Шульц. Библиографический указатель) / Н.В. Каменева. – Иерусалим – Москва, 2003. – 258 с.
5. Кафка Ф. Из дневников : Письмо к отцу / Пер.с нем. Е. Карцевой. – М. : Известия, 1988 // Рец. Некифоров В. // Литературное обозрение. – 1989. – № 3. – С. 369 – 380.
6. Кафка Ф. Превращение / Ф. Кафка [пер. с нем. С. Апт]. – СПб. : Азбука-классика, 2005. – 320 с.
7. Кафка Ф. Дневники и письма / Ф. Кафка. – М., 1995. – 297 с.
8. Клевх І.Ю. Письменник і універсум : [про Бруно Шульца] / І. Клевх ; пер. з рос. Віра Меньок // Бруно Шульц як літературний герой – Шульцівські інспірації та інтерпретації : літ. та наук. нотатки IV Міжнар. Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі. – Дрогобич, 2010. – С. 81 – 93.
9. Мелетинский Е.М. Миф и двадцатый век / Е.М. Мелетинский // Изобранные статьи. Воспоминани. – М., 1998. – 183 с.
10. Меньок В. Антологія наукових матеріалів трьох міжнародних фестивалів Бруно Шульца в Дрогобичі / За ред. Віри Меньок. – Дрогобич : Коло, 2008. – 160 с.
11. Панас В. Урок професора Арндта : [про першого учителя малювання Адольфа Арндта який вчив Бруно Шульца і пізніше його образ використовує у "Цинамонових крамницях"] / В. Панас ; пер. з пол. мови В. Меньок // Бруно Шульц і культура Пограниччя : матер. двох перших едицій Міжнар. Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі / [наук. ред. В. Меньок]. – Дрогобич : Коло, 2007. – С. 34 – 60.
12. Регурецкая Е.М. Мифологизация города в творчестве Б. Шульца и Ф. Кафки / Е.М. Регурецкая, Л.А. Мальцев // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта; сер. : Филология, педагогика, психология, 2016. – № 2. – С. 41 – 47.
13. Фіцовський Є. Регіони великої ересі та околиці : Бруно Шульц і його міфологія / Є. Фіцовський / Пер. з пол. Андрія Павлишина. – Київ : Дух і літера, 2010. – 544 с.
14. Шульц Б. Цинамонові крамниці. Санаторій Під Клепсидрою [Текст] / Б. Шульц [пер. А. Шкраб'юк]. – Львів : Просвіта, 1995. – 256 с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Василь Лопушанський** – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри практики німецької мови Інституту іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, заслужений працівник освіти України

*Наукові інтереси:* лексикологія, німецькі запозичення у говорах Західної України, українсько-австрійсько-німецькі мовні та літературні взаємини

УДК 821. 161. 2 Стус 1/7.08:81' 373.2

## АНТРОПОНІМНИЙ СЕГМЕНТ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО КОЛА У ПОЕТОНІМІКОНІ В.СТУСА

**Алла ЛУПОЛ (Одеса, Україна)**

*Статтю виконано у межах ономастичної проблематики, насамперед пов'язаної з дослідженням мовної природи і функційної специфіки художнього поетонімікону у його проекції на лінгвоментальні характеристики майстрів красного письменства. Мета статті полягає у виокремленні та семантико-стилістичній кваліфікації антропонічного сегмента онімного простору поезії В. Стуса, що виступає потужним маркером ідіолекту митця і містить характерні поняттєві концентри його світовиміру. Аналіз скеровано на систематизацію, встановлення динаміки вживань та виокремлення пріоритетних антропонімів українського культурно-історичного кола у поетичному доробку В. Стуса. Відповідно до цього об'єктом пропонованої статті став антропонімікон творів В. Стуса, предметом – семантичні та функційно-стилістичні особливості антропонімів українського культурно-історичного кола як провідних компонентів авторського ідіостилю. Для отримання достовірних даних у роботі застосовано методи опису, індукції та дедуції, кількісних підрахунків, а також компонентний і контекстуально-інтерпретаційний аналіз. Результатом роботи стало всебічне обґрунтування важливості антропонічного компонента в ідіостилі поета та виокремлення пріоритетних власних назв, ужитих у його творах. Висновки: основні розряди власних назв у творчості В. Стуса зосереджено в антропонічному сегменті авторського ономапростору. Особливу роль, ядрове «ментальне коло» в авторській онімній амплітуді відіграють імена реальних постатей українського культурно-історичного кола, які уособлюють концептуальні, домінуючі для письменника базові морально-етичні поняття і виступають концентрами його ідіолектної структури. В цих межах надважливим символом ціннісної картини світу В. Стуса є Тарас Шевченко як уособлення національної гідності і патріотизму.*

**Ключові слова:** В. Стус, онімний простір, антропонім, ідіолект, власні назви українського культурно-історичного кола, семантика, символ, лінгвоментальність.

*Алла Лупол. Антропонимний сегмент українського культурно-історичного діапазона в поетониміконі В. Стуса.*

Стаття виконана в рамках ономастическої **проблематики**, прежде всего связанной с исследованием языковой природы и функциональной специфики художественного поэтонимикона в его проекции на лингвоментальные характеристики мастеров художественного слова. **Цель** статьи состоит в определении и семантико-стилистической квалификации антропонимного сегмента онимного пространства поэм В. Стуса, который выступает ярким маркером идиолекта писателя и выявляет характерные понятийные концентры его мировоззрения. Анализ направлен на систематизацию, установление динамики использований и определение приоритетных антропонимов украинского культурно-історического діапазона в поэтическом насліддї В. Стуса. В соответствии с этим **объектом** статьи стал антропонимикон произведений В. Стуса, **предметом** – семантические и функционально-стилистические особенности антропонимов украинского культурно-історического діапазона как базовых компонентов авторского идиостиля. Для получения достоверных данных в работе использованы **методы** описания, индукции и дедукции, количественного анализа, а также компонентный и контекстуально-интерпретационный анализ. **Результатом** работы стало всестороннее обоснование важности антропонимного компонента в идиостиле поэта и определение приоритетных собственных имен, использованных в его произведениях. **Выводы:** основные разряды собственных имен в творчестве В. Стуса сконцентрированы в антропонимном сегменте авторского ономапространства, Особую роль, ядерный «ментальный круг» в авторской онимной амплитуде играют имена реальных представителей украинского культурно-історического діапазона, которые концентрируют концептуальные, доминантные для поэта морально-этические понятия и выступают своеобразными стержнями его идиолектной структуры. В этом аспекте наиболее важным элементом ценностной картины мира В. Стуса выступает Тарас Шевченко как символ национальной гордости и патриотизма.

**Ключевые слова:** В. Стус, онимное пространство, антропоним, идиолект, собственные имена украинского культурно-історического діапазона, семантика, символ, лингвоментальность.

*Alla Lupol. Anthroponymic segment of the Ukrainian cultural-historical circle in the poetonymicon of V. Stus.*

The article was written within the framework of onomastic **problems**, primarily related to the study of the linguistic nature and functional specificity of the artistic poetics in its projection on the linguistic characteristics of masters of the artistic word. The **purpose** of the article is to define the semantic-stylistic qualification of the anthroponym segment of the onym space of V. Stus's poems, which serves as a bright marker of the writer's idiolect and reveals the characteristic conceptual concentrations of his worldview. The analysis is aimed at systematization, establishing the dynamics of use and defining priority anthroponyms of the Ukrainian cultural and historical range in V. Stus' poetic heritage. In accordance with this, the **object** of the article is the anthroponymicon of the works of V. Stus, the **subject** is the semantic and functional stylistic features of the anthroponyms of the Ukrainian cultural and historical range as the basic components of the author's idiolect. To obtain reliable data, the **methods** of description, induction and deduction, quantitative analysis were used, as well as component and contextual interpretation analysis. The **result** of this work is a comprehensive justification of the importance of the anthroponym component in the idiolect of the poet and the identification of priority of proper names used in his works. **Conclusions:** the main categories of proper names in the works of V. Stus are concentrated in the anthroponymic segment of the author's onym space. A special role, the nuclear "mental circle" in the author's onym amplitude is played by the names of real representatives of the Ukrainian cultural and historical range, which concentrate the moral and ethical concepts that are dominant for the poet and act as idiosyncrasies of his idiolectal structure. In this aspect, the most important element in the value mapping of the world of V. Stus is Taras Shevchenko as a symbol of national pride and patriotism.

**Key words:** V. Stus, onym space, anthroponym, idiolect, proper names of Ukrainian cultural and historical circle, semantics, symbol, linguistic identity.

**Постановка проблеми.** Вагоме місце в наукових дослідженнях вітчизняних лінгвістів належить багатоаспектному вивченню ономастичної лексики, її різнобічному аналізу як у межах класичного мовознавства, так і в проекції на сучасні наукові парадигми психо- та етнолінгвістики, когнітивної й комунікативної лінгвістики та ін., що засвідчує актуальність опрацювання ономастичної проблематики, на сьогодні представленої ґрунтовними розробками вчених Одеської, Ужгородської, Донецької, Київської та Львівської ономастичних шкіл, знаних не лише в Україні, а й у всьому світі. Активну увагу сучасних ономастів привертає вивчення онімних компонентів в ідіолектній структурі майстрів красного письменства, що дає змогу не лише виокремити оригінальні авторські лінгвоментальні стратагеми, які ілюструють самотність і неповторність індивідуальної інтерпретації буттєвого простору, а й поглибити відомості про джерельні орієнтири й домінанти національного світобачення в цілому (Л. Белей, С. Єрмоленко, Ю. Карпенко, Л. Колоколова, В. Лучик, Е. Магазаник, Л. Мацько, В. Михайлов, О. Пономарів, В. Чабаненко). Вчені довели, що в систематиці ідіостилю письменника, його ментальному лексиконі онімія виступає вагомим компонентом, уособлюючи актуальні для авторської особистості поняття [2] і відповідно створюючи найрізноманітніші асоціативні зв'язки та символічні

конгломерати у свідомості читача [5]. З огляду на це онімна кваліфікація творів видатних українських письменників уможливило отримання як власне лінгвістичної інформації про ідіолектні особливості авторів, так і глобальніших знань про інваріантні духовні символи українського етносу, презентовані в царині художнього мовлення, що, у свою чергу, має надпотужне значення для усвідомлення фундаментальних національних цінностей у сьогоденному комунікативному просторі. Наведене визначає загальну актуальність обраної проблематики, пов'язаної з аналізом онімного простору видатного українського поета В. Стуса.

**Стан розроблення проблеми.** Активний розвиток ономастичної науки припадає на другу половину ХХ століття, коли з'явилися ґрунтовні дослідження класика ономастичної науки члена-кореспондента НАН України Ю. Карпенка, російських (Е. Магазаник, В. Михайлов, О. Фоякова та ін.) і вітчизняних мовознавців (Л. Белей, Е. Боева, В. Калінкін, О. Карпенко, Л. Колоколова, В. Лучик, Т. Ковалевська, М. Мельник та ін.). На особливу увагу заслуговують праці, присвячені вивченню поетичної онімії, бо саме поезія виступає «формою творчого пізнання світу», його глибинного осмислення й інтерпретації. В цьому напрямі вирізняються розробки, присвячені онімній архітектоніці Л. Українки (Т. Крупеньова), Л. Костенко (М. Мельник), Я. Славутича (Л. Селіверстова), Є. Маланюка (Г. Мельник) та інших відомих українських поетів. У цих межах не можна обійти творчість Василя Стуса, життя і поетичний доробок якого неодноразово ставали предметом наукового аналізу (А. Бондаренко, Ю. Браїлко, Г. Віват, Л. Волинська, Т. Гундорова, О. Давидова, Д. Данильчук, Г. Мельник, Л. Оліфіренко, Ю. Остапчук, Б. Рубчак, Ю. Шевельов, Г. Шміло). Проте спеціальні дослідження всього онімного простору поезій В. Стуса, систематизація й класифікація складників авторського поетонімікону, виокремлення концептуальних онімних концентрів ще не проводилися, що визначає **актуальність** пропонованої статті та релевантність фактичної бази, яка засвідчує оригінальність онімних варіацій, увиразнюючи роль пропріальної лексики в системі ідіостилію митця.

У наших попередніх розвідках здійснено спектральний і функційно-семантичний аналіз поетонімікону В. Стуса, що, у свою чергу, дало змогу схарактеризувати лінгвоментальні особливості авторського ідіостилію, експліковані пріоритетними маркерами онімного простору творів митця, серед яких перше місце посідає розмаїта амплітуда антропонімної лексики. В цих межах ми описали загальну структуру антропонімного сегмента авторського онімікону та оніми біблійного й античного кола як його показові складники. Проте іменування яскравих представників власне українського історичного й культурного кола, які для В. Стуса у своїй переважній більшості виступають своєрідними духовними й інтелектуальними взірцями, нами ще не піддавалося деталізованому опису попри те, що саме ці оніми максимально уяскраблюють домінанти ціннісної картини світу поета, яка «функціонує в межах національно-мовної картини світу і виконує функцію джерела знань про національний характер і менталітет через систему цінностей» [3, с. 67]. З огляду на зазначене вважаємо, що наукова кваліфікація іменувань постатей української культури та історії, представлених у поетичній спадщині В. Стуса, поглибить знання не лише про власне лінгвістичний аспект творчості письменника, а й максимально увиразнить його особистісну ідентифікацію як непересічного представника української інтелігенції, української еліти, що в сьогоденній реальності, позначеній активізацією національної свідомості, відновленням справжніх, а не штучно створених духовних орієнтирів нації, є вкрай вагомим і необхідним.

**Мета і матеріал дослідження.** З огляду на зазначене мета статті полягає в аналізі семантичної та функційної специфіки антропонімів українського культурно-історичного кола, представлених у творах В. Стуса. Відповідні завдання скеровано передусім на опис структури антропонімікону у поезіях В. Стуса, систематизацію та встановлення динаміки вживань онімів культурно-історичного кола як потужних маркерів ціннісної картини світу митця, доведення питомої ваги антропонімікону як надпотужного складника в ідіостилі В. Стуса, висвітлення пріоритетних онімів у зазначеному сегменті. **Об'єктом** роботи є антропонімікон творів В. Стуса, **предметом** безпосереднього аналізу є семантичні та функційно-стилістичні особливості антропонімів українського культурно-історичного кола,



які виступають провідним компонентом авторського ідіостилу. Джерельною базою статті стали поетичні твори В. Стуса, з яких виокремлено близько 900 випадків уживань майже 400 власних назв різних розрядів, серед яких антропоніми складають 160 одиниць. **Методологічна база** роботи містить як загальнонаукові методи (спостереження – для фіксації загальних тенденцій функціонування аналізованих одиниць у площині творів В. Стуса; індукції та дедукції, залучених для систематизації й виокремлення спільних і специфічних характеристик онімів у поетичному контексті; кількісних підрахунків – для встановлення динаміки аналізованих одиниць), так і спеціальні методи дослідження, серед яких традиційний для мовознавства описовий метод, контекстуально-інтерпретаційний та компонентний аналіз, залучені для з'ясування семантичного навантаження онімів у поетичному творі та їхньої функційно-стилістичної оригінальності.

**Виклад основного матеріалу.** Отже, за М. Торчинським, вагомим елементом значеннєвої структури будь-якого оніма виступає культурний компонент, що насамперед висвітлює кореляцію пропріатива з історією та культурою народу – творця цієї та виступає його потужним етнокультурним маркером [10, с. 120]. Цю думку можна застосувати і щодо ментального лексикону окремої особистості як представника певної лінгвокультурної спільноти, тим більше, коли йдеться про всевітньо відомих представників національної інтелігенції, які уособлюють найяскравіші риси нації, її світогляд, ідеали, цінності. Наведене повною мірою стосується і творчості В. Стуса, де аналізований масив антропонімної лексики ілюструє його «духовні орієнтири» [6] та «формальні першовзірці», які допомагають «...шукати необхідних опор для справжнього розуміння прихованого ... філософського змісту» [4, с. 105].

Важливу інформацію про особливості онімного простору Стусових віршів щонайперше надають дані кількісного характеру. У поетичних текстах Василя Стуса понад 230 разів загадуються близько 160 антропонімів, серед яких домінують оніми українського культурно-історичного кола (85 одиниць у 121 вживанні), що вже акцентує на важливості цих імен для авторської картини світу (див. і лист В. Стуса до Бориса Дорошенка на початку зими 1959 року [9, с. 104]). В цьому сегменті іменувань постатей української культури та історії представлений двома групами: найбільша група – іменування митців слова, науковців, композиторів, архітекторів (50 антропонімів у 73 вживаннях); друга група – історичні діячі та історичні особи (18 антропонімів і 21 вживанні).

Звісно, у межах першої групи ключовими онімами виступають імена поетів та прозаїків, і такий фаховий стрижень цілком зрозумілий з огляду на професійну діяльність самого В. Стуса. В цій групі неодноразово згадуються українські поети Тарас Шевченко (14 випадків), Григорій Сковорода (8), Микола Зеров (4), а також Леся Українка, І. Франко, М. Вінграновський, О. Вишня, О. Корнійчук.

Найбільша кількість онімних номінацій у цій групі пов'язана з Т. Шевченком, який не лише для В. Стуса, а й для кожного українця є національним символом непереможності й любові до своєї Батьківщини. В Стусових творах антропонім *Тарас* згадується 8 разів, *Шевченко* - 3, *Кобзар* - 1. Номінацію за іменем фіксуємо удвічі частіше, ніж іменування на прізвище, напр.: *Розповідай, просив він, про Тараса. / ... Тайга уральська до Литви моєї / болоче схожа. / Оренбуг. Шевченко* [8 (1 : 1 : 47-48)]; *Мені Тарас / порадив у безсонній ночі, /... Борітєся – поборєте.* [8 (1 : 2 : 34-35)].

У двох Стусових поезіях ім'я *Тарас* та прізвище *Шевченко* репрезентовані лише в заголовку («*Тарас на засланні*», «*Шевченко. Дорога до Орська*»). Ще двічі Шевченко згадується у низці прізвищ інших видатних діячів української і світової культури: *Так хочеться пожити хоч годинку, / коли моя розвіється біда. / Хай прийдуть в гості Леся Українка, / Франко, Шевченко і Сковорода* [8 (2 : 15)]; *Грінченко. Рільке. Пастернак. Гайдеггер. Гете. <...> І над усім мужицький велет. І все не так* [7 (6 : 1 : 168)], де перифрастичне іменування Шевченка *мужицький велет* виступає об'єднувальним стрижнем цієї неперевершеної плеяди майстрів слова. В іншому випадку фіксуємо й антропонім Кобзар: *І зайнялась мені зоря / і обняла півнеба / громовим гуком Кобзаря / і сурмами погребя* [8 (3 : 1 : 82-83)]. Цікаво, що доволі поширені у творчості В. Стуса яскраві порівняння,

епітети, метафори практично не застосовуються для увиразнення аналізованого пропріального контексту, оскільки Тарас Шевченко вже сам по собі є концентром Стусової духовної енергетики та живильної наснаги, що «підтримує» семантика текстових дистрибутивних елементів.

Стусове зізнання «Один з найкращих друзів – Скворода» [8 (1 : 1 : 42)] – це, по суті, авторське пояснення високої частотності у назвах і текстах поезії прізвища Григорія Сквороди (8 разів): *...звідти, мабуть, / Хтось до села, у Ковраї спішить. / Скворода! Забувши давні чвари, / Він знову поспішає до Тамари. / ... Підвівшись, сквапно сон жене з очей, / Ще позіхає. Став біля порогу / Скворода й спинився* [8 (1 : 2 : 7)], пор. і назви віршів «Дума Сквороди», «Голос Сквороди», «Скворода. Хвилеві трені». Скворода згадується також у ранніх віршах, пов'язаних із Полтавщиною, «Лубенські пам'ятаєш зозулі?...» [8 (1 : 1 : 161)] та «Полтавщино! Я пізнаю твій голос...»: *Полтавщино! Де ніжний спокій висне / І до сих пір блука Скворода* [8 (1 : 2 : 19)].

Прізвище Миколи Зерова в текстах В. Стуса фіксуємо лише один раз: *Лубенські пам'ятаєш зозулі?... Зеров, Вишня і Скворода* [8 (1 : 1 : 161)], де згадка про поетів пов'язана з тим, що всі троє походять із Полтавщини [8 (1 : 1 : 275)]. Проте вірш «Колеса глухо стукотять...» [8 (1 : 1 : 166)], де описано концтабори сталінських часів, має присвяту «Пам'яті М.К. Зерова». Крім того, у вірші «У липні сніг упав. У липні смерть...» Зеров іменується на ім'я та по батькові (див.: [8 (1 : 2 : 273)]): *Миколо Костевич! Мені / здалося – кості на вогні, / здалося – очі – дві сльози – / на заполярну впали кригу. / То ти й мені тепер позич / сльози. Не слави. Смерті зич./ І грому зич. І бурі зич. / І на зимівлю зич хурдигу* [8 (1 : 2 : 134)].

З-поміж письменників та поетів ХХ ст. у Стусових віршах згадується (й цитується) М. Вінграновський: *Снігу! Мов же! / (казав Вінграновський ослось!) / Самота самоти* [8 (1 : 1 : 120)]. Зовсім в іншій тональності – іронічно-саркастичній – згадано і прізвище драматурга О. Корнійчука, радянського автора «ідеологічно витриманих» у дусі «соцреалізму» п'єс. У варіанті чорнового автографа вірша «Ця п'єса почалася вже давно...» Корнійчукові саркастично приписується авторство Шекспірового «Гамлета»: *А що за п'єса? Варіант Шекспіра – / Її створив славетний Корнійчук* [8 (3 : 1 : 343)], що, звісно, чітко засвідчує ставлення В. Стуса до цього автора.

Крім письменників та поетів, В. Стус звертається й до інших українських митців (композитори, архітектори, науковці), що розширює коло його симпатиків і однодумців. Це славетний український композитор Д. Бортнянський: *О, тим і дорога мені – / перегортаю сторінки книжок, / іду в крамницю, / слухаю Бортнянського – про тебе дума* [8 (1 : 1 : 54)], де його прізвище вжито у метонімічному значенні «твори Бортнянського»; архітектор Й.-Г. Шедель, будівничий дзвіниці Києво-Печерської лаври та дзвіниці Софійського собору в Києві: *це любов. Оце вона! / ... Тільки б так: вона як щогла / в ріст Великої Дзвіниці / (велич гнітиться доземно, / ниць сягає до небес). / Не дзвонар ти. І не Шедель* [8 (1 : 1 : 116)]. Неодноразово у поезіях згадуються й українські науковці ХІХ – поч. ХХ ст.: археолог В. Хвойка, який у 1896 р. відкрив перші місцезнаходження трипільської культури, дослідив палеолітичну Кирилівську стоянку, великі скіфські городища: *Десь Хвойка там відшукував скарби, / пощаджені багаттям неоліту* [8 (2 : 107)]; історик, фольклорист і мовознавець М. Максимович, у чиєму помісті поблизу с. Прохорівки в червні 1859 року гостював Т. Шевченко: *і сновигають тіні дивні – / то Максимович і Тарас / бредуть Михайловим узвозом / угору й гору – аж до хмар* [8 (1 : 2 : 179)]; письменник, публіцист, фольклорист і мовознавець Б. Грінченко, який увійшов в історію української культури передусім як редактор та один із укладачів 4-томного «Словаря української мови»: *Грінченко. Рільке. Пастернак. / Гайдеггер. Гете... [7 (6 : 168)].*

Представлені в Стусових поезіях і антропоніми – іменування українських історичних діячів та історичних осіб: У. Кармалюк, П. Конашевич-Сагайдачний, П. Дорошенко, І. Мазепа, П. Полуботок, П. Калнишевський, С. Петлюра, С. Бандера та ін., які, хоч і зустрічаються в аналізованих текстах у поодинових випадках, проте чітко окреслюють ідеологічні пріоритети та політичні погляди поета.

У вірші «Дуби, кремезні, наче запорожці...» згаданий гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, названий просто на ім'я. Гетьман Сагайдачний 1618 року розбив московське військо під проводом князя Волконського. Похід на Москву здійснив син польського короля Жигимонта Третього королевич Володислав, щоб здобути собі московський престол. Далі Володислав уклав угоду з московським царем Михайлом Федоровичем, хоч Сагайдачний не радив йому це робити [1, с. 145-146]. Саме ця подія згадується в Стусовій поезії: *Заходить осінь – хай іде. А ви / Самі собі призначите прощання, / Самі осиплете пожовкле листя, / Самі, вже після того, віддасте / Незрадну зброю, як колись Петро / Віддав по битвах долю на поталу / Завзятим московітам* [8 (1 : 2 : 159)].

Антропонімію насиченим є вірш політичного спрямування «У цім безхліб'ї і бездоллі...», де міститься низка антропонімів – прізвищ ключових постатей української історії XVII-XVIII ст. та XX ст.: *Російський звір, як дикий верв, / по наших по слідах женеться. / Від дорошенків – до мазеп, / і від мазеп – аж до бандери / на небі й на землі вертеп / пекельний – при закритих дверях. / Край – Полуботків равелін, / край – в соловецькому квадраті / Старого Калниша. В солдатським / Тарасовому плині літ. / Край – за Петра каре колючим. / Край – за Полтавою. За краєм / твоєї віри. В чорній бучі / полків Петлюри* [7 (6 : 229)]. Уживання антропонімів у множині свідчить про часткову апелятивізацію цих онімів, які набувають символічно-узагальненого значення «борці за незалежність України», позаяк згадані в Стусовому вірші Петро Дорошенко, Петро Калнишевський, Іван Мазепа, Петро Полуботок прагнули автономії України. Так, гетьман Петро Дорошенко хотів об'єднати Україну, поділену за угодою 1667 р. між Росією та Польщею. Після походу Дорошенка на Польщу (1672) Польща мусила зрестися на користь Туреччини Поділля й козацької України, яка ставала самостійною державою під протекторатом султана. 1674 року московський воевода кн. Г. Ромодановський із гетьманом Лівобережної України обложили Дорошенка в Чигирині, але змушені були зняти облогу, Правобережна Україна повернулася під владу Дорошенка. Проте край був зруйнований, населення не підтримало Дорошенка, і він зрікся гетьманства, був вивезений до Росії, де перебував до смерті у почесному засланні [1, с. 237-247]. Петро Калнишевський – *старий Калниш* – був останнім кошовим отаманом Війська Запорізького Низового, послом Коша у Петербурзі, де обстоював територіальні права Запоріжжя, але не міг відвернути остаточного його знищення. 1775 року Петро Калнишевський був засланий в ув'язнення до Соловецького монастиря, після звільнення постригся там у ченці й незабаром помер. Гетьмана Івана Мазепу історіографія радянських часів оцінювала різко негативно, Стусове ж ставлення до цього історичного діяча було іншим. Наказний гетьман Петро Полуботок намагався відстоювати права України перед Петром Першим. Був заарештований у Петербурзі, посаджений у Петропавлівську фортецю, де й помер наприкінці 1724 р. [1, с. 305-308].

Ім'я Петлюри також згадується ще в одному вірші: *Ви ходили до Петлюри за штанами, / ми ж ходили за штанами в магазин. / ... Тільки й того: «пробі» – ви кричали, / ми ж кричали: «Сталіну, ура!»* [7 (6 : 205-206)]. Стус іронічно натякає на поетичні рядки В. Сосюри: «І пішов я тоді до Петлюри, бо у мене штанів не було...», а вірш став одним із творів, що фігурували в судовому вирокі над В. Стусом у 1972 р. [7 (6 : 442)].

Рядки, звернуті до Ірини Стасів-Калинець, де згадуються імена давньоукраїнських князів, які неодноразово повторювалися в династії Рюриковичів, – *Спокійно, сестро. Чуєш, хай їм грець – / отим Романам і Володимирам* [8 (3 : 1 : 108)], – неможливо було б зрозуміти без коментарів: «В. Стус високо цінував поетичні твори Ірини Стасів-Калинець, вона ж, по прибутті на заслання у 1978 р., переключалася на історичні студії та дослідження тексту «Слова о полку Ігоревім». У цьому контексті «Романи і Володимири» – узагальнена назва нового захоплення поетеси, у зв'язку з чим вона на довгий час перестала писати власні твори» [8 (3 : 1 : 444)]. Одним із таких Володимирів міг бути, наприклад, Володимир Ігоревич, князь путивльський, син Ігоря Святославича, князя новгород-сіверського, організатора походу на половців, описаного у «Слові о полку Ігоревім».

Згадує у своїх творах В. Стус і галицького князя Ярослава Володимировича (помер у 1187 р.), названого у «Слові о полку Ігоревім» за свій розум Осмомислом. Ліричний герой

поезії Стуса цю назву вживає іронічно, у значенні «розумник», «мудрагель»: *Тюремна камера. Субота. / Чого чекаєш, Осмомисле?* [7 (6 : 14)]. А згадування імені київського князя Володимира Мономаха пов'язане з виразом, що означав кінець життєвого шляху: *Розвіявся далекий чар і чад: / і вже на Мономаховому возі, / літорослі, рушаєм по дорозі, / з котрої не вертаються назад* [8 (3 : 1 : 162)]. Джерелом цього виразу є пам'ятка давньої літератури «Повчання» Володимира Мономаха, де є слова «якщо ж комусь не люба грамотиця ся, хай не насміхається, а так про неї скаже: на далекій путі та на санях сидячи, небилиць наговорив» (*на далекій путі та на санях сидячи* – йдеться про наближення людини до кінця земного шляху).

Таким чином, перелік ужитих у творах В. Стуса онімів на позначення діячів культури й історичних постатей чітко визначає громадянську позицію поета, його морально-естетичні й політичні вподобання, максимально увиразнюючи лінгвоперсонологічний портрет митця.

**Висновки.** Отже, у В.Стуса 121 раз було вжито 85 антропонімів українського кола, де переважають реальні антропоніми – номінації поетів (12), та історичних діячів (18). Меншою мірою представлено антропоніми номінації письменників (5) та інших діячів культури (4). Переважна більшість прізвищ українських поетів та письменників, ужитих у цих поетичних текстах, – це класики XVIII та XIX ст. (Сковорода, Шевченко, Франко, Леся Українка), а також поети й письменники XX ст. (Зеров, Остап Вишня, Корнійчук, Вінграновський, Холодний). Найчастіше (14) згадується Тарас Шевченко при використанні номінацій *Тарас* (8), *Шевченко* (3), *Кобзар*. 8 разів згадано Григорія Сковороду при використанні єдиної форми іменування (*Сковорода*), 4 рази – М.Зерова, щоразу в різних номінаціях (*М.К.Зеров*, *полтавець-грецькосій*, *Микола Костевич*, *Зеров*). Репрезентативною є й група іменувань українських історичних діячів (18), серед яких домінують ключові постаті української історії XVI ст. (Северин Наливайко), XVII-XVIII ст. (Петро Конашевич-Сагайдачний, Петро Дорошенко, Петро Калнишевський, Іван Мазепа, Петро Полуботок), XIX (Устим Кармалюк) та XX ст. (Симон Петлюра, Степан Бандера). Зафіксовані антропоніми практично ніколи не виконують суто номінативної функції, не виступають елементарними локально-темпоральними подієвими орієнтирами, вони завжди виконують надважливу роль концентрів авторської уваги, маркерів ідіолектної системи митця, ціннісних пріоритетів його ментального простору, які практично завжди позитивно конотовані.

Таким чином, пропріальні назви у поетичних текстах В. Стуса використовуються не лише у своїй первинній функції ідентифікації об'єктів, а переважно - у створенні максимально образних стилістичних моделей і номінацій, що увиразнює потужний стилістичний потенціал цього лексичного класу. Пріоритетним розрядом онімної лексики виступають антропоніми як фундаментальні центри ідіостилу митця, увиразнюючи надважливі для нього поняття й події. Особливу роль, ядрове «ментальне коло» в авторській онімній амплітуді відіграють імена реальних постатей українського культурно-історичного кола, які уособлюють надважливі, домінантні для письменника базові морально-етичні поняття і виступають концентри його ідіолектної структури. В цих межах надважливим символом ціннісної картини світу В. Стуса виступає Тарас Шевченко як символ національної гідності і патріотизму.

**Перспективи дослідження.** У подальшому опрацюванні зазначеної проблематики перспективним вважаємо поглиблений аналіз усіх розрядів поетонімікону В. Стуса у проекції на його психолінгвістичну і когнітологічну інтерпретацію, а також залучення творів інших авторів для з'ясування не лише ідіолектних особливостей вживання онімної лексики, а й висвітлення загальної типологічної динаміки функціонування пропріальних одиниць у поетичному мовленні, що в цілому поглибить розуміння лінгвістичних вимірів літературної творчості в цілому та її онімних складників зокрема, а також прислужиться в укладанні словників ідіолектів письменників. Крім того, привертає увагу нейролінгвістична ідентифікація мовної особистості В. Стуса, в чому може прислужитися сучасна парадигма нейролінгвістичного програмування (див. праці [11]), яка уможливорює комплексне портретування через синтезований аналіз мовленнєвих репрезентацій комунікантів.

## БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аркас М. Історія України-русі / М. Аркас. – К. : Вища школа, 1990. – 56 с.
2. Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в художественной литературе / Ю.А. Карпенко. – Opomastica. – 1986. – Т. 31. – С. 5 – 22.
3. Краснобаєва-Чорна Ж.В. Онимія ціннісної картини світу (на матеріалі української, російської, англійської та німецької фраземіки) / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Записки з українського мовознавства : збірник наукових праць. – Одеса : Поінпринт, 2017. – Вип. 24. – Т. 1. – С. 67-74.
4. Олефіренко Л. Функція антитези у ліричних творах Василя Стуса / Л. Олефіренко // Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. Літературознавство. Т. 17. – Донецьк : Український культурологічний центр, 2007. – С. 138 – 142.
5. Петрова Л.П. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко) : автореф. дис. ...канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / Л.П. Петрова. – Х., 2003. – 18 с.
6. Просалова В. Поезія В.Стуса у контексті національного літературного дискурсу / В. Просалова // Донецький вісник наукового товариства ім. Шевченка. Літературознавство. – Т.17. – Донецьк : Український культурологічний центр, 2007. – С. 71-81.
7. Стус Василь. Твори у чотирьох томах, шести книгах. Том 6 (додатковий). Книга перша. Листи до рідних / Василь Стус. – Львів : Видавнича спілка «Просвіта», 1997. – 496 с.
8. Стус Василь. Твори : У 4 т., 6 кн. / Василь Стус. – К. : НАНУ, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка. – Львів : Просвіта, 1994 – 1999.
9. Стус Д. Василь Стус : життя як творчість / Д. Стус. – К. : Факт, 2005. – 368 с.
10. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : Ч. II. Функціонування власних назв : [монографія] / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 394 с.
11. Kovalevs'ka T. Aktuelle Tendenzen der Erforschung des Einflusses von Kommunikation / T. Kovalevs'ka // III. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik "Dialog der Sprachen - Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht": Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2012. – München - Berlin, 2013.- S.203 – 214.

## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Алла Лупол** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства та лінгводидактики Одеської національної академії харчових технологій ім. М.В. Ломоносова.

*Наукові інтереси:* літературна ономастика, проблеми вербальної особистісної ідентифікації, проблеми комунікативного впливу.

УДК 82'01 – 2.09

## ГРАНІ ЛЮБОВІ У «НАУЦІ КОХАННЯ» ОВІДІЯ

**Інна ПЕРЦОВА (Кропивницький, Україна)**

*У статті досліджуються особливості трактування теми любові у «Науці кохання» видатного поета римської літератури – Публія Овідія Назона. Традиції світської етики, що проступають у творах Овідія, не претендують на мораль та святість. Поет майстерно відтворює тогочасну атмосферу; він захоплений святковістю римського життя, його строкатістю, видовищами та розмаїттям. Популярних для давньогрецької літератури ідей самообмеження, поміркованості нема і в помині. Серед багаточислених розваг молодих римлян кохання постає однією з утіх.*

*У статті підкреслюється відсутність духовної складової поняття «кохання». Натомість, зображення любові у поезіях відрізняється легковажною непостійністю, надмірною відвертістю і натуралізмом.*

*Жінка у творах постає як об'єкт захоплення поета. Для Овідія – це істота, наділена, у першу чергу, не душею і різними чеснотами, а сексуальною пристрастю та темпераментом.*

*Ліричний герой Овідія – самовпевнений, веселий, легковажний, не обтяжений моральними принципами, шукає не ідеальне, чисте кохання, особисте щастя, а любовні пригоди.*

*Є місце в поезіях про кохання і зображенню богів. Благочестиві роздуми поета протилежні атеїстичним настановам епікурейців, проте релігійність Овідія іншого спрямування, ніж благочестя, що підтримувалось імператором Августом. У «Науці про кохання» на першому місці – Венера та Амур – головні еротичні божества.*

*У контексті роздумів про кохання автор розмірковує про швидкоплинність життя, згасання молодості, краси, неминуєть смерті. Цінність Овідій бачить тільки в молодості і користуванні її благами, найпрекрасніше з яких — любов.*

*Особливу увагу звертає на себе стилістика дидактичних настанов. Поет, даючи любовні поради, використовує слова зі зменшувально-пестливими суфіксами, які, з одного боку, надають провам Овідія іронічного забарвлення, з іншого, нагадують пестливу розмову закоханих.*

*У «Науці кохання» здебільшого звучать ноти грайливого кохання, але є і роздуми про високу любов. Автор попереджає шукачів кохання, що воно поєднує різні емоції: і муки, і переживання, і страждання.*

**Ключові слова:** моральна ідеологія, політика Октавіана Августа, духовна складова любові, благочестя, сексуальне задоволення, кохання, продажність кохання, швидкоплинність життя, висока любов.

**Инна Перцова. Грани любви в «Науке любви» Овидия.**

В статье исследуются особенности трактовки темы любви в «Науке любви» выдающегося поэта римской литературы – Публия Овидия Назона. Традиции светской этики, характерные для произведений Овидия, не претендуют на мораль и святость. Поэт искусно воспроизводит атмосферу того времени; он восхищен торжеством римской жизни, ее пестротой, зрелищами и разнообразием. Популярных для древнегреческой литературы идей самоограничения, умеренности нет и в помине. Среди многочисленных развлечений молодых римлян любовь предстает одной из утех.

В статье подчеркивается отсутствие духовной составляющей понятия «любовь». Напротив, изображение любви в стихах отличается легкомысленным непостоянством, излишней откровенностью и натурализмом.

Женщина в произведениях предстает как объект восхищения поэта. Для Овидия – это существо, наделенное, в первую очередь, не душой и разными добродетелями, а сексуальной страстью и темпераментом.

Лирический герой Овидия – самоуверенный, веселый, легкомысленный, не обремененный моральными принципами, ищет не идеальную, чистую любовь, личное счастье, а любовные приключения.

Есть место в стихах о любви также изображению богов. Благочестивые размышления поэта противоположны атеистическим установкам эпикурейцев, однако религиозность Овидия другого направления, чем благочестие, поддерживаемое императором Августом. В «Науке о любви» на первом месте – Венера и Амур – главные эротические божества. В контексте размышлений о любви автор рассуждает о скоротечности жизни, угасании молодости, красоты, неизбежности смерти. Ценность Овидий видит только в молодости и пользовании ее благами, самое прекрасное из которых – любовь. Особое внимание обращает на себя стилистика дидактических наставлений. Поэт в любовных советах использует слова с уменьшительно-ласкательными суффиксами, которые, с одной стороны, придают речам Овидия иронического окраску, с другой, напоминают ласковое воркование влюбленных.

В «Науке любви» в основном звучат ноты игривой любви, но есть и размышления о высоком. Автор предупреждает искателей любви, что она сочетает в себе разные эмоции: и боль, и переживания, и страдания.

**Ключевые слова:** моральная идеология, политика Октавиана Августа, духовная составляющая любви, благочестие, сексуальное удовлетворение, любовь, продажность любви, быстротечности жизни, высокая любовь.

**Inna Pertsova. The Edges of Love in the Poem of Ovid “The Art of Love”.**

The article examines the peculiarities of interpreting the theme of love in “The Art of Love” (“Ars Amatoria”) by prominent poet of Roman literature – Publius Ovidius Naso (Ovid). The traditions of secular ethics appearing in Ovid’s works do not claim to be ethical and sacred. The poet masterfully reproduced the atmosphere of the time; he was fascinated by the festive life of Romans, diversity of its colors, spectacles and variety. There are no traces of ideas of self-restraint and modesty, so popular for ancient Greek literature. Love appears to be one of pleasures among the amusements of young Romans.

The article emphasizes the absence of the spiritual component in the concept of “love”. Instead, love is represented in poetry as frivolously changeable, excessively explicit and natural.

A woman appears in works as an object of the poet’s passion. Ovid sees her as a being gifted, first of all, not with the soul and various virtues, but with sexual passion and temper.

Ovid’s narrator is a self-assured, cheerful, lighthearted person, not overburdened with moral principles, who is looking not for ideal, pure love, personal happiness, but for love adventures.

In the love poetry, there is a place for images of gods, as well. The pious reflections of the poet are opposite to the atheistic guidance of Epicureans, but Ovid’s religiosity is different from the piety supported by Emperor Augustus. In “The Art of Love”, Venus and Cupid – the main erotic deities – stand first.

In the context of reflections on love, the author speculated on the transience of life, the fading youth and beauty, the inevitability of death. According to Ovid, only youth and enjoying its goods, the finest of which is love, are valuable.

Special attention will be paid to the stylistics of the didactic guidance. The poet, giving love advice, used words in their diminutive form, which, on the one hand, imparts ironic tone to Ovid’s speeches, and resembles affectionate talk of lovers, on the other.

There are mostly notes of frisky love in “The Art of Love”, however, there are reflections on high love as well. The author warned love seekers that it combined different emotions: torments, stress and suffering.

**Key words:** moral ideology, politics of Octavian Augustus, spiritual component of love, piety, sexual satisfaction, love, vendibility of love, transience of life, high love.

У центрі більшості розвідок, присвячених вивченню творчості Публія Овідія Назона, знаходяться міфологічні основи його творів та причини вигнання за межі батьківщини. Проблеми ж рівня духовної наснаженості творів поета ґрунтовно не вивчалися, хоча дехто із науковців звертався до дослідження питань кохання у його поезіях [2], [4], [3], [6].

У статті ми хоча б частково спробуємо заповнити прогалину, запропонувавши свій погляд на нюанси трактування теми любові у «Науці кохання» Овідія. Дослідження

особливостей зображення кохання є важливим для оцінки світовідчуття та естетичної вартісності творчої спадщини поета.

Постать Овідія, геніального поета «золотої доби» Римської літератури, є видатною і водночас трагічною. Еротично забарвлена, іноді легковажна лірика, вступала в антагонізм із політикою Октавіана Августа. І поет став жертвою репресій імператора Риму.

Громадянські війни залишилися позаду, політичні пристрасті затихли. У римському суспільстві запанувала жадоба до насолод, бажання зробити своє життя прекрасним і цікавим [3]. Своєрідність світської культури епохи Овідія полягала у відсутності чіткої моральної ідеології. Це час, коли ставилися під сумнів загальноприйняті суспільні норми, вибудовувалася своєрідна шкала інших цінностей, змінювалось відношення до усталених римських чеснот. Люди із середовища Овідія, вільні від праці, ухилялися від державної служби, зневажливо ставилися до військової повинності і громадянської діяльності, проявляючи особливий інтерес тільки до питань стратегії кохання. Побут цих людей був заповнений еротикою. Овідій став виразником їхніх настроїв, смаків, пристрастей і прагнень – поетом кохання [3]. Традиції світської етики, що проступають у творах Овідія, не претендують на мораль та святість: *«Дружба и верность у нас нынче пустые слова»* [5, с. 72]. Людина підлаштовує мораль під свої потреби: *«Нынче стыд позабыт – свое лишь каждому любо, // Каждый за радость свою платит страданьем других»* [5, с. 72]. Популярних для давньогрецької літератури ідей самообмеження, поміркованості нема і в помині.

У Давній Греції, літературні традиції якої наслідував і Рим, склалася своя філософія кохання. Так, скажімо, для творчості Сапфо характерний підвищений інтерес до духовного світу особистості, уміння проникати в його таємниці. Поетеса перша в історії античного світу зробила спробу зобразити любовне почуття не тільки як фізичний потяг, а й за внутрішніми переживаннями закоханої людини. Кохання для ліричної героїні Сапфо – тяжка, невиліковна хвороба, це боротьба із собою, приречена на поразку своєї внутрішньої волі [6]. Сапфо дуже майстерно знаходить яскраві образи, щоб досягти більшої переконливості в зображенні неочікуваного, нездоланного кохання, кохання як пристрасті, як хвороби: *«Словно ветер, с горы на дубы налетающий, // Эрос души потряс нам ...»* [1, с. 62].

Овідій, натомість, далекий від прагнення знаходити насолоду в стражданнях, що заподіяні нерозділеними почуттями. Любові, нехай трагічній, дивній, залишається все менше місця в раціональному світі римського суспільства. Зв'язки поза шлюбом молодих людей із витонченими жінками, що зналися на мистецтві, були широко поширені в Римі в I ст. до н. е. Це відносини, у центрі яких знаходилася лише пристрасть. Неповторний дух того часу і концепція буття створюються автором через перераховування різнорідних екзотичних деталей римського побуту. Наприклад, носилки, в яких заможні пані пересувалися по місту: *«Если твоя госпожа, полулежа в открытых носилках, // Будет по улице плыть, ты подойди невзначай»* [5, с. 63]; залізо для укладання зачіски: *«Только не вздумай завить себе кудри каленым железом»* [5, с. 64]; пемза, з допомогою якої позбувалися зайвого волосся на тілі: *«Или по голням ног едкою пемзой пройтись»* [5, с. 64]. Багато уваги Овідій приділяє розвагам своїх сучасників, розповідаючи про відвідування цирків, театрів та інших громадських місць: *«Званный обед – тоже славная вещь для любовных походов»* [5, с. 54]; *«В емком цирке Амур много находит удобств»* [5, с. 51]; *«Но полукруглый театр — еще того лучшее место: // Здесь для охоты твоей больше найдется добыч»* [5, с. 50]; *«Судная площадь – и та не запретное место Амуру: // В шуме толпы площадной часто вскипает любовь. // Там, где мраморный ряд колонн Венерина храма»* [5, с. 50]. Поет майстерно відтворює тогочасну атмосферу; він захоплений святковістю римського життя, його строкатістю, видовищами та розмаїттям. Серед багаточислених розваг молодих римлян кохання постає однією з утіх.

Позиція поета у «Науці кохання» являє собою декларацію думки: кохання не має суспільної цінності. Любов – не щире почуття і не сильна емоція, а, навпаки, відрізняється легковажною непостійністю, надмірною відвертістю і натуралізмом. Жінка в такому коханні оспівується лише як об'єкт чуттєвого задоволення. Духовна складова любові у «Науці

коханню» не простежується. Натомість є вкрай іронічне відношення до традиційних у суспільстві зразків поведінки:

*«В емком цирке Амур много находит удобств.  
Здесь не придется тебе разговаривать знаками пальцев  
И не придется ловить тайные взгляды в ответ.  
Здесь ты хоть рядом садись, и никто тебе слова не скажет,  
Здесь ты хоть боком прижмись — не удивится никто.  
Как хорошо, что сиденья узки, что нельзя не тесниться,  
Что позволяет закон трогать красавиц, теснясь!  
Здесь-то и надо искать зацепки для вкрадчивой речи»* [5, с.51].

Автор демонструє свою блискучу ерудицію, постійно апелюючи до міфологічної скарбниці: «Феба и Фебы сестра познали насильные ласки, // Но не устали любить тех, кто насильно ласкал» [5, с. 69]; «Сам преклонялся с мольбой Юпитер, сходя к героиням...» [5, с. 71]. Так, на думку поета, його настанови будуть більш дієвими. Ліричний герой постає всезнаючим оповідачем, із багатим любовним досвідом. Він самовпевнений, веселий, легковажний, не обтяжений моральними принципами, цінує перш за все тілесні насолоди:

*«Прочь от этих стихов, целомудренно-узкие ленты,  
Прочь, расшитый подол, спущенный ниже колен!  
О безопасной любви я пишу, о дозволенном блюде,  
Нет за мною вины и преступления нет»* [5, с. 48].

Герой шукає не ідеальне, чисте кохання, особисте щастя, а любовні зв'язки. Він напівжартівливо дає дидактичні настанови своїм сучасникам про те, як досягти успіху в любовних пригодах: «И не жалея обещаний: они ведь нimalo не стоят — // Право, каждый бедняк этим товаром богат»; «Вот задача, вот труд: без подарка добиться успеха!» [5, с. 62]; «Женица, дав и не взяв, даст и опять и опять Если принес ты подарок – тебя уже может и бросить» [5, с. 62]; «Как ни упрямысь дарить, а она своего не упустил:// Женица средство найдет страстных мужчин наоборот» [5, с. 48].

Так у «Науці кохання» з'являється тема жіночої аморальності, жадібності, продажності кохання. Проте, на відміну від свого сучасника Проперція, Овідій не засуджує корисливість жінок. Лицемірство та гра – ось основні поради, щоб досягти успіху у жінок: «Напомянуть ли о том, чтобы льстит ей, стихи сочиня?» [5, с. 82]; «Только следи, чтоб она твоего не открыла притворства» [5, с. 83].

Жінка у творах постає як об'єкт захоплення поета. Проте для Овідія – це істота, наділена, у першу чергу, не душею і різними чеснотами, а сексуальною пристрастю та темпераментом: «Все, что делает женщина, — делает, движима страстью // Женщина жарче мужчин, больше безумия в ней» [5, с. 58]. Героїні поезії Овідія не схожі на цнотливих міфологічних героїнь. Це легковажні римлянки, основною метою яких є розваги та задоволення. Їм також адресовані настанови поета: «Женщины, знайте себя! И не всякая поза годится – // Позу сумеете найти телосложению под стать. Та, что лицом хороша, ложись, раскинувшись навзничь; Та, что красива спиной, спину подставь напоказ»; «Всадницей быть – невеличке к лицу, а рослой – нисколько»; «Если приятно для глаз очертание плавного бока – // Стань на колени в постель и запрокинься лицом»; «Если мальчишески бедра легки и грудь безупречна – // Ляг на постель поперек, друга поставь над собой» [5, с. 125].

Є місце в поезіях про кохання і зображенню богів. Благочестиві роздуми поета протилежні атеїстичним настановам епікурейців, проте релігійність Овідія іншого спрямування, ніж благочестя, що підтримувалось імператором Августом. У «Науці про кохання» на першому місці – Венера та Амур – головні еротичні божества: «Первое дело твое, новобранец Венериной рати, // Встретит желанный предмет, выбрать, кого полюбит» [5, с. 48]; «Часто и здесь, за рога ухватив, охмеленного Вакха // Нежной своею рукой клонит багряный Амур. // Брызги вина увлажняют пернатые крылья Амура — // И остается летун, отяжелев, на пиру» [5, с. 54]. Непоштиво відгукується Овідій і про верховного бога. Митець згадує Юпітера головним чином у зв'язку з його



баготочисленними любовними пригодами. Овідій сміється над брехливими обітницями Юпітера: «*Даже стигийской водой сам Юпитер божился Юноне, – // Ложным клятвам не чужд...*» [5, с. 68]. Якщо раніше, справи богів і героїв були предметом захоплення і зразком для наслідування, то у Овідія їхні вчинки слугують лише ілюстрацією до якихось пікантних розповідей.

Нагадаємо, що в епоху Овідія імператор Риму намагався реформувати римську релігію, реанімувати старі культу. Тому він використав слушну нагоду для введення культу Венери з метою прославлення династії Юліїв. З тих пір Венера вважалася богинею-праматір'ю римського народу [8]. Отже, у Октавіана Августа були причини гніватися на поета. У ті часи, коли він видає закони, спрямовані на зміцнення римської моралі, коли художня література в силу історичних обставин виконувала функції плацдарму для підняття проблем моралі, релігії, навіть політичних маніфестів, у поезії Овідія самі боги постають легковажними та допомагають шукачам любовних пригод.

У контексті роздумів про кохання автор розмірковує про швидкоплинність життя, згасання молодості, краси, неминучість смерті:

*«Не забывайте, что вас ожидает грядущая старость —*

*Дорого время любви, даром не тратьте ни дня.*

*Радуйтесь жизни, пока в цвету весенние годы:*

*Время быстрее бежит, чем торопливый поток.*

***Ни миновавшей волны не воротит речное течение,***

***Ни миновавшего дня времени бег не вернет.***

*Пользуйся, годы не ждут, скользя в легкокрылом полете:*

*Радости ранней поры поздней порой не придут.*

***Эти седые кусты я видел в фиалковом цвете,***

***С этих колючих шипов рвал я цветы для венка»*** [5, с. 100].

Як і у всій античній літературі, у цій поезії людина тісно пов'язана з природою. Час невблаганний до усього живого. Фіалковий колір цвітіння, що посилює відчуття юності, краси, свіжості протиставляється сивому, який символізує згасання всього живого. Тут ліричний герой постає не легковажним гульвісою, а зрілою людиною із філософськими роздумами про скороминучість життя. Цінність Овідій бачить тільки в молодості і користуванні її благами, найпрекрасніше з яких — любов.

Особливу увагу звертає на себе стилістика дидактичних настанов. Поет, даючи любовні поради, використовує слова зі зменшувально-пестливими суфіксами, які створюють інтенсивне емоційно-експресивне забарвлення твору та додають до основного значення зменшеності відтінки ніжності: «*Если девице на грудь нечаянно сядет пылинка — // Эту пылинку с нее бережным пальцем стряхни*». *Если до самой земли у красотки скользнет покрывало — // Ты подхвати его край, чтоб не запачкала пыль: // Будешь вознагражден – увидишь милые ножки»* [5, с. 52]; «*...плачет она и твердит сквозь притворные слезы, // Что потеряла на днях с камнем серьгу из ушка?»* [5, с. 61]; «*Ежели холодно ей — позабудь, что и сам ты иззябнул, // И на холодной груди ручку замерзшую грей»* [5, с. 80]; «*Нет позора и в том (отрада ведь пуце позора!), // Чтобы своею рукой зеркальце ей подносить»* [5, с. 80]. З одного боку, демінутивні надають промова Овідія іронічного забарвлення, з іншого, нагадують пестливу розмову закоханих.

У «Науці кохання» здебільшого звучать ноти грайливого кохання, проте є і роздуми про високу любов. Овідій використовує традиційне для римської літератури порівняння кохання з війною, військовою службою:

*«Воинской службе подобна любовь. Отойдите, ленивцы!*

*Тем, кто робок и вял, эти знамена невмочь.*

*Бурная ночь, дорожная даль, жестокая мука,*

*Тяготы все, все труды собраны в стане любви»* [5, с. 81].

Висловлена думка інтонаційно ділиться на невеликі частини, що звучать як самостійні фрази («*Бурная ночь, дорожная даль, жестокая мука, // Тяготы все, все труды...*»). Даний прийом допомагає поету ясно, чітко висловити емоційне відношення до зображуваного.

Іменники «ночь», «даль», «мука», «тяготы», «труды» символізують перешкоди на шляху закоханих. Автор попереджає шукачів кохання, що воно поєднує різні емоції: і муки, і переживання, і страждання. У цьому поетичному фрагменті любов він усвідомлює як важку працю, що під силу тільки самовідданим закоханим.

Отже, у віршах Овідія простежуються проблеми занепаду духовності в суспільстві, що пов'язано з втратою моралі, відсутністю релігійного фундаменту, відношенням до жінки як до об'єкту сексуальної насолоди. Фривольна «Наука кохання» не зображує глибоких духовних переживань. Темі чистого кохання, страждань, викликаних любов'ю, туги за коханою немає в поемі місця. Твір відрізняє особлива увага автора до чуттєвої сторони любові. Проте, поруч із грайливими порадами закоханим, іноді простежуються роздуми митця про сенс життя, його швидкоплинність, про високе кохання. Письменник доводить необхідність такої любові, яка була б заснована не тільки на фізичній, але й на духовній гармонії чоловіка та жінки.

### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Античная лирика. Переводы с древнегреческого и латинского. – М.: «Художественная литература». – 1968. – 622с.
2. Гаспаров М. Л. Три подступа к поэзии Овидия. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/publik/article.htm?a=1284953064>
3. Майстренко Л. В. Грайливо-безтурботний Ерос «Любовних елегій» Овідія. – Режим доступу: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/10/8.4.6.pdf>
4. Морева-Вулих Н. Дидактические поэмы «Искусство любви» и «Средства от любви» – Овидий. – Режим доступу: [https://www.e-reading.club/chapter.php/1023113/9/Moreva-Vulih\\_-\\_Ovidiy.html](https://www.e-reading.club/chapter.php/1023113/9/Moreva-Vulih_-_Ovidiy.html)
5. Наука любви. – М.: Политиздат, 1990. – 319 с.
6. Перцова І. Любовний світ поезії Сафо / // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (літературознавство). – Кіровоград, 2006. – Вип. 70. – С. 225-229
7. Перцова І. В. Антропоморфізм Давньогрецьких богів в античній міфології / Інна Василівна Перцова // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство) / ред. Г. Д. Клочек [та ін.]. – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 105, ч. 2. – С. 126-130. – Режим доступу: <http://dspace.kspu.kr.ua/jspui/handle/123456789/794>
8. Сексуальная жизнь в Древнем Риме. – Режим доступу: <http://bookitut.ru/Seksualjnaya-zhiznj-v-Drevnem-Rime.15.html>

### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Інна Перцова** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та зарубіжної літератури Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.  
*Наукові інтереси:* семасіологія, стилістика, семантичні аспекти перекладу.

УДК 811.112.2'42

## ПЕРСОНАЖНЕ МОВЛЕННЯ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ ЯК ДИСКУРСИВНА СКЛАДОВА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАНЬ І. БАХМАНН)

**Олеся СКЛЯРЕНКО (Переяслав-Хмельницький, Україна)**

*Стаття присвячена особливостям аналізу дискурсу художнього тексту на прикладі оповідань австрійської письменниці Інгеборг Бахманн. Особлива увага приділяється персонажному мовленню, як вагомій складовій авторського ідіостилу на макростилістичному рівні. Було встановлено, що персонажному дискурсу оповіданням Інгеборг Бахманн характерне використання прямого та невластне-прямого мовлення, яке відображає власне авторську та персонажну точки зору та виражається у діалозі та внутрішньо-моленневих вкрапленнях. Також великого значення у персонажному мовленні набуває внутрішній монолог, внутрішній діалог та потік свідомості. Такі форми викладу допомагають читачу зрозуміти внутрішні переживання протагоністів, і саме з цією метою адресант варіює мовленнєві особистісні відмінності для різних оповідачів. Незвичайна пунктуація в текстах оповідань – дужки в середині речення, діалоги, що влітаються до авторського мовлення без будь-яких пунктуаційних ознак, латентні межі невластне-прямого мовлення, внутрішніх монологів, ауто-діалогів та потоку свідомості – вказують на незвичайне вміння авторки чергувати реальні обставини та спогади, а також на хаотичний хід думок персонажів, що ніяк не можуть*

упорядкувати власне життя і постійно знаходяться в пошуку. Основною функцією персонажного мовлення у художньому дискурсі аналізованих оповідань є текстотворення та текстоорганізація.

**Ключові слова:** художній текст, інтерпретація, персонажне мовлення, дискурс, макростилістичний рівень, мікростилістичний рівень, діалог, внутрішнє мовлення, внутрішньо-мовленнєві вкраплення.

**Олеся Склярєнко. Персонажная речь и ее особенности как дискурсивная составляющая художественного текста (на материале рассказов Ингеборг Бахманн).**

Статья посвящена особенностям анализа дискурса художественного текста на примере рассказов австрийской писательницы Ингеборг Бахманн. Особое внимание обращено на персонажную речь, как важную составляющую авторского индивидуального стиля на макростилістическом уровне. Было установлено, что для персонажного дискурса рассказов Ингеборг Бахманн характерным есть употребление прямой и несобственно прямой речи, которые отображают собственно авторскую и персонажную точки зрения и выражаются в диалоге и внутренне-речевыми вкраплениями. Также большое значения в персонажной речи имеет внутренний монолог, внутренний диалог и поток сознания. Такие формы изложения помогают читателю понять внутренние переживания персонажей и именно с этой целью адресант варьирует речевые особенности отличий для разных рассказчиков. Необычная пунктуация в текстах рассказов – скобки в середине предложения, диалоги, которые вплетаются в авторскую речь без каких-либо пунктуационных отличий, латентные границы несобственно-прямой речи, внутренних монологов, ауто-диалогов и потока сознания указывают на необычное умение автора чередовать реальные обстоятельства и воспоминания, а также хорошо показывают хаотический ход мыслей персонажей, которые никак не могут упорядочить свою собственную личную жизнь и постоянно находятся в поиске. Основной функцией персонажной речи в художественном дискурсе анализируемых рассказов является текстообразовательная и текстоорганизационная функция.

**Ключевые слова:** художественный текст, интерпретация, персонажная речь, дискурс, макростилістический уровень, микростилістический уровень, диалог, внутренняя речь, внутренне-речевые вкрапления.

**Olesia Skliarenko. Characters' Speech and its Peculiarities as Discourse Component of Artistic Text (on the material of Ingeborg Bachmann's stories).**

The article is devoted to the peculiarities of literary text discourse analysis on the examples of Ingeborg Bachmann's stories. Special attention is paid to the characters' speech and its lingual representation as it is one of the main components of the author's individual style on macrostylistic text level. It was established that the characters' discourse in Ingeborg Bachmann's stories tends to the usage of direct and indirect speech, which reflects the author's own point of view and is seen in dialogues and inner speech inclusions. A great role in the characters' speech is played by inner monologue, inner dialogue and stream of consciousness technique. Special role in the characters' speech investigation is paid to inner reflections, which are used by Ingeborg Bachmann in her stories to show emotional world, feelings and emotional experience. These inner speech passages are expressed by the constructions varying from two or three sentences to the whole passage, but readers see them as quite short emotional in-sets in the characters' consciousness. Such kinds of narration help the reader to understand inner worries of the characters, and exactly for this purpose the addresser varies the characters' speech peculiarities for different narrators. Unusual punctuation in the stories (brackets in the middle of the sentence, dialogues, which are included into the author's speech without any punctuation marks, vague boundaries of indirect speech, inner monologues, self-dialogues and stream of consciousness technique) points to the author's specific ability to interchange real circumstances and memories, to understand the characters' chaotic way of thinking, because they are not able to take real decisions in life and are constantly searching for something. The main function of the characters' peculiar speech style is viewed in the text forming and organizing functions.

**Key words:** literary text, interpretation, characters' speech, discourse, macrostylistic level, microstylistic level, dialogue, inner speech, inner speech in-sets.

Інтерес до філологічного аналізу тексту у сфері сучасної гуманітарної освіти визначається необхідністю покращенням загального рівня культури особистості. Уміння інтерпретувати текст розвиває культуру мовленнєвого спілкування читача, який виступає реципієнтом у цьому художньому дискурсі. У той же час уміла інтерпретація тексту – це уміння розкрити авторський задум, зрозуміти його авторську модальність.

**Постановка проблеми** даної статті полягає в тому, що будь-який лінгвостилістичний аналіз неможливий без розгляду його дискурсивних складових, що передбачають взаємодію компонентів макро- та мікростилістичного рівнів. Різні способи інтерпретації художніх текстів з виокремленням тих чи інших домінуючих ознак, дозволяють вмілому читачу розкрити багату палітру мовленнєвого полотна та зрозуміти імпліцитну інформацію.

**Огляд останніх досліджень і публікацій.** Питання виділення частин тексту, його структурних та композиційних компонентів, серед яких одним з ключових аспектів є категорія персонажного мовлення, є досить актуальним у роботах таких відомих науковців як: І. Арнольд, М. Брандес, О. Гончарової, А. Корольової, К. Кусоко, В. Кухаренко, О. Селіванової, В. Фляйшера, Д. Фаульзайта, Г. Кюна, М. Флюдернік.

Таким чином основним завданням нашої статті є аналіз особливостей персонажного мовлення як дискурсивної складової художнього тексту, де матеріалом дослідження виступають оповідання відомої австрійської письменниці І. Бахманн (1926-1973 рр.) із збірок «Das dreißigste Jahr» та «Simultan», а також декілька оповідань, що не увійшли до збірок.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Персональне мовлення є невід'ємною складовою жанрового рівня оповідань і вказує на вміння автора, а у нашому випадку відомої австрійської письменниці І. Бахманн, індивідуалізувати мовлення персонажів залежно від комунікативних ситуацій. При аналізі персонажного мовлення на жанровому рівні на перше місце вноситься майстерність авторки в створенні комунікативної ситуації, за якої відбувається розщеплення автора-функції. Ми також ураховуємо, що в процесі художнього розповіді та оповіді в тексті відбуваються мовленнєві дії, які відрізняються від аналогічних дій у процесі усної комунікації й виконують у письмовому тексті текстотвірні та тексторганізуючі функції [5, с. 93].

Мовлення персонажів у художньому тексті оповідань виражається за допомогою прямого та невластне-прямого мовлення, які відображають власне авторську та персонажну точки зору та виражається у діалозі та внутрішньо-мовленнєвих вкрапленнях. Також великого значення набуває внутрішній монолог, внутрішній діалог та потік свідомості, але у зв'язку з обмеженим обсягом статті вони не можуть братися нами до уваги у даній студії.

Використання прямого мовлення об'єднує персонажа й читача, переносить останнього безпосередньо на місце подій і дає можливість стати свідком описаної ситуації. Наприклад, діалог поромника та дівчини з оповідання «Die Fähre»: «Es ist spät». Seine Stimme ist voll Vorwurf. «Du fährst nicht mehr?» «Ich weiß nicht», erwidert er. «Wo willst du noch hin?» [6, с. 12]. Діалог містить у собі прості непоширені речення, що передають скутість бесіди. Очевидно, що дівчина не бажає продовжувати розмову, адже вона використовує лише одну репліку-питання на відміну від хлопця. Прочитавши цей діалог, реципієнт розуміє, що хлопець більш зацікавлений у розмові. Йому не дуже подобається те, що дівчина так пізно хоче переїжджати річку, про це свідчить перше речення, яким він розпочинає свою розмову: «Es ist spät», адже він не вітає дівчини, а зразу вказує на пізню годину, і це звучить докором із його боку.

Діалог в оповіданнях – це спроба І. Бахманн якомога краще розкрити кожен образ із його внутрішнім світом. Ми використовуємо класичне визначення діалогу як ситуативно зумовленої форми мовлення двох або кількох осіб, що визначається впорядкованою зміною мовленнєвих актів [8, с. 28]. Використання діалогу дає змогу кожному персонажу самоідентифікувати себе і таким чином створити для читача ефект достовірності викладених подій та допомагає зробити персональне мовлення більш реальним і близьким до звичного життя.

Діалог чоловіка та дружини з ранніх оповідань І. Бахманн «Im Himmel und auf Erden» переносить читача в події, які постають як реальність і змальовують взаємини подружжя: «“Warum gehst du nicht schlafen?“ fragte er mit einem Lächeln, das sie alles vergessen ließ. ... „Es ist nichts“, stammelte sie. Sein Gesicht stand dunkel vor ihr. „Du bist doch nicht krank? Du wirst mir doch keine Scherereien machen!“ „Ich bin nur ganz steif vom langen Sitzen“, besänftigte sie ihn. „Amelie“, sagte er, und seine Stimme erhob sich von erwachenden Misstrauen, „willst du bestreiten, daß du nur sitzen geblieben bist, weil du wissen wolltest, wann ich nach Hause komme?“ Sie schwieg und griff nach dem Stück Seide, das ihr entfallen war. „Du hast wieder getrunken?“ sagte sie tapfer.» [6, с. 16].

Із діалогу помітно, що чоловіку такий стан речей неприємний, він не хоче вислуховувати свою жінку і йому байдуже, що вона його чекала. Використання питальних речень-стверджень (Vergewisserungsfragen) «Du bist doch nicht krank?», «Du wirst mir doch keine Scherereien machen», «Du hast wieder getrunken?», притаманних мовленню чоловіка та дружини, свідчить про те, що така ситуація відбувається не вперше. На відміну від мовлення чоловіка, мовлення дружини характеризується використанням простих непоширених речень. Жінка добре знає свого чоловіка і не хоче вступати з ним у суперечку.

Особливої уваги потребують діалоги зі збірки «Das dreißigste Jahr», яку можна назвати експериментальною на рівні будови художнього тексту. І. Бахманн в текстах оповідань не використовує графічних поміток меж діалогу, і саме такий прийом допомагає їй з'єднати авторські та персонажні голоси, створити поліфонію. В. Кухаренко зазначає, що пунктуація відіграє при аналізі тексту важливе значення, адже саме вона співвідносить текст із його психологічним та інтонаційно-змістовим планом [4, с. 67-68].

Наприклад, діалог Мари та Шарлотти з оповідання «Ein Schritt nach Gomorrha»: «Sie füllte rasch zwei Gläser mit Mineralwasser und trug sie ins Zimmer, reichte eines dem Mädchen, das schweigend austrank und dann, während es das Glas wegstellte, brüsk sagte: Morgen kommt er also zurück. Ja, sagte Charlotte. Zu spät verletzt, fügte sie hinzu: Wer? – Es war zu spät. Er ist oft verreist. Da sind sie viel allein. Manchmal, nicht oft. Das wissen Sie doch. Sie möchten, daß ich gehe? Nein, sagte Charlotte. Ich hatte das Gefühl, daß der Mann, der so viel gesprochen hat, auch noch gern geblieben wäre.... Nein, sagte Charlotte. Ich hatte das Gefühl ... Mara verzog den Mund» [6, с. 189]. Про зміну реплік персонажів свідчать лише введені автором маркери у формі дієслів: *sagte, fügte hinzu*. Такий тип діалогу гармонійно вплітається в розповідь, але є досить важким для сприйняття невідповідним реципієнтом. За використання таких типів діалогів реципієнт має справу з відсутністю упорядкованості думок, хаотичного, асоціативного, а не суворо логічного розгортання висловлення.

Довжина речень набуває вагомого стилістичного значення. Шарлотта не ставить запитань, а дає короткі відповіді: «Nein», «Ja», «Manchmal, nicht oft», що свідчить про небажання вести розмову з незнайомою дівчиною. На відміну від реплік господині, Мара використовує у своєму мовленні спочатку прості непоширені речення, але поступово переходить до складнопідрядних. Такий перехід свідчить про те, що спочатку дівчина вагалася, чи ставити запитання, на що вказує апосіопеза у двох останніх реченнях: «Ich hatte das Gefühl, daß der Mann, der so viel gesprochen hat, auch noch gern geblieben wäre....», «Ich hatte das Gefühl ...» і не знайшла підтримки чи зацікавлення до подальшої розмови.

Велике значення при розкритті авторської модадьності у художньому дискурсі має також аналіз невластне-прямого мовлення з його різновидами. Персонажі оповідань у процесі діалогу із зовнішнього мовленнєвого плану переходять до внутрішнього, що відбувається за допомогою використання внутрішньо-мовленнєвих вкраплень. Наприклад: «Bitte rechne noch einmal nach, ich bin doch noch ein Kind und ich werde nie erwachsen werden! Ich brauche dich so, du bist doch mein einziger Halt! Sie sah ihn dankbar an, und Erich dachte, in Gedanken bei Guggi natürlich, daß er sicher für Beatrix ein wichtiger Halt sein mußte, denn dieses Kind stand doch praktisch allein auf der Welt, und nun hatte er eben zwei Verantwortungen, die für Guggi und auch noch die für Beatrix, und niemals fiel ihm die Täuschung auf, denn sie täuschte ihn so absichtslos in allem und jedem, daß er unweigerlich an seine Wichtigkeit glauben mußte, also an Verantwortung» [6, с. 326].

Як і властиво І. Бахманн, у цьому прикладі діалог розпочинається без вступних слів, авторське мовлення немовби «вбирає» персонажну мовленнєву партію. На вступ до персонажного мовлення вказує використання особового займенника «ich». Уведення внутрішньо-мовленнєвих вкраплень здійснюється за допомогою авторської ремарки, в якій функціонує дієслово із семантикою мислення «dachte», що сигналізує про передачу голосу персонажа. Внутрішньо-мовленнєві вкраплення виражають миттєву емоційну реакцію Еріха, що саме він має взяти на себе відповідальність не лише за свою дружину Гуггі, а й за свою молоду коханку Беатрікс. Вставна конструкція у внутрішньо-мовленнєвому вкрапленні «in Gedanken bei Guggi natürlich» свідчить про те, що Еріх усвідомлює: про дружину також потрібно пам'ятати.

Вихід із внутрішньо-мовленнєвих вкраплень відбувається за допомогою переходу до аукторіальної перспективи розповіді: «und niemals fiel ihm die Täuschung auf, denn sie täuschte ihn so absichtslos in allem und jedem, daß er unweigerlich an seine Wichtigkeit glauben mußte, also an Verantwortung», за якої аукторіальний розповідач, використовуючи стилістичний прийом градації: «täuschte ihn absichtslos in allem und jedem», пояснює поведінку молодої дівчини.

Використання внутрішньо-мовленнєвих вкраплень в оповіданнях І. Бахманн є реакцією-коментарем на події зовнішнього плану, реакцією-оцінкою на дії інших персонажів. Щоб краще їх виділити, автор вдається до експериментального способу їх передачі. Це зустрічається лише у 3% і лише в збірках «Das dreißigste Jahr» та «Simultan». Такий спосіб полягає в тому, що письменниця використовує графічні позначення, а саме дужки, при зображенні авторської або персонажної мовленнєвої партії. Наприклад: «Wenn sie ihren Paß holen gegangen ist, erzählt sie: Man saß da, vielleicht dreißig, was sage ich, vierzig Leute...(Und ich bin sicher, das bedeutet: vier oder fünf Personen!) und ich wartete stundenlang. (Sie wartete aber, wie ich nachrechne, eine halbe Stunde)» [6, с. 235]. У цьому випадку внутрішньо-мовленнєві вкраплення є авторською мовленнєвою партією, що обриває персонажне мовлення. Такий прийом несе в собі певне стилістичне навантаження, за допомогою якого оповідач бажає підкреслити, що його дружина занадто перебільшує життєві обставини. З огляду на те, що цей оповідач – суддя, особа, яка у своєму житті намагається керуватися лише законами істини та правди, то такий тип оцінюється потенційним читачем як негативний.

Характерним в оповіданні є також використання внутрішньо-мовленнєвих вкраплень без вступних авторських маркерів. Такий тип вкраплень використовується І. Бахманн для кращого пояснення ставлення персонажа до певної особи чи ситуації: «Plötzlich steht ein Mann von ihm, seines Alters, der ihn begrüßt, er müßte ihn kennen, aber es will ihm nicht einfallen, wer das ist - doch, es ist natürlich Moll, der da steht, und er muß Moll hastig und erfreut bitten, Platz zu nehmen an seinem Tisch» [6, с. 121]. «Aber er war zu müde, trostlos: Bruner und Mauer kamen also wirklich nicht. Er schlug das Buch auf, schnippte mit dem Zeigefinger, den er vom Daumen abschnellen ließ, ein paar Seiten noch» [6, с. 61].

Внутрішньо-мовленнєві рефлексії, що їх використовує І. Бахманн у своїх оповіданнях, це невеликі за обсягом пасажи, що є миттєвими внутрішніми реакціями персонажа на певні збудники (події, репліки). Середня довжина вкраплень коливається від одного до двох речень і вказує на те, що внутрішня рефлексія є короткою й швидкоплинною. Персонаж дуже часто після внутрішньо-мовленнєвих вкраплень переключається на якусь дію: «Der Gedanke übertrug sich auf S. «Ich werde diesen armen Burschen nicht gefährlich werden, dachte er und setzte seinen Weg fort, als konnte er ihn» [6, с. 30]. «Überrascht und erschreckt folgte ich jeder seiner Bewegungen. Was hatte er mit mir vor? Er konnte mich niederschlagen, mir meine Brieftasche abnehmen...; ich blieb stumm, und mein Herz schlug rasend gegen meine Kehle» [6, с. 43] «Charlotte erschrak, memorierte rasch ihre Pflichten: morgen früh Franz abholen, Wecker stellen, frisch sein, ausgeschlafen sein, einen erfreuten Eindruck machen. Es war keine Zeit mehr zu verlieren» [6, с. 188].

Внутрішньо-мовленнєві вкраплення як різновид внутрішнього мовлення є несамостійними в смисловому відношенні, адже в аналізованих оповіданнях, які містять цей тип внутрішнього мовлення, зовнішній і внутрішній плани оповіді постійно чергуються. Схема взаємодії внутрішньо-мовленнєвих вкраплень з попередньою ситуацією, що стала збудником, матиме такий вигляд:

*Ситуація*                      *внутрішньо-мовленнєві вкраплення*                      *зовнішня оповідь*

**Висновки та перспективи дослідження.** Форми персонажного мовлення як дискурсивні складові художнього тексту, дають змогу вважати оповідання І. Бахманн такими, що характеризуються асоціативним, а не формально логічним розгортанням висловлення. Для реалізації більшого психологізму в оповіданнях авторка використовує діалог, монолог-звернення, внутрішньо-мовленнєві вкраплення. Такі форми викладу допомагають читачу зрозуміти внутрішні переживання протагоністів, і саме з цією метою адресант варіює мовленнєві особистісні відмінності для різних оповідачів. Незвичайна пунктуація в текстах оповідань – дужки в середині речення, діалоги, що влітаються до авторського мовлення без будь-яких пунктуаційних ознак, латентні межі невластивого прямого мовлення, внутрішніх монологів, ауто-діалогів та потоку свідомості – вказують на незвичайне вміння авторки чергувати реальні обставини та спогади, а також на хаотичний хід думок персонажів, що ніяк не можуть упорядкувати власне життя і постійно знаходяться в пошуку.

Перспективним є порівняльний аспект використання особливостей персонажного мовлення у текстах оповідань І. Бахманн та її романі «Malina».

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык : [учебник для ВУЗов] / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Флинта: Наука, 2002. – 384 с.
2. Брандес М. П. Стилистика текста. Теоретический курс : на материале нем. языка / Маргарита Петровна Брандес. – М. : Прогресс – Традиция : ИНФРА, 2004. – 416 с.
3. Корольова А. В. Типологія наративних кодів інтимізації в художньому тексті : [монографія] / Алла Валер'янівна Корольова. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2002. – 267 с.
4. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / Валерія Андріївна Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
5. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Елена Александровна Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 335 с.
6. Bachmann I. Sämtliche Erzählungen / Ingeborg Bachmann. – München, Zürich : Piper Verlag, 2005. – S. 138–159.
7. Faulseit D. Stilistische Mittel und Möglichkeiten der deutschen Sprache / Dieter Faulseit, Gudrun Kühn. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1972. – 286 S.
8. Fleischer W. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Georg Michel. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1975. – 394 S.
9. Fludernik M. Einführung in die Erzähltheorie / Monika Fludernik. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006. – 191 S.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТРА

**Олеся Скляренко** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди».

*Наукові інтереси:* лінгвістика тексту, дискурсологія, стилістика німецької мови.

УДК 811.11-112'37

## КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА ПОЧАТКОВИХ РЕЧЕНЬ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ, ВІДМІЧЕНИХ ЛІТЕРАТУРНОЮ ПРЕМІЄЮ «DEUTSCHER BUCHPREIS»

**Дмитро СОКОЛОВ (Дніпро, Україна)**

*Представлена стаття являє собою спробу осмислення феномену початкових речень художнього тексту з погляду їх когнітивно-комунікативного потенціалу, який реалізується через відповідність речень певним критеріям читомості (читабельності, прочитності). Ці критерії визначають, наскільки складними (або легкими) є речення для сприйняття читачем, наскільки чітким є вираження їх комунікативного аспекту та наскільки прозорою та лінійною є їхня синтаксична структура. У якості матеріалу стаття використовує початкові речення німецькомовних романів, які були відзначені літературною премією «Deutscher Buchpreis» у 2013–2017 рр. Для визначення характеристик читомості використовуються такі критерії: чіткість виокремлення актантів, що полегшує сприйняття предикативних зв'язків у реченні; обмежене вживання вставних конструкцій; варіювання структури речення; формування смислового змісту речення не пізніше ніж через 12 слів від його початку; використання головних речень для передачі ключової інформації, а підпорядканих речень – для повідомлення додаткових даних.*

**Ключові слова:** когнітивно-комунікативний потенціал, комунікативний аспект, читомість, синтаксис, художній текст, речення, формування комунікативного змісту.

**Дмитрий Соколов. Когнитивно-коммуникативная специфика начальных предложений в художественных текстах, удостоенных литературной премии «Deutscher Buchpreis».**

*Представленная статья является попыткой осмысления феномена начальных предложений художественного текста с точки зрения их когнитивно-коммуникативного потенциала, который реализуется через соответствие предложений определенным критериям удобочитаемости (читабельности). Эти критерии определяют, насколько сложными (или легкими) для восприятия читателем являются предложения, насколько четко выражен их коммуникативный аспект и насколько прозрачной и линейной является их синтаксическая структура. В качестве материала статья использует начальные предложения немецкоязычных романов, которые были удостоены литературной премии «Deutscher Buchpreis» в 2013-2017 гг. Для определения характеристик удобочитаемости используются следующие критерии: четкое выделение актантов, которое облегчает восприятие предикативных связей в предложении; ограниченное применение вставных конструкций; варьирование структуры предложения; формирование смыслового содержания предложения не позднее чем через 12 слов от его начала; использование главных предложений для*

передачи ключевой информации, а придаточных предложений – для сообщения дополнительных сведений.

**Ключевые слова:** когнитивно-коммуникативный потенциал, коммуникативный аспект, удобочитаемость, синтаксис, художественный текст, предложение, формирование коммуникативного содержания.

**Dmytro Sokolov. Cognitive and Communicative Peculiarities of Opening Sentences in Fiction Texts that Were Awarded the "Deutscher Buchpreis Literary Prize."**

The presented article is an attempt to understand the phenomenon of opening sentences in a literary text from the point of view of their cognitive and communicative potential, which is realized through the correspondence of sentences to certain criteria of readability. These criteria determine how difficult (or easy) it is for the reader to perceive the sentences, how clearly their communicative aspect is expressed and how transparent and linear their syntactic structure is. In terms of material this article makes use of the opening sentences of German-language novels, which were awarded the literary prize "Deutscher Buchpreis" in 2013–2017. To determine the readability characteristics, the following criteria are used: a clear selection of actants, which facilitates the perception of predicative links in the sentence; limited use of parenthesis; variation of the sentence structure; formation of the communicative content of the sentence not later than 12 words from its beginning; use of the main clauses to communicate the key information, and subordinate clauses to provide additional information.

The readability of the opening sentences was determined according to a score scale based on the outlined criteria. After investigating five examples we came to the conclusion that the level of sentence readability correlates with the complexity of its syntactic structure. At the same time, adherence to all criteria of readability leads to a decrease in the communicative content of sentences. In particular, those opening sentences of the novels, which received the highest score on the proposed scale, are the shortest and simplest in terms of their syntactic structure. On the other hand, the sentences, which were in the middle of the ranking, appear to be easy to perceive and comprise a denser communicative content.

**Key words:** cognitive-communicative potential, communicative aspect, readability, syntax, literary text, sentence, formation of communicative content.

У сучасному світі, де постійно зростає обсяг доступної інформації, автори текстів змушені докладати додаткових зусиль, щоб привернути увагу потенційного читача. Це особливо актуально для художніх текстів, оскільки на основі свого першого враження читач приймає рішення щодо придбання певної книги. В цьому відношенні науковий інтерес представляють перші речення твору, а встановлення їх лінгвістичних особливостей вимагає вироблення комплексного підходу.

**Об'єктом** пропонованого обговорення є феномен початкових речень художніх текстів, **предметом** – їхні когнітивно-комунікативні аспекти, які реалізуються через відповідність речень критеріям читомості, тобто легкості для сприйняття його комунікативного змісту, а **метою** – з'ясування когнітивної та комунікативної специфіки речень шляхом оцінювання їхньої читомості на основі спеціальних критеріїв. У якості **матеріалу** для обговорення були відібрані 5 художніх текстів, які у 2013–2017 рр. були відзначені престижною літературною премією «Deutscher Buchpreis» як кращий роман.

Читомість тексту (читабельність, прочитність) є комплексною характеристикою, що визначає те, наскільки легко він може сприйматися читачем. Дослідження критеріїв читомості зазнало особливо активного розвитку в епоху електронних ЗМІ. Цій темі присвячена низка робіт авторів, які здійснюють свою дослідження в ЄС [6; 7; 8; 9] та за його межами [1; 3; 4; 5].

Розроблено низку критеріїв читомості друкованого тексту, які покликані оптимізувати процес сприйняття і осмислення незнайомого тексту. Що стосується перших речень роману, не знайомого потенційному читачеві, дотримання цих критеріїв автором роману стає особливо важливим, оскільки саме це дозволяє зацікавлювати читача та спонукати його до подальшого читання. Зокрема, це такі критерії:

– чітке виокремлення актантів, яке полегшує сприйняття предикативних зв'язків у реченні (це досягається шляхом побудови прозорої синтаксичної структури, у якій відстань між підметом та семантичним ядром присудку не перевищує 6 слів або 12 складів);

– обмежене вживання конструкцій, які знаходяться між іншими взаємозалежними членами речення (до таких конструкцій відносимо поширене означення, підрядні речення, розташовані всередині головного, та ін.);

– варіювання структури речення шляхом використання позиції, що передує присудку («Vorfeld»), або знаходиться за ним («Nachfeld»);

– формування комунікативного (сміслового) змісту речення не пізніше ніж через 12 слів від його початку (з урахуванням «Vorfeld»);



– використання головних речень для передачі ключової інформації, а підрядних речень – для повідомлення додаткових даних, що уточнюють та розширюють ключову інформацію [8, с. 98].

Переходячи до аналізу фактичного матеріалу, слід окреслити критерії добору аналізованих речень.

1. Роман Т. Мори «Das Ungeheuer» – премія 2013 р.

*Sie beugte sich über ihn, ihre Brüste schwangen nach vorn, ein Duft stieg ihren Bauch entlang hoch, er hob den Kopf ein wenig, um ihren Nabel zu sehen, eine kleine Muschel, mit einer oberen Krempe, er freute sich über den Anblick, aber was ihn wirklich interessierte, war die Fortsetzung, der in einer kleinen Stufe ansteigende Unterbauch, die schokobraunen Schamhaare, aber ausgerechnet hier geriet etwas durcheinander, ein helles Flattern störte das Bild, gleichzeitig polterten Stimmen herein, es waren mehrere, darunter mindestens ein Mann und eine Frau, sie redeten und lachten, nicht ganz nah, in einem benachbarten Raum, redeten unverständlich und lachten, und so wie gerade erst große Freude (»Da bist du ja!«) und Bangen (»Das ist alles nur ein Traum das darfst du nicht denken sonst ist er vorbei«) in immer heißer werdenden Wellen Darius Kopp fluteten, schlug jetzt der Zorn zu, das war am heißesten, ein wildes Hämmern hob in seinem Kopf an, Vorschlaghammer auf Metallplatte, infernalisches, unbändig: Zorn.*

Своєрідність початкового речення роману «Das Ungeheuer» полягає у тому, що його синтаксична структура складається з багатьох простих речень, поєднаних безполучниковим зв'язком та навантажених численними вставними конструкціями. У цьому випадку деякі коми функціонально дорівнюють крапкам. Якщо розглядати складові частини цього речення як окремі синтаксичні єдності, то предикативні зв'язки характеризуватимуться певною прозорістю через незначну відстань між головними членами, що також обумовлює чітке сприйняття заявлених актантів. Вставні конструкції, які переважно складаються з іменників, мають розділову функцію та маркують межі предикативних зв'язків у окремих реченнях. Рівень читомості – 3,5.

2. Роман Л. Зайлера «Kruso» – премія 2014 р.

*Irgendwann in der Nacht verstummte das Rauschen. Die Brandung stand still. Der Wald stand still. Das Nebelhorn tönnte.*

Роман «Kruso» відкривається чотирма простими реченнями, три з яких є непоширеними (якщо розглядати частину «still» як префікс). У цьому відношенні ці три речення цілком відповідають заявленим критеріям. Перше речення контрастує із наступними завдяки інвертованому порядку слів та використанню місця, що передує дієслову («Vorfeld»). Рівень читомості – 5.

3. Роман Ф. Вітцеля «Die Erfindung der Roten Armee Fraktion durch einen manisch-depressiven Teenager im Sommer 1969» – премія 2015 р.

*Es ist ein verschneiter Tag im Januar. Ich stehe auf einem schmalen und verschneiten Hügel, schaue in ein verschlafenes und ebenfalls verschneites Dorf, das unterhalb des Hügels liegt, und versuche mich zu erinnern, wie es war, dort unten in einer kaum möblierten und ungeheizten Wohnung zweieinhalb Monate zuzubringen, in einem Haus, das eher einem Schuppen ähnelte, dicht neben einem Bach, der halb zuzufroren in diesem Winter vor so vielen Jahren.*

Цей роман відкривається простим бездієслівним реченням, за яким знаходиться речення із розвинутою синтаксичною структурою. Чіткому виокремленню актантів сприяє використання прямого порядку слів та наявність однорідних присудків *stehe / schaue / versuche mich zu erinnern*. Синтаксичне варіювання забезпечується шляхом використання позиції у реченні, що розташована після присудку («Nachfeld») – «*in einem Haus*», «*dicht neben einem Bach*», «*in diesem Winter...*», однак неодноразове застосування цього синтаксичного розподілу, на нашу думку, може дещо ускладнювати сприйняття речення. Комунікативний зміст другого речення формується на його початку та доповнюється інформацією підрядних речень. Рівень читомості – 4,5.

4. Роман Б. Кірххоффа «Widerfahrnis» – премія 2016 р.

*Diese Geschichte, die ihm noch immer das Herz zerreißt, wie man sagt, auch wenn er es nicht sagen würde, nur hier ausnahmsweise, womit hätte er sie begonnen? Vielleicht mit den Schritten vor seiner Tür und den Zweifeln, ob das überhaupt Schritte waren oder nur wieder etwas aus einer Unruhe in ihm, seit er nicht mehr das Chaos von anderen verbesserte, bis daraus ein Buch wurde.*

*Also: Waren das Schritte, abends nach neun, wenn hier im Tal schon die Lichter ausgingen, oder war da etwas mit ihm?*

Початкове речення цього роману вирізняється неоднозначною структурою, яка ускладнює ідентифікацію актантів: за словом «Geschichte» (яке спочатку ідентифікується як підмет) наявні два підрядні речення та вставна конструкція «*nur hier ausnahmsweise*»; останній блок «*womit...*» перетворює усе речення на питальне та сигналізує, що «Geschichte» знаходиться у знахідному відмінку та є уточненням, а не підметом. Тобто усі конструкції, що передують питальному реченню, можна інтерпретувати як «Vorfeld», що налічує 22 слова та 32 склади, або як серединні підрядні речення («Zwischensätze»). Тобто наведені п'ять критеріїв читомості у цьому випадку виконуються лише частково. Рівень читомості – 1,5.

5. Роман Р. Менассе «Die Hauptstadt» – премія 2017 р.

*Da läuft ein Schwein! David de Vriend sah es, als er ein Fenster des Wohnzimmers öffnete, um noch ein letztes Mal den Blick über den Platz schweifen zu lassen, bevor er diese Wohnung für immer verließ. Er war kein sentimentaler Mensch.*

Початкові речення цього роману вирізняються чіткістю та лаконічністю структури: присудок знаходиться безпосередньо біля підмета у першому та другому (головному) реченні. В інших випадках відстань між ними не перевищує 4 слів / 7 складів. Поширені означення відсутні, підрядні речення використовуються у постпозиції. Найдовшим елементом реченнєвої структури є поширена інфінітивна конструкція у другому реченні. Загальній побудові речень притаманний лінійний характер. Підрядні речення містять додаткову інформацію, яка розкриває обставини дії, зазначеної у першому та другому реченні. «Vorfeld» не використовується, але варіювання структури досягається за рахунок заперечення присудку у третьому реченні. Рівень читомості – 5.

Таким чином, рівень читомості корелює зі складністю його синтаксичної структури. Разом з тим, дотримання усіх критеріїв читомості призводить до зниження змістового навантаження речень. Зокрема, ті початкові речення романів (№ 2 та № 5), які отримали найвищий бал за запропонованою шкалою, є найкоротшими та найпростішими у структурно-синтаксичному відношенні. Натомість варіант № 1, що знаходиться у середній частині рейтингу, поєднує у собі переваги простих речень, але й демонструє вище змістове наповнення.

Оскільки «відповідно до своєї знакової сутності речення постає у триєдності структурного, семантичного і функціонального аспектів» [2, с. 46], перспективою цього обговорення вважаємо застосування семантичних методів на більш широкій базі досліджуваного матеріалу, яка охоплює усі романи, відзначені премією «Deutscher Buchpreis» з 2005 по 2017 рр.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Глушань В. М. Компьютерный анализ сложности текстов учебно-методических разработок как средство повышения качества обучения / В. М. Глушань // Вестник Таганрогского института имени А. П. Чехова, 2016. – № 2. – С. 71–76.
2. Приходько А. М. Речення на докомунікативному та комунікативному рівнях / А. М. Приходько, А. В. Олексієнко // Studia Germanica et Romanica. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Т. 8. – № 2 (23). – С. 46–57.
3. Солнышкина М. И. Сложность текста: этапы изучения в отечественном прикладном языкознании / М. И. Солнышкина, А. С. Кисельников // Вестн. Том. гос. ун-та. Филология, 2015. – №6(38). – С.86-99.
4. Токарь О. В. Оценка удобочитаемости шрифта на материале официального документа / О. В. Токарь, М. А. Зильберглейт, С. Н. Литунов // Омский научный вестник, 2009. – №2(80). – С. 246–249.
5. Шпаковский Ю. Ф. Оценка трудности восприятия текста / Ю. Ф. Шпаковский // Труды БГТУ. Серия 9: Издательское дело и полиграфия, 2012. – № 9. – С.72–75.
6. Reiners L. Stilfibel / L. Reiners. – München : Beck, 2001. – 239 S.
7. Schneider W. Deutsch für Profis / W. Schneider. – München : Goldmann, 2001. – 287 S.
8. Schneider W. Deutsch! Das Handbuch für attraktive Texte / W. Schneider. – Reinbek bei Hamburg : Rowohlt-Taschenbuch-Verl, 2013. – 316 S.
9. Schulz H. Besser, lebendiger, überzeugender schreiben / H. Schulz. – Renningen : Expert-Verl, 2004. – 75 S.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Дмитро Соколов** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

*Наукові інтереси:* політична лінгвістика, німецький політичний дискурс, семантика, переклад, параметри читабельності тексту.

УДК 81'223:815.137

## CHILD-NARRATOR IN LAURA INGALLS WILDER'S BOOKS

Yuliya STODOLINSKA (Mykolaiv, Ukraine)

The paper focuses on establishing the role of the child-narrator in the books of Laura Ingalls Wilder. The children's novels of the *Little House* series portray the childhood of the pioneer girl and her family in the nineteenth century America. The actuality of the research is determined by the scholars' significant interest towards the biography of the author, the correlation of her life and the events described in the books, the variety of questions which are discussed in her novels. Besides that, the role of the author and the narrator in a literary work, different types of narrators and their main functions, various narration models are under constant attention of linguists.

Within the context of the research, the type of the narrator is defined and the choice of the child-narrator in Laura Ingalls Wilder's children's novels is objectified. The difference between a peripheral narrator and a third-person narrator has been determined. It has been proved that even though the books are written from a child's viewpoint, they raise extremely important problems that existed in American lives in the middle of the nineteenth - beginning of the twentieth century. These are social problems (the position of women in the society and the attitude to them), problems in parent-child relations (upbringing of children, relationships between the members of the family), cultural problems (interactions between representatives of different cultures, cultural misunderstandings). Therefore, a conclusion can be made that the *Little House* books are a true chronicle of American life and of family life portrayed from the perspective of the child who becomes older from book to book. The child-narrator plays the crucial role in the portrayal of the events, because only a child can tell the story in a rather simple manner, yet, preserving the authentic background, the real cultural differences and the spirit of independence of the characters.

**Key words:** author, child-narrator, children's literature, cultural landscape, main character, narratology, peripheral narrator.

**Юлія Стодолінська. Дитина-наратор у творчості Лори Інґелз Вайлдер.**

Статтю присвячено розкриттю ролі дитини-наратора у творах Лори Інґелз Вайлдер. Дитячі романи серії *Маленький будинок* розкривають історію дитинства маленької дівчинки та її родини у Сполучених Штатах Америки XIX століття. Актуальність дослідження зумовлено значним інтересом науковців до біографії авторки, зв'язку її життя з подіями, які описані у творах та широким спектром проблем, розкритих у її творчості. Крім того, у сучасній лінгвістиці постає питання диференціації понять автора і наратора, виокремлення різних типів наратора, його ключових функцій та розрізнення моделей нарації.

У статті визначається тип наратора, розмежовуються поняття периферійного наратора та наратора, який використовує модель нарації від третьої особи, обґрунтовується вибір саме дитини-наратора у творах дитячої літератури авторки. Також висвітлено роль дитини-наратора у зображенні соціальних та культурних питань у дитячих романах Лори Інґелз Вайлдер, зокрема соціальні проблеми (місце жінки у суспільстві та ставлення до неї), проблеми стосунків батьків і дітей (виховання дітей, стосунки між членами родини), культурні проблеми (взаємодія між представниками різних культур, культурні розбіжності та непорозуміння).

**Ключові слова:** автор, головний герой, дитина-наратор, дитяча література, культурний ландшафт, наратологія, периферійний наратор.

**Юлія Стодолінская. Ребёнок-наратор в творчестве Лоры Ингэлз Вайлдер.**

В статье раскрывается роль ребенка-наратора в творчестве Лоры Ингэлз Вайлдер. Детские романы серии *Маленький дом* посвящены истории детства маленькой девочки и её семьи в Соединенных Штатах Америки XIX века. Актуальность исследования обусловлена значительным интересом ученых к биографии автора, связи её жизни с событиями, которые описаны в произведениях и широким спектром проблем, которые раскрываются в её творчестве. Кроме того, в современной лингвистике актуален вопрос разграничения понятий автора и наратора, выделения разных типов наратора, его ключевых функций и дифференциации моделей нарации.

В статье определяется тип наратора, разграничиваются понятия периферийного наратора и наратора, который использует модель нарации от третьего лица, обосновывается выбор именно ребенка-наратора в произведениях детской литературы автора. Также определена роль ребенка-наратора в изображении социальных и культурных вопросов в детских романах Лоры Ингэлз Вайлдер, в частности социальные проблемы (место женщины в обществе и отношение к ней), проблемы отношений родителей и детей (воспитание детей, взаимоотношения членов семьи), культурные проблемы (взаимоотношения между представителями разных культур, культурные различия и недоразумения).

**Ключевые слова:** автор, главный герой, детская литература, культурный ландшафт, наратология, периферийный наратор, ребёнок-наратор.

The seven novels which are part of the *Little House* book series by Laura Ingalls Wilder are a story of a pioneer girl and her childhood on the nineteenth century frontier. The books have been famous among the readers from the date of publication and continually draw the attention of experts in Language and Literature studies. Such scholars as S. Ketcham [6], A. Romines [7], B. Wall [8] and many others have focused their research on the biography of Laura Ingalls Wilder and her books. Another topical aspect in modern linguistics and literature is narratology. The role of the

author and the narrator in a literary work, different types of narrators and their main functions, various narration models are under constant attention of the scholars [e.g. 1 – 4] which determines the actuality of our work.

The main aim of this research is to establish the role of the child-narrator in the *Little House* books by Laura Ingalls Wilder. This is made possible by determining the type of narrator and defining its role in the portrayal of cultural and social problems in the children’s novels. The subject of analysis is the *Little House* book series of Laura Ingalls Wilder and the object is the specifications of the child-narrator in the works of the author. The novels of the *Little House* book series have been chosen as the material for research.

Writing books for children is always a challenge as it is very important to make sure that the book is written in such a manner that is not only understandable but also enjoyable for young readers. Laura Ingalls Wilder created her *Little House* book series, a near autobiographical tale of her own childhood, in which the life of a pioneer girl is described. The choice of the narrator, as well as the central character, is crucial for the success of the work. Laura Ingalls Wilder chooses a child-narrator for her books. A narrator is a fictional person, created by the author [5, p. 208]. A peripheral and a third-person narrator should be distinguished. According to M. H. Abrams, a third-person narrator is “someone outside the story proper who refers to all the characters in the story by name, or as “he,” “she,” and “they”, ‘intrusive narrator who not only reports, but also comments on and evaluates the actions and motives of the characters, and sometimes expresses personal views about human life in general” [5, p. 272]. The peripheral narrator, on the other hand, just presents the facts, letting the readers make their own conclusions about the feelings and emotions of the protagonists. The narrator and the main character in Laura Ingalls Wilder’s books, are supposedly different people. However, the child-narrator is so close to the main character that they are often perceived as a whole. Taking into consideration the proximity of the narrator to the protagonist, the description and evaluation of the situations and feelings, it can be assumed that the author has chosen a third-person narrator for the books, yet, leaving enough space for the audience to ponder over and judge the actions of the fictional characters.

The life of Laura Ingalls Wilder as a pioneer girl is told from the perspective of a child. This was the key that enabled the author to communicate her early life to the children who continue to read her stories from year to year. As we can see from Fig. 1, Laura’s age increases from book to book, and Laura Ingalls Wilder took great care when writing each book to ensure that the point of view is consistently from that of a child. The books let readers explore how pioneers lived in the 1870s and 1880s. The Ingalls family goes through numerous struggles from grasshopper plagues and blackbirds invasion on the corn [10, p. 107–110] to threats from hostile Indians [9, p. 132–147], but nevertheless, they are able to preserve their sense of fun, optimism, love, and family closeness [10, p. 28].

Publication Date	Title	Period Covered	Laura’s Age
1932	Little House in the Big Woods	1871-1872	4-5
1935	Little House on the Prairie	1873-1874	5-7
1937	On the Banks of Plum Creek	1874-1876	7-9
1939	By the Shores of Silver Lake	1879-1880	12-13
1940	The Long Winter	1880-1881	13-14
1941	Little Town on the Prairie	1881-1882	14-15
1943	These Happy Golden Years	1883-1885	15-18

**Fig. 1. The Timeline of the *Little House* Book Series**

Even though the books are written from a child’s viewpoint, they raise extremely important problems that existed in American lives in the middle of the nineteenth - beginning of the twentieth century. These are social problems (the position of women in the society and the attitude to them [10, p. 124–137]), problems in parent-child relations (upbringing of children, relationships between the members of the family [10, p. 48, 56]), cultural problems (interactions between representatives of different cultures, cultural misunderstandings [9, p. 172–182; 11, p. 6, 43, 125]), etc. Laura Ingalls Wilder’s books are very important to the reader because they have a historic and cultural

value. Besides that, every book can expand the boundaries of the reader's outlook upon the world. In our research paper we would like to focus on the questions of possible cultural interaction, cultural impact, and a potentially multicultural life which are presented in Laura Ingalls Wilder's books through the child-narrator. These questions can be divided into three groups: the relations with Native American, African American and European cultures.

The book "*Little House on the Prairie*" portrays the variety of Euro-Americans' relations with Native American cultures on the Great Plains. The child-narrator depicts the mutual acculturation of all the members of the family and the people around them. Ma has very strong beliefs against the "Indian people" and negative feelings towards them. Pa's attitude is rather changeable throughout the book but he is portrayed as rather respectful towards the people of another culture. And little Laura stays somewhere in the middle. As a child she trusts her mother and father and tries to gather information from both of them in order to be able to understand what her attitude and deeds should be. The child-narrator is employed as a tool to encourage the readers to acquire as much knowledge about other cultures as possible before judging them. The events that take place in this book show the possibility of a partially shared culture.

In the book "*Little Town on the Prairie*" we see more examples of mixed feelings about other cultures, particularly the African-American people. In the chapter "The Madcap Days" [10, p. 252–263] a minstrel show, offers team spirit and release to whites through a parody of African American culture, which proves a rather negative attitude of the characters. Yet, in another example, an African-American doctor, who is the only well-educated person in the area, saves Laura and her family members from malaria. The third-person narrator leads us through all these episodes providing an insight on the feelings of little Laura who is full of amazement, fear, curiosity, and insecurity at the same time.

The drama of acculturation continues through the books of the *Little House* book series as the familiar cultural borders expand. In an episode in the Big Woods in Kansas, the child-narrator introduces us to the acceptance of the cultural influences by the children as they believe that Santa Claus does not necessarily need to come in a sleigh with the reindeers as they were used to in the Big Woods, but can be equipped with a pack mule according to the traditions of the Southwest [9, p. 238–245]. The little girl faces the cultural differences when communicating with the Osage neighbors, some of whom were French, with the Scotts, Norwegians, Russians, etc. Some of the distinctions are accepted and understood at once, some of them cause significant barriers to the protagonists during the acculturation processes. Even though many of the obstacles are caused by domestic customs and beliefs, the child learns that all the people are diverse and there is nothing wrong with that. The introduction to other cultures taught the Ingalls family a lot. All of these problems and challenges are portrayed through the eyes of a child to persuade the readers, both children and adults, that intercultural communication is rather important and to encourage them to learn new things as the children absorb new knowledge rather rapidly in their childhood.

It can be assumed, that the child-narrator helps to present the story of the great hardships involved in settling the American Mid-West in the context of a warm and loving family. It is the natural capability of children to focus on the good things and they are the ones who have more strength to overcome the difficulties with ease. The Ingalls family made the most of the many setbacks they experienced and found real joy in their small victories, just like most children do.

Therefore, *the Little House* books are a true chronicle of American life and of family life portrayed from the perspective of the child who becomes older from book to book. The child-narrator plays the crucial role in the portrayal of the events, because only a child can tell the story in a rather simple manner, yet, preserving the authentic background, the real cultural differences and the spirit of independence of the characters. The child-narrator makes the books easier to comprehend by the children, in the first place, as all the events are described by their peer and by the adults as they are more likely to listen to children and believe them since they are more likely to tell the truth. The perspectives of future research are to establish the key linguistic and cognitive characteristics of the child-narrator in Laura Ingalls Wilder's books.

**BIBLIOGRAPHY**

1. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв.: Трактаты, статьи, эссе. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 430 с.
2. Бехта І. А. Дискурс наратора в англomовній прозі / І. А. Бехта. – К.: Грамота, 2004. – 304 с.
3. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
4. Abbott H. Porter. The Cambridge Introduction to Narrative / H. Porter Abbott. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 203 p.
5. Abrams M.H. and Geoffrey G. Harpham. A Glossary of Literary Terms / M. H. Abrams, G. Harpham Geoffrey. – [9th ed.]. – Boston, Massachusetts: Wadsworth Cengage Learning, 2009. – 393 p.
6. Ketcham S. Laura Ingalls Wilder: American Writer on the Prairie / S. Ketcham. – New York: Routledge, 2014. – 180 p.
7. Romines A. Constructing the Little House. Gender, Culture, and Laura Ingalls Wilder / A. Romines. – University of Massachusetts Press, 1997. – 304 p.
8. Wall B. Narrator's Voice: The Dilemma of Children's Fiction / B. Wall. – Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1994. – 292 p.
9. Wilder L. I. Little House on the Prairie / L. I. Wilder. – New York: HarperCollins, 2010. – 352 p.
10. Wilder L. I. Little Town on the Prairie / L. I. Wilder. – New York: HarperCollins, 2010. – 310 p.
11. Wilder L. I. On the Banks of Plum Creek / L. I. Wilder. – New York: HarperCollins, 2010. – 340 p.

**ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА**

**Юлія Стодолінська** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри англійської філології Чорноморського національного університету імені Петра Могили

*Наукові інтереси:* когнітивна лінгвістика, концептологія, дискурсологія, культурологія.

**УДК 821.811:81'373**

**ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛЬОРОНІМІВ  
У РОМАНІ «ЖИТТЯ ПІ»**

**Яна ВИШНИЦЬКА (Запоріжжя, Україна)**

*У статті розглядається феномен всесвітньовідомого роману Янна Мартела «Життя Пі», який сучасні дослідники відносять до течії постмодернізму. У зв'язку з тим, що роман був написаний у 2001 році, практично немає досліджень, присвячених лінгвістичному аналізу цього роману, звісно, як і немає матеріалів щодо розгляду кольоронімів у ньому. Тому, наше дослідження перше у своєму роді. В першу чергу, роман цікавий для нас з боку наявності у ньому кольоронімів, які були вибрані за допомогою методу суцільної вибірки, і, в свою чергу, були розподілені на певні групи. Кольороніми та кольори вивчалися та вивчаються вже давно, тому досліджень стосовно розгляду кольоронімів у художніх текстах досить багато, до них ми і зверталися у своєму дослідженні. Значення кольорів та сполучення певних кольорів – теж дуже важливий аспект у дослідженні, який потрібно обов'язково брати до уваги при аналізі кольоронімів у будь-якому тексті. Ми зверталися і до семантики кольорів, а також, мабуть, до чи не найголовнішого у тексті, який пише людина для інших людей, - до прагматичної спрямованості, тобто до авторського посилу та бажання щось передати чи сказати читачеві. Наше дослідження актуальне, тому що на сучасному етапі розвитку мови дуже цікавим є питання семантики та прагматики мовних одиниць, зокрема у художньому дискурсі різних письменників, а питання значення кольорів, кольоронімів та їх ролі у суспільстві, у навколишньому світі, здається, буде цікавим та актуальним завжди.*

**Ключові слова:** колір, кольоронім, структурні типи, частотні кольороніми, вторинна номінація, семантика, прагматична спрямованість, психологічний вплив кольору.

**Яна Вишницкая. Общая характеристика колоронимов в романе "Жизнь Пи".**

*В статье рассматривается феномен всемирноизвестного романа Янна Мартела «Жизнь Пи», который современные исследователи относят к течению постмодернизма. В связи с тем, что роман был выпущен в 2001 году, практически нет исследований, посвященных лингвистическому анализу романа, конечно, как и не существует материалов относительно рассмотрения колоронимов в нем. Поэтому наше исследование первое в своем роде. В первую очередь, роман интересен для нас с точки зрения присутствия в нем колоронимов, которые были выявлены с помощью метода сплошной выборки, и, в свою очередь, были разделены на определенные группы. Цветообозначения и цвета изучались и изучаются уже давно, поэтому исследований относительно рассмотрения колоронимов в художественных текстах достаточно много, к ним мы и обращаемся в нашем исследовании. Значение цветов и сочетаний цветов – тоже очень важный аспект в исследовании, который необходимо обязательно учитывать при анализе слов-цветообозначений в каком бы то ни было тексте. Мы обращаемся и к семантике цветов, а также, наверное, к самому главному в тексте, который пишет один человек для других, - к прагматической направленности, то есть к авторскому посланию и желанию нечто передать или сказать читателю. Наше исследование актуально, так как на современном этапе развития языка интересным остается вопрос семантики и прагматики языковых*

єдиниці, в частині в художественному дискурсі різних письменників, а питання значення кольорів, кольорообозначень і їх ролі в суспільстві, в оточуючому світі, очевидно буде цікавим і актуальним завжди.

**Ключевые слова:** колір, колоронім, структурні типи, частотні колороніми, вторинна номінація, семантика, прагматична спрямованість, психологічне впливання кольору.

**Yana Vishnitskaya. General Characteristics of the Coloronyms in the Novel "Life of Pi".**

The article deals with the phenomenon of the world-famous novel of Yann Martel "The Life of Pi", which modern researchers refer to the trend of postmodernism. In 2002 "The Life of Pi" won the most prestigious award in English literature - the Booker Prize. Due to the fact that the novel was published in 2001, there are no studies devoted to the linguistic analysis of the novel, of course, as there are no materials devoted to the investigation of color namings in this novel. Therefore, our research is the first of its kind. First of all, the novel is interesting for us because of the presence of color namings in it which were found and divided into certain groups. Color namings and colors have been studied for a long time, therefore, there are many studies dedicated to the consideration of color namings in other texts and we use all this information in our study. The meaning of colors and combinations of colors is also a very important aspect which must be considered when analyzing a color namings in any text. We also pay attention to the psychological influence of colors, to the semantics of different colors, and perhaps to the most important thing of the text that a person writes for people - to a pragmatic orientation, to the author's message and a wish to say something. In this novel the author tried to write an understandable text and he tried to use no omissions, tried to avoid some complex constructions among the color namings too. At the present stage of the development of the language our research is relevant because the questions of semantics and pragmatics of linguistic units are still interesting, particularly in the literary text, and the question about the meaning of colors, their role in society, in the outside world will always be interesting and relevant. According to our study we can make a conclusion that there are a great amount of color namings in this novel and the greatest part of them are the colors of basic spectrum such as black, white, red, yellow, green. There are not many nonce words in the text, we can find some individually-author's words but they are simple and understandable for the reader too. Among the color namings the great amount are the adjectives or the word combinations with the adjectives, the nouns are very seldom.

**Key words:** colour, color namings, structural types, secondary nomination, semantics, frequent color namings, pragmatic orientation, psychological influence of the colours.

Роман Янна Мартела «Життя Пі» побачив світ у вересні 2001 року. А вже у 2002 році цей роман здобув найпрестижнішу нагороду у англійській літературі – Букерівську премію. Вихід роману мав неабиякий успіх, «The New York Times» опублікував статтю з назвою «Tiger in a Lifeboat, Panther in a Lifeboat: A Furor Over a Novel», у якій йде мова про скандал навколо роману Янна Мартела. «In 1981 the Brazilian writer Moacyr Scliar published «Max and the Cats», the tale of a Jewish youth who survives a shipwreck and ends up sharing a lifeboat with a panther. Last month Yann Martel won the \$75,000 newly renamed Man Booker Prize, Britain's top literary award, for «Life of Pi», the story of an Indian youth who survives a shipwreck and finds himself occupying a lifeboat with a tiger. The plot similarities are not a coincidence, since Mr. Martel readily admits that he was inspired by the Brazilian book. But nonetheless, the literary press here is suddenly awash in indignant accusations that Mr. Martel, a 39-year-old Canadian enjoying his first commercial and critical success, is guilty of improperly "copying" or "borrowing" from the work of one of Latin America's most distinguished novelists» [1]. Здається, цей факт тільки підігрів інтерес до роману та до персони самого автора та у 2012 році він був успішно екранізований тайваньським режисером Енгом Лі. Фільм був номінований на Оскар у одинадцяти номінаціях: найкращий фільм, найкращий режисер, найкращий адаптований сценарій, найкраща робота оператора, найкращий звук, найкращий монтаж звуку, найкращі візуальні ефекти, найкраща пісня, найкращий саундтрек, найкраща робота художника-постановника [2]. Так говорять про книгу критики: ««Життя Пі» призвів до справжнього культурного вибуху у світовому інтелектуальному середовищі. Фантастична подорож юнака та бенгальського тигра, яка описується в романі, перегукується з повістю «Старий та море», з магічним реалізмом Маркеса та з абсурдністю Беккета. Книга стала не тільки бестселером, але і символом літератури нового століття, прапором нової культури. Життя Пі – це сплав чорної магії та реальності, вишукана багатоярусна притча про віру у всіх її можливих іпостасях» [3].

Отже, мова піде про кольороніми у романі Яна Мартелла. Загальновідомо, що колір пронизує всі сфери життя людини ще з прадавніх часів, він має певну символіку, значення, ототожнення з якимось явищем чи об'єктом. Колірна складова є дуже важливою в житті кожної нації або окремого індивідууму, це знову підтверджує думку про кольороцентризм людського сприйняття. Через колір та забарвлення ми сприймаємо оточуючий світ,

відчуваємо певні емоції, осмислюємо те, що відбувається навколо. Тобто, можна сказати, що колір взагалі це певний центральний елемент у житті, завдяки якому людина, і не тільки вона, сприймає та відчуває все навколо.

Кольороніми у творчості письменників відіграють значущу роль, тому що завдяки цим лексичним одиницям можна звичайному тексту надати певного «відтінку», створити певний настрій та атмосферу. З іншої сторони, дослідники творчості письменника можуть проаналізувавши художній текст зробити певні висновки про психомоторний стан автора та особливості його ідиостилію. Слова, що позначають колір можуть дуже різноманітними, часто у художньому тексті вони набувають вторинної номінації. У нашій статті розглянемо особливості вживання кольоронімів у романі «Життя Пі», який сучасні дослідники відносять до течії постмодернізму.

По-перше, визначимо найчастотніші кольороніми у романі. От же, автор частіше за все вживає основні (базові) кольори (*white, black, red, green*), похідні від них, та кольороніми, що позначають інтенсивність прояву кольору (*bright, pale, dark, light, deep*), а, наприклад, кольороніми з вторинною номінацією зустрічаються не так часто. Автор намагається зобразити все у своєму романі реалістично, передати почуття та враження головного героя, світ навколо нього, у зв'язку з цим серед кольоронімів частіше зустрічаються звичайні, аніж метафоричні та метонімічні одиниці, письменник також уникає складних та незрозумілих кольоронімів. Але, у той же час, не можна сказати, що текст роману не містить стилістичних засобів, кольоронімів у ньому досить багато, але, як правило, це епітети типу, синє море, зелене листя, голубе небо або метафори: *the black panther, a green sea turtle, of green algae, shining green trees, white teeth, white clouds, orange-yellow beak, a blue sky, blue water, pink flamingoes, orange lava, waves of black ocean, heavy blackness, leaves were brilliantly green, snow-white crest carrot orange face, coffee-coloured complexion, flame-coloured carnivore* та інші. Також, у тексті роману складно знайти незвичайні оказіональні кольороніми, незвичні сполучення кольорів теж зустрічаються рідко. Всі кольори, які автор вживає протягом всього роману, є кольорами основного спектру (*green, blue, black, red, yellow, white*). От же, розглянемо частотні кольороніми з прикладами з тексту за спаданням:

1) **З компонентом «Чорний» (black)** – *black swans, black belt, black leopard, black tropical cat, black-robed Kaaba, black buck, black lips, it's black and white again, black and brown, big black spiders*

2) **Зелений (green)** – *green during the wet season, the blue-green waves, bright green, pale green, green, iron bars, green prayer rug, walls a faded green, green orangutan, green face, green water, look for green, with something indefinably green, the bark was greyish green*

3) **Інтенсивність прояву кольору** – *bright red plastic, dark yellow going on to brown, dark hair, dark eyes, bright colours, bright-eyed, bright green, or yellow and deep blue, or brown and pale green, dark head, bright red letters, down dark corridors, pale blue in colour*

4) **Білий (white)** – *white ants, white walls, roundish and white, all nature was blanketed in white, white dress, white man, all non-white people, lovely white teeth, white lab coat, dressed in a white gown*

5) **З компонентом «Червоний» (red)** – *bright red plastic, red silk cottons, a bit red in the face, bright red letters, skin goes beet red, smears of red and yellow powder, with dabs of yellow and red, red powder, red kumkum powder, fire-engine red, red in the face, their faces go red, red lights*

6) **Жовтий (yellow)** – *yellow open mouth, you liked the colour yellow, with dabs of yellow and red, yellow powder, baskets of yellow turmeric nuggets, pale yellow ground, revealing yellow teeth, a yellowish light*

7) **Голубий (blue)** – *the blue-green waves, blue and white, deep blue, and blue-skinned, pale blue in colour, a blue cloak, a blue sky, clean blue bottom, panorama of blue, blue water, through the deep blue, dark grey-blue, fresh blue, blue sharks, an indigo blue, blue sharks*

8) **Рожевий (pink)** – *pink boy, pink flamingoes, rosy-coloured, the pink skin, they were pink, pretty in pink, dark pink gums, a pink nose, a pinkish red aureole, their flesh rosy white, his chest rose*



9) **Сірий, сріблястий (grey, silver)** – *the silver screen, hair greying at the temples, silver diamond doves, grey herons, blanket of grey clouds, in silver-coloured plastic, a dancing play of black and silver, dark grey-blue, blanket of grey cloud, only morning greyness*

10) **Помаранчевий (orange)** – *a streak of black and orange flowed, an orange cat, orange lava, it seems orange, orange surfaces, orange life jackets, each with an orange, buoyant orange smoke signals*

11) **Інші кольороніми** – *coffee-coloured complexion, peach-faced lovebirds, fire-engine red, the flame-coloured carnivore, it was chlorophyll heaven, naturally brown-skinned.*

Можна сказати, що автор вживає кольороніми там, де їх потрібно вживати і, взагалі, стиль його написання досить зрозумілий та простий. Він намагається зобразити навколишній світ Пі якомога реальніше, з цією метою він і вживає кольороніми, які б не викликали здивування або нерозуміння з боку читача. Серед індивідуально-авторських кольоронімів можна назвати такі: *it was chlorophyll heaven, delicate pale blue, the sky was solidly green, fire-engine red, the flame-coloured carnivore, coffee-coloured complexion.*

От же, зробимо висновок щодо спроби проаналізувати кольороніми у тексті роману Янна Мартела «Життя Пі». Ми зазначили, що кольороніми у романі зустрічаються часто, найчастіше це кольори основного спектру, такі як *black, white, red* та кольори, похідні від них. Досить часто можна зустріти кольороніми, які позначають інтенсивність прояву кольору типу *bright, dark, deep, pale*. Якщо говорити про стилістичний бік роману, то найчастіше автор вживає епітети, рідше порівняння та метафори. За структурою всі кольороніми можна поділити на двослівні, трислівні словосполучення (іменник + прикметник, прикметник + прикметник + прикметник), одиночні прикметники, одиночні іменники, які зустрічаються найменш часто.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. The New York Times. Tiger in a Lifeboat, Panther in a Lifeboat: A Furor Over a Novel. – 6 November 2002. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2002/11/06/books/tiger-in-a-lifeboat-panther-in-a-lifeboat-a-furor-over-a-novel.html?pagewanted=all>
2. Анатолий Денисенко «Жизнь Пи». Всегда есть две истории. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.word4you.ru/publications/18752/>
3. Рецензии на книгу «Жизнь Пи». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.livelib.ru/book/1000030970-zhizn-pi-yann-martel>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Яна Вишницька** – викладач кафедри іноземних мов Запорізького державного медичного університету.

*Наукові інтереси:* кольороніми та значення кольорів у сучасному художньому тексті, кольороніми у англійській мові.

УДК 821.111. – 3(73). 09

## ІДЕЯ МОДИФІКАЦІЇ ВІРИ В РОМАНІ

Е. Л. ДОКТОРОУ «МІСТО БОГА»

**Анна КРАВЧЕНКО (Полтава, Україна)**

*У статті розглядається мотив модифікації віри в житті людини в романі «Місто Бога» пізнього періоду творчості сучасного американського письменника Едгара Лоуренса Доктороу як зразка літератури постмодернізму. «Місто Бога» є романом-щоденником пам'яті, ретроспективним поглядом на минуле, щоб зрозуміти причини теперішнього стану кризи віри в суспільстві та віднайти духовну гармонію. Хаотичні спогади та думки персонажів перетинаються з зображенням їхнього теперішнього. Поліфонія наративних голосів важлива для створення в романі нестійкого простору, який імітує розбитий світ, в якому живе людство. Сюжет побудований нелінійно, у центрі якого Голокост є відправною точкою для фрагментарності. Зроблено спробу визначити особливості стилю письменника як представника літератури постмодернізму. В ідейно-структурному аспекті роману представлені американські духовні прагнення в період наукового прогресу та вільнодумства. Розповіді науковців про космогонічні події та оповіді про створення світу Богом в синагозі – ознаки історичного дискурсу та міфу створення – змішуються в творі. Ідеї балансу між сучасною наукою та традиційною релігією, природи віри представлені в дискурсі постмодерної нерішучості.*

**Ключові слова:** сучасна американська література, мотив, постмодернізм, Е. Л. Доктороу, історіографічний роман, роман-щоденник, ретроспекція.

**Анна Кравченко. Идея модификации веры в романе Э. Л. Доктороу «Град Божий».**

*В статье рассматривается мотив смысла и значения веры в жизни человека в романе «Город Бога» позднего периода творчества современного американского писателя Эдгара Лоуренса Доктороу как образца литературы постмодернизма. «Город Бога» является романом-дневником памяти, ретроспективным взглядом на прошлое, чтобы понять причины нынешнего состояния кризиса веры в обществе и найти духовную гармонию. Хаотические воспоминания и мысли персонажей пересекаются с изображением их нынешней ситуации. Полифония нарративных голосов важна для создания в романе неустойчивого пространства, который имитирует разбитый мир, в котором живет человечество. Сюжет построен нелинейно, в центре которого Холокост является отправной точкой для фрагментарности. Сделана попытка определить особенности стиля писателя как представителя литературы постмодернизма. В идейно-структурном аспекте романа представлены американские духовные стремления в период научного прогресса и свободомыслия. Рассказы ученых о космогонические события и сказания о сотворении мира Богом в синагоге – признаки исторического дискурса и мифа создания – смешиваются в произведении. Идеи баланса между современной наукой и традиционной религией, природы веры представлены в дискурсе постмодернистской нерешительности.*

*Ключевые слова: современная американская литература, мотив, историографическая метапроза, постмодернизм, Э. Л. Доктороу, роман-дневник, ретроспекция.*

**Anna Kravchenko. The Idea of Faith Modifying in the Novel “City of God” by E. L. Doctorow.**

*In this study, we examine E. L. Doctorow’s novel “City of God” (2000) closely, in part because E.L. Doctorow has surpassed all other living writers in his XIX and XX centuries’ American life vivid depictions. The aim of this work is to determine the idea of faith modification in the novel. The novel depicts the last decades of the cultural and intellectual life of the twentieth century. According to E.L. Doctorow, if religion disappears, science will replace it. However, science, becoming a new religion, reveals the foundations of culture to discount the importance of modernist theories regarding ontogenetic and phylogenetic revolution.*

*Pemberton is the typical protagonist that presents many modernist main characters who got Gnostic revelation. He thinks that the theft of large cross from the church and its appearance on the roof of a Jewish synagogue is sign of heaven. Pemberton interprets it as the necessity for reconciliation between the old and new, Jewish and Christian. This conviction leads him to return to the old faith and marriage to Sarah. E.L. Doctorow renews the motive of balance between opposites referring to the need for harmony between science and religion. At first pages of the novel an unknown narrator describes the creation of the universe and raises a number of questions which cannot be answered without a transcendent revelation: in his view, the idea of God is balanced by its existential reflection in the infinity of the universe. The narrator is unable to resolve the existential aspirations of people. At the very beginning the reader understands that religion is the main theme of the novel.*

*This study allows determining in the novel by E.L. Doctorow “City of God” such main issues as: problems of balance between modern science and traditional religion; the nature of faith. The Bible is the prototype of the novel in structure, because an amalgam of literary genres conforms to the same topic.*

*The main idea of the novel is the endless person’s aspiration for spiritual purification. The fact that people like Pemberton and Sarah need to believe in God as the Creator, according to modern physics and cosmology proves that there is a “an evolved moral sense” and metaphysical strivings.*

*Key words: modern American literature, motives, postmodernism, E.L. Doctorow, historiographical novel, historical discourse, retrospection.*

Під детальним розглядом у романах американського письменника-постмодерніста Едгара Лоуренса Доктороу знаходиться документальне минуле, досліджуються етичні можливості безкінечного поточного сприймання часу, зображується відношення індивідуальної свідомості до колективного безсвідомого.

Переосмислена по-постмодерністськи думка письменника про те, що «<...> не має вигадки або факту; є лише розповідь», підтверджує це [12, с. 26].

Творчий погляд автора на історичні події в романі не відрізняється від історичної хроніки, однак його постмодерністські історичні романи аналізують природу минулого і засоби його зображення.

Роман «Місто Бога» Е. Л. Доктороу (City of God, 2000) критики називають нелінійним, пунктирним, фрагментарним та зигзагоподібним, філософською історичною метапрозою у стилі джазової імпровізації [3; 4; 6].

У критиці творчість Е. Л. Доктороу привертала увагу таких відомих літературознавців як Джон Клейтон, Саймон Крітчлі, Іхаб Хассан [3; 4; 6]. Але саме тема віри в романі Е. Л. Доктороу «Місто Бога» є малодослідженою. Американський дослідник Джон Клейтон назвав письменника «радикальним єврейським гуманістом» [3, р. 54 – 55]. Деякі дослідники вважають іронію Е. Л. Доктороу тенденцією деконструктивізму. Критик Саймон Крітчлі зауважує, що немає необхідності переоцінювати вплив деконструктивної теорії на роман. Деконструкція, за С. Крітчлі в романі Е. Л. Доктороу «відбувається етично» [4, р. 54]. На

особливості його стилю вказує Іхаб Хассан в есе «Поширення духу в постмодерністські часи: між нігілізмом і вірою», коли визначає постмодерний дух як «відчуття таємничого», того, що стоїть «за іронією, кітчем, пастіше» і «готове до надії» [6, р. 18].

Актуальність нашої статті зумовлена потребою проаналізувати малодосліджені аспекти доробку письменника, а саме тему релігії в творчості Е. Л. Доктороу. Наукова новизна дослідження полягає в здійсненні аналізу роману «Місто Бога» Е. Л. Доктороу з точки зору основних ідей та мотивів. Метою статті є вивчення мотиву сенсу та значення віри в творі. Реалізація мети можлива за умови розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати роман «Місто Бога» з погляду головних мотивів; 2) зробити детальний аналіз розуміння релігії в зазначеному романі.

Роман «Місто Бога» передає ідею, що залучення релігії до світосприймання передбачає відчуття духовної кризи на якомусь етапі життя, але саме через цю невідповідність внутрішнього світу оточуючому середовищу ми підштовхуємося до нового розуміння сенсу буття. Герой роману християнський священник Пем пережив таку кризу та змінив релігійне світобачення.

У своїй книзі 2010 року «Постмодерністська віра: американська література та релігія з 1960 р.» Емі Хенгерфорд досліджує модифікацію релігії в постсучасності. Хангерфорд наводить докази панування віри без сенсу у літературі другої половини ХХ століття [7, р. 25].

Питання сенсу і безглуздості виділяється і в романі Е. Л. Доктороу. За сюжетом «сенса» релігії зазнає кризи в епоху постмодерну, і в результаті релігійна віра має бути перероблена. Постмодернізм в Америці ХХ століття має коріння в пост-структуралізмі, в якому такі мислителі, як Роланд Барт і Мішель Фуко, показали структури мови, через які сприймається значення ненадійності. У поєднанні з цим двадцяте століття було свідком Голокосту.

Морис Бланчо пише, що ця історична подія зруйнувала сенс віри, «не покладаючись на те, що може бути підтверджено, або що може бути спростоване» [1, р. 47]. В умовах невимовності Голокосту релігія втратила сенс, неможливо було усвідомити її значення. Персонажі роману Е. Л. Доктороу намагаються зберегти або відновити віру.

Єврейський філософ Мартін Бубер у своїй роботі формулює реляційне розуміння релігії: він покладає практику інтерпретації тексту в контексті своєї історичної доби. На думку мислителя, в основі «інтерпретацій-пророцтв» є розуміння того, що майбутнє не фіксується. Через пророцтва людину закликають переглянути той шлях, яким вона в даний час йде, та повернутись. До «пророчих» розумінь віри належить і звід ідей в романі «Місто Бога», де сталі способи пізнання зникають та догматичне мислення замінюється новим типом мислення.

Кульмінацією роману є духовне прозріння та відновлена віра священника Томаса Пембертона у результаті «quest for a believable God» [5, р. 98] («пошуків вірного Бога»). Його віра стикається з зростаючим почуттям помилковості Біблії і його стурбованістю щодо «<...> the relentless and unimaginable genocidal cruelties shuddering across the world in our age» [5, р. 266] («<...> невблаганної та немислимої геноцидної жорстокості, яка здригається у всьому світі в наш час»). Реформістська жінка-рабин Сара Блюменталь викладає Пему концепцію розуміння священних писань та історії, згідно філософії М. Бубера, як пророцтв. Відчуття неспроможності стає найбільшою силою Пембертона, оскільки воно підштовхує його до нового рівня пізнання, його втрата сенсу віри, що приводить його до духовної катастрофи, яка психологічно травмує, але і веде до відродження.

Центральна сюжетна лінія роману починається на вулицях нижнього Манхеттена, де Пем шукає підказки, що приведуть його до викрадачів хреста. У цих розділах, позначених заголовком «Heist», роман приводить до зображення іншого жорстокого світу, відмінного від центрального району Нью-Йорка. Пем відчуває себе на цих вулицях як вдома, поглинаючи їх парадоксальне поєднання твердості та змінності. Те, що його метафізичні пошуки починаються на бідних вулицях Манхеттена, слугує натяком на два окремих міста в однойменному творі Августина – земного міста та міста Божого.

Дослідник Леро Панек називає жанр роману «Місто Бога» детективною фантастикою, зауважуючи, що він починається з кінця, закінчення відомо, і розповідається історія, щоб

туди потрапити [8, р. 26]. Цей спосіб читання з кінця відповідає визначенню апокаліптичного читання М. Бубера, де теж кінець вже написано. Сара пояснює своїй громаді, що тексти рабинів, їх кодекси поведінки є «<...> the group voice trying to enunciate over time what it means to be a civilized human being...but the key to all of this is ‘over time» [5, р. 247] («<...>колективним голосом, який намагається з часом проголошувати, що означає бути цивілізованим людиною ... але ключовим словом є «з часом»). Сара кидає виклик своїм слухачам, спитавши чи зупинився час, висловлюючи співзвучне твердження з думкою Роланда Барта про те, що «немає іншого часу, ніж час цього моменту і кожного тексту вічно написаного тут і зараз» [9, р. 144]. Таким же є і висновок усього роману – сенс віри не може бути знайдений раз і назавжди.

У своїй книзі «Світовий вік» Чарльз Тейлор зауважує, що в історії був період, в якій прочитання Біблії стало буквальним, що включало біблійну ідею космосу, яка виникла з наукового контексту. Так в романі аналогічно висвітлюється питання потреби в науково-перевіренних джерелах, на які спирається віра. На думку Пема, «The biblical stories, the Gospel stories, were the original understandings, they were science and religion, they were all anyone had. But they didn't write themselves. We have to acknowledge the storyteller's work» [5, р. 65] («Біблійні історії, історії Євангелії, були оригінальними розуміннями, вони були наукою та релігією, всі вони мали. Але вони самі не писали. Ми повинні визнати роботу оповідача»). Для розкриття цієї думки він вважає, що готує проповідь: «We think we know -- of course we think we know. But how do we distinguish our truth from another's falsity, we of the true faith, except by the story we cherish? Our story of God. But, my friends, I ask you: Is God a story?» [5, р. 14] («Ми думаємо, ми знаємо - звичайно, ми думаємо, що знаємо, але як ми можемо відрізнити нашу правду від чужої неправди, нашу віру від істинної віри, крім тієї історії, якою ми дорожимо? Наша історія про Бога. Але, друзі мої, я вас питаю. Чи Бог – історія?»). Після загибелі чоловіка Сари Джошуа, Пем знаходить новий зміст спілкування з Богом – він заснований не на догматизмі, а на відносинах.

Проведене дослідження дозволило визначити, що в романі Е. Л. Доктороу «Місто Бога» по-постмодерністські показані американські духовні прагнення в кризовий період наукового прогресу та вільнодумства. Розповіді науковців про космогонічні події та оповіді про створення світу Богом в синагозі – ознаки історичного дискурсу та міфу створення – зміщуються в творі. Ідеї балансу між сучасною наукою та традиційною релігією, природи віри представлені в дискурсі постмодерної нерішучості. Істинні моральні переконання вписані в скептичну парадигму постмодернізму.

#### **БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Blanchot M. The Writing of the Disaster / Moris Blanchot [Trans. Ann Smock]. – Lincoln NE: University of Nebraska Press, 1995. – 153 p.
2. Buber M. On the Bible / Martin Buber. – NY: Syracuse University Press, 2000. – 224 p.
3. Clayton J. Radical Jewish humanism: The vision of E. L. Doctorow / John Clayton //Essays and Conversations. – P. 109 – 119.
4. Critchly S. The ethics of deconstruction: Derrida and Levinas/ Simon Critchly. – Oxford: Blackwell, 1992 – 289 p.
5. Doctorow E. L. City of God / E.L. Doctorow. – Plume, 2001. – 288 p.
6. Hassan I. The Expense of Spirit in Postmodern Times: between nihilism and belief / Ihab Hassan// The Georgia Review, 1997. – Vol.51, №1. – P. 9 – 26.
7. Hungerford A. Postmodern Belief: American Literature and Religion since 1960 / Amy Hungerford. – Princeton NJ: Princeton University Press, 2010. – 194 p.
8. Panek L. An Introduction to the Detective Story / LeRoy Panek. – Bowling Green OH: Bowling Green State University Popular Press, 1987. – 222 p.
9. Barthes R. The Death of the Author/ Roland Barthes// Image, Music, Text [Trans. Stephen Heath]. – New York: Hill and Wang, 1977. P. 142 – 148.
10. Bawer, Bruce. The Faith of E. L. Doctorow. / Bruce Bawer// The Hudson Review. – 53. 3 (Autumn 2000). – P. 391 – 402.
11. Taylor Ch. A Secular Age. Charles Taylor. – Cambridge MA: Harvard University Press, 2007. – 896 p.
12. Trenner Richard. E. L. Doctorow, essays and conversations / Richard Trenner. – Princeton, N.J.: Ontario Review Press, 1983. – 216 p.

## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Кравченко – викладач кафедри іноземної філології та перекладу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка здобувач кафедри історії зарубіжної літератури та класичної філології Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна

Наукові інтереси: дискурсознавство, полікритика сучасної американської літератури, поезика та проблематика романної творчості Е. Л. Доктороу.

УДК 821.161.2-32.09

## НЕОРОМАНТИЧНІ РИСИ НОВЕЛИ «ЦВІТ ЯБЛУНІ» МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

ОКСАНА ЛЕВЧЕНКО (Кропивницький, Україна)

*Проблема поезики прози Михайла Коцюбинського завжди перебувала в центрі наукових студій, оскільки розмаїття художніх засобів створювало унікальний світ його творів. Посидання різних стилів – одна з визначальних і головних рис творів митця. Наявність тенденцій різних літературних напрямів не дає змоги літературознавцям зарахувати Коцюбинського до представників однієї літературної традиції і змушує виокремлювати в його прозі риси, характерні для різноманітних течій*

*Глибина художньої вартості його творів змушує замислитись над впливом європейської неоромантичної літератури та вивести творчість письменника за межі чітко окреслених рамок. Ними стали численні дослідження про М. Коцюбинського-імпресіоніста, однак масштабний розвиток неоромантизму у світовому мистецтві, зацікавлення митця європейською літературою вможливають дослідження творчості письменника під іншим стильовим кутом.*

*Для нас показовим є початок ХХ століття, коли у письменника з'являються «Intermezzo», «Сон», «На камені», «Цвіт яблуні», «В дорозі», що дають підстави стверджувати не тільки про появу нових тенденцій у творчості прозаїка, а й про масштабне оновлення української літератури в цілому.*

*Етюд «Цвіт яблуні» є результатом зацікавлення письменника модерністичними ідеями. На час написання новела була в українській літературі новаторською за темою. Традиційно її вважали імпресіоністичною, однак прискіпливе ставлення до теми роздвоєності особистості митця, дають підстави вважати її також неоромантичною. На час написання новела була в українській літературі новаторською за темою.*

**Ключові слова:** неоромантизм, модернізм, концепція стилю, теоретична основа, індивідуальний стиль автора.

### **Оксана Левченко. Неоромантические черты новеллы Михаила Коцюбинского «Цвет яблони».**

*Проблема поэтики прозы Михаила Коцюбинского всегда находилась в центре научных исследований, поскольку разнообразие художественных средств создавало уникальный мир его произведений. Сочетание разных стилей - одна из определяющих и главных черт произведений художника. Наличие тенденций различных литературных направлений не позволяет литературоведам причислить Коцюбинского к представителям одной литературной традиции и заставляет выделять в его прозе черты, характерные для различных течений*

*Глубина художественной ценности его произведений заставляет задуматься над влиянием европейской неоромантической литературы и вывести творчество писателя за пределы четко очерченных рамок. Ими стали многочисленные исследования о М. Коцюбинского-импрессиониста, однако масштабное развитие неоромантизма в мировом искусстве, интерес художника европейской литературой делают возможным исследование творчества писателя под другим стильовым углом.*

*Для нас показателен начало ХХ века, когда у писателя появляются «Intermezzo», «Сон», «На камне», «Цвет яблони», «В дороге», которые дают основания утверждать только о появлении новых тенденций в творчестве писателя, но и о масштабное обновление украинской литературы в целом.*

*Этюд «Цвет яблони» является результатом интерес писателя модернистскими идеями. На момент написания новелла была в украинской литературе новаторской по теме. Традиционно считается импрессионистическим, однако тема раздвоенности личности художника дает основания считать ее также неоромантической. На момент написания новелла была в украинской литературе новаторской по теме.*

**Ключевые слова:** неоромантизм, модернизм, концепция стиля, теоретическая основа, индивидуальний стиль автора.

### **Oksana Lexchenko. Neoromantic Features in the Novella "Tsvit Yabluni" by Mykhailo Kotsiubynskyi.**

*The problem of poetics of Mykhailo Kotsiubynskyi's prose has always been in the center of scientific research, since the diversity of expressive means created a unique world of his works. Different styles' combination is one of the defining and essential features of this artist's works. The presence of various literary trends' tendencies does not allow literary critics to number Kotsiubynsky among representatives of certain literary tradition and compels to recognize in his prose the elements, characteristic of various trends.*

*The profundity of his works' artistic value urges us to think of the European neoromantic literature's impact, and to take this writer's works beyond clearly set framework. Numerous researches on M. Kotsiubynsky as an impressionist have been conducted, but the large-scale development of neo-romanticism in the world art,*

*the interest of the artist in European literature have made it possible to study the writer's works under a different stylistic angle.*

*The beginning of the twentieth century has become significant for us, it is when the writer created "Intermezzo", "Son", "Na Kameni", "Tsvit Yabluni", "V Dorozh", that give grounds to emphasize not only the appearance of new trends in the prose writer's works, but also the substantial revival of Ukrainian literature overall.*

*The essay "Tsvit Yabluni" has resulted from the writer's interest in modernistic ideas. At the time of writing the novel's theme was innovative in the Ukrainian literature. Traditionally it is considered impressionistic, because in the foreground there is a psychological plot, built on a thorough analysis of the reaction to external events and circumstances.*

*Meticulous attitude to details, fragmentation of the narrative, psychological details and motives, and the theme of the artist's personality split, complex psychology of a creative personality and of a father, whose child dies, give grounds to determine the style of this work as neoromantic.*

**Key words:** *neoromanticism, Kotsiubynsky, problem of style, modernistic motives, genre of novels (novelistics), new look at writer's individual style*

Проблема поетики прози Михайла Коцюбинського завжди перебувала в центрі наукових студій, оскільки розмаїття художніх засобів створювало унікальний світ його творів. Поєднання різних стилів – одна з визначальних і головних рис творів митця. Наявність тенденцій різних літературних напрямів не дає змоги літературознавцям зарахувати Коцюбинського до представників однієї літературної традиції і змушує виокремлювати в його прозі риси, характерні для різноманітних течій

Глибина художньої вартості його творів змушує замислитись над впливом європейської неоромантичної літератури та вивести творчість письменника за межі чітко окреслених рамок. Ними стали численні дослідження про М. Коцюбинського-імпресіоніста, однак масштабний розвиток неоромантизму у світовому мистецтві, зацікавлення митця європейською літературою вможливають дослідження творчості письменника під іншим стильовим кутом.

Для нас показовим є початок ХХ століття, коли у письменника з'являються «Intermezzo», «Сон», «На камені», «Цвіт яблуні», «В дорозі», що дають підстави стверджувати не тільки про появу нових тенденцій у творчості прозаїка, а й про масштабне оновлення української літератури в цілому.

Витоки неоромантизму у творчості митця слід шукати у літературних зв'язках і впливах. Новий світогляд і стиль формувався переважно завдяки світовим іменам, які принесли в літературу абсолютно нові художні твори. «Знаєте, коли я читаю Гамсуна, Шніцлера, Гарборга, Метерлінка – мені не хочеться писати, бо я знаю, що ніколи не досягну того, що досягли і зробили ці таланти», – писав сам письменник у листі до В. Гнатюка [3, с. 63].

Криза національної літератури стала причиною зміни і в письменницьких пріоритетах, з'явився інтерес до внутрішнього світу людини, її душі, прагнень, мрій. У цей же час відбувався бурхливий розвиток неоромантизму, за яким митець намагався подолати опозицію «людина – світ». Стиль різко змінив художні засади. У художній мові важлива роль належить символіці та контрасту, на основі якого вибудовується конфлікт твору.

Митці-неоромантики приділяли виняткову увагу внутрішньому життю особистості – її пристрасним прагненням, багатству переживань і відчуттів. Внутрішній світ індивіда співвіднесений із надособистісними реаліями – закономірностями світобудови, гармонією в природі, об'єктивованими в різних формах ідеалами краси й моральної досконалості тощо. Неоромантичний ліричний герой має вразливу й чутливу душу, шукає в навколишньому світі піднесене й прекрасне. Конфлікт неоромантичного твору здебільшого вказує на суперечність між світом, який омріює неоромантичний герой, і цілком емпіричними обставинами його життя.

Окрім цього, поетика неоромантизму передбачає наявність рис екзотизму, вітаїзму, особливого героя, який протистоїть суспільству, протестує проти буденного, потворного, який сповідує культ краси та прагне гармонії у всьому. Він протистоїть іншим, долає непорозуміння через свій потяг до досконалості. Неоромантичному твору властиві також мотиви утоми, очищення, переродження. Тому актуальним є новий погляд на хрестоматійні новели Коцюбинського

Етюд «Цвіт яблуні» є результатом зацікавлення письменника модерністичними ідеями. На час написання новела була в українській літературі новаторською за темою. Традиційно її вважають імпресіоністичною, адже на першому плані є психологічний сюжет, побудований на тонкому аналізі реакції на зовнішні події та обставини.

Прискіпливе ставлення до подробиць, фрагментарність оповіді, психологічні деталі і мотиви та тема роздвоєності особистості митця, складна психологія творчої особистості та батька, у якого помирає дитина, дають підстави безапеляційно зарахувати новелу до імпресіоністичної техніки. «Роздвоєння особистості героя на межі норми і божевілья (четверта стадія), якому в багатьох новелах М. Коцюбинський приділяє значну увагу (скажімо, «В дорозі», «Невідомий», «Цвіт яблуні» «Коні не винні» та ін.), стає тим важливим чинником, якому підпорядковується імпресіоністична концепція кольорів [...] Динаміка, перебіг процесів у психічному світі героя, роздвоєність його свідомості зумовлюють чергування вражень, поєднання контрастних відчуттів і кольорів» [4, с. 63].

Хоча в цій новелі можемо спостерігати, що саме оця «зміна вражень, відчуттів і кольорів» посилює наявність двох планів зображення. Однак, якщо брати до уваги, що у творі порушено проблему життя і смерті, яка дає змогу автору вибудувати протилежні світи, то можемо говорити про неоромантичне двосвіття. М. Коцюбинський, з властивою йому чутливістю, зображує двоплановість світу, протиставляючи життя і смерть.

Герой новели підсвідомо продовжує жити своїм звичним життям: «Чому б мені не взяти такої ночі до того епізоду розпочатого мною роману, де Христина, покинувши свого чоловіка, опинилась раптом із великого міста у глухому містечку? Їй не спиться. Вона відчиняє вікно своєї хати... Ціле море дерев у цвіту... м'якими чорними хвилями котиться навкруги... Спить містечко, як купа чорних скель [...]. Я стрепенувся. Боже! Що зо мною? Чи я забув, що у мене вмирає дитина?» [6, с. 130].

Письменник спостерігає діалектику життя, аналізує його безупинний плін. Якщо життя в певному сенсі означає боротьбу, то смерть – холодний спокій. Все в новелі підпорядковане головній ідеї: життя, зіткане із контрастів, незважаючи ні на що, триває. Світло і тінь становлять той художній простір, у якому відбувається дія. Це є своєрідним символом боротьби життя і смерті.

Художньою знахідкою став символічний образ яблуневого цвіту. Трагедію батька, смерть дитини відтіняють весняні образи пелюсток, що є символом життя. Сам письменник зазначив: «Як серед горя, що здається безпросвітним, гнітючим, паралізуючим життя, все-таки вривається життя з його надіями, відчуттями – і все це разом сплітається у тонкій мережці» [2, с.166-167]. Ідею життя підкреслено яскравим, емоційно-насиченим образом яблуневого цвіту. Колористика письменника теж, як правило, підкреслює головну думку твору і в цьому творі посилює життєствердну хвилю. Письменник постійно показує нерозривний зв'язок життя і смерті: «...бачу своє серце, в якому немає найменшого горя. Що ж смерть – то й смерть, життя – то й життя!» [6, с. 139].

У новелі переплетені біль батька, його душевні страждання і весняний сплеск життя: «Життя принадною хвилиною вривається у найтрагічнішу ситуацію жадобою творчої праці, імпульсом підсвідомого – цілуючи матір дитини, герой ловить себе на тому, що цілує її як принадну жінку» [1, с. 33-34].

На двоплановість зображення вказують, навіть, деталі інтер'єру: «Моя лампа під широким картоновим абажуром ділить хату на два поверхи – вгорі темний, похмурий, важкий під ним – залитий світлом, із ясними блисками»; введення натуралістичних деталей: «скляний погляд напівзакритих очей», «спечені уста»; умовний поділ новели на частини.

У новелі друга умовна частина розпочинається словами: «А проте природа радіє». Контрастні світлі тони, мажорний настрій створює ряд пейзажних картин: «Вишня була вся в цвіту, як букет. Ми держались за руки, підняли догори голови і слухали, як грають у цвіті бджоли. Крізь білий цвіт виднілось синє небо, а на траві гралось весняне сонце» [3, с. 67-68].

Маючи на меті зобразити абсолютно протилежні світи, письменник, навіть у чернетці окреслив ідею цього твору, протиставляючи при цьому не лише образи, відчуття, а й період доби, у якій відбувалась дія: «Ніч. (виділення наше – О.Л.). Дитина вмирає. Жадібно

вдивляється. Серце його розривається, а він дивиться, щоб нічого не забути для опису. **Ранок.** Цвітуть яблуні. Лопот босих ніжок. Згадує вислови. Як цвіт яблуні. Несе квітки» [6, с. 144].

Коли письменника запитали, чи не носить новела автобіографічний характер і чи не вмирала у нього дитина, він заперечив, хоча певний елемент автобіографізму присутній. Дослідники творчості прозаїка вказують, що митець пережив хворобу дитини і батьківські почуття, страх втратити найдорожче, лягли в основу повісті.

Як бачимо, початок століття був особливо плідним для прозаїка, у його творах все частіше з'являлися риси неоромантизму. Попри численні наукові монографії та статті, питання наявності неоромантичної техніки залишається побічно висвітленим, однак аналіз творів дозволяє побачити нам мотиви і образи саме цього стилю

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гундорова Т. Неоромантичні тенденції творчості Ольги Кобилянської// Радянське літературознавство. – 1988. – № 11 – С. 32-43.
2. Гундорова Т. Реалізм і неоромантизм в українській літературі початку ХХ ст. // Проблеми історії та теорії реалізму української літератури ХІХ – початку ХХ ст. – К., 1991 – С. 166-191.
3. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Л., 1997. – 297 с.
4. Льницький М. Від «Молодої Музи до «Празької школи». – Л., 1995. – 318 с.
5. Кірова М. Неоромантичні тенденції в болгарській поезії початку ХХ ст. // Език и литература. – 1985. – № 6. – С. 22 – 30.
6. Коцюбинський М. Подарунок на іменини. – К., 1989. – с.195.
7. Салига Т. Імператив. – Л., 1997. – 283с.
8. Krzyzanowski J. Neoromantizm polski.1890-1918.Wroclaw. Warszawa. Krakow. Gdansk: Zaktad narodowy im. Ossolinskich, 1971. – 475 s.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Оксана Левченко** – викладач Донецького національного медичного університету кафедра філософії, соціально-гуманітарних дисциплін.

*Наукові інтереси:* українська література початку ХХ ст., неоромантизм.

УДК 811.161.2'373.43

## АВТОРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ З КОМПОНЕНТАМИ-МІФОНІМАМИ В НОВІТНЬОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

**Галина МАКСИМЧУК (Острог, Україна)**

*У статті проаналізовано міфони́ми як компоненти неологізмів у словотворчості Ігоря Павлюка та Оксани Пухонської. З'ясовано, що в обох авторів «дружнього кола» інновації з компонентами-міфони́мами становлять приблизно однакову частку від загальної кількості – 5%.*

*На основі теоретичних узагальнень усі новотвори з компонентами-міфони́мами розподілено на такі лексико-тематичні групи: пантеїстичні, пандемоніологічні, космологічні та міфотопоніми. Як окремі групи вирізняє інновації з міфони́мами античного походження та новотвори-міфони́ми біблійного походження.*

*Особливу увагу акцентовано на складних номінаціях І. Павлюка, що належать до лексико-семантичної групи топонімів і містять протиставлення на різних смислових рівнях. Глибоке закорінення цієї групи лексики в міфорелігійну свідомість свідчить про тяглість літературних традицій у новітньому українському поетичному дискурсі.*

*На основі лексико-семантичного аналізу з'ясовано, що повторне вживання неологізмів античного походження в словотворчості обох авторів свідчить про потребу існування такої номінації в новітньому українському поетичному дискурсі. Натомість використання символів біблійного походження, що позначають морально-етичні поняття та є загальнолюдськими, притаманне для авторів різних вікових і територіальних груп.*

***Ключові слова:** авторський лексичний новотвір, новітній український поетичний дискурс, міфони́м, компонент, значення, сама, семантика.*

*Галина Максимчук. Авторские лексические новообразования с компонентами-мифонимами в новейшем украинском поэтическом дискурсе.*



В статье проанализированы мифонимы как компоненты неологизмов в словотворчестве Игоря Павлюка и Оксаны Пухонской. Установлено, что в обоих авторов «дружеского круга» инновации с компонентом мифонимом составляют примерно одинаковую долю от общего количества – 5%.

На основании теоретических обобщений все новообразования с компонентами-мифонимами разделены на следующие лексико-тематические группы: пантеистическое, пандемоническое, космологическое и мифотопонимы. Как отдельные группы описаны инновации с мифонимами античного происхождения и новообразования-мифонимы библейского происхождения.

Особое внимание остановлено на сложных номинациях И. Павлюка, относящихся к лексико-семантической группе топонимов и содержащих противопоставление на разных смысловых уровнях. Глубокое укоренение этой группы лексики в мифорелигиозное сознание свидетельствует о преемственности литературных традиций в новейшем украинском поэтическом дискурсе.

На основе лексико-семантического анализа выяснено, что повторное употребление неологизмов античного происхождения в словотворчестве обоих авторов свидетельствует о необходимости существования такой номинации в новейшем украинском поэтическом дискурсе. Зато использование символов библейского происхождения, обозначающих морально-этические понятия и являющихся общечеловеческими, присуще для авторов различных возрастных и территориальных групп.

**Ключевые слова:** авторское лексическое новообразование, новейший украинский поэтический дискурс, мифонимы, компонент, значение, сама, семантика/

***Halyna Maksymchuk. Author Lexical Neologisms with Mythonymic Components in the Latest Ukrainian Poetry Discourse.***

The author of the article has analyzed mythonyms as components of neologisms in Igor Pavliuk's and Oksana Pukhonska's word-creation. There has been found out, that in the works by both authors of the «friendly circle» innovations with the mythonymic component constitute approximately the same share – 5%.

On the basis of theoretical generalizations all neologisms with mythonymic components have been divided into the following lexical-thematic groups: pantheistic mythonyms, pandemonic mythonyms, cosmological mythonyms and mythotoponyms. On the basis of lexical-semantic analysis it is noted that some pantheistic nominations are used as Slavic gods's euphemistic names.

As separate groups, innovations with mythonyms of ancient origin and neologism-myths of biblical origin are pointed out.

Particular attention is paid to Ihor Pavliuk's neologism belonging to the lexical-semantic group of toponyms and containing contrasts on different semantic levels. Penetration of this group of vocabulary into mythoreligious consciousness testifies to the continuity of literary traditions in the latest Ukrainian poetic discourse.

On the basis of lexical-semantic analysis it was clarified that the repeated use of the neologisms of ancient origin in the word-creation of both authors testifies to the need for the existence of such a nomination in the latest Ukrainian poetic discourse.

On the contrary, the use of symbols of the biblical origin, which denotes moral and ethical concepts and is universal, is inherent for the authors of various age and territorial groups. All new discoveries of biblical origin preserve original semantics and have a transparent meaning.

**Key words:** author lexical neologism, modern Ukrainian poetic discourse, mythonymic component, meaning, semantics.

Вербалізовані міфо-релігійні уявлення та етнолінгвальні концепти становлять основу особистісного світогляду, а мифоніми – назви ірреальних істот – як елементи національної мовної картини світу є однією з лексичних мікросистем мови та «вербальним кодом міфологічних уявлень і світосприйняття» [3, с. 2]. І. Желєзняк до мифонімів зараховує назви вигаданих суб'єктів або об'єктів у переказах, казках, міфах [7, с. 362]. А. Василенко стверджує, що до складу міфологічної лексики належать «особові імена давньоаязичницьких богів, загальні назви божків і божеств, демонологічні, архетипні, астральні, топонімні номінації, а також найменування тварин і рослин» [3, с. 1]. Оскільки мифоніми відображають обидві стадії слов'янської міфології – нижчу (водяники, домовики, русалки, віли) й вищу (антропоморфні божества, що мають особові імена) [7, с. 362], під поняттям «мифонім» доречно розуміти всі назви міфологічних персонажів.

У лінгвістиці мифоніми аналізують як власну (Н. Колесник, В. Версаєв, Н. Подольська, Ю. Браїлко) або апелятивну назву об'єкта міфологічної свідомості (І. Желєзняк, В. Гуроров). Оскільки на сьогодні в неології (праці Н. Сологуб, Л. М'ялковської, Д. Мазурик, Ж. Колоїз, Г. Вокальчук, Н. Адах, Н. Гаврилюк, В. Максимчука, О. Семенюк, О. Радько та ін.) немає ґрунтовних наукових розвідок про функціонування мифонімів як компонентів авторських лексичних новотворів (далі – АЛН), то вважаємо дослідження актуальним.

Тяжіння до українських літературних традицій, зокрема використання мифонімів як компонентів авторських інновацій, трапляється в поетів так званого «дружнього кола» [5, с. 3] Ігоря Павлюка та Оксани Пухонської, що й проаналізуємо в статті.

У «Словнику лексичних новотворів Ігоря Павлюка» зафіксовано 4,99% інновацій із мифонімними компонентами від загальної кількості неологізмів, а в Оксани Пухонської 5,24% таких номенів. АЛН із мифонімними компонентами на основі парадигматичних відношень розподілено на такі лексико-семантичні групи (ЛСГ) [3]:

<i>ЛСГ інновацій</i>	<i>АЛН Ігоря Павлюка</i>	<i>АЛН Оксани Пухонської</i>
Пантеїстичні	<i>біс-бог, бог-поет, звіробог</i>	–
Пандемонологічні	<b>маскулінізовані:</b> долар-чорт, антисатана, спокуситель, чортоликий, чортоокий, чорт-біс, ангельськи-рослинний, сатаніючий; <b>фемінізовані:</b> доля-відьма, відьмово, відьмурукий, відьма-мама, нічка-ворожбитка, доля-жінка, коханка-доля, дівчинка-смерть; <b>Назви божків і божеств:</b> князьок-потерча, свічка-русалка, сон-привид	<b>маскулінізовані:</b> зсатанілий, характерницький, неангел;  <b>фемінізовані:</b> ніжно-відьомський, долежурба, передсмертність;  <b>Назви божків і божеств:</b> –
космологічні міфоніми	<b>солярні:</b> сонце-мама, сонценья; <b>люнарні:</b> місяць-пектораль, місяць-меч, місяць-шрам, місяць-коса, місяченья, місяць-смичок, місяць-плужок; <b>астральні:</b> зоря-віщун, зірка-сльозина, кореня;	<b>солярні:</b> півсонце;  <b>люнарні:</b> повномісяць, повномісячний, повномісячніти;  <b>астральні:</b> –
міфотопоніми	<i>найрайськіший, лисогоро, пекельно-райський, райськи, пеклорай, райсько-пекельний, пекло-гієна.</i>	<i>надсьомонебесний, досьоме (небо).</i>

Як бачимо з таблиці, до групи АЛН із міфонімними компонентами в мовотворчості І. Павлюка належить пантеїстична номінація *бог-поет*, однак із контексту зрозуміло, що це – евфеміністичне ім'я Велеса, адже він бог мистецтва, краси, щастя й любові [4, с. 50], пор.: *...Перуна взяли князі, а Велеса – народ. / Це бог-поет. Його травинні струни, / Як голоси підземних юних вод* (І. Павлюк). Семантика інновації *біс-бог* (І. Павлюк) поєднує родові назви пандемонологічного та пантеїстичного божеств. Однак аналіз макроконтраксту, у якому функціює новотвір, свідчить, що АЛН сконструйовано як поєднання означення і означуваного, перше з яких реалізує значення «уявна надприродна істота, що втілює зло» [11 (1: 189)], що сукупно зі синтаксичним означенням містить сему 'злий, неправдивий бог': *Тут я молився, молився... / Язичеським бісам-богам* (І. Павлюк).

Оскільки «пандемонологічний рівень давньої української міфології в лінгвоміфопоетичній концепції... репрезентований узуально-ключовою міфономінацією *чорт* і її множинним варіантом» [8], до інновацій цієї групи зараховуємо АЛН *долар-чорт, чортоликий, чортоокий, антисатана, спокуситель* (І. Павлюк) і *зсатанілий* (О. Пухонська). Компонент *чорт* у складних словах реалізує значення «надприродна істота, що втілює в собі зло...» [11 (11: 362)], зокрема в новотворах *долар-чорт, чортоликий* тощо: *Його Мартинов десь іще біжить / Під Машукові тіні чортоликі* (І. Павлюк). В інновації *чортоокий* репрезентовано переносне значення компонента *чорт* – «хто-небудь умілий, жвавий, меткий, хитрий, сміливий і т. ін.» [11 (11: 362)], тобто АЛН функціює як синонімом до узуальних прикметників *хитроокий, бистроокий: Затверділі від ласки / Чортоокі дівки* (І. Павлюк). Інновація *антисатана* має позитивну конотацію, адже префікс *анти-* в основах іменників і прикметників є синонімом українського префікса проти- та вказує на твердження, протилежне кореневі: *Бо зустрінеш таку африканку – / Розіб'єш священну чашу / І племен, і народів, й Антисатани* (І. Павлюк).

В. Максимчук услід за Р. Терзійською стверджує, що «злим духам протиставлено добрі, тобто ангели, що дає підстави стверджувати про поляризацію компонентів: *чорт* – уособлення демонічних сил, *ангел* (*янгел*) – утілення добра» [9, с. 67], тому до пандемоніологічних номінацій зараховуємо АЛН із твірною основою *ангел*. Однак варто наголосити, що О. Пухонська, опираючись на переносне значення лексеми *ангел* – «про людину (переважно жінку), що відзначається красою чи добрістю, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне» [11 (1: 44)] й за допомогою префікса *не-* утворює неологізм із негативною семантикою: *Тільки хочеться вкрити / Терпким благородним матом / Всіх неангелів юних* (О. Пухонська).

На думку І. Нечуя-Левицького, нижчий міфологічний рівень заселений такими міфічними істотами, як: духи й півдухи (русалки, нічки, мавки, польовики, полісуни, домовики, нечиста водяна сила, або дідьки); доля й напівміфічні істоти (відьми, відьмаки, упирі, вовкулаки) [10, с. 47], тому АЛН *доля-відьма*, *відьмово*, *відьмурукий*, *нічка-ворожбитка*, *князьок-потерча*, *свічка-русалка*, *сон-привид* (І. Павлюк), *долежурба*, *характерницький*, *ніжно-відьомський* (О. Пухонська) також зараховуємо до цієї ЛСГ.

З-поміж назв напівміфічних істот насамперед виділимо групу з кореневою морфемою *відьм-*. Наприклад, предикат *відьмово* в поетичному контексті вжито з версифікаційною метою – добром рими (*Що мені суджено ще – їм, напевно, відомо. / Я не спитаю: давно вже готовий на все. / Свято, повійно мені із тобою, відьмово, / Смак є і сенс* (І. Павлюк)). Натомість О. Пухонська творить АЛН *характерницький* як маскулінізований корелят до слів із твірним *відьм-*. Зокрема поетеса бере до уваги таке тлумачення характерника як «чарівник, чаклун, для якого не існує жодних перешкод» [4, с. 557] та в тексті реалізує сему 'чарівний, нереальний, містичний', пор.: *Ти майже справжній, майже не святий / Музчина характерницького крою* (О. Пухонська).

В. Войтович зазначає, що вищими духами є «божества долі, щастя, блага, багатства» [4, с. 33]. Зокрема надприродними властивостями наділено долю – «добрий дух, який захищає людину, приносить щастя та багатство усім, однак коли людина лінива або погана, то доля її покидає» [4, с. 160]. Доля буває жіночою й чоловічою і з'являється в образі дівчини або парубка [10, с. 58]. І. Павлюк конструює АЛН на основі традиційних міфологічних уявлень про фемінізований образ *долі*: *доля-жінка*, *коханка-доля*, пор.: *Доля-жінка дихала у спину / І життя здавалось золоте*. Окрім того, АЛН *доля-відьма* репрезентує сему 'лиха, зла доля' завдяки поєднанню означення *відьма* та означуваного *доля*, адже «відьма здатна тільки на зло» [4, с. 71]: *Прищокну від дарунка доли-відьми*. (І. Павлюк); пор. у Є. Маланюка: *Шляхи в глухонімий туман нам доля-відьма не простеле*. Натомість О. Пухонська в АЛН *долежурба* реалізує аналогічне значення, однак завдяки контекстному оточенню відчутний позитивний маркер новотвору, адже *долежурбу* авторка розглядає як спосіб очищення від страждань: *Умиротворення / Душі / Тіла / Незбагненності Долежурбою* (О. Пухонська).

В. Максимчук незначну кількість АЛН, утворених від назв демонічних сил, пояснює українською традицією невживання табуованої лексики: «згадування «нечистих» уважали викликом їх із потойбічного світу, що могло заподіяти шкоду людині, яка вживала ці найменування» [9, с. 67]. У зв'язку з тим компонент *смерть*, як «одне із головних уявлень міфологічної картини світу» [4, с. 487], увиходить до складу лише одиничних АЛН І. Павлюка й О. Пухонської. Однак варто відзначити, що неологізм *передсмертність* не мотивований міфологічною свідомістю, оскільки має значення «стан, який передує смерті»: *Стоять дерева, / плакати готові / За передсмертність / Власних праоснов* (О. Пухонська). Натомість юкстапозит *дівчинка-смерть* антропоморфізований. Демінутивний суфікс *-к-* у першому компоненті вказує на юність, молодість смерті як міфічного персонажа, хоча зазвичай *смерть* зображають страшною кістлявою бабою з косою [4, с. 488]. В. Войтович стверджує, що «смерть приходить при народженні дитини невидимою дружелюбною гостею – подібно до того, як до ложа породіллі приходять діви долі» [4, с. 488]. Оскільки вірш І. Павлюка датований 19.11.2011 р., припускаємо, що йдеться про перший сніг, який символізує народження зими й смерть осені. Імовірно, АЛН *дівчинка-смерть* ужито як номен доброї міфологічної істоти, яка з'являється в момент зміни пір року: *Хтось небесний нам*

всім стелить білу крохмалену постіль – / Подаруночок дівчинки-смерті / Для тьоті-зими... (І. Павлюк).

З-поміж космологічних міфонімів незначну групу становлять солярні: *сонце-мама*, *сонцень* (І. Павлюк), *півсонце* (О. Пухонська). В основі АЛН *сонце-мама* міфологічні вірування в те, що Сонце – символ центру буття, Матері Всесвіту: *В дебрях блукали святі вовки. / Плакало Сонце-мама* (І. Павлюк). Новотвір *півсонце* сконструйовано аналогічно до узуального *півмісяць*: *Чекатиму в кавовій тиші, доки / Півсонцем мені зійде* (О. Пухонська). Водночас АЛН репрезентує зовнішній образ сходу сонця. В. Жайворонок зазначає, що схід сонця в міфосвідомості українців був дуже важливим, бо люди «раділи сходові сонця, як його народженню» [6, с. 564–565].

Люнарна підгрупа космологічних міфонімів у словотворчій практиці І. Павлюка представлена низкою юкстапозитів: *місяць-пектораль*, *місяць-меч*, *місяць-шрам*, *місяць-коса*, *місяць-смичок*, *місяць-плужок*. Деякі компоненти АЛН поєднані завдяки зовнішній подібності: *В зінцях їхніх Місяць-пектораль, / Варяг пливе у греки через жили...; Листочка прохолодний місяць-серп* (І. Павлюк), однак окремі міфоніми зберігають зв'язок зі світом ірреального, що, наприклад, відображено в контексті *...Місяць-косу клепа Перелесник, / Дядько Лев помер уже, на жаль* (І. Павлюк). Відзначимо, що наведений неологізм відсилає до міфологічної традиції «Лісової пісні» Лесі Українки. Водночас сам І. Павлюк так пояснює поєднання люнарної номінації з назвами сільськогосподарських знарядь: «**Місяць-плужок, Місяць-меч, Місяць-коса** – це також поєднання за схожістю форми і трохи кольору – блиску. Є ще підсвідоме (кількашарове): Місяць оре небо, як плуг, цикли Місяця і цикли сільських робіт. ЗАУВАЖТЕ: назви світил (Сонце, Місяць) я пишу з великої літери»<sup>1</sup>. Отже, порівняння Місяця зі знаряддям землеробства, завдяки якому почасті зростає врожай, доречне та міфологічно вмотивоване: *Чи ж ми іще достойні тих степів – /.../ Куди ніхто не забігає постіль: // Ні гречкосій із Місяцем-плужком, / Ані чернець зі свічкою-зорю?* (І. Павлюк). Важливе місце в міфосвідомості українців посідав повний місяць, який асоціювали з добрим урожаєм, повним і добірним колосом [4, с. 306], пор.: *Повномісячні молитвами козацький космос* (О. Пухонська).

З-поміж міфотопонімів у словотворчій практиці О. Пухонської функціують АЛН, міфологічно вмотивовані номеном *небо*, зокрема уявленнями про те, що воно має сім рівнів-оболонок [6, с. 389], як-от інновація *досьомий*, використана як препозитивний епітет до іменника *небо*: *На досьомому небі шукаємо спільну долю* (О. Пухонська). Водночас, як зазначає В. Жайворонок, стан небувалою щастя, ейфорію нерідко описують як «бути на сьомому (десятому) небі» [6, с. 389]. Реалізацію аналогічного значення простежуємо в контексті: *Народити у душах / Надсьомонебесний рай* (О. Пухонська).

Інновації *райські*, *райсько-пекельний*, *пекельно-райський*, *пеклорай* ґрунтовані на міфорелігійних уявленнях. Зокрема в прислівнику *райські*, базованому на твердженні, що в раю душі праведників блаженствують після смерті, реалізовано сему 'блаженно, щасливо': *І так нам добре – як після грому, / Райські і тепло* (І. Павлюк).

Неоднозначні для розуміння складні слова *райсько-пекельно*, *пекельно-райський*, *пеклорай*, адже в їх основу покладено антонімію компонентів. Зокрема АЛН *пеклорай* за контекстом тлумачимо як потойбічний світ: *Відходять друзі. // Одні на Той світ – / В пеклорай, / А інші – в зраду* (І. Павлюк). Опозиція компонентів в АЛН *райсько-пекельний* і *пекельно-райський* ґрунтована також на полярності номінацій *пекло* і *рай*, але не містить спільної семи. Натомість протиставлена на таких значенневих рівнях: 1) векторність розташування (пекло – «потойбічне місце під землею», а рай – на небі» [6, с. 436, 493]); 2) наслідковий (хто і чому там опиняється) – у пекло «потрапляють душі померлих грішників для вічних мук», а в раю «блаженствують праведники після смерті» [6, с. 436, 493]; 3) рецептивне наповнення (у пеклі традиційно «вогнь, смола, сірка, плач, стогін, скрегіт зубів, зойки», пор. АЛН *пекло-гієна* (І. Павлюк), а рай – «блаженна, вічнозелена сонячна й тепла країна» [4, с. 358, 416]); 4) метафоричний (пекло – «тяжке життя, важкий душевний

<sup>1</sup> З приватного листа від 8 лютого 2015 р.

стан», а рай – «стан душевної рівноваги, відчуття щастя, вдоволеності життям, гармонії з природою» [6, с. 436, 494]).

Окремо вирізняємо АЛН із міфонічним компонентом античного походження (*муза-русалка, тонкомузачий, пегас-кентавр, сфінксеня, муз-чина, затійник-джин* (І. Павлюк), *Бонапартоамур, муз-чина, музчина* (О. Пухонська)), використання яких, на думку К. О. Буслаєвої, «у синтезі з онімами інших релігій створює ефект мозаїчності, виразності й різнобарвності» тексту [2, с. 13].

І. Павлюк утворює слово *муз-чина* як чоловічий відповідник найменуванню *муза*: *Ми на морі сліди лишаєм. / Я – муз-чина і муза – ти* (І. Павлюк # 2003<sup>1</sup>). Варто відзначити, що в авторському контексті *Ти – муза, музика, то ж я – / Муз-чина вщерть* (І. Павлюк # 2006) неологізм має подвійну мотивацію: від *муза* і від *музика*. Водночас цей АНЛ перевірено на життєздатність у мові поетичних творів, О. Пухонська, очевидно, під впливом І. Павлюка, також вводить номінацію до віршових рядків: *Ех, / Муз-чино / Шукаю Слова / У червоній журбі калин* (О. Пухонська # 2008). Відзначимо, що поетеса використовує як дефісне, так і злите написання інновації: *Ти майже справжній, майже не святий / Музчина характерницького крою* (О. Пухонська # 2008). Повторюване вживання свідчить про потребу існування такої номінації в новітньому українському поетичному дискурсі.

Зважаючи на те, що «символи біблійного походження позначають морально-етичні поняття і є загальнолюдськими, наприклад: Іуда – зрада; Ірод – жорстокість» тощо, в окрему групу виділяємо міфоніми біблійного походження, адже, на думку Ю. Браїлко, не варто розрізняти біблеоніми та міфоніми, бо «більша частина біблійних назв позначає предмети ірреального простору» [1, с. 115]. До таких АЛН належать *їудіший, їудство, петровість* (І. Павлюк), *голгофно* (О. Пухонська), утворені відповідно від власних назв *Іуда, Петро, Голгофа*. Відповідно до стійких асоціацій, що функціують у міфорелігійній свідомості, інновацію *їудіший* тлумачимо як «зрадливіший», *їудство* – «зрадливість»: *Хто їудіший: / Розум, наприклад, в столиці, / Чи Калитка якийсь; Клонувати продажність, пробачте, їудство духу!* (І. Павлюк). Міфологічні уявлення лежать ув основі прислівника *голгофно*, який містить сему 'нестерпно', адже Голгофа – гора в околицях Єрусалима, на якій за християнським віровченням було розп'ято Ісуса Христа, крім того, Голгофа також символ найвищої самопожертви [6, с. 139]: *Так голгофно ятрилися рани від наших слів, / І Варавви чекали спасіння свого від страти* (О. Пухонська).

Отже, у новітньому українському поетичному дискурсі міфоніми функціують як компоненти авторських лексичних новотворів. Зокрема йдеться про пантеїстичні, пандемологічні, архетипні міфоніми, астральні й фауністичні міфоніми та міфотопоніми, які використовують у значеннях, характерних для української міфосвідомості. Окрему групу становлять номінації, мотивовані біблійними сюжетами, які, однак, втратили первісне значення. Давньогрецькі міфологеми, які ввійшли до складу неологізмів, у новітньому поетичному дискурсі функціують для номінації понять, які в українській мові відсутні, але потенційно потрібні.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Браїлко Ю. Семантична специфіка онімів / Юлія Браїлко // Філологічні науки : [збірник наукових праць]. – Полтава, 2009. – Вип. 1. – С. 111–117.
2. Буслаєва К. О. Трансформація античних мотивів і образів у творчості Н. Королевої: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / К. О. Буслаєва. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
3. Василенко А. М. Українська міфологічна лексика в художній літературі XIX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. М. Василенко. – К., 2003. – 25 с.
4. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
5. Гаврилюк Н. Гра у класиків, або В очікуванні Нобелівської премії / Надія Гаврилюк // Слово і час. – 2015. – № 6. – С. 35–41.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. Довіра, 2006. – 703 с.

<sup>1</sup> Після знака # дата написання вірша, у якому зафіксовано неологізм.

7. Желєзняк І. М. Міфонім / І. М. Желєзняк // Українська мова : [енциклопедія / редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін.]. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 362.

8. Литвиненко Т. М. Міфологічне ім'я в художньому тексті [Електронний ресурс] / Литвиненко Т. М. // Науковий вісник України. – Режим доступу : <http://visnyk.com.ua/stattya/1590-mifologichne-imja-v-hudozhnomu-teksti.html>.

9. Максимчук В. В. Словотворчість сучасних поетів Рівненщини : [монографія] / Віталій Максимчук ; за ред. Г. М. Вокальчук. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – 386 с. – (Лексикографічна серія «Українська індивідуально-авторська неографія», вип. 7).

10. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – К. : Обереги, 1992. – 88 с.

11. Словник української мови : [в 11 т.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Галина Максимчук** – аспірантка кафедри української мови та літератури Національного університету «Острозька академія».

*Наукові інтереси:* неологія і неографія, корпусна лінгвістика, етнолінгвістика, соціолінгвістика, фольклористика, масові комунікації.

УДК 372.882.1

## NICHT NUR DIE ZEITACHSE ODER EIN LITERATURUNTERRICHT MIT DEUTSCHLANDS LANDKARTE

**Jan PACHOLSKI (Wroclaw, Polen)**

*Der vorliegende Beitrag soll dem Leser deutlich machen, von welcher großer Bedeutung die geographischen, auch historisch-geographischen Informationen im Kontext des Literaturunterrichts sind. Während die Tatsachen aus dem Bereich der politischen Geschichte, auch der Religions-, Ideen- und Philosophiegeschichte oft - übrigens zurecht - im Literaturunterricht auftauchen, und zwar als der notwendige Hintergrund der geschilderten literarischen Phänomene, bleiben die geographischen Angaben leider im Hintertreffen oder werden überhaupt nicht berücksichtigt. Analyse der breit verstandenen geographischen und geopolitischen Umstände kann die Antwort z.B. auf folgende Fragen liefern: warum ausgerechnet Schlesien ein Zentrum der deutschen Barockdichtung gewesen ist, warum die Romantik sich der Reihe nach in drei verschiedenen Zentren (Jena, Heidelberg und Berlin) entwickelt hat und letztendlich warum das provinzielle Weimar zur Hauptstadt der deutschen Klassik geworden ist. Wie wichtig jene geographischen Angaben sind, besonders im Kontext der Regionalliteratur, soll die vorliegende Skizze zeigen. Die Idee hierfür entsprang direkt der didaktischen Erfahrung des Verfassers.*

**Schlüsselwörter:** literarische Epochen, Zentrum - Peripherie, Geographie, historische Geographie

*Jan Pacholski. Not only the timeline or teaching literature at the map of Germany. The purpose of this contribution is to sensibilise the recipient to the need of referring to geographic information, also in the context of historical geography, while teaching the history of literature. While the facts of political history, history of religion, ideas and philosophy are often - and fairly so - given during the lecture on the history of literature as an essential background to the phenomena discussed, geographic issues seem to be - unjustly - neglected. An analysis of broadly understood geographic or geopolitical conditions may provide answers to the following questions: why was Silesia the hotspot of Baroque poetry, why Romanticism developed subsequently in three different centres (Jena, Heidelberg and Berlin) and why Weimar, being after all somewhat provincial, became the capital of Classicism. This sketch shows how important are the facts, especially during the discussion of the regional literature. The idea of this abstract results directly from the didactic experience of the author.*

**Keywords:** literary period, centre - peripheries, geography, historical geography

#### Zum Geleit

Während einer herkömmlichen Vorlesung zur Literaturgeschichte – im Falle der Germanistikstudierenden wird es die Geschichte der deutschsprachigen Literatur sein – werden neben den Informationen, die das literarische Schaffen selbst betreffen, neben Angaben und Überlegungen zur Literaturtheorie, wie auch Ergebnissen der literaturwissenschaftlichen Studien, etliche weitere Tatsachen und Urteile angeführt, die das Ziel haben, den breiteren Kontext der literarischen Produktion zu skizzieren. Je nach der Schule, welche die Vortragende oder der Vortragende vertritt, werden die Schwerpunkte bei der Darstellung jenes Kontextes unterschiedlich gesetzt. Es lässt sich aber kaum vorstellen, dass die folgenden Punkte nicht berücksichtigt werden:

- ☞ **Geschichte**, und zwar sowohl die politische als auch soziale Geschichte: große Umwälzungen wie Kriege und Revolutionen – Expansion eines Staates oder einer Nation und die Unterdrückung bzw. Unterwerfung des Nachbarvolkes, Auslöschung, Vereinnahmung oder Teilung eines Nachbarstaates werden hier in erster Linie genannt. Nicht minder wesentlich erscheinen die Phänomene, die man als wichtige Forschungsgebiete der sozialen Geschichte versteht: Aufbau und Struktur des Gesellschaften – Schichten, Klassen, einflussreiche Gruppen und nicht zuletzt die Milieus, denen sowohl die Literaturschaffenden als auch die Rezipienten ihrer Texte entstammen. Alle Veränderungen sozialer Art, die sich mit den genannten Umwälzungen verbinden, beispielsweise mit einem langandauernden Krieg (z.B. dem Dreißigjährigen Krieg) oder einer tiefgreifenden Revolution (z.B. Reformation und Gegenreformation, aber auch der industriellen Revolution des 19. Jahrhunderts), sollen hier genannt und thematisiert werden, und zwar sowohl als das potentielle Stoffreservoir für Autoren der jeweiligen Epoche, als auch als diejenigen Faktoren, welche die Verbreitung und Rezeption der literarischen Werke mitbestimmen.
- ☞ **Ideen** (z.B. Philosophie, Religion); an zweiter Stelle werden Ideen genannt, welche die Literatur mittelbar oder unmittelbar beeinflussen. Mittelbar sind das die Phänomene, welche das menschliche Tun und Leben – also den Stoff der meisten literarischen Werke – bestimmen; unmittelbar sind das die äußeren Umstände der literarischen Produktion, wie z.B. die gesellschaftliche und nicht zuletzt finanzielle Kondition des Dichters, die sich teilweise auch aus dem Funktionieren des Verlagswesens oder anderer Distributionskanäle ergibt. *Last, but not least* sind das ästhetischen Tendenzen oder einfach Moden der betroffenen Zeit, welche das literarische Schaffen beeinflussen und auch für die – synchrone, wie auch diachrone – Bewertung der entstehenden und veröffentlichten Texte von Bedeutung sind.
- ☞ **Kunst** (Musik, bildende Kunst, jüngst auch Design). Nicht zuletzt werden die Vorlesungen zur Literaturgeschichte um eine rudimentäre Darstellung der parallelverlaufenden Phänomene im Bereich der andern Künste ergänzt. Dass es nicht nur durchaus richtig ist, muss man wohl Niemanden überzeugen; nicht zuletzt aufgrund vieler Affinitäten zwischen Literatur und Musik oder zwischen Literatur und bildenden Künsten scheint das Heranziehen der Informationen zur Musik- und Kunstgeschichte von Bedeutung zu sein. Sowohl das durchaus interessante Phänomen der Doppeltalente – Tonsetzer und Publizist oder Dichter (z.B. Robert Schumann und Richard Wagner), Schriftsteller und Maler oder Bildhauer (z.B. Adalbert Stifter und Günter Grass) als auch die gemeinsamen Projekte von mehreren Künstlern (z.B. eine Oper oder ein Singspiel, welche die Zusammenarbeit eines Komponisten mit einem Librettisten voraussetzt, oder aufwändig illustrierte Bücher) werden hier thematisiert. Die Motivwanderung zwischen den einzelnen Kunstbereichen, Gedichte, die von einem Gemälde inspiriert wurden – oder umgekehrt, instrumentale Musikstücke, die es versuchen, eine ursprünglich durch die literarischen Werke vermittelte Geschichte zu erzählen (z.B. die beiden Symphonien von Franz Liszt oder zahlreiche Tondichtungen von Richard Strauss) sind immer ein interessantes und anziehendes Thema – kaum ein Beispiel sei hier frappanter als die *Kreuzersonate*: Ludwig van Beethovens Sonate für Klavier und Violine Nr. 9 in A-Dur op. 47 von 1802, geweiht dem französischen Violinisten Rodolphe Kreuzer und eben deswegen als die *Kreuzersonate* bekannt, diente als Inspiration für die gleichnamige Novelle (entstanden 1877–1889) des russischen Schriftstellers Lew Nikolajewitsch Tolstoi; die Erzählung wiederum bewegte 1923 den tschechischen Tonsetzer Leoš Janáček zur Komposition seines ersten Streichquartetts.

Während die oben genannten Aspekte in den meisten Vorlesungen zur deutschen Literaturgeschichte als durchaus wichtige Bestandteile des breiten Kontext berücksichtigt werden, bleibt ein anderer unseres Erachtens sehr wesentlicher Themenbereich im Hintertreffen – manchmal wird er kaum oder sogar gar nicht angesprochen, manchmal begnügen sich die Vortragenden nur mit einer trockenen Feststellung, dass dieser oder jener Autor an diesem oder jenem Ort geboren oder gestorben sei, bzw. gewirkt habe. Unseres Erachtens sind aber die Angaben geographischer

Art, auch im Kontext der historischen Geographie, von fundamentaler Bedeutung, und zwar nicht nur bei der Erforschung der Reiseliteratur, wo man jene Themen mit recht für besonders wichtig hält.

Weniger geht es uns hier um die Topographie, die in den einzelnen literarischen Werken als Schauplatz der Handlung (oder – wie z.B. bei Adalbert Stifter – als deren Bestandteil) dargestellt wird, sondern um die „geographische Verankerung“ einzelner literarischer Phänomene, Schulen, literarischen Gruppierungen usw. Warum sprach man von der Ersten und Zweiten Schlesischen Schule in der deutschen Barockdichtung, warum kann man statt Früh-, Hoch- und Spätromantik schlicht Jenaer, Heidelberger und Berliner Romantik sagen – dies alles sei den Studierenden auch zu vermitteln. Was dabei zu berücksichtigen ist und wie dies geschehen kann, wird im weiteren Teil des vorliegenden Beitrages mitgeteilt. Jetzt wird – als eine Art Rechtfertigung – erzählt und erklärt, welche Gründe den Verfasser dazu bewegt haben, sich mit der anvisierten Thematik zu befassen.

### **Praxis**

In diesem Teil des Beitrages wird aus sprachökonomischen Gründen die erste Person Singular verwendet. Es gab zwei Ursachen, die mich zu den vorliegenden Überlegungen und Ideen bewegt haben, die beiden entsprangen meiner didaktischen Tätigkeit. Die erste Erfahrung war die Vorlesung zur deutschen Literaturgeschichte des 17. bis 19. Jahrhunderts, die ich an der Staatlichen Fachhochschule in Neisse (Nysa/Polen) in den Jahren 2005-2012 hielt. Als Zielgruppe waren hier nicht nur die künftigen Germanistinnen und Germanisten, die sich aufs Lehramt vorbereiteten – wie die Mehrheit der polnischen Germanistikstudierenden an den Fachhochschulen, sondern auch die Studentinnen und Studenten eines mehr oder weniger „experimentellen“ Studienganges, der die künftigen Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter der Touristenbranche ausbilden sollte. Zu betonen ist, dass die Studierenden jenes Ganges am Anfang ihrer akademischen Laufbahn über viel geringere Sprachkenntnisse verfügt haben, als Ihre Kommilitoninnen und Kommilitonen, die sich aufs Lehramt vorbereitet haben.

### **Fall I.**

Aus diesem Umstand ergab sich eine Notwendigkeit, den Literaturunterricht derart zu gestalten, dass er auch für diese Gruppe der Studierenden – also für diejenigen, die nicht im Stande sind, sich schwierigere Texte der deutschen Literatur im Original anzueignen – gewissermaßen „verdaulich“ wird, dass auch jene von der Vorlesung profitieren, womöglich auch im Hinblick auf die wahrscheinliche künftige Beschäftigung in der Touristenbranche, z.B. als Reiseleiterin oder Reiseleiter mit der Aufgabe betruet, eine Gruppe der polnischen Touristen nach Deutschland zu begleiten und ihr die deutsche Kultur und vielleicht auch Literatur näherzubringen.

Die herkömmlichen Informationen über die deutsche oder ferner deutschsprachige Literatur wurden in meiner Vorlesung um die Angaben der „touristischen“ Art bereichert. Und so z.B. wurde den Studierenden während einer Vorlesung zur Weimarer Klassik eine genaue Auflistung und Beschreibung der Objekte in Weimar und dessen Umgebung geliefert, die mit dem Leben und Wirken der beiden Weimarer Dioskuren Goethe und Schiller verbunden sind: die Wohnhäuser (jetzt Museen) der beiden Dichturfürsten, das Theatergebäude, das Schloss, Goethes Gartenhaus und die ganze Parkanlage, zuletzt auch die Fürstengruft; ferner das Universitätsgebäude in Jena und das dortige Schillerhaus.

Es hat sich dabei herausgestellt, dass jene Informationen auch für diejenige Studierende interessant gewesen sind, die gar nicht die Arbeit in einem Unternehmen der Touristenbranche als Ziel ihres Studiums sahen. Die künftigen Lehrerinnen und Lehrer notierten sich diese Informationen nicht minder fleißig als die anderen – womöglich auch im Hinblick auf eine künftige Klassenfahrt, die immer häufiger als eine wichtige didaktische Stütze angesehen wird. Die praktischen Informationen zu den „literarischen“ Sehenswürdigkeiten Deutschlands (Weimar ist hier nur ein – auch wenn recht spektakuläres – Beispiel hierfür) mit der genauen Verortung der potentiell interessanten Regionen auf Deutschlands Landkarte gehörten dann zum festen Bestandteil meines Literaturunterrichts. Dies wurde auch zum Anlass für den zweiten Versuch, der hier bald nach einer kurzen Einführung dargestellt wird.



**Fall II.**

Nach der politischen Wende des Jahres 1989 brauchte das polnische Schulsystem mehr Lehrer der „westlichen“ Fremdsprachen, vor allem des Deutschen und des Englischen, das sich früher einer großen Beliebtheit erfreuende Französische hielt die *Arrièrgarde*. Um den Bedarf decken zu können, wurde eine neue Art der Schulen eingeführt, und zwar die sogenannten Fremdsprachenkollegs, eine hybride Form zwischen dem Ober- und Hochschulwesen: dem Bildungsministerium unterstellt, aber unter der Aufsicht von Universitäten geführt. An den fachlich entsprechenden Instituten der Hochschulen, welche die – wie es hieß – „wissenschaftliche-didaktische Betreuung“ der einzelnen Kollegen innehatten, haben die Studierenden jener Anstalten – nach dem absolvierten dreijährigen Unterricht im Kolleg – eine Prüfung abzulegen. Später haben sich jene Zöglinge, schon mit einem Bachelor-Diplom ausgestattet, meistens als Master-Fernstudierenden weitergebildet, gleichzeitig ihre berufliche Laufbahn antretend. In jedem Institut gab es einen Mitarbeiter, der als „Betreuer“ oder „Aufpasser“ ein ihm unterstehendes Kolleg beaufsichtigte, indem er an etlichen Prüfungen teilnahm und etwa einmal pro Monat eine Vorlesung oder ein Kompaktseminar für die Studierenden der Anstalt führte.

Das Lehrprogramm der Kollegs war im Vergleich mit der universitären Germanistik vielmehr praxisorientiert, vor allem gab es viel mehr Sprachpraxis und Fremdsprachdidaktik, auch mit intensiven Praktiken an Schulen sowohl des primären als auch des sekundären Bereichs. Typische akademische Fächer, wie Literaturgeschichte und Linguistik, waren von dem anstaltseigenen Lehrkörper im rudimentären Ausmaß angeboten. Die vom „Betreuer“ geführten Seminare sollten die dadurch entstehende Lücke schließen, was angesichts der finalen Prüfungen, die an der Universität zu bestehen waren, für die Zöglinge von ziemlicher Wichtigkeit war.

In den Jahren 2007–2015 (also bis zum Erlöschen dieses Schultypus in Polen) habe ich ein echtes Vergnügen gehabt, den Studiengang Germanistik am Fremdsprachenkolleg in Kalisch (Kalisz/Polen) zu betreuen. Als eine besonders interessante Erfahrung sind die Kompaktseminare zu nennen, welche als eine Art Resümee vor der finalen Prüfung im Fach Literaturgeschichte in Kalisch durchgeführt worden sind. Sie sollten das bisher angeeignete Wissen ordnen und womöglich erweitern; von Bedeutung war hier aber auch eine attraktive Form, welche die Studierenden einerseits zum selbständigen und kritischen Denken und zur Diskussion motiviert, andererseits aber ermöglicht, die Gesamtheit des verhältnismäßig umfangreichen Materials zu ordnen und zu festigen. – Die Studenten der universitären Germanistik bestehen im Laufe der sechs Semester mehrere nach Epochen geordnete Teilprüfungen (an der Uni Breslau sind es fünf) im Fach Literaturgeschichte, die am Kolleg Studierenden hatten zwar insgesamt viel weniger Material zu beherrschen, es gab aber eine umfangreiche Prüfung, so dass das Quantum des zu lernenden Stoffes fürs fällige Examen gar nicht gering war.

Meine Wiederholungsseminare wurden eben so genannt, wie es dem Titel des vorliegenden Beitrages zu entnehmen ist: *Literaturunterricht mit Deutschlands Landkarte*. Das Ganze begann mit



der Frühen Neuzeit und der Reformation, wo einerseits die reiche Stadt Nürnberg mit den Meistersingern und andererseits das Territorium der Wettiner auf dem Gebiet der heutigen Bundesländer Sachsen-Anhalt, Sachsen und Thüringen stellvertretend dastanden, und zwar mit ihren beiden Galionsfiguren Hans Sachs und Martin Luther. Nicht weniger spannend war die Auseinandersetzung mit den beiden Schlesischen Dichter-Schulen, die auf dem

Gebiet gewirkt hatten, das heute zu Polen gehört und vielen Studierenden viel besser bekannt ist als die fernerer Regionen Deutschlands. Als Clou des Ganzen kam immer die Zeit der Klassiker und Romantiker, die in Weimar und Jena, im Herzen Deutschlands ihre ideologischen und ästhetischen Fehden ausgetragen hatten.

Was man dank solch einer Einbeziehung der landeskundlichen Komponenten gewinnt, ist eine andere, neue Sichtweise, welche die Faktoren berücksichtigt, die Früher vielleicht außer Acht gelassen wurden. Vielleicht auch waren sie irgendwie bekannt, aber erst auf die Landkarte projiziert, wurden sie für die Studierenden wirklich verständlich. Die Lage Nürnbergs an wichtigen Handelsstraßen, besondere Stellung der Wettiner, die auch aus politischen Gründen zu Luthers Anhängern geworden sind, Sonderstellung der Thüringer Kleinstaaten, konfessionelle und wirtschaftliche Faktoren, dynastische Rivalitäten und Einführung der neuen Errungenschaften der sich dank der Aufklärung entwickelnden Wissenschaft und Technik – z.B. in Ilmenaus Gruben, also an einem konkreten geographisch definierbaren und orographisch bedingten Ort – dies alles gehört zum Kontext, in dem die damalige Literatur entstanden – und zu verstehen ist. Eine Landkarte betrachtend versteht man alles besser als nur während der Lektüre der Texte.

**„Studienreise der Germanistischen Fachschaft der Universität Breslau nach Weimar, die Gruppe hört sich ein studentisches Referat an; Foto: J.P. April 2016“.**

**Exkurs: Exkursion**

Damit verbindet sich natürlich ein Wunsch, solche Erfahrungen nicht nur beim bloßen Betrachten der Karte zu sammeln, sondern auch sie viel intensiver in Form einer Studienreise zu erleben. In der Tat ist eine Studienreise eine sehr gut geeignete Methode des Literaturunterrichts. Mit den Studierenden der Staatlichen Fachhochschule zu Neisse und der Universität Breslau wurden von mir bereits unzählige literarische Bildungsreisen unternommen, von denen manche sogar in den veröffentlichten Reiseberichten oder andern Abhandlungen thematisiert wurden – hierfür mag der geneigte Leser die am Ende dieses Beitrages angeführten deutschsprachigen Titel



beachten. Ohne jetzt den Rahmen der vorliegenden Skizze sprengen zu wollen, möchte ich nur darauf hinweisen, dass jede „auf dem fremden Terrain“ unternommene Studienreise eine gründliche Vorbereitung bedarf, wo das Einstudieren der Landkarte von dem zu bereisenden Gebiet als Selbstverständlichkeit angesehen werden muss. Dies betrifft sowohl die studentischen Fahrten nach Deutschland – z.B. nach Weimar auf den Spuren der Klassiker, aber auch die kleineren Reisen durch die eigene Region.

**„Wanderung der Germanistischen Fachschaft der Universität Breslau durch das Riesengebirge, auf dem Weg zur Teichbaude; Foto: J.P. September 2015“.**

**Regionale Facette**

In der Arbeit der Studentischen Fachschaft der Germanisten, die seit mehr als 20 Jahren am Institut für Germanistik der Universität Breslau aktiv arbeitet, spielen die genannten Studienreisen und die damit verbundenen regionalen Projekte eine sehr wichtige Rolle. Dank dem Umstand, dass das nun polnische Niederschlesien vor dem Zweiten Weltkrieg ein für die deutsche Kultur und Literatur wichtiges Gebiet gewesen ist – der Nobelpreisträger Gerhart Hauptmann und viele andere Kulturschaffende stammten aus der Gegend, eignet sich jene Region für literarische Bildungsreisen der Germanistikstudierenden besonders gut. Viele der Reisen, die bereits unternommen wurden,

hatten ein solches Leitthema gehabt, das ohne eine geeignete Landkarte kaum zu verstehen ist – und seine Ausführung ist ohne Lokalkenntnisse undenkbar.

Als ein gutes Beispiel hierfür sei abschließend der Zyklus von Studienreisen zu nennen, die im April und September 2015, wie auch im Mai 2016 von der Studentischen Fachschaft der Germanisten unternommen wurde – Ergebnisse jener Fahrten dienten später als Basis für eine Buchveröffentlichung. Sie galten den Reiseberichten des ausgehenden 18. Jahrhunderts, in denen etliche Wanderungen durch das höchste Gebirge Schlesiens und Böhmens – das Riesengebirge (polnisch: Karkonosze, tschechisch: Krkonoše) – geschildert wurden. Nach den blutigen Schlesischen Kriegen bereisten viele interessierte und interessante Persönlichkeiten aus Berlin und anderen preußischen Städten das nun unter Hohenzollernschen Zeppter befindliche Schlesien, auch etliche Einheimische waren mit dabei, um in der brandenburgischen und schlesischen Presse, wie auch in zahlreichen Buchveröffentlichungen, jene Gebiete zu schildern.

Das in Norddeutschland sonst so rare (fast Hoch-)Gebirge nahm hier eine zentrale Stelle. Für die Studierenden, die sich in Fußtapfen der aufgeklärten Publizisten – wie Erdmann Friedrich Buquoi, Johann Christoph Friedrich GutsMuths, Jakob Elias Troschel oder Johann Heinrich Friedrich Ulrich – auf die Reise machten, waren die genauen topographischen Kenntnissen von fundamentaler Bedeutung, wie sie sonst im Falle der wissenschaftlichen Auseinandersetzung mit der Reiseliteratur immer von großer Wichtigkeit sind.

### Fazit

Neben den geschichtlichen bzw. ideengeschichtlichen Faktoren, welche für die Entwicklung der Kultur und Kunst – also auch der Literatur – von Bedeutung sind, gibt es auch weitere Aspekte, die sich mit Lokalverhältnissen verbinden. Die Beschaffung der Landschaft, Wasserläufe und Gebirgszüge, das Vorkommen der Reichtum bringenden Bodenschätze oder andere Möglichkeiten der wirtschaftlichen Nutzung, auch die natürliche Vorteile einer z.B. durch das Hochgebirge geschützten Lage – wie der von den helvetischen Dichtern und Denkern so oft gepriesene Umstand, dass die Alpen die Schweiz vor den Eindringlingen beschützen, schließlich die Straßen und Handelswege, kurzum: alle geo- und topographischen, welche das menschliche Tun begünstigen bzw. erschweren, all sie haben Einfluss auch auf die Literatur, die auf dem betroffenen Gebiet entsteht – oder gelesen wird. Dies ist auch, neben den gleich wichtigen politischen und gesellschaftlichen Faktoren, eine der vielen Ursachen, warum konkrete Gebiete oder Regionen zu gewisser Zeit zu Zentren werden, welche sich aber mit der Lage einer Peripherie begnügen müssen.

Das jene andere, bereits am Anfang der vorliegenden Skizze genannten Elemente bei der Kontextdarstellung im Literaturunterricht berücksichtigt werden, ist richtig. Dafür, dass auch die Landkarte als Lehrhilfe zu einem Literaturvortrag herangezogen wird, wird hiermit postuliert. Wir hoffen durchaus, dass die vorliegende Skizze hierfür als ein genügendes Plädoyer anerkannt wird.

### BIBLIOGRAPHIE

1. Michalczyk, Sandra; Nowicka, Dorota; Pacholski, Jan: *Karkonosze w oświeceniowych relacjach z podróży – wzorce, tendencje, cele* [Das Riesengebirge in den Reiseberichten der Aufklärungszeit – Vorbilder, Tendenzen – Ziele]. In: Jan Pacholski, Natalia Południak (Hg.): *Pamięć miejsca. Miejsca pamięci. Jagniątków i inne motywy karkonoskie w literaturze* [Gedächtnis des Ortes. Gedächtnisorte. Agnetendorf und andere Riesengebirgs-Motive in der Literatur]. Wrocław 2016, S. 7–43
2. Pacholski, Jan: *Junge Schlesier im Harz. Ein Reisebericht*. In: »Silesia Nova« 02/2012, S. 106–125
3. Pacholski, Jan: *Studienreisen als Methode der Literaturdidaktik. Reflexionen eines Praktikers*. In: Edyta Błachut, Adam Gołębiowski (Hg.): *Gesprochenes, Geschriebenes: (Kon)Texte – Methoden – Didaktik*. Wrocław, Dresden 2014 (= »Beiträge zur allgemeinen und vergleichenden Sprachwissenschaft«, Bd. 3), S. 115–125.

### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ян Пахолскі** – доктор PhD, науковий співробітник кафедри дидактики літератури Інституту германістики Вроцлавського університету (Польща), видавець численних збірок сучасної лірики Німеччини, перекладач.

*Наукові інтереси:* історія культури і літератури Сілезії, керівник Польського відділу спілки Теодора Фонтане, куратор студентської ради германістів при Вроцлавському університеті.

УДК 811.111:930.85:82-1

## ІСТОРІЯ ЯК ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ДЕРЖАВИ В АНГЛОМОВНІЙ КАНАДСЬКІЙ ПОЕЗІЇ XVIII-XXI СТ.

**Інна ПРИХОДЬКО (Херсон, Україна)**

*Історія формування будь-якого суспільства є важливим фактором, що впливає на всі сфери діяльності людей. Не виключенням є культура, зокрема поезія, яка створюється суспільством, як його невід'ємна частина й одночасно відображення історичних подій, які мали місце в цьому суспільстві. Творчість англомовних канадських поетів є суб'єктивним відображенням історії, що проявляється у варіативності номінативних одиниць, які об'єктивують образ держави у національній поезії різних історичних періодів. Дана стаття присвячена аналізу динаміки мовних засобів прямої лексико-семантичної номінації держави в англомовній канадській поезії XVIII-XXI століття в результаті впливу історичних подій як одного з найважливіших екстралінгвальних чинників. Шляхом кількісних підрахунків лексичних одиниць і числа їх контекстуальних реалізацій у корпусі досліджуваної поезії виявлено, що на різних історичних етапах формування державності у Канаді, змінювалися й тенденції щодо відбору лексичних засобів її номінації. Також встановлені найбільш актуальні тематичні групи прямих лексико-семантичних номінацій держави на різних історичних етапах і описано історичні події або факти, які слугували причиною саме такого авторського відбору номінативних одиниць.*

**Ключові слова:** образ держави, динаміка, субстантивні засоби номінації, атрибутивна номінація, історія, Канада, англомовна канадська поезія.

***Inna Prykhodko. История как экстралингвальный фактор формирования образа государства в англоязычной канадской поэзии XVIII-XXI вв.***

*История формирования любого государства – важный фактор, который влияет на все сферы деятельности людей. Не является исключением и культура, в частности поэзия, которая создается обществом, как его неотъемлемая часть и одновременно отображением исторических событий, которые имели место в этом обществе. Творчество англоязычных канадских поэтов является субъективным видением истории, что проявляется в вариативности номинативных единиц, которые объективируют образ государства в национальной поэзии разных исторических периодов. Эта статья посвящена анализу динамики языковых средств прямой лексико-семантической номинации государства в англоязычной канадской поэзии XVIII-XXI веков в результате влияния исторических событий как одного из главнейших экстралингвальных факторов. Путем количественных подсчетов лексических единиц и числа их контекстуальных реализаций в корпусе анализированных поэтических текстов установлено, что на разных исторических этапах формирования государственности в Канаде менялись и тенденции в отборе лексических средств ее номинации. Также установлены наиболее актуальные тематические группы прямых лексико-семантических номинаций государства на разных исторических этапах и описано исторические события или факты, которые стали причиной именно такого авторского отбора номинативных единиц.*

**Ключевые слова:** образ государства, динамика, субстантивные средства номинации, атрибутивная номинация, история, Канада, англоязычная канадская поэзия.

***Inna Prykhodko. History as an Extralinguistic Factor of Formation of the State's Image in the English-Canadian Poetry of the XVIII-XXI centuries.***

*The history of state's formation is a very important factor, which influences each sphere of the human activity. The culture, and poetry in particular, is no exception, because they are produced by society as its indispensable part and at the same time as the depiction of the historical events that occurred in this society. The historical process of the Canadian statehood's formation continued more than two centuries, during which there occurred a lot of the significant historical events. These events were reflected in the cultural heritage of Canada, in particular, the works of the English-Canadian poets are the subjective vision of the Canadian history that manifests itself in the variability of the nominative units, which actualize the image of the state in the national poetry of the different historical periods. This article is devoted to the analysis of the dynamics of the direct lexico-semantic means of the state's naming in the English-Canadian poetry of the XVIII – XXI centuries and the historical events as one of the most important extra-linguistic factors that influenced the process of the Canadian state's naming. By means of the quantification of lexical units and their contextual realizations in the analyzed verses it has been found that the trends in selection of the nominative units of the state's naming changed at the different historical stages of the Canada's development. All lexical units that designate the Canadian state in the poetry under consideration were divided into several groups: the substantive nominative units, that fall into identifying and relative, and attributive nominations. Also there were found the thematic groups of the direct lexico-semantic means of the state's naming that were the most popular at the different historical stages. The historical events and facts, which influenced the author's choice of the nominative units, were described too.*

**Key words:** image of state, dynamics, substantive nominative units, attributive nominative units, history, Canada, English-Canadian poetry.

**Постановка проблеми.** Загальновідомо, що мова є відкритою динамічною системою, оскільки виникнення, функціонування, трансформація і зникнення мовних одиниць є

перманентним процесом. Вагомим фактором при дослідженні динаміки мовних одиниць є вивчення таких екстралінгвальних чинників, від яких мова залежить функціонально. **Аналіз останніх досліджень і публікацій** із зазначеної проблеми показав, що у роботах багатьох науковців висвітлюються питання впливу позамовних факторів на розвиток термінології (М. Мар'юк, Я. Снісаренко, О. Кримець, М. Русакова та ін.), абривіацій (С. Климович, І. Литовченко, Н. Возненко, Г. Харковець та ін.), неологізмів (Л. Баранникова, Є. Розен, О. Косович, О. Турчак та ін.) тощо. **Мета** даної статті полягає в аналізі екстралінгвальних аспектів динаміки лексичних засобів номінації держави в англomовній канадській поезії XVIII-XXI ст.

#### **Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.**

У результаті аналізу й кількісних підрахунків номінативних засобів, що називають канадську державу у англomовному канадському поетичному дискурсі виявлено основні тенденції й екстралінгвальні причини їх динаміки. Зокрема, у досліджуваних поетичних текстах першого періоду формування канадської державності серед прямих субстантивних лексико-семантичних номінацій держави, які виконують у поетичних текстах ідентифікуючу функцію, більшого значення набувають апелютиви (*дали* - ІА) (8 ЛО у 149 КА), які переважають і за кількістю лексичних одиниць (ЛО), і за їх контекстуальними актуалізаціями (КА) у порівнянні з ідентифікуючими номінаціями-онімами (*дали* - ІО), які називають державу (6 ЛО у 77 КА). У підгрупі ІА найбільш часто вживаними у поезії цього періоду виявилися номінативні одиниці *country* (51 КА) і *land* (50 КА), сумарна кількість їх КА становить більше половини від загальної кількості у цій групі номінативних засобів. Специфічною рисою досліджуваної поезії першого періоду є вживання лексеми *region* (6 КА) у якості номінації держави, оскільки у поетичних текстах наступних періодів вона не вживається у цій функції.

Серед ІО, які називають канадську державу в поезії цього періоду більш вживаними є назви європейських колоній або поселень (43 КА), ніж безпосередня назва держави (34 КА), що свідчить про те, що на цьому історичному етапі Канада ще не була сформована як єдина держава, наприклад: *Happy Acadia! Though around thy shore / I heard the stormy wind's terrific roar* [7]. Безпосередня назва держави у вигляді ІО *Canada* (*Canady*, *Canadia*) починає активно вживатися в англomовній канадській поезії лише наприкінці XVIII ст., наприклад: *Will you go along with me / To fight those Yankee boys / In the west of Canady*" [6]. Це пов'язано з тим, що саме в цей час починається процес об'єднання окремих поселень і колоній спочатку в Верхню і Нижню Канаду, а потім в одну колонію під назвою Канада.

Значна кількість ідентифікуючих субстантивних засобів прямої лексико-семантичної номінації держави функціонують у поетичних текстах цього періоду у поєднанні з атрибутивними номінаціями (АН), які характеризують окремі територіальні одиниці держави (26 ЛО у 49 КА), її територіальний розмір (3 ЛО у 12 КА), розташування відносно інших, переважно європейських, держав (7 ЛО у 33 КА), наприклад: *Britain, to thee my vent'rous course I bent / From realms remote, where beasts with men contend* [9].

Велике значення при створенні досліджуваного образу у поезії першого періоду мають субстантивні номінації, які виконують релятивну функцію. Серед релятивних апелютивів (РА) за тематикою переважають номінативні одиниці, що вказують на природні умови нової для європейців території (ландшафт – 27 ЛО у 355 КА; фауна – 32 ЛО у 139 КА; кліматичні особливості – 19 ЛО у 132 КА; флора – 14 ЛО у 86 КА), наприклад: *The wondering trav'ler finds a milder clime / Where mingling with the pine's unfading green / The wither'd foliage of the oak's tree's bough / And elm, and maple's leafless sprays are seen <...> The frost defines the noontide beam / In the steel'd furrow rests the useless plough / Still thick'ning ice encrusts th' half-cover'd stream / Unusual mists foretell th' approaching snow / The flaky shower descends* [8]. Такі акценти у відборі номінативних одиниць є результатом художнього відображення початкових етапів історії і процесу заселення території сучасної Канади першовідкривачами. Серед релятивних онімів (РО), які зустрічаються в поезії цього періоду, найбільш репрезентативними за кількістю лексичних одиниць і частотністю їх актуалізації також є лексеми на позначення елементів природних ресурсів (12 ЛО у 63 КА). Важливість теми



природи у поезії першого етапу розвитку державності у Канаді підтверджується також значною групою АН, які характеризують канадську природу, ландшафт (25 ЛО у 86 КА) і кліматичні умови (16 ЛО у 57 КА) на новій для європейських іммігрантів території, наприклад: *He told them of a region hard, iron-bound, and cold / Nor seas of pearl abounded, nor mines of shining gold* [10].

Важливими на цьому етапі розвитку канадської державності також є номінації держави, які вказують на населення і умови його життя на новому континенті. До першої тематичної групи відносяться РА, які називають населення (17 ЛО у 110 КА), АН, які характеризують корінних жителів (20 ЛО у 69 КА), іммігрантів (23 ЛО у 69 КА) і канадців, як нову націю (8 ЛО у 17 КА), наприклад: *Behold the savage tribes in wildest strain / Approach with death and terror in their train <...> Hideous yells announce the murderous band / Whose bloody footsteps desolate the land* [7]. Незначна кількість АН і їх контекстуальних реалізацій в останній підгрупі у порівнянні з першими двома свідчить про те, що на цьому етапі розвитку канадської державності люди, які проживали на цій території, ще не сприймалися як єдина нація, а навпаки – як два протилежні і навіть ворожі прошарки населення.

Тема умов життя населення представлена найбільшою кількістю лексичних одиниць і їх контекстуальних репрезентацій саме у поезії цього періоду. РА (22 ЛО у 108 КА) і АН (7 ЛО у 23 КА), що входять до цієї тематичної групи характеризують переважно негативні сторони життя європейських переселенців, наприклад: *Cramps, fevers, agues, vent'rous traders seize / Who, seeking wealth, relinquish health and ease / A sad exchange!* [9]. Також у поезії першого етапу окрім опису умов життя населення досить поширеною є також група лексем на позначення суспільних ідеалів і цінностей (12 ЛО у 53 КА), наприклад: *A Spire majestic rears it's solemn Vane <...> Where Truth and Peace and Charity abound / Where God is sought, and heav'nly Blessing found* [15].

Досить поширеними у ранній англомовній канадській поезії є лексичні одиниці, спрямовані на позначення історичних подій того часу, зокрема РА, які позначають внутрішньо- і зовнішньополітичні конфлікти (16 ЛО у 78 КА), РО, які називають місця, де відбувалися історичні події (2 ЛО у 3 КА), РО-імена історичних діячів (7 ЛО у 45 КА), і АН, які характеризують останніх (7 ЛО у 26 КА), наприклад: *In the seaport of St. Malo, 't was a smiling morning May / When the Commodore Jacques Cartier to the westward sailed away* [10].

Групи РА на позначення економіки (5 ЛО у 16 КА), державної і національної символіки Канади (2 ЛО у 5 КА), органів і представників державної влади (3 ЛО у 33 КА) держави разом з РО, що позначають імена окремих політиків (2 ЛО у 4 КА) і АН, які характеризують ставлення населення до влади (4 ЛО у 8 КА) є найменш репрезентативними в ранній англомовній канадській поезії, оскільки на цьому етапі держава ще не була сформована, а тому власних органів влади і символів Канади не існувало також. Лексичні одиниці, які входять до зазначених тематичних груп на цьому етапі в основному позначають відповідні реалії метрополії.

Другий період розвитку канадської державності розпочався після 1867 році, коли за рішенням королеви Вікторії канадській державі був наданий новий статус – домініон Канада (Канадська конфедерація). Зазначені зміни у суспільно-політичній значно вплинули на тематичне спрямування тогочасної англомовної канадської поезії і авторський відбір лексичних засобів об'єктивації образу держави в поетичних текстах. Зокрема в англомовній поезії з другої половини XIX ст. перестає використовуватися лексема *region* 'край', але починають функціонувати нові ІА, наприклад: *On Confederation we somewhat rely / By mutual concessions to live / And from one another we're hoping to buy / Whatever each Province can give* [1, р. 23]. У групі ІО (191 КА) у поетичних текстах періоду Конфедерації, на відміну від ранньої поезії, кількість контекстуальних репрезентацій ІО *Canada* значно переважає (183 КА) над відповідними кількісними показниками лексем, які називають окремі колонії, провінції або території (8 КА). Така тенденція у авторському відборі номінативних засобів держави наглядно демонструє, що саме на цьому етапі Канада починає сприйматися як єдине державне утворення, а не різні територіальні одиниці, об'єднані владою метрополії. Разом з ІА та ІО, які називають державу більше, ніж вдвічі зростає кількість АН, які характеризують її територіальний розмір (7 ЛО у 39 КА) і державу загалом (77 ЛО у 208 КА), наприклад: *Our*

*broad and free Dominion! Where law and liberty have sway* [4]. При цьому дещо зменшуються кількісні показники групи АН, які вказують на географічне розташування держави (6 ЛО у 28 КА).

Однією з найактуальніших тем в поезії цього періоду залишається тема канадської природи, однак кількість лексичних одиниць, які її актуалізують, і їх контекстуальних репрезентацій зменшується, зокрема, РА, які називають ландшафт представлені у поетичних текстах 25 ЛО у 247 КА, флору – 11 ЛО у 61 КА, фауну – 17 ЛО у 46 КА, кліматичні умови – 17 ЛО у 75 КА. Зменшуються і кількісні показники АН канадської природи, ландшафту (21 ЛО у 42 КА) і кліматичних умов (11 ЛО у 24 КА). Навпаки збільшується кількість РО-назив елементів природних ресурсів, але кількість їх контекстуальних репрезентацій при цьому залишається майже незмінною (19 ЛО у 57 КА).

У поезії цього періоду у порівнянні з попереднім значно збільшується кількість лексичних одиниць у групі РА, які вказують на внутрішньо- або зовнішньополітичні конфлікти у державі. Збільшується також кількість РО, які називають місця важливих історичних подій (8 ЛО у 33 КА), історичних діячів (10 ЛО у 40 КА) і АН, які характеризують останніх (13 ЛО у 54 КА). Це пов'язано в першу чергу з тим, що цей період для Канади відзначився її участю в Першій світовій війні і тогочасними конфліктами всередині канадського суспільства, наприклад: *I did not hate the man I killed / That soldier tall with eyes of blue / I might have spared him had I willed / I did what Duty bade me do <...> We had been days in battle grim / And foot by foot had nearer crept* [2, p. 52]. Тією ж причиною обумовлюється зростання у поезії періоду Конфедерації кількісних показників групи РА, які вказують на суспільні ідеали і цінності канадців – 29 ЛО у 204 КА.

Актуальною в поезії цього періоду залишається тема населення держави, яка об'єктивується в аналізованих текстах РА (21 ЛО у 156 КА), найбільш уживаним з яких стає лексема *Canadian* 'канадець' (52 КА), яка у поетичних текстах попереднього періоду не вживалася: *The same blood flows within us / Of Briton, Celt and Gaul <...> But remember that we are Canadian / Whatever may befall* [5]. Також у порівнянні з ранньою англомовною канадською поезією значно змінюються кількісні показники і семантика АН, які характеризують населення Канади. Зокрема, значно зменшуються кількість лексем і контекстуальних актуалізацій у групах АН на позначення корінного населення (12 ЛО у 17 КА) та іммігрантів (6 ЛО у 6 КА), і, навпаки, їх кількість зростає в тематичній групі, що характеризує канадців як єдину націю (35 ЛО у 150 КА). У поезії цього періоду менше вживаються й лексичні одиниці, які змальовують умови життя населення Канади. Так РА, які відносяться до цієї тематичної групи, представлені в досліджуваних текстах 10 ЛО у 24 КА, а АН – 5 ЛО у 17 КА.

Протилежна ситуація у поезії зазначеного періоду відбувається у групі лексичних одиниць, які пов'язані з політикою держави. Так, збільшуються кількісні показники РА, спрямованих на позначення органів і представників державної влади (8 ЛО у 48 КА) і РО-назив держави-метрополії (9 ЛО у 102 КА), наприклад: *On merry England's fare famed land / May kind Heaven sweetly smile <...> God save our Queen, and heaven bless / The Maple Leaf forever!* [11]. Майже незмінною залишається кількість лексем і їх контекстуальних реалізацій у групах РО-імен окремих представників державної влади (1 ЛО у 1 КА) і АН, що виражають ставлення народу до влади або окремих політичних діячів (5 ЛО у 9 КА). Також суттєво збільшується кількість РА і контекстів, у яких вони вживаються, які називають державні і національні символи Канади (9 ЛО у 95 КА), наприклад: *Let the maple leaf and beaver / Be our union badge forever* [3].

У порівнянні з ранньою англомовною канадською поезією в поетичних текстах написаних після заснування Конфедерації спостерігається значне збільшення лексем і їх контекстуальних репрезентацій у тематичній групі РА, які вказують на економіку держави (10 ЛО у 50 КА), наприклад: *Then happy Canada! Your lot is blest / The shortest throughfare from east to west / And eastern fabrics of the choicest brand / Will swell the commerce of this happy land* [3].

Останній історичний період, найважливіші події якого знайшли своє відображення в англомовній канадській поезії, почався в 30-х роках минулого століття, коли Канада з підписанням Вестмінстерського статуту (1931) отримала фактично повну незалежність від

метрополії. Цей період в історії Канади відзначився низкою внутрішніх політичних, економічних і соціальних проблем, які корінним чином змінили акценти в тогочасній поезії. Так, у поетичних текстах цього періоду значно зменшується кількість ІА, які номінують державу (5 ЛО у 109 КА). Серед ІО (112 КА) в поезії зазначеного періоду також більш вживаною залишається лексема *Canada* (90 КА) у порівнянні з назвами її окремих територіальних одиниць (22 КА).

У поезії останнього періоду суттєво зменшується кількість АН, які характеризують канадську державу (14 ЛО у 32 КА), її територіальний розмір (2 ЛО у 4 КА) і географічне розташування (3 ЛО у 7 КА). Також, у порівнянні з попередніми періодами, менш актуальною стає тема канадської природи, про що свідчать кількісні підрахунки: у групі РА номінації ландшафту представлені 19 ЛО у 73 КА, флори – 3 ЛО у 4 КА, фауни – 3 ЛО у 9 КА, кліматичних особливостей – 9 ЛО у 37 КА. Кількісні показники РО-номінацій елементів природних ресурсів (13 ЛО у 29 КА) і РА, що характеризують кліматичні умови Канади (5 ЛО у 12 КА), її природу і ландшафт (17 ЛО у 30 КА), однак зазначена тема продовжує залишатися однією з провідних і на цьому етапі.

Кількісні підрахунки засвідчили, що відносно незмінною залишилася в поезії цього періоду група РА, що називає населення держави (19 ЛО у 86 КА), однак зменшилася кількість лексичних одиниць у групах РА, які позначають умови життя населення (3 ЛО у 4 КА), суспільні ідеали і цінності канадців (18 ЛО у 57 КА), і АН, які характеризують іммігрантів (3 ЛО у 4 КА) і канадців загалом (10 ЛО у 15 КА), наприклад: *Come and see the vast natural wealth of this mine / In the short space of ten years / It has produced six American millionaires / And two thousand pauperized Canadian families* [13].

У порівнянні з двома попередніми періодами зменшується кількість РА, які називають державні і національні символи (5 ЛО у 31 КА), економіку держави (6 ЛО у 27 КА) і вказують на внутрішньо- і зовнішньополітичні конфлікти (10 ЛО у 74 КА). Більшість лексичних одиниць, що входять до останньої тематичної групи характерні для поезії 40-70 рр. минулого століття, що обумовлено участю Канади у Другій світовій війні, наприклад: *I'm a mother who lost a son in the last Great War / And I'm a bride with a brand new ring and a chest of hope* [12]. Тенденція до зменшення спостерігається також в групі РО, які називають місця історичних подій (3 ЛО у 4 КА), історичних діячів (7 ЛО у 8 КА), і АН, що характеризують останніх (2 у 3 КА).

Навпаки, значно збільшується кількість номінативних одиниць і їх контекстуальних реалізацій, які вказують на органи, структури або представників державної влади. Так, РА зазначеної тематичної групи представлені у аналізованих поетичних текстах цього періоду 26 ЛО у 74 КА, РО-імена окремих представників державної влади – 7 ЛО у 18 КА, група АН, які виражають ставлення народу до влади або окремих політичних діячів, включає 7 ЛО у 9 КА, наприклад: *How shall we speak of Canada / Mackenzie King dead? <...> The heights of his ambition / Was to pile a Parliamentary Committee on a Royal Commission* [14].

**Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.** Отже, історія формування канадської держави – важливий екстралінгвальний чинник, що вплинув на формування індивідуально-авторської картини світу англомовних канадських поетів XVIII–XXI ст. і відобразився на відборі авторами засобів прямої лексико-семантичної номінації держави. Серед перспектив подальшого дослідження є визначення і опис впливу інших позамовних факторів на динаміку образу канадської держави в корпусі досліджуваної поезії.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Awde R. "Dominion Day" / R. Awde // Jubilee, Patriotic, and other Poems. – Toronto: William Briggs, 78 & 80 King Street East, 1887. – P. 23-24.
2. Browne T.A. "Duty" / T.A. Browne // The Belgian Mother and Ballads of Battle Time. – Toronto: The Macmillan Company of Canada, 1974. – P. 52-54.
3. Colgan J.C. "A Word in Season" [Electronic resource] / J.C. Colgan. – The resource is available: <https://books.google.com.ua/books?id=MjogAAAAMAAJ&pg=PR7&hl=ru&source>
4. Dewart E.H. "Ode to Canada" [Electronic resource] / E.H. Dewart. – The resource is available: [https://www.forgottenbooks.com/en/readbook/SongsofLife\\_101](https://www.forgottenbooks.com/en/readbook/SongsofLife_101)
5. Drummond W.H. "Canadian Forever" [Electronic resource] / W.H. Drummond. – The resource is available: <https://books.google.com.ua/books?id>



6. Flummerfelt C. "The Bold Canadian" [Electronic resource] / C. Flummerfelt. – The resource is available: [https://en.wikipedia.org/wiki/The\\_Bold\\_Canadian](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Bold_Canadian)
7. Goldsmith O. "The Rising Village" [Electronic resource] / O. Goldsmith. – The resource is available: <http://www.canadianpoetry.ca>
8. Knight A.C. "A Year in Canada" [Electronic resource] / A.C. Knight. – The resource is available: <http://canadianpoetry.org/library/early-writing-in-canada>
9. Mackay J. "Quebec Hill" [Electronic resource] / J. Mackay. – The resource is available: [http://www.canadianpoetry.ca/longpoems/Quebec\\_Hill/](http://www.canadianpoetry.ca/longpoems/Quebec_Hill/)
10. McGee T.D. "Jacques Cartier" [Electronic resource] / T.D. McGee. – The resource is available: [http://www.canadianpoetry.ca/confederation/t\\_darcy\\_mcgee/](http://www.canadianpoetry.ca/confederation/t_darcy_mcgee/)
11. Muir A. "The Maple Leaf Forever" [Electronic resource] / A. Muir. – The resource is available: <http://canadianpoetry.org/2014/06/20/>
12. Redbird D. "I am Canadian" [Electronic resource] / D. Redbird. – The resource is available: <http://www.canadaka.net>
13. Scott F.R. "Social Notes I, 1932" [Electronic resource] / F.R. Scott. – The resource is available: <http://rpo.library.utoronto.ca/poems/social-notes-i-1932>
14. Scott F.R. "W.L.M.K." [Electronic resource] / F.R. Scott. – The resource is available: [https://canpoetry.library.utoronto.ca/canpoetry/scott\\_fr/poem5.htm](https://canpoetry.library.utoronto.ca/canpoetry/scott_fr/poem5.htm)
15. Viets R. "Annapolis-Royal" [Electronic resource] / R. Viets. – The resource is available: <http://www.canadianpoetry.ca/architexts/Annapolis/index.htm>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Приходько Інна** – викладач кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету, аспірант.

*Наукові інтереси:* лінгвістика тексту, когнітивна лінгвістика, когнітивна поетика.

УДК 81`33

## ВЖИВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У РОМАНІ РЕНСОМА РІГГЗА «ДІМ ДИВНИХ ДІТЕЙ»

**Олександра СИТНИК (Полтава, Україна)**

**Наталія ТАНЬКО (Полтава, Україна)**

**Світлана СКИРТА (Полтава, Україна)**

*У нашому дослідженні ми виокремили та детально розглянули такі лексичні стилістичні засоби роману Ренсома Ріггза «Дім дивних дітей», як метафора, метонімія, іронія, характерною рисою яких є взаємодія двох лексичних значень слова.*

*Ренсом Ріггз – американський письменник та сценарист, який став відомим завдяки роману «Дім дивних дітей», що вийшов у 2011 році і зразу потрапив до списку бестселерів «Нью-Йорк Таймс», отримав престижні премії і був перекладений сорокома мовами світу. Роман «Дім дивних дітей» написаний у жанрі фентезі для читачів підліткового віку. Ця книга про подорожі в часі, про дітей, здатних на незвичайні вчинки, про жахливих потвор, які прагнуть захопити часовий контур, та протистояння дивних дітей та чудовиськ.*

*У своєму дослідженні ми зробили спробу з'ясувати, які засоби використовує автор для введення читача в уявний світ зображуваних подій та які з них є найбільш дієвими. Ми можемо стверджувати, що лексичні стилістичні засоби є найбільш впливовими. Визначальною рисою лексичних стилістичних засобів є яскрава характеристика одних явищ через інші на основі подібності. Їх використовують у мові художніх творів, надаючи їй барвистості, яскравості, емоційної насиченості. Вони допомагають письменникам втілити у формі слова конкретні уявлення про предмети і явища, своє ставлення до них, відтворити певні реалії життя, збудити думку читача. Вони індивідуалізують мову автора, надають їй певної оцінки.*

*Провівши детальний аналіз лексичних стилістичних засобів роману, ми дійшли висновку, що саме метафори та метонімії є тими інструментами, що допомагають створити уявний світ, втілити певні емоції та почуття в серця читачів. При цьому метафора містить високий рівень художньої інформативності та бере участь у породженні тексту як цілісної одиниці.*

*Ключові слова:* лексичні стилістичні засоби, метафора, метонімія, іронія, когнітивна метафора, образна метафора, лексична метонімія.

*Александра Ситник, Наталья Танько, Светлана Скирта. Использование лексических стилистических средств в романе Ренсома Риггза "Дом странных детей".*

*В нашем исследовании мы выделили и детально рассмотрели такие лексические стилистические средства романа Ренсома Риггза «Дом странных детей», как метафора, метонимия, ирония, характерной чертой которых есть взаимодействие двух лексических значений слова.*

Ренсом Ріггз – американський письменник і сценарист, який отримав популярність завдяки роману «Дім странных дітей», який вийшов в світ в 2011 році і одразу потрапив в список бестселлерів «Нью-Йорк Таймс», отримав престижні нагороди і був перекладений на сорок мов світу. Роман «Дім странных дітей» написаний в жанрі фентези для читачів підліткового віку. Ця книга про подорожі в часі, про дітей, здатних на незвичайні вчинки, про жахливих чудовиськ, які прагнуть захопити тимчасове простір, і протистояння странных дітей і чудовиськ.

В нашому дослідженні ми намагалися з'ясувати, які засоби використовує автор для того, щоб привести читача в вигаданий світ зображуваних подій і які з цих засобів найбільш дієві. Ми можемо стверджувати, що лексичні стилістичні засоби мають найбільший внесок. Визначальною рисою лексичних стилістичних засобів – це яскрава характеристика одних явищ з допомогою інших явищ на основі схожості. Їх використовують в художніх творах для надання мові яскравості, виразності, емоційної насиченості. Вони допомагають письменникам передавати конкретні уявлення про предмети і явища, своє ставлення до них, відтворити певні реалії життя, пробудити думки читача. Вони надають мові автора індивідуальність і допомагають дати оцінку.

Провівши детальний аналіз лексичних стилістичних засобів роману, ми дійшли до висновку, що саме метафори і метонімії є теми інструментами, які допомагають створити уявляється світ, передавати конкретні емоції і почуття. При цьому метафора має високий рівень художньої інформативності і бере участь в створенні тексту як цілісної одиниці.

**Ключові слова:** лексичні стилістичні засоби, метафора, метонімія, іронія, когнітивна метафора, образна метафора, лексична метонімія.

*Oleksandra Sytnyk, Nataliia Tanko, Svitlana Skyrta. The Usage of Lexical Stylistic Devices in Ransom Riggs's Novel "Miss Peregrine's Home for Peculiar Children".*

*In our research we singled out and examined stylistic devices based on the interaction between two logical meanings of the word such as metaphor, metonymy, irony in Ransom Riggs's Novel "Miss Peregrine's Home for Peculiar Children".*

*Ransom Riggs is an American writer and filmmaker. His attraction to haunting photographs became the catalyst for his first novel, "Miss Peregrine's Home for Peculiar Children". Its plot was inspired by the dozens of vintage snapshots, which add to it uncanny atmosphere. Published in 2011, the novel hit number one on the New York Times bestseller list. It was sold more than 4 million copies of the book and it has been translated into over 40 languages. The magical world created by Riggs was adapted for the film directed by Tim Burton.*

*In our research we made an attempt to decode Ransom Riggs's novel in order to find out the author's "tools" for manipulating the readers' imagination and single out the most powerful ones. Among all the author's devices, we found the lexical stylistic ones to be the most expressive.*

*After thorough examining the lexical stylistic devices we can affirm that using metaphors and metonymies helps the author to create his magic world, to convey his feelings and emotions to the readers' hearts.*

*Having considered the usage of metaphors, metonymies, examples of irony, we can conclude that metaphor and metonymy are the results of transference of the name of one object to another. The scope of transference in metonymy is much more limited than that of metaphor because the scope of human imagination identifying two objects on the grounds of commonness is boundless. That's why metaphor is more frequently observed stylistic device than metonymy. Metaphor is one of the most powerful means of creating images.*

*Cognitive and imaginative metaphors incite the reader to gain a deeper understanding and more vivid description of the text. Metonymy points out essential features of the object, makes speech economical.*

*We can conclude that using appropriate lexical stylistic device such as metaphor, metonymy or irony appeals directly to the senses of readers, sharpening their imaginations to comprehend what is being communicated to them.*

**Key words:** lexical stylistic devices, metaphor, metonymy, irony, cognitive metaphor, imaginative metaphor, lexical metonymy.

Проблеми стилістики з кожним роком привертають до себе все більше уваги широкого кола лінгвістів та літературознавців. Відомо багато робіт вітчизняних та зарубіжних науковців зі стилістичної системи та мови В. Шекспіра, Е. Спенсера, Д. Мільтона, Д. Байрона, Д. Кітса. Але твори сучасних англійських та американських письменників, навіть тих, що вже здобули світову славу, ще недостатньо досліджені, що й обумовлює вибір теми та новизну нашого дослідження.

Метою дослідження є проаналізувати лексичні стилістичні засоби, а саме: метафори, метонімії та іронію у романі Ренсома Ріггза «Дім дивних дітей», спираючись на класифікації стилістичних засобів, запропоновані провідними лінгвістами. Таким чином, у даній статті ми розглядаємо аспекти лексичної стилістики, що вивчає стилістичні засоби та складові контекстуальних значень слів, особливо їх експресивний, емоційний та оцінювальний потенціал з метою якнайглибшого розуміння їх функціональності.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання: описати метафору, метонімію та іронію як лексичні стилістичні засоби, дослідити класифікацію метафор, та, виходячи з цього, проаналізувати та охарактеризувати метафори, метонімію та іронію, використані Ренсомом Ріггзом у його романі.

У ході дослідження ми користувалися методами вивчення та аналізу теоретичної літератури, методами спостереження, опису, порівняльного та семантичного аналізу.

**Теоретичним підґрунтям** запропонованого дослідження стали роботи таких лінгвістів, як І.В. Арнольд, І.Р. Гальперін, Л.П. Єфімов, В.А. Кухаренко.

**Виклад основного матеріалу.** Лексичні стилістичні засоби різноманітні та численні, але в їх основі лежить один і той же лінгвістичний принцип – зіставлення явищ і встановлення схожості та відмінності між ними, контраст та еквівалентність. Лексичні стилістичні засоби – це втілення образності засобами мови [1, с.94].

Основна риса стилістичних засобів – це бінарне протиставлення двох значень слова, одне з них нормативно зафіксовано в мові і не залежить від контексту, у той час як інше з'явилося в межах певного контексту і є контекстуальним. Різноманітність стилістичних засобів та їх функцій обумовлює і велику кількість їх класифікацій. В.А. Кухаренко виділяє такі основні групи стилістичних засобів:

1. Стилiстичнi засоби, що базуютьсi на бiнарному протиставленнi лексичних значень незалежно вiд синтаксичної будови висловлювання – лексичнi стилiстичнi засоби.

2. Стилiстичнi засоби, що базуютьсi на бiнарному протиставленнi синтаксичних значень незалежно вiд їх семантичних значень – синтаксичнi стилiстичнi засоби.

3. Стилiстичнi засоби, що базуютьсi на бiнарному протиставленнi лексичних значень, якi супроводжуютьсi фіксованою синтаксичною будовою висловлювання – лексико-синтаксичнi стилiстичнi засоби.

4. Стилiстичнi засоби, що базуютьсi на протиставленнi значень фонологічних лексичних та / або графічних елементів мови – графічнi і фонетичнi стилiстичнi засоби.

У свою чергу лексичні стилістичні засоби В.А. Кухаренко класифікує відповідно до природи лексичних значень, які беруть участь у їх утворенні:

1. Стилiстичнi засоби, що базуютьсi на взаємодії лексичного та номінального значень слова – антономазія.

2. Стилiстичнi засоби, що базуютьсi на взаємодії двох лексичних значень слова – метафора, метонімія, персоніфікація, іронія.

3. Стилiстичнi засоби, що базуютьсi на взаємодії логічного та емоційного значень слова – гіпербола, епітет, оксиморон.

4. Стилiстичнi засоби, що базуютьсi на взаємодії незалежного та фразеологічного значень слова або значень двох омонімів – зевгма, каламбур.

Відповідно до класифікації стилістичних засобів, запропонованої професором І.Р. Гальперіном, засоби виразності та стилістичні засоби поділяються на фонетичні, лексичні та синтаксичні.

Серед лексичних стилістичних засобів автор виділяє три групи, всі вони пов'язані з семантичною природою слова або фрази, однак критерії для поділу на групи відрізняються і представляють різні семантичні процеси.

У першій групі принципом класифікації є взаємодія різних типів значення слова: словникового, контекстуального, похідного, номінального та емоційного. Стилiстичний ефект лексичного засобу досягається за допомогою бiнарного протиставлення словникового і контекстуального значення, логічного та емоційного, первісного і похідного. До першої підгрупи належать засоби, що базуютьсi на взаємодії словникового і контекстуального значень, такі як метафора, метонімія та іронія. Друга підгрупа об'єднує засоби, що базуютьсi на взаємодії первісного і похідного значень, такі як полісемія, зевгма і каламбур. Третя підгрупа включає засоби, що базуютьсi на протиставленнi логічного та емоційного значень: вигуки, окличні слова, епітети, оксиморон. Антономазія належить до четвертої групи стилістичних засобів. Вона базується на взаємодії логічного і номінального значень. Принцип для визначення засобів другої групи лексичних стилістичних засобів відрізняється і полягає у взаємодії двох лексичних значень, які одночасно реалізуютьсi в контексті. Цей вид взаємодії допомагає привернути особливу увагу до певної риси об'єкта. До цієї групи належать порівняння, перифраз, евфемізми, гіпербола. Третя група об'єднує сталі

словосполучення в їх взаємодії з контекстом, такі як кліше, прислів'я і приказки, епіграми, цитати, аллюзії, декомпозиція сталої фрази.

Як зазначено в роботах І.Р. Гальперіна та В.А. Кухаренко, до лексичних стилістичних засобів, які базуються на взаємодії початкового словникового значення та контекстуального значення, належать метафора, метонімія та іронія.

Завдяки своїй когнітивно-мовній природі метафора є одним з невід'ємних виражальних засобів художнього тексту. Вона репрезентує асоціативно-образне сприйняття предмета чи явища, яке або вже закріпилося в мовній системі як переносне значення слова, або належить до індивідуальної мовно-пізнавальної діяльності автора художнього тексту. Ми проаналізували роботи таких авторів, як І.В. Арнольд, І.Р. Гальперін, Л.П. Єфімов, В.А. Кухаренко, і склали відповідну класифікацію метафор, та виокремили метафори, використані у романі Ренсома Рігза «Дім дивних дітей».

Стилістичний засіб, який базується на принципі ідентифікації двох об'єктів, називається метафора [5, с.139].

Відповідно до практичного ефекту, який вони створюють, метафори поділяються на:

- *trite* або *dead* (стерті, банальні): *A mountain of old financial records* [10]. *My eyes were glued to her haunting, doll-like face* [10];

- *genuine* або *original* (оригінальні): метафори створюються в процесі мовлення завдяки уяві людей. Ці метафори нові та виразні, неочікувані та непередбачені. Вживання яскравих оригінальних метафор допомагає автору створити свій самобутній та неповторний стиль: *I had been watching a fish tank, its one golden prisoner swimming in lazy circles* [10]. *This perpetual deathless summer had arrested their emotions as well as their bodies, sealing them in their youth* [10].

Відповідно до ступеню їх стилістичного потенціалу метафори поділяють на *nominal* (номінативні), *cognitive* (когнітивні) та *imaginative* (образні).

Номінативні метафори не передають ніякої стилістичної інформації. Вони призначені називати нові предмети або явища у світі: *carpets of ivy* [10].

Автор використав велику кількість когнітивних метафор, які утворюються, коли предмет набуває якоїсь характерної риси, яка є типовою для іншого предмета:

... *heart hammering in my breast* ... [10].

*The breeze had died* [10].

*It was Grandpa Portman's stories that had planted the creature in my mind* [10].

*I begged him to regale me with stories* [10].

*They worried that my grandfather would infect me with some incurable dreaminess from which I'd never recover* [10].

Оскільки роман написаний у жанрі фентезі, то когнітивні метафори поряд з образними метафорами допомагають створити яскраві образи та картини вигаданого автором світу:

*It stared back with eyes that swam in dark liquid* [10].

*The sea was a pane of rippled glass spreading endlessly before us* [10].

*I could see tongues of dense fog licking over the ridge in the distance, where this world ended and the next one began, cold, damp, and sunless.* [10].

Р. Рігз використовує велику кількість образних метафор, особливо в описах природи та природних явищ, як реальних, так і фантастичних:

*Looming and bleak, folded in mist, guarded by a million screeching birds, the island looked like some ancient fortress.*

*Streets of artfully decrepit cottages stretched into the distance, giving way to green fields sewn together by meandering rock walls, the whole scene topped by scudding white clouds.*

Відповідно до своєї структури (складності створеного образу) метафори поділяються на *simple* або *elementary* (прості) та *prolonged* або *sustained* (розгорнуті). Проста метафора складається з одного слова або словосполучення, що означає єдине поняття: *glass rains in; armed with garbage bags; my phone chirped with a text* [10].

Розгорнута метафора – це послідовність простих метафор, більшість з яких є когнітивними:

*The sun hiding behind giant cloudbanks only to burst out moments later and dapple the hills with spectacular rays of light* [10].

*A patchwork of sheep-speckled fields spread across hills that rose away to meet a high ridge, where a wall of clouds stood like a cotton parapet* [10].

Метонімія – це перенесення назви одного об'єкта на інший, яке базується на принципі суміжності двох об'єктів. Як правило, метонімія виражена іменниками або субстантивованими числівниками. Метонімія полягає в тому, що замість назви одного предмета вживається назва іншого, пов'язаного з першим внутрішнім чи зовнішнім зв'язком. Цей зв'язок може бути між предметом і матеріалом, з якого він зроблений; між місцем і людьми, які в ньому знаходяться; між процесом і результатом; між дією і інструментом [1, с.127].

Метонімія може бути лексичною і контекстуальною. Лексична метонімія є джерелом створення нових слів або нових значень, такі метонімічні значення зареєстровані у словниках, вони не мають стилістичного забарвлення. Контекстуальна метонімія є результатом неочікуваної заміни одного слова на інше, вона оригінальна і виразна. Комунікативні функції метонімії – створити образи, підкреслюючи ту чи іншу рису об'єкта, зробити мовлення більш лаконічним. Наведені приклади з твору Р. Рігза можна охарактеризувати як лексичну метонімію:

*I heard the unmistakable throaty honk of his ancient Crown Victoria in the parking lot.*

*Fetch our man here a pair of Wellingtons. (rubber boots).*

*There's a nip of Penderin in it. (whisky).*

*If we catch him before Father Ted comes on the telly.*

*He raised his 22 and fired.*

Іронія – стилістичний засіб, який базується на одночасному вживанні двох логічних значень – словниковому і контекстуальному, але ці два значення протиставлені одне одному. Іронія зазвичай використовується для того, щоб передати негативне значення або емоції, наприклад, роздратування, незадоволення, розчарування. Іронія характеризується вживанням слів в протилежному значенні таким чином, що позитивне перетворюється на негативне, схвалення на докір, ласка на глум [9, с.52]. Проаналізувавши текст роману Р. Рігза «Дім дивних дітей», ми визначили нижче наведені стилістичні засоби як іронію:

*Her slumped shoulders and dour expression were as much a part of her uniform.*

*I discovered Emerson's soporific qualities the hard way, by falling asleep with my face in the book.*

*All my campaign of self-sabotage had earned me was an unwinnable feud with Shelly.*

Усі наведені приклади відносяться до розгорнутої іронії тому, що неможливо вказати на конкретне слово, значення якого передає контраст між тим, що висловили, і тим, що мали на увазі. У цих випадках ефект іронії створюється кількома словами і навіть реченнями, він утворюється за допомогою контрасту між висловлюванням автора та загальноприйнятими моральними та етичними нормами.

Підводячи **підсумки**, варто зазначити, що метонімія, як і метафора, при втраті своєї оригінальності збагачує словниковий запас мови. Можливості перенесення назви у метонімії більш обмежені, ніж у метафори, що є цілком зрозумілим, оскільки уява людей, які ідентифікують два об'єкта або явища на основі схожості однієї з численних характеристик безмежна, в той час як дійсні зв'язки між об'єктами більш лімітовані. Тому в цілому метонімія зустрічається не так часто, як метафора.

**Результати дослідження.** Під час дослідження було виявлено значну кількість метафор, що виконують важливу експресивну функцію, і є сильним засобом впливу на емоційно-психологічний стан читача. Серед метафор, використаних автором, більшість становлять прості метафори (88%), хоча зустрічаються дуже виразні розгорнуті метафори, особливо в описах природи та природних явищ. У тексті роману зустрічаються і оригінальні метафори (28%), створені автором, які характеризують стиль письменника та відображають його світогляд. Доволі високий процент стертих метафор (72%) можна пояснити тим, що роман написаний в першу чергу для дітей, і повинен бути не складним для розуміння.

Невід’ємною складовою художнього тексту є вживання образних метафор, які виконують естетичну та експресивну функцію в тексті. Образні (18%) та когнітивні (79%) метафори складають переважну більшість серед метафор, використаних у романі. Когнітивні метафори дають можливість зрозуміти абстрактні сутності через досвід фізичного існування людини і задають характер нашого бачення навколишнього й внутрішнього світу людини. Завдяки образності, яка властива тексту роману, значна кількість метафор характеризується як художні (образні), проте за когнітивними метафорами залишається їх провідна роль – утворювати нові значення.

Проаналізувавши метафори, метонімії та іронію, використані у романі Ренсома Ріггза «Дім дивних дітей», ми зробили такі **висновки**:

1. Метафори допомагають автору створити у читача образне ставлення до героїв, явищ та подій, зображених у романі, що призводить до глибшого розуміння авторського задуму.

2. Метафора містить високий рівень художньої інформативності, бере участь у породженні тексту як цілісної одиниці, а також сприяє розумінню тексту читачем.

3. Метонімія є джерелом створення нових значень, вона звертає увагу читача на характерну рису предмета та робить текст більш лаконічним.

4. Іронія виражає глузливо-критичне ставлення автора до предмета зображення та передає негативне значення або емоції.

Результати нашого дослідження можуть зацікавити як поціновувачів творчості сучасних американських письменників жанру «фентезі», зокрема Ренсома Ріггза, так і студентів філологічних напрямків при вивченні лексичних стилістичних засобів на заняттях у вищих навчальних закладах.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні тексту оригіналу та перекладу твору із застосуванням методу порівняльного перекладу.

#### **БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов / И.В. Арнольд. – 9-е изд. – М.: Флинта; М.: Наука, 2009. – 384 с.
2. Єфімов Л.П. Стилистика англійської мови і дискурсивний аналіз: учбово-методичний посібник / Л.П. Єфімов, О.А. Ясінецька. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 240 с.
3. Нелюбин Л.Л. Лингвостилистика современного английского языка: учебное пособие / Л.Л. Нелюбин. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Флинта; М.: Наука, 2007. – 126 с.
4. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка: учебник / Ю.М. Скребнев. – 2-е изд., исправленное. – Москва: Астрель АСТ, 2003. – 224 с.
5. Galperin I.R. Stylistics / I.R. Galperin. – 2<sup>nd</sup> ed., revised. – Moscow: Higher School, 1977. – 336 p.
6. Kukhareno V.A. A Book of Practice in Stylistics / V.A. Kukhareno. – Москва: Higher School, 1981. – 144 p.
7. Kukhareno V.A. Seminars in Style / V.A. Kukhareno. – Moscow: Higher School Publishing House, 1971. – 184 p.
8. Lakoff G. Metaphors We Live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: Chicago University Press, 1980. – 242 p.
9. Znamenskaya T.A. Stylistics of the English Language. Fundamentals of the Course / T.A. Znamenskaya. – Москва: URSS, 2005. – 208 p.
10. Riggs R. Miss Peregrines Home for Peculiar Children / R. Riggs [Electronic source]. – available at: [https://royallib.com/book/Riggs\\_Ransom/Miss\\_Peregrinees\\_Home\\_for\\_Peculiar\\_Children.html](https://royallib.com/book/Riggs_Ransom/Miss_Peregrinees_Home_for_Peculiar_Children.html)

#### **ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ**

**Олександра Ситник** – викладач кафедри іноземної філології та перекладу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

*Наукові інтереси:* когнітивний підхід у навчанні англійської мови, стилістика англійської мови.

**Наталія Танько** – старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

*Наукові інтереси:* впровадження інтерактивного навчання у процесі викладання іноземної мови.

**Світлана Скірта** – вчитель англійської мови Комунального закладу «Полтавська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №5 Полтавської міської ради Полтавської області».

*Наукові інтереси:* когнітивний підхід у навчанні англійської мови, стилістика англійської мови.

УДК 811.161.1'37:821.161.1.0(092)

## КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕМПОРАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РАССКАЗЕ И. БУНИНА «АНТОНОВСКИЕ ЯБЛОКИ»

**Виктория ЧЕРЕВЧЕНКО (Умань, Украина)**

В статье рассматриваются проблемы временных отношений в литературно-художественном тексте. Исследование выполнено на материале художественного творчества И. Бунина. Доказано, что текстовая темпоральная структура рассматривается как системно-языковая категория, которая реализуется комплексом субкатегориальных внутривременных значений функционально-семантических макрокатегорий аспектуальности в пределах той или иной системы внешнего времени. Рассмотрено и проанализировано особенности формирования макрокатегорий такого типа в коммуникативном поле персонажа и в системе его взаимодействия с авторским повествованием, а также в пределах всей текстовой системы. Определены внешние и внутренние преобразования, возникающие в результате такого взаимодействия. «Антоновские яблоки» знаменуют поворотный момент в творчестве И. Бунина, поскольку в них сюжет не был основан на хронологической последовательности событий, а больше на свободной ассоциации образов, что больше присуще поэзии. Сложность таких коротких рассказов состоит в том, что они не имеют фабулы, никакого сюжета в классическом смысле этого слова; рассказчик является анонимным и неопознанным. Основа этого рассказа заключается в развитии действия через последовательность повторяемых во времени сцен, отмеченных рефреном: «Я помню ...», «Вспоминаю ...». В «Антоновских яблоках» инструментом отображения прошлого становится запах, в первую очередь аромат яблок, что оживляет и ритмизует повествование. Именно запах становится важной составляющей художественного пространства, источником темпоральной организации произведения.

**Ключевые слова:** художественная речь, темпоральная структура, макрокатегория, текстовая система, временные отношения, картина мира.

**Вікторія Черевченко. Композиційні особливості темпоральних відносин в оповіданні І. Буніна «Антоновские яблоки».**

У статті розглянуто проблему часових відношень у літературно-художньому тексті. Дослідження виконано на матеріалі художньої творчості І. Буніна. Доведено, що текстова темпоральна структура розглядається як системно-мовна категорія, яка реалізується комплексом субкатегоріальних внутрішньо-часових значень функціонально-семантичних макрокатегорій аспектуальності в межах тієї чи тієї системи зовнішнього часу. Розглянуто та проаналізовано особливості макрокатегорій такого типу в комунікативному полі персонажа та в системі його взаємодії з авторською розповіддю, а також в межах всієї текстової системи. Визначено зовнішні та внутрішні перетворення, що виникають у результаті такої взаємодії. «Антонівські яблука» знаменують поворотний момент у творчості І. Буніна, оскільки в них сюжет не був заснований на хронологічній послідовності подій, а на вільній асоціації образів, що більш характерно для поезії. Складність таких коротких оповідань полягає у тому, що вони не мають фабули, ніякого сюжету в класичному розумінні цього слова; оповідач є анонімним і невідомим. Основа цього оповідання полягає у розвитку дії через послідовність повторюваних у часі сцен, зазначених рефреном: «Я пам'ятаю...», «Згадую...». У «Антонівських яблуках» інструментом відображення минулого стає запах, в першу чергу аромат яблук, що оживлює і ритмізує оповідь. Саме запах стає важливим складником естетизації художнього простору та джерелом темпоральної організації твору.

**Ключові слова:** художнє мовлення, темпоральна структура, макрокатегорія, текстова система, часові відношення, картина світу.

**Victoria Cherevchenko. Compositional features of temporal relations in I. Bunin's story «Antonovskie jabloki».**

The article deals with the problems of temporary relations in artistic speech. The research is based on the material of I. Bunin's art. It is proved that textual organization is considered to be the system-language category, which is realized by the complex of subcategorical internal temporal meanings of aspectuality functional-semantic macrocategories within the definite system of external time of the corresponding communicative register. Specific features of such type macrocategories formation in the character's communicative field and in the system of its interaction with author's narration as well as within the boundaries of the whole textual system are observed and analyzed. The external and internal transformations which appear as the result of such interaction are defined. "Antonov Apples" marks a turning point in the author's writing as it is here, for the first time, that the plot is not so much based on the chronological succession of events but on the free association of images, in a manner that was more intrinsic to poetry, of which Bunin was also a fervid reader. The short story is therefore difficult to summarise, as it has no fabula, no plot in the classical sense of the word; the narrator is anonymous and unidentifiable, the background is the village. We could say that the main framework of the short story lies in the development of the memory in a succession of simultaneous scenes, marked by the narrator's voice: "I remember ...", "I recall ...". It should be pointed out that in the context of Bunin's artistic method, as can already be seen in this short story, it is the actual process of remembering and not the result that is important in the creative process; In "Antonov Apples," the tools of reflecting the past are represented by the smells, first and foremost the fragrance of the

*apples, and it is this that invigorates and gives rhythm to the narration. Bunin was perfectly aware of the importance of smells and perfumes as a tool to stimulate artistic creation;*

*Key words: artistic speech, temporal structure, macro category, text system, temporal relations, world picture.*

Настоящее исследование посвящено проблеме временных отношений в прозаическом жанре (в научной литературе используется также термин «темпоральность»). Данная проблема разрабатывалась М. Бахтиным, В. Виноградовым, Б. Томашевским, Ю. Лотманом. Отдельные аспекты проблемы о последовательном и параллельном влиянии авторского мнения и повествования героя на темпоральную структуру художественного текста нашли отражение в работах М. Бахтина, И. Гальперина.

Вопрос о языковых средствах, методах создания сюжета (сюжетов) и точности фиксации событий (хронологии) помогает в решении проблемы о сюжетности и хронологии как жанровых характеристиках. В литературе XX века преобладает стремление отойти от простого протоколирования событий и придать воспоминанию сюжетность. Она может проявляться в разнообразных лингвистических и стилистических приемах: ассоциативные ряды (об этом, в частности, писал О. Вихрян), введение новых героев (Т. Марахова), временные анахронии (Т. Милевская), образы-концентры (Т. Марченко), многослойность повествования (Ф. Федоров), формирование понятийных блоков (Ф. Федоров; С. Джебраилова) [6, с. 7].

Следует остановиться и на целом ряде явлений, которые представляют собой феномен темпоральности вне жанра. В современных исследованиях к таким явлениям относят дневники, мемуары, письма, исповеди, литературные портреты, некрологи (литературные), вымышленные автобиографии, биографии. Однако в научной литературе пока отсутствует систематизированное описание лексико-грамматических особенностей хронотопа отдельного произведения, что и обуславливает актуальность данного исследования.

Цель исследования – выявить и описать жанрово-типологические и индивидуально-авторские представления категории «времени» и лексико-грамматические механизмы их формирования в художественных произведениях И. Бунина.

Цель предполагает решение следующих задач: определение специфики темпоральной системы в соотношении с категориями автора и героя, анализ лексико-семантического поля «время» в их текстовом воплощении, описание индивидуально-авторских особенностей воплощения категории «темпоральность» в анализируемых произведениях.

Объект исследования – хронотоп художественного произведения.

Предмет исследования – композиционные особенности временных отношений в произведении И. Бунина «Антоновские яблоки».

История изучения категории времени как элемента поэтики начинается в 20-30-е гг. XX в. в научных работах О. Цейтлина, В. Виноградова, М. Бахтина, Д. Лихачева, идеи которых были развиты в работах М. Гей, А. Гуревича, В. Днипрова, К. Михайловой, Н. Ижевской, З. Кураевой, Ф. Федоровой, В. Чередниченко. Однако при всей многоаспектности взглядов по этой проблеме недостаточно исследованной остается система средств реализации темпоральных признаков как текстовой категории.

Учеными доказано, что материя существует лишь в движении, а движение есть сущность времени, постижение которой во многом детерминировано культурным содержанием эпохи. Так, исторически в культурном сознании человечества сложилось два представления о времени: циклическом и линейном. Понятие о циклическом времени восходит к античности. Оно воспринималось как последовательность однотипных событий, источником которых были сезонные циклы. Характерными признаками считались завершенность, повторяемость событий, идея возвращения, неразличение начала и конца. С приходом христианства время стало представляться человеческому сознанию в виде прямой линии, вектор движения которой направлен (через отношение к настоящему) от прошлого к будущему.

Линейный тип времени характеризуется одномерностью, непрерывностью, необратимостью, упорядоченностью, его движение воспринимается в виде длительности и последовательности процессов и состояний окружающего мира. Однако наряду с



объективным существует и субъективное восприятие времени, как правило, зависимое от ритмичности происходящих событий и от особенностей эмоционального состояния. В связи с этим выделяют объективное время, относящееся к сфере объективно существующего внешнего мира, и перцептуальное – к сфере восприятия реальной действительности отдельным человеком.

В литературном произведении модель потока времени детерминирована точкой зрения автора, которая является основной организующей силой временных отношений в художественном тексте. Литература по сравнению с другими видами искусств наиболее свободно может обращаться с реальным временем. Так, по воле автора возможно смещение временной перспективы: прошлое выступает как настоящее, будущее – как прошедшее и т.д. Таким образом, подчиняясь творческому замыслу художника, хронологическая последовательность событий может обнаруживать себя не только в типичных (универсальных), но и, вступая в противоречие с реальным течением времени, в индивидуально-авторских проявлениях.

*В «Антоновских яблоках» И. Бунина текстовой доминантой, отправной точкой и конечным смыслом рассказа является запах. Герой «Антоновских яблок» «зависает» между своим реальным временем и той далекой порой, которая осталась в памяти запахом антоновских яблок: «Помню большой, весь золотой, подсохший и поредевший сад, помню кленовые аллеи, тонкий аромат опавшей листвы и – запах антоновских яблок, запах меда и осенней свежести» (5, с. 168). Его путь по жизни становится дорогой назад – он интуитивно мечтает вернуться в ту кажущуюся ему счастливой пору, когда все вокруг было наполнено ароматом яблок. Всепроницаемость запаха в этом тексте демонстрирует подвластность времени запаху.*

*Четырехчастная композиция «Антоновских яблок» полна глубокого смысла. По музыкальной наполненности она соотносима с сонатой, также часто состоящей из 4-х частей. Первая часть – воспоминание о сборе яблок – вызывает мажорно-торжественное настроение. Запах яблок ассоциируется с радостью, соединяется душистым дымом вишневого сучья, ароматом меда, осенней свежести, новой соломы и мякни. Рефреном звучат слова «славно», «хорошо», «бодро», сопровождающие разнообразные состояния. Цветовой и звуковой ряд отличаются насыщенностью, интенсивностью: золотой сад, коралловые рябины, голубоватый дым, бриллиантовое созвездие Стожар, багровое пламя костра. Картины, возникающие перед взором повествователя, чудесно-сказочны. Тени, отбрасываемые фигурами людей, напоминают великанов. Автор запечатлевает «картинки», призванные подтвердить довольство, крепость, основательность, устойчивость деревенской жизни.*

*Автор хочет приобщить к постижению этого дивного целого читателя, поэтому часто использует глаголы 2-ого лица единственного числа: «видешь», «пробежишь», «вскинешь», «встрепенешься»... Бунин легко переходит от первого лица, которое призвано передать личные наблюдения рассказчика, ко второму, призванному доказать всеобщность переживаемых ощущений. Также обращает на себя внимание контрастность сопоставлений (праздничная гамма наступившего утра и зловеще-ясный колорит ночи), выливающаяся в итоге в гармоничность общего звучания, нарушаемого – как предостережение – прерывистым характером звуков: скрипом телег, стуком падающих яблок (5, с. 174). Так впервые в рассказе возникает мотив разрыва связи времен. Но и эти слова тонут в великолепии окружающего мира, который воспринимается вечным наряду с космосом, мирозданием.*

*Настроение второй части призвано подтвердить былое довольство и благополучие деревенской жизни. Народ – прибран и доволен, мужицкая жизнь – богатая, постройки – домовитые. Мужичье существование вообще кажется Бунину заманчивым, видит он его в идеализированно-привлекательном виде, через внешние приметы: чистые замашные рубахи по праздникам, несокрушимые сапоги с подковами, обед у тестя с горячей бараниной на деревянных тарелках, с ситниками, сотовым медом, брагой. Жизнь барчука в описываемое писателем время еще неотделима от жизни дворовых: перед охотой он наскоро в людской*

завтракает горячей картошкой и черным хлебом с крупной солью (5, с. 175). Но особенно устойчивой и крепкой выглядит усадьба тетки рассказчика Анны Герасимовны – «небольшая, но вся старая, прочная, окруженная столетними березами и лозинами» (5, с. 183). В поведении дворовых еще чувствуются отголоски крепостного права.

Но постепенно мелодия печали становится все более осязаемой, усиливается при обращении к жизни природы, на что указывает набирающая силу цветовая – серебристо-синяя – гамма: перламутровые стекла, лиловатый туман. Так возникает тема угасания, старения, изживания... Начинают преобладать слова с корнем «стар-». Жизнь на исходе, у последней черты – вот то ощущение, которым должен проникнуться читатель. Тема смерти возникает при упоминании о долголети стариков и старух Выселок, причем писатель подает ее не одухотворенно, а приземленно-физиологично. Панкрату почти сто годков, и он чувствует, что «зажился». Старуха его «подслеповато смотрит куда-то вдаль из-под грустно приподнятых бровей, трясет головой и точно силится вспомнить что-то» (5, с. 176). «Последние могикане», по определению И. Бунина. Но еще веет из сада «бодрой осенней прохладой», еще на памяти деревенские приметы – «ядренная антоновка – к веселому году» (5, с. 176), «осень и зима хороши живут, коли на Лаврентия вода тиха и дождик» (5, с. 172).

Третья же часть символизирует собой последнюю вспышку проявлений жизни перед ее полнейшим исчезновением. Усиливается мотив заброшенности, единичности, невосполнимости прежнего. После былого изобилия – «в саду найдешь случайно забытое мокрое и холодное яблоко» (5, с. 181), уже «нет троек, нет верховых «киргизов», нет гончих и борзых собак, нет дворни» (5, с. 178). Постепенно угасает и природа, и помещичья жизнь: «ледяной ветер» гонит «хмурые тучи», голубой цвет неба – «жидкий», пепельные облака похожи на «космы». Прошлое проступает только с «пожелтевших» страниц «дедовской книги».

Как и подробно описанные ощущения охотника, слившегося в погоне за зверем с лошадей. Бунин рисует картину, полную звуков (фыркание и хрипы лошади, отчаянные вопли преследователей, бурный лай собак), красок (ковер черной осыпавшейся листвы), запахов (грибная сырость, перегнившие листья, мокрая древесная кора, лошадиный пот, шерсть затравленного зверя), внутреннего напряжения (опьяняющая мысль о поимке зверя, плоток ледяной сырости воздуха, попойка после завершения охоты).

Но вот скрылись из глаз стая и охотники, и сразу охватывает «мертвая тишина», будто попал в «заповедные чертоги» (5, с. 180). А вслед за этим «безнадежно-тоскливо звенят рога» (5, с. 181), созывая разбежавшихся собак. В окружающем начинают преобладать серые оттенки, пришедшие на смену осеннему буйству красок, проступает запах плесени. При этом усиливается субъективность восприятия происходящего: автор от эпически спокойного тона воспоминаний переходит к эмоционально окрашенному переживанию: «яблоко покажется необыкновенно вкусным» (5, с. 182). Воспоминание о прошлом рождает двойственное чувство: грусть смешивается с памятью о радостных минутах, имевших место когда-то.

И как итог – четвертая часть – воспроизводящая наступившее разорение, оскудение, конец былого величия. Ушедшее время отмеривают краткие фразы: «Перемерли старики в Выселках, умерла Анна Герасимовна, застрелился Арсений Семенович» (5, с. 182). Звучат они скорбно, как заупокойная молитва. Свет как бы меркнет, все заволакивает тьма, деревня напоминает пустыню, по которой гуляет ветер. Но так не хочется прощаться с прошлым, и рассказчик, уговаривая себя, повторяет: «Но хороша и эта нищенская мелкопоместная жизнь!» (5, с. 183), «Хороша и мелкопоместная жизнь» (5, с. 183). И в доказательство он приводит и запах дыма, которым по-прежнему веет от жилища, и дух зимней свежести, источаемый ворохом соломы, и шум людской, где «девки рубят капусту» и поют «дружные, печально-веселые деревенские песни» (5, с. 183). Но все же о призрачности новой жизни, о запустении говорит бледный свет осеннего утра, синеватые пасмурные дали, почерневшие листья и убогий, какой-то вымороченный обряд ежедневных дел, отныне определяющих образ жизни мелкопоместного дворянина.

Конец былого дворянского царствования отмечен «грустной безнадежной удалью», которая и составляет основное «настроение» обитателей запущенных усадеб: они опять вечерами собираются вместе, поют под гитару, пьют, охотятся. Но все это – не более чем дань прошлой жизни, совершаемой по привычке, потому что борзых нет, и охота уже не та, и пьют на последний день, и хутор затерян в российских полях, и шутки невеселы, и приходится «прикидываться» довольным, не замечающим, что происходит на самом деле. Потому и заканчивает писатель повествование о былом великолепии прошлой жизни русской народной песней о заметной белым снегом пути-дороге.

Так, по Бунину, оказалась затерянной и погубленной судьба русского дворянства. Писатель в «Антоновских яблоках» не просто расширил сферу своих наблюдений. Он явно перешел к обобщающим размышлениям. Поэтому судьба конкретной деревни Выселки и конкретных людей может восприниматься как общая судьба всего дворянского сословия да и всей России в целом. И перед тем, как рассказать о последних радостях мелкопоместного дворянства, Бунин делает последнюю остановку в своем повествовании, описывая молотьбу. Казалось бы, опять кипит дружная работа, людей объединяет единый порыв. Но нет прежней радости в этом совместном действии: его сопровождает «однообразный крик и свист погонщика», через равные промежутки времени хлепущего кнутом ленивого мерина, барабан в риге гудит слишком настойчиво, летящее хоботье накрывает все окружающее облаком пыли, и барин стоит, «весь посеревший от него». А то, что Бунин подробно описывает, как «лениво натягивая постромки, упираясь ногами по навозному кругу и качаясь, идут лошади в приводе», среди которых выделяется бурый мерин, который «совсем спит на ходу, благо глаза у него завязаны» (5, с. 184), наводит на мысль, что столь же механической, неодоухотворенной, ленивой и обреченной стала жизнь, которую отныне оживляют одни воспоминания да грезы «наяву»: «Да, живет он отныне только воспоминаниями, будто с закрытыми глазами...» (5, с. 184). Вывод Бунина однозначен: только в воображении, только в памяти остается время счастливой, беспечной молодости, острых ощущений и переживаний, гармоничного существования в единении с природой, жизнью простых людей, величием космоса.

В данном рассказе оказались сведены воедино философская, эстетическая и историческая концепция писателя. «Мужицкое» и «барское» благополучие прошлого контрастно противопоставлялись одичанию и беспросветности настоящего. Плавно, торжественно-величаво выписывал Бунин уходящие навсегда обычаи: «удивительный обед: вся насквозь розовая ветчина с горошком, фаршированная курица, индюшка, маринады, красный квас – крепкий и сладкий-пресладкий» (5, с. 178), праздничную осеннюю ярмарку, ритуалы охотничьих сборов. Вечные старухи и старики Выселок как бы олицетворяли собой непоколебимую прочность дворянского бытия, нарушенного, однако, неумолимым ходом времени. Дыхание прекрасного, некогда наполнявшее старинные дворянские усадьбы, аромат антоновских яблок уступили место запахам гнилости, плесени, запустения.

Таким образом, основными особенностями бунинской прозы является: внимание к конкретике, почти физиологические подробности, точность изображения действительности. Но самое главное заключается в глубине бунинского восприятия уходящего времени, ностальгии по исчезающим, почти не осязаемым уже приметам быта. Так презрение к вырождающейся современности и исчезновение того прошлого, к которому обращены все помыслы художника, приводило к появлению в творчестве писателя «вневременных ценностей». Бунину удавалось под обыденным течением жизни в прошлом показать истинно прекрасное и неуничтожимое временем.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверин Б. В. От сюжета к замыслу // Б. В. Аверин / И. А. Бунин: pro et contra. – СПб., 2001. С. 498-516.
2. Аскарлова А. Х. Семантические процессы в рамках лексико-семантического макрополя ВРЕМЯ // А. Х. Аскарлова / Автореф. дисс. канд. фил.наук. – Саратов, 1992. – 18 с.
3. Бахтин М. Форма времени и хронотопа в романе // М. Бахтин / Вопросы литературы и эстетики. – М.: Просвещение, 1975. – 324 с.
4. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / А. В. Бондарко. – Л.: Художественная литература, 1990. – 386 с.

5. Бунин И. А. Избранные сочинения / И. А. Бунин. – М.: Художественная литература, 1984. – 750 с.
6. Вихрян О. Е. Художественное слово И. Бунина // О. Е. Вихрян / Русская речь. 1987. №4. – С. 104-107.
7. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Просвещение, 1981. – 264 с.
8. Лихачев Д. С. Историческая поэтика русской литературы // Д. С. Лихачев / Смех как мировоззрение и другие работы. – СПб, 1999. – С. 178-234.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Вікторія Черевченко** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри слов'янських мов та зарубіжної літератури Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

*Наукові інтереси:* лінгвістичний аналіз тексту, перекладознавство, етнолінгвістика.

УДК 811.161.1'38:821.161.1.0(092)

## КОННОТАТИВНАЯ ТОНАЛЬНОСТЬ МИФОЛОГЕМЫ МУЗА В ПОЕТИЧЕСКОЙ РЕЧИ А. АХМАТОВОЙ

**Александр ЧЕРЕВЧЕНКО (Умань, Украина)**

*В статье рассматриваются проблемы коннотации поэтической речи. Исследование выполнено на материале поэтического наследия А. Ахматовой. Она начала свой творческий путь в русле акмеизма – литературного течения, возникшего в 1912 году и поставившего себе целью реформировать символизм. Акмеизм просуществовал недолго, но поэтесса никогда не отказывалась от его литературных принципов, которые с каждым годом становились более разнообразными и сложными. Техника Ахматовой заключалась и в использовании коннотативных особенностей традиционных мифологем. В поэзии А. Ахматовой «античный» комплекс тем, образов и сюжетов стихотворений исследован мало, хотя античные мифологемы образуют определенную идейно-тематическую группу. Доказано, что интерес к тем или иным мифологемам объясняется преемственностью культур, а также обусловлен синтезом произведений разных стран и эпох. Большинство художественных образов и мотивов – это универсальные архетипы, которые служат благодатной почвой для выражения новых поэтических идей. Мифологемы имеют особый статус – это стилистические единицы, качественно отличающиеся от апеллятивов и имен собственных как элементов топонимической, антропонимической и других систем языка. Наиболее распространенным является образ Музы, с которым традиционно ассоциируется творческое вдохновение. Довольно часто поэтесса использует традиционные поэтические модели (муза-женщина, муза-сестра и подобные), которые указывают на типологическую соотнесенность ее творчества с поэтическим наследием представителей «золотого века» русской литературы.*

**Ключевые слова:** коннотация, индивидуальный стиль поэта, лексическая система, миф, мифологема, языковые картины мира.

**Олександр Черевченко.** *Коннотативна тональність мифологеми муза в поетичній мові А. Ахматової.*

*У статті розглядаються проблеми конотації поетичного мовлення. Дослідження виконано на матеріалі поетичної спадщини А. Ахматової. Вона розпочала свій творчий шлях в руслі акмеїзму – літературної течії, що виникла в 1912 році і поставила собі за мету реформувати символізм. Акмеїзм проіснував недовго, але поетеса ніколи не відмовлялася від його літературних принципів, які з кожним роком ставали більш різноманітними і складними. Техніка Ахматової полягала і в використанні коннотативних особливостей традиційних мифологем. У поезії А. Ахматової «античний» комплекс тем, образів і сюжетів віршів досліджений мало, хоча античні мифологем утворюють певну ідейно-тематичну групу. Доведено, що інтерес до тих чи тих мифологем пояснюється наступністю культур, а також обумовлений синтезом творів різних країн і епох. Більшість художніх образів і мотивів – це універсальні архетипи, які служать благодатним ґрунтом для вираження нових поетичних ідей. Мифологемі мають особливий статус – це стилистичні одиниці, що якісно відрізняються від апелітивів і власних назв як елементів топонімічної, антропонімічної та інших систем мови. Найбільш поширеним є образ Музи, з яким традиційно асоціюється творче натхнення. Досить часто поетеса використовує традиційні поетичні моделі (муза-жінка, муза-сестра і подібні), які вказують на типологічну спорідненість її творчості з поетичним доробком представників «золотого століття» російської літератури.*

**Ключові слова:** конотація, індивідуальний стиль поета, лексична система, миф, мифологема, мовні картини світу.

**Oleksandr Cherevchenko.** *Connotative tonality of the mythologem muse in the poetic speech of A. Akhmatova.*

*The article deals with the problems of connotation of the poetic speech. The research is based on the material of the poetic speech of A. Akhmatova. Anna Akhmatova came into poetry as a representative of the literary movement acmeism, with her husband being one of its leaders. This movement was marked by clear precise language and concrete imagery, as opposed to the vague mysticism of the Symbolists. Akhmatova's technique was to use everyday speech to express her experiences in the world. With direct simplicity she*

explored themes of love, jealousy, parting and death. She came to express a deep understanding of the meaning of the times as she experienced them.

*Acméism did not last for long, but Akhmatova never renounced it, although her growing literary principles were much more diverse and complicated. In the poetry of A. Akhmatova, the "antique" complex of themes, images and plots of poems has been little studied, although ancient mythologemes form a certain ideological and thematic group. The most common is the image of Muse, which is traditionally associated with creative inspiration. Quite often Akhmatova uses traditional poetic models (muse-woman, muse-sister and other), which point to the typological correlation of her creativity with the poetic heritage of representatives of the "golden age" of Russian literature. It is proved that interest in one or another mythologeme is explained by the continuity of cultures, as well as synthesis of works of different countries and eras. Most of the artistic images and motifs are universal archetypes, which serve as fertile ground for the expression of new poetic ideas. Mythologemes have a special status - they are stylistic units that differ qualitatively from appellatives and proper names as elements of toponymic, anthroponymic and other systems of language. They perform the main function of text-forming and significant elements, being linguistic genes that connect the ethnolinguistic coordinates «myth», «culture», «world picture», «artistic text».*

**Key words:** connotation, individual poet style, lexical system, myth, mythologeme, language pictures of the world.

В лингвистических исследованиях последних десятилетий большое внимание уделяют проблеме коннотации, которая остается достаточно сложной в лексикологии и семасиологии. Теория коннотации разработана сравнительно давно известными языковедами Ш. Балли, Л. Блумфилдом, Ю. Апресяном, В. Телией и др., однако само понятие до сих пор не получило четкой дефиниции. В широком смысле, это любой компонент, который дополняет предметно-понятийное (или денотативное) значение, а также грамматическое содержание языковой единицы и придает ей экспрессивную функцию на основе сведений, соотносимых с культурно-историческим, эмпирическим, мировоззренческим знанием говорящих на данном языке.

По мнению некоторых исследователей (В. Говердовского, Н. Комлева и других), «степень отражения коннотацией окружающей действительности минимальна. Коннотация образуется при субъективном отражении объективных явлений и всегда субъективно ориентирована, что позволяет говорить о соизмерении коннотации и картины мира говорящего», – подчеркивает Е. Белицкая [4, с. 8]. Ее объясняли как стилистическое соизмерение (Ш. Балли), лексический фон (Е. Верещагин, В. Костомаров), стилистическое значение (Г. Винокур, Ю. Сребнев), потенциальные признаки (В. Крюк), эмотивное значение (Л. Новиков), прагматическое значение (Л. Киселева, В. Комиссаров), эмоциональное наложение (Д. Шмелев). Существует несколько теорий коннотации: семиотическая (Р. Барт), лингвистическая (Л. Блумфильд, В. Телия, В. Говердовский, В. Шаховский).

В языкознании большинство исследований, касающихся практических проблем коннотации, сосредотачиваются в основном на коннотативных особенностях лексики и фразеологии (В. Иващенко, Л. Мельник). Объясняется это тем, что на указанных языковых уровнях проявление коннотации наиболее очевидно. В последнее время появились исследования коннотативных особенностей художественных текстов (Н. Нешпир), ведь «через посредство коннотативной тональности компонентов рецепиенту предоставляется возможность открывать скрытые смыслы, расширять семантические рамки текста» [9, с. 66].

Использование тех или иных мифологем в художественной речи – явление традиционное, ведь эти индивидуализирующие знаки языка и речи могут нести ярко выраженную смысловую нагрузку, обладать скрытыми ассоциациями, иметь особый звуковой облик, передавать национальный и местный колорит, отражать исторический фон. Отсутствие систематизированного анализа разнообразных коннотативных оттенков мифологем в поэтической речи отдельного автора, в частности Анны Ахматовой, обуславливает **актуальность** данного исследования.

**Цель** исследования состоит в том, чтобы на основе лексико-семантического, стилистического и концептуального анализов определить коннотативные особенности мифологемы *Муза* в поэтической речи Анны Ахматовой.

Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие **задачи**:

- раскрыть теоретические аспекты проблемы коннотации в языке и речи;
- определить коннотативные особенности функционирования мифологемы *Муза* в поэтической речи Анны Ахматовой.

**Объект** исследования – коннотативная природа поэтических текстов, **предмет** исследования составляет коннотативный характер мифологемы *Муза* в поэтических текстах А. Ахматовой.

А. Ахматова начала свой творческий путь в русле акмеизма – литературного течения, возникшего в 1912 году и поставившего себе целью реформировать символизм. Ранняя группа акмеистов объединила Н. Гумилева, С. Городецкого, О. Мандельштама, В. Нарбута, А. Ахматову, М. Зенкевича (кружок «Цех поэтов»). Термин «акмеизм» (в переводе с греческого «высшая степень, вершина, цветение, цветущая пора») был предложен Н. Гумилевым и С. Городецким. По их мнению, новое направление должно обобщить опыт предшественников и вывести поэта к новым вершинам творческих достижений, выражать мужественный, твердый, непосредственный и ясный взгляд на жизнь (отсюда возникло другое название «адамизм» от «Адам»). Этим объясняется стремление акмеистов освободить литературу от тех непонятностей (мистики, теософии, оккультизма), которые культивировались символистами, и вернуть ей ясность и доступность.

Современники акмеистов давали термину и иные толкования: Владимир Пяст видел его истоки в псевдониме Анны Ахматовой, по-латыни звучащем как «акматус», некоторые указывали на его связь с греческим «акме» – «острие». Печатными органами акмеистов были журналы «Аполлон» и «Гиперборей» (в переводе с греческого «за Бореем», «за севером») – в древнегреческой мифологии легендарная северная страна, место обитания блаженного народа гипербореев. Именно в страну гипербореев отправлялся покровитель искусств Аполлон, так как гиперборейцы относились к числу художественно одаренных народов, поэтому близких богам и любимых ими. Блаженная жизнь сопровождается у гипербореев песнями, танцами, музыкой и играми, они – жрецы и слуги Аполлона. Так или иначе, интерес акмеистов к античной мифологии и литературе очевиден.

В поэзии А. Ахматовой «античный» комплекс тем, образов и сюжетов стихотворений исследован мало, хотя античные мифологемы образуют определенную идейно-тематическую группу. Наиболее распространенным является образ *Музы*, с которым традиционно ассоциируется творческое вдохновение:

*А не дописанную мной страницу –  
Божественно спокойна и легка,  
Допишет Музы смуглая рука («Уединение»)* [2, с. 78].

*Муза ушла по дороге,  
Осенней, узкой, крутой,  
И были смуглые ноги  
Обрызганы крупной росой («Муза ушла по дороге»)* [2, с. 81].

В отличие от традиционного штампа, образ *Музы* здесь приобретает определенные индивидуальные черты, которые изображены с помощью предметных реалий («смуглые» руки и ноги); иногда она покрыта «дырявым платком» и подобна беженке:

*И Муза в дырявом платке  
Протяжно поет и уныло.  
В жестокой и юной тоске  
Ее чудотворная сила («Зачем притворяешься ты»)* [2, с. 99].

Довольно часто поэтесса использует традиционные поэтические модели (*муза-женщина, муза-сестра* и подобные), которые указывают на типологическую соотнесенность ее творчества с поэтическим наследием представителей «золотого века» русской литературы, и в частности Н. Некрасова:

*Муза-сестра заглянула в лицо,  
Взгляд ее ясен и ярок.  
Муза! ты видишь, как счастливы все -  
Девушки, женщины, вдовы...  
Лучше погибну на колесе,  
Только не эти оковы («Музе»)* [2, с. 38].

Иногда этот образ приобретает новые смысловые оттенки, которые во многом определены духом времени, стремлением соотносить несоотносимые понятия, например: *Муза – обуза*:

*Как и жить мне с этой обузой,  
А еще называют Музой,  
Говорят: „Ты с ней на лугу...“  
Говорят: «Божественный лепет...»  
(«Тайны ремесла. Муза») [2, с. 191]*

Иногда даже традиционные классицистические эмблемы переосмыслены в духе эстетики акмеизма, изображены лаконично и пластично (например, *флейта* – эмблема Эвтерпы – «с дудочкой белой в руках прохладных»; *покрывало* – аксессуар Мельпомены – «*И вот вошла. Откинув покрывало...*» и др.).

Образ этот имел свое внутреннее развитие, постепенно углубляясь как художественное обобщение, о чем свидетельствует такой текстологический момент, как изменение раннего «*И дом, где муза, плача, изнывала*» на «*И дом, где Муза Плача изнывала*» в цикле «Эпические мотивы». Такая интерпретация образа весьма оригинальна, поскольку наблюдается не только переход нарицательного имени в собственное, но и образование нового образного смысла *Муза Плача*:

*Покинув рощи родины священной  
И дом, где Муза Плача изнывала,  
Я, тихая, веселая, жила  
На низком острове, который, словно плот,  
Остановился в пышной невской дельте.  
(«Эпические мотивы») [2, с. 153 – 154].*

В ранней поэзии А. Ахматовой *Муза* неожиданно становится частью любовного треугольника, причем она ревнива и не терпит соперничества с кем-либо. Например, в стихотворении «О, знала ль я, когда в одежде белой...», построенном на семантическом параллелизме, с появлением *Музы* ассоциируется смерть:

*О, знала ль я, когда в одежде белой  
Входила Муза в тесный мой приют,  
Что к лире, навсегда окаменелой,  
Мои живые руки припадут.  
О, знала ль я, когда неслась, играя,  
Моей любви последняя гроза,  
Что лучшему из юношей, рыдая,  
Закрою я орлиные глаза*

(«О, знала ль я, когда в одежде белой...») [2, с. 170].

Образ *Музы* у А. Ахматовой не всегда «жизнерадостен» – чаще он «печален» (стихотворения «Музе», 1911, «Уединение», 1914; поэма «У самого моря», 1914 и т.п.). Если в раннем творчестве А. Ахматовой *Муза* является воплощением *Эвтерпы* – музы лирической поэзии, то в позднем – скорее *Мельпомены* – музы трагедии (влияние биографических обстоятельств жизни поэтессы здесь очевидно).

С новой силой этот образ возникнет в поэзии А. Ахматовой в конце сороковых годов. Обусловлено это было известными гонениями поэтессы:

*Кому и когда говорила,  
Зачем от людей не таю,  
Что каторга сына сгноила,  
Что Музу засекли мою («Кому и когда говорила...») [2, с. 88].*

Во многом стихотворение имеет автобиографический характер, поскольку речь идет о пребывании сына А. Ахматовой, Льва Гумилева, в сталинских лагерях, то есть образ *Музы* становится социально коннотированным. Поэтому и эмоциональная тональность образа грустная:

*Веселой Музы нрав не узнаю:  
Она глядит и слова не проронит,  
А голову в веночке темном клонит,  
Изнеможенная, на грудь мою («Все отнято: и сила, и любовь»)[2, с. 84];  
Там впервые предстал мне жених,  
Указавши мой путь осиянный,  
И печальная Муза моя,  
Как слепую, водила меня («Был блаженной моей колыбелью»)[2, с. 85]*

Черты сталинской действительности раскрываются в этом образе с помощью соответствующих семантических маркеров эпохи: *страх, ночь, опальный поэт:*

*А в комнате опального поэта  
Дежурят страх и Муза в свой черед.  
И ночь идет,*

*Которая не ведает рассвета. («Воронеж»)[2, с.179].*

Здесь также прослеживаются социальные интонации. В таком произведении, как «Поэма без героя» в образе Музы убедительно воплощено идею поэзии как высшего суда, которому подчиняются все:

*Словно дочка слепого Эдипа,  
Муза к смерти провидца вела  
(«Венок мертвым. Борису Пастернаку»)[2, с. 247];*

*И пусть не узнаю я, где ты,  
О Муза, его не зови,*

*Да будет живым, невоспетым*

*Моей не узнавший любви («Я гибель накликала милым»)[2, с. 163].*

Таким образом, интерес к тем или иным мифологемам в творчестве акмеистов и, в частности, А. Ахматовой, объясняется, прежде всего, преемственностью культур, а также интересом мирового литературоведения к синтезу произведений разных стран и эпох. Большинство художественных образов и мотивов – это универсальные архетипы, которые служат благодатной почвой для выражения новых поэтических идей. Мифологема имеют особый статус – это стилистические единицы, качественно отличающиеся от апеллативов и имен собственных как элементов топонимической, антропонимической и других систем языка. Они несут на себе основную функцию текстообразующих и смысловых элементов, будучи лингвистическими генами, соединяющими этнолингвистические координаты «миф», «культура», «картина мира», «художественный текст».

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М.: Языки русской культуры, 1995. – 608 с.
2. Ахматова А. А. Сочинения в 2-х т. Т. 1. Стихотворения и поэмы / А.А. Ахматова; Вступ. Ст. М. Дудина; Сост., подгот. текста и коммент. В. Черных. – М.: Худож. лит., 1986. – 511 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли; Изд. 2-е, стереотипн. – М.: УРСС, 2001. – 416 с.
4. Беліцька Є. М. Особливості синонімії у сфері конотативних пропріальних одиниць / Є. М. Беліцька // Восточно-украинский лингвистический сборник: Сб. науч. тр. / Отв. ред. Е. С. Отин. – Вып. 10. – Донецк: ТОВ «Юго-Восток – Лтд», 2006. – 512 с.
5. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Рус. яз., 1980. – 320 с.
6. Говердовский В. И. Коннотативная структура слова / В. И. Говердовский. – Харьков, ХГУ: Вища школа, 1989. – 179 с.
7. Колшанский Г. В. Проблемы коммуникативной лингвистики / Г.В. Колшанский // Вопросы языкознания. – 1979. – № 6. – С.53-62.
8. Комлев Н. Г. Компоненты содержательной структуры слова / Н. Г. Комлев. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 192 с.
9. Нешпір Н. Конотативний компонент внутрішньої форми слова в художньому тексті (на матеріалі прози Ю.Андруховича) / Н. Нешпір // Вісник Луганського держуніверситету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2002. – № 10 (54). – С. 65-69.
10. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики языковых единиц / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 143 с.



11. Шаховский В. И. Эмотивный компонент и методы его описания / В.И. Шаховский. – Волгоград, 1983. – 98 с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Олександр Червченко** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських мов та зарубіжної літератури Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

*Наукові інтереси:* лінгвістичний аналіз тексту, перекладознавство, етнолінгвістика.

УДК 811.161.2:130.123.4

## УКРАЇНСЬКА ПІСНЯ ЯК ДУХОВНА ЦІННІСТЬ У ПОЕТИЧНОМУ МОВОМИСЛЕННІ ВІКТОРА БОЙКА

*Ольга Черненко (Харків, Україна)*

*У статті висвітлено поняття духовності як лінгвістичного й філософського поняття, яке виявляється в почуттєво-емоційній сфері поетичного дискурсу Віктора Бойка, виокремлено базові складники духовного світу особистості, сформульовано основні принципи морального існування в мовному й філософському просторі, проаналізовано вплив зовнішніх чинників на внутрішньо-душевий стан індивіда, його світовідчуття, формування цілісної життєвої позиції. Сфокусовано увагу на трансформації духовного стану самого поета як представника людства, його творчої індивідуальності, на поетичній майстерності митця. Також зроблено акценти на поетовому осмисленні дійсності, його бажанні донести до суспільства свої ціннісні орієнтири й пісню, яка визначає його власну духовну культуру. Досліджено роботу майстра з поетичним словом, його вміння вдосконалювати вірші, знаходити образи, які б зацікавили читача. З'ясовано, що духовність складає основу ества індивіда, активізує внутрішньо-чуттєві центри, сприяє формуванню морального вигляду людини. Завдяки правильній духовній організації засновується ціннісний світ особистості, її принципи й морально-етичні норми. Дослідження української пісні як духовної цінності індивіда й визначає актуальність цієї статті. За мету ми ставимо виокремлення поетичних рядків з творчого доробку поета, які характеризують українську пісню й пісню взагалі як чинник духовної, ціннісної культури особистості в мовомисленні Віктора Бойка.*

**Ключові слова:** українська пісня, філософський простір, духовне існування, внутрішньо-моральний стан, життєва позиція, поетична майстерність, лінгвістика.

**Ольга Черненко. Украинская песня как духовная ценность в поэтическом видении Виктора Бойко.**

*В статье освещено понятие духовности как лингвистического и философского, которое проявляется в чувственно-эмоциональной сфере поэтического дискурса Виктора Бойко, выделены базовые составляющие духовного мира личности, сформулированы основные факторы нравственного существования в языковом и философском пространстве, проанализировано влияние внешних факторов на внутренне душевное состояние индивида, его мироощущение, формирование целостной жизненной позиции. Прослежено по трансформацией духовного состояния самого поэта как представителя человечества, его творческой индивидуальности, сфокусировано внимание на поэтическому мастерству художника. Также сделаны акценты на поэта осмыслении действительности, его желании донести до общества свои ценностные ориентиры и песню, которая определяет его собственную духовную культуру, ибо нравственное развитие личности невозможно без формирования внутренне-чувственного мировоззрения. Исследована работа мастера с поэтическим словом, его умение совершенствовать, находить те образы, которые стали бы интересны для читателя. Выяснено, что духовность составляет основу сущности индивида, активизирует внутренне чувственные центры, способствует формированию нравственного облика человека. Благодаря правильной духовной организации основывается ценностный мир личности, ее принципы и морально-этические нормы. Исследование украинской песни как духовной ценности индивида и определяет актуальность данной статьи. Целью мы ставим выделение поэтических строк из творчества поэта, характеризующих украинскую песню и песню вообще как постулат духовной, ценностной культуры личности в мовомисленні Віктора Бойко.*

**Ключевые слова:** украинская песня, философское пространство, духовное существование, внутренне-нравственное состояние, жизненная позиция, поэтическое мастерство, лингвистика.

**Olha Chernenko. The Ukrainian Song as a Spiritual Value in Viktor Boyko's Poetic Vision.**

*The article highlights morality as a linguistic and philosophical concept that manifests itself in the emotional and emotional sphere of Viktor Boyko's poetic discourse, identifies the basic components of the moral world of the individual, formulates the main factors of moral existence in the language and philosophical space, analyzes the influence of external factors on the inner-spiritual state of the individuality, his attitude, the formation of a holistic life position. Traced through the transformation of the moral state of the poet himself as a representative of mankind, his creative individuality and focused attention on the poetic skills of the artist. Also, the emphasis is placed on the poet's understanding of reality, his desire to bring his value orientations to the society and the song that determines his own spiritual culture, because the moral development of the individual is not possible without the formation of the inner-sensual worldview. The work of*

*the master with a poetic word, his ability to improve, refine the rhyme, make poems more readable to the reader is explored. It is determined that spirituality forms the basis of the individual's personality, activates inner-sensory centers and promotes the formation of a person's moral image. Due to the proper spiritual organization, the value world of the individual, its principles and moral and ethical norms are established. Investigation of the Ukrainian song as the moral value of the individual and determines the relevance of this article. For the purpose we set the singing of poetic lines from the creative work of the poet, which characterize the Ukrainian song and song in general as a postulate of moral, valuable personal culture in the language of thought Viktor Boyko.*

*Key words: The Ukrainian song, philosophical space, moral existence, internal-moral status, life position, poetic skill, linguistics.*

Духовна сфера – це сфера інтелектуалізації людини та людства на основі духовних цінностей, їх створення, поширення та засвоєння всіма верствами суспільства [4, с.192]. Дослідженнями, що пов'язані з піснею, її походженням, розвитком, а також у лінгвістичному, мисленнєвому напрямі займалися зокрема С.Я. Єрмоленко, В.С. Калашник, М.П. Безкоровайна, Ю.В. Осичнюк, І.Ю. Набруско, А.Г. Набруско, К.Ю. Голобородько, О.О. Маленко та інші. Духовність та внутрішня культура складають основу ества індивіда, сприяють правильній внутрішньо-чуттєвій організації, формуванню психологічного стану особистості. Завдяки сформованому моральному устрою духовного світу людини засновується її ціннісний світ, принципи й морально-етичні норми. Дослідження української пісні як духовної цінності особистості й визначає актуальність даної статті.

Мета розвідки – виокремити українську пісню як духовну цінність у мовомисленні Віктора Бойка.

Об'єкт дослідження – творчий дискурс поета.

Предмет – морально-духовне світосприйняття митця слова.

На думку М.П. Безкоровайної, світ людського буття – це насамперед світ цінностей. У системі ціннісних пріоритетів, як у дзеркалі, відбивається стан духовного багатства індивіда, ступінь цивілізованості та рівень культури. Духовність же – це специфічна людська якість, яка формується в процесі усвідомлення і сприйняття нових суспільних норм і цінностей [1, с.59-61]. Цінність передусім має значення у своїй духовній спрямованості. Це зумовлено процесом соціокультурного життя. Адже, виокремившись з усього світу свідомістю, людина виявилася здатною до духовного ціннісного життя [4, с.73]. У житті та творчості Віктора Бойка окреме місце в духовному ціннісному житті особистості належить пісням, бо завдяки ним відбувається формування духовно розвиненого індивіда, актуальними для поета були й залишаються засоби вираження власних почуттів – це й любов до музики, яка просякнута сумом: «Дайте скрипку мені - // Й, може, літ через п'ять // Засумують пісні, // Що не кожна – моя...»[2, с.7]; й зіставлення музики з весняною сівбою у відповідних рядках: «...І то дарма, що камерності мало, // Й тональності, хоч вуха затикай, // Зате на пів землі концертна зала, // А там з-за обрію сімба гука...»[2, с.13]. І шанобливе ставлення до хліба, й метафоричне порівняння класичної музики з плеканням сонячного колосся, яке в майбутньому стане хлібом: «... // Як не штукарствуй, як не кидай рими, // А тільки тут пірнаєш серцем вглиб, // Народжуються тут вагомо й зримо // Симфонії і хліб.» [2, с.13]. Поряд зі священним хлібом існує музика не тільки зовні, але й внутрішньо.

**Пісня** у творчості митця стає символом моралі й чесності, виражає внутрішньо-емоційні, душевні почуття людини, є невичерпною для особистості: «Я біг до лісу, втамувавши шал, // А груди розривалися од пісні - // І ліс дзвенів, немов моя душа, // І озивавсь луною на узліссі. // Просилась пісня в тисячу весіль, // А угорі, хоч утікай від себе, // Галяви, мабуть, із усіх лісів // Не втрималися і злетіли в небо»[2, с. 8]. Тут і незрима, відчайдушна любов митця до людей, у його рядках кожна постать порівнюється з сонцем, з хлібами, з піснями: «**О люди добрі** із мого села, // ні, ні, не принци і не ворожбити, // робота вічна в вас живе й жила, // її робити й не переробити. // **Високі й сонцеликі, як хліба,** // таким не гріх і в ноги поклонитись. // Хоч сивина у косах і чубах, // любити вам і не перелюбити. // Дозвольте слово мовити мені, // Америк я не буду відкривати. // **О – люди добрі, ви – мої пісні! Співати вас і не переспівати!**»[3, с.11]; // «У хлібі все: **і пісня і надія,** // І в серці щем, тривожний щем зроста, // Бо всяке чесно виконане діло // оцінюється хлібом неспроста» [2, с.14].

Розуміння цінностей як ідеалу, який виводить за межі наявної даності, дає змогу збагнути надособистісність цінностей, володіти їх енергією, що уможлиблює виконання функції вищого критерію для орієнтації у світі й основи для особистого самовизначення. Отже, розвиток системи цінностей передбачає імператив морально-духовного вдосконалення [5, с.79]. Тому звичайна людська щирість звучить у поетичних рядках від імені школяра, який тільки поринає в шкільне життя і є відкритим, довірливим, чесним із самим собою, бо для нього перший раз піти до школи не просто свято, а визначна подія в житті: *«Сьогодні небо хай не хмариться, не хмариться, // і день нехай свої виспіває пісні, // бо я по вулиці іду, // іду з буквариком, // і навіть осінь, // навіть осінь посміхається мені»* [3, с.17].

На думку філософів В. Г. Кременя, В. В. Ільїна – духовне життя суспільства – надзвичайно широке поняття, що включає багатогранні процеси, явища, пов'язані з духовною сферою життєдіяльності людей. Це сукупність ідей, поглядів, почуттів, уявлень, процес їхнього виробництва, розширення, перетворення суспільних, індивідуальних ідей у внутрішній світ людини. [4, с.193]. Вчені визначають, що духовність – світ ідей, цінностей, мудрості та творчості національних геніїв [5, с.193]. Вони також наголошують, що «духовне життя суспільства охоплює світ ідеального (сукупність ідей, поглядів, гіпотез, теорій) разом з його носіями – соціальними суб'єктами – індивідами, народами, етносами. У зв'язку з цим доречно говорити про особисте духовне життя окремої людини, її індивідуальний духовний світ, духовне життя того чи іншого соціального суб'єкта – народу, етносу або суспільства в цілому. Основу цього життя становить духовний світ людини – її духовні цінності, світоглядні орієнтації. Тому духовне життя – це завжди єдність індивідуального і суспільного, яке функціонує як індивідуально-суспільне» [5, с.194].

Вікторові Бойку ж не чужі й спогади про сільське дитинство, де дерев'яний півник на даху хати нагадує про щось рідне, буденне, але таке справжнє: *«Я сів писати сонета про жар-птицю. // Співа, мовляв. І пір'я золоте... // Та сіре щось виходило, не те, // а я чекав, що слово заіскриться. // А я дивак у подумках шукав // пісень заморських недосяжний скарб, // і лиш про них його хотів спитати, // він заспівав, повірите мені? // Куди отим усім заморським птахам. // Півні співають. Чуєте? Півні»* [3, с.32]. Мовомислення творця художнього слова зорієнтоване на те, що будь-яка людина або тварина задумується про швидкоплинність життєвого часу й неминучість смерті, від того й пісні виходять сумні та тужливі, майже безпорадні: *«Вишивала рушник // Солов'ями, а ті не співали, // Наче пісня умерла, // Наче зовсім її не було»*[2, с.6]; так і лебідь, навіть помираючи, співає свою останню пісню: *«...Ви бачили, як лебідь помира? // І пісню прямо з серця вириває? // Але життя для нього вже немає, // Бо в цілм світі – сам! // О ні! І навіть крил не жаль, // І навіть пісні, що зовсім остання»* [2, с.18]. Наявні в поезіях і слова із семантикою патріотизму, які свідчать про те, що справжній поет не має права померти, а повинен словом або піснею доносити свої переконання до кожного окремого індивіда та спільноти в цілому: *«І лиш на смерть не вистача поетів, // Й серед слизьких гадючих плетив, // Кривавиться їх пісня, та не вмере. // ...В гарячім світі гупають серця // Моїх людей: я з ними йшов до світла, // Бо пісня в них моя, як кров у венах, // Палахкотить і не згаса, // Та прапор червонішає, ясніє. // ...Я їх вогонь у пісню перелив – і стало на усе мене відразу: // На сміх і глум, // На горе і любов, // На смуток і хвалу, // На віру і спокуту, // І лиш на смерть мене не вистачає, // Для всіх померти – я не маю права* [2, с.22]. Ці рядки з монологу Пабло Неруди яскраво уособлюють прагнення поета донести до народу свою шану, любов та повагу. Віра митця в те, що пісня є вічною цінністю для українців беззаперечна, бо з нею пов'язані найдорожчі події в житті людини, моменти народження та смерті, весільні свята й інші важливі миті: *«Я не умру, коли схочеться смерті. // Я не умру, коли спиниться серце // Я не умру, коли прийдете пізно. // Я не умру, бо звучатиме пісня»*[3, с.25]. Бере Віктор Бойко й до уваги повоєнні часи, наслідки тих часів і досі в пам'яті людства, а спомини про війну – жахливі, але тим не менше пісня допомагала вижити тоді, не дає померти й тепер: *«Співає хтось, // ой лишенько мені! // Іздалеку не розібрати слів... // То знов старий. // А він же на війні... // А це сини. // І я поміж синів. // Мені вже не заснути все одно - // Пісні мене під руки заберуть... // Свої позабувалися давно. // Співаю їхні, // страшно, як помруть»* [3, с.28]; *«Лиш біда, коли вріжуть «Яблучко» // Гармоністи, наче на зло, // Так болять тоді ноги дядькові, // Десь*

загублені під Орлом» [2, с.5]; *«І раптом пісня, пісня вироста. // Знайомий голос – компаньєро // Твоя гітара, о твоя гітара! Хара! // Мені не можна кинути поста»* [3, с.3].

О.О. Маленко вважає, що художнє слово як семантично відкритий вербальний знак можна розглядати в кількох аспектах його функціонування в тексті: **філософсько-естетичному**, тобто світоглядні й художньо-естетичні засади мовної організації поетичного тексту; **психологічному**, у межах якого поетична мовотворчість є лінгвокреативною діяльністю митця, який кодує в тексті певні цінності буття; **етноментальному**, де закладено базові концепти художньої етносвідомості, що із часом втілилися в національні образні стереотипи; власне **лінгвістичному**, який актуалізує лексико-семантичний, граматичний, словотвірний, стилістичний потенціал художнього слова в умовах відповідного контексту [6, с.23-24]. У цьому сенсі поетичне слово Віктора Бойка цілком потрапляє під таку характеристику. У його текстах простежуються й замальовки, пов'язані з порами року, натякаючи на розквіт життєвих і духовних сил навесні: *«Весна приходить в мене піснею – і я струмую, як вода. // Спішу сягнути аж до коренів, // по краплі в землю увійти. // Адже це справді таки здорово, // коли віддати можеш ти! // І все в тобі весною сповнене, // бо ти – найкровніша рідня // шаленій, бунтівливій повені // цього березового дня.»* [3, с.12]; цвітіння внутрішнього світу, який символізує літо в душі: *«І хочеш повести мене в гаї, // де, мабуть, вже солодшають суніці, // а вранці – райдужно роса іскриться // й ніколи не змовкають солов'ї...»* [3, с.34]; мотиви грядущої осені, як середини життя: *«І криниця все співала, // І ходив тремтливий місяць // понад нею та без неї. // І хотіла стати пісня // човником з легким весельцем. // Місяць – скибка помаранчі.»*

[3, с.35]; і нарешті, зима як символ старіння, певного підбиття життєвих підсумків, мудрості й близькості закінчення земного шляху: *«І падав сніг. Пухкий, лапатий. // Спішиш сховати чорноту, // так, певно, складність простоту // спішиш від скептиків сховати. // Громами світ пропахне білий... // Крізь цей далекий сніг тоді // я вже натруджено і зріло // побачу мудрість в простоті.»* [3, с.33].

Отже, у підсумку виявляється, що духовні цінності й істини з часом не змінюються й формуються зі становленням морально-етичного уявлення людини про світ. А безкінечність та щирість, української пісні, любов соціуму до її краси й милозвучності, здатність передавати найщиріші почуття й за допомогою мовних засобів впливати на духовний та морально-почуттєвий стан особистості, роблять її неповторною й вічною цінністю для українського народу в усі часи. Її спроможність нести у світ щось добре й позитивне буде на нашу думку актуальним і в подальшому. Подальші дослідження сприятимуть більш ширшому розгляду розвитку, трансформації й вдосконалення творчого мовомислення Віктора Бойка.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безкоровайна М.П. Духовні цінності молоді на сучасному етапі розвитку українського суспільства / Соціологічні дослідження: збірник наукових праць, Луганськ, 2006. – №6. – 208 с.
2. Бойко В.С. Дебют. Пролог. Поезії. – Х.: Прапор, 1976. – 23с.
3. Бойко В.С. Земні турботи: Поезії. – Х.: Прапор, 1978. – 39 с.
4. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г. Кремень. – К.: Т-во «Знання» України, 2010.- 520 с.
5. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2010. – 576 с.
6. Лінгвістичні аспекти мовної комунікації: функціонально-прагматичний, семантичний та когнітивний параметри досліджень: Матер. міжнар. конф. – Горлівка: Вид-во ГДПШМ, 2008. – 224с.
7. Маленко О.О. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук: Спеціальність 10.02.01 – українська мова. – К. 2011. – 36с.
8. Новейший философский словарь: 2-е изд., переработ. и дополн. – Минск: Книжный Дом, 2001. – 1280 с.
9. Риккерт Г. Философия жизни. – Минск: Харвест, 2000. – 240 с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ольга Черненко** – аспірант кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди.

*Наукові інтереси:* лінгвістика, лінгвоестетичні виміри духовних цінностей, аксіологія, ціннісно-філософські орієнтири особистості.

## ПОЛІКРИТИКА ТЕКСТІВ НЕХУДОЖНІХ СТИЛІВ



УДК 94 (476:495) (043.3)

ПИСЬМЕННОСТЬ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО  
КАК ЕВРОПЕЙСКИЙ ФЕНОМЕН  
(О КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ ВОСПРИЯТИЯ  
«ПРАЖСКОЙ» БИБЛИИ ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ)

Томаш ГОСКОВЕЦ (Прага, Чехия)

В статье рассматривается роль «Пражской библии» (1517) Франциска Скорины в развитии европейской письменности. Библия получила признание далеко за пределами Великого княжества Литовского. Книга как образец культурно-исторического контекста интерпретируется в рамках жанра *exemplum*, имеющего общеевропейскую ценность. Автор статьи обрисовывает географическую и культурно-историческую европейскую панораму, которая складывалась в течение многих веков. Большую роль в культурно-образовательном развитии сыграли как государство, так и римско-католическая и греческая ортодоксальная религиозные конфессии. Особое внимание уделено письменности Великого княжества Литовского с акцентом на её жанровую парадигму и языковое разнообразие. Автор выделяет рутенский язык как ключевой в письменных текстах, который функционировал наряду с церковнославянским, польским и латинским. Литовский язык не имел такого широкого применения. Существующие в то время библийные и светские (политические, исторические, юридические и пр.) тексты оказали большое влияние на развитие культуры в целом и письма в частности во многих европейских странах. Перевод «Библии» Франциска Скорины получил признание в Чехии и Италии, странах, где жил автор, но не в самой Литве.

**Ключові слова:** Великое княжество Литовское, европейская ренессансная литература, Пражская Рутенская Библия Франциска Скорины, общая филология, функциональная лингвистика, функциональные языки, Пражский центр функционального структурализма

**Томаш Госковец. Письменность Великого княжества Литовского как европейский феномен (по культурно-историчне сприйняття «празької біблії» Франциска Скорины).**

У статті йдеться про роль «Празької біблії» (1517) Франциска Скорины для розвитку європейського письменства. Біблія отримала широке визнання на тогочасних європейських теренах. Твір як зразок культурно-історичного контексту тлумачиться в параметрах жанру *exemplum*, що має загальноєвропейську цінність. Автор статті окреслює географічну та культурно-політичну панораму європейського ареалу, яка утворювалася впродовж багатьох століть. Неабияке значення в культурно-просвітницькому руху мали як держава, так і римско-католицька й грецька ортодоксальна релігійні конфесії. Особливу увагу приділено письменству Великого князівства Литовського з акцентом на жанрову парадигму й тематику тогочасних текстів та їхнє мовне розмаїття. Автором зазначається, що рутенська мова функціонувала як домінуюча у писемних доробках поряд з церковнослов'янською, польською та латинською. Натомість литовська мова не мала такого широкого застосування. Існуючі у той час біблійні та світські (політичні, історичні, законодавчі тощо) тексти неабияк вплинули на розвиток культури в цілому та письма зокрема широкого кола європейських країн. Зазначається, що переклад «Біблії» Франциска Скорины був визнаний у Чехії та Італії, але не у Литві.

**Ключові слова:** Велике князівство Литовське, європейська ренесансна література, письменність, Празька Рутенська Біблія Франциска Скорины, загальна філологія, функціональна лінгвістика, функціональні мови, Празький центр функціонального структуралізму.

**Tomáš Hoskovec. Literary Production of the Great Duchy of Lithuania as a European Phenomenon.**

*Towards the cultural-historical context of Francisk Skorina's Prague Ruthenian Bible (1517)*

The Great Duchy of Lithuania is delimited as a particular cultural-historical space, and opposed to the neighbour states: Poland, Muscovy, Prussia, Livonia. Consequently, the XVI<sup>th</sup> century literary production of the Great Duchy of Lithuania is exposed as a set of text corpora, which are characterized by their genres, topics, and functional languages; the main customers of the literary production were then the State and the Church, both Roman Catholic and Greek Orthodox, the prevailing functional languages being Church Slavonic, Ruthenian, Latin, and Polish, but not Lithuanian. Under such circumstances, literacy and reading habitude of the inhabitants of Lithuania are discussed. Finally, Francisk Skorina's Bible translation is explained as a gesture which, at that time, would have been greeted in Czechia and, perhaps, Italy (both countries lived in by Skorina), but hardly in Lithuania.

**Key words:** Great Duchy of Lithuania; European Renaissance literature; Ruthenian language; Francisk Skorina; Prague Ruthenian Bible; encompassing philology; functional languages; functional linguistics; Prague centre of functional structuralism.

Культурно-историческое явление пятисотлетней давности, как Библия Франциска Скорины, требует соблюдения культурно-исторической дистанции. Не следует пытаться связывать явление и сопряжённые с ним места и личности с современными государственными национально-культурными образованиями: это поддержало бы их интерпретацию своей истории, являющуюся, несмотря на направленность на прошлое, артефактом настоящего; само по себе явление, таким образом, будет восприниматься как недоступное остальным культурное наследие определенного государства. Наша задача как филологов и историков заключается в том, чтобы постичь явление в рамках его собственного контекста и, таким образом, сделать его доступным всему человечеству как *exemplum*. *Exemplum* – это литературный жанр, благодаря которому и в рамках которого возникла история, и в настоящее время нет причин от него отказываться: человечеству до сих пор необходимы *exempla* отваги, созидательности, тяги к познанию.

Конечно, человечество в целом – это фикция: человека необходимо воспринимать в рамках конкретной культурно-исторической среды. Есть культурные области, между которыми существуют различные взаимосвязи и различные способы коммуникации. Одной из важных культурно-исторических областей является Европа. Именно применительно к Европе можно говорить о наличии исторически подтверждённой заинтересованности в чужом и ином, которая положила начало истории как стремлению понять конкретного человека в конкретной ситуации. Перед нами, современными европейцами, встаёт серьёзный вызов: научиться воспринимать европейскую литературу как общее культурное пространство, в котором жанры, техники и темы переходят с места на место, из языка в язык, всегда приобретая в процессе специфический облик. Пытаться проецировать на прошлое современные конструкции – это малопродуктивный подход, исследование взаимосвязи различных конструкций в пределах соответствующей исторической эпохи, напротив, может оказаться чрезвычайно плодотворным.

«Библия руска» доктора Франциска Скорины была издана в Праге пятьсот лет назад. Это событие имело как определённые причины, так и определённые последствия. Так или иначе, основным культурно-историческим контекстом восприятия Библии Скорины является контекст Великого княжества Литовского: Скорина, несмотря на то, что в разное время проживал в разных частях Европы, был подданным именно этого государства, и именно населению этого государства была Библия предназначена, пусть и получила известность далеко за его пределами. Цель данной лекции, которой я имею честь открыть международную конференцию, организованную в Праге по случаю этой знаменательной годовщины, состоит в том, чтобы предложить объективно и нейтрально поданный контекст данного явления, подчеркнув его универсальность: лекция попытается преподнести Скорину как исторический пример для Европы и человечества.

Нейтральность будет достигнута следующим образом: государственные образования, ограничивающие рамки исторического контекста, будут определены на основании событий и политических сил соответствующей эпохи – безотносительно к их позднейшим истолкованиям (они, безусловно, тоже являются заслуживающим внимания предметом исторического исследования, однако это уже самостоятельная тема); письменность этих государств будет подана как корпус текстов, отобранных на основании определённых критериев – безотносительно к исторической проекции национальных литературных традиций, которые сформировались намного позже. Великое княжество Литовское как государственное образование чётко определяется двумя датами: 1236-1795. В 1236 году к власти приходит литовский князь Миндовг, который завершил процесс объединения (то есть завоевания) литовских племён. О силе построенного Миндовгом государства говорит даже не столько то, что в 1253 году он был коронован как король папским легатом, сколько обстоятельство, что после того, как в 1263 году он был убит вместе со своими двумя взрослыми сыновьями, Литва не распалась, а осталась единой. В 1795 году было Великое княжество Литовское окончательно ликвидировано согласно третьему, последнему разделу Речи Посполитой. Территория литовского государства на протяжении веков значительно менялась, однако представление о литовской государственности оставалось неизменным:

при присоединении новых территорий, которые ранее принадлежали другим государствам (это относится как к Киевской Руси, так и к Ливонии) никогда не было речи о восстановлении старой государственности или о продолжении её традиций (несмотря на то, что сохранившаяся инфраструктура, доставшаяся Литве, активно использовалась); при объединении с другим государством (абстрагируемся от факта наличия вассальных отношений между Миндовгом и папой римским – это обстоятельство касается только польского королевства) всегда было закреплено в договоре – а ещё в большей степени в политико-административной практике – обстоятельство сохранения и развития литовской государственности в рамках определённой территории, что подтверждают заключённые польско-литовские унии: Кревская (1385), Городельская (1413), Люблинская (1569); литовская государственность была аннулирована только польской конституцией 1791 года – первой конституцией на континенте –, которая, однако, никогда не вступила в силу.

Взглянем теперь на соседние государства, которые были историческими соперниками Великого княжества Литовского. На западе эту роль играла Польша, существовавшая в период с 966-го по 1795-й год: в 966 году польский князь Мешко I женился на чешской принцессе и принял христианство, чем включил свою страну в состав Европы в культурнополитическом смысле (до его правления существование Польши оставалось для Европы по сути незаметным); в 1025 году его сын Болеслав Храбрый получил наследственный королевский титул (в отличие от Литвы, которая со смертью Миндовга королевский титул потеряла). Польша прекратила своё существование в том же году, что и Литва – на основании того же документа. Польское государство с момента своего возникновения занимало определённую территорию, и планомерно, пусть и с переменным успехом, её расширяло.

Восточным соседом Великого княжества Литовского была Московская Русь – государственное образование, которое довольно трудно описать с помощью одной символической даты: формирование московской государственности – это длительный процесс, который завершился уже после смерти Ивана IV Грозного (1584) в период правления Бориса Г одунова, когда московская митрополия получила статус патриархата (1589). С ретроспективной точки зрения можно выделить несколько символических дат: 1547 (венчание на царство Ивана Грозного), 1480 (возникновение формулы «Москва – третий Рим» в период правления Ивана III); с проспективной – весь процесс становления независимости, а позднее и гегемонии Московского княжества, который начался в годы правления Ивана I Калиты (1325-1341) – неустойчивый период, полный перемен. Очевидно, что данный процесс сопровождало представление современников о том, что Московская Русь является продолжателем государственных и религиозных традиций Киевской Руси (речь о политических конструкциях XIV – XVI века), однако его завершение наоборот принесло полное исчезновение всех тех черт культурной, политической и религиозной жизни, которые были для Киевской Руси характерны.

На севере и северо-западе Великое княжество Литовское разделяло две географически и культурно близкие земли, имевшие в определённый период тенденцию к политическому объединению. На западе находилась Пруссия, на севере – страна, которая в старших латинских источниках обозначается или как Ливония, или как Терра Мариана. В обеих этих землях латинская Европа основывала епископства и города и в каждую направляла отдельный рыцарский орден. Оба ордена в 1237 году сливаются, чтобы объединённый Тевтонский орден мог эффективнее сражаться с Литвой: она, однако, не только выдержала натиск, но и расширила в боях с ним свои владения. Государственная структура обеих территорий определилась позже, причём в разное время. Сперва в Пруссии: в 1466 году (Второй Торуньский мир) Тевтонский орден окончательно подчинился польской короне: часть его территории была присоединена к Польше напрямую (Королевская Пруссия), часть стала польским вассалом (герцогство Пруссия). Вассальная часть Пруссии с 1525 года перестаёт быть теократической: великий магистр ордена становится герцогом, рядовые рыцари – придворными. Прусское герцогство было не только первым европейским государством, принявшим лютеранство, но и своеобразной политической лабораторией: новоиспечённый

герцог, бывший магистр, советовался по вопросам государственного обустройства напрямую с Лютером; формально, однако, герцогство оставалось вассалом католического польского короля до 1772 года (первый раздел Речи Посполитой). Политическое развитие другой половины Тевтонского ордена происходило подобным образом, но с иным результатом: в 1561 году великий магистр упразднил орден и принял лютеранство в надежде получить всю Ливонию в качестве феода от великого князя литовского. Его план оказался неуспешным: магистру досталась только часть территории (герцогство Курляндия, 1567-1795), оставшиеся ливонские земли были прямо присоединены к Литве. Несмотря на это, большую часть данной территории великое княжество по сути не контролировало: постепенно ей овладевает Швеция (1561, 1621, 1629), потом Москва (1710, 1721, 1772), эпизодически также вмешивается Дания (1559-1645). Де факто здесь существовали различные зависимые и независимые государственные образования, относящиеся к разным культурам.

Теперь обратимся собственно к письменности Великого княжества Литовского, иначе говоря, к корпусам, сформированным на основании определённых критериев. Основным критерием является следующее: текст обязательно должен предназначаться политическим элитам (светским и духовным) данного государства или же его населению, при этом не имеет значения, на территории какой именно страны он возник. Сформированный таким образом корпус свидетельствует о жанровой дифференциации, причём как положительно (жанры, существование которых хорошо документировано), так и отрицательно (жанры, которые не документированы вовсе). Жанровая дифференциация тесно связана с дифференциацией языковой: письменность функционировала на нескольких языках, при этом конкретный жанр предполагал использование конкретного языка.

Основными языками письменности великого княжества были рутенский, церковнославянский, латинский, позже польский (пришёл на смену рутенскому), изредка литовский; дополнительно, в качестве исключения – немецкий, татарский и хазарский/караимский. Хотелось бы обратить внимание на то, что во времена Скорины литовский язык использовался всеми социальными слоями, в том числе и при великокняжеском дворе, но исключительно как разговорный – никому и в голову не приходило на нём писать. Высокопоставленные представители литовских элит воспринимали тексты, написанные на рутенском, как написанные на своём родном языке. Рутенский письменный язык был вариантом языка, на котором говорило славянское население великого княжества.

Сперва разберём жанр официальных документов, которые в Литве собирались в специальном архиве под названием «литовская метрика» - она велась приблизительно с конца XIV века до прекращения существования литовского государства в конце XVIII века (сохранилось 622 тома). Основным языком метрики был рутенский, с XVII века - польский. Достоверно известно, что с начала XVI века регулярно изготавливались различные списки метрики.

Следующий жанр, имеющий государственное значение – это литовские летописи. Наш корпус включает не все летописи, возникшие на территории Литвы, а только лишь те, которые имеют отношение к литовской государственности. Это связано с тем, что в XIII-XIV веках, когда Литва присоединила значительную часть территории бывшей Киевской Руси, в пределах её владений всё ещё возникали летописи, продолжавшие старую киевскую традицию. Эти хроники содержат упоминания в том числе и о Литве, однако Литва в то время к этому относилась безучастно. Ситуация начала меняться в XV веке в связи с развитием литовско-польских отношений, а также в связи с обострением соперничества между Литвой и Москвой. В середине XV века появляется краткая литовская летопись, в полной мере отражающая перспективу литовского государства, позднее, в первой трети XVI века, практически одновременно возникают средняя и пространная литовские летописи – все на рутенском языке, последняя, кроме того, на латинице.

В 1468 году издаётся первый литовский свод законов, весь последующий XVI век ведутся активные работы по кодификации права, результатом которых стали статуты Великого княжества Литовского в трёх редакциях (1529, 1566 и 1588) – это тексты, которые с



точки зрения своего объёма и содержания представляют собой уникальное в рамках Европы явление. Статуты также были написаны на рутенском языке.

Само по себе количество текстов, относящихся к этим трём жанрам, подтверждает, насколько развитой была письменность Великого княжества Литовского в XVI веке. Это означает, что в Литве существовало немалое количество образованных людей, которые работали с данными текстами на профессиональной основе. Эти же самые люди читали и развлекательные произведения: в XVI веке в великом княжестве было издано несколько десятков рутенских переводов средневековых рыцарских романов, которые читало высшее и низшее дворянство, а также мещане. В числе этих переводов были все известные в Европе циклы: античный (Алекسانдреида), бретонский (Тристан и Изольда), византийский (Ба- вон). Это тексты, которые принесли с собой в XV веке сербские и болгарские монахи, бежавшие в Литву перед лицом турецкой угрозы. Данный корпус примечателен в первую очередь тем, что доказывает способность литовской письменности воспринимать импульсы извне. Несмотря на это обстоятельство, нам неизвестно о существовании какой-либо прозы с местной, литовской тематикой: литовские летописи изображают множество волнующих событий, и делают они это авторитетно, для того, чтобы всем было известно об обстоятельствах произошедшего, а не для того, чтобы читатели могли получить какое-то эстетическое удовольствие. Точно так же нет никакого подтверждения существования какой-либо местной, литовской переработки иностранных сюжетов, которая была бы написана на рутенском языке.

Удивляет и отсутствие каких-либо личных жанров, однако они по своей природе таковы, что довольно сложно определить, действительно ли данные тексты никогда не существовали, или же просто не сохранились. Исключением являются воспоминания Фёдора Евлашовского (1546-1619?) на рутенском языке, написанные не для издания, а для сохранения семейной памяти, которые были случайно обнаружены во второй половине XIX века – трогательное свидетельство религиозной терпимости в Литве. В силу особых обстоятельств также сохранилось личное повествование другого литовского дворянина, намного более влиятельного, чем Евлашовский. Николай Христофор Радзивилл по прозвищу Сиротка (1549-1616) был сыном литовского магната Николая Радзивилла Чёрного (1515-1565), главного представителя литовского кальвинизма. В 1567 году, после смерти отца (поэтому Сиротка), перешёл под влиянием иезуитов в католичество. В 1582-1584 годах совершил паломничество в Иерусалим, которое подробно описал в письмах на польском языке, адресованных своему духовнику-иезуиту. Эти письма позже (1601) были опубликованы на латинском языке и прославились как путевые записи: письма были неоднократно изданы в различных переводах во многих европейских городах. Первоначальная причина их публикации, однако, заключалась в том, что текст должен был послужить жестом католической реформации в духе политики иезуитов в Литве: уважаемый дворянин подаёт пример остальным.

Литовское национальное движение долго задавалось вопросом, почему в средневековой Литве, которая обладала высоким дворянством, могучими воинами, королевским двором и рыцарскими дружинами, не появилось ни придворной поэзии, ни героического эпоса. Нет никаких следов существования таких текстов - ни на литовском языке, на котором разговаривали в средние века при дворе, ни на рутенском, на котором писали. Однако если присмотреться повнимательнее, в XVI веке можно найти большое количество текстов обоих жанров – на латинском языке. Наиболее выдающимся придворным поэтом Литвы был испанец Петр Ройзий (придворный советник, каноник кафедрального собора в Вильно); в XVII веке Литву прославил своей лирикой поляк Матей Казимир Сарбевский (преподаватель Виленского университета). Эпоха литовского героического эпоса, содержащего порядка десятка произведений, начинается в 1516 году ранневозрожденческим текстом *Bellum Prutenicum* (Ян Вислицкий) и заканчивается в 1606 году барочным *Carolomachia* (Лаврентий Боев) – произведением, оказавшим влияние на последующие барочные тексты, писавшиеся сперва на латинском языке (о сражениях с

турками), а позднее на польском (о сражениях со шведами, о славе великих князей литовских).

Испытывая гордость за свои рутенские хроники и другие тексты государственного значения, Литва даже организывает официальные переводы на латинский, чтобы похвастаться перед Западом: *Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuaniae* (начало XV века).<sup>1</sup> К этому же периоду относится посещение делегацией жемайтских бояр

Констанцкого собора, которое сопровождалось письмом на латинском языке (текст был зачитан перед папой римским Мартином V) и политическая переписка между польским королём Ягайлой и великим князем литовским Витовтом с одной стороны и императором Священной Римской империи Сигизмундом с другой. Политическая цель всего этого ясна: Литва пытается в глазах латинского мира сформировать образ надлежащего христианского государства. На латинский язык также были переведены первые две редакции литовских статуты: переводом первой редакции пользовалась королева Бона Сфорца, по происхождению итальянка, переводом второй – венгр Стефан Баторий.<sup>2</sup> Вскоре все три редакции статуты были переведены и на польский язык, на котором издавались неоднократно. Третья редакция, пережившая само Великое княжество Литовское и действовавшая на его бывшей территории до 1840 года, была в период своего действия дважды переведена на русский язык, язык московского государства, и один раз на немецкий.

В то же время литовское государство заботится о своём «медийном образе» при освещении актуальных событий - поляк Эразм Циолек Витело (*Erasmus Vitellius*) издал в Риме написанное в Вильно обращение к папе Александру VI,<sup>3</sup> некий Якуб с гуманистической фамилией Пизо (*Piso*) опубликовал письмо о войне Литвы с Москвой (вероятнее всего, в Риме около 1514 года), в 1524 году в Кракове с большой оперативностью преподносится радостное известие о победе над турками.<sup>4</sup>

Литва отдаёт себе отчёт в том, что она представляет интерес для европейца эпохи Возрождения, который, соединив светское любопытство с религиозным пылом, в некоторых случаях и с политико-идеологическими интересами, изучает балтийское язычество, размышляет о происхождении славян или о мировой истории в общем (*Энеа Сильвио Пикколомини 1477, Герард Меркатор 1595, Ян Ласицкий 1582 и 1615, Матвей Меховский 1517, Марцин Бельский 1551*), поэтому в XVI веке литовское государство организует составление новых изложений литовской истории и реалий, которые писались сразу на латинском (*Михалон Литвин, Августин Ротундус, Рейнгольд Гейденштейн*),<sup>5</sup> а также на польском (*Матей Стрыйковский*)<sup>6</sup> или на обоих этих языках одновременно (*Александр Гваньини*),<sup>7</sup> поскольку Польша была главным партнёром, политическим близнецом, но в то

<sup>1</sup> Собственно, это самая старшая сохранившаяся редакция первой литовской летописи, известной как краткая летопись.

<sup>2</sup> Латинский перевод второй редакции (1576) Август Ротундус, один из составителей статуты, снабдил историографической работой *Eritome principum Lithuaniae*. Кроме того, Ротундус, литовец, был сторонником того, чтобы латинский язык был принят за наивысшую форму литовского языка - это означало, что вместо рутенского письменным языком должен был стать латинский.

<sup>3</sup> По случаю коронации великого князя литовского Александра (1492-1506) в качестве польского короля. Формально польский король был вассалом папы римского (в данном случае также тёмкой). Речь подчёркивала, что Польша является оплотом христианства и европейской культуры на востоке, и защищает Европу как от Турции, так и от Москвы.

<sup>4</sup> Битва произошла 02.07.1524 в Галиции. Автор, Николай Гуссуянский, утверждал, что целое стихотворение (174 строки, 87 элегических дистихов) написал за один день. Титульная страница была украшена четверостишием автора по имени Матис Пирсеруис Силезиус.

<sup>5</sup> Михалон Литвин (*Michalo Lituanus*, (у 1490 - =1560) - псевдоним высокообразованного литовского дворянина, работавшего в канцелярии великого княжества и участвовавшего в дипломатических переговорах в Москве и в Крыму; 10 частей его исторического трактата «О нравах татар, литовцев и москвитян» были изданы посмертно в Базеле. Августин Ротундус (1520-1582), по Происхождению поляк, был секретарём великого князя Сигизмунда I Старого и войтом Вильно. Получил от государя поручение написать историю Литвы, оригинал которой не сохранился, известны только некоторые отрывки в немецком переводе. Рейнгольд Гейденштейн (I 1620) - померанский немец, получивший польское подданство, был секретарём польского канцлера Замоиско- го и самого короля Стефана Батория. На основании материалов, полученных прямо от них, составил подробное описание войн с Москвой.

<sup>6</sup> Эта работа, литовская как по происхождению, так и своей направленностью, задумывалась как противовес по отношению к польским трудам современников и предшественников, которые о Литве отзывались или с открытой неприязнью (Ян Длугош, Марцин Кромер, Станислав Сарницкий), или с недостаточной приязнью (Марцин Бельский).

<sup>7</sup> Гваньини (1538-1614) - итальянец, который за военные заслуги получил в 1571 году литовское подданство. Этим он напоминает Стрыйковского (1547 - = 1590), сына польского гемана, состоявшего на военной и дипломатической службе у литовских магнатов, которого позднее жемайтский епископ Гедройц назначил своим каноником.

же время и соперником Литвы. Вершиной этого процесса стала двухтомная история Литвы, написанная ректором виленского университета Альбертом Вилюк-Кояловичем (1650, 1669), которая в Европе являлась главным и по сути единственным источником знаний о Литве до 1839 года, в котором Иоахим Лелевель издал в Париже первую современную литовскую историю.<sup>1</sup>

Параллельно с историографией в великом княжестве развивался также жанр политического диспута (Августин Ротундус, Андрей Волан).<sup>2</sup> Волан, который точно так же, как и Ротундус, был «gente Polonus, natione Lituanus», писал не только политические, но и религиозные диспуты. Он представлял кальвинистское меньшинство в государстве, где великокняжеский двор был католическим, как и этнические литовцы, а славянское население православным, и где удалось установить грекокатолическую церковную унию. Эта ситуация создавала условия для развития ещё одного жанра – религиозной полемики.

Одной из политических особенностей Литвы был при этом последовательный отказ от применения насилия в религиозных вопросах, что резко контрастировало с довольно распространённым применением насилия в вопросах имущественных. Наиболее агрессивные действия были предприняты в 1542 году, когда король издал указ, согласно которому протестанты (тогда речь шла о лютеранах) должны были покинуть великое княжество без права на возвращение. Однако, этот указ был в 1545 году отменён.<sup>3</sup> Уже в 50-е годы в высших социальных слоях Литвы укоренился кальвинизм, в 1563 году все христианские конфессии официально уравнивали в правах.<sup>4</sup> Государство терпело даже существование антиринитарных литовских братьев (существовали также и польские братья), которых радикальная реформация завела за пределы христианства как такового (Пётр из Гонёндза, Мартин Чеховиц, Симон Будный).

В этой ситуации католическая реформация (более подходящее обозначение, чем «контрреформация») пользовалась лишь методами воспитания и демонстрации примеров для подражания (таких, как Николай Радзивилл Сиротка), хотя публиковались и призывы к немилосердным боям против «тёмных демонов» (например, Ротундус в открытом письме Волану в 1582 году). Острые столкновения между конфессиями тем не менее происходили и в Литве, но почти исключительно только в сфере литературы.<sup>5</sup> В жанре диспута преобладает польский язык, поэтому, например, Симон Будный, литовец, родным языком которого был рутенский, переходит в своём творчестве на польский и даже переводит на этот язык всю Библию (1572). Иоанн Вишенский, посылавший в Литву письма со священной горы Афон, наоборот, писал исключительно на рутенском.

<sup>1</sup> Август Людвиг Шлёцер (1735-1809), публикуя в 1785 труд под названием *Geschichte von Litauen als Groß-fürstentume* (Fortsetzung der Allgemeinen Welthistorie, Teil 50), открыто признается в том, что всего лишь переработал и сократил Кояловича.

<sup>2</sup> Здесь литовская сторона соприкасается с одним хорошо развитым жанром польской письменности. Анджей Фрич-Моджевский (1503-1572), друг Меланхтона и Эразма, опубликовал в 1551 году в Кракове работу *De republica emendanda* - необычайно вдумчивый труд; Лаврентий Гослицкий (1530-1607) издал в Венеции трактат *De optimo senatore*, который по поручению Роберта Уолпола был в 1733 году переведён на английский язык, что оказало влияние на реформу парламентарной монархии. Кроме наиболее значительных латиноязычных работ по моральной философии, жанр польского политического диспута также включает споры о сословных привилегиях на польском языке, например, «Разговор дворянина с монахом» рьяного католика Марциана Кромера (1512-1589) или *Quincunx* (1563) беспринципного скандалиста Станислава Ореховского (1513-1566). На работу Ореховского моментально отреагировала критическая анонимная брошюра под названием «Беседа поляка с литвином» (дата издания неизвестна, однако наверняка приходится на 1564-1565 годы, потому что уже в 1566 году Ореховский издал Апологию к диалогу *Quincunx*), авторами которой, вероятнее всего, являются Ротундус и Волан - в иной ситуации противники в религиозных спорах. Волан опубликовал в 1572 году краткий трактат под названием *De libertate politica sive civili*, в котором требовал расширения прав мещан и крестьян и равенства всех сословий перед законом, а также решительно отверг положение, господствовавшее в Польше, при котором чрезмерное количество привилегий одного сословия вело к рабству. Элиашу Пельгжимовскому приписывается пламенное воззвание *Philopatris ad senatum populumque Lituanum*.

<sup>3</sup> Вследствие этого указа два поколения литовцев (в политическом и этническом смысле), обучавшихся в европейских университетах и познакомившихся там с протестантством, переселились в ближнее заграничье, то есть прусское герцогство, в котором в том же году (1542) был основан Кёнигсбергский университет. Этнические литовцы были как среди первых студентов, так и среди первых преподавателей (Станислав Раполионис, Абрахам Кульвец) – это обстоятельство оказало огромное влияние на развитие литовской письменности в Пруссии.

<sup>4</sup> Юридические гарантии получили также евреи, хазары или караимы и татары - культурные общины, которые развивали в Литве свою собственную письменность. Оставляем их в стороне, одновременно полностью признавая, что их культурное значение (в особенности еврейской общины) было в Литве весьма велико.

<sup>5</sup> Насилие по религиозным мотивам - особенно в XVII веке - происходит на Украине, которая с 1569 года перешла из состава Великого княжества Литовского в состав Королевства Польского.

Обратимся теперь к вопросу о том, как на фоне письменности Великого княжества Литовского выглядит Библия Франциска Скорины. На первый взгляд – инородным телом. Во времена Скорины в Литве возникало огромное количество текстов, однако относились они к совершенно иным жанрам – к жанрам исключительно светским, пусть и не стеснявшимся обращаться напрямую к самому папе римскому. Во втором и третьем десятилетии XVI века, то есть в период, к которому и относится книгопечатная деятельность Скорины (состоявшая из двух этапов – пражского и виленского), Литва находилась в состоянии некоей религиозной летаргии: бурные диспуты разгорятся только в пятом десятилетии, уже после смерти Скорины; обе действующие в Литве христианские церкви, католическая и православная, были во времена его жизни интеллектуально инертны. Задаваясь вопросом, в чём состоит причина того, что протестантская реформация, принёсшая сперва лютеранство, а потом и кальвинизм, сумела в середине XVI века так легко укорениться в Литве, следует иметь в виду, что местные католические элиты были абсолютно неспособны дать интеллектуальный отпор носителям её идей – литовским подданным, получившим образование в европейских университетах; православная церковь во времена Скорины также не проявляла какую-либо интеллектуальную активность – только позже, в последней трети XVI века, литовское православие начинает реагировать на интеллектуальное пробуждение католичества и на Брестскую унию.

Таким образом, Скорина не имел поддержки ни от церкви, ни от государства, тогда как авторы более поздних переводов XVI века уже могли на такую помощь рассчитывать (как в Литве, где поддержка была особенно интенсивной, так и в других европейских странах).<sup>1</sup> Небольшая группа виленских мещан пожертвовала ему некоторую денежную сумму – за исключением этого, издание Библии Скорины было профинансировано только им самим. Хотелось бы добавить, что как предприниматель Скорина потерпел неудачу: в Вильно он уже печатал не библейские тексты, а произведения других жанров, на которые ожидался большой спрос: Малая подрожная книжица (1522); из числа текстов Нового Завета был выпущен только Апостол (1525), Евангелие издано не было. Однако европейское книгопечатание XVI века ни в коем случае нельзя воспринимать как предпринимательский проект. В первую очередь это было служение, служение Богу и обществу: слова самого Скорины «Богу ко чти и людемъ посполитымъ к доброму научению» следует воспринимать всерьёз. То, что к такого рода служению стремится доктор Франциск Скорина, частное лицо, не получившее поддержки ни от государства, ни от церкви, – это жест, который бы был положительно воспринят в Чехии того времени, а также, вероятно, в Италии (при нескольких иных обстоятельствах), однако маловероятно, что можно было ожидать аналогичного отношения и в Литве: нет оснований полагать, что литовская общественность ожидала чего-то подобного или что она была к этому готова. Возникает вопрос: для кого Скорина вообще печатал свою Библию? Как себе представлял её читателей? Был вообще для него этот вопрос важен?

Двадцать лет спустя, уже после смерти Скорины, у литовского общества действительно не будет недостатка в религиозном и интеллектуальном рвении. В какой степени сам Скорина может быть доказательством того, что литовское общество двадцатых- тридцатых годов XVI века не было в действительности таким вялым, каким его изображает поколение полемических авторов, пришедших Скорине на смену? Можем сравнить Библию 1517 года с иным начинанием - предназначенным жителям Литвы Катехизисом, который был издан в 1547 году в Кёнигсберге, то есть за пределами Великого княжества Литовского: он остро

<sup>1</sup> Взглянем на динамику возникновения и издания переводов Библии на всей территории Речи Посполитой: 1561, Краков, польская католическая Библия (Ян Леополита); 1563, Брест-Литовский, польская кальвинистская Библия; 1572, Несвиж, польская арианская Библия; 1580, Острог, православная Библия, первый полный перевод на церковнославянский язык; 1599, Вильно, польская католическая Библия (Якоб Вуек) - текст, который считается эталонным по сей день. За исключением Кракова, все переводы были изданы на территории Великого княжества Литовского; Острог перешел от Литвы к Польше только лишь в 1569 году. Как видно, основным языком переводов был польский - за исключением Острожской Библии, которая была переводом на церковнославянский. Намного позже на территории Литвы издаются переводы на местные балтийские языки, причем в виде апракосов: 1647, Вильно, польско-литовский апракос (Йонас Якнавичюс); 1672, Вильно, латышский апракос (Георг Элгер).

критикує текуще состояние християнства в Литві і пропонує способи виправлення ситуації. Ця книга звертається до місцевих дворян на литовській мові (тобто на місцевій мові, на якій раніше абсолютно ніхто не писав) і закликає їх регулярно викликати своїх слуг і читати їм Катехизис вслух. Те, що дворянин може читати польові так само легко, як співати по нотах, сприймається при цьому як щось само собою зрозуміюче.

Як Библия Скорини (1517-1525) на рутенській мові, так і Катехизис (1547) на литовській мові є доказом того, що історія читання не розвивається шляхом переходу від потенційного до актуального (тобто коли читач спочатку навчиться читати просто так, а потім почне читати щось конкретне); навпаки, спочатку повинен з'явитися конкретний текст, який люди захотять прочитати, а потім заради цього тексту вони дійсно навчаться читати. З цієї точки зору дії Скорини були абсолютно раціональними – не можна його укоряти в тому, що він раніше не просчитував, скільки литовських підданих, знайомих з рутенською, можуть купити Библию і прочитати: він дав її людям, а решта залежала від них самих.

Дешеві аналогії з «бізнес-проектом» були свідомо використані як попередження: таким чином звертатися до історії не можна. На жаль, у нас немає часу на те, щоб продемонструвати, як на практиці працює сам історико-філологічний апарат, який послужив основою сьогоднішньої лекції. Хотілося б підкреслити, що він існує в першу чергу для того, щоб ми могли зосередитися на правильних, розумних з точки зору евристики питаннях, які повинні сформулюватися з акцентом на взаємозв'язках: книгодрукування як соціальне явище мало свої особливості і в Московській державі, і в Великій князівстві Литовській, і в Пруссій; рутенська мова в Москві, звичайно, розуміли, але сприймали її при цьому зовсім інакше, ніж в Литві; литовська мова була в Пруссії в значно більш вигідному положенні, ніж в Литві; польськомовні тексти, з'явлені на території Королівства Польського, відрізнялися від польськомовних текстів, написаних в Литві; литовські статутні акти – це щось зовсім інше, ніж московський Домострой і т.д.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

##### PRIMARY LITERATURE

For space reasons, any duly formed list of relevant sources and their editions cannot be reproduced here. Some hints only are given below, as secondary literature, for further reading on the subject.

##### SECONDARY LITERATURE

1. Ališauskas, Vytautas (edidit aliis adiuvantibus). 2001. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*. Vilnius, Aidai.
2. Bardach, Juliusz. 1982. La rencontre des Églises catholique et orthodoxe sur les territoires orientaux du Royaume de Pologne et de Lituanie aux XIV<sup>e</sup>–XVI<sup>e</sup> siècles. *The Common Christian Roots of the European Nations. An international colloquium in the Vatican*. Firenze.
3. Biržiška, Vaclovas. 1998. *Knygotyros darbai*. Vilnius, Sietynas.
4. Dini, Pietro U. 1997. *Le lingue baltiche*. Firenze, La Nuova Italia.
5. Dvorník, Francis. 1970. *Les Slaves. Histoire et civilisation de l'antiquité aux débuts de l'époque contemporaine*. Paris, Seuil.
6. Ivinskis, Zenonas. 1967. Die Entwicklung der Reformation in Litauen bis zum Erscheinen der Jesuiten (1569). *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 12, 1–45.
7. Jablonowski, H. 1955. *Westrussland zwischen Wilna und Moskau*. Leiden.
8. Kaunas, Domas. 1996. *Mažosios Lietuvos knyga*. Vilnius, Baltos lankos.
9. Kiaupa, Zigmantas, Jūratė Kiaupienė, Albinas Kuncėvičius. 1998. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius, Artila.
10. Kot, Stanisław. 1953. La réforme dans le Grand Duché de Lithuanie. Facteur d'occidentalisation culturelle. *Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves* 12, 201–261. Bruxelles, Université libre.
11. Lazutka, Stanislovas. 1994. *Lietuvos statutai, jų kūrėjai ir epocha*. Kaunas, Spindulys.
12. Lukšaitė, Ingė. 1999. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*. Vilnius, Baltos lankos.
13. Macůrek, Josef. 1946. *Dějepisectví evropského východu*. Praha, Historický klub.
14. Miłosz, Czesław. 1969, 2<sup>a</sup>1983. *The History of Polish Literature*. Berkeley, University of California Press.

15. Stang, Christian S. 1935. *Die westrussische Kanzleisprache des Großfürstentums Litauen*. Oslo, Universitetsforlaget.
16. Topolska, Maria Barbara. 1984. *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*. Wrocław.
17. Žukas, Saulius. 1997. *Istorinis pasakojimas: Lietuvos metraščiai*. Vilnius, Baltos lankos.
18. Auctores uarii. 1988. Францьск Скарына і яго час. Энцыклапедычны даведнік.
19. Дорошкевич, А. 1979. Новолатинская поэзия Беларуссии и Литвы. Первая половина XVI в. Минск.
20. Лабынцаў, Ю. 1990. Пачатак Скарынам. Беларуская друкаваная літаратура эпохі Рэнесансу. Мінск.
21. Нікалаеў, М. 1993. Палата кнігапісная. Рукапісная кніга на Беларусі ў X–XVIII стагоддзях. Мінск.
22. Саверчанка, І. 1998. *Aurea mediocritas*. Кніжна-нісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока. Мінск.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Томаш Госковец** – доктор (PhD), відповідальний секретар Празького лінгвістичного гуртка (м. Прага, Чеська Республіка).

*Наукові інтереси:* літературознавство, культурологія, історія мови.

УДК – 811.111'161.2-115

## ТИПОЛОГІЯ ТА МАРКУВАННЯ ЦИТАТ У НАУКОВОМУ ТЕКСТІ

**Тетяна КІБАЛЬНИКОВА (Кропивницький, Україна)**

*Статтю присвячено актуальній проблемі текстової взаємодії в науковому дискурсі. Об'єктом наукової розвідки є цитата як найбільш експліцитний вияв категорії інтертекстуальності в науковому тексті. З-поміж жанрового різноманіття наукових текстів матеріалом дослідження обрано наукову статтю, де цитата виступає конвенційним видом інтертекстуальних включень, які є засобом мовної об'єктивізації попереднього знання. Автор робить спробу провести порівняльний аналіз цитат в англійських та українських наукових статтях з лінгвістичною тематикою з метою виявлення їхньої специфіки з позицій їхньої типології та маркування. Дослідження проводиться на матеріалі наукових статей з автентичних збірок, наявних у вільному доступі в інтернет-джерелах. Об'єкт дослідження – цитата – розуміється як функціональний елемент системи тексту-реципієнта, котрий відзначається такими конвенційними характеристиками, як експліцитна маркованість, змістова тотожність з текстом-джерелом і вказівка на автора. Порівняльний аналіз цитат здійснюється відповідно до трьох критеріїв: за джерелом запозичення, за структурним принципом і за наявністю графічних маркерів. Доведено, що цитати в англійських та українських наукових статтях мають багато спільних рис, які пояснюються універсальністю мови науки в цілому, та етапів мисленнєвої діяльності суб'єкту пізнання зокрема.*

**Ключові слова:** інтертекстуальність, наукова стаття, первинна цитата, вторинна цитата, першоджерело, структурний принцип, графічний маркер.

#### **Татьяна Кибальникова. Типология и маркирование цитат в научном тексте.**

*Статья посвящена актуальной проблеме текстового взаимодействия в научном дискурсе. Объектом исследования выступает цитата как наиболее эксплицитная форма проявления категории интертекстуальности в научном тексте. Среди жанрового разнообразия научных текстов материалом исследования выбрана научная статья, где цитата выступает как конвенциональный вид интертекстуальных включений, которые, в свою очередь, являются средством языковой объективации предыдущего знания. Автор предпринимает попытку провести сравнительный анализ цитат в англоязычных и украинских научных статьях на лингвистическую тематику с целью выявить специфику их типологии и маркирования. Исследование проводится на материале научных статей из оригинальных сборников с открытым доступом в интернете. Объект исследования – цитата – понимается как функциональный элемент системы текста-реципиента, который характеризуется такими неотъемлемыми признаками, как эксплицитная маркированность, точное контекстуальное соответствие первоисточнику и ссылка на автора. Сравнительный анализ цитат проводится в соответствии с тремя критериями: источник заимствования, структура и наличие графических маркеров. Доказано, что цитаты в англоязычных и украинских научных статьях имеют много общих черт, что обусловлено универсальностью языка науки и этапов когнитивной деятельности субъекта познания.*

**Ключевые слова:** интертекстуальность, научная статья, первичная цитата, вторичная цитата, первоисточник, структурный принцип, графический маркер.

#### **Tetiana Kibalnikova. Typology and the Markers of Quotations in the Scientific Text.**

*The article considers the hot problem of text interaction in the scientific discourse. The object of the research is the quotation as the most explicit means of intertextuality in the scientific text. Among a great variety of scientific genres, the scientific article occupies a peculiar position being the one that comprises all constitutive features of the scientific discourse. The quotation functions as a conventional form of intertextual inclusions aiming to objectivize the knowledge obtained previously. The author makes an attempt to carry out a comparative analysis of quotations in English and Ukrainian scientific articles with linguistic subject matter*

aiming to identify their types and specific markers. The research is conducted on the basis of the material obtained from the open access articles in authentic scientific journals. The object of the research is the quotation, which is viewed as a functional element of the target text system and is characterized by such conventional features as explicit markers, contextual identity with the source text and a reference to the author. Three basic principles are applied while conducting comparative analysis: the source of borrowed quotations, the structure and graphical markers. There has been proved that quotations in English and Ukrainian scientific articles have a lot of common features, which are determined by universality of the language of science in general and the stages of activity of the subject of cognition in particular.

**Key words:** intertextuality, scientific article, primary quotation, secondary quotation, source text, the structural principle, graphical marker.

**Постановка проблеми.** Концепція універсального інтертексту останнім часом перебуває в колі наукових інтересів дослідників-лінгвістів. Услід за М.М. Бахтіним і Ю. Крістєвою активно вивчається категорія інтертекстуальності як одна з основних категорій тексту поряд із когезією, когерентністю, інформативністю та іншими. У лінгвістиці поняття інтертекстуальності розглядається в широкому та вузькому смислі. У широкому розумінні інтертекстуальність, за Ю. Крістєвою, тлумачиться як універсальна текстотвірна категорія, яка уможливує існування зв'язків між текстами, їхні покликання одне на одного. Така концепція представлена в працях Ю.М. Лотмана, Б.М. Гаспарова, Б. Барта, М. Ріффатера. У вузькому сенсі поняття інтертекстуальності реалізується в цитатах, алюзіях, ремінісценціях.

Науковий дискурс є однією з основних сфер, де реалізується категорія інтертекстуальності. Більшість наукових текстів є вторинними, які створюються на базі первинних текстів. Така «діалогічність» (термін М.М. Бахтіна – Авт.) виявляється імпліцитно, за допомогою цитувань, ремінісценцій, посилань, а також експліцитно – шляхом залучення адресата до майже прямого діалогу з адресантом, що вербалізується за допомогою лексем «порівняйте теорію А з теорією Б», та інше. Для адекватної реалізації такого діалогу необхідно, щоб фонові знання адресанта й адресата збігались.

Основними формами / виявами інтертекстів у науковому дискурсі є пряма або непряма цитатія, посилання, фонові зноски.

**Огляд останніх досліджень і публікацій.** Питання про функції та сутність цитат у новостворених текстах вивчаються багатьма дослідниками. О.А. Козицька, Н.В. Семенова, Н.О. Фатєєва, І.В. Фоменко та інші займаються проблемою визначення цитат, їхніх функцій та видів переважно на матеріалі художньої літератури. Ф.М. Нізамутдінов та О.В. Пономарьова досліджують цитату як один із виявів інтертекстуальних зв'язків у медіа текстах.

Особливого статусу цитата набуває в науковому тексті, де вона вважається найбільш експліцитним виявом міжтекстових зв'язків. О.А. Бочарникова [4] досліджує цитату як один із інтертекстуальних включень у наукових текстах з економічною тематикою. О.В. Михайлова [6] робить спробу розробити типологічну класифікацію цитат у російських наукових статтях. Л.М. Болсуновська та А.В. Баранова [3] займаються проблемою визначення частотності інтертекстуальних зв'язків, у тому числі і цитат, у наукових текстах з геологічною тематикою. Наразі немає наукового дослідження порівняльного характеру, спрямованого на визначення специфічних рис цитат в англомовних та українських наукових статтях, що й зумовлює **актуальність** нашої наукової розвідки.

**Мета** статті – з'ясувати основні специфічні ознаки цитат в англомовних та українських наукових статтях. Мета досягається шляхом розв'язання таких **завдань**: 1) визначити основні види цитат і 2) проаналізувати їхні базові спільні та відмінні характеристики на **матеріалі** наукових статей з лінгвістичною тематикою, відібраних з наукових збірок *Open Journal of Modern Linguistics* та *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (м. Кропивницький)* за 2017–2018 роки.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У теоретичних джерелах поняття цитати трактується в широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні цитату тлумачить Р. Барт, котрий стверджує, що весь текст можна вважати «цитатою без лапок» [2]. Однак, традиційно прийнято розуміти цитату у вузькому смислі, як дослівне відтворення певного фрагменту в новоствореному тексті, яке маркується лапками і супроводжується вказівкою на

автора. У такому сенсі цитату розуміють І.В. Алещанова [1], Г.С. Салова [5], М.Б. Ямпольський [8] та інші.

Услід за І.В. Алещановою, розуміємо цитату як функціональний елемент системи тексту-реципієнта, котрий відзначається такими конвенційними характеристиками, як експліцитна маркованість, змістова тотожність з текстом-джерелом і вказівка на автора [1: 156]. Утім, слушною є думка І.В. Фоменка, що важливим є не точність / дослівність цитування, а його впізнаваність. Науковець вважає, що цитата стає механізмом запуску асоціацій, коли адресат чує і впізнає «чужий» голос [7: 500].

Проблема класифікації цитат у науковому тексті є актуальною, розв'язання якої пов'язане з певними труднощами. По-перше, термін «цитата» співіснує із суміжними поняттями типу «пряма / непряма мова», які в науковій літературі часто ототожнюються. По-друге, відсутність єдиного універсального принципу класифікації передбачає можливість розглядати цей вияв міжтекстових зв'язків з різних боків. У руслі нашого дослідження класифікуємо цитати за джерелом запозичення, за структурним критерієм і за наявністю графічних маркерів.

Погоджуємося з думкою О.В. Михайлової [6], що за джерелом запозичення цитати бувають первинними і вторинними. Аналіз фактичного матеріалу дослідження виявив, що найбільш продуктивними є первинні цитати як в англомовних, так і в українських статтях з лінгвістичною тематикою. Такі цитати є прямим запозиченням фрагменту тексту з першоджерела. Структурно, первинні цитати зазвичай представлені повними реченнями, які дослівно відтворюють фрагмент із тексту-джерела, мають графічний маркер (лапки) і обов'язково супроводжуються посиланням на першоджерело або його автора:

- *Shapiro (1998) mentions that “the important difference between hypertext-based information and traditional text-based materials is the network of links connecting nodes” (pp. 3-4) (5);*
- *На нашу думку актуальними є слова видатного філософа Й. Хейзінга: «Марнославна і безустанна гонитва за чимось абсолютно новим і відкидання старого з порогу лише тому, що воно старе – ця установка, типова тільки для незрілих і пересичених умів. Здоровий дух не боїться брати з собою в дорогу вагомий вантаж цінностей минулого» [8, с. 257] (1: 243).*

Вторинні цитати – це ті, де автор покликається на першоджерело не прямо, а через так званий «проміжний» текст. На думку О.В. Михайлової [6] є дві суттєві причини виникнення вторинних цитат: 1) автор не мав доступу до першоджерела, в якому виявив влучну ідею; 2) проміжний текст є важливішим для автора з огляду на предмет його наукового дослідження. У результаті аналізу фактичного матеріалу дослідження з'ясувалося, що вторинні цитати подекуди трапляються в англомовних та українських наукових статтях і супроводжуються маркерами типу [Див. назва проміжного тексту або його автора], [цит. по Назва проміжного тексту або його автора], (cited in Назва проміжного тексту або його автора), або (see Назва проміжного тексту або його автора):

- *Enright (1985) (cited in Alqarni, 2009, p. 13 ) confirms that the use of euphemism can show taste in language and at the same time it can lead to confusion (2);*
- *Despite some concerns that the dominance of one Western culture might negate the influence of other non-Western cultures (see Papastephanou, 2005 ), globalisation has contributed to the spread of non-world languages and cultures (4);*
- *На додаток, вони вказують на прив'язаність слоганів до мови і культури: «Слоган є формою мови, тож він відображає культуру і розвиває її» [Цит. по 6, с. 15] (1: 238);*
- *Рекламист має обов'язково повернути ненавмисну, неконтрольовану увагу й перетворити її на навмисну, яка відзначається цілеспрямованістю: споживач починає виокремлювати певну рекламну інформацію із загального потоку, й у нього з'являється бажання детальніше ознайомитися з її змістом [див. 22, с. 136–137] (1: 252).*



З'ясовано, що вторинні цитати в англomовних наукових статтях у загальній вибірці фактичного матеріалу дослідження є мало продуктивними. Можна припустити, що в іноземному науковому дискурсі такий вид цитування вважається маргінальним, тобто не є нормою.

Здійснюючи порівняльний аналіз цитат за структурним принципом, послуговуємося класифікацією І.В. Алещанової, згідно з якою цитата може бути повною, редукованою чи сегментованою [1: 413]. Повні цитати є найпродуктивнішим видом як в англomовних, так і в українських наукових статтях. Вони представлені фрагментами, запозиченими з текст-джерела дослівно, без скорочень. Це забезпечує об'єктивність цитації наукового положення й експліцитно реалізує міжтекстовий зв'язок:

- *He clarifies that "In Cameroon English, sweet talking is used to refer to profanity in a suitable way in order to maintain face and avoid hurting feelings" (Epoge, 2013, p. 4) (2);*
- *In fact, "Hypertext is non-sequential text which is organised to allow readers/users access to non-linear information" (Son, 1998: p. 113) (5);*
- *Під мовною (мовленнєвою) девіацією Ф. Бацевич розуміє «позначення найзагальнішого поняття, пов'язаного з різноманітними типами порушень власне мовних норм, мовленнєвих конвенцій, стратегій мовлення (виділення – наше), імплікацій та імплікатур дискурсу тощо в «нормальних» станах свідомості» [1: 18] (1: 230);*
- *Серед прийомів та засобів мовної гри помітне місце посідають і стійкі римовані вислови: «Ці прислів'я, приказки тощо закладені в нашій пам'яті з дитинства й у потрібний момент відтворюються в готовому вигляді, як цілісність» [18, с. 187] (1: 253).*

Редуковані цитати в науковому тексті представлені скороченими запозиченими фрагментами з тексту-джерела. Скорочення фрагменту, з одного боку, підпорядковане меті цитування, з іншого – будується за синтаксичним принципом злиття цитованого тексту з думкою автора новоствореного тексту без використання вербальних маркерів переходу від «свого» до «чужого» тексту. Маркером цитування у випадку редукованої цитати є лапки:

- *Whatever the reader does to "re-linearise the hypertext", to use Bexten term (2006: p. 117), the text structurally remains a network (5);*
- *Дослідниця Н. К. Кравченко, опрацьовуючи проблему інституційних дискурсів, як одну з ключових рис виділяє «глобальний характер цілей» [3, с.71-72] (1: 234).*

Сегментовані цитати представлені в науковій статті у вигляді коротких цитатних фрагментів, пов'язаних структурно й семантично з новоствореним текстом. Їхнім графічним маркером є лапки:

- *Brown & Levinson (1987, p. 91) concentrated on "face" as an important element in politeness and they refer to it as "face-risk-minimization" (2);*
- *Li's (2008: p. 32) paper has two main aims—to explore how politicians, especially in political interviews, employ linguistic strategies to resolve the problem "of being uncooperative and being polite", and "how they save and enhance the face of the party or country they represent while avoiding bringing face-threatening acts" (3);*
- *Нагадаємо, що головною характеристикою цього типу метафори є репрезентація одного, більш конкретного, концепта («область-ціль») через другий, більш абстрактний («область-джерело») [7, с. 33, с. 251; 11, с. 3 – 4] (1: 217).*

За принципом наявності графічних маркерів цитати можуть бути графічно маркованими і немаркованими. Аналіз фактичного матеріалу дослідження довів, що більшість цитат у загальній вибірці англomовних та українських наукових статей є графічно маркованими лапками. У випадку відсутності лапок міжтекстовий зв'язок реалізується за допомогою вербальних засобів, таких як лексеми *state, discuss, confirm, according to,*

*investigate, mention, вважати, наголошувати, услід за..., на думку..., та інші, які супроводжуються назвою тексту-джерела чи ім'ям його автора:*

- *As Crystal (2003, p. 173) states, there are some words which many people avoid using because they may offend, harm or embarrass other members of the society where politeness is concerned (2);*
- *Allan & Burridge (2006, p. 237-238) clarify how people communicate euphemism in their social interaction and they mention how social, linguistic and psychological aspects are integrated in this strategy (2);*
- *According to Mashak et al. (2012, p. 202.), euphemism is an international concept but it is conveyed according to the conventional norms of certain societies (2);*
- *According to Gardner, the two main components of motivation are integrativeness and instrumentality (4);*
- *Услід за М.Н. Кожинуою [2,с.123], ми вважаємо, що форма суспільної свідомості, пов'язаний з нею вид діяльності та тип мислення визнаються дослідниками як основний фактор утворення та конотації відповідного стилю (1: 203);*
- *В. М. Лейчик визначає термін як лексичну одиницю певної мови для спеціальних цілей, що позначає спеціальне конкретне чи абстрактне поняття [7, с.16] (1: 247).*

**Висновки та перспективи.** Отже, цитата є невід'ємною складовою мови науки, засобом мовної об'єктивації попереднього знання. Вона характеризується високим інформаційним потенціалом, оскільки належить одночасно двом текстам, що доводить її інтертекстуальну природу. Спільні типологічні риси цитат в англійських і українських наукових статтях пояснюються універсальністю мови науки в цілому, та етапів мисленнєвої діяльності суб'єкту пізнання зокрема. Утім, проблема класифікації цитат в науковому тексті не вичерпується проведенням нами дослідженням. Перспективу в подальшому вивченні статусу цитати вбачаємо в проведенні порівняльного аналізу функцій цитат у різних жанрах інституційного дискурсу.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алещанова И.В. Цитация в газетном тексте (на материале современной английской и российской прессы): дис. канд. филол. наук: 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое, сопоставительное языкознание" / И.В. Алещанова. – Волгоград, 2000. – 208 с.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Роланд Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Болсуновская Л.М., Баранова А.В. Частотность, типы и функции интертекстуальных связей в научных текстах (на материале статей из журнала «Советская геология») // Вестник ЧитГУ. – № 10 (77). – 2011. – С. 21-26.
4. Бочарникова Е.А. Проблемы классификации интертекстуальных включений в научном тексте // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2009. – С. 97-105. [Электронный ресурс] – Режим доступа до статті: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-klassifikatsii-intertekstualnykh-vklyucheniiv-nauchnom-tekste>
5. Салова Г.С. Информативные потенции цитаты в литературно-критическом тексте // Разновидности и жанры научной прозы. – М.: «Наука», 1989. – С. 106-120.
6. Михайлова Е.В. Интертекстуальность в научном дискурсе (на материале статей): дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / Елена Владимировна Михайлова. – Волгоград, 1999. – 205 с.
7. Фоменко И. В. Цитата / Игорь Владимирович Фоменко // Введение в литературоведение: основные понятия и термины. – М.: Высш. шк., 1997. – С. 496-506.
8. Ямпольский М. Память Тиресия. Интертекстуальность и кинематограф / Михаил Ямпольский. – М.: РИК «Культура», 1993. – 464 с.

#### СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Наукові записки. – Вип.153. – Серія: Філологічні науки. – Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2017. – 764 с.
2. Open Journal of Modern Linguistics. – Vol. 8, No. 1. – 2018. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://file.scirp.org/Html/1-1640638\\_82492.htm](http://file.scirp.org/Html/1-1640638_82492.htm)
3. Open Journal of Modern Linguistics. – Vol. 7, No. 6. – 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://file.scirp.org/Html/3-1640601\\_81468.htm](http://file.scirp.org/Html/3-1640601_81468.htm)
4. Open Journal of Modern Linguistics. – Vol. 7, No. 5. – 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.scirp.org/Journal/PaperInformation.aspx?PaperID=79768>

5. Open Journal of Modern Linguistics. – Vol. 7, No. 3. – 2017. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.scirp.org/Journal/PaperInformation.aspx?PaperID=76808>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Тетяна Кібальнікова** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови та методики її викладання Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

*Наукові інтереси:* лінгвістика тексту, стилістика, семіотика.

УДК 811.111:82.0-84

## ЛІНГВАЛЬНИЙ СТАТУС АНГЛОМОВНОГО АФОРИЗМУ

**Еліна КУЩ, Дарія ЗАНЬКОВА (Запоріжжя, Україна)**

*Статтю присвячено дослідженню англійських афоризмів. У статті надається визначення поняття «афоризм», з'ясовуються ключові ознаки та характеристики афоризму як лінгвального явища, встановлюються специфічні риси афоризмів у порівнянні з іншими схожими одиницями, виявляються розбіжності між афоризмами та прислів'ями.*

*Афоризмом є стислий, змістовно завершений авторський концептуальний вираз, який характеризується естетичною цінністю та здібністю здійснювати певний прагматичний вплив. Ключовими характеристиками афоризмів є лаконічність їх форми, завершеність та глибинність їх змісту, узагальненість суджень, закладених в них, наявність автору. Ознаками афоризмів вважають також їх чіткість і виразність, естетичну досконалість і художність, оригінальність і дидактичний характер.*

*Маючи деякі спільні риси, афоризми відрізняються від прислів'їв. Афоризми є авторськими виразами, зазвичай закріпленими в писемному мовленні, у той час як прислів'я належать до одиниць народної творчості, автори яких є здебільшого невідомими. На відміну від прислів'їв, англійські афоризми можуть мати ускладнену синтаксичну форму, бути більш стилістично забареленими. Вони є також більш різноманітні за тематикою ніж прислів'я.*

**Ключові слова:** автор, афоризм, дидактичний характер, завершеність змісту, концептуальний вираз, лаконічність форми, лінгвальне явище, прагматичний вплив, прислів'я.

**Elina Kusch, Daria Zankova. The Linguistic Status of English Aphorisms.**

*Статья посвящена исследованию английских афоризмов. В статье дается определение понятия «афоризм», выясняются ключевые признаки и характеристики афоризма как лингвального явления, устанавливаются специфические черты афоризмов в сравнении с другими похожими единицами, выявляются расхождения между афоризмами и пословицами.*

*Афоризмом является краткое, завершённое по содержанию авторское концептуальное выражение, которое характеризуется эстетической ценностью и способностью осуществлять прагматическое влияние. Ключевыми характеристиками афоризмов является лаконичность их формы, завершённость и глубина их смысла, обобщённость суждений, заложенных в них, наличие автора. Признаками афоризмов считаются их чёткость и выразительность, эстетическая совершенность, художественность, оригинальность и дидактический характер.*

*Имея некоторые общие черты, афоризмы отличаются от пословиц. Афоризмы являются авторскими выражениями, обычно закреплёнными в письменной речи, в то время как пословицы принадлежат к единицам народного творчества, авторы которых в большей части неизвестны. В отличие от пословиц английские афоризмы могут иметь более сложную синтаксическую форму, быть более стилистически окрашенными. Они также более разнообразны по тематике, чем пословицы.*

**Ключевые слова:** автор, афоризм, дидактический характер, завершённость содержания, концептуальное выражение, лаконичность формы, лингвальное явление, прагматическое влияние, пословица.

**Elina Kusch, Daria Zankova. The Linguistic Status of English Aphorisms.**

*The article is devoted to the investigation of English aphorisms. The definition of the notion of «aphorism» is given in the article. Key characteristics of the aphorism as a linguistic phenomenon are clarified, specific features of aphorisms in comparison with other similar units are determined, divergences between aphorisms and proverbs are also revealed in it.*

*The aphorism is a short, completed conceptual saying belonging to a certain author. It is characterized by a certain aesthetic value and an ability to exert a pragmatic influence. Key characteristics of aphorisms are the following: laconic brevity of their forms, completeness and deepness of their content, generality of the judgments and opinions coded in them, authorship. Clearness and expressiveness, aesthetic perfection and artistry, originality and didactic character are also considered to be additional characteristics of aphorisms.*

*Different classifications of aphorisms exist in modern linguistics. Aphorisms are subdivided into logic and existential, serious and non-serious (humorous). Different approaches to the studying of aphorisms exist. Some linguists consider these units to be special types of proverbs. Another linguists view proverbs as special types of aphoristic sayings. Sharing some common characteristics with proverbs according to their content, form and functions aphorisms differ from them. Aphorisms are sayings that have their authors. They are usually fixed in the written language while proverbs originate from oral folk art and their authors are usually unknown. Unlike proverbs English aphorisms can have more complicated syntactic forms. They can also be*

*more stylistically colored than proverbs of the English language. In comparison with proverbs English aphorisms are more diversified thematically.*

**Key words:** *author, aphorism, conceptual saying, didactic character, completeness of content, laconic brevity of form, lingual phenomenon, pragmatic effect, proverb.*

З давніх-давен афоризми привертали увагу дослідників своїм глибоким змістом, універсальним і образним характером, лаконічністю, дидактичністю. Не втрачається інтерес до афоризмів і нині. Для сучасних дослідників афоризмів актуальними є питання семантичних [4; 13], оцінних [3; 8; 14], стилістичних [1; 4], лінгвокультурних [2; 9; 15] характеристик афоризмів, їх прагматичних та функційних особливостей [9; 16] тощо. Дотепер не має також однозначного трактування статусу афоризму як лінгвальної одиниці.

**Мета** статті полягає у з'ясуванні лінгвального статусу англomовного афоризму, а **завданнями** статті у зв'язку з цим є визначення ключових ознак та характеристик афоризму як лінгвального явища, встановлення особливостей афоризмів у порівнянні з іншими суміжними із ним одиницями. **Матеріалом** статті слугували теоретичні праці сучасних лінгвістів, присвячені дослідженню афоризму як лінгвального явища.

Слово афоризм з'явилося вперше в назві трактату давньогрецького цілителя, лікаря та філософа Гіпократ (460 р. до н. е. – 370 р. до н. е.), присвяченого питанням лікування. У античні часи афоризм вже розумівся як мудрий та стислий вислів [13, с. 7].

Значимо, що й дотепер афоризм визначається дослідниками по-різному. Так, наприклад, Н. Т. Федоренко та Л. І. Сокольська надають таке визначення афоризму: «короткий, глибокий за змістом і закінчений у смисловому плані вираз образного характеру, що належить певному автору та легко запам'ятовується» [15, с. 9]. Під афоризмом розуміють також «вираз, який у лаконічній формі виражає узагальнену та закінчену думку» [12, с. 23], «глибоку повчальну думку» [14, с. 12]. Наявність автору вважається однією з обов'язкових характеристик афоризму більшістю лінгвістів [1; 2; 4; 12; 13; 16; 17]. Іншою обов'язковою ознакою афоризму вважається лаконічність його форми, що поєднується одночасно з глибинною змісту цієї одиниці. Вважається також, що афоризм проголошує певну загальновідому істину та носить дидактичний характер [9, с. 10; 14, с. 16].

Спираючись на визначення поняття «афоризм», запропоновані різними науковцями [1, с. 50; 2, с. 10; 3, с. 64; 5, с. 32; 6, с. 10; 8, с. 63; 9, с. 11–12; 12, с. 23; 16, с. 5], виокремлюємо такі його основні характеристики:

- глибина й оригінальність, в якій виявляється індивідуальність автора афоризму;
- узагальненість судження, що сприяє глибині й істинності афоризму;
- стислість, яка поглиблює зміст афоризму, є спрямованою на його краще запам'ятовування та досягнення певного прагматичного впливу;
- чіткість, точність, виразність;
- закінченість, змістова завершеність;
- естетична досконалість, художність, поєднання мудрості та краси.

Українська лінгвістка Т. О. Буйницька характеризує афоризми як «висловлювання логічного порядку» [1, с. 52]. У зв'язку з цим дослідниця поділяє афоризми на ті, що виявляють найсуттєвішу ознаку чи одну з найважливіших властивостей певної ідеї, універсальної істини; екзистенціальні афоризми, за допомогою яких констатується певна ідея, істина [1, с. 53].

Дослідники поділяють також афоризми на несерйозні (авторські гумористичні висловлювання) та серйозні [3, с. 155]. Несерйозні афоризми мають парадоксальний, гумористичний, непрактичний характер. Такі афоризми одразу привертють увагу адресата, створюючи гумористичний ефект. Серйозні афоризми характеризуються відточеністю, вишуканою формою, мають практичний характер та націлені на дієвість [3, с. 156].

Відмежування афоризмів від інших одиниць мови, що є сталими виразами, являє собою окрему проблему. Лінгвальний статус будь-якої одиниці визначається через її співвідношення з іншими подібними одиницями. Серед паремій найближчим до афоризму є прислів'я. Паремії (від грец. *pareimia* – повчальний вислів) – витвори народної творчості, які відображають народну мудрість, що передається представниками лінгвокультур із покоління в покоління. Під пареміями розуміють «сталі узагальнюючі вислови, не позбавлені

переносного значення та придатні для використання в дидактичних цілях» [11, с. 12]. Одиницями паремійного фонду будь-якої мови є її прислів'я та приказки.

Деякі дослідники вважають, що прислів'я є одним із видів афоризму [8; 11]. Проте відомий англійський пареміолог Арчер Тейлор вважає афоризми одним із видів прислів'їв, які він розподіляє на літературні та народні. Науковець вважає афоризм літературним прислів'ям (*literary proverb*) [18, с. 37].

Іноді афоризми та прислів'я об'єднуються науковцями під загальною назвою «афористика» з її подальшим членуванням на афористику народну (прислів'я та приказки) та книжкову (гноми, сентенції, апофегми, максими). Проте і афоризми, і прислів'я мають чимало спільних рис. Так, наприклад, російська лінгвістка О. О. Дмитрієва виокремлює такі спільні риси прислів'їв і афоризмів:

- за змістом – філософська глибина, дидактичність, претензія на істинність;
- за формою – стислість, закінченість, структурованість у вигляді пропозиції;
- за функцією – автосемантичність, цитатність, широка вживаність [2, с. 24–25].

З. К. Тарланов вважає, що спільність афоризмів і прислів'їв обумовлена наступними факторами: ці одиниці належать до творів малих жанрів; вони призначені для автономного функціонування в певних тематично позначених ситуаціях; включаються в контекст як цілісні одиниці; як правило, не перевищують обсяг висловлювання; реалізують жанрову спрямованість до зразку, еталону; виконують в мові аксіоматичну функцію, що звільняє мовця від докладного обґрунтування висловленої ним думки [10, с. 122]. Саме завдяки цим загальним ознакам деякі афоризми можуть адаптуватися в народній свідомості та ставати частиною фольклорної картини світу, тобто переходити до розряду прислів'їв.

Незважаючи на перераховані вище загальні ознаки афоризмів і прислів'їв, між цими видами сталих виразів існують досить значні відмінності. Перш за все, афоризми відображають світоглядні позиції та особистість їх авторів. Прислів'я вважаються народними виразами, автори яких є зазвичай невідомими. Афоризми відтворюються в основному в писемному мовленні, тоді як прислів'я – є елементами усної народної творчості.

Афоризми в більшості випадків подані у прозовій формі; вони можуть містити складні синтаксичні конструкції та різноманітні стилістичні фігури, наприклад: *An appeaser is one who feeds a crocodile, hoping it will eat him last (Winston Churchill); When you take stuff from one writer, it's plagiarism; but when you take it from many writers, it's research (Wilson Mizner)*. Складність форми деяких афоризмів пояснюється глибиною думок та філософськими узагальненнями, закладеними в них. Слід також відзначити, що афоризми є більш різноманітними за тематикою ніж паремійні одиниці [10, с. 124].

Отже, афоризмом вважаємо стислий, змістовно завершений авторський концептуальний вираз, який характеризується естетичною цінністю та здатністю здійснювати певний прагматичний вплив. Ключовими ознаками афоризмів, що визначають їх лінгвальний статус є лаконічність їх форми, глибинність та завершеність змісту, узагальненість судження, наявність автора. **Перспективами подальших досліджень** є аналіз комунікативно-прагматичних характеристик англомовних афоризмів як елементів авторського стилю, вивчення особливостей використання цих одиниць у різних типах англомовного дискурсу, порівняння структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних характеристик англомовних та україномовних афоризмів.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Буйницька Т. О. Мовностилістична структура афоризмів Е. Канетті / Т. О. Буйницька // Іноземна філологія. Республіканський міжвідомчий збірник. – Львів : Світ, 1996. – С. 50–55.
2. Дмитриева О. А. Культурно-языковые характеристики пословиц и афоризмов (на материале французского и русского языков) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / О. А. Дмитриева. – Волгоград, 1997. – 189 с.
3. Дмитриева О. А. Типы моральных оценок в текстах пословиц и афоризмов / О. А. Дмитриева // Языковая личность : проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики : сб. науч. тр. – Волгоград, 1999. – С. 154–161.
4. Калашник В. С. Афористическое высказывание как семантический и стилистический компонент речи / В. С. Калашник // Материалы Республіканской научной конференции «Германистика. Риторика. Стилистика». – МГЛУ, 1994. – С. 64–72.
5. Куньч З. Риторичний словник / З. Куньч. – К. : Рідна мова, 1997. – 341 с.

6. Манякина Т. Н. Языково-стилистическая характеристика жанра афоризмов (на материале нем. яз.): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Т. Н. Манякина. – Днепропетровск, 1980. – 230 с.
7. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.
8. Ольшанский И. Г. Афористика как объект филологических исследований / И. Г. Ольшанский // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – Вып. 559. – 2009. – С. 63–81.
9. Патрушева Е. В. Лингвокультурологический и функционально-прагматический аспекты афоризмов в политическом дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Е. В. Патрушева. – Ставрополь, 2011. – 247 с.
10. Тарланов З. К. Русские пословицы : Синтаксис и поэтика / З. К. Тарланов. – Петрозаводск : Изд-во Петрозаводского ун-та, 1999. – 448 с.
11. Тарланов З. К. Язык. Этнос. Время / З. К. Тарланов. – Петрозаводск : Изд-во Петрозаводского ун-та, 1993. – 222 с.
12. Успенский Л. В. Коротко об афоризмах / Л. В. Успенский // Афоризмы. – Л. : Наука, 1964. – С. 23–24.
13. Федоренко Н. Т. Афоризмы и мысли. Микромир человека глазами афориста / Н. Т. Федоренко. – М. : Прогресс; Литера, 1995. – С. 7–13.
14. Федоренко Н. Т. Афористика / Н. Т. Федоренко, Л. И. Сокольская. – М. : Наука, 1990. – 419 с.
15. Швачко С. О. Статус культурем в текстах малого жанра / С. О. Швачко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 636. – С. 148–153.
16. Яковлева И. Ю. Лингвопрагматические характеристики англоязычных афористических высказываний: автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / И. Ю. Яковлева. – ГОУ ВПО «Поволжская государственная социально-гуманитарная академия». – Самара, 2011. – 20 с.
17. Mautner F. Maxim(e)s, Sentences, Fragments, Aphorismen / F. Mautner // Der Aphorismus. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976. – S. 399–412.
18. Taylor A. The Proverb / A. Taylor. – С. : Harvard University Press, 1931. – 223 p.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Еліна Куш** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.

*Наукові інтереси:* дискурс-аналіз, когнітивна лінгвістика.

**Дарія Занькова** – студентка магістратури кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.

*Наукові інтереси:* афористика, стилістика, прагматика.

УДК 821.82-6

## ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ: ПІДПИС (НА ПРИКЛАДІ ЛИСТІВ ГРИГОРІЯ БІЛОУСА)

**Ольга КРИЖАНІВСЬКА (Кропивницький, Україна)**

*В Україні сьогодні є актуальним вивчення особливостей структури текстів листа на основі дискурсних підходів, оскільки лінгвістично україномовний лист з урахуванням того, хто писав, кому, як і в якій ситуації, практично не вивчено, а тому й добір мовних одиниць не проаналізовано. Частково студійовано, наприклад, тільки засоби вираження інтимізації в листах Павла Тичини до Лідії Попарук.*

*Найчастіше дослідників-мовознавців цікавить структура листа, а відтак описуються її складники (називають їхню кількість, описують їхні варіанти з підходів «за будовою» - поширені чи непоширені тощо), а не ситуативно зумовлені засоби мовного вираження певної інформації, як власне-комунікативної, так і супроводжувальної. Тобто робиться структурний аналіз тексту. Об'єктом аналізу стають найчастіше епістоли класиків української літератури, а тому ці тексти, природно, писалися в більш чи менш віддалені часові межі. Сучасний лист це не став джерелом лінгвістичних висновків.*

*У статті запропоновано аналіз текстів листів Григорія Білоуса найближчого до нас часу (злам тисячоліть) і тільки їхньої фінальної частини – підпису, як репрезентанта одразу двох мовних ліній – комунікативної (називає комунікатора-інформатора, тобто автора) і соціокультурної (виражає майстерність автора-письменника через посередництво слова виразити додаткові (фонові) художні значення).*

*Ключові слова:* епістолярій, лист, структура тексту, підпис, адресат, адресант, міжособистісні взаємини.

*Ольга Крижановская. Структурные особенности современного украинского эпистолярного текста: подпись (на примере писем Григория Белоуса).*

В Україні сьогодні остається актуальним изучение особенностей структуры текста на основании дискурсивных методик, так как лингвистически украиноязычное письмо мало изучалось, а потому выбор языковых единиц для передачи информации с учётом того, кто писал, кому и в какой ситуации не был объектом научных изысканий. Частично изучены только средства выражения интимности в письмах Павла Тычины до Лидии Попарук.

Чаще всего исследователей-языковедов интересует структура письма, а поэтому описываются ее составляющие (их количество, варианты за особенностями выражения – однословные - многословные, единичные и т.д.), а не обусловленные ситуацией общения языковые средства выражения информации. Объектом анализа в основном бывают письма классиков украинской литературы, а потому они всегда отдалены от нас во времени. Современное письмо не стало источником лингвистических открытий.

В статье анализируются тексты писем современного писателя – Григория Билоуса и только его финальная часть – подпись, как репрезентант двух языковых линий – коммуникативной (называет коммуникатора-информатора, то есть автора) и социокультурной (показывает мастерство автора-писателя словом выражать дополнительные художественные значения).

**Ключевые слова:** эпистолярный, письмо, структура текста, подпись, адресат, Адресант, межличностные отношения.

**Olga Kryzhanivska. Modern Ukrainian Epistolary Text Structure Features: Signature (given example of Hryhori Bilous's letters).**

Rather complete epistolary writings of many Ukrainian writers, scholars, art historians, politicians have been published today. Diaries of Oles Honchar, letters and diaries of Hryhori Tyutyunyk, correspondence of Yuri Sheveliov with Oksana Zabuzhko, correspondence of Yur Mezhenko with Yaroslav Dashkevych and others were recently published. These and earlier collections became the source of scientific understanding of literary historians, source scholars, and linguists.

Unfortunately there are few epistolary studies in the domestic linguostylistics. Almost all of them study peculiarities of a letter structure, and today it is quite fully described for business, and private epistolary. Identification of structure features, content and linguistic design of letters on the basis of discursive approaches is relevant, since a Ukrainian-language letter, taking into account who wrote, to whom, in what situation and how it is practically hasn't been studied, and therefore the selection of linguistic units has not been analyzed. Only the means of expressing intimation in Pavlo Tychyna's letters to Lydia Poparuk have been partially studied.

Since most researchers are interested in a letter structure, and therefore its components (they are counted, their variants from the approaches "in structure" - extended and non-extended, etc.) are described, situationally determined means of linguistic expression of certain information, as actually communicative, and the accompanying, remain undescribed. In addition, the object of analysis is usually the epistles Ukrainian literature classics, and therefore these texts naturally were written in more or less distant time limits. The modern letter has not yet become the source of linguistic conclusions.

Hryhori Bilous's letters of the nearest time (millennial breakthrough) are analysed in the article and only their final part of the letter - the signature, as the representative of two linguistic lines - communicative (called communicator-informer, that is, the author) and sociocultural (expresses the skill of the author-writer through the word mediation, express additional (background) values).

Hryhori Bilous is a well-known Ukrainian writer whose lyrics include great prose texts (the novel "Rudoman"), and verse poems "Fire in the Stone", "Thirst", and children's verses. Moreover for many years he has been the head of the Cherkasy regional organization of National Writers' Union of Ukraine.

**Key words:** epistolary, letter, text structure, signature, addressee, addresser, interpersonal relationships.

**Постановка проблеми.** Останні десятиліття примітні суттєвим інтересом до епістолярію визначних майстрів слова. У цей час опубліковано вперше або з доповненнями перевидано листи і щоденникові записи Михайла Коцюбинського, Ольги Кобилянської, Бориса Грінченка, Василя Стуса, Григора Тютюнника, Олеся Гончара та ін. Ці тексти стали об'єктом літературознавчого (І.Погребняк, М.Чорна, С.Кіроль, Ж.Ляхова, І.Котьяш та ін.), історико-джерелознавчого (Л.Сливка, Н.Лопатська та ін.) і мовознавчого вивчення. Але українська лінгвостилістика має небагато досліджень епістолярного жанру, і більшість із них вивчають текст листа з погляду його складників. Правда, в останній час саме при студіюванні листів видатних письменників, журналістів, акторів все частіше звертається увага на те, наскільки до ознак «спричинених комунікативними прагматичними ролями, додаються ознаки, створені художньою прагматикою адресанта» [3, с.297].

Але далеко не всі опубліковані масиви листів досліджені з таких позицій, а за підходами, в яких важливим є той факт, що дискурс «відображає на мовленнєвому рівні контакт і міжособистісні стосунки між автором і адресатом» [4, с.140], вивчено лише одиничні епістолярії (наприклад, частково – П.Тичини). У цій статті спробуємо спостережити особливості фінальної частини листа – підпис – саме як репрезентант і прагматичної, і соціокультурної складової епістолярного дискурсу.

На сьогодні **проблема** видозмін мовного вираження міжособистісного ставлення учасників епістолярної комунікації, впливу на них психічного стану адресанта, часу й місця створення епістоли є актуальною.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Упродовж останніх 10-15 років не спостережено активного лінгвістичного обговорення мови листів українських майстрів

художнього слова, що підтверджує у свій час висловлену думку Ю. Шевельова про те, що «поетика епістолярного жанру не опрацьована», й актуалізує його гіпотезу про те, що «кожний лист виникає із співгри двох особистостей, автора і адресанта» [1, с.6].

Разом з тим, до теоретико-практичних засад вивчення листування в останні роки зверталися спеціалісти-філологи. Наприклад, І.Котляш [2]. Деякі складові структури досить повно описано в окремих роботах. Наприклад, звертальні формули досліджено у відомих працях С.Богдан, Н.Журавської тощо.

**Мета статті.** Пропонована стаття присвячена вивченню фінальної частини листа – підпису – на прикладі епістолярію Григорія Білоуса, який ще не був об'єктом наукового студювання. Оскільки до розгляду залучено весь корпус опублікованих листів, то дібраний матеріал виявився об'ємним, строкатим за складом і таким, що віддзеркалює різні комунікативні ситуації, а отже, опис його теж має значний обсяг. Тому тут буде розглянуто тільки частину дослідженого, а саме непоширені підписи.

Григорій Білоус – відомий черкаський письменник, який багато років поспіль очолював Черкаську обласну організацію Спілки письменників України, вів активну громадську діяльність, підтримуючи творчі зв'язки з десятками цікавих особистостей. Це спілкування віддзеркалюють листи автора до письменників, артистів, музикантів, музейних працівників, вчителів, інколи – їхніх рідних. Уміщені в книзі «Слова. Слова, спасіте наші душі» (Київ, 2004), вони є рідкісним зразком новітніх українських епістолярних текстів, оскільки писалися на зламі тисячоліть: хронологічні межі представленого листування – 28 квітня 1981 року (лист до Д.С.Чередниченка) – 31 грудня 2000 року (лист до того ж Д.С.Чередниченка).

#### **Виклад матеріалу.**

Дослідники структури тексту листа зазвичай зазначають, що приватний лист має узвичаєну двочленну будову. Першу частину складають соціально-етичні формули звертання, привітання, поздоровлення, подяки, прощання, побажання, а другу – основний зміст, який передає інформацію, важливу для учасників комунікативного процесу. На нашу думку, варто виокремити й третю складову структури, що є проміжною між першою і другою; її складники - дата, місце написання та підпис. З одного боку – це загальноприйнятні частини листа, а отже, їх можна віднести до соціально утверджених, а з іншого – вони є важливими частинами основного змісту, бо часто він зумовлений часом і місцем написання, а підпис не тільки називає адресанта, а й засвідчує своєрідний міжособистісний «статус» автора (наприклад, друг, однокласник, колега тощо) .

У збірнику, іменованому в підзаголовку «Вибрані сторінки листування з друзями», уміщено близько півтори сотні листів до двадцяти семи адресатів, серед яких такі визначні діячі української культури другої половини ХХ століття, як Анатолій Мокренко – народний артист, директор Національного театру опери і балету, Дмитро Білоус – видатний поет, блискучий перекладач, лауреат Національної премії України імені Т.Г.Шевченка та ін.

Усі листи засвідчують високу епістолярну культуру автора, що виявляється в дотриманні не тільки норм сучасної української літературної мови при висвітленні справді суспільно вагомих, творчих і приватно-життєвих проблем, якими переймався Григорій Білоус, а й у шляхетному оформленні тексту: абсолютно всі листи датовані, локалізовані, містять різні за структурою, але завжди поширені звертання, а також для кожного обов'язковий – підпис.

Спробуємо, послуговуючись дискурсними підходами до розуміння епістолярію, визначити, наскільки на мовленнєвому рівні віддзеркалює підпис, як важливий складник приватного листа, міжособистісні стосунки між автором і адресатом, чи залежить його структура і форма вираження від місця й часу написання, настрою автора, які функції він виконує в тексті.

Суцільний аналіз фінальної частини всіх листів показує, що підпис традиційно займає прикінцеву позицію в тексті, після нього не трапляються жодні приписки або доповнення у вигляді P.S. чи ін. Тільки в листі до Г.П. Короля від 7 квітня 1997 року натрапляємо і на особливу приписку, і на два підписи, оскільки текст складний: його структуровано трьома частинами. У кінці першої, писаної вночі, Григорій Білоус вітає адресата з Благовіщенням та недалеким Великоднем і не ставить підпис; друга частина пишеться вранці і мала б закінчувати лист. У ній автор щемно говорить про нездійснені плани мандрувати, про нечасті



зустрічі з друзями. Шкодує, що «так давно не гомоніли, що не хочеться крапкувати» (с.146). Підпис уводить в римовану візуально «сходинкову» строфу:

Благовістую.

Молюсь.

*Верболозний Білоус-ь*(с.146).

Власне-підпис - *Верболозний Білоус-ь* – є поетичною формулою, граматична структура якої визначена, по-перше, законами римування, що й відзеркалює графостилістичний прийом виокремлення знака м'якшення, а, по-друге, означальний компонент – це не випадковий оказіональний епітет, а зумовлений часом написання словесний витвір автора: перед Великоднем – Вербний тиждень

Потім автор продовжує : «Поставив крапку і, схоже, або ж погана крапка, або ж погано поставив: пишу ще»(с.146). Далі - розлога частина листа про творчі проблеми, про радість від художніх знахідок, про плани написати поему про перебування Шевченка на Мангишлаку. Її завершує другий підпис(с.147): *Твій – Гр. Несковорода* – і припис з подвійною (розшифрованою читачем) семантикою: будемо й надалі спілкуватися, а після нинішнього святкового листа – будень:

*(Далі – буд-ень)*

В абсолютній більшості листів автор виносить підпис окремим називним реченням. Пам'ятаючи, що мовний текст завжди має потрібну інформацію (предметно-понятійну, актантну та емотивну), спробуємо визначити, яка з них і як виявляється в підписі, як обов'язковій частині листа.

Більшість підписів поширені, коли при власне-підписі стоїть означення. Але досить багато й коротких, які є номінативними реченнями різного складу. За найзагальнішими класифікаційними підходами, підписи можна поділити на офіційні (з різним ступенем офіційності) та неофіційні.

Розглянемо офіційні, чи ділові, підписи. Серед них спостережено кілька непоширених, зведених до антропонімоформули різного складу.

**1.Повне ім'я та прізвище.** Наприклад, *Григорій Білоус* (с. 223- до Христенків-Щербаків від 8 січня 1998 року, с. 377 – до В.Ф. Білоуса від 7 березня 1999 року, с. 149 - до В.І. Лузана від 8 квітня 1997, 05. 02.1998, с. 213 -- до О.Ф. Черненко 9 грудня 1997, с. 306 - до І.Д. Мироненко від 12 липня 1998, 17 серпня 1998, с.377 - до В.Ф. Білоуса від 7 березня 1999) та ін.

Такого типу підписи вважаються офіційними, хоч в аналізованих листах офіційного (в традиційному розумінні) мало. Але оскільки вони трапляються до тих самих адресатів нарівні з іншими (неофіційними) підписами, то спробуємо визначити, чи впливає зміст листа та міжособистісні стосунки комунікантів на їх вибір .

Спостережено, що з 16 листів, адресованих О.Ф. Черненко – дружині Григорія Тютюнника, – такий підпис трапляється тільки в одному – від 9 грудня 1997 року, в якому автор розповідає про багатостраждальну поему про Григорія Сковороду, яка лише через 25 років після написання була високо поцінована й відзначена премією. Лист про створення поеми і її довгий шлях до читача. У ньому не йдеться про автора, як особистість, а більше розповіді про проблеми з публікацією твору, роздуми про самого Григорія Сковороду. Отже, зміст листа зумовлює й короткий офіційний підпис.

Із 4 листів до В.І.Лузана – самодіяльного композитора – у двох натрапляємо на підпис *Григорій Білоус*. Як показує звертальна (*Вельмишановний Вікторе Івановичу*) і змістова частини листів (про спільні творчі плани), Григорій Білоус і В. Лузан перебували в приятельсько-творчих, а не дружніх стосунках, тому й підписи офіційні. Лише в листі від 12 квітня 1998 року, де автор із задоволенням пише про підготовку до друку дитячих віршиків, маємо інший підпис: *Ваш – Сиваш* .

Творчі контакти виникли у Г. Білоуса та І.Д. Мироненко – редактора обласного радіо в Харкові. Усі підписи в листах до неї офіційні: або непоширені *Григорій Білоус* (від 20.03.92), або *З повагою – Григорій Білоус* (від 27.04.92, 07.01.93, 17.08.98, 12.04.99). Останній, поширений варіант такого підпису, є ще в кількох епістолах (до О.Ф. Черненко від 26, 08.97; до І.Є. Дубовика від 19.05.1995, до М.А. Чернявського від 14.01.1993, до М.С. Гриценка).

Отже, вибір офіційної формули підпису «Повне ім'я + Прізвище» залежить від характеру стосунків між адресатом та адресантом, змісту листа і передає власне предметно-понятійну інформацію, називаючи автора, і почасти ставлення автора до адресата.

2. **Повне ім'я:** *Григорій* (с.460) трапляється тільки в листі до хворого І.С. Дробного від 20 грудня 1999. Автор інформує про нові публікації, про підготовку урочистостей із нагоди 65-річчя Василя Симоненка, дякує адресантові за «радіослово з нагоди ...»*круглодатія*»(с.459), бажає швидкого одужання. Отже, тут підпис виконує чисто прагматичну функцію називання адресанта, оскільки зміст листа, продиктований станом адресата, не сприяє використанню інших, характерних для Г. Білоуса, різновидів підпису.

Набір неофіційних підписів досить широкий. Розглянемо тільки непоширені їхні варіанти.

1. **Квалітативні форми імені:** *Гриць*(с.314 до В.О.Бабка від 22 липня 1998, с.474 від 21 лютого 2000; с.383 до В.Ф.Білоуса від 4 квітня 1999, с.436 до В.Ф.Бойка від 12 травня 1999), ) та *Гриша* (с.481, до Д.Г.Білоуса від 15 березня 2000 року). Останній підпис – тільки в листах до дядька, відомого українського поета, перекладача. Можливо, це сімейна традиція називання, яка й виявляється у використанні тільки до близького родича, якому ця традиція відома. Відтак, цей підпис є носієм понятійної та актантної інформації.

Із В.О.Бабком у Г.Білоуса склалися теплі стосунки, вони були на «Ти», зверталися на квалітативні варіанти імен, інколи – описовими конструкціями на зразок: *О, великий будівничий. Уклин тобі доцокольний*(адресат будувався, Білоус згадує поїздку в рідні краї, «втечу в дитинство»)(с.314); *Дорогий Вітню*(с.116, 223, 472). Саме тому квалітативна зменшено-пестлива форма є носієм і предметно-понятійної складової інформації (називається автор), й актантної, яка характеризує адресанта, як прихильника власне української форми імені Григорій, що закріплена за родинно-товариським колом спілкування, та емоційної, оскільки передає дружню інтимність.

2. **Замінник імені** *Тезко* трапляється тільки в листах до Г.П.Короля – учасника ліквідації аварії на Чорнобильській АС (с. 381 від 17 березня 1999 – до Г.Короля), хоч серед адресатів були й інші Григорії. Наприклад, Григорій Лютий.

Для автора листів Г.П. Король – дорога людина, друг, з яким він ділиться переживаннями і враженнями, уважає, що адресат знає ціну слову. А тому й дозволяє своєрідну гру у звертанні: від *Тезко дорогий!*(с.143), *Вельмишановний братику!*(с.242) *Мадригал!*(с.213), *Попандопуло!* (с.140), а отже, й підпис *Тезко* свідчить про близькі, дружні стосунки двох Григоріїв.

У такому підписі практично завуальована предметно-понятійна інформація (за місцем у тексті розуміється, що це підпис, та для сторонньої людини - не відомо чий), але, разом з тим, для читача-адресата, який з надпису на конверті знає адресанта, посилюється актантна інформація: адресант по-дружньому (по-свійськи!!!) об'єднує їх двох одним словом «тезки». Окрім того, для третьої особи (наприклад, читача пропонованої збірки листів), предметно-понятійна складова інформації подвоюється: знаючи, що адресант Григорій, ми дізнаємося, що й адресатом є Григорій, хоч, наприклад, у листі від 17 березня 1999 року це ім'я не згадується ні у звертально-вітальній частині листа, ні в тексті.

3. **Квалітативна форма імені та «розшифрована» допрізвищнева формула-прізвисько** *Гриць Білий Вус* (с. 13 – до Д.Чередниченка, с.182 – до В.Ф.Білоуса, с.184 – до В.Ф.Бойка, с.39 – до В.А.Громадського, с.84 – до О.Ф.Черненко та ін.). Як бачимо, такий підпис характерний для багатьох листів майже всіх адресатів. Зазвичай, це ліричні листи-новели, листи-роздуми, листи-повідомлення, рідше – прохання-пропозиція про творчу співпрацю.

Такий підпис став своєрідним псевдонімом, який з одного боку є носієм дуже сильної предметно-понятійної інформації (авторизація + науково обґрунтоване пояснення походження прізвища Білоус), а з іншого – репрезентує автора, як художника слова.

4. **Займенник 1-ої особи однини Я** трапляється тільки тричі в листах до В.А.Громадського – прес-секретаря голови Черкаської обласної ради, журналіста, з яким автор багато листувався у 80-их роках минулого століття (с. 67 – від 3 липня 1985 р. с. Каргополь, с.70 – лист від 2 серпня 1986 року, поїзд «Одеса-Свердловськ», с.73 – лист від 17 серпня 1986 року, поїзд «Свердловськ-Одеса»). Як бачимо, до такого мінімізованого підпису Г. Білоус удається тільки в листах до однієї людини (друга, до якого й звертається:

Друже (с.67), дгу-у-у-же (с.68), Чоловіче (с.71)) і в незвичних обставинах – або подорожуючи поїздом, або в селі, тобто у відносно обмеженому, незвичному просторі.

Як будь-який займенник, предметно-особовий Я тільки самовказує, але не називає автора листа, отже, понятійна та емоційно-експресивна інформація такого підпису майже обнулена. Правда, актантна інформація «прочитується» зі змісту листа: автор заглиблений у творчі плани, розчарований, що мало встигає, міркує про відпустку, тобто – багато особистісного. Окрім того, «особливі підписи» характерні саме в адресаціях до В.А.Громадського (натрапляємо на ...Вікторіанець, ...Д.Камерун, ...Здрастуй, ...Неп(и)тун, ...Чорномор, ...Деревій тощо). Можливо, це була міжособистісна гра комунікантів, але без листів іншого учасника процесу важко це стверджувати.

У декількох епістолах підпис не окреме речення, а частина останньої (часто побажально-вітально-прощальної) синтаксичної конструкції. Правда, автор виносить власне найменування на наступний рядок, тому він виконує подвійну функцію: завершує прощально-віншувальну (часто римовану) частину й називає адресанта. До прикладу ,

*З привітом щирим –*

**Гриць Білий Вус** (с.16 – до Чередниченка),

*Хай та зірка на ялинці сяє та іскриться, щоб весь рік не забували*

**Білоуса Гриця**

(с. 25 до Д.С.Чередниченка, 26 грудня 1982),

Або у листі до Д.С.Чередниченка від 14 березня 2000 року:

*Тисну твою правицю.*

*Пиши на радість*

**Грицю** (с. 476).

*Бувай здоровий, Чоловіче!*

*Колись-бо з'їдемо на віче!*

*Будуй курінь на полонині!*

*В той край тяжіючий віднині,*

*і прісно,*

*і на вічні віки -*

**Гриць Білий Вус.** (с. 30, до В.Громадського 1 січня 1984)

З повагою –

*найкращими побажаннями і незгасним спомином про незабутню юність – Григорій Білоус* (с.195, до Л.П. Христенко 14 жовтня 1997р)

*А Вам нехай здоровиться й радіється – весні, сонцю, родинному затишку й листам*

**Білого Вуса** (с. 375 до О.Ф.Черненко від 3 березня 1999)

*Запрошення прибути на біловусі торжества наклацав і власноручно завірив писар черкаського письменницького коша -*

**Гриціян Тавричеський**

(с.452 до В.Ф.Бойка від 21 листопада 1999 року – це частина запрошення на святкування ювілею автора, яке оформлене у вигляді жартівливого римованого козацького припрошення: *Мінятимемо хвалебну оду, звісно, не на воду, кілька епіграм на сто чи двісті грам, а міх жарту на пива квартиру. ...Готуйтеся, й на ювіляра «не дуйтеся», а краще надувайтесь і невтомними майтеся).*

*З повагою, листом як колимагою –*

**Григорій Білий Вус** (с. 510 до О.Ф.Черненко від 3 вересня 2000 року)

*Світлих, радісних днів у Новому Році бажають Вам друзі мої незрадливі, котрі знають про Вас, люблять Вас, уболівають за Вас, глибоко шанують, а також шле Вам свої доброзичення моя родина і я -*

**Григорій Білий Вус.**

Одиничні підписи є частиною римованого складного синтаксичного цілого. До прикладу, у листі до Г.П.Короля від 21 листопада 1999 року(с.456):

*Ну, мабуть, і досить. Ти ж однак не відповіси, скільки тебе не проси. Тож раджу твоєму благородію: напиши на мене пародію! Змалюй одним мазком!*

*Підписуюсь –*

**Тезком.**

Як бачимо, ці підписи повторюють структурно і функціонально ті, що є виокремленими в текстах як окремі речення. Дещо осібно стоїть формула *Гриціян Тавричеський*, вибір якої (відомий образ із «Весілля в Малинівці») продиктовано жанром листа – це стилізація під козацький лист-запрошення, «наклацаний» писарем коша. Автор перебував у клопотах підготовки до ювілею, але настрої мав грайливо-гумористичний, тому й удався до такого типу мовної гри.

Таким чином, підпис у письменницькому листі є носієм комплексної інформації. Залежно від міжособистісних стосунків між учасниками комунікативного процесу, змісту епістоли адресант обирає варіант підпису, його форму. Частково на вибір підпису впливає настрої автора, його місце перебування, традиція і час написання листа, а також стан адресата.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Забужко Оксана. Вибране листування на тлі доби: 1992-2002. З доданими творами, коментарями, причинками до біографії та іншими документами. – Видання друге, перероблене і доповнене/ Оксана Забужко, Юрій Шевельов. – К: КОМОРА, 2013. – 504 с. – (Серія «Persona»)
2. Котяш І. Теоретико-методологічні засади вивчення епістолярію/І.Котяш // Нова педагогічна думка. – 2014. - №2. – С.44-47. Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN|Npd\\_2014\\_2\\_14](http://nbuv.gov.ua/UJRN|Npd_2014_2_14).
3. Мацько О.М. та ін. Стилiстика української мови: Підручник/ Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько [за ред. Л.І.Мацько]. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
4. Фесенко О. Епістолярій: жанр, стиль, дискурс/ О.П.Фесенко // Вестник Челябинского государственного университета. – 2008. – Вып. 24. – С.132-143 - (Серія «Филология. Искусствоведение»).

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ольга Крижанівська** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький.

*Наукові інтереси:* історія української мови, культура української мови.

УДК 811.111'276.6:001,4

## МЕХАНИЗМЫ ЭКСПРЕССИВНОСТИ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В ЭВРИСТИЧЕСКИХ НАУЧНЫХ ТЕКСТАХ (МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ АСПЕКТ)

**Раиса СТЕВАНОВИЧ (Николаев, Украина)**

*В данной статье представлен сравнительный лингвистический анализ выражения механизма экспрессивности в русских и английских текстах, связанных с эвристической мыслительной деятельностью. Рассматриваются теоретические и практические основы экспрессивности. Отмечается проявление принципа антропоцентризма, как в русских, так и в английских текстах при выражении экспрессивности, интенсивности и оценки. Способы описания характеризуют национальные особенности каждого из языков.*

*«Донаучный» способ описания ментальных операций простым языком «здорового смысла» широко используется в языке науки эвристики.*

**Ключевые слова:** эвристика, экспрессивность, антропоцентризм, «здоровый смысл».

**Раиса Стеванович. Механізми експресивності мовних одиниць в евристичних наукових текстах (міжмовний аспект).**

*У поданій статті представлено порівняльний лінгвістичний аналіз вираження механізму експресивності в російських та англійських текстах, пов'язаних з евристичною розумовою діяльністю. Розглядаються теоретичні та практичні основи експресивності. Відмічається прояв принципу антропоцентризму, як в російських, так і в англійських текстах при вираженні експресивності, інтенсивності та оцінки. Способи опису характеризують національні особливості кожної з мов.*

*«Донауковий» спосіб опису ментальних операцій простою мовою «здорового глузду» широко використовується в мові науки евристики.*

**Ключові слова:** евристика, експресивність, антропоцентризм, «здоровий глузд».

**Raisa Stevanovych. The Mechanism of Expressiveness of the Linguistic Units in Heuristic Scientific Texts (Interlinguistic Aspect).**

*The given article presents a comparative linguistic analysis of the mechanism of expressiveness in Russian and English scientific texts dealing with a heuristic mental activity. Theoretical and practical grounds of expressiveness are investigated herewith both in English and in Russian. It is emphasized that anthropocentric*

*principle is displayed both in English and Russian to describe mental operations but the ways of describing are different. The language of "common sense" is widely used in to describe heuristic mental activity in both languages.*

*Key words: expressiveness, heuristic mental activity, anthropocentric principle.*

За последнее десятилетие бурное развитие получила когнитивная наука и выделившаяся из нее самостоятельная область – когнитивная лингвистика, конечной целью которых является «получение данных о деятельности разума» [5, с.10].

В ногу с когнитивной наукой идет молодая наука о творческом мышлении – эвристика. Когнитивную науку, когнитивную лингвистику и эвристику роднит принцип антропоцентризма, поскольку в центре проблем эвристики стоит человек – творец нового знания и сам процесс творчества – его процедуры и методы.

Цель данной статьи – исследовать на основе языкового материала механизмы экспрессивности, которые включают понятия интенсивности, оценки и сравнить способы их выражения в русских и английских текстах, связанных с мыслительной деятельностью. Исследование языковых процессов в современной лингвистике протекает в тесной связи с потребностями коммуникативной деятельности и предполагает учет человеческого фактора, когда субъект и реципиент находятся в центре коммуникации и включаются в описание механизмов языка.

Язык как знаковая система существует и функционирует в форме текстов.

«Человек живет в мире текстов, в них он открывает не только объективную действительность, но и самого себя».

При изучении текста следует учитывать фактор языковой личности и коммуникативную ситуацию.

Экспрессивность – одна из главных тем лингвистических исследований. Экспрессивность языковых произведений – это результат такого прагматического употребления языка, основой которого является – выражение эмоционального воздействующего отношения субъекта речи к обозначаемому и «заражение» этим адресата [9, с. 179]. основоположником концепции и методов исследования экспрессивных фактов языка является Ш. Балли [2, с.128], который отмечает, что экспрессивность является стилистической проблемой. Стилистические средства используют потенции естественного языка. Принцип антропоцентризма является ведущим во всех лингвистических исследованиях. В связи с этим стилистика приобретает черты коммуникативной стилистики, она становится на службу индивидуального художника.

Механизмы экспрессивности можно проследить через процессы порождения и восприятия текста, следуя методики Н.И. Жинкина, который утверждает, что экспрессивность формируется в процессе порождения текста. Н.И. Жинкин выделяет стадии порождения текста. Первая стадия - намерение вступить в коммуникацию, здесь происходит формирование замысла коммуникативной задачи, затем происходит кодирование замысла лингвистическими средствами, здесь и формируется экспрессивность. Смысловой костяк текста строится с помощью «универсального предметного кода». Возникающий смысл складывается в грамматические и синтаксические структуры. Н. Жинкин отмечает, что в мозгу система языка записана в особых структурах [4, с. 138]. А.Н. Лук утверждает, что «мыслительный процесс испытывает влияние целенаправленной синтаксической структуры языка» [6, с. 47]. Связывая наличие концептуальных структур в мышлении и существование лингвистических структур в языке, англичане выдвигают гипотезу о наличии «языка интеллекта». Они отмечают, что «язык интеллекта – это особый «код мозга», которому они дают название Mentalese. Mentalese is a language in which we think, but not in which we speak or communicate publicly» [10, с. 165]. – Mentalese – это язык, на котором мы мыслим, но не говорим и не коммуницируем публично» [3, с. 20].

Эвристический научный текст в научном изложении носит монологический режим, но вместе с тем, эвристический текст диалогичен, так как обращен к адресату. Адресат научного текста не просто читатель, но и со-мыслитель и партнер. Научный текст по своей архитектонике и по использованным языковым средствам должен обеспечить у адресата формирование его ментальной модели. Адресат испытывает психологическое переживание,

когда включает новую информацию в свою личную сферу: I am glad – «Я рад», I am delighted – «Я в восторге», I am happy to hear that – «Я счастлив услышать это». Языковые средства делятся на выражающие и описывающие эмоции [3, с. 20-31]. К выражающим эмоциям относятся междометия, что ярко проявляется в стадии творческого процесса – «инсайт» – insight, когда ученый приходит к открытию: Aha! – «Ага!», I have found it – «Я нашел!», Eureka! – «Эврика!».

Следует различать понятия «эмоциональность» и «эмотивность». Эмоциональность – психологическая характеристика личности, состояния, качества его эмоциональной сферы. Эмотивность – лингвистическая характеристика текста, как совокупность языковых средств, способных произвести эмоциональный эффект [9, с. 179].

Реальное функционирование языка – использование его в коммуникативной деятельности. Научное познание стремится к объективности, но в нем присутствует субъект познания – автор научного текста. Именно автор отбирает подходящие языковые единицы и правила комбинации, выбирает стратегию воздействия на адресата. Субъективный фактор отражается в олицетворении метафоры. В научных текстах появляются антропоморфные метафоры, отражающие творческий процесс ученого. Примером олицетворения метафоры могут служить субъектно-предикативные метафоры, например, *idea comes like a foreign guest* – «Идея приходит как чужестранец», *to see the soul of the fact* – «Видеть душу факта».

«Донаучный» язык осмысления рациональной сферы человека, «донаучные» научные образы широко используются в языке науки. В научном изложении они образуют особый научный метаязык, как средство интерпретации знания, мышления, коммуникации. Метаязык описания – перевод эмоционально-окрашенной речи на понятийно-логический язык. Именно Ш.Балли говорил о необходимости метаязыка для описания экспрессивных речевых актов. Живой язык – переплетение субъективных и объективных факторов [2, с. 128-129]. Человек, познавая мир, познает и оценивает себя: физические свойства предметов, безразличные к оценке, при их приложении к миру человека, приобретают оценочный смысл, обозначая интенсивность: *fruits of imagination* – «плоды воображения», *machinery of the mind* – «механизм работы мозга», *chains of reasoning* – «этапы рассуждения».

Соответствующий универсальный механизм, ставший когнитивным достижением здравого смысла Н.К. Рябцева называет «принципом наглядности в языке» [7, с. 125]. Благодаря этому принципу, который является достижением «здравого смысла», в языке отражаются представления об интенсивности, параметры внешнего мира психологизируются. Практический опыт человека соотносит количество не со шкалой отсчета, а с жизненными ситуациями, поэтому оценка количества психологизируется.

Большое количество в мыслительной деятельности опредмечивается в природных явлениях: *flood of ideas* – «поток идей», *sea of words* – «море слов», *world of difference* – «мир различий», *space of solution* – «пространство решений». Человек пытается их упорядочить и дает им свои названия: *bundle of ideas* – «пучок идей», *handful of ideas* – «горстка идей». Минимальные размеры опредмечиваются «зерно» – *grain*, «кусочек» – *bit*, «капля» – *drop*. Например, *grain of discovery* – «зернышко открытий», *a drop of idea* – «капля идей».

Интенсивность в разговорной речи проявляется в выражениях: *I am absolutely sure* – «Я полностью уверен», *a state of heightened awareness* – «состояние повышенного внимания». Следует отметить, что в каждом языке есть особый класс «интенсификаторов» – слов, выражающих крайне малую или крайне большую степень проявления признака. В русском языке это слова: чрезвычайно, невероятно, ужасно. В английском языке: *extremely*, *absolutely*, *terribly*, *awfully*, *highly*, *deliberately*. Следует отметить, что интенсификаторы – «страшный» – *awful*, «ужасный» – *terrible* характерны как для английского, так и для русского языков. Например: *deliberate search* – «отчаянный поиск». Интенсификация часто сопровождается гиперболизацией, например, *gigantic problem* – «гигантская проблема», *extremely pedestrian thinking* – «исключительно медленное мышление». В эвристических научных текстах встречаются двухступенчатые модели интенсификации, например, *truly effective scientist* – «действительно эффективный ученый», *true beautiful variation* – «истинно красивая вариация», *exhaustive search technique* – «методика исчерпывающего поиска».

Показатели эмоциональности и субъектного отношения к излагаемому материалу проявляются в научном дискурсе, где встречаются громоздкие выражения, состоящие из трех или четырех компонентов, которые Н.К. Рябцева называет «Эмоционально-оценочными фигурами» [8, с. 17], например, *out-of-the-blue insight* – «исключительно неожиданный инсайт», *highly creative individual ability* – «высокая творческая способность человека».

Любой текст ориентирован как на интеллектуальную, так и на эмоциональную сторону психики человека. В современной лингвистике и психологии описаны ряд факторов, влияющих на восприятие текста. Это – объективные и субъективные. Объективные факторы – это свойства и качества самого текста. Субъективные факторы – индивидуально-личностные свойства реципиента, его индивидуальный опыт, деятельность.

Языковая личность воспринимает текст (языковые знаки), который несет в себе информацию в форме образов и понятий. В процессе восприятия текста происходит перекодировка, расшифровка знаков на образном и понятийном уровнях. Происходит понимание текста и его отражение в эмоциональной, когнитивной и волевой сферой личности [9, 184-190].

Интенсивным может быть не только представляемое явление, но и отношение к нему, которое передается специфическими экспрессивными средствами, которые придают речи эмоциональность. Прилагательное *effective* – «эффективный» служит для выражения качества, сопряженного с эмоциональностью. Словосочетания с прилагательным *effective* в качестве ядерного компонента выражают удовлетворенность полученным результатом: *effective idea* – «эффективная идея», *effective beginning* – «эффективное начало», *effective surprise* – «эффективное удивление», которое свидетельствует о включении исследователя в проблемную ситуацию, и является ее «пиком».

Высшая степень качества ментальных операций выражается с помощью прилагательного *high* – «высокий», в различных его грамматических вариантах: *highly creative thought* – «исключительная творческая мысль», *high level of analysis* – «высокий уровень анализа», *higher-order thinking* – «мышление высокого порядка».

Интенсификация с одной стороны связана с художественной образностью, а с другой – с разговорностью и поэтому обладает свойством эстетики. Например, *divine hidden harmonies* – «божественно скрытые гармонии», *beautiful and elegant solutions* – «красивые и элегантные решения», *beautiful variations* – «красивые вариации», *esthetic pleasure* – «эстетическое удовольствие».

Научному общению требуется взаимопонимание. Воздействие на эмоциональную сферу адресата осуществляется путем сообщения о ситуации случайного или неслучайного открытия, например, приводятся выдержки из биографий известных ученых, философов: *Socrates also regarded as a crazy by his contemporaries, developed novel ideas* [11, с. 62]. «Хотя современники считали Сократа сумасшедшим, он развил новаторские идеи».

Главный принцип языкового освоения мира – осознание и представление неочевидного через физически воспринимаемый мир, то есть опредмечивание абстрактного через метафоризацию.

Н.Д. Арутюнова объясняет причину широкой метафоризации в мыслительном процессе недостаточностью логики в обыденном языке, и поэтому этот пробел восполняется использованием метафор [1, с. 72].

Стимулятором эмоциональной реакции выступает образность. Образность – один из способов придать речи выразительность. Образные средства включают механизмы воображения, заполняют информационное поле, белые пятна в структуре текста. Образность ориентируется на окружающую действительность. Например, *a dim cloud of an idea* – «смутное облако идеи», *shower of words* – «ливень слов», *to arrest movement of thought* – «остановить движение мысли», *elevated levels of thought* – «высокие уровни мысли», *strength of attention* – «сила внимания».

Метаязык описания ментальных сущностей характеризуется простотой. Практическое сознание переплетается с научным. Ментальные состояния и процессы получают антропоморфную власть над человеком. Процессы мышления как бы текут потоком: *flood of*

illumination – «поток иллюминаций», thought stream – «течение мысли», ideas flow – «идеи текут». Представление о том, что познание – построение здания науки проявляется в выражениях: to build a theory – «построить теорию», to construct an argument – «построить аргумент».

Биологическая метафора проступает в выражениях: fruitful hypothesis – «плодотворная гипотеза», idea is blossoming – «идея цветет». Представление о познании как о борьбе, «военных действиях» проступает в метафорических выражениях: to attack a problem – «начать решение проблемы», to fight with a problem – «бороться с проблемой», to capture an idea – «поймать идею».

Ментальный примитив – «мозг – это глаза» порождает образ науки, всматривающийся в действительность и пытающийся «увидеть» истину. Этот образ представлен перцептивной лексикой: to view a problem – «рассматривать проблему», to see a problem – «видеть проблему», to observe a problem – «исследовать проблему», to foresee the solution – «предвидеть решение».

Антропоморфное представление о животных, насекомых является эмотивными по своей природе. Например, ant theory of discovery – «муравьиная теория открытия», spider theory of discovery – «пауковая теория открытия», butterfly mind – «поверхностный ограниченный ум». В представлениях носителей языка зарегистрированы обобщенные характеристики животных, такие как свирепость, дикость. Эти признаки отмечены и в ментальной сфере, например, wild idea – «дикая идея», wild ranging of the mind – «дикий полет мысли».

В научном дискурсе на русском языке смысл – «интенсивность проявления» часто выражается определением «сильный» – «сила концепции», «оказать сильное влияние», «гипотеза имеет сильные и слабые стороны». В английском языке значение – «сильный» выражается не его эквивалентом «сильный», а определениями – deep, badly, heavily, severe, impressive: deep impression – «глубокое» vs «сильное впечатление», severe constrains – «суровые» vs «сильные ограничения», impressive argument – «впечатляющий» vs «сильный аргумент». В русском языке представление о силе отражает динамичный образ мира, выделяет то, что им движет. «В английской языковой картине мира выделяется не столько то, что правит миром, сколько какие изменения в нем происходят и каков результат» [7, с. 123]. Самым продуктивным и «наглядным» инструментом в выражении экспрессивности и оценки выступает человек, части его тела, как мера всех вещей, его физические действия: этот взгляд на мир породил много метафор: близко – «под носом», «под рукой», «рукой подать», много – «с головы до пят», «полон рот (забит)», «и глазом не моргнул», «во мгновение ока».

В английской языковой картине мира так же отмечается антропоцентризм в способах выражения оценки, но в отличие от русского языка центром оценки выступает сердце – heart – the very heart of the problem – «основное содержание проблемы», the heart of the solution – «суть решения». Слово hand – «рука» употребляется в выражении at hand, которое аналогично русскому «под рукой». Экспрессивность выражения оценки проявляется в выражении immediate neighbourhood of the problem – «непосредственная связь с проблемой» – «рядом» и также зарегистрированы антропоцентрические фразеологизмы: up to the eyes in work – «по уши в работе», not have an earthly – «совершенно непонятно».

Интенсификация, экспрессивность ярко проявляются в словесном творчестве, вызывая соответствующую реакцию у адресата. Примером могут служить пословицы, которые отражают графически мыслительную деятельность и содержат в себе противопоставление ума и глупости. A fool looks at the beginning; a wise man regards the end, что означает: «Началом считается глупец, о конце думает мудрец».

Таким образом, экспрессивность в описании мыслительной деятельности основывается на практическом опыте автора текста, его знании и восприятии окружающего мира, его эмоциональном поведении, стратегии в выборе лингвистических средств для описания ментальных явлений с целью психологического и интеллектуального воздействия на адресата.



Принцип антропоцентризма, проявляючогося в мовних представленнях експресивності, характерен як для російського, так і для англійського мов, але способи описання характеризують національні особливості кожного з мов.

«Донауковий» спосіб описання ментальних операцій і сутностей «фізическим» мовом широко використовується в евристических наукових текстах.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. В.: Теория метафоры. 1999. – 896 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1961. – С. 128-129.
3. Гак В.Г. Оценка экспрессии и модальность в языке и речи. – Москва.: РАН, 1996. – С. 20-31.
4. Жинкин Н.И. Механизмы речи. – М.: АПН РСФСР, 1958. – 364 с.
5. Кубрякова Е.С. Язык и знание. – М.: «Языки славянских культур», 2004. – 560 с.
6. Лук А.Н. Мышление и творчество. – Москва: Изд-во политической литературы, 1976. – 141 с.
7. Рябцева Н.К. Язык и естественный интеллект. – Москва: «Академия», 2005. – 626 с.
8. Рябцева Н.К. Теоретическое и лексикографическое описание научного изложения. Научный доклад. Дис.д.филол.н. – Москва, 1996. – С.17.
9. Серебренников В.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. – Москва: «Наука», 1988. – 467 с.
10. Morris B. Western conceptions of the individual. – N.Y. Oxford, 1991. – p. 165.
11. Vernon P.E. Creativity United Kingdom. 1964. – p. 62.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Раїса Стеванович** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

*Наукові інтереси:* евристика – наука про творче мислення, дослідження розумової діяльності.

УДК 811.111 [22+37] (045)

## ПРОДУКТИВНІСТЬ КІНОТЕКСТУ ЯК ГЕНЕРАТОРА МЕМІВ (НА ПРИКЛАДІ КІНОФІЛЬМУ 'THE PRINCESS BRIDE')

**Олександра ЧЕРНІКОВА (Київ, Україна)**

*Статтю присвячено проблемі продуктивності кінотекстів як генераторів мемів. У дослідженні розглянуто поняття продуктивності генератора мемів, класифіковано ступені його продуктивності та визначено критерії розподілу культурних явищ – генераторів мемів за ступенями продуктивності (наднизька, низька, середня, висока, надвисока). Для ілюстрації орієнтовної класифікації проаналізовано мему, що походять із кінотексту надвисокої продуктивності (американського пародійного кінофільму 1987 року 'The Princess Bride'). Серед ілюстрацій подано можливі шляхи трансформування проаналізованих мемів та приклади їхнього комунікативного вживання як у ситуаціях обговорення культурних явищ, так і у дискурсі сучасної політичної ситуації. За допомогою використання даних про популярність та продуктивність мемів у матеріалі дослідження доведено належність розглянутого кінотексту до генераторів мемів із надвисоким ступенем продуктивності, а також зроблено висновок щодо тривалості вживання розглянутих мемів після їх виникнення та їх здатності до трансформування (утворення нових мемів) і розвитку (вживання у різних комунікативних ситуаціях).*

**Ключові слова:** мем, кіномем, трансформативність мему, генератор мемів, кінотекст, продуктивність генераторів мемів, функціонування мемів.

**Олександра Черникова. Продуктивность кинотекста как генератора мемов (на примере кинофильма «The Princess Bride»).**

*Статья посвящена проблеме продуктивности кинотекстов как генераторов мемов. В исследовании рассмотрено понятие продуктивности генератора мемов, классифицированы степени его продуктивности и определены критерии классификации культурных явлений – генераторов мемов по степеням продуктивности (сверхнизкая, низкая, средняя, высокая, сверхвысокая). Для иллюстрации ориентировочной классификации проанализированы мемы, происходящие из кинотекста сверхвысокой продуктивности (американского пародийного кинофильма 1987 года 'The Princess Bride'). Среди иллюстраций показаны возможные пути трансформирования проанализированных мемов, а также примеры их коммуникативного употребления как в ситуациях обсуждения культурных явлений, так и в дискурсе современной политической ситуации. С помощью использования данных о популярности и продуктивности мемов в материале исследования доказано принадлежность рассмотренного кинотекста к генераторам мемов со сверхвысокой степенью продуктивности, а также сделан вывод о продолжительности употребления рассмотренных мемов после их возникновения и их способности к трансформированию (созданию новых мемов) и развитию (употреблению в различных коммуникативных ситуациях).*

**Ключевые слова:** мем, киномем, трансформативность мема, генератор мемов, кинотекст, продуктивность генераторов мемов, функционирование мемов.

**Oleksandra Chernikova. Meme-generating Cinematic Text Productivity (based on «The Princess Bride»).**

The article is focused on the problem of cinematic text meme generating productivity, continuing a string of papers published on the issue of meme definition, classification and analysis. The research is primarily focused upon meme generator productivity as a possible way of defining the potential of different cultural sources (including cinematic texts) for generating new memes indefinitely. The degrees of meme generator productivity have been defined by singling out the criteria of classifying meme-generating cultural phenomena according to the degrees of their meme productivity (super low, low, medium, high, super high). To illustrate the new classification, the author provides a thorough analysis of memes found in a cinematic text with a super high meme-generating productivity degree, namely 'The Princess Bride', a 1987 American parody romantic fantasy film. The illustrations show the possible ways of transformation for the analyzed memes, as well as examples of their communicative function both in the discourse of discussing cultural phenomena and in the modern political discourse. Using data concerning popularity and productivity of memes found in 'The Princess Bride', the author proves that the cinematic text under consideration belongs to meme generators with super high productivity; additionally, conclusions are made regarding the continuity of the usage of the memes under consideration after their appearance, as well as their capability for transformation (creating new memes) and development (functioning in different communicative situations). The prospects of the given research include indexing meme generator productivity and classifying the degrees of meme transformativity.

**Key words:** meme, cinematic meme, meme transformativity, meme generator, cinematic text, meme generator productivity, meme functionality.

Актуальність мема для сучасних лінгвістичних досліджень безсумнівна, адже мем, як у широкому, так і у вузькому сенсі цього терміна, залишається однією з невід'ємних складових неформальної та напівформальної комунікації. Там, де спілкуються хоча б двоє людей, завжди використовуються меми – як загального ужитку, так і локальні [3, с. 252].

Дослідження цього поняття пройшло довгий шлях від найпершої згадки у праці Річарда Докінза «Егоїстичний ген» [7, с. 192], де мем визначається як *основна одиниця культурної передачі або наслідування*. Це базове визначення мема набуло розширення у працях зарубіжних (Р. Броуді [6], С. Блекмор [5] та ін.) та вітчизняних (К.В. Соколова [1], Е.Д. Циховська [2] та ін.) учених. Проте основна ідея мема збереглася – він розглядається як своєрідний елемент «геному» культури, який передається завдяки комунікації, відтворюється та розвивається, породжуючи нові меми.

У вузькому тлумаченні меми обмежуються відомим усім форматом – влучними та кмітливими фразами, поєднаними з візуальним оформленням (картинкою). Проте, як зауважує, наприклад, С'юзен Блекмор [5], сучасний вигляд мема – лише результат його довгої еволюції від ємкої фрази та малюнку на стіні до складного, креолізованого різновиду тексту, яким ми звикли бачити його наразі.

Як і будь-який елемент комунікації, мем не з'являється з нічого: він завжди має власне коріння. У епоху до появи Інтернету меми не змогли б народжуватися і «йти у маси» без допомоги відомих культурних пам'яток – літературних, драматургічних, документальних творів тощо. Після появи Інтернету як середовища розвитку мемів вони продовжували з'являтися у тому числі завдяки відомих творам, не останнє місце серед яких займають кінофільми. Культурні тексти та явища, зокрема, кінофільми, які породжують відомі меми, ми пропонуємо називати *генераторами мемів* [3]. Отже, *генератор мема* – явище культури або широко відома ситуація/персоналія, завдяки яким народжується та починає розповсюджуватися новий мем.

Під *продуктивністю* генератора мемів у цьому дослідженні розуміється здатність культурного явища (кінотексту) породжувати меми, які не лише залишаються у свідомості людини, але й продукують нові меми.

Отже, завдання дослідження, проведеного на матеріалі американської кінострічки 1987 року *The Princess Bride*, полягає у розгляді поняття продуктивності кінотексту як генератора мемів та знаходженні шляхів визначення ступеня такої продуктивності.

Перш за все, варто зупинитися на використаному у дослідженні понятті продуктивності генератора мемів. Оскільки різні культурні явища мають різний потенціал для мемотворення, варто ввести розподіл між ступенями такого потенціалу.

Табл. 1

## Ступені продуктивності генераторів мемів

<b>Наднизька</b>	Культурне явище не породжує довготривалих мемів через відсутність рис, що запам'ятовуються, або через неоригінальність чи низьку якість культурного продукту
<b>Низька</b>	Культурне явище породжує 1-2 відомих мему, які, ймовірно, не затримуються на хвилі популярності
<b>Середня</b>	Культурне явище породжує до десятка відомих мемів, деякі з яких залишаються в ужитку протягом тривалого часу та трансформуються
<b>Висока</b>	Культурне явище породжує більше десяти відомих мемів, які вживаються протягом років та трансформуються
<b>Надвисока</b>	Культурне явище породжує десятки відомих мемів, які залишаються в ужитку протягом довгого часу та трансформуються, інколи багаторазово.

У Таблиці 1 запропоновано орієнтовний розподіл культурних явищ – генераторів мемів за популярністю. Слід зауважити, що при такому розподілі варто звертати увагу на три фактори, а саме: кількісні показники утворених мемів, тривалість їхнього вживання та здатність до трансформування [4], тобто перетворення для продукування нових мемів.

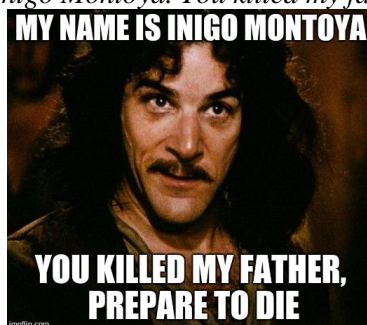
Варто відмітити, що, хоча серед критеріїв наднизького ступеня продуктивності генераторів мемів вказано ймовірну неоригінальність та низьку якість культурного продукту (зокрема кінотексту), кореляція між якістю та продуктивністю спостерігається не завжди. Деякі кінотексти, тавровані критиками як такі, що мають надзвичайно низьку якість, виявляються несподівано продуктивними генераторами мемів, як, наприклад, відома кінострічка *The Room*.

Розглянемо продуктивність кінотексту як генератора мемів на практиці, використовуючи матеріал американської кінострічки 1987 року *The Princess Bride*. За наведеною вище класифікацією (Табл. 1) цей фільм має надвисокий ступінь продуктивності, адже він став джерелом декількох десятків мемів (не менше 20-ти за даними ресурсу TV Tropes [9]), які впродовж понад 30-ти років не втрачають популярності (що підтверджується даними сайту Know Your Meme [8]) та трансформувалися у нові мему.

Найвідоміший мем, що походить із цього кінотексту, вербально-візуальний та фразовий: *My name is Inigo Montoya. You killed my father, prepare to die* (рис. 1). Популярність цього мему можна пояснити харизматичністю персонажа, якому належить ця фраза, а також трагікомічністю його ситуації у сюжеті: він є пародійним уособленням кровної помсти, яка триває десятки років, а також рішучості та незламності.

Рис. 1

Мем *My name is Inigo Montoya. You killed my father, prepare to die*



Вказана фраза – одна з найбільш повторюваних, ключових у фільмі. Вона відмічає розвиток персонажа та розв'язання його конфлікту: це одна з перших фраз, які ми чуємо від

нього, а також одна з останніх, адже саме її повторення допомагає йому нарешті помститися за батька.

Серед трансформацій цього мема варто відмітити наступні: пристосування мема до відомої всім ситуації, коли щопонеділка після вихідних потрібно йти на роботу (*Hello Monday, my name is Inigo Montoya. You killed my weekend. Prepare to die!*), та поєднання його з іншим відомим мемом з кіносаги *Star Wars* (*No, I am your father*) (Рис. 2).

Рис. 2

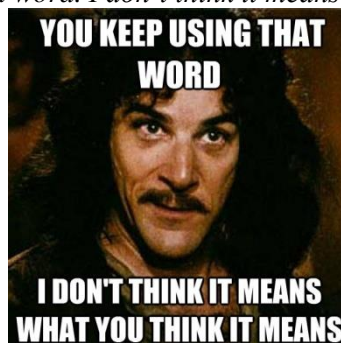
Трансформації мема *My Name is Inigo Montoya*



Наступний за популярністю мем у кінофільмі *The Princess Bride* носить назву *You keep using that word. I don't think it means what you think it means* (Рис. 3). Цей мем популярний, оскільки його можна вживати у безлічі ситуацій, коли хтось не зовсім розуміє значення слова, яке вживає. В оригіналі цим словом було *Inconceivable!*, яке теж набуло статусу мема (Рис. 4).

Рис. 3

Мем *You keep using that word. I don't think it means what you think it means*



Обидва мему зазнали численних трансформацій, зокрема, для використання у розмовах про сучасну політику: *Brexit* (вихід Великобританії зі складу ЄС), *Covfefe* (відомий своєю незрозумілістю твіт американського президента Дональда Трампа) та *I have great respect for women* (фраза Дональда Трампа, яка протирічить його словам у іншій ситуації) (Рис. 4, 5).

Рис. 4

Мем *Inconceivable!* та його трансформації



Рис. 5

Трансформації мема *You keep using that word*





Останній мем, який варто розглянути детальніше – *Only mostly dead* (Рис. 6). Цей мем вживається для позначення ситуацій, коли персонаж (найчастіше з популярних кінотекстів) начебто вмирає, але насправді пізніше повернеться до життя. Трансформований мем використовувався в обговореннях фільму *Batman vs Superman* та телесеріалу *Game of Thrones*.

Рис. 6

Мем *Only mostly dead* та його трансформації

Отже, у дослідженні викладено орієнтовну класифікацію ступенів продуктивності культурного явища – генератора мемів та розглянуто кінотекст із надвисокою продуктивністю. Аналіз найпопулярніших із наявних у матеріалі мемів показує, що вони не лише не виходять з ужитку протягом більш ніж тридцяти років, але й продукують нові меми для вживання у найрізноманітніших ситуаціях, від обговорення популярних фільмів до сучасної політичної ситуації. Серед перспектив дослідження слід насамперед вказати можливість обчислення індексу продуктивності генераторів мемів, а також детальний розгляд трансформаційного потенціалу мемів протягом часу.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Соколова К. В. Мемі як засіб комунікації в Інтернет-середовищі / К. В. Соколова // Гуманітарний часопис. — 2012. — № 1. — С. 118—123.
2. Циховська Е. Д. Інформаційні віруси: картина як інтернет-мем / Е. Д. Циховська // Актуальні проблеми іноземної філології. — 2013. — № 8. — С. 152—158.
3. Чернікова О.І. Генератори мемів у англійськомовному культурному просторі / О.І. Чернікова. – Наук. записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна" : зб. наук. праць. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту "Острозька академія", 2016. – С. 251-254.
4. Чернікова О.І. Трансформативність мема в Інтернет-середовищі (на матеріалі англійськомовних кіномемів) / О.І. Чернікова. – Наукові записки. – Випуск 153. – Серія : Філологічні науки. – Кропивницький: Видавець Лисенко В.Ф., 2017. – С. 336 – 340.
5. Blackmore S. The meme machine / Susan Blackmore. – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 258 p.
6. Brodie R. Virus of the mind. The new science of the Meme / Richard Brodie. — California : Hay House, 2011. — 256 p.
7. Dawkins R. The selfish gene / Richard Dawkins. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 360 p.
8. Know Your Meme [Internet resource]. – Access mode : <http://knowyourmeme.com/memes/you-keep-using-that-word-i-do-not-think-it-means-what-you-think-it-means>.
9. TV Tropes: The Princess Bride memes [Internet resource]. – Access mode : <http://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/Memes/ThePrincessBride>.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Олександра Чернікова** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу факультету перекладачів Київського національного лінгвістичного університету.

*Наукові інтереси:* семантика, семіотика, мем, кіномем, кінотекст, переклад кінотекстів.

УДК 811.161.2

## СВІТОБАЧЕННЯ ЗАМОВЛЯЛЬНИХ ТЕКСТІВ В УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

**Світлана ШУЛЯК (Умань, Україна)**

*У статті проаналізовано концепції дослідників замовляльних текстів. Виділено домінуючі лексеми на позначення міфологічних образів замовлянь, які репрезентують астральну, водну, рослинну символіку. Розглянуто магічне побажання як елементарний різновид магічної формули замовляння. Визначено істотне значення лінгвістичних вимірів східнослов'янського міфу для дослідження концептосфери замовлянь. Охарактеризовано сугестивний потенціал замовляльних текстів, який включає фоносимволізм, лексико-семантичне наповнення, специфіку синтаксичної організації та інші чинники.*

**Ключові слова:** українські замовляльні тексти, лексема, магія, міф, світобачення, сугестія, символіка, концептосфера.

**Светлана Шуляк. Мироззрение заговорных текстов в украинских исследованиях.**

*В статье проанализированы концепции исследователей заговорных текстов. Выделены доминантные лексемы на обозначение мифологических образов заговоров, представляющих астральную, водную, растительную символіку. Рассмотрено магическое пожелание как элементарное разнообразие магической формулы заговора. Обозначено существование значения лингвистических измерений восточнославянского мифа для исследования концептосферы заговоров. Охарактеризован сугестивный потенциал заговорных текстов, включающий фоносимволізм, лексико-семантическое наполнение, специфику синтаксической организации и другие факторы.*

**Ключевые слова:** украинские заговорные тексты, лексема, магия, миф, мироззрение, сугестия, символіка, концептосфера.

**Svitlana Shuliak. The World Outlook of the Texts with Spells in Ukrainian Investigations.**

*The aim of the article is the research of the outlook of the Ukrainian texts with spells.*

*To reach the aim we must cope with the following tasks: to analyze researcher's conceptions on the texts with spells; to define dominant lexemes for denoting mythological images of spells which represent astral, water, plant symbols; to learn magic wish as elementary variety of magic formula of spells; to define the meaning of linguistic measures of eastern Slavic myth of the research of the concept of the spells; to characterize suggestive potential of spells which contain phono symbolism, lexical and semantic filling, specifics of syntactic organization and other factors.*

*To realize the aim and the tasks of the article we used special linguistic methods: descriptive – to define the main definitions of the research, formula and textological – for the interpretation of the specifics of functioning of lexical units in the texts with spells.*

*In the texts of Ukrainian folk spells astral symbols are represented in order of reduction of frequency by the Moon, the Star (star, aurora, dawn), the Sun, meteorite (fire bugalo). Water symbols are presented by lexemes water, sea, river, ocean. Wild plants in the spells prevail cultivated ones. If you name the sacral helper, you will have the right for help. Spells are the most difficult form of magic formula. Suggestive form is in the process of making texts with spells, and a special role in the structure of the spells is given to the rhythmic constituent.*

*The perspectives of the following researches are in the studies of syntagmatic specifics of the texts with Ukrainian folk spells.*

**Key words:** Ukrainian texts with spells, lexeme, magic, myth, outlook, suggestive, symbols, concepts.

Українська традиція дослідження сакральних текстів, зокрема замовлянь, репрезентована значною кількістю імен і публікацій. У сучасній українській лінгвістиці специфіку таких текстів вивчають В.Берковець, Т.Вільчинська, М.Дмитренко, М.Єлісова, О.Климентова, Т.Ковалевська, О.Колесник, В.Німчук та його наукова школа, П.Мацьків, М.Новикова, О.Остроушко, І.Павлова, С.Росовецький, О.Самусенко, А.Слухай, Л.Струганець, зокрема, сакральне в мові українського фольклору в етнолінгвістичному контексті – В.Жайворонок, В.Кононенко, О.Петренко, Н.Слухай та її наукова школа, О.Тищенко, М.Філіпчук та інші мовознавці.

У цій статті розглянемо світобачення текстів українських народних замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: проаналізувати концепції дослідників замовляльних текстів; виділити домінуючі лексеми на позначення міфологічних образів замовлянь, які репрезентують астральну, водну, рослинну символіку; розглянути магічне побажання як елементарний різновид магічної формули замовляння; визначити істотне значення лінгвістичних вимірів східнослов'янського міфу для дослідження концептосфери замовлянь; охарактеризувати сугестивний потенціал

замовляльних текстів, який включає фоносимволізм, лексико-семантичне наповнення, специфіку синтаксичної організації та інші чинники.

Вступне дослідження й коментар М.О. Новикової до видання «Українські замовляння» (підготування текстів М.Н. Москаленка) (1993) стали помітним явищем української лінгвофольклористики.

Згідно з поглядами дослідниці, ніч у замовляннях, як і в обрядах, казках, легендах, є значущою як час дії – це сильна сторона протиставлення в опозиції ніч – день; ніч могутніша, космічніша від дня в міфологічному мисленні, тому вона й більш відповідна для найважливіших священних текстів і подій язичництва; ніч первісніша від дня, вона відповідає хаосові в міфах про сотворіння світу [4, с. 12], трапляється у тексті на кшталт: *Їхала темна ніч на вороних конях. / Тридцять коней, тридцять стрепен, / Тридцять молодців* [2, с. 195], та навіть коли сама лексема не названа, зрозуміло, що події відбуваються саме вночі, як-от: *Встаю не благословенна, / Іду не хрещена / Із дверей у двері, / Із воріт у ворота. / Підходжу під ясний місяць, / Під дрібні зірки, / Де в чистім полі / Стоять три тополі. / Там вклякаю – / Матір Божою благаю: / – Мати Божжа, заступнице, / Зніми з мене сухоти й гризоти, / З легень, з печень, / Із серця, з-під серця, / Із білих рук, із босих ніг* [2, с. 15].

Замовляння близьке до обрядової драми і є діалогом [4, с. 14] та вводять нас у такий світ і такий людський стан, де і коли слово для того лише й існує, щоб негайно й у буквальному значенні стати ділом [4, с. 15]. Так у діалогізованому замовлянні зубного болю за допомогою порівняльної конструкції бажане обов'язково має здійснитися: – *Місяцю молодий, на тобі хрест золотий. Ти мертвим світив? / – Світив. / – Мертвих бачив? / – Бачив. / У мертвих був? / – Був. / – У них зуби боліли? / – Ні болять, ні щемлять, мов залізнi стоять. / – Щоб повік так у новонародженого (ім'я) не боліли, не щеміли, назавжди заніміли, як у мертвого* [2, с. 121].

Єдиний світ замовлянь – це якийсь дивний для нас усесвіт, у якому все з усім пов'язане, але ніщо нічому не є ні причиною, ані наслідком, замість причиновості тут суміжність. Увесь фольклор побудовано за принципом паралелізму [4, с. 18].

Коментуючи міфологічні образи замовлянь, М.О. Новикова передовсім висвітлює астральну символіку, звертаючи увагу на те, що в репертуарі замовлянь астральні символи репрезентовані в порядку зменшення частотності місяцем, зорею (зірками, зірницями, зоряницями), сонцем, метеоритом (вогненним бугалом), до цієї самої групи наближаються ніч, вечір, смерк [4, с. 199], як-от: *Місяцю, місяцю молодий, / у тебе ріг золотий, / Тобі на підпоя, / Мені на здоров'я* [2, с. 118]; *Ви, зорі-зірниці, ви Божі світлиці, ізійдіть на наш двір, принесіть збір красній (чи лисій, чи якій) корові багато молока, густої сметани і товстого сира* [2, с. 241]; *Добрий день тобі, сонечко ясне! / Ти святе, ти ясне – прекрасне, / ти чисте, величне й поважне* [2, с. 235].

Далі розглянута водна символіка. Відзначено, що море – простір, у якому міститься певний центр. Простір описаний концентрично: море – острів – дуб – магічний персонаж [4, с. 206–207]. Найменування острова Буян М.О. Новикова розглядає як паронімічне найменуванню *окіян* [4, с. 208]. У замовлянні крові знаходимо приклад функціонування «трьох рік»: *На камені, на острові, / На Осіянській горі бігло три ріки: / Одна водяна, друга медяна, третя кровава, / Я водяну виблю, а медяну вип'ю, / А кровавою кров замовлю* [2, с. 71].

Рослинна символіка походить від збирання корисних рослин, того етапу стосунків стародавньої людини з природою, що передував навіть мисливству. Через те дикі рослини в замовляннях істотно переважають над окультуреними [4, с. 231–232], як-от, дендролексеми дуб і береза: – *Вечір добрий, дубе, березо! Посватаймось, побратаймось, у мене є син (дочка) болящий (...), то я йому вимовляю плаксивці, марудив ці, неспокійниці. Йдіть собі легенько на дуби, на берези* [2, с. 190].

Описуючи «світовидчу логіку стародавньої людини», М.О. Новикова зазначає, що в тодішньому світі ніщо не зникає і не з'являється, в масштабі космосу все лише перебуває безначально і безкінечно, з'являтися і зникати воно здатне лише на певній ділянці світобудови, в полі зору певних людей [4, с. 290], як-от у замовлянні перелогів: *Було в нас*

дванадцять злодійок лютих, дванадцять перелог. Я вас не насилаю, но ізсилаю, не насилаю на християнський скот, а на мха, на болота, на крутіє берега, на жовтий піски: там кури не співали, гуси не кричали, собаки не брехали, вітер не віє, і християнській голос не заходить [2, с. 98].

Дослідник давньоукраїнської літератури і фольклору С.К. Росовецький підкреслює, що назвавши на ім'я сакрального помічника, показавши його магічну силу, той, хто замовляє, отримує право на поміч, а оскільки він розкриває певні сакральні таємниці помічника, то отримує і владу над ним [5, с. 181], як-от: *Місяце Владимире, прийди до мене зуби замовляти* [2, с. 122]; *Святий Антіпю, зціли зуби й немоці* [2, с. 131]; *Я, раб Божий, призиваю на поміч Матінку Божю, Матінко Божя Сокальська, Шаршасівка, Почаєвська, Ченстоховська, стань мені на поміч, на ратунок о ласки своєї і Духом святим* [2, с. 159].

Замовляння – найскладніший різновид індивідуальної магічної формули, елементарним різновидом якої виступає магічне побажання [5, с. 181], наприклад, в такому замовляльному тексті: *Добривечір вам, плаксивиці! Просять вас крякавки на вечорниці. Йдіть собі, де люди не ходять, де вітер не віє, де сонце не гріє, на ліса-лісниці, там ваші сестриці, там вам бувати, лісом ламати, плаксивицями не брати* [2, с. 191].

Згідно з концепцією Н.В. Слухай, предметом цілої низки сучасних галузей людської діяльності – теорії комунікації, теорії рекламної справи, неймінгу, політичної лінгвістики, нейролінгвістичного програмування, лінгвопоетики, сугестопедії та ін. – виступає, серед іншого, лінгвістичне програмування особистості і суспільства. Вивчення цієї проблематики здійснюють у широкому контексті антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики [7, с. 4].

Для дослідження концептосфери замовлянь мають істотне значення лінгвістичні виміри східнослов'янського міфу, досліджені Н.В. Слухай. З корелятивності визначення психологічних асоціативів і крос-темпорально усталених визначень міфу, які набули найбільшого резонансу в різних гуманітарних парадигмах сучасності, впливає, що психологічні асоціативи утворюють одну з найважливіших підсистем міфопоетичних значень, оскільки вони є посередниками або маркерами спектру поліморфних світів міфопоетичного універсуму [8, с. 42].

Числова символіка (винятково важлива для текстів замовлянь) відіграє велику роль у складі будь-якої міфопоетичної системи. Числа об'єктивують один із найбільш відомих класів знаків, які орієнтовані на якісно-кількісну оцінку буття, вони є елементами особливого числового коду, за допомогою якого можна описати світ, людину і саму систему метаопису, засобом періодичного відтворення світу в циклічній схемі розвитку для подолання деструктивних хаотичних тенденцій [6, с. 57].

Вербальну сугестію сакральних текстів українських молитов детально дослідила О.В. Климентова, констатує, що цілісної концепції сакрального тексту як сугестивного нині не існує [3, с. 3]. Універсальні механізми вербальної сугестії значною мірою продовжують залишатися на рівні інтуїтивних здогадів і формулювання питань, недослідженими залишаються й механізми контрсугестії [3, с. 67].

Лінгвіст припускає, що регулятивна і маніпулятивна функції мовного впливу є найдавнішими; дуже давніми є також сакральноконунікативна й магічна функції вербальної сугестії [3, с. 45].

О.В. Климентова підкреслює, що сугестивна форма як база у процесах писемної трансляції сакральної інформації закладена в сам процес створення священних текстів. Вона була своєрідним розвитком усних сугестивних технологій [3, с. 39]. Правильний лише той переклад сакрального тексту, який зберігає здатність сугестивної дії – за умови збереження технології сакрального вербального механізму сугестії першоджерела, які здебільшого залишаються таємними [3, с. 47].

Сугестивний потенціал тексту включає: специфічну звуко-ритмічну манеру його презентації, створену на основі відхилень від акустичної, орфоепічної та статистичної норм; пара лінгвістичним інструментом мовної сугестії на фонетичному рівні може виступати інтонація – її відхилення від норми є засобом впливу і створюють особливу виразність; графічну реалізацію з наділенням букв особливими функціями; лексико-семантичне



наповнення, сформоване передовсім набором ключових слів, емоціогенної лексики; специфіку синтаксичної організації та ін. [3, с. 41–43].

Істотним джерелом сугестивного впливу є фоносимволізм. Носій мови зорієнтований на національно мовну норму частотності вживання звуків, і будь-яке відхилення від норми сприймане на підсвідомому рівні й впливає на сприйняття тексту [3, с. 66].

Участь у ритуалі визначає магічну функцію вербальної сугестії, виявлену у скороченні дистанції між знаковою природою слова і реальністю [3, с. 46]. Слово, що звучить у храмі, влітається в ритуальне звернення вірян до Бога й узаємодіє з іншими складовими богослужіння – звуковими (голоси, музичні інструменти, шуми), візуальними (інтер'єр, архітектура, освітлення, ритуальні пози, жести, міміка, рухи, траєкторії пересування, одяг), кінестетичними (запах, ритуальні торкання святинь, цілування ікон) тощо [3, с. 68]. Ефективність вербального впливу через сакральний текст, організований навколо власного імені, або неканонічне звернення до святого, ім'я якого носить людина, визначене оптимальними умовами для семантичного резонансу [3, с. 210–211]. Особливе навантаження має перше слово в реченні сакрального тексту, сугестогенність забезпечують також повтори, елементи високого стилю – церковнослов'янізми, звертання, спонукання, однорідні члени, метафори, алюзії [3]. Сугестивний ефект ґрунтується на тому, що, описуючи певний стан, можна викликати його у пацієнта [3, с. 58], як-от: *Іду поміж люде, нічого не буде; попереду січ, а позаду міч: січем одсічуся, мічем одоб'юся, я нікого не боюся* [2, с. 193].

О.В. Климентова спирається на тезу Н.В. Слухай про ізоморфізм образів як одну з найважливіших текстових форм сакралізації інформації [3, с. 272]. З погляду лінгвоконцептології може йтися про концепти.

Різномасштабне дослідження українських замовлянь здійснює В.В. Берковець. Підкреслено, що специфіка українських народних замовлянь як одного з найархаїчніших і найсакральніших жанрів фольклору полягає в орієнтації насамперед на прагматичні цілі: вилікувати хворого, посприяти врожаю або судовим справам, захистити дім від злодіїв чи худобу від хортів і вовків, наслати чи відвернути любовні чари тощо [1, с. 207].

Особливу роль у структурі замовлянь В.В. Берковець відводить ритмічній складовій, слухно вважаючи, що ритм має величезне значення в житті сучасної людини – адже людина, як і всі тварини, істота “ритмічна”: ритмічними є майже всі її фізіологічні процеси (серцебиття, робота легенів, ходіння, біг тощо); до порушення цієї суворої рівномірності, періодичності рухів і дій призводять або зовнішні перешкоди, або хвороби, або якась сильна емоція, душевне хвилювання [1].

Також дослідниця акцентує увагу на фізіологічних аспектах впливу ритмізації на людський організм. Наша нервова система відповідає на ритмічні враження особливими ритмічними переживаннями. Але ритм впливає на нас не лише пасивно – він викликає такі самі ритмічні дії, відповідним чином упорядковуючи і вирівнюючи рухи, серцебиття, дихання, – усі фізіологічні процеси в організмі. Очевидно, феномен дієвості народних замовлянь полягає саме у вирівнюванні ритмами замовлянь порушених фізіологічних ритмів людини [1].

Однорідність членів простого речення та структурних частин складного речення створюють на рівні синтаксису той монотон, який заколисує подібно дзюркотанню струмка чи цоканню годинника, присипляє реципієнта. Отже, за допомогою різних мовних засобів, уживання повторів, паралелізмів тощо в замовляннях створюваний ритмічний монотон, який, очевидно, впливає на підсвідомість реципієнта, заспокоює його і своїм ритмом вирівнює його (реципієнта) порушені фізіологічні ритми [1].

В.В. Берковець звертає особливу увагу на специфіку використання замовлянь з погляду частин мови. Детально розбираючи іменникові, прикметникові та дієслівні рими, числівникові повтори в текстах замовлянь, висновує таке. Граматичні й неграматичні рими та лексичні повтори дієслів, прикметників, іменників, числівників у текстах українських народних замовлянь крові разом з іншими мовними і немовними засобами сприяють творенню особливої ритмічної структури тексту, що не лише посилює його виразність, емоційність, надає композиційної завершеності, а й допомагає сформувати специфічний ритмічний монотон, який вводить реципієнта у змінений стан свідомості й зумовлює його зцілення [1, с. 209].

Виняткове місце серед класифікаційної системи замовлянь для В.В. Берковець посідають замовляння лікувального характеру. На її думку, усі замовляння можна поділити за тематичним критерієм і метою на лікувальні, господарчі, любовні та соціальні [1].

Таким чином, М.О. Новикова пропонує систему власних уявлень щодо місця язичницьких молитов у світогляді архаїчного суспільства. Головною заслугою дослідниці є спроба цілісної реконструкції картини світу українських народних замовлянь на основі дослідження передусім ключових концептів – основних уявлень про астральний, тваринний, рослинний та антропний світи. С.К. Росовецький підкреслює, що назвавши на ім'я сакрального помічника, замовляльник отримує право на поміч, а магічне побажання становить основу магічної формули. Для дослідження концептосфери замовлянь мають істотне значення лінгвістичні виміри східнослов'янського міфу, розглянуті Н.В. Слухай. Вивчаючи вербальну сугестію сакральних текстів українських молитов О.В. Климентова підкреслює, що сугестивна форма як базова у процесах писемної трансляції сакральної інформації закладена в сам процес створення священних текстів. В.В. Берковець зазначає, що ритм, роль якого є визначальною в ефективності лікувальної дії замовлянь, реалізується насамперед на фонетичному рівні. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні синтагматичної специфіки текстів українських народних замовлянь.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Берковець В.В. Особливості та функції граматичних рим в українських народних замовляннях крові / В.В. Берковець // Науковий вісник Чернівецького університету: Романо-слов'янський дискурс. – 2013. – Вип. 645. – С. 207–209.
2. Ви, зорі-зориці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / упоряд. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук; передм. М. Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
3. Климентова О.В. Вербальна сугестія сакральних текстів (на матеріалі українських молитов) / О.В. Климентова. – К.: [б. в.], 2011. – 372 с.
4. Новикова М.О. Коментар / М.О. Новикова // Українські замовляння [упорядник М.Н. Москаленко]. – К.: Дніпро, 1993. – С. 199–306.
5. Росовецький С.К. Український фольклор у теоретичному висвітленні / Станіслав Казимирович Росовецький. – К.: Вид-во українського фітосоціологічного центру, 2007. – Ч. II: Жанри. – 236 с.
6. Слухай Н.В. Категоріальні архетипи мови міфопоетичної традиції язичників і християн: спроба зіставлення / Н.В. Слухай // Вісник Київського інституту “Слов'янський університет». – К., 2001. – Вип. 9. – С. 169–179.
7. Слухай Н.В. Лінгвістичне програмування поведінки людини / Н.В. Слухай. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. – Ч. 1. – 100 с.; Ч. 2. – 85 с.
8. Слухай Н.В. Лінгвістичні виміри східнослов'янського міфу: психологічні асоціативи / Н.В. Слухай // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2002. – Вип. 5. – С. 41-52.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Світлана Шуляк** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

*Наукові інтереси:* стилістика, семантика, мова українського фольклору.

## АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДИСКУРСОЗНАВСТВА ТА КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 570(47+430)

### VOM MYTHOS DER MANIPULATION

**Hilmar BRUNNER (Ismaning , Deutschland)**

*Хільмар Бруннер (Ісманінг, Німеччина). Про міфи маніпуляції. Ті часи, коли міфи пов'язували з легендами про богів, героїв та міфічних істот, вже давно минули. В сьогоденні міфічними властивостями наділяють незвичайних, легендарних людей або події, та навіть процесам глобалізації надають міфічного змісту. При цьому ми підкреслимо, як правило, процеси взаємодії економіки та екології; відкриття ринків та кордонів, зростаючу інтеграцію держав завдяки економічному, технічному та науковому обмінам; полемізуємо про політичні структури, технічний прогрес та культурний вплив, а також про глобальне поширення ідей та переконань. Проте дуже часто ми оминаємо увагою той факт, який визначальний вплив мала Біблія впродовж останніх двох тисячоліть на культуру, мову та літературу. Ми не замислюємося над тим, що Біблія стала ґрунтовною для сюжетів, тем, проблемних аспектів та персонажів в літературі, оскільки культура – це сукупність мови та релігії.*

*Ключові слова:* міф, переконання, глобалізація, взаємодія економіки та екології, інтеграція, культура, мова, релігія, маніпуляція.

*Hilmar Brunner (Ismaning, Germany). Dispelling myths of manipulation. The times when myths were associated with legends about gods, heroes and mythical creatures have sunk into oblivion. Nowadays, mythical properties are ascribed to extraordinary, legendary people and events, even globalization processes are not free from a mythical dimension. In this context, we are emphasizing the interaction between economy and ecology, opening of markets and borders, growing integration of nations due to economic, technical and scientific exchanges; we are debating the issues of political structures, technical progress, and cultural impact, just as well as global spread of ideas and convictions. At this, we often overlook the fact that the Bible has made a defining influence on culture, language and literature for the last two thousand years. The Bible should be given proper credit as the bedrock for plots, themes, problematic aspects and characters in literature, because culture is a combination of language and religion.*

*Keywords:* myth, convictions, globalization, interaction between economy and ecology, integration, culture, language, religion, manipulation.

Dass Mythos einmal nur eine Göttererzählung war, Sage und Dichtung von Göttern, Helden und Geistern, die Zeiten sind längst vorbei. Jetzt gibt es den Mythos einer legendären, glorreichen Person oder Sache, oder den der Globalisierung. Wir denken dabei in der Regel an Prozesse ökonomischer und ökologischer Verflechtungen, wir denken an die Öffnung von Märkten und Grenzen, an die wachsende Integration von Nationalstaaten durch den wirtschaftlichen, technischen und wissenschaftlichen Austausch, wir denken an politische Konfigurationen, an den technologischen Fortschritt und die kulturellen Einflüsse, aber auch an die globale Verbreitung von Ideen und Überzeugungen. Wir denken in der Regel jedoch nicht daran, dass in den letzten zwei Jahrtausenden die Bibel einen nachhaltigen Einfluss auf Kultur, Sprache und Literatur ausgeübt hat. Wir denken nicht daran, dass die Bibel der Literatur Stoffe, Motive, Themen und Figuren liefert, dass Kultur die Summe aus Sprache und Religion ist.

Es gibt auch den Mythos vom Macher und der Massenmedien, vom Manager und der Manipulation: kurz alles, was man seltsam, wunderbar oder unverständlich findet, was man nicht ganz durchschaut, worin man Ängste, Hoffnungen und halbe Vermutungen erst einmal einfangen möchte, all das kann heute **Mythos** heißen und zuweilen auch **Manipulation**.

**Manipulation** ist bald nicht mehr weit davon entfernt, besonders was die **Sprachmanipulation**, die geheime Lenkung des Menschen durch die Sprache und der Sprache durch den Menschen angeht.

Die berühmte und vielzitierte Utopie vom total manipulierten Menschen, schließlich auch durch Sprache total manipulierten Menschen ORWELLS „1984“ [4, S. 32], sollte mehr geprüft als zitiert werden. Es gibt ja auch in unserer Gegenwart genug Material für solche Prüfung. Aber haben

die häufige Anrufung und fehlende Kritik vielleicht ihren Grund auch darin, dass viele diesen Mythos der Manipulation zu ihrer eigenen Entlastung und Beruhigung brauchen? „Manipulation“ war ja ursprünglich, am Ende des 18. Jahrhunderts, ein Handauflegen als Therapie im Rahmen des von Franz Anton MESMER (1734-1815) [3], begründeten Magnetismus. Das kann man am Anfang des 19. Jahrhunderts in Joachim Heinrich CAMPEs (1746-1818) „Wörterbuch der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke“ nachlesen, da heißt es: „*Manipulation, das Handhaben oder die Handhabung. Beim so genannten Magnetisieren werden das sanfte Bestreichen und Reiben mit der Hand und diejenigen Handbewegungen darunter verstanden, wodurch eine angeblich aus dem Körper des Magnetiseurs ausströmende feine Flüssigkeit dem Körper des Magnetisierten zugetrieben werden soll. Da alle diese Bewegungen mit der Hand verrichtet werden, so ist das allgemeinste Wort, wodurch sie ausgedrückt werden können, das Händeln, das Behändeln, oder die Behändelung*“ [2, S. 21]

Seit Anfang des 19. Jahrhunderts wird es dann auch für „Verfahrensweise“ überhaupt gebraucht, seit etwa 1840 auch im pejorativen Sinn von „Trick, Kniff, täuschendes geheimes Verfahren“. So heißt es etwa in der Zeitschrift *Europa* von einer Claque: „*da eine solche Manipulation aber dem ehrlichen Sinn der Deutschen zuwider*“, und von Bestechungen der Rezensenten: „*Aber wie ist es möglich, dass Schauspieler, die etwas auf sich halten, sich zu Manipulationen hergeben, die die Elemente der persönlichen Ehre antreten*“ [6, S. 346-346]. Aber auch über diese heute vorherrschende pejorative Manipulation schwanken die Auffassungen, was eigentlich ihre charakteristischen Kennzeichen sind. Es gibt sogar noch die neutrale bzw. positive Verwendung von „Manipulation“ im Sinne von „Beeinflussung; Führung, Lenkung, Erziehung“, So beim Biologen Adolf PORTMANN in seiner *Manipulation des Menschen als Schicksal und Bedrohung*, hier lesen wir: „*Manipulation ist ein Grundphänomen unseres Menschseins. Das Geschick des Neugeborenen führt uns das drastisch vor Augen. Dieses Neugeborene, das in die Welt seiner Gruppe hineinwachsen muß, ist ja völlig von der Hilfe dieser Gruppe abhängig. Manipulation ist der einzige Weg, auf dem das Kind zum vollwertigen Menschen werden kann*“ [5, S. 13]. Portmanns Resümee lautet: „*Manipulation' ist ein Schlagwort des Alltags geworden, und letzten Endes wird das Verwerfliche des Missbrauchs am meisten beachtet. Es gilt daher, die Bedeutung der geistigen Manipulation für die ganze menschliche Daseinsform ins Licht zu rücken, die unabdingbare Notwendigkeit solchen Einwirkens auf andere Menschen zu erkennen. Wir leben nicht nur in der Freiheit des Denkens, des Erfindens und Planens, sondern ebenso sehr im Zwang zur Findung der jetzt und hier sinnvollen Lebensform – ein Zwang, der auch die obligatorische Forderung nach Manipulation mit enthält. Diese ist einerseits ein notwendiges Glied aller Entwicklung, andererseits ein Mittel der Herrschaft. Klarheit darüber, dass jede Manipulation im Dienst von Herrschaft die Gegenbewegung auslösen muss, ist eine der ersten Forderungen aller sozialen Erziehung zum kritischen Entscheiden*“ [5, S. 45-46]. Manipulation bleibt also bei Portmann positiv, sie kann aber missbraucht werden, wenn sie „im Dienst von Herrschaft“ steht. Dies freilich klar abzugrenzen, wenn sie „im Dienst von Herrschaft“ steht und dadurch negativ wird, dürfte standortgebunden und nicht ganz leicht sein.

Dem heute vorherrschenden Gebrauch von Manipulation aber entspricht, was der Berliner Kardinal Alfred BENGSCHE (1921-1979) in seiner Schrift „Manipulation und christliches Leben“ 1970 sagt: „*Manipulation bezeichnet sicher einen Eingriff in den Menschen, der die Person verändert und zumindest beeinflusst. Aber dies geschieht nicht im direkten Eingriff auf den Willen oder die Freiheit des Menschen, sondern auf dem Umweg. Man versucht eine Entscheidung, ein Bewusstsein, eine Handlung zu erreichen, jedoch weder durch Befehl noch durch direkten Zwang, sondern indem man sich an andere Schichten des Menschen wendet, z. B. sein Unbewusstes oder Unterbewusstes, seinen Nervenapparat, seine Triebe*“ [1, S. 4]. Fügen wir noch hinzu, dass dies auf eine für den „Manipulierten“ selbst zunächst auch als „Manipulation“ unmerkliche Weise geschieht, so sind wir dem gegenwärtig vorherrschenden Sprachgebrauch wohl ziemlich nahe. So weit gesehen, könnte es also auch etwas Positives oder Neutrales sein. Meist wird aber darunter wohl – im Gegensatz zu PORTMANN und über BENGSCHE hinaus – etwas verstanden, das weder im Sinne noch im Interesse des „Manipulierten“ liegt. „Eine unbemerkte und nicht im Sinne oder Interesse des Manipulierten liegende Beeinflussung“ wäre dann also heute vorherrschende Bedeutung von

Manipulation: ein indirekter, geheimer, fremder, meist schädlicher Einfluss, der als geheimer und also undurchschaubarer und unbegriffener Einfluss schon Angst erweckt, Angst vor einer dunklen Macht.

Um diese Macht zu bannen, müsste man sie kennen. Ihr einen Namen zu geben, ist in diesem Fall nur ein halber Rumpelstilzcheneffekt, denn keiner weiß, ob es der richtige Name ist, und man stellt sich verschiedenes darunter vor. Aber es ist andererseits eben doch zunächst einmal ein Name, mit dem die, wenn auch noch verschiedene, Vorstellung zitiert werden kann. Es ist keine ganz leere Leerformel, es ist eine, die bei aller Verschiedenheit der Leerstellen doch auch Gemeinsames im weitesten Sinne zu umfassen vermag und zugleich auf eine gemeinsame Angst hinweisen kann.

Es gibt einen speziellen Mythos der Sprachmanipulation, wie er am bekanntesten dargestellt wurde von George ORWELL (1903-1950) mit seiner „*Newspeak (Neuspreche)*“ in der Utopie „1984“. In ORWELLS Roman lässt eine totalitär regierende Partei eine neue englische Sprache entwerfen und verbreiten, die auf die geistige Beschränkung und Normierung des Menschen abzielt und ihn quasi zur Verblödung und zum Kadavergehorsam zwingt. Die genauen Charakteristika des „*Newspeak*“ hat ORWELL im Anhang zu seinem Roman dargestellt.

Soziologen waren es eher als Linguisten, die die Macht der Wörter und Worte höher einschätzten: SEGERSTEDT, CHASE, BERNSTEIN z. B. Aber die wichtige, die Sache in ihrer Eigenart treffende und fördernde Frage ist ja nicht, ob Sprache, ob Wörter Macht haben oder nicht, sondern wann sie unter welchen Umständen mit welchen Mitteln über welche Adressaten welche Macht haben. Generell wird man sagen dürfen, dass die Macht der Sprache und der Sprachmanipulation heute außerhalb der Linguistik eher über- als unterschätzt wird, eben im Sinne und unter dem Einfluss des *Mythos von der Sprachmanipulation*.

Dieser Mythos, der zugleich eine Leerformel ist, kann eine klärende und eine verwirrende Wirkung haben: eine *klärende*, wenn er eine Mahnung wird, die Leerformel auszufüllen, und den Mythos in seiner Wirkung genauer zu erkennen vermag; eine *verwirrende*, wenn nur die Leere als Gemeinsamkeit genommen und der schon vulgarisierte Mythos zur Magie umgedeutet wird. Aber diese sprachlichen Erinnerungs- und Mahnzeichen stehen nicht nur im sprachlichen Kontext, sie befinden sich immer und entscheidend auch in einer konkreten geschichtlichen Situation.

Sicher kann Sprache, als System und als Anwendung, gelegentlich auch die Welt verändern, aber meist nur bei solchen Gelegenheiten, bei denen sie sich in Übereinstimmung mit ihrer geschichtlichen Situation befindet. Durch Bewusstmachung und Untersuchung der geschichtlichen Situation in den Grundzügen und im Einzelnen und ebenso der Formen der sprachlichen Mittel und Wirkungsmöglichkeiten kann die Sprachmanipulation durchschaut und überwunden werden.

So könnte auch der „*Mythos der Sprachmanipulation*“ sein Gutes haben, indem er als ein heuristischer Entwurf zur ständigen Überprüfung mahnt und sich in unablässiger mühsamer Kleinarbeit mehr und mehr zum Bild der wirklichen Sprachwirkung wandelt oder als vulgarisierter „manipulierter Mythos“ decouvriert wird.

Zu beiden aber gehört Sprachkritik als ständige Wachsamkeit des Menschen für sich und gegen seine Sprache, gegen ihre Verführungen und für ihre Offenbarungen – oder, wie es bei BENGSCHE heißt: *Kontemplation!*

#### LITERATURVERZEICHNIS

1. BENGSCHE, Alfred. Manipulation und christliches Leben. – Berlin, 1970.
2. CAMPES, Joachim Heinrich. Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unserer Sprache aufgedrungenen fremden Wörter/ 2 Teile.– Braunschweig, 1801.
3. MESMER, FRANZ ANTON. Dissertation On The Discovery Of Animal Magnetism, trans George Bloch in „Mesmerism“, 1980.
4. ORWELL, GEORG. 1984. – London: New American Library, 1949.
5. PORTMANN, Adolf. Zoologie und das neue Bild des Menschen (1956, 3. Auflage 1969) Biologie und Geist.– Zürich : Rhein-Verlag AG, 1956.
6. Zeitschrift Europa vom Jahre 1841 im 1. Band von 1841, in „Briefen aus Frankfurt“.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Хільмар Бруннер** – професор, доктор Інституту прикладного менеджменту в місті Ісманінг, Німеччина. Professor, doctor honoris causa Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

*Наукові інтереси:* біблійний дискурс, юриспруденція, історія німецької мови.

УДК: 81'22:81'221.2:81'23-056.263

## ІКОНІЧНІСТЬ ЖЕСТОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Тетяна КОЗЛОВА (Запоріжжя, Україна)

*Статтю присвячено вивченню невербальних засобів обміну інформацією, які використовують комуніканти з вадами органів мовлення та слуху. Мета цієї статті полягає в аналізі одиниць жестових мов, ступеня їх умотивованості та семіотичних, зокрема іконічних, властивостей. Висвітлено окремі семантичні та функціональні відмінності між тими засобами міміко-жестуляторної комунікації, які виконують додаткову функцію й супроводжують вербальне мовлення, та жєстами, які уживаються як основні засоби передачі інформації (мова глухонімих), а також з їх вербальними корелятами.*

*Застосовано комплекс методів і методик: метод суцільної вибірки й описовий метод — для інвентаризації та інтерпретації ілюстративних (супровідних) та ієрогліфічних (основних) жєстів; структурний метод — для визначення будови одиниць жестової мови; контекстологічний аналіз для розкриття змісту ілюстративних жєстів; контрастивний метод — для з'ясування специфічності одиниць жестової комунікації порівняно з їх вербальними корелятами. Основними джерелами відбору фактичного матеріалу слугували тексти та опитування інформантів.*

*На відміну від звукових засобів, іконічні супровідні та основні жєсти характеризуються більшою конкретністю, образністю, вмотивованістю, синкретизмом й аморфністю вираженого змісту, холистичністю передачі інформації.*

**Ключові слова:** вербальна та невербальна комунікація, жестова мова, міміко-жестуляторне мовлення, дейктичний жєст, зображальний жєст, іконічний знак, мотивація.

**Тетяна Козлова. Иконичность жестовой коммуникации.** В статье представлен анализ невербальных средств обмена информацией, которые используются коммуникантами с дефектами органов речи и слуха. Целью данной статьи является анализ единиц жестовых языков, степени их мотивированности и семиотических, в частности, иконических, свойств. Рассматриваются отдельные семантические и функциональные различия между сопроводительными и основными средствами жестовой коммуникации, а также их вербальными коррелятами.

*Комплексно использованы такие методы и методики: метод сплошной выборки и описательный метод — для инвентаризации, а также интерпретации иллюстративных (сопроводительных) и иєроглических (основных) жєстов; структурный метод — для анализа структуры единиц жестового языка; контекстологический анализ — с целью выявления содержания и функций иллюстративных жєстов; контрастивный метод — для определения специфичности единиц жестового языка в сравнении с их вербальными коррелятами. Основными источниками фактического материала послужили тексты и опрос информантов.*

*В отличие от звуковых средств, иконические сопроводительные и основные жєсты характеризуются большей конкретностью, образностью, синкретизмом и аморфностью выраженного содержания, холистичностью передачи информации.*

**Ключевые слова:** вербальная и невербальная коммуникация, жестовый язык, мимико-жестуляторная речь, дейктический жєст, изобразительный жєст, иконический знак, мотивация.

**Tetyana Kozlova. Iconicity of Gestural Communication.** The paper addresses non-verbal means of information exchange used both in and outside deaf community. The purpose of the article is to analyze gestures of sign languages and find out about the degree of their motivation, as well as semiotic, iconic in particular, characteristics. The focus is on the distinctive semantic and functional features displayed by gestures accompanying spoken speech, gestures used as basic means of communication by deaf interlocutors, and correlates of those gestural signs in spoken languages.

*The research is based on the integrated use of methods. Sampling and descriptive methods were employed to interpret illustrative and hieroglyphic elements of signed communication; structural method helped to find out about the composition of gestural signs; contextual analysis was used to discover the content and functions of illustrative gestures; contrastive analysis revealed obvious differences between sign language elements and their correlatives in spoken languages.*

*The elements of sign languages are comparable to the ones of spoken systems of communication. In linguistics, they are recognized as natural and complex as any spoken ones. Although sign languages exhibit all fundamental properties of human language and their constituents have common features with spoken systems (such as semanticity, conventionality, productivity), encoding means of sign languages are different. Gestural signs should be described as schematic but more concrete and imagic than spoken ones. Means of visual/manual encoding employ a set of elementary constituents (the shape, orientation, position and movement of hands) in one gesture to convey syncretic and amorphous ideas. To sum up, signs in sign languages show more visual relation to their referents, and iconicity in sign languages is more systemic than in spoken systems of communication.*

**Key terms:** verbal and non-verbal communication, sign language, mimic and gesture speech, deictic gesture, imagic gesture, iconic sign, motivation.

Останнім часом **актуальності** набувають проблеми формування та функціонування різних семіотичних систем. Увагу дослідників привертає роль жестової комунікації [2; 5; 9-12; 14-16; 21]. Міждисциплінарні розвідки поглиблюють уявлення про невербальні знаки комунікації [6], їхню типологію [4] та походження [1, с. 494]. Висвітлено роль формально-змістової співвіднесеності у візуальних мовах — більш типологічно близьких системах,

порівняно з вербальними мовами. Результати психолінгвістичних експериментів [20] показали, що в процесі оволодіння як звуковою, так і жестовою мовою, іконічні знаки засвоюються раніше, ніж символи. Хоча вони не є істотними, їх уживання спрямоване на створення додаткових підсистем візуальної та звукової форм комунікації, на підвищення ефективності внутрішньогрупового спілкування [17, с. 215].

Слід зазначити, що семантика іконічних жестів, аналогії з вербальною технікою кодування інформації залишаються недослідженими.

**Мета** цієї статті полягає в аналізі семіотичних, зокрема іконічних, властивостей одиниць жестових мов; встановленні семантичних та функціональних відмінностей між додатковими та основними засобами міміко-жестуляторної комунікації, а також вербальними корелятами ілюстративних та ієрогліфічних жестів.

Застосовано комплекс **методів і методик**: метод суцільної вибірки й описовий метод — для інвентаризації та інтерпретації ілюстративних (супровідних) та ієрогліфічних (основних) жестів; структурний метод — для визначення будови одиниць жестової мови; контекстологічний аналіз для розкриття змісту ілюстративних жестів; контрастивний метод — для з'ясування специфічності одиниць жестової комунікації порівняно з їх вербальними корелятами.

Основними **джерелами** відбору фактичного матеріалу слугували опитування інформантів, які користуються жестовою мовою, та наукові й художні тексти.

За результатами проведеного дослідження зображальними (іконічними) виявилися різні за значеннями й функціями типи жестів: жести-ілюстратори, які виконують допоміжну функцію й супроводжують вербальну комунікацію, та жести-ієрогліфи, які закріпилися як основний спосіб спілкування у мовах глухонімих.

Ілюстративні рухи тіла супроводжують конкретний фрагмент мовлення й не можуть уживатися окремо від нього. Наприклад, *“He [God] made Europe, Africa – all! and, with his breath, he made the sea. (Here his [the speaker’s] action was remarkable – he drew <...> the continent and islands – blew with his breath, with scares any motion of his lips; and showed, that the waters instantaneously flowed through their channels <...> God made <...> all around the world – there is water over it, and clouds under it, and the sun shines through it, and the moon, and the stars. (Here he described, by gestures, the motions of the earth, the sun and moon, and that were countless stars, larger than the sun <...> God made seeds, to put in the earth, and made them grow - he made all the animals, of little bits of earth. (Here he showed, by gestures, that the small portions of earth were made flesh <...> he showed that all things were made, by merely opening the lips...)”* [18, с. 124 ]. У наведеному уривку уточняється візуалізація реалій (фрагментів світу), яка відтворює комплекс складників цілісної ситуації створення Всесвіту: появу різноманітної матерії, розташування світил, випромінювання світла й рух води, збільшення розміру реалій тощо. У такий спосіб реалізується іконічний потенціал жестів-ілюстраторів.

Зображальність супровідних жестів доповнюється актуалізацією інших семіотичних властивостей засобів невербальної комунікації. Наприклад, вказівні жести якнайповніше реалізують свої індексальні властивості, оскільки метонімічно залучаються до означуваної ситуації: *“You can pass through here.” He pointed his finger at one of the streets. “And they might be able to see you only from this spot.” His finger indicated one of the buildings near the stash house ...”* [8]. Дейктичні жести виконують вказівну функцію та апелюють до конкретного референта або точки в просторі чи часі. Хоча їхня дейктична функція (вказівка на означувану реалію – *point* “to direct other people’s attention to smth by holding out one’s finger towards it”, *indicate* “to show, to point”) переважає над зображальною функцією, індексальні та іконічні властивості дейктичних жестів реалізуються синкретично. Вказівки на реалію, напрямок та невелику відстань її розташування від суб’єкта мовлення здійснено за допомогою пальця (невелика відстань відповідає кінцівці невеликого розміру). Пор. вказівку на віддаленість означуваної реалії (Місяць) від інших складників ситуації (Земля) за допомогою витягнутої руки (велика відстань відповідає кінцівці, яка має велику довжину): *“... by revolving his arm, he could <...> imitate the manner in which the moon kept the same face*

*to the earth*” [22, с. 145]. Отже, візуалізована репрезентація інформації виявляється нелінійною, цілісною на відміну від лінійності її вербального вираження.

Незважаючи на регулярне використання жестів паралельно з вербальним спілкуванням, вони все ж відіграють допоміжну роль по відношенню до основного засобу спілкування - звукової мови. Міміко-жестикуляторне мовлення є головним для людей з вадами голосу та слуху. Мови глухонімих – це природні мови з відмінною від вербальних мов лексикою та граматиною, і глухонімі від народження діти оволодівають мовою жестів як першою рідною мовою.

У мові глухонімих основними вважаються чотири складові жесту, варіацією та комбінуванням яких кодується інформація: форма руки, орієнтація долоні, позиція рук по відношенню до тіла (тобто локалізація здійснення жесту) та рух. Обрана форма руки та орієнтація долоні слугує класифікатором і передає загальну форму та положення позначуваного об'єкта. Наприклад, напівзігнуті в кулак пальці в різних жестових мовах позначають округлі реалії (яблуко, м'яч), а відкриті й складені під кутом 90 градусів долоні зображають дах. Отже, складові жесту репрезентують реалії, що належать до конкретних категорій. Окремі з цих категорій визначаються формою реалій, а позначаються формою руки та розташуванням долоні.

Категоризація реалій за формою здійснюється як у жестових мовах, так і в словесних. Однак у жестових мовах означуване конкретніше, і жест на позначення окремої ознаки, наприклад, 'довгий' чи 'високий', відсутній. Іконічність жестів на позначення об'єктів певної форми актуалізується як проекція форми реалії на форму руки й положення долоні, що умотивовує зміст жесту. На позначення різних довгих, високих, великих тощо реалій уживаються окремі жести, у структурі яких комплексно містяться ознаки позначуваного (наприклад, форма + розмір, розташування + розмір). У словесних мовах знаходимо аналогії синкретизму ознаки та її носія, який виявляється еталоном конкретної характеристики. Приклади вербалізації нерозчленованих концептів становлять порівняльні ад'єктивні конструкції в бурятській мові (*тохой ута* 'довжиною в лікоть' (букв. 'лікоть-довгий'), *огторгой ундэр* (букв. 'небо-високий'), *хабсагай ундэр* (букв. 'скеля-високий') [7, с. 137]).

Жести часто складаються із декількох складників і візуалізують комплекс ознак. Наприклад, у російській жестовій мові поняття 'тонкий' передається вказівками одночасно на невелику ширину/товщину та значну довжину чогось (при позначенні дименціонального синкретичного поняття 'тонкий + довгий' у російській жестовій мові здійснюється прямолінійний горизонтальний рух правої руки в напрямку від себе). У словесних знаках також можливі синкретичні позначення, що засвідчує рефлексія праіндоевропейського кореня \**māk-* "довгий і тонкий" [13, с. 831–832; 19] у різних групах дочірніх мов та диверсифікація семантичних ізоглос на 'тонкий' у мовах кентум (іт. *magro* "худий, охлялий; пісний, нежирний; незначний, малий, мізерний; слабкий, жалюгідний"; дісл. *magr* "худий, пісний" тощо) та 'довгий' у мовах сатем (ав. *mas-* (*masō*) "довгий, великий, широкий, просторий" > *masišta* (*mazishta*) "найбільший"; дперс. *mašišta-* "найвищий"). Отже, на прикладі рефлексії кореня іє. \**māk-* спостерігаємо розробку когнітивної моделі (образної схеми 'тонкий довгий об'єкт').

Окрім жестів, які позначають об'єкти безпосередньо через їх ознаки (форму), уживаються такі, що візуалізують реалії через операції з ними або комбінацію аспектів. Наприклад, поняття 'гральні карти' репрезентовано через зображення дії 'тасувати карти' (у польській, чеській, ісландській жестових мовах) або через імітацію дії 'роздавати карти' (у турецькій, французькій, португальській, іспанській, італійській, румунській, шведській, німецькій, литовській, латиській, болгарській). Комплексний жест уживається на позначення поняття 'гра/грати в піжмурки' в російській жестовій мові. Зазначимо іконічне кодування ще одного аспекту цієї гри – зав'язані очі одного з учасників. Отже, форма руки й локалізація долоні є проекцією локалізації позначуваної реалії (очі) та ознаки ('закритий, зав'язаний').

Як відомо, піжмурки – це така гра, при якій один з учасників ловить або шукає інших гравців. Складові жесту – іконічні позначення різних аспектів цієї гри. За свідченням інформантів, повторювальні й поперемінні рухи іконічно репрезентують повторюваність,



черговість рухів/дій у грі та/або множинність учасників. На перший погляд, важко зрозуміти, який саме з аспектів гри візуалізовано в цьому випадку. Але нагадаємо, що іконічні знаки на позначення гри в словесних мовах часто утворюються способом редуплікації (фр. *cache-cache* “піжмурки”, сквоміш *kai-kai* “грати в піжмурки”), де збільшенням форми мовного знака кодується набір змістових ознак (повторюваність дії, множинність партиципantів тощо).

Отже, значення іконічних знаків (візуальних та словесних) – значною мірою дифузні, синкретичні, що виявляється у недиференційованості позначення (а) реалії (‘гра’) та дії (‘грати’), (б) різних аспектів позначуваного.

Засоби репрезентації в невербальних мовах вимагають глибшого вивчення в зв’язку з особливостями кодування антонімічних понять. Діаметрально протилежною орієнтацією долоні експлікують оцінки ‘добре’ й ‘погано’. Позитивна оцінка, визнання високого рівня якості, знань, престижу, досягнень тощо кодується вертикальним положенням долоні з випрямленим угору великим пальцем. Жест на позначення поняття ‘добре’ актуалізує орієнтаційну метафору ВЕРХ = ДОБРЕ. Горизонтальним розташуванням долоні з випрямленим мізинцем кодується оцінка низького рівня якості, знань, несхвальної поведінки, невдачі тощо. Таке позначення поняття ‘погано’ – жестова актуалізація орієнтаційної метафори НИЗ (лінія горизонту) = ПОГАНО.

Як свідчать приклади, просторові уявлення транспонуються у сферу оцінки: прямовисна лінія, що збігається з напрямом скроні, і пряма лінія, паралельна площині горизонту, проєктуються на оцінну шкалу, що іконічно візуалізовано вертикальним vs горизонтальним розташуванням долоні. Антиномію ‘добрий – поганий’ та полярність модусів оцінної шкали репрезентовано протиставленням складників жестів: великий палець ‘товщий від інших + крайній палець’ vs мізинець ‘найкоротший + крайній палець’. Такі візуально-образні репрезентації оцінок слід визнати природними, оскільки вони, за словами Дж. Лакоффа [3, с. 359–360], “мотивовані структурою нашого досвіду”, а вертикальний вимір і схема ВЕРХ – НИЗ структурують функціонування людини відносно гравітації. Із повсякденного досвіду нам відомо, що кількісне збільшення субстанції виявляється в підвищенні її рівня, зростанні чого-небудь. Таким чином структурна кореляція в нашому повсякденному досвіді вмотивовує не тільки специфіку метафоричної репрезентації (зокрема, вибір ‘ВЕРХУ’ як метафоричного джерела), а й засоби візуальної й словесної актуалізації цієї метафори.

**Висновки та перспективи дослідження.** Специфіка ілюстративних жестів полягає в тому, що вони не мають самостійного лексичного значення і пов’язані зі змістом слів. З огляду на семіотичні властивості жести-ілюстратори характеризуються індексально-іконічним синкретизмом. Вони реалізують дейктичну та інформативну функцію: передають різну інформацію про світ, описують його, доповнюють (чи дублюють) відомості про той чи той факт. Змістова навантаженість зображального жесту уможливорює акцентуацію важливих складників повідомлення. Аналогії комбінованих іконічних засобів вербальної та візуальної репрезентації змісту забезпечують реалістичність і прозорість позначуваного, а тому й уживаються мовцями свідомо чи несвідомо як альтернатива вербальним засобам кодування змісту, особливо тоді, коли останні виявляються недостатніми.

Візуально-жестова модальність стимулює формування іконічних знаків, де форма реалій імітується формою рук, локалізація реалій візуалізується місцем виконання жестів відносно тіла, а рух об’єктів проєктується на рухи рук у просторі. Хоча жестові мови, як і словесні, застосовують здебільшого конвенційні позначення, роль формально-змістової прозорості є дуже важливою. Явища, які об’єднуються мисленнєво (об’єкт і властивість, об’єкт і функція, дія й стадія дії, частина й частина тощо), кодуються спільною формою. Холістичність сприйняття й позначень, дифузність їхньої семантики, ситуативність і тісний зв’язок предметної співвіднесеності позначувальних з практичною діяльністю узгоджуються з компактністю інвентарю кодуючих засобів. У жестових мовах відстань між кодом та тим, що він кодує, – значно менша, ніж вона виявляється в мовленні дорослого індивідуума та у вербальній системі з тривалою історико-культурною традицією.

*Перспективними* для теорії еволюції комунікативної діяльності є порівняльно-історичні дослідження жестових та вербальних мов з метою з'ясування особливостей довербальних стадій семіозису, спільного походження жестового спілкування й мовлення, розкриття ролі пікторальної функції пам'яті та мови жестів у комунікації представників культур різних типів.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Иванов Вяч. Вс. Нечет и чет. Асимметрия мозга и динамика знаковых систем / Вячеслав Всеволодович Иванов // Вяч. Вс. Иванов. Избранные труды по семиотике и истории культуры. Т. 1: Знаковые системы. Кино. Поэтика. – М.: Языки русской культуры, 1999. – С. 381–604.
2. Киммельман В. И. Исторические изменения жестов в русском жестовом языке [Электронный ресурс] / В. И. Киммельман // Тезисы конференции по типологии и грамматике. – СПб.: Лаборатория лингвистики жестового языка, 2007. – Режим доступа: <http://signlang.ru/science/read/kimmelman1/>
3. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории языка говорят нам о мышлении / Джордж Лакофф; [пер. с англ. И. Б. Шатуновского]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
4. Николаева Ю. В. Иллюстративные жесты в русском дискурсе: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Юлия Владимировна Николаева. – М., 2013. – 25 с.
5. Прозорова Е. В. Является ли российский жестовый язык полисинтетическим? / Е. В. Прозорова // Третья конференция по типологии и грамматике для молодых исследователей: материалы. – СПб.: Нестор-История, 2006. – С. 128–132.
6. Серякова И. И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках: монография / Ирина Ивановна Серякова. – К.: Изд. центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
7. Шагдаров Л. Д. Проблемы новой академической грамматики бурятского языка / Лубсан Доржиевич Шагдаров. – Улан-Удэ: Издательство Бурятского научного центра СО РАН, 2013. – 192 с.
8. Ellison T. The Deal [Electronic resource] / Talia Ellison. – London, Budapest: PublishDrive, 2017. – 233 p. – Access mode: <https://books.google.com.ua/books?id=ipFADwAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=Ellison+The+Deal&hl>
9. Frishberg N. Arbitrariness and iconicity: historical change in American Sign Language / Nancy Frishberg // Language. – 1975. – # 51. – P. 696–719.
10. Herlofsky W. J. Iconic thumbs, pinkies and pointers: the grammaticalization of animate-entity handshapes in Japan sign language / W. J. Herlofsky // Insistent Images / ed. by Elżbieta Tabakowska, Christina Ljungberg, Olga Fischer. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2007. – P. 37–55.
11. Herlofsky W. J. Iconic-thinking and the contact-induced transfer of linguistic material: the case of Japanese, signed Japanese and Japan sign language / William J. Herlofsky // Semblance and Signification / ed. by Pascal Michelucci, Olga Fischer, Christina Ljungberg. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 2011. – P. 19–38.
12. Herlofsky W. J. Iconicity and Natural Languages. The case of Classifier-like Constructions in Japanese Sign Language [Electronic resource] / William J. Herlofsky. – 2008. – 44 (2). – N1. – P. 19–32. – Access mode: [http://www.2.ngu.ac.jp/uri/junbun/pdf/jinbun\\_vol4402\\_03.pdf](http://www.2.ngu.ac.jp/uri/junbun/pdf/jinbun_vol4402_03.pdf)
13. Indo-European Etymological Dictionary – Indogermanisches. Etymologisches Wörterbuch (J. Pokorny, 1959). A Proto-Indo-European language lexicon, and Etymological Dictionary of Early Indo-European languages [Electronic resource] / [scanned and recognized by George Starostin]. – Moscow. – 1104 p. – Access mode: <http://dnghu.org/indoeuropean.html>
14. Kendon A. A description of a deaf-mute sign language from the Enga Province of Papua New Guinea with some comparative discussion. Part I: The formational properties of Enga signs / Adam Kendon // Semiotica – Journal of the International Association for Semiotic Studies / Revue de l'Association Internationale de Sémiotique. – The Hague: Mouton Publishers, 1980. – Volume 31, 1 / 2. – P. 1–34.
15. Kendon A. The description of a deaf-mute sign language from the Enga Province of Papua New Guinea with some comparative discussion. Part II: The semiotic functioning of Enga signs / Adam Kendon // Semiotica – Journal of the International Association for Semiotic Studies / Revue de l'Association Internationale de Sémiotique. – The Hague: Mouton Publishers, 1980. – Volume 32, 1 / 2. – P. 81–117.
16. Klima E. S. The Signs of language / Edward Klima, Ursula Bellugi. – Harvard: Harvard University Press, 1979. – 417 p.
17. Meier R. P. The form of early signs: Explaining signing children's articulatory development / Richard P. Meier // Advances in the Sign Language Development of Deaf Children / ed. by Brenda Schick, Marc Marschark, Patricia Elizabeth Spencer. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – P. 202–230.
18. Orpen Ch. E. The contrast between atheism, paganism and Christianity illustrated; or, The uneducated deaf and dumb, as heathens, compared with those who have been instructed in language and revelation, and taught by the holy spirit, as Christians [Electronic resource] / Charles Edward H. Orpen. – Dublin: M. Goodwin, 1827. – 255 p. – Access mode: <https://books.google.com.ua/books?id=z4jmow7bfmUC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
19. Peterson J. H. Dictionary of most common Avesta words [Electronic resource] / Joseph H. Peterson. – 1995. – Access mode: <http://www.avesta.org/avdict/avdict.htm>
20. Petitto L. A. On the autonomy of language and gesture: Evidence from the acquisition of personal pronouns in American Sign Language / L. A. Petitto // Cognition. – 1987. – # 27. – P. 1–52.
21. Stokoe W. C. Language in Hand: Why Sign Came Before Speech / William C. Stokoe. – Washington: Gallaudet University Press, 2001. – 227 p.

22. Timbs J. The Yearbook of Facts in Science and Art: exhibiting the most important discoveries and improvements of the past year; in mechanics and the useful arts; natural philosophy; electricity; chemistry; zoology and botany; geology and mineralogy; meteorology and astronomy [Electronic resource] / John Timbs, Charles W. Vincent, James Mason. – London : David Bogue, 1857. – 288 p. – Access mode : [https://books.google.com.ua/books?id=z2oxAQAAMAJ&dq=his+arm+pointed&hl=ru&source=gb\\_s\\_navlinks\\_s](https://books.google.com.ua/books?id=z2oxAQAAMAJ&dq=his+arm+pointed&hl=ru&source=gb_s_navlinks_s)

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Тетяна Козлова** – доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології Запорізького національного університету.

*Наукові інтереси:* проблеми лінгвосоціотики, порівняльно-історичного та типологічного мовознавства.

УДК 811.111'42

## ТИПОВІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ В КРИТИЧНИХ ЗАУВАЖЕННЯХ В АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТТЯХ З ЛІНГВІСТИКИ

**Анна АГЕЙЧЕВА (Полтава, Україна)**  
**Олена БАЛАЦЬКА (Полтава, Україна)**

Статтю присвячено аналізу типових засобів вираження негативної оцінки в критиці в англомовних наукових статтях з лінгвістики, що вважаються одним з видів такого провідного жанру англомовного наукового дискурсу, як стаття. Матеріалом дослідження були 153 критичні зауваження, отримані з 35 статей з лінгвістики. Використана методика охоплює дефінітивний, компонентний, інтерпретаційно-текстовий, кількісний аналіз та метод когнітивно-дискурсивної інтерпретації. Виявлено, що негативна оцінка у критичних зауваженнях у статтях зазначеного типу може бути виражена в експліцитній та імпліцитній спосіб. Експліцитний спосіб вираження негативної оцінки вимагає використання оцінних маркерів – лексичних та лексико-граматичних засобів. Лексичні засоби охоплюють типові для реалізації негативної оцінки мовні одиниці, серед яких найбільшу вагу мають прикметники, іменники та дієслова. Лексико-граматичний тип утворюється за кількома зразками, котрі є або можуть бути зведені до структури загальнозаперечного речення. Експліцитні лексико-граматичні засоби вираження негативної оцінки включають заперечення за допомогою застосування негаторів присудка, додатка та підмета. Імпліцитний спосіб вираження негативної оцінки реалізується за допомогою мовних одиниць позитивної чи нейтральної семантики, які в сукупності в контексті надають висловленню негативного оцінного значення і зазвичай вказують на необхідність здійснення подальших дій чи мають футуральну семантику. Виявлено, що експліцитний спосіб вираження негативної оцінки у критиці в англомовних наукових статтях з лінгвістики значно переважає імпліцитний. При цьому у межах експліцитного вираження оцінки лексичні засоби застосовуються частіше, ніж лексико-граматичні.

**Ключові слова:** англомовний науковий дискурс, жанр, наукова стаття з лінгвістики, критика, критичне зауваження, негативна оцінка, експліцитні засоби, лексичні засоби, лексико-граматичні засоби, імпліцитні засоби.

*Анна Агейчева, Елена Балацкая. Типичные средства выражения негативной оценки в критических замечаниях в англоязычных научных статьях по лингвистике. Статья посвящена анализу типичных средств выражения негативной оценки в критике в англоязычных научных статьях по лингвистике, которые считаются одним из видов такого ведущего жанра англоязычного научного дискурса, как статья. Материалом исследования были 153 критических замечания, полученные из 35 статей по лингвистике. Использованная методика охватывает дефинитивный, компонентный, интерпретационно-текстовый, количественный анализ и метод когнитивно-дискурсивной интерпретации. Установлено, что негативная оценка в критических замечаниях в статьях указанного типа может быть выражена эксплицитно и имплицитно. Эксплицитный способ выражения негативной оценки требует использования оценочных маркеров – лексических и лексико-грамматических средств. Лексические средства охватывают типичные для реализации негативной оценки языковые единицы, среди которых наибольший удельный вес имеют прилагательные, существительные и глаголы. Лексико-грамматический тип образуется по нескольким образцам, которые являются или могут быть сведены к структуре общеоригинального предложения. Эксплицитные лексико-грамматические средства выражения негативной оценки включают отрицание посредством применения негаторов сказуемого, дополнения и подлежащего. Имплицитный способ выражения негативной оценки реализуется с помощью языковых единиц положительной или нейтральной семантики, которые в совокупности в контексте придают высказыванию негативное оценочное значение и обычно указывают на необходимость осуществления дальнейших действий и имеют футуральную семантику. Установлено, что эксплицитный способ выражения негативной оценки в критике в англоязычных научных статьях по лингвистике значительно превосходит*

имплицитный. При этом в рамках эксплицитного выражения оценки лексические средства применяются чаще, чем лексико-грамматические.

**Ключевые слова:** англоязычный научный дискурс, жанр, научная статья по лингвистике, критика, критическое замечание, негативная оценка, эксплицитные средства, лексические средства, лексико-грамматические средства, имплицитные средства.

*The article studies typical means of expressing negative evaluation in criticism in English-language research articles in Linguistics, which are considered to be one of the types of the leading genre of English-language scientific discourse – article. The problem has been studied in the corpus of 153 critical remarks obtained from 35 English-language linguistics research articles published in scientific journals of the UK and the USA from 2009 to 2011. Methods used in the research include definitive, component, text-interpretation, quantitative analysis and cognitive-discursive interpretation method. From the research that has been carried out it is possible to conclude that negative evaluation in critical remarks in English-language research articles in Linguistics can be expressed explicitly and implicitly. Explicit way of expressing negative evaluation involves using markers – lexical and lexico-grammatical means. Lexical means include linguistic units typical for expressing negative evaluation, among which adjectives, nouns and verbs are the most numerous. In addition, adjectives and nouns are the most frequently used, whereas verbs are recorded in much fewer number of critical remarks. Lexico-grammatical type of expressing negative evaluation is formed according to several patterns, which are or can be reduced to the structure of the general negative sentence. Explicit lexico-grammatical means of negative evaluation include negation of the predicate, object and subject of the sentence performed through the use of specific negators. The most often registered explicit lexico-grammatical means of negative evaluation is predicate negation, while object negation and subject negation are found to be rare. Implicit way of expressing negative evaluation is performed with the help of indicators of implicit meaning – linguistic units with positive or neutral semantics, which collectively in the context add negative semantics to the utterance and as a rule indicate the need for further action or have future meaning. It has been found out that explicit means of negative evaluation in critical remarks in English-language research articles in Linguistics are more frequently used than implicit ones. Furthermore, as far as explicit means of negative evaluation are concerned, explicit lexical means are used more often than lexico-grammatical ones.*

**Key words:** English-language scientific discourse, genre, research article in linguistics, criticism, critical remark, negative evaluation, explicit means, lexical means, lexico-grammatical means, implicit means.

Здобуття англійською мовою статусу *lingua franca* та велика значущість науки для розвитку сучасного суспільства спричинили посилення інтересу сучасних мовознавців до різноманітних аспектів англомовного наукового дискурсу [4; 6], його жанрів [4], провідним серед яких уважають наукову статтю [2; 4], котра зазвичай містить такий важливий компонент, як критику [3; 5]. Незважаючи на наявність праць, присвячених дослідженню засобів вираження негативної оцінки в критиці у цілому [1], окремого висвітлення потребують засоби актуалізації аксіологічного змісту у критичних зауваженнях у наукових статтях з окремих дисциплін.

Ураховуючи значущість критики для розвитку наукової думки, зростання кількості досліджень, у фокусі яких перебувають проблеми сучасного мовознавства, та зростання необхідності здійснення публікацій у закордонних виданнях, що постала перед сучасними науковцями, було поставлено за мету інвентаризувати типові засоби вираження негативної оцінки в англомовних наукових статтях з лінгвістики.

Матеріалом цього дослідження були 153 критичні зауваження, отримані з 35 статей з лінгвістики, опублікованих в електронних наукових журналах Великої Британії та США за 2009–2011 рр., загальним обсягом 702 сторінки.

Методика дослідження включає дефінітивний, компонентний, інтерпретаційно-текстовий, кількісний аналіз та метод когнітивно-дискурсивної інтерпретації.

У результаті аналізу фактичного матеріалу було встановлено, що негативна оцінка (аксіологічний зміст критики / критичних зауважень (КЗ)) в англомовних наукових статтях з лінгвістики (АНСЛ) може бути виражена в експліцитний та імпліцитний спосіб.

Експліцитне вираження оцінки, що є прямим способом об'єктивації ставлення суб'єкта до об'єкта, здійснюється, як відомо, за допомогою лексичних або лексико-граматичних засобів, відповідно КЗ, в яких негативна оцінка виражена експліцитно, можна поділити на два типи.

У КЗ першого типу негативна оцінка актуалізується за допомогою використання експліцитних **лексичних** засобів – об'єктиваторів негативної оцінки (55,94 % від усіх КЗ в АНСЛ).

Частиномовний аналіз експліцитних лексичних засобів вираження негативної оцінки у критиці в АНСЛ засвідчив, що до їхнього числа входять:

• прикметники (39,7 % від усіх експліцитних лексичних засобів актуалізації негативної оцінки) (*difficult, erroneous, inaccessible, inadequate, problematic, unclear, unknown, weak, wrong* та ін.), наприклад:

(1) *But these sources are **inadequate** for a place names project based on indigenous names.*

• іменники (37,21 %) (*disadvantage, disagreement, failure, flaw, gap, lack, limitation, mistake, problem, restriction, weakness* тощо):

(2) *Another **problem** with the space-driven approach is that an a priori conceptual geometry might actually bias our research in a particular way and hinder us from finding patterns and dimensions in other languages.*

• дієслова (18,64 %) (*fail, ignore, lack, mistranslate, overlook, restrict* і т. д.):

(3) *Mundane areas of everyday life have been taken for granted and largely **ignored**, especially with regard to language use in these domains <...>.*

Негативна оцінка в КЗ в АНСЛ експліцитно вербалізується також за допомогою граматичних засобів – операторів заперечення – негаторів у поєднанні з лексичними одиницями позитивної або нейтральної семантики, утворюючи другий – **лексико-граматичний** – тип у межах експліцитного вираження оцінки в КЗ [1] (22,49 % від усіх КЗ в АНСЛ).

Аналіз матеріалу засвідчив, що найбільшу питому вагу в КЗ в АНСЛ має заперечення **присудка** (73,3 % від усіх зареєстрованих лексико-граматичних засобів), здійснюване за допомогою негатора – заперечної частки *not* (*n't*) за двома моделями.

*Перша модель* – заперечення складеного дієслівного присудка (65,9 % від усіх КЗ в АНСЛ, в яких використовується заперечення присудка) зазвичай реалізується у таких модифікаціях:

• Допоміжне дієслово *do* у формі теперішнього або минулого часу + *not* + основне дієслово, наприклад:

(4) *Reference grammars do not usually provide semantic analyses of word formation patterns in enough detail, so it is difficult to gather appropriate extensive information on this point.*

• Модальне дієслово + *not* + основне дієслово (25 %), приміром:

(5) *Some aspects of Lakhota data may not fit into their model, while others seem to accord well.*

*Друга модель* – заперечення складеного іменного присудка (34,9 %) в КЗ в АНСЛ – виглядає так: дієслово *be* у формі теперішнього або минулого часу + *not* + іменна частина, подана прикметником або пасивним дієприкметником:

(6) *A grammar-driven approach is not the best way to do that.*

Окрім заперечення присудка в КЗ в АНСЛ, застосовується також заперечення **додатка** (14,17 % від усіх лексико-граматичних засобів) із використанням заперечного займенника *no*, що здійснюється за моделлю:

• (формальний) підмет + *be, etc.* + *no* + додаток, наприклад:

(7) *Contrary to many statements about Polynesian language, there are **no rules** to predict which syllable will be stressed in words of more than four syllables <...>.*

У КЗ в АНСЛ зафіксовано також заперечення **підмета** (8,3 %), що реалізується за моделлю:

• негатор (*no, not*) + підмет, приміром:

(8) ***No mention** is made of language functions, speech acts, or speech genres.*

Варто звернути увагу на те, що негативна оцінка в КЗ в АНСЛ також може бути об'єктивована імпліцитно (21,57 %). З цією метою у статтях зазначеного типу зазвичай застосовуються такі мовні засоби:

• мовні одиниці позитивної чи нейтральної семантики, які в сукупності в контексті надають висловленню негативного оцінного значення та при цьому не позначають необхідність здійснення подальших дій та не мають футуральної семантики (41,3 % від усіх імпліцитних засобів):

(9) *Like other forms of lexical documentation, place name lists may exist for years or decades in draft form.*

- модальні дієслова, що вказують на необхідність здійснення подальших дій (26,4 %):  
(10) *Perhaps this manual **should** be updated and republished with such a list included.*
- мовні одиниці футуральної семантики у сполученні з дієсловами / модальними дієсловами на позначення необхідності здійснення дій (21,2 %):

(11) *Note that the smallest possible cycle (a triangle of meanings, as in (7) above) can be defined in a classical way by means of three features, so it is not only cyclicity that explains it. This **must** be left for further research.*

Таким чином, засоби вираження негативної оцінки в критичних зауваженнях в англomовних наукових статтях з лінгвістики мають досить широкий спектр, при цьому експліцитний спосіб вираження негативної оцінки значно переважає імпліцитний. При цьому у межах експліцитного вираження оцінки в критичних зауваженнях в англomовних наукових статтях з лінгвістики лексичні засоби переважають над лексико-граматичними.

Перспективи подальшої роботи вбачаємо у вивченні засобів вираження негативної оцінки в англomовних наукових статтях з інших галузей науки.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балацька О. Л. Дискурсивні властивості критики в англomовній науковій статті: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / Олена Леонідівна Балацька; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2013. – 20 с.
2. Яхонтова Т. В. Лінгвістична генологія наукової комунікації / Яхонтова Тетяна Вадимівна. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 420 с.
3. Fagan A. The use of critical speech acts in psychology and chemistry research papers / A. Fagan, P. Martin Martin // *Iberica*. – 2004. – No. 8. – P. 125–137.
4. Hyland K. Academic Discourse: English In A Global Context / Ken Hyland. – Bloomsbury, 2009. – 256 p.
5. Salager-Meyer F. Rhetorical evolution of oppositional discourse in French academic writing / Françoise Salager-Meyer // *Hermes, Journal of Linguistics*. – 2000. – No. 25. – P. 23–48.
6. Swales J. M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings / J. M. Swales. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1990. – 260 p.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Анна Агейчева** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

*Наукові інтереси:* перекладознавство, інтелектуальна власність, дистанційне навчання.

**Олена Балацька** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної філології та перекладу Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка.

*Наукові інтереси:* аналіз дискурсу, прагмалінгвістика, перекладознавство.

УДК 81'221.2

## BODY LANGUAGE AS A WINDOW INTO HUMAN MIND

**Inesa BAYBAKOVA (Lviv, Ukraine), Oleksandra HASKO (Lviv, Ukraine)**

*Інеса Байбакова, Олександра Гасько. Мова тіла як вікно у людський розум. Стаття присвячена мові тіла як невербальній комунікації, що включає вісім надзвичайно важливих основних елементів, а саме (1) обличчя, що є найпотужнішим індикатором відношення до ситуації чи інших людей; (2) очі, які здатні вказувати справжні наміри; (3) постава, яка виявляє приховані повідомлення за допомогою голови, плечей, рук, ніг та стегон; (4) жести, пов'язані чи не пов'язані з вербальною комунікацією; (5) голос; (6) рух; (7) дотик; (8) зовнішність. Вищезгадані елементи є складовими мови тіла. Мова тіла посилає невербальні повідомлення стосовно вподобань, зацікавлення, прийняття, правди тощо. Мова тіла, діючи на підсвідомому рівні, не може бути фальшивою, тому вона є вікном правдивих думок, намірів і бажань. Розуміння ключових елементів мови тіла дає можливість читати невисловлені повідомлення інших людей, розкриваючи приховані значення їхньої поведінки та виявляючи їхні справжні почуття. Однак, невербальні сигнали слід розглядати в контексті бесіди, беручи до уваги комбінацію жестів, а також їх узгодженість з вербальною складовою розмови.*

**Ключові слова:** елементи мови тіла, контекст, комбінація жестів, узгодженість, мовчазна мова, приховані повідомлення, словник мови тіла.

*Инеса Байбакова, Александра Гасько. Язык тела как окно в человеческий разум. Статья посвящена языку тела как невербальной коммуникации, включающей восемь особо важных элементов: (1) лицо как мощнейший индикатор отношения к ситуации или отдельным людям; (2) глаза, способные выказывать подлинные намерения; (3) осанка, выявляющая скрытые сообщения с помощью головы, рук, ног, плечей и бедер; (4) жесты, имеющие прямое отношение к вербальной коммуникации; (5)*

голос; (6) движения; (7) прикосновение; (8) внешность. Вышеупомянутые элементы являются составными языка тела. Язык тела посылает невербальные сообщения касательно вкуса, заинтересованности, приемлемости, правды и т.д. Язык тела, действуя на подсознательном уровне, не может быть поддельным, поэтому он является окном истинных мыслей, намерений и желаний. Понимание ключевых элементов языка жестов дает возможность читать невысказанные сообщения других людей, раскрывая скрытое значение их поведения и выявляя их настоящие чувства. Однако, невербальные сигналы необходимо рассматривать в контексте беседы, принимая во внимание комбинацию жестов, а также их согласованность с вербальной составляющей разговора.

**Ключевые слова:** элементы языка тела, контекст, комбинация жестов, согласованность, базовый язык, скрытые сообщения, словарь языка тела.

*The paper deals with body language as nonverbal communication including eight primary elements being of extreme importance, namely: (1) the face which is the major and most powerful indicator of one's attitude towards a situation or some other people; (2) the eyes capable of betraying one's true intentions; (3) the posture indicating some hidden messages or attitudes with the help of one's head, shoulders, legs, arms and hips; (4) gestures related or unrelated to verbal communication; (5) the voice influencing the message of sb's body language by the tone, volume, emotion, pace etc.; (6) the movement which can demonstrate one's true traits of the character; (7) the touch which communicates various messages ranging from social and professional to friendly and intimate; (8) the appearance containing visual messages to other people about one's feelings and the state of mind. The elements mentioned above comprise the entire body language. The article dwells on body language conscious aspects both formal and informal ones applied to various situations and supplied with examples of using proper body language for mutually beneficial sincere communication. Body language is treated as bodytalk, speaking volumes in silent language of hidden dimension sending nonverbal messages on liking/disliking, interest/ boredom, acceptance/rejection, truth/deception. Comprehension of the body language key elements makes it possible to decode other people's nonverbal messages uncovering hidden meanings of their behaviors including deceptive ones and revealing their true sentiments. Since body language cannot be faked, it is a window into human mind. Hence, peopewatching and mastering body language dictionary are crucial in reading others' thoughts, feelings and attitudes.*

**Key-words:** body language elements, context, gesture clusters, congruence, silent language, hidden messages, body language dictionary.

Body language is a non-verbal communication expressed by various gestures, poses and eye movements. Moreover, it may be both conscious and subconscious depending on a situation. Body language is dominant in the conversation since it can easily betray one's true thoughts or feelings.

There are fundamentally two ways of communication: verbal and non-verbal. It is often alleged that there are a lot of differences between them since many people are not aware of the differences they possess. That is why it is worth mentioning a number of them. In spoken language it is possible to find some characteristic features which do not appear in body language.

Firstly, the sound is one of these features which are presented only in spoken language. A signal can be heard and repeated by any member of the conversation. In body language there is a chance only to see visual messages which are hidden by various gestures. The sound does not take part in body language since only one's gestures transmit the messages [5].

Secondly, speakers use various systems of grammatical rules and syntax which are widely accepted by the society; while in non-verbal way of communication such rules and patterns do not appear. These rules and patterns assist others to create some sentences, opinions or some essays which are used to form the entire conversation. What is more, the language of the body is not possible to be taught by any schools; however, words are taught and some spoken traditions can be easily handed down through generations by words. Body language has also its long history but cannot be used to demonstrate traditions of some people at all [6].

Body language can be divided into conscious and subconscious. Both aspects of body language are crucial but our research is devoted only to the aspects which are conscious. To begin with, it is possible to innumerate eight primary elements of body language which are of extreme importance.

The first such element is the face. It is the major source of knowledge which demonstrates the present feeling such as smile, frown, desire to speak, to demonstrate disgust, anger or even just to show interest or lack of it. People's faces are very powerful in demonstrating somebody's attitude towards a situation or some persons since it betrays one's true thoughts especially when speech tries to convince of something else.

The second element of body language is the eyes which being as very effective as the face are betraying one's true intention. Somebody's eyes are the first part of the body, others can watch. They are often used to make visual eye contact with somebody in various situations. Some people

claim that through eyes it is possible to see somebody's soul which is one's honesty or even dishonesty [1].

The third aspect of body language is the posture. It presents in what way somebody holds one's head, shoulders, legs, arms and hips. Moreover, each of these parts of the body works separately to indicate some hidden messages or attitudes towards the other persons. For example, tilting one's head, slumping one's shoulders, turning hips sideways, and the like [1].

The fourth element which is also very important in knowing the entire aspects of body language are gestures. They can be related to verbal communication or unrelated to verbal communication. For instance, you might wave at another person as a way of saying 'hello', but you do not have to actually say the word out for the message to be clear. Or, you might use a hand gesture to emphasize a key point during a speech or presentation; in this case, your gesture is related to verbal communication [1].

The fifth aspect of body language to be presented is the voice. It is commonly used in verbal language, but it is also an integral part of non-verbal communication such as body language. Especially, the tone of the voice, volume, emotion, pace and the like, all influence the messages somebody sends as part of his/her body language. Depending on a situation and a state of the mind the tone and the pace will be changed and what is more, they will give the entire picture of somebody's true feelings in a given situation [1].

The sixth element is the movement which is both flexible and commanding. For instance, moving toward another person may send a message of dominance or assertiveness, while moving away from another person may send a message of avoidance, submission. The movement can demonstrate also one's true traits of the character, especially during an interview or other important meetings. Persons, who are cool, calm, collected and in control of their emotions use clear, uncomplicated, deliberate movements [9].

The seventh and the most powerful element of body language is the touch which is capable of communicating various messages, and can also be interpreted in so many different ways. Moreover, touch may be divided into four main categories: friendly, professional, social and intimate. There are specific ways of touch which indicate each of those categories. It is extremely important to be aware of it as it may cause a lot of problems [8].

The last worth mentioning aspect is the appearance. One's physical appearance includes the way people wear clothes which gives visual messages to other people about one's feelings and the state of mind. For instance, one dresses conservatively formally and in black for a funeral, but more casually for other more pleasant occasions [8].

All these elements of conscious use of body language are crucial in making up the entire body language. Learning about the key elements of body language and increasing one's awareness of them will assist in all aspects of communication and in all aspects of one's life. There are a huge number of variations that can be created within each element of body language and even more that occur when one combines two or more elements. All of these elements are connected together into body language in ways that may be both conscious when one is aware of it and subconscious when somebody uses it without being aware of it [1].

Conscious aspects of body language can be divided into formal and informal. In both cases it is possible to innumerate various situations in which one can notice some benefits of knowing conscious aspects of body language such as interviews, office politics, dating and even friendship. It is also possible to find a number of profits thanks to body language in crime sphere so as to unmask the victims. First let us consider some formal aspects of body language.

While being interviewed, for example, everybody should control their body so as not to give the impression that they are not the perfect candidates for this position. The next example of using body language so as to convince the audience by the politicians will be a situation when George Washington crossed the Delaware; according to the famous painting, he was showing a body language stance of confidence. He did it by standing erect with his hands on his hips.

A different and the most crucial elements of body language among politicians are mirroring: When US president Barack Obama was welcomed to the White House he and Bush were wearing the same suits, ties and they even behaved in the same way [7]. Everything was done to show the



public that they are a unity since such signs are commonly used by politicians, so presidents and other persons as to persuade the public to their rights [2].

Let us dwell upon informal situations in conscious use of body language such as courtships and friendships. There are some ways how to enchant somebody and make the heart beat faster which is very crucial in courtships. There are no courtships without proper body language since everything commonly begins without words and within gestures and signals. There are some most common female courtship gestures and signals which may assist in recognizing whether a woman is dallying with a man or not. What is more, being aware of body language may be beneficial in friendship since there are some cues how to discover if somebody is a true friend or whether he or she has willingness to talk to or if he or she is just deceiving others by hiding some true thoughts [9].

Informal conscious aspects of body language in courtships may include a woman's head toss and hair flick, self-touching, eye contact, fondling a cylindrical object, the leg twine, fleeting smiles.

Another kind of informal situation in which body language may play major role while using it consciously will be friendship. Such knowledge may assist one in discovering whether somebody who claims that he is a friend is a real one or even whether somebody likes talking with somebody or not.

One of such signals which may indicate if somebody likes talking to his interlocutor may be his legs. If one does not desire to talk to somebody usually one uses his legs so as to communicate it. It is done when one's legs indicate the place he or she wants to go while talking with a person on the street met by accident [4]. If one says 'How nice to see you again' and the other person does not think the same but does not want to say it then he or she uses his or her body language especially legs to demonstrate that he or she really wants to go and has no time and willingness to talk to. Another example of such behaviour worth mentioning will be the ear grabbing [9].

Taking a situation in which one desires to tell a person some serious and important story from his life firstly he or she is asking whether such a person desires to listen to this story. When one says 'yes' and at the same time makes a gesture the so called the ear grabbing then in most cases it indicates that he is not very interested in it or that he has just heard enough and he is just lying.

The eye rubbing, the neck scratching, the collar pulling are also gestures which are used to hide some truth or just to demonstrate that one is lying. A person who is scratching the neck is usually doing it five times. This gesture is a signal of doubt or uncertainty and it is characteristic of a person who agrees but he or she is not sure.

When an adult does not desire to look at something, the eye rub is the brain's attempt to block out the deceit or to avoid looking at a person who is being lied to. This gesture is used by movie actors to portray insincerity and by 'polite' cultures such as the English, who prefer not to tell you exactly what they are thinking [4].

Desmond Morris was one of the first to discover that lies cause a tingling sensation in the delicate facial and neck tissues, and a rub or scratch was required to satisfy it. When one sees that someone uses this gesture, ask, 'could you repeat that, please?' This would be a deceiver to give the game away [9].

The ability to read people's mind by their behaviour was 'the original communication system used by humans before spoken language evolved' [9, p. 1]. Understanding body language is very helpful in revealing people's thoughts, feelings and things they try to hide as well as spotting body language contradictions and true emotions by mastering and developing body language dictionary. It is necessary to consider body language signals in the context in which they occur taking into account both gesture clusters and congruence of the verbal and body language channels. It should be mentioned though that sometimes incongruity is just a result of a bad habit which conveys the wrong impression leading to misinterpretation of body language [3, p. 10, 19]. Besides everyone has his/ her own personalised stylised body language [10, p. v] version which cannot be read like a book.

BIBLIOGRAPHY

1. Amos J. The 8 Aspects of body language / J. Amos. – 2017. – Режим доступу: <http://www.bodylanguageexpert.co.uk/>
2. Body Language in American Politics – 2007. – Режим доступу: <http://www.linkroll.com/body-language/body-language-in-american-politics.php/>
3. Borg, J. Body Language. 7 easy lessons to master the silent language / James Borg. – Pearson, 2008. – 247 p.
4. Collins, A. Język ciała gestów i zachowań / Andy Collins. – Warszawa: Astrum, 2003. – 224 p.
5. Communication, from Wikipedia. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Communication/>
6. Crystal, D. Cambridge Encyclopaedia of Language / D. Crystal. – Cambridge: CUP, 1991. – 506 p.
7. Gazeta.pl.DESER. 10 Rzeczy których nie wiesz o Baraku Obamie. – 2011. – Режим доступу: <http://deser.pl/deser/1,83454,5954910,obamai>
8. Hogan, K. The Secret Language of Business / K. Hogan. – Canada: John Wiley & Sons, 2008. – 219 p.
9. Pease, A. & B. Definitive Book of Body Language / A. Pease, B. Pease. – London: The Orion Publishing Group, 2006. – 386 p.
10. Quilliam S. Total Strangers. Body Language Secrets / S. Quilliam. – London: Thorsons, 1997. – 128 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Інеса Байбакова** - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Національного університету “Львівська політехніка”.

*Наукові інтереси:* прикладна лінгвістика, семантика, методика викладання іноземних мов, англійська мова за професійним спрямуванням, теорія та практика перекладу.

**Олександра Гасько** - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов Національного університету “Львівська політехніка”.

*Наукові інтереси:* прикладна лінгвістика, семантика, методика викладання іноземних мов, англійська мова за професійним спрямуванням, теорія та практика перекладу.

УДК 811.111(26+37+42)

**МЕТА-МАРКЕРИ АКАДЕМІЧНОГО ДИСКУРСУ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ РЕФЛЕКСИВНОСТІ**

**Ярослава ГНЕЗДІЛОВА (Київ, Україна)**

*У статті йдеться про поняття рефлексивності та зв'язок метапрагматичної й рефлексивної функцій. Представлені результати метапрагматичного аналізу дискурсу у контексті теорії рефлексивності. Звертається особлива увага на рефлексивні маркери й метапрагматичні функції, які вони виконують в академічному дискурсі, та на визначення специфіки їхнього вживання в зазначеному дискурсі. Установлено, що на вибір мета-засобів в академічному дискурсі впливають дві частково взаємовиключні тенденції: з одного боку, цьому дискурсу притаманна спрощеність в словесному оформленні висловів під впливом розмовного стилю мовлення; з іншого – властиві ознаки «науковості», що проявляється у необхідності говорити чітко, послідовно і зв'язно. З'ясовано, що риси розмовного й наукового стилів в академічному дискурсі найяскравіше проявляються при аналізі рефлексивних маркерів. Зокрема, до елементів розмовного стилю мовлення відносяться, в першу чергу, адресатно-орієнтовані метакомунікативи, включаючи структури з 'Let', та адресатно-орієнтовані метакомунікативи, що вирізняються мета-питаннями. «Науковості» академічному дискурсу надають нейтральні структури у плані їхньої адресат-/адресант-орієнтованості, як наслідок той звучить безпристрасно й об'єктивно.*

**Ключові слова:** академічний дискурс, метапрагматика, рефлексивні мета-засоби, мета-функції.

*Гнездилова Я.В. Мета-маркери академічного дискурсу в контексті теорії рефлексивності. В статті йде про поняття рефлексивності та зв'язки метапрагматичної та рефлексивної функцій. Представлені результати метапрагматичного аналізу дискурсу в контексті теорії рефлексивності. Обращается особое внимание на рефлексивные маркеры и на определение специфики употребления указанных мета-средств в академическом дискурсе. Установлено, что на выбор мета-средств в академическом дискурсе влияют две частично взаимоисключающие тенденции: с одной стороны, этот дискурс характеризуется упрощенностью в словесном оформлении высказываний под воздействием разговорного стиля речи; с другой – отмечаются признаки «научности», что проявляется в необходимости говорить четко, последовательно и связно. Определено, что черты разговорного и научного стилей в академическом дискурсе более всего проявляются при анализе рефлексивных маркеров. В частности, к элементам разговорного стиля речи относятся, в первую очередь, адресатно-ориентированные метакоммуникативы, включая структуры с 'Let', и адресатно-ориентированные метакоммуникативы, представленные мета-вопросами. «Научности» академическому дискурсу придают нейтральные структуры в плане ихней адресат-/адресант-ориентированности, как следствие тот звучит безпристрасно и объективно.*

*Ключевые слова:* академический дискурс, метапрагматика, рефлексивные мета-средства, мета-функции.

*Gnezdilova Ya.V. Meta-markers of academic discourse in the context of the theory of reflexivity. This article focuses on the notion of reflexivity and the interrelation of metapragmatic and reflexive functions. The results of discourse metapragmatic analysis in the scope of reflexivity theory are presented. Special attention is paid at the reflexive markers, and the metapragmatic functions they perform in academic discourse, with an emphasis on the specifics of their use in this discourse type. It is found out that two opposing tendencies influence on the choice of meta-units in academic discourse: on the one hand, this discourse is characterized by the simplicity in the word choice and structure of utterances, determined by the conversation style of speech; on the other hand, it possesses the features of scientific discourse which is demonstrated by the speakers' attempts to speak clearly, coherently and cohesively. It is proved that the traits of conversational and scientific styles in academic discourse are best seen when reflexive group of meta-markers is analyzed. Reflexive meta-markers are introduced by peculiar structures which consist of personal pronouns and stative verbs, mostly of mental activity, sense perception and speaking. In relation to specifics of academic metadiscourse, the research data show that most typical for this discourse type, from the point of view of its reflexivity, are addresser-oriented meta-units, especially structures with 'Let', which characterize the conversational style of speech; as well as neutral (on the account of its addresser-/addressee-orientation) meta-units, adding some scientific features to academic discourse, as a result the latter sounds impartial and objective. Not so characteristic of academic discourse are addressee-oriented meta-units except for some imperative structures and meta-questions.*

*Key words:* academic discourse, metapragmatics, reflexive meta-means / meta-markers, meta-functions.

Поняття метапрагматики залучає психологічний, когнітивний й соціальний аспекти у рамках прагматики вживання мета-висловлень [6, р. 1,6] і є універсальним поняттям, що охоплює металінгвістичну функцію у розумінні Р. Якобсона [7, р. 356], метакомунікативну функцію у розумінні Г. Бейтсона [1, р. 178] та рефлексивну функцію мови у розумінні Дж. Лусі [9, р. 9]. Відповідно, під «рефлексивністю» розуміються «діяльності, у яких комунікативні знаки використовуються, щоб типіфікувати інші помітні / усвідомлювані знаки» [8, р. 184]. Загальні принципи рефлексивності й рефлексії – моніторинг й контроль – ґрунтуються на тому, що мова як саморефлексивна й самореференційна система може моніторингувати й контролювати, редагувати, самопосилатися чи посилатися на когось іншого [6, р. 4-5, 7].

Іншими словами, термін «рефлексивний» описує спосіб, у який одна частина того, що ми кажемо, надає коментар про те, як наше висловлення вписується в дискурс у цілому чи як мовець хоче, щоб його зрозуміли [5, р. 201]. Використовувати мову рефлексивно [2, р. 629; 8, р. 184] означає «говорити про мовлення», «звертати увагу на мовлення» й «реагувати на стимул / являтися від мовлення», тобто, за допомогою контекстуалізованих ключів, виражених різноманітними мета-засобами і стратегіями інтерактанти пояснюють, модифікують, ілюструють, тлумачать, відновлюють, оцінюють, допомагають отримати закодоване значення, трактують тему дискурсу, забезпечують функціональне розуміння й визначають групу когезійних конекторів, маркуючи попередній чи потенційно можливий мовленнєвий акт, що відповідає за структуру й сприйняття дискурсу.

Утім, мета-засоби не обмежуються лише дискурсивними (когезивними та когерентними маркерами) і регулярними одиницями, навпаки, варто враховувати й оказіональні авторські засоби, які відносимо до метакомунікативів, оскільки вони будуються за подібними структурами-кліше. Відсутність у сучасному мовознавстві узагальненого та системного опису мета-одиниць свідчить про **актуальність** такого дослідження.

Ми виділяємо дві групи мета-засобів: автономні й контекстуально-залежні маркери. Група автономних маркерів багаточисельна й включає маркери-регулятори інтеракції, рефлексивні маркери та дискурсивні маркери, які, у свою чергу, поділяються на підгрупи [детальніше див. 4]. **Метою** цієї статті є аналіз рефлексивних мета-одиниць в академічному дискурсі. Мета роботи передбачає розв'язання таких конкретних **завдань**: систематизувати рефлексивні мета-одиниці, притаманні академічному дискурсу та виявити специфіку їх вживання у зазначеному типі дискурсу. **Матеріалом** дослідження, взятого для аналізу «якірних» (чи мета-) одиниць в академічному метадискурсі, слугує корпус дискурсів таких жанрів як: студентські презентації, семінари, лекції та індивідуальні заняття, наданих *Michigan Corpus of Academic Spoken English*, присвячених вивченню різних питань

гуманітарних дисциплін (поетика, граматики, література тощо), загальний обсяг яких становить 59586 слів.

Групу рефлексивних маркерів складає метакомунікативний лексикон, представлений переважно фразами, що поділяються на дві основні категорії у залежності від того, чи є фокус більше адресатно- чи адресантно-орієнтованим, що підкреслюється особовими займенниками [3, р. 49] у супроводі статальних дієслів, що мають справу з візуальним, слуховим чи ментальним сприйняттям типу *see, say, tell, (let me) know, hear, ask, understand, inform, describe*. Через такі мета-вислови мовець пропонує деталі ситуації й запрошує реципієнта розділити думку, що виражається через предикацію. Метакомунікативи є **адресантно-орієнтованими**, якщо підметом є особовий займенник першої особи і дієслово відноситься до суб'єктивного ментального процесу, у якому не очікується, що прийме участь реципієнт. Центральне місце займають власні думки й погляди автора, до яких привертається увага реципієнта, особисті можливості. Варто зазначити, що на основі вказаних вище дієслів створено численні вирази, деякі з яких перетворилися на сталі типу *I see; I mean*; через інші мовець: описує сам акт мислення (*I think; I mean I didn't think that; so I found / so, personally, I found; but I just noticed that; I find really kind of amazing; I thought;*), мовлення (*but I have to say in terms of fiction; I'd say*) чи поєднує ці два аспекти (*and I think I know what I know what you want to say*); прогнозує (*I predict that*); роз'яснює свої наміри (*I wanted to look at; now I'm gonna explain it a little bit I'm gonna clarify it, for you*) чи причини, що послужили поштовхом до певних висновків (*and then I realized that; that I realized (and) I feel; and I started out thinking I would just look at*); звертається до свого життєвого досвіду (*I remember; I remember this quite vividly; I'm always reminded of; it reminded me of that; that I have ever encountered*); не погоджується, суперечить (*I don't think; I don't think so*); наголошує на випадковості того, що відбулося (*I'm not supposed to have; I didn't think that; which I hadn't thought we'd get to until*); знімає з себе відповідальність, сумнівається (*I'm not entirely sure; I don't know exactly; I don't know*); уникає прямого ствердження, звертаючись до опосередкованих структур (*my own view is that; that to me justifies; it sort of resonates for me; but it seemed to me; so, it seems to me that; it seems to me that you know that*).

Типовим для західноєвропейських лінгвістичних традицій є вживання в академічно-науковому дискурсі *I/my/me*-структур замість *We/our/us*-структур, які, у свою чергу, відображають тенденції, притаманні східноєвропейським мовознавчим реаліям. Усе ж, як показує матеріал дослідження, мовець може обирати *We/our/us*-структури, які у протиставленні з *I/my/me*-структурами створюють відчуття цілого, об'єднують адресанта й адресата, залучаючи останнього до певного кола людей, до розмови та підкреслюючи спільність думки / світогляду / почуття / оцінки тощо (*as we say in Spanish (enciapete.); this is what we have; we've just talked about; now there's a s- just the way we would say you know; so, we're being told that; what we see here is*). Вартими уваги також є імперативні структури з 'Let', за допомогою яких мовець нібито залучає слухача до розмови (*let's say; so let's see then if we can assume it's clear, let's see if we can go a little more deeply and then come up with might what might be; so, let me show you some of this in detail and I've put together, a way that even the non-Spanish speakers will be able to, follow; but let's look at this*).

Метакомунікативи є **адресатно-орієнтованими**, коли фраза включає експліцитне посилання на залучення / участь реципієнта як адресата повідомлення [3, р. 54-55]. Адресатно-орієнтовані метакомунікативи складаються із займенника *you* й статального дієслова / дієслівного виразу. Уживання цих метакомунікативів в академічному дискурсі обмежується, фактично, єдиною функцією, яку вони тут виконують: перевірка мовцем каналу зв'язку, тобто чи слухають / розуміють його студенти / учні / колеги. Найяскравішими прикладами цих метакомунікативів в академічному дискурсі є варіації частовживаного стереотипного виразу *you know (well you know; you guys know; you know?)*. Серед поширених адресатно-орієнтованих структур виділяються також ті, до складу яких входять, в першу чергу, дієслова, що а) позначають ментальні процеси, пов'язані зі знанням (*what you think this means; if you don't know Spanish; if you know any romance language*); запам'ятовуванням (*if you remember*); пошуком інформації / відповіді (*what you're really looking for is the notion that*);

точкою зору (*and your view is that*); чи б) наголошують на самому акті говоріння, коментуючи сказане (*you don't have to say I love you; where you don't really need that that many words to say what you want to say; but, when you say; you're talking about*). Серед адресатно-орієнтованих мета-висловів в академічному дискурсі вирізняються, по-перше, імперативні структури-прохання (*please; please notice ...; don't forget*) та, по-друге, мета-питання, направлені на встановлення контакту, як от: питання-ідентифікатори (*do you think there's anything else I should know for the final maybe?*) та питання-пропонування (*would you mind um, I wrote a poem, not too long ago would you mind maybe hearing it?*); й підтримку контакту, зокрема, риторичні питання (*remember wha- I how i was talking about Frie's notion of going through the different archetypes until you get so ironic that it comes out to be a new myth? did you guys find that? or is it just me being a middle-aged softie it kin- it it's, pretty amazing, yeah?*), рефлексивні питання (*I mean, do you guys know of any books like this? do you understand? do you understand why that's not a sentence?; what do you, mean by that word?*), автоцентричні питання (*but what did I know, right?*), інтригувальні питання (*so what do you think, here you you meant? okay, uh can you think of another way of saying that? can you think of another word, a single word that would do that?*), контролювальні питання (*alright? okay? is that right? right? I mean a\_ what do you call it? what do you call that yeah? how do you say in English?*), розділові питання (*you realize that there's a pun in the Spanish, alright? you like this too don't you? the movie was good, right?*) та верифікаційні питання (*it's not so you just mean it, you just want it to mean sound? any of you have read this in your Spanish classes? some of you I know*).

На окрему увагу заслуговують **нейтральні структури** у плані їхньої адресат-/адресант-орієнтованості, що в академічному дискурсі вводяться за допомогою (*some*) *people / they* (*some people, North Americans, call this; they see it as; when they want to when they want to get students to learn how; the people who had spoke*), або представлені предикативними структурами в активі (*this is a study on; it's not really a story, worth telling; which suggests; so it sounds like; it says; it turns out that; the fact that... sounds like; it really means; and it reminds me that*) чи пасиві (*how it's focused on; (that is) usually thought of as*). Вживання зазначених нейтральних структур зумовлене впливом наукового стилю, завдяки чому підкреслюється об'єктивність суджень, їм надається вагомість та створюється враження неупередженості.

**Таким чином**, особливістю вживання мета-засобів в академічному дискурсі є спрощеність в самому словесному оформленні висловів під впливом розмовного стилю мовлення та тенденції до «науковості», що проявляється у необхідності говорити чітко, послідовно і зв'язно. Це найяскравіше проявляється при аналізі рефлексивних маркерів, які в академічному дискурсі представлені, в першу чергу, адресантно-орієнтованими метакомунікативами, включаючи структури з 'Let'. Адресатно-орієнтовані метакомунікативи вирізняються мета-питаннями. Вартими уваги є й нейтральні структури у плані їхньої адресат-/адресант-орієнтованості, адже вони надають академічному дискурсу «науковості», як наслідок той звучить безпристрасно й об'єктивно.

**Перспективи дослідження** зумовлені тим, що воно є внеском у вирішення проблем теорії мовленнєвої комунікації, теорії дискурсу та теорії мовленнєвих жанрів, пов'язаних із дослідженням мовленнєвої поведінки комунікантів. У подальших дослідженнях планується провести метапрагматичний аналіз повсякденного, юридичного, політичного, рекламного, медійного та інших типів дискурсу.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bateson G. Steps to an ecology of mind. Collected essays in anthropology, psychiatry, evolution, and epistemology / Gregory Bateson. – San Francisco, London : Chandler Pub. Co., 1972, 1987. – 520 p.
2. Caffi C. Metapragmatics / C. Caffi // Concise encyclopedia of pragmatics / Ed. Jacob L. Mey. – Amsterdam et al. : Elsevier Ltd., 2009. – P. 625-630.
3. Dossena M. (2012). "I write you these lines": Metacommunication and pragmatics in 19<sup>th</sup>-century Scottish emigrants' letters // Investigations into the meta-communicative lexicon of English. A contribution to historical pragmatics / Eds. Busse U., Hübler A. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2012. – P. 45-63.
4. Gnezdilova, Ya. Autonomous metacommunicative lexicon and its specifics in manipulative discourse // Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava. – Warsaw: De Gruyter Open, II (1), 2017. – P. 42-89.

5. Grundy P. Doing pragmatics / Peter Grundy. – London, New York : Oxford university press, 2000. – 287 p.
6. Hübler A., Bublitz W. Introducing metapragmatics in use / Axel Hübler, Wolfram Bublitz // Metapragmatics in use / Eds. Wolfram Bublitz, Axel Hübler. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2007. – P. 1-28.
7. Jakobson R. Linguistics and poetics / Roman Jakobson // Style in language. – Cambridge, Mass.: MIT Press and Wiley, 1960. – P. 350-373.
8. Lempert M. Indirectness / Michael Lempert // A handbook of intercultural discourse and communication / Eds. Christina Bratt Paulston, Scott F. Kiesling, and Elizabeth S. Rangel. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd., 2012. – P. 180–204.
9. Lucy J. A. Reflexive language and the human disciplines // Reflexive language. Reported speech and metapragmatics / Ed. John A. Lucy. – Cambridge, New York : Cambridge university press, 1993. – P. 9–32.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Ярослава Гнезділова** – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської й фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

*Наукові інтереси:* комунікативна лінгвістика, дискурсологія, прагмалінгвістика.

УДК 811.111'42

## PECULIARITIES OF PHONOSTYLISTIC DEVICES USAGE IN ENGLISH ADVERTISING DISCOURSE

*Olena YEMELYANOVA, Anna MELAI (Sumy, Ukraine)*

*Стаття присвячена дослідженню особливостей вживання фоностилістичних засобів у англомовному рекламному дискурсі. Увага приділяється вивченню сутності поняття «реklamний дискурс» у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Було досліджено типологічні особливості англомовного рекламного дискурсу. В умовах глобальної комунікації рекламний дискурс стає масовим і набуває своїх прагмаспецифічних рис, які відрізняють його від всіх інших типів дискурсів, перш за все за своєю всеосяжністю і багаторівневістю інформації, що передається. Рекламний дискурс представляє собою складний соціокультурний феномен з конкретними цілями, до яких відносимо впливову, соціальну, інформаційну та економічну цілі. Грунтовний аналіз англомовного рекламного дискурсу дозволив виділити наступні фонетичні засоби, представлені у даному типі дискурсу, а саме: алітерація, асонанс, звуконаслідування, евфонія, котра являє собою родове поняття, що включає у себе різноманітні способи організації звукового потоку – ритм, риму, епіфору, анафору, алітерацію, асонанс, дисонанс та інші види звукових повторів. Увагу приділено вивченню особливостей вживання засобів евфонії, фонетичної компресії, орфографічного порушення та звуконаслідування.*

**Ключові слова:** англомовний рекламний дискурс, фонема, звуконаслідування, фонетична компресія, рима, ритм, алітерація, асонанс, евфонія.

*Елена Емельянова, Анна Мелай. Особенности использования фоностилистических средств в англоязычном рекламном дискурсе. Статья посвящена исследованию особенностей употребления фоностилистических средств в англоязычном рекламном дискурсе. Внимание уделяется изучению сущности понятия «реklamный дискурс» в современных лингвистических исследованиях. В условиях глобальной коммуникации рекламный дискурс становится массовым и приобретает прагмаспецифические черты, которые отличают его от других типов дискурсов, прежде всего благодаря всеохватности и многоуровневости информации, которая передается. Рекламный дискурс представляет собой сложный социокультурный феномен с конкретными целями, к которым относимо влиятельную, социальную, информативную и экономическую цели. обстоятельный анализ англоязычного рекламного дискурса позволил выделить следующие фонетические средства, представленные в данном типе дискурса, а именно: аллитерация, асонанс, звукоподражание, эвфония, которая представляет собой родовое понятие, включающее в себя разнообразные способы организации звукового потока – ритм, рифму, эпифору, анафору, аллитерацию, асонанс, диссонанс и другие виды звуковых повторов. Внимание уделено изучению особенностей употребления средств евфонии, фонетической компрессии, орфографическому нарушению и звукоподражанию.*

**Ключевые слова:** англоязычный рекламный дискурс, фонема, звукоподражание, фонетическая компрессия, рифма, ритм, аллитерация, асонанс, эвфония.

*Olena Yemelyanova, Anna Melai "Peculiarities of phonostylistic devices usage in English advertising discourse. The article is devoted to the study of the peculiarities of the use of phonostylistic means in English advertising discourse. A peculiar attention is paid to the study of the essence of the concept "advertising discourse" in modern linguistic research. The typological features of English advertising discourse were investigated. In the context of global communication, the advertising discourse becomes massive and acquires its pragma-specific features, which distinguish it from all other types of discourses, especially in its overall and multi-level information transferring. English advertising discourse is a complex socio-cultural phenomenon with specific goals, which include influential, social, informational and economic goals. A well-grounded analysis of English advertising discourse has allowed to distinguish the following phonetic means*

*presented in this type of discourse: alliteration, assonance, echoism, euphony, which is a general concept that includes a variety of ways to organize the sound flow – rhythm, rhyme, epiphora, anaphora, alliteration, assonance, dissonance, and other types of sound repetitions. A special attention is paid to studying such phonetic means as euphony, phonetic compression, breach of spelling norms, onomatopoeia. It was also defined, that the use of phonetic compression converts the advertising text into spoken English, making it clear and easy to perceive by all segments of the population. In addition, this kind of simplification of the grammar of the advertising text contributes to its rhythimization, and sometimes also helps in the creation of rhymes. Phonostylistic means of English advertising discourse were analyzed from the point of view of the role they play in the impact on the recipient, and how they cause certain associations with the advertised products or services.*

**Key words:** *English advertising discourse, phoneme, onomatopoeia, phonetic compression, rhyme, rhythm, alliteration, assonance, stylistics.*

Advertising is a dynamic, fast sphere of human activity that is constantly changing. The rapid development of the advertising industry has become one of the brightest phenomena of socio-cultural reality of the last decade. As a result of the increasing influence of the language of advertising on society, a particular attention of the researchers to communicative, linguistic, stylistic and other features of advertising texts, as well as interest in the specifics of the perception of advertising by representatives of various social, age and gender groups, was reflected in a number of linguistic publications.

Advertising is the text, the dialogue between the manufacture of goods and the potential buyer [2, p. 13]. In modern linguistics, the notion "text" and "discourse" is sometimes used as synonyms, but these are two totally different concepts. Van Dyke differentiates the notion of discourse and text as follows: discourse is the actual pronounced text, and the text itself is the abstract grammatical structure that is being pronounced. Discourse is a concept that deals with language, actual speech activity, whereas text is a concept related to the system of language or formal linguistic knowledge, linguistic competence [7].

Advertising discourse can be classified depending on the sphere of its usage (commercial, social, political), means of distribution (press, radio, television, the Internet), the way of influence (figurative, associative, subject, emotional, rational), and others. Each type of advertising discourse has its own specific features, but the key to all types of discourse is the concision, reliability, dynamism and clarity of information provided.

Like any text, the advertising text is built according to certain rules and has a common structure that includes four main parts: a slogan, a title, a main text, an echo phrase. In order to influence the potential buyer and achieve the desired effect, advertisements employ a wide variety of linguo-stylistic means.

Phonetic stylistics, or phonostylistic, includes all the phenomena of the sound organization of poetry and prose: rhythm, alliteration, onomatopoeia, rhyme, assonance, etc., considering them in the aspect of the presence of a stylistic function [1, p. 11-12]. At the phonetic level, there are stylistic techniques, which in the majority are a combination and alternation of sounds. The phonetic tools of English stylistics include: (1) phonemes frequency use in texts of different linguistic styles; (2) sound repetitions, their correlation and functions; (3) rhyme; (4) sound reproduction and onomatopoeia [4, p. 48-49].

Phonetic repetitions can appear in the text on the verge of phonetic and lexical, phonetic and morphological levels. Anaphora, epiphora, alliteration, assonance can be viewed as phonetic repetitions. Alliteration is often used in poetry, where it "creates a certain melodic and emotional effect, but it is used not only in poetry, but also in prose, and is a means of sound organization of an utterance, that increases its expressiveness" [3]. Rhyme is the repetition of more or less similar combinations of sounds, linking the end of two or more symmetrically placed lines or parts of verse lines [5, p. 348].

Euphony is an essential part of English advertising discourse, without it any advertisement would lack harmony and expressiveness. According with A.N. Morokhovskiy euphony is considered to be "the optimal coordination of the sound and semantic aspects of the utterance" [4, p. 49].

An example of an advertising slogan that uses rhyming as a means of euphony may be the promotion of coffee "Folgers coffee".

*The best part of wakin 'up ... is Folgers in your cup.* (Youtube, retrieved 10.05.2017).

This well-known advertisement is characterized by rhyming of the last words of the slogan line – *wakin 'up – cup*, which creates a sort of manifest of vivacity and encourages the consumer to buy and drink in the morning exactly this coffee.

Rhyming is used to enhance the pragmatic effect of this advertising text on the recipient; the sound of a simple rhymed text is easy to remember, it is etched in memory, causing tolerant associations with the brand being advertised.

Rhyming is often used in videos, where the popular means of attracting the addressee's attention, influencing him/her is the use of poetic texts and songs. They ensure the imposing of a certain advertising motive, melodies become consistently associated in the consumer's mind with this or that product brand. One of the bright examples of such an advertising trick is the use of a catchy song in "Venus" razor advertisement.

*She's got it*

*Yeah baby, she's got it*

*Well, I'm your Venus*

*I'm your fire* (Youtube, retrieved 27.10.2017).

The rhythmization and rhyming are also observed in the slogan for the "Toshiba" product advertisement.

*Take Toshiba, take the World* (Youtube, retrieved 12.11.2017).

Rhythmization belongs to one of the traditional means of organizing advertising text, which fully corresponds with its pragmatic focus.

Another means of organizing a sound flow in English advertising discourse is alliteration – a special stylistic device, the purpose of which is to create an additional musical melody effect by repeating the same consonants in an utterance [6, c. 87].

In English advertising discourse alliteration is often used as a device of a certain emotional tone creation, corresponding to the content of the utterance; it is also an effective expressive means. An example of an emotional impact on the recipient with the help of alliteration is observed in Jaguar's advertisement. – *Do not dream, drive it*, where alliteration enhances the effect of the call, which is contained in the text of the advertisement. In addition, combination of consonants *dr* creates an effect of an engine sound reproduction. Alliterations are widely used in advertising texts aimed at female audience. For example, the "Estee Lauder" cosmetic line uses alliteration in their advertising slogan *Fresh Fast Fabulous*, where each word starts with the letter *f*.

Phonetic compression and onomatopoeia are both potent phonostylistic means of English advertising discourse. Phonetic compression foresees the reduction of auxiliary verbs, that is, the reduction of the initial letters of auxiliary verbs. For example, not *will*, but rather *'ll*, or not *are*, but *'re*. For example, in an advertising slogan of the movie "Superman" – *You'll believe a man can fly* – the phonetic compression *'ll* of the auxiliary verb *will* serves two purposes: to economize time and energy and influence the addressee through alliteration – palatable repetition of the letter *l*.

Phonetic compression is used not only in advertising posters, it is often employed in videos that usually show a certain lifestyle, and therefore characters' speech should be as close to everyday native speakers' communication as possible.

For example: *If you've never tried to juicy cheese iconic feedback, it's just right if u wanna start!* (Youtube, retrieved 25.09.2017).

The use of phonetic compression brings the advertising text closer to spoken English, making it clear and easy for perception by all segments of the population. Moreover, this kind of grammar simplification of the advertising text contributes to its rhythmization, and quite often it helps to make rhymes. Phonetic compression is a characteristic feature of English advertising discourse, it is widely and efficiently used.

Another phonostylistic means of English advertising discourse is onomatopoeia. Echoism, as a stylistic device employed in advertising discourse, foresees that sounds are selected in such a way that their combination would be immediately associated by consumers with the manufacturer (or the source) of this sound. This technique is quite often used to advertise food, simulating the sounds of pleasure that are usually produced by absolutely satisfied people tasting a delicious food or a drink. For example, for advertising the energy drink AMP they use slogan "*AMP. Mmmm. Energy*"; for



tinned soup *Campbell's* they created the slogan “*M'm! M'm! Good!*”. Such slogans are meant for involuntary memorizing and they serve their purpose to be recognized immediately by a certain target group.

The conducted research proves that English advertising discourse is rich in different phonostylistic devices that include such phonetic means as alliteration, assonance, onomatopoeia. Euphony that includes a variety of ways to organize the sound flow, among which rhythm and rhyme are essential for advertising discourse, together with the effective employment of other phonostylistic devices guarantee deep and lasting impact on the addressee and that, in its turn, ensures the programmed by manufactures activity – purchase of an advertised product. The prospects of the research we see in thorough comparative analysis of phonostylistic devices used in Ukrainian, German and English advertising discourse.

#### BIBLIOGRAPHY

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык : Учебник для вузов / И.В. Арнольд. – М.: Флинта : Наука, 2002. – 384 с.
2. Дедюхин А.А. Модели организации вербальной и визуальной информации в тексте рекламы (на материале английских и русских текстов рекламы автомобилей) : автореф. дисс. на соискание звания канд. филол. наук : 10.02.19 / Андрей Алексеевич Дедюхин. – Краснодар : Антарис-Принт, 2006. – 152 с.
3. Довженко Е.А., Тамаркина О. Л. Фонетические средства стилистики. [Электронный ресурс] / Е.А. Довженко, О.Л. Тамаркина. Режим доступа : [http://www.rusnauka.com/5\\_NTSB\\_2007/Philologia/20288.doc.htm](http://www.rusnauka.com/5_NTSB_2007/Philologia/20288.doc.htm).
4. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьева, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. – Киев : Вища школа, 1984 – 241 с.
5. Олефіренко С. М. Універсальний літературний словник-довідник / С.М. Олефіренко, В.В. Олефіренко, Л.В. Олефіренко. – Донецьк : БАО, 2007. – 432 с.
6. Языкознание. Большой энциклопедический словарь [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – Москва : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.
7. Teun A. van Dijk. Ideology : A Multidisciplinary Approach [Electronic resource] / T.A. van Dijk. – London : Sage, 1998. – Access mode : <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>.
8. Folger`s coffee [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=1E8Xrj9BxRA>.
9. Toshiba – Take over the world [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=7k3TUen6mOE>.
10. Venus. USA. [Electronic resource]. – Access mode : <https://www.youtube.com/watch?v=su7UZ2U75Tg>.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Олена Ємельянова** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології Сумського державного університету.

**Анна Мелай** – студентка 4-го курсу факультету іноземної філології та соціальних комунікацій Сумського державного університету.

*Наукові інтереси:* лінгвістична прагматика, лінгвістика тексту.

УДК 811.111'42

## ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСКУРСА ПРОТИВОСТОЯНИЯ

**Маргарита ЗАЙЦЕВА (Харьков, Украина)**

*Маргарита Зайцева Лінгвістична характеристика дискурсу протистояння. У сучасному суспільстві відбувається постійне протистояння в інформаційному просторі. Під час такого протистояння часто використовується тактика нападу, що перетворює процес спілкування на конфронтацію. Все це призводить до виникнення нового типу дискурсу - дискурсу протистояння. Автор зазначає, що протистояння виражено певними мовними засобами, вибір яких залежить від екстралінгвістичних чинників. Метою дослідження стали мовні засоби в дискурсі протистояння (на прикладі юридичних текстів судової сфери). Мета дослідження була досягнута за допомогою таких наукових методів, як: лінгвістичне спостереження та аналіз, а також когнітивного методу, методу критичного аналізу дискурсу, методу прагматичного аналізу. Під час дослідження було встановлено, що такий екстралінгвістичний чинник, як ілюктивна мета відправника промови обумовлює вибір мовних засобів. Якщо ціль адресанта переконання, то можна виділити односторонні побудовані речення; номіналізацію; подвійне заперечення; екстрапозицію; речення з вступним *there*. До сугестивних засобів, вжитих з метою впливу на реципієнта, належать експресивно забарвлені прикметники та іменники;*

речення з вступними іменниками. Мовні засоби, що передають конфлікт, представлені прямими або контекстуальними антонімами.

Дане дослідження є перспективним, оскільки воно передбачає подальше дослідження судового дискурсу, наприклад, фінальних виступів адвокатів, а також текстів судового дискурсу в письмовій формі.

**Ключові слова:** дискурс протистояння, іллокутивна мета, екстралінгвістичний чинник, персуазивний дискурс, сугестія, дискурс конфлікту, лінгвістичні засоби.

*Margarita Zaitseva. Linguistic characteristics of discourse of confrontation. In modern society the process of constant confrontation in the information space. At the time of such an opposition an attack tactic is often used. It turns the process of communication into confrontation. It should be noted that all this leads to the emergence of a new type of discourse - the discourse of opposition. The author submits that confrontation is expressed by certain linguistic means, the choice of which depends on extralinguistic factors. The objective of the paper was to identify the language means in the discourse of confrontation (on the example of legal texts of the judicial sphere). The objective of the research was achieved with the help of such scientific methods as: linguistic observation and analysis as well as cognitive method, critical discourse analysis method, pragmatic analysis method. According to the investigation, such an extralinguistic factor as the illocutive goal of the sender of speech determines the choice of linguistic means. If the purpose of the addressee is persuasion, so it is possible to allocate sentences with the same structure; nominalisation; double negation or neg raising; extraposition; sentences with the introductory there. Suggestive means, which were used in order to influence the recipient, include expressively coloured adjectives and nouns as well as sentences with introductory nouns. The language means that convey the conflict are represented by direct or contextual antonyms.*

Данное исследование является перспективным, поскольку оно предполагает дальнейшее исследование судебного дискурса, например, финальных выступлений адвокатов, а также текстов судебного дискурса в письменной форме.

**Ключевые слова:** дискурс протистояния, иллокутивная цель, экстралингвистический фактор, персуазивный дискурс, сугестия, дискурс конфликта, лингвистические средства.

*Margarita Zaitseva. Linguistic characteristics of Discourse of Confrontation. The processes taking place in society certainly influence the language processes, which causes the emergence of new areas of research. In modern society there is a constant confrontation in the information area. At the time of such an opposition an attack tactic is often used. It turns the process of communication into confrontation. It should be noted that all this leads to the emergence of a new type of discourse - the discourse of opposition. The author submits that confrontation is expressed by certain linguistic means, the choice of which depends on extralinguistic factors. The objective of the paper was to identify the language means in the discourse of confrontation (on the example of legal texts of the judicial sphere). The objective of the research was achieved with the help of such scientific methods as: linguistic observation and analysis as well as cognitive method, critical discourse analysis method, pragmatic analysis method. According to the investigation, such an extralinguistic factor as the illocutive goal of the sender of speech determines the choice of linguistic means. If the purpose of the addressee is persuasion, so it is possible to allocate sentences with the same structure; nominalisation; double negation or neg raising; extraposition; sentences with the introductory there. Suggestive means, which were used in order to influence the recipient, include expressively coloured adjectives and nouns as well as sentences with introductory nouns. The language means that convey the conflict are represented by direct or contextual antonyms.*

This research is a long-term study because it entails a further investigation of the judicial discourse, for example, closing statements of lawyers, as well as the texts of judicial discourse in writing.

**Key words:** discourse of opposition, illocutive objectives, extralinguistic factor, persuasive discourse, suggestion, discourse of conflict, linguistic means.

**Вступлення.** Процеси, що відбуваються в суспільстві, безумовно, впливають на мовні процеси, що обумовлює виникнення нових напрямків дослідження. В сучасному суспільстві відбувається постійне протистояння в інформаційному просторі: виступи і дебати політиків, суспільних діячів, адвокатів. В час такого протистояння не можна підтримувати конструктивний діалог, так як часто використовується тактика нападу, що перетворює процес спілкування в конфронтацію. На наш погляд, сьогодні оформляється новий тип дискурсу – це дискурс протистояння. Висуваємо гіпотезу, що протистояння виражене певними мовними засобами, вибір яких залежить від екстралінгвістичних факторів.

**Теоретичні основи дослідження.** Враховуючи намічені тенденції, коли «мова в аспекті її комунікативного використання розглядається як засіб знакового управління діяльністю іншого, передбачаючого необхідне співвідношення використовуваних мовних засобів до властивостей адресата, в інтересах мовця, і одночасно сфери реалізації такого роду управління» [5 с. 60]. На цю особливість мовного спілкування звернув увагу ще великий М.М. Бахтін: «Слово орієнтовано на співрозмовника... Абстрактного співрозмовника не може бути. В сутності, слово є»

двусторонним актом. Оно в равной степени определяется как тем, что оно, так и тем, для кого оно. Оно является... именно продуктом взаимоотношений говорящего со слушающим» [1, с. 420-421]. М. Бахтин далее отмечает, что речь адресанта настолько воспринимается адресатом, «насколько он осведомлен в ситуации, обладает ли он специальными знаниями данной культурной области общения, его взгляды и убеждения, его предубеждения, его симпатии и антипатии – ведь все это будет определять ответное понимание им моего высказывания. Этот учет определит и выбор жанров высказывания, и выбор композиционных приемов, и, наконец, выбор языковых средств» [2, с. 291].

Интересно отметить, что до недавнего времени слово рассматривалось с точки зрения его ориентированности на собеседника, а сегодня – с точки зрения воздействия слова на собеседника. А речевая коммуникация, в свою очередь, рассматривалась как общение: «Речевая коммуникация – это общение людей, понимаемое в широком смысле этого слова не только как разговор, беседа, а как любое взаимодействие с целью обмена информацией» [6, с.8]. Кодовым словом в данном определении выступает **взаимодействие**. Сравним с высказыванием В. Сидорова: «Важнейшей характеристикой речевой коммуникации в системно-интегративном аспекте выступает феномен управления» [5, с.107], то есть взгляд на речевую коммуникацию лишь только как на процесс передачи сообщения, меседжа, становится неполным, поскольку любая информация «доводится до реципиента мотивированно, с целью определенной организации его деятельности» [5, с.108]. Под определенной организацией подразумевается в первую очередь **управление** деятельностью реципиента. Очевидно, что социум влияет на процессы, происходящие в коммуникации. В интересах общества произошел сдвиг от ориентированности на собеседника к воздействию на собеседника и от взаимодействия с собеседником – к управлению собеседником.

Исходя из вышесказанного, остановимся на **различных подходах и классификациях речевой коммуникации**. Коммуникация может быть вербальной и невербальной (в зависимости от используемых знаковых систем); внутренней и внешней (в зависимости от направленности); массовой, межгрупповой, внутригрупповой, межличностной (в зависимости от количества лиц, задействованных в процессе коммуникации); непосредственной и опосредованной (по способу установления контакта); активной и пассивной (по степени инициативности); случайной и неслучайной (в зависимости от момента возникновения); горизонтальной и вертикальной (в зависимости от направленности информации); монолог, диалог, полилог (по количеству участников); официальной и бытовой (по стилю общения). Отдельно остановимся на классификации по цели общения: информирование, убеждение, развлечение. Такую классификацию предлагает, например, Е. Черногрудова [6]. На наш взгляд, возникает закономерный вопрос: существует ли в чистом виде информирование или развлечение, если любое информирование и развлечение имеет определенную цель. Если это реклама, то информирование происходит с целью мотивации покупки товара или услуги; если это лекция, то информирование происходит с целью мотивации усвоения материала. Развлечение также имеет цели воздействия на реципиента: воспитание, побуждение к поступкам, сочувствие, развитие определенных качеств личности и так далее. Таким образом, цель общения нельзя отделить от воздействия, а в случае судебного рассмотрения дела – от противостояния, конфронтационный тип общения. Тексты судебного дискурса обладают ярко выраженным прагматическим потенциалом, который репрезентируется в определенных установках, реализующихся в определенных языковых средствах.

В аспекте лингвопрагматических исследований установка – «...материализованное в тексте осознанное намерение отправителя сообщения оказать соответствующее воздействие на получателя речи» [3, с.16]. Намерение адресанта повлиять на адресата прослеживается на всех уровнях языка. Это отмечает и представитель грузинской психологической школы Р.Г. Мшвидобадзе в диссертации «Распознавание социальных установок через грамматические параметры речи». Она утверждает, что информация о положительных и отрицательных установках индивида передается через языковой канал не только при помощи лексико-семантических средств, но и таких формальных языковых параметров,

которые в сознании говорящего не несут такой нагрузки. Говорящий использует синтаксические и морфологические параметры не специально (осознанно) как использовал бы лексические средства для выражения положительной установки, а неосознанно, на установочном уровне [4]. Р. Г. Мшвидобадзе замечает, что говорящий легко контролирует лексику, поэтому следует искать «более формальные, неосознанные характеристики и их связь с тем или иным отношением или эмоцией» [4]. Таким образом, целью нашего исследования стали языковые средства в дискурсе противостояния (на примере юридических текстов судебной сферы). Для достижения указанной цели считаем необходимым выполнить следующие задачи: 1) установить связь между языковыми средствами и экстралингвистическими факторами; 2) выявить специфические языковые средства дискурса противостояния в судебной сфере деятельности (на примере юридических текстов).

**Изложение основного материала исследования.** Судебный дискурс принадлежит к конфронтационному типу общения и может быть определен как дискурс противостояния. Дискурс противостояния является более широким понятием, с нашей точки зрения, так как включает в себя персуазивный дискурс, суггестивный дискурс и дискурс конфликта. Мы объясняем это тем, что каждый из перечисленных типов дискурсов имеет определенную иллокутивную цель. Для персуазивного дискурса целью является убеждение реципиента в правильности той или иной точки зрения, склонения его на свою сторону; цель дискурса суггестии – это воздействие на реципиента, изменение его ментального и эмоционального состояния; цель дискурса конфликта – изменение ситуации в благоприятную сторону для того или иного оппонента. Способом достижения иллокутивных целей выступает аргументация, если речь идет о персуазивном дискурсе; манипулирование, если это суггестивный дискурс или полемика в случае конфликтного дискурса. В судебном дискурсе преследуются все указанные цели, достижение которых осуществляется посредством аргументации, манипулирования и прямого спора. Очевидно, что для достижения той или иной иллокутивной цели, определяемой экстралингвистическими факторами, говорящий будет использовать определенные языковые средства. Рассмотрим на конкретном языковом материале характерные для судебного дискурса лингвистические средства и проанализируем их обусловленность экстралингвистическими факторами. Для подтверждения гипотезы рассмотрим следующее резонансное дело: *Dan White Trial (1979)* [8].

Первое выступление было со стороны обвинения. Целью обвинителя г-на Т. Нормана убедить адресантов в преднамеренности действий обвиняемого: *Mr. White, before leaving his home, armed himself with a .38 Smith and Wesson revolver, which is commonly called a Chiefs Special. The gun was loaded when he took it, put it in a holster, strapped it in his belt. In addition to the gun being loaded, Mr. White took ten extra loaded cartridges, put them in his pocket before leaving his home. When he was driven to the City Hall, he got out of the vehicle...and he appeared, at the McAllister Street entrance to the City Hall.* Такого типа предложения, где перечисляется последовательность действий обвиняемого, выполняют роль бесстрастного изложения фактов, на первый взгляд. Однако при кажущейся беспристрастности такое перечисление убеждает реципиентов в том, что действия не были случайными. Обвинитель, прямо заявляет об осознанности решения обвиняемого: *Instead of going around to the front door on Polk Street, or another main door on Van Ness Avenue, Mr. White remained outside the door at the basement level on the McAllister Street side for a few minutes, and then he entered the building through the window of an engineer's office. Now, this is not a regular way to enter the building.* Далее обвинитель продолжает повествование, используя однородные члены предложения: *Mr. White drew out his .38 special revolver and he fired two shots into the Mayor's body; then he discharged two more .38 special rounds into the Mayor's head, on the right side, about the area of the right ear, at very close range, which were not unlike coup de grace shots.* Здесь отметим двойное отрицание *not unlike*. Двойное отрицание в английском языке передает сомнение говорящего, то есть выражение «мало чем отличается от контрольного выстрела» при помощи двойного отрицания превращается в косвенное утверждение, что это и был контрольный выстрел. Кроме того, двойное отрицание выступает риторическим приемом, экспрессивно усиливающим высказывание и в данном случае акцентуализирующим сему

преднамеренности действий Д. Уайта. Можно даже выделить словосочетание *coup de grace shots* как такое, которое становится кульминацией речи обвинителя. Адресант продолжает описывать события, перечисляя последовательность действий обвиняемого, но уже прямо говорит, что подсудимый поступил так же и во втором случае: *Harvey Milk was shot three times in the body with that same .38 Smith and Wesson Chief Special revolver, five shot. He took three shots to the body and when he fell to the floor, he was shot twice in the back of the head* [8].

Адресант, в нашем случае – это обвинитель, преследует цель убеждения, поэтому совсем не использует эмоционально окрашенные прилагательные, отдавая предпочтение средствам выражения персуазивности: номинализация, экстрапозиция, предложения с вводным местоимением *there*.

Рассмотрим подробнее выделенные средства персуазивности. Так, Дж. Томпсон [9, с.250] утверждает, что номинализация играет значительную роль в реализации персуазивности текста, так как с помощью номинализации информация представляется более объективной и фактической [9, с. 250]. Посредством номинализации адресант переходит от исполнителя действия к результату [7, с. 111]. Мы можем наблюдать это в текстах, рассмотренных в статье, особенно в речи прокурора: *There being a vacancy on the Board of Supervisors, in District Number 8, the Mayor had the right to appoint a Supervisor to fill that particular vacancy; Mr. Daniel James White, had resorted to the courts in an effort to withdraw his written resignation; A discussion took place between the Mayor and between Mr. White; where his presence was observed by a member of the staff at City Hal* [8]. Отметим, что обвинитель использует как собственно номинализацию, так и номинативную причастную конструкцию (Nominative Absolute Participial Construction).

Часто с целью убеждения обвинитель и адвокат применяют экстрапозицию, которая с точки зрения коммуникативного членения предложения выступает особой, внутренне расчлененной структурой, где "темой" является имя вторичного (языкового) референта, а "ремой" – авторская интенция. Такая трансформация служит для равномерного распределения информации, с одной стороны, а, с другой, выполняет волюативную функцию. Экстрапозиция присутствует в речи как обвинителя (1), так и адвоката (2): (1) *...it became a matter of somewhat common knowledge that the Mayor was not going to appoint Daniel White, but that he was, rather, going to appoint someone else;* (2) *...it is very difficult for a man of Dan White's background to be elected to any position* [8].

Указанные выше предложения с вводным *there* так же отмечены нами и в речи обвинителя, и в речи адвоката. Эти предложения выполняют помимо экспрессивной цели еще ассертивную в речи обвинителя (1) и декларативную цель в речи адвоката (2): (1) *There is a hallway that-there are numerous hallways in the City Hall, but there is a hallway generally between the Mayor's office and the chambers of the Board of Supervisors;* (2) *There was a settlement pending with the police officers' association which was important to the police department, and it was brought home to him* [8].

В обеих речах присутствуют суггестивные средства. Однако, их немного в речи обвинителя. Мы уже отмечали, что в его речи мало прилагательных. Адвокат, напротив, использует прилагательные, которые становятся экспрессивно окрашенными в данном контексте, акцентуализируя сему непреднамеренности действий обвиняемого, с одной стороны: *They are very large windows, and are large, wide sills, and it's quite easy to step into the building through those windows; in the same state of rage, emotional upheaval; usual threats to public officials; The impulsive nature of this resignation; the stressful factors* [8]. С другой стороны, воздействуют на эмоциональное состояние реципиента и становятся еще и средством выражения противостояния, когда отправитель речи стремится изменить ситуацию в благоприятную для себя сторону: *Harvey Milk was a homosexual leader and politician, and Dan White...tried to be tolerant and protective of the issues that his constituency felt were important, and those issues were the traditional values of family and home* [8].

Как средство суггестии мы выделили и существительное. Так, обвинитель описывает походку обвиняемого словосочетанием *He went down this hallway in a rather fast gait; Mr.*

*White traveled on foot at a rather rapid gait* [8]. Существительное *gait* становится в данном контексте эмоционально окрашенным и, таким образом, суггестивным средством.

К суггестивным средствам можно отнести и предложения с вводными существительными. Они представляют дальнейшее высказывание как значимое и важное: *The irony is that the young man was so much promised in seek-difficulty coping with procedural aspects of legislation; the answer to that simply is, as indicated previously; The issue in this trial is properly to understand why that happened* [8]. Тот факт, что в речи обвинителя немного подобных предложений, объясняется, с нашей точки зрения, тем, что он приводит факты, которые говорят сами за себя и не нуждаются в акцентировании.

К средствам, выражающим конфликт, можно, помимо выделенных прилагательных, отнести следующие: *murder in the first degree – tragedy; homosexual leader and politician – an army veteran who served in Vietnam was married in December of 1976, and he fathered the child in July 1978. D; not a regular way – it is not uncommon for people to enter and exit there; Mr. White, before leaving his home, armed himself with a .38 Smith and Wesson revolver – a policeman one is required to carry, off-duty, a gun, and as an ex-policeman-well, I think it's common practice; liberal wing – conservative politician* [8]. В судебном дискурсе выражают конфликт нераспространенные повествовательные предложения типа *I believe; As I said; I think it's significant* [8] с декларативной целью.

**Выводы.** Экстралингвистические факторы, в нашем случае, иллокутивные цели отправителя речи определяют выбор языковых средств на всех уровнях. Так, обвинитель преследует прежде всего персуазивную цель, что отражается на отборе языкового материала. На синтаксическом уровне можно выделить однотипно построенные предложения, в которых беспристрастно излагается последовательность событий. Помимо этого, отправитель речи использует номинализацию, посредством которой информация представляется более объективной и фактической, акцент фокусируется не на исполнителе, а на результате. Риторический прием – двойное отрицание – передает сомнение говорящего, становясь косвенным утверждением. Кроме того, двойное отрицание выступает экспрессивно усиливающим высказывание и в данном случае акцентуализирует сему преднамеренности действий обвиняемого. Для персуазивного дискурса характерны также а) экстрапозиция, которая служит для равномерного распределения информации, с одной стороны, а, с другой, выполняет волютаивную функцию; и б) предложения с вводным *there*, выполняющие помимо экспрессивной цели еще ассертивную в речи обвинителя и декларативную цель в речи адвоката.

К суггестивным языковым средствам мы относим, во-первых, экспрессивно окрашенные прилагательные и существительные. Причем они являются такими только в данном контексте; во-вторых, предложения с вводными существительными, представляющими дальнейшее высказывание как значимое и важное. Языковые средства, передающие конфликт, могут быть выражены как при помощи прямых антонимов, так и при помощи контекстуальных. Кроме того, необходимо отметить обилие нераспространенных повествовательных предложений, цель которых заключается в представлении своей точки зрения как аксиоматическое высказывание, которое принимается без основания.

Считаем, что данное исследование является **перспективным**, так как оно подразумевает дальнейшее исследование текстов судебного дискурса, например, финальных выступлений адвокатов, а также текстов судебного дискурса в письменной форме.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М. М. Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. Марксизм и философия языка. Статьи (2000) / М. М. Бахтин. – М.: Лабиринт, 2000. – 640 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
3. Зайцева М. А. Языковые средства в создании дискурса полемики : дис. канд. фил. наук : 10. 02. 02 / Зайцева М. А. – Харьков, 2004. – 194 с.
4. Мшвидобадзе Р. Г. Распознавание социальных установок через грамматические параметры речи: дис. канд. псих. наук : 19.00.05 - /Мшвидобадзе Р. Г. – Тбилиси, 1984. – 167 с.
5. Сидоров Е. В. Онтология дискурса. Изд. 2-е. / Е. В. Сидоров. – М.: Либроком, 2009. – 232 с.
6. Черногрудова Е. П. Основы речевой коммуникации: учебное пособие / Е. П. Черногрудова. – М.: Экзамен, 2008. – 126 с.

7. Huddleston, R., Pullum, G. (2002) The Cambridge Grammar of the English Language. Beccles: William Clowes Ltd. from <http://bookre.org/reader?file=2234794>

8. Opening Statements. The Dan White Trial [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.famous-trials.com/danwhite>

9. Thompson, G. (2014) Introducing Functional Grammar. Third edition. London; New York: Routledge from [http://www.academia.edu/10910807/Thompson\\_Introducing\\_Functional\\_Grammar](http://www.academia.edu/10910807/Thompson_Introducing_Functional_Grammar)

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Маргарита Зайцева** - кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов №2, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого.

*Наукові інтереси:* аналіз дискурсу, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності, історія термінологічного перекладу в Україні.

УДК 811.111'42

## СТРАТЕГІЯ СУБ'ЄКТА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОГО ДИСКУРСУ

**Ольга КАЧМАР (Ужгород, Україна)**

*Пошвавлення інтересу лінгвістів різних напрямів до сприйняття дискурсу крізь призму стратегій значною мірою зумовлено концептуальним характером мовознавчих досліджень, а саме – експансіонізмом. У запропонованій статті розглянуто погляди науковців на визначення комунікативної стратегії. Тракткування стратегій у лінгвістиці варіюється залежно від емпіричного матеріалу та застосованого методологічного підходу, оскільки вони є міждисциплінарними.*

*Ключовим моментом опису стратегій є процедура виокремлення типових тактик, що реалізують певні стратегії. Гнучкість мовленнєвих стратегій визначена можливостями їхньої реалізації завдяки різноманітним мовленнєвим тактикам і комунікативним ходам, а також комплексним використанням мовних ресурсів і прийомів мовленнєвого впливу.*

*У дослідженні також наведено класифікацію виявлених під час психотерапевтичного сеансу комунікативних стратегій лікаря та пацієнта. Відповідно до потреб і завдань нашого дослідження модифіковано поняття дискурсивної стратегії.*

**Ключові слова:** стратегія, комунікативна стратегія, дискурс, дискурсивна стратегія, тактика, когнітивна діяльність, класифікація, експансіонізм, психотерапевтичний сеанс.

*Ольга Качмар. Стратегия субъекта психотерапевтического дискурса. Оживление интереса лингвистов различных направлений к восприятию дискурса сквозь призму стратегии в значительной степени обусловлено концептуальным характером языковедческих исследований, а именно - экспансионизмом. В предлагаемой статье рассмотрены взгляды ученых на определение коммуникативной стратегии. Трактовка стратегий в лингвистике варьируется в зависимости от эмпирического материала и применяемого методологического подхода, поскольку они являются междисциплинарными.*

*Ключевым моментом описания стратегий является процедура выделения типичных тактик, реализующих определенные стратегии. Гибкость речевых стратегий определена возможностями их реализации, благодаря разнообразным языковым тактикам и коммуникативным ходам, а также комплексным использованием языковых ресурсов и приемов речевого воздействия.*

*В исследовании также приведены данные классификации, выявленные во время психотерапевтического сеанса коммуникативных стратегий врача и пациента. В соответствии с потребностями и задачами нашего исследования модифицировано понятие дискурсивной стратегии.*

**Ключевые слова:** стратегия, коммуникативная стратегия, дискурс, дискурсивная стратегия, тактика, когнитивная деятельность, классификация, экспансионизм, психотерапевтический сеанс.

*Olga Kachmar. Agent's Strategy in Psychotherapeutic Discourse. The article deals with the views of scholars on the definition of a communicative strategy. The interpretation of strategies in linguistics varies depending on the empirical material and the applied methodological approach, since they are interdisciplinary.*

*In psychology, the strategy is understood as a conscious choice of stylistic and content characteristics of activity, due not only to the specifics of the situation in which it unfolds, but also the personal preferences of the subject.*

*The key to describing strategies is the procedure for distinguishing typical tactics that implement certain strategies. Flexibility of speech strategies is determined by the possibilities of their implementation due to the various communicative tactics and communicative moves, as well as the complex use of linguistic resources and methods of speech influences.*

*The study also describes the classification of the physician and patient communicative strategies revealed during the psychotherapeutic session. According to the needs and tasks of our study, the concept of discursive strategy has been modified.*

*Alternative classification of strategies takes into account such criteria as social factors (ethnicity, social status, gender, age, time, and personality), the nature of communicative signs, temporality, psychological mood of communicants and communicative purpose.*

*Identifying and exploring strategies in our research is based on the following principles: these strategies are considered as expected results of the subjects' role (therapist's or patient's) and modification of the discursive strategy concept has to be done in accordance with this.*

**Keywords:** *strategy, communicative strategy, discourse, discursive strategy, tactics, cognitive activity, classification, expansionism, psychotherapeutic session.*

Лінгвістичні пошуки на зламі тисячоліть засвідчили актуалізацію прагматичного підходу до аналізу мовних чинників під час розгляду окремих висловлювань не в ізольованому вигляді, а на прикладі їхньої взаємодії у межах конкретного дискурсу. Разом з цим спостерігається доволі часте вживання термінів «стратегія» і «тактика» у процесі аналізу мовних явищ. Нині дослідники підтримують високу зацікавленість проблемою комунікативних стратегій і тактик та здійснюють їхнє дослідження [1; 3; 7; 8; 11; 13]. Однак, варто зазначити, що до цього часу так і не запропоновано єдиного розуміння терміну «стратегія». Така відсутність зумовлюється тим, що в різних наукових напрямках досліджуються лише окремі аспекти цього складного явища у мовознавстві. Необхідність детального висвітлення вже наявних тенденцій щодо трактування зазначеного терміну та виокремлення найбільш суттєвих його характеристик визначає **актуальність** цієї статті.

**Мета** статті – виявити під час психотерапевтичного сеансу та класифікувати комунікативні стратегії лікаря та пацієнта.

Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

- 1) розглянути погляди науковців на визначення комунікативної стратегії;
- 2) навести дані про виявлені під час психотерапевтичного сеансу комунікативні стратегії лікаря та пацієнта;
- 3) модифікувати відповідно до потреб і завдань нашого дослідження поняття дискурсивної стратегії.

Термін «стратегія» не належить суто до лінгвістичних дисциплін, про що свідчать його виокремлені словникові дефініції: 1) мистецтво підготовки і ведення війни та великих воєнних операцій; 2) мистецтво суспільного і політичного керівництва масами, яке має визначити головний напрям їх дій, вчинків; 3) спосіб дій, лінія поведінки когось-небудь [14].

У психології стратегію розуміють як усвідомлюваний вибір стильових і змістових характеристик діяльності, зумовлений не лише специфікою ситуації, в яких вона розгортається, а й особистісними вподобаннями суб'єкта. Тобто, зміст стратегій визначається характером прогнозу щодо бажаних результатів і змін ситуації відповідно до зворотнього зв'язку, котрий постає як здатність суб'єкта реагувати на інформацію, що надходить каналом зворотнього зв'язку [9, с. 8].

Трактування стратегій у лінгвістиці варіюється залежно від емпіричного матеріалу та застосованого методологічного підходу, оскільки вони є міждисциплінарними. Пожвавлення інтересу лінгвістів різних напрямів до сприйняття дискурсу крізь призму стратегій значною мірою зумовлено концептуальним характером мовознавчих досліджень, а саме – експансіонізмом [5, с. 207]. Комунікативну ж стратегію визначають як частину комунікативної поведінки, що використовується для досягнення певного комунікативного наміру – макроінтенції мовця, тобто як спосіб оперування інформацією з метою зміни поведінки об'єкта мовленнєвого впливу [12, с. 183–210].

У когнітивному розумінні стратегія – це комплекс мовленнєвих дій, націлених на досягнення комунікативних цілей: планування процесу мовленнєвої комунікації з урахуванням конкретних умов спілкування й особистостей комунікантів та реалізація цього плану [Іссерс 2004, с. 54]. За такого підходу що стратегії та тактики мовленнєвої поведінки безпосередньо пов'язані з основними етапами мовленнєвої діяльності – плануванням та контролем, а отже, стратегія постає як когнітивний план спілкування, завдяки якому оптимальне рішення комунікативних завдань мовця в умовах нестачі інформації про дії партнера знаходиться під постійним контролем [2, с. 100]. Очевидність зв'язку стратегії з мисленнєвою діяльністю представляє стратегію як план дій, сформований у свідомості індивіда [4], а її реалізацію – як систематичну перевірку відповідності між прагматичною глибинною структурою взаємодії, ієрархічною структурою сценарної моделі і послідовністю (ланцюгом комунікативних ходів у дискурсі, що розгортається у часі) [10, с. 81].



Услід за Іссерс, розглянемо класифікацію, де стратегії поділяють на дві широкі групи за характером та глобальністю цілей:

1) загальні – спрямовані на досягнення загальних соціальних цілей (встановлення та підтримання статусу, прояв влади, підтвердження солідарності з групою тощо);

2) часткові – характеризують певну розмову з конкретними цілями (звернутися з проханням, розрадити, підтримати тощо).

За функціями стратегій та характером їхнього змісту розрізняють:

1) основні, які безпосередньо пов'язані із впливом на адресата, його модель світу, систему цінностей, фізичну та інтелектуальну поведінку; вони поділяються на семантичні (дискредитація, умовляння, погрози, прохання) та когнітивні;

2) допоміжні, що сприяють ефективній організації діалогової взаємодії, оптимальному впливові на адресата; серед них виділяють прагматичні, діалогічні та риторичні [2, с. 106–107].

Альтернативна класифікація стратегій враховує такі критерії, як соціальні чинники (етнічна належність, соціальний статус, гендер, вік, час, особистість), природа комунікативних знаків, темпоральність, психологічна налаштованість комунікантів, адресантно-адресатні відношення та комунікативна мета. А.Д. Белова поділяє їх на:

- універсальні та етнічно-специфічні;
- загальноживані та індивідуальні;
- загальноживані та вікові;
- унісекс та гендерномарковані;
- вербальні та невербальні;
- атемпоральні та обмежені в часі;
- кооперативні та конфліктні;
- адресантно-орієнтовані та адресатно-орієнтовані;
- інформативні та спонукальні [1, с. 14].

Ключовим моментом опису стратегій є процедура виокремлення типових тактик, що реалізують певні стратегії. Гнучкість мовленнєвих стратегій визначається можливостями їхньої реалізації завдяки різноманітним мовленнєвим тактикам і комунікативним ходам, а також комплексним використанням мовних ресурсів і прийомів мовленнєвого впливу. На думку О. Іссерс тактики є доступними для мовного аналізу одиницями, тому вони виступають практичним інструментом мовця [3, с. 111]. Водночас слушною є думка про те, що тактикою слід уважати одну чи декілька дій, що сприяють реалізації стратегії, хоча в динамічному комунікативному просторі може відбуватися зміна позиції комунікативних стратегій/ комунікативних тактик: одне й те саме явище може бути схарактеризоване як стратегія, або як тактика в межах іншої стратегії [1, с. 14].

Без чітких лінгвістичних критеріїв кожна з наведених класифікацій хоч і має власну логіку побудови та підкріплена чималою кількістю емпіричного матеріалу, однак жодну з них не можемо узяти за основу, оскільки вони не зовсім вписуються у концепцію нашого наукового пошуку.

Актуальним для нашого дослідження є визначення тактик як конкретних способів втілення стратегій, спрямованих на певні зміни фрагментів свідомості адресата [6, с. 239–240]. Спираючись на викладене вище, а саме – на трактуванні когнітивної та комунікативної природи дискурсивної стратегії, у дослідженні психотерапевтичного дискурсу розрізняємо мовленнєві стратегії та тактики, що співвідносяться як ціле та частина.

Так, з оглядом на критерій сфери впливу пропонуємо таку класифікацію стратегій і тактик:

- 1) комунікативні стратегії і тактики, орієнтовані на емоційну сферу впливу;
- 2) комунікативні стратегії і тактики, орієнтовані на раціональну сферу впливу;
- 3) комунікативні стратегії і тактики, орієнтовані на вольову сферу впливу.

Відповідно до змодельованої ситуації (комунікація лікаря і пацієнта на психотерапевтичному сеансі) у межах зазначених трьох груп виокремлюємо характерні для кожної з них комунікативні стратегії. Особливістю цієї класифікації є почергове

позиціонування суб'єкта дискурсу – як лікаря, так і пацієнта. Розглянемо їх із позицій висловлювання лікаря-психотерапевта.

До першої групи комунікативних стратегій, орієнтованих на емоційну сферу впливу, належать такі:

- 1) стратегія створення психологічного комфорту клієнта;
- 2) стратегія накопичення інформації для осмислення проблеми клієнта і пошуку шляхів її вирішення.

Друга група охоплює такі комунікативні стратегії і тактики, орієнтовані на раціональну сферу впливу:

- 1) стратегію об'єктивації проблеми;
- 2) стратегію аргументування.

Остання група стратегій націлена на вольову сферу впливу і репрезентована комунікативною стратегією спрямування клієнта на самостійне вирішення проблем.

Із позицій клієнта, який теж виступає суб'єктом психотерапевтичного дискурсу, стратегічний потенціал у межах кожної з цих груп буде дещо відмінним. Так, наприклад, серед комунікативних стратегій, орієнтованих на емоційну сферу впливу, розрізняємо:

- 1) стратегію встановлення психологічного контакту із психотерапевтом;
- 2) стратегію встановлення емоційного контакту із психотерапевтом;
- 3) стратегію декларації бажання працювати над вирішенням проблеми.

Щодо комунікативних стратегій, націлених на раціональну сферу впливу, зауважимо, що вони цілковито відображають спектр стратегій, якими послуговується лікар. У психотерапії це явище має назву «теорія дзеркальних нейронів». Прийом симетрії в цьому випадку можна пояснити тим, що робота над фактажем проблематики характеризується аналітичним підходом і є найбільш об'єктивною у процесі здійснення психотерапевтичного впливу.

Третя група стратегій, пов'язана з впливом на вольову сферу, представлена стратегією безпосереднього чи опосередкованого спонукання терапевта до прямої поради.

#### **Висновки.**

Наша дослідницька позиція щодо визначення і вивчення стратегій у психотерапевтичному сеансі ґрунтується на таких засадах:

- 1) ми розглядаємо ці стратегії як похідні від ролі психотерапевта та пацієнта;
- 2) необхідна модифікація концепції дискурсивної стратегії у відповідності до цього.

На обґрунтування першого положення, перш за все, зазначимо, що оскільки учасники психотерапевтичного сеансу реалізують різні дискурсивні стратегії, логічно припустити, що ці стратегії визначені інституційно – інституційною природою сеансу.

Інституційна сфера комунікації у психотерапії не є диференціальним параметром, оскільки вона є спільною для учасників – ЛІКАРЯ й ПАЦІЄНТА – психотерапевтичного сеансу. Власне інституційні ролі різняться, а отже й зумовлюють дивергенцію прав і обов'язків учасників та визначають дискурсивні стратегії цих осіб.

Таким чином, основою дискурсивної стратегії суб'єкта психотерапевтичного дискурсу вважаємо його роль у процесі психотерапевтичного сеансу, вивчення актуалізації якої може слугувати **перспективою** подальшого дослідження.

#### **БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Белова А. Д. Комунікативні стратегії і тактики : проблеми систематики / А. Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу : [зб. наук. пр.]. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2004. – С. 11–16.
2. Иссерс О. С. Коммуникативный успех как прогнозируемая категория / О. С. Иссерс // Культурно-речевая ситуация в современной России. – Екатеринбург : Урал. ун-т, 2000. – 379 с.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : USSR, 2003. – 284 с.
4. Карасик В. И. Типы стратагемного дискурса / В. М. Карасик // Коммуникативные аспекты современной лингвистики и лингводидактики. – Волгоград : Волгоградское науч. изд-во, 2008. – С. 3–10.
5. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века ; [под ред. акад. Ю. С. Степанова]. – М. : Институт языкознания РАН, 1995. – С. 144–238.

6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
7. Фещенко О. В. Інституційні унісонні діалогові стратегії в дискурсі американського слідства / О. В. Фещенко // Science and Education a New Dimension. Philology. – IV (25), Issue: 105. – Budapest, 2016. – P. 7–10.
8. Фролова І. Є. Регулятивний потенціал стратегії конфронтації в англomовному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. Є. Фролова. – Харків, 2015. – 36 с.
9. Шогорова Е. Ю. Стратегии педагогического общения и их зависимость от личностных особенностей учителя : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Е. Ю. Шогорова. – Иркутск, 2003. – 18 с.
10. Edmondson W. Spoken Discourse: a Model for Analysis / W. Edmondson. – London, New York : Longman, 1981. – 217 p.
11. Gumperz J. J. Discourse Strategies / J. J. Gumperz. – Cambridge : CUP, 1982. – 402 p.
12. Levy D. Communicative goals and strategies: between discourse and syntax / D. Levy // Syntax and semantics. – 1979. – V.12. – P.183–210.
13. Tannen D. The relativity of linguistic strategies : Rethinking power and solidarity in gender and dominance / D. Tannen // Gender and conversational interaction. – New York : Oxford University Press, 1993. – P. 383–397.
14. Електронний ресурс. Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/strateghiija>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ольга Качмар** – заступник декана факультету міжнародних економічних відносин, кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

*Наукові інтереси* – когнітивна лінгвістика, дискурсологія, комунікативна лінгвістика.

УДК 81'373.46

## ТЕХНОЛОГІЇ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ (AUGMENTED REALITY) В АНГЛОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ

**Юлія КОНОНЕЦЬ (Київ, Україна)**

*У статті розглядаються технології доповненої реальності в англomовному рекламному дискурсі, які зорієнтовані на вивчення питань, тісно пов'язаних із дослідженням інтеграції вербальних і невербальних компонентів рекламних текстів. Доповнена реальність створюється на основі інтеграції вербальної і невербальної (візуальної, цифрової) інформації в реальному часі. Доповнена реальність створює не штучний світ дискурсу, а нові інформаційні пласти реальності. Взаємодія вербальних та невербальних (візуальних) елементів породжує нову інтерпретацію існуючих смислів, а також створює нові образи доповненої реальності. Вплив візуальних компонентів сприяє моделюванню доповненої реальності в англomовному рекламному дискурсі, зокрема дискурсі соціальної реклами.*

**Ключові слова:** доповнена реальність, покращена (змодельована) реальність, полікодовий текст, вербальний компонент, візуальний компонент, вербально-візуальна єдність, іконічний знак, символічний знак, персуазивність, коди інтерпретації.

**Юлія Кононець. Технологии дополненной реальности в англоязычном рекламном дискурсе.**

*В статье рассматриваются технологии дополненной реальности в англоязычном рекламном дискурсе, которые сориентированы на изучение вопросов, тесно связанных с исследованиями интеграции вербальных и невербальных компонентов рекламных текстов.*

*Дополненная реальность создается на основе интеграции вербальной и невербальной (визуальной, цифровой) информации в реальном времени. Дополненная реальность создает не искусственный мир дискурса, а новые информационные пласти реальности. Взаимодействие вербальных и невербальных (визуальных) элементов рождает новую интерпретацию существующих смыслов, а так же создает новые образы дополненной реальности. Влияние визуальных компонентов способствует моделированию дополненной реальности в англоязычном рекламном дискурсе, в частности дискурсе социальной рекламы.*

**Ключевые слова:** дополненная реальность, улучшенная (смоделированная) реальность, поликодовый текст, вербальный компонент, визуальный компонент, вербально-визуальное единство, иконический знак, символический знак, персуазивность, коды интерпретации.

**Yuliia Kononets. Technologies of Augmented Reality in the English Language Advertising Discourse.**  
*The article deals with the research of technologies of augmented reality in the English language advertising discourse. Augmented reality is the integration of digital information with the user's environment in real time. Unlike virtual reality, which creates a totally artificial environment, augmented reality uses the existing environment and overlays new information on top of it. Close integration of verbal and non-verbal (visual) components in advertising texts, which facilitates the creation of new images in advertising, has been stated. The article focuses on verbal and visual components in advertising and implicit nature of visual argumentation. Paying special attention to the visual persuasion as an exploration of visual aspects in*

*advertising, components of augmented reality are likely to have an influence on cognitive processing among readers highly active in processing the advertising message. Integration of verbal as well as non-verbal (visual) components in advertising facilitates the creation of new images of augmented reality. The novelty of the article is conditioned by the fact that complex analysis of augmented reality in advertising texts, including methods of persuasion and ways of description of verbal-visual unity and integrative nature of English advertising texts had not yet been in the focus of in-depth linguistic studies. Iconic and symbolic signs are used in communicative situations to establish different types of coherent connections in order to render the appropriate message of an advertising text. Visual argumentation is provided with the help of integration of visual and verbal components and they create the basis of augmented reality in advertising. Visual and verbal unity (integrity) in advertising texts produce special images to influence the reader. They can appear on the basis of special reality closely connected with cultural and historic background of national or international advertising. Combination of visual and verbal components in advertising texts create a polycoded structure which can be interpreted with the help of different codes: iconic, symbolic, technical and verbal. Different codes of interpretation can be treated as codes or means of persuasion in advertising texts. Visual components in advertising can be decoded in different way compared to verbal elements. Polycoded structure (combination of visual and verbal codes) in the English language advertising texts can create symbolic images of interpretation as the basis for augmented reality.*

**Key words:** *augmented reality, improved reality, polycoded text, verbal components, visual components, verbal and visual integration, iconic signs, symbolic signs, persuasion, codes of interpretation.*

Доповнена реальність (*augmented reality*) – результат введення у поле сприйняття будь-яких сенсорних даних з метою отримання додаткової інформації про оточення, контекст та покращення сприйняття інформації. Доповнена реальність є змішаною реальністю (*mixed reality*), яка створюється за допомогою додаткових елементів реальності (іноді створених віртуально), і сприймається тоді, коли реальні об'єкти монтуються у полі сприйняття. Термін «доповнена реальність» був запропонований дослідником корпорації Boeing Томом Коделом у 1990 році. Існує декілька визначень доповненої реальності. Рональд Азум визначив її як систему, що поєднує реальні та віртуальні елементи, при цьому відбувається їх взаємодія у реальному часі. Доповнена реальність також є формулою 3D формату. У 1994 році Пол Мілгром і Фуміо Кісіно описали котинуум «реальність-віртуальність» - простір, який існує між реальністю та віртуальністю, де зосереджена доповнена реальність (наближена до реальності), і доповнена віртуальність (наближена до віртуальності) [6, с.45].

Доповнена реальність є результатом додавання уявних об'єктів (зазвичай у формі додаткової інформації) до елементів, що вважають частиною реального світу. Іноді використовують такі синоніми, як «розширена реальність», «покращена реальність», «збагачена реальність», «збільшена реальність». Однак таке застосування вищезгаданих термінів несе в собі певну упередженість, оскільки ступінь суб'єктивної оцінки таких термінів є вищим: акцент робиться на оцінному факторі.

У масмедійному дискурсі технології доповненої реальності використовуються для візуалізації рекламних текстів. Метою візуалізації рекламних об'єктів може бути не лише комерційний аспект діяльності рекламних компаній, а й трансляція згустків смислу, абстрактних ідей, образів, архетипових образів (як це відбувається у текстах соціальної реклами). В останні роки лінгвістика все більше уваги приділяє невербальним засобам комунікації, або так званій «візуальній інформації», прагматичний потенціал якої нерідко вище, ніж у вербальних засобів впливу [5, с.27].

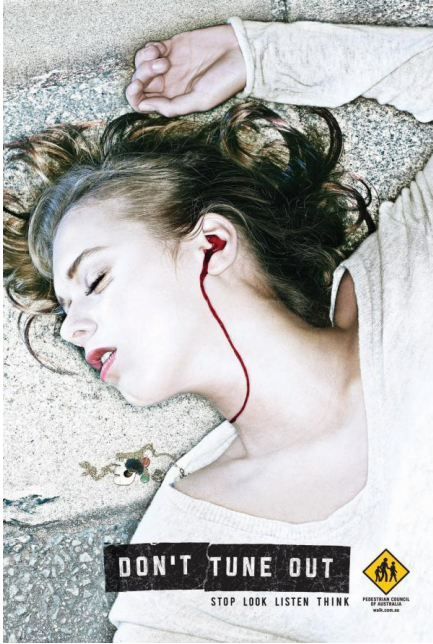
Соціальна реклама розглядається як полікодовий текст, оскільки є мультимедійним утворенням, яке поєднує в собі компоненти, що належать до різних знакових структур - вербальної (письмово зафіксованої і рідше, дублюючої її усній), паравербальної (варіювання шрифтів, площинне варіювання тексту), іконічної і мелодійної, а також інтегрує в своєму просторі елементи різних соціальних (культурних) кодів. Створюваний полікодовий гіпертекст акумулює всі надані новим інформаційно-технічним середовищем засоби і способи ефективного впливу на адресата соціальної рекламної комунікації [3, с.55].

Комунікативний простір соціальної реклами має яскраво виражену специфіку. Серед відмінних рис дискурсу соціальної реклами відзначимо його предметну заданість, цілеспрямованість, опосередкованість, знеособленість, соціальну обумовленість і полікодовість.

Дискурс соціальної реклами – це, по-перше, процес інформування та переконання цільових аудиторій шляхом поширення інформації про певні моральні цінності, соціальні

проблеми та стратегії їх вирішення; по-друге завершене повідомлення, що має строго орієнтовану прагматичну установку [4, с.67].

Специфіка соціальної реклами визначається тим фактом, що вибір тих чи інших дій здійснюється не тільки з суто утилітарних міркувань, але і вимагає певних ціннісно-ідеологічних позицій, що розділяються комунікантом і цільовою аудиторією. Соціальні ідеологеми відображають установки і орієнтири суспільства на даному відрізку його розвитку і служать засобом формування суспільної свідомості. В особистісних ідеологемах знаходить своє вираження філософія індивідуалізму (особисті вигоди, особистісний успіх).



Слоган тексту соціальної реклами – це спресована до формули суть рекламної концепції, доведена до лінгвістичної досконалості думка, яка легко запам'ятовується. Семантична насиченість у поєднанні з короткою формою дозволяє порівняти слоган і заголовок рекламного тексту з так званою літературою малих форм – приказками, прислів'ями, афоризмами. [Помилка! Джерело посилання не знайдено., с. 104]. Слоган тексту соціальної реклами “Don't tune out. Stop. Look. Listen. Think” створює не просто вербально-візуальну полікодову єдність, а й додаткову (доповнену) реальність: не відключайся, дивись, слухай, думай.

Слоган привертає увагу, створює настрій і вводить реципієнта у основний текст повідомлення. Він також є провідником новизни ідей та згустків смислу для читача. Слоган вводить у основний текст повідомлення здебільшого на рівні візуалізації, створюючи при цьому ефект доповненої реальності: образ навушників (реальний об'єкт), що призвели до трагедії, переходить на етапі візуалізації у образ смерті (віртуальний образ) у

вигляді цівки крові, що тече з вуха. Вербальні компоненти у вигляді слогана дублюють візуальне повідомлення, функція вербальних компонентів – лише розставити крапки над «і».

Полікодові тексти соціальної реклами існують в просторі трьох семіотичних систем: мовної, образної і графічної. Знаки іконічного коду є основним постачальником «візуальної» інформації про об'єкт, який подається. Семіотична система запису формується за допомогою параграфемного коду, який являє собою спеціалізоване використання графічних засобів мовного коду для передачі додаткових відтінків смислу. Значущими тут є шрифт, колір,



стиль написання. Вербальна знакова система репрезентована мовним кодом, що реалізується в письмовій та усній формах. Залежно від типу тексту знаковий склад змінюється. Так, семіотичний простір друкованого рекламного тексту обмежений вербальними, іконічними і параграфемними знаками. Аналіз текстів соціальної реклами дозволив виявити наявність візуально об'єктивованих стилістичних прийомів, які як накладаються на аналогічні вербальні прийоми, утворюючи ізовербальну гомогенну конвергенцію, так і поєднуються з іншими вербальними стилістичними прийомами, створюючи ізовербальну гетерогенну конвергенцію. Зазначимо, що під ізовербальною гомогенною конвергенцією розуміється поєднання одного і того ж вербального і візуального стилістичного прийому, які, дублюючи один одного, створюють одні і ті ж образи, викликають одні й ті ж асоціації, референціально співвідносні з однією і тією ж ситуацією або предметом в

сприйнятті реципієнта. В основі ізовербальної гетерогенної конвергенції, на відміну від гомогенної, лежить поєднання різних вербальних і візуальних прийомів, які також створюють дублюючі образи в свідомості адресата, активують одні і ті ж асоціації, референціально співвідносні з однією і тією ж ситуацією або предметом в сприйнятті реципієнта [2, с. 32]. Так виникають змодельовані образи і комунікативні ситуації, які формують поле доповненої реальності в рекламних текстах.

Метою створення текстів соціальної англійської реклами зазвичай є не боротьба з раптовими нещастями (наслідки стихійних лих – повеней або землетрусів), а рішення проблем, що вимагають як тривалого та інтенсивного втручання певних державних і громадських організацій для їх подолання, так і залучення уваги до них всіх користувачів Інтернету, які володіють англійською мовою. Така реклама має тільки декілька домінуючих тем: боротьба з тютюнопалінням, захист навколишнього середовища, захист тварин та безпека на дорогах, що часто поєднується з боротьбою з алкоголізмом.

Текст рекламного повідомлення (рис. 2) “Smoking. Pleasure for you. Poison for your family” («Куріння. Задоволення для вас. Отрута для вашої родини») моделює ситуацію доповненої реальності: людині 42 роки, вона палить, зовні – набагато старша, ніж можна собі уявити у її сорок два роки. Образ літньої жінки моделює комунікативну ситуацію, зокрема візуалізує образ старості. Вибір слова “poison” («отрута») дозволяє покласти на курців провину за шкоду, принесену не тільки самим собі, але і близьким та оточуючим їх людям. Адже, як відомо, людей більше турбує стан здоров'я родичів, ніж їх власний, що дозволяє зробити подібну рекламу більш ефективною.

На рис. 3 дим, що йде від сигарети, зображено у вигляді пакета, натягнутого на голову дитині. Реклама супроводжується слоганом “Smoking isn’t just suicide. It’s murder.” («Куріння це не просто самогубство. Це вбивство»). Зрозуміло, що зображення дітей підсилює вплив візуальної метафори, і вказує на те, що в результаті прийняття неправильного рішення страждають невинні діти. Такі візуальні компоненти соціальної реклами моделюють сферу «джерело вбивств», де сигарети або дим зображені як зброя [11, с. 128].



Рис. 3. Текст соціальної реклами проти тютюнопаління із зображенням дітей

Вербальний знак передає релевантну інформацію і є рематичним маркером рекламного повідомлення. У випадках асоціативної суміжності візуальний знак є індексом, що викликає асоціації, спрямовані на ідентифікацію події. Зображення не пов'язане безпосередньо зі словом або фразою, його семантика виявляється на основі життєвого досвіду людей. Цей факт є першим кроком до створення доповненої реальності за допомогою індекса асоціативної суміжності, яким є візуальний знак: дим від сигарети створює образ пакета, натягнутого на голови дітей, виникає ідея удушення, а, отже, і смерті. Образ пакета є елементом доповненої реальності, який моделює уявну комунікативну ситуацію. Вербальні елементи виконують функцію інтенсифікатора візуального повідомлення, оскільки транслюють ту саму ідею вбивства.



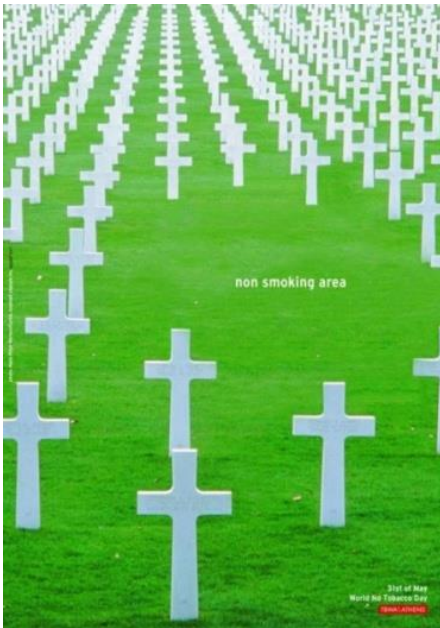


Рис. 4. Соціальна реклама “Non smoking area”.

Індексальним знаком можна вважати зображення синяка на обличчі жінки, що асоціюється з домашнім насильством. Слоганом цього рекламного повідомлення (телефонна лінія довіри для потерпілих від домашнього насильства) є фраза “We help deal with all kinds of animals” («Ми допоможемо впоратися з будь-якою твариною»), яка без зображення була б семантично неповною. В іншому випадку семантика візуального знака не може коректно сприйматися без вербальної частини, що супроводжує візуальний знак.

Так, в рекламному тексті, який передає ідею боротьби з палінням (рис. 4) зображення кладовища асоціюється зі смертю, однак іконічний знак недостатній для розуміння її причини, а саме – паління. Вербальний знак-слоган Non-smoking area («Зона для тих, хто не палить») слугує «семантичним посередником» між причиною та наслідками процесу паління. Асоціативна суміжність реалізується за допомогою вербальних компонентів.

Вербальний компонент створює ефект доповненої реальності, оскільки візуалізація не допомагає зрозуміти нюанси повідомлення. Символічний візуальний елемент є лише провідником ідеї. Вербальна частина деталізує повідомлення, створюючи уявну картину (доповнену реальність): пасивне паління – смерть. Вербалізація вводить ідею пасивного паління у контекст соціальної реклами.



Рис.5 Well, it's not like that. Usually, the victim is an innocent.

На рис.5 спостерігаємо ефект доповненої реальності, який реалізується через візуальний компонент, зокрема образ Сталіна. Повідомлення транслює ідею невинної жертви, навіть не беручи до уваги факт, хто саме спровокував аварію. Яка б не була причина аварії, жертва є завжди марною. Моделювання доповненої реальності відбувається за допомогою образу Сталіна, який є символом мільйонів невинних жертв радянської ідеології. Саме візуальний образ Сталіна є компонентом доповненої реальності, що моделює комунікативну ситуацію, яка виходить за межі реальності і знаходиться на межі континуума реальність-віртуальність.

Отже, вербальні та невербальні засоби комунікації беруть участь у створенні неподільного інформаційного потенціалу рекламного тексту і визначають загальний прагматичний ефект соціальної реклами. Текст набуває смислової закінченості, яка

проявляється в повному розкритті задуму автора, можливості автономного сприйняття і розуміння тексту. Знаки різних семіотичних систем дублюють одну ситуацію, або доповнюють тематично пов'язані комунікативні ситуації. Вербальний компонент і зображення стають зрозумілими лише при встановленні семантичного зв'язку між ними. З точки зору прагматики полікодовий текст, яким є текст соціальної реклами, – це знаковий комплекс, що володіє певним прагматичним потенціалом. Роль вербальних і невербальних знаків у реалізації прагматичного завдання, відведеної їм автором тексту, не є рівнозначною. Залежно від функції вербального або візуального елементів, один з них може бути компонентом доповненої реальності, яка виникає на основі інтерпретації вербально-візуальної єдності полікодових текстів.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горбачева О. Н. Антикоммерческая интернет-реклама с позиции креолизации. Сущность, функции. / О. Н. Горбачева, В. А. Каменева // Наука и образование в современном обществе: вектор развития: сб. науч. тр. по материалам междунар. науч.-практ. конф. (г. Москва, 3 апреля 2014г). — В 7 частях. — Часть 1. — Москва: «АР- Консалт», 2014. — С. 126-129.
2. Горбачева О. Н. Синтаксические и фонетические стилистические средства в англоязычной социальной интернет-рекламе / О. Н. Горбачева, В. А. Каменева // Вестник Челябинского государственного университета. Научный журнал. — 2013. — №29 (320). Филология. Искусствоведение. Вып.83. — С. 31-33.
3. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. Учебное пособие. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. — 248 с.
4. Bell S. Semiotics and Advertising Research: A Case Study / S. Bell // Marketing Signs, 1990. — Vol. 8. — P. 1-6.
5. Messaris P. Visual persuasion. The Role of Images in Advertising / P. Messaris. — Thousand Oaks: Sage, 1997. — 297 p.
6. Mullen T. Prototyping Augmented Reality / T. Mullen. — SYBEX Inc.: Alameda, USA, 2011.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

**Кононець Юлія Василівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і перекладу, Київський національний лінгвістичний університет.

*Наукові інтереси:* семіотика, соціальна семіотика, семіотика реклами, прагматика, комунікативні технології.

УДК 811.111'42

## ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСОБІВ ТЕКСТОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ TWITTER

**Марія КУЗНЕЦОВА, Анастасія ШИБЕКО (м. Запоріжжя, Україна)**

*У статті розглянуто проблему способів і засобів аранжування текстової комунікації у соціальній мережі Twitter. Актуальність теми зумовлено значним впливом соціальних мереж на сучасний дискурсивний простір. У статті схарактеризовано соціальну мережу Twitter, ключовою рисою якої визначено стислість викладу інформації. Комунікацію у мережі Twitter ідентифіковано як поєднання вербальних і невербальних прийомів трансляції інформації. Особливу увагу зосереджено на явищі «ретвітінгу» як унікальної форми реагування. Визначено поняття «ретвіт», класифіковано мотивації ретвітінгу. Крім того, встановлено такі прагматичні можливості полікодових текстів, як: миттєве зацікавлення реципієнтів, утримання уваги на окремих фрагментах повідомлення, полегшення пошуку та сприйняття інформації, надання текстам експресивності, підняття настрою тощо. Зазначено функції хештегів у соціальній мережі Twitter, які включають підкреслення актуальності теми, виклик миттєвої реакції на глобальні новини, пошук інформації, позначення політичних, бізнесових і шоу-бізнесових трендів, запуск ігор-«ланцюгів» серед користувачів. Запропоновано список актуальних хештегів. Дослідження засновано на спостереженні за діяльністю користувачів соціальної мережі Twitter, огляду популярних запитів, ключових слів і сторінок, коментарів, відповідей, а також ретвітів випадкових і популярних користувачів соціальної платформи.*

**Ключові слова:** текстова комунікація, Інтернет, соціальна мережа, твітінг, ретвітінг, полікодовість, хештег.

*Марія Кузнецова, Анастасія Шибeko. Прагматический потенциал средств текстовой коммуникации в социальной сети Twitter. Статья посвящена проблеме текстовой коммуникации в социальной сети Twitter. Актуальность темы обусловлено значительным влиянием социальных сетей на современное дискурсивное пространство. В статье охарактеризовано социальную сеть Twitter, ключевой особенностью которой названо краткость изложения информации. Коммуникацию в сети Twitter идентифицировано как сочетание вербальных и невербальных приемов трансляции информации. Особое внимание сосредоточено на явлении «ретвитинга» как уникальной формы реагирования. Определено понятие «ретвит», классифицированы мотивации ретвитинга. Кроме того, установлены такие прагматические возможности поликодовых текстов, как: вызов*



мгновенного интереса, удержание внимания на отдельных фрагментах сообщения, облегчение поиска и восприятия информации, предоставление текста экспрессивности, поднятие настроения. Указаны функции хештегов в социальной сети Twitter, которые включают подчеркивание актуальности темы, получение мгновенной реакции на глобальные новости, поиск информации, обозначения политических, бизнес и шоу-бизнес трендов, запуск игр-«цепочек» среди пользователей. Предложен список актуальных хештегов. Исследование основано на наблюдении за деятельностью пользователей социальной сети Twitter, учитывая популярные запросы, ключевые слова, комментарии, ответы, ретвиты и страницы случайных и популярных пользователей социальной платформы.

**Ключевые слова:** текстовая коммуникация, Интернет, социальная сеть, твиттинг, ретвиттинг, поликодовость, хэштег.

*Marīa Kuznetsova, Anastasiia Shybeko. АНГЛ. The article presents the urgent problem of social networks which have a significant impact on the way we see the modern world. The research deals with the study of the text communication formation parameters on Twitter. Therefore, the author provides a brief description of Twitter as a social media platform. Further, the author states that brevity of information is the key feature and the most powerful weapon of Twitter social network. The article views text communication on Twitter as a combination of verbal and non-verbal information broadcasting techniques. Thus, it regards the description of pragmatic features of polycode texts on social media. These features include the following: present attention of recipients, drawing attention to separate fragments of the message, facilitating the search and perception of information, providing expressive texts, cheering up etc. The paper also pays attention to the phenomenon of retweeting as a special form of users' response. It gives the definition of the "retweet" and "hashtag" notions, covers the classification of motivations that make users retweet posts of other people, presents the list of currently popular hashtags. The functions of the hashtag comprise emphasizing the urgency of the topic, getting an instant response to global news, finding information, identifying political, business and show business trends, launching chain games among users. The author claims that pragmatic potential is determined by the choice of text communication tools represented by short text messages (tweets) or their passages, GIFs, short video and audio fragments, hashtags and keywords. Twitter activity monitoring, i.e. study of popular queries, keywords, comments, answers, retweets and pages of random and popular users of the social platform constitute the ground for the present research.*

*Key words:* text communication, Internet, social network, twitting, retwitting, polycode, hashtag.

**Постановка проблеми.** Впровадження новітніх технологій у життя сучасного індивіда каузує переусвідомлення різноманітних способів спілкування. Як наслідок у семіотиці соціальної комунікації з'являється ряд напрямів, які мають справу з особливостями трансляції та перцепції знаків у мережі Інтернет. Соціальні мережі як унікальний феномен сьогодення впроваджують нові можливості взаємодії між продуцентами і реципієнтами, адже постають потужними каталізаторами змін не лише їх соціальної поведінки, але й мовленнєвої. Комунікація відбувається в умовах, які істотно впливають на встановлену суспільну думку щодо предмета комунікації, а іноді, є важелями популяризації абсолютно нової думки. Сучасне суспільство стає абсолютно залежним від комунікації, адже місце має активний процес обміну вербальною й невербальною інформацією, людина стає цілковитим заручником мобільного зв'язку, sms- та Інтернет-текстінгу. Проте, не слід забувати, що в основі усіх цих комунікаційних процесів незмінно лежить текст.

**Огляд останніх досліджень і публікацій.** Феномен соціальних мереж активно досліджується з точки зору семіотики, семантики, стилістики, прагматики, дискурсології, екстралінгвальних гуманітарних дисциплін (філософії, соціології, психології тощо). Прагматичний потенціал тексту виражається в тому, який ефект він зможе здійснити на читача, а саме до якої дії його спонукати (якщо спонукати взагалі). Прагматика має на увазі здійснити визначену комунікативну мету, оскільки людина вступає в комунікативні відносини з текстом [4, с. 209]. Однак, ця мета не завжди втілюється за інтенцією автору тексту (на кшталт «висловив не те, що хотів», «сприйняли не так, як мало бути»). У соціальних мережах прагматичні відносини регулюються особливими засобами і прийомами, які мотивують людину до дій.

Серед прагматичних аспектів спілкування у соціальних мережах дослідники вважають істотним прагнення спілкування як такого, пошуку інформації та розваг [6], а також самопрезентації [8; 2] та самоідентифікації [7]. Twitter – одна з найбільш динамічних соціальних мереж, які надають можливість постійної комунікації у мережі. Жанр твітінгу розглядається як предмет дослідження віртуального жанрознавства – напряму Інтернет-лінгвістики [1], особливо, у рекламному політичному [10] та дипломатичному [3] дискурсах.

**Актуальність теми** зумовлено тим, що сучасний світ стає все більш «текстовим» у плані комунікації. Слід ураховувати, що серед причин звернення до такого типу комунікації провідну роль відіграють, зокрема, психологічні, соціологічні, культурні аспекти. Наприклад,

у царині Інтернет-технологій підвищується попит на спеціалістів з SMM (Social Media Marketing), які користуються не лише знаннями з соціології та психології, а, в тому числі, і з лінгвістики, щоб відстежувати, прогнозувати та розуміти реакцію людей на певний продукт. Така ситуація ініціювала потребу у застосуванні лінгвопрагматичних підходів вивчення текстової комунікації на сучасному етапі розвитку людства.

**Мета** представленої статті полягає в аналізі засобів спілкування у соціальній мережі Twitter з прагматичної точки зору.

Мета статті передбачає виконання наступних **завдань**:

- надати коротку характеристику особливостей текстової комунікації в соціальній мережі Twitter;

- охарактеризувати ретвіт як особливу форму реагування користувача;

- описати прагматичний потенціал полікодових елементів та спеціальних позначень (хештегів), якими оперують текстові комуніканти.

**Матеріалом** дослідження послуговували контексти різного змісту (записи на стінах користувачів, відповіді, ретвіти, інформація за хештегами та ключовими словами), взяті із соціальної платформи Twitter. На основі реакцій користувачів надано узагальнене уявлення щодо прагматичної цінності цих контекстів.

**Результати дослідження.** Винятковість соціальної мережі Twitter виявляється в її зорієнтованості на швидкий та стислий виклад інформації. Профіль кожної особи у Twitter становить так званий мікроблог – сторінка у вигляді коротких постів, повідомлень, відповідей. Важливою особливістю цієї соціальної мережі є знак «@» перед ім'ям користувача, що використовується для згадування, цитування, зазначення якогось користувача або відповіді на його пости.

Стислі тексти, які можуть публікувати користувачі, називаються твітами (tweet – «цвірінк!»). Назва базується на звуконаслідуванні пташиної мови, що слугує індикатором стисло оформлених повідомлень. Так, одне «цвірінчання» (повідомлення) раніше могло містити 140 символів. Однак, з листопада 2017 року засновники соціальної платформи розширили кількість символів у повідомленні до 280. Впровадження такої кількості символів зумовлено відмінностями у писемності по всьому світові, зокрема, особливостями у мовних системах країн Азії (використання ієрогліфів). Американці та англійці, в свою чергу, розділилися на два табори: одні стали писати змістовні твіти, інші – протестувати проти такого роду «засмічування» стрічки. Нововведення викликало миттєву реакцію користувачів, більшою мірою, негативну, адже багато років вважалося, що визначальною особливістю *Twitter* була спрощеність мови і її лапідарність.

До найбільш виражених форм реагування в *Twitter* відносимо явище *retwima*, яке О. І. Горошко охарактеризувала як «певний вигляд твіта (повідомлення), який рекомендував користувач для перегляду іншим користувачам Твіттера (наприклад, користувачеві щось сподобалося, і він хоче цим поділитися з друзями, ніби рекомендувати це їм)» [1, с. 214]. Ми визначаємо ретвіт як явище передачі чужих думок, спосіб цитування у соціальній мережі Twitter, який слугує для здійснення певної мети. Американська дослідниця Дана Бойд [11], на основі дослідження твітів користувачів, які мають велику аудиторію, пропонує таку класифікацію мотивацій *ретвітінгу*:

- 1) ретвітінг з метою привернення уваги нової аудиторії;

- 2) ретвітінг з метою розважити, проінформувати або дати настанови конкретній аудиторії;

- 3) ретвітінг, що супроводжується власним коментарем з метою вступити у комунікативний акт з іншими користувачами або безпосередньо з людиною, яка є автором оригінального твіта;

- 4) ретвітінг з метою позначення власної присутності на сторінці людини як «слухача»;

- 5) ретвітінг з метою надання публічної згоди з іншим користувачем;

- 6) ретвітінг з метою перевірити і порівняти чужі думки щодо висловлюваного;

- 7) ретвітінг як акт дружби, вірності чи поваги;

- 8) ретвітінг з метою збереження інформації для особистого доступу на майбутнє.

Подану класифікацію пропонуємо доповнити і негативними мотивами, наприклад, ретвітінг з метою знеохочування, висміювання, критики, незгоди. Хоча більшість користувачів вважають ретвітінг корисним, Д. Бойд зазначає, що такий феномен може зосереджуватися на досягненні егоїстичних цілей (самоствердження). Отже, ретвітінг може бути як продуктивним інструментом для здійснення комунікації, так і актом прояву егоїзму для тих, кому не вистачає уваги («*a selfish act of attention seekers*») [Там само]

У ситуації спілкування у просторі *Twitter* прагматичні відносини між джерелом повідомлення та реципієнтом засновуються на доборі спеціальних текстових елементів, розповсюджених на часі в Інтернеті, таких як равлики (@ – «ет»), хештеги (#), різноманітні літерні позначення (тобто абревіатури), емотікони тощо. Однак, осмислюючи прагматичні відносини у кіберпросторі, можна стверджувати, що так звані «клавіатурні» позначення не надають повної картини процесу спілкування в Інтернеті.

Оскільки Інтернет-спілкування як таке – це гібрид вербального та невербального, доречно буде згадати про *полікодовий характер* повідомлень. *Полікодовість* у соціальних мережах виявляється у поєднанні мовних та наочних, тобто візуальних засобів передачі потрібної інформації – за допомогою знаків, малюнків, символів та ін. [9, с. 66]. Окрім тексту, знаками передачі та сприйняття інформації слугують зображення, гіф-зображення, меми, демотиватори, відео- та аудіозаписи. Комбінація цих елементів, яка специфічно детермінує смислородження реципієнта, породжує особливий різновид складних текстів. Невербальна складова як більш інформативна, порівняно з вербальною задає чіткіше розуміння переданого змісту.

Зображення (зокрема гіф-зображення – зображення невеликого розміру, які засновані на повторюванні, «прокручуванні» певного моменту відео, без звуку), та відео-вставки також відіграють значну роль у спілкуванні в мережі *Twitter*. Твіти із прикріпленими до них зображеннями зазвичай набирають більше переглядів від аудиторії. Гіф-зображення використовуються для кращої трансляції реакції щодо написаного, експресивності, частіше – комічної. Інша прагматична функція цих засобів – загострення уваги на певному моменті у відеоряді, що так само полегшить перцепцію матеріалу.

Пошук інформації та власне спілкування здійснюється за допомогою системи мемів або демотиваторів. Можна виділити наступні особливості Інтернет-мема як жанру, зокрема: спонтанність; прагнення зацікавити і охопити якомога більшу кількість користувачів; «недовготривалість», але при цьому великий потенціал для подальшого розвитку і поширення; розважальний характер; націленість на звернення й утримання уваги; швидке розповсюдження (за умови високої популярності).

Ключовим засобом виділення головного, підкреслення актуальності теми у *Twitter* стало використання хештегу – слова або фрази, яким передує символ # (решітка). Популярність хештегів стала активно використовуватися маркетологами для просування свого товару, адже їх зручно використовувати для пошуку чогось конкретного [5, с. 55]. Так, значок # у *Twitter* позначає тренди, останні новини у світі, а інколи спонукає користувача до продовження якоїсь фрази (*#ItsAWinWhen*, *#SchoolIn4Words* тощо). Наразі зростає популярність таких хештегів: *#MazeRunner* – остання частина фільму «Той, що біжить лабіринтом», *#ValentinesDay* – з нагоди свята всіх закоханих, *#SuperBlueBloodMoon* – природне явище супермісяця, та актуальні *#MondayMotivation*, *#DonaldTrump*.

Хештег – це один із способів викликати миттєву реакцію користувачів. Той хештег, який виходить у топ списку популярних хештегів (тобто його використала в своїх твітах велика кількість людей), відповідно, викликає найбухливіший відгук. Найчастіше в хештегах ми бачимо назви глобальних надзвичайних ситуацій (*#HurricaneIrma*, *#HurricaneHarvey* – урагани, що нанесли серйозних збитків та втрат у Флориді та Техасі) політичні події (*#Vote*, *#TrumpsWall* – вибори в Америці, і, відповідно, намір Дональда Трампа звести стіну між Мексикою та Америкою), культурні заходи (*#Oscar2017*, *#BAFTAs2018*, *#GoldenGlobe*) імена політичних діячів, відомих людей: музикантів, письменників, акторів, моделей тощо, назви пісень, книжок, серіалів, фільмів. На часі, пошук інформації за хештегами в *Twitter* застаріває, оскільки ресурс вивів систему пошуку і

сповіщень до достатнього рівня, аби розподіляти необхідні ключові фрази до необхідного запиту, як у пошукових системах на кшталт *Google*.

**Висновки.** Соціальну мережу *Twitter* охарактеризовано як таку, що чітко спрямована на отримання миттєвої реакції на інформацію, подану у формі тексту. Прагматичний потенціал визначається вибором засобів текстової комунікації, які, у свою чергу, представлені короткими текстовими повідомленнями або їх уривками (твіти), гіф-зображеннями, короткими відео-вставками, хештегами, ключовими словами.

Таким чином, якщо при визначенні впливу на людину полікодового тексту, тексту зі спеціальними позначеннями та ключовими фразами, ми чітко простежуємо відношення «людина-знак» та маємо конкретну комунікативну мету, то при прочитанні профіля людини, аналіз дещо ускладнюється. Складність прагматичного аналізу текстів у соціальній мережі *Twitter* в тому, що кожен текст може викликати безліч реакцій через відсутність контексту. Наприклад, це стосується еліпсисів (*what am I gonna do now*). Автор тексту виражається неоднозначно, однак, він може використовувати чужі думки (цитати), тоді можливість інтерпретації та викликання потрібної реакції зростає. Автор також має змогу згадувати свої попередні повідомлення, реагувати на них сам, тобто використовувати автоцитати (надсилання відповідей самому собі для уточнення уривку поданої інформації). Сказане і дає підстави до подальших досліджень цієї проблеми вітчизняними лінгвістами.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. О. І. Горошко // Вісник Львів. ун-ту. Загальне мовознавство : зб. наук. праць. – Львів, 2011. – Вип. 52. – С. 210-223.
2. Гримов О. А. Самопрезентация и самоидентификация личности в социальных сетях [Электронный ресурс] // О. А. Гримов – URL : [http://www.rusnauka.com/6\\_PNI\\_2013/Psihologia/12\\_129127.doc.htm](http://www.rusnauka.com/6_PNI_2013/Psihologia/12_129127.doc.htm) (дата обращения: 2.07.2014).
3. Кобрин Н. В. Твиттинг – новый социокоммуникативный жанр Интернет-коммуникации / Н. В. Кобрин // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2016. – С. 109-111.
4. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.
5. Куликова Г. С. Влияние Интернет-коммуникации на другие сферы общения / Г. С. Куликова // Проблемы реч. коммуникации. – Саратов, 2015. – С. 54-58.
6. Матусевич А. А. Общение в социальных сетях: прагматический, коммуникативный, лингвостилистический аспекты характеристики : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / А. А. Матусевич. – Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского, 2017. – 200 с.
7. Сидорова И. Г. Коммуникативно-прагматические характеристики жанров персонального Интернет-дискурса (сайт, блог, социальная сеть, комментарий) : автореф. дис. на соискание уч. степени к-та филологических наук : сек. : 10.02.19 «Теория языка» / И. Г. Сидорова. – Волгоград, 2014. – 25 с.
8. Циховська Е. Д. Самопрезентація у соціальних мережах: акаунт у Facebook як інструмент створення іміджу / Е. Д. Циховська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Соціальні комунікації, 2017. – Вип. 12. – С. 137-147.
9. Швецова М. Г. Полікодовість рекламного тексту як модульної дискурсивної одиниці / М. Г. Швецова, В. І. Мельник // *Studia philologica*. – 2013. – Вип. 2. – С. 66-69.
10. Янченко А. Соціальні медіа як елемент політичної комунікації / А. Янченко // Політичний менеджмент. – 2013. – № 1-2. – С. 153-163. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe\\_2013\\_1-2\\_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2013_1-2_20)
11. Boyd D. Tweet, Tweet, Retweet: Conversational Aspects of Retweeting on Twitter [Electronic resource]. / Danah Boyd, Scott Golder, Gilad Lotan. – 2010. – Access mode: <http://www.danah.org/papers/TweetTweetRetweet.pdf>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Марія Кузнецова** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.

*Наукові інтереси:* лінгвістична інтерпретація тексту, Інтернет-комунікація, вторинний мультимодальний дискурс англійських текстів сучасної масової культури.

**Анастасія Шибко** – магістрант кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.

*Наукові інтереси:* Інтернет-комунікація, медіалінгвістика, лінгвістика тексту, лінгвопрагматика.

УДК 81'37:811.161.2

## РЕКВЕСТИВ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

**Наталія КУРАВСЬКА (Івано-Франківськ, Україна)**

Стаття присвячена вивченню семантики реквестива як засобу вираження волевиявлення. В статті здійснено системний аналіз реквестива з урахуванням його семантики та особливостей функціонування засобів його вираження в художніх текстах сучасної української мови. В статті розкрито сутність, семантичну й функціональну своєрідність реквестива на тлі інших модальних виявів. З'ясовано, що реквестив є складним лінгвістичним явищем, виникнення якого пов'язане з необхідністю оформлення одного з видів модальних значень, а саме значення прохання. Визначено, що реквестив є особливим типом волевиявлення, що реалізує семантику прохання сукупністю лексичних, морфологічних та синтаксичних засобів. Виявлено, що реквестив являє собою інтенційне волевиявлення, спрямоване на задоволення потреб, бажань та інтересів мовця, а для реквестивних висловлень характерна наявність свободи вибору в адресата, оскільки він приймає рішення про виконання / невиконання дії, яка є бенефактивною для адресанта. В статті також досліджено структурні різновиди та семантичні варіанти висловлень із загальним модальним значенням реквестива; виявлено й описано різнорівневі способи вираження реквестива, які засвідчують і виявляють ілюкутивну силу прохання. З'ясовано, що для реквестива характерна незалежність семантичної структури, функціональна, комунікативна та прагматична специфіка, різноманітність структурних типів. У статті також показано специфіку української мови в семантико-граматичному сенсі.

**Ключові слова:** реквестивність, реквестивна модальність, реквестивна семантика, реквестив, реквестивне висловлення, реквестивна ситуація, реквестивне значення.

**Наталья Куравская. Реквестив в семантико-синтаксической структуре предложения.** Статья посвящена изучению семантики реквестива как средства выражения волеизъявления. В статье осуществлен системный анализ реквестива с учетом его семантики и особенностей функционирования средств его выражения в художественных текстах современного украинского языка. В статье раскрыта сущность, семантическая и функциональная своеобразие реквестива на фоне других модальных проявлений. Выяснено, что реквестив представляет собой сложное лингвистическое явление, возникновение которого связано с необходимостью оформления одного из видов модальных значений, а именно значение просьбы. Определено, что реквестив представляет собой особый тип волеизъявления, который реализует семантику просьбы совокупностью лексических, морфологических и синтаксических средств. Виявлено, что реквестив представляет собой интенционное волеизъявление, направленное на удовлетворение потребностей, желаний и интересов говорящего, а для реквестивных высказываний характерно наличие свободы выбора в адресата, поскольку он принимает решение о выполнении / невыполнении действия, которое является бенефактивным для адресанта. В статье также исследованы структурные разновидности и семантические варианты высказываний с общим модальным значением реквестива; выявлены и описаны разноуровневые средства выражения реквестива, которые свидетельствуют и проявляют илюкутивную силу просьбы. Выяснено, что для реквестива характерна независимость семантической структуры, функциональная, коммуникативная и прагматическая специфика, разнообразие структурных типов. В статье также показана специфика украинского языка в семантико-грамматическом смысле.

**Ключевые слова:** реквестивность, реквестивная модальность, реквестивная семантика, реквестивное высказывание, реквестивная ситуация, реквестивное значение.

**Nataliia Kuravska. Requestive in the Semantic and Syntactic Structure of the Sentence.** The article deals with the studying of semantics of requestive as one of the means of expression of volitive modality. Taking into consideration its semantics and peculiarities of functioning of means of its expression in modern Ukrainian fiction, a system analysis of requestive is made in the article. The essence, semantic and functional peculiarities of requestive are determined compared to other modal manifestations. It is clarified in the article that requestive is a complicated linguistic phenomenon. Its origin is connected with the necessity of representation of one of the kinds of modal meaning, that is the meaning of request. It is determined in the article that requestive is a special type of volitive modality that realizes semantics of request by a complex of lexical, morphological and syntactical means. In speech requestive is represented by requestive utterances, structural kinds and semantic variants of which are investigated in this article. It is found out in the article that requestive is an intentional type of volitive modality, aimed at satisfying the needs, desires and interests of the speaker, and requestive utterances are characterized by the freedom of choice of the addressee, because he makes a decision as to the fulfillment of the action that is useful for the addresser. Different levels and means of expression of requestive that prove and demonstrate illocutionary power of request are also discovered and described in the article. It is found out that requestive is characterized by the independence of semantic structure, functional, communicative and pragmatic specificity, diversity of structural types. The peculiarities of the Ukrainian language in semantic and grammar meaning are also indicated in the article.

**Key words:** requestiveness, requestive modality, requestive semantics, requestive, requestive utterance, requestive situation, requestive meaning.

**Постановка проблеми.** Проблема семантики реквестива та засобів його вираження належить до дискусійних питань сучасного мовознавства. В науковій літературі не існує

єдиної точки зору щодо сутності реквестива, його категорійного статусу та засобів вираження.

У пропонованій статті проаналізовано семантико-синтаксичну структуру висловлень із модальним значенням реквестивності та визначено загальну парадигму засобів вираження реквестивної семантики в українській мові.

**Актуальність дослідження** зумовлена доцільністю всебічного аналізу семантики реквестива та засобів його вираження в художніх текстах сучасної української мови.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Ґрунтовні дослідження реквестивної семантики репрезентовано працями таких мовознавців, як Н.Д. Арутюнова, Л.В. Бережан, О.В. Бондарко, В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, О.П. Володін, Г.Г. Дрінко, А.П. Загнітко, М.М. Телеки, В.С. Храковський, Н.В. Швидка В.Д. Шинкарук та ін., однак досі немає усталеного погляду на категорійний статус і репертуар виражальних засобів реквестива.

У науковій літературі запропоновано різноманітні інтерпретації реквестива. Так, на думку Г.Г. Дрінко, реквестивні висловлення спонукають адресата виконати певну дію в інтересах адресанта. Становище адресата пріоритетне стосовно адресанта, тому адресат має право прийняти рішення про виконання або невиконання певної дії [1, с. 14-16]. С.В. Мясоедова зазначає, що реквестивне висловлення спрямоване на спонукання слухача задовольнити потреби й бажання мовця [2, с. 11]. Виконавцем завжди виступає адресат, який займає пріоритетну позицію, оскільки є особою, що відповідає за прийняття рішення про виконання дії [4, с. 195], і має можливість здійснити названу адресантом дію, яка є бенефактивною для останнього, але не обов'язковою для адресата. М.М. Телеки вважає, що звертатися з проханням адресанта спонукає особистий внутрішній мотив [3, с. 81], який визначає його комунікативну мету. Мотивами комунікативної ситуації прохання є бажання адресанта, щоб адресат виконав конкретну дію. Метою адресанта є зміна чи збереження реального стану речей за допомогою майбутніх дій адресата.

**Метою** статті є виявлення семантики реквестива з урахуванням особливостей функціонування засобів його вираження в художніх текстах сучасної української мови.

**Виклад основного матеріалу.** Висловлення з модальним значенням реквестивності виражають дію, виконання якої є необов'язковим для адресата, але бажаним для адресанта. Характерною рисою таких висловлень є те, що адресат знаходиться в пріоритетному становищі, оскільки він приймає рішення про виконання чи невиконання певної дії. Наприклад: – *Маємо до вас прохання, – довірливо нахилився до начальника цеху Козюренко. – Чи не могли б ви затримати Семенишина після роботи, скажімо, на півгодини?* (Р. Самбук). У наведеному тексті адресант (слідчий) виражає волевиявлення, спрямоване на виконання адресатом (начальником цеху) дії (затримати Семенишина). Характерними ознаками реквестивного висловлення є незалежність адресата волевиявлення від адресанта, необов'язковість виконання дії адресатом, зацікавленість адресанта у виконанні дії та її спрямованість на його користь.

Реквестивна ситуація виникає внаслідок неможливості / небажання мовця виконати певну дію й звертання до слухача, який може (але не зобов'язаний) виконати цю дію. Наприклад: – *Попросіть за мене в пана бурмістра, божим іменем вас прошу, я ладен вам ноги обцілувати...* (В. Шевчук). У наведеному тексті адресант просить чоловіка, щоб той попросив бурмістра полікувати його сім'ю. Вживаючи реквестивне висловлення, адресант передбачає, що адресат може, хоча й не повинен (рішення про виконання / невиконання приймає адресат) виконати дію (попросити бурмістра полікувати його сім'ю), яка є корисною для адресанта.

Залежно від джерела виконання бенефактивної дії, виділяємо такі конотації реквестива: 1) прохання про дію (виконання каузованої дії орієнтоване на адресата волевиявлення): – *Ну, обійми мене міцніше хоч однією рукою, – попросив він* (П. Загребельний); 2) прохання про спільну дію (виконання каузованої дії орієнтоване на обох учасників комунікативної ситуації): – *В мене є тільки одне прохання, тату: до Уранії поїдемо вчотирьох: ти, татусь Кольвідж, я...* (М. Дашкієв); 3) прохання про дозвіл (виконання каузованої дії орієнтоване на адресанта): – *Так, товаришу командир, – дід виструнчився, – є до вас така просьба, щоб*

дозволити мені і моїй дочці, тобто матері мого внука Марка, супроводить вас у погоні за тими виродками (М. Трублаїні).

Фактичний матеріал засвідчив, що для вираження реквестива використовують такі засоби:

– синтетичні імперативні форми 2-ої особи однини й множини: – Ну, **обійми мене міцніше хоч однією рукою**, – **попросив він** (П. Загребельний); – **Відвезіть мене додому**, – **попросив Віткуп** (В. Шкляр). Імперативні форми **обійми**, **відвезіть** у зазначених висловленнях можуть виражати не тільки прохання, а й наказ. Визначити іллокутивну силу стає можливим, лише беручи до уваги контекстуальне оточення **попросив він**, **попросив Віткуп**. У висловленні **Ну, обійми мене міцніше хоч однією рукою** частка **ну** виконує функцію виразника міри нетерпимості адресанта, а обмежувальна частка **хоч** посилює іллокуцію прохання;

– перформативні дієслова **просити**, **благати**, **заклинати**, **молити**: – **Дуже вас прошу**, – **благав поранений**, – **не женіть мене звідси в санзвод...** (О. Гончар); – **Благаю тебе**, **благословенна**, **не дай пропасти неплідним коренем!** (О. Бердник); – **Джаббар-ага, це твоя здобич, але молю тебе аллахом – віддай мені!** (В. Малик); – **Все це брехня**, – **втомлено відказував Трубачов**, – **заклинаю вас всім дорогим для вас і для ваших дітей не вірити словам так званих свідків, а організувати офіціальну перевірку...** (П. Загребельний). Використання адресантом перформативних дієслів **прошу**, **благаю**, **заклинаю**, **молю** дозволяє адресатові чітко й однозначно сприйняти й потрактувати висловлення як прохання. Перформатив **прошу** є стилістично нейтральним, у той час як дієслова **благаю**, **заклинаю**, **молю** є стилістично забарвленими, оскільки містять додаткові конотації. Перформативи **благаю**, **молю** мають додаткове значення настійного прохання; їх характерна риса – понижена позиція адресанта внаслідок наявності в нього сильної мотивації в реалізації адресатом зазначеної дії (не дати пропасти; віддати здобич). Водночас у висловленні з перформативним дієсловом **благаю** звертання **благословенна** посилює ситуацію благання. У перформативі **заклинаю** велика сила впливу прихована у зверненні до найціннішого в адресата (**заклинаю вас всім дорогим для вас і для ваших дітей**);

– вставні слова **будь ласка**, **прошу дуже**, **будьте ласкаві**, **зробіть мені ласку**: – **От що, Марічко**, – **попросив**, – **дай нам, будь ласка, триста коньяку, щось закусити, лангети й каву** (Р. Самбук); – **Прошу дуже вибачити, пане президенте, але я не мав ні змоги, ні часу все разом охопити** (В. Винниченко); – **Зробіть мені ласку завітати у кімнати**, – **попросив понижено він** (В. Шевчук); – **Принесіть мені, будьте ласкаві, голки, нитки і полотно...** (С. Тельнюк). Зазначені висловлення виконують іллокутивну функцію прохання й виражають волевиявлення адресанта щодо виконання адресатом дії. Прохання актуалізовано за допомогою маркерів увічливості **будь ласка**, **прошу дуже**, **будьте ласкаві**, **зробіть мені ласку**, які мають властивість однозначно експлікувати характер волевиявлення. Імперативні форми **дай**, **принесіть** та інфінітиви **вибачити**, **завітати** можуть передавати різноманітні типи волевиявлення (розпорядження, вказівку, наказ, прохання). Висловлення з актуалізаторами увічливості **будь ласка**, **прошу дуже**, **будьте ласкаві**, **зробіть мені ласку** адресат однозначно сприймає як прохання. Водночас вставні слова **будь ласка** розглядаємо як компонент висловлення з високим ступенем увічливості. Вживаючи форми **будь ласка**, **прошу дуже**, адресант не повинен отримати відмову. Звороти увічливості **будьте ласкаві** / **зробіть мені ласку** мають прагматичну та етикетну цінність. У зазначених висловленнях адресант використовує звертання **Марічко**, **пане президенте**, що не тільки привертає увагу адресата, а й передає його емоційний стан, виражаючи суб'єктивне ставлення до співрозмовника;

– питальні конструкції: – **Там темнувало, чи не могли б ви посилити освітлення?** (Р. Самбук); – **То я питаю**, – **сказав Долинський**, – **чи не змогли б ви привести якоїсь відьми до мого двору?** (В. Шевчук). У зазначених прикладах адресант, окрім власне волевиявлення, вираженого увічливою формою у вигляді питального висловлення з модальним дієсловом **могти** (**чи не могли б ви...; чи не змогли б ви...**), повідомляє адресатові відомості, які роз'яснюють мотивацію прохання (**Там темнувало**). Вживання дієслова **питаю** слугує для

посилення іллокутивної сили прохання. Водночас використання питально-заперечних конструкцій демонструє залежне становище адресанта та його готовність прийняти як позитивну, так і негативну реакцію адресата;

– модальний предикатив *не треба*: – *Валеріє, – попросив я, – не треба про джаз* (П. Загребельний); – *Не треба більше так швидко грати, хлопці, бо серце вискоче* (Гр. Тютюнник). У зазначених висловленнях модальний предикатив *не треба* частково втрачає своє основне значення необхідності (потреби) й набуває додаткового значення прохання. Вживаючи модальний предикатив *треба* з часткою *не*, адресант бажає, щоб адресат припинив виконання дії (говорити про джаз; швидко грати). Таким чином, на висловлення зі значенням прохання накладено значення заборони. Іллокутивну силу таких висловлень посилено за допомогою звертання *Валеріє, хлопці*;

– сполучення дієслівної форми *просив би, прохав би* (умовний спосіб) з інфінітивом: – *Тоді просив би наділити мені землі, що прилягають до гирла Дунаю* (Д. Міщенко); – *Я прохав би вас доповісти мені лише факти, решту я беру на себе* (Ю. Сорока). Форми умовного способу *просив би, прохав би*, що виражають, по суті, гіпотетичну нереальну дію, є показниками того, що адресант припускає, що дія може бути не виконана, й тим самим знижує ступінь впливу на волю адресата. Водночас у висловленні *Я прохав би також усіх вас, панове, нікому ні одного слова поки що не казати про відкриття Руді* адресант використовує звертання *панове*, що посилює іллокуцію прохання, робить його більш експресивним;

– іменні перформативи *просьба, прохання* з поширювачами або без них у складі означено-особової синтаксичної конструкції: – *Тому до вас просьба передати всі матеріали про цей острів* (М. Трублаїні); – *Прохання зважити на незловмисність вчинку і відпустити з миром додому* (Л. Копань). У зазначених висловленнях основне семантичне навантаження припадає на іменні перформативи *просьба, прохання*, вжиті в препозиції. Без них висловлення можна трактувати як наказ, розпорядження, прохання, заклик. Уживання адресантом іменних перформативів *просьба, прохання* допомагає адресатові однозначно сприйняти висловлення як прохання. Водночас згадані висловлення містять додаткове значення вимоги, про що свідчить уживання інфінітивів *передати, зважити і відпустити*;

– фразеологізми *ради Бога, Христа ради, ради всього святого*: – *О, ради Бога, не називайте хоч мого прізвища!* (Ю. Дольд-Михайлик); – *Ради всього святого, дай мені пити!* (В. Малик); – *Скажи, Христа ради, наріжуть людям землі чи так і не наріжуть?* (Ю. Смолич). У зазначених висловленнях фразеологізми *ради Бога, Христа ради, ради всього святого* є опорними, оскільки вжиті без них імперативні форми *не називайте, дай, скажи* є недостатньо експліцитними для визначення іллокутивної функції висловлень і можуть бути потрактовані як розпорядження, прохання, наказ. Уживання зазначених форм дозволяє трактувати згадані висловлення як прохання. У висловленні *О, ради Бога, не називайте хоч мого прізвища* функцію інтенсифікатора реквестивної ситуації виконує обмежувальна частка *хоч*.

Можна зробити висновок, що реквестив являє собою інтенційне волевиявлення мовця, спрямоване на задоволення потреб, бажань та інтересів мовця. Для реквестивних висловлень характерна наявність свободи вибору в адресата, оскільки він приймає рішення про виконання / невиконання дії, яка є бенефактивною для адресанта. Реквестив має власний спеціалізований інвентар засобів вираження, які засвідчують і виявляють іллокутивну силу прохання.

На нашу думку, перспективними будуть розвідки, присвячені виявленню нових семантичних різновидів реквестива, а також поглибленому аналізу різноманітних експліцитних та імпліцитних засобів вираження реквестивної семантики.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дрінко Г.Г. Спонукальні конструкції в англійській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство“ / Г.Г. Дрінко. – Донецьк, 2005. – 20 с.



2. Мясоедова С.В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова“ / С.В. Мясоедова. – Х., 2001. – 23 с.

3. Телеки М.М. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : монографія / Марія Михайлівна Телеки, Василь Дмитрович Шинкарук. – К. : Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2007. – 176 с.

4. Ervin-Tripp S. How to Make and Understand Requests / S. Ervin-Tripp // Possibilities and Limitations of Pragmatics / Ed. by H. Parret, M. Sbisà, J. Verschueren. – Amsterdam : Benjamins, 1981. – P. 195–205.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Наталія Куравська** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської філології ДВНЗ „Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника“.

*Наукові інтереси:* семантичний синтаксис, когнітивна лінгвістика та прагматика, лексична та фразеологічна семантика.

УДК 811.111'42:070:811.161.2'25

## АНГЛОМОВНИЙ МЕДІАДИСКУРС ЯК КОНТЕКСТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

**Еліна КУЦ, Вадим ВОЛКОВ (Запоріжжя, Україна)**

*Статтю присвячено дослідженню англомовного медіадискурсу як контексту функціонування фразеологізмів. У статті надається визначення понять «дискурс», «медіадискурс», «фразеологізм», з'ясовуються інституційні ознаки та лінгвальні особливості англомовного медіадискурсу. Встановлюються також комунікативно-функційні характеристики медіафразеологізмів.*

*Медіадискурс є типом інституційної комунікації, представленим усними і писемними текстами, створеними журналістами та адресованими широкому загалу. Метою інституційного дискурсу є передавання суспільно значущої інформації, формування ціннісних орієнтацій, моделей поведінки його адресатів. Актуалізація англомовного медіадискурсу відбувається через англомовні ЗМІ та мережу Інтернет. Особливостями англомовного медіадискурсу є взаємодія нейтральних та експресивно-оцінних мовних одиниць.*

*Цілісні за значенням, стійкі за складом і структурою, фразеологізми широко використовуються в англомовному медіадискурсі, виступаючи засобами його виразності, образності, експресивно-емоційних та оцінних характеристик понять, явищ, суб'єктів, позначених ними. Фразеологічні одиниці є також засобами здійснення впливу на адресата англомовного медіадискурсу. Використання фразеологізмів визначається змістом і характером його медіатекстів, метою їх творення, каналом поширення.*

**Ключові слова:** англомовний медіадискурс, виразність, інституційна комунікація, контекст, образність, медіатекст, фразеологізм, функціонування.

**Элина Куц, Вадим Волков. Англоязычный медиадискурс как контекст функционирования фразеологизмов.** Статья посвящена исследованию англоязычного медиадискурса как контекста функционирования фразеологизмов. В статье дается определение понятий «дискурс», «медиадискурс», «фразеологизм», выясняются институциональные признаки и лингвальные особенности англоязычного медиадискурса. Устанавливаются также коммуникативно-функциональные характеристики медиафразеологизмов.

*Медиадискурс является типом институциональной коммуникации, представленной усными и письменными текстами, созданными журналистами и адресованными общественности. Целью институционального дискурса является передача общественно значимой информации, формирование ценностных ориентаций, моделей поведения его адресатов. Актуализация англоязычного медиадискурса осуществляется через англоязычные СМИ и сеть Интернет. Особенности англоязычного медиадискурса являются взаимодействие нейтральных и экспрессивно-оценочных языковых единиц.*

*Целостные по значению, устойчивые по составу и структуре, фразеологизмы широко используются в англоязычном медиадискурсе, выступая средствами его выразительности, образности, экспрессивно-эмоциональных и оценочных характеристик понятий, явлений, субъектов, объектов, обозначаемых ними. Фразеологические единицы являются также средствами осуществления влияния на адресата англоязычного медиадискурса. Использование фразеологизмов определяется содержанием и характером его медiateкстов, целью их создания, каналом распространения.*

**Ключові слова:** англоязычний медіадискурс, виразителність, дискурс-аналіз, інституціональна комунікація, контекст, медіалінгвістика, образність, медіатекст, фразеологізм, функціонування.

**Elina Kushch, Vadim Volkov. English Media Discourse As the Context of Phraseologisms Functioning.** The article is devoted to investigation of English media discourse as a context of functioning of phraseologisms. The definitions of such notions as «discourse», «media discourse», «phraseologism» are

given, institutional characteristics and lingual peculiarities of the English media discourse are clarified in the article. Communicative and functional characteristics of media phraseology are also defined in it.

The notion of media discourse is relatively new, appeared in linguistics because of new type of communication actualized in the sphere of mass media. Media discourse is viewed by linguists as multilevel and poly-dimensional phenomena. Media discourse is considered to be a type of institutional communication, represented by oral and written texts, created by journalists and addressed to the public. The aim of this type of institutional discourse is to transmit socially significant information to its addressee. Value orientations, models of behavior can be also formed with the help of this type of discourse.

Media discourse is actively studied nowadays due to the development of the discourse analysis and media linguistics, mass communication. Media discourse is actualized through English mass media (newspapers, television, radio) and the Internet. The peculiar feature of this type of discourse is interaction of neutral and expressive and evaluative language units.

Holistic by their meaning, stable by their composition and structure, phraseological units are widely used in the English media discourse as means of its expressiveness, figurativeness, expressive and emotional as well as evaluative characteristics of notions, phenomena, subjects, objects, named by them. With the help of phraseological units mass addressee of the English media discourse can be influenced. The choice of phraseological units used in English media texts are determined by their content and character, aims of their creation and channels of their reproduction. Our further studies of English media phraseology will be aimed at the analysis of its types as well as means and ways of their translation into the Ukrainian language.

**Ключові слова:** English media discourse, expressiveness, institutional communication, context, figurativeness, media text, phraseologism, functioning.

Дослідження медійного дискурсу є на сьогодні досить численними [1; 2; 7] та здійснюються насамперед у парадигмі дискурс-аналізу, спрямованої на вивчення різних типів дискурсів, їх лінгвальних, комунікативних, прагматичних, когнітивних, соціо- та лінгвокультурних, ідіотнічних та інших характеристик. Проте й донині цей тип дискурсу не досліджувався детально як контекст функціонування фразеологічних одиниць. Під фразеологізмом розуміємо відтворюване, цілісне за значенням, стійке за складом і структурою словосполучення. **Актуальність** дослідження зумовлена зростаючим інтересом сучасної лінгвістики до медійної комунікації та її одиниць, нагальною потребою вивчення медіафразеології англійської мови.

**Мета** статті полягає у визначенні англійського медіадискурсу як контексту функціонування фразеологізмів. **Завданнями** статті є визначення понять «медіадискурс», з'ясування його інституційних ознак та виявлення особливостей англійського медіадискурсу як контексту функціонування фразеологічних одиниць. **Матеріалом** статті слугували теоретичні праці науковців, присвячені питанням дискурсу та медіадискурсу, а також фрагменти англійського медіадискурсу, в яких використовуються фразеологізми.

Із становленням дискурс-аналізу як самостійної галузі лінгвістичних досліджень було з'ясовано, що значення дискурсу не обмежується письмовим і усним мовленням, але включає також одиниці інших семіотичних кодів. Дискурс – це мова, занурена в життя, в соціальний контекст [110, с. 22]. Акцент в дослідженні дискурсу ставиться на його інтерактивній сутності. Саме тому поняття дискурсу корелює з поняттям комунікації.

Залежно від сфер використання розрізняють академічний, бізнес-дискурс, дипломатичний, літературний, політичний, педагогічний, рекламний, релігійний, медичний, юридичний, науково-технічний дискурс тощо. Поняття **медіадискурсу** є відносно новим, виокремленим у лінгвістиці у зв'язку з появою та розповсюдженням нового типу комунікації, характерного для інформаційного мас-медійного простору. Медіадискурс є об'єктом дослідження дискурс-аналізу, міжкультурної комунікації, медіалінгвістики нині [2, с. 22].

Під медіадискурсом розуміють також будь-який тип дискурсу, що реалізується в медіапросторі та продукується ЗМІ [7, с. 12]. Медіадискурс представлений друкованими ЗМІ, теле- та радіомовленням, Інтернет-контентом. За каналом подачі та сприйняття інформації, розрізняють усний, писемний, а також комбінований (усний і писемний) типи медіадискурсу.

На думку А. Н. Васильєвої, метою створення медіадискурсу є передача політичної, соціокультурної та іншої інформації задля пропагування певних ідей, вирішення тих чи інших суспільних проблем, здійснення впливу, формування певної громадської думки [1, с. 7]. Т. Г. Добросклонська, у свою чергу, відзначає, що медіадискурс покликаний передавати інформацію про актуальні проблеми суспільств, соціальні, політичні, етнокультурні та інші

події та явища. Він відіграє важливу політичну й ідеологічну роль, впливає на діяльність соціальних інститутів, сприяючи не тільки поширенню соціально значущої інформації, але й слугуючи засобом суспільного виховання [2, с. 23].

Зазначені характеристики вказують на те, що медіадискурс належить до інституційного типу спілкування. Критерії розмежування персонального й інституційного типів дискурсу були запропоновані російським лінгвістом В. І. Карасиком [3]. Персональний тип дискурсу є особистісним, він зводиться до передачі повсякденної інформації, його зміст і форма не регламентується нормами та конвенціями суспільних інститутів [3, с. 26].

Інституційний тип дискурсу маркований статусно-рольовими відносинами його учасників. Його реалізація відбувається в суспільних інститутах. Цей тип дискурсу може бути звернений як до індивідуального, так і до масового адресата. Адресовані широкому загалу, тексти медіадискурсу створюються, насамперед, журналістами. Метою інституційного дискурсу є не тільки передача певної суспільно значущої інформації, але й формування ціннісних орієнтацій, моделей поведінки його адресатів. Актуалізація медіадискурсу відбувається в комунікативних ситуаціях, характерних для певного соціального інституту [11, с. 24].

Великий інтерес мовознавців викликає англомовний медіадискурс, актуалізований сукупністю усних і писемних текстів, створених журналістами, що поширюються в англомовних країнах через газети та журнали, телебачення та радіо, мережу Інтернет. Визначна роль Великобританії, США та інших англомовних країн, їх пріоритетні позиції у світі привертають увагу до англомовного медійного дискурсу. Зацікавлення цим типом дискурсу зумовлено й експансіонізмом англійської мови, її статусом «мови міжнародного спілкування, що постійно використовується носіями різних (інших) мов і лінгвокультур у всьому світі» [5, с. 45].

Найважливішою ознакою мови англомовного медіадискурсу є діалектичне поєднання стандарту та експресії, взаємодія нейтральних та експресивно-оцінних мовних одиниць. Це зумовлено тим фактом, що мова медіадискурсу повинна бути «комунікативно ясною, але водночас виразною, яскравою, привабливою» [1, с. 12]. Фразеологічні звороти, прислів'я, приказки, крилаті вирази є важливими компонентами англомовного медіадискурсу, джерелом його експресивно-емоційної насиченості, істотним засобом реалізації його функційного потенціалу. Наприклад, порівняно із синонімічним словосполученням *to do something in vain* (займатися пустою справою) фразеологізм *to beat the air* (товкти воду в ступі) характеризується образним та експресивно-оцінним значенням. Виразні семантико-стилістичні якості фразеологізмів відсвіжують мовлення теле- та радіопередач, газет і журналів, роблячи його невимушеним, соковитим, містким, дотепно-влучним. Ці одиниці надають медіадискурсу певну впливову силу, допомагають створювати специфічну образність. Експресивність ідіоматичних виразів, їх метафоричність надає мові ЗМІ виразності, енергії [4, с. 72], наприклад:

*'The country's two big oil refineries have been destroyed. All rail and waterways linking Serbia to Montenegro have collapsed. The Serb army have become a sitting duck', claimed Armed Forces Minister Doug Henderson* [8].

Використання фразеологізму *sitting duck* у наведеному фрагменті медіадискурсу дозволяє автору унаочнити становище сербської армії, представивши його для адресата в простому образі сидячого каченя, що власне і є легкою мішенню для ворогів. Зазначимо, що фразеологічна одиниця *sitting duck* має декілька перекладацьких еквівалентів в українській мові: *легка мішень, готова жертва, вразлива персона*. Проаналізуємо інший приклад:

*Since talks broke down both sides have indicated that they have other fish to fry* [9].

Значення фразеологізму *to have other fish to fry* (мати інші справи, мати справи, що є більш важливими), використаного у фрагменті медіадискурсу, вказує на образність та експресивність цієї одиниці.

Отже, англомовний медіадискурс є типом інституційної комунікації, представленим усними і писемними текстами, створеними журналістами, що поширюються в англомовних країнах через ЗМІ та мережу Інтернет. Фразеологізми широко використовуються в

зазначеному типі дискурсу, надаючи йому образності, експресивності, виразності. Добір фразеологізмів визначається змістом і характером текстів медіадискурсу, метою їх творення, каналом поширення. **Перспективи** подальших досліджень вбачаємо в аналізі типів англомовної медіафразеології, з'ясуванні способів її перекладу українською мовою.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Васильева Л. В. Исследование модусных категорий в эволюции медиадискурса : на материале американской прессы XX века : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Людмила Витальевна Васильева. – Владивосток, 2010. – 24 с.
2. Добросклонская Т. Г. Медиадискурс как объект лингвистики и межкультурной коммуникации / Т. Г. Добросклонская // Вестник Московского университета. – 2006. – № 2. – С. 20-33.
3. Карасик В. И. Структура институционального дискурса / В. И. Карасик // Проблемы речевой коммуникации. – Саратов : изд-во Сарат. ун-та, 2000. – С. 25-33.
4. Смит Л. П. Фразеология английского языка : [пер. с англ. А. С. Игнатъева ] / Л. П. Смит. – М. : Учпедгиз, 1959. – 208 с.
5. Crystal D. Language and the Internet / D. Crystal. – С. : Cambridge University Press, 2001. – 272 p.
6. Fairclough N. Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language / N. Fairclough. – L. : Pearson Education, 2001. – 265 p.
7. Fairclough N. Media Discourse / N. Fairclough. – L. : Arnold, 1995. – 214 p.
8. Are old times coming back? [Електронний ресурс] / New York Post. – 14.06.2015. – Режим доступу: [https://nypost.com/2015/06/14/are\\_old\\_times\\_coming\\_back](https://nypost.com/2015/06/14/are_old_times_coming_back)
9. What will happen if politicians is not come to an agreement [Електронний ресурс] / TalkBass. – 13.12.2012 – Режим доступу: <https://www.talkbass.com/2012/12/13/hate-is-not-an-American-value/article.html>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Еліна Куц** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.

**Наукові інтереси:** дискурс-аналіз, когнітивна лінгвістика.

**Вадим Волков** – студент магістратури кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.

**Наукові інтереси:** дискурс-аналіз, медіалінгвістика.

УДК 811.112.2'37

## РЕАЛІЗАЦІЯ МОВИ «VONG» У СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ

*Леся ОВСІЄНКО (Черкаси, Україна)*

*У статті розглядається реалізація мови «Vong» в сучасному німецькомовному Інтернет-дискурсі. Інтернет породив не лише нове комунікативне середовище, але й став об'єктом численних наукових розвідок, у тому числі й лінгвістичних. У зв'язку зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій актуальним в системі гуманітарних знань стає виділення та вивчення молодіжного сленгу, який представлений сучасною мовою «Vong». Мова «Vong» – це специфічне спілкування юзерів у соціальній мережі Facebook за допомогою «комічної» мови, низки скорочень, цифр, смайликів. Головна концепція такої інтеракції полягає в тому, що чим більше помилок у контексті робить користувач та менше логічного смислу – тим краще. Особлива увага приділяється впливу мови «Vong» на користувачів соціальних мереж, які нею користуються у повсякденному спілкуванні в Інтернеті; наводиться комунікативно-прагматична організація німецькомовного Інтернет-дискурсу, представлено різні особливості реалізації мови «Vong» та ситуацій її вживання. На основі аналізу фактичного матеріалу встановлено ключові відмінності німецькомовного молодіжного сленгу від літературної мови.*

**Ключові слова:** дискурс, Інтернет-дискурс, мова «Vong», комунікант, комунікація, соціальна мережа, сленг.

*Овсиенко Л. А. Реализация языка «VONG» в современном немецкоязычном Интернет-дискурсе. В статье рассматривается реализация языка «Vong» в современном немецкоязычном Интернет-дискурсе. Интернет породил не только новую коммуникативную среду, но и стал объектом многочисленных научных исследований, в том числе и лингвистических. В связи со стремительным развитием компьютерных технологий актуальным в системе гуманитарных знаний становится выделение и изучение молодежного сленга, который представлен современным языком «Vong». Язык «Vong» – это специфическое общение пользователей в социальной сети Facebook с помощью «комической» речи, ряда сокращений, цифр, смайликов. Главная концепция такой интеракции заключается в том, что чем больше ошибок в контексте делает пользователь и меньше логического смысла – тем лучше. Особое внимание уделяется влиянию языка «Vong» на пользователей социальных*

сетей, которые ею пользуются в повседневном общении в Интернете; представлена коммуникативно-прагматическая организация немецкоязычного Интернет-дискурса, а также различные особенности реализации языка «Vong» и ситуаций ее применения. На основе анализа фактического материала установлено ключевые различия немецкоязычного молодежного сленга от литературного языка.

**Ключевые слова:** дискурс, Интернет-дискурс, речь «Vong», коммуникант, коммуникация, социальная сеть, сленг

**Ovsienko L. O. Realisation of «VONG» language in the modern German Internet discourse.** The article deals with the implementation of the language "Vong" in modern German-language Internet discourse. The Internet has generated not only a new communicative environment, but also became the object of numerous scientific researches, including linguistic ones. Modern linguistics considers discourse as a text in the set of pragmatic, sociocultural, psychological and other peculiarities; as speech in the form of the purposeful social action; as a mechanism participating in various cognitive processes. The development of the mass-media and the extension of the social contacts raise the importance of the Internet communication that is associated with the high tempo of the communicants' lifestyle and influences their character. Internet discourse is characterized by the semantic and pragmatic cohesion, as well as sender's communicative initiative and receiver's ability to react to the message. Due to the rapid development of computer technology, the emphasis in the system of humanitarian knowledge is on the selection and study of the youth slang, which is represented by the modern language "Vong". The language of "Vong" is the specific communication of users in the social network Facebook using the "comic" language, a series of abbreviations, numbers, emoticons. The main concept of such interaction is that the more errors a user makes in the context and less logical sense, the better. Particular attention is paid to the influence of the language "Vong" on users of social networks that use it in everyday communication on the Internet; the communicative-pragmatic organization of the German-language Internet discourse is presented, various features of the implementation of the language "Vong" and the situations of its use are presented. Based on the analysis of the actual material, the key differences between the German-speaking youth slang and the literary language were identified.

**Key words:** discourse, Internet discourse, language "Vong", communicant, communication, social network, slang.

Інтернет-дискурс як складне багатопланове явище знаходиться в центрі уваги сучасної науки в цілому й лінгвістики зокрема. Виникнення нового комунікативного середовища – мережі Інтернет сприяло появі ще одного типу дискурсу – Інтернет-дискурсу, що виділяється в окремий тип за критерієм "канал спілкування" [1]. Інтернет породив не лише нове комунікативне середовище, але й став об'єктом численних наукових розвідок, у тому числі й лінгвістичних. У зв'язку зі стрімким розвитком комп'ютерних технологій актуальним в системі гуманітарних знань стає виділення та вивчення молодіжного сленгу, який представлений сучасною мовою «Vong».

**Мета статті** – описати та схарактеризувати мову «Vong» як новітнє явище в Інтернет-комунікації.

Сучасний стан мовознавства характеризується зацікавленістю науковців до комунікації та дискурсивної поведінки її учасників. Вагомим підґрунтям для вивчення саме комунікативно-прагматичної організації німецькомовного Інтернет-дискурсу стали праці, спрямовані на всебічне вивчення Інтернету як засобу соціальної комунікації (Т. Ж. Бальжирова, В. М. Хорошилова), виокремлення стратегій і тактик у процесі Інтернет-спілкування (Є. П. Белінська) та теорії міжособистісної взаємодії (В. Ю. Андреева, Г. П. Грайс). Особливе місце на сучасному етапі розвитку лінгвістики посідає проблема дослідження Інтернет-комунікації у лінгвокультурологічному та когнітивно-прагматичному аспектах (Л. Компанцева), гендерні дослідження спілкування в Інтернеті (О. Горошко) та вивчення різних аспектів лексики, яка представлена у віртуальному спілкуванні (Н.О. Гудзь).

**Інтернет-дискурс** – це частина віртуального дискурсу, що характеризується такими самими особливостями, проте є обмеженою виключно Інтернет-мережею. Це мисленнєво-комунікативний феномен, єдність процесу і результату мовленнєвої діяльності користувачів інтернет-платформ [6, с. 5].

Комунікативний простір – є одним із ключових у дослідженнях будь-яких видів комунікації, включаючи соціальні. Мова, як основний засіб міжособистісної інтеракції, має чітко виражений соціальний характер, тому економічні та соціальні перетворення в суспільстві супроводжуються змінами як у самій мові, так і в психологічному ставленні до мови, що виявляється у прагненні вивільнитися від загальноприйнятих норм. Формується нова свідомість – бути не такими як усі, що проявляється у найбільш схильній до впливу нових культурних течій – мові молоді. Еталонне мовне середовище формують комп'ютер та

Інтернет, як джерела популяризації молодіжного мовлення [4, с. 278]. Ця тенденція пояснюється порівняно молодим віком спеціалістів, зайнятим у сфері ІТ-технологій, для яких характерним є вживання професійного жаргону, а також популярністю комп'ютерів у молодіжному середовищі, схильному до вживання жаргонних висловів. Трапляються ситуації, коли батьки не розуміють, про що говорять їх діти з друзями по телефону, бібліотекарю-гуманітарію часто нелегко зрозуміти зміст спілкування програмістів, людина більш старшого віку не завжди зрозуміє повідомлення на молодіжному форумі, і рідчуж тут зовсім не у вікових чи індивідуально-психологічних особливостях. Вся справа в слензі – діалекті, жаргоні, наборі фраз та висловів, що мають вузьке застосування та не завжди є граматично правильними [3, с. 30]. У сучасному Інтернеті досить поширеним є комп'ютерний сленг – своєрідна «мова», що виникла з появою електронно-обчислювальних машин.

У сучасному Інтернет-дискурсі мова «Vong» стрімко розвивається та набуває неабиякої популярності. «Vong» – це так званий стиль комунікативної поведінки учасників спілкування, ігрова манера спілкування, яка базується на порушенні лексичних та граматичних норм. Головна концепція цієї інтеракції полягає в тому, що «чим більше помилок у контексті та менше логічного смислу – тим краще» [7]. Засновником мови «Vong» вважають австрійського репера Моні Боя, який першим почав демонстративно вживати в Інтернет-спілкуванні цифру «1» замість неозначеного артикля «ein». (Наприклад: „Halo i bims 1e glücklie Gewimerin” [10] – “Hallo, ich bin eine glückliche Gewinnerin”. „I bims 1 uhu” [10] – „Ich bin ein Uhu”). Такий стиль спілкування розглядається як курйоз, який допускається при швидкому наборі тексту. Та все ж ця мова розвивається та поширюється, виходячи вже навіть за межі соціальних мереж.

Вираз *vong ... her* походить від прийменника *von ... her* та є ключовим у феномені молодіжного Інтернет-сленгу. Сучасна комунікація в мережі Інтернет – це електронні листи, різного роду форуми та чати, новітні ЗМІ, які перейшли в соціальну мережу задля того, аби доносити найновіші новини до споживача інформації тощо. Комунікативними каналами, що забезпечують функціонування перелічених популярних видів електронної комунікації, є телебачення, мобільний телефон, комп'ютер, Інтернет [3, с. 5]. Правильне, обдумане та раціональне використання згаданих медійних засобів значно розширює можливості користувачів.

Сучасна Інтернет-комунікація вже досить насичена мовою «Vong» і жартівливі вирази почали зустрічатися не лише в заголовках реклами, назвах книг чи окремих статтях. Навіть автори відомого видання *Duden* не втрималися і розмістили заклик: «*Man muss immer auf korrekte Rechtschreibung 8ten. Vong Grammatik her*» [8], підкресливши таким чином, що не залишаються осторонь тенденцій розвитку мови.

Дослідники виокремлюють такі причини звертання до Інтернету як до інструменту спілкування [2]:

1. Недостатнє насичення спілкуванням у реальних контактах. У подібних випадках користувачі швидко втрачають інтерес до Інтернет-спілкування, якщо виникають можливості для задоволення відповідних потреб у реальному житті.

2. Можливість реалізації якостей особистості, програвання ролей, переживання, емоцій, які з тих чи інших причин неможливі у реальному житті. Подібна можливість обумовлена перерахованими вище особливостями спілкування за допомогою мережі – анонімністю, нежорсткою нормативністю, своєрідністю процесу сприйняття людини людиною. Бажанням переживання тих чи інших емоцій пояснюється, ймовірно, і прагнення до емоційного наповнення тексту.

3. До можливості взаємодії "людина-комп'ютер" додається можливість комунікації "людина - комп'ютер - людина" [2].

Мова «Vong» – це передусім мова соціальних мереж, якій присвячено декілька сторінок у Facebook [9; 10], де демонструється велика кількість «Vong»-висловлень та картинок з коментарями до них. На основі відібраного матеріалу дослідження можемо виділити наступні особливості, які притаманні мові «Vong».

1. Пояснення за допомогою цифр, які є складовими слова, або вживаються замість артикля: „1 – 1 Zahl als buchstabe. Du birst 1 Schlawimer“ [10] – „Eine Zahl als Buchstabe. Du bist ein Schlawiner“; „I bims 1 Memsch“ [10] – „Ich bin ein Mensch“. „Dem teil wo du di n8 verbringst und evt auch dein tag...“ [10] – „Dem Teil, wo du die Nacht verbringst und evtl auch deinen Tag...“; „M1 plam führ valendienstag“ [10]. – „Mein Plan für Valentienstag“; „Diesm dume frau gukt mich seidt 5min an“ [10] – „Diese dumme Frau guckt mich seit 5 Minuten an“; „di 90erm warm die best zeitem 4 \_\_\_\_\_eva!“ [10] – „die 90er waren die besten Zeiten für Eva“; „Hast du no k1 geschemk für dein Schatz? [9]“ – „Hast du kein Geschenk für deinen Schatz?“.

2. На відміну від літературної мови значна кількість іменників пишеться з малої літери: „i bims 1 ende [10]“ – „Ich bin eine Ente“; „Hat jemand noch das problem...? [10]“ – „Hat jemand noch das Problem.“

3. Замість **-n** в структурі слова вживається **-m** і навпаки: „habs gegem m1 12-jehrigem bruder schach gespielt“ [10] – „Hast du gegen meinen 12-jährigen Bruder Schach gespielt“; „Der Sonner is vorbei, wier könnens wider fett werden“ [10] – „Der Sommer ist vorbei, wir können wieder fett werden“; „gesterm Abemt“ [9] – „gestern Abend“.

4. Випадіння приголосного. Замість двох приголосних пишеться один:

„Pasen sie bite auf“ [10] – „Passen Sie bitte auf“. Займенник *Sie* для ввічливої форми звертання пишеться також з малої літери. „Was wil die natur uns damit sagen“ [10] – „Was will die Natur uns damit sagen“.

5. Дієслова у 3 особі однини отримують закінчення **-d**: „Halo hir wohnd ...“ [10] – „Hallo, hier wohnt ...“; „Was machd 1 Brot auf ein Konzert?“ [9] – „Was macht ein Brot auf ein Konzert?“

6. Ілюстрації комічного характеру:



7. Смайлики, які доповнюють речення, передають емоції та настрої користувачів соціальних мереж: 😊👍👉👎👏👂👃👄👅👆👇👈👉👊👋👌👍👎👏👐👑👒👓👔👕👖👗👘👙👚👛👜👝👞👟👠👡👢👣👤👥👦👧👨👩👪👫👬👭👮👯👰👱👲👳👴👵👶👷👸👹👺👻👼👽👾👿👀👁👂👃👄👅👆👇👈👉👊👋👌👍👎👏👐👑👒👓👔👕👖👗👘👙👚👛👜👝👞👟👠👡👢👣👤👥👦👧👨👩👪👫👬👭👮👯👰👱👲👳👴👵👶👷👸👹👺👻👼👽👾👿

Використовуючи мову «Vong», молодь намагається у такий спосіб висловити свої ідеї, передати певну інформацію по-новому, з особливим емоційним забарвленням. Інколи це може бути навіть способом вираження своєї особистості, свого власного «я». Крім того, сленг може виступати способом влиття в колектив, бути сприйнятим «своїм» у тій групі людей, з якою відбувається спілкування [5]. Таким чином створюється відповідна атмосфера, яка здатна зближувати користувачів групи, дозволяє їм невимушено виражати своє відношення до подій чи явищ, що обговорюються.

Не може залишитися поза увагою і вираз «I bims» [9; 10; 11], який досить часто зустрічається в Інтернет-комунікації, був визнаний словом року та тлумачиться як «Ich bin es». Молодь залюбки обирає коротку форму для передачі інформації.

За допомогою мови «Vong» можна передати не лише свій настрій чи виразити свої емоції, а й привітати свого товариша з днем народження. Досить часто такі контексти сповнені іронією:

1. Специфічний лексикон із особливим тлумаченням: „Kater – Oh man gesterm 12 Bir umd heut 1 Kater“ [11]; „Frisurenmann – Memsch der bei 1 Frisör arbeited. Frisurenmann du hanst hässlich geschnitem. Lol“ [11]; „Bims – I bims 1 Memsch. Halo birst du es?“ [11]; „KI –

*K1 Zeid zung Lernem. Hanst k1 Geld dan bimst Arm“ [11]; „Kormflex – Alder gib mal dem Kormflex umd dem Milch i han Hunger“ [11]; „Freunde – Memschem die du germ hanst vong friendzone her. Halo i han di germ als Freund“ [11]; „Vegetarianer – I Memsch der flysch nit als Religiom ansihd somdern nur als Müll“ [11]; „Somdern – Es isd nit so somdern anders. Lol“ [11]; „Week – Man war das I harde Week“ [11].*

2. Вислови та цитати: *„Achtung! Weng du I Vegetarianer bimst geh nit zung I Demonstration mid vilem Vegetarianer somsd könt ihr sagen: Halo wir sims I Gemüseauflauf. Lol“ [11]; „K1 Sorge du kansd nit allem Memschem happy machem du bimst k1 Nus-Nugat-Krem umd k1 Marschmello“ [11]; „I Bir am Tag isd wie I Globuli: Hilfd nix schaded nix. Lol“ [11]; „Tip vong H1: Weng du ganz fett bimst umd vil wigst sodas deim Wage immerkaputt gehd dan bimst du safe vor Entfürern! Dan kansd sagen: Halo i bims Isafe [11]“.*

3. Вітання друзів з днем народження: *„Foll Fette Glückwümsche wümsch i dir umd lass dem kopf nit hängem nur weil du I jahr älter bimst. Märk dir I nur wer mit I lächeln alt wirt lacht auch noch im alter“ [11]; Vong herzem wümsch i dir das dir alle wümsche in erfüllung gehem umd alle träume vong dem lippem gelesem werdem“ [11].*

Продуктивними також були транскрипції і транслітерації з використанням аналогічної за значенням вихідної одиниці англійської мови, що пов'язано з існуванням аналогічного до німецького поняття [4, с. 278].

Отже, бурхливий розвиток комп'ютерних технологій, соціальних мереж просто не може залишатися осторонь від Інтернет-дискурсу. Постійно виникає нова специфічна лексика, яка може бути зрозуміла тільки виключно в межах цього типу дискурсу. Специфічні лексими досить широко представлені в молодіжному сленгові, який нині досить популярний. На сучасному етапі розвитку лінгвістики спостерігаємо активне виникнення і поширення цієї лексики, а також проникнення її як у загальновідомий молодіжний сленг, так і в загальноживану лексику. Цей процес зумовлений передусім стрімким розвитком і поширенням комп'ютерних технологій, а також зростанням ролі в суспільстві інтернаціональної комунікації.

Подальші перспективи вбачаємо у вивченні Інтернет-дискурсу на матеріалі дослідження, відібраного із різних форумів.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гудзь Н. О. Інтернет-дискурс як новий тип комунікації: структура, мовне оформлення, жанрові формати [Електронний ресурс] / Н. О. Гудзь. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/16727/1/%D0%93%D1%83%D0%B4%D0%B7%D1%8C.pdf>
2. Дмитрієва О. А. Особливості Інтернет-спілкування [Електронний ресурс] / О. А. Дмитрієва, О. О. Рибалко. – Режим доступу : <http://electric.org.ua/old/rizne/osoblyvosti-internet-spilkuvannya.html>
3. Кулик С. Культура віртуального спілкування : метод.-бібліогр. матеріали / С Кулик, О Бартош. – К. : Держ. б-ка України для юнацтва, 2010. – 65 с.
4. Олійник Л. В. Способи відтворення лексики комп'ютерного сленгу молоді Німеччини українською мовою / Л. В. Олійник // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту "Острозька академія", 2015. – Вип. 51. – С. 277-279.
5. Український молодіжний сленг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrgramota.kievpreklad.com.ua/sleng/>
6. Хорошилова В. М. Стратегія завдання образи у німецькомовному діалогічному Інтернет-дискурсі: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Хорошилова Вероніка Миколаївна. – Х., 2017. – 275 с.
7. Шпрехен зи Vong: Германия переходит на интернет-сленг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.germania-online.diplo.de/Vertretung /russland-dz/ru/05-ausbildung/deutsche-sprache/vong-sprache.html>
8. Duden-Post bei Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/Duden/photos/a.218326291597063.49653.129920660437627/1132459783517038/?type=3&th eater>
9. Facebook-Seite „Vong“ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/VongMir/>
10. Facebook-Seite „Vong H1 i bims ...“ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/vong.h1.ibims/>
11. Vong. Was ist das für 1 Sprache. Vong H1für dich [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.orellfuessli.ch/shop/witz-unterhaltung-56/artikeldetails/vong/h1/ISBN3-548-37773-4/ID69885912.html>
12. Was ist das für 1 Sprache? Warum uns «I bims» so begeistert – vong Experten her [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.nzz.ch/panorama/was-ist-das-fuer-1-sprache-warum-uns-i-bims-so-begeistert-vong-experten-her-ld.1329564>



## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Овсієнко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології ННІ іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, дискурсологію.

Удк 811.112.2'342.9

## РОЛЬ ТЕМПУ ПІД ЧАС АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ НІМЕЦЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОМОВИ

**Ольга ПАДАЛКА (Київ, Україна)**

Стаття присвячена вивченню ролі темпу під час актуального членування німецької політичної промови. Дотепер поза увагою сучасних фонетичних досліджень залишаються способи реалізації темпу в прагматично насичених фрагментах промов суспільно-політичних діячів. У статті темп досліджується у межах актуального членування публічних виступів та є вагомим засобом вираження інтенції політика. Проведений експеримент дозволив виділити основні п'ять типів актуального членування політичної промови, які вміщують різну подачу політиком відомої та нової інформації. Найбільш поширеними типами виявилися типи актуального членування, у яких висловлювання починається з відомої інформації. Нова інформація на самому початку виступу характеризує здебільшого емоційні висловлювання та бажання оратора вплинути на слухачів. Аудитивний та акустичний аналіз просодичних характеристик політичної промови підтвердив, що темп щільно пов'язаний із семантикою та прагматикою висловлювання. Зміна темпу суттєво впливає на сприйняття промови слухачами, оскільки занадто швидке, або занадто повільне мовлення оратора не сприймається публікою. Під час акустичного аналізу виявлено, що прийнятним для політичного виступу є нормальний темп (200 складів за хвилину), який децю прискорюється на менш інформативних фрагментах промови (210-220 складів за хвилину) та значно уповільнюється (до 185-175 складів за хвилину), що викликає увагу слухачів, під час повідомлення нової / важливої інформації.

**Ключові слова:** інтонація, темп, актуальне членування, тема, рема, інтенція, політична промова.

**Ольга Падалка. Роль темпа во время актуального членения немецкой политической речи.** Статья посвящена изучению роли темпа во время актуального членения немецкой политической речи. До сих пор без внимания современных фонетических исследований остаются способы реализации темпа в прагматично насыщенных фрагментах речей общественно-политических деятелей. В статье темп исследуется в рамках актуального членения публичных выступлений и является существенным способом выражения интенций политика. Проведенный эксперимент позволяет выделить пять основных типов актуального членения политической речи, которые включают различные формы подачи известной и новой информации. Наиболее популярными типами оказались типы актуального членения, в которых высказывание начинается с известной информации. Новая информация в самом начале высказывания в большей мере характеризует эмоциональные высказывания и желание автора повлиять на слушателя. Аудитивный и акустический анализ просодических характеристик политической речи подтвердил, что темп тесно связан с семантикой и прагматикой высказывания. Смена темпа существенно влияет на восприятие речи слушателями, так как слишком быстрая или слишком медленная речь оратора не воспринимается публичкой. Во время акустического анализа установлено, что нормальным для политической речи считается темп 200 слогов в минуту, который немного ускоряется на менее информативных фрагментах речи (210-220 слогов в минуту) и значительно замедляется (до 185-175 слогов в минуту), что активизирует внимание слушателей, во время представления новой/важной информации.

**Ключевые слова:** интонация, темп, актуальное членение, тема, рема, интенция, политическая речь.

**Olga Padalka. The Role of Tempo in Actual Division of German Political Speeches.** This article focuses on the study of prosodic peculiarities of actual division in speeches delivered by contemporary German political figures. The research singles out intonation patterns of utterances and defines functions of intonation in producing effect on the recipient. The article provides a theoretical background for analyzing the tempo of political speeches as a means of producing effect on the recipient. Until now without attention to modern phonetic research, there are ways to implement the possibilities in pragmatically saturated fragments of speeches by public and political figures. It is generally acknowledged that the pitch of the voice or speech melody, sentence stress and rhythm are the three main components of intonation, while pauses, tempo and timbre play a subordinate role in speech. The prosody reflects in this experiment not only various features of the speaker or the utterance, but hers emotional state, which helps her to present different forms of the presentation (statement, command etc.). So intonation can signal to listener what is to be taken as new information and what is already given. It can indicate when the speaker is indicating some sort of contrast or link with material in another tone unit. The conducted experiment makes it possible to distinguish five main types of actual division of political speech, which include various forms of submission of known and new information. The most popular types turned out to be the types of actual division, which begin with known information  $T \rightarrow R$ ,  $T_1 \rightarrow R \rightarrow T_2$ ,  $T_1 \rightarrow R_1 \rightarrow T_2 \rightarrow R_2$ . New information at the very beginning of the statement is more indicative of emotional statements and the author's desire to influence the listener ( $R \rightarrow T$ ,  $R_1 \rightarrow T \rightarrow R_2$ ). Auditive and acoustic analysis of the prosodic characteristics of political speech confirmed that the tempo is

*closely related to the semantics and pragmatics of the utterance. During the acoustic analysis it was found that the rate of 200 syllables per minute is considered normal for political speech, which is slightly accelerated on less informative fragments of speech (210-220 syllables per minute) and slows down significantly (175-185 syllables per minute), which activates the attention of listeners during the presentation of new information.*

*Key words: intonation, tempo, actual division, theme, rheme, intention, German political speech.*

Сучасний етап розвитку фонетичних студій орієнтований на дослідження мовленнєвої діяльності, зокрема виявлення закономірностей просодичного оформлення усного мовлення, що дозволяє науковцям встановити мовні явища, які відбивають особливості вербалізації інтенції мовця. Тому в актуальних теоретичних та експериментальних дослідженнях, спрямованих на визначення особливостей оформлення висловлювання під час здійснення комунікації, важливим постає питання виявлення просодичних засобів, здатних суттєво підсилювати зміст повідомлюваного та впливати на слухача.

Усе більше фонетистів приділяють увагу вивченню ролі інтонаційних параметрів та виявленню специфіки їх взаємодії в усному мовленні (О.Р. Валігура, М.П. Дворжецька, О.С. Іссерс, А.А. Калита, А. Мюллер, О.І. Стеріополо, І.П. Сусов, Я.Р. Федорів, Е. Фішер, В. Шнайдер). Утім залишається невирішеною низка проблем, серед яких більш детальної розробки потребує визначення ролі просодичних характеристик під час повідомлення відомої та нової інформації в політичному мовленні. Тому метою цієї статті є встановити значення темпу в актуальному членуванні німецької політичної промови.

На думку Т.М. Ніколаєвої, *темп* є найбільш індивідуальним та найменш передбачуваним компонентом інтонації [3, с. 46], оскільки за його допомогою визначається ступінь важливості змісту фрагменту мовлення, а також його зв'язок з емоційним станом мовця. До чинників, які визначають реалізацію мовленнєвого темпу, відносять також деякі порогові значення, фонетичну (ритмічну), синтаксичну структуру тексту, індивідуальні особливості мовця, його емоційний стан, ситуацію, у якій відбувається спілкування, а також стиль вимовляння [2, с. 56]. У своєму абсолютному значенні темп не несе комунікативного навантаження. Але функціональне його уповільнення чи прискорення визначає реалізацію та сприйняття усного мовлення, оскільки внаслідок варіативності темпу під час спілкування відбувається маркування важливого/неважливого змісту фрагментів висловлювання, досягається вираження емоцій комунікантів, здійснюється визначення комунікативних типів висловлень, полегшується сприйняття та усвідомлення повідомленої інформації.

Значення темпу пов'язують, у першу чергу, із ступенем вагомості змісту певної частини звукового мовлення, адже більш важливий зміст характеризується повільним темпом, а менш важливий – швидким темпом мовлення. Основну роль при такій зміні мовленнєвого темпу відіграє не синтаксична конструкція, а оцінка мовцем важливості висловлювання. Емотивні значення темпу згадуються в науковій літературі дуже часто, адже, відповідно до поширеної думки, емоційні стани, що активізують стани людини, зумовлюють прискорення мовленнєвого темпу, а емоційні стани, які знижують активність, уповільнюють його. Зображальні значення темпу сприяють відображенню швидкості подій, про які повідомляє мовець, а також використовуються для імітації мовлення інших осіб. За результатами деяких досліджень [1; 2; 6], прискорення темпу мовлення сприймається як ознака мовленнєвої компетенції, тобто більш високого інтелектуального рівня. Хоча має місце думка про те, що мовлення людини високого інтелектуального рівня стає виваженим, краще продуманим, логічнішим, чіткіше артикульованим, а тому, у темповому аспекті, нешвидким [5, с. 37].

Роль темпу під час проголошення політичної промови досліджувалась за п'ятьма основними типами актуального членування (АЧ)  $T \rightarrow R$ ,  $T_1 \rightarrow R \rightarrow T_2$ ,  $R \rightarrow T$ ,  $R_1 \rightarrow T \rightarrow R_2$ ,  $T_1 \rightarrow R_1 \rightarrow T_2 \rightarrow R_2$ , в яких нова інформація повідомляється на початку, в середині, або наприкінці висловлювання. Аналіз прикладів типу АЧ  $T \rightarrow R$  дав змогу охарактеризувати виступ як спокійний, поступовий виклад матеріалу, про що свідчить логічне повідомлення тексту мовлення, впевненість мовця та його рішучість. Актуальне членування за типом  $T_1 \rightarrow R \rightarrow T_2$  часто зустрічається в промовах обраних політиків, оскільки це допомагає мовцям детальніше представити свою думку, спираючись на факти, побажання та поради. Такий тип АЧ як  $R \rightarrow T$  використовується політиками в тих випадках, коли метою мовця є виклад

нової/важливої інформації на початку повідомлення. У той час як тип АЧ  $T_1 \rightarrow R_1 \rightarrow T_2 \rightarrow R_2$  оформлює розгорнуте нейтральне детальне логічне висловлювання, тип  $R_1 \rightarrow T \rightarrow R_2$  є характерним найемоційнішим фрагментам промови.

Актуальне членування обраних для дослідження промов підтверджує специфіку їх темпоральної організації. Темп політичної промови чутливий до ситуативних факторів, викликаних екстралінгвістичними явищами, тому можна характеризувати залежність темпу мовлення від індивідуальних особливостей мовця, емоційного стану оратора, просторових і часових умов контакту, впливу часу на комунікативний акт, стосунків між співрозмовниками, дотримання ними мовленнєвого етикету, тощо.

Оскільки варіювання темпу безпосередньо пов'язане із семантичною значущістю фрагменту виступу, в цьому дослідженні отримані показники середньоскладової тривалості порівнювалися в обраному фрагменті промови із середнім значенням тривалості складу, що дало можливість визначити ділянки зі сповільненим, нормальним та прискореним темпом.

Середньоскладова тривалість у промовах Зігмара Габріеля й Грегора Гізі наближається до 200мс, виступам Ангели Меркель та Ханнелоре Крафт характерна тривалість, що сягає 200-215мс, в той час як у промовах Франка Вальтера Штайнмайера цей показник становить 230-240мс. Отримані дані дають змогу стверджувати, що мовлення Зігмара Габріеля та Грегора Гізі характеризується прискореним темпом, Ангели Меркель та Ханнелоре Крафт нормальним, а в деяких фрагментах дещо сповільненим темпом, в той час як для мовлення Франка Вальтера Штайнмайера типовим є повільний темп.

Виконане дослідження підтвердило наявність тісного зв'язку між темпом та актуалізацією теми / реми висловлювання. Отримані дані відображено на рис. 1:

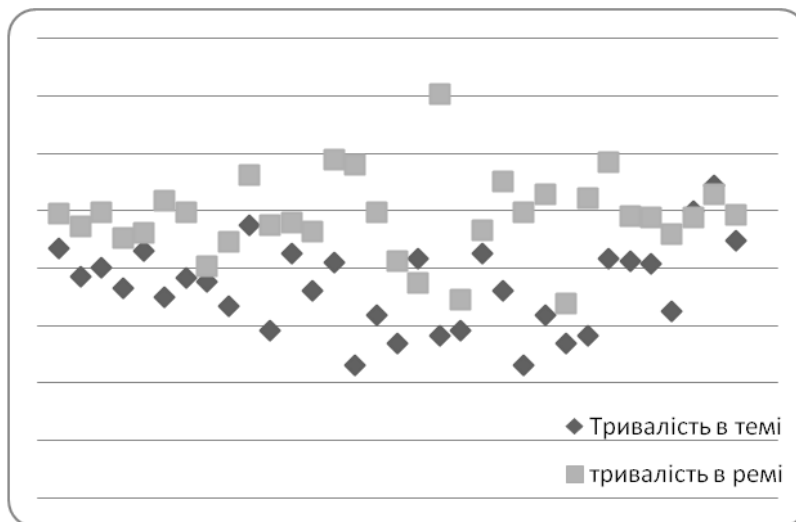


Рис. 1 Темпоральні характеристики теми та реми (у мс)

Встановлено, що в усіх виокремлених типах АЧ політики повільніше промовляють рематичну частину виступу, на яку бажають звернути увагу слухачів. Натомість висловлювання з відомою інформацією (тематична частина) промовляється помірно, або реалізується в прискореному темпі. Наступні приклади ілюструють дане твердження. Після кожної синтагми позначено середню тривалість (у мс):

1. *Ich finde, (190,73мс) manchmal tun wir miteinander so, (238,23мс) als seien wir Fernsehzuschauer, (250,09мс) die bei der 72. Wiederholung von „Frühstück bei Tiffany“ einfach wegzappen. (248,76мс)*

Обраний фрагмент виступу Франка Вальтера Штайнмайера, що за типом АЧ співпадає зі схемою  $T \rightarrow R$  промовляється політиком із середньою тривалістю 232,95мс. Перша синтагма, яка висловлює думку мовця вимовляється прискореним темпом. Друга, третя та четверта синтагми несуть змістове навантаження думки оратора й характеризуються уповільненням темпу.

2. *Was mich wirklich ärgert, (208,7мс) richtig ärgert,(217,3мс) das ist der Vergleich Nordrhein-Westfallen mit Griechenland, (268,07мс) den der eine oder andere Spitzenkandidat gerne anstellt.(192,94мс)*

Проаналізований фрагмент промови відповідає схемі АЧ  $T_1 \rightarrow R_1 \rightarrow T_2$  й промовляється Ханнелорою Крафт із середньою тривалістю складів 221,75мс. Темп обраного фрагменту змінюється двічі: на третій та четвертій синтагмі. Третя синтагма *das ist der Vergleich Nordrhein-Westfallen mit Griechenland* містить нову/важливу інформації, тому вона промовляється політиком уповільненим темпом. Перша, друга та четверта синтагми містять фонову інформацію й уточнюють повідомлене в ремі, тому характеризуються прискореним темпом.

3. *Wir haben den Ehrgeiz, (223,11мс) Deutschland in zehn Jahren wieder ganz nach vorne zu bringen, (241,18мс) unter die drei besten Nationen Europas. (231мс) Das war der Kernsatz des Antrages, (185мс) den wir damals in Leipzig beschlossen haben. (176мс)*

Середнє значення тривалості частини промови Ангели Меркель, яка відповідає типу  $R \rightarrow T$ , сягає 211,25мс. Повідомляючи спочатку нову інформацію канцлер уповільнює темп промови до 223,11-241,18мс в ремі, що дає слухачам змогу одразу зосередити увагу на важливому матеріалі. Темп тематичної частини прискорений із показниками 185мс та 176мс.

4. *Nie wider, (275мс) nie wieder, (270,33) liebe Genossinnen und Genossen,(141мс) darf eine sozialdemokratische Partei (157мс) den Wert der Arbeit infrage stellen.(229,18мс)*

Актуалізація реми в типі АЧ  $R_1 \rightarrow T \rightarrow R_2$  виокремлюється всіма політиками із значним уповільненням темпу. Так середньоскладова тривалість частини виступу Зігмара Габріеля складає 206,4мс. Так встановлено, за визначеною схемою фрагмент виступу промовляється із значним уповільненням темпу в першій, другій та четвертій синтагмах.

5. *Aber ich sage Ihnen zum Schluss. (158мс) Ihre Regierung, (201,3мс) Frau Bundeskanzlerin, (175мс) ist am Ende.206,42мс)*

Обраний фрагмент виступу Грегора Гізі, що відповідає типу АЧ  $T_1 \rightarrow R_1 \rightarrow T_2 \rightarrow R_2$ , характеризується середньо складовою тривалістю 185,18мс. Зміна швидкості вимовлення реми несе в обраному випадку попередження від оратора тому, кому спрямована думка.

Отримані дані дають можливість встановити, що всі політики в усіх визначених типах АЧ, уповільнюють темп під час презентації нової/важливої інформації. Саме завдяки змінам швидкості мовлення, контрастам темпу теми й реми політику вдається впливати на сприйняття промови слухачами, виділяти власну інтенцію, керуючи увагу реципієнтів на певну частину виступу. Під час акустичного аналізу виявлено, що прийнятним для політичного виступу є нормальний темп політичного мовлення становить 200 складів за хвилину; темп мовлення прискорюється на менш інформативних фрагментах промови до 210 складів на хвилину та значно уповільнюється для керування увагою слухачів, під час повідомлення нової/важливої інформації.

Отже, проведений експеримент дає підставу стверджувати, що важливу роль у реалізації семантичної функції мовлення відіграє саме темп. Значення темпу пов'язане із ступенем вагомості змісту того чи іншого відрізка висловлювання та передачею емоційного стану політика. Крім того, за допомогою темпоральних змін політики можуть виділяти інформативно насичені фрагменти промови, вимовляючи їх повільніше. Швидкість мовлення доповідача значною мірою впливає на сприйняття промови, оскільки занадто швидке, або повільне мовлення втомлює слухачів та перешкоджає встановленню контакту з публікою, що негативно позначається на враженні від самої промови та від особи, яка її проголошує.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин. — М. : Искусство, 1986. — 444 с.
2. Буланін Л. Л. Фонетика современного языка : [учеб. пособие для филол. ф-тов ун-тов] / Л. Л. Буланін. — [2-е изд.]. — М. : Либроком, — 2009. — 204 с.
3. Николаева Т. М. Фразовая интонация славянских языков / Татьяна Михайловна Николаева. — М. : Наука, 1977. — 157 с.

4. Николаева Т. М. Языковые функции фразовой интонации и ее лингвистический статус / Т. М. Николаева // Вопросы фонологии и фонетики : тезисы докладов советских лингвистов на VII Международном конгрессе фонетических наук, (Монреаль, 1971). — М. : Наука, 1971. — Ч. II. —

С. 169—176.

5. Типологія інтонації мовлення / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник, Н. П. Плющ. — К. : Наукова думка, 1977. — 496 с.

6. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой; [пер. с нем. А. А. Холодовича]; [ред. С. Д. Кацнельсона]. — М. , 1960. — 373 с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Ольга Падалка** – кандидат філологічних наук, доктор філософії, старший викладач кафедри германських і романських мов Київського національного лінгвістичного університету.

*Наукові інтереси:* теоретична фонетика німецької мови, інтонація, проблеми просодичного оформлення мовлення.

УДК 811.659.1.316.77

## ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ КРАЇНИ В ТЕКСТАХ РЕКЛАМНОГО МЕДІАДИСКУРСУ

**Лариса ПАВЛОВА, Софія ПРОКУШЕВА (Харків, Україна)**

*У статті розглядаються структурні параметри поняття «імідж країни», характеризуються комунікативно-функціональні особливості текстів сучасного медіадискурсу. Окрема увага приділяється аналізу текстів соціальної реклами як найменш вивченого виду рекламних комунікацій, відзначається «вклад» цих текстів у конструювання позитивного іміджу країни, формулюється низка задач, які покликана вирішувати соціальна реклама. Вивчаються вербальні / невербальні параметри медіатекстів соціальної та комерційної реклами. Конструювання іміджу країни відбувається за допомогою різних інформаційних засобів та технологій, однак, саме рекламні тексти, завдяки їхньому когнітивно-комунікативному й експресивно-сугестивному впливу на суспільну свідомість, вважаються одним з найбільш ефективних засобів формування іміджу. Встановлено, що структуру іміджу країни складають персональні, соціальні й символічні елементи, які можна диференціювати за принципом об'єктивності характеристик та суб'єктивності.*

**Ключові слова:** імідж країни, соціальна й комерційна реклама, комунікація, медіатекст, медіадискурс, вербальні / невербальні засоби.

*Лариса Павлова, Софія Прокушева. Формирование положительного имиджа страны в текстах рекламного медиадискурса. В статье рассматриваются структурные параметры понятия «имидж страны», характеризуются коммуникативно-функциональные особенности текстов современного медиадискурса. Отдельное внимание уделяется анализу текстов социальной рекламы как наименее изученного вида рекламных коммуникаций, отмечается «вклад» этих текстов в конструирование положительного образа страны, формулируется ряд задач, которые должна решать социальная реклама. Изучаются вербальные / невербальные параметры медиатекстов социальной и коммерческой рекламы. Конструирование имиджа страны происходит с помощью различных информационных средств и технологий, однако, именно рекламные тексты, благодаря их когнитивно-коммуникативному и экспрессивно-суггестивному влиянию на общественное сознание, считаются одним из самых эффективных средств формирования имиджа. Установлено, что структуру имиджа страны составляют персональные, социальные и символические элементы, которые можно дифференцировать по принципу объективности характеристик и субъективности.*

**Ключевые слова:** имидж страны, социальная и коммерческая реклама, коммуникация, медиатекст, медиадискурс, вербальные / невербальные средства.

*Larisa Pavlova, Sofia Prokysheva. Country Image in the Texts of Advertizing Media Discourse. The article describes the structural parameters of the notion «country image», characterizes communicative-functional specifications of the texts of modern media discourse. Special attention is paid to the analysis of the texts of social advertising as the least investigated type of advertising communication; the contribution of these texts to positive country image building is emphasized; a set of the problems social advertising is meant to deal with is shown. Verbal and nonverbal means of image construction are studied. The country image is build by means of various media and technologies; however, it is an advertising text due to its cognitive-communicative and expressive-suggestive impact on social consciousness that is considered to be one of the most effective image construction means. It has been found that the country image structure consists of personal, social and symbolic elements which can be differentiated according to the principle of characteristics objectiveness and subjectiveness.*

**Key words:** country image, social and commercial advertisement, communication, mediatext, media discourse, verbal / nonverbal means.

**Постановка проблеми.** Дискурсивні практики реклами (комерційної, політичної, соціальної) як невід’ємна складова сучасного медіапростору характеризуються науковцями як домінуючі та експансіоністські стосовно інших видів масової комунікації [11, с. 46]. Адже саме рекламні тексти найближче розміщуються до полюсу впливу на умовній шкалі «повідомлення-вплив». Це пояснюється тим, що з функціональної точки зору рекламні тексти інтегрують одразу дві функції впливу: функцію впливу як функцію мови, що реалізується за допомогою всього арсеналу лінгвальних засобів виразності, та функцію впливу як функцію масової комунікації, що реалізується із залученням особливих медіатехнологій, характерних для того чи іншого засобу масової комунікації [4, с. 135]. Тому цілком закономірно, що роль реклами давно вийшла за межі комерційної комунікації. Сьогодні реклама виступає чинником продукування суспільної свідомості й масової культури [12, с. 70], транслятором національного колориту, духовно-культурних традицій, інтелектуально-духовного здобутку, механізмом конструювання й підсилення національної ідентичності, засобом створення різних видів іміджу: культури, особистості, корпорації, товару, послуг, регіону, міста, країни.

З огляду на нагальну значущість проблема іміджу привертає пильну увагу широкого кола фахівців різних галузей. Категорію іміджу наразі вивчають політологи, психологи, філософи, соціологи. Лінгвісти також зосереджують увагу на цьому феномені, досліджуючи іміджеві характеристики мовлення політиків [1], когнітивно-дискурсивні характеристики корпоративного іміджу [6], особливості конвергенції семіотичних систем у формуванні іміджу міста [2].

Приділяють увагу науковці й вивченню іміджу країни. Вчені, політологи, іміджмейкери, фахівці з PR, визнаючи актуальність, важливість і масштабність цього питання, констатують, що серед усіх варіантів функціонування категорії іміджу найскладнішим і найбільш гостро дискусійним є саме імідж країни, який потенційно складається з великої кількості компонентів різного порядку. Адже, створюючи відповідний імідж країни, треба оцінювати її геополітичне положення, культурно-історичну спадщину, етнічну й демографічну складову, персональний імідж державних лідерів та окремих політиків, перших леді, імідж національних товарів, туристичний імідж тощо.

**Актуальність** дослідження визначається, по-перше, його приналежністю до нової медіальної парадигми сучасної лінгвістики та загальним спрямуванням сучасних лінгвістичних розвідок на вивчення особливостей функціонування мови в засобах масової інформації; по-друге, тим фактом, що реклама набуває все більшої ваги у сфері масових комунікацій; по-третє, актуальність підсилюється необхідністю комплексного й системного вивчення мовних характеристик рекламних текстів, їхніх лексико-семантичних, семіотичних та прагматичних параметрів.

**Мета дослідження** полягає у визначенні структурних параметрів поняття «імідж країни» та виявленні вербальних / невербальних засобів формування позитивного іміджу України в текстах вітчизняного рекламного медіадискурсу.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких **завдань**:

- встановити структурні компоненти іміджу країни;
- визначити теоретико-методологічні засади дослідження рекламних текстів та схарактеризувати їхні функціонально-комунікативні особливості;
- визначити іміджетворчі властивості соціальної реклами;
- виокремити вербальні та невербальні параметри рекламних текстів.

**Об'єктом** дослідження є рекламні тексти україномовного медіадискурсу.

**Предметом** дослідження обрано вербальні / невербальні засоби створення позитивного іміджу України в текстах вітчизняного рекламного медіадискурсу.

**Матеріалом** дослідження слугував корпус текстів телевізійної реклами, а також текстів рекламного інтернет-дискурсу.

В цій роботі «імідж країни» визначено як емоційно забарвлене ментальне утворення, що цілеспрямовано формується в суспільній свідомості засобами інформаційно-

комунікативного впливу з метою конструювання чіткої системи уявлень та оцінок про країну.

Ми цілком погоджуємося з тими науковцями, які саме цілеспрямованість вважають основним компонентом у процесі формування іміджу та розглядають її як підґрунтя для розмежувань понять «імідж» та «образ», вважаючи, що саме цілеспрямованість, інтенціональність, стрегічне планування в процесі створення іміджу відрізняють його від образу, який завжди виникне несвідомо, спонтанно, суб'єктивно.

Варто підкреслити принципову різницю між поняттями «імідж» та «стереотип». На відміну від іміджу, який індивідуалізує відображення дійсності, підкреслює специфічність, унікальність об'єктів та явищ, стереотип узагальнює, інтегрує явища. Таким чином, стереотипи допомагають легше сприймати імідж, але вони принципово відрізняються від іміджу, а тому не можуть його замінити.

На формування іміджу країни впливає цілий комплекс об'єктивних взаємопов'язаних характеристик державної системи (географічних, соціально-економічних, національно-конфесійних, суспільно-політичних, культурних, демографічних), сформованих у процесі еволюційного розвитку країни. Як відзначають науковці, зокрема Т.Е. Грінберг, структуру будь-якого іміджу (індивідуального, корпоративного, політичного) як комунікативної одиниці складають *персональні, соціальні й символічні* елементи. Зі свого боку всі ці складові можна диференціювати за принципом об'єктивності характеристик і суб'єктивності [3].

Так, до персональних елементів у структурі іміджу країни відносяться:

- природний ресурсний потенціал;
- національна й культурна спадщина;
- геополітичні параметри (географічне положення, площа території, протяжність кордонів, вихід до морів тощо);

- історичні події, що вплинули на розвиток державності;
- базова форма державного устрою й структура управління.

Групу соціальних елементів структури іміджу країни складають:

- соціально-психологічний настрій, що панує у державі;
- характер і принципи діяльності громадсько-політичних об'єднань держави;
- морально-етичні аспекти розвитку суспільства держави;
- стійкість державної економіки (обсяг залучених інвестицій, рівень доходів на душу населення тощо);
- відповідність правових норм держави міжнародним вимогам;
- функції, повноваження і механізми державного регулювання різних областей і сфер діяльності в державі (ефективність владної конструкції).

Під час формування іміджу країни соціальні параметри змінюються в процесі трансформації самої країни і набувають оптимальності на відміну від персональних характеристик, які не піддаються коригуванню, а змінюванню підлягає лише їхнє смислове наповнення.

Загалом персональні й соціальні параметри можуть складати групу символічних елементів. Крім того, ця група може включати характеристики-константи, що склалися історично, або «вкладені» в імідж національні образи-символи, пов'язані з географічними, етнорелігійними та історико-культурними особливостями [3].

Конструювання іміджу відбувається за допомогою інформаційних засобів впливу, одним з яких є численні різновиди реклами. Когнітивно-комунікативний та експресивно-сугестивний вплив рекламних текстів на суспільну свідомість робить їх бездоганним засобом формування іміджу, який може вважатися квінтесенцією рекламної діяльності.

На разі різноманітність форм рекламної комунікації створює підстави для численних типологій реклами за різними ознаками: каналом передачі, цільовою аудиторією, географічним і територіальним охопленням та іншими. В нашій роботі доцільним було використати типологію рекламних повідомлень в залежності від мети й об'єкта рекламування. За цими параметрами віділяють комерційну, соціальну та політичну рекламу.

Для цього дослідження було обрано перші два види. Критеріями відбору стали ступінь проникнення реклами в життя людей та спектр висвітлюваних в ній питань. Так, за обсягом і

ступенем проникнення у повсякдення та свідомість сучасної людини комерційна реклама посідає найвагоміше місце порівняно з іншими типами прямої реклами. Соціальна реклама, хоча й не характеризується постійною рівномірною наявністю в медіа-просторі, але висвітлює широкий спектр суспільно значущих проблем, потенційно має здатність впливати на соціальну поведінку осіб, сприяти адекватній соціалізації, виробленню відповідних ціннісних установок і суспільних уявлень, виникненню національної об'єднуючої ідеї, а отже, формуванню відповідного іміджу країни.

Політична реклама теж з'являється в медійному середовищі нерегулярно, циклічно активізуючись у вигляді пов'язаних із передвиборчими процесами сплесків, але освітлює переважно суспільно-політичну сферу буття країни, а тому менше проникає у повсякденне життя людей.

Соціальна реклама стає об'єктом дослідження значно рідше, ніж інші різновиди рекламної комунікації [10, с. 105]. Орієнтований на привернення уваги до актуальних проблем суспільства, спрямований на гуманізацію суспільства й зміну поведінкової моделі людей [7; 8, с. 7] цей вид реклами є наразі важливим засобом створення потрібного іміджу країни.

Аналіз реклами, що транслюється на державних телеканалах та в мережі Інтернет, дозволив виокремити наступні образи, які сприяють формуванню позитивного іміджу нашої держави:

- Україна – це країна, яка виступає за здоровий спосіб життя. Цей образ транслюється відеороликами, які закликають запобігати розповсюдженню СНІДу й відмовлятися від тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотиків. Наприклад: (1) *«Зупинимо СНІД, доки він не зупинив нас!»*; (2) *«Все має свої наслідки, навіть якщо ти їх не помічаєш! Не вбивай своє здоров'я! Веди здоровий спосіб життя!»*

- Україна – це країна патріотів. Наприклад: (3) *«Україна – це я!»*; (4) *«Ми – єдина Україна!»*; (5) *«Україна в серці кожного! Подивись навколо – моя країна прекрасна й незалежна!»*; (6) *«Мені пощастило: я бачив світ. Я бачив величну Амазонку, але подих у мене перехоплює від спокійної величності Дніпра. Я спускався в найкрасивіші печери Америки, та вони не зачаровують так, як галерея казок у Мармуровій печері. Я був у Лондонському тауері, але справжню міць я відчуваю в суворих вежах Луцького замку. Я бачив ще багато чого, але я люблю Україну. І вірю: ви теж її любите!»*

- Україна – країна воїнів, країна з боєздатною армією. Наприклад: (7) *«Подивись навколо – це наша з тобою земля! Від народження вона давала нам силу, а сьогодні, як ніколи раніше, наша сила потрібна їй. Хто захистить її, якщо не ми? Ми з тобою – українці, брате, і ми разом! В цьому наша сила. Будьмо сильними! Захистимо Україну!»*

- Україна – це країна рівних можливостей: (8) *«Ми всі різні!.. Ми всі однакові!»*; (9) *«Ми всі маємо рівні права на освіту! Ми скористалися ними, Ви можете також!»*

- Україна – це країна, в якій піклуються про дітей. Відеоролики присвячено становищу дітей в суспільстві. Популяризується всиновлення та пропагандується відмова від насильства над дітьми: (10) *«Пташка піклується про свою дитину. А ти?»*

- Україна – це країна, в якій молодь читає книжки. Наприклад: (11) *«Книги об'єднують серця!»*; (12) *«Читати не шкідливо! Шкідливо не читати!»*

- Україна – це країна переможців. Наприклад: (13) *«Коли все зупинилося, коли постало питання, як країні зрушити з мертвої точки, ми не заглушили моторів. Ми мчали, поки не побачили: країна ожила, і це ми своєю енергією призвели її до руху. Тепер у нас є пальне! Наше власне пальне! Пальне, виробництво якого дає роботу тисячам українців, а якість – упевненість мільйонам! Пальне, яке рухає країну вперед!»*

- Україна – країна, яка прагне жити за європейськими стандартами: (14) *«Україна – це Європа!»*; (15) *«Європа починається з тебе!»*

До наведеної парадигми можна додати ще чимало менш розвинутих або ситуативних проблемно-тематичних різновидів, зокрема, в соціальній рекламі є рецепція проблем працевлаштування, освіти, культури, навчання, волонтерства й благодійництва, продовжує розвиватися екологічна тематика в різних її виявах, стає помітним напрямом застереження проти насильства в сім'ї.



Реклама покликана сьогодні вирішувати низку вкрай важливих завдань: відроджувати забуті соціально-культурні традиції й національну свідомість, сприяти збереженню та передачі іншим поколінням національних «стандартів життя», відновлювати в повному обсязі комунікативні функції української мови, підсилювати самоідентифікацію українського народу [10, с. 70]. Надзвичайно важливу роль в цьому відіграють використані в іміджевій рекламі національно значуща символіка й образність як універсальний код реклами, історичні особи та національні герої як посилення на досягнення й досвід нації.

Наприклад, основу реклами горілки «Козацька Рада» складає посилення на один із символів українського народу – легендарну Запорізьку Січ. На екрані з'являються сучасні хлопці, але закадровий голос відсилає нас до нашої історії, до славетних козацьких часів: (16) *«Ми перестали носити чуба, наші шаровари стали набагато вужче, вишиванку вдягаємо раз на рік та й коні тепер залізні, але ми пам'ятаємо своє коріння і любимо рідну землю. Наші м'язи, мов з заліза, і ми ніколи не зробимо крок назад, бо ми козаки.... Козак є в кожному»*. Музичний бравурний супровід підсилює вплив тексту та викликає у адресата певний емоційний стан: радість від причетності до славетної історії, гордість за свою країну, задоволення від володіння рисами, притаманними козакам – силою, волею, хоробрістю. Закономірно формується імідж України як країни, де живуть незалежні, безстрашні, сильні духом люди.

Іншим прикладом може стати рекламна кампанія пива «Львівське 1715». Побудована на контрастному порівнянні «міста Лева» сучасного й тих часів, ця реклама покликана відродити повагу до національних звичаїв, транслювати цінності й здобутки нашої країни, формувати імідж країни, що розвивалася та самовдосконалювалася, країни багатоміліардної історії та культури, країни, що зберігає свої традиції.

Україна – це родючий край, з мальовничими краєвидами, щедрою землею та лагідним сонцем. Саме такий образ створюється рекламою кетчупу «Чумак». Україна – безкрайні ліси, гори-велетні, неосяжне синє море. Такий образ малює реклама пива «Закарпатське» та мінеральної води «Моршинська». Всі зазначені рекламні повідомлення акцентують вигідне геополітичне положення нашої країни, створюючи імідж благодатного, щасливого, родючого краю.

Психологічно виправданим вважають вчені посилення на досвід і досягнення нації в будь-якій сфері [10, с. 71]. Наприклад, перемога Руслани на Євробаченні або Олександра Усика в боксерському двобої, успіхи Андрія Шевченка або братів Кличко дали привід для рекламщиків в котрий раз показати, що досягнення цих людей важливі для українців, що ці люди – національна гордість, а сама Україна – країна переможців і чемпіонів.

Дослідники довели, що національний колорит може бути присутнім на рівні слогану, сюжету та персонажів, мистецьких зразків, фрагментів національного фольклору, які здатні забезпечити пряме корелювання рекламної пропозиції з національно-культурною традицією минулого [10, с. 71-72]. Додамо до цього ряду ще й музичні твори сучасних виконавців, наприклад, гурту «Океан Ельзи» (реклама солодоців «Рошен», пива «Закарпатське», послуг компанії «Нова Пошта») або Ніни Матвієнко (реклама сиру «Звенигора»).

Першоосновою рекламного повідомлення є вербальний текст, в якому і репрезентується мова реклами [4; 5; 10]. Для реалізації прагматичного компонента рекламного тексту, впливу на поведінку адресата, його переконання, систему моральних і духовних цінностей [5, с. 11] в рекламних текстах використовується максимально широка парадигма вербальних компонентів і прийомів креолізації. Так, для текстів сучасного рекламного медіадискурсу характерними є:

- форми «суб'єктивного» синтаксису: імперативи й апелятиви. Наприклад: (17) *«Пристебни ремень безпеки!»*; (18) *«Чому ж ми на ній не розмовляємо?»* (реклама про популяризацію української мови – прим. Л.П.);

- окличні речення: (19) *«Будьмо сильними! Захистимо Україну!»*;

- інклюзивний займенник «ми», використання якого акцентує приналежність до однієї нації, народу, духовної спільноти: (20) *«Ми – українці! Ми – єдиний народ! Ми – єдина Україна!»*

- використання прицедентних текстів, наприклад, уривків з творів видатних письменників: (21) «*Свою Україну любіть... Любіть її... Во время люте. В останню тяжкую минуту за неї Господа молитъ*» (Т. Шевченко); (22) «*Любіть Україну, як сонце, любіть, як вітер, і трави, і води... В годину щасливу і в радості мить, любіть у годину негоди...*» (В. Сосюра); (23) «*Українка я маленька, Україна – моя ненька. Вірна я дочка народу, бо козацького я роду...*» (народна пісня);

- антитеза: (24) «*...Я був у Лондонському таурі, але справжню міць я відчуваю в суворих вежах Луцького замку*»;

- okazіоналізми: (25) *Живи жовто-блакитно* (ТМ «Semki»);

- мовні маркери концептуальної опозиції *свій / чужий*, представленої лексично-семантичною групою «*своє – найкраще*»: (26) «*Олейна – своє, рідне, натуральне!*»; (27) «*Добре, бо своє!*» (Майонез ТМ «Гуляй поле»).

**Висновки.** Отже, сучасні медіатексти як комерційної реклами, так і соціальної, використовуються як бездоганний засіб формування іміджу країни завдяки когнітивно-комунікативному та сугестивному впливу на свідомість адресата. Експресивний потенціал мовних засобів робить рекламні тексти продуктивним іміджетворчим механізмом, шляхом для відродження культурної спадщини, встановлення ціннісних орієнтирів у суспільстві. Численні питання, пов'язані з іміджетворчим потенціалом рекламних текстів, ще залишаються невирішеними, наприклад, визначення способів конвергенції різних семіотичних систем у формування іміджу країни засобами реклами або виокремлення та аналіз в рекламних текстах структурних елементів, включаючи слоган та заголовок. Цікавим вважаємо й когнітивно-культурологічний аналіз рекламних текстів. У вивченні цих питань ми бачимо перспективу нашої подальшої роботи.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белова А.Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А.Д. Белова // Мовні і концептуальні картини світу: [зб. наук. праць]. – К.: Логос, 2004. – Вип. 10. – С. 11-16.
2. Білюк І.Л. Брендінг міст в англomовному комунікативному просторі: вербальна і візуальна складові: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Білюк Інна Леонідівна. – Житомир, 2016. – 238 с.
3. Гринберг Т.Е. Образ страны или имидж государства: поиск конструктивной модели [Электронный ресурс] / Гринберг Татьяна Эдуардовна // Электронный научный журнал факультета журналистики МГУ имени М.В. Ломоносова. – 2008. – No2. – Режим доступа: <http://www.mediascope.ru/node/25>
4. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика. Системный подход к изучению языка СМИ: учебное пособие / Т. Г. Добросклонская. – М.: Флинта, 2008. – 264 с.
5. Зирка В.В. Рекламный текст: предпочтение манипулятивной лексики / В.В. Зирка // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 82. – Т. 1. – С. 172-174.
6. Іванців О.В. Когнітивно-дискурсивні характеристики корпоративного іміджу (на матеріалі англomовних прес-релізів міжнародних косметичних компаній): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Іванців Оріслава Володимирівна. – Львів, 2016. – 225 с.
7. Николайшвили Г.Г. Социальная реклама: теория и практика / Николайшвили Г.Г. – М.: Аспект-Пресс, 2008. – 191 с.
8. Олтаржевський Д.О. Соціальна реклама: навч. посіб. / Олтаржевський Д.О. – К.: Центр вільної преси, 2016. – 118 с.
9. Семенец Е.А. Убеждение или гипноз (Стратегии воздействия на адресата) / Е.А. Семенец // Медиатекст как полиинтенциональная система: [сб. статей / отв. ред. Л.Р. Дускаева, Н.С. Цветова]. – СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т, 2012. – С. 46- 51.
10. Хавкина Л.М. Сучасний український міф: монографія / Л.М. Хавкіна. – Х.: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 352 с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Лариса Павлова** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

*Наукові інтереси:* медіалінгвістика, дискурсознавство, інтернет-лінгвістика, політична лінгвістика.

**Софія Прокушева** – магістрант кафедри міжкультурної комунікації та іноземної мови Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

*Наукові інтереси:* медіалінгвістика, рекламна комунікація.

УДК:821.161:82-1

## АРГУМЕНТАЦІЯ, МАНІПУЛЯЦІЯ, СУГЕСТІЯ: ДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ НІМЕЦЬКОГО МЕДІАДИСКУРСУ)

**Інна ПІРОГ (Харків, Україна)**

У статті встановлюються характерні риси та уточнюються поняття «аргументація», «маніпуляція» та «сугестія» з урахуванням їх функцій у сучасному німецькому медіадискурсі. Співставляються аргументативна та маніпулятивна мовленнєві взаємодії, визначаються основні категоріальні елементи аргументації та маніпуляції, встановлюються їх специфічні характеристики на основі кількісних і якісних порівнянь. У медіадискурсі аргументація постає як певна концептуальна структура, конфігурація фреймів, пов'язана когнітивними операціями, що конструюють особливий тип дискурсу. Маніпулювання – це використання особливостей системи мови та принципів її функціонування з метою впливу на адресата. Сугестія є способом мовленнєвого впливу, що базується на підсвідомому навіюванні. Нормативні настанови теорії аргументації передбачають, що адресат аргументативного впливу володіє свободою оцінки аргументації й усвідомлює цю свободу та здатен встановити, на які рівні його свідомості спрямовано цей вплив. Маніпулятивний та сугестивний вплив не дає свободи вибору та має прихований характер. У зв'язку з цим важливою стає оцінка аргументації, що може внести певну ясність при розпізнанні аргументативного чи маніпулятивного впливу.

**Ключові слова:** лінгвістична теорія аргументації, маніпуляція, мовленнєвий вплив, сугестія, медіадискурс, мовленнєвий прийом, стратегія.

**Інна Пірог. Аргументація, маніпуляція, сугестія: к соотношению понятий (на материале текстов немецкого медиадискурса).** В статье устанавливаются характерные черты и уточняются понятия «аргументация», «манипуляция» и «сугестия» с учетом их функций в современном немецком медиадискурсе. Сопоставляются аргументативное и манипулятивное речевые взаимодействия, определяются основные категориальные элементы аргументации и манипуляции, устанавливаются их характеристики. В медиадискурсе аргументация представляет собой концептуальную структуру, особую конфигурацию фреймов, объединенных когнитивными операциями, которые конструируют особый тип дискурса. Речевое манипулирование заключается в использовании особенностей системы языка и принципов ее функционирования с целью воздействия на адресата. Сугестия представляет собой способ речевого влияния, базирующийся на подсознательном внушении необходимой точки зрения. Нормативные предписания теории аргументации предусматривают, что адресат при аргументативном воздействии обладает свободой оценки аргументации, осознает эту свободу и способен установить, на какие уровни его сознания направлено это воздействие. Манипулятивное воздействие не дает свободы выбора, поскольку имеет скрытый характер. В связи с этим важной становится оценка аргументации, которая может внести определенную ясность при распознании аргументативного или манипулятивного воздействия.

**Ключевые слова:** лингвистическая теория аргументации, манипуляция, речевое воздействие, сугестия, медиадискурс, речевое прием, стратегия.

**Inna Pirog. Argumentation, Manipulation, Suggestion: Regarding the Correlation of Definitions (on the Material of German Mediadiscourse Texts).** The article deals with the determination of the peculiarities and the specification of the definition of such notions as “argumentation”, “manipulation”, and “suggestion”. The comparison of the argumentative and manipulative interactions is made according to their functions in the modern German mediadiscourse. The main categorical elements of argumentation and manipulation are being determined, as well as their specific characteristics. Argumentation is a special form of intellectual activity, a cognitive-communicative process that takes into account the nonverbal and extralingual aspects and consists of various kinds of verbal construction. In mediadiscourse, argumentation presents a certain conceptual structure, a frame configuration, which is related to cognitive operations that build a certain type of discourse. Manipulation is the utilization of the peculiarities and principles of the language system in order to make an impact on the addressee. Argumentation theory states that while being influenced, the addressee has the freedom of choice, and is able to identify, which levels of their consciousness are being impacted. On the contrary, manipulation provides no choice, and is implied. Therefore, the argumentative evaluation gains significance as the criterion of identifying the argumentative or manipulative impact.

**Key words:** linguistic theory of argumentation, manipulation, speech impact, suggestion, media discourse, speech device, strategy.

Сьогодні специфіка мовленнєвого впливу в медіадискурсі постулюється як одна з провідних характеристик цього виду мовленнєвої діяльності, а його дослідження знаходиться в центрі лінгвістичної науки, а також риторики, психолінгвістики, психології, соціолінгвістики та інших. Мовленнєвий вплив як лінгвістичний інструмент має низку притаманних йому характеристик, що залежить від ракурсу в якому розглядається це поняття, тобто, засоби мовленнєвого впливу залежать від типу дискурсу, в якому вони функціонують.

Метою мовленнєвого впливу в медіадискурсі є переконання адресата в правильності та прийнятності певної позиції, спрямованої на зміну його початкових настанов. Оскільки мовленнєвий вплив є стратегічним процесом, який передбачає оптимальний вибір мовленнєвих засобів, у центрі цього боку мовленнєвої діяльності постають аргументація та маніпуляція [1; 12; 14; 15].

Аргументацію визначають як спосіб міркування, що складається з доказу й спростування, в процесі яких формується переконаність в істинності чи хибності того чи іншого положення. Предметом аргументації є вивчення дискурсивних засобів, що дозволяють посилювати та зміцнювати переконання аудиторії. Мета аргументації полягає у прийнятті певних положень адресатом. При цьому істина та добро є проміжними цілями аргументації, а кінцевою метою – переконання аудиторії в справедливості доказу чи висловлення. Таким чином, ні в аргументації, ні в теорії аргументації опозиції «добро – зло» та «істина – помилка» не є ключовими. Аргументи можуть наводитися як на користь тез, що презентуються як істинні, так і на підтримку хибних або невизначених положень і тверджень [7, с. 15]. Розуміння аргументації такому руслі висуває на перший план постулат ефективності за будь-яку ціну, яку покладено в основу маніпулювання суспільною думкою. Оволодіння маніпулятивними прийомми стає необхідною частиною навчання управлінських методів, правил ефективної ділової комунікації, мистецтвом впливати на людей, а політичні та піар технології надають «зразки» ефективності, успішності й професіоналізму.

В умовах поширення маніпулятивних практик, одним з головних завдань теорії аргументації стає розробка методів та засобів розпізнання й протидії маніпулятивному впливові з метою встановлення загальних параметрів, з допомогою яких можна класифікувати норми та відрізнати аргументативний мовленнєвий вплив від маніпулятивного, що і обумовлює **актуальність** цієї наукової розвідки.

**Мета** статті полягає у встановленні характерних рис та уточненні понять «аргументація» та «маніпуляція» а також близького до них поняття «сугестія» з урахуванням їх функцій в сучасному німецькому медіадискурсі. До **завдань** відносимо співставлення двох видів мовленнєвої взаємодії, визначення основних категоріальних елементів аргументації та маніпуляції і встановлення їх специфічних характеристик на основі кількісних і якісних порівнянь.

**Об’єкт** дослідження становлять тексти сучасного німецького медіадискурсу. **Предмет** – мовленнєві прийоми реалізації в названих текстах аргументативного, маніпулятивного та сугестивного впливу.

Медіатексти є вербалізованою частиною особливого типу дискурсу – медіадискурсу, властиві якому закономірності та параметри доповнюються технічною (медіальною) складовою. Медіадискурс визначаємо як тематично сфокусовану, соціокультурно обумовлену мисленнєво-комунікативну діяльність у мас-медійному просторі.

Мовленнєвий вплив взагалі, та у медіадискурсі зокрема, розуміється у широкому та вузькому смислі. У широкому смислі мовленнєвий вплив – це мовленнєве спілкування в цілому передача інформації в усній чи письмовій формі, здійснювана за допомогою лінгвальних, паралінгвальних та нелінгвальних символічних засобів та визначається усвідомленими та неусвідомленими інтенціями адресата й метою комунікації – предметною, комунікативною, інформаційною та пресупозицією і конкретно знаковою актуалізацією. У вузькому смислі мовленнєвий вплив – це вплив, якому притаманні особливі предметні цілі адресанта, які включають зміну особистісного смислу певного об’єкта для адресата, перебудову категоріальних структур його свідомості, зміну поведінки, психічного стану чи психофізіологічних процесів [12, с. 38-39].

Мовленнєвий вплив може бути відкритим та прихованим. Різновидом прихованого мовленнєвого впливу є мовленнєве маніпулювання – ситуативно значуще варіювання свідомо й цілеспрямовано відібраних семантично ефектних мовних засобів [6, с. 98].

Онтологічною характеристикою маніпуляції є ціннісна диспозиція стосовно об’єкта впливу, коли особистість іншої людини не признається рівною власній цінності потреб

маніпулятора. Маніпулятивний вплив знаходиться у компліментарних відношеннях, тобто засоби, обрані маніпулятором, взаємодіють зі структурами особистості, такими як система переконань та система потреб [4]. При маніпулятивному впливі відбувається приховане заміщення цілісності сприйняття людиною навколишньої дійсності різними викривленнями [10, с. 49]. До критеріїв маніпулятивного впливу відносять: психологічний вплив; ставлення маніпулятора до іншого як до засобу досягнення власних цілей; прагнення отримати односторонній вииграш; прихований характер впливу; спонукання, мотивація; майстерність виконання маніпулятивних дій [5, с. 58].

У науковій літературі виділяють два види маніпуляцій, які в свою чергу, поділяються на підвиди: 1. Референціональні маніпуляції: а) фактологічне маніпулювання; б) маніпулювання фокусом. 2. Аргументативне маніпулювання, пов'язане з порушенням постулатів спілкування: а) порушення логіки розвитку тексту чи цільності тексту; б) ухиляння від доводів; в) маскування логічних ходів [11, с. 173-174].

Близьким до поняття «маніпуляції» є поняття «сугестія» – навіювання – вплив на підсвідомість людини, на її емоції, почуття, в процесі такого впливу знижується усвідомленість і критичність сприйняття інформації. Пошук ефективних засобів впливу урізноманітнює його форми, тому розрізняють пряму та непрямую сугестію, умисну й неумисну, оперативну й неоперативну, індивідуальну і колективну [3].

Оскільки мета аргументації, маніпуляції та сугестії полягає у формуванні такого ставлення адресата, яке буде сприяти реалізації намірів адресата, часто відбувається термінологічне змішування цих понять. Підміна аргументативного впливу маніпулятивним суперечить тому розумінню аргументації, яке вкладав у нього теоретик нової риторики Х. Перельман, який підкреслював важливість адресованості та авторства аргументації. «Аргументація завжди адресована оратором аудиторії. Мета аргументації – досягнення чи підсилення прихильності аудиторії певній тезі, згоду якої оратор має надію отримати» [цит. за 1, с. 67-68]. Таким чином, контекст аргументації, створений цілями, намірами та бажаннями «оратора» й «аудиторії», передбачає ситуацію «зустрічі двох інтелектів». Це ситуація, коли оратор має намір спонукати, а не змушувати, а аудиторія – слухати. Х. Перельман вказував на важливість взаємної доброї волі щодо питання, яке виноситься на розсуд [там само]. Відтак, маніпулятивною аргументація бути не може.

У термінах прагма-діалектичної теорії аргументація: 1) спрямована на певну аудиторію, тобто ефективність моделей аргументації розрахована лише на певного адресата; 2) раціональні стандарти прийняття аргументів орієнтуються на ті, які превалюють у певному суспільстві та схвалюється аудиторією; 3) ефективність аргументації залежить від контексту її вживання [13]. Аргументація не зводиться до доказу чи спростування і відрізняється від звичайних логічних міркувань орієнтацією на переконання аудиторії, що дозволяє виділяти у складі аргументації окрім вербальної компоненти невербальної та екстралінгвальної [2, с. 5; 8, с. 48].

Раціональна аргументація базується на істинності аргументів та логічній правильності доведень тези і є логічною компонентою аргументації в цілому, та лінгвістичної аргументації, зокрема. На сьогодні існує достатня кількість підходів, які розробляють принципи теорії аргументації, досліджують види та способи аргументації. Множинність уявлень про аргументацію пов'язано з широтою застосування процесу обґрунтування поглядів та позицій відкрито та імпліцитно в різних предметних царинах. Аргументацію можна презентувати як систему, що складається з декількох окремо втілованих та взаємопов'язаних елементів. Це особлива форма інтелектуальної діяльності, когнітивно-дискурсивний процес, мисленнево-мовленнева діяльність, з урахуванням невербального та екстралінгвального аспектів [2, с. 5], що складається з різних видів мовленневих конструкцій: доведення, узагальнення, сумніву, спростування, критики, оцінки, порівняння та ін. У медіадискурсі аргументація постає як певна концептуальна структура, конфігурація фреймів, пов'язана когнітивними операціями, що конструюють особливий тип дискурсу [9, с. 356].

Нормативні настанови теорії аргументації – «нової риторики» передбачають, що адресат аргументативного впливу не лише володіє свободою оцінки аргументації, а й усвідомлює цю свободу та здатен встановити, на які рівні його свідомості спрямовано цей вплив, і чи взагалі, він є аргументативним [1, с.75]. Маніпулятивний вплив, навпроти, не дає свободи вибору, має прихований характер, адресатом не усвідомлюється те, що відбувається.

Проте розмежування аргументації, маніпуляції та суміжних з нею понять є дискусійним питанням, оскільки специфічних маніпулятивних тактик чи мовленнєвих прийомів їх реалізації не існує. Одні й ті самі тактики можуть втілювати як аргументативну, так і маніпулятивну стратегії. Аргументативний мовленнєвий вплив охоплює різні грані людської особистості, різні плани світосприйняття та інтереси. У зв'язку з цим важливою стає оцінка аргументації, яка може внести певну ясність при розпізнанні аргументативного чи маніпулятивного впливу: 1. Прагматична оцінка, яка полягає у визначенні відповідності компонентів аргументативної структури інтересам адресата, аргументатора чи третьої сторони, можливості використання інформації, що міститься у повідомленні. 2. Емоційно-рефлексивна оцінка, яка концентрується на почуттях та переживаннях, що відчуває адресат. 3. Етична оцінка характеризує зміст аргументативного повідомлення в цілому та окремих його компонентів як етично прийнятних та є правомірним для використання для певної аудиторії. 4. Естетична оцінка має враховувати як красу мови, так і логічну стрункість. В залежності від сфери використання надається перевага тому чи іншому типу оцінки аргументації [1, с.76].

Підводячи підсумки дослідження, можна констатувати, що відсутність термінологічної точності та чіткої класифікації характерологічних мовних та мовленнєвих засобів маніпулятивного впливу, загальні принципи маніпулятивного та неманіпулятивного впливу свідчать про практичну неможливість розпізнання маніпуляції в процесі її актуалізації без знання комунікативного наміру адресанта. Складність полягає ще і в тому, що на практиці у текстах медіадискурсу спостерігається змішування прийомів мовленнєвого впливу.

Перспективи дослідження пов'язуємо із встановленням функцій аргументативного та маніпулятивного впливу в медіадискурсі та інших типах дискурсів.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеев А.П. Теория аргументации в эпоху манипуляций / А.П. Алексеев // Вестник Московского университета. Серия 7 «Философия». – 2013. – № 5. – С.67-76.
2. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации. Монография / А.Д. Белова. – К. : Изд-во Киев. гос. ун-та, 1997. – 299 с.
3. Гончаров Г. А. Суггестия: теория и практика / Г. А. Гончаров. – М. : «КСП», 1995. – 320 с.
4. Денисюк Е. В. Манипулятивное речевое воздействие : коммуникативно-прагматический аспект : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04. / Е.В. Денисюк – Екатеринбург, 2003. – 21 с.
5. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
6. Зирка В. В. Манипулятивные игры в рекламе : лингвистический аспект : монография / В. В. Зирка. – Днепропетровск : ДНУ, 2004. – 291 с.
7. Ивин А. А. Основы теории аргументации: Учебник / А.А. Ивин. М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 352 с.
8. Пірог І.І. Аргументація у світлі когнітивних операцій (на матеріалі німецького аргументативного дискурсу) / І. І. Пірог // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Романогерманська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2015. – № 1155, вип. 80. – С. 47-52.
9. Пірог І.І. ЛОГІКА VS. ЕМОЦІЇ: концептуалізація аргументації у німецькому медіадискурсі // Концепты и контрасты : монография / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др. ; под. ред. Н. В. Петлюченко. – Одесса : Издательский дом «Гельветика», 2017. – С. 355-362.
10. Подшивайлова А. М. Манипулятивное воздействие в политическом дис-курсе: монография / А. М. Подшивайлова. – К. : Киевский университет, 2013. – 431 с.
11. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : монография / Е.И. Шейгал. – Волгоград : Перемена, 2000. – 368 с.
12. Шелестюк Е.В. Речевое воздействие: онтология и методология исследования: монография / Е.В. Шелестюк. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ФЛИНТА: Наука, 2014. — 344 с.
13. Eemeren van F.H. Fundamentals of Argumentation Theory. A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments / F. H.van Eemeren, R. Grootendorst. – New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1996. – 397 p.

14. Jacot J. From Reasonable Preferences, via Argumentation, to Logic, / J. Jacot // Applied Logic. Volume 18, 2016. Available at : <http://dx.doi.org/10.1016 /j.jal.2016.08.001>

15. Lewinski M. Internet political discussion Forums as an argumentative activity type a pragma-dialectical analysis of online forms of Strategic manoeuvring in reacting critically / Marcin Lewinski. – Amsterdam : Rozenberg Publishers, 2010. – 240 с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Інна Пірог** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

*Наукові інтереси:* прагмалінгвістика, дискурсаналіз, лінгвістична теорія аргументації, когнітивна лінгвістика.

УДК 811.111

## ІНФОРМАТИВНІСТЬ ЯК ДИФЕРЕНЦІЙНА ОЗНАКА ЖАНРУ ТВИТІНГ В АНГЛОМОВНІЙ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

**Тетяна ПОЛЯКОВА (Харків, Україна)**

*Стрімкий розвиток і впровадження інформаційних технологій, Інтернету, призвело до появи нової форми міжособистісної взаємодії – інтернет-комунікації, нових інтернет-жанрів, а також до змін в мові, що обслуговує нову форму комунікації. Одним з жанрів інтернет-комунікації є твітінг.*

*Аналіз мовного оформлення повідомлень жанру дозволив виявити ряд диференційних ознак, що впливають на вибір автором мовних засобів при написанні твітів – стислість повідомлень, експресивність, персуазивність, інтертекстуальність, інформативність.*

*Спосіб представлення інформації в досліджуваному жанрі можна назвати «економним», що пов'язано з функціональним обмеженням довжини твітів до 140 знаків. Однак в процесі дослідження було виявлено кілька способів підвищення інформативності: використання посилань на повний текст повідомлення, відеоролики; графічне виділення великими літерами таких слів, як, наприклад, video, photo, fact; використання знака хештег, який, разом з наступним за ним словом, позначає тематичне слово, основними характеристиками якого є стислість і репрезентативність.*

*Методологічною базою даного дослідження є сучасні наукові концепції, розроблені в рамках таких наукових напрямків, як теорія дискурсу, жанрознавство, інтернет-лінгвістика, віртуальне жанрознавство. Відповідно до поставленої мети і завдань були використані як загальнонаукові, так і лінгвістичні методи дослідження.*

**Ключові слова:** інтернет-комунікація, інтернет-жанр, інформаційні технології, твітінг, твіт, диференційна ознака, інформативність.

**Tetiana Poliakova. Informativity as a differential characteristic in genre twitting in the English-language Internet-communication.** Fast development and implementation of information technologies, the Internet has led to the emergence of a new form of interpersonal interaction – Internet-communication, new digital genres and to the changes in the language serving this new form of communication. One of such new genres is twitting – a digital genre initiated by the Internet-service Twitter.

*The analysis of the language of twitting allowed determining a number of differential characteristics which influence the linguistic means the author chooses. They are messages brevity, expressiveness, persuasiveness, intertextuality, informativity.*

*The way, information is presented in the genre studied, can be called "economical" which is related to the functional limitation of the length of tweets to 140 characters. However, in the process of research, several ways of increasing the level of informativity were revealed. They include the use of hyperlinks to the full text of the message, videos, audio materials; graphical emphasizing of such words as video, photo, fact with capital letters which helps to focus users' attention; the use of hashtags, which, together with the word following them, mean the so-called thematic word. Their main characteristics in tweets are brevity and representativeness.*

*The methodological basis of the research are modern scientific outlooks which are developed in the framework of such scientific areas as text linguistics, discourse theory, genre studying, Internet-linguistics, digital genre studying.*

*In accordance with the research purpose and tasks we have used both general scientific methods of research, including the method of information analysis, synthesis method, the method of comparison, and linguistic methods of research – the method of linguistic description, the method of interpretation, the elements of quantitative estimation.*

**Key words:** Internet-communication, digital genre, information technologies, twitting, tweet, differential characteristic, informativity.

**Постановка проблеми.** Початок ХХІ століття можна охарактеризувати стрімким розвитком і впровадженням інформаційних технологій, перш за все мережі Інтернет, в усі сфери нашого життя, що призвело до появи нової форми міжособистісної взаємодії як у побутовій, так і в інституційній сферах. Дана форма взаємодії отримала назву комп'ютерно-опосередкованої або інтернет-комунікації. Будучи опосередкованою електронним каналом

зв'язку, інтернет-комунікація характеризується значними особливостями у мові, яка її обслуговує. Це проявляється, перш за все, в поєднанні двох традиційних форм мови – усній і письмовій, що викликає великий інтерес з боку вчених-лінгвістів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Виникнення інформаційних технологій, поява Інтернету, інтернет-комунікації призвело також до змін у мові, яка обслуговує цю сферу.

Зміни, що виникають у мові, що функціонує в Інтернеті, відбуваються в самих різних аспектах: на рівні лексики, правил побудови висловлювань і зв'язного тексту, жанрово-стилістичних норм, співвідношення норм усного та писемного мовлення, комунікативних стратегій і тактик. Найбільш значущими і частотними з них є наступні: змішання мовних стратегій практично в будь-якому комунікативному інтернет-форматі (блог, форум, чат, персональна сторінка і т.д.) (сервісі); інтенсивне генерування комп'ютерного сленгу, елементи якого переходять в загальноживану лексику; відродження епістолярного жанру (особливо з появою в Інтернеті технологій веба 2.0); часте використання мовної гри в зв'язку з поширенням ігрових умов комунікації; високий ступінь креолізованості, динамічності, інтерактивності, інтертекстуальності і гіпертекстуальності текстів практично у всіх форматах інтернет-комунікації [3, с. 112]; широке використання невербальних засобів для вираження і опису емоційної сторони мови, що пояснюється необхідністю компенсувати дистантність електронного спілкування і відсутність візуального контакту між комунікантами, надати спілкуванню більш невимушений, виразний і емоційний характер [4, с. 32].

Крім того, поява інтернет-комунікації, що є предметом дослідження вчених багатьох областей гуманітарного знання – політології, філософії, психології, соціології, лінгвістики, зумовило появу не тільки мови, яка функціонує в новому інформаційно-комунікативному просторі, а також виникнення нових інтернет-жанрів, які потребують детального вивчення. Одним з жанрів, що виникли в мережі Інтернет є твітінг – інтернет-жанр, що забезпечує спілкування за допомогою інтернет-сервісу Твітер.

Однак необхідно відзначити, що хоча вивчення інтернет-жанрів в цілому і жанру твітінг зокрема і присвячені роботи як вітчизняних, так і зарубіжних вчених [5; 6; 7; 8], з огляду на їх постійне формування і зміни їх аналізу приділяється не так багато уваги, що й обумовлює **актуальність** даної роботи.

**Метою** даної роботи є аналіз одного з диференціальних ознак жанру твітінг в англomовній інтернет-комунікації – інформативності.

**Матеріалом дослідження** слугували повідомлення побутової та інституційної сфер комунікації в англomовному Твітері.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** У процесі аналізу мовного оформлення повідомлень жанру твітінг був виявлений ряд диференційних ознак, що впливають на вибір автором мовних засобів при написанні твітів. До даних ознак досліджуваного жанру можна віднести: стислість повідомлень, яка обумовлена функціональним обмеженням твітів до 140 знаків; експресивність твітів, ступінь якої залежить від мовної особистості автора; персуазивність; інтертекстуальність і, нарешті, інформативність.

*Інформативність* – це важлива текстова категорія, оскільки метою будь-якого тексту є передача інформації [2, с. 231], а в жанрі твітінг, при його використанні в сфері політики, освіти, економіки, інформативна функція є однією з основних функцій комунікації. «Інформативність тексту – це ступінь його змістовної новизни для читача, яка полягає в темі і авторської концепції, системі авторських оцінок предмета думки» [1, с. 60].

Спосіб представлення інформації в досліджуваному жанрі, яка в політичній сфері стосується, переважно, планів політичного діяча, його політичної платформи, його думки з приводу своїх опонентів, ситуації в країні; в діловій сфері – інформування користувачів про вихід нової продукції, здійснення зворотного зв'язку з клієнтами, пошук нових партнерів і т.п.; в сфері освіти – залучення учнів в роботу як в умовах дистанційного навчання, так і традиційної освіти [5], можна швидше назвати «економним», при якому інформація часто подається у вигляді тез. Дана особливість пов'язана з функціональним обмеженням довжини твітів до 140 знаків. Однак інформативність може бути підвищена шляхом збільшення обсягу



інформації за допомогою посилань на повний текст повідомлення, відеоролики, аудіоматеріали, тобто вводиться додаткова інформація, «... яка конкретизує, пояснює, розширює знання про предмет повідомлення» [2, с. 239]. Таким чином, важливим способом підвищення інформативності в жанрі твітінг можна назвати гіпертекстуальність:

*Jerry Brown @JerryBrownGov*

*This transformational project at the Port of Oakland will create 5,000 jobs in the Bay Area. <http://t.co/qxCZ8EWY>*

В даному прикладі повідомляється про новий проект в порту Окленда, в результаті якого 5 000 осіб зможуть отримати роботу. В кінці твіта представлено посилання на повний текст статті губернатора Джеррі Брауна з приводу виділення федеральної допомоги в розмірі 15 млн доларів на розвиток порту. До маркерів інформативності в даному повідомленні можна також віднести згадування власних імен (*the Port of Oakland, the Bay Area*), зазначення кількості робочих місць (*5,000 jobs*).

Додатковими маркерами інформативності в жанрі твітінг є графічне виділення великими літерами таких слів, як, наприклад, *VIDEO, PHOTO, FACT*, що сприяють акцентуванню уваги користувачів, що вкрай важливо з огляду на письмову форми комунікації в жанрі твітінг:

*Barack Obama @BarackObama*

*VIDEO: Welcoming home our veterans. <http://t.co/oV0TYOhj>*

До маркерів інформативності в жанрі твітінг також відноситься використання знака хештег (#), який, разом з наступним за ним словом, позначає так зване тематичне слово, що є характерною ознакою жанру твітінг, який відрізняє його від інших жанрів інтернет-комунікації:

*Gavin Newsom @GavinNewsom*

*When SF granted #marriageequality in 2004 we were accused of costing Dems with a progressive view of #equalrights. <http://t.co/T1qFlnwJ>*

В даному прикладі представлено вживання двох тематичних слів з хештегом – *#marriageequality* і *#equalrights*. Дані слова можуть позначати тематику твіту, а також дають можливість потрапити на стрічку повідомлень, де обговорюються ці конкретні теми.

Основними характеристиками тематичних слів досліджуваного корпусу твітів є:

- стислість, яка реалізується в тому, що тематичні слова зазвичай включають в себе: одну основу (одноосновні слова) (*#Syria, #progress*); дві основи (двохосновні слова), що включають в себе два іменника (або прикметник і іменник) (*#EqualPay, #waywire*), а також абrevіатуру (або іменник) і числівник (*#gop2012*); три основи (трьохосновні слова) (*#MadeInAmerica*); чотири основи (чотирьохосновним слова) (*#DontDoubleMyRate*); абrevіатури (*#ACA*);

- репрезентативність, яка обумовлена тим, що тематичні слова зазвичай передають суть питання, яке вони позначають.

Крім політичної, освітньої, економічної та іншої спрямованості, тема повідомлень може бути присвячена іншим питанням, які входять у коло інтересів, наприклад, політичного діяча – проблемам освіти, охорони здоров'я, екології, спорту та ін.:

*Arnold @Schwarzenegger*

*I love hearing from all of you about what you're doing for fitness. Now tell me how you inspired someone in your circle.*

Так, наприклад, однією з основних тем в повідомленнях Арнольда Шварценеггера є тема фітнесу.

Таким чином, можна зробити **висновок**, що проблема дослідження інтернет-жанрів, мови, що обслуговує інтернет-комунікацію, надзвичайно складна, багатогранна і вкрай важлива, тому що вже не викликає сумнів те пріоритетне місце, яке інформаційні технології, Інтернет зайняли в нашому житті, у всіх її сферах. Відповідно не викликає сумнів і необхідність детального вивчення мови, що обслуговує інтернет-комунікацію, оскільки саме мова завжди була важливим інструментом цільового впливу на аудиторію – електорат, споживачів, учнів, що і визначає **перспективу подальших досліджень** мовного оформлення

повідомлень жанру твітінг у побутовій та інституціональній сферах, а також їх порівняння з особливостями мовного оформлення текстів інших інтернет-жанрів.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабайлова А.Э. Текст как продукт, средство и объект коммуникации при обучении неродному языку : социопсихолінгвістическіе аспекты / А.Э. Бабайлова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. – 151 с.
2. Валгина Н.С. Теория текста : учеб. пособие / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
3. Горошко Е.И. От психолінгвістики 2.0 к психолінгвістике 3.0 : QuoVadis? // Психолінгвістика : [зб. Наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2009. – Вип.3. – С. 108-124.
4. Горошко Е.И. Современная интернет-коммуникация : структура и основные параметры / Е.И. Горошко // Интернет-коммуникация как новая речева́я форма́ция : колл. монография / науч. ред. Т.Н. Кольцова, О.В. Луговина. – М.: ФЛИНТА : Наука, 2012. – С. 9-52.
5. Crystal D. Internet Linguistics : A Student Guide / D. Crystal. – London and New York : Routledge. Taylor & Francis Group, 2011. – 179 p.
6. Dunn J. The Ultimate Guide To Using Twitter In Education [Электронный ресурс] / J. Dunn // Edudemic : connecting education & technology. – September 12, 2011. – Режим доступа к журн. : <http://www.edudemic.com/twitter-in-education/>.
7. Page R. The linguistics of self-branding and micro-celebrity in Twitter : The role of hashtags / R. Page // Discourse and Communication. – 2012. – Vol. 6. – No. 2. – P. 181-201.
8. Zappavigna M. The Discourse of Twitter and Social Media / M. Zappavigna. – London : Continuum, 2012. – 240 p.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Полякова Тетяна Леонідівна** – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри мовної підготовки Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка.

*Наукові інтереси* – інтернет-лінгвістика, віртуальне жанрознавство, проблеми дослідження інтернет-жанрів.

УДК 81'27'42:[803.5:559]

## ДИХОТОМІЯ PERFECT – PRÄTERITUM У НІМЕЦЬКОМУ РЕКЛАМНОМУ ТА КІНО-ДИСКУРСАХ

**Олена ПОПОВА, Марина ВІНОГРАДОВА, Оксана КУЖЕЛЬ**  
(Суми, Україна)

*Стаття присвячена вивченню граматичної опозиції Perfect-Präteritum у сучасному німецькому розмовному мовленні на матеріалі рекламного та кіно-дискурсів. Саме ці два дискурси користуються на сьогоднішній день неабиякою популярністю як в плані побутування, так і в якості об'єкту дослідження, що пояснюється, з одного боку, потужністю сьогоденних ЗМІ, їх поширеністю та значущістю у суспільстві, а з іншого боку, їх здатністю абсорбувати та презентувати панівні мовленнєві тенденції. Разом з тим, слід відзначити значущість рекламного та кіно-дискурсів не лише в якості накопичувача існуючих у мовленні лексико-стилістичних, граматико-стилістичних варіантів, а й у якості зразка мовленнєвої поведінки, що нав'язується реципієнту, диктуючи використання тих чи інших лексико-граматичних форм, серед яких і опозиція вживання часо-видових форм Perfect-Präteritum.*

*Відтак, стаття має на меті прослідкувати умови вживання часо-видових форм Perfect-Präteritum у рекламному та кіно-дискурсах, встановити граматичну та семантичну доцільність вживання цих форм та виокремити панівні тенденції сучасного німецького розмовного мовлення та їх можливий вплив на граматичну будову німецької мови в рамках часо-видової дихотомії Perfect-Präteritum.*

*Стаття написана в рамках теми дослідження «Механізми впливу інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси в Україні» №15.01.10-02.16/18.3П.*

*Ключові слова:* граматична категорія часу, дихотомія, кіно-дискурс, комунікативна стратегія, неоповідний минулий час, оповідний минулий час, рекламний дискурс.

*Елена Попова, Марина Виноградова, Оксана Кузель. Дихотомия Perfect – Präteritum в немецком рекламном и кино-дискурсах. Статья посвящена изучению грамматической опозиции Perfect-Präteritum в современной немецкой разговорной речи на материале рекламного и кино-дискурсов. Именно эти два дискурса пользуются на сегодняшний день необычайной популярностью как в плане бытования, так и в качестве объекта исследования, что объясняется, с одной стороны, мощностью современных СМИ, их распространением и значимостью в обществе, а с другой стороны, их способностью абсорбировать и презентовать доминирующие речевые тенденции. Вместе с тем, следует отметить значимость рекламного и кино-дискурсов не только в качестве накопителя существующих в речи лексико-стилистических и граматико-стилистических вариантов, но и в качестве образца речевого поведения, которое навязывается реципиенту, диктуя использование тех*

или иных лексико-грамматических форм, среди которых и оппозиция использования время-видовых форм Perfekt-Präteritum.

Соответственно, статья направлена на исследование условий использования время-видовых форм Perfekt-Präteritum в рекламном и кино-дискурсах, установление грамматической и семантической обоснованности использования этих форм и выявление доминирующих тенденций в современной немецкой разговорной речи, а также их возможное влияние на грамматический строй немецкого языка в рамках время-видовой дихотомии Perfekt-Präteritum.

Статья написана в рамках темы исследования «Механизмы влияния институтов гражданского общества на евро интеграционные процессы в Украине» №15.01.10-02.16/18.3П.

**Ключевые слова:** актуальное прошлое время, грамматическая категория времени, дихотомия, кино-дискурс, коммуникативная стратегия, нарративное прошлое время, рекламный дискурс.

*Olena Popova, Maryna Vynogradova, Oksana Kuzhel. Dichotomy Perfect – Präteritum in the German Advertising and Cinematic Discourses. The article deals with the study of grammatical opposition Perfekt-Präteritum in the modern German colloquial speech based on the material of advertising and cinematic discourses. The two discourses have got today an extraordinary popularity as within their usage, so being the object of multiple researches. It can be explained, on the one hand, by the power of mass media today, their spread and value in the society, as no one can imagine life without mass media, whether we are talking about media as a source of advertising, or as a mean of perceiving cinematic achievements. On the other hand, we can surely estimate that mass media due to their expanse absorb and present dominant speech tendencies prevailing within this or that region at a definite time span. Meanwhile it's time to highlight the value of advertising and cinematic discourses not only as absorbers of lexis-stylistic and grammar-stylistic variants existing in speech, but also as a model of speech behavior that is given to the recipient, dictating the usage of these or those lexis-grammar forms, among which there is an opposition of using tense-aspect forms Perfekt-Präteritum.*

*Thus, the article is directed to study the circumstances of Perfekt-Präteritum tense-aspect forms usage in advertising and cinematic discourses, to find out grammatical and semantic peculiarities of these forms usage and to find out dominant tendencies in the modern German colloquial speech and their possible influence on the grammatical structure of the German language within tense-aspect dichotomy Perfekt-Präteritum.*

*The fulfilment of the given study demands the usage of the following methods: of general and random sampling; of holistic analysis of cinematic or advertising transcripts / texts; of description, contextual analysis, comparison and generalizing.*

*The article is written within the research topic "Mechanisms of Civil Society Influence upon Euro-Integration Processes in Ukraine" №15.01.10-02.16/18.3П.*

**Key words:** actual past tense, advertising discourse, cinematic discourse, communicative strategy, dichotomy, grammar category of tense, narrative past tense.

Складно уявити сучасний світ без реклами та телебачення. Телебачення та кінематограф стали важливими чинниками формування людської системи цінностей. Їх щоденна ротація перетворюється на нагальну потребу людства, що веде за собою до невпинного нав'язування не лише інформації, яка транслюється, а й тих лексичних, граматичних, синтаксичних елементів, які в сумарному плані вибудовують потік інформації, надаючи йому вербальної форми, покликаної донести до реципієнта закладений автором смисловий код. Реклама або кіно, що лунають тією чи іншою мовою, слугують таким собі мовленнєвим еталоном для носіїв даної мови. Відтак, німецькомовне кіно та реклама значною мірою сприяють популяризації тих чи інших лексико-граматичних, лексико-стилістичних, граматико-стилістичних одиниць в німецькій мові, проходячи крізь мовленнєвий шар та торкаючись у такий спосіб вже мовної системи. Саме у фільмах та рекламі відбиваються особливості сучасного варіанту німецької мови, вживаного носіями мови безпосередньо у лінгвокультурному середовищі побутування німецької мови.

Питання граматичної організації німецької мови, у тому числі й співвідношення елементів граматичної опозиції Perfekt-Präteritum, є достатньо розробленим на сьогодні. Вивченням граматичної будови займалися Абрамов Б.О., Веденська М.С., Енгель У., Костеневич О.В., Марфинська М.І., Хайдорф К., Харитонова І.Я. та інші. Активно досліджується і категорія дискурсу в сучасній лінгвістиці. Так, зокрема, до вивчення дискурсу та різноманітних його типів долучилися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Гончар О.С., Желтухіна М.Р., Луканіна М.В., Почепцов Г.Г., Приходько А.М., Серажим К.С., Худолій А.О., Кресс Г., Маклуен М. та інші. Однак, власне граматична опозиція Perfekt-Präteritum у сучасному німецькому розмовному мовленні та динаміка поширення цих часо-видових форм німецького дієслова, що розглядається на матеріалі німецького рекламного та кіно-дискурсів є недостатньо розробленими на сьогодні, що і зумовлює актуальність дослідження.

**Завдання** даної статті: 1) виходячи з правил граматичної будови німецької мови, визначити основні умови вживання часо-видових форм Perfekt-Präteritum німецького дієслова; 2) дати основне визначення та характеристики сучасного німецького рекламного та кіно-дискурсів; 3) прослідкувати умови вживання часо-видових форм Perfekt-Präteritum у рекламному та кіно-дискурсах; 4) виокремити панівні тенденції сучасного німецького розмовного мовлення та їх можливий вплив на граматичну будову німецької мови в рамках часо-видової дихотомії Perfekt-Präteritum.

**Об'єктом** дослідження виступає взаємовиключність вживання часо-видових граматичних форм Perfekt-Präteritum німецького дієслова.

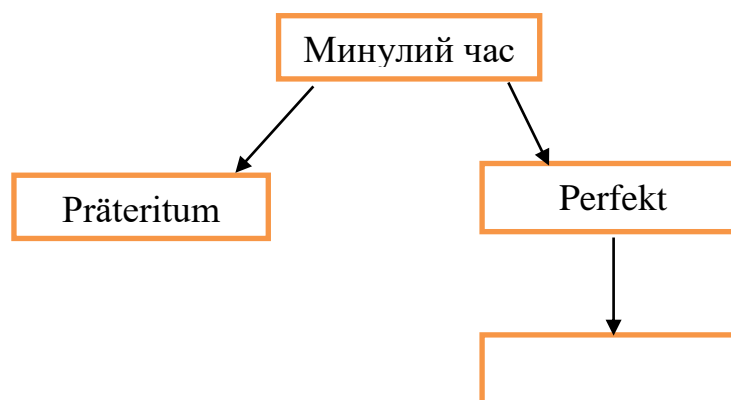
**Предмет** дослідження – використання часо-видових граматичних форм Perfekt-Präteritum у німецькому рекламному та кіно-дискурсах.

**Методи і прийоми** аналізу: при зборі матеріалу – методи суцільної та випадкової вибірки; при дослідженні матеріалу – метод суцільного цілісного аналізу кіно- чи рекламного тексту, метод опису, контекстуального аналізу, порівняння, узагальнення.

Для реалізації даного дослідження першочергово звернемося до визначення поняття дихотомія, яке тлумачиться як різновид класифікації об'єктів, засновується на послідовному розподілі цілого на дві частини, зазвичай не пов'язані між собою, це свого роду розбиття множини на пари супідрядних взаємовиключних елементів (підкласів, підмножин і т. п.) (від грецьк. διχотоμία – «поділ надвоє») [6]. Дихотомія минулого граматичного часу сучасної німецької мови, таким чином, полягає у бінарному розподілі наявних часових форм. Так, у ряді сучасних мов дієслово зазвичай має декілька форм минулого часу. Частіше за все дана категорія представлена двома типами:

- 1) оповідний (наративний) минулий час;
- 2) неоповідний (актуальний) минулий час [1].

Минулий час німецької мови представлений такими формами:



1. Präteritum – простий минулий час. Утворюється від основи другої форми дієслова з суфіксом *-te-* із особистими закінченнями (для слабких дієслів) або табличним варіантом. Наприклад: *Mein Vater saß hier heute.*

2. Perfekt – складний минулий час. Утворюється за допомогою допоміжних дієслів *haben* або *sein* і форми Partizip II смислового дієслова. Наприклад: *Ich bin so langsam gegangen!*

3. Plusquamperfekt – складний минулий час, який вживається для позначення давньоминулої дії. Часто ця форма дієслова використовується щодо інших форм з метою виявлення різниці у часі між двома діями. Утворюється, так само як і Perfekt, за допомогою допоміжних дієслів *haben* і *sein* з Partizip II, але допоміжне дієслово завжди стоїть у формі Präteritum. Наприклад: *Du hattest erschreckliche Dinge getan!* [4].

Як зазначено в граматиках сучасної німецької мови, Präteritum використовується переважно в різного плану літературних творах, а також у ситуаціях, коли мовець розповідає про минулі події [11; 1]. А от Perfekt являє собою складний за формою минулий час, який використовується переважно у діалогічному розмовному мовленні. Perfekt вживається для передачі пов'язаної з теперішнім минулої дії або ж для вказівки на передування якоїсь дії у

теперішньому часі, вираженої в тому ж реченні іншим дієсловом у *Präsens* [4, с. 40]. Але як і більшість граматичних правил, це правило є досить приблизним. В якості основних винятків з цього правила треба відзначити наступні:

1) якщо форма *Präteritum* має багато схожих звуків, що слідує один за іншим, і, тим самим, роблять її складною для вимови, то в письмовій мові використовується *Perfekt*. Наприклад: *du hast geschossen* замість *du schossest*, *ihr habt gebadet* замість *ihr badetet*;

2) якщо в реченні використовуються прислівники часу такі як *schon*, *oft*, *immer*, *noch nie* та ін., то також доцільнішим є використання *Perfekt*. Наприклад:

*Er hat das Buch schon gelesen* замість *Er las schon das Buch*;

3) дієслова *haben*, *sein* та всі модальні дієслова використовуються в основному в *Präteritum*, навіть в розмовному мовленні. Наприклад: *Peter mußte gestern abfahren* замість *Peter hat gestern abfahren müssen*, *Ich war in Berlin* замість *Ich bin in Berlin gewesen*;

4) дієслова *stammen*, *angehen*, *gebrecchen*, *gereichen*, *münden*, *sprießen*, *verlauten* ніколи не вживаються в *Perfekt* [2].

Виходячи виключно з теоретичних засад вживання *Präteritum* – *Perfekt* у німецькій мові, стикаємося з певними складнощами розмежування умов застосування даних часових форм. Відповідно, цілком логічним буде звернення до практичного компоненту, тобто, до з'ясування розповсюдженості кожної складової дихотомії в німецькій мові. І для вирішення такого завдання звернемося до рекламного та кіно-дискурсів, які користуються надзвичайним попитом на сьогоднішній день, а відтак, мають значний вплив на свідомість реципієнтів, з одного боку, відбиваючи панівні тенденції у мовленні, а з іншого боку, виформовуючи, створюючи, моделюючи такі тенденції.

У сучасному світі досить складно переоцінити важливість інформації, коли вона стала не лише знанням, але і засобом формування та розвитку матеріальних та духовних потреб людини. А звідси і реклама у якості інформаційного транслятора значно підвищила свою суспільну значимість. Проте особливості реалізації категорії часу та виду в рекламних текстах визначаються функціональними особливостями самого рекламного дискурсу, який спрямовано на сьогоднішній день, на доцільність придбання послуг чи товару саме сьогодні, віддаючи у такий спосіб пріоритет формам дієслова у теперішньому часі, тоді як форми минулого та майбутнього часу вживаються значно рідше. Однак, у деяких окремих випадках, форми минулого часу дієслова можуть функціонувати у рекламному тексті не менш успішно, аніж теперішній час.

*Ich habe genau an den Problemzonen abgenommen, die mich stören!* [13].

Тут форма *Perfekt* реалізує одну із типових стратегій рекламного дискурсу – вводить приклад задоволеного результатом споживача, який уже насолоджується гарною фігурою. Саме вказівка на уже готовий результат і виражається у поданому прикладі через дієслівну форму. Тобто, форма *Perfekt* виконує своє першочергове граматичне завдання – передача минулої дії, що має результат на теперішній час.

Може використовуватися дана дієслівна форма і у риторичному запитанні:

*Haben Sie das Rascheln des Zuckers gehört* [9]?

Питання, адресоване реципієнтові рекламного тексту, звернене до його минулого досвіду, тому вжита форма *Perfekt*. У запитанні відсутні будь-які лексико-семантичні маркери минулого часу, лише граматична форма *Perfekt*, що налаштовує на спогад, на аналіз почутого раніше, та спонукає реципієнта до виведення певних підсумків, виходячи вже з того попереднього досвіду. Такий засіб привертає увагу споживача, а зацікавленість рекламодавця у особистості споживача та його досвіді додатково посилює довіру людини до такої реклами.

А от форма *Präteritum* вживається у німецькомовній рекламі дуже рідко, що пояснюється, перш за все, його наративною сутністю, на яку у рекламному дискурсі (динамічному, адже вербалізується він у формі мінімального агітаційно-пропагандистського типу тексту [5, с. 9]) просто немає часу. У ході аналізу було з'ясовано, що переважна сфера побутування цього граматичного часу у рекламних текстах – це соціальна реклама. Таку

тенденцію можна пояснити саме та серйозність, виваженість, навіть пафосність, якої надає висловлюванню використання форми минулого часу *Präteritum*.

*Martin, Tim und Lukas. Führen gerne sportlich* [12].

У запропонованому прикладі вказано результат небажаної дії, граматичним маркером якого, як правило, виступає форма дієслова *Perfekt*, що виявляє цей зв'язок між минулим та теперішнім, висвітлюючи вплив того минулого на сьогоднішнє. Проте у даному випадку дієслово фігурує у формі *Präteritum*, отримуючи «наративного» невербального оздоблення, що доповнює доцільність вживання оповідного минулого часу: фото, чорними літерами на білому фоні та знаком хреста – саме таке оформлення мають похоронні листівки. *Präteritum* тут не лише вказує на те, що відбулася певна дія – у контексті реклами він є вказівкою на загибель людей, а тому створює шокуючий ефект для реципієнта рекламного повідомлення. Емотивного контекстуального забарвлення додає і уже згадане вище «книжне» звучання часу *Präteritum*, яке додатково підкреслює серйозність події.

Що ж до кіно-дискурсу, то варто зауважити, що кіно стало однією із найбільш поширених розваг, наймасовішим серед усіх інших видів мистецтва. При цьому, з лінгвістичної точки зору кіно-дискурс представляє інтерес як сфера, яка точно та миттєво відображає будь-які мовленнєві, а згодом і мовні тенденції сучасної німецької мови.

Аналіз текстів німецькомовного кіно-дискурсу показав, що у більшості випадків, говорячи про якісь минулі події, персонажі вживають саме часо-видову форму *Perfekt*.

У фільмі «*Nichts als Ärger mit den Männern*» зустрічаємо:

*Darüber **habt** ihr gestern Nacht noch **gesprachen*** [10]?

Завершеність або незавершеність процесу чи дії, які виражаються через форми *Perfekt* німецького дієслова, не відіграє ніякої суттєвої ролі для його вибору. Використання *Perfekt* можливе і для вираження завершеної дії, яка має певний результат і зв'язок із теперішнім:

*Der Mann **hat** ein Loch in deinen Zettel **gemacht*** [7],

так і для вираження будь-якої події, яка сталася у минулому:

*Im Bus **hast** du **gesagt**: „Meine Freundin fährt zum ersten Mal Bus“* [7].

Окрім того, *Perfekt* використовується у фільмі «*Barfuß*», як ми бачимо, і для передачі чужої мови.

Форми дієслова *Präteritum* здебільшого зустрічаємо у тих епізодах фільмів, де ведеться певного роду розповідь про минулі події.

– *Du **sagtest**, du **findest** dich **hässlich**.*

– *Aber du **fingst** mit den **Selbstmorden**.*

– *Ich **hatte** Daniel 'nen **Abschiedsbrief geschrieben**, und Daniel wäre zur **Beerdigung gekommen**. Er **hatte gesagt**, er **empfand** was für mich, aber **war** zu blind, um mich wahrzunehmen* [8].

Говорячи зі своїм сусідом, Лаура висловлює йому свої драматичні переживання та бажання закінчити життя самогубством. Хоча розмова персонажів має діалогічну форму, персонажі вживають у якості минулого часу форми *Plusquamperfekt* та *Präteritum*. Так, у висловлюванні «*Du **sagtest**, du **findest** dich **hässlich***» вживання *Präteritum* можна пояснити тим, що тут передається мовлення іншого персонажа. Використання даної часової форми у висловлюванні «*Aber du **fingst** mit den **Selbstmorden***» обґрунтовується стилістичними особливостями – ситуація, описувана у даному епізоді фільму вирізняється патетичністю. Оскільки фільм є романтичною комедією, то драматичні моменти також зображується із дещо іронічним відтінком, тому форма *Präteritum* тут цілком може використовуватися для створення необхідного стилістичного ефекту.

Відтак, розуміємо, що питання про використання *Perfekt* чи *Präteritum* у німецькій мові є суперечливим на сьогодні. Традиційною вважається думка про те, що *Präteritum* – це форма, використовувана переважно на письмі, тоді як *Perfekt* вживається у розмовному мовленні. Однак на практиці такого чіткого розмежування у сферах вживання цих форм, які становлять граматичну дихотомію минулого граматичного часу сучасної німецької мови, не існує.

На основі проведеного дослідження можна прослідкувати частотність вживання часо-видових форм Perfekt, Plusquamperfekt та Präteritum у німецькомовному рекламному та кіно-дискурсах. До аналізу було узяті 25 текстів німецькомовної реклами та 3 скрипти німецьких фільмів.

Аналіз особливостей реалізації часо-видових форм Perfekt, Plusquamperfekt та Präteritum у німецькомовному рекламному та кіно-дискурсах показав, що частіше вживається форма Perfekt (64% випадків) у порівнянні з формами Präteritum (27%) та Plusquamperfekt (9%), що в цілому співпадає із більш частотним його використанням у розмовному мовленні, адже як рекламний дискурс, так і кіно-дискурс передусім відбивають тенденції саме розмовного мовлення. Наведені приклади продемонстрували широкий семантичний спектр граматичної форми Perfekt, яка є більш універсальним засобом, оскільки може використовуватися як для позначення минулого часу у більшості випадків, коли виникає така необхідність, так і для створення комунікативної направленості тексту, надання йому стилістичного забарвлення [3, с. 178].

Зрозуміла річ, що ті стилістичні відтінки, яких додають форми Plusquamperfekt та Präteritum з огляду на специфіку побутування цих форм дієслова у сучасній німецькій мові, розкривають широкі можливості прагматичного впливу на реципієнта і обґрунтовують доцільність та доречність вживання даних форм. Проте їх частота залишається незначною у порівнянні із формою Perfekt.

Відтак, поширеність форми Perfekt пов'язана не з її будовою і не з її значенням, а радше із рівнем розповсюженості, нав'язуваності, а звідси, і побутування, що сприймається носіями мови вже як сталий шаблон, непорушне правило. Проведене дослідження слугує переконливим доказом існування мовленнєвого впливу на ту систему правил та норм, які діють у мові. Щоденне вживання тих чи інших граматичних форм, продиктованих умовами та цілями комунікації, набуває неабиякої популяризації за рахунок потужного впливу сучасних медійних засобів. А відтак, і правила, норми, існуючі в мові, потребують подальшого більш ретельного вивчення щодо умов їх вживання та способу застосування.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Веденькова М. С. Употребление временных форм глагола по коммуникативным регистрам (на материале немецкого языка) / М. С. Веденькова. – Киев : Вища школа, 1981. – 160 с.
2. Костеневич Е. В. Перфект и претерит в немецкой диалогической речи (темпоральность-аспектность-глагольная семантика) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. В. Костеневич. – Тамбов, 2001. – 20 с.
3. Майданова Л. М. Структура и композиция газетного текста / Л. М. Майданова. – Красноярск, 1987. – 260 с.
4. Марфинская М. И. Грамматика немецкого языка / М. И. Марфинская, Н. И. Монахова. – М. : Юрист, 2001. – 110 с.
5. Самарина В. В. Німецькомовний рекламний дискурс : прагматичний, когнітивний та лінгвостилістичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / В. В. Самарина. – Х., 2010. – 20 с.
6. Электронная библиотека Института философии РАН. Новая философская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/document/HASH01e204fd7ac6d4d2b8bae3e1>
7. Barfuss [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://filmatika.ru/german\\_movies/barfuss/](http://filmatika.ru/german_movies/barfuss/).
8. Einmal Hans mit Scharfer Sosse [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.youtube.com/watch?v=U7Fx6JSmATc>.
9. Hat's geraschelt? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.overnight-text.de/referenzen-arbeitsproben\\_siemens.htm](http://www.overnight-text.de/referenzen-arbeitsproben_siemens.htm).
10. Nichts als Ärger mit den Männern [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [https://www.youtube.com/watch?v=BU9\\_wZeeK98](https://www.youtube.com/watch?v=BU9_wZeeK98).
11. Präteritum oder Perfekt? Belles Lettres – Deutsch für Dichter und Denker [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [www.belleslettres.eu/](http://www.belleslettres.eu/).
12. Runter vom Gas! [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.autobild.de/bilder/plakataktion-runter-vom-gas-840424.html#bild5>.
13. 10 Kilos leichter Reiterhose weg! [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.femelle.ch/beauty/treatments/body-wrap-style-im-test-1421>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Олена Попова** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології, заступник завідувача кафедри германської філології Сумського державного університету.

*Наукові інтереси:* інтралінгвістика, екстралінгвістика, прагмалінгвістика, дискурсологія.

**Марина Виноградова та Оксана Кужель** – студентки 4-го курсу (група ПР-42) кафедри германської філології Сумського державного університету.

*Наукові інтереси:* прагмалінгвістика, дискурсологія.

УДК 811.11+659.1

## СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ РЕКЛАМИ

**Вікторія САМАРІНА (Харків, Україна)**

*У статті досліджується реклама як текст та як дискурс, оскільки реклама є невід'ємною частиною сучасної культури. Проведене системне дослідження німецькомовної реклами як тексту і дискурсу в єдності лінгвокогнітивних, лінгвопрагматичних, лінгвостилістичних та синергетичних аспектів дозволяє вважати, що комунікативна спрямованість реклами призначена для активного мовленнєвого співробітництва, інтеракції адресанта й адресата. Реалізація цих установ у рекламі втілюється в певних мовленнєвих стратегіях, використовуються лінгвокультурні коди, що реалізують всі відомі прагматичні функції рекламного дискурсу. Стратегії і коди базуються на психологічних і ментальних потребах адресата, враховують його масовість, і у такий спосіб проявляється когнітивний аспект реклами, що реалізується у використанні масових стереотипів в концептах рекламного дискурсу. Stilістичні засоби реклами слугують реалізації когнітивних і прагматичних властивостей, і таким чином, відіграють активну роль у дискурсотворенні реклами. Відбір стилістичних засобів для рекламних текстів зумовлений їх прагматичною спрямованістю.*

*В синергетичному аспекті досліджено параметр порядку, який є фактором самоорганізації тексту та дискурсу реклами і встановлює відповідність між цілями реклами, її інструментарієм та результатом.*

**Ключові слова:** дискурс реклами, концепт, фрейм, мовленнєва стратегія, код, синергетика, самоорганізація.

*Viktorïia Samarina. Synergetic approach to research of German advertising. This article deals with the study of German advertising text and discourse, because advertising is an integral part of modern culture. Linguo-stylistic, linguopragmatic, linguocognitive and synergetic aspects of this type of discourse in their unity are the systematic linguistic description of advertising phenomenon which plays a significant role in modern German world picture. The cognitive aspect of advertising is reflected in textual concepts and methods of knowledge presentation in texts. The textual concepts are presented in the form of table frame schemes. These schemes include concept attributes, attribute meanings, sources of knowledge on meanings and attached procedures.*

*The cognitive aspect of advertising is realized in its pragmatics, first of all, in author's speech strategies and manners of grounding of advertising assertions. In primary advertising, codes are used only with probability assertions, and in secondary advertising – with association-figurative, probable, empirical, presuppositional ones.*

*Stylistic embodiment of advertising is coordinated with cognitive and pragmatic aspects and plays text- and discourseorganizing role. Stylistic types of foregrounding and stylistic figures – figures of substitution, figures of combination are used in formation of linguo-cultural codes, of text concepts and in grounding of assertions in German advertising.*

*The main attention is paid to the descriptions and factors of the realization of advertising discourse. The arrangement which is a factor of self-organization of advertising text and discourse and which establishes the conformity between objectives of advertising, its tools and results has been investigated in the synergetic aspect.*

**Key words:** advertising discourse, concept, frame, attribute, attached procedure, speech strategy, code, types of foregrounding, stylistic figures, self-organization.

Об'єктом нашого дослідження є німецький рекламний текст і дискурс як відносно самостійне комунікативно-інформативне ціле, яке включає в себе як процес мовленнєвої діяльності, так і його результат. Увага до дослідження реклами характерна представникам різних наук, і це обумовлено нечіткістю ідентифікації власне «психологічного» і «лінгвістичного» в ній. Тому багато робіт виконано на стику різних дисциплін, але це не призводить автоматично до системності таких досліджень.

Методика лінгвістичних досліджень рекламного дискурсу виходить із загальних системних положень, що відображають зв'язок прагматики, когнітології і стилістичного



забезпечення даного типу дискурсу. Оскільки основною властивістю реклами є її комунікативна спрямованість, призначена для активного мовного співробітництва, інтеракції адресанта і адресата, в рекламі розроблено певні мовленнєві стратегії, вживаються лінгвокультурні коди, що реалізують всі відомі прагматичні функції рекламного дискурсу.

Стратегії та коди базуються на психологічних і ментальних потребах адресата, враховують його масовість, і таким чином проявляється когнітивний аспект реклами, виражений у використанні масових стереотипів у концепті будь-якого рекламного тексту.

Стилістичне наповнення рекламних текстів виходить не тільки із завдань «обслуговування» прагматики і когнітології реклами, але також з естетичних і текстотворчих завдань. Короткий рекламний текст покликаний створювати за допомогою своєї лексики, фразеології, композиції, ряду стилістичних прийомів зразок повідомлення, в якому поєднуються інформативність, привабливість обіцяного і увага до інтересів адресата. Така надмірність у порівнянні зі звичайним повідомленням, що інформує, становить суть рекламного дискурсу з лінгвістичної точки зору і є продуктом когнітивного, прагматичного і стилістичного інструментарію властивого рекламі [15, с. 40-43]

Концептуальний аналіз є одним з головних інструментів дослідження рекламного дискурсу. Методика дослідження вищезазначеного інструментарію вибудовується відповідно до загальної стратегії дослідження рекламного дискурсу; вивчення цілей реклами відноситься до когнітології; даний тип дискурсу побудований на концептах, що вбирають в себе ціннісні стереотипи, зразки масової поведінки передбачуваної аудиторії, спирається на колективне підсвідоме [15, с. 43-45].

За допомогою ряду когнітивних операцій створюється контекст і підтекст реклами, тому контекстний аналіз в когнітивному аспекті також є найважливішою складовою дослідження рекламного дискурсу. Такий аналіз є методикою дослідження семантики мовних одиниць, що представляють їх в єдності з оточенням, що дозволяє встановити значення досліджуваного елемента дискурсу.

Когнітивний аспект реклами втілюється в її прагматиці. Методи прагматичного аналізу дискурсу зосереджують увагу на мовних стратегіях комунікантів, кодах, що реалізують авторські інтенції, і типах висловлювань (мовленнєвих актах), характерних для цього дискурсу. Прагматичний аналіз вивчає також сукупність прагматичних функцій тексту і дискурсу реклами та спеціальні методи обґрунтування рекламних тверджень [15, с. 42].

Об'єктом дослідження є сучасна німецькомовна реклама як тип тексту та дискурсу. Предмет дослідження – синергетичні характеристики реклами.

Застосування синергетичного методу до дослідження мови, тексту і дискурсу на даному етапі реалізовано в роботах українських дослідників у таких аспектах: розробка основ синергетики для застосування в лінгвістиці і в цілому в філології [13]; синергетика стилю німецької, української та російської байки (діахронічний аспект) [3; 4; 7; 8; 9; 10; 16; 19]; синергетика і прагматистика дискурсу [7]; самоорганізація окремих типів дискурсу [6; 7; 16]; мова і синергетика [1; 5]; синергетика словотвору англійської мови [16, с. 62-87]; синергетика поезики (на матеріалі текстів української літератури) [17; 16, с. 154-179]; синергетика розвитку англійської мови [2; 16, с. 20-61]; самоорганізація мовних творів в когнітивному аспекті [16, с. 102-135]; самоорганізація концептивних систем [16, с. 135-154]; метаметафора в синергетичному аспекті [11, с. 110-114; 12]; рекламний дискурс в синергетичному аспекті [14; 15]; дискурс англійської мови в синергетичному аспекті [16, с. 236-245]; синергетика і прагматистика німецькомовної притчі [16, с. 245-252]; синергетичний аспект англійського агротехнічного дискурсу [16, с. 261-276]; синергетичні параметри передвиборчого англійського дискурсу [16, с. 276-283]; синергетика англійського афоризму [16, с. 315-319]; лінгвосинергетичний аспект дослідження принципу невизначеності [16, с. 294-315]; лінгвосинергетичні характеристики німецькомовної новели [16, с. 283-294]; синергетика контекстуальної синонімії (на матеріалі німецькомовних публіцистичних текстів) [16, с. 252-261]; синергетика фонетичної системи (на матеріалі текстів малих форм) [18].

Наведений перелік робіт з лінгвосинергетики свідчить про наявність в Україні потужної синергетичної школи в філології. Більшість названих робіт поєднано в першій українській колективній монографії з філологічної синергетики [16]. Вперше в цій монографії представлені як лінгвістичні, так і літературознавчі підходи [16, с. 180-203; 16, с. 204-228] до застосування і трактування синергетичних понять і інструментарію.

Текст виникає в дискурсивному середовищі, яке частково створюється автором дискурсу, і в значній мірі – традиційними вимогами до побудови певного типу дискурсу. При читанні тексту адресат відтворює свій варіант дискурсу, більш-менш відповідний задуму автора. Самоорганізація структури і смислу дискурсу і його похідної – тексту – відбувається як узгодження суперечливих, конкурентних вимог до тексту і дискурсу: цілей їх створення, вимог інформативності, виразності повідомлень (це зміст атрактора дискурсу) і обмежень на форму, стиль, обсяг повідомлень (це зміст репелера). Самоорганізація дискурсу, зокрема рекламного дискурсу, розуміється нами в тому сенсі, що їх автор є одночасно і творчим конструктором, і знаряддям атракторів та репелерів цього дискурсу, які виникли до автора і незалежно від нього [6, с. 29-35; 9, с. 29].

Творча роль автора з синергетичної точки зору полягає в знаходженні найбільш рухливих і незалежних параметрів дискурсу і тексту (так званих параметрів порядку) і в їх впливі на організацію дискурсу. Поряд із загальними законами самоорганізації кожен тип дискурсу має свою специфіку синергетичного процесу. Рекламний тип дискурсу і його тексти використовують елементи (само)організації інших типів дискурсу, наприклад, за рахунок явної та прихованої інтертекстуальності. Остання може бути вільно розміщена в тексті з волі автора і таким чином служити однією з його найбільш рухливих характеристик (параметром порядку [9, с. 31]).

В синергетичному аспекті реклама є дискурс, що самоорганізується. Дискурс виникає під впливом певних цілей і обмежень. Їх набір можна в деякому смислі ототожнити з інтенціями автора, нормами викладу, екстралінгвальними умовами та архетипами комунікантів. З точки зору синергетики всі цілі дискурсу є так званими атракторами, що притягують та спрямовують всі процеси організації та вибору мовних та мовленнєвих засобів дискурсу. Обмеження можна уявити собі як анти-атрактори (репелери), що відштовхують при виборі і організації все, що не укладається в норми. Самоорганізацію розуміємо в тому сенсі, що автор рекламного дискурсу є одночасно і творчим конструктором дискурсу, і «знаряддям» атракторів та репелерів, що виникли до нього і незалежно від нього [15, с. 45-48]. Факторами самоорганізації є:

- інтенції комунікантів, екстралінгвальні умови, пресупозиції, мовна картина світу, норми викладу та ін., що мають спільне найменування атракторів і репелерів;
- атрактори і репелери вказують вектор смислу і форму рекламного тексту, звужуючи тим самим простір вибору мовних і мовленнєвих засобів;
- дискурс реклами утворюється автором (а потім відновлюється читачем за рекламним текстом) в діалоговому режимі: «тяжіння» до атракторів за смислом та формою окремих фрагментів рекламного тексту здійснюється шляхом негативного зворотнього зв'язку. Суть останнього полягає в послідовному виборі мовних, мовленнєвих і композиційних засобів, що забезпечують заданий атракторами смисл і форму тексту й дискурсу;
- послідовність вибору й діалоговий режим створення (і відновлення) рекламного дискурсу стають можливими завдяки рухомості так званих параметрів порядку дискурсу.

В рекламному тексті і дискурсі параметром порядку є, перш за все, тема-рематичне членування тексту (забезпечує необхідну форму і ритм подачі інформації). Актуальне членування забезпечує також поляризацію тексту й підтексту в дискурсі. Встановлення теми висловлення та її продовження (рема) часто перебувають поза логікою і зв'язані лише асоціативно-образно, вірогідно або демагогічно. Забезпечення уявного логічного або каузального зв'язку бере на себе апелятивна функція реклами, і цим створюється підтекст, що відрізняється за смислом від експліцитних повідомлень в тексті.

## БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ейгер Г. В. Язык и синергетика / Г. В. Ейгер // Вестник Харьковского государственного университета. – 1992. – № 372. – С. 131–137.
2. Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка : монография / Т. И. Домброван. – Одесса : КП ОГТ, 2014. – 400 с.
3. Піхтовнікова Л. С. Синергія стилу байки: німецька віршована байка 13–20 ст. : монографія / Л. С. Піхтовнікова. – Х. : Бізнес Інформ, 1999. – 220 с.
4. Піхтовнікова Л. С. Еволюція німецької віршованої байки: жанрово-стилістичні аспекти : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови», 10.01.04 «Зарубіжна література» / Л. С. Піхтовнікова. – К., 2000. – 427 с.
5. Піхтовнікова Л. С. Тексты и методы: лингвостиллистическая характеристика и интерпретация немецкой притчи как типа текста и как жанра / Л. С. Піхтовнікова // Проблеми семантики, речення та тексту. – К., 2002. – Вип. 8. – С. 259–265.
6. Піхтовнікова Л. С. Стилістика і синергетика дискурсу / Л. С. Піхтовнікова // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: [кол. монографія] / [за заг. ред. І. С. Шевченко]. – Х. : Константа, 2005. – С. 29–35.
7. Піхтовнікова Л. С. Синергетический метод для исследования дискурса в прагматистическом аспекте / Л. С. Піхтовнікова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2009. – № 848. – С. 48–52.
8. Піхтовнікова Л. С. Дискурс байки у синергетичному аспекті (на матеріалі української, російської та німецької байки) / Л. С. Піхтовнікова // Незгасимий СЛОВОСВІТ: Збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Калашника. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 519–527.
9. Піхтовнікова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений / Л. С. Піхтовнікова. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 180 с.
10. Піхтовнікова Л. С. Самоорганізація дискурсу: синергетичні принципи і підходи до лінгвістичного аналізу / Л. С. Піхтовнікова // Сучасні фундаментальні теорії та інноваційні практики навчання іноземної мови у ВНЗ : колективна монографія / за ред. В. Г. Пасинок. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 218–231.
11. Піхтовнікова Л. С. Дискурс и метаметафора в синергетическом аспекте / Л. С. Піхтовнікова, С. Н. Коринь // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2011. – С. 110–114.
12. Піхтовнікова Л. С. Метафора и метаметафора в немецкоязычном художественном дискурсе: когнитивный и прагматистический аспекты : монография / Л. С. Піхтовнікова, С. Н. Коринь. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 200 с.
13. Піхтовнікова Л. С. Немецкоязычные публицистические тексты социально-критического направления: прагматистический и когнитивный аспекты : монография / Л. С. Піхтовнікова, О. Я. Мастерова, Е. П. Кабусь. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 164 с.
14. Піхтовнікова Л. С. Немецкоязычный рекламный дискурс: прагматистический и когнитивный аспекты : монография / Л. С. Піхтовнікова, В. В. Самарина. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 160 с.
15. Самарина В. В. Немецкоязычный рекламный дискурс: прагматический, когнитивный и лингвостиллистический аспекты : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / В. В. Самарина. – Х., 2010. – 210 с.
16. Синергетика в филологических исследованиях : монография / Т. И. Домброван, С. М. Еникеева, Л. С. Піхтовнікова и др. / под общ. ред. проф. Л. С. Піхтовніковой. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 340 с.
17. Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.
18. Тараненко Л. І. Просодичні засоби актуалізації фольклорних текстів малої форми (експериментально-фонетичне дослідження) : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04 / Л. І. Тараненко. – Х., 2016. – 661 с.
19. Pichtownikowa L. Synergie des Fabelstils: Die deutsche Versfabel vom 13–21 Jahrhundert / Ukrainische Beiträge zur Germanistik / L. Pichtownikowa. – Band 5. – Aachen : Shaker Verlag, 2008. – 322 S.

## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Вікторія Самаріна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри ділової іноземної мови та перекладу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут».

*Наукові інтереси:* лінгвопрагматика, вербалізація комунікативної стратегії, інтернет-жанри

УДК 811.133.1:070

## СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОМЕНТАР У СТАТТЯХ НА УКРАЇНСЬКУ ТЕМАТИКУ У ФРАНЦУЗЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

**Оксана СЕМИДА (м. Київ, Україна)**

*У статті розглядаються соціокультурні коментарі у французькому медійному дискурсі на українську тематику. За матеріалом сучасної французької преси досліджено види соціокультурних коментарів, їхні функції та роль у відтворенні української тематики для іншомовного адресата. Під соціокультурним коментарем розуміється невелика за розміром ретроспективна вставка у тексті*

статті, яка полегшує процес міжкультурного спілкування, забезпечуючи максимально повне розуміння тексту, описаних подій, роз'яснюючи екстралінгвістичну інформацію, подану у пресі. У ході дослідження особливостей вживання та функціонування соціокультурних коментарів було визначено, що вони виконують оцінну, прагматичну, пояснювальну, конкретизуючу та дескриптивну функції. Метою вживання соціокультурних коментарів у статтях є намір ознайомити іноземного адресата з українськими подіями, розкрити їхні обставини, причини та наслідки, а також з культурологічною та історичною ситуацією. Уживання таких коментарів є засобом формування оцінки подій у читачів, засобом маніпулятивного впливу на вербально-семантичному та когнітивному рівнях тексту. У ході дослідження виділено такі види коментарів — історичні, біографічні, порівняльні.

**Ключові слова.** Медійний дискурс, соціокультурний коментар, прагматичний вплив, екстралінгвістична інформація, оцінка, ретроспекція, види коментарів, адресат.

*Оксана Семида Социокультурный комментарий в статьях на украинскую тематику в французском медийном дискурсе.* В статье рассматриваются социокультурные комментарии во французском медийном дискурсе на украинскую тематику. При помощи материалов современной французской прессы исследовано виды социокультурных комментариев, их функции и роль в отображении украинской тематики для иноязычного адресата. Под социокультурным комментарием понимается небольшой ретроспективный отрезок текста статьи, который облегчает процесс межкультурной коммуникации, обеспечивает максимальное понимание текста, описанных в нем событий, объясняет экстралингвистическую информацию в тексте статьи. В ходе исследования особенностей и функционирования социокультурных комментариев были выявлены следующие функции — оценочная, прагматическая, пояснительная, конкретизирующая и дескриптивная. Целью употребления социокультурных комментариев в статьях является намерение ознакомить иностранного адресата с украинскими событиями, раскрыть их обстоятельства, причины и следствия, ознакомить его с культурологической информацией и исторической ситуацией. Употребление социокультурных комментариев является средством формирования оценки событий у читателей, средством манипулятивного влияния на вербально-семантическом и когнитивном уровнях текста. В ходе исследования выделено следующие виды комментариев — исторические, биографические, сравнительные.

**Ключевые слова.** Медийный дискурс, социокультурный комментарий, прагматическое влияние, экстралингвистическая ситуация, оценка, виды комментариев, адресат.

*Oksana Semyda. Sociocultural commentary in the articles on the Ukrainian events in the French media discourse.* The given article deals with the sociocultural commentaries in the French media discourse on the Ukrainian events. Articles from the recent French newspapers served as the material for this research. The aim of the scientific research is to define and characterize sociocultural commentaries as a structural part of a newspaper article, to analyse ways of depicting and presenting extralinguistic facts and situation to the foreign addressee. The types of sociocultural commentaries, their functions and purpose in depicting the Ukrainian events have been investigated. In this research a sociocultural commentary is a small retrospective part of the newspaper article which is aimed to facilitate intercultural communication, to provide a foreign addressee for deep understanding of the context and background information. In the course of research the following functions of the sociocultural commentaries have been discovered - evaluative, pragmatic, declarative, specifying and descriptive. The purpose of such sociocultural commentaries in the newspaper articles is to get foreign readers familiar with the events in Ukraine, to enlighten circumstances and consequences of such events, to reveal cultural information and historical situation. The sociocultural commentaries are also the means of evaluation and manipulation of the readers' minds and attitude which are presented on the semantic and cognitive text levels. The types of such commentaries are historical (bring back to some historical facts for better understanding the events described in the article), biographical (such commentaries are mostly connected to the statesmen and Ukrainian presidents, describe their characters, appearance and deeds, biographical facts), comparative (give historical, factual or evaluative comparison of the situation).

**Key terms.** Media discourse, sociocultural commentary, pragmatic influence, extralinguistic situation, evaluation, types of commentaries, addressee.

Протягом останніх десятиріч ми є свідками становлення і розвитку нової незалежної держави на світовій карті – України. Цей процес неможливий без налагодження економічних, культурних зв'язків з іншими країнами, тому велике значення має те, який образ нашої держави постає у свідомості громадян інших країн. Ставлення до України, сприйняття її образу формується головним чином у ЗМІ: саме на сторінках іноземних газет і журналів та у телерадіоефірі створюються стереотипи сприйняття незалежної України за кордоном. ЗМІ репрезентують події та соціокультурні явища, формують оцінку та ставлення до них, здійснюють вплив на масову свідомість.

Різними аспектами дослідження ЗМІ, зокрема медійного дискурсу, займалися такі науковці — Т. ван Дейк, Ж.-К. Бертран, Ф. Бретон, М.Н. Володіна, В.З. Дем'янков, О.О. Леонтьєв, Г.Г. Почепцов, Г.Ю. Шевченко, К.С. Серажим та інші вчені. У центрі їхніх наукових інтересів опинилися мова ЗМІ, жанри, стилі, вербальні та невербальні засоби висвітлення події, формування оцінних характеристик та визначення і дослідження домінантних тематичних концептів у ЗМІ.

Статті на українську тематику у французькому медійному дискурсі є багатим матеріалом для дослідження, оскільки вони є засобом міжкультурної комунікації, носієм інформації про українську культуру та події в нашій країні та багатим джерелом екстралінгвістичної інформації. У таких статтях важливе місце посідає вживання соціокультурного коментаря. Метою наукового дослідження є охарактеризувати соціокультурний коментар як структурний компонент статті. Для реалізації мети було поставлено такі завдання: розглянути особливості функціонування соціокультурних коментарів, визначити їх прагматичні характеристики та види. Об'єктом дослідження стали статті на українську тематику з сучасної французької преси, предметом дослідження є соціокультурні коментарі у цих статтях. Актуальність статті зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення медійних текстів, на дослідження мовних засобів передання інформації, реалізації оцінних настанов тощо. Виокремлення та вивчення соціокультурних коментарів у пресі є внеском у дослідження мови ЗМІ та прийомів подання незнайомої екстралінгвістичної інформації для іноземного читача. Соціокультурний коментар є одним із засобів ознайомлення з невідомою лінгвокраїнознавчою інформацією, засобом створення оцінки події та маніпулювання свідомістю.

Для дослідження практичного матеріалу з видань французької преси використано функціональний підхід до аналізу мовних одиниць, методи семантичного та контекстного аналізу, метод кількісного аналізу, метод дискурс-аналізу.

Статті на українську тематику у французькій пресі призначені французькому адресату, якого необхідно ознайомити з важливими попередніми подіями та краєзнавчими деталями, оскільки це те, що допомагає вірно зрозуміти зміст написаного, сформулювати ставлення до подій. Подаючи матеріал, адресант орієнтується на адресата, його інтереси, фонові знання, психологічні та соціологічні характеристики. Тому автор включає у статті соціокультурні коментарі, які несуть прагматичне, національно-культурне навантаження та складають інтерес у якості самостійної одиниці дослідження у межах прагматичної лінгвістики та міжкультурної комунікації.

У дослідженні під соціокультурним коментарем розуміється невелика за розміром ретроспективна вставка у тексті статті, яка полегшує процес міжкультурного спілкування, забезпечуючи максимально повне розуміння тексту, описаних подій, роз'яснюючи екстралінгвістичну інформацію, подану у пресі. Соціокультурний коментар належить до категорії текстової ретроспекції, є перепочинком у бігові лінійного розгортання тексту, відводить від сюжету завдяки перестановці часових планів, сприяє розумінню структурно-прагматичної побудови газетних текстів [2, 3]. Такі відступи від основного опису подій відсилають читача до попередньої фактичної інформації та передісторії подій, тобто відбувається перестановка часових планів розповіді. Коментар є допоміжним текстом, який полегшує процес міжкультурного спілкування, забезпечує повне розуміння тексту, залагоджує конфлікт культур і переводить його у діалог [6]. Особливість тексту коментаря полягає в його здатності встановлювати контакт між людьми та бути повноцінним учасником спілкування автора й аудиторії. Коментар – не лише носій певної інформації, а й учасник діалогу, умова та відбиття комунікативної взаємодії адресанта й адресата. Коментар має релятивну природу, взаємодіючи з іншими елементами комунікативного процесу: з автором, з аудиторією, з контекстом, з іншими текстами [4].

Соціокультурний коментар у статтях є невеличкими ретроспективними вставками, які з одного боку, відводять від сюжету, який розгортається, а з іншого боку допомагають іншомовному читачеві краще зрозуміти всі перипетії сюжету [1]. Мета такого коментаря — це інтерпретація та пояснення подій, явищ суспільного життя, описаних у статті, а також підсилення впливу усієї статті на адресата, допомога у формуванні вірної оцінки події. Іноземному журналісту, який пише для іншомовного читача про Україну, часто доводиться робити такі пояснення, вживати соціокультурні коментарі, які можуть здатися банальними носіями мови та культури. Проте саме їх вживання допомагає краще зрозуміти та вірно оцінити події.

Соціокультурні коментарі можна виділити у окремий структурний компонент статті разом з такими структурними компонентами як рубрика, заголовок, підзаголовок, лід та заключна частина. Також соціокультурні коментарі можуть вживатися у складі цих структурних компонентів статей, у ліді, основній частині, часто вживаються біля імені політичного діяча у вигляді коротеньких ремарок, які часто зустрічаються біля імен політичних діячів. Нова інформація про них подається у вигляді короткого коментаря, відступу від теми, що за синтаксичною структурою є частиною складного речення, дієприкметниковим зворотом тощо (*Petro Porochenko, le roi du chocolat; Mikheil Saakashvili, son ancien ami devenu un opposant farouche*). Така ремарка є ненав'язливою і легко сприймається. Коментарі можуть бути різні за розміром — виражатися зворотом, підрядним реченням або бути окремим абзацом статті, або розміщуватися під підзаголовком [5].

Дослідивши особливості вживання та функціонування соціокультурних коментарів, можна виділили такі їхні функції у статтях на українську тематику:

оцінна - формування оцінки подій у адресата;

прагматична - здійснення впливу на адресата;

пояснювальна - подання нової, невідомої на думку автора соціокультурної інформації, роз'яснення історичних причин події, історичний екскурс в минуле;

конкретизуюча - подання додаткової інформації про вже відомі події чи факти, виділення певного факту чи наголошення на певній події, проведення аналогії з метою виразнішої характеристики сучасної ситуації;

дескриптивна - подання додаткової інформації про учасників подій, героїв статті, політичних діячів, біографічних деталей.

У ході дослідження було виділено історичні, біографічні, порівняльні та географічні коментарі.

**Історичні:** *en 1954, ... Nikita Khrouchtchev, qui dirigeait alors l'URSS, fit cadeau de la Crimée à l'Ukraine (LeMonde, 2016);*

У цьому коментарі іноземному читачеві глибше розкриваються витoki кримської проблеми, наводиться історичний факт про те, що Крим був подарований Україні М. Хрущовим. Слід також зазначити, що важко виокремити чистий вид коментаря, в основному вони є комплексними. Так, тут вживається і біографічний коментар біля імені М. Хрущова (*qui dirigeait alors l'URSS*).

*L'origine du conflit calendaire remonte, quant à elle, à la période communiste. En 1923 ... l'Église russe avait refusé de suivre la recommandation du Concile orthodoxe mondial fixant au 25 décembre, plutôt qu'au 7 janvier (calendrier julien), la fête de la naissance du Christ (LeFigaro, 2017).*

У наведеному історичному коментарі пояснюється коли і чому в Україні Різдво святкується 7 січня, на відміну від інших країн.

У **порівняльних** коментарях подається характеристика однієї і тієї події різними учасниками, опис одного й того ж місця подій у різний час. Шляхом такого порівняння читача підводять до формування оцінки події, оскільки зіставлення різних часових планів дозволяє оцінити результат у часі. Так, у статті з видання *Nouvel Observateur*, яка має назву *Le gouvernement ukrainien limogé (Український уряд у відставці)* наводиться інтерв'ю з мешканкою Києва, пересічною українкою Марією Онишук, у якому говориться, що минулої осені вона приймала участь у подіях на Майдані Незалежності, вірила в краще майбутнє. А дев'ять місяців по тому вона знову вийшла на Майдан для того, щоб висловити своє розчарування та невдоволення діями Президента. Такий коментар у статті подається під окремим підзаголовком *Un conte de fées (Казка)*.

*Maria Onichtchouk était de ces dizaines de milliers de manifestants qui convergeaient tous les jours vers le centre de Kiev, l'automne dernier... Neuf mois plus tard, cette grand-mère de 60 ans est de retour place de l'Indépendance ... pour dire tout le mal qu'elle pense de celui qu'elle a contribué à élire à la présidence.*

У коментарях порівняльного характеру дуже часто наводяться числові дані, як от кількість прибічників католицької та православної церков в Україні, або кількість голосів, які

набрали на виборах кандидати, чи порівняння сум, за які було продано українське підприємство за часів різних президентів. Подання такої числової інформації також є одним із засобів формування оцінки події у іноземного читача.

*Aujourd'hui, près de 11.000 communautés catholiques et protestantes ukrainiennes célèbrent Noël en vertu de notre propre calendrier grégorien (25 décembre), contre les 23.000 communautés orthodoxes obéissant au calendrier julien imposé par Moscou (LeFigaro, 2017).*

*Or, dans le même temps, le gouvernement a revu à la baisse ses projections de croissance, ramenée à 6%, contre 12% l'an dernier.*

У соціокультурних коментарях **біографічного** характеру описується життя пересічних українців, розповідається про труднощі та перешкоди, які їм доводиться долати, щоб заробити собі на життя.

Наприклад, *...femme, qui vend des babioles à la sauvette, écrase une larme en parlant de sa "vie de chien"...* — описується сирій буденний важкий день пересічної українки, яка змушено “тихенько” продавати різні дрібнички, щоб заробити на життя. Наводячи життєві історії окремих сімей автор розкриває буденні проблеми кожної української сім'ї: *Au début des années 1990, lors de l'indépendance de l'Ukraine, ils perdent toutes leurs économies dans la crise bancaire. "Depuis, je ne fais plus confiance aux banques et je garde mon argent chez moi".* Велику увагу у французькій пресі приділяється трагедіям сімей, у яких батьки змушені їхати на заробітки закордон, а діти ростуть та живуть власним життям без них, закохуються: *"Pendant que je travaillais en Pologne, elle (fille Maria) est tombée amoureuse."* Більше того, українські заробітчани впевнені що їхнім дітям теж доведеться шукати роботу закордоном: *Luba aimerait que ses filles aient un avenir plus prospère que le sien. "Chez nous, on ne trouve que des boulots mal payés, c'est pour ça qu'elles doivent s'habituer à l'idée de devoir aller travailler à l'étranger plus tard."*

Часто у статтях вживаються **географічні** коментарі, у яких вживаються пейзажні описи мальовничих куточків природи нашої держави або подається опис географічного розміщення України: *un petit village de l'est de l'Ukraine, à quelques dizaines de kilomètres de la Russie... A cet endroit passait la frontière entre la Pologne et la Russie.*

*"Où est l'Ukraine? Là, il y a les Polonais, là les Russes, alors où est l'Ukraine?" A cet endroit passait en fait la frontière naturelle qui sépare l'Europe de, dirais-je, la seconde partie de l'Eurasie" (LeMonde, 2006).*

Чимало соціокультурних коментарів у франкомовних статтях пов'язані з особою Президента, екс-президента та політичних діячів. Це в основному біографічні коментарі, які подають додаткову інформацію про особу та містять оцінку її вчинків та формують ставлення до неї. Так, дуже часто імя екс-президента Л. Кучми пов'язується з гучними політичними скандалами: *Léonid Koutchma, le président sortant dont les dix ans ont pouvoir ont été marqués par une série de scandales...*

Коли розповідається про В. Ющенко, то постійно нагадується, що він прийшов до влади унаслідок Помаранчевої революції: *... a déclaré Iouchtchenko, qui a été porté au pouvoir en décembre par une "révolution orange" qui avait renversé la vieille garde ukrainienne.* Також знаковим став його курс на боротьбу з корупцією: *Viktor Iouchtchenko, porté au pouvoir en partie par son engagement à éradiquer ce fléau qui gangrenait l'administration de son prédécesseur...*

Пишучи про особу екс-президента В. Януковича, французька преса завжди згадує про його кримінальне минуле: *Viktor Yanoukovitch, criminel de droit commun deux fois condamné mais favori de Moscou - adoubé à la fois par Vladimir Poutine...*

Ім'я Президента П. Порошенка згадується разом з інформацією про його бізнес: *M. Porochenko était en effet, avant son élection, à la tête d'un empire commercial considérable, principalement composé d'une florissante entreprise de confiserie, Roshen, d'une compagnie d'assurances et d'une banque, l'International Investment Bank (LeMonde, 2017).*

Надзвичайно цікавим є образ жінки-політика Ю. Тимошенко, яка для французів стала втіленням української жіночості, тому у статтях подається багато інформації про її зовнішність, одяг, сім'ю, та минуле: *... contre Ioulia Timochenko, l'égérie de la Révolution*

*orange, nommée lundi à la tête du gouvernement ukrainien, poursuivie pour avoir versé, en 1995, des pots-de-vin à des responsables du ministère russe de la Défense, alors qu'elle dirigeait la société d'électricité ukrainienne (Libération, 2005).* Цей відступ різнобічно розкриває образ політика, подаючи деякі біографічні факти. У ньому вжито дві антонімічних ремарки: одна характеризує жінку-політика як палку прихильницю “помаранчевої” революції (*l'égérie de la Révolution orange*), а інша говорить про існування звинувачення у спробі дати хабара (*poursuivie pour avoir versé, en 1995, des pots-de-vin*).

Слід зазначити, що усі коментарі спрямовані сформування певного ставлення до подій та їх оцінки. Засобами створення оцінки є метафори, вживання експресивно-оцінної лексики, навіть наведення числових даних є засобом створення оцінки описуваної події, завдяки створенню контрасту. Французька преса не просто знайомить свого адресата з українськими подіями, а намагається розкрити їхні обставини, причини та наслідки, ознайомити читача з культурологічною та історичною ситуацією, формує її оцінку. Соціокультурні коментарі роблять статтю яскравішою, цікавішою, збагачують інформацією, що допомагає зрозуміти сучасність з її гостро актуальними проблемами як для української спільноти, так і для іноземного читача.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алганаева Н. А. Языковые особенности комментария как особого типа текста / Н. А. Алганаева // Прагматика и стилистика. – 1985. – № 245. – С. 138–148.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
3. Камбурова Д. Прагматический аспект формирования категории ретроспекции / Д. Камбурова // Прагматика и стилистика. – 1985. – № 245. – С. 57–68.
4. Максимчук О. Л. Прагматична специфіка мовленнєвого жанру “коментар” у сучасній німецькомовній газетній публіцистиці / О. Л. Максимчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2016. – № 22. – С. 111–113.
5. Семида О. В. Структурно-прагматичні особливості статей на українську тематику / О. В. Семида // Наукові записки. Сер.: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград. – 2012. – № 105(2). – С. 136 — 140.
6. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 352 с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Оксана Семида** — кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови технічного спрямування № 1 Національного технічного університету “Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського”.

*Наукові інтереси:* прагматика, когнітивна лінгвістика, медійний дискурс.

**УДК 802.0-56 (075.8)**

## ЕВРИСТИЧНИЙ РЕСПОНСИВ ЯК ЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ

**Ірина СУЇМА (Дніпро, Україна)**

*Стаття присвячена вивченню структурних, лексичних та семантичних особливостей евристичних респонсивних речень в сучасній англійській мові, що представляють собою вербальну реакцію на питання, імператив, повідомлення та включають в себе пряму, повну відповідь на питання і т.п., а також розглядаються як підтип змістовних респонсивів. Змістовний респонсив є значущою лінгвістичною фігурою, оскільки реакція учасника діалогу на питання наповнена конкретним лінгвістичним змістом і залежить від ступеня його володіння предметом розмови. Особливу увагу приділено функціональним особливостям досліджуваних респонсивів. Зроблено спробу створити типологію евристичних респонсивних речень.*

*У запропонованій статті увага приділяється опису двох основних типів евристичних респонсивних речень, представлених: повним респонсивом, тобто прямою відповіддю, що не вимагає уточнень і доповнень, і неповним (скороченим), з якоюсь опущеною, але суттєвою для запитувача інформацією. Сфера функціонування змістовного респонсиву істотно ширша ніж у респонсиву формального, оскільки лексика змістовного респонсиву, що носить зокрема евристичний характер, може виходити за рамки лексики питання, а тому і співвідноситься з цілим рядом найрізноманітніших комунікативних ситуацій, пов'язаних з тими чи тими діалогічними єдностями, в системі яких можуть функціонувати як розширені, так і дуже конкретні судження, що супроводжуються різного роду оцінками, роз'ясненнями, вимогами, порадами і т.п., тобто всім тим, що в кінцевому підсумку і становить відповідь на спеціальне питання.*



**Ключові слова:** респонсив, евристичні респонсивне речення, інтенція, питальне речення, змістовний респонсив.

**Ирина Суима. Эвристический респонсив как лингвистическое явление.** Статья посвящена изучению структурных, лексических и семантических особенностей функционирования эвристических респонсивных предложений в современном английском языке, являющихся вербальной реакцией на вопрос, императив, сообщение и представленных в виде прямого, полного ответа на вопрос и т.п., а также рассматриваемых как подтип содержательных респонсивов. Содержательный респонсив является значимой лингвистической фигурой, поскольку реакция отвечающего наполнена конкретным лингвистическим содержанием и зависит от степени владения отвечающим и спрашивающим предметом разговора. Особое внимание уделено функциональным особенностям изучаемых респонсивов. Предпринята попытка создать типологию эвристических респонсивных предложений.

В предлагаемой статье внимание уделяется описанию двух основных типов эвристических респонсивных предложений, представленных: полным, т.е. прямым ответом, не требующим уточнений и дополнений, и неполным (редуцированным), с какой-то опущенной, но существенной для спрашивающего информацией. Сфера функционирования содержательного респонсива существенно шире, чем респонсива формального, так как содержательный респонсиву, носящий в частности эвристический характер, может выходить за рамки лексики вопроса, а потому и соотносится с целым рядом самих коммуникативных ситуаций, связанных с теми или иными диалогическими единствами, в системе которых могут функционировать как расширенные, так и очень конкретные суждения, сопровождающиеся различного рода оценкам, разъяснениями, требованиями, советами и т.п., то есть всем тем, что в конечном итоге и составляет ответ на специальный вопрос.

**Ключевые слова:** респонсив, эвристические респонсивные предложения, интенция, вопросительное предложение, содержательный респонсив.

**Irina Suima. Heuristic Responsive as Linguistic Phenomenon.** The article deals with the study of the structural, lexical and semantic peculiarities of heuristic responsive sentences in the modern English language, representing a verbal response to questions, imperative constructions, messages and including direct and full answer to the question, etc., and such sentences are considered as content subtype of the meaningful responsive sentences. These responsives are significant linguistic figures because the reaction of the answerer in the dialogue has specific linguistic meaning, depending on the degree of speakers' awareness about the topic of the conversation. Particular attention is given to characteristics of functioning of the studied responsives. An attempt is made to create a typology of the heuristic responsive sentences.

The proposed article focuses on the description of the two main types of heuristic responsive sentences: full responsive, that is a direct response that does not require refinements and additions, and incomplete (reduced) one, with some omitted, but essential to the questioner information. Full responsive is, relatively speaking, optimal communicative situation in which the questioner receives all necessary information, the answer is connected with the questions. The sphere of the functioning of a content responsive is substantially broader than the formal answer, since the lexicon of meaningful responsive sentence, bearing in particular the heuristic nature, may go beyond the scope of the vocabulary, and therefore relates to a variety of different communication situations associated with some dialogical unities, in the system of which both expanded and very specific judgments can function, accompanied by various kinds of assessments, explanations, requirements, advice, etc., that is, to all that in the final conclusion is an answer to a special question, which in turn can be formulated in a variety of ways depending on what information is asked about.

**Keywords:** responsive, heuristic responsive sentence, intention, interrogative sentences, meaningful responsive.

Респонсивне речення – це мовленнєва реакція, яка в певному ступені відповідає цільовій установці того, хто генерує ініціюючу репліку. До питання про респонсив зверталися низка вчених [1;2;3;4;5;6;7;8;9;10], але в опрацьованих нами роботах не було запропоновано детальної типології та опису різних видів цих лінгвістичних одиниць на матеріалі англійської мови. Тема цієї статті – проаналізувати та описати один із найбільш поширених типів респонсивних речень – евристичний респонсив – явище складне і лінгвістично значуще. Суть такого респонсиву в тому, що у відповіді використовується, головним чином, не тільки лексика питання, а слова, знайдені, як було зазначено вище, тим, хто відповідає, слова, що дають більш адекватне та повне уявлення про відповідну комунікативну ситуацію та її прагматику.

Евристичне респонсивне речення підрозділяється на два типи: повний респонсив, що являє собою пряму відповідь на все або якийсь фрагмент питання, яка не вимагає уточнень та доповнень, та неповний (редукований) респонсив, з якоюсь пропущеною, але суттєвою для того, хто запитує, інформацією. Повний респонсив це, умовно кажучи, оптимальна комунікативна ситуація, в якій той, хто запитує, отримує всю необхідну йому інформацію, яка співвідноситься із заданим питанням.

Приклади повного евристичного респонсиву:

- *What are you doing here? – I want to go shopping.*
- *What is your order, sir? – I want stake.*

– *How far is the hotel? – It's about thirty minutes if the traffic's OK.*  
 – *Where are you from in the United States, Mark? – The West Coast. San Francisco.*  
 – *What do you think about our new director? – He is a very kind person and, as far as I know, he is a professional.*  
 – *Bother the Fabian Society! Is the 28th gone too? – City dinner. You're invited to dine with the Founder's Company.*  
 – *Please will you tell me what belongs to me and what doesn't? – You may take the whole damned houseful if you like. Except the jewels. They're hired. Will that satisfy you? [He turns on his heel and is about to go in extreme dudgeon].*  
 – *Do you know any of her people? – Only her father: the fellow we told you about.*  
 – *We didn't treat her brutally. We hardly said a word to her; and we parted on particularly good terms. Higgins did you bully her after I went to bed? – Just the other way about. She threw my slippers in my face.*  
 – *Be quiet, Henry. Colonel Pickering: don't you realize that when Eliza walked into Wimpole Street, something walked in with her? – A problem.*  
 – *Will you drop me altogether now that the experiment is over, Colonel Pickering? – Oh don't. You mustn't think of it as an experiment. It shocks me, somehow.*  
 – *Have you a grandfather? – Only one.*  
 – *Do you think she'll like me? – I've no doubt you'll make yourself popular, as usual.*  
 – *Was it on the brass plate? – There was no brass plate. It was a shop window: red, you know, with black lettering.*  
 – *Do you remember me? Schutzmacher. University College school and Belsize Avenue. Loony Schutzmacher, you know. – What! Loony! [He shakes hands cordially]. Why, man, I thought you were dead long ago. Sit down. [Schutzmacher sits on the couch: Ridgeon on the chair between it and the window].*

Повні евристичні респонсивні речення мають формально не маркований і не регламентований лексичний матеріал, вербальне та структурне наповнення такого роду конструкцій може співвідноситися з питанням, але тут немає ніяких обмежень на використання тих чи тих лексичних одиниць:

– *Don't you care what you fight for? – Not at all — so long as I'm well treated. When I'm in a rut I come to see the Divers, because then I know that in a few weeks I'll want to go to war.*  
 – *What is it? Can I help you? – Nobody can help me. I knew it. I have only myself to blame. It's always the same.*  
 – *Oh, sir, is there any sign of rain stopping? – I'm afraid not. It started worse than ever about two minutes ago.*  
 – *Has she an interesting accent? – Oh, something dreadful, sir, really...*

Неповний респонсив є в принципі цілком прийнятною відповіддю, однак, в ньому щось пропущено або завуальовано, як правило, через ті чи ті причини, пов'язані, зокрема, з економією часу комунікації або очевидністю, тривіальністю, високим ступенем вірогідності вербально не зазначених компонентів або малою їх змістовною значущістю.

Приклади неповного респонсиву:

*Are there tickets to London? – 15 euro.*

Те, що квитки є – очквидно.

*What is the score of the match? – Liverpool won.*

Той, хто відповідає, знає, що його співбесідника цікавить не стільки рахунок матчу, скільки те, хто є переможцем.

*What is the matter? – We must come back*

Опущено *The matter is...*

*Have you done a homework? – I don't want you to have it copied off.*

Очевидно, що той, хто запитує, задає питання не з метою дізнатися, виконане завдання чи ні, а цікавиться, щоб попросити переписати у свого співбесідника те, що написав він.

*How can I help you? – I have problems with my air conditioner.*

Опущено *You can help me with my air conditioner.*

– *Do you know where I come from? – Hoxton.*

– *I suppose you haven't been here long? – Six weeks. Is there anything else you would like to know?*

В респонсиві не зазначено довго чи ні, але точно вказано кількість тижнів.

– *Is there anything else you would like to know? – Any family?*

Опущено *Yes, I want to know about...*

– *So sorry. You'll tell us, won't you, Mr. Valentine? – He doesn't want his rent at all. He's broken his tooth on a Brazil nut; and he wants me to look at it and to lunch with him afterwards.*

Фактично дає відповідь на запитання, без попереднього «скажу або не скажу».

– *Have I any lecture on for next Monday? – Tower Hamlets Radical Club.*

В респонсиві є інформація, потрібна тому, хто запитує, без попереднього «*You have lecture on...*»

– *Well, Thursday then?*

– *English Land Restoration League.*

Пропускається фраза про те, що четвер також зайнятий, але одразу ж надано інформацію про те, що на цей день заплановано.

Евристичний респонсив побудований на новій лексиці, що не міститься в питанні (в основному того ж, що і в питанні, семантичного поля). Евристичний респонсив може бути представлений як однією фразою:

– *What is his trade, Eliza? – Talking money out of other people's pockets into his own.*

Так і доволі об'ємним складним синтаксичним цілим:

– *How did you know the girl was here if you didnt send her? – It was like this, Governor. The girl took a boy in the taxi to give him a jaunt. Son of her landlady, he is. He hung about on the chance of her giving him another ride home. Well, she sent him back for her luggage when she heard you was willing for her to stop here. I met the boy at the corner of Long Acre and Endell Street.*

Респонсивне речення може бути відповіддю на питання, незрозуміле без певного коментаря, пояснення, що йому передуює:

– *And the guarantee proved sound nine times out of ten, eh? – Oh, much oftener than that. You see, most people get well all right if they are careful and you give them a little sensible advice.*

– *And mine do when my inoculation catches them in the negative phase, as you call it. Eh? – Precisely. To inject a vaccine into a patient without first testing his opsonin is as near murder as a respectable practitioner can get. If I wanted to kill s man I should kill him that way.*

– *I want my daughter: thats what I want. See? – Take her away. Do you suppose I'm going to keep your daughter for you?*

*We said nothing except that we were tired and wanted to go to bed. Did we, Pick? – That was all.*

– *It's the most absorbing experiment I ever tackled. She regularly fills our lives up. Doesn't she, Pick? – We're always talking Eliza.*

– *Praddy: won't she see me, don't you think?*

– *My dear Kitty: don't distress yourself. Why should she not?*

Питання як основа для прийняття рішення

– *Where have you been these thirty years? – In general practice, until a few months ago. I've retired.*

– *I wish you rich g.p.'s would teach me how to make some. Whats the secret of it? – Well, the secret was just two words.*

Відповідь наявна, але без конкретики

–Oh, bother your pamphlets. Whats the practice of it? [Looking at the pamphlet] Opsonin? What the devil is opsonin? – Opsonin is what you butter the disease germs with to make your white blood corpuscles eat them.

– Thats not new. Ive heard this notion that the white corpuscles--what is it that whats his name?--Metchnikoff—calls them? – Phagocytes.

–What is it? – Blood-poisoning.

– Were is he? – I thought he was following me. He's stayed down to talk to that lady.

– And how do you tell one from the other? – Well, obviously, if the bacillus is the genuine Loeffler, you have diphtheria; and if it's the pseudobacillus, youre quite well. Nothing simpler.

– It's the first time Ive had that honor. In my poor little practice there are no chances of meeting you great men. How does it feel?

– Foolish at first. Dont take any notice of it.

– By the way, who's your patient?

– Downstairs. Charming woman. Tuberculous husband.

– What is it? – Theres a patient coming up. If she hasnt gone in five minutes, come in with an urgent call from the hospital for me. You understand: she's to have a strong hint to go.

В наведених вище прикладах бачимо повний евристичний респонсив, в якому дається необхідна тому, хто запитує, інформація. Відповідь є змістовною та не потребує уточнень та доповнень.

– What did you think of Louis? Or am I wrong to ask?

– Wrong! Why, we are all charmed with him.

Є відповідь на обидва задані питання.

–Wheres Mr Dubedat? – Gone.

Відповідь є, але не досить конкретна.

– Do you see anything wrong with Dubedat, B. B.?–Oh, a charming young fellow. Besides, after all, what could be wrong with him? Look at him. What could be wrong with him?

– What could be wrong with him? – There are two things that can be wrong with any man. One of them is a cheque. The other is a woman. Until you know that a man's sound on these two points, you know nothing about him.

But--but--but--when was this, may I ask? – When I joined you that time down by the river.

– And what did he say to that? – Oh, he began trying to persuade me that he was one of the chosen people--that his artistic faculty shewed it, and that his name was as foreign as my own...

– Then why dont you behave as Dubedat does?

– Thats the experimental test. You see theres a complication we havnt mentioned.

– Why did you give Louis up?

– I explained to you. I cannot take another case.

Відповідь повна, іноді включає в себе роздуми того, хто реагує.

Евристичні респонсивні речення можуть бути суміщені з тавтологічними, і у відповіді може бути як вже використана лексика, так і нова, введена тим, хто відповідає, з будь-якою цільовою установкою:

– Do you mean that he drank? – Drank! My word! Something chronic

Тавтологічний і евристичний респонсиви

–Well? Is Eliza presentable...? – You silly boy, of course shes not presentable. Shes a triumph of your art and of her dressmaker's.

– I can't understand you, Miss Garnett. What am I to talk about? – Talk about indifferent things, talk about the weather.

Досить часто в одній і тій же діалогічній єдності мають місце різні типи респонсивів, як, наприклад, тавтологічні та евристичні респонсивні речення:

– Do you mean that he **drank**?

–**Drank!** My word! Something chronic.

*Тавтологічний та евристичний, модифікований з доповненням*

– *I have an idea. Mr. McComas: this communication should be made, should it not, by a man of infinite **tact**?*

– *It will require **tact**.*

*Антецедент з тавтологією*

– *What do you **object** to in the present circumstances of the children? – I **object** to the way they have been brought up.*

Повний евристичний та тавтологічний респонсиви

– *Then why did you **come back**? – I **came back** because I am penniless.*

Повний евристичний та тавтологічний респонсиви

Сфера функціонування змістовного респонсиву істотно ширша ніж у респонсиву формального, оскільки лексика змістовного респонсиву, що носить зокрема евристичний характер, може виходити за рамки лексики питання, а тому і співвідноситься з цілим рядом найрізноманітніших комунікативних ситуацій, пов'язаних з тими чи тими діалогічними єдностями, в системі яких можуть функціонувати як розширені, так і дуже конкретні судження, що супроводжуються різного роду оцінками, роз'ясненнями, вимогами, порадами і т.п., тобто всім тим, що в кінцевому підсумку і становить відповідь на спеціальне питання, яке в свою чергу може бути сформульоване найрізноманітнішим чином в залежності від того, яку інформацію бажає отримати той, хто запитує.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белова Н. С. Типы ответных реплик в составе диалогического единства с отрицательным вопросом: дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05 «Романские языки» / Н. С. Белова. – Москва, 2010. – 179 с.
2. Гильмутдинов В. И. Безглагольные реплики-реакции в английской разговорной речи: дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. И. Гильмутдинов. – Горький, 1984. – 223 с.
3. Меньшиков И. И. Типология респонсивных предложений в современном русском языке / И. И. Меньшиков // Избранные труды по лингвистике. – Днепропетровск: Новая идеология, 2012. – С. 85-100.
4. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью: Референциальные аспекты семантики местоимений / Е. В. Падучева. – Изд. 5-е, испр. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 296 с.
5. Цирельсон Н. Ю. Взаимодействие иницирующих реплик и реплик-реакций в диалоге: на материале современного английского языка: дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н. Ю. Цирельсон. – Москва, 2002. – 152 с.
6. Tallerman M. Understanding Syntax / M. Tallerman. – 3-rd edition. – London: Hodder Education, 2011. – 329 p.
7. The linguistics. Encyclopedia / edited by Kirsten Malmkaer. – 3-rd edition. – New York: Routledge, 2010. – 724 p.
8. Trask R. L. A dictionary of grammatical terms in linguistics / R. L. Trask. – Routledge, 1996. — 352 p.
9. Wekker H., Haegeman L. A modern course in English syntax / H. Wekker, L. Haegeman. – London, New York: Routledge, 1996. – 105 p.
10. Zwicky A.M, Sadock J.M. Ambiguity Tests and How to Fail Them / A. M. Zwicky, J. M. Sadock // Syntax and Semantics. – New Yourk: Academic Press, 1975. – P. 1-36.
11. George Bernard Shaw. Plays / Shaw Bernard. – [Electronic resource]. – Access: <http://manybooks.net/authors/shawgeor.html>

#### ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

**Ірина Суїма** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Україна).

*Наукові інтереси:* синтаксис англійської мови, особливості перекладу з англійської мови.

УДК 811.111'42:32

## КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕТНІЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ У АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ США

Ігор СУХОВ, Євгенія ЧЕТВЕРТАК (Запоріжжя, Україна)

Статтю присвячено дослідженню комунікативно-прагматичних засобів вираження етнічних стереотипів у англомовному політичному дискурсі США. У статті надається визначення понять «етнічний стереотип», «політичний дискурс», «комунікативна стратегія». Визначаються також комунікативні стратегії вираження різних типів етнічних стереотипів у дискурсі американських політиків.

Етнічні стереотипи представлені авто- та гетеростереотипами. Автостереотипи актуалізують систему ціннісних уявлень американських політиків про власну націю, у той час як гетеростереотипи виявляють їх ціннісні уявлення про представників чужих націй. Авто- та гетеростереотипи є фрагментами концептуальної системи політичних діячів США, їх ідеологічними настановами, представленими пропозиціями «МИ / СВОИ: ХОРОШИ / НЕ ПОГАНИ – ВОНИ / ЧУЖИ: ПОГАНИ / НЕ ХОРОШИ», реалізація яких здійснюється комунікативними стратегіями негативної репрезентації іноземців і позитивної репрезентації американців.

Стратегії негативної та позитивної репрезентації є аксіологічними комунікативними стратегіями. Стратегія негативної репрезентації актуалізується у дискурсі політиків США різнорівневими негативно-оцінними мовними одиницями, за допомогою яких надається негативна оцінка іноземцям та здійснюється їх ідентифікація. Подібна стратегія застосовується політичними діячами США здебільшого стосовно представників ісламських країн. Стратегія позитивної репрезентації виявляє систему етноцентричних поглядів політиків США про американську націю як одну з найкращих у світі. Вона реалізується у дискурсі політичних діячів за допомогою позитивно-оцінних експресивних мовних засобів.

**Ключові слова:** аксіологічна комунікативна стратегія, концептуальна система, етнічний стереотип, етноцентричні погляди, мовні засоби, політичний дискурс, пропозиція, репрезентація.

**Ігорь Сухов, Евгения Четвертак. Коммуникативно-прагматические способы выражения этнических стереотипов в англоязычном политическом дискурсе.** Статья посвящена исследованию коммуникативно-прагматических средств выражения этнических стереотипов в англоязычном политическом дискурсе США. В статье даются определения понятий «этнический стереотип», «политический дискурс», «коммуникативная стратегия». Определяются также коммуникативные стратегии выражения разных типов этнических стереотипов в дискурсе американских политиков.

Этнические стереотипы представлены авто- и гетеростереотипами. Автостереотипы актуализуют систему ценностных представлений американских политиков про собственную нацию, в то время как гетеростереотипы выявляют их ценностные представления про представителей чужих наций. Авто- и гетеростереотипы являются фрагментами концептуальной системы политических деятелей США, их идеологическими установками, представленными пропозициями «МЫ / СВОИ: ХОРОШИЕ / НЕ ПЛОХИЕ – ОНИ / ЧУЖИЕ: ПЛОХИЕ / НЕ ХОРОШИЕ», реализация которых осуществляется коммуникативными стратегиями негативной репрезентации иностранцев и позитивной репрезентации американцев.

Стратегии негативной и позитивной репрезентации являются аксиологическими коммуникативными стратегиями. Стратегия негативной репрезентации актуализуется в дискурсе политиков США разноуровневыми негативно-оценочными языковыми единицами, при помощи которых дается негативная оценка иностранцам и выполняется их идентификация. Подобная стратегия используется политическими деятелями США преимущественно касательно представителей исламских стран. Стратегия позитивной репрезентации выявляет систему этноцентрических взглядов политических деятелей США про американскую нацию как одну из лучших в мире. Она реализуется в дискурсе политиков при помощи позитивно-оценочных экспрессивных языковых средств.

**Ключевые слова:** аксиологическая коммуникативная стратегия, концептуальная система, политический дискурс, пропозиция, репрезентация, этнический стереотип, этноцентрические взгляды, языковые средства.

**Ihor Suhov, Ievgeniia Chetvertak. Communicative and Pragmatic Ways of Ethnic Stereotype Expression in English Political Discourse.** The article is devoted to the investigation of communicative and pragmatic means of ethnic stereotypes expressing in the English political discourse of the USA. The definitions of the notions 'ethnic stereotype', 'political discourse', and 'communicative strategy' are given in the article. Communicative strategies of expressing of ethnic stereotypes in the discourse of American politicians are determined in it.

Ethnic stereotypes are represented by auto- and heterostereotypes. Autostereotypes reveal the system of value-based beliefs and ideas of American politicians about their own notions, while heterostereotypes reveal their value-based beliefs and ideas about representatives of foreign nations. Auto- and heterostereotypes are fragments of conceptual system of American politicians, their ideological attitudes, presented by propositions 'WE / OUR: GOOD / NOT BAD – THEY / FOREIGN: BAD / NOT GOOD', realization of which are done by communicative strategies of positive representation of Americans and negative representation of foreigners.

*Strategies of negative representation and positive representation are considered to be axiological communicative strategies. Strategy of negative representation is actualized in the political discourse of American politicians by language means of different levels with the help of which negative characteristics to foreigners are given and their identification is done. Such strategy is usually used by American politicians towards representatives of Islamic countries. The strategy of positive representation reveals the system of ethnocentric views of politicians about the American nation. Ethnocentrism entails views and beliefs that one's own race, national or ethnic group is the most important and that some or all aspects of its culture are superior to those of other race, nation, and ethnoses. Within this ideology, individuals judge other groups in relation to their own particular national group or culture, especially with concern to language, behavior, and customs. The strategy of positive representation is actualized in the political discourse of the USA with the help of positive expressive language means.*

**Key words:** axiological communicative strategy, conceptual system, ethnic stereotype, ethnocentric views, language means, political discourse, proposition, representation.

На сьогоднішній день існує достатня кількість лінгвістичних праць, присвячених проблемі етнічних стереотипів та їх лінгвальної актуалізації у різних типах дискурсу, проте й дотепер маловивченими є комунікативно-прагматичні аспекти реалізації етнічних стереотипів у політичному дискурсі США. Цим фактом і зумовлена **актуальність** запропонованої статті.

**Метою** статті є з'ясування комунікативно-прагматичних засобів вираження етнічних стереотипів у дискурсі політиків США. Визначення комунікативно-прагматичних аспектів вираження етнічних стереотипів у вказаному типі дискурсу є актуальним у плані подальшого вивчення англомовної політичної комунікації та особливостей актуалізації етнічних стереотипів в інших типах інституційного спілкування англомовних країн. **Завданнями** статті є визначення понять «етнічний стереотип», «політичний дискурс», «комунікативна стратегія», з'ясування типів етнічних стереотипів, а також стратегій і тактик їх вираження у політичному дискурсі США. **Матеріалом** статті слугували фрагменти англомовного політичного дискурсу США, в яких спостерігається актуалізація різних типів етнічних стереотипів.

**Етнічні стереотипи** є соціально детермінованими, узагальненими, емоційно насиченими, стійкими уявленнями про особливості соціокультурного існування етнічних груп, а також про моральні, розумові, фізичні та інші якості їх представників [1, с. 14]. Етнічні стереотипи поділяються на авто- та гетеростереотипи. **Автостереотипи** є сукупністю атрибутивних ознак про дійсні або уявні риси, притаманні власній етнічній групі, що виконують функцію її позитивно-ціннісної диференціації, оскільки, як правило, містять комплекс позитивних оцінок про неї. **Гетеростереотипи** являють собою оцінні, зазвичай, негативні судження про інші етноси та їх представників. Гетеро- та автостереотипи взаємопов'язані, оскільки етнічна диференціація та ідентифікація завжди відбувається шляхом порівняння та протиставлення чужинців із представниками своєї нації та навпаки [4, с. 12]. Автостереотипи є явищем більш гомогенним порівняно з гетеростереотипами, які мають «ширший емоційний діапазон вияву» [1, с. 17]. Афективна сторона цього вияву пов'язана з особливостями сприйняття іноетнічної групи. На зміст гетеростереотипів впливають соціально-політичні та економічні умови розвитку етнічних груп та взаємовідносини між ними.

Етнічні стереотипи актуалізуються у політичному дискурсі США, що розглядається нами як сукупність усіх комунікативних актів американських політичних діячів США у сфері політики. Політичний дискурс США є видом інституційного спілкування, який визначається статусно-рольовими характеристиками його учасників, набором типових для даної сфери комунікації ситуацій, цілей і умов, цінностей, моделей мовленнєвої поведінки, тематичних репертуарів мовців [2, с. 28]. На відміну від інших видів інституційного спілкування (дипломатичного, медичного, педагогічного, юридичного тощо), політичний дискурс звернений не до індивідуального / групового, а до масового адресата. Урахування фактора адресата є невід'ємним компонентом будь-якого процесу спілкування. У політичній комунікації цей фактор набуває особливого значення. Мовлення політиків завжди зорієнтоване на досягнення певних цілей, основною серед яких є боротьба за владу [2, с. 29].

Аналіз етнічних стереотипів як дискурсно релевантного явища, визначення комунікативно-прагматичних аспектів його реалізації базується на засадах лінгвопрагматики,

когнітивної прагматики. Сучасна лінгвопрагматика інтегративна за своєю сутністю. Вона вивчає особливості використання та функціонування мовних одиниць у процесах комунікації у взаємозв'язку з інтерактивністю мовців, їх характеристиками, інтенціями, намірами, цілями. Ґрунтуючись на діяльнісному підході та враховуючи цільову спрямованість процесів комунікативної взаємодії, лінгвопрагматика також зосереджує свою увагу на аналізі стратегічної організації мовлення її учасників.

Етнічні стереотипи є фрагментом концептуальної системи американських політиків, їх ідеологічними настановами, для оптимальної реалізації яких вони залучають комунікативні стратегії негативної репрезентації іноземців і позитивної репрезентації представників своєї нації. Комунікативні стратегії отримали численні тлумачення та трактування. Розуміючи їх як «план з оптимального втілення комунікативного наміру, що визначає сукупність мовних та мовленнєвих засобів» [3, с. 48], «послідовність мовленнєвих дій, організованих залежно від цілей комунікативної взаємодії» [6, с. 34], дослідники наголошують на їх інтенціональності та цільовому призначенні.

Стратегії негативної та позитивної репрезентації є аксіологічними комунікативними стратегіями, що слугують засобами вираження етнічних стереотипів. Під **аксіологічними** стратегіями ми розуміємо загальне спрямування комунікативних дій мовця на висловлення ціннісного судження про об'єкт мовлення. Стратегії негативної та позитивної репрезентації експлікують систему ціннісних домінант свідомості американських політиків, представлених пропозиціями «МИ / СВОЇ: ХОРОШІ / НЕ ПОГАНІ – ВОНИ / ЧУЖІ: ПОГАНІ / НЕ ХОРОШІ» [7, с. 36]. Стратегія негативної репрезентації спрямована в їх дискурсі не лише на моделювання негативного образу іноземців, але й на їх ідентифікацію. Така ідентифікація відбувається з позицій «Ми-групи» та актуалізує систему ціннісних орієнтацій політичних діячів щодо представників чужих націй. Стратегія позитивної репрезентації актуалізує етноцентричні уявлення американських політиків про свою націю, як таку, що є найбільш розвинутою, демократичною тощо. Наведемо приклади використання комунікативних стратегій негативної та позитивної репрезентації як засобів актуалізації етнічних стереотипів у дискурсі політичних діячів США:

*We must also face the fact that, even in the case of brutal dictatorship such as Iraq, we cannot take people pretending or perhaps changing their minds later* [9].

У наведеному фрагменті дискурсу американський політик вказує на неможливість прийняти до країни тих, хто жив при диктаторському режимі в Іраку і тому відрізняється своїм світоглядом. У його мовленні надаються негативні та стереотипні характеристики іракцям *people pretending or perhaps changing their minds later*. Використовуючи стратегію негативної репрезентації, американські політики не тільки надають негативні та стереотипні характеристики чужоземцям, але й наділяють їх такими рисами, що наразі можуть виправдати упередженість і дискримінаційні дії щодо них. У першу чергу це стосується прибульців з ісламських країн:

*American people are afraid of Islamic representatives. They arrive in one capacity or another, promote their vicious doctrines, spread violence and hatred, abuse our open society and tolerance* [10].

Засобами реалізації стратегії негативної репрезентації іноземців виступають однорідні негативно-оцінні предикативні конструкції на позначення ворожих та загрозливих дій представників мусульманського світу щодо американців (*promote their vicious doctrines, spread violence and hatred, abuse our open society and tolerance*). Досягненню стратегічного задуму сприяє також речення *American people are afraid of Islamic representatives*, що вказує на особливості сприйняття цих іноземців співвітчизниками політика. Наведемо приклад застосування стратегії позитивної репрезентації американців у політичному дискурсі США:

*This country is full of talent, creativity and energy – a fantastic mix of people with so much to offer. We're the greatest country in the world* [8].

Стратегія позитивної репрезентації актуалізується за допомогою номінативних одиниць на позначення американців, а саме: метонімічної назви (*talent, creativity and energy*), емотивного словосполучення (*a fantastic mix of people with so much to offer*) та асертивного



речення з позитивно-оцінним прикметником найвищого ступеня, що є засобом етноцентричної характеристики «Ми-групи» (*We're the greatest country in the world*).

Отже, комунікативно-прагматичними засобами вираження етнічних стереотипів у англomовному політичному дискурсі США є аксіологічні стратегії негативної репрезентації іноземців і позитивної репрезентації американської нації. Подібні стратегії актуалізують систему ціннісних стереотипних уявлень американських політиків про представників своєї нації та чужинців. **Перспективи подальших досліджень** вбачаємо у детальному вивченні тактик реалізації стратегій негативної репрезентації іноземців і позитивної репрезентації американців у мовленні політичних діячів США.

#### БІБЛОГРАФІЯ

1. Андреева Г. М. Психология социального познания / Г. М. Андреева. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
2. Воробьева О. И. Политический язык: семантика, таксономия, функции: дис... докт. филол. наук: 10.02.01 / Ольга Ивановна Воробьева. – М., 2000. – 386 с.
3. Вострова С. В. Комунікативні стратегії та тактики англomовного медичного дискурсу / С. В. Вострова // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. пр. [відп. ред. Н. М. Корбозерова] – К. : Видавничий центр КНЛУ. – 2003. – Вип. 9. – С. 48–57.
4. Гнатенко П. И. Этнические установки и этнические стереотипы / П. И. Гнатенко, В. И. Павленко. – Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1995. – 200 с.
5. Красавский Н. А. Аксіологіческая лінгвістика і етносознаєніє / Н. А. Красавский // Аксіологіческая лінгвістика: проблеми изучения культурных концептов и этносознаєніє: Сб. науч. тр. – Волгоград : Изд-во «Колледж», 2002. – С. 3–8.
6. Фадеева Е. В. Стратегии и тактики конфликтного дискурса: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Елена Викторовна Фадеева. – К., 2000. – 194 с.
7. Dijk T. A. van. Ideology: a Multidisciplinary Approach / Dijk T. A. van. – L. : Sage Publications, 1998. – 374 p.
8. Jones K. American Exceptionalism – How the World's Greatest 'Turnaround' Nation Will Do It Again [Electronic resource] / Kara Jones // Townhall. – July 3, 2014. – Access mode: <http://townhall.com/tipsheet/karajones/2014/07/03/american-exceptionalism-how-the-worlds-greatest-turnaround-nation-will-do-it-again-n1858732>.
9. Kucinich D. Wake up America Speech [Electronic resource] / Dennis Kucinich // Politicalspeeches.net. – Access mode: <http://www.politicalspeeches.net/us-politics/dennis-kucinichs-wake-up-america-speech>
10. Tirkophope E. Islamic Threat [Electronic resource] / Edward Tirkophope. – Access mode: <http://hot.com.politica.usa=72237&speeches=1>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Ігор Сухов** – магістр кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.

*Наукові інтереси:* дискурс-аналіз, політична лінгвістика.

**Євгенія Четвертак** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Запорізького національного технічного університету.

*Наукові інтереси:* дискурс-аналіз, політична лінгвістика, лінгвопрагматика, комунікативна лінгвістика.

УДК 81'42 = 111

## ДИСПОЗИЦІЯ СТАТЕЙ АНГЛОМОВНОГО ЖУРНАЛЬНОГО ДИСКУРСУ В РАКУРСІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ АВТОРИЗАЦІЇ

**Катерина АНДРІЙШИНА (Київ, Україна)**

*У статті запропонована диференціація двох різновидів диспозиції журнальних статей з індивідуальною авторизацією як категорією вияву авторства медійного тексту. Останній складається з формально-змістових блоків (заголовок, вступ, заключна частина), які забезпечують виклад основного матеріалу, і смислових блоків (риторична нарація, вербальні реакції, доказ авторської думки), що подають повний зміст статті. Вступ журнальних статей розташовується у початковому абзаці, а його семантичне наповнення варіюється від надання інформації про час, місце, учасників подій до репрезентації попередніх подій. Риторична нарація розкриває поточний стан справ, нагадуючи про події, що передували або призвели до описуваної ситуації, деталізуючи факти. Блок вербальних реакцій, що містить коментарі очевидців, учасників подій, відомих людей або експертів, представлений прямою мовою, якщо подається офіційна заява, або непрямою, коли цитуються інші джерела. Доказ авторської думки надає дані на користь точки зору автора. Заключна частина знаходиться в останньому абзаці тексту і при наявності завершує статтю. З урахуванням кількості складників диспозиції, тобто риторичної композиції, виокремлюємо канонічну модель реалізації індивідуальної авторизації за допомогою шести елементів та усічені моделі, котрі різняться*

кількістю задіяних диспозиційних блоків, найменше число яких представлено трьома, розглянутими в статті.

**Ключові слова:** індивідуальна авторизація, диспозиція, диспозиційні блоки, формально-змістові блоки, смислові блоки, канонічна модель, усічена модель.

*Андрішишина Е. Диспозиція статей англійського журнального дискурсу в ракурсі індивідуальної авторизації. Стаття диференціює дві різновидності диспозиції журнальних статей з індивідуальною авторизацією як категорією проявлення авторства медійного тексту. Последній состоить из формально-содержательных блоков (заглавие, вступление, заключительная часть), обеспечивающих изложение основного материала, и смысловых блоков (риторическая наррация, вербальные реакции, доказательство авторской мысли), раскрывающих содержание статьи. Вступление журнальной статьи располагается в начальном абзаце, а его семантическое наполнение варьируется от подачи информации о времени, месте, участников событий до репрезентации предшествующих событий. Риторическая наррация раскрывает текущее состояние дел, напоминая о событиях, которые предшествовали или привели к описываемой ситуации, детализируя факты. Блок вербальных реакций, который состоит из комментариев очевидцев, участников событий, известных людей или экспертов, представлен прямой речью, если подаётся официальное заявление, или непрямою, когда цитируются другие источники. Доказательство авторской мысли предоставляет поддержку точки зрения автора. Заключительная часть находится в последнем абзаце и при наличии завершает статью. С учетом количества составляющих элементов диспозиции, т.е. риторической композиции, выделяем каноническую модель реализации индивидуальной авторизации с помощью шести элементов и усеченные модели, различающиеся количеством задействованных диспозиционных блоков, наименьшее число которых представлено тремя, рассмотренными в статье.*

**Ключевые слова:** индивидуальная авторизация, диспозиция, диспозиционные блоки, формально-содержательные блоки, смысловые блоки, каноническая модель, усеченная модель.

*Andriushyna K. Disposition of English magazine discourse articles from the perspective of individual authorization. The article differentiates two types of disposition of magazine articles with individual authorization as a category revealing the authorship of a media text. The latter consists of formal-content sections outlining the contents of an article and sense sections unveiling all the information. Introduction of magazine articles situates in opening paragraph and its semantic filling varies from giving information about time, place, and participants of events to representing preceded events. Rhetorical narration opens up current state of affairs, reminding of events, preceding or resulting in describable situation, detailing facts. Section of verbal reactions consists of eyewitnesses' comments, event participants, celebrities or experts, presented by direct speech if official statement is applied or by indirect speech, when other sources quoted. Proof of author thought represents facts supporting author's point of view. Conclusion section is in the last paragraph and if is presented ends the article. Taking into account the number of constituent sections of disposition, i.e. rhetorical composition, the paper distinguishes the canonical model of implementing individual authorization with the help of six sections and shortened models differing in the number of dispositional sections which may be reduced to three discussed in the article. Three-element disposition model of article with an individual authorization has two types, which differ by numbers of sense sections – one (narrative) and two (narrative and proofing). By the first type model, text topic opens up in the rhetorical narration section, by the second – information about events covers rhetorical narration section by further specification of its content in proof of author thought section.*

**Key words:** individual authorization, disposition, dispositional sections, formal-content sections, sense sections, canonical model, shortened model.

Індивідуальна авторизація, яка відображає ступінь вияву автора, що подібно до традиційних різновидів дискурсу представлений «окремим індивідумом» [5, с. 12], визначає композицію тексту, яка в риторичному аспекті відома як диспозиція [13, с. 4; 14, с. 14], що в її класичному варіанті включає вступ (exordium), нарацію (narration), виклад аргументів (division), доказ авторської думки (proof), спростування (refutation) і заключну частину (peroration) [15, с. 82; 13, с. 4-8]. Диспозиція журнальних статей з індивідуальною авторизацією складається з тих самих елементів що і антична промова, про що свідчить аналіз статей із журналу *Time*, але з певними модифікаціями, зумовленими друкованим та електронним каналами комунікації: з'явився заголовок; аргументативний блок узагальнено до вербальних реакцій або коментарів; випущено спростування, а також змінена послідовність розташування блоків і спостерігається їх розірваність. Відповідно, **мета** цієї розвідки полягає у визначенні специфіки диспозиції журнальних статей, зумовленої індивідуальною авторизацією. Досягнення вказаної мети передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити блоки індивідуально-авторської диспозиції; диференціювати її різновиди, поширені в англійському журнальному дискурсі. **Матеріалом** дослідження слугують журнальні статті з індивідуальною авторизацією, представлені в англійському виданні *Time*.

Будова журнальних статей спирається на розуміння диспозиції – риторичної композиції – як схеми організації й структурної впорядкованості цілого тексту [1, с. 168; 8, с. 44]. 3

урахуванням ролі складників диспозиції журнальних текстів виділяємо два її рівні: формальний, що враховує зміст та організацію текстів в аспекті лінійної послідовності абзаців і речень, і смисловий, який представляє загальний зміст і виявляється у його членуванні на блоки [2, с. 205]: формально-змістові та смислові [12, с. 38-44].

Формально-змістові блоки журнальних статей – заголовок і вступ – є візуально помітними і формально виокремленими, а тому важливими структурно-семантичними складниками основного тексту [11, с. 263], що забезпечують змістовий зв'язок [12, с. 41]. Несучи важливе комунікативне навантаження, заголовок тексту привертає увагу читача за рахунок інформативності [6, с. 3; 10, с. 9], слугуючи для нього опорою під час розуміння наступних блоків статті [3, с. 133; 4, с. 173]. Вступ журнальних статей розташовується у початковому абзаці, а його семантичне наповнення варіюється від надання інформації про час, місце, учасників подій до репрезентації попередніх подій. Заключна частина знаходиться в останньому абзаці тексту і при наявності завершує статтю.

Смислові блоки – риторична нарація, вербальні реакції, доказ авторської думки подають повний зміст з його розвитком і аргументацією [9, с. 182, 266]. Риторична нарація розкриває поточний стан справ, нагадуючи про події, що передували або призвели до описуваної ситуації, деталізуючи факти. Блок вербальних реакцій, що містить реакції очевидців, учасників подій, відомих людей або експертів, представлений прямою мовою, якщо подається офіційна заява, або непрямою, коли цитуються інші джерела. Доказ авторської думки надає дані на користь точки зору автора.

З огляду на кількість складових елементів диспозиції диференціюємо *канонічну модель*, що включає усі шість блоків, та *усічені моделі*, які різняться кількістю задіяних блоків: п'ять, чотири або три. Крім диспозиції, індивідуальна авторизація відображена індивідуально-авторськими – предикативними та дейктичними – конструкціями, останні з яких включають займенники двох груп: особові (*I, me, we, us, you*) та присвійні (*my, our, your*).

У пропонованій статті диспозиційний вияв індивідуальної авторизації розглядаємо на прикладі крайніх елементів композиційного континууму: канонічну модель, яка включає шість диспозиційних блоків, та два різновиди трьохелементної усіченої моделі.

**Канонічна модель** журнальних статей з індивідуальною авторизацією складається з *заголовка, вступу, риторичної нарації, вербальних реакцій, доказу авторської думки та заключної частини*. Заголовок з емоційно-експресивним забарвленням викликає читацький інтерес, привертає увагу [7, с. 138], презентуючи головну тему статті, відображену ключовими словами. Мета вступу – підготувати аудиторію до сприйняття матеріалу, наголошуючи на його важливості; блок риторичної нарації розкриває запроповану тему, вводить головних учасників описуваних подій, відповідаючи на питання що, з ким, де і коли сталося [15, с. 86]; блок вербальних реакцій надає додаткові відомості про описану подію у формі коментарів інших осіб [13, с. 5], які можуть не збігатися з авторським баченням ситуації; блок доказу авторської думки описує припущення, роздуми викладених раніше відомостей, підтримуючи позицію автора [13, с. 5]; у заключній частині підсумовується викладений автором матеріал [15, с. 104].

Усі названі складники журнальної статті, притаманні канонічній моделі, представлені в статті під заголовком *The hardest question: explaining the Paris attacks to my child* [Time 30.11.2017, 136]. Виявлені у заголовку, вступі та блоках риторичної нарації й доказу авторської думки ключові слова – *explain, Paris, attacks, child* – вказують на тему тексту: «пояснення дітям суті терористичних атак у Парижі». Вияв індивідуальної авторизації у заголовку *The hardest question: explaining the Paris attacks to my child* посилюється *дейктичною персональною конструкцією* на позначення дітей автора *my child*.

Вступ представлений риторичним запитанням *How to explain the inexplicable?*, яке вводить тему, пов'язану з пояснення дітям суті терористичних атак у Парижі, про що свідчить кореляція конструкції *explain the inexplicable* з одиницею *explain* у заголовку.

Блок риторичної нарації диференціюємо за ключовими словами *Paris, attacks* та *kids*, адже вони відображають тему статті – пояснення суті терористичних атак дітям Парижу – через співвідношення з одиницею *child* із заголовку. Блок риторичної нарації пояснює, що, з

ким, де і коли сталося одиницями, які відповідають на головні запитання, характерні для цієї частини статті: хто? – *kids, my own 9-year-old son*; де? – *Paris, our city*; коли? – *Nov. 13*; що сталося? – *terrorist attacks, assault*: “*Mama, were kids killed?*” *That question came two days after the devastating terrorist attacks in Paris killed 129 people, when I finally sat down to dinner with one Paris resident I had seen almost nothing of since the Nov. 13 assault on our city: my own 9-year-old son. Having asked so many questions of so many people since that Friday – on the streets, at the sites of the attacks, outside Paris’ morgue – I was stumped.* Індивідуальна авторизація посилюється в наведеному блоці дійктично-предикативними та дійктивними конструкціями. У складі дійктично-предикативних конструкцій займенник першої особи, що вказує на автора, сполучається з предикатами на позначення зорового сприйняття (*I had seen*), рутинних дій (*I finally sat down*), емоційного стану автора (*I was stumped*). Дійктична інклюзивна локалізаційна конструкція *our city* зображає автора як одного з парижан, на яких було здійснено напад, таким чином виконуючи узагальнювальну-об’єднувальну функцію, а дійктична персональна конструкція *my son* індивідуалізує розповідь автора через референцію до його сина.

Блок вербальних реакцій, представлений коментарями адміністрації школи, де навчається дитина автора, вклинюється в блок риторичної нарації, що свідчить про важливість першого для опису подій: “*More than ever in the face of this violence and barbarity it is essential to lend an ear to our children, to play the role of educator and to discuss the attacks and answer their questions,*” *said the letter, which described the killings as a “savage” attack on “our city, our country, the symbols and values of our Republic.*” Індивідуально-авторська авторизація блоку посилюється дійктичною інклюзивною конструкцією *our children* на позначення дітей парижан і дійктивними локалізаційними інклюзивними конструкціями *our city, our country, our Republic*, які узагальнюють зображення терористичних атак у столиці Франції – від дітей, до міста, країни та Республіки.

Блок доказу авторської думки структурований діалогом автора з власним сином надає інформацію, що підтверджує точку зору автора про важливість пояснення терористичних атак дітям Парижа: *Grappling to find the logic in this, my son asked, “Well, why did they attack those restaurants and not other restaurants?” It was a good question, hitting at the most terrifying aspect of all – the randomness of the targets. The Nov. 13 attacks had such an impact because they struck the most normal of people – the drinkers, the concertgoers, the soccer fans. “So why did they attack the Stade [stadium], Mama?” asked my son, whom I had recently taken to a big soccer match. “They were just playing a game”. “Well,” I ventured, inexpertly, “they don’t like the way people live in France.” “Because ... because they are stupid!” he said.* Сигналом блоку доказу авторської думки слугує темпоральна конструкція *the Nov. 13*, що вказує на дату теракту, про який ідеться і взаємодіє з ключовим словом *attack* у множині – *the Nov. 13 attacks*. Індивідуальна авторизація посилюється дійктивними персональними конструкціями, що вказують на рідних автора *my son* та дієсловом *ask*, яке вказує на їх мовленнєву діяльність: *my son asked, asked my son*.

Заклучна частина статті підсумовує оповідь автора за допомогою конструкцій *most of his school friends, his class*, де присвійний займенник *his* вказує на дитину автора, позначену ключовою одиницею із заголовка *my child*. Конструкції з присвійним займенником *their* відсилають до ключового слова *children*: *Most of his school friends agreed the next morning when his class spent 20 minutes discussing why their city had, in just a few hours, been so violently upturned. Their reasoning held up well in the school yard.*

Усічені моделі передбачають поєднання блоків із різною кількістю та послідовністю вживання. Розглянемо найелементарнішу усічену модель – трьохелементну.

Трьохелементна диспозиційна модель статті з індивідуальною авторизацією відповідно до наявних у її складі смислових блоків поділяється на два різновиди: наративний з заголовком, риторичною нарацією та заключною частиною; наративно-доказовий з заголовком, риторичною нарацією та доказом авторської думки. В обох усічених підмоделях заголовок і блок риторичної нарації – обов’язкові: останній повідомляє додаткові факти щодо пропонованої теми, поширюючи заголовок. Формально-змістові блоки – заголовок та

заклучна частина доповнюють смислові блоки, уводячи тему, що розкривається у блоках риторичної нарації та доказу авторської думки, що підсумовує авторське бачення.

Якщо враховувати лише смислову структуру, наративний різновид трьохелементної моделі складається з одного елемента, представленого риторичною нарацією, яка розкриває тему статті, окреслену в заголовку. Поліфункціональність блоку риторичної нарації виявляється у відсутності інших смислових блоків: вербальних реакцій та доказу авторської думки. Прикладом статті, побудованої за наративною трьохелементною моделлю індивідуально-авторської диспозиції, слугує текст під заголовком *Tom Hayden. Activist* [Time 7.11.2017, 11]. Ключові слова *Tom Hayden, activist*, представлені у заголовку та блоці риторичної нарації окреслюють головну тему статті про активіста Тома Хейдена, який помер 23 жовтня 2016 року.

Риторична нарація характеризує професійні взаємини автора з головною дійовою особою статті – активістом Томом Хейденом, розкриваючи його життєву позицію й погляди на демократію. Сигналами індивідуальної авторизації у цьому блоці слугують локалізаційні предикативні інклюзивні конструкції *we weren't in Chicago in 1968, but in Los Angeles in 2000*, які вказують на місцеперебування автора разом з позначеним громадським діячем: *I first met Tom Hayden at the Democratic National Convention. No, we weren't in Chicago in 1968, but in Los Angeles in 2000. [ ... ] Tom was a relentless activist and a loyal friend – a giant who never stopped pushing for peace and justice. He firmly believed that a strong democracy is a democracy in which we listen to one another and one in which we don't just hit the streets, but we also jump into the electoral and legislative processes.* Крім того, індивідуальна авторизація відбивається предикативними конструкціями: персональною з вказівкою на першу особисту зустріч автора з Хейденом (*I first met Tom Hayden*); інклюзивною на позначення аудитивної взаємодії автора з іншими людьми, позначеної дієсловом *listen*, та інклюзивними конструкціями, які відображають спільність поглядів активіста Хейдена й автора, які представляють американське суспільство: *we don't just hit the streets, we also jump into the electoral and legislative processes.*

Заклучна частина статті підсумовує розповідь автора про Тома Хейдена, через емотивну апеляцію до пафосу, виражену предикативною персональною конструкцією *I will miss*, з одиницею *miss*, яка вказує на емоцію суму: *I will miss his sharp intellect and righteous stubbornness.*

Наративно-доказовий різновид трьохелементної моделі складається з двох смислових блоків: риторичної нарації й доказу авторської думки. Зазначена в заголовку тема розкривається в риторичній нарації: автор повідомляє відомі йому факти про активіста Тома Хейдена, вступ опускається через уведення матеріалу в блоці риторичної нарації, думок інших осіб автор не наводить, тому блок вербальних реакцій або коментарів відсутній. В доказі авторської думки автор підсумовує свій власний умовивід, через що зникає потреба в окремому блоці заклучної частини.

Модель наративно-доказової індивідуально-авторської диспозиції втілена в статті під назвою *Prepare for more protests* [Time 30.11.2015, 37]. Виявлені у заголовку ключові слова *prepare, protests*, які вживаються в блоках нарації й аргументації, викладають тему статті: можливі протести в США.

Блок риторичної нарації висвітлює протести 2015 року в американському штаті Колумбія, зіставляючи їх з більш ранніми подібними подіями, представленими хронологічними конструкціями *the 1960s and '70s* та *in the 1960s: What we saw in Columbia, Mo., was different from the protests of the 1960s and '70s. The new student protesters are shaped by the startling contrast of the nation's first black President and the Black Lives Matter movement. And they have taken to heart the lessons of those protests. Today's students revealed a kind of power in coalition that the first wave of black student activists in the 1960s simply did not have but whose labor made possible.* Вияв індивідуальної авторизації посилюється предикативною інклюзивною конструкцією на позначення зорового сприйняття *we saw* з дієсловом *see* у формі минулого часу. Вказана конструкція позиціонує автора в єдності з іншими громадянами США.

Блок доказу авторської думки деталізує інформацію про події, зазначені у риторичній нарації, одночасно виконуючи роль заключної частини, адже наголошує на можливості подальших протестів, позначених виразом *more protests to come*. Про початок блоку доказу авторської думки сигналізує риторичне питання автора до читача, виражене предикативною конструкцією *can you imagine* на позначення уяви з вказівкою на подальші дії громадян США, представлені предикативною інклюзивною конструкцією з апеляцією, що апелює до пафосу через потреби у спільній підготовці американців до протестів: *we should brace ourselves: Can you imagine what would happen at Ohio State or the University of Alabama or UCLA or any other major institution if similar coalitions dared to act in a similar vein? The nation has been put on notice. We should brace ourselves for more protests to come.*

Отже, диспозиція журнальних статей з індивідуальною авторизацією має два різновиди: канонічній та усічений. Канонічна модель складається з шести диспозиційних блоків: трьох формально-змістових (заголовок, вступ, заключна частина) та трьох смислових (нарація, вербальні реакції, доказ авторської думки). Трьохелементна модель диспозиції статті з індивідуальною авторизацією має два різновиди, які різняться кількістю смислових блоків – один (нарративний) та два (нарративний і доказовий). За першої під моделі тема тексту розкривається у блоці риторичної нарації, а за другої – повідомлення про події охоплює блоки риторичної нарації, зміст якої надалі деталізується у блоці доказу авторської думки. Подальше дослідження вбачаємо у розгляді диспозиції статей з інституційною авторизацією.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баженова Е. А. Композиция текста / Е. А. Баженова // *Стилистический энциклопедический словарь русского языка*. — М. : Флинта, Наука, 2003. — С. 168—173.
2. Воробьёва О.П. *Стилистика текста / Ольга Петровна Воробьёва // Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко*. — К. : Выща школа, 1991. — С. 196 – 226.
3. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. — М. : КомКнига, 2007. — 144 с.
4. Дем'янова А. О. Редакторське опрацювання заголовків інтернет-новин / А. О. Дем'янова // *Наукові записки Інституту журналістики*. — 2010. — Т. 41, жовтень-грудень. — С. 172—176.
5. Добросклонская Т.Г. *Медиалингвистика: вчера, сегодня, завтра / Т.Г. Добросклонская // Актуальные проблемы современной медиалингвистики и медиакритики в России и за рубежом. Международный научный семинар*. – Белгород, НИУ «БелГУ», 2-3 апреля 2014 г. – С. 8—17.
6. Доценко М. Ю. Синтаксис газетного заголовка : структура, семантика, прогнозирование смыслового развития текста : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык”/ М. Ю. Доценко ; С.-Петербургск. гос. ун-т. — СПб., 2009. — 17 с.
7. Калякіна О.О. Лінгвостилістичний статус заголовка публіцистичного тексту: аспекти вивчення / О.О. Калякіна // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство*. – 2007. – Том 1. – С. 138 – 144.
8. Кучинская Е. А. Композиция англоязычного военно-публицистического текста / Е. А. Кучинская // *Вестник университета Российской академии образования*. — М. : Российская академия образования. – 2010. — № 3. — С. 44—48.
9. Потапенко С. І. Сучасний англomовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти / Сергій Іванович Потапенко; [монографія]. — Ніжин : Вид-во Ніжинськ. держ. ун-ту імені Миколи Гоголя, 2009. — 391 с.
10. Саламатіна О. О. Мовленнєвий жанр “інтерв’ю” в сучасній німецькомовній та україномовній пресі : функціональні та прагматичні ознаки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство”/ О. О. Саламатіна ; Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 2011. — 20 с.
11. *Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко*. — К. : Выща школа, 1991. — 272 с.
12. Талавіра Н.М. Безартиклєві приєменникові звороти сучасної англійської мови : когнітивно-дискурсивний аспект : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Наталія Михайлівна Талавіра. – Ніжин, 2015. – 255 с.
13. Burke M. Discourse implicature, Quintilian and the Lucidity Principle: rhetorical phenomena in pragmatics / Michael Burke // *Topics in Linguistics*. – Vol. 17, N 1. – Nitra : De Gruyter Open, 2016. – P. 1 – 16.
14. Potapenko S. Cognitive rhetoric of effect : energy flow as a means of persuasion in inaugurations / Serhiy Potapenko // *Topics in Linguistics*. – Vol. 17, N 2. – Nitra : De Gruyter Open, 2016. – P. 12 – 25.
15. Leith S. You Talkin’ to me? Rhetoric from Aristotle to Obama / Sam Leith. — L. : Profile Books, 2012. — 296 p.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Катерина Андрійшина** – аспірантка кафедри англійської філології і філософії мови імені професора О.М. Мороховського Київського національного лінгвістичного університету.

*Наукові інтереси:* сучасний англomовний журнальний дискурс, когнітивна риторика.

УДК:811.112.2'42

## ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЛОКУЦІЇ В ПРАГМАЛІНГВІСТИЦІ

**Лілія АПОЛОНОВА (Запоріжжя, Україна)**

У статті аналізуються існуючі підходи до розуміння перлокуції у працях вітчизняних та іноземних лінгвістів, розглядаються різні точки зору стосовно місця перлокуції в структурі мовленнєвого акту взагалі та директивного мовленнєвого акту зокрема. При дослідженні директивних мовленнєвих актів у дискурсивній послідовності розрізняється перлокуція як частина мовленнєвого акту мовця і перлокуція як перлокутивний ефект висловлювання. Такий розподіл дозволяє проаналізувати якою саме була перлокутивна ціль мовця, які засоби оптимізації перлокутивного впливу він обирає для її досягнення. Перлокуція, як частина директивного мовленнєвого акту мовця, передбачає можливість вчинення дії. Перлокутивна складова директиву полягає у здійсненні впливу на планування діяльності адресата. Перлокутивний ефект директиву є тим впливом, який було заплановано здійснено на слухача в результаті реалізації директивного мовленнєвого акту. Мовленнєва реакція адресата на директив сигналізує про досягнення того чи іншого перлокутивного ефекту, демонструє як подія на ній засоби перлокутивної оптимізації, лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори. Реалізація перлокутивного впливу не завжди буває вдалою, пропонується розрізнити запланований, незапланований та додатковий перлокутивний ефект. Для директивних висловлювань запланованим перлокутивним ефектом може бути або безпосереднє виконання дії, або згода адресата на її виконання. Запланованим перлокутивним ефектом можуть виступати також зміни в емоційному стані адресата, які виникли в результаті впливу директиву.

**Ключові слова:** перлокуція, іллокуція, перлокутивний акт, перлокутивний ефект, конвенційність, вдалість, мовець, директивний мовленнєвий акт.

*Лилия Аполонова. К проблеме изучения перлокуции в прагмалингвистике.* В статье анализируются существующие подходы к пониманию перлокуции в трудах отечественных и зарубежных лингвистов, рассматриваются различные точки зрения относительно места перлокуции в структуре речевого акта вообще и директивного речевого акта в частности. При исследовании директивных речевых актов в дискурсивной последовательности различается перлокуция, как часть речевого акта говорящего, и перлокуция, как перлокутивный эффект высказывания. Такое распределение позволяет проанализировать, какой именно была перлокутивная цель говорящего, какие средства оптимизации перлокутивного воздействия он выбирал для ее достижения. Перлокуция, как часть директивного речевого акта говорящего, предусматривает возможность совершения действия. Перлокутивная составляющая директива заключается в осуществлении влияния на планирование деятельности адресата. Перлокутивный эффект директива представляет собой воздействие, которое было фактически осуществлено на слушателя в результате реализации директивного речевого акта. Речевая реакция адресата на директив сигнализирует о достижении того или иного перлокутивного эффекта, демонстрирует как подействовали на нее средства перлокутивной оптимизации, лингвистические и экстралингвистические факторы. Реализация перлокутивного воздействия не всегда бывает удачной, поэтому предлагается различать запланированный, незапланированный и дополнительный перлокутивный эффект. Для директивных высказываний запланированным перлокутивным эффектом может быть или непосредственное выполнение действия, или согласие адресата на его выполнение. Запланированным перлокутивным эффектом могут выступать также изменения в эмоциональном состоянии адресата, которые возникли в результате воздействия директива.

**Ключевые слова:** перлокуция, иллокуция, перлокутивный акт, перлокутивный эффект, конвенциональность, удачность, адресант, директивный речевой акт.

*Liliya Apolonova. To the problem of studying perlocution in linguistic pragmatics.* With the speech act theory emerged, the perlocution is not often considered as a subject of a detail study. The scientists are divided in what perlocutive influence is. Some regard it as a part of a speech act, while the others see it as a result of the influence on the hearer. We consider it expedient to distinguish between perlocution as part of the speech act of the speaker and perlocution as a perlocutive effect of the utterance. Such a distribution is important in the study of directive speech acts in a discursive sequence. It allows you to analyze which one was the perlocutive purpose of the speaker, what means of optimizing the perlocutive influence he chose to achieve it. On the other hand, analyzing the perlocutive effect, we see what the listener's reaction to the directive utterance can be and how he decodes it, how the means of perlocutive optimization act on it, what linguistic and extra linguistic factors have affected. The perlocutive effect in our understanding is related not only to changes in the consciousness of the addressee, but also to his behavior. In general, the perlocutive effect can be a practical action of the listener, a verbal reaction and a reaction expressed by paralinguistic means. Perlocution in the directive speech act affects the planning of addressee's verbal and non-verbal activity. Perlocution affects manifest itself in the hearer's reaction, either planned or unplanned, also additional. For instance, addressee can be surprised, when asked to do something, but he does not refuse to do it. The planned perlocutive effect of directive utterances can be either the immediate implementation of the action, or the recipient's consent to its implementation. Planned perlocutive effect can also be changes in the emotional state of the addressee, resulting from the impact of the directive speech act.

**Key words:** perlocution, illocution, perlocutive act, perlocutive effect, speaker, listener, felicity, happiness, directive speech act.

**Постановка проблеми.** Пройшовши декілька етапів у своєму розвитку, від теорії мовленнєвих актів, яка зосереджувалась на самому мовцеві та окремих аспектах його мовлення, до дискурсивної прагматики, що залучила до аналізу акціональні та інтенціональні аспекти мовної комунікації, сучасна лінгвопрагматика направила вектор досліджень на процес мовленнєвої взаємодії, де мовленнєвий акт є одиницею аналізу у дискурсивній послідовності мовленнєвих актів. Саме такий підхід надав можливість по-іншому поглянути на перлокуцію і повернути її в коло наукових інтересів сучасних дослідників, та зробив можливим вивчення перлокуції як багатогранного поняття, що розглядається як з позиції мовця, так і з позиції слухача.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Після того, як засновником теорії мовленнєвих актів Дж. Остіном були виділені основні типи компонентів мовленнєвого акту - локуція, іллокуція і перлокуція, був накопичений значний теоретичний досвід, що стосується таксономії мовленнєвих актів, їх тлумачення та функціонування [11, 39, 23, 26 ], розробки проблем індириктності [1, 6, 5], мовленнєвих стратегій адресанта [39, 14, 3], дослідження форм мовленнєвої взаємодії, визначення принципів моделювання мовленнєвих актів [2, 15, 37] та інші. Висловлюючись стосовно перлокуції, дослідники неодноразово вказували на невизначеність цього поняття у лінгвістиці [10; 13; 24; 32] та констатували недостатню увагу до нього, що свідчить про актуальність обраної тематики для наукових спостережень.

**Постановка завдання.** На основі викладеного можна сформулювати завдання нашого дослідження, яке полягає у систематизації поглядів стосовно перлокуції, її місця в структурі мовленнєвого акту взагалі та директивного мовленнєвого акту зокрема, уточненні поняття перлокутивного акту і перлокутивного ефекту відносно директивних мовленнєвих актів.

#### **Виклад основного матеріалу дослідження.**

Відмітною ознакою між іллокутивними і перлокутивними актами за Дж. Остіном є конвенційність. На цій підставі Д. Вундерліх запропонував не робити строгих відмінностей між тим, що належить до області іллокуції і тим, що є перлокутивним, враховуючи ту обставину, що конвенції не завжди можуть бути визначені точно [39, с. 335]. Наслідком цього стало ототожнення іллокутивного і мовленнєвого актів і віднесення перлокуції до області психології.

Дискусія, що розгорнулася згодом, виявила декілька підходів до трактування перлокуції: один з них - з боку слухача, що зазнає на собі вплив висловлювання (*partnerbezogen*), інший - з боку мовця (*sprecherbezogen*) [19, с. 1], коли перлокуція розуміється як складова частина мовленнєвого акту.

Перший підхід розрізняє перлокуцію, що відноситься до області іллокуції («conventional consequences»), як частина мовленнєвого акту мовця і перлокуцію, як «the real produktion of real effects» [15, с. 117], тобто як фактично здійснену. За Дж. Остіном іллокутивні акти, завдяки своїй конвенційності, пов'язані з певним впливом на слухача, але його слід відрізнити від того впливу, якій був реально здійснений на адресата в результаті проголошення конкретного мовленнєвого акту. Схожу думку також висловлювали І.М. Седок і Д. Лайонз [27], вважаючи, що не слід змішувати інтенціональний і дійсний перлокутивний ефект промовляння висловлювання.

Інший підхід розглядає перлокуцію з позицій Дж. Серля, тобто виключно в зв'язку з впливом на слухача, розуміючи її як перлокутивний ефект (*perlokutionary effect*) висловлювання. Питання про сутність цього впливу як і раніше залишається відкритим. Перлокутивний ефект розуміється або як зміна психічного стану адресата [35, с. 32], або як зміна і в свідомості, і в поведінці адресата [9, 12].

Використовуючи поняття суб'єктивного значення П.Грайса у своєму тлумаченні перлокуції, П.Ф.Стросон відокремлює два типи намірів. Перший намір слухач повинен розпізнати (іллокуція), другий намір повинен викликати у слухача певну реакцію (перлокуція) [10]. Термін *реакція* П.Стросон вважає більш вдалим, ніж *ефект* (результат). Перлокутивний ефект він розуміє як той, який очікує мовець (адресант).



Як відзначає Д. Вундерлих, мовленнєві акти можуть бути «вдалими» або «невдалими» по відношенню до мовця, і «успішними» або «неуспішними» по відношенню до слухача, але вплив виловлювання на слухача ніколи неможливо проконтролювати повністю [40, с. 40]. Мовець може лише припускати з більшим або меншим ступенем впевненості, якою має бути реакція. Ця «непередбачуваність», на думку Е. Луге, є причиною, з якої перлокуція була «вигнана з лінгвістичного аналізу» [24, с. 71].

Розмірковуючи над сутністю перлокуції, Г. Хінделанг дає визначення, що спирається на трактування Дж. Сёрля і Дж. Остина. Найважливіша ознака перлокуції і «відповідь на запитання, чи була вона взагалі здійснена», залежить від того, «чи відбувся певний вплив на слухача. Такий вплив може полягати у тому, що у слухача виникли певні почуття, <...> що він щось вчиняє або не вчиняє, <...> або у первинному когнітивному впливі <...> Кажуть також, що мовленнєва дія мала певний перлокутивний ефект» [22, с. 11].

Довідкові видання [17, 28], як правило, презентують перлокуцію с позицій Дж. Серля або Дж. Остина. Наприклад, Х. Бусман, наводить таке коротке визначення: «Перлокутивні акти спричиняють вплив на слухача» [17, с. 570].

Проаналізувавши ряд теоретичних робіт, Г. Гревендорф, робить висновок, що «локутивні, иллокутивні і перлокутивні акти не є трьома окремими актами, що здійснюються один за одним в визначеній послідовності, мова йде більш про різні аспекти однієї складної мовленнєвої дії» [20, с. 388].

Прихильники другого підходу вважають, що перлокуція є мовленнєвим актом-відповіддю слухача, тобто адресата повідомлення [36]. Е. Вейганд, зокрема, розрізняє не тільки два типи функцій мовленнєвої дії, иллокуцію і перлокуцію, які роблять можливим взаєморозуміння, «але <...> і два типи мовленнєвих актів – иллокутивний (ініціюючий) і перлокутивний (реактивний мовленнєвий акт)» [36, с. 13]. Вона називає перлокуцією конвенційну функцію окремого мовленнєвого акту.

Деякі дослідники, на противагу класичної теорії мовленнєвих актів, виходять з того, що навіть иллокутивні інтенції є особливим типом перлокутивних інтенцій. М. Улкан, наприклад, розвиває це положення, ґрунтуючись на базисних поняттях теорії комунікативної дії в рамках діяльнісно-орієнтованої семантики [33]. Іntenціональну мовленнєвоактову дію, на думку М. Улкан, ми розуміємо коректно тільки тоді, коли знаємо, з яким наміром вона здійснюється (або здійснювалась).

Третій підхід полягає у тому, що перлокуцію розглядають, як з боку мовця, так із боку слухача [26, с. 76; 23, с. 3; 8, с. 54]. О.Г. Почепцов і Е. Луге здійснюють термінологічний розподіл, вживаючи, словосполучення «перлокутивний ефект», якщо мова іде про вплив на слухача (адресата), і «перлокутивний акт», якщо це складова частина мовленнєвого акту адресанта. Таке розділення здається нам особливо необхідним при дослідженні директивних мовленнєвих актів, оскільки директиви, як відзначають П. Браун і С. Левінсон, відносяться до «face threatening acts», і перлокутивний ефект висловлювання може бути прямо протилежним очікуванням мовця [16].

Висвітлюючи питання про «комунікативну раціональність», Ю. Хабермас, називає «ефекти мовленнєвих дій, що можуть бути викликаними у разі необхідності й немовленнєвими діями», «перлокутивними вдачами» і виділяє три класи [21, с. 276]. Перлокутивні ефекти 1 виводять граматично зі змісту вдалого иллокутивного акту, коли дотримуються обіцяного, реалізується намір, про який було заявлено раніше, або коли виконано наказ, або коли твердження є змістовно відповідними для подальшого процесу комунікації. У цьому випадку иллокутивні сили керують перлокутивними.

Перлокутивні ефекти 2, навпаки, являють собою неупорядковані граматично, а тому часткові наслідки мовленнєвої дії, які однак також виникають на основі иллокутивної вдачи, якщо яка-небудь новина, в залежності від контексту, тішить або засмучує, коли спонукання викликає спротив з боку адресату, коли твердження породжує сумніви тощо.

Перлокутивні ефекти 3 можуть бути досягнуті тільки непомітним для адресата способом. Успіх такої «стратегічної» мовленнєвої дії, що залишається прихованим для адресату, також залежить від манифестованої успішності того чи іншого иллокутивного акту.

Окремо Ю. Хабермас виділяє перлокуції, які також потребують успішного іллокутивного акту, але в цьому випадку немає удаваного домінування іллокутивної цілі, яка є необхідною для перлокутивних ефектів 3. Так, іллокутивний акт ствердження «*Du benimmst Dich wie ein Schwein*» у світлі відкрито проголошеної перлокутивної цілі (образити адресата) може мати інший зміст. Це висловлювання, як вважає Ю. Хабермас, потрібно розглядати як *Beschimpfung*, *Vorwurf* або *Beleidigung* [21, с. 276]. Подібним чином будь-які іллокутивні акти, в залежності від контексту, можуть слугувати вираженню глузування або іронії, тому що дослівно виражене іллокутивне значення переважується перлокутивною ціллю компрометації співрозмовника (чи перлокутивним ефектом компрометації, що вже настав) [21, с. 277].

Погляд на перлокуцію з точки зору теорії дискурсу пропонує Л.Р.Безугла. Саме такий підхід дозволяє залучити досягнення когнітивної лінгвістики та дискурсивного аналізу, використовуючи «концепції суміжних дисциплін для рішення мовленнєвоактових проблем» [1, с. 78]. Розвиваючи положення Т. Коена про прямі та індиректні перлокуції, Л.Р.Безугла представляє перлокуцію, як частину концепції прагматичної імплікації – «когнітивного процесу конструювання (інтендування мовцем и виводу адресатом) імпліцитних значень мовленнєвого акту» [1, с. 96], відокремлюючи перлокутивну, пропозиційну і іллокутивну імплікації. Перлокуція грає провідну роль при реалізації непрямих смислів, являючи собою інтендований вдалий вплив мовця на думки, почуття і вчинки адресату або третьої особи через локутивний та іллокутивний акти. Іntenційність і вдалість впливу Л.Р.Безугла називає головними ознаками перлокуції [1]. В цьому полягає дискурсивне бачення процесу реалізації мовленнєвого акту.

Розподіл на перлокутивний акт и перлокутивний ефект дозволяє, с однієї сторони, дослідити: які перлокутивні функції реалізуються за допомогою директивного мовленнєвого акту (наприклад, схвалення, переконання та інші); виявити фактори, що впливають на вдалість реалізації перлокутивного впливу. З іншої сторони, таке розділення дозволяє прослідкувати, як декодується директивне висловлювання слухачем (адресатом), який його перлокутивний ефект, чи відповідає він інтенції мовця; яку дію на перлокутивний ефект спричиняють мовні форми (лексико-граматичні засоби) тощо.

Як відомо, будь-яке висловлювання потенційно орієнтоване на слухача: «... Значення мовних знаків, з яких складається певний текст, можна розглядати як інструкції, вказівки, які мовець дає слухачу. За допомогою цих вказівок мовець інструктує слухача, як він повинен розуміти цей текст, щоб з його допомогою скласти точну картину тієї чи іншої ситуації» [37, с. 7]. Директиви, як керуючі мовленнєві акти, спрямовані на досягнення конкретної мети, є більш орієнтованими на слухача, ніж інші мовленнєві акти. Мовець повинен зуміти побудувати своє висловлювання (а значить і підібрати відповідні мовні засоби) таким чином, щоб домогтися виконання необхідної дії. Мовленнєва реакція на директив сигналізує про досягнення того чи іншого перлокутивного ефекту. Поділяючи точку зору В.І. Карабана і І.С. Шевченко, ми вважаємо перлокутивний ефект мовленнєвим ходом у відповідь адресату, різновидом соціально-психологічного впливу, безпосереднім об'єктом якого виступають почуття, емоції, мислення і свідомість адресата [4, с. 37]. Перлокутивний ефект директиву, як і будь-якого мовленнєвого акту, характеризується в епістемічному вимірі, оскільки він «каузує» [17, с. 570] прямі або побічні зміни у свідомості адресата

Перлокуція, як частина директивного мовленнєвого акту, розуміється нами як задуманий наслідок висловлювання мовця, «усвідомлений образ характеру безпосереднього впливу певної зчленованої іллокуції і перлокуції на комуніканта» [4, с. 32], той стан речей, який за задумом мовця повинен мати місце після проголошення мовленнєвого акту. Перлокутивний ефект в нашому розумінні – це той вплив, який було фактично здійснено на слухача в результаті реалізації того чи іншого мовленнєвого акту. Необхідно мати на увазі, що це не сам факт розуміння адресатом змісту висловлювання, а ті зміни в стані або поведінці адресата, які є результатом такого розуміння [11].

Для директивних мовленнєвих актів іллокуцією є спонукання до вчинення / невчинення якої-небудь, що розуміється в широкому сенсі, дії. Перлокуція, як частина директивного мовленнєвого акту мовця передбачає можливість вчинення цієї дії. Перлокутивна складова директиву полягає у здійсненні впливу на планування діяльності адресата (*Handlungsplanung*) або на виникнення невербальних дій (*Folgehandlungen*) [40, с. 134].

Реалізація перлокутивного впливу, як відомо, не завжди буває вдалою. У тому випадку, якщо мова йде про перлокутивний ефект, що відповідає очікуванням мовця, ми пропонуємо говорити про заплановану (= навмисну) перлокуцію і, якщо перлокутивний ефект не той, який був очікуваним, або в разі виникнення додаткового перлокутивного ефекту, говорити про незаплановану (ненавмисну) перлокуцію (наприклад, коли слухач здивований, що до нього звернулися з певним проханням, однак не відмовляється його виконати). Запланована (навмисна) перлокуція відповідає перлокутивним ефектам 1, 3 в класифікації Ю.Хабермаса. Для директивних висловлювань запланованим перлокутивним ефектом може бути або безпосереднє виконання дії, або згода адресата на її виконання. Запланованим перлокутивним ефектом можуть виступати також зміни в емоційному стані адресата, які виникли в результаті впливу директиву. Незапланована (ненавмисна) перлокуція відповідає перлокутивному ефекту 2, коли адресат не приймає на себе зобов'язань щодо виконання дії і реагує на директив інакше, ніж цього хотілося б мовцю (адресанту). Перлокуції, виділені Ю. Хабермасом у якості окремого випадку, відповідають додатковому перлокутивному ефекту.

У зв'язку з дослідженням перлокуції в директивних мовленнєвих актах вважаємо істотним зауваження П. Айера про теорію мовних актів *in actu* і *post festum*. У першому випадку мовленнєвий акт розглядається як процес, а в другому - як результат процесу мовленнєвої діяльності. Оскільки фактичним матеріалом, на основі якого виконується наше дослідження, є твори художньої прози, то найбільш актуальною є друга позиція. Знаючи місце даного мовленнєвого акту в дискурсивній послідовності, аналізуючи закінчену у змістовному плані мовленнєву взаємодію, можна судити про те, наскільки вона була результативною.

Отже, вважаємо доцільним розрізнити перлокуцію як частину мовленнєвого акту мовця і перлокуцію як перлокутивний ефект висловлювання. Такий розподіл є важливим при дослідженні директивних мовленнєвих актів у дискурсивній послідовності. Він дозволяє проаналізувати якою саме була перлокутивна ціль мовця, які засоби оптимізації перлокутивного впливу він обирав для її досягнення. З іншої сторони, аналізуючи перлокутивний ефект, ми бачимо, якою може бути реакція слухача на директивне висловлювання і як він його декодує, як подіяли на неї засоби перлокутивної оптимізації, які лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори вплинули. Перлокутивний ефект у нашому розумінні пов'язаний не тільки зі змінами у свідомості адресата, але і з його поведінкою. В цілому перлокутивний ефект може являти собою практичну дію слухача, вербальну реакцію і реакцію, виражену пара лінгвістичними засобами. Різномірні засоби перлокутивної оптимізації мовленнєвих актів можуть стати цікавим об'єктом для подальших досліджень.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безуглая Л.Р. Перлокуция в дискурсе (на материале немецкого диалогического дискурса) // Дискурс как когнитивно-коммуникативный феномен / Под общ. ред. Шевченко И.С.: Монография/ Перевод с укр. - Харьков: Константа., 2005. - С. 78-87.
2. Эйгер Г.В. Мотивационный потенциал речевых актов / Г.В. Эйгер, И.С. Шевченко // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. - 2000. - № 500. - С. 10-17.
3. Иссерс О. С. Речевое воздействие : [учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Связи с общественностью»] / Иссерс О. С. - М. : Флинта : Наука, 2009. - 224 с.
4. Карабан В. И. Сложные речевые единицы: прагматика английских асиндетических полипредикативных образований: [монография] / Карабан В. И. - К. : Вища школа, 1989. - 131 с.
5. Кобозева И.М. Об одном способе косвенного информирования / И.М. Кобозева, Н.И. Лауфер // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. - 1988. - Т. 47, № 5. - С. 462-471.
6. Конрад Р. Впросительные предложения как косвенные речевые акты / Р. Конрад // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1985. - Вып. 16. - С. 349-382.

7. Остин Дж.Л. Слово как действие / Дж.Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. – С. 35–47.
8. Почепцов Г.Г. Избранные труды по лингвистике / Г.Г. Почепцов. – Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2009. – 556 с.
9. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К: Фитосоцицентр. – 2002. – 336 с.
10. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / Сусов И. П. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
11. Тарасова И.П. Структура личности коммуниканта и речевое воздействие // ВЯ, 1993, №5, с.70-76
12. Чахоян Л. П., Невзорова Г. Д. Коммуникативная интенция в структуре речевого произведения // Речевые акты в лингвистике и методике. Межвуз. сб. науч. тр.: ПГПИИЯ, 1986. – С. 17-21.
13. Чхетиани Т.Д. Метакоммуникативные сигналы слушающего в фазе поддержания речевого контакта / Т.Д. Чхетиани // Языковое общение: единицы и регулятивы. — Калинин : Калинин. гос. ун-т, 1987. — С. 103–107.
14. Шевченко І.С. Когнітивно-прагматичні дослідження дискурсу / І.С. Шевченко // Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. – Харків: Константа, 2005. – С. 105–117
15. Austin, J. L. How to Do Things with Words? – Stuttgart: Philipp Reclam, 1994. – 218 p.
16. Brown P. Politeness: some universals in Language usage / P. Brown, S. Levinson – L., N.Y. et al. : Cambridge Univ. Press, 1987. – 345 p. – Bibliogr.: p. 301–327.
17. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / H. Bußmann. – Stuttgart : Kröner, 2002. – 783 S.
18. Cohen T. Illocutions und Perlocutions / T. Cohen // Foundations of language. – 1973. – № 9. – P. 492–503.
19. Eyer P. Perlokutionen / Eyer P. – Tübingen : Niemeyer, 1987. – 144 S.
20. Grewendorf G. Sprachliches Wissen / Grewendorf G. – Fr./M. : Suhrkamp, 1994. – 467 S.
21. Habermas J. Erfolgs- und verständigungsorientierter Sprachgebrauch. Der Stellenwert perlokutionärer Effekte / J. Habermas // Theorie des kommunikativen Handelns. Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung. – Fr./M. : Suhrkamp, 1987. – Bd. 1. – S. 385–397.
22. Hindelang G. Einführung in die Sprechakttheorie. Sprechakte, Äußerungsformen, Sprechaktsequenzen / Hindelang G. ; [5., neu bearbeitete und erweiterte Auflage]. – Berlin; N. Y. : de Gruyter, 2010. – 159 S.
23. Holly W. Zum Begriff der Perlokution. Diskussion, Vorschläge und ein Textbeispiel / W. Holly // Deutsche Sprache. – 1979. – Heft 7/1. – S. 1–27.
24. Hundsnurscher F. Dialoganalyse und Literaturbetrachtung / F. Hundsnurscher // Concepts of Dialogue: Considered from the Perspective of Different Disciplines. – Tübingen : Niemeyer, 1994. – P. 77–105.
25. Liedtke F. Grammatik der Illokution: Über Sprechhandlungen und ihre Realisierungsformen im Deutschen / F. Liedtke. – Tübingen : Narr, 1998. – 288 S.
26. Luge E. Perlokutive Effekte / E. Luge // Zeitschrift für germanistische Linguistik. – 1991. – Heft 19. – S. 71–86.
27. Lyons J. Linguistic Semantics: An Introduction / J. Lyons. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 324 p.
28. Metzler-Lexikon Sprache. 2., überarb. und erw. Aufl. - Stuttgart [u.a.] : Metzler, 2000. - XXVIII, 817 S.
29. Naumann B. Perlokution als Gegenstand von Sprechakttheorie und/oder Gesprächsanalyse? / B. Naumann // Der Gebrauch der Sprache. Festschrift Hans Hundsnurscher. – [Hindelang G. et al. (Hg.)]. – Münster : LIT, 1995. – S. 272–284.
30. Öhlschläger G. Illokutive und perlokutive Akte – Fragen und Antworten / G. Öhlschläger // Sprache und Pragmatik. Lunder Symposium 1985. – Lund : Gleerup, 1985. – S. 23–40.
31. Schlieben-Lange B. Linguistische Pragmatik / B. Schlieben-Lange. – 2 Auflage. Stuttgart: Kohlhammer, 1979. – 155 S.
32. Staffeldt S. Perlokutionäre Kräfte. Lexikalisierte Wirkungen sprachlicher Äußerungen im Deutschen / Staffeldt S. – Fr./M. : Peter Lang GmbH. – 2007. – 251 S.
33. Ulkan M. Kommunikative und illokutive Akte // Intension – Bedeutung – Kommunikation. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1997. – S.22-43
34. Verschueren J. The pragmatic perspective / J. Verschueren // Handbook of Pragmatics. – Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 1995. – P. 1–19.
35. Watts R.J. The pragmalinguistic analysis of narrative texts: narrative co-operation in Charles Dickens's "Hard times" / Richard J. Watts. - Tübingen: Narr, 1981. - 239 S.
36. Weigand E. Sprache als Dialog: Sprechakttaxonomie und kommunikative Grammatik / Weigand E. – Tübingen : Niemeyer, 2003. – 335 S.
37. Weinreich H. Textgrammatik der deutschen Sprache. - Manheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1993.- 1111 S.
38. Wierzbicka A. Cross-cultural pragmatics: the semantics of human interaction / A. Wierzbicka – B., N.Y.: de Gruyter, 1991. – 502 p.
39. Wunderlich D. Grundlagen der Linguistik. 2. Aufl. - Opladen: Westdeutscher Verlag, 1981.- 431 S.
40. Zifonun G., Hoffmann L., Strecker B. Grammatik der deutschen Sprache ( in 3 Bd). - Berlin, N.Y.: Walter de Gruyter, 1997. - 2569 S.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Лілія Аполонова** – старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій

*Наукові інтереси:* лінгвістична прагматика, дискурсологія, лінгвопоетика, перекладознавство

УДК 811.111'42

## АРГУМЕНТАТИВНІ ФРАГМЕНТИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ СТАТЕЙ

Надія ДОРОНКІНА (Київ, Україна)

Стаття присвячена питанням класифікації аргументативних фрагментів у науково-технічних статтях. Висвітлено значення та співвідношення понять «аргументація», «обґрунтування» та «доведення» для того щоб усунути термінологічну варіативність. Автор розглядає низку аргументативних типів мовлення відповідно до комунікативно-пізнавальної функції та пов'язаної з нею цілі, причому аргументація слугує способом підведення підстав під дію чи думку з метою підтвердження, визнання чи спростування. У рамках наукового дискурсу розглянуто такі форми його когнітивної складової, як аргументація, пояснення та прогнозування. Окреслено чотири типи мовленнєво-мислительної діяльності, що відповідають аргументації: доказування, підтвердження, спростування та фальсифікацію, що відрізняються одна від одної метою та функцією. Пояснення проаналізовано у номологічній та телеологічній формах. Зокрема розглянуто співвіднесення моделі номологічного пояснення та моделі аргументації С. Тулміна. Висвітлено подібність та відмінність пояснення та прогнозування. Виокремлено п'ять типів аргументативних фрагментів за такими ознаками, як час Тези, комунікативно-пізнавальна функція, запитанн, на яке відповідає аргументатор та роль Тези у каузації.

**Ключові слова:** аргументація, обґрунтування, доведення, спростування, фальсифікація, пояснення, прогнозування.

**Надежда Доронкина. Аргументативные фрагменты научно-технических статей.** Статья посвящена вопросам классификации аргументативных фрагментов в научно-технических статьях. Освещены значение и соотношение понятий «аргументация», «обоснования» и «доказательства» для того чтобы устранить терминологическую вариативность. Автор рассматривает ряд аргументативных типов речи в соответствии с коммуникативно-познавательной функцией и связанной с ней целью, причем аргументация служит способом подведения оснований под действие или мысль с целью подтверждения, признания или опровержения. В рамках научного дискурса рассмотрены такие формы его когнитивной составляющей, как аргументация, объяснение и прогнозирование. Определены четыре типа речевой и мыслительной деятельности, соответствующие аргументации: доказывание, подтверждение, опровержение и фальсификация, отличающиеся друг от друга целью и функцией. Объяснение проанализировано в номологической и телеологической формах. В частности рассмотрено соотношение модели номологического объяснения и модели аргументации С. Тулмина. Освещены сходство и различие объяснения и прогнозирования. Выделены пять типов аргументативных фрагментов по таким признакам, как время Тезиса, коммуникативно-познавательная функция, вопрос, на который отвечает аргументатор и роль Тезиса в каузации.

**Ключевые слова:** аргументация, обоснование, доказательство, опровержение, фальсификация, объяснение, прогнозирование.

**Nadiia Doronkina. Argumentative Fragments of Technical Research Papers.** The article is devoted to the classification of argumentative fragments in the discourse of technical research articles. It is scientific in compliance with the sphere of activity. On the other hand the discourse is argumentative in sympathy with its macrointention. The meaning and correlation of the concepts "argumentation", "justification" and "proof" are highlighted in order to eliminate terminological variability. The author considers a number of argumentative types of speech in accordance with the communicative and cognitive function followed by the goal connected with it. The argumentation serves as a way of bringing the grounds under action or thought for the purpose of confirmation, recognition or refutation for that matter. Within the framework of the scientific discourse such forms of its cognitive component as the argumentation, the explanation and the forecasting are discussed. The following types of speech and intellectual activity, corresponding to the argumentation are analyzed: the proof, the confirmation, the refutation and the falsification. They are different from each other based upon their purposes and functions. The explanation is considered within its scientific and teleological types. In particular, the relationship between the model of scientific explanation and the model of S. Tulmin's argumentation is outlined. The similarity and difference of explanation and prediction are highlighted. The following types of argumentative fragments are distinguished according to such features as: the Thesis tense, the communicative and cognitive function, the question answered by the argumentator and the role of the Thesis in causation, namely: the justification, the confirmation, the forecasting, the refutation and the explanation. Some of them can be either inductive or deductive.

**Key words:** argumentation, justification, proof, refutation, falsification, explanation, forecasting.

Аргументація є комплексним та багатоаспектним явищем, яка існує у численних різновидах. Крім того, когнітивна складова дискурсу проявляється у формах, що потребують аргументації. Таким чином, **мета статті** полягає у класифікації аргументативних фрагментів у текстах науково-технічних статей, які у сукупності складають дискурс, що сферою діяльності є науковим, а за макроінтенцією – аргументативним.

У науковій літературі, присвяченій даним питанням автори оперують низкою термінів, що припускають різне трактування. Класифікація аргументативних фрагментів потребує

обговорення співвідношення понять «аргументація», «обґрунтування» та «доведення», оскільки в теорії аргументації існує певна варіативність стосовно даних термінів.

У логіці доведенням називають послідовність умовиводів, що приводять від істинних посилок до висновку, зміст якого відомий заздалегідь [5, с. 20]. У широкому значенні доведенням називають властивість, що обумовлена прийняттям деяких положень у якості емпіричних даних [9, с. 204]. За думкою деяких вчених, доведення є окремим випадком аргументації (В. Греннен, Е.К. Войшвилло, М.Г. Дегтярев, Ю.В. Ивлев). Проте Х. Перельман протиставляє доведення та аргументацію на тій підставі, що аргументація припускає наявність діалогу [1, с. 49-50].

Отже, оскільки об'єктом даного дослідження слугує письмовий монологічний дискурс, що містить математичне доведення, автор розділяє точку зору В. Греннена та інших і вважає доведення дедуктивною аргументацією.

Обґрунтування трактують як процедуру, за допомогою якої деяке висловлювання отримує певну ступінь вірогідності [8, с. 167]. Це поняття часто присутнє у визначенні аргументації чи доведення. Зокрема обговорювались такі точки зору: доведення – це логічний процес, що полягає в обґрунтуванні істинності того чи іншого твердження за допомогою інших тверджень, істинність яких вже встановлена [2, с. 9]; доведення – це засіб обґрунтування та спосіб аргументації [3, с.216].

У даній роботі термін «обґрунтування» має два значення. По-перше це процес наведення доводів на користь чи проти якоїсь тези, що узгоджується з думкою Герасимової [5, с.28-29] про те, що обґрунтування є обов'язковою складовою аргументації, а доведення – бажаною.

По-друге, даний термін також вживається як назва одного з аргументативних типів мовлення, які виокремлюють відповідно до комунікативно-пізнавальної функції та пов'язаної з нею цілі. Тобто, вочевидь, обґрунтування виступає як окремий випадок аргументації, коли доводи наводяться на користь доцільності події, яка вже відбулась чи відбувається.

Таким чином, ми вважаємо, що аргументативний фрагмент відповідає типу аргументативного мовлення, тобто **обґрунтування, підтвердження, спростування чи доведення**. Вочевидь, метою аргументації є переконання читача чи слухача. Однак, досягнення даної цілі відбувається через досягнення проміжних цілей, наприклад для доведення такою метою є встановлення істини. Отже аргументація слугує способом підведення підстав під дію чи думку з метою підтвердження, визнання чи спростування [7, с. 162].

У науковому дискурсі аргументація виступає як одна з форм когнітивної складової дискурсу поряд з поясненням, прогнозуванням та іншими згідно з питанням, на яке відповідає аргументатор. До того ж, Кротков [6, с. 12-14] висвітлив чотири типи мовленнєво-мислительної діяльності, що відповідають аргументації: доказування, підтвердження, спростування та фальсифікацію.

**Доказування** означає вивід за дедуктивними правилами істинного висловлювання, спираючись на інше істинне висловлювання. Результатом процесу доказування слугує доведення.

**Підтвердження**, на відміну від доказування не доводить істинність висловлювання, а лише підвищує його ймовірність, використовуючи індуктивний умовивід.

Метою **спростування** є доведення логічного заперечення якогось висловлювання. Це означає, що спираючись на істинне твердження дедуктивний умовивід приходить до хибного висловлювання. Фальсифікація спрямована на пошук контраргументів до Тези з метою виникнення сумніву в її істинності.

З точки зору комунікативно-пізнавальної функції підтвердження та фальсифікація відрізняється від доказування та спростування тим, що достовірність чи хибність Тези встановлюється лише з деякою вірогідністю.

Кротков зазначив, що результати пояснення та прогнозування повинні бути аргументовані, що означає присутність аргументації. Таким чином обидві ці пізнавальні процедури виступають як різновиди аргументації, що відрізняються методикою організації та механізмом обміну аргументами.

Пояснення викриває причини відомого явища чи події. Розділяють номологічне та телеологічне пояснення. Перший різновид, який ще називають науковим поясненням, спирається на закони природи. У такому контексті пояснити щось означає внести його в сферу дії доведеного закону.

Відповідно до моделі К. Поппера, К. Гемпеля та П. Оппенгейма, наукове пояснення складається з експланандума та експлананса [4, с. 91-92]. Експланандумом називають речення, що описує пояснюване явище, а експланансом – клас таких речень, що його пояснюють. До того ж, експлананс складається з речень, що описують антецедентні умови  $C_1, C_2, \dots, C_n$ , та речень, які посилаються на загальні закони  $L_1, L_2, \dots, L_k$ . Крім того, експланандум повинен бути логічним наслідком експлананса.

Оскільки модель С. Тулміна слугує універсальним інструментом опису структури аргументації, то існує відповідність між компонентами даних моделей, як це показано у таблиці.

Аргументація	Пояснення
Дані	Експланандум
Теза	Антецедентні умови експлананса $C_1, C_2, \dots, C_n$
Підстава	Загальні закони експлананса $L_1, L_2, \dots, L_k$

Телеологічне пояснення пов'язане з мотивацією вчинків людей. Мета чи мотив діяльності часто співпадає з її причиною. Досягнення мети потребує певної стандартної послідовності дій. Таким чином, коли мотив чи мета відомі, можливо пояснити дії людей. З іншого боку, розуміння поведінки людей означає розпізнавання мотивацію його дій, тобто пояснити їх.

На перший погляд між поясненням та прогнозуванням є подібність, оскільки основу обох цих процедур складає один і той самий умовивід, а відмінність полягає в тому, що прогнозування стосується майбутнього, а пояснення – минулого. Однак, дискурсивний підхід до аналізу дозволяє побачити більш точну розбіжність. У науковому дискурсі прогнозування припускає, що еволюційна закономірність об'єкту прогнозу та часові інтервали стадій еволюції відома. Тобто припускається, що об'єкт буде переходити з певної стадії у наступну під дією певного фактору у гарницях певного часового інтервалу. Причому прогнозовані зміни не повинні привести до втрати об'єктом своєї типологічної та індивідуальної ідентичності. Прогноз роблять на основі знання про початкову ситуацію та можливі причини майбутніх змін. Проте такі зміни не є умовиводом з готовою послідовністю засновків та висновків. Таким чином, базуючись на описаних вище класифікаціях, у даній роботі виокремлено п'ять типів аргументативних фрагментів, як це показано у таблиці. Остання ознака, роль Тези у каузації, є допоміжною, оскільки слідує з питання, на яке відповідає аргументатор. Крім того, аргументація може не базуватись на каузації.

Комунікативно-пізнавальна функція полягає у встановленні достовірності, доцільності чи хибності Тези з позитивною достовірністю. Це означає, що деякі з фрагментів, а саме: підтвердження, спростування та пояснення можуть приймати форму доведення.

Ознака Вид фрагменту	Час Тези	Комунікативно- пізнавальна функція	Запитання на яке відповідає аргументатор	Роль Тези у каузації
підтвердження	Теперешн. Минул.	Встановлення достовірності Тези з позитивною вірогідністю	Як може бути обґрунтовано висловлювання X?	Наслідок

спростування	Всі	Встановлення хибності Тези з позитивною вірогідністю	Як може бути спростовано висловлювання Х?	Причина Наслідок
обґрунтування	Теперешн. Минул.	Встановлення доцільності дії з позитивною вірогідністю	Через які причини здійснення дії Х доцільне?	Причина
пояснення	Минул.	Встановлення достовірності Тези з позитивною вірогідністю	Через які причини має місце ситуація, що описана висловлюванням Х?	Причина
прогноз	Майбутн	Встановлення достовірності Тези з позитивною вірогідністю	Чого слід очікувати внаслідок ситуації описаної висловлюванням Х?	Наслідок

Слід зазначити, що дані типи аргументативних фрагментів притаманні саме аргументативному дискурсу науково-технічних статей, оскільки наприклад теоретично можливі обґрунтування подій у майбутньому чи прогнозування причини події, але такі ситуації у такому типі статей не зустрічаються.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексеев А. П. Аргументация. Познание. Общение / А. П. Алексеев. - М.: Изд-во МГУ, 1991. – 149 с.
2. Брутян Г. А. Аргументация / Г. А. Брутян. – Ереван, 1984. – 105 с.
3. Брутян Г. А. Очерк теории аргументации / Г. А. Брутян. – Ереван, 1992. – 299 с.
4. Гемпель К.Г. Логика объяснения / К.Г. Гемпель // Логика объяснения: [Сост., пер., вступ. ст., прилож. О. А. Назаровой]. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1988. – 240 с.
5. Герасимова И.А. Искусство убеждения в традициях логической науки / И. А. Герасимова, М. М. Новоселов // Мысль и искусство аргументации. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – С. 9–42.
6. Кротков Е. А. Научный дискурс [Электронный ресурс] / Е. А. Кротков // Современный дискурс-анализ. – 2010. – Т. 1, Вып. 2. – С. 4-18. Режим доступа: [http://discourseanalysis.org/ada2\\_1.pdf](http://discourseanalysis.org/ada2_1.pdf)
7. Новоселов М. М. Аргументация / М. М. Новоселов // Новая философская энциклопедия. – М., 2010. – Т. 1. – 741 с.
8. Свинцов В. И. К вопросу о соотношении понятий «аргументация», «доказательство», «обоснование» / В. И. Свинцов // Философские проблемы аргументации. – Ереван, 1986. – С. 165-172.
9. Свинцов В. И. Смысловый анализ и обработка текста / В. И. Свинцов. – М.: Книга, 1979. – 272 с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Надія Доронкіна** – старший викладач кафедри англійської мови технічного спрямування №1 факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського».

*Наукові інтереси:* дискурсологія, теорія аргументації, теорія риторичної структури.

УДК 81'373.613

## ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ НА АУДИТОРІЮ НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ.

**Юлія НАДТОЧІЙ (Київ, Україна)**

*Стаття присвячена дослідженню лексичних засобів створення експресивності мовлення в текстах публіцистичного стилю. На сучасному етапі розвитку мовознавства підвищена увага приділяється проблемам взаємодії мови та свідомості людини. Центральною категорією, яка виражає у лінгвістиці взаємозв'язок між мовою та мовленням, є категорія суб'єкта у всій сукупності своїх семантичних, синтаксичних, логічних і комунікативних параметрів. Дана стаття присвячена дослідженню англо-американських запозичень-термінів сучасної німецької мови, а також*



дослідженню особливостей їх функціонування в мові та проблем, які вони створюють при перекладі. Ключові слова і слова-гасла зв'язані між собою, є найважливішими елементами і типологічною особливістю будь-якої ПП. Можна зробити висновок про їхню ведучу роль у впливі на адресата завдяки їхнім особливостям: по-перше. Завдяки стислості, простоті, і в той же час певній семантичній нечіткості, що дає можливість вживати ці слова так часто в різноманітних ситуаціях і контекстах, а також їхній емоційній зарядженості й оцінній поляризації, що сприяє розмежуванню груп «свої/чужі». Слова-гасла і ключові слова повинні якнайшвидше викликати в адресата очікувану реакцію – асоціацію. Успіх виступу політика пов'язаний із простотою у вираженні складного, чому в чималому ступені сприяє вжиток ключових слів і слів-гасел. Ключові-слова можна розділити на групи: «загальні», «програмні», «вузькотематичні». **Ключові слова:** політичний дискурс, промова, оратор, самопрезентація, стилістичні фігури

**Юлія Надточій. Лексические средства воздействия на аудиторию на материале текстов политических речей.** В статье рассмотрены экспрессивные просодические средства в реализации прагматического аспекта текста. На современном этапе развития языкознания особое внимание уделяется проблемам взаимодействия речи и человека. Центральная категория, которая выражает в лингвистике взаимосвязь между речью и языком, есть категория субъекта во всей совокупности своих семантических, синтаксических, логических и коммуникативных параметров. Данная статья посвящена исследованию англо-американских заимствований-терминов современного немецкого языка, а также исследованию особенностей их функционирования в языке, а также исследованию особенностей их функционирования в языке и проблем, которые они создают при переводе. **Ключевые слова:** политический дискурс, речь, оратор, самопрезентация, стилистические фигуры.

**Julia Nadtochiy. Lexical Means of Influencing the Audience in Political Speeches.** The social stratification of dictionary is the most important language and social phenomenon, no one society is homogeneous. This article considers one of main aspects of social stratification of dictionary it is a youth slang, basis of that are age-old differences between native speakers. This article focuses on definition Youth Slang, Lexical and grammatical peculiarities of it. Terminus is the lexical unit, it plays special functions. For analysis of termini are used semiotic/terminological methods. All components of structure must be studied. The study of terms, the formation of which is attributed as extralinguistic factors and structural-linguistic norms assumes the duties of the structural-semantic analysis of these unit. To research the content structure of the term important all the elements of this scheme. You should start with a consideration of the meaning of the term, that is, the value of the lexical units serving in the term, if it has such a function. It can be argued that in this case the lexical unit has the nominative value, it directly calls a special concept, which corresponds to the term. The evolution of communication. This article observes the Anglo-american loan words, the terms in the modern German language and scientific researches of their functioning and the problems by their translation. The social stratification of dictionary is the most important language and social phenomenon, no one society is homogeneous. This article considers one of main aspects of social stratification of dictionary it is a youth slang, basis of that are age-old differences between native speakers. This article focuses on definition Youth Slang, Lexical and grammatical peculiarities of it. Terminus is the lexical unit, it plays special functions. For analysis of termini are used semiotic/terminological methods. All components of structure must be studied. The study of terms, the formation of which is attributed as extralinguistic factors and structural-linguistic norms assumes the duties of the structural-semantic analysis of these unit. To research the content structure of the term important all the elements of this scheme. You should start with a consideration: **Key-words:** political discussion, speech, speaker, presentation, stylistic, youth slang, young people, age-related groups.

Сучасні дослідники визнають, що політична термінологія – це широкий шар лексики, який інтенсивно розвивається та активно взаємодіє з іншими шарами лексики, насамперед – суспільно-політичної, економічної, загальноживаної, а також запозиченої. Досліджуючи політичну лексику, лінгвісти зазвичай дотримуються єдиної думки, що в середині цього лексичного пласта чітко виділяється ядро – слово «вузько політичного» напряму типу «держава». Хоча це неоднозначне запитання, так дослідник Р. М. Королева говорить про те, що ядро політичної лексики становить суспільно – політична термінологія і книжкова лексика, а належність слова або словосполучення, на думку Л.А. Мурадової, до ядра політичної лексики може бути визначена таким чином: якщо в структуру значення лексичної одиниці входить компонент «політичний», «соціальний», то її можна розглядати як складову частину ядра політичної лексики. Її провідною семантичною ознакою є наявність семантичного компоненту «політичний, соціальний» у структурі значення лексичної одиниці.

**Метою** даної статті є визначення лінгвістичних засобів реалізації експресивності та впливу на аудиторію ораторської мови. Поставлена мета визначила виконання **наступних завдань:** - визначення категорії експресивності; - визначення особливості ораторської мови; - визначення лексичних та граматичних засобів створення експресивності у політичних промовах. **Об'єктом** дослідження є сукупність мовних та мовленнєвих засобів у політичних промовах федеральних канцлерів Федеративної Республіки Німеччини повоєнного періоду. **Предметом** аналізу є стратегії й тактики промовця та особливості їх реалізації на лексичному, синтаксичному і текстовому рівні політичних виступів федеральних канцлерів

ФРН. **3 позицій прагматики** поняття «політична мова» піддається подальшому розшируванню на мову ідеології та інституціональну мову. Так, мову ідеології можна охарактеризувати як «мову, спрямовану назовні, до широких кіл громадськості», або зовнішній тип політичної мови (*Meinungssprache* - мова суспільної думки). Інституціональна мова отримує визначення «функціональної мови» (*Funktionssprache*), яка слугує «організаційному порозумінню в межах державного апарату та його інститутів» і становить, відповідно, внутрішній тип політичної мови. Врахування зовнішнього та внутрішнього типів політичної мови склало основу для підбору матеріалу з метою онтологічного аналізу категорій суб'єкта в політичній мові. Усні політичні виступи та їх писемні версії є головною складовою частиною політичного дискурсу. У процесі політичної комунікації Ю. Левін виділяє два суттєвих аспекти змісту висловлення: інформативний, тобто ті мовні та мовленнєві засоби, які передають об'єктивні знання про позамовну ситуацію, та регулятивний, а саме засоби, викривлюють та неадекватно відбивають певний стан справ згідно з прагматичними намірами автора висловлення. Відповідно до класифікації Ю. Левіна, існують чотири типи трансформацій висловів: 1. **Анулювальне перетворення** – вилучення з нейтрального опису стану справ його певної частини. Найчастіше елімінуються позначення активних учасників дії та комунікативно значущі елементи висловлювання. Анулювальні перетворення відбуваються на синтаксичному рівні, де в результаті пасивної трансформації та субстантивації з висловлювання може вилучатися логічний суб'єкт: *Nun liegt es an den Kandidatenländern selbst, das Ziel, beitragsfähig zu werden, durch eigene Anstrengungen zu erreichen [Schröder 19.01.01]*

У даному фрагменті підрядне суб'єктне речення *das Ziel zu erreichen* сприяє, по-перше, безособовості висловлення, тобто зміні активної ролі семантичного суб'єкта-метонімії на пасивну об'єктну функцію *die Kandidatenländer* в прийменниково – відмінковому керуванні *liegen an D*. По-друге, номіналізована предикація *Anstrengung* викликає ефект неозначеності дій суб'єкта для досягнення його мети. 2. **Модальне перетворення** – трансформація змісту висловлювання шляхом введення до неї критеріїв аксіологічності, гіпотетичності, рефлексії.

*In der Öffentlichkeit sind zum Beispiel die Fragen (an die Bundesregierung) dargestellt worden: Warum leistet ihr denn Solidarität? Ist denn der Erfolg dieser Bündnisleistung gewährleistet? Niemand kann das sagen, jedenfalls nicht mit letzter Sicherheit. Aber was wäre das für eine Solidarität, die wir vom Erfolg einer Massnahme abhängig machen? [Schröder 16. 11. 01]*

Тут присутня така гіпотеза: *Niemand kann den Erfolg dieser Bündnisleistung gewährleisten* – ніхто не може гарантувати успіху дій союзників. Модальні відтінки гіпотетичності виражаються а) неозначено особовим займенником *Niemand*, б) предикативом *Solidarität* у сполученні з підрядним означальним реченням, причому предикати головного і другорядного речень *sein* та *machen* подаються в умовному способі. 3. **Індефінітне перетворення** - операція заміни конкретних учасників або окремих фрагментів позамовної ситуації на узагальнені поняття, описи, абстрактні характеристики. Результатом індефінітної трансформації є суттєво підвищена неозначеність в інтерпретації стану справ. На синтаксичному рівні неозначеність досягається за рахунок субстантивацій, суб'єктних та об'єктних підрядних речень, зокрема з інфінітивними конструкціями. Наприклад: *Es erfüllt mich mit großer Genugtuung, das eine ganz entscheidende Strukturreform – die Privatisierung – mit deutscher Hilfe zum Erfolgsmodell für ganz Mittel- und Osteuropa wurde [Schröder 6. 06.0]*

Неозначеність нейтрального стану справ у наведеному фрагменті викривається через мета текстові питання, поставлені до змісту пропозиції. *Was erfüllt den Bundeskanzler mit großer Genugtuung?* – Що саме заповнює федерального канцлера великим задоволенням? 4. **Фіктивне перетворення** вводить до нейтрального опису стану справ певні елементи, яких не було в реальній позамовній ситуації. Зміст може доповнюватись, наприклад, фіктивними учасниками подій, нереальними діями реальних персонажів. Висловлюваннями, які не відображають суті справи, про яку йде мова. *Самопрезентація* промовця в політичному тексті може бути визначеною як «стратегічний процес, базисом для якого є вибір оптимальних мовних ресурсів» [ 2, с.56 ]. Загальна стратегія самопрезентації автора в політичній промові складається з часткових стратегій самовираження, самоутвердження,

самовиправдання, які присутні досліджених жанрах політичних текстів. На лексичному рівні виділяються дві форми само презентації промовця: займенник та іменник із декількома підтипами. Перший тип самопрезентації промовця утворюють займенники, що розподіляються, за О.В.Падучевою, на три розряди: дейктичні (ich, du, wir, sie), присвійні (mein, dein, unser, Ihr, euer), неозначені (niemand, jemand, man, jeder, alle).

*Man darf bezweifeln, ob die Kollegen aus dem anderen Teil Deutschlands richtig gewusst haben, was ihnen im vorigen Jahr mit dem Einigungsvertrag zugemutet wurde. ... Statt dessen hätte man sagen können: Berlin übernimmt nach und nach die ihm vorbehaltene Rolle der Hauptstadt Deutschlands [Brandt, Ausdruck aus dem Internet – Angebot 10. 03.0].*

У наведеному прикладі займенник man є суб'єктом про позиційної установки {модусу} висловлення тобто відбиває певну стратегію самовираження автора політичного виступу. Порівняємо: *man darf bezweifeln \* ich bezweifle Man hätte sagen können \* ich könnte sagen*. Подібна самопрезентація промовця базується на інде фінитності, інакше кажучи, небажанні привласнювати собі повну відповідальність за зміст сказаного. Другий тип самопрезентації промовця утворюють іменники, які розподіляються на три групи: сукупні суб'єкти (das deutsche Volk, die Menschen); персоніфіковані поняття з метонімічним перенесенням (der Bundestag, die Bundesregierung, Deutschland, die Partei); метонімічні номіналізації (die Anstrengung, die Verwirklichung). Поряд із сукупними суб'єктами дії в політичних виступах було зафіксовано велику кількість іменників з метонімічним перенесенням. Так, в процесі аналізу найвища частота була виявлена у перенесенні назви з країни на сукупність її жителів: Deutschland, das Land (15 слововживань), наприклад:

*Es gibt sicher viele Gründe, warum Deutschland in der aktuellen Situation seine Präsenz und seine aktive Solidarität unseren Freunden in den Vereinigten Staaten ...zeigen muss [Schröder 11. 10. 01]*

Самопрезентація автора політичного виступу на синтаксичному рівні відбувається декількома шляхами. По-перше, може підмет es . За допомогою формального граматичного суб'єкта імпліцитну присутність мовця можна простежити: а) у підрядному реченні суб'єкта, з його корелятом на початку головного речення (Subjektsatz); б) у підрядному реченні об'єкта, корелят якого розташований всередині головного речення (Objektsatz); в) у безособових реченнях у складі словосполучень з відмінковим або прийменниково-відмінковим керуванням дієслова типу *es gibt, es handelt sich um, es geht um, es bedarf G. Es geht um eine nationale Weichenstellung [Brandt, Ausdruck aus dem Internet – Angebot 10. 03. 02]*

*Es* виступає як формальний суб'єкт у безособовому реченні з прийменниково-відмінковим керуванням дієслова *es geht um*. По-друге, самопрезентація промовця на синтаксичному рівні відбувається також у процесі пасивної трансформації пропозиційного змісту, в результаті якого суб'єкт або може бути вилученим зі складу висловлення взагалі, або функціонувати у непрямому відмінку: *Und warum wurde über die finanziellen Aspekte der Hauptstandfrage nicht objektiver informiert ... Auch darum wurde vor Monaten gebeten [Brandt 10. 03. 01]* По-третє, імпліцитною само презентацією промовця на синтаксичному рівні є субстантивації, що в теорії мовленнєвого впливу розглядаються як предикаційні згортки. Подібні згортки розкриваються, за термінологією Д.Сеймора, через мета текстові запитання. У текстах на цю тему регулярно зустрічаються такі слова і словосполучення, як: *faction, coalition, candidate, leader, opposition, federalism, conservatism, radicals, politics, foreign policy, home/internal policy, body of electors* і інші. Спостереження над лексикою, використовуваною дозволяє відзначити ряд іменників абстрактної семантики, також було відмічено використання інтенсифікаторів, прикметників, що характеризуються експресивним забарвленням, модальних дієслів, дієслів розумової діяльності.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аверина М.Н. Обучение употреблению эмоционально-экспрессивных лексических средств речевой коммуникации (английский язык, лингвистический вуз): Автореф. дис. – 1998. - 22с.
2. . Александра О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса (на материале английского языка): Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1984.-211с.
3. Білоус О.М. Теорія і технологія перекладу: курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Олександр Миколайович Білоус. - Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. - 116с.

4. Кияк Т.Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова): Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Науменко А. М., Огуй О.Д. - Вінниця: Нова книга, 2006 – 592

5. Burkhard, Armin. Zwischen Monolog und Dialog: Zur Theorie, Typologie und Geschichte des Zwischenrufs im deutschen Parlamentarismus / Armin Burkhard. – Tübingen: Niemeier, 2004. – VIII, 668S.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Юлія Надточій** - старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови, факультет лінгвістики Національний технічний університет України «КПІ імені Ігоря Сікорського»

*Наукові інтереси:* лінгвокультурологія, дискурсологія, прикладна лінгвістика.

УДК: 811.112: 801.631.5:81'38

## АЛЮЗІЙНІ ІМПЛІКАТУРИ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Р.М. РІЛЬКЕ

**Вікторія ОСТАПЧЕНКО (Харків, Україна)**

*У статті встановлюються особливості алюзійних імплікатур у поетичному дискурсі Р.М. Рільке з методологічних позицій когнітивної прагмапоетики. Під поетичним дискурсом розуміємо мовленнєво-мисленнєвий простір, що створюється автором поетичного тексту та його читачем через посередництво цього тексту. Під імплікатурою у поетичному дискурсі розуміємо компонент смислу, який прихований у тексті та актуалізується у свідомості читача на основі мовних тригерів та дискурсивного контексту. Мовні одиниці, вживання яких викликає імплікатуру, є тригерами імплікатури. У поетичному дискурсі Р.М. Рільке низка імплікатур актуалізується на ґрунті такого мовного тригера, як алюзія. Алюзійна імплікатура є імпліцитною пропозицією, що активується у свідомості читача як натяк на відомий культурний денотат – знання, яке входить у пресупозиційний фонд представника німецькомовної культурної спільноти. Автор тексту виходить з того, що читачеві відомий певний факт, подія, текст, слова, твір мистецтва та інше. Залежно від семантичного критерію, виокремлюємо алюзійні імплікатури, денотатами яких є: висловлення, текст, особа, релігійний/міфологічний сюжет, історична подія, витвір мистецтва, народна прикмета/звичай/традиція, географічна назва. За денотативним критерієм алюзійна імплікатура має два типи: 1) пропозиційний смисл, який власне і є культурним денотатом; 2) пропозиційний смисл, який впливає з характеристик культурного денотату.*

**Ключові слова:** актуалізація, алюзія, імплікатура, культурний денотат, поетичний дискурс, пропозиція, Р.М. Рільке.

*Викторія Остапченко. Аллюзивные импликатуры в поэтическом дискурсе Р.М. Рильке. В статье устанавливаются особенности аллюзивных импликаций в поэтическом дискурсе Р.М. Рильке с позиций когнитивной прагмапоетики. Под поэтическим дискурсом понимается речемыслительное пространство, которое создается автором поэтического текста и его читателем посредством данного текста. Под импликацией в поэтическом дискурсе понимается компонент смысла, который скрыт в тексте и актуализируется в сознании читателя на основе языковых триггеров и дискурсивного контекста. Языковые единицы, употребление которых вызывает импликацию, являются триггерами импликаций. В поэтическом дискурсе Р.М. Рильке ряд импликаций актуализируется на основе такого языкового триггера, как аллюзия. Аллюзивная импликация представляет собой имплицитную пропозицию, активирующуюся в сознании читателя как намек на известный культурный денотат – знание, которое входит в пресупозиционный фонд представителя немецкоязычного культурного сообщества. Автор текста выходит из того, что читателю известен определенный факт, событие, текст, слова, произведение искусства и т.п. В зависимости от семантического критерия, выделяем аллюзивные импликации, денотатами которых являются: высказывание, текст, лицо, религиозный/мифологический сюжет, историческое событие, произведение искусства, народная примета/обычай/традиция, географическое название. В зависимости от денотативного критерия аллюзивная импликация имеет два типа: 1) пропозициональный смысл, который собственно и является культурным денотатом; 2) пропозициональный смысл, который вытекает из характеристик культурного денотата.*

**Ключевые слова:** актуализация, аллюзия, импликация, культурный денотат, поэтический дискурс, пропозиция, Р.М. Рильке.

*Viktoriia Ostapchenko. Allusive implicatures in R.M. Rilke's poetic discourse. The article establishes the peculiarities of allusive implicatures in R.M. Rilke's poetic discourse in terms of cognitive and pragmatic poetics methodology. Poetic discourse is considered as a kind of artistic discourse which comprises a cognitive-communicative space created through the text by its author and reader. The implicature in poetic discourse is a component of the meaning hidden in the poetic text and actualized in the reader's mind through language triggers and discursive context. Actualization presents an activation of meaning in the reader's mind based on the meaning of linguistic units that form certain meanings in discourse. The language units used to trigger the implicature are called implicature triggers. In R.M. Rilke's poetic discourse, a range of implicatures is actualized through allusion. The allusive implicature is an implicit proposition activated in the reader's mind as a hint at a known culture denotation – a piece of knowledge which belongs within the*

*presupposition pool of the representative of German speaking cultural community. The author of the text takes as a premise that the reader is aware of a certain fact, event, text, words, work of art etc. Otherwise, the allusive meaning will not be deduced by the reader. By the semantic criterion, we distinguish the allusive implicatures whose denotations are: utterance, text, person, religious / mythological plot, historical event, work of art, folk superstition / custom / tradition, geographical name (city, mountain, constellation). The denotation criterion divides the allusive implicatures into two types: 1) the propositional meaning which actually is a cultural denotation; 2) the propositional meaning which follows from the characteristics of the cultural denotation.*

*Key words: actualization, allusion, implicature, cultural denotation, poetic discourse, proposition, R.M. Rilke.*

Нова лінгвістична дисципліна – когнітивна прагмапоетика, яка стверджується внаслідок сучасних інтегративних процесів наукового пошуку, ставить завдання інтенціонального аналізу поетичних текстів різних жанрів, поєднуючи реалізацію комунікативної і естетичної функцій мови [4]. Зокрема, нагальною потребою когнітивної прагмапоетики є дослідження імплікатур поетичного дискурсу, що має велике практичне значення, зокрема, при перекладі поетичних творів [5, с. 9].

Під поетичним дискурсом розуміємо різновид художнього дискурсу, який становить мовленнєво-мисленнєвий простір, що створюється автором поетичного тексту та його читачем через посередництво цього тексту. Поетичний дискурс включає поетичний текст і імплікативний простір – сукупність імпліцитних смислів як окремого тексту, так і усього поетичного дискурсу, «лінгвокогнітивний конструкт, що виявляється під час сприйняття та осмислення поетичного тексту» [11, с. 40]. Імплікативний простір поетичного дискурсу складають імплікати – художні концепти, які вербалізуються у тексті імпліцитно [9, с. 9; 11, с. 32] та імплікатури – імпліцитні смисли, що інтендуються автором та активуються у свідомості читача на ґрунті поетичного тексту [5, с. 10].

Імплікатури можна віднести до провідних характеристик поетичного дискурсу модернізму, зокрема поетичного дискурсу Р.М. Рільке. Адже, описуючи мотиви його творчості, дослідники спираються на інтерпретацію його поезій на ґрунті не тільки експліцитного словесного матеріалу, але й імпліцитних зв'язків і асоціацій. Приміром, К. Мюль пише у зв'язку з мотивом перетворення у поезії Р.М. Рільке: «Прямим підтвердженням наявності «перетворення» немає нестачі. До них належать структури, аналіз яких дозволяє побачити «перетворення» у певному вірші, навіть якщо це поняття експліцитно не називається» [15, с. 215] (тут і далі – переклад іншомовних цитат мій, В.О.). Отже, поетичний дискурс Р.М. Рільке становить актуальний і плідний об'єкт для дослідження імплікатур різних типів.

Предметом дослідження у цій статті виступають алюзійні імплікатури – такі, що актуалізуються на ґрунті стилістичного прийому алюзії.

Мета статті – встановити особливості алюзійних імплікатур у поетичному дискурсі Р.М. Рільке з позицій когнітивної прагмапоетики. Для досягнення цієї мети вирішуються такі завдання: виявити специфіку поняття «імплікатура» у поетичному дискурсі, визначити поняття алюзійної імплікатури, встановити й описати типи алюзійних імплікатур у поетичному дискурсі Р.М. Рільке.

Термін Г.П. Грайса «імплікатура» [13] передбачає передачу імпліцитного смислу автором висловлення та його декодування адресатом на основі максимум кооперації у процесі комунікації. Незважаючи на умовність навмисної передачі смислів автором поетичного тексту потенційному читачу, не можна заперечувати відсутність у ньому комунікації «автор – читач». Принцип діалогічної природи мови, обґрунтований В. фон Гумбольдтом [14, с. 138], передбачає, що все, що створюється людиною на природній мові, є діалогічним, а отже, комунікативно спрямованим. Поетичний текст є комунікативним, оскільки, за М.М. Бахтіним, будь-який текст є відповідною реакцією на інші тексти та будь-яке розуміння тексту є співвіднесенням його з іншими текстами [2, с. 488]. За словами Л.Р. Безуглої, поезія «створюється у суспільстві – людиною та для людей. Мова виникла через потребу комунікації. Тому будь-який її прояв, у тому числі поезія, є комунікативно обумовленим» [4, с. 27].

Проте, слід підкреслити специфічність комунікації «автор – читач» у художньому тексті, яка визнається «семі-комунікацією» (від лат. *semi* – ‘наполовину’) [4, с. 22]. Комунікативна специфіка поетичного дискурсу полягає у взаємодії автора та читача саме за посередництвом тексту: «це взаємодія складових «автор – текст» та «читач – текст», в якому текст є ланкою, що з'єднує естетичну діяльність продуцента і реципієнта в гетерогенне ціле поетичного дискурсу» [10, с. 30].

Таким чином, під імплікатурою у поетичному дискурсі розуміємо пропозиційний смисл, який імпліцитно виражений у тексті та актуалізується у свідомості читача на основі мовних тригерів та дискурсивного контексту. Термін Шарля Баллі «актуалізація» [1, с. 87] розуміється як активація смислу в свідомості читача тексту на основі значень мовних одиниць, які формують у дискурсі певні смисли. Тригерами імплікатур називаємо мовні одиниці, вживання яких викликає (*triggers*) імплікатуру [16].

Якщо у якості тригеру виступає стилістичний прийом алюзії, називаємо такі імплікатури алюзійними. Алюзія (від лат. *allusio* – ‘натяк’) – вказівка на відомий культурний денотат (літературний, історичний, міфологічний або політичний), закріплений у текстовій культурі або у розмовній мові [12, с. 2]. Автор тексту виходить з того, що читачеві відомий певний факт, подія, текст, слова, витвір мистецтва тощо. В іншому випадку алюзійний смисл не буде виведено читачем.

Алюзійний смисл постає у вигляді імплікату або імплікатури. У першому випадку в свідомості читача активується імплікат – відповідний художній культурний концепт, виражений імпліцитно. Наприклад, це концепт ДІВА МАРІЯ – мати Ісуса, Богоматір, який активується на ґрунті відповідного власного імені:

*Da ließen sie sie gehen und schweben  
und treiben mit dem jungen Jahr;  
ihr dienendes Marien-Leben  
war königlich und wunderbar.*

(*Das Stunden-Buch: „Da ward auch die zur Frucht Erweckte...“*)

У другому випадку в свідомості читача активується не окремий концепт, а імпліцитна пропозиція – конфігурація концептів, пов'язаних певними смисловими зв'язками [3, с. 92]. Це і є алюзійна імплікатура. За критерієм зв'язку з денотатом вона має два типи: 1) пропозиційний смисл, який власне і є культурним денотатом; 2) пропозиційний смисл, який впливає з характеристик культурного денотату.

Перший тип алюзійної імплікатури є відсиланням читача до його пресупозиційного фонду, під цим поняттям розуміємо «знання, уявлення, образи, переконання, очікування, оцінки, відчуття, емоційні стани, упередження членів конкретної лінгвокультури» [8, с. 102]. Приміром, лексема *das Wort* у релігійному контексті «Часослова» активує вислів із Євангелія від Іоанна: «І слово стало плоттю, і мешкало з нами, сповнене благодаті й істини» (розділ 1, ст. 14) [7, с. 416], тож експлікуємо імплікатуру після відповідного уривку тексту в дужках після знаку +>, прийнятому в прагмалінгвістиці на позначення імплікатури:

*Nur der Frühling Gottes war dort,  
nur sein Sohn, das Wort,*

*vollendete sich. (+> Im Bibel steht: Und wurde das Wort zur Erdenhülle, und wohnte mit uns, voller Gnade und Wahrheit)*

(*Das Stunden-Buch: „Der Ast vom Baume Gott...“*)

Другий тип алюзійної імплікатури є складнішим. Р.М. Рільке використовує алюзійне знання для передачі певного імпліцитного смислу, пов'язаного з цим знанням. Наприклад, таким знанням виступають російські реалії, адже поет був прихильником російської культури, неодноразово відвідавши цю країну [6, с. 10]. Зокрема, для передачі імпліцитного смислу, що його життя є простим, Р.М. Рільке використовує алюзію на традицію, за якою на Русі царя у смертну годину одягали у простий одяг:

*Mein Leben hat das gleiche Kleid und Haar*

*wie allen alten Zaren Sterbestunde. (+> Das Zarenkleid ist in der Sterbestunde sehr einfach.*

*+> Mein Leben ist einfach)*

(*Das Stundenbuch: „Mein Leben hat das gleiche Kleid...“*)

Крім того, алюзійні імплікатури класифікуємо за семантичним наповненням денотата. Денотатом може бути:

- висловлення, зокрема біблейські вислови, як наведений приклад алюзії на вислів із Євангелія від Іоанна, а також ремінісценції на літературні тексти, приміром, на вірші Ангеліуса Сілезького (*Angelius Silesius*), лікаря, релігійного діяча й письменника:

*Was wirst du tun, Gott, wenn ich sterbe?*

*Ich bin dein Krug (wenn ich zerscherbe?)*

*Ich bin dein Trank (wenn ich verderbe?)*

*Bin dein Gewand und dein Gewerbe,*

*mit mir verlierst du deinen Sinn. (+> Ich weiß, daß ohne mich Gott nicht ein Nu kann leben, werd ich zunicht, er muß vom Not den Geist aufgeben. („Geistreiche Sinn- und Schlußreimen“ [7, с. 416])*

(*Das Stundenbuch: „Was wirst du tun, Gott...“*)

- текст, наприклад, Біблія, згідно з якою світ було створено Богом за шість днів, на сьомий день він відпочивав після праці, і цей день він благословив:

*Dir ward das erste Buch geschrieben,*

*das erste Bild versuchte dich,*

*du warst im Leiden und im Lieben,*

*dein Ernst war wie aus Erz getrieben*

*auf jeder Stirn, die mit den sieben*

*erfüllten Tagen dich verglich. (+> Im Bibel steht: Der Gott schuf die Welt im Laufe von sieben Tagen)*

(*Das Stundenbuch: „Du bist der tiefste...“*)

- особа, зокрема біблейські та міфологічні герої, як Люцифер – занепалий ангел, князь темряви: Р.М. Рільке обіграє етимологічне значення імені Люцифер (лат. ‘світлоносний’) і іронізує з приводу зміщення критеріїв у сучасному йому світі, де скинутий у темряву Люцифер може стати «князем в країні світла» і заставити людей повірити в свою владу і в блаженство, що їм обіцяє [7, с. 417]:

*Sie glauben dort dem Lichte mehr*

*als Gottes schwarzer Kraft,*

*es flüchtete sich Lucifer*

*in ihre Nachbarschaft.*

*Er ist der Fürst im Land des Lichts,*

*und seine Stirne steht*

*so steil am großen Glanz des Nichts,*

*daß er, versengten Angesichts,*

*nach Finsternissen fleht. (+> Lucifer kann kein Fürst im Land des Lichts sein, weil er gefallener Engel ist)*

(*Das Stundenbuch: „Ich komme aus meinen Schwingen heim...“*)

- релігійний або міфологічний сюжет, зокрема із життя Ісуса – наприклад, у вірші «Народна пісня»: згідно з Біблією, у горах Синайського півострова бог Яхве дав пророку Мойсею скрижалі з десятьма заповідями, що слугувало основою законодавства Мойсея Ізраїльському народові [7, с. 404]:

*Und große Dichter, ruhmberauschte,*

*dem schlichten Liede lauschen sie,*

*so gläubig wie das Volk einst lauschte*

*dem Gotteswort des Sinai. (+> Der junge Dichter ähnelt sich dem Propheten Moses, der zehn Gebote hervorbringt und dem das Volk von Israel gläubig lauscht)*

(*Larenopfer: „Das Volkslied“*)

- реальна історична подія, як створення католицькою церквою у свої найкращі часи видатних пам’яток Відродження – таких, як розпис Сікстинської Капелли [7, с. 416]:

*Der Ast vom Baume Gott, der über Italien reicht,*

*hat schon geblüht. (+> Die katholische Kirche schuf Denkmäler der Renaissance-Architektur, und zwar die Sixtinische Kapelle)*

*(Das Stunden-Buch: „Der Ast vom Baume Gott...“)*

• витвір мистецтва – живопису, скульптури, архітектури, музичний твір, приміром, натяк на численні зображення діви Марії великих майстрів Відродження, яких Р.М. Рільке відкрив для себе у Флоренції, зокрема Рафаеля (*Einer*) [7, с. 416]:

*So hat man sie gemalt; vor allem Einer,*

*der seine Sehnsucht aus der Sonne trug. (+> Viele Maler der Renaissance malten die Mutter Maria +> Rafael hat sie auch gemalt)*

*(Das Stunden-Buch: „So hat man sie gemalt...“)*

• географічна назва (міста, гори, сузір'я), наприклад, гора Фудзіяма (*jenen Berg*) у вірші «Гора», присвяченому творчості японського живописця Кацусико Хокусая, майстра кольорової гравюри; ця гора відома як священна, улюблений об'єкт японського мистецтва, тому в цьому контексті активація такої імплікатури є логічною:

*Sechszunddreißig Mal und hundert Mal*

*hat der Maler jenen Berg geschrieben (+> Katsuhiko Hokusai hat an seinem Bild „Fujiama“ sehr lange gearbeitet)*

*(Der neuen Gedichte Anderer Teil: „Der Berg“)*

• народна прикмета, звичай або традиція, як описаний приклад про одяг російського царя у смертну годину або апелювання Р.М. Рільке у вірші «Прощання» до знання народної прикмети про здатність зозулі передбачати тривалість життя; це знання міститься в пресупозиційном фонді читача – носія німецькомовної культури, та активується в момент сприйняття тексту, в такий спосіб передається імплікатура про те, що прощання скорочує життя людини:

*Ein Winken, schon nicht mehr auf mich bezogen,*

*ein leise Weiterwinkendes –, schon kaum*

*erklärbar mehr: vielleicht ein Pflaumenbaum,*

*von dem ein Kuckuck hastig abgeflogen. (+> Der Kuckuck prophezeit, wie lange man lebt +>*

*Wenn der Kuckuck vom Baum hastig abfliegt, wird die Prophezeiung abgebrochen +> Das Leben wird abgebrochen +> Mit dem Abschied verringert sich das Leben)*

*(Neue Gedichte: „Abschied“)*

Цей приклад ілюструє також актуалізацією ланцюжка імплікатур, що є характерною для поетичного дискурсу Р.М. Рільке.

Сказане дозволяє зробити висновок, що у поетичному дискурсі Р.М. Рільке низка імплікатур актуалізується на ґрунті такого мовного тригера, як стилістичний прийом алюзії. Тож алюзійна імплікатура є імпліцитною пропозицією, яка активується у свідомості читача як натяк на відомий культурний денотат – знання, яке входить у пресупозиційний фонд представника німецькомовної культурної спільноти. Залежно від семантичного критерію, виокремлюються алюзійні імплікатури, денотатами яких є: висловлення, текст, особа, релігійний/міфологічний сюжет, історична подія, витвір мистецтва, географічна назва, народна прикмета/звичай/традиція. За критерієм зв'язку з денотатом алюзійна імплікатура має два типи: 1) пропозиційний смисл, який власне і є культурним денотатом; 2) пропозиційний смисл, який впливає з характеристик культурного денотату.

Перспективним є встановлення прагмалінгвістичних характеристик імплікатур поетичного дискурсу Р.М. Рільке за іншими типами мовних тригерів – метафори, метонімії, перифразу, епітету тощо.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли; [пер. с фр. Т. В. Вентцель]. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
2. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи / Михаил Михайлович Бахтин; сост. С.Г. Бочаров, В.В. Кожин. – М.: Худож. лит., 1986. – 543 с.
3. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі / Лілія Ростиславівна Безугла. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с.



4. Безуглая Л.Р. Прагмапоэтика в когнитивном измерении / Л.Р. Безуглая / Вісник Київ. нац. лінгв. ун-ту. Серія «Філологія». – 2013. – Т. 16, № 2. – С. 20–27.
  5. Безуглая Л.Р. Импликатуры поэтического текста в аспекте перевода / Л.Р. Безуглая // Когниция, коммуникация, дискурс. – Харьков: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017. – № 14. – С. 8–18.
  6. Карельский А.В. О лирике Рильке / А.В. Карельский // Рильке Р.М. Лирика: сборник. – М.: Прогресс, 1981. – С. 5–38.
  7. Литвинец Н.С. Комментарий / Н.С. Литвинец // Рильке Р.М. Лирика: сборник. – М.: Прогресс, 1981. – С. 400–507.
  8. Мартинюк А.П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / Алла Петрівна Мартинюк. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – 196 с.
  9. Молчанова Г.Г. Семантика художественного текста / Г.Г. Молчанова. – Ташкент: ФАН Уз. ССР, 1988. – 160 с.
  10. Монгилева Н.В. Семантическое пространство поэтического дискурса: дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 / Н.В. Монгилева. – Челябинск, 2004. – 168 с.
  11. Проценко О.О. Імплікативний простір американської поезії ХХ століття: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / О.О. Проценко. – Херсон, 2010. – 216 с.
  12. Тютенко А.А. Структура і функції алюзії в пресі Німеччини, Австрії та Швейцарії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / А.А. Тютенко. – Харків, 2000. – 20 с.
  13. Grice H.P. Logic and Conversation / H.P. Grice // ders. Studies in the Way of Words. – Cambridge (Mass.), L.: Harvard Univ. Press, 1991. – P. 22–40.
  14. Humboldt W. v. Über den Dualis / Gelesen in der Akademie der Wissenschaften am 26. April 1827 / Wilhelm von Humboldt // ders. Schriften zur Sprachphilosophie. – Darmstadt: Fink, 1963. – S. 113–143.
  15. Mühl K. „Verwandlung“ im Werk Rilkes: Studien zur inneren Genese der Duineser Elegien / Klaus Mühl. – Nürnberg: Hans Carl Verl., 1981. – 298 S.
  16. Huang Y. The Oxford Dictionary of Pragmatics / Yan Huang. – Oxford: Oxford University Press, 2012. – 352 p.
- Режим доступу:  
<http://www.docouts.net/pdf/aqueduct.php?s=the+oxford+dictionary+of+pragmatics+by+yan+huang%20document>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Вікторія Остапченко** – викладач кафедри іноземних мов Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова.

*Наукові інтереси:* лінгвістична прагматика, когнітивна лінгвістика, дискурсологія, лінгвопоетика, перекладознавство, порівняльно-історичне мовознавство.

УДК 811.111'37'42

## АВТОХТОНІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ГАСТРОНОМІЧНОГО РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ

**Тетяна САВЧУК (Чернівці, Україна)**

*Стаття присвячена виокремленню та аналізу стрижневих концептів-автохтонів у концептуальному просторі сучасного англомовного гастрономічного рекламного дискурсу – мисленнєво-мовленнєвої діяльності, пов'язаної з популяризацією гастрономічних уподобань і традицій у сучасному англомовному етнопросторі. Концептуальний простір розуміємо як особливий тип організації концептів у людській свідомості та мовній картині англомовних країн. Концепти-автохтони встановлюються шляхом інвентаризації текстів сучасної англомовної гастрономічної реклами, представлених на інтернет-ресурсах (банерах, текстових блоках супермаркетів, міні-сайтах), та верифікуються за допомогою лінгвоквантитативних методів – критерію  $\chi^2$ -квадрат та коефіцієнта взаємної спряженості Чупрова. Зафіксовані 49 автохтонів із 14 доменів є стрижневими елементами концептуального каркасу досліджуваного виду дискурсу, які формують його унікальну структуру.*

**Ключові слова:** дискурс, гастрономічний дискурс, концепт, домен, концептуальний простір, автохтон,  $\chi^2$ -квадрат.

*Савчук Тетяна. Автохтони концептуального простору сучасного англоязычного гастрономического рекламного дискурса. Стаття посвящена выделению и анализу стержневых концептов-автохтонов в концептуальном пространстве современного англоязычного гастрономического рекламного дискурса – мыслительно-речевой деятельности, связанной с популяризацией гастрономических предпочтений и традиций в современном англоязычном этнопространстве. Концептуальное пространство считаем особым типом организации концептов в сознании и языковой картине англоязычных сообществ. Концепты-автохтоны устанавливаются путем инвентаризации текстов современной англоязычной гастрономической рекламы, представленных на интернет-ресурсах (баннерах, текстовых блоках супермаркетов, мини-сайтах), и верифицируются с помощью лингвоквантитативных методов – критерия  $\chi^2$ -квадрат и коэффициента взаимной сопряженности Чупрова. Зафиксированные 49 автохтонов из 14 доменов*

являются стержневыми элементами концептуального каркаса изучаемого вида дискурса, формирующими его уникальную структуру.

**Ключевые слова:** дискурс, гастрономический дискурс, концепт, домен, концептуальное пространство, автохтон, хи-квадрат.

*Tetiana Savchuk. Autochtones of the conceptual space in the modern English gastronomic advertising discourse. The article is dedicated to the isolation and analysis of the core concepts of autochthons in the conceptual space of modern English-language gastronomic advertising discourse – thinking and speaking activity associated with the popularization of gastronomic preferences and traditions in modern English-speaking ethnic community. Conceptual space is understood as a special type of concept organization in human consciousness and a linguistic picture of the English-speaking countries. Concepts-autochthons are established by inventorying the texts of modern English-language gastronomic advertisements, presented on Internet resources (banners, text blocks of supermarkets, mini-sites) and verified by means of quantitative methods in linguistics – the chi-square and Tschuprow's tests. This gastronomic advertising discourse includes forty-nine autochthons from fourteen domains. These are the core elements of the conceptual framework of the investigated type of discourse which form its unique structure.*

**Key words:** discourse, gastronomic discourse, concept, domain, conceptual space, autochthon, chi-square.

**Постановка проблеми.** Сьогодні питання структурування знання, вивчення способів його зберігання та відтворення (узагальнене у поняттях картини світу, дискурсу, концептуального простору, концепту, концептополів, когнітивних систем та ін.) привертає увагу багатьох лінгвістів (Н. Д. Арутюнова, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, А. П. Мартинюк, М. В. Нікітін, Ю. С. Степанов, Л. О. Чернейко та ін.). Тлом для заглиблення в ментальне підґрунтя спілкування обирається дискурс – мисленнєво-мовленнєва діяльність у певних сферах існування.

**Огляд останніх досліджень і публікацій.** Вчені відносно недавно зацікавились вивченням гастрономічного дискурсу, зосередившись, насамперед, на дослідженні його структури, суб'єктів, функцій, ознак, семіотики та прагматики (Н. В. Головицька, С. В. Захаров, А. Ю. Земська, А. В. Олянич). А. В. Олянич визначив гастрономічний дискурс як „етнокультурний феномен в рамках концептології, дискурсології та лінгвосеміотики” [3, с.167], оскільки, на його думку, в сучасному суспільстві їжа створює когнітивну систему етно-орієнтованих цінностей і культурних доміант, які поєднані між собою спільною ідеєю гастрономії, тобто вживання їжі та підтримки життєздатності людини. Ця система складається із знаків, створених чіткою ієрархією, та має свою лінгвістичну інтерпретацію, яка приводить вчених до висновку про правомірність розгляду гастрономічного дискурсу як окремої лінгвістичної проблеми [там само, с. 200]. Попри певний лінгвістично спрямований аналіз гастрономічного дискурсу, наразі відсутні дослідження, спрямовані на когнітивне підґрунтя його різновидів, зокрема сучасного англомовного гастрономічного рекламного дискурсу (САГРД) – мисленнєво-мовленнєвої діяльності, пов'язаної з популяризацією гастрономічних уподобань і традицій у сучасному англомовному етнопросторі. Зробити перший крок до його репрезентації є завданням даного дослідження, **мета** якого полягає увизначення автохтонів концептуального простору САГРД. Для її реалізації слід виконати наступні **завдання**: 1) інвентаризувати вербалізатори всіх концептів, зафіксованих у матеріалі дослідження; 2) встановити основні домени; 3) статистично верифікувати презентованість концептів у виокремлених доменах, що дозволить надати статус автохтонів САГРД певним концептам (методика детально представлена в [Осовська монографія]).

**Матеріалом** для дослідження послуговували тексти сучасної англомовної гастрономічної реклами, представлені на інтернет-ресурсах (банерах, текстових блоках супермаркетів, міні-сайтах).

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Основними елементами концептуального простору дискурсу є специфічні концепти, неоднорідні у дискурсах. Поділяючи концепти на метахтони, аллохтони та автохтони, Приходько А. М. стверджує, що метахтон утворює ім'я дискурсу, аллохтони є нерегулярними, нетиповими, малоймовірними та слабо прогнозованими концептами, а автохтони – це “концептуальні константи дискурсу, до яких слід віднести доміантний (типовий, характерний, високоймовірний, прогнозований) і регулярно реалізований набір концептів” [5, с.272].

Виокремлення генеративних концептів-автохтонів здійснюємо через інвентаризацію текстів, фіксацію об'єктиваторів концептів та їх групування у семантичні області [4, с. 171].

Для достовірності та верифікації об'єктивності фактів застосуємо квантитативний метод розрахунку, а саме критерій  $\chi^2$ . Зупинимось на цьому докладніше.

Традиційне вивчення наповнюваності концептуальних структур ґрунтується, як правило, на визначенні частотності лексем, що втілюють певні елементи або характеристики імені концепту [1]. Однак, квантитативні прийоми, зокрема хрестоматійний для шкіл лінгвостатистики метод перевірки статистичних гіпотез – критерій  $\chi^2$  дозволяє визначити наявність відповідностей або розходжень між розподілами частот спостережуваних величин [2, с.156], фактично верифікуючи їх закономірність у даному дискурсивному середовищі. Найбільш поширена формула для обчислення критерію  $\chi^2$ :

$$\chi^2 = \sum \frac{(O-E)^2}{E}$$

де  $O$  – фактично спостережувані величини,  $E$  – теоретично очікувані,  $\Sigma$  – сума.

Наявність зв'язку між ознаками засвідчується показником  $\chi^2$ , більшим за критичну величину, а його міра визначається через коефіцієнт взаємної спряженості Чупрова  $K$  [2, с.156] за формулою

$$K = \sqrt{\frac{\chi^2}{N\sqrt{(r-1)(c-1)}}$$

де  $N$  – загальна кількість спостережень,  $r$  – кількість рядків у таблиці,  $c$  – кількість стовпчиків. Величини коефіцієнта взаємної спряженості можуть отримувати значення від 0 до +1, а значущість встановлюється відповідно до величини  $\chi^2$ . Тож визначаємо  $\chi^2$  для всіх зафіксованих актуалізаторів, а ті з них, що виявили показник вище 3,84, вважаємо автохтонами САГРД.

Метод кількісного аналізу дозволив виявити 14 найбільш значущих доменів з 29 зафіксованих на тлі 196 концептів САГРД. Такими доменами є: *продукти харчування / food* (12,04%), *страви / dish* (9,62%), *дитяче харчування / baby food* (2,52%), *напої / beverage* (14,71%), *характеристика продуктів / food qualities* (8,12%), *процес приготування їжі / cooking process* (7,28%), *смаковий додаток / food additive* (1,78%), *відчуття / taste perception* (7,3%), *прийом їжі / meal* (1,55%), *місце походження / origin* (1,6%), *бренд / brand* (9,62%), *їжа для тварин / pet food* (3,53%), *фаст фуд / fast food* (3,85%), *ціна / price* (2,14%), які утворюють його концептуальний простір [6].

Підрахунки засвідчили, що для САГРД статистично значущими є 49 концептів з 14 доменів (у дужках подаємо значення  $\chi^2$  та коефіцієнта спряженості  $K$ ).

Домен “продукти харчування” є найважливішим у САГРД та об'єднує такі концепти-автохтони: MEAT ( $\chi^2=52,43 / K=0,09$ ) (*Made with prime British pork from pigs born outdoors, straw-bedded barns. Pigs are reared to produce high quality, succulent pork that is tender and full of flavour. We work with a long-established group of dedicated farms; selecting them for their high standards of animal husbandry, welfare and a commitment to sustainable farming*); DAIRY FOOD ( $\chi^2=32,57 / K=0,07$ ) (*Butter blended with vegetable oil*); VEGETABLE ( $\chi^2=17,34 / K=0,06$ ) (*Grown without reliance on artificial chemicals and fertilisers. Good Food – Organic carrots, grown by specially selected farmers who share our commitment to quality. Delicious raw in salads or simply boiled and served with a sprinkle of herbs*); TINNED FOOD ( $\chi^2=16,51 / K=0,05$ ) (*Peeled plum tomatoes in tomato juice. Italian tomatoes. The sweetest plum tomatoes, typical from Southern Italy, blanched, peeled and dipped into a thick sauce that enhances the taste ideal for sauces, meat and long cooking dishes*); FRUIT ( $\chi^2=14,45 / K=0,05$ ) (*Packed with sweet juicy strawberry for quick, easy smoothies*); FROZEN FOOD ( $\chi^2=13,93 / K=0,04$ ) (*Essential garden peas – specially selected for tenderness and sweetness, field to freezer within 2 hours. Frozen black forest fruits – a mix of blackberries, dark sweet cherries, grapes and blackcurrants*); SEAFOOD AND FISH ( $\chi^2=9,22 / K=0,04$ ) (*Scottish Salmon, cured, hung and kiln-smoked for up to 24 hours*).

У домені “страви” виділяємо концепти SNACK ( $\chi^2=25,32 / K=0,06$ ) (*Smoked pork salami sausage*); BAKERY/CANDY ( $\chi^2=10,06 / K=0,04$ ) (*Choc Shot Liquid Chocolate Always sweet, always natural. Only 14 cal's tsp. Just fruit sweetness. Free from dairy, gluten, nuts & GMOs. NO palm oil, NO chemical processing, NO additives, NO preservatives. Suitable for vegans*); PASTA

( $\chi^2=4,09 / K=0,04$ ) (*Pasta sheets layered with vegetable and cheese sauce topped with sweetcorn and parsley (Veg lasagna)*).

Домен “дитяче харчування” за статистичними показниками включає лише один значущий концепт BRAND ( $\chi^2=16,43 / K=0,05$ ) (*Hipp potatoes, pumpkin and mixed vegetables with chicken in a herby tomato sauce*).

Домен “напої” формується концептами WATER ( $\chi^2=53,43 / K=0,09$ ) (*Vapour distilled from British spring water with added electrolytes. Made from British spring water. Inspired by clouds. Clean, crisp taste*); SOFT DRINK ( $\chi^2=35,56 / K=0,07$ ) (*Sparkling Low Calorie Soft Drink with Vegetable Extracts with Sweeteners*); COFFEE ( $\chi^2=29,50 / K=0,06$ ) (*Discover barista-style instant coffee with Nescafe Azera Americano. Crafted from a selection of Arabica and Robusta beans*); BEER ( $\chi^2=23,32 / K=0,05$ ) (*Only ever made and bottled in Italy at our breweries in Rome, Bari and Padova, Peroni Nastro Azzurro is brewed using the creativity and flair of Italians; blending the finest hops with two-row spring planted barley and a quarter of Italian maize which produces its uniquely crisp and refreshing taste. Containing 3 individual 6 packs, this larger case is easy to carry, easy to chill. Perfect for dinner with friends, parties or just enjoying at home*); WINE ( $\chi^2=19,99 / K=0,05$ ) (*Extra dry. Wine of Italy. Suitable for vegetarians. Fresh, fruity and deliciously moreish, Called'oro Prosecco makes for a delightful aperitif. Serve chilled with a selection of nibbles*); JUICE ( $\chi^2=14,36 / K=0,05$ ) (*Tongue tingling sparkling low calorie orange fruit drink with zero added sugar*); TEA ( $\chi^2=10,20 / K=0,04$ ) (*Live, breathe, drink. Great taste 2014. Bringing the natural life, colour & vitality of dorset to everyday moments. 80 cups of sunshine. 100% black tea*); ENERGY DRINK ( $\chi^2=9,42 / K=0,04$ ) (*Caffeinated taurine drink with sweeteners. Sparkling Glucose Drink*); SMOOTHIE ( $\chi^2=4,85 / K=0,03$ ) (*A delicious blend of 100% crushed fruit and pure fruit juice*); MILK ( $\chi^2=4,41 / K=0,03$ ) (*Ultra-heat treated homogenised semi skimmed milk*).

До домену “характеристика продукту/їжі” належать значущі концепти-автохтони: NUTRITION ( $\chi^2=325,43 / K=0,32$ ) (*For Goodness Shakes and Protein Nutrition is a UHT milk-based protein shake with sweetener enriched with vitamins and minerals. Strawberry flavour*); DIET ( $\chi^2=47,64 / K=0,08$ ) (*A carbonated no added sugar lemon flavoured soft drink with sweeteners*); HEALTH FOOD ( $\chi^2=27,23 / K=0,06$ ) (*Bursting with vitamins and nutrients, elevate simple meals by adding tasty grains, pulses and seeds that are brimming with goodness*); TYPE ( $\chi^2=12,02 / K=0,04$ ) (*Nescafe gold blend – Distinctive premium coffee blend – Made with high quality Arabica and Robusta beans – Savour the smooth taste and rich aroma to help you notice the little things in life.*); AGE ( $\chi^2=4,12 / K=0,03$ ) (*The Government advises that food containing dairy products should only be introduced into a baby's diet after 6 months*);

Домен “процес приготування їжі” вміщує два основні значущі концепти сфери САГРД – RECIPE ( $\chi^2=45,44 / K=0,08$ ) (*Peel and coarsely grate the sweet potatoes. Beat 2 of the eggs in a large mixing bowl. Add the sweet potato and sage; mix well. Season. Add the spinach to the pan with about 2 teaspoons of cold water and season. Stir-fry for 1–2 minutes until just wilted. Set aside and keep warm*); INGREDIENT ( $\chi^2=15,32 / K=0,05$ ) (*A mix of carrot, swede, onion, kale, celeriac, and pearl barley with herbs, garlic puree and black pepper; Two all-beef patties special sauce: bacon, lettuce, cheese, pickles, onions, sesame seed bun*).

У домені “смаковий додаток” фіксуємо значущість концептів SAUCE ( $\chi^2=12,75 / K=0,04$ ) (*Pan fry with chicken or prawns then add coconut milk and sliced green beans and bamboo shoots for a simple Thai green curry*); SPICE ( $\chi^2=4,49 / K=0,03$ ) (*Spicy Tomato, Onion and Ginger with mixed spices*).

Домен “відчуття” об’єднує значущі концепти FLAVOUR ( $\chi^2=18,31 / K=0,05$ ) (*Mint sauce or redcurrant jelly is often eaten with lamb, apple sauce with pork, and horseradish sauce (a type of mustard) with beef, cranberry sauce with turkey*); TASTE ( $\chi^2=6,42 / K=0,03$ ) (*Delicious squid rings wrapped in our light, crispy golden batter*).

З домену “прийом їжі” значущими є концепти MEAL ( $\chi^2=18,32 / K=0,05$ ) (*Smoothie is the best way for healthy breakfast*); TRADITIONAL MEAL ( $\chi^2=12,30 / K=0,04$ ) (*The meal includes turkey, sweet potatoes or yams, and cranberries, which are made into a kind of sauce or jelly (Thanksgiving Day)*); OUTDOOR MEAL ( $\chi^2=4,77 / K=0,04$ ) (*Slow cooked lamb shoulder on the bone with a lemon, garlic and rosemary marinade great for barbecuing*).

З домену “місце походження” фіксуємо концепти CUISINE ( $\chi^2=8,31 / K=0,06$ ) (*Chilly con carne with beef simmered with kidney beans, green, red and jalapeno peppers in a spicy tomato sauce, served with rice*); COUNTRY ( $\chi^2=4,77 / K=0,04$ ) (*Bomba rice paella from Italy with a tomato, chorizo and saffron sauce with prawns, chargrilled marinated chicken breast and red peppers*).

Домен “бренд” вважаємо одним із найважливіших та найбільш значущих доменів концептуального простору САГРД. Тут виділяємо значущі концепти FAST FOOD ( $\chi^2=31,68 / K=0,07$ ) (*Burger King resembles growling of a dog however dog meat is probably not content of the burger*); BABY FOOD ( $\chi^2=27,68 / K=0,06$ ) (*HiPP organic growing up meal chicken scramble*); SOFT DRINK (14,75 / 0,05) (*Sparkling Soft Drink Coca Cola with Vegetable Extracts*); COFFEE ( $\chi^2=13,95 / K=0,04$ ) (*Nescafe, smooth and well balanced, with an irresistible layer of velvety coffee crema*); DAIRY PRODUCT ( $\chi^2=13,75 / K=0,05$ ) (*Activia yogurt with cereals*); BAKERY ( $\chi^2=13,04 / K=0,05$ ) (*Biscuits Made with Wholegrain Cereals, Milk and Added Vitamins and Minerals*.); PET FOOD ( $\chi^2=8,54 / K=0,04$ ) (*Felix. As good as it looks*).

Не менш важливим доменом є домен “їжа для тварин”, де значущими є концепти CAT FOOD ( $\chi^2=8,18 / K=0,04$ ) (*The perfect variety pack for fish-loving felines, health life for an adult cat*); DOG FOOD ( $\chi^2=4,84 / K=0,03$ ) (*Complete Petfood for Puppies*).

З домену “фастфуд” виділяємо концепти INGREDIENT ( $\chi^2=10,02 / K=0,04$ ) (*Burger is the thing you want when you order salad*); BRAND ( $\chi^2=6,70 / K=0,03$ ) (*Please do not eat the billboard. I'm loving it. McDonald's*).

У домені “ціна” значущим фіксуємо лише один концепт OFFER (*Mix & Match Add 4 for 3 cheapest apple rice cakes free; Chicken, meat and fish 3 for 2; Coffee beans costs £16.59, but never mind buy fruits and vegetables*).

**Висновки.** З огляду на показники критерію  $\chi^2$  та коефіцієнту  $K$ , у межах 14 основних функціональних доменів САГРД серед 49 дискурсотвірних автохтонів найбільшу значущість у САГРД демонструє концепт NUTRITION / поживність ( $\chi^2=325,43$ ). Це свідчить, очевидно, про те, що рекламисти концентруються на небайдужості етноспільноти до таких характеристик продукту, як дієтичні властивості, їх тип, вікове та навіть вегетаріанське призначення. Важливим для англомовного споживача є бренд, значне місце в гастрономічних уявленнях етноспільноти посідають фаст фуд, дитяче харчування, їжа для тварин, кава, безалкогольні напої, молочні продукти, випічка та солодоці. Основними продуктами харчування сучасного англомовного споживача є овочі, фрукти, м'ясо, заморожені та консервовані продукти, морські та молочні продукти; напоями – вода, соки, молоко, смузі, безалкогольні та енергетичні напої, алкогольні напої, насамперед пиво та вино, а стравами – закуски, випічка, пасти та вегетаріанські страви. Виокремлюються такі види їжі, як дитяче харчування та фаст фуд, для яких важливим є бренд продукту, а також їжа для тварин, переважно собак та котів. Лінгвостатистичний аналіз САГРД засвідчує, що сучасна англомовна спільнота цінує пов'язані з їжею відчуття – смак та запах а також місце їх походження (кухню та країну), спосіб та процес приготування, спостерігається значущість соусів та приправ. Не останнє місце відводиться й вартості продуктів, зокрема знижкам та пропозиціям. Окремої уваги заслуговує і процес прийому їжі – традиційно або на свіжому повітрі.

Зафіксовані автохтони є стрижневими елементами концептуального каркасу САГРД, однак оскільки лише „аналіз сполучуваності концептів, ... дозволяє вибудувати ту картину світу, що характерна буденній свідомості” [7, с. 59], вважаємо, що **перспективним** в даному ракурсі дослідження є виявлення системних зв'язків між концептами-автохтонами, що в результаті дозволить сконструювати когнітивну карту сучасного англомовного гастрономічного рекламного дискурсу.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Караулов Ю.Н. Ассоциативная грамматика русского языка / Ю.Н. Караулов. [2-е изд.]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 328 с.
2. Левицкий В.В. Семасиология : монография для молодых исследователей / В.В. Левицкий. – Изд. 2, исправл. и дополн. – Винница : Нова Книга, 2012. – 680 с.

3. Олянич А.В. Презентационная теория дискурса : монография / А.В. Олянич. – Волгоград : Парадигма, 2004. – 600 с.
4. Осовська І.М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс : ментальний і вербальний ресурс : монографія / І.М. Осовська. – Чернівці : Видавничий дім «РОДОВІД», 2013. – 402 с.
5. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
6. Савчук Т.Г. Основні домени в концептуальному просторі сучасного англomовного гастрономічного рекламного дискурсу / Т.Г. Савчук // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики : науковий журнал / редкол. В. І. Кушнерик та ін. – Чернівці : Видавничий дім «РОДОВІД», 2017. – Вип. 2(15). – С. 240-242.
7. Чернейко Л. О. Металінгвістика : хаос и порядок / Л. О. Чернейко // Вестник Московского университета. Сер. 9. : Филология. – 2001. – № 5. – С. 39–52.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Тетяна Савчук** – асистент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

*Наукові інтереси:* лінгвоконцептологія, дискурс-аналіз, когнітивна лінгвістика.

УДК: 81' 42:792.8:81'22:303.72

## ОБРАЗНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ БАЛЬНОГО ТАНЦЮ В ХОРЕОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ

**Маргарита СЕДАКОВА (Запоріжжя, Україна)**

*Стаття присвячена проблемі образної репрезентації бального танцю в хореографічному дискурсі. Аналіз літератури з вищезазначеного питання дозволяє стверджувати про те, що хореографічний дискурс й образні репрезентації танцювальних рухів все ще залишаються поза увагою дослідників, очевидно внаслідок специфіки фіксації цього феномену вербальними засобами та складності їх розгляду. Було здійснено спробу окреслити поняття хореографічного дискурсу, актуальних образів бального танцю та засобів їх вербалізації; проаналізовано когнітивні метафори як засіб пізнання та інтерпретації танцювального мистецтва. За результатами аналізу метафоричних репрезентацій бального танцю в текстах хореографічного спрямування встановлено продуктивність структурних метафор, які є базовим механізмом нашого досвіду. У дослідженні застосовано комплекс методів: метод суцільної вибірки, компонентний аналіз, концептуальний аналіз, метод контекстологічного аналізу. Матеріал дослідження становлять тексти хореографічного дискурсу, з яких було відібрано метафоричні висловлювання стосовно бальних танців. Теоретико-методологічну основу дослідження складають сучасні лінгвістичні концепції лінгвокультурології, когнітивної метафори, комунікативної лінгвістики.*

**Ключові слова:** метафора, когнітивна метафора, дискурс, хореографічний дискурс, образ, концепт, бальний танець.

**Маргарита СЕДАКОВА. ОБРАЗНАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ БАЛЬНОГО ТАНЦА В ХОРЕОГРАФИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ.** *Статья посвящена проблеме образной репрезентации бального танца в хореографическом дискурсе. Анализ литературы по вышеизложенному вопросу позволяет утверждать о том, что хореографический дискурс и образные репрезентации танцевальных движений все еще остаются без внимания исследователей, вероятно из-за специфики фиксации этого феномена вербальными средствами и сложности их рассмотрения. Предпринята попытка очертить понятие хореографического дискурса, актуальных образов бального танца и средств их вербализации; проанализированы когнитивные метафоры как средство познания и интерпретации танцевального искусства. По результатам анализа метафорических репрезентаций бального танца в текстах хореографического направления установлено продуктивность структурных метафор, которые являются базовым механизмом нашего опыта. В исследовании применен комплекс методов: метод сплошной выборки, компонентный анализ, концептуальный анализ, метод контекстологического анализа. Материал исследования составляют тексты хореографического дискурса, из которых было отобрано метафорические высказывания относительно бальных танцев. Теоретико-методологическую основу исследования составляют современные лингвистические концепции лингвокультурологии, когнитивной метафори, коммуникативной лингвистики.*

**Ключевые слова:** метафора, когнитивная метафора, дискурс, хореографический дискурс, образ, концепт, бальний танец.

**Marharyta SIEDAKOVA. IMAGINATIVE REPRESENTATION OF BALLROOM DANCE IN CHOREOGRAPHIC DISCOURSE.** *The article is concerned with the imaginative representations of ballroom dance in choreographic discourse. Ballroom dance is special kind of art that has long history of formation and development. Important features of choreographic discourse can be informality and ease combined with emotional component. Imaginative representations of dance movements are clearly updated through the essence of dancing art and its reception in choreographic discourse. An analysis of the literature on the above question allows us to assert that choreographic discourse and imaginative representations of dance movements are still remain undiscovered by researches. It is probably because of recording*

peculiarities of this phenomenon by verbal means and complexity of their consideration. An attempt was made to outline the concept of choreographic discourse, actual images of ballroom dance and means of their verbalization; cognitive metaphors as means of knowledge and interpretation of dancing art were analyzed. Based on the results of metaphorical representation analysis of ballroom dance in the choreographic area of focus texts, the productivity of structural metaphors was determined. Structural metaphors involve the conceptualization of abstract terms and realities and they are the basic mechanism of our experience. Structural metaphors are as a rule convincing and common. A set of methods was used in the research: continuous sampling method, componential analysis, conceptual analysis, method of contextual analysis. The material of research consists of choreographic discourse texts of which metaphorical statements concerning ballroom dances were collected. The theoretical and methodological basis of the study consists of modern linguistic concepts of cultural linguistics, cognitive metaphor, communicative linguistic.

**Key words:** metaphor, cognitive metaphor, discourse, choreographic discourse, image, concept, ballroom dance.

**Вступні зауваження.** Сучасна лінгвістика ґрунтується на здобутках міждисциплінарних наукових досліджень, в яких тісно взаємодіють культурологічний та когнітологічний аспекти аналізу різних явищ мови. Мова розглядається все частіше не тільки як засіб комунікації, а як культурний код [10, с.3; 7, с.161]. Актуальності набувають проблеми, пов'язані з мовними та концептуальними картинами світу (Ю. Апресян [2, с.38]), концептами та засобами їх вербалізації. Плідними є дослідження, присвячені фразеологізмам (Н. Амосова, В. Виноградов [6], О. Кунін), символам, образам, метафорам (Н. Арутюнова, Ш. Баллі [4, с. 77], А. Вежбицька, В. Маслова [11, с.59]), у змісті яких віддзеркалюються особливості ментальності мовців.

Дослідження метафори має тривалу історію в філософії та лінгвістиці. Наукові погляди з часів Античності і дотепер поступово змінювалися, що відкрило нові перспективи для розгляду метафори як елементу мови і мислення. У зв'язку з цим зростає актуальність дослідження образної репрезентації та вербалізації різних понять, їх актуалізації залежно від типу дискурсу [3; 14]. Аналіз літератури з вищезазначених питань дозволяє стверджувати, що хореографічний дискурс й образні репрезентації танцювальних рухів все ще залишаються поза увагою дослідників, очевидно внаслідок специфіки фіксації цього феномену вербальними засобами та складності їх розгляду.

Поняття образу є релевантним для термінологічного апарату літератури, філософії, лінгвістики, психології, мистецтва. Образи можуть бути як індивідуальними так і груповими. Чуттєвий образ у структурі концепту є неоднорідним і складається з перцептивних когнітивних ознак та формується у мовців через їх власну життєдіяльність [12 с.106-108]. Когнітивні образи формуються "індивідуально-суб'єктивно" і через концептуальні метафори, які не тільки формують уявлення про об'єкт, а й зумовлюють спосіб мислення про нього.

**Мета статті** полягає в аналізі образних репрезентацій бального танцю в англійськомовному хореографічному дискурсі.

**Завдання** передбачають визначення хореографічного дискурсу, актуальних образів бального танцю та засобів їх вербалізації.

**Об'єктом** дослідження є когнітивні метафори як засіб пізнання та інтерпретації танцювального мистецтва.

**Предметом** є актуальність когнітивних образів та засобів їх вербального втілення в текстах, які співвідносяться з хореографічним дискурсом.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають сучасні лінгвістичні концепції *лінгвокультурології* (В.А. Маслова, М.Ф. Алефіренко), *когнітивної метафори* (Дж. Лакофф, М. Джонсон), *комунікативної лінгвістики* (Н.Д. Арутюнова, Ф.С. Бацевич).

У дослідженні застосовано комплекс методів: метод суцільної вибірки, компонентний аналіз, концептуальний аналіз, метод контекстологічного аналізу. **Матеріал** дослідження становлять 50 текстів хореографічного дискурсу, з яких було відібрано метафоричні висловлювання стосовно бальних танців.

**Виклад основного матеріалу.** Сучасні дослідники застосовують термін "дискурс" в різних значеннях, що дає всі підстави стверджувати про "розмитість" його понятійних меж. Поняття дискурсу асоціюється з усіма виявами комунікації в суспільстві: етикетний, дидактичний, філософський політичний, літературний, газетний, театральний, релігійний дискурси, кінодискурс тощо [5, с.139]. На сьогоднішній день існують різні підходи до типології дискурсу (Г. Почепцов [13], В. Карасик [8], І. Шевченко, О. Морозова [17] та інші),

що пояснюється багатогранністю цього явища. Типологія дискурсу визначається набором правил, виконання яких він вимагає у тій чи іншій соціальній сфері. При дослідженні типології дискурсу основним завданням вважається опис структур найтипівіших для дискурсу певного виду [7, 1989].

Під час дослідження питання дискурсу вчені наголошують на проблемі розмежування тексту і дискурсу, однак ці поняття підпадають під однакове визначення “об’єднаної смисловим зв’язком послідовності знакових одиниць, основними рисами, якої є зв’язність і цілісність”. Але ж в семіотиці під текстом розуміють “осмислену послідовність будь-яких знаків, зокрема танець..” [5, с.146]. У цьому дослідженні ми розглядаємо дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, що має писемну (усну) форму вияву, відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників.

Ю.С. Степанов [15] розглядає дискурс з різних боків. З позицій прагмалінгвістики дискурс представляє собою інтерактивну діяльність учасників спілкування, встановлення і підтримання контакту, емоційний та інформаційний обмін, переплетіння комунікативних стратегій та їх вербальних і невербальних втілень в практиці спілкування. Лінгвокультурне вивчення дискурсу має на меті встановити специфіку спілкування в рамках певного етносу, визначити моделі етикету та мовної поведінки в цілому, охарактеризувати культурні доміанти певної спільноти у вигляді концептів.

Важливими ознаками хореографічного дискурсу слід вважати невимушеність, неофіційність, поєднану з емоційною складовою. В хореографічному дискурсі образні репрезентації танцювальних рухів виразно актуалізовано через сутність танцювального мистецтва та його рецепцію.

Огляд сучасних досліджень дозволяє стверджувати, що метафора відіграє важливу роль не тільки як феномен художньої літератури, а й звичайне явище багатьох сфер життя. За твердженням Р. Хоффмана, “Метафора може бути застосована в якості знаряддя опису та пояснення будь-якої сфери: у психотерапевтичних бесідах і в розмовах між пілотами авіаліній, в ритуальних танцях та в мові програмування...Де б не зустрілась метафора, вона завжди збагачує розуміння дій людини, її знань та мови” [23, с. 152].

До недавнього часу метафора переважно досліджувалася філософами (Аристотель, Д. Юм), літературними критиками (А. Ричардс), психологами та лінгвістами (Б. Уорф, К. Бюлер). Одним із найважливіших напрямів сучасної когнітивної лінгвістики залишається дослідження метафори, яке представлене в роботах Дж. Лакоффа, М. Джонсона [9], Н.Д. Арутюнової [3], М. Блека [20], [25], А.П. Чудінов [16].

Дж. Лакофф і М. Джонсон довели, що метафора належить не тільки мові, а й процесам людського мислення, які в більшості випадків, метафоричні. За Дж. Лакоффом і М. Джонсоном [26, с.6], суть метафори – це розуміння та переживання поняття одного виду в термінах іншого поняття. Тому метафора виявляється засобом розширення концептуальної системи та формування нових ментальних категорій.

В теорії концептуальних метафор розрізняють структурну, онтологічну, орієнтаційну метафори та метафору “каналу зв’язку” [9, с.32, 35, 49]. Структурні метафори, які передбачають концептуалізацію абстрактних понять та реалій, виявляються базовим механізмом нашого досвіду. Такі метафори є досить переконливими та буденними (TIME IS MONEY, ARGUMENT IS WAR). Сутність онтологічних метафор полягає в сприйнятті подій, емоцій, ідей як матеріальних речей (THE MIND IS A BRITTLE OBJECT; THE MIND IS A MACHINE). Орієнтаційна метафора, яка спирається на просторові зв’язки й організує цілу систему концептів відносно іншої системи, спрямовується нашим культурним та фізичним досвідом (UP IS GOOD, SAD IS DOWN). Під метафорою «каналу зв’язку» дослідники розуміють втілення ідей у слова. На думку М. Редді [28] наші судження про мову структуруються наступними складними метафорами: IDEAS ARE OBJECTS, COMMUNICATION IS SENDING і це підтверджується численними прикладами в англійській мові.



Бальний танець – особливий вид мистецтва, який має багатовікову історію розвитку. Специфіка бальних танців полягає в тому, що пара (чоловік та жінка) виконують певні кроки та рухи, які обов'язково мають відповідати характеру виконуваного танцю, його музичному супроводу та технічним особливостям танцювальних па. Сучасні бальні танці незмінно наголошують на своїй естетичній довершеності у поєднанні з високою технікою виконання.

За результатами аналізу метафоричних репрезентацій танцю в текстах хореографічного спрямування встановлено продуктивність структурних метафор, зокрема DANCE IS SPORT, DANCE IS REMEDY.

У структурі метафори DANCE IS SPORT концептуальний зв'язок між сферою джерела SPORT та сферою цілі DANCE встановлюється на основі спільних поняттєвих ознак, які було визначено за допомогою аналізу словникових дефініцій та значень одиниць SPORT і DANCE, актуалізованих у текстових фрагментах: SPORT– ‘activity’ (*a physical activity*), ‘team’ (*a team sport; the American men’s team is made up of Gionta, four college players, three from the American Hockey League and 15 playing in professional leagues across Europe*), ‘individual’ (*an individual sport*), ‘personality’ (*a sports personality*), ‘event’ (*a sports event; the first Grand Slam event of the season*), ‘entertainment’ (*a great performance, sport performance*), ‘popular’ (*popular sport*), ‘professional’ (*professional sport*), ‘amateur’ (*amateur sport*), ‘compete’ (*to compete in a sport, he would be able to compete in the United States Open*), ‘do’ (*to do sport*).

**Dance** – ‘activity’ (*Some dances require athletic ambition and mental tenacity*), ‘personality’ (*dance personality*), ‘compete’ (*how we learn to compete, become an instructor, organize dancing competitions, to compete in senior ballroom dance competitions worldwide, trips to competitions to test one’s skills, being unfamiliar with how ballroom competitions run...*), ‘social’ (*social dance*), ‘couple’ (*dance couple; partnership requires constant patience with each other; outstanding couple; compromise and communication between two people are essential to attain shared goals, playing of the national anthem of the winning couple*), ‘event’ (*when organizing an event, involve a team of volunteers*), ‘popular’ (*popular dance*), ‘professional’ (*professional dancers*), ‘amateur’ (*amateur dancers*), ‘recreation’ (*inspiring movement*), ‘do’ (*to do dance*), ‘practice’ (*countless hours of practice on the dance floor, we try to practice diligently and drill the basics*), ‘good’ (*dancing is good for your health, physically, mentally, dancing is a way to good health*), ‘folk’ (*folk dance*), ‘take’ (*to take dance lessons*), ‘natural’ (*natural turn (the name of figure in waltz, viennese waltz, slow foxtrot and quickstep)*), ‘national’ (*The tango is Argentina’s national dance*).

Отже, спільними для когнітивних доменів сфери джерела SPORT та цілі DANCE виявилися такі поняттєві ознаки: ‘activity’, ‘personality’, ‘event’, ‘compete’, ‘do’, ‘popular’, ‘professional’, ‘amateur’. Бальний танець концептуалізовано як рухи, які вимагають фізичної дії (*move like a champion* [22], *stamina practice, dancing is more than art...it’s hard work, pain and millions of failures* [18]; *to reach a high level in dance requires hours and hours of consistent training*), як змагання (*our grand final was dancing at WDSF German Open Championship, to compete in amateur dance competitions worldwide* [19], *the athlete Dancesport journey is guided by fundamental ideas of Olympism*), а танцівників як спортсменів (*to develop and produce world-class dance athletes amateur athletes or professional dancers, the best of global amateur dancesport*).

Вищенаведені приклади ілюструють використання спортивної лексики під час репрезентації танцювального мистецтва, такої як *champion, championship, athlete, competition, training*.

У структурі метафори DANCE IS REMEDY концептуальний зв'язок між сферою джерела REMEDY та сферою цілі DANCE встановлюється на основі таких спільних поняттєвих ознак, які було визначено за допомогою аналізу словникових дефініцій та значень одиниць REMEDY і DANCE, актуалізованих у текстових фрагментах: REMEDY – ‘folk’ (*fish oil has been used as a folk remedy*), ‘take’ (*to take a herbal remedy*), ‘effective’ (*effective remedy*), ‘health’ (*physicians would not recommend the exercise of that or of any other trade as a remedy for ill health*), ‘natural’ (*she began to look into alternative method of treatment such as natural remedies*), ‘try’ (*she tried various remedies, but none of them worked*), ‘cold’ (*the player*

*insists that he merely took a cold remedy*), ‘correct’(correct remedy), ‘alternative’(to award an alternative remedy to damage), ‘special’(special remedy for), ‘proper’(the proper remedy), ‘valuable’(valuable remedy), ‘good’(good remedy for cold).

Спільними для когнітивних доменів сфери джерела REMEDY та цілі DANCE виявилися такі поняттєві ознаки: ‘good’, ‘folk’, ‘take’, ‘natural’. Бальний танець концептуалізовано як таке, що приймають, вживають (*to take remedy - to take dance lessons*) з метою покращення здоров’я, фізичного/психічного стану танцівника (*ballroom dancing was associated with a lowered risk of dementia [27], we promote the physical and mental benefits of dance, Ballroom dance is so good to keep yourself in shape*). Бальний танець – це вірний шлях до здорового способу життя (*USA Dance is ... inspiring a healthy lifestyle for all generations, the goal is to promote dancing as healthful lifetime recreational activity*) та позитивного настрою (*dance can impact lives positively forever*).

Таким чином, актуалізація когнітивних метафор в хореографічному дискурсі свідчить про їх актуальність як звичайного явища повсякденної мови. Наведені вище концептуальні метафори допомагають краще зрозуміти призначення танцювального мистецтва, яке полягає в творчому самовираженні та естетичній насолоді.

Перспективними можуть бути вивчення інших видів метафоричної репрезентації бального танцю, такої як синестетична метафора, оскільки вона має важливе значення для інтеграції вербальної та чуттєво-образної системи людини.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка/ Н.Ф. Алефиренко. – Москва: Флинта, 2010. – 224с.
2. Апресян Ю.Д. Теоретическая лингвистика и лексикография: к формальному описанию лексики // Ю.Д. Апресян /Теоретическая лингвистика и лексикография: опыты системного описания лексики. М., 1995. С. 3-10.
3. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс//Теория метафоры: Сб. / Общ. ред. Н.Д. Арутюновой и М.А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990. С.5-32
4. Балашова Л.В. Русская метафора: Прошлое, настоящее, будущее. Москва: Языки славянской культуры, 2014. – 496с.
5. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики: підручник/ Ф.С. Бацевич. – Київ:Академія, 2004. – 342с.
6. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография/ В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1977. – 312с.
7. Т.А. ван Дейк. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312с.
8. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс/В.И. Карасик. – М: Гнозис, 2004. – 390с.
9. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем. / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М., 2004. – 256с.
10. Маслова В.А. Лингвокультурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений/ В.А. Маслова. – М.: „Академия“, 2001. – 208с.
11. Маслова В.А. Образ и поэтический образ как категории сознания/ В.А. Маслова//Концептуальные исследования в современной лингвистике. [сб.ст.] /отв.ред. М.В. Пименова. – СПб; Горловка, 2010. – С.58-66
12. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика/З.Д. Попова, Стернины И.А. – М.: АСТ:Восток-Запад, 2007. – 314с.
13. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации/Г.Г. Почепцов. – М., 2001. – 656с.
14. Селиванова О.О. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – Киев: Брама; Изд-во Вовчок О.Ю., 2004. – 336с.
15. Степанов Ю.С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности/ Язык и наука конца XX века. Сб. ст. – М.:РГГУ, 1995. – 450с.
16. Чудинов А.П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации/ А.П. Чудинов. – Екатеринбург, 2003. – 248с.
17. Шевченко І.С. Проблеми типології дискурсу/І.С. Шевченко, О.І. Морозова//Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен/Монографія. – Харків: Константа, 2005. – С.233-236
18. American Dancer Magazine. May-July 2016 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [https://issuu.com/american dancer/docs/ad\\_may-july\\_2016-issuu](https://issuu.com/american dancer/docs/ad_may-july_2016-issuu)
19. American Dancer Magazine. May-June 2015 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://issuu.com/american dancer/docs/admmay-june15-issuu>
20. Black Max. Models and Metaphors: Studies in Language and Philology, 1962.- Pp.276
21. Davenport D. Why USA Dance? /American Dancer [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.americandancer.org/magazine/list/why-usa-dance-what-does-it-really-offer-to-our-community/>
22. Fisher Sh. Book Reviews: Move like a Champion& Teach like a Pro/ American Dancer [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.americandancer.org/magazine/book-reviews/book-reviews-move-like-a-champion-and-teach-like-a-pro/>

23. Hoffman R.R. What could reaction-time studies be telling us about metaphor comprehension? // *Metaphor and Symbolic Activity*, 1987. – Pp. 152
24. Krupa J. *Ballroom World Dance Book* by Allen Darnel/ *American Dancer* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.americandancer.org/magazine/book-reviews/ballroom-world-dance-book-by-allen-darnel/>
25. Kövecses Z., *Metaphor/ Z. Kövecses* [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://www.bowlib.bowenuniversityedu.org/joomla/index2.php?option=comdocman&task=doc\\_view&gid=1926&Itemid=37](http://www.bowlib.bowenuniversityedu.org/joomla/index2.php?option=comdocman&task=doc_view&gid=1926&Itemid=37)
26. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by/ G Lakoff, M. Johnson* 2003 – Pp.276
27. Murray A. *Medical Studies Confirm Ballroom Dancing Keeps Eldery Fit, Alert and Happy/* [Електронний ресурс.] Режим доступу: <http://seniorjournal.com/NEWS/Fitness/5-05-27DancingElderly>.
28. Reddy M.J. *Metaphor and thought/ The Conduit Metaphor – A Case of Frame Conflict in Our Language about Language*, 1979 P. 284-324

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Маргарита Сєдакова** – асистент кафедри англійської філології Запорізького національного університету.  
*Наукові інтереси:* проблеми сучасної дискурсології, образні репрезентації танцювальних рухів.

УДК 811.111'342.42 (048)

## ТЕМПОРАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ СПОРТИВНИХ КОМЕНТАТОРІВ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКИХ КОМЕНТАРІВ КІННИХ ПЕРЕГОНІВ)

**Інна СІВАЧЕНКО (Одеса, Україна)**

*Статтю присвячено вивченню просодичних темпоральних особливостей англійського телевізійного коментаря кінних перегонів, який розглядається як усне мовлення, пов'язане зі спортивною тематикою та реалізоване у сфері медійного простору. Матеріалом дослідження є телевізійні репортажі чотирьох кінних перегонів, що транслювалися BBC. Тривалість спортивних коментарів коливається від 80 до 150 секунд. Методом інструментального (комп'ютерного) аналізу досліджено такі просодичні параметри мовлення, як: швидкість мовлення та швидкість артикуляції; тривалість всіх незаповнених пауз (в мс); кількість заповнених пауз; середньопаузальну тривалість (в мс); тривалість міжпаузальної ділянки мовлення коментатора кінних перегонів. Усі просодичні темпоральні характеристики розглянуто на трьох ділянках, а саме: початку спортивного коментаря; всередині (момент наростання емоційної напруги); кульмінаційній ділянці фінішу. Встановлено, що зростання темпу мовлення на кульмінаційних ділянках перегонів пов'язано зі зменшенням темпу артикуляції та зменшенням загальної тривалості пауз. Усі встановлені просодичні параметри допомагають передати емоційність та прагматичну спрямованість спортивного коментаря.*

**Ключові слова:** спортивний коментар, медійний простір, просодичні параметри мовлення, інструментальний аналіз, швидкість мовлення, швидкість артикуляції, незаповнені паузи.

*Статья посвящена изучению просодических темпоральных особенностей англоязычного телевизионного комментария к конным скачкам, который рассматривается как устная речь, связанная со спортивной тематикой и реализованная в сфере медийного пространства. Материалом исследования являются телевизионные репортажи четырех конных скачек, которые транслировались BBC. Продолжительность спортивных комментариев колеблется от 80 до 150 секунд. Методом инструментального (компьютерного) анализа исследованы такие просодические параметры речи, как: скорость речи и скорость артикуляции; продолжительность всех незаполненных пауз (в мс); количество заполненных пауз; средняя длительность пауз (в мс); длительность межпаузальных участков речи комментатора скачек. Все просодические темпоральные характеристики рассмотрены на трех участках, а именно: в начале спортивного комментария; в середине (момент нарастания эмоционального напряжения); на кульминационном участке финиша. Установлено, что рост темпа речи на кульминационных участках скачек связан с уменьшением скорости артикуляции и уменьшением общей продолжительности пауз. Все установленные просодические параметры помогают передать эмоциональность и прагматическую направленность спортивного комментария.*

**Ключевые слова:** спортивный комментарий, медийное пространство, просодические параметры речи, инструментальный анализ, скорость речи, скорость артикуляции, незаполненные паузы.

*The article investigates prosodic temporal features of the English TV horse race commentary as one of the genres of a sports commentary, which is considered as an oral speech related to sports topics and implemented in the field of media space. The speech of the horse racing commentator is partially a direct reflection of the race, since the task of the commentator is not only to describe what is happening, but also to attract and keep the attention of the audience. This is due to the heterogeneity of the spontaneous monologues of commentators in terms of content. The speech of commentators is characterized both by areas of emotional tension, as well as static descriptions of events. All the chosen horse racing commentaries were broadcast by BBC and commented by male representatives. The durations (time period from start of the race to the moment the winning horse finishes) of the four horse racing commentaries range from 80 seconds to 150 seconds. The*

*method of instrumental (computer) analysis gives the opportunity to measure such prosodic parameters of speech as: speech rate and articulation rate; duration of unfilled pauses (in ms); number of filled pauses; average pause duration (in ms); duration of inter-pause stretches of the commentators' speech of the race. All prosodic temporal characteristics are measured at three phases, namely: 1) at the beginning of a sports commentary; 2) in the middle (the moment of an emotional increase); 3) at the climax of the finish. It is established that the growth of the speech rate at the third stage is associated with the decrease in the articulation rate and the decrease in the total duration of the pauses. All the established prosodic temporal parameters help to convey the emotional and pragmatic orientation of the sports commentary.*

*Key words: sports commentary, media space, prosodic speech parameters, instrumental analysis, speech rate, articulation rate, unfilled pauses.*

Сучасна лінгвістика характеризується дискурсивним підходом до вивчення мови, що, в свою чергу, означає зміщення дослідницького акценту в бік вивчення реального мовлення в реальних умовах.

Спортивний коментар є стрижневим жанром телевізійного спортивного дискурсу, оскільки він здатний максимально, з огляду на візуальну та інформаційну повноту, транслювати змагання масовій аудиторії. Телевізійний спортивний дискурс розглядається як усне мовлення, яке пов'язане зі спортивною тематикою та реалізується у сфері медійного простору. Коментар, зазвичай, пов'язаний з описом, поясненням або вираженням особистої думки коментатора. Але не можна стверджувати, що ці три складові завжди присутні в рівних пропорціях в коментарях [2, с. 46].

Спортивний дискурс характеризується значним ступенем варіювання на всіх мовних рівнях, а отже потребує від дослідника розробки алгоритмів аналізу з урахуванням об'єкту дослідження.

Одне з перших досліджень спортивного дискурсу сягає початку 1980-х років. У науковій статті "Sport Announcer Talk: Syntactic Aspects of Register Variation" [8] Чарльз Фергюсон розглядає не лише лексичне варіювання мовлення спортивних коментаторів, але і його надсегментні особливості, які дозволяють визначити варіантні та інваріантні характеристики просодичного оформлення коментарів баскетбольних та бейсбольних матчів.

Лінгвістичні аспекти спортивного дискурсу досліджували К. В. Снятков (комунікативно-прагматичні характеристики телевізійного спортивного дискурсу) [6], О. О. Панкратова (лінгвосеміотичні характеристики спортивного дискурсу) [5], І. А. Ейхгольц (емоційна напруженість у спонтанному мовленні спортивних коментаторів) [7], С. С. Богуславський (футбольна термінологія) [1], М. Бальцер-Зібер (функціональні та стилістичні особливості спортивного коментаря) [8], Ю. Трувеін (емоційність футбольних радіо- та телекоментарів) [14], Ф. Керн (просодичні особливості футбольного радіокоментаря) [11] та ін.

Однак, просодичні особливості спортивних коментарів, зокрема коментарів кінних перегонів, залишилися поза увагою лінгвістів, що робить наше дослідження **актуальним**.

**Об'єктом статті** є британські телевізійні коментарі кінних перегонів.

**Предметом статті** є просодичні темпоральні особливості мовлення коментаторів спортивних перегонів.

**Метою** цієї роботи є визначення темпоральних параметрів емоційно-напружених та нейтральних ділянок мовлення коментаторів кінних перегонів.

**Матеріалом** дослідження є телевізійні репортажі чотирьох кінних перегонів, що транслювалися ВВС. Тривалість (період часу від початку перегонів до моменту, коли кінь-переможець закінчує перегони) спортивних коментарів коливається від 80 до 150 секунд. Ці перегони коментують чоловіки – англійці за національністю.

Мовлення коментатора кінних перегонів лише частково є безпосереднім відображенням подій перегонів, адже завдання коментатора полягає не тільки в тому, щоб розповісти про те, що відбувається на треку, але й і в тому, щоб залучати та утримувати увагу глядацької аудиторії. Цим обумовлена неоднорідність спонтанних монологів коментаторів з точки зору змісту. У мовленні коментатора зустрічаються як ділянки емоційної напруженості, так і статичні описи подій.

У порівнянні з ділянками статичного опису подій (neutral way of speaking) емоційно-напружені ділянки мовлення характеризуються вищим середнім рівнем ЧОТ ( $F_{mean}$ ),

ширшим діапазоном ЧОТ ( $F_{\Delta}$ ), вищим середнім рівнем інтенсивності ( $I_{\text{mean}}$ ) та швидшим темпом мовлення [4; 9; 13].

Будь-який коментар спортивних перегонів можна умовно розділити на такі ділянки: відносно спокійний статичний опис початку перегонів, збільшення хвилювання та кульмінація на фініші, повернення до спокійного статичного опису подій.

Відповідно усі просодичні темпоральні характеристики було розглянуто на 1) початку спортивного коментаря; 2) всередині (момент наростання емоційної напруги та 3) кульмінаційній ділянці фінішу.

Основним **методом** дослідження є інструментальний (комп'ютерний) аналіз, проведений дослідником. Для реалізації дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. Опрацювати вилучений звуковий матеріал, дослівно записати текст коментаря;
2. Визначити темпоральні характеристики мовлення коментаторів кінних перегонів на трьох ділянках коментаря: 1) кількість складів у фразах; 2) швидкість мовлення та швидкість артикуляції; 3) тривалість всіх незаповнених пауз (в мс); 4) середньопаузальну тривалість (в мс); 5) тривалість міжпаузальної ділянки мовлення спортивного коментатора; 6) кількість заповнених пауз.

Більшість фонетистів дійшли висновку про необхідність використання двох способів вимірювання темпу мовлення: включаючи паузи (за визначенням Дж. Лейвера [12] – швидкість мовлення (syllable rate)) та виключення паузи (швидкість артикуляції – articulation rate). Одиницею вимірювання було обрано кількість складів за секунду. Обидва способи демонструють більшу варіативність у різних мовах та дискурсах.

Швидкість мовлення було підраховано шляхом ділення кількості складів на загальний час звучання фрагменту.

Аналіз швидкості мовлення та швидкості артикуляції (табл. 1) коментаторів перегонів свідчить про те, що в межах одного фрагмента можуть спостерігатися істотні коливання середньої швидкості мовлення та швидкості артикуляції.

Таблиця 1

Темп мовлення (скл/с)

№ Фрагмента		Початок перегонів	Середина перегонів	Кінець перегонів
Фрагмент № 1	Швидкість мовлення	4,71	3,98	4,48
	Швидкість артикуляції	4,82	5,10	4,49
Фрагмент № 2	Швидкість мовлення	4,28	4,10	4,54
	Швидкість артикуляції	4,48	4,90	4,81
Фрагмент № 3	Швидкість мовлення	4,08	3,91	4,12
	Швидкість артикуляції	4,66	4,48	4,43
Фрагмент № 4	Швидкість мовлення	4,15	4,35	4,38
	Швидкість артикуляції	4,52	4,83	4,48

Загальна швидкість мовлення в середині перегонів знижується в порівнянні з початком перегонів. Винятком є фрагмент № 4, де швидкість мовлення збільшується (початок – 4,15 скл/с; середина – 4,35 скл/с). У всіх проаналізованих фрагментах спостерігається збільшення швидкості мовлення наприкінці перегонів. Стосовно швидкості артикуляції, то у проаналізованих фрагментах вона збільшується в середині та зменшується наприкінці

перегонів, окрім фрагмента № 3, де швидкість артикуляції поступово зменшується (початок перегонів – 4,66 скл/с; середина перегонів – 4,48 скл/с; кінець перегонів – 4,43 скл/с). Можливо, це обумовлено ситуацією та динамікою розвитку подій на треку.

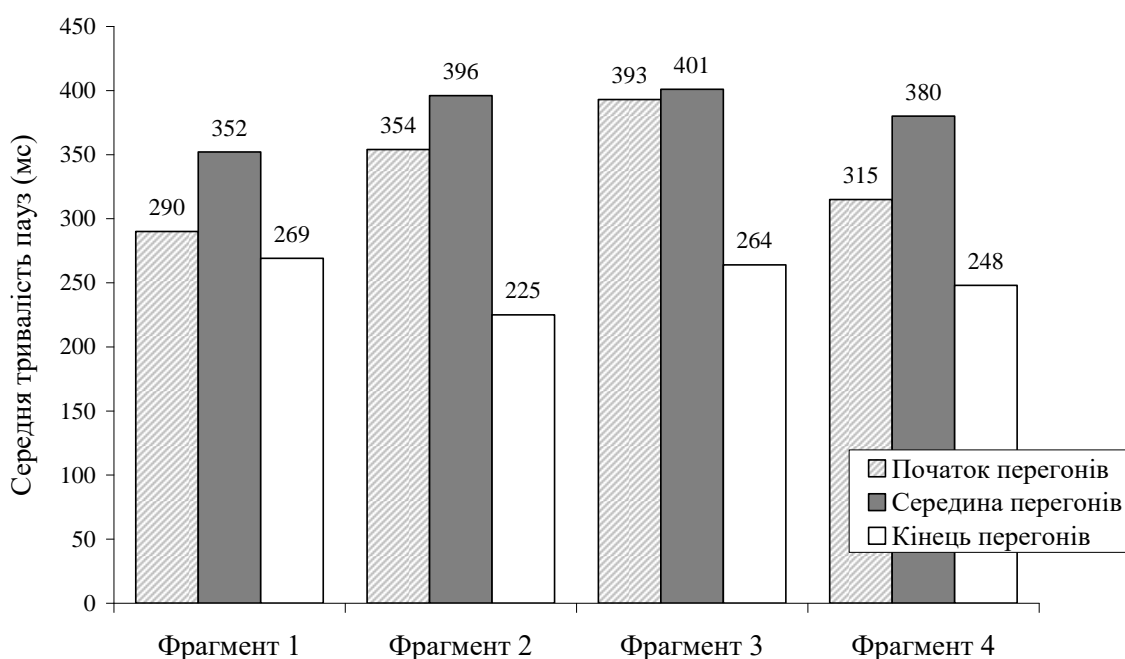
Результати аналізу тривалості міжпаузальних інтервалів мовлення (табл. 2) вказують на тенденцію зменшення тривалості від початку перегонів до їх завершення. Винятком є центральна ділянка коментаря № 2, що містить найтриваліші міжпаузальні інтервали в порівнянні з мовленням на початку та наприкінці перегонів ( $t_{\text{сер.}} = 4,10$  с у порівнянні з  $t_{\text{поч.}} = 2,58$  с та  $t_{\text{кін.}} = 2,13$  с).

Таблиця 2

**Тривалість міжпаузальних інтервалів у мовленні коментатора кінних перегонів (с)**

№ Фрагмента	Початок перегонів	Середина перегонів	Кінець перегонів
Фрагмент № 1	4,30	2,34	2,09
Фрагмент № 2	2,58	4,10	2,13
Фрагмент № 3	3,56	3,07	2,56
Фрагмент № 4	3,14	2,97	2,76

Результати дослідження середньої паузальної тривалості представлено на рис. 1.



**Рис. 1. Середня тривалість пауз у мовленні коментаторів спортивних перегонів**

У всіх проаналізованих фрагментах мовлення коментаторів кінних перегонів спостерігається збільшення середньопузальної тривалості в середині перегонів у порівнянні з їх початком та зменшення значень середньопузальної тривалості на останніх хвиликах. Очевидно, це пов'язано з динамічним початком кінних перегонів, менш емоційно

напруженим статичним описом середини та емоційно напруженим кульмінаційним моментом їх завершення.

Таким чином, збільшення темпу мовлення наприкінці коментаря пов'язано не із збільшенням швидкості артикуляції, а зі скороченням тривалості пауз.

Окремого розгляду потребує той факт, що для мовлення коментаторів кінних перегонів середні (від 501 до 800 мс), тривалі та надтривалі паузи не є типовими. Водночас рекурентними є надкороткі (до 200 мс) та короткі (від 201 до 500 мс) види пауз.

Проілюструємо паузальну насиченість мовлення коментатора-англійця BBC Корнеліуса Лайсета [3], який коментував Breeder's Cup World Championship (жирним шрифтом виділено імена коней) (рис. 2):

*They're kicking up plenty of turf now after the heavy rain<sup>[220 мс]</sup> and it's **Maverick Wave** that leads the way. A neighbour **Frankie Dettori** is second on the outside and <sup>[246 мс]</sup> **Reel** is kept here by Ryan Moore<sup>[358 мс]</sup> followed then by Jack Hobbs<sup>[302 мс]</sup> and then Idaho closes up. <sup>[246 мс]</sup> They're tracked by Ban Backlands **Ulysses** as they ran <sup>[277 мс]</sup>.*

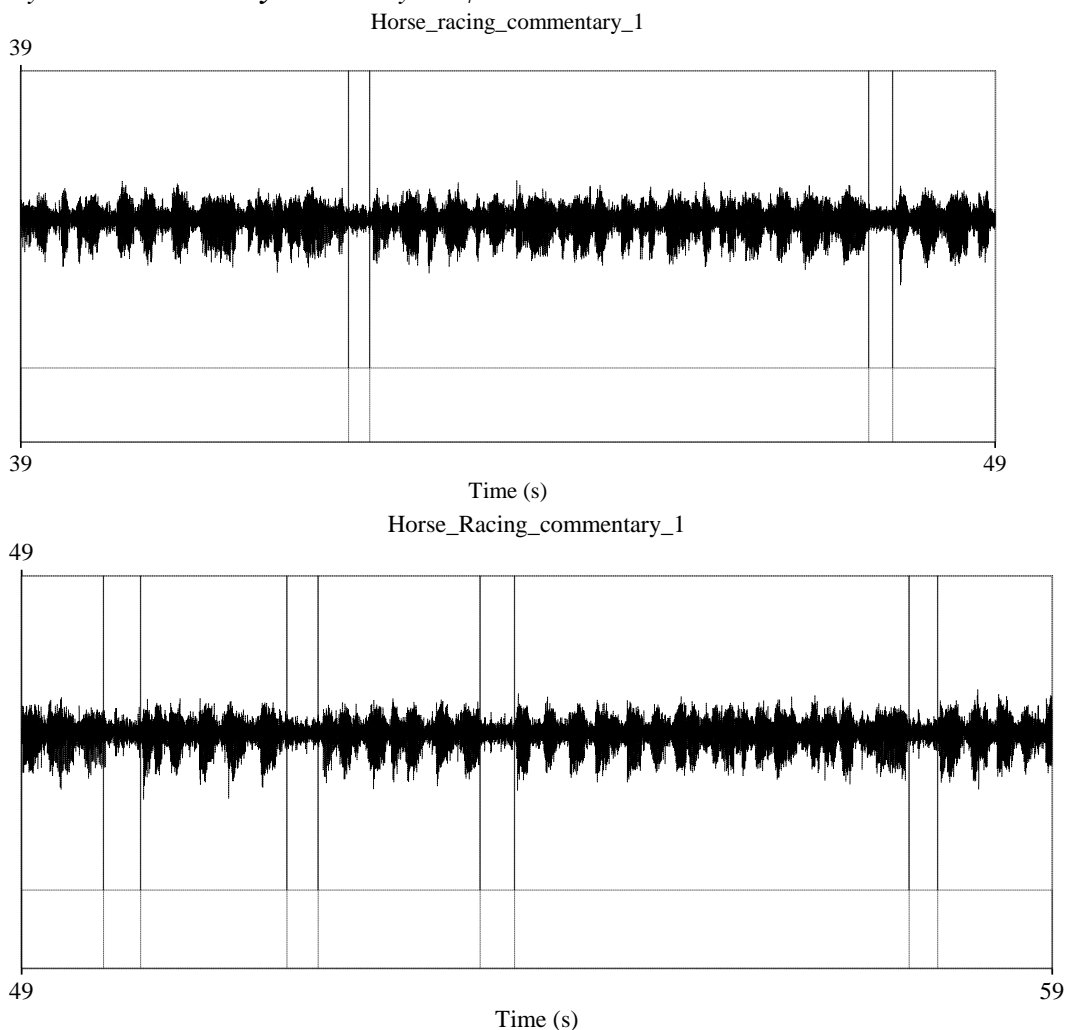


Рис. 2. Осцилограми вищезазначених фонаційних відрізків

У проаналізованому фрагменті, взятого з середини спортивного коментаря, представлено 7 пауз тривалістю від 220 с до 358 с, усі з яких є короткими. Зазначимо, що паузи не завжди маркують межі синтагм та фраз, тож увесь спортивний коментар сприймається як нерозривний мовленнєвий потік.

Одним із найбільш типових компонентів спонтанного мовлення є заповнені паузи, локалізація та тривалість яких корелюють із темпом. Дистрибуцію пауз на різних ділянках спортивного коментаря представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

Кількість заповнених пауз

№ Фрагмента	Початок перегонів	Середина перегонів	Кінець перегонів	Загальна кількість пауз
Фрагмент № 1	3	2	–	5
Фрагмент № 2	2	1	1	4
Фрагмент № 3	2	1	–	3
Фрагмент № 4	4	2	1	7

Заповнені паузи в різній кількості маркують мовлення усіх чотирьох коментаторів кінних перегонів (табл. 3): коментатор № 3 використовує найменшу кількість заповнених пауз (3), тоді як коментатор № 4 – найбільшу (7). Стосовно дистрибуції заповнених пауз на трьох ділянках досліджуваного мовлення слід зазначити, що мовлення коментаторів на початку перегонів вирізняється найбільшою насиченістю заповненими паузами, однак у мовленні наприкінці перегонів вони є поодинокими або взагалі відсутніми.

Отже, спортивний коментар кінних перегонів є одним із жанрів телевізійного спортивного дискурсу, що містить інформацію про вершників, імена та породи коней, розвиток подій на треку, погодні умови, фаворитів перегонів тощо. На просодичному рівні він характеризується такими темпоральними особливостями:

1. Зменшенням темпу артикуляції та скороченням середньої тривалості пауз, що створюють ефект зростання темпу мовлення на кульмінаційній ділянці перегонів та можуть виступати маркерами емоційно напружених ділянок мовлення коментаторів кінних перегонів.

2. Зменшенням загальної кількості заповнених пауз із наближенням до фінішу та навіть їх повною відсутністю наприкінці перегонів.

Збільшення темпу мовлення за рахунок скорочення тривалості пауз та кількості незаповнених пауз наприкінці перегонів відповідає темпу подій на треку, тобто прискоренню бігу коней перед фінішем.

Усі перераховані просодичні особливості допомагають передати емоційність та прагматичну спрямованість спортивного коментаря.

**Перспективним** вважаємо вивчення кореляції частотних та динамічних характеристик з темпоральними особливостями мовлення коментаторів кінних перегонів.

**БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Богуславский С. С. Футбольная терминология в немецком языке: автореф. дисс. ... к. филол. наук: 10.02.04 – германские языки / С. С. Богуславский. – Одесса, 2010. – 16 с.
2. Зильберт А. Б. Спортивный дискурс: базовые понятия и категории; исследовательские задачи / А. Б. Зильберт // Язык, сознание, коммуникация. – 2001. – Вып. 17. – С. 45 – 55.
3. Коментар кінних перегонів (2017 рік). – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=ycES4TiXzRw>
4. Нушикян Э. А. Типология интонации эмоциональной речи / Э. А. Нушикян. – Киев-Одесса: Вища школа, 1986. – 160 с.
5. Панкратова О. А. Лингвосемиотические характеристики спортивного дискурса: автореф. дисс. ... к. филол. наук: 10.02.19 – теория языка / О. А. Панкратова. – Волгоград, 2005. – 14 с.
6. Снятков К. В. Коммуникативно-прагматические характеристики телевизионного спортивного дискурса: автореф. дисс. ... к. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / К. В. Снятков. – Череповец, 2008. – 19 с.
7. Эйхгольц И. А. Восприятие признаков эмоциональной напряженности в спонтанной речи: автореф. дисс. ... к. филол. наук: 10.02.20 – теория языка / И. А. Эйхгольц. – Воронеж, 2008. – 18 с.
8. Balzer-Siber M. Functional and Stylistic Features of Sports Announcer Talk: A Discourse Analysis of the Register of Major League Soccer Television Broadcasts / M. Balzer-Siber. Electronic Dissertation. – East Tennessee State University, 2015. – 66 p. – Mode of Access: <https://dc.etsu.edu/etd/>
9. Banse R. Acoustic Profiles in Vocal Emotion Expression / R. Banse, K.R. Scherer // Journal of Personality and Social Psychology. – 1996. – № 70 (3). – P. 614 – 636.



10. Ferguson A. Charles. Sports Announcer Talk: Syntactic Aspects of Register Variation / Charles A. Ferguson // *Language in Society*. – Cambridge: CUP, 1983. – Vol. 12, N 2. – P. 153 – 172.
11. Kern F. Speaking dramatically: The prosody in radio live commentaries of football games / F. Kern // *Prosody in Interaction*. – Amsterdam: Benjamins, 2010. – P. 217 – 238.
12. Laver J. Principles of Phonetics / J. Laver. – Cambridge: CUP, 1994. – 707 p.
13. Murray I. R. Toward the Simulation of Emotion in Synthetic Speech: a Review of the Literature on Human Vocal Emotion / I.R. Murray, J. L. Arnott // *Journal of the Acoustical Society of America*. – 1993. – № 93 (2). – P. 1097 – 1108.
14. Trouvain J. Between excitement and triumph — live football commentaries in radio vs. TV / J. Trouvain // 17th International Congress of Phonetic Sciences. – Hong Kong, 2011. – P. 2022 – 2025.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Інна Сиваченко** – аспірантка кафедри теоретичної і прикладної фонетики англійської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

*Наукові інтереси:* соціолінгвістика, фонетика та фонологія, просодія емоційного мовлення, спортивний дискурс.

УДК 004.823:81.111'42:341.223.2(477.75)

## РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ФРЕЙМУ-СЦЕНАРІЮ АНЕКСІЯ КРИМУ В АНГЛОМОВНОМУ ВИДАННІ THE GUARDIAN

**Віталій СТЕПАНОВ (Запоріжжя, Україна)**

*Пропонована стаття присвячена розкриттю механізмів фреймового моделювання українського культурно маркованого концепту АНЕКСІЯ КРИМУ крізь призму динамічних каузально-контактних взаємодій субконцептів ВЛАДА КРИМУ, ВЛАДА РОСІЇ, а також ООН, графічно візуалізованих як ієрархічна мережа (поняття та слоти М. Мінського) міжвузлових пропозицій схем базових фреймів С.А. Жаботинської (предметний, акціональний, посесивний, компаративний, ідентифікаційний) у рамках єдиного фрейму-сценарію. Вихідним матеріалом моделювання структури досліджуваного фрейму-сценарію виступає українськомовний веб-ресурс Вікіпедія, а засобом репрезентації його слотів у свідомості британської спільноти — корпус 93 відібраних статей англійського онлайн-видання The Guardian про події на Кримському півострові в період лютого – квітня 2014 року, опрацьованих програмою-конкордансером AntConc. Наведено вихідні моделі досліджуваного об'єкта в ракурсі українського джерела та відповідні сконструйовані моделі британської спільноти, здійснено порівняння та аналіз їх залучених слотів із виведенням висновку, на чому саме зосереджено увагу в українсько-російських геополітичних змінах 2014 року з позицій закордонного висвітлення подій у Криму авторитетним англійським виданням.*

**Ключові слова:** анексія Криму, концепт, фрейм, фрейм-сценарій, поняття, слоти, пропозиції, корпус статей, конкордансер.

*Стаття посвячена раскрытию механизмов фреймового моделювання українського культурно маркованого концепта АНЕКСІЯ КРИМУ посредством динамических каузально-контактных взаимодействий субконцептов ВЛАСТЬ КРЫМА, ВЛАСТЬ РОССИИ, а также ООН, графически визуализированных как иерархическая сеть (понятия и слоты М. Минского) межвузловых пропозиций схем базовых фреймов С.А. Жаботинской (предметный, акциональный, посесивный, компаративный, идентификационный) в рамках единого фрейма-сценария. Исходным материалом моделирования структуры исследуемого фрейма-сценария является украинский веб-ресурс Википедия, а средством репрезентации его слотов в сознании британского социума — корпус 93 отобранных статей англоязычного онлайн-издания The Guardian о событиях на Крымском полуострове в период февраля – апреля 2014 года, обработанных программой-конкордансером AntConc. Приведены исходные модели исследуемого объекта в ракурсе украинского источника и соответствующие сконструированные модели британского сообщества, произведены сравнение и анализ их задействованных слотов с формированием вывода, на чем именно фокусируется внимание в украинско-росийских геополитических изменениях 2014 года с точки зрения зарубежного освещения событий в Криму авторитетным англоязычным изданием.*

**Ключевые слова:** аннексия Крыма, концепт, фрейм, фрейм-сценарий, понятия, слоты, пропозиции, корпус статей, конкордансер.

*The given research article is dedicated to revealing frame mechanisms of modeling the Ukrainian culturally-marked CRIMEAN ANNEXATION concept, which is reproduced through a dynamic sequence of causing and contacting interactions between such subconcepts as CRIMEAN POWER, RUSSIAN POWER and UNITED NATIONS ORGANIZATION that are graphically visualized as a hierarchical network (notions and slots by M. Minsky) of inter-node schemas of basic-frame propositions by S.A. Zhabotynska (thing, action, possession, comparison and identification frames) within the single researched frame-script. The initial material for modeling the researched frame-script structure is a relevant Ukrainian encyclopedic source — the Wikipedia website — while the tool for representing its slots in the British community's mind is a corpus of 93*

articles about events on the Crimean peninsula in February, March and April 2014 that have been selected from *The Guardian* British Internet periodical and processed by the AntConc concordancing program as a special means for searching and sorting out necessary information among the whole researched material. The research paper includes the Ukrainian initial frame models of the researched object constructed via the Ukrainian source as well as the respective obtained British frame-script units generated and represented via *The Guardian* periodical; comparing and analyzing their engaged slots is performed with making a final conclusion what developments draw a particular attention for English people in the Ukrainian and Russian geopolitical changes in February, March and April 2014 from the foreign perspective of the Crimean news coverage by the influential British online-periodical.

**Key words:** Crimean annexation, concept, frame, frame-script, notions, slots, propositions, periodical-article corpus, concordancer.

**Постановка проблеми.** Невід’ємним елементом життя народу є його суспільно-політична діяльність, відображена у когнітивних структурах — концептах — та узагальнено схематизована у фреймових формах. Фреймову репрезентацію концептів вже ґрунтовно досліджено (Р. Абельсон, О.І. Єгорова, С.А. Жаботинська, Г.Д. Заньковська, М. Мінський, В.В. Степанов, Ч. Філлмор, С.О. Швачко, Р. Шенк та інші), що дозволило створити теоретичну базу для моделювання фреймових концептів. Утім, практична реалізація таких надбань, зокрема для об’єктивації українських культурно маркованих концептів, потребує подальшого розширення, зважаючи на політичні зміни на теренах України з 2013 року. У цьому полягає **актуальність дослідження**.

**Об’єкт дослідження** — український концепт АНЕКСІЯ КРИМУ, **предмет** — його фреймова репрезентація у свідомості британських читачів на базі статей видання *The Guardian*.

**Мета дослідження** — створення схем фреймової репрезентації концепту АНЕКСІЯ КРИМУ на основі видання *The Guardian*. Досягнення мети передбачає виконання наступних завдань:

- 1) здійснити огляд теоретичних джерел і сформувати інструментарій для фреймового моделювання концепту АНЕКСІЯ КРИМУ;
- 2) укласти корпус британських статей видання *The Guardian*, що слугуватиме **матеріалом дослідження**;
- 3) сконструювати фреймові схеми концепту АНЕКСІЯ КРИМУ із наведенням засобів вербалізації слотів зі статей видання *The Guardian*.

**Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що вперше здійснюється спроба структурного опису українського фреймового концепту АНЕКСІЯ КРИМУ в осередку британської свідомості.

**Хід та результати дослідження.** Когнітивістика — це галузь, що охоплює отримання, обробку, зберігання та використання вербалізованої інформації. Це вчення про мову та відображену через неї картину світу.

Під картиною світу розуміють сукупність знань про дійсність у суспільній, груповій або індивідуальній свідомості [4, с. 51]. Вона поділяється на об’єктивно існуючу, когнітивну та мовну картини світу.

Об’єктивно існуюча картина світу є об’єктом пізнавальної діяльності людини, що формує в індивідуальній або колективній свідомості когнітивну картину світу як ментальний образ дійсності, результат безпосереднього чуттєвого та раціонального світосприйняття.

Найбільш значущі елементи когнітивної картини світу відображуються у мовній картині світу, де реєструється вся комунікативна інформація про зовнішній та внутрішній світ. Мовна картина світу є опосередкованою, оскільки лише вербально фіксує існуючі в людській свідомості результати осмислення фактів дійсності та омовлює так звані концепти.

Концепт є центральним поняттям когнітивістики, проте єдиного його визначення не існує: він багатовимірний та міждисциплінарний. Відтак, концепти вивчаються з позицій психологічного (Д.С. Ліхачов), логічного (Н.Д. Арутюнова), філософського (В.В. Колесов), культурологічного (Ю.С. Степанов) та інтегративного (Г.Г. Слишкін) підходів.

Наразі термін «концепт» активно вживається у лінгвокультурології та когнітивістиці, а тому виділяють когнітивний і лінгвокультурологічний підходи до його визначення (В.І. Карасик, Г.Г. Слишкін, Ю.Д. Тільман).

Лінгвокультурологічний підхід (Н.Д. Арутюнова, А. Вежбицька, С.В. Воркачов, В.І. Карасик, М.В. Піменова, Г.Г. Слишкін, Ю.С. Степанов) вивчає концепт у межах діади «мова — культура» як елемент свідомості. При цьому в центрі уваги постає його національно-культурна своєрідність.

Когнітивний напрям (А.П. Бабушкін, М.М. Болдирев, О.С. Кубрякова, З.Д. Попова, Й.А. Стернін) розглядає концепт у рамках понять знання та пізнання, визначаючи його як ментальне утворення, фокус знань про світ; когнітивну структуру, що охоплює різнорівневі одиниці свідомості.

Ми дотримуємося когнітивного підходу (ідеї З.Д. Попової, Й.А. Стерніна) і тлумачимо концепт як дискретне ментальне утворення; одиницю мислення з упорядкованою структурою, що є результатом когнітивної діяльності особи та суспільства і несе комплексну, енциклопедичну інформацію про предмет чи явище, про її інтерпретацію суспільною свідомістю і про відношення суспільної свідомості до даного явища або предмета [4, с. 34].

Когнітивісти розглядають і типологію концептів. Відтак, налічують мислинневі картинки, схеми, гіпероніми, фрейми, інсайти, сценарії, калейдоскопічні концепти, почуттєві образи, уявлення, поняття, прототиби, пропозиції, гештальти, ідеї, символи тощо [4, с. 117–119].

Окремий інтерес становлять фрейми серед типів концепту. Під фреймами розуміють універсальну категорію, що графічно репрезентує знання, досвід, ситуацію дійсності з їх мовними й позамовними маркерами [2, с. 224]. Відтак, фрейми відтворюють суть конкретного концепту.

Фрейм має певну будову. За М. Мінським, він є мережею ієрархічних вузлів (поняття, слоти) та зв'язків між ними (пропозиції) [5, с. 212]. Поняття (незмінні головні вузли) — ядро фрейму, слоти (змінні другорядні вузли) — його периферія. Основу ситуації задають поняття, що через зв'язки-пропозиції еднаються зі слотами, інтерпретуючи визначену в концепті ситуацію.

Фрейм актуалізує методологію його дослідження. Так, С.А. Жаботинська при фреймовому моделюванні говорить про доцільність тезаурусного методу (пов'язаний із побудовою концептуальних моделей словників-тезаурусів), пропонуючи пропозиції базових фреймів [1, с. 75–80]: предметного, акціонального, посесивного, ідентифікаційного, компаративного.

Фреймові утворення можуть використовуватися не лише для розкриття когнітивної сутності явищ та предметів. Нерідко виникає потреба відтворити ментальний образ подій. У такому разі фрейм поєднується з іншим типом концепту — сценарієм, — унаслідок чого утворюється особливий різновид фреймового концепту — фрейм-сценарій.

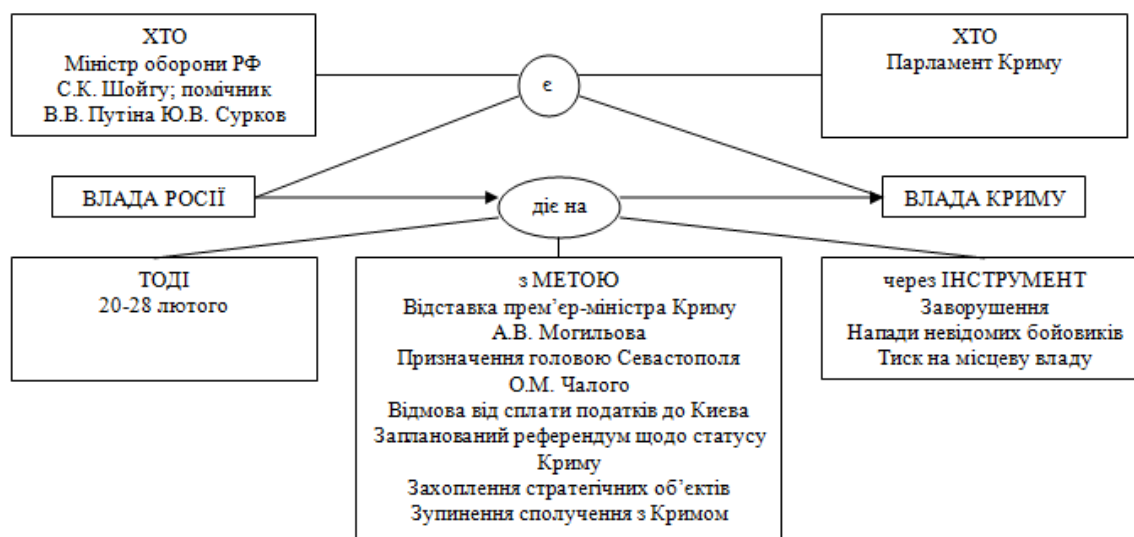
Фрейм-сценарій відмінний від фрейму та сценарію [3, с. 165]. По-перше, фрейм-сценарій динамічний (є елементи дії, темпоральні і каузально-контактні зв'язки між ними), у той час як фрейм статичний. По-друге, на відміну від сценарію, фрейм-сценарій залучений до контексту певної ситуації. По-третє, фрейм-сценарій інтегрує знання про світ людей та їх взаємодію, виступаючи культурно маркованим концептом, що дозволяє його використовувати для опису подій, типових для соціокультурної спільноти.

Отже, маємо підстави стверджувати, що фрейм-сценарій, графічно поданий як вузлово-пропозиційна система (природа фрейму) ряду каузально-контактних взаємодій концептів (природа сценарію), постає доцільною матрицею репрезентації культурно маркованого українського концепту АНЕКСІЯ КРИМУ (вихідні моделі згенеровано на базі веб-ресурсу *Вікіпедія* [7]) у виданні *The Guardian* [6], 93 статті [8] якого про події в Криму за лютий – квітень 2014 року завантажено, збережено *txt*-файлами коду *UTF-8* та опрацьовано програмою *AntConc* з отриманням конкордансів-вербалізаторів для кінцевого утворення британської версії досліджуваного концепту.

Аналіз статті *Анексія Криму Росією* ресурсу *Вікіпедія* переконує, що анексування в рамках фрейму-сценарію поділяється на чотири етапи, кожен із яких відтворено контактною взаємодією владних концептів зі схематичним змістом крізь пропозиції акціональних і предметних фреймів.

Перший етап. Попри поширену думку про початок окупації Криму 22.02.2014 (з моменту втечі В.Ф. Януковича), анексія півострова насправді розпочалася 20.02.2014 (підтверджено російською медаллю «За повернення Криму» із вибитою датою 20.02.2014) на чолі міністра оборони РФ С.К. Шойгу та помічника В.В. Путіна Ю.В. Суркова. 23–25 лютого відбулися заворушення, у ході яких головою Севастополя призначили росіянина О.М. Чалого та відмовилися від сплати податків до Києва. 27 лютого владні установи захопили невідомі бойовики, вивісивши російський прапор. Парламент півострова під тиском Росії проголосував за відставку прем'єр-міністра А.В. Могильова та проведення референдуму щодо статусу Криму. До початку березня захоплено аеропорти та українські військові частини, зупинено поромну переправу.

Утворено модель одновекторної контактної взаємодії концептів ВЛАДА РОСІЇ та ВЛАДА КРИМУ (рисунок 1), слоти яких розкрито крізь пропозиції буттєвої схеми предметного фрейму «ДЕХТО є ХТО» та контактної схеми акціонального фрейму «ДЕХТО діє на КОГОСЬ ТОДІ, з МЕТОЮ, через ІНСТРУМЕНТ» із вербалізацією у конкордансах укладеного корпусу та конструюванням відповідної британської версії етапу (рисунок 2).



**Рисунок 1. Перший етап української репрезентації концепту АНЕКСІЯ КРИМУ**

*Putin had instructed his defence minister, Sergei Shoigu, to place Russian military in a state of alert for drills in the western district bordering Ukraine. The defence ministry denied the drills had anything to do with the situation in Kiev where Yanukovich's government was toppled at the weekend (The Guardian, 26.02.14).*

*Russian President Vladimir Putin ordered 150,000 troops to be ready for war games near Ukraine. Russia put fighter jets on alert (The Guardian, 27.02.14).*

*On Friday the main Crimean air hub at Simferopol was guarded by unidentified uniformed men. The airport was reported to be closed with incoming flights diverted. There were similar scenes at Sevastopol airport. On Thursday pro-Russian gunmen seized the Crimean parliament in Simferopol (The Guardian, 28.02.14).*

*Fearing the new Kiev power will fire the local government, the crowd elected a new city leader Aleksei Chalyy vowing to defend Sevastopol (The Guardian, 23.02.14).*

*Deputies of the Crimean Rad have reportedly had their mobile phones confiscated as they entered the parliament building for today's session. Armed activists were inside the building during the session. Press was not allowed (The Guardian, 27.02.14).*

*The Crimean parliament passed a resolution for elections in May and a referendum with a question "Does the Autonomous Republic of Crimea possess governmental independence or continue to be part of Ukraine on the basis of treaties and agreements – Yes or No?" (The Guardian, 27.02.14)*

Зіставлення поданих моделей першого етапу не виявляє розбіжностей у вербалізації слотів, а тому картина світу в обох випадках ідентична.

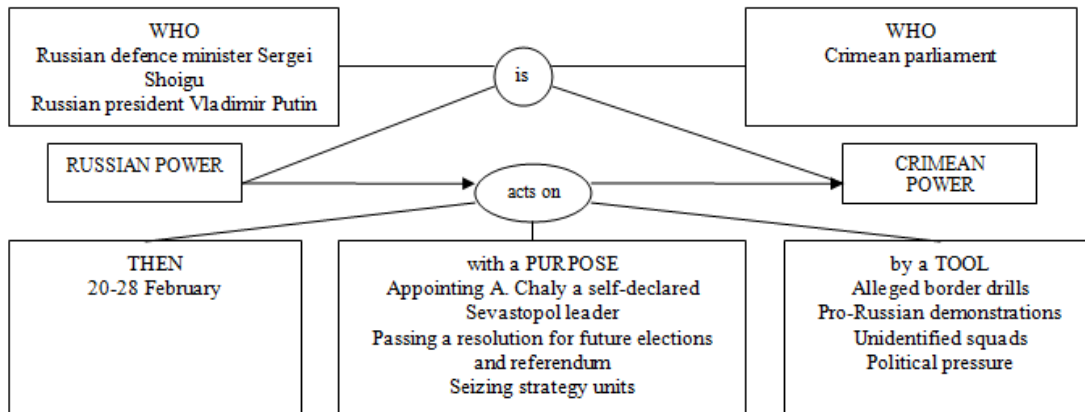


Рисунок 2. Перший етап британської репрезентації концепту АНЕКСІЯ КРИМУ

Другий етап. 1 березня самопроголошений прем'єр-міністр Криму С.В. Аксьонов звернувся до В.В. Путіна посприяти у «забезпеченні миру і спокою» на території Криму. Того ж дня до Ради Федерації було надіслано пропозицію про введення російських військ у Крим, за ухвалення якої проголосували. Вводяться збройні сили РФ, котрі продовжують захоплення українських стратегічних об'єктів.

Утворено модель двовекторної контактної взаємодії концептів ВЛАДА КРИМУ та ВЛАДА РОСІЇ (рисунок 3), слоти яких розкрито кризь пропозиції буттевої схеми предметного фрейму «ДЕХТО є ХТО» та контактної схеми акціонального фрейму «ДЕХТО діє на КОГОСЬ ТОДІ, з МЕТОЮ, через ІНСТРУМЕНТ» із вербалізацією у конкордансах укладеного корпусу та конструюванням відповідної британської версії етапу (рисунок 4).

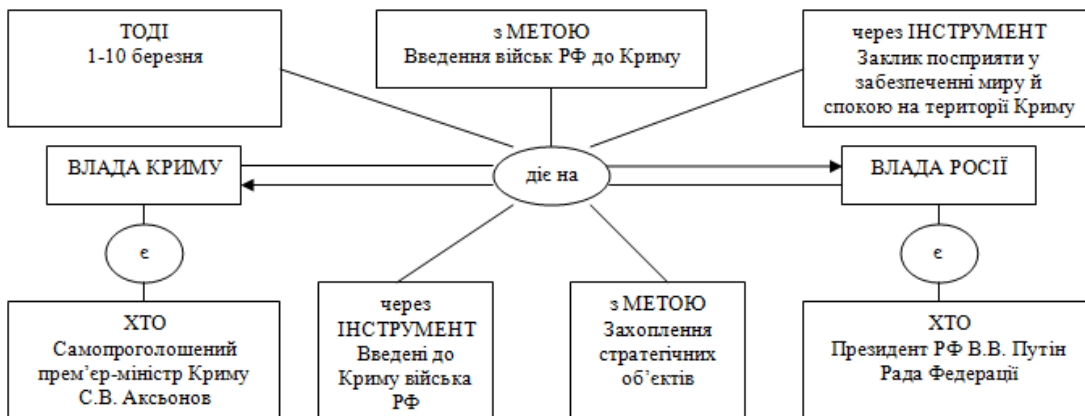
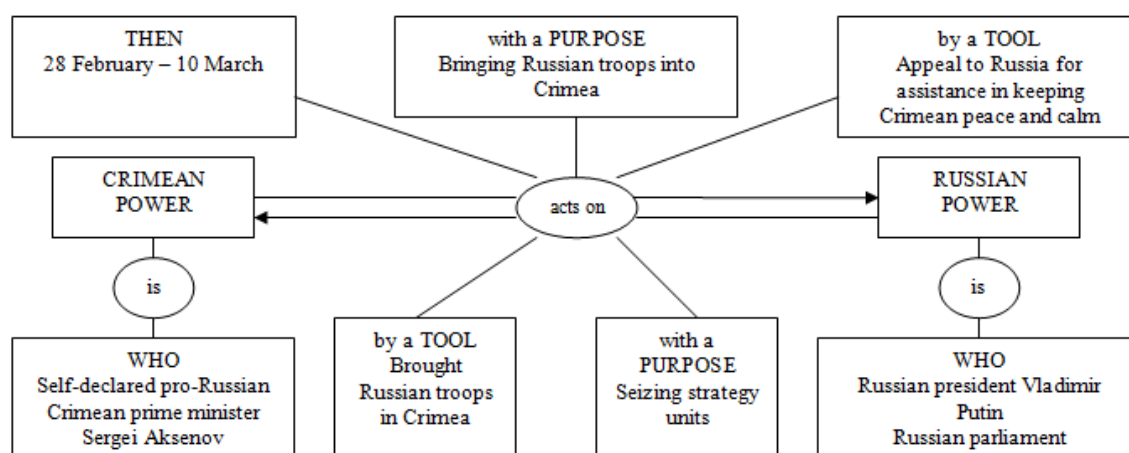


Рисунок 3. Другий етап української репрезентації концепту АНЕКСІЯ КРИМУ

*Sergei Aksenov, the pro-Russian Crimean prime minister, declared himself in charge of local military forces, police and other security services making a direct appeal to the Russian president. ... “Understanding my responsibility for citizens’ life and security, I appeal to Vladimir Putin for assistance in guaranteeing peace and calmness on the Crimean territory”* (The Guardian, 28.02.14).

*Sevastopol is at the end of what resembles a cold-war crisis. Vladimir Putin won a parliamentary approval on Saturday to send troops into Ukraine as Moscow looked set to recall its ambassador from the USA. In Crimea it is now an issue of waiting for the troops surely following in the wake of that decision* (The Guardian, 01.03.14).

*Russian troops, said to be 16,000 strong, tightened their grip in Crimea and control all Crimean border posts, military facilities and a ferry terminal in Kerch, just 12 miles across the water from Russia* (The Guardian, 04.03.14).

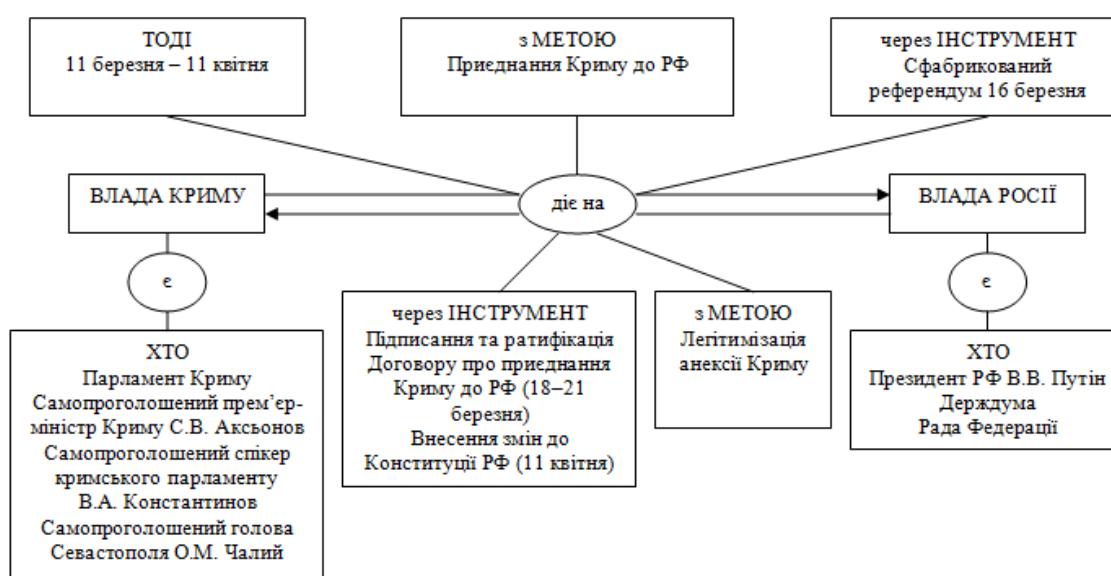


**Рисунок 4. Другий етап британської репрезентації концепту АНЕКСІЯ КРИМУ**

Схематизація та вербалізація наведених версій досліджуваного концепту на другому етапі ідентичні, однак, на відміну від першого етапу, контакт владних концептів стає двовекторним, що свідчить про взаємну причинність дій Росії та проросійських сил у Криму з метою анексування півострова.

Третій етап. 11 березня ухвалено Декларацію про незалежність Криму і Севастополя, що мало на меті приєднати Крим у якості суб'єкта РФ після референдуму (не визнаного Україною), котрий сфальсифіковано відбувся 16 березня і зібрав 1,2 млн. бюлетенів (83% від числа місцевого населення), серед яких 96% проголосували за возз'єднання Криму з Росією. 18 березня у Москві Президент РФ В.В. Путін, самопроголошені прем'єр-міністр Криму С.В. Аксенов, спікер кримського парламенту В.А. Константинов та голова Севастополя О.М. Чалий підписали Договір про приєднання Криму до Росії, що набув чинності 21 березня після ратифікації Держдумою та Радою Федерації. 11 квітня внесено відповідні зміни до Конституції РФ.

Утворено модель двовекторної контактної взаємодії концептів ВЛАДА КРИМУ та ВЛАДА РОСІЇ (рисунок 5), слоти яких розкрито крізь пропозиції буттєвої схеми предметного фрейму «ДЕХТО є ХТО» та контактної схеми акціонального фрейму «ДЕХТО діє на КОГОСЬ ТОДІ, з МЕТОЮ, через ІНСТРУМЕНТ» із вербалізацією у конкордансах укладеного корпусу та конструюванням відповідної британської версії етапу (рисунок 6).



**Рисунок 5. Третій етап української репрезентації концепту АНЕКСІЯ КРИМУ**



After pro-Russian groups seized the government, **Crimean MPs voted to join Russia**. Sunday's referendum will serve to "confirm" that decision (The Guardian, 13.03.14).

Exit polls said 93% of Crimeans had **voted for Russian union, with an 83% turnout**. Given the **absence of election observers**, it was **impossible to verify how honestly the ballots were counted** (The Guardian, 16.03.14).

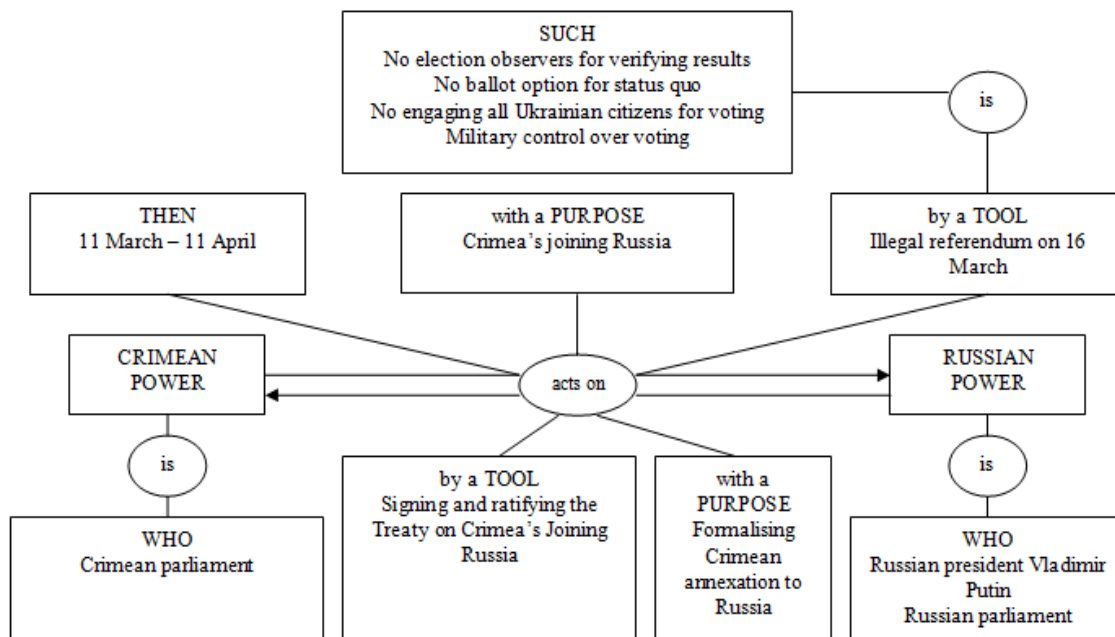
As noted on the Crimean referendum, **the ballot lacks an option for the status quo — no choice to remain a normal region of Ukraine** (The Guardian, 16.03.14).

There is a bigger problem: the referendum seems **inconsistent with the Ukrainian constitution** because **all Ukrainians would have to vote on Crimea's secession — not just those living in Crimea** (The Guardian, 14.03.14).

Russian troops seized the parliament and hoisted a Russian flag. The referendum is **taking place at Kalashnikov's point**. It is improper and organised by Moscow (The Guardian, 16.03.14).

Putin posted a **decree on the Kremlin website recognising Crimea as a sovereign state** being a first step **towards integrating Crimea into Russia**. The decree, which **took effect immediately**, said **Moscow's recognition of Crimea as independent state** based on "the will of the Crimean people" (The Guardian, 18.03.14).

It is expected that in the coming months Crimea will switch to the rouble and introduce Moscow time and the Russian visa system. Russia will begin **ratification of the treaty to formalise Crimea's annexation** within days (The Guardian, 18.03.14).

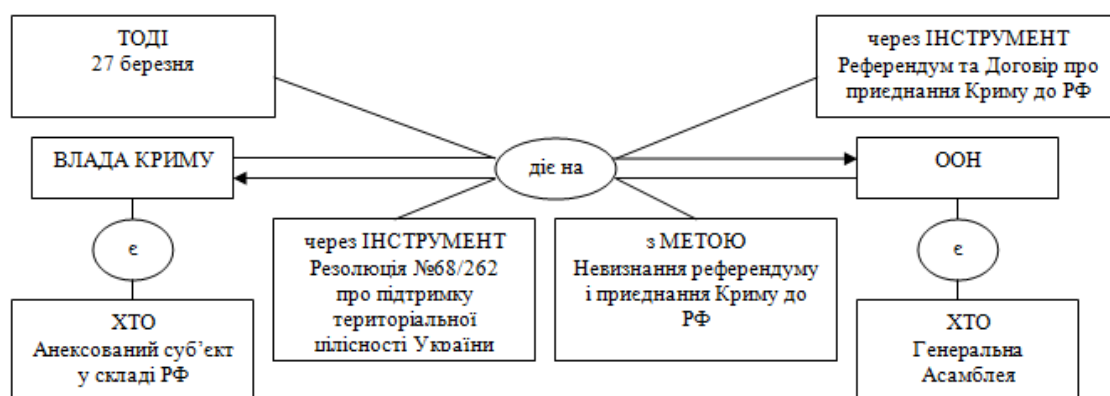


**Рисунок 6. Третій етап британської репрезентації концепту АНЕКСІЯ КРИМУ**

Моделі схожі, однак у британській версії з'являється слот квалітативної схеми предметного фрейму (пропозиція «SOMEBODY is SUCH»); його вербалізатори розкривають причини сфальсифікованого референдуму, що говорить про занепокоєність діями Росії на міжнародній арені.

Четвертий етап. Завершенням анексії Криму стало введення в дію Резолюції №68/262 Генеральної Асамблеї ООН від 27.03.2014 про підтримку територіальної цілісності України, згідно з якою міжнародна спільнота не визнає результати «референдуму» та приєднання Криму до РФ. Щойно ця резолюція втратить чинність, статус анексії Криму припиниться.

Утворено модель двовекторної контактної взаємодії концептів ВЛАДА КРИМУ та ООН (рисунок 7), слоти яких розкрито крізь пропозиції буттєвої схеми предметного фрейму «ДЕХТО є ХТО» та контактної схеми акціонального фрейму «ДЕХТО діє на КОГОСЬ ТОДІ, з МЕТОЮ, через ІНСТРУМЕНТ» із вербалізацією у конкордансах укладеного корпусу та конструюванням відповідної британської версії етапу (рисунок 8).



**Рисунок 7. Четвертий етап української репрезентації концепту АНЕКСІЯ КРИМУ**

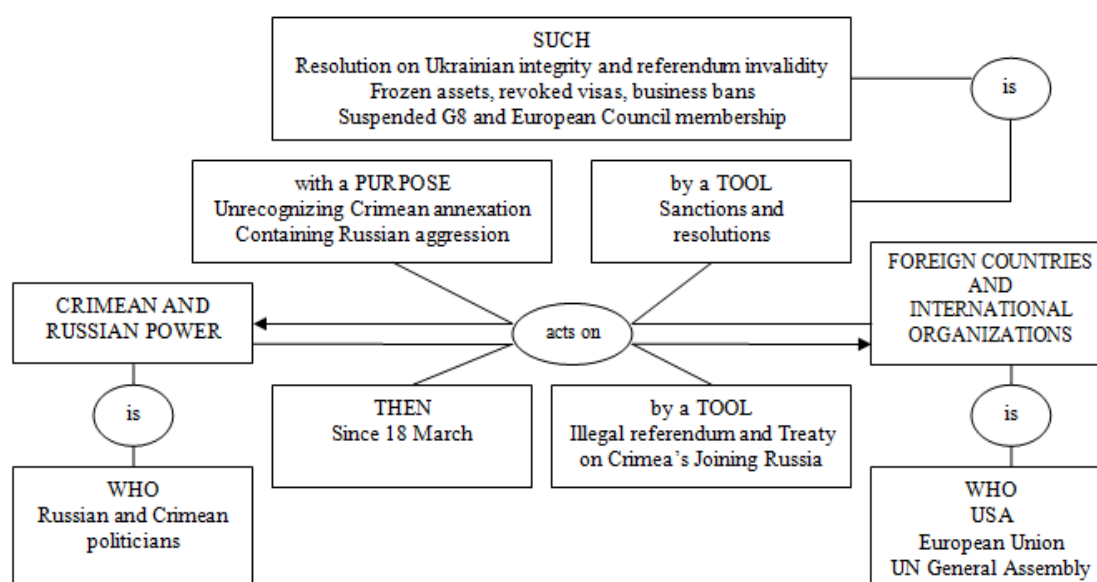
Signing “the treaty on Crimea joining Russia” and the corresponding address by Putin has nothing with law, democracy or common sense. It demonstrates how real the threat is that Russia poses to international security (The Guardian, 18.03.14).

The EU condemned the referendum as illegal with taking steps to increase sanctions against Russia. EU ministers will meet on Monday to decide whether to impose asset freeze and visa sanctions and whom to target them (The Guardian, 17.03.14).

Sanctions published on the EU Official Journal website named 8 Ukrainian and 13 Russian officials. As with the US list, the EU list included the Crimean prime minister Sergei Aksyonov, parliamentary speaker Vladimir Konstantinov and Russian state Duma deputies Andrei Klishas and Leonid Slutsky (The Guardian, 18.03.14).

The sanctions order assets frozen, visas revoked and a ban on US business. Russia’s participation in G8 and European Council was suspended (The Guardian, 13.04.14).

Ukraine hopes the UN General Assembly will adopt a resolution reaffirming the country’s integrity and the referendum invalidity. The draft resolution, circulated to the 193 assembly members, never mentions Russia but calls on everybody not to recognize any changes of the Crimean status (The Guardian, 24.03.14).



**Рисунок 8. Четвертий етап британської репрезентації концепту АНЕКСІЯ КРИМУ**

Матриця моделей схожа, однак модифікуються контактуючі концепти (український ВЛАДА КРИМУ — британський CRIMEAN AND RUSSIAN POWER, український ООН — британський FOREIGN COUNTRIES AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS із новими



вербалізаторами) і розширюється наповнення слоту ІНСТРУМЕНТ (TOOL) крізь квалітативну схему предметного фрейму (пропозиція «SOMEBODY is SUCH») для подачі реакційних дій на анексію Криму, об'єм та характер чого підкреслює засудження закордоном Росії із прагненням стримати її агресію.

Підсумовуючи **результати** здійсненого аналізу 4-етапного вербального наповнення двох версій культурно маркованого концепту АНЕКСІЯ КРИМУ в рамках єдиного фрейму-сценарію, зазначаємо, що британський варіант більш структурований та деталізований в причинно-наслідкових зв'язках подій, що говорить про особливу міжнародну стурбованість геополітичними змінами в Східній Європі та прив'язанням їх до інтересів зовнішньої політики РФ.

**Перспективою дослідження** вважаємо фреймову реконструкцію та аналіз іноземної репрезентації інших культурно маркованих українських концептів, наприклад ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жаботинская С.А. Онтологии для словарей-тезаурусов : лингвокогнитивный подход / С.А. Жаботинская // Філологічні трактати. — 2009. — Том 1. — №2. — С. 71–87.
2. Заньковська Г.Д. Фреймова структура концепту КОНФЛІКТ / Г.Д. Заньковська // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. — 2013. — №9 (268). — Частина 1. — С. 222–228.
3. Полатовская О.С. Фрейм-сценарий как тип фреймов / О.С. Полатовская // Вестник ИГЛУ. — 2013. — №4 (25). — С. 161–166.
4. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. — Москва : АСТ : Восток – Запад, 2007. — 314 с.
5. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge / M. Minsky // The Psychology of Computer Vision / ed. P.H. Winston. — New York : McGraw-Hill, 1975. — P. 211–277.
6. Англомовне Інтернет-видання *The Guardian* / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.theguardian.com>.
7. Анексія Криму Росією / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F\\_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83\\_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%94%D1%8E\\_\(2014\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%96%D1%8F_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83_%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D1%94%D1%8E_(2014)).
8. Корпус статей видання *The Guardian* про події в Криму (лютий – квітень 2014 року) / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [https://drive.google.com/open?id=1GpzjovhE\\_iFdtfnuD-cp1EecWd9ZBf6](https://drive.google.com/open?id=1GpzjovhE_iFdtfnuD-cp1EecWd9ZBf6).

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Віталій Степанов** — аспірант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

*Наукові інтереси:* когнітивна і корпусна лінгвістика, пареміологія, переклад.

УДК: 811.112.2:398(=112.2):784.4

## МОДАЛЬНИЙ ПРОСТІР НІМЕЦЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ

**Наталія ШАПОЧКА (Запоріжжя, Україна)**

*Стаття присвячена категорії модальності (на матеріалі німецьких народних пісень), яка є одним із центральних понять, яке належить до найважливіших і провідних комунікативних аспектів речення. Модальність виражає відношення змісту висловлення до реальної дійсності (об'єктивна модальність), відношення до ситуації (суб'єктивна модальність), комунікативну мету того, хто говорить (ілюктивна, інтерсуб'єктивна модальність). Модальність у німецькій мові, як і в більшості європейських мов, представлена категорією способу (індикатив, кон'юнктив, імператив), дієсловами з модальним значенням, модальними прислівниками і частками, синтаксичними конструкціями. Переважаючою формою способу в німецькій народній пісні є індикатив. Він констатує реальність дій у всіх часових пластах. Вживання індикатива в реченнях з питальною (інтеррогативною) модальністю в текстах ННП набуває особливого статусу. Питальна модальність, що виражається дієсловом в індикативі, також специфічна для пісень-загадок, що зближує тексти ННП з фольклорним жанром загадки. Однією з особливостей текстів ННП є наявність в них конструкції "тип + інфінітив". Дана конструкція вирішує задачу збереження ритму мелодико-текстового твору. Імператив є конституентом спонукальної модальності. Форма імператива 2 лица характерна для пісень любовної тематики, релігійного содержания, танцевальних и солдатских пісень, а також пісень переселенців и ремесленників. Кон'юнктив репрезентує умовно-бажану, нереальну модальність. Серед форм кон'юнктива найбільш уживаною є претерит, що виражає потенційну можливість, рідко трапляється презенс кон'юнктив, фактично не представлені перфект кон'юнктив і кондіціоналіс. ННП демонструють весь спектр модальних дієслів як одного з найважливіших показників модальності. Поряд зі способом і дієсловами пісенно-текстовою модальність реалізують модальні слова і вузукі, а також конструкція "haben + zu + Infinitiv". Тексти німецьких народних пісень як поетичні тексти є полімодальними в широкому сенсі цього слова. Зміна модальних планів додає*

текстам динаміку і експресивність. ННП демонструють також весь спектр модальних дієслів як одного з найважливіших показників модальності, які, як правило, не демонструють прямої семантичний зв'язок з суб'єктом речення, а модифікують весь вислів, додаючи йому відповідний пропозиційний сенс.

**Ключові слова:** модальність, комунікативний аспект, іллокуція, категорія способу, індикатив, імператив, кон'юнктив.

**Наталиа Шапочка. Модальное пространство немецкой народной песни.** Статья посвящена категории модальности (на материале немецких народных песен), которая является одним из центральных понятий, относящихся к важнейшим и ведущим коммуникативным аспектам предложения. Модальность выражает отношение содержания высказывания к реальной действительности (объективная модальность), отношение к ситуации (субъективная модальность), коммуникативную цель того, кто говорит (иллокутивная модальность). Модальность в немецком языке, как и в большинстве европейских языков, представлена категорией наклонения (индикатив, конъюнктив, императив), глаголами с модальным значением, модальными наречиями и частицами, синтаксическими конструкциями. Среди конъюнктивных форм наиболее частотной выступает претерит, который выражает потенциальную возможность, более редко встречается презенс конъюнктив, фактически не представлены перфект конъюнктив и кондионалис. Тексты немецких народных песен как поэтические тексты – полимодальны в широком смысле этого слова. Смена модальных планов придает текстам динамику и экспрессию. ННП демонстрируют также весь спектр модальных глаголов как одного из важнейших показателей модальности, которые, как правило, не демонстрируют прямую семантическую связь с субъектом предложения, модифицируя все высказывание, придавая ему пропозиционный смысл.

**Ключевые слова:** модальность, коммуникативный аспект, иллокуция, категория наклонения, индикатив, императив, конъюнктив.

**Nataliya Shapochka. Modal Space of German Folk Song.** The article is dedicated to the category of modality (on the basis of German folk songs) which is one of the central notions related to the most important and leading communicative aspects of a sentence. Modality expresses the relation of the utterance content to reality (objective modality), the relation to a situation (subjective modality), the communicative aim of the speaker (illocutive modality). Like in many European languages, modality in the German language is represented by the category of mood (Indikativ, Konjunktiv, Imperativ), by the verbs with modal meaning, modal adverbs and particles, syntactic constructions. The indicative is the predominant form of the mood in German folk songs (GFC) as it states the reality of actions for all time periods. The indicative is the predominant form of the mood in German folk songs (GFC) as it states the reality of actions for all time periods. The use of the indicative in the sentences with the interrogative modality in the texts of the GFC acquires a special status. The interrogative modality expressed by the verb in the indicative is also specific to the songs-riddles, that brings together the texts of the GFC with the folk genre of the riddle. The use of the indicative in the sentences with the interrogative modality in the texts of the GFC acquires a special status. The most frequent among Konjunktiv- forms is Präteritum which expresses potential possibility, Präsens Konjunktiv is used less often, Perfekt Konjunktiv and Konditionalis are not presented in fact. One of the peculiarities of the GFC texts is using the structure "tun + infinitive". This structure solves the task of preserving the rhythm of a melodic text. The imperative is the constituent of the imperative modality. The form of the imperative in the 2<sup>nd</sup> person is characteristic for the songs about love, the songs of religious content, the dance and soldier songs as well as the songs of immigrants, workers and artisans. The subjunctive represents a desired not real, unrealistic modality. The GFC texts demonstrate the whole spectrum of modal verbs as one of the most important indicators of modality. The texts of German folk songs as poetic texts are polymodal in the wide sense of this word. The change of modal plans attaches dynamics and expression to the texts. German folk songs also display the complete spectrum of modal verbs as one of the most significant markers of modality which, as a rule, don't demonstrate the direct semantic connection with the subject of the sentence, modifying the whole utterance, giving the propositional sense to it.

**Key words:** modality, communicative aspect, illocution, category of mood, Indicative, Imperative, Subjunctive.

Культура народу, його традиції, історія знаходять своє відображення у народній творчості. Яскравим представником фольклору виступають німецькі народні пісні. Саме тексти німецьких народних пісень (далі ННП) є **об'єктом** нашої статті. А її **предметом** виступає їх модальний простір. Для мовознавства модус, або модальність є одним із центральних понять, яке належить до найважливіших і провідних комунікативних аспектів пропозиції [7, с. 31]. Всі існуючі характеристики цієї категорії зводяться до таких основних моментів: модальність виражає 1) відношення змісту висловлення до реальної дійсності (об'єктивна модальність), 2) відношення до ситуації (суб'єктивна модальність), 3) комунікативну мету того, хто говорить (іллокутивна, інтерсуб'єктна модальність) [3, с. 135]. Ми дотримуємося тієї точки зору, що модальність у німецькій мові, як і в більшості європейських мов, представлена категорією способу (індикатив, кон'юнктив, імператив), дієсловами з модальним значенням, модальними прислівниками і частками, синтаксичними конструкціями (напр., додаткове умовне з сполучником wenn у поєднанні з кон'юнктивом [7, с. 82].

**Індикатив**, який констатує реальність дій у всіх часових пластах, вживається практично у всіх текстах ННП. Так, у контексті з фактивним дієсловом нейтральна іллокутивна модальність стверджувального речення поєднана з реальною об'єктивною

модальністю: *Am Montag, am Montag, / Da schlaf ich bis um viere. / Das kommt ein lustiger Spießgesell, / Da gehen wir zu Biere.*

Вживання індикатива в реченнях з питальною (інтеррогативною) модальністю в текстах ННП набуває особливого статусу. В рамках теорії мовленнєвих актів Дж. Серля питання характеризується через умови успішності: той, хто говорить, не знає відповіді; той, хто говорить, зацікавлений в тому, щоб дізнатися відповіді, мета того, хто говорить, – спонукати адресата дати відповідь [10, с. 85]. Вважається, що складний мовленнєвий акт “констатив – квеситив” з дієсловом в індикативі є найбільш поширеним в загадках [6, с. 139]. Питальна модальність, що виражається дієсловом в індикативі, також специфічна для пісень-загадок, що зближує тексти ННП з фольклорним жанром загадки: *Ein Männlein steht im Walde ganz still und stumm, / Es hat von lauter Purpur ein Mäntlein um. / Sagt, wer mag das Männlein sein, / Das da steht im Wald allein / Mit dem purpurroten Mäntlein?*

Однією з особливостей текстів ННП є наявність в них конструкції “*tun* + інфінітив”. На дану особливість ННП вказує Л.П. Кучукова, пояснюючи наявність цієї конструкції тим, що інфінітив є формою, яка легше римується [4, с. 16]. Ми вважаємо, що дана конструкція вирішує задачу збереження ритму мелодико-текстового твору: *Und so sing' ich denn mit frohem Mut, / wie man singet, wenn man wandern tut, / lieb Heimatland, ade.* У цій строфі конструкція “*tun* + інфінітив” дозволяє зберегти ритмічний малюнок тексту в першому і другому рядку з урахуванням ударних складів.

**Імператив** є конститuentом спонукальної модальності, основне завдання якого – дотримуватися інтенції того, хто говорить, при рішенні поставленої задачі [11, с. 271]. Емпіричний матеріал вказує на наявність форм наказового способу в 2 ос. одн.: *Liebe Schwester, tanz mit mir! / Beide Hände reich ich dir, i* в 2 ос. мн.: *Wollt ihr mich noch einmal sehen, / Steigt auf des Berges Höhn, / Schaut herab ins tiefe Tal ... / Ade ihr Brüder mein.* Форма імперативу 2 особи одн. переважає, перш за все, в текстах ННП любовної тематики. Причому тут можна зустріти дану форму із займенником *du*, функція якого полягає, з одного боку, в доданні спонукання особливій наполегливості [9, с. 541], з іншого, – у збереженні ритмічного малюнка пісні: *Ach, Schatz, wenn du in die Kirche gehst, / Schau nicht so hin und her, / Schau du wohl auf dein Büchelein, / wo Jesus Christus wär.*

Іншою тематичною групою, де найбільш частотна форма імперативу 2-ї ос. одн., є танцювальні пісні, в яких молода людина, звертаючись до дівчини, запрошує її на танок, а музика і текст особливо тісно пов'язані з рухами. Часто

такими піснями є діалоги, де різні семантичні повтори забезпечують зв'язок змісту реплік [1, с. 76]: Ер: *Gib mir die Blume, gib mir den Kranz, / dann führ ich dich, Liebchen, morgen zum Tanz.* Сіе: *Laß mir die Blume, laß mir den Kranz, / führ du eine andere morgen zum Tanz.*

Імперативні форми 2 ос. одн. спостерігаються в церковних піснях, де людина звертається до самого Бога на „ти“ як до когось дуже близького, до рідної людини, якій можна довірити всі свої думки, бажання, яка зрозуміє і пробачає: *Müde bin ich, geh zur Ruh, / schließe beide Augen zu. / Vater, lass die Augen dein / über meinem Bette sei.* У зазначеній специфічній для текстів ННП конструкції “*tun* + інфінітив”, дієслово *tun* також може вживатися у формі імперативу 2 ос. одн.: *Tu uns nicht erschrecken, / Ach, lass die Route stecken! Niklaus!*

Форма імперативу 2 ос. мн. характерна для пісень німецьких переселенців, що виїжджають з країни, передають свої побажання друзям, які залишаються на батьківщині. Ще одна тематична група ННП, де уживається форма імперативу 2 ос. мн., – це пісні робітників і ремісників. У студентських піснях імператив набуває “апелятивної модальності”: *Auf, ihr Brüder, frisch und froh! / nehmt die Ziegenhainer, / lasst Sallust und Cicero / lasset die Lateiner, / lasst die Griechen allzumal, / wollen auch durch Wald und Thal / lustig promenieren, / dort, ja dort studieren.*

Наступна тематична група, де найбільш частотні форми імперативу 2 ос. мн., – солдатські пісні. У них актуалізуються два значення імперативу спонуки, заклики (солдати звертаються до своїх товаришів) і накази (команди офіцерів):

*Schau, da kommt ein kühler Wald, / der Herr Hauptmann, der ruft "Halt! / Legt ab den Tornister schwer, / setzt zusammen die Gewehr!"*

Переважання розглянутих форм імперативу пояснюється тим, що вони є найдавнішими, бо зафіксовані ще в давньоверхньонімецькій мові. Упродовж століть ці

форми використовувалися для звернення до представників як рівних, так і вищих соціальних шарів [5, с. 167]. „Ввічлива форма“ Sie виникла набагато пізніше, в новонімецький період, тому в текстах ННП, основний шар яких створювався в раніші періоди, зберігаються форми другої особи, не дивлячись на варіації текстів під впливом історичних подій.

Форми наказового способу в 1-й ос. мн. із займенником *wir* не зафіксовані в текстах ННП, проте, як еквівалентна структура тут доволі часто вживається форма *lasst uns* (Adhortativ, Kohortativ), що виражають спонукання до дії: *Laßt uns das Kindlein wiegen,/ das Herz zum Kripplein biegen./Laßt uns im Geist erfreuen,/ das Kindlein benedeien: "O Jesulein süß, o Jesulein süß"*.

**Кон'юнктив** репрезентує умовно-бажану, нереальну модальність. Його відмінність від індикатива та імператива полягає в тому, що він вживається для передачі нереальної дії. Це, радше, суб'єктивна оцінка, особисте ставлення до навколишнього світу [2, с. 82]. У ННП кон'юнктив представлений в основному претерітальними формами у нереальних умовних висловленнях і виражає потенційну можливість: *Wenn das Bienchen sprechen könnt,/ weiß ich, was es spräche./Leutchen, ei, es wundert mich,/ dass ihr seid so träge*.

Потенційну можливість в майбутньому виражають у піснях не лише форми "претеріт кон'юнктив", але й **кондиціоналіс I**: *Ach, wenn ich nur ein Liebchen hätte,/ So groß wie ich und rosenschön, /Mit Freuden ging ich dann zu Bette, Ich würd im Traume Liebchen sehn, /Wenn ich doch nur ein Liebchen hätte*. Невиконану, втрачену можливість у минулому виражає в текстах ННП **плюсквамперфект кон'юнктив**: *Sie, sie, sie und sie,/ Jungfer Köchin, leb sie wohl!/ Hätt' sie das Essen besser angerichtet, / So wär' ich auch gewandert nicht. /Ich will mein Glück probieren, marschieren*. Форми презенс і перфект кон'юнктив не характерні для повсякденної мови, їх фактична відсутність у текстах ННП підтверджує, що мова ННП наближена до просторіччя.

Тексти ННП як поетичні тексти є **полімодальними** в широкому сенсі цього слова. Зміна модальних планів додає текстам динаміку і експресивність: індикатив – імператив; індикатив – кон'юнктив; індикатив – імператив – кон'юнктив.

ННП демонструють також весь спектр модальних дієслів як одного з найважливіших показників модальності. І в текстах ННП вони, як правило, „не мають прямого семантичного зв'язку з суб'єктом речення, а модифікують весь вислів“, додаючи йому відповідний пропозиціональний сенс [Diewald 1999, с. 3]. Наш матеріал засвідчує щонайменше дві тенденції у використанні модальних дієслів в текстах ННП. По-перше, доволі рідке вживання дієслів *dürfen* і *mögen*. По-друге, попри те, що в сучасній німецькій мові найуживанішим модальним дієсловом вважається *können* [11, с. 297], у ННП домінують *wollen* і *sollen*: *Schönstes Röslein rot,/ will dich lieben bis in Tod,/will dich lieben aus Herzens Grund,/ will dich lieben Tag und Stund*.

В ННП, де описуються вміння, якості предмета або особи, переважає дієслово *können*. У текстах ННП зустрічається й дієслово *müssen*, яке завдяки семантичній ознаці "Gebot", виявляється близьким до імператива, оскільки спонукає до дії. Поряд зі способом і дієсловами пісенно-текстову модальність реалізують модальні слова і вигуки, а також конструкція "*haben + zu + Infinitiv*". При цьому їх вживання в текстах ННП досить обмежене. Ось один з рідких прикладів такого вживання: *Komm doch, mach uns wieder frei,/Schick uns einen frieschen Mai /Regen in das grüne Gras/. Або: *Des Mittwochs fährt er in die Stadt /Und kauft, was er zu kaufen hat, /nen halben Hering kauft er ein, /Das arme Dorfschulmeisterlein*.*

Таким чином, в текстах ННП спостерігається весь спектр модальних засобів: категорія способу, модальні дієслова, модальні частки. Найбільш частотним формантом способу є індикатив, який наявний у всіх текстах ННП і пов'язує їх з реальністю. Другою за продуктивністю є форма імперативу 2-ї особи однини та множини. Форма імперативу 1-ї особи однини в текстах ННП часто замінюється конструкцією з дієсловом *lassen*. Форма імперативу 3-ї особи множини не була зафіксована в текстах ННП. Серед форм кон'юнктива найбільш уживаною є претеріт, що виражає потенційну можливість, рідко трапляється презенс кон'юнктив, фактично не представлені перфект кон'юнктив і кондиціоналіс. В текстах ННП наявні всі модальні дієслова, Проте *dürfen* і *mögen*, трапляються вкрай рідко – очевидно, вони найменше відповідають настановам ліричного героя. Матеріал показує

узгодження в текстах ННП формантів всіх типів модальності, що дає право віднести їх до полімодальних типів текстів.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Козловський В.В. Мовні і концептуальні картини світу: [Зб. наук. праць] / В.В. Козловський – Київ: ВПУ Київського ун-ту, 2003. – 256 с.
3. Краснова Т.И. Субъективность – Модальность (материалы активной грамматики) / Т.И. Краснова. – СПб.: Издательство СПбГУЭФ, 2002. – 189 с.
4. Кучукова Л.П. Грамматическая характеристика народно-песенного лирического дискурса: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Л.П. Кучукова. – Тверь: ТГУ, 2004. – 18 с.
5. Левицький В.В. Історія німецької мови / В.В. Левицький, Г.-Д. Поль. – Вінниця: Нова книга, 2010. – 256 с.
6. Мамедова А.І. Когнітивно-семантична і комунікативно-функціональна організація німецької народної загадки: автореф. дис. ... канд. філол. н. : 10.02.04 / А.І. Мамедова / Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 20 с.
7. Михайлов Л.М. Коммуникативная грамматика немецкого языка / Л.М. Михайлов. – М.: Высшая школа, 1994. – 256 с.
8. Diewald G. Die Modalverben im Deutschen: Grammatikalisierung und Polyfunktionalität / G. Diewald. – Tübingen: Niemeyer, 1999. – 464 S.
9. Duden: Die Grammatik / Duden: Bd. 4. – Mannheim [u.a.]: Dudenverlag, 2009. – 1343 S.
10. Searle J. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language / J. Searl. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
11. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / H. Weinrich. – Mannheim [u.a.]: Dudenverlag, 1993. – 1001 S.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Наталія Шапочка** – старший викладач кафедри викладання другої іноземної мови Запорізького національного університету.

*Наукові інтереси:* лінгвокультурологія, німецький фольклор, вземозв'язок і взаємодія культури і мови.

УДК 811.161.2'22:659.13/17:316.776.33

## КОМУНІКАТИВНА ЕФЕКТИВНІСТЬ МУЗИЧНИХ КОДІВ У ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕРЦІЙНОЇ ТЕЛЕРЕКЛАМИ

**Олена ЩЕРБАК (Одеса, Україна)**

З огляду на відсутність у корпусі вітчизняних мовознавчих розвідок ґрунтовних досліджень музичних кодів української комерційної телереклами як самостійних впливових феноменів посилюється актуальність їхньої наукової кваліфікації, оскільки саме вони, виступаючи потужними сенсibilізаторами рекламного впливу, часто визначають загальну позитивну чи негативну оцінку сприйнятого повідомлення. Відтак метою модерних студій має стати вимірювання комунікативної ефективності музичних кодів національної реклами взагалі та комерційної телереклами зокрема. Для заповнення бодай мінімальних лакунарних сегментів окресленої проблематики в пропонованій статті зроблено спробу встановити індекси комунікативної ефективності рекламних пісень як фундаментальних репрезентантів музичних кодів української комерційної телереклами шляхом анкетування. Механізм проведення анкетного опитування полягав в отриманні відповідей на питання типу: «Яка реклама Вам подобається більше: з оригінальною українською піснею чи іноземною?» та «Яка реклама Вам подобається більше: з українськими запозиченими піснями чи стилізованими?» двома групами респондентів, а саме студентами вишів гуманітарних та негуманітарних спеціальностей різної гендерної статі. В результаті з'ясовано, що інформанти надають перевагу музичним кодам, репрезентованим власне українськими піснями.

**Ключові слова:** музичний код; комунікативна ефективність; пісня; пісенний текст; вплив; знак; реклама.

**Олена Щербак. КОМУНІКАТИВНА ЕФЕКТИВНІСТЬ МУЗИКАЛЬНИХ КОДІВ В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕРЦІЙНОЇ ТЕЛЕРЕКЛАМИ.** Учитывая отсутствие в корпусе научных работ Украины фундаментальных исследований музыкальных кодов украинской коммерческой телерекламы как самостоятельных воздействующих феноменов, усиливается их актуальность их научной квалификации, поскольку именно они, выступая мощными сенсibilізаторами рекламного воздействия, часто определяют общую положительную или негативную оценку воспринятого сообщения. Поэтому целью современных исследований должно стать измерение коммуникативной эффективности музыкальных кодов национальной рекламы вообще и коммерческой телерекламы в частности. Для заполнения хотя бы минимальных лакунарных сегментов этой проблематики сделана попытка установить индексы коммуникативной эффективности рекламных песен как фундаментальных репрезентантов музыкальных кодов украинской коммерческой телерекламы с помощью анкетирования. Механизм проведения анкетного опроса заключался в получении ответов на вопросы, составленные таким образом: «Какая реклама Вам нравится больше: с оригинальной украинской песней или иностранной?» и «Какая реклама Вам нравится больше: с украинскими заимствованными песнями или иностранными?», двумя группами

респондентов, а именно студентами вузов гуманитарных и негуманитарных специальностей различного гендерного пола. В результате установлено, что информанты отдают предпочтение музыкальным кодам, представленным собственно украинскими песнями.

**Ключевые слова:** музыкальный код; коммуникативная эффективность; песня; песенный текст; воздействие; знак; реклама.

**Olena Shcherbak. COMMUNICATIVE EFFECTIVENESS OF MUSICAL CODES IN THE DISCOURSE OF UKRAINIAN COMMERCIAL TELEVISION ADVERTISING.** *The relevance of the study of musical codes in Ukrainian commercial television advertising is caused by two factors. On the one hand, the domestic corpus of scientific works does not have fundamental and complex works on the study of this problem, although understanding the level of communicative effectiveness of musical codes will help specialists in the media to make ecological advertising messages. On the other hand, music codes have own potential impact, influencing on perception of verbal and visual information. The purpose of modern research is measuring the communicative effectiveness of musical codes of national advertising in general and commercial television advertising in particular. We made an attempt to establish indexes of communicative effectiveness of advertising songs as fundamental representatives of musical codes of Ukrainian commercial TV advertising, in the structure of which there are verbal and non-verbal semiotic signs. The realization of this goal became possible due to the application of general and special methods. The general methods (analysis, synthesis, generalization, observation) allowed us to state the theoretical provisions of the article logically and systematize the actual material. Among the special methods, the method of questioning became the main one. The mechanism of conducting a questionnaire is getting answers to questions that are written in this way: «What kind of advertising do you like more...?». The answers were given by two groups of respondents, namely students of humanitarian and non-humanitarian specialties of different sex. As a result, we found that the informants prefer musical codes that are expressed of original Ukrainian songs. We think that to some extent this is due to the specifics of the ethnonational thinking of the respondents and the transformations of their consciousness after the Revolution of Virtue.*

**Key words:** music code; communicative effectiveness; song; song text; impact; sign; advertising.

Інтенсифікація еволюційних процесів у сфері реклами закріпила за нею статус комунікативного феномену з потужними важелями здійснення впливу на аудиторію, що засвідчують теоретичні маніфестації та практичні докази закордонних дослідників В. Аренса, К. Бове, М. Вейголда, А. Годдард, А. Дейана, Д. Огілві, М. Тангейта, Р. Харріса, Р. Хіта; російських учених Є. Анікіна, О. Горячева, А. Македонцевої, О. Соколової, О. Солодовникової, О. Толкунової, І. Черепанової, Н. Чумичової; українських лінгвістів В. Зірки, Т. Ковалевської, а також О. Арешенкової, Ю. Булика, А. Ворначева, І. Городецької, Л. Ільницької, А. Ковалевської, Н. Кутузи, О. Македонової, А. Малишенко, О. Олексюк, О. Оленюк, С. Романюк, Ю. Станкевич та ін. Однак, за спостереженнями Н. Кутузи, «велика чисельність реклами та економічна криза ... спричиняють жорстку конкуренцію на ринку рекламної продукції, а отже, формують підвищені вимоги до її дієвості, змушуючи рекламистів і копірайтерів застосовувати ефективні методи конструювання максимально впливових рекламних звернень» [6, с. 383]. У зв'язку з цим науковці почали активно дискутувати над питанням визначення комунікативної ефективності реклами. Результатом відповідних обговорень стало встановлення факторів (Р. Акша, Дж. Бернет, В. Веллс, Ф. Джефкінс, К. Крістіансон, Ц. Лі, С. Моріарті, О. Назайкин, О. Тамбовцева, М. Чернишова, Ю. Шмига), критеріїв (Дж. Джонс, Дж. Кеплес, Ю. Пирогова, Д. Скарньов, П. Соловійов, а також О. Дячук, Л. М'яснянкін) та релевантних методів оцінки комунікативної ефективності (Дж. Девіс, А. Кутлалієв, Н. Мещерякова, Р. Мокшанцев, О. Назайкин, О. Попов, Л. Ухова, а також В. Різун, Т. Скотникова, Ю. Шмига) рекламних повідомлень насамперед як цілісних утворень.

Як переконують сучасні теоретики (Т. Байбардіна, О. Бурцева, Т. Процко, М. Ягодкіна), створити ефективну рекламу, тобто таку, що «переконає покупця придбати певний товар чи послугу» [2, с. 96–97], виявляється неможливим без інструментарію семіотики – «науки, що досліджує способи передачі інформації, властивості знаків і знакових систем» [15, с. 139], а також «процеси, у яких учасники оперують кодами» [1, с. 10]. З цієї причини розпочалися дослідження впливових потенцій семіотичних знаків реклами (див. праці Т. Безуглої, Ю. Кононець, Т. Крутько, Н. Лисої, Н. Паршук), щоправда, іноземного виробництва. Проблеми ж окреслення основних векторів впливу та визначення загальної впливової динаміки лінгвосеміотичних кодів української комерційної телереклами допоки лише розширюють коло невирішених завдань галузей вітчизняної лінгвістики, пов'язаних із студіюванням медійних дискурсів. Крім цього, поза увагою наукової спільноти перебуває аналіз лінгвосеміотичних кодів української комерційної телереклами з позицій їхньої комунікативної ефективності, хоч зазначена дослідницька операція є валідною для

екологічного конструювання рекламних меседжів, що й визначає актуальність пропонованої статті.

З-поміж усього таксономічного розмаїття лінгвосеміотичних кодів (детальніше див. роботи В. Степанова) для безпосередньої наукової об'єктивації обрано музичні коди української комерційної телереклами. Незважаючи на те, що вимірювання комунікативної ефективності музики в телерекламі, в т. ч. і комерційній, ще із середини ХХ ст. є проблемною зоною американських студій (Дж. Горн, Р. Корноу, А. Паррот, П. Сміт, Д. Стюард, С. Хекер), а на початку ХХІ ст. і російських наукових шкіл (А. Бахтін), у вітчизняних парадигмах і досі фіксуємо відсутність відповідних ґрунтовних розвідок попри абсолютну представленість і потужну впливовість музичних кодів в указаному дискурсі. Наведене увиразнює актуальність дослідження, акцентуючи на необхідності вимірювання їхньої комунікативної ефективності для визначення відповідних актуальних параметрів.

**Метою роботи** є визначення комунікативної ефективності музичних кодів, задіяних у контенті української комерційної телереклами. Досягнення цієї мети потребує вирішення таких завдань: 1) пояснити зміст базових понять статті; 2) оптимізувати наявну класифікацію музичних кодів (за А. Бахтіним) відповідно до специфіки фактажу нашого дослідження; 3) обґрунтувати вибір методу дослідження комунікативної ефективності музичних кодів української комерційної телереклами; 4) визначити їхню комунікативну ефективність за допомогою запропонованого методу.

**Об'єктом дослідження** стали музичні коди української комерційної телереклами, а предметом – показники їхньої комунікативної ефективності.

Джерельною базою роботи послужила відеотека, що містить понад 850 роликів української комерційної телереклами, сформована шляхом суцільної вибірки з ефірів центральних телеканалів України протягом 2015–2017 рр. До фактажу дослідження введено близько 110 пісенних текстів як фундаментальних репрезентативів музичних кодів з огляду на наявність вербальних знаків у їхній тектоніці.

Реалізація окресленої мети потребує застосування як загальних, так і спеціальних методів дослідження. Серед методів першої групи в роботі спираємося передусім на описовий метод, методи аналізу та синтезу, що посприяли логічному впорядкуванню теоретичних положень наукової розвідки, а також систематизації фактичного матеріалу. За допомогою кількісного аналізу визначено загальний обсяг масиву аналізованих музичних кодів. Метод спостереження уможливив встановлення таксономічних різновидів музичних кодів. Провідними методами другої групи є контекстуально-інтерпретаційний метод, що дав змогу виявити мовні маркери впливу музичних кодів, задіяних передусім в українській комерційній телерекламі, а також метод анкетування, за допомогою якого отримано цілісне уявлення про комунікативну ефективність указаних семіотичних різновидів.

Музичний код – це семіотичне утворення, що складається «із субкодів музичних сигналів та джінглів, динамічних нюансів і ладів, музичних напрямів, стилів і жанрів» [11, с. 99]. Для дискурсу української комерційної телереклами, де «основним засобом сугестії вважається слово, підкріплене невербальними елементами» [13, с. 26], тобто музикою, аудіофоном, відеорядом, зображеннями, графіками тощо, музичний код стає дієвим засобом впливу, бо «психіка людини, насамперед її підсвідомі, глибинні масиви, підлягають впливу через наявність певних внутрішніх механізмів, настанов, мета програм ..., які, орієнтуючись на певні універсальні поведінкові закони, вироблені людством упродовж століть, спрямовані на позараціональне (найчастіше) засвоєння зовнішніх сугестивно маркованих комплексів» [5, с. 178], а саме музику адресати рекламної комунікації визнають одним із «найбільш привабливих елементів структури реклами ..., що має насамперед зовнішні ефекти» [14, с. 7]. Зазначену тезу увиразнюють також і положення авторів полімодальної концепції сприйняття, зокрема Л. Лакс та Д. Пізоні наголошують на тому, що, по-перше, «у верхній скроневої борозні знаходяться нейрони, що активуються як під час аудіального, так і візуального сприйняття компонентів мовлення» [16, с. 162] (в нашому випадку – рекламного), по-друге, «в первинній зоровій корі є нейрони, що активуються у відповідь на інформацію, що надходить із первинної слухової кори та верхньої скроневої борозни» [16, с. 163]. Відтак на підставі аналізу нейрофізіологічного субстрату полімодальності О. Некрасова результує, що «сприйняття візуальної інформації піддається впливу аудіального потоку» [8, с. 52]. Проектуючи це твердження на контекст реклами, ми, вслід за М. Мурашко, вважаємо, що

«звуковий супровід ... рекламних роликів не тільки створює образ, але й працює на підвищення візуальної виразності ролику» [7, с. 134], у зв'язку з чим за його допомоги «можливо досягти максимального ефекту психологічного впливу, підвести підсвідомість до формування купівельного інтересу» [7, с. 135]. Саме «відповідна поведінка людини як “зовнішній вияв психічної діяльності”, детермінований усією сукупністю екзогенних факторів та внутрішніх механізмів» [5, с. 214–215], за словами Т. Ковалевської, засвідчує вдалість організованої рекламної кампанії, а, отже, вказує на рівень її комунікативної ефективності.

Сутність комунікативної ефективності реклами експланаторизується її провідним завданням, що полягає у «вимірі впливу на споживача з метою змін у його свідомості або в ставленні до рекламованого продукту» [9, с. 39], тобто характеризується «адресністю, здатністю привертати увагу, запам'ятовуватися, активізувати уявлення про товар, сформувані позитивне ставлення до нього, оскільки саме ці ознаки є основними показниками нееконімічної ефективності» [14, с. 4]. Звідси випливає, що зміст поняття комунікативної ефективності реклами певною мірою відповідає цільовим векторам основних ланок т. зв. «ланцюжка сприйняття», репрезентованого акронімом AIDA, «де А – Attention (привернення уваги), І – Interest (збудження зацікавленості), D – Desire (активізація бажання), А – Action (спонукання до дії)» [5, с. 209]. На думку А. Вуйми, вищенаведена формула «може бути використана і для музики» [4, с. 137], адже реципієнт слухає її, як і сприймає весь рекламний ролик, «в одному напрямку: від початку до кінця» [4, с. 137]. Враховуючи викладене, маємо підстави казати про здатність музичних кодів упливати не лише на загальну комунікативну ефективність рекламного повідомлення, а й генерувати власні комунікативні ефекти.

Для вимірювання комунікативної ефективності реклами розроблено чималу кількість дослідницьких прийомів, серед яких особливу цінність усе ж представляють «опитування (анкетування й усі різновиди інтерв'ю), спостереження й експерименти» [9, с. 40]. Однак українська дослідниця Ю. Шмига з метою «з'ясування загального емоційно-оцінного ставлення до національної реклами взагалі, телереклами зокрема» [14, с. 6] використала метод анкетного опитування, довівши його валідність у вирішенні відповідних питань. Ми, своєю чергою, акцентуємо на релевантності методу анкетування й у визначенні індексу комунікативної ефективності музичних кодів української комерційної телереклами.

Доведено, що музика є «самостійним кодом телереклами» [12, с. 40], проте, як наполягає М. Мурашко, «поєднання мовлення й музики відіграє роль “фігури й фону” в рекламі: фігуру важко запам'ятати без цього фону, який легко засвоюється й асоціюється з показаним товаром» [7, с. 142]. Зважаючи на таку кореляційну залежність, вважаємо за необхідне звернути увагу насамперед на пісні, використані в рекламі, оскільки саме цей жанровий різновид є «словесно-музичним твором, призначеним для співу» [10 (6: 544)], тобто представляє собою квінтесенцію вербальних і невербальних (передусім – музичних) знаків. Саме на матеріалі пісень і визначатимемо комунікативну ефективність музичних кодів української комерційної телереклами, залучаючи до переліку анкетних питань їхні найчастотніші таксони. В цьому контексті також зауважимо, що логіка встановлення типологічних різновидів рекламних пісень базується більшою мірою на класифікації А. Бахтіна, який виокремлює три типи музики: 1) власна – музика, створена спеціально для реклами; 2) запозичена – музика, створена з іншою метою, проте використана в рекламі без суттєвих змін; 3) запозичено-перероблена – музика, створена для інших цілей, проте перероблена з метою використання в рекламі [3, с. 37]. Отже, з урахуванням вищевикладених теоретичних положень та специфіки фактажу дослідження ми виокремлюємо й використовуємо для подальшого аналізу такі типи рекламних пісень:

1) пісні зі знаковою системою української мови (59 %):

а) власне українські пісні (48 % – у межах групи): «Гей, дівчата, підривайтесь з дивану!» (шоколад «Мах Fun»), «Люблю я смак чудовий сосисок баликових» (сосиски «Від Бащинського»), «Може, грип, а може, застуда» (таблетки «Грипго»);

б) запозичені українські пісні (42 %): «Каділак» у виконанні Дзідзьо (стартовий пакет «МТС Україна»), «Лісапед» у виконанні гурту «Лісапетний батальйон» (червона ікра «Спецпосол»), «Тримай мене міцно» у виконанні Х. Соловій (цукерки «Rafaello»);

в) запозичено-перероблені (стилізовані) українські пісні (10 %): «І що ж наш хлопчик нервіруєт маму» за мотивами пісні «Так просто» І. Білик (стартовий пакет «Київстар»),



«Живокост, милая» за мотивами пісні «Ой, мій милий вареничків хоче» Кубанського козачого хору (крем-бальзам «Живокост»), «Розмовляти. Настикати. Готово» за мотивами пісні «Vidlik» Onuka (стартовий пакет «Vodafone Unlim 3 G»);

2) пісні зі знаковою системою інших природних мов (41 %):

а) запозичені іноземні пісні – «Bittersweet» у виконанні групи «Brunetts Shoot Blondes» (пиво «Nike»), «It's a man's world» у виконанні групи «Tambourine Fantastic Club» (морозиво «Лімо»), «Mix your life» у виконанні LemOjOvie (напій «Fresh Shot»).

Маючи на меті визначити комунікативну ефективність музичних кодів української комерційної телереклами, ми запропонували студентам гуманітарного інституту та інституту комп'ютерних та інженерно-технологічних наук Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова в загальній кількості 100 осіб дати відповідь на анкетні питання закритого типу, сформульовані так: «Яка реклама Вам подобається більше: з оригінальною українською піснею чи іноземною?» (див. 1а та 2а) та «Яка реклама Вам подобається більше: з українськими запозиченими піснями чи стилізованими?» (див. 1б та 1в). До кожного питання наведено по два варіанти відповідей із прикладами. Зазначимо, що вибір середовища респондентів здійснено за принципом, використаним Т. Ковалевською під час укладання «Асоціативного словника української рекламної лексики» (2001 р.), на думку якої, «студентську аудиторію іноді вважають космополітичною, що нібито нівелює вагомість наукових інтерпретацій, ... але треба брати до уваги соціальну активність, мобільність, незаангажованість, свіжість сприйняття та ... високий рівень національної свідомості, властивий представникам цієї вікової категорії» [5, с. 239]. Зрозуміло, що кількість залучених до опитування студентів є мінімальною, що не дає вичерпної інформації про комунікативну ефективність музичних кодів української комерційної телереклами, проте окреслює загальні тенденції їхньої впливовості та, зрештою, ефективності. Обробка соціологічного блоку анкети показала, що всі учасники анкетування є українцями з різною фаховою орієнтованістю та гендерною належністю. Так, серед студентів гуманітарних спеціальностей (50 осіб) в анкетуванні взяли участь 92 % осіб жіночої статі та 8 % – чоловічої. В студентській аудиторії, де опановують технічні спеціальності (50 осіб), інформантами стали 72 % осіб чоловічої статі та 28 % – жіночої.

В зазначений спосіб нами отримано такі результати:

1) студенти-гуманітарії надали перевагу власне українським пісням (60 %), причому відповідну прихильність засвідчили 64 % осіб жіночої статі та 52 % – чоловічої, а також 78 % осіб чоловічої статі та 66 % жіночої віддали пріоритет запозиченим українським пісням (72 %);

2) студенти-негуманітарії продемонстрували аналогічні вподобання, проте власне українські пісні стали найбільш імпонуючими (54 %) для 56 % чоловічої аудиторії та 52 % жіночої, а запозичені українські пісні (80 %) – для 90 % представників чоловічої статі та 68 % жіночої;

3) кількісне домінування музичних кодів, репрезентованих власне українськими та запозиченими піснями, у фактажі дослідження збігається з установленими відсотковими характеристиками вподобань інформантів.

Спираючись на отримані дані, констатуємо, що високий індекс комунікативної ефективності мають музичні коди, репрезентовані піснями, в структурі яких наявні вербальні знаки української мови, насамперед першого (1а) та другого (1б) типів відповідно до запропонованої нами класифікації (див. вище). Виявлена тенденція зумовлена, з одного боку, етнонаціональним модусом мислення респондентів, що «становить спільне психологічне підґрунтя певної культури» [5, с. 127] (в нашому випадку – української), а з іншого, суспільними трансформаціями, що відбулися в країні після Революції Гідності, адже для українців «основним ментальним концентром визнано емоційність та індивідуалізм, відзначений і В. Янівим, який наголосив, що "саме цей компонент ... найміцніше зв'язує нас з Європою..."» [5, с. 130]. Перспективу подальших розвідок убачаємо в установленні комунікативної ефективності лінгвосоціотичних складників української комерційної телереклами, що мають іншу генезу.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрейчук Н. І. Потенціал лінгвосоціотичної інтерпретації для розвитку перекладознавчих студій / Н. І. Андрейчук // Записки з романо-германської філології. – Вип. 1 (34). – 2015. – С. 8–14.

2. Байбардина Т. Н. Торговая реклама непродовольственных товаров : учеб. пособ. / Т. Н. Байбардина, О. А. Бурцева, Т. Л. Процко. – Минск : «Вышэйшая школа», 2016. – 207 с.
3. Бахтин А. А. Музыкальные форматы в телевизионной рекламе / А. А. Бахтин // Креативная экономика. – 2012. – № 3. – С. 34–39.
4. Вуйма А. Ю. Коммуникативные функции музыки в рекламе : дисс. ... канд. культурол. наук : 24.00.01 / Антон Юрьевич Вуйма ; Санкт-Петербургский гос. ун-т культуры и искусств. – СПб., 2000. – 207 с.
5. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія / Тетяна Юрїївна Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.
6. Кутуза Н. В. Психолінгвістичні дослідження рекламних слоганів як підгрунтя новітньої лексикографії / Н. В. Кутуза // Одеська лінгвістична школа: координати сучасних пошуків : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т. Ю. – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. – С. 383–392.
7. Мурашко М. В. Проектно-художній інструментарій моушн-дизайну (на прикладі рекламного ролика) : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07 / Мар'янна Володимирівна Мурашко ; Харківська держ. акад. дизайну і мистецтв. – Х., 2016. – 358 с.
8. Некрасова Е. Д. Когнитивная обработка языковых стимулов в условиях бимодального аудиовизуального восприятия : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Елена Дмитриевна Некрасова ; Нац. иссл. Томский гос. ун-т. – Томск, 2016. – 240 с.
9. Різун В. Методи дослідження ефективності реклами / В. Різун, Ю. Шмига, Т. Скотникова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / відп. ред. В. В. Різун. – К. : Київський ун-т, 2013. – Вип. 1(20) : Журналістика. – С. 38–42.
10. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
11. Степанов В. Н. Семиотические коды в рекламном тексте [Электронный ресурс] / В. Н. Степанов // Режим доступа : [www.culturalnet.ru/main/getfile/1813](http://www.culturalnet.ru/main/getfile/1813) ; Название с экрана. – С. 92–100.
12. Степанов В., Печенцов С. Музыка как код телерекламы (изучение музыкальных направлений в телерекламе различных товарных категорий) / Валентин Степанов, Сергей Печенцов // Новости маркетинга. – 2012. – № 5. – С. 40–53.
13. Толкунова Е. Г. Семантическое описание современных русских рекламных текстов (суггестологический аспект) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Елена Геннадьевна Толкунова ; Алтайский гос. ун-т. – Барнаул, 1998. – 184 с.
14. Шмига Ю. І. Ефективність телереклами в Україні (комунікативний аспект) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Юлія Іванівна Шмига ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 26 с.
15. Ягодкина М. В., Иванова А. П., Сластущинская М. М. Реклама в коммуникативном процессе : Учебное пособие. Стандарт третьего поколения / М. В. Ягодкина, А. П. Иванова, М. М. Сластущинская. – СПб : Питер, 2014. – 304 с. : ил. – (Серия «Учебник для вузов»).
16. Lachs L., Pisoni D. V. Crossmodal source identification in speech perception / L. Lachs, D. V. Pisoni // Ecological Psychology. – 2004. – Vol. 16(3). – P. 159–187.

#### **ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА**

**Олена Щербак** – аспірант кафедри української мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

*Наукові інтереси:* комунікативна лінгвістика, лінгвoseміотика, сугестивна лінгвістика, психолінгвістика.

# ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

УДК 37.018.43

## СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНОЇ ПІДМОВИ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ

**Світлана АМЕЛІНА (Київ, Україна)**

У статті розглядаються питання перекладу німецьких текстів аграрної тематики українською мовою під кутом зору врахування синтаксичних особливостей аграрної підмови. Дослідження проведено на матеріалі аграрного дискурсу із застосуванням методу порівняльного аналізу, описового методу. Визначено характерні особливості побудови речень фахових текстів аграрного спрямування, до яких віднесено: вживання конструкцій із неозначено-особовим займенником *man* та безособовим займенником *es*; переважання пасивних конструкцій; наявність великої кількості прислівникових і дієприслівникових зворотів; використання поширених означень; висока частота вживання інфінітивних конструкцій і зворотів. Акцентовано на необхідності врахування синтаксичних особливостей німецьких текстів для максимально повної передачі інформації, яку вони містять. Констатовано тенденцію до деперсоналізації, характерну для текстів аграрної тематики, що сконцентровує увагу на дії, а не на її виконавці. Встановлено, що відтворення німецьких синтаксичних структур українською мовою під час перекладу текстів аграрної тематики здійснюється шляхом застосування трансформацій, до яких належать: зміна порядку слів (пермутація), додавання лексем, заміна пасивної конструкції активною.

**Ключові слова:** аграрна підмова, синтаксис, пасивні конструкції, інфінітивні звороти, переклад, граматичні трансформації.

В статье рассматриваются вопросы перевода немецких текстов аграрной тематики на украинский язык с точки зрения учета синтаксических особенностей аграрного подязыка. Исследование проведено на материале аграрного дискурса с использованием методов сравнительного анализа, метода описания. Определены характерные особенности построения предложений профессиональных текстов аграрной направленности, к которым относятся: употребление конструкций с неопределенно-личным местоимением *man* и безличностным местоимением *es*; преобладание пассивных конструкций; наличие большого количества оборотов с причастиями и деепричастиями; использование распространенных определений; высокая частота употребления инфинитивных конструкций и оборотов. Акцентируется на необходимости учета синтаксических особенностей немецких текстов для максимально полной передачи информации, которую они содержат. Констатируется тенденция к персонализации, характерной для текстов аграрной тематики, что концентрирует внимание на действии, а не на его исполнителе. Установлено, что воспроизведение немецких синтаксических структур на украинском языке во время перевода текстов аграрной тематики выполняется способом использования переводческих трансформаций, к которым относятся: замена порядка слов (пермутация), прибавление лексем, замена активной конструкции на пассивную.

**Ключевые слова:** аграрный подязык, синтаксис, пассивные конструкции, инфинитивные обороты, перевод, грамматические трансформации.

The article deals with the items of the translation of German agrarian texts into Ukrainian under consideration of the syntactic features of the agrarian sublanguage. The research was conducted on the material of the agrarian discourse using the method of comparative analysis, descriptive method. The characteristic features of sentence constructions of agrarian texts are determined, which include: the use of constructions with the indeterminate-personal pronoun *man* and impersonal pronoun *es*; the predominance of passive structures; the presence of a large number of adverbial constructions; the use of extended adjective constructions using participles; high frequency of use of infinitive constructions. The emphasis is on the need to take into account the syntactic features of German texts to maximize the complete transmission of the information they contain. The tendency towards depersonalization, characteristic for texts of agrarian subjects, which concentrates attention on actions, and not on its performers, is stated. It has been stated that the reproduction of German syntactic structures in agrarian texts in the Ukrainian language is carried out through the use of transformations, which include: change the order of words (permutation), adding tokens, replacing the passive construction by the active construction. Further research can be related to the study of the difficulties caused by the differences in the construction of German and Ukrainian sentences, and translation techniques to overcome them.

**Key words:** agrarian sublanguage, syntax, passive constructions, infinitive constructions, translation, grammatical transformations.

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Фахові мови / підмови набувають дедалі більшого значення, що зумовлено, з одного боку, бурхливим розвитком технологій, науки, техніки, а з іншого боку, глобалізаційними процесами. Поглиблення міжнародної співпраці у сферах економіки й техніки, які характеризуються вузькою спеціалізацією, сприяють не тільки взаємному збагаченню мов термінологічною лексикою, але й розвитку фахових підмов. Водночас це пов'язано із певним ускладненням діяльності перекладачів, які для досягнення адекватності перекладу мають, крім оптимального добору відповідників, знайти способи відтворення синтаксичних конструкцій вихідної мови у цільовій.

**Мета статті** – розглянути функціональні особливості синтаксису аграрної підмови у сучасній німецькій мові й визначити способи перекладу синтаксичних конструкцій українською мовою.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми.** Публікації вітчизняних науковців, пов'язані з перекладом текстів галузевого спрямування, переважним чином наголошують на необхідності врахування граматичних особливостей науково-технічних текстів вихідної мови (А. Агейчева, О. Комарова [1]), сконцентровані на граматичних труднощах, лексичних, термінологічних і жанрово-стилістичних проблемах під час перекладу науково-технічної літератури (В. Карабан [4]), розглядають коло питань науково-технічного перекладу (А. Коваленко [6]). Більш детальне вивчення цієї проблеми стосується, зокрема, таких аспектів: подолання перекладацьких труднощів, які виникають через розбіжності у граматично-структурній будові німецької й української мов (Т. Кияк, О. Огуй [5]); необхідність граматичних трансформацій для досягнення адекватності перекладу (М. Шульц [16]); граматичні труднощі перекладу німецьких науково-технічних текстів українською мовою (М. Кур'янова [7]) тощо. Проте питання вивчення особливостей синтаксису аграрної підмови у сучасній німецькій мові й пошуки способів перекладу синтаксичних конструкцій, які містяться у німецькомовних текстах аграрної тематики, потребують окремого дослідження.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Сьогодні фахові мови є, перш за все, засобом комунікації серед професіоналів і використовуються для вирішення професійних питань. Відповідно, вони пов'язані з певними професійними способами мислення та дій, що формують їх мовні прояви. Це виражається, зокрема, в прагненні досягти максимально високої точності та однозначності для представлення фахової, спеціалізованої інформації.

Розглядаючи синтаксичні особливості аграрної підмови, доцільно уточнити розуміння науковцями поняття «підмова». Поняття «підмова» / «субмова» пов'язують із терміном «фахові мови», який, однак, на думку Т. Кияка, досі залишається узгодженим не всіма лінгвістами. Синонімічними до нього науковець вважає терміни «технолекти», «робочі мови», «особливі мови», «частинні мови» тощо, зазначаючи: «Але, мабуть, вже зараз, аби не розпорозувати свою увагу на периферійні речі, українським мовознавцям слід все-таки погодитися на більш поширений термін «фахові мови», який не повинен викликати заперечень та який можна вважати достатньо вмотивованим» [5, с. 1].

Фахові мови розглядаються як складові загальної мови, що позначаються як субмови або підмови. За визначення Л. Хоффмана, «Фахова мова – це сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються у професійно обмеженій комунікаційній сфері, щоб забезпечити взаєморозуміння між людьми, які працюють у цій сфері» [13, с. 190].

Р. Байер визначає фахову мову таким чином: «Фахова мова використовується професійно компетентними мовцями усно чи письмово для спілкування з іншими (також потенційними) професіоналами, з представниками інших сфер або нефаківцями, з конкретною метою порозуміння щодо фахових питань. Вона охоплює усі використовувані лінгвістичні засоби і виявляє свої особливості на всіх внутрішньомовних рівнях мови, з яких найбільш дослідженими є лексичний, морфологічний та синтаксичний рівень» [8, с. 13].

В. Шмідт розглядає фахову мову як «засіб оптимального порозуміння серед фахівців щодо професійної сфери. Вона характеризується специфічним словником та спеціальними стандартами для вибору, використання та частоти лексичних і граматичних засобів взагалі;

вона не існує як самостійний прояв мови, а актуалізується в спеціалізованих текстах, які завжди містять елементи загальної мови, крім фахового мовного шару» [15, с.17].

З наведених вище дефініцій можна побачити, що різні визначення мають певну схожість. Спільним є те, що фахові мови використовуються в певній сфері чи галузі, тобто вони слугують групі фахівців. Загальною є думка дослідників про те, що фахові мови не є самостійними мовними системами. Через це їх іноді називають субсистемами, субмовами або підмовами. Тому у розглядаємо досліджуваний феномен як аграрну підмову, яка характеризується певними лексичними й граматичними особливостями, що мають бути враховані під час перекладу.

Зазначимо, що саме граматичні розбіжності між вихідною і цільовою мовою є однією з основних причин недосконалості комп'ютерного перекладу спеціалізованих текстів. Як зазначає Ю. Майнерт, труднощі програмі створюють не тільки контекст, але й структура речень або неправильні дієслова. У німецькій мові вирішальним є закінчення слова, що й визначає однину або множину, час дієслова або ж відмінок іменника. Науковець вважає, що «граматика визначає переклад – якщо вона не однозначна, то жодна програма не зможе здійснити однозначний переклад. Більш складна граматики вимагає більше правил, але також надає більше ясності» [14].

Таким чином, доцільно припустити, що специфіка будь-якої підмови у порівнянні з іншими підмовами / фаховими мовами особливо чітко проявляється у використанні не тільки певних текстових структур, але й граматичних категорій та синтаксичних конструкцій [2].

Побудова речень фахових текстів аграрного спрямування характеризується деякими особливостями. Зокрема, характерними є:

- вживання конструкцій із неозначено-особовим займенником *man* та безособовим займенником *es*;
- переважання пасивних конструкцій;
- велика кількість прислівникових і дієприслівникових зворотів;
- використання поширених означень;
- вживання інфінітивних конструкцій і зворотів.

Розглянемо зазначені конструкції та варіанти їх перекладу з німецької мови на українську більш детально.

Конструкції з неозначено-особовим займенником *man* є одним із засобів деперсоналізації, притаманної науково-технічним текстам загалом і фаховим текстам аграрної тематики зокрема. Займенник *man*, який виконує у реченнях роль підмета, створює можливість акцентувати увагу на дії, яка виконується, не вказуючи на її виконавця. Оскільки відповідника до цього займенника в українській мові не існує, то у цільовому тексті займенник відсутній, а українське дієслово вживається в 3-ій особі множини (на відміну від німецького дієслова у 3-ій особі однини). У текстах аграрної тематики займенник *man* часто вживається в сполученні з модальними дієсловами. Такі сполучення перекладаються на українську мову прислівниками, які відповідно виражають можливість / неможливість (*man kann* «можна, можливо», *man darf* «можливо, дозволяється», *man kann nicht* «не можна, неможливо», *man darf nicht* «не можна, не дозволяється»), необхідність / відсутність необхідності (*man muss* «треба, необхідно», *man soll* «треба, потрібно, слід, необхідно», *man soll nicht* «не можна, не слід»). Наприклад:

*Um zu ermitteln, wie viele Körner pro Quadratmeter ausgesät werden, muss man eine Reihe von Faktoren berücksichtigen*[17].

Для того, щоб визначити, скільки зернин потрібно висівати на квадратний метр, потрібно врахувати низку факторів.

Безособовий займенник *es* також може слугувати у аграрній підмові засобом деперсоналізації. При цьому важливою є подія, дія, процес, що й дозволяє підкреслити вживання займенника *es*. Однак, для досягнення адекватного перекладу, тобто максимально точної передачі інформації вихідного (німецького) у цільовому (українському) тексті здебільшого вказується виконавець дії, тобто відбувається заміна підмета, що виражається займенником *es* на відповідний іменник. Порівняємо:

*Jährlich zieht es im Januar viele Gärtner aus aller Welt nach Essen, um die Leitmesse des Gartenbaus, die Internationale Pflanzenmesse (IPM), zu besuchen [11, S. 6].*

*Щорічно в січні багато садівників з усього світу приїждять до Ессена, щоб відвідати провідну виставку садівництва – Міжнародну виставку рослин (IPM).*

Водночас більш точним є такий варіант перекладу, де зберігається інформація не тільки про відвідування садівниками профільної виставки, але й про привабливість для фахівців міста, де проводиться ця виставка. Ця частина речення була вилучена у першому варіанті, оскільки повідомлення про привабливість Ессена є важливою, але не релевантною інформацією. Порівняємо:

*Щорічно в січні багатьох садівників з усього світу приваблює Ессен, куди вони приїждять, щоб відвідати провідну виставку садівництва – Міжнародну виставку рослин (IPM).*

Пасивні конструкції переважають у більшості текстів, пов'язаних з описом технологічних процесів у галузі сільського господарства, конкретними питаннями роботи у рослинництві й тваринництві, вказівками щодо техніки безпеки під час роботи із сільськогосподарською технікою тощо. Під час перекладу пасивних конструкцій з німецької на українську мову вони, як правило, трансформуються у активні [3]. Наприклад:

*Weltweit belegte das Getreide Platz drei hinter Mais und Reis. Die Ernte wird überwiegend zu Mehl für die Brot- und Backwarenherstellung sowie als Tierfutter genutzt [17].*

*У всьому світі зернові займають третє місце після кукурудзи і рису. Врожай використовують переважно для борошна для виробництва хліба та хлібобулочних виробів, а також як корм для тварин.*

Якщо у реченнях, що містять пасивні конструкції, за допомогою прийменників *von* або *durch* вказано на виконавця дії, вираженої інфінітивом, то в українському перекладі під час трансформації пасивної конструкції в активну підмет виражає виконавця дії. Наприклад:

*In den zuständigen Länderministerien werden Untersuchungsprogramme entwickelt, die von den Lebensmittelüberwachungs- und Veterinärämtern in den Städten und Landkreisen durchgeführt werden [9].*

*У відповідних міністерствах розробляються науково-дослідні програми, які здійснюють продовольчі інспекції та ветеринарні відомства в містах і сільських округах.*

Досить часто у німецьких текстах на сільськогосподарську тематику вживаються пасивні конструкції типу «Modalverb + Infinitiv Passiv». Під час їх перекладу українською мовою використовують прислівники, які слугують для передачі можливості чи необхідності. Наприклад:

*Abhängig von Faktoren wie Bestandsdichte, Art und Sorte, Stickstoff-Gabe zum Schossen und Saatzeitpunkt können in Mitteleuropa im Juli oder August rund 40 Körner pro Ähre geerntet werden [17].*

*Залежно від таких факторів, як щільність посівів, виду і сорту, дози азоту під час проростання та часу сівби, у липні або серпні в Центральній Європі можна зібрати близько 40 зернин з колоска.*

*Über die Bestimmung der Backfähigkeit werden dann Qualitäts-, Brot- und Keksweizen unterschieden [17].*

*За визначенням придатності для випічки виокремлюють високоякісну пшеницю (пшеницю-поліпшувач), м'яку пшеницю та пшеницю для кондитерських виробів.*

Уживання поширених означень у німецьких текстах аграрної тематики зумовлює зміну порядку слів під час їх відтворення у цільових текстах українською мовою. Поширене означення здебільшого перекладається дієприкметниковим зворотом або підрядним означальним реченням, наприклад:

*Die aus Kartoffeln gewonnene Stärke kommt in der Industrie zur Herstellung von etwa Papier, Klebstoffen, Tabletten und Zahnpasta zum Einsatz [9, S. 12].*

*Крохмаль, отриманий з картоплі, використовується у промисловості для виробництва паперу, клею, таблеток і зубної пастки.*

Важливим складником граматичної системи аграрної підмови є інфінітивні конструкції.

Окрему увагу доцільно приділити перекладу речень зі зворотами *haben + zu + Infinitiv* і *sein + zu + Infinitiv*. Конструкція *haben + zu + Infinitiv* є близькою за значенням до конструкції *müssen (sollen) + Infinitiv* активного стану. Конструкція *sein + zu + Infinitiv* є близькою за значенням до конструкції *können (müssen)* пасивного стану. Зазначимо, що переважають випадки вживання конструкції *sein + zu + Infinitiv*, оскільки інформація, що повідомляється у фахових текстах, здебільшого стосується дій (операцій, завдань), які потрібно виконати для досягнення певного результату. З огляду на імперативність цієї інформації у цільовому тексті зазначена конструкція може передаватись за допомогою прислівників «можна»/«треба» та інфінітива, що відповідає німецькому дієслову, або шляхом використання модального дієслова «могти» / «бути повинним» у сполученні з інфінітивом. Наприклад:

*Temperaturmesswerte von 35,1 bis 40,0 °C sind ebenfalls in die Registrierlisten für Stapeltemperaturen einzutragen [17].*

Температурні показники від 35,1 до 40,0 °C також потрібно занести до реєстраційних списків температури сховища.

*Die Messstellen sind zu nummerieren, zu beschriften und in einem entsprechenden Plan festzulegen [17].*

Точки вимірювання повинні бути пронумеровані, позначені та вказані у відповідному плані.

У текстах аграрної тематики спостерігається висока частота вживання інфінітивних зворотів, найбільш вживаним із яких є «*um ... zu + Infinitiv*», відповідником якого в українській мові є сполучник «для того, щоб». Порівняємо:

*40 bis 56 Tage mit Temperaturen zwischen null und fünf Grad Celsius reichen aus, um von der Wachstums- in die Fortpflanzungsphase zu gelangen [17].*

40-56 днів із температурою від нуля до п'яти градусів Цельсія достатньо, щоб перейти від фази зростання до репродуктивної фази.

*Die zuständigen Lebensmittelüberwachungs- und Veterinärämter in den Städten und Landkreisen legen die Zahl ihrer Stichproben dabei nach Höhe des Risikos fest. Um diese festzustellen, werden Betriebe erfasst und in Risikokategorien eingestuft [17].*

Компетентні продовольчі інспекції та ветеринарні відділення міст та округів визначають кількість зразків відповідно до рівня ризику. Для того, щоб їх встановити, підприємства реєструються та класифікуються за категоріями ризику.

Зважаючи на наявність українського відповідника «для того, щоб» / «щоб», переклад речень з інфінітивним зворотом «*um ... zu + Infinitiv*» не створює додаткових труднощів.

**Висновки та перспективи подальших досліджень.** Отже, для граматичної системи аграрної підмови сучасної німецької мови характерною є тенденція до деперсоналізації, до засобів якої належать, насамперед, займенники *man* і *es* та пасивні конструкції. Відтворення німецьких синтаксичних структур українською мовою під час перекладу текстів аграрної тематики здійснюється шляхом застосування трансформацій, до яких належать: зміна порядку слів (пермутація), додавання лексем, заміна пасивної конструкції активною.

Подальші наукові пошуки можуть бути пов'язані з вивченням труднощів, зумовлених відмінностями у побудові німецьких і українських речень, і визначенням перекладацьких прийомів для їх подолання.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агейчева А.О. Аналіз граматичних можливостей науково-технічного перекладу / А.О. Агейчева, О.І. Комарова // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ» : зб. наук. пр. Сер. : Інноваційні дослідження у наукових роботах студентів. – Харків : НТУ «ХПІ», 2016. с № 29 (1201). – С. 90–95.
2. Амеліна С.М. Граматичні особливості українського перекладу німецькомовної аграрної літератури / С.М. Амеліна // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2016. – Вип. 14. – С. 5-11.
3. Амеліна С.М. Лексично-граматичні трансформації при перекладі текстів аграрної тематики з німецької на українську мову / С.М. Амеліна // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Філологічні науки. – 2015. – Вип. 225. – С. 119–124.

4. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури : Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. Карабан. – 4-е вид., виправлене. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 574 с.
5. Кияк Т.Р. Компресія інформації у науково-технічному перекладі як об'єкт лінгвістики фахових мов [Електронний ресурс] / Т.Р. Кияк. – Режим доступу: [http://www.philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Movni\\_i\\_konceptualni\\_2010\\_30/142\\_146.pdf](http://www.philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2010_30/142_146.pdf)
6. Коваленко А.Я. Загальний курс науково-технічного перекладу. Київ: «Фірма ІНККОС», 2002. – 302 с.
7. Кур'янова М. О. Граматичні труднощі перекладу німецьких науково-технічних текстів українською мовою : автореф. дис. ... канд. філол. наук / М. О. Кур'янова. – К., 2006. – 16 с.
8. Beier R. Englische Fachsprache. Kohlhammer W. Stuttgart 1980. – 120 S.
9. Die deutsche Landwirtschaft Leistungen in Daten und Fakten. – Berlin : Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz (BMELV), 2010. – 40 S.
10. Fluck H-R. Fachdeutsch in Naturwissenschaft und Technik. Einführung in die Fachsprachen und die Didaktik / Methodik des fachsprachenorientierten Fremdsprachenunterrichts (Deutsch als Fremdsprache). Heidelberg: Groos, 1997. – 352 S.
11. Gartenbau – Made in Germany. Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft, Bonn, 2016. – 20 S.
12. Gläser R. Fachsprachen und Funktionalstile. In: Hoffmann L. (Hrsg.), Fachsprachen: ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. Berlin, New York, 1998. – S. 199-208.
13. Hoffman L. Fachsprachen als Subsprachen in Fachsprachen. – Walter de Gruyter. Berlin – New York, 1998. – 242 S.
14. Meinert J. Darum können Computer nur schlecht übersetzen [Електронний ресурс] / J. Meinert. – Режим доступу : <http://www.welt.de/wissenschaft/article135421420/Darumkoennen-Computer-nur-schlecht-uebersetzen.html>
15. Schmidt W. Charakter und gesellschaftliche Bedeutung der Fachsprache. In: Sprachpflege 18, 1969. – 174 S.
16. Schulz M. Übersetzen – ein Job für “Eierköpfe” [Електронний ресурс] / M. Schulz. – Режим доступу : <http://www.doku.net/artikel/uebersetze.htm>
17. Weizen: Nummer eins in Deutschland, weltweit Rang drei [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iva.de/iva-magazin/schule-wissen/weizen-nummer-eins-deutschland-weltweit-rang-drei>.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Світлана Амеліна** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України.

*Наукові інтереси:* проблеми перекладу галузевої літератури, лінгвокультурні аспекти перекладу, міжкультурна комунікація і переклад.

УДК 81.255.2:6

## УРОВНИ ПЕРЕВОДА КАК УРОВНИ ПОНИМАНИЯ ТЕКСТА

**Мариям АРПЕНТЬЕВА (Калуга, Россия)**

*Переклад є звільнення тексту з «пелону» потенційності «смыслового универсума», він завжди вивільняє нові смисли. Він передбачає осмислення найбільш доступних перекладачеві смислів тексту, а також – їх повторне приховування, насичення тексту підтекстами і інтертекст, що дозволяють читачеві своїй і чужої культур розуміти текст у всій його повноті. Сучасна інтертекстологія і нарративологія звертають особливу увагу на ті аспекти сенсу, які ховаються «між рядків», «на полях», в «між-текстах» і в «історіях» текстів. Грамотний перекладач враховує саме ці, неявні смисли, контекст тексту, як опорні. Спираючись на них, він реконструює зовнішній каркас тексту. Він залишає в перекладі знаки, марковані глибинні смисли, які послужили першоосновою тексту. Ці смисли і раніше чекають свого «звільнення» в процесі прочитання перекладу зацікавленим читачем – третім «співатором» тексту.*

*Ключові слова:* переклад, рівень перекладу; авторський переклад; машинний переклад; діалогічний переклад; інтенції; буквальний переклад, авторський переклад, контекстний переклад.

*Работа посвящена проблемам перевода как процесса и результата понимания, диалога с текстом и его автором в процессе перевода. Перевод – понимающая деятельность, требующая трансординарного знания как собственного, так и переводимого языка. Наряду с простейшим, «машинным» переводом, существуют многообразные варианты авторского условно-дословного перевода, при котором переводчик не только стремится воспроизвести переводимый текст как совокупность понятий и конструкций, но и выступает как соавтор текста, дополняющий текст, который будет звучать в новой культуре, необходимыми для его понимания «нотами». Перевод есть освобождение текста из «плена» потенциальности «смыслового универсума», он всегда высвобождает новые смыслы. Он предполагает осмысление наиболее доступных переводчику смыслов текста, а также – их повторное сокрытие, насыщение текста подтекстами и интертекстами, позволяющими читателю своей и чужой культур понимать текст во всей его полноте. Современная интертекстология и нарративология обращают особое внимание на те аспекты смысла, которые прячутся «между строк», «на полях», в «между-текстах» и в «историях» текстов. Грамотный*



переводчик учитывает именно эти, неявные смыслы, контекст текста, как опорные. Опираясь на них, он реконструирует внешний каркас текста. Он оставляет в переводе знаки, маркирующие глубинные смыслы, послужившие первоосновой текста. Эти смыслы по-прежнему ждут своего «освобождения» в процессе прочтения перевода заинтересованным читателем – третьим «соавтором» текста.

**Ключевые слова:** перевод, уровень перевода; авторский перевод; машинный перевод; диалогический перевод; интенции, буквальный перевод, авторский перевод, контекстный перевод.

*This work is devoted to the problems of translation as a process and result of understanding, dialogue with the text and its author in the translation process. Translation is an understanding activity requiring trans-ordinate knowledge of both own and translated language. Along with the simplest, "machine" translation, there are multiple versions of the author's conditional word for word translation, in which the translator not only seeks to reproduce the translated text as a set of concepts and constructions, but also acts as a co-author of the text, complementary text that will sound in a new culture, necessary for his understanding of "notes." Translation is the liberation of the text from the "captivity" of the potentiality of the "semantic universe", it always releases new meanings. It assumes comprehension of the meanings of the text most accessible to the translator, as well as their re-concealment, saturation of the text with subtexts and intertexts that allow the reader of his and other cultures to understand the text in its entirety. Modern intertextology and narratology pay special attention to those aspects of meaning that were hidden between "lines", "in the fields", in "between texts" and in "stories" of texts. The strategy of literal translation in many respects is the strategy of "machine" translation. In her case, semantic distortions and gaps are inevitable, which are already being filled in while reading the translation, but not in itself translation. The "author's translation" strategy usually focuses on the transformative context of the original. When "author" reading is very significant introduction of author's experience and experiences in the text, however, cultural and historical contexts and meanings embedded in the text were not clearly trace. When a dialogic translation was carry out, not just an adapted translation, the translator combines the merits of the author's text and the original text. Such a "translation" is often much richer than the original: we personally see how the enrichment of the text occurs in the translation process, as one culture enriches itself with the experience of other cultures and enriches these cultures-by itself.*

**Keywords:** translation, level of translation; author's translation; machine translation; dialogue translation; intentions, literal translation, author's translation, contextual translation.

**Введение.** Знание иностранного языка – это умение разговаривать, читать, переводить – то есть понимать созданные на данном языке тексты. Однако, перевод, в том числе условно-дословный, это совершенно уникальная деятельность, которая требует первоначально осознанного соотношения целого комплекса значений и смыслов, вытекающих и «втекающих» в огромный смысловой универсум: начиная от смыслового универсума человека и человеческой жизни в целом, смысловых универсумов культур отдельных групп (народов и т.д.), и заканчивая смысловыми универсумами каждого отдельного субъекта – автора текста [1; 2; 3; 6; 12; 16]. Это множество универсумов создает бесчисленное количество вариантов понимания, т.е., бесчисленное количество возможных переводов. И, если мы не говорим о формальной грамотности перевода, то его содержательная точность может быть весьма различной: возникают разные уровни перевода. Их существование становится заметно лишь за пределами «минимального», машинного или близкого к нему уровня поиска дословных соответствий. Однако, для того, чтобы разговаривать на том или ином языке «свободно», и, тем, более, для того, чтобы переводить тексты профессионального типа, достичь уровня многостороннего и многоуровневого понимания, нужно уметь реализовать разные уровни перевода. Встречаясь с разными вариантами переводов, мы можем исследовать этот феномен и найти пути формирования и развития «искусства перевода».

**Основная часть исследования.** Перевод – понимающая деятельность, требующая трансординантного знания как собственного, так и переводимого языка. Трудности перевода особенно хорошо иллюстрируют переводы профессиональных текстов, работа над ними – не только когнитивная или коммуникативная, но и собственно духовная, включающая ценностный диалог, понимание как бытийный процесс, деятельность специалиста [1; 4; 11; 13]. Современная практика предъявляет весьма высокие требования к качеству перевода: наряду с простейшим, «машинным» переводом, существуют многообразные варианты авторского условно-дословного перевода, при котором переводчик не только стремится воспроизвести переводимый текст как совокупность понятий и конструкций, но и выступает как соавтор текста, дополняющий текст, который будет звучать в новой культуре, необходимыми для его понимания «обертонными». Такое дополнение и трансформация всегда рискованны, особенно если переводятся тексты художественные, многоуровневые и многозначные, тексты, наполненные специфическим для народа-носителя языка,

определенным культурно-историческим содержанием, а также конкретным для автора переводимого текста психологическим «подтекстом», не всегда очевидном, но так или иначе присутствующем даже в профессиональных и научных текстах. Существует несколько классификаций перевода: А. Лефевра, Б. Раффела, Р. Р. Чайковского, С.Ф. Гончаренко и др. [12; 29; 34, с.106; 35, р. 97; 36]. В любой из этих типологий мы можем увидеть типы буквалистского, вольного и диалогического перевода. Эти типы переводов тесно связаны с интенцией переводящего: диалогической (стремление к пониманию и взаимопониманию – с автором и читателем), отношенческой (использование текста как средства управления отношением), преобразовательной (использование текста как средства управления деятельностью) [1; 5; 7; 15; 24; 28; 29].

Стратегия буквалистского перевода во многом – стратегия «машинного» перевода: неизбежны семантические искажения и лакуны, которые заполняются уже в процессе чтения перевода, но не самого по себе перевода. Ведущей является ориентация на «условно-дословный» перевод «без искажений»: простое «считывание» предметной информации вне диалогического и авторского контекстов. Подтексты и затексты если и интересуют автора перевода, то не являются фокусом постоянного внимания: их отражение происходит ненамеренно, спорадически, неполноценно. Для профессиональных текстов этот вариант, однако, – вполне уместен и во многом в достаточной мере функционален.

Стратегия «авторского перевода» обычно фокусируется на преобразовательном, воздействующем контексте оригинала. При «авторском» прочтении весьма значительно привнесение в текст авторского опыта и переживаний, попытка реконструировать его внутренние смыслы, однако, не достаточно явно прослеживается культурно-исторический контексты и смыслы, заложенные в тексте. Для стратегии авторского, авторизованного перевода типично, что переводчик выступает как автор нового текста – «римейка», даже и при том, что стремится придерживаться исходного текста.

При диалогическом переводе осуществляется не просто адаптированный перевод, переводчик пытается уловить и передать атмосферу, «мелодику» и ритмику оригинального текста и прочувствовать его психологическую ткань, его интерпретация соединяет достоинства авторского текста и оригинального текста: это и прочтение – перевод, и оригинал, в котором видны отношения автора текста к тексту, своей работе и себе. При этом сравнение оригинального и переводного вариантов говорит нам о том, что «перевод» часто намного богаче, чем оригинал: мы воочию видим, как происходит обогащение текста в процессе перевода, как одна культура обогащает себя опытом иных культур и обогащает эти культуры – собой.

Очень важным оказывается в переводе уловить отношенческую интенцию автора, не трансформировать, а раскрыть ее. Именно с нею связаны удачи и неудачи переводов художественных текстов. Помимо интенции преобразовательной, определяющей «внешнюю» цель текста как средства воздействия на читателя, важен именно этот «внутренний» смысл-свет который идет из текста, который и должен быть «переведен», то есть – сохранен при переводе. Сошлемся здесь на А.А.Смирнова: предельный уровень понимания отличается «освобождением от скованности словесной формулировки» [31, с. 150]. По достижении такой ступени «происходит действительно освоение того, что нами воспринято. Оно буквально становится “своим”, переводится на “свой язык”, подвергается некоторой творческой переработке» [17, с. 150]. Этот уровень понимания избыточен для большинства стандартных переводческих задач: «Понимание в конечном счете означает быть в состоянии действовать в соответствии с тем, что было сказано, действовать вне сферы языка, так сказать ... Перевод, однако, не заходит так далеко – в собственном смысле он должен воспроизвести устно или письменно только то, что сказано или написано на входном языке» [12, с. 70]. «В результате у переводчика появляется возможность передавать даже ту информацию, которая в полной мере не осмыслена, ведь переводчик действует как бы по шаблону, по аналогии, копируя композицию оригинала и по сути не заботясь, например, о том, насколько убедительна аргументация и доступно изложение полученных результатов... Полученный продукт можно именовать добротным переводом, – пишет А.Ю. Наугольных, –

Переводческие операции выполняются на уровне содержания, но смысл текста как целостного произведения остается недостижимым» [26, с. 200; 27]. Как полагает Б.Н. Климзо, добротный перевод может стать полноценным, если «выполнена дополнительная работа по обоснованному устранению ошибок и алогизмов автора исходного текста, уточнению автора, построению эквивалентов отсутствующих в словарях терминов, пересчету размерностей» [18, с. 452]. При этом «переводчик погружен в поиск смыслов, а переводческое пространство соткано из лоскутков смысла, которые словно лабиринт раскрывают ему истинный путь порождения гармоничного текста перевода» [18, с. 195].

Таким образом, перевод есть освобождение текста из «плена» потенциальности «смыслового универсума», он всегда высвобождает новые смыслы, также, как и прячет – старые. Он предполагает осмысление наиболее доступных переводчику смыслов текста, а также – их повторное сокрытие, насыщение текста подтекстами и интертекстами, позволяющими читателю отличной и исходной культуры понимать текст во всей его полноте: переводчик лишь «повязывает желтую ленточку» там, где он обнаружил «зерно истины» или сокрытую от наивных глаз «машинного перевода» тайну, усмотрел обращение к смысловому пласту, далекому от непосредственно описываемой ситуации [23; 26; 32; 35]. Современная «интертекстология» и «нарративология» обращают особое внимание на те аспекты смысла, которые прячутся «между строк», «на полях», в «между-текстах» и в «историях» текстов: грамотный переводчик учитывает именно эти, неявные смыслы как опорные [8; 9; 14; 18; 19]. Опираясь на них, он реконструирует внешний каркас текста, оставляя в нем знаки – «желтые ленточки», маркирующие глубинные смыслы, послужившие первоосновой текста, по-прежнему ждущие своего «освобождения» в процессе прочтения перевода заинтересованным читателем – третьим «соавтором» текста [10; 27; 28; 35; 36]. Смыслы как пленники – ждут своего освобождения и принятия. «Самой непостижимой вещью в мире является то, как мы его понимаем. Не будучи в состоянии проникнуть в суть механизма понимания, мы часто судим о нем не потому, как он протекает, а по его результатам, не потому как он осуществляется в сознании, а потому, как то, что мы поняли, изменило наше представление об объективной и субъективной действительности. Понимание текста заключается в том, что адресат, так или иначе его оценивает и проявляется в отношении к тексту, выраженному с помощью внутренней или внешней речи» [20, с. 104].

Как правило, уровень перевода связан с функцией перевода, а та – в свою очередь – с понимающей интенцией переводящего: диалогической, отношенческой или преобразовательной. Чаще всего оптимальной становится диалогическая. При этом многие не столь удачные переводы связаны с тем, что «Часто случаи неверного перевода объясняются именно тем, что переводчик не учитывает разницу в смысловых структурах и в сочетаемости слов, а также позволяет ввести себя в заблуждение так называемым «ложным друзьям переводчика» или же грешит неоправданным буквализмом, который столь же нежелателен, как и неоправданная вольность перевода» [25, с. 302]. Буквализм опирается на стремление переводящего использовать текст, реализует преобразовательную интенцию. Вольность перевода – связана с «увязанием» в отношениях и смыслах, часто настолько же фиктивных, насколько фиктивен и получаемый перевод. «Как буквализм, так и чрезмерная вольность перевода могут быть следствием того, что понимание переводчиком текста (или его внимание к переводимому материалу) ограничивается каким-либо одним или несколькими уровнями этого текста, а не всеми» [25, с. 302]. Таким образом, полифоничность перевода – одно из условий его богатства, а богатство перевода – показатель понимания текста.

«Переводчик, порождая переводящий текст должен сохранить в нем все названные цели общения исходного отправителя и кроме того не терять из виду то обстоятельство, что в переводе сопоставляются не только два языка, но и две культуры» [30, с. 54]. Для денотативной эквивалентности важно учитывать формальный, компонентный, ситуативный аспекты эквивалентности, в соответствии с которым можно выделить как иерархические уровни формальный, компонентный и ситуативный перевод. На формальном уровне достаточно осуществить подстановку одних языковых знаков другими. На компонентном уровне требуется учесть важность сохранения/передачи набора смысловых, семантических

компонентов, что требует грамматических и иных трансформаций текста. На ситуативном уровне для установления /сохранения эквивалентности при переводе широко используются определенные семантические преобразования: разные языки один и тот же сегмент внеязыковой действительности могут описывать по-разному, а некоторые ситуации а одном языке не имеют прямых соответствий на другом. При этом очень важна цель перевода и цель общения, для которого и в котором делается перевод. Так, профессиональные и деловые тексты (повседневные документы, юридические акты, исторические документы и т.д.) чаще требуют более буквалистских, низкоуровневых переводов, а художественные – более высоких (особенно в поэзии). По мнению В.Н. Комиссарова, «соблюдение всех нормативных правил, кроме нормы эквивалентности, носит более общий характер и является чем-то само собой разумеющимся, степень верности оригиналу оказывается ... величиной, которая в наибольшей степени определяет уровень профессиональной квалификации переводчика и оценку качества каждого отдельного перевода» [21, с. 233]. Отдельное внимание нужно уделить проблемам соблюдения норм языка и узуса, нарушение которых делает речь неправильной и/или неестественной. Поэтому обычно переводчик играет роль языкового посредника, транслятора информации, заключенной в тексте и не должен брать на себя функции автора текста.

#### **БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Арпентьева М.Р. Ксенология в исследованиях мультикультурного диалога / М.Р. Арпентьева // Слово, высказывание, текст: сб. науч. тр. I Междунар. науч.-практ. конф., 25 сентября 2015 г. / Отв. ред. Т. В. Плесканюк. – Нижний Новгород: ИП Краснова Н. А., 2015. – С. 25–31.
2. Арпентьева, М. Р. Ксенопсихотерапия / М.Р. Арпентьева // Философия и космология. – 2015. – №1 (V. 15). – С. 163–181.
3. Асмус В. Ф. Историко-философские этюды / В.Ф. Асмус – М.: Мысль, 1984. – 120 с.
4. Батищев, Г. С. Деятельная сущность человека как философ. принцип // Проблема человека в совр. Философ / Г. С. Батищев. – М.: Наука, 1969. – С. 73–145.
5. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
6. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист. – М.: Культура, 1995. – 460 с.
7. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального взаимодействия / Р. М. Блакар. – М.: Прогресс, 1987. – С. 88–91.
8. Ванденфельс Б. Своя культура и чужая культура / Б. Ванденфельс // Логос. – 1994. – № 6. – С. 77–90.
9. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Л. Витгенштейн. – М.: Иностранная литература, 1958. – 134 с.
10. Гавриленко Н.Н. Функционирование психологических механизмов в процессе понимания переводчиком иноязычного текста / Н.Н. Гавриленко // Вестник Воронежского ГУ. Серия: Филология. Журналистика. – 2016. – № 4. – С.1-12.
11. Гадамер, Г.-Г. Истина и метод / Г.-Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 340 с.
12. Гончаренко С.Ф. К вопросу о поэтическом переводе / С.Ф. Гончаренко // Тетради переводчика. – М.: Междунар. отношения, 1972. – №9. – С. 66-83.
13. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии / Э. Гуссерль. – М.: Лабиринт, 1994. – 110 с.
14. Гуссерль Э. Начало геометрии/ Э. Гуссерль. – М., 1996. – С. 16–17, 62–63.
15. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Дейк ван. – М., 1989. – 420 с.
16. Делез Ж. Мишель Турнье и мир без Другого / Ж. Делез // Комментарии. – 1996. – № 10. – С. 85.
17. Злобин А. Н., Пузаков А. В. Перевод текстов СМИ с английского и немецкого языков на русский [Электрон. пособ.] / А. Н.Злобин, А. В.Пузаков. – Саранск: МГУ, 2015. – 54с. – URL: <http://www.fld.mrsu.ru/wp-content/uploads/2016/09/Perevod-tekstov-SMI-s-anglijskogo-i-nemeckogo-yazykov-na-russkij.pdf> (дата обращения 10.10.2017)
18. Климзо Б.Н. Ремесло технического переводчика / Б.Н. Климзо. – М.: Р.Валент, 2011. – 487 с.
19. Коротеева В. В. Этнические символы и символическая природа этничности / В. В. Коротеева // Ценности и символы национального самосознания в условиях изменяющегося общества. – М.: Прогресс, 1994. – С. 39–50.
20. Кузнецов В.Г. Понимание текста / В.Г. Кузнецов // Словарь философских терминов / Науч. ред. В. Г. Кузнецова. – М.: Инфра – М, 2004. – С. 12-14.
21. Комиссаров В. Н. Теория перевода : (Лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров. – М.: Высш. шк., 1990. – 253 с.
22. Кушнина Л. В. Взаимодействие языков и культур в переводческом пространстве: дис. ... д. филол. н. / Л. В. Кушнина. – Пермь: ПГТУ, 2004. – 426с.
23. Мамардашвили, М. К. Сознание как философская проблема / М. К. Мамардашвили, // Вопросы философии. – 1990. – № 10. – С. 45–56.
24. Марчук Ю.Н. Лексика, перевод и компьютер / Ю.Н. Марчук // Теория и практика перевода. – 2005. – № 1. – С. 48-51.

25. Микоян А.С. Проблемы перевода текстов СМИ А.С. / Микоян // Язык СМИ как объект междисц. исслед. / Отв. ред. М. Н. Володина. – М.: МГУ, 2003. – 460 с.
26. Наугольных А. Ю. О глубине понимания в разных видах перевода / А.Ю. Наугольных // Вестник ПНИПУ. Проблемы языкозн. и педаг. – 2013. – №7 (49). – С.197-202.
27. Наугольных А.Ю. Парадоксы переводческого понимания перевода / А.Ю. Наугольных // Вопросы психолингвистики. – 2009. – № 9. –С. 112-118.
28. О разработках проблемы Чужого в современной философской мысли // От Я к Другому / Ред. А.А. Михайлов. – Минск: Навука, 1997. – 340 с.
29. Огнева Е.А. Художественный перевод: проблемы передачи компонентов переводческого кода / Е.А. Огнева. – Москва: Эдитус, 2012. – 234 с.
30. Рыбин П.В. Теория перевода. Курс лекций / П.В. Рыбин. – М.: Московская государственная юридическая академия, 2008. – 263с.
31. Смирнов А.А. Психология запоминания / А.А. Смирнов // Смирнов А.А. Избранные психологические труды: в 2 т. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1987. – 344с.
32. Солер, К. Клинические уроки перехода / К. Солер // Логос. – 1992. – № 3. – С. 178–189.
33. Уланович О.И. Понимание оригинала при переводе / О.И. Уланович // Вестник Томского государственного ун-та. Филология. – 2015. – №1 (33) – С.78-87.
34. Чайковский Р.Р. Реальности поэтического перевода / Р.Р. Чайковский. – Магадан: ООО "Кордис", 1997. – 197 с.
35. Lefevre A. Translating poetry: seven strategies and a blueprint / A. Lefevre. – Assen; Amsterdam: Van Gorcum, 1975. – 127 p.
36. Raffel B. The Art of Translating Poetry / B. Raffel. – University Park-London: The Pennsylvania State University, 1990. 220p.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Маріям Арпенг'єва** – доктор психологічних наук, професор кафедри психології розвитку та освіти Калузького державного університету імені К.Е. Ціолковського.

*Наукові інтереси:* лінгвістичні моделі перекладу, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності, теорія художнього перекладу.

УДК 81'25 =112.2 : 811.161.2

*Світлій пам'яті професора  
Тараса Романовича Кияка присвячується*

## ДИСКУРСИВНІ ПОМИЛКИ У ПЕРЕКЛАДІ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ТЕКСТІВ (СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

**Маргарита ДОРОФЄЄВА (Київ, Україна)**

*У пропонованій статті аналізуються помилкові перекладацькі рішення в офіційно-ділових текстах дипломатичного жанру на рівні дискурсу цільової мови. Парадигму дослідження дискурсивних помилок перекладача утворює міждисциплінарний напрям синергетики перекладу як теорії самоорганізації соціальних систем. Методологічним підґрунтям розвідки виступає конструктивний принцип синергетичної системи спеціального перекладу під назвою «динамічна ієрархія», а також модель ієрархії перекладацьких рішень. Відповідно до дії принципу динамічної ієрархії встановлюються типи помилок перекладача в офіційно-діловому тексті дипломатичного жанру на рівні дискурсу, виявляються причини виникнення помилок та окреслюються прогностичні шляхи мінімізації хибних перекладацьких рішень.*

*Виокремлюються три типи дискурсивних помилок: дискурсивно-цільові помилки як відхилення від жанрово-стилістичних норм цільового дискурсу; дискурсивно-ситуативні помилки у формі хибної ідентифікації факторів комунікативної ситуації вихідного тексту з боку перекладача; дискурсивно-фахові помилки, які реалізуються через перекладацьке викривлення спеціальних знань певної фахової області вихідного тексту у трансляті. Робиться висновок про зниження ефективності міжкультурної фахової комунікації, причиною якого стають інформаційні дефіцити перекладача на рівні дискурсу, тобто суб'єктивний фактор зовнішнього рівня самоорганізації системи спеціального перекладу.*

**Ключові слова:** синергетика перекладу, рівень дискурсу, офіційно-діловий текст, динамічна ієрархія, перекладацьке рішення, дискурсивно-цільові, дискурсивно-ситуативні, дискурсивно-фахові помилки.

*В предлагаемой статье анализируются ошибочные переводческие решения в официально-деловых текстах дипломатического жанра на уровне дискурса целевого языка. Парадигму исследования дискурсивных ошибок переводчика формирует междисциплинарное направление синергетики перевода как теории самоорганизации социальных систем.*

Методологическим основанием работы выступает конструктивный принцип синергетической системы специального перевода под названием «динамическая иерархия», а также модель иерархии переводческих решений. В соответствии с принципом действия динамической иерархии устанавливаются типы ошибок переводчика в официально-деловом тексте дипломатического жанра на уровне дискурса, обнаруживаются причины возникновения ошибок и очерчиваются прогностические пути минимизации ошибочных переводческих решений.

Выделяются три типа дискурсивных ошибок: дискурсивно-целевые ошибки как отклонения от жанрово-стилистических норм целевого дискурса; дискурсивно-ситуативные ошибки в виде неверной идентификации переводчиком факторов коммуникативной ситуации исходного текста; дискурсивно-специальные ошибки, реализующиеся путем переводческого искажения специальных знаний профессиональной области исходного текста в трансляте. Делается вывод о снижении эффективности межкультурной специальной коммуникации, причиной которого являются информационные дефициты переводчика на уровне дискурса как субъективный фактор внешнего уровня самоорганизации системы специального перевода.

**Ключевые слова:** синергетика перевода, уровень дискурса, официально-деловой текст, динамическая иерархия, переводческое решение, дискурсивно-целевые ошибки, дискурсивно-ситуативные ошибки, дискурсивно-специальные ошибки.

The paper analyzes false translation decisions in official-business texts of the diplomatic genre at the discourse level in the target language. The paradigm of investigating translator's discourse errors is the interdisciplinary field of translation synergetics as a theory of the social systems' self-organization. The methodological basis of the research is the constructive principle of the synergetic specialized translation system called the "dynamic hierarchy", as well as the hierarchy of translation solutions.

Three types of discursive mistakes are distinguished: discursive-objective mistakes as deviations from the genre-stylistic norms of the target discourse; discursive-situational mistakes in the form of an incorrect identification the communicative situation' factors in the source text by the translator; discursive-special mistakes, realized by translation corruption of the special knowledge of the source text's professional area in the target text. The conclusion is made that the effectiveness of intercultural specialized communication is reduced, which is caused by translator's information deficiencies at the discourse level as a subjective factor on the external level of self-organization in the specialized translation system.

Discourse-target mistakes in the target text are eliminated by translator's accessing to the level of discourse in the hierarchy of translation solutions. A prerequisite for making the right translation solution is the translator's using the corpus of parallel texts of the corresponding genre and professional field in the target language.

Discourse-situational mistakes in the target text are eliminated by moving to the level of discourse in the hierarchy of translation solutions and the translator's accessing the corpus of parallel texts of the corresponding genre and professional field in the source language.

Discursive-professional mistakes correspond to the corruption of special knowledge of professional discourse in translation. This mistakes' type is eliminated by moving to the noosphere level and accessing specialized translation artifacts (print sources and digital databases).

**Keywords:** translation synergetics, discourse level, official-business text, dynamic hierarchy, translation solution, discourse-target mistakes, discursive-situational mistakes, discursive-special mistakes.

Сучасна **постнекласична** епоха розвитку наукової думки (термін акад. В.С.Стьопіна) передбачає нову схему відношень між традиційними категоріями «суб'єкт – засоби дослідження – об'єкт». По-перше, під час проведення наукових розвідок враховуються не лише отримані знання про об'єкт та співвіднесеність цих знань з інструментами дослідження об'єкта, а й їхні відношення до суб'єкта – ініціатора та виконавця розвідки. По-друге, поведінка суб'єкта під час виконання дослідження корелює з ціннісно-цільовими структурами науки й суспільства [6, с. 320-325; 1, с. 27, 47]. Для теорії перекладу це означає необхідність експлікації зв'язків між суто перекладознавчими завданнями, тобто внутрішньонауковими цілями, та загальносоціальними цінностями у формі запитів соціуму.

Пріоритетні завдання спеціальних теорій перекладу в цьому контексті утворюють прогнозування та мінімізація перекладацьких помилок, насамперед у тих транслятах, які відповідають критеріям соціальних санкцій/практичних наслідків [7, S. 274-277]. Шляхи вирішення поставлених завдань може запропонувати синергетика перекладу – міждисциплінарний напрям наукових досліджень перекладацької діяльності як системи, здатної до самоорганізації, що охоплює синергізм (процес) і синергію (результат) перекладу [3, с. 4]. Урахування здобутків синергетики перекладу, що становить частину загальнонаукової картини світу постнекласичного типу, визначає **актуальність** статті.

**Мета** дослідження полягає в аналізі помилок перекладача на дискурсивному рівні з погляду синергетики.

**Об'єкт** розвідки становлять спеціальний текст дипломатичного жанру офіційно-ділового дискурсу та його переклад.

**Предмет** розвідки складають синергетичні особливості виникнення перекладацьких

помилку на рівні дискурсу, їхні типи та механізми усунення.

*Матеріалом* для статті слугували фрагменти німецького тексту жанру «протокол» та варіанта його перекладу українською мовою, виконаного співробітником Німецького культурного Центру Гете-Інститут в м. Києві. Крім того, з метою порівняння та класифікації помилок до аналізу були долучені окремі фрагменти протоколу, перекладені автором даної розвідки.

Яскравим прикладом синергетичності перекладу як системи зовнішнього та внутрішнього рівнів самоорганізації перекладацької діяльності стає аналіз помилок, яких припускаються перекладачі на різних рівнях прийняття перекладацьких рішень. Одну з недостатньо розроблених проблем у теоріях спеціального перекладу становлять перекладацькі помилки на рівні дискурсу. Досвід практики перекладу показує, що найкритичнішими для розуміння спеціального тексту будь-якої сфери людської життєдіяльності є помилки перекладача не на рівні мови, а на рівні дискурсу [2, с. 262-278]. Причому такі помилки характерні не лише для перекладачів-початківців, а й для досвідчених фахівців у галузі перекладу.

Серед основних дискурсивних помилок дослідники виділяють: 1) невірний вибір синоніма з кількох можливих варіантів; 2) недостатню орієнтованість перекладача на цільову аудиторію, його «залежність» від вихідного тексту; 3) неврахування розбіжностей між вихідною та цільовою культурами [8, S. 259-260].

На нашу думку, механізм виникнення дискурсивних помилок можна реконструювати з позицій синергетики, скориставшись моделлю ієрархії перекладацьких рішень [там само, S. 256-271]. Відповідно до моделі, основний об'єкт перекладу становить не текст, а дискурс, оскільки жоден текст не може перекладатись ізольовано від власних інтертекстуальних зв'язків, тобто від паралельних, тематично пов'язаних текстів – складових дискурсу.

Відтак, найнижчою одиницею перекладу, на рівні якої приймається перекладацьке рішення, стає слово не у вигляді лексиса (значення у системі мови), а слово-логос, яке на мікрорівні оригіналу знаходиться в контексті найближчого оточення – у реченні. Наступною одиницею перекладу стає словосполучення або колокація, далі йдуть речення, абзац, текст, а найвищою одиницею слугує дискурс. На рівні дискурсу й тексту обираються глобальні стратегії перекладу, на всіх нижчих рівнях ідеться про локальні стратегії (тактики) перекладацької діяльності.

Розглянемо дискурсивні помилки у спеціальному тексті та його контрольному варіанті перекладу з позицій синергетики. Спочатку необхідно окреслити комунікативну ситуацію, до якої входить вихідний текст, встановити його пріоритетну функцію, а також належність до певного жанру.

Оригінал документа німецькою мовою має назву «*Bremer Protokoll. II. Winterakademie – Bildung mit Europa*» (укр. *Бременський протокол – II Зимова академія – Освіта з Європою*), яка дозволяє одразу визначити належність вихідного тексту до конкретного дипломатичного жанру офіційно-ділового дискурсу – протокол. З цього випливають інформативна й перформативна функції оригіналу.

Організатором і координатором міжнародного освітнього заходу Другої зимової академії в м. Бремен (ФРН) виступила німецька громадська організація Культурний центр Гете-Інститут. Автором вихідного тексту став колектив мультиплікаторів Гете-Інституту, працюючих у відділеннях організації в різних країнах, зокрема в Україні, Грузії та Росії. У протоколі йдеться про результати співробітництва кількох країн-учасників в межах освітнього проекту Міжнародного дистанційного мережевого університету.

Особливість вихідного тексту полягає в тому, що він має *подвійну адресованість*. З одного боку, до реципієнтів тексту належать німецькомовні адресати, тобто Президент і члени правління штаб-квартири Гете-Інституту, а також уповноважені особи Міністерства закордонних справ ФРН, які приймають рішення щодо фінансування і напрямків дії проекту, представленого в протоколі. З іншого боку, текст адресований німецьким, українським, грузинським та російським експертам у галузі вищої освіти, а саме – безпосереднім учасникам проекту та керівництву навчальних закладів країн-учасниць. Отже, наведений

документ вимагав офіційного перекладу трьома мовами: українською, грузинською та російською.

Проаналізуємо перший фрагмент оригіналу і відповідний контрольний варіант перекладу протоколу українською мовою, виконаний співробітником філіалу Гете-Інституту в м. Києві. Символом (\*) в українському тексті позначені помилки перекладача на рівні цільового дискурсу.

<p>(1) Bremer Protokoll II Winterakademie – Bildung mit Europa <b>Digitale Netzwerkuni</b> Bremen, vom 4.-6. Dezember 2017</p>	<p>(1a) Бременський протокол II Зимова академія – Освіта з Європою <b>Цифровий* мережевий університет</b> Бремен, 4-6 грудня 2017 року</p>
<p>(2) Die Teilnehmerinnen und Teilnehmer der II. Winterakademie in Bremen aus Deutschland, Russland, Georgien und der Ukraine setzen ein Zeichen für internationale Zusammenarbeit und interkulturellen Dialog: <b>Mit der Digitalen Netzwerkuniversität</b> schaffen wir die Grundlage, damit Bildung über die Ländergrenzen hinweg funktioniert.</p>	<p>(2a) Учасники II Зимової академії у Бремені з Німеччини, Росії, Грузії та України дають поштовх міжнародній співпраці та міжкультурному діалогу: <b>Цифровим мережевим університетом*</b> ми закладаємо основу для того, щоб освіта функціонувала, долаючи кордони між країнами.</p>
<p>(3) Internationalität, Transkulturalität und ein an humanistischen Idealen orientiertes Bildungsverständnis zeichnen das Vorhaben aus.</p>	<p>(3a) Цей намір відзначається своїм міжнародним, транскультурним характером і розумінням освіти як такої, що орієнтується на гуманістичні ідеали.</p>
<p>(4) Gemeinsam entwickeln wir Lehr- und Lernangebote in den Bereichen Bildung für nachhaltige Entwicklung (BNE), <b>Inter-/Transkulturalität</b>, Konfliktprävention und Friedensforschung und <b>DaF-Ausbildung mit CLILiG</b> (Content and Language Integrated Learning in German).</p>	<p>(4a) Спільними зусиллями ми розробляємо пропозиції з навчання і викладання у сферах освіти для сталого розвитку (BNE), <b>між- і транскультурного*</b>, запобігання конфліктам та досліджень миру, а також (4aa) <b>освіти німецької мови як іноземної з CLILiG*</b> (Content and Language integrated Learning in German).</p>

У перекладі заголовку документа (1a) спостерігаємо першу помилку перекладача на дискурсивному рівні прийняття перекладацьких рішень. У контексті вихідного документа в цільовому дискурсі вищої освіти німецький прикметник *digital* (укр. електронний, цифровий) має усталений відповідник *дистанційний*, про що свідчить подальший зміст документа, а також паралельні тексти українською мовою [5]. На підставі паралельного тексту цільового дискурсу (офіційне повідомлення прес-центру Київського національного університету імені Тараса Шевченка) можемо запропонувати таке відтворення словосполучення *Digitale Netzwerkuni*: **Міжнародний дистанційний мережевий університет**. Даний тип помилок пропонуємо називати *дискурсивно-ситуативними*, оскільки перекладач хибно позначає ключовий фактор комунікативної ситуації оригіналу – предмет повідомлення, тобто назву проекту, про який ідеться у протоколі.

Наступна помилка стосується жанрово-стилістичних норм цільової мови. У фрагменті (2a) має місце калькування синтаксичної структури речення оригіналу: нім. *Mit der Digitalen Netzwerkuniversität* [...] – укр. *Цифровим мережевим університетом* [...]. З нашого боку, можемо надати стилістично доречніший варіант перекладу згаданої структури: **шляхом створення Міжнародного дистанційного мережевого університету** [...]. Наведена помилка належить до іншого типу хибних рішень перекладача на рівні дискурсу, який пропонуємо назвати *дискурсивно-цільові помилки*.



Проаналізуємо перекладацькі похибки в абзаці (4а). В даному випадку можна побачити невіддале стилістичне відтворення абстрактного німецького іменника *Inter/Transkulturalität* через українські прикметники *між- і транскультурного*. Незрозуміло, чому перекладач не додає до означального прикметника позначуваного слова. В контексті вихідного документа тут мались на увазі *між- і транскультурні дослідження*. Можна запропонувати й інший варіант відтворення вихідного іменника: *між- і транскультурність* за продуктивною моделлю словотвору української мови (див., напр., терміни «полікультурність» та «мультикультурність») [4, с. 65-78]. Згадане хибне рішення перекладача також належить до дискурсивно-цільових помилок.

Зрештою, в тому самому абзаці (4аа) спостерігаємо помилкове відтворення німецької колокації *DaF-Ausbildung mit CLILiG* шляхом словосполучення *освіта німецької мови як іноземної з CLILiG*. Наведене перекладацьке рішення відзначається одразу двома недоліками: (1) на рівні жанрово-стилістичної норми цільового дискурсу німецький іменник *die Ausbildung* відтворюється як *підготовка* або взагалі вилучається; 2) зв'язане словосполучення *mit CLILiG* перекладач передає буквально з *CLILiG*, що не відповідає змісту первинної пропозиції оригіналу.

Ми пропонуємо такий варіант перекладу вихідного словосполучення: *німецька мова як іноземна за методом CLILiG*. У даному випадку необхідно застосувати перекладацький прийом додавання, щоб експлікувати зміст оригіналу для адресатів, тим більше, що у вихідному тексті присутня аббревіатура CLILiG (Content and Language integrated Learning in German). Крім того, вважаємо за доцільне «розшифрувати» дану аббревіатуру для певного кола адресатів, які не мають достатнього уявлення про методи викладання іноземної мови у Гете-Інституті: *інтегроване навчання іноземної мови в межах іншого фаху і на матеріалі відповідних фахових текстів*.

Отже, в наведеному прикладі (4аа) маємо одразу дві дискурсивні помилки: (1) дискурсивно-цільова; (2) дискурсивно-фахова. Останній тип дискурсивно-фахових помилок пов'язаний з інформаційним дефіцитом перекладача, тобто незнанням понятійних відношень всередині конкретної області життєдіяльності, що спричиняє викривлення спеціальних знань фахового дискурсу в перекладі.

На підставі проаналізованого тексту оригіналу та контрольного варіанту його перекладу можна зробити такі **висновки**.

1. У перекладах спеціальних текстів офіційно-ділового дискурсу, спрямованих переважно на фахову аудиторію, спостерігається кілька видів дискурсивних помилок. Перший тип хибних рішень перекладача включає відхилення від жанрових норм цільового дискурсу у формі калькування (див. прикл. 2а; 4а); невірного вибору значення терміна в межах певної галузі (прикл. 4аа (1)); транскодування ключових тематичних одиниць із вихідного в цільовий текст (прикл. 4аа (2)). Назвемо їх *дискурсивно-цільовими* помилками.

2. Другий тип хибних перекладацьких рішень на рівні дискурсу отримує назву *дискурсивно-ситуативних* помилок. До даного типу відносимо неправильну ідентифікацію учасників комунікативної ситуації та предмета повідомлення з боку перекладача (див. прикл. 1а).

3. Третій тип хибних рішень, тобто дискурсивно-фахові помилки, стосується нерозуміння перекладачем вузькофахових логічних зв'язків та відношень, про які йдеться в тексті оригіналу, що призводить до викривлення спеціальної інформації вихідного тексту в перекладі (див. прикл. 4аа (2)).

4. Наявність дискурсивно-цільових, дискурсивно-ситуативних та дискурсивно-фахових помилок у трансляті зумовлено переважно суб'єктивними факторами самоорганізації системи спеціального перекладу. До таких факторів належить вибір варіанта перекладу на хибному рівні ієрархії перекладацьких рішень. Даний факт свідчить про неврахування синергетичного принципу динамічної ієрархії з боку перекладача.

5. Принцип динамічної ієрархії у синергетиці перекладу реалізується: (а) у стрибкоподібному переході від найнижчого до найвищого рівня перекладацьких рішень; (б) у верифікації рішень найнижчих рівнів ієрархії за допомогою рівнів найвищого порядку. Порушення динамічної ієрархії призводить до зниження ефективності міжкультурної

фахової комунікації через виникнення дискурсивно-цільових, дискурсивно-ситуативних і дискурсивно-фахових перекладацьких помилок.

6. *Дискурсивно-цільові* помилки як відхилення від жанрово-стильових норм цільового дискурсу в перекладі усуваються шляхом переходу перекладача на рівень дискурсу в ієрархії перекладацьких рішень. Передумовою прийняття вірного рішення стає звернення суб'єкта перекладу до корпусу паралельних текстів відповідного жанру й фахової області цільовою мовою.

7. *Дискурсивно-ситуативні* помилки у перекладі усуваються шляхом переходу на рівень дискурсу в ієрархії перекладацьких рішень та зверненням перекладача до корпусу паралельних текстів відповідного жанру й фахової області вихідною мовою.

8. *Дискурсивно-фахові* помилки відповідають викривленню спеціальних знань фахового дискурсу в перекладі, експліцитно або імпліцитно реалізованих в оригіналі. Даний тип помилок усувається шляхом переходу перекладача на рівень ноосфери та звернення до спеціалізованих перекладацьких артефактів (друкованих джерел і електронних баз даних).

*Перспективи* подальших розвідок у галузі синергетики перекладу ми вбачаємо у поєднанні принципів класичної синергетики і концептології на тлі спеціальних теорій перекладу.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании / В. Г. Буданов. – М.: Издательство ЛКИ, 2009. – 240 с.
2. Дорофєєва М.С. Синергетика перекладу спеціальних текстів (німецько-український напрям): Монографія. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 520 с.
3. Дорофєєва М.С. Синергетика перекладу спеціальних текстів (німецько-український напрям): арэф. дис... д-ра філол.наук: 10.02.16 – перекладознавство /Маргарита Сергіївна Дорофєєва; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка.– К., 2017. – 37 с.
4. І.В.Ковалінська. Поняття «полікультурність» та «мультикультурність» у науковому дискурсі // Освітнологічний дискурс, 2016, №1 (13). – С. 65-78.
5. Новини. КНУ і Гете-інститут підписали угоду про кооперацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/news/9371>
6. Степин В.С. Философия науки. Общие проблемы: учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук / В. С. Степин. – М: Гардарики, 2006. – 384 с.
7. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft / W.Koller. – Wiebelsheim: Quelle & Meyer Verlag, 2004.– 343 S.
8. Pavlova A. Strategie der Übersetzung und Beurteilung der Übersetzungsqualität [Електронний ресурс] / Anna Pavlova // trans-kom 7 [2] (2014). – Режим доступу: <http://www.trans-kom.eu>

#### ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Bremer Protokoll. II Winterakademie – Bildung mit Europa. Digitale Netzwerkuni. Bremen, vom 4.-6. Dezember 2017. – [Handout].
2. Бременський протокол. II Зимова академія – Освіта з Європою. Цифровий мережевий університет. Бремен, 4-6 грудня 2017 року. – [Handout].

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Маргарита Дорофєєва** – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри германської філології та перекладу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

*Наукові інтереси:* синергетика перекладу, лінгвосинергетика, аналіз дискурсу.

УДК 81'255

## РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРЕКЛАДІВ У ФОРМУВАННІ ОБРАЗУ УКРАЇНИ НА НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТЕРЕНАХ

**Марія ІВАНИЦЬКА (Київ, Україна)**

*У статті розглядається роль перекладів літературних творів у формуванні іміджу вихідної країни, образу її культури та літератури у читачів цільової культури. Особливо це питання актуальне для України, оскільки західноєвропейська читацька аудиторія ще до початку 21 століття переважно не ідентифікувала Україну як окрему державу і сприймала українську літературу як частину*

російськомовного культурного простору. Метою розвідки було виявити тенденції у розвитку рецепції перекладів текстів українських авторів на німецькомовних теренах впродовж минулих 15 років. З цією метою проаналізовано метатексти перекладів: літературні рецензії у найбільших німецькомовних газетах, відгуки на них читачів, Інтернет-коментарі до цих рецензій, висловлювання читачів на Інтернет-порталах. Було встановлено, що починаючи із 2003 року – часу виходу книги Ю. Андруховича в одному з найвідоміших видавництв Німеччини Suhrkamp – рецензенти та читачі дуже поступово: 1) виокремили Україну серед "колишніх частин" Радянського Союзу; 2) збагатили свої знання про її історію та посттоталітарне сьогодення; 3) познайомилися з її авторами, збагативши свою культурну мапу феноменом самобутньої української літератури; 4) дійшли до висновку про неоднакове значення літератури в Україні та Німеччині; 5) розвинули емпатію до європейських прагнень народу України. У статті зроблено висновок, що і роль перекладача української літератури є більш вагомою, аніж роль перекладача із поширеної мови, оскільки він виконує додаткову соціальну функцію як промоутер / популяризатор української літератури, як суб'єкт у сучасній інформаційній боротьбі.

**Ключові слова:** літературний переклад, українсько-німецький переклад, перекладач, реценція, літературна рецензія, культурний простір, міжкультурна комунікація, метатекст, авторський стиль.

В статье рассмотрено роль переводов литературных произведений при формировании имиджа исходной страны, образа ее культуры и литературы у читателей целевой культуры. Особенно актуальна эта проблема для Украины, поскольку западноевропейский читатель еще до начала 21 века преимущественно не идентифицировал Украину как отдельное государство и воспринимал украинскую литературу как часть русскоязычного культурного пространства. Цель статьи – установить тенденции в развитии рецепции переводов текстов украинских авторов на немецкий язык за последние 15 лет. Для этого было проанализировано метатексты переводов: литературные рецензии в наиболее значительных немецкоязычных газетах, отзывы на них читателей, Интернет-комментарии к этим рецензиям, высказывания читателей на Интернет-порталах. Установлено, что начиная с 2003 года – времени выхода книги Ю. Андруховича в одном из наиболее известных издательств Германии Suhrkamp, рецензенты и читатели очень постепенно: 1) смогли выделить Украину среди "бывших частей" Советского Союза; 2) расширили свои знания о ее истории и посттоталитарной современной ситуации; 3) познакомились с ее авторами, обогатив свою культурную карту феноменом самобытной украинской литературы; 4) сделали вывод о неодинаковом значении литературы в Украине и Германии; 5) развили эмпатию к европейским стремлениям народа Украины. В статье сделан вывод, что и роль переводчика украинской литературы более весома, чем роль переводчика с распространенных языков, так как он выполняет дополнительную социальную функцию, выступая в качестве промоутера / популяризатора украинской литературы, в качестве субъекта в современной информационной борьбе.

**Ключевые слова:** литературный перевод, украинско-немецкий перевод, переводчик, рецензия, литературная рецензия, культурное пространство, межкультурная коммуникация, метатекст, авторский стиль.

The article focuses on the role the literary translation plays in the creation of the image for the country of origin, its culture and literature in the mind of the representatives of the target culture. This issue is of particular importance for Ukraine, since most of the West European readers did not use to identify Ukraine as an independent state up to the beginning of the 21<sup>st</sup> century, perceiving Ukrainian literature as part of the Russian-speaking cultural space. The research was aimed at revealing the trends in the reception of Ukrainian literary works translated into German for the recent 15 years. The analysis covered metatexts of the translations, namely literary reviews in the major German newspapers, opinions of the readers, comments the reviews provoked in the Internet network, the readers' observations on web-portals. The results showed that since the year 2003 marked by the release of a book by Yu. Andrukhovych at one of the most prominent publishing-houses of Germany, Suhrkamp, both reviewers and readers have 1) become aware of a distinct place Ukraine holds among the former USSR nations; 2) enriched their knowledge of its history as well as its post-totalitarian present; 3) come to know its authors, expanding their own map owing to Ukrainian culture as a unique phenomenon; 4) realized the differences in the meaning the literature bears for the Ukrainian and German audience; 5) grown empathic to ambitions of Ukraine to accede to the European Union. The research results lead to the conclusion that the role of a translator of Ukrainian literature is more essential than that of a translator from a widespread language since the former carries out an important social function as a promoter of Ukrainian literature in the information warfare currently unfolding.

**Key words:** cultural space, intercultural communication, literary review, literary translation, metatext, reception, translation from Ukrainian into German, translator, writing style.

Перекладена література створює певний канон рецепції іншої країни та її культури, певний образ, який вербалізується як візія "іншого" в критичних статтях, рецензіях, коментарях, відгуках. Літературні переклади та їх рецепція, висвітлена в сучасних медіа, відіграють неабияку роль у створенні іміджу певної країни та стають засобами міжкультурного зближення або ж ґрунтом для створення стереотипів чи кліше, зрештою, можуть стати інструментом для маніпуляцій. Тому роль літературних перекладів у міжкультурній комунікації не можна недооцінювати. Відповідно, **наукова проблема**, яка гостро стоїть перед українськими перекладознавцями, полягає у вивченні потенціалу перекладів української літератури іншими мовами та їх впливу на формування образу України у громадській думці передовсім західноєвропейських країн.

**Стан дослідження.** Переклади української літератури в німецькомовному культурному просторі та рецензії й відгуки на них, що виходили в Німеччині на початку 20-го століття та в радянський час, активно аналізувалися та цитувалися (О. Білоус, М. Зимомря, Я. Погребенник). Оскільки переклади літератури 21-го ст. лише стоять на порозі своїх досліджень, відгуки про них ставали об'єктом розгляду лише спорадично.

**Мета** цієї розвідки – дослідити реакцію німецькомовних читачів на переклади творів сучасної української літератури. Для досягнення цієї мети потрібно вирішити такі **завдання**: проаналізувати літературні рецензії та відгуки на переклади творів української літератури у Німеччині, коментарі до цих рецензій з боку читачів, окремі репліки в Інтернет-обговореннях та зробити висновки про їхній вплив на формування образу України, української культури, зокрема й літератури у німецькомовному культурному просторі.

У Німеччині майже усі великі газети ведуть рубрику "Обговорення літературних новинок" чи "Колонка літературного критика", де публікуються матеріали про нові видання, в тому числі й думки читачів. Велика частина цих обговорюваних книг належить до перекладної літератури. Але, на жаль, рецензенти доволі часто обмежуються лише прізвищем перекладача, звертаючи головну увагу на проблематику твору. Аналізуючи зміст чи стиль твору, більшість рецензентів априорі вважають, що перекладач відтворив їх адекватно, оскільки розмірковують про деталі змісту чи характеризують стиль автора, прочитавши переклад. Доводиться констатувати, що переклади критики оцінюють безвідносно до оригіналу, часто вживаючи на похвалу перекладача такі типові вирази "flüssig, gut lesbar" (плинний, легко читається). Тобто, у суспільстві існує певна висока довіра до офіційно опублікованого перекладу і – відповідно – до роботи перекладача.

Результати аналізу відгуків на переклади творів Ю. Андруховича, починаючи з першого перекладу, що вийшов у 2003 р., свідчать про те, що німецькомовна публіка захоплено сприйняла ці твори, деякі рецензенти відзначають, що твори українського автора не в останню чергу звертаються і до німецькомовної публіки, що він подає у своїх творах "легко написане, але й претензійне країнознавство" [Sander 2007] (*тут і далі – переклад наш*).

Майже у всіх рецензіях, окрім короткого огляду сюжету, дописувачі звертаються до політико-соціальної теми, характеризуючи ситуацію в Україні як "складну посттоталітарну долю", і намагаються поглянути на неї з точки зору пересічного європейського читача. Хронологічно це виглядало таким чином: Редакційний коментар до книги "Das letzte Territorium" (2003), що друкувався на суперобкладинці, починався так: "Україна, друга за величиною держава Європи, не представлена на нашій літературній карті навіть схематично" [Andruchowytch 2003]. І тут же видавець пояснює, що у низці чудових есеїв український автор знайомить публіку із цим регіоном, де досі, десять років після проголошення незалежності, пролягає лінія між Європою та чимось іншим" [там само].

Газета "Die Zeit" писала у рецензії на цю книгу, що Україна, власне кажучи, не належить до Європи, про що свідчать візи, морозні зими та вся "пострадянськість", що зоряна година України настала лише на Заході країни, оскільки в її інших частинах все ще говорять російською, що світ мало цікавиться Україною, і її молода генерація авторів, які пишуть українською, – Юрій Іздрик, Назар Гончар, Оксана Забужко, Юрій Винничук, Тарас Прохасько – зовсім невідома за кордоном [Radisch 2003]. Рецензентка не забуває згадати кліше, що Україна – друга за територією країна Європи і, власне, її географічний центр, але стверджує, що від розвинених країн Україна відстала щонайменше на 50 років [там само]. В той же час рецензент газети "Neue Zürcher Zeitung" володіє набагато ширшим діапазоном знань про Україну і те саме приписує своїм читачам: "Ми знаємо, що Україна – друга за величиною держава в Європі, ми знаємо також, що на індустріалізованому Сході країни говорять, в основному, російською, а на Заході (з центром у Львові) – українською. Ми чули про великого національного поета Тараса Шевченка, про греко-католицьку чи уніатську церкву і про те, що в буковинських Чернівцях, що за часів Австро-угорської монархії називалися Czernowitz, ще живе купка євреїв, але перед усім ми поєднуємо з Україною Чорнобильську аварію, соціальну відсталість, мафіозні контрабандні оборудки, торгівлю

дівчатами і тому подібне. До європейського дискурсу Україну ми не включаємо" [Rakusa 2003].

Як бачимо, центрально- та західноєвропейський читач дещо знає про Україну, але ці знання обмежуються кількома загальними речами. Збірка есеїв із назвою "Остання територія", що була, власне, перекладом "Дезорієнтації на місцевості", та друга книга А. Андруховича "Моя Європа", яка вийшла як спільний проект з польським письменником А. Стасюком (2004), стали, очевидно, переломним моментом рецепції України, оскільки письменник апелює до австрійського минулого краю і ностальгує за європейськими цінностями, подразнюючи читача цілою низкою впізнаваних речей, і німецькомовна аудиторія відгукнулася на цей заклик замислитися над історично-географічними й культурно-мовними зигзагами спільної європейської світобудови. Тому й не дивно, що всі рецензенти задаються питанням, де місце України у європейському світобаченні? Значною мірою їх спонукали до цього твори українського автора.

Після публікації "Московіади" у 2006 журнал "KULTURA-Extra" звертає увагу на те, що на літературних читаннях публіка здивовано зрозуміла, що вона мислить про Україну, все ще спираючись на кліше, і не в змозі їх перебороти [Moscoviada 2006]. Але тим часом в Україні відбулася Помаранчева революція, і преса Німеччини все більше звертається до українських сюжетів, беручи за основу опубліковані переклади. Серед типових тем, виділених нами у рецензіях та відгуках на перекладені твори після 2005 року, домінує критика української реальності, як от "постсоціалізм, сірий і міцно пов'язаний з бюрократією, слабкою економікою та репресіями", але разом із тим – захоплення ідеями революції, а пізніше – розчарування її результатами; неодноразово піднімаються також мовні проблеми. Деякі дописувачі йдуть ще далі й висловлюють питання про відсутність солідарності з боку європейців, котрі відгородилися від України новим східним кордоном ЄС.

Серед відгуків можна прочитати й такі: "Андрухович став за останні 15 років провідним інтелектуальним послем України та дав зрозуміти західним країнам, що європейська культура не закінчується на південному вокзалі Відня" [Schmid 2006] чи "Андрухович ще їздитиме певний час Німеччиною як неофіційний аташе з культури і розповідатиме про велику невідому державу Україну, хоча б вже тому, що олігархічно структурована державна еліта, що все ще скаржиться на радянську спадщину, здається, навряд чи може займатися такими речами" [Moscoviada 2006].

Після публікації перекладу роману "Таємниця" у 2008 р. політична частина рецензій відобразила вже іншу реальність: Україна стала тим часом для більшості німців країною, "через яку проходить наш газ", як пише К.-Г. Бок у рецензії "Чи береже Україна таємницю?" Він уже не сумнівається, що Україна належить до Європи, і, як і рецензенти перших перекладів, вважає, що для пізнання України варто прочитати книгу Ю. Андруховича [Wosk 2009]. Цей дописувач робить один із найсерйозніших висновків, котрі стосуються української літератури, тому наводимо його повністю: "Коли читаєш цю книгу, виникає враження, що література відіграє в Україні щонайменше зовсім іншу роль, ніж тут, і що Європу можна зрозуміти лише з Україною. Там література була необхідною для виживання і змінювала суспільство" [там само].

Звичайно, є й критичні коментарі: "гуцульська мішанина, домінування кліше в описі персонажів, забагато натяків і редундантність пояснень, банальність описаного світу, що розчаровує постмодерністським фольклором" [Martynova 2009]. Стосовно цього коментаря зазначимо, що в повоєнній Німеччині звертання до фольклорних традицій настільки ж неймовірне, як до риторики націонал-соціалізму, тому в ставленні до літературних творів з фольклорними ремінісценціями ментальність німців та українців суттєво відрізняється. Хоча в Україні відбувається відхід від традицій літератури, що базувалася на широкій народній основі, але більшість україномовних письменників та критиків глибинне відчуття зв'язку зі своїм народом не відхиляє. З іншого боку, авторка рецензії пише, що, наприклад, М. Коцюбинський зовсім невідомий поза межами України, хоча, при бажанні, вона могла б знайти низку його німецьких перекладів. Але, поглянувши на особу рецензентки, можна помітити певну тенденційність: Ольга Мартинова – російська поетеса, літературний критик та перекладач, автор скандальної статті "Загробна перемога соцреалізму", яка живе з 90-их

років у Німеччині і, очевидно, ідентифікує себе з німецькою мовно-культурною спільнотою. Серед іншого, вона зазначає: "Поетичні есеї автора (Андруховича) про Західну Україну, що вийшли в 2003 р. і змалювали надзвичайно романтичний образ цієї Terra incognita, ввели нас у невідомий край. Раптова присутність цієї бідолашної країни у медіях в період Помаранчевої революції прислужилася тому, що в Андруховичеві побачили коментатора. Натомість роман розчаровує" [Martynova 2009]. Тенденційність рецензентки помітна навіть у ставленні до роботи перекладачки С. Штьор, яку Мартинова критикує на основі кількох семантичних неточностей, при тому, що всі інші рецензенти високо оцінюють цей переклад.

У цьому взаємозв'язку хочемо звернути увагу, що імідж України дуже довго формувався саме таким чином: через власних кореспондентів німецьких газет, корпункти котрих знаходилися у Москві, за посередництвом російських письменників та через призму російської позиції. Саме тому Ю. Андрухович став для німецьких читачів справжнім відкриттям, його твори виокремили для них Україну від Росії, а для німецьких росіян (чи російських німців) – приводом для критики.

Що стосується ставлення німецькомовних читачів до авторського стилю, зазначимо, що переважають позитивні коментарі на кшталт: "чудові поетичні формулювання, віртуозна мова, ... читаєш з насолодою", "магічний реалізм українського карбунку" (12 обручів); "геніально", "я думаю, чи не почати вчити українську мову, заради Андруховича" (оглядач порталу АМАЗОН К.Еггенбергер у відгуку на переклад роману "Таємниця" [Eggenberger 2010]).

Знаковим став для німецькомовного читача і переклад роману М.Матіос "Солодка Даруся", що вийшов у 2013 р. в перекладі знаної перекладачки та культурної посередниці К.Дате. Більшість рецензій на цю книгу тематизують відчуття інакшості. Серед заголовків німецькомовних рецензій привертають увагу такі: "Чуже, але все ж таке близьке", "Зовсім інший світ", впадає у вічі визначення хронотопу як "на краю світу й часу", а дійових осіб – як "дивакуватих, забобонних сільських жителів, які ще не зазнали впливу сучасної цивілізації", а також контрастне зіставлення українських сіл із німецькими, коли рецензент німецького радіо на основі архаїчного села, змалюваного М. Матіос, робить висновок, що тут "люди мислять і живуть так само, як їхні предки двісті чи чотириста років тому" [Hufen 2013].

Абсолютна більшість рецензій рясніє захопленими словами щодо самого роману: "Солодка Даруся" належить до найважливіших літературних творів сучасної України, це шедевр справжньої літератури, але одночасно й захоплюючий роман" [Ohswald 2013], "видатний роман", "хвилююча книга". Хоча роман стосується минулого, він став для літературних критиків приводом порозмірковувати про сучасну Україну. Німецьке радіо робить висновок, що у творі йдеться "про історію, різні погляди на яку ще й сьогодні роздирають Україну" [Hufen 2013].

Концентрованим вираженням роботи перекладача як творця образу України стала збірка "Majdan! Ukraine, Europa", яку ініціювала група молодих німецькомовних перекладачів з української і до якої увійшли тексти українських письменників А. Любки, Т. Прохаська, О. Ірванця, Н. Сняданко, Ю. Андруховича, С. Жадана, М. Матіос, О. Сливинського, А. Афанасьєвої, істориків Я. Грицака та А. Портнова, журналістів М. Рябчука, Р. Рака, Н. Яременко, політолога В. Кулика, літературознавців Т. Гундорової та Г. Крук, кореспондента газети "Frankfurter Allgemeine Zeitung" К. Шуллера, голови Фракції Зелених у Європарламенті Р. Гармс, професорів історії О. Файджеса (Лондон) та Т. Снайдера (США), польського публіциста і співзасновника "Солідарності" А. Міхніка, австрійського письменника й знавця України М. Поллака, голови Комітету зовнішніх справ Європарламенту Е. Брока та інших. Поєднавши у збірці таких різних авторів, видавці К. Дате і А. Ростік забезпечили їй об'єктивність і різноплановість, подавши моментальний зріз історії, але водночас – суб'єктивні людські переживання, пов'язані з Майданом. У своїй короткій передмові вони повторили багаторазові заклики українців до Європи не відводити очей від проблем України і підтримати її [Majdan 2014, с. 13].

Ця книга підтримала боротьбу українців під час Революції гідності і це дає право визначити функцію перекладачів – ініціаторів книги, власне, перекладачів та промоутерів

текстів як борців інформаційного фронту. Така функція була притаманна й перекладачам українсько-німецького перекладацького поля попередніх епох, але саме під час подій Майдану та російської агресії вона проявилася найяскравіше і безпосередньо засвідчила суспільну вагомість перекладацької праці.

Письменниця та журналістка Н. Сняданко, твори якої також перекладено німецькою, у розмові з "Німецькою хвилею" назвала діяльність перекладачів з української "подвижницькою працею, культуртрегерством, просуванням" і навіть "дон-кіхотством" [Завгородня 2013], зважаючи на їхні перекладацькі, менеджерські, популяризаторські зусилля заради промоції України за кордоном.

Отже, аналіз метатекстів німецьких перекладів творів українських авторів, серед яких важливе місце займають літературні рецензії та коментарі до них, дозволяє зробити висновки про те, що літературний переклад відіграє надзвичайно важливу роль саме для України, оскільки є невід'ємним елементом формування іміджу нашої держави як європейської країни із самобутньою культурою та ментальністю, багатими традиціями, непростю історією та бурхливим сьогоденням. Перспектива дослідження полягає у вивченні рецепції перекладів української літератури на німецькомовних літературних та перекладацьких порталах.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Завгородня І. Перекладачі з української на німецьку: хто вони? [Електронний ресурс] / Інна Завгородня. – Deutsche Welle. – 20.05.2013. – Режим доступу: <http://www.dw.de/перекладачі-з-української-на-німецьку-хто-вони/a-16821925>
2. Andruchowitsch J. Das letzte Territorium. Essays / Juri Andruchowitsch; [übers. v. A. Woldan]. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2003. – 189 S.
3. Bock С.-Н. Hütet die Ukraine das Geheimnis? [Електронний ресурс] / С.-Н. Bock // Literatur- und Kinofan. – 2009. – Режим доступу: <http://www.amazon.de/review/R12BEK8TXSKP0E>
4. Eggenberger Ch. Rezension zu "Geheimnis: Sieben Tage mit Egon Alt", 2010. [Електронний ресурс] / Christoph Eggenberger – Режим доступу: [http://www.amazon.de/gp/cdp/member-reviews/A2G17EW2STMDHF?ie=UTF8&sort\\_by=MostRecentReview](http://www.amazon.de/gp/cdp/member-reviews/A2G17EW2STMDHF?ie=UTF8&sort_by=MostRecentReview)
5. Hufen U. Darina, die Süße. Buchrezension [Електронний ресурс] / Uli Hufen // WDR 3. – 06.02.2013. – Режим доступу: <http://www.wdr3.de/literatur/siesuessel104.html>
6. Majdan! Ukraine, Europa / Hrsg. v. Claudia Dathe und Andreas Rostek; übersetzt durch translit e.V. und andere]. – Berlin: edition. fotoTAPETA, 2014. – 160 S.
7. Martynova O. Huzulisches Allerlei [Електронний ресурс] / Olga Martynova // Zeit Online. – 04.02.2009. – Режим доступу: <http://www.zeit.de/2005/23/L-Andruchowitsch>
8. Moscoviada und Ucrainensia [Електронний ресурс] / p.w. / red. // KULTURA-Extra. Das On-line Magazin. – 13. Oktober 2006. – Режим доступу: [http://www.kultura-extra.de/literatur/literatur/rezensionen/andruchowitschlesung\\_dresden.php](http://www.kultura-extra.de/literatur/literatur/rezensionen/andruchowitschlesung_dresden.php)
9. Ohswald A. Meisterstück, gleichzeitig gute Literatur und unterhaltsam. Buchrezension [Електронний ресурс] / Alfred Ohswald // Buchkritik. – 05.01.2013. – Режим доступу: <http://www.buchkritik.at/kritik.asp?IDX=6394>
10. Radisch I. Zug 76 ins alte Europa. Rezension zu "Das letzte Territorium" von J. Andruchowitsch [Електронний ресурс] / Iris Radisch // Die Zeit. – 24.07.2003. – No.31. – Режим доступу: <http://www.zeit.de/2003/31/L-Juri>
11. Rakusa I. Juri Andruchowitsch. "Das letzte Territorium". Weltläufiges aus der Westukraine. Rezension [Електронний ресурс] / Ilma Rakusa // Neue Zürcher Zeitung. – 19. August 2003. – Режим доступу: [http://www.kukuruz.ch/download/08\\_andruchowitsch\\_rezension.pdf](http://www.kukuruz.ch/download/08_andruchowitsch_rezension.pdf)
12. Sander M. Unbekannte Ukraine. Juri Andruchowitsch: "Engel und Dämonen der Peripherie" [Електронний ресурс] / Martin Sander // Deutschlandradio. Kultur. – 15.10.2007. – Режим доступу: <http://www.dradio.de/dkultur/sendungen/kritik/680143/>
13. Schmid U. M. Rezensionnotiz zu "Moscoviada" [Електронний ресурс] / U.M.Schmid // Neue Zürcher Zeitung. – 16.08.2006. – Режим доступу: [http://www.suhrkamp.de/buecher/moscoviada-juri\\_andruchowitsch\\_41826.html](http://www.suhrkamp.de/buecher/moscoviada-juri_andruchowitsch_41826.html)

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Марія Іваницька** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології та перекладу Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

*Наукові інтереси:* українсько-німецький літературний переклад, соціолінгвістичні підходи до перекладу, німецькомовна література Буковини.

УДК 811.111.'25 (045)

## ПЕРЕКЛАД ЯК ПРОНИКНЕННЯ В КОНТЕКСТУАЛЬНУ МЕРЕЖУ ІНШОЇ КУЛЬТУРИ: «Я» ТА «ІНШИЙ»

**Олена ПАВЛЕНКО (Маріуполь, Україна)**

*У статті окреслено переклад з позицій його входження в контекстуальний простір іншої культури, обґрунтовано методологічну перспективу культурологічних вимірів перекладацької парадигми, доведено необхідність її вивчення як універсального процесу культуротворення на ґрунті національної самосвідомості і традиції, визначено зв'язок між індивідуально-національною картиною світу автора першотвору і перекладача. Інтерсуб'єктивну природу конституювання концептів «Я» – «Інший» у перекладі висвітлено через комплекс філософських теорій та аргументацій. Вмотивовано причетність перекладів до духовного континууму, у межах якого створюються моделі реальності цільової культури, формується естетика і художнього простору. Акцентовано на ролі перекладача у взаємопроникненні літературних систем, осмисленні мозаїчної сукупності індивідуально-авторського й своєрідно-національного бачення світу автора першотвору і перекладача. Аргументовано, що критерії оцінки перекладу обумовлюються відповідними культурними абрисами, які впливають на алгоритм перекладацької поведінки, згідно з яким перекладач аналізує культурний (норми, традиції, суспільні та ідеологічні чинники) та ситуативний (сукупність соціально-культурних детермінант комунікації) контексти й сам текст. Переклад, таким чином, виступає не просто перетвінням, «перегрою» індивідуально-національної картини автора першоджерела, а й неминучим її переосмисленням відповідно до характеру мови і культури реципієнта.*

**Ключові слова:** перекладацька парадигма, перетвінення, культурологічні аспекти перекладу, інтерсуб'єктивність, вихідна/ цільова культура, індивідуальний стиль перекладача, мультикультурна особистість.

*В статті охарактеризовано перевод с позиций его вхождения в контекстуальное пространство другой культуры, обосновано методологическую перспективу культурологических измерений переводческой парадигмы, доказана необходимость ее изучения как универсального процесса культуротворения на почве национального самосознания и традиции, определена связь между индивидуально-национальной картиной мира автора подлинника и переводчика. Интерсубъективная природа употребления концептов «Я» – «Другой» в переводе представлены через комплекс философских теорий и аргументации. Мотивировано причастность переводов к духовному континууму, в рамках которого создаются модели реальности целевой культуры, формируется эстетика ее художественного пространства. Акцентировано на роли переводов во взаимопроникновении литературных систем, осмыслении мозаичной совокупности индивидуально-авторского и своеобразно-национального видения мира автора первоисточника и переводчика. Аргументировано, что критерии оценки перевода оговариваются соответствующими культурными абрисами, которые влияют на алгоритм переводческого поведения, согласно которому переводчик анализирует культурный (нормы, традиции, общественные и идеологические факторы) и ситуативный (совокупность социально-культурных детерминант коммуникации) контексты и сам текст. Перевод, таким образом, выступает не просто перевоплощением индивидуально-национальной картины автора первоисточника, но и неизбежным ее переосмыслением в соответствии с характером языка и культуры реципиента.*

**Ключевые слова:** переводческая парадигма, перевоплощения, культурологические аспекты перевода, интерсубъективность, исходящая/ целевая культура, индивидуальный стиль переводчика, мультикультурная личность.

*The article highlights the phenomenon of translation from the perspective of its entry into the contextual space of different cultures, substantiates methodological perception of the cultural dimensions in the translation paradigm as well as establishes the benefits of its study as a universal process of cultural development based on national consciousness and tradition by identifying the connection between the author of the original's and the translator's individual and national picture of the world. The intersubjective nature of the concepts "Self"— "the Other" in the translation is ascertained and revealed through the perspectives of philosophical theories and arguments that correspond to the relationship between opposite but correlative characteristics of the Self. Due to their inner difference, translations have been involved into the spiritual continuum by creating the patterns of reality of the target culture, as well as forming the aesthetics of its artistic space. The translation, therefore, functions not merely a transformation of the individual style of the author of the original text, but also its inevitable reconsidering in accordance with the nature of the recipient's language and culture. In order to better understanding the complexities of such interaction great importance, is attached to the impact that cultural tradition imposed on translation, the subjectivity of translators and seeking shift from linguistics to culture, thus improving the literariness of the target text. Thus, the cultural turn moves translation paradigm from a rigorously prescriptive methodology to the one where the effect of culture, as well as the wider constrictions and demands on translation, are taken into focus. Such methods prove to expand immensely the scope of translation studies by opening the possibility to introduce a new field of study by augmenting a further and more comprehensive development of translation studies. The detailed analysis of the social grounds of culture turn, and the shifts brought by it will irrefutably determine the exchanges between cultures throughout history that move translation from its basic sense as a process and a product to being recognized as a medium for cultural exchange.*



*Keywords: translation paradigm, transformation, cultural aspects of translation, intersubjectivity, source / target culture, translator's individual style, multicultural personality.*

**Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду.** Мистецтво перекладу в кожній національній культурі є складним і багатогранним явищем, яке має значний вплив на її подальший розвиток – коли розширення пізнавальних, естетичних, етичних, світоглядних обріїв однієї культури відкриває перед нею можливості набуття іншого досвіду. Аксиоматичним у цьому контексті виступає усвідомлений теоретиками та практиками перекладу факт, що кожний переклад є не тільки мовним, а й соціальним та культурним явищем, і тому не існує лише перекладу з мови на мову, а завжди тільки переклад з культури на культуру. Саме тому перекладна література, важливою складовою якої є трансляція фонових значень іншого світу, значно впливає на розвиток культуриповсякденності. Глибинне осмислення перекладу в контексті творення української культури розкриває можливості для широкого поля досліджень з огляду на те, що він постає не тільки наслідком творчого конструювання, формуючи нову якість художнього слова, а й виступає індикатором культурного, історичного, естетичного досвіду, універсальним засобом спілкування культур і цивілізацій, інструментом самопізнання кожної нації, людської спільноти й окремої особистості.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Стрімке зростання наукового інтересу до питань, пов'язаних із вивченням художнього перекладу, підтверджується виходом у світ нових монографій, навчальних посібників, статей (С. Басснетт, Л. Венуті, Р. Зорівчак, І. Івен-Зохар, М. Іваницька, І. Ключанов, Л. Коломієць, М. Лановик, А. Лефевр, Т. Некряч, К. Норд, К. Райс, О. Ребрій, О. Тетеріна, А. Честерман, Т. Шмігер та ін.), у яких попри поліаспектність репрезентації цього феномену, останній окреслюється переважно на перетині літературознавчих, мовознавчих, дискурсивно-орієнтованих та дескриптивних теорій перекладу, а також теорії полісистеми, філософії, культурології тощо.

**Мета статті** полягає у дослідженні перекладу з позицій його входження в контекстуальний простір іншої культури, обґрунтуванні методологічної перспективи культурологічних вимірів перекладацької парадигми. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) окреслити переклад як універсальний процес культуротворення на ґрунті національної самосвідомості і традиції; 2) встановити зв'язок міжіндивідуально-національною картиною світу автора першотвору і перекладача; 3) визначити через комплекс філософських аргументацій інтерсуб'єктивну природу конституювання концептів «Я» – «Інший».

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Причетність перекладів до духовного континууму, у межах якого створюються певні моделі реальності, визначає естетику художнього простору як «нового способу буття духовності, культури, нації» [3, с. 101]. З цього приводу А. Лефевр, один із засновників культурознавчого напрямку в сучасному перекладознавстві, зауважує, що «переклади значно впливають на взаємопроникнення літературних систем, не тільки проектуючи образ окремого автора або твору в іншу літературу <...>, а й додаючи нові інструменти художньої майстерності, відкриваючи шляхи до змін її функціональної складової» (переклад наш – О.П.) [18, с. 9]. Це означає, що кожен художній твір є віддзеркаленням як індивідуально-авторського, так і своєрідно-національного бачення світу, і тільки «мозаїчна сукупність цих національно бачених світів творить уселюдну духовну спільноту» [5, с. 11]. Тож переклад виступає не просто *перевтіленням*, «*перегрюю*» індивідуально-національної картини автора в одязі іншої мови» (курсив наш. – О.П.), а й неминучим її переосмисленням відповідно до характеру мови реципієнта.

Ідеться про створення художньоїдійсності, яка структурується відповідно до законів художнього творення, набуваючи універсальних ознак просторовості та відкритості, виступаючи тією «зверхнормою», що надає індивідові (перекладачеві) можливості відтворювати свій власний художній простір. Усвідомлення філософської тези, згідно з якою все, що робить людина, «знаходиться на рівні стилю мислення» [10, с. 65], дає підстави говорити про *індивідуальний перекладацький стиль мислення*, що має характеризуватися

креативністю, книжністю, відчуттям своєї приналежності до національного як гарантії збереження природної суті й запоруки самореалізації й саморозвитку. Загострене відчуття необхідності зробити власний досвід надбанням суспільства уможливорюється через перетворення його на «предмет всезагальної повідомлюваності» (І. Кант), що реалізується в процесі комунікації, специфічним різновидом якого виступає *художня (перекладацька) творчість*, яка «переплавляє» у свідомості перекладача індивідуальний досвід духовно-практичного освоєння світу в художню реальність. Це означає, що перекладач як творча індивідуальність не має іншого вибору, як «конструювати власну реальність» (М. Гартман), виробляючи власні художньо-стильові коди і власний стиль комунікації.

Функціонуючи в конкретному середовищі як віддзеркалення «духу часу», художня реальність визначається специфічною духовною потребою людини і суспільства, тобто існує для тих, хто створює художні твори (автор), і для тих, хто їх сприймає (перекладач/читач). А тому створена мистецтвом нова реальність свідомо чи підсвідомо детермінована суб'єктом, який є «механізмом» його руху і розвитку. Іншими словами, це створений за допомогою засобів і прийомів «*новий, третій світ*», що виступає як «суб'єктивізоване суб'єктивне», як «видиме і невидиме», «визначене і невизначене», «усвідомлене і неусвідомлене», що у своїй сукупності становить цілісність як обов'язкову умову створення і функціонування художнього твору. Цим визначається здатність перекладів до діалектики «перетворення організованості об'єктивного світу в організованість світу суб'єктивного, якому також належить об'єктивуватися» [14, с. 139] в ситуації формування нової образної картини світу, спроектованої на індивідуальне читацьке сприйняття.

Акцентуючи на культурологічному вимірі перекладу, С. Баснетт підкреслює, що він не просто замінює один код іншим, а «радіше розробляє стратегії, що надають можливості текстам однієї культури проникати в текстуальну і контекстуальну мережу іншої культури й повноцінно в ній функціонувати» (переклад наш – О.П.) [17, с. 5]. Тому і критерії оцінки перекладу не можуть бути універсальними й прескриптивними, оскільки за ними стоять відповідні культурні абрисы й контексти, що визначають алгоритм перекладацької поведінки, згідно з яким інтерпретатор має «перенести чужу думку, шматок минулого, вигадані переживання в актуальність власного життя» [1, с. 35]. Отже, спочатку перекладач аналізує культурний контекст (норми, традиції, суспільні та ідеологічні чинники), потім – ситуативний (сукупність соціально-культурних детермінант комунікації, основними з яких виступають учасники спілкування – їх соціальні, біологічні характеристики, тип стосунків, особистісні стани, інтенції, часова тривалість тощо) і, нарешті, сам текст. Зважаючи на це, перекладач повинен не тільки володіти певним спектром знань про іншу культуру як своєрідну форму організації уявлень про світ у колективній свідомості соціуму, а й враховувати усі можливі розбіжності, які існують у світоглядних моделях певного етносу.

Не заперечуючи настанови на націоналізацію культури, варто наголосити, що вона постає не тільки самобутнім освоєнням загальнолюдських цінностей, а й «укоріненням в універсальний процес культуротворення на ґрунті національної самосвідомості і традиції» [6, с. 35]. У цьому контексті слушною є артикульована П. Рікером теза про те, що «лише жива культура, водночас вірна своїм витокам і така, що перебуває у стані творчості, спроможна витримати зустріч з іншими культурами і не тільки витримати, а й надати якогось смислу цій зустрічі» [13, с. 293]. Саме так розгортається модель перекладацької поведінки, що не лише оформлюється, а й «озмістовується» національною культурою, виступаючи потенціальним резервом для національного відродження, оскільки виконує завдання не тільки просвітницького, а й культурно-естетичного змісту.

Пропонуючи власну проекцію засвоєння «чужої» культури, М. Беннет ставить на вершину піраміди інтеграцію в «чужий контекст» як повне пристосування до іншої культури, яка також стає «своєю» [15]. Автор зауважує, що на рівні конструктивної маргінальності породжується мультикультурна особистість (перекладач), яка сповідує повну свободу в когнітивній та емоційній сферах поведінки, що містить в собі як раціональну, так і ірраціональну складову і має забезпечити певну рівновагу цих різновекторних смислів. Саме з таких позицій можна простежити основні складові перекладацької поведінки, що

виокремлюються в силовому полі соціокультурної парадигми, у якому тією чи іншою мірою здійснюється «соціологізація» особистості (перекладача) як процес його входження в систему суспільних відносин. З огляду на це «соціалізація» перекладача в просторі чужої культури відбувається через проникнення в її контекстуальну мережу як «екзистенціальна зустріч з іншим ситуативним світом» (Р. Декарт), тобто переклад виступає своєрідним комунікативним полем і водночас умовою трансформації «Я» перекладача, створюючи ефект «художнього дзеркала» [15] через проектування «Іншого» (чужа культура) на самого себе.

Загалом інтерсуб'єктивне конституювання концептів «Я» – «Інший» передбачає певну діалектичність (зосередження особистості на самості та недоступність осягнення внутрішнього світу іншої людини), структуруючи концептуальні сенси й визначаючи горизонти життєвого світу за допомогою «гри заглибленого відчуття» [8, с. 757]. На початковому рівні зазначені концепти виступають тезою й антитезою, корелюючи в опозиції «свій-чужий». На більш високому рівні здійснюється їх синтез (вихід за межі «Я» і зв'язок «Я» з «Іншим»), що спрямовує свідомість до «інтерсуб'єктивності, соціальної трансцендентальності» [8, с. 750 – 751]. Оскільки досвід кожного індивіда вплетений у міжкультурний діалог, виникає необхідність вироблення таких підходів, які б дозволили висвітлити сутність соціальних, духовних, історичних чинників, пов'язаних із пошуком певного світоглядного синтезу, що репрезентує особистість в органічній цілості з її культурою. Ідеться про розширення життєвого простору і «сфер впливу» за рахунок «Іншого», у результаті чого може відбутися злиття / незлиття «Я» з «Іншим», втрата ієрархічності, відстані між власною та чужою культурою, криза культурної (національної) самоідентифікації, і відтак – порушення «культурного та цивілізаційного коду» (Ж. Бодріяр), «ризомність» (Ж. Дельоз), наслідування і копіювання, запозичення тощо. Здорова конкуренція різних культур відбувається за стратегією «від супротивного», коли через «змагання і непокору» кожна окрема культура утверджувала свою поліфункціональність і самобутність, що в певному сенсі є конститутивним чинником націєтворення (дисидентський рух, самвидавня опозиційна література, у тому числі й перекладна). Антитезою до цього виступає згортання, консервація колективного «Я», коли «Інший» не помічається, його нібито не існує, що призводить до «звуження» культури, яка відмовляється збагачуватися ззовні й черпає духовні сили з власних ресурсів [12, с. 71].

Як бачимо, у всіх цих взаємозв'язках «Я» з «Іншим» «працює» діалектика запитання і відповіді, виклику і реакції, коли особистість не лише у своїх власних виявах, а й у реальних міжіндивідуальних стосунках постає єдиним суб'єктом своєї життєдіяльності. За Е. Гуссерлем, відношення до «Іншого» є «апрезентацією» (представленням за аналогією), коли суб'єктивне «Я» може надавати «реальності» духовним вимірам «Іншого» лише на основі аналогії з власними самостереженнями. Цей момент прийняття «Іншого» в його власних якостях за аналогією з «Я» окреслюється входженням у відношення до «Іншого» через взаємодію «Я – Ти», що передбачає момент «повного ототожнення, злиття з Іншим, у якому закони суспільної всеєдності виявляються єдино значущими в справі становлення людської особистості та її самореалізації» [4, с. 141]. Розгортаючи таке «діалогізування» в площину «Я» перекладача та «Іншого» (художня дійсність оригіналу), важливо враховувати й інші його концептуальні принципи, пов'язані з теорією «узагальненого Іншого», запропонованою американським філософом і соціологом Дж. Мідом. В основі цієї теорії лежить індивідуальний «Я – образ», який формується через відносини з іншими, їх оцінки, загальні цінності та стандарти, й виступає своєрідним «соціальним дзеркалом» («теорія дзеркального Я») [11], що надає особистості (перекладачеві) можливості для подальшого удосконалення й розвитку. Референційні стосунки всередині міжособистісної парадигми апелюють до поняття «самості» («Self»), оскільки саме ставлення людини (перекладача) до себе як до об'єкта дозволяє їй інтерпретувати навколишній світ, визначати рівень адекватності у взаємних стосунках із «не – Я» й у процесі такої самооцінки вносити необхідні корективи. Більш того, внутрішнє діалогізування як засіб освоєння світу й формування комунікативного досвіду особистості (перекладача) цілком вкладається в модель універсальної картини світу з її комунікативно-референційними зв'язками, у центрі якої лежить світоглядна домінанта, що й визначає стереотипи перекладацької поведінки («Я –

діяння» з текстом іншої культури), окреслюючи межі «дотикальності до світу» й розширення власного «Я». Тобто йдеться про те, що «Я» перекладача виступає в концептуальному сенсі як «інтерсуб'єктивне Я» (досвід інтерсуб'єктивності), підтримуючи зв'язки з «усіма шарами реальності, її формами, якими б віддаленими від суб'єктивності вони не були б» [11, с. 202].

Проте актуалізація категорії «досвід» несе в собі певний відтінок суб'єктивності (оскільки кожний інтерпретатор має власний досвід як міру й глибину пізнання й розуміння та тлумачення, сприйняття чужих впливів і залежність від авторитетів, де авторитет постає аналогом не лише традиції, а й певної скутості мислення), з якою перекладач дозволяє собі «переміщення в чужу суб'єктивність» (Е. Бетті). Такий зв'язок між розумінням та інтерпретацією досягається в певному акті синтезу, мета якого – подолати культурну віддаленість, дистанцію, що віддаляє перекладача від чужого йому тексту, щоб «поставити його на один із ним рівень і таким чином включити смисл цього тексту в нинішнє розуміння, яким володіє читач» [13, с. 4].

Оскільки процес переміщення в чужу суб'єктивність здійснюється через внутрішнє переосмислення авторських «формул» та інтенцій, тобто крізь призму авторських формулювань мовою оригіналу й ширше – крізь призму формул вихідної культури, кожен перекладач інтерпретує іншомовну версію у відповідності до власних настанов, а саме до стилістичного арсеналу своєї культури. При цьому оригінальність дій перекладача зумовлюється не тільки фаховістю, а й своєрідністю його мовної особистості, яка розкривається, зокрема, через поняття «ідіолект». Останнє включає в себе три мовленнєві складові: спільні для всього мовного колективу, характерні для певної групи мовців і власне індивідуальні, як то наскрізні повтори, слова з індивідуально-асоціативним значенням, що репрезентують неповторну індивідуальність мовленнєвої системи конкретної особистості. Вітчизняні дослідники (Т. Кияк, А. Науменко, Д. Огуй та ін.) наголошують на двох значеннях категорії ідіолекту в галузі перекладу: індивідуальний стиль перекладача як *митця* та індивідуальний стиль перекладача як *перекладача* – дві іпостасі в одній особі перекладача (курсив наш – О.П.). Такі визначення мають суб'єктивно-об'єктивний характер: суб'єктивні вони через те, що за логічною суттю перекладу як чужомовного переоформлення оригіналу їх не повинно бути в перекладі; об'єктивними – тому, що не можуть не впливати на переоформлення і не залишати свого очевидного відбитка на перекладі [9]. Це означає, що індивідуальний стиль перекладача не тільки перебуває під постійним впливом змістової форми оригіналу, а й має підпорядковуватися передаванню певного ідейно-естетичного змісту, і тому може варіюватися тільки в певних межах культури-сприймача.

Базові концепти діалогічно-комунікативної стратегії світопізнання, що передбачають висвітлення культурних / іншокультурних явищ у їхньому взаємозв'язку та взаємовпливі, перетворюють переклад на «історичну подію», у парадигмі якої здійснюється світоглядний, моральний, ідеологічний вибір, на чому, зокрема, акцентує Р. Зорівчак, стверджуючи, що «без історії українського художнього перекладу немає історії української культури і, отже, української нації» [7, с. 3]. На цю обставину звертає увагу і М. Стріха, наголошуючи на інформаційно-просвітницькій місії перекладів, яка нерозривно пов'язана з *націєтворчою місією* (курсив наш – О.П.), що й визначає якісно нові аксіологічні та мистецькі орієнтири Це дає підстави стверджувати, що певні літературні ситуації актуалізують творчу функцію перекладу, що особливо увиразнюється в умовах чітких культурних розбіжностей, у межах яких функціонують різні риси просторової присутності. Подолання цих розбіжностей (повне або часткове) залежить від здатності перекладача віднайти такі межі, які б дозволили включити «іншість» («otherness») чужої культури у вербалізоване ним комунікативне поле своєї культури.

Культуроцентричний підхід до перекладу, найчіткіше означений західними дослідниками (С. Басснетт, А. Лефевр, Д. Робінсон, Л. Венуті, М. Снелл-Горнбі, Л. Полецці, К. Марінетті), переконливо доводить, що саме культурологічний вектор «здатен змінити епістемологічний статус гуманітарного знання від позитивізму до релятивізму, охоплюючи в такий спосіб усі наявні різновиди перекладу» (переклад наш – О.П.) [20, с. 84]. Підтримуючи цю думку, Г. Турі, один із апологетів дескриптивного перекладознавства (Descriptive

Translation Studies), наголошує, що переклад є «фактом тільки однієї системи» («one system only») – системи цільової культури, яка саме й ініціює переклад <...>, і перекладач, таким чином, здійснює його в інтересах сприймаючої культури, а не культури-джерела, тим більше тексту-джерела» (переклад наш – О.П.) [21, с. 18 – 19].

У свідомій опозиції до вимог істориків-позитивістів звільнитися від будь-яких впливів власної особистості (художніх смаків, нахилів і настанов), Г. Турі доводить неминучість залежності трактування перекладу від духовного світу самого перекладача, впливу на нього власного соціально-культурного досвіду, який, на думку дослідника, неможливо, та й немає потреби скасувати чи реконструювати. Така суб'єктивність дослідника коригується «інтеркультурним» підходом до репрезентації досвіду автора, запропонованим Л. Полецці, згідно з яким «перекладач має прагнути до внутрішнього узгодження своєї живої актуальності з імпульсами, що йому посилає культура-сприймач» (переклад наш – О.П.) [19, с. 7]. Саме орієнтація на цільову культуру, на думку дослідниці, дозволяє перекладачеві узгодити її «живу актуальність», «пересадити» у свій внутрішній світ те, що знаходиться поза його межами, й згодом «ожити, заново народитися і розгорнутися в іншій культурі» [19, с. 17]. Це означає відмову від аналітично-лінгвістичного («science and linguistic») підходу до перекладу й повертає його до здійснення міжкультурного діалогу, що дає підстави розглядати таке «спілкування» не тільки в площині протиставлення «своє» – «чуже», (коли реципієнт, сприймаючи свою культуру, наділяє її позитивними якостями і визнає нормою, оцінюючи, натомість, чужу культуру як певне відхилення від норми), а й у більш глибокій структурі парадигмальних відносин: особистість – світ – універсум. Взаємодія цих компонентів, що розкриває сутність особистості як «самості», внутрішньої концентрації людських якостей, духовного світу (універсум, «діалектика душі»), реалізується через самосвідомість (осмислення людиною, чим вона є й що привносить в світ) й самовизначення (творче ставлення до дійсності й до себе).

Така комунікативна діалектика розгортається в парадигмі *компетентність / дія* (competence / performance), першу складову якої Г. Турі визначає як систему *можливих зв'язків* між оригіналом і перекладом, другу – як самостійний перекладний текст: *реально існуючі зв'язки* між оригіналом і перекладом [21]. Звідси – перекладацька діяльність виступає складником загальної системи текстотвірчої діяльності й багато в чому визначається цією системою, тобто культура-сприймач і її літературна полісистема виявляються важливішими, ніж зв'язок перекладу з оригіналом. Така позиція дозволяє побачити переклад у широкому контексті міжсистемного перенесення, що визнає цільовий текст не як «набір тих чи інших мовних опцій» [21, с. 19], а як засіб «впливу», спричинений системними обмеженнями різноманітних типів (літературними традиціями, жанрами, художніми смаками тощо). Тож переклад постає віддзеркаленням культурної традиції, своєрідним її екраном, на який проєктуються події історичного, націєтворчого та загальнонаціонального рівня. Ідеться, зокрема, про актуалізацію пам'яті як «доступу до реального минулого» (С. Кримський), її реконструкції / деконструкції через суспільний досвід, що корелює з сучасністю через систему «впливів і навмисних маніпуляцій» (С. Басснетт) і діє через «структури екзистенційного відтворення переживання» (вербальний дискурс соціальності) [17, с. 7] з метою просування іншої ідеології і культури.

Різні форми культурного діалогу (взаємодія різних груп культурних явищ або їх складових і, відповідно, – їх взаємовплив), що відбуваються всередині художньої системи, розгортаються в інтерпретаційному полі креативної ментальності. Регулятором цих процесів виступає культурна пам'ять, яка забезпечує механізм художньої взаємодії минулого й сучасного, і особливості цього «діалогу» накладають відбиток на переклад як засіб цієї взаємодії. Як потужний «інструмент формування культури» (М. Хайдеггер), завдяки якому нації затверджують свою ідентичність, переклад <...> не тільки «виступає *гарантом визнання* іншої культури, а й «*захоплює саму її душу*» (курсив наш – О.П), доповнюючи яскравими барвами, незвичною метрикою та чужоземним світоглядом» [16, с. 57]. Зміщення парадигми в бік індивідуального внутрішнього мовлення дозволяє глибше пізнати різні «змістові відтінки еволюції суб'єктності» [16, с. 37], коли функціонування стильових форм культури безпосередньо співвідноситься з типологією принципів і форм самоідентифікації

суб'єкта культури, що набуває особливої актуальності в перекладацькій творчості. При цьому зміст суб'єктності в культурологічному значенні може інтерпретуватися по-різному: як «абстрактний індивід», як «колективний надособистісний суб'єкт» або як «унікальна особистість», оскільки тільки в контексті культури людина може всебічно розвиватись і цілісно функціонувати, творчо реалізовуватись і самоутверджуватись. Саме через засвоєння цінностей культури, насамперед духовних, перекладач усвідомлює відповідальність не тільки за свій вибір (йдеться про вибір творів для перекладу), а й за долю суспільства, нації і людства, висуваючи ідеали гуманності та наповнюючи сенсом людське буття.

Отже, виступаючи знаряддям культурного посередництва, переклад завжди перебуває в стані мінливості, що вимагає від перекладача не тільки постійного «переключення» («mindshifting») з однієї лінгвокультурної моделі світу в іншу, а й посередницьких навичок, достатніх для відображення розбіжностей у різних способах сприйняття реальності з урахуванням специфіки національного й соціального контекстів, системи цінностей тощо.

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Таким чином, переведення оптики дослідження перекладу на культурологічний шабель репрезентує новий – глибший і ширший – вимір бачення проблеми, розкриваючи, зокрема, можливості для описативного вивчення природи цільового тексту й тих його ознак, які відрізняють його від інших текстів, створених у межах окремої літературної полісистеми. Це означає відмову від аналітично-лінгвістичного («science and linguistic») підходу до перекладу, що ґрунтується на традиційній концепції еквівалентності. Перспективою подальших досліджень вбачаємо аналіз художнього перекладу в площині комунікації – в оточенні певної культурно-мовної системи, здійснюючи перехід від тексту до культури.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Галеєва Н. Л. Перевод в культуре: уточнение статуса и понятий / Н. Л. Галеєва // Критика и семиотика. – 2006. – Вып. 9. – С. 24–35.
2. Гірц К. Інтерпретація культур / К. Гірц. – К. : Дух і Літера, 2001. – 542 с.
3. Гуревич П. С. Культурология: Курс лекций : учебник для вузов / П. С. Гуревич. – М. : Проект, 2003. – 280 с.
4. Гуссерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії / Е. Гуссерль // Філософська думка. – 2002. – № 3. – С. 134 – 149.
5. Доценко Р. Переклад – для самозбагачення чи самообкрадання? / Р. Доценко // Старожитності. – 1993. – № 1 (37). – С. 10 – 13.
6. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч. Вінквіста, В. Тейлора. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
7. Зорівчак Р. П. Український художній переклад як націєтворчий чинник / Р. П. Зорівчак // Зарубіжна література. – 2007. – Квіт. (чис. 14). – С. 1 – 5.
8. Керимов Т. Х. Феномен / Т. Х. Керимов // Современный философский словарь / [под общ. ред. В. Е. Кемерова]. – Москва : Академ. проект, 2004. – С. 757.
9. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова): підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй. – Вінниця : Нова кн., 2006. – 592 с.
10. Мамардашвили М. К. Психологическая типология пути М. Пруста «В поисках утраченного времени» / М. Мамардашвили ; общ. ред. Ю. П. Сенокосова. – Спб. : Изд-во Русского Христианского гуманитарного ин-та, 1997. – 570 с.
11. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. 3 точки зору соціального біхевіориста / Дж. Г. Мід. – К. : Укр. Центр духовної культури, 2000. – 416 с.
12. Морозов А. Ю. «Інший» як фактор трансценденції за межі «життєвого світу повсякденності» / А. Ю. Морозов // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія. – 2009. – Т. 10, № 2. – С. 70 – 75.
13. Рікер П. Сам як інший / Поль Рікер. – К. : Дух і літера, 2002. – 458 с.
14. Сморгж Л. О. Естетика : навч. посібник / Л. О. Сморгж ; МОН України, Київ. міжнар. ун-т. – К. : Кондор, 2005. – 335 с.
15. Філософський словник / за ред. В. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп. – К. : Гол. Ред. УРЕ, 1986. – 742 с.
16. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем В. В. Библихина. – Харьков : Фолио, 2003. – 503 с.
17. Bassnett S. Constructing Cultures: Essays on Literary Translation / S. Bassnet, A. Lefevere. – Clevedon : Multilingual Matters, 1998. – XXII, 143 p.
18. Lefevere A. (ed.). Translation. History. Culture: A Sourcebook / A. Lefevere. – London ; New York : Routledge, 1992a. – 182 p.
19. Polezzi L. Translating Travel: Contemporary Italian Travel Writing in English Translation (Studies in European Cultural Transition), 2002. – 246 p.

20. Snell-Hornby M. Linguistic Transcoding or Cultural Transfer? A Critique of Translation Theory in Germany / M. Snell-Hornby // In Translation, History and Culture / S. Bassnett, A. Lefevere (eds). – London : Pinter, 1990. – P. 79 – 86.

21. Toury G. A Rationale for Descriptive Translation Studies / G. Toury // The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation / [ed. Th. Hermans]. – London: Croom Helm ; New York : St Martin's, 1985. – P. 16 – 42.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Олена Павленко** – доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології, декан факультету іноземних мов Маріупольського державного університету.

*Наукові інтереси:* жанрові теорії перекладу, лінгвістичні та літературознавчі підходи до перекладу, українській художній переклад.

УДК 821.162.3.

## WEGE ZUR ÄQUIVALENZ BEI DER ÜBERSETZUNG SCHÖNGEISTIGER WERKE

**Oleksandr BILOUS (Kropywnyzkyj, Ukraine)**

*Die literarische Tätigkeit beruht auf den Grundlagen einer bestimmten Sprache und nämlich auf ihrer Fähigkeit nicht nur umgebende Ereignisse sondern auch einen Gedankenaufbau (Gedankenstand) und einen (Gefühlenstand) Aufbau ästhetischer Gefühle des Autors oder seiner handelnden Personen darzustellen. Dies bestimmt die Spezifik des Inhaltes jedes Werkes der schönggeistigen Literatur, die darin besteht, nicht nur eine Information über umgebende Ereignisse und Erscheinungen darzustellen sondern auch eine spezifische bildliche Information über den Autor oder über eine seiner bestimmten handelnden Personen, über das Verhalten des Autors oder seiner handelnden Person zur umgebenden Realität auf dem Niveau der Einschätzung dieser Realität vom Standpunkt des Notwendigen und des Erwünschten, d.h. vom Standpunkt des IDEALS vom Autor oder von einer bestimmten handelnden Person zu offenbaren. Es ist zu betonen, dass dieser bildlichen Information in einem Werk der schönen Literatur eine führende Rolle zugewiesen ist, d.h. diese bildliche Information stellt nämlich jenes Phänomen dar, das das Wesen der ästhetischen Natur des Originals erklärt. Der Charakter des Inhaltes bedingt die Eigenartigkeit der Form des Werkes der schönen Literatur, die darin besteht, dass hier zweierlei Gebrauch der sprachlichen Einheiten zu beobachten ist: 1) sprachliche Einheiten gebraucht in ihrer wörtlichen Bedeutung; 2) sprachliche Einheiten gebraucht in ihren subjektiven Schattierungen (Konnotationen) der Bedeutung, die die wesentlichste bildliche spezifische für das Original Information enthält. Es geht dabei um die Persönlichkeit des Autors oder seiner handelnden Personen und um die Einschätzung der umgebenen Realität von der Sprachform aus.*

**Schlüsselwörter:** Ausgangssprache, Zielsprache, Übersetzung, Gedanken- und Gefühlenstand, bildliche Information, Bezogenheit, sprachliche Einheit, ästhetische Kriterien, Ideal.

**Олександр Білоус (Кропивницький, Україна). Шляхи досягнення еквівалентності при перекладі художніх творів.** На відміну від письменника, перекладач має перед собою вже готовий витвір словесного мистецтва. Завдання передбачає адекватне відтворення тексту мовою оригіналу. Критерій якості художнього перекладу - це проблема точності відтворення першотвору. Повноцінність визначається двома факторами: об'єктивним - ступенем спорідненості культур, близькості мов текстів першотвору і перекладу; суб'єктивним, коли йдеться про не лише талант перекладача, але і його досвід, теоретичну підготовку. Все це визначає можливість адекватно осмислити першотвір, збагнути, яким чином неодмінно зберегти властивості твору словесного мистецтва в перекладі. Питання про стрижневі ознаки художнього перекладу тісно пов'язані з проблемою його аналізу. Погляд на переклад як на літературну творчість вимагає його підпорядкування аналізу естетичних критеріїв, осмислення кожної його деталі у контексті виявлення ідейно-образного змісту першотвору.

**Ключові слова:** мова першотвору, мова мети, еквівалентність, переклад, першотвір, естетичні критерії, аналіз, літературна творчість, ідейно-образний зміст, властивості художнього твору, підпорядкування, ідеал.

**Oleksandr Bilous (Kropywnytskyi, Ukraine). Ways to Equivalence in Literary Translation.** Unlike writers, a translator has a belles-lettres work which is already complete. His/her task is to adequately render the text of the source language. The criterion of the literary translation quality is the issue of the accuracy in the source text rendition. The adequacy of translation has been defined by two factors: objective (degree of cultures and languages closeness) and subjective (related to the translator's talent, experience, theoretical training) ones. All these frame the capacity of adequate consideration of the source text and ways to preserve its artistic qualities in translation. The issue of the key features of the literary translation is closely related to the issue of its analysis. The view of translation as a literary activity requires its subordination to the aesthetic criteria analysis, consideration of every its detail in the context of establishing of the source text ideas and imagery.

**Keywords:** source language, target language, equivalence, translation, source text, aesthetic criteria, analysis, literary activity, ideas and imagery, fiction work features, subordination, ideal.

Übersetzen und Dolmetschen sind heute zweifellos unentbehrliche menschliche Tätigkeiten, deren Bedeutung ständig wächst /*Aktualität*/. Auf diese Aktivitäten sind die Leute angewiesen – was die verschiedensten Bereiche des menschlichen Lebens betrifft – z.B. in den zwischenstaatlichen Beziehungen, in Wissenschaft und Technik, im internationalen Handelsverkehr... Auch wenn man „nur“ schöne Literatur lesen will, verwendet man die Übersetzungen so selbstverständlich wie muttersprachliche Originaltexte.

Aber einen Text zu übersetzen bedeutet nicht nur ihn in eine andere Sprache zu übertragen. Die Übersetzung ist nämlich nicht nur ein sprachliches Transfer, sondern auch ein Transfer zwischen Kulturen /*Objekt*/.

Deshalb soll man über interkulturelle Kompetenzen eines Übersetzers /*Gegenstand*/ sprechen, die jeder durch das lebenslange Studium gewinnen und vertiefen muss. Zu diesen Kompetenzen zählt man:

- sprachliche
- pragmatische
- diskursive
- strategische
- Recherche .

Was z. B. die sprachliche Kompetenz betrifft – es reicht nicht nur die Standardebene der Sprachen zu beherrschen. Der Übersetzer muss in beiden Sprachen (**Ausgangssprache und Zielsprache**) alle ihre Schichten und Stile kennen. In unserem Aufsatz beschränken wir uns auf die Übeetzung der Werke schöngesitiger Literatur und versuchen das Wesen solcher Art Übersetzung zu bestimmen.

Im Gegensatz zum Verfasser eines Textes hat ein Übersetzer/eine Übersetzerin schon ein fertiges Produkt, d.h. einen Originaltext vor sich, der einer Übersetzung unterliegt. Und selbstverständlich hat jeder Übersetzer das Ziel vor sich, den gegebenen Text möglichst adäquat in die Zielsprache zu übertragen. Die Kriterien der Adäquatheit der Übersetzung bestehen in der Gleichwertigkeit der Wiedergabe des Originals in der Zielsprache. Die Gleichwertigkeit wird durch zwei Faktoren bestimmt: 1) durch einen *objektiven Faktor*, der das Niveau der Ähnlichkeiten der Kulturen und Sprachen berücksichtigt; 2) durch einen *subjektiven Faktor*, der nicht nur das Talent eines Übersetzers, sondern auch seine Erfahrung und theoretische Vorbereitung in sich birgt. Diese Faktoren beeinflussen die Möglichkeit des Übertsetzers, den Text in der Ausgangssprache adäquat zu erschließen, um ihn (den Text) adäquat in der Zielsprache wiederzugeben. Der Übersetzung soll vor allem eine grundlegende stilistische (Kontextanalyse) und eine grundlegende semantische (Komponentenanalyse) Übertragung vorangehen.

Die Betrachtung der Übersetzung schöngeistiger Werke als eine literarische Tätigkeit erfordert von dieser Übersetzung sowohl eine Analyse der ästhetischen Kriterien als auch die Beachtung aller kulturellen und sprachlichen Einzelheiten im Kontext der Erfassung des ideenbildlichen Inhaltes des Originalwerkes unterzuordnen, denn die konstruktiven Eigenschaften des ästhetischen Phänomens eines Werkes der schöngeistigen Literatur beruhen sogar auf seiner inhaltlich sachlichen Konzeption

Die literarische Tätigkeit beruht auf den Grundlagen einer bestimmten Sprache und zudem nämlich auf der Fähigkeit, nicht nur umgebende Ereignisse, sondern auch den Gedankenaufbau (Gedankenstand) und den (Gefühlestand) Aufbau ästhetischer Gefühle des Autors oder seiner handelnden Personen darzustellen.

Dies bestimmt die Spezifik des Inhaltes eines jeden Werkes der schöngeistigen Literatur, die darin besteht, nicht nur eine Information über umgebende Ereignisse und Erscheinungen darzustellen, sondern auch **eine spezifische bildliche Information** über den Autor oder über eine der handelnden Personen aufzuzeigen, über das Verhalten des Autors oder der handelnden Person zur umgebenden Realität auf dem Niveau der Einschätzung dieser Realität vom Standpunkt des Notwendigen und des Erwünschten, d.h. vom Standpunkt des **IDEALS** vom Autor oder von einer bestimmten handelnden Person zu offenbaren.

Es ist zu betonen, dass dieser **bildlichen Information** in einem Werk der schönen Literatur eine führende Rolle zugewiesen ist, d.h. diese bildliche Information stellt nämlich jenes Phänomen dar, das das Wesen der ästhetischen Natur des Originals erklärt. Der Charakter des Inhaltes bedingt



die Eigenartigkeit der Form des Werkes der schönen Literatur, die darin besteht, dass hier ein entgegengesetzter Gebrauch der sprachlichen Einheiten zu beobachten ist: 1) sprachliche Einheiten gebraucht in ihrer wörtlichen Bedeutung; 2) sprachliche Einheiten gebraucht in ihren subjektiven Schattierungen (Konnotationen) der Bedeutung, die die wesentlichste bildliche und spezifische Information für das Original enthält. Es geht dabei von der Persönlichkeit des Autors oder seinen handelnden Personen, dazu von der Einschätzung der umgebenen Realität der Sprachform aus.

Aus einigen der obenerwähnten Definitionen zur Natur des Aufbaus eines Originaltextes resultiert eine Reihe wichtiger Schlussfolgerungen für die Theorie der Übersetzung von Werken schöner Literatur.

1) Da der Inhalt eines Originaltextes jenes Phänomen ist, das die ästhetische Grundlage des Originals und seine Spezifik darstellt, so ist die Wiedergabe dieses Inhaltes – das Ziel einer literarischen Interpretation. Daraus ergibt sich, dass *eine äquivalente literarische Übersetzung* eine Reihe von **Aufgaben** voraussetzt, die eine Wiedergabe mit Mitteln einer anderen Sprache des begrifflich thematisch-bildlichen Inhaltes in vollem Umfang darstellt.

2) Der ideenbildliche Inhalt des Originals ist die Natur des Originals des bestimmenden Phänomens. Aber diese ideenbildliche Information ist ungleichartig. Sie enthält einerseits Informationen über die Zugehörigkeit des Subjektes zu einer bestimmten kulturellen, beruflichen oder territorialen Umgebung und andererseits stellt sie eine Identifizierung und Generierung von Gedanken und Gefühlen des Subjektes dar, d.h. **das Ideal des Autors**.

Damit verbunden ist es notwendig, in der Theorie der Übersetzung der schöngeistigen Literatur dem Begriff der sprachlichen Äquivalenz besondere Aufmerksamkeit zu schenken.

In der Regel unterscheidet man bei der Analyse der zu übersetzenden Originalwerke zwei Arten der sprachlichen **Äquivalenz**: a) die Entsprechung sprachlicher Einheiten dargestellt in ihrer wörtlichen Bedeutung; b) die Entsprechung sprachlicher Einheiten dargestellt in ihren subjektiven Schattierungen der Bedeutung, die die wesentlichste bildliche spezifische Information für das Original enthält (das sind, z.B. umgangssprachliche Redewendungen, Professionalismen, Dialektismen u.a.m.).

Sprachliche Mittel unterscheiden sich nach dem Charakter und dem Niveau der Teilnahme am Prozess der Wiedergabe des Inhaltes eines bestimmten Werkes. Im Text eines Werkes spielen die sprachlichen Einheiten eine wichtige Rolle, die einen Gedankenaufbau und einen Aufbau von Gefühlen des Autors oder seiner handelnden Personen darstellen.

Die Spezifik des Originals eines literarischen Textes besteht nämlich darin, dass sein bildlicher Inhalt durch sprachliche Einheiten der Punkte a) und b) ausgedrückt wird. Und Elemente des bildlichen Inhaltes kommen deutlich zum Ausdruck im Resultat der Bezogenheit auf andere gebrauchte sprachliche Einheiten im Text, was eine **dritte Art** der sprachlichen Äquivalenz bildet. Und diese **dritte Art der Äquivalenzbeziehungen** ist eine der wichtigsten spezifischen Arten für die Analyse eines literarischen Werkes und seiner Übersetzung, denn die oben erwähnten sprachlichen Einheiten werden zu wichtigsten Elementen des bildhaften Inhaltes eines Werkes dank ihrer Bezogenheit auf andere sprachliche Einheiten des Textes.

Um den bildlichen Inhalt richtig darzustellen, der in Form eines aktiven Zusammenwirkens aller sprachlichen Einheiten im Text vor sich geht, ist es für einen Übersetzer notwendig, alle ästhetischen Gesetzmäßigkeiten des Aufbaus eines Textes der schönen Literatur gründlich zu analysieren (Kontextuelle Analyse). Die Gesetzmäßigkeiten dienen als ein Untergrund zum Gebrauch aller Sprachmittel in einem literarischen Werk.

Auf diese Weise besteht eine der wichtigsten Aufgaben jedes Translators literarischer Werke **1)** in der Besinnung des spezifischen ideenbildlichen Inhaltes des zu übersetzenden Werkes sowie in der kontextuellen Analyse aller sprachlichen Mittel seines Ausdrucks (stilistische und semantische Analyse); **2)** in der vollwertigen (adäquaten) Wiedergabe des Inhaltes im vollen Umfang (vergleichende Analyse).

Es sei hervorgehoben, dass bei der Wiedergabe aller drei **Arten der Äquivalenzbeziehungen** nämlich der stilistischen Analyse eine der wichtigsten Rollen zugewiesen ist, denn der Stil gehört zu den Merkmalen des Textes, die bei der Translation ganz besonders gewahrt werden müssen. Unter **Sprachstil** ist die Gesamtheit der lexischen, grammatischen, phonetischen Ausdrucksmittel zu verstehen, die aus dem Arsenal der Sprache für einen bestimmten funktionalen Bereich zu bestimmten Mitteilungszwecken ausgewählt, in ein System geordnet und kodifiziert werden. Die

Art und Weise, wie die Sprache bzw. Rede-Einheit ausgeformt und ausgestaltet wird, ist der Stil (E.Riesel, E.Schendels; G.Michel, D.Faulseit; G.Kühn) [2].

Die Versuche der Translationswissenschaft, die Einsicht in einen systematischen Zusammenhang zu stellen und die unter dem Gesichtspunkt der stilistischen Adäquatheit erforderlichen Umkodierungsprozesse zu beschreiben und damit für den Transaltor fassbar zu machen, lassen jedoch noch viele „weisse Flecken“ sichtbar machen. Ohne im folgenden auf die unterschiedlichen Auffassungen eingehen zu wollen, sei hier lediglich auf zwei grundsätzliche Ansatzpunkte zur Behandlung des Stils (lat.: *stilus*) verwiesen, die auch für translationswissenschaftliche Untersuchungen von Bedeutung sind. Unter Stil werden zum einen – bezogen auf das einzige bzw. einzelne sprachliche Zeichen – solche inhaltlichen Informationskomponenten zusammengefasst, die nicht unmittelbar über die Eigenschaften des Kommunikationsgegenstandes (Denotats) Auskunft geben, sondern über die Wertung des Denotats, über die Emotionen oder – noch weiter gefasst – über die Assoziationen, die es hervorruft, über die Sphäre, in der das jeweilige Zeichen vorzugsweise benutzt wird, sowie über die ästhetische Wirkung, die es ausübt, bzw. auch nur ein bestimmter Teil dieser Informationskomponenten. Der zweite Stilbegriff ist auf den Text als Ganzes bezogen und hat unter der Bezeichnung Funktionalstil Eingang in die Stilistik gefunden. Man versteht darunter das Ergebnis der von den Kommunikatsbedingungen gesteuerten Auswahl und Anordnung der sprachlichen Elemente im Text, d.h. die für eine bestimmte Art der Kommunikationssituation typischen sprachlichen Mittel in ihren typischen Verbindungsmöglichkeiten untereinander sowie mit ihren typischen „Frequenzcharakteristik“ (H.Schmidt).

Die beiden Erscheinungsformen des Stils befinden sich bei der Translation auf unterschiedlichen Ebenen in der Invariantenhierarchie. Die Wahrung des Funktionalstils macht es mitunter erforderlich, die stilistischen Merkmale einzelner Textelemente zu verändern. Eine wichtige Rolle spielt dabei die Stilfärbung.

Für den Transaltor ergeben sich aus dieser Äquivalenzbedingung zwei grundlegende Anforderungen:

1) Der Transaltor muss die stilistischen Textaufbaunormen sowohl der Ausgangssprache als auch der Zielsprache einwandfrei beherrschen. Im Vergleich zum semantischen System einer Sprache und zu den syntaktischen Regeln für die Verknüpfung der einzelnen Elemente sind die Vorschriften für die kommunikationssituationsgerechte Auswahl und Kombination der sprachlichen Mittel im Text in der Regel bereits in bezug auf die Muttersprache weit weniger fest im Sprachbewusstsein verankert. Das ist vor allem auf die außerordentliche Komplexität und Variabilität dieser Regeln zurückzuführen. Die semantischen und die stilistischen Eigenschaften der einzelnen Zeichen, ihre Verknüpfungen und Frequenzmerkmale kommen hierfür offensichtlich nicht in Betracht, denn analoge Funktionalstile in der Quellsprache und in der Zielsprache müssen in dieser Hinsicht nicht unbedingt übereinstimmen. Für den Transaltor ergibt sich daraus, dass er nicht nur die Funktionalstilnormen der Fremdsprache, sondern zum Teil auch die Muttersprache bewusst „erlernen“ muss.

Auf diese Tatsache hat überzeugend Maksym Rylskij, ein hervorragender ukrainischer Meister des Übersetzens, hingewiesen [3, S. 127].

2) Der Transaltor muss in der Lage sein, zwischen den linguostilistischen Textaufbaunormen der AS und denen der ZS Beziehungen der kommunikativen Äquivalenz herstellen. Ebenso sind die sogenannten Stilzüge (Sachlichkeit, Bildhaftigkeit usw.), die impliziten Schattierungen in bezug auf die stilistische Kontextstilfärbung (implizit – sprachlich nicht ausgedrückt; Gegensatz: explizit – sprachlich ausgedrückt) nicht als stilistische Invariante zu akzeptieren, da auch die Bewertungskomponenten oder – Semmen und die Stilzüge den Funktionalstilen in verschiedenen Sprachen nicht universell zuzuschreiben sind.

Die stilistische Bedeutung einer sprachlichen Einheit in zusammenhängender Rede besteht aus zwei heterogenen Faktoren: a) aus der Stilfärbung des Wortes, der Wortfügung, des Affixes, der morphologischen Form oder der syntaktischen Konstruktion im Kontext (d.h. Kontextstilfärbung, aktuelle Stilfärbung – E.Riesel, W.Schmidt); b) aus stilistischen Konnotationen (unter stilistischen Konnotationen als zweitem Bestandteil der stilistischen Bedeutung versteht man summarisch das, was in der Fachliteratur als Nebensinn, Oberton, Unterton, Untertext, Unterschwelligkeit in bezug auf Aussageabsicht, Aussageinheit, Aussageform und Aussagewirkung zu nennen ist), die teils unmittelbar aus der Kontextstilfärbung, teils aber erst aus der gesamten Information erwachsen.

Dabei kommen – in positiven und negativen Bewertungssemen – unzählige Gefühlsschattierungen und Stimmungsnuancen zum Ausdruck – so etwa wie Achtung, Bewunderung, Liebe, Geringschätzung, Verachtung, Hass usw. Besondere Aufmerksamkeit des Translators kommt den Bewertungen wie Humor, Spott, Ironie, Satire in der betreffenden Gebrauchssphäre zu. Allerdings bereitet ihre Textinterpretation in der Zielsprache, ihre Einordnung in die Opposition „positiv = negativ“ bestimmte Schwierigkeiten, da sie unmittelbar vom konkreten Zusammenhang der stilistisch motivierten Bedeutung beeinflusst wird. Als Konnotationen werden übereinstimmend angegeben: Einsamkeit, Wehmut, Trauer, Verzweiflung usw. Hier scheint tatsächlich die aktuelle Stilfärbung mit allen möglichen zielgerichteten Begleitmomenten zusammen zu fließen.

Die Translationswissenschaft stellt sich die Aufgabe, die stilistischen Äquivalenzbeziehungen explizit zu beschreiben bzw. bereits durch die Erfassung bestimmter Grundregularitäten dem Translator eine wichtige Orientierungshilfe in die Hand zu geben. Es gilt also, zunächst einen methodischen Zugang zur Ermittlung und nachfolgenden Beschreibung der stilistischen Selektions- und Kombinationsnormen zu finden. Im Hinblick auf die weitere translationswissenschaftliche Aufgabenstellung ist es zweckmässig, dabei von vornherein konfrontativ und motiviert vorzugehen und die im AS-Texttyp untersuchten Aspekte mit den entsprechenden Erscheinungen im ZS-Texttyp – in bezug auf die stilistische Qualität – zu vergleichen.

Die stilistische Information des Textes, die bei der Translation zu wahren ist, besitzt keine eigenständigen Träger, d.h. es gibt keine sprachlichen Zeichen bzw. Zeichenkombinationen, die ausschliesslich stilistische Aufgaben erfüllen. Die stilistische Information basiert stets darauf, dass bestimmte grammatische und lexikalische Elemente und Strukturen in einer bestimmten Frequenz ausgewählt und miteinander verknüpft werden.

Auf der syntaktischen Ebene wird ermittelt und verglichen, welche Satzgliedfunktionen ein bestimmter Informationsblock übernehmen kann. Ebenfalls funktionalstilistisch relevant ist auf der syntaktischen Ebene die Frequenz, mit der äquivalente syntaktische Strukturen in dem jeweiligen Texttyp auftreten.

Unterschiede in der lexikalischen Ebene bzw. Struktur äussern sich darin, dass die Anzahl von verschiedenen Varianten für eine bestimmte semantische Einheit in beiden Texttypen (AS = ZS) verschieden gross sein kann, was eine unterschiedliche Frequenzbelastung dieser Varianten nach sich zieht.

Die moderne Translation ist stets bemüht, die objektiv – gesetzmässigen Seiten der Stilgestaltung und die dem Sachverhalt der Textformung entsprechende Objekt – Subjekt – Beziehung herauszuarbeiten und in betreffender Art und Weise als eine objektive Komponente der zielsprachigen Transformation zu berücksichtigen. Es geht bei der Translation und darüber hinaus bei der Textinterpretation eines Sprachkunstwerkes um das Erfassungsniveau der stilistischen Leistungen des betreffenden Autors als primärer und sekundärer Varianten aus einer Reihe z.B. synonymischer Möglichkeiten zur sprachlichen Darstellung eines Sachverhalts (in der Zielsprache). Das Stilisieren ist ein wichtiger Faktor, d.h. Ausdruck des Bemühens, mit Hilfe der sprachlichen Mittel bestimmte stilistische Wirkungen im Texttyp der Translation zu erzielen. Dieses Bemühen eignet vor allem dem Empfänger (Translator, Leser, Hörer). Denn im isolierten Beispielsatz tritt, wie es bei D.Faulseit und G.Kühn heisst, „die stilistische Qualität der Aussage nur gemindert in Erscheinung“ [1, S. 131]. Dem einzelnen Sprachmittel der Formung wohnen (sowohl in der Quelle des Grundgedankens als auch in der zielsprachigen Wiedergabe des Sachverhalts) vielfältige stilistische Kräfte, dominierende und untergeordnete Stilelemente (G.Michel, W.Fleischer), verschiedene Stellungen zur komplexen Textinterpretation inne, die erst in der einen oder anderen Richtung aktiviert werden, wenn es in einen Sinnzusammenhang eingesetzt ist.

#### LITERATURVERZEICHNIS

1. Vgl.: H.G.Honig, P.Kußmaul. Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1982.– S.131; E.Berg, M.Fuchs (Hrsg.). Kultur, soziale Praxis, Text. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1993. –
2. Vgl.: E.Riesel, E.Schendels. Deutsche Stilistik. M.,1975; D.Faulseit, G.Kühn. Stilistische Mittel und Möglichkeiten der deutschen Sprache. – Leipzig, 1975; W.Weisstein. Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft.– Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz, 1968.– S. 103-117; Zoran Konstantinovic. Grundlagentexte der vergleichenden Literaturwissenschaft aus drei Jahrzehnten. – Studienverlag Innsbruck-Wien-München, 2000.
3. Rylskyj, Maksym. Mystetstvo perekladu. – Kiew, 1975.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Олександр Білоус** – кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, декан факультету іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, місто Кропивницький. Заслужений працівник освіти України.

*Наукові інтереси:* семантико-стилістичний аналіз художніх творів, які підлягають перекладу, теорія і практика перекладу германських мов.

УДК 81-115 (81'27)

## НОМІНАЦІЇ МІСЬКИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА АНГЛІЙСЬКОМУ СЛЕНГУ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ТА ПЕРЕКЛАД

**Катерина БОНДАРЕНКО (Кропивницький, Україна)**

*У статті розглядаються семантичні особливості номінації міських об'єктів в українському та англійському сленгу. Лексико-семантичний аналіз сленгових урбанонімів надає потенційну можливість як для адекватного зіставлення, так і для пошуку відповідників при перекладі. В результаті компонентного аналізу лексики виділено синонімічні ряди з високим ступенем відповідностей в порівнюваних мовах. Найбільш лексикалізованими виявились назви рекреаційних закладів, в'язниць та психіатричних лікарень. Номінування тотожних фрагментів дійсності вказує на універсальну природу сленгу як вербального вияву карнавального світосприйняття.*

**Ключові слова:** сленг, урбанонім, карнавальна культура, ідеографічний.

*The article investigates the informal verbalizations of urban place names, it also questions the hypothesis of their potential untranslatability. Lexical semantic analysis of slang toponyms shows the potential possibility of adequate comparing and translating of place names in both directions. The most numerous lexical fields are those denoting entertainment establishments (brothels, night clubs, cafes), prisons and hospitals. The data reveals universal carnivalesque worldview of slang.*

**Key words:** slang, urban name, carnivalesque culture, ideographic.

Сленг – це “особливий соціостилістичний субваріант ненормативної ... мови ... із наскрізною соціодемографічною дистрибуцією, який характеризується: соціопсихологічною мотивацією вживання; соціостилістичною зниженістю повідомлення; домінуванням конотативного компонента над денотативним; неодмінно більш чи менш вираженою експресивно-емотивною та евалюативною семантикою; обмеженою функціональністю; неоднорідністю складу; надлексикалізацією певних сфер” [7: 39]. Деякі з вищезгаданих характеристик сленгу, наприклад, соціостилістичні особливості [8; 9], склад [10], функціонування [18], переклад [11] ставали предметом досліджень. Однак соціопсихологічна мотивація використання сленгу, причини, що стимулюють лексикалізацію певних фрагментів людського буття все ще недостатньо вивчені.

Сленг як лінгвальний феномен часто розглядається як один з соціолектів [1]. Однак причини, що зумовлюють виникнення аргю і жаргонів як “групових субмов” і сленгу з його наскрізною соціодемографічною дистрибуцією, докорінно різняться [3]. Аргю і жаргони обумовлені специфікою соціальних груп, в яких вони виникають. Гендерний, вікової, професійний аспекти – ось фактори, що впливають на словниковий склад і специфіку функціонування аргю і жаргонів [14]. Причиною існування сленгу, як лінгвального феномену, що існує на всіх етапах розвитку мови, є особливий сміховий, карнавальний світогляд, специфіка якого розглядалася в роботах З. Фрейда, В. Єлістратова, Д. Ліхачова, і інших [3; 5; 13].

Сміховий світ не протистоїть світу офіційних відносин, він – його зворотна сторона, “антисвіт”. Антисвіт протистоїть не просто звичайному світу, а світу ідеальному, як диявол протистоїть не людині, а Богові і ангелам [5]. Сміх тотожний життю, з його смертю і народженням. Народження і смерть мають рівні права: вони амбівалентні, сміх зрівнює і врівноважує їх, дозволяючи бачити в народженні – смерть, у вбивстві – зачаття [5].

Сленг – це частина нас, не обмежена заборонами та правилами. Його принцип – задоволення [11]. Він знаходить його в мові і витягує назовні. Для сленга не існує правил

моралі та догм. Він вростає в них, аби перевернути, піддати сумніву, висміяти [16].

Незважаючи на гадану революційність і хаотичність, при найближчому розгляді, особливо в порівняльному аспекті, цей лінгвальний феномен виявляється досить системним. Сленг дуже тематичний, власне кажучи, він – словник синонімів. Центри атракції синонімів – секс, алкоголь і наркотики, насильство, аномалії [16].

Предмет нашого дослідження – сленгові номінації міських об'єктів в українській та англійській мовах. Номінації артефактів в цілому не дуже характерні для сленгу як української, так і англійської мов, і складають приблизно 1/3 загального масиву лексики (близько 1000 і 800 лексем відповідно).

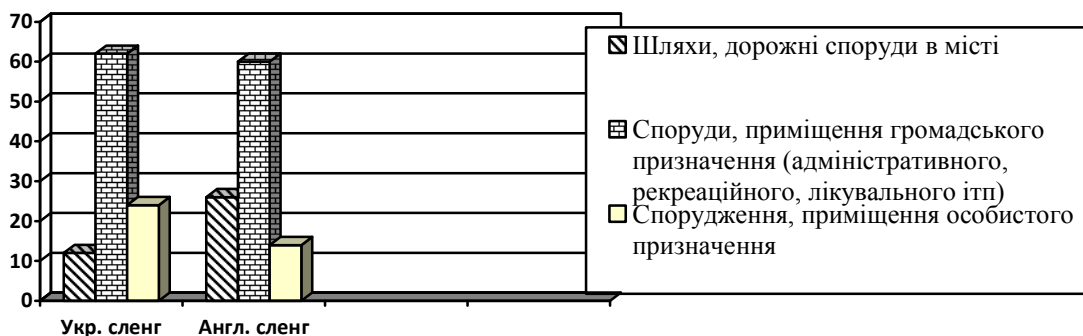
Джерелами матеріалу стали українські та англійські словники сленгу, що містять лексичні одиниці приблизно одного періоду часу [8; 9; 12; 20]. На основі суцільної вибірки з використанням компонентного аналізу було відібрано одиниці з семантичним компонентом 'об'єкт міської інфраструктури'. Номінації міської інфраструктури склали близько 10% назв артефактів, в абсолютних цифрах – 129 сленгових лексичних одиниць (СЛО) в українській мові і 272 – в англійській. Варто відзначити, що незважаючи на в цілому більший масив сленгу в англійській мові, в відсотковому співвідношенні кількість одиниць є співвідносною, що опосередковано свідчить про схожі тенденції сленгового номінування дійсності.

**Мета** статті – дослідження особливостей іменування (опосередковано – сприйняття) урбаністичного середовища носіями української та англійської сленгу задля виявлення загальних і національно-специфічних рис, здатних вплинути на потенційний переклад досліджуваних одиниць. Мета зумовлює поетапне рішення наступних **завдань**: структурування мікрополя "Номінації міських об'єктів" в українському та англійському сленгу; виявлення спільного та відмінного в семантико-ідеографічній репрезентації українських і англійських СЛО; встановлення кількісних характеристик складових мікрополя; виділення безеквівалентних, потенційно неперекладних лексем, що позначають реалії, відсутні в одній з порівнюваних лінгвокультур.

Порівняльні дослідження традиційно вимагають вирішення проблеми *tertium comparationis* – системи координат, рівнозначної для порівнюваних мов [2]. Слідом за М. Кочерганом, ми вважаємо, що для зіставлення лексики еталоном може виступати семантико-ідеографічна модель фрагменту дійсності, сконструйована на основі теорії лексичних полів [4].

В результаті компонентного аналізу нам вдалося структурувати мікрополе "Номінації міських об'єктів", виділивши в ньому наступні лексико-семантичні підгрупи: "Номінації шляхів, доріг, дорожніх споруд в місті", "Номінації споруд, приміщень громадського призначення (адміністративного, рекреаційного, лікувального ітп)", "Номінації споруд, приміщень особистого призначення".

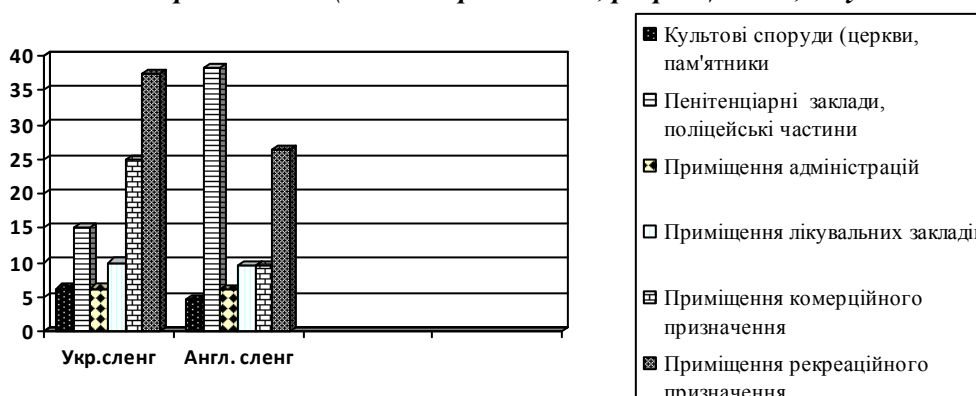
#### Кількісні характеристики складових мікрополя "Номінації міських об'єктів" в українському та англійському сленгу



Мал. 1

Як бачимо, найбільш лексикалізованою в порівнюваних мовах є лексико-семантична підгрупа “Номінації споруд, приміщень громадського призначення (адміністративного, рекреаційного, лікувального ітп)”. В словниках сленгу надано інформацію про 80 українських і 165 англійських СЛЮ з відповідним семантичним комплексом. Усередині підгрупи можна виділити низку лексико-семантичних груп, по суті, синонімічних рядів сленгових номінацій об’єктів адміністративного, рекреаційного, пенітенціарного або лікувального призначення.

**Кількісні характеристики лексико-семантичної підгрупи “Споруди, приміщення громадського призначення (адміністративного, рекреаційного, лікувального ітп)”**



Мал. 2

Розглянемо найбільші лексико-семантичних групи українського та англійського сленгу “Номінації приміщень рекреаційного характеру” і “Номінації пенітенціарних закладів, поліцейських ділянок” як ілюстрації амбівалентної природи сленгу. Наведені нижче приклади синонімічних рядів СЛЮ не є вичерпними і представляють найбільш характерні лексеми з відповідними наборами семантичних ознак. Лексико-семантична група “Номінації приміщень рекреаційного характеру” в українському та англійському сленгу представлена синонімічними рядами назв розважальних закладів, в яких надаються послуги повій і дешевий алкоголь.

Укр. сленг	Англ. сленг
<i>бардак, бурдей, кильдим ‘бордель’</i>	<i>bag-shanty, brass house, knocking shop, whoreshop ‘a brothel’</i> <i>bullring camp, hardware shop ‘a homosexual male brothel’</i>
<i>генделик, синька, склянка, стаканерія, розливайка ‘заклад, в якому подають алкоголь (часто сумнівної якості або вироблений нелегально)’</i>	<i>kitchema, shebeen, spiel, Tommy Farr, beverada, swiller, blues, drinker ‘a public house; an after-hours drinking club (generally unlicensed)’</i>

Вищезазначена група представлена 37% українських і 30% англійських сленгових лексем-номінацій споруд, приміщень громадського призначення (адміністративного, рекреаційного, лікувального ітп), що опосередковано підтверджує карнавальний характер сленгової картини світу.

Слід зазначити, що, незважаючи на надлишковість синонімічних рядів в обох мовах, не всі сленгові лексеми можуть бути адекватно передані засобами іншої мови без додаткових трансформацій. Так, наприклад, англійський сленг номінує заклади, що пропонують послуги повій з урахуванням статевої належності працівників і сексуальної орієнтації клієнтів: *bullring camp, hardware shop ‘a homosexual male brothel’*. Український сленг не представлений подібними одиницями, що опосередковано вказує на відсутність відповідної реалії.

Незважаючи на очевидні відмінності в культурі і традиціях розпиття спиртних напоїв, український і англійський сленг активно номінують заклади, де продають та споживають алкоголь, більш того, концентруються на низькопробних закладах, що пропонують дешеві або нелегально вироблені напої. Слід, однак, відзначити різницю в внутрішній формі самих одиниць: українці підкреслюють низький статус закладів, в той час, як в англійському сленгу виділяється поведінка (часто агресивна) людей в них. Прикладом може служити СЛЮ *Tommy Farr*, джерелом якої стало ім'я валлійського чемпіона з боксу.

В лексичному субстандарті відбито первісні інстинкти людства, неприйняття системи цінностей, обмежень і приписів, які нав'язуються цивілізацією [17]. Яскравий приклад – несприйняття, висміювання фізіологічних або інтелектуальних вад, хвороб, символом яких є відповідні медичні установи [13]. Більшість лексичних одиниць-номінацій лікарень відносяться до психіатричних лікарень. Імовірно, аномалії психічного стану людини є найменш прийнятними для “первісної” системи цінностей, центром атракції для висміювання і надлишкової лексикалізації:

Укр. сленг	Англ. сленг
<i>дурдом, дурка, шизо</i> ‘психіатрична лікарня’	<i>banana farm, muppet house, spinbin</i> ‘a place for psychiatric treatment’

Слід відзначити наявність специфічної реалії, існуючої в країнах колишнього Радянського Союзу і, судячи з лакун в англійському сленговому лексиконі, відсутньої в інших країнах. Йдеться про так звані “витверезники” – спеціалізовані медичні заклади, в яких люди виводилися зі стану алкогольного сп'яніння. В українському сленгу такі заклади номінувалися СЛЮ типу *зеленка, хмельник, тверезяк* ітп. Зі зникненням подібної медичної практики в сучасній Україні лексичні одиниці поступово архаїзуються.

Сленг – це повстання проти ієрархічності, кордонів і обмежень. Він буквально знімає напругу сміхом, сприяючи збереженню стабільності суспільства [14; 15]. Затримання, позбавлення волі, перебування у в'язниці, навіть виправдане з точки зору закону, сприймаються вкрай гостро і активно номіналізуються як українським, так і англійським сленгом. Слід зазначити, що для аналізу було взято словники (загального) сленгу, які передбачають наскрізну соціодемографічну дистрибуцію лексем. Можна припустити, що спеціалізовані словники кримінального аргю двох мов нададуть більш деталізовану картину світу злочинців, з акцентами, зумовленими специфікою соціальної групи.

Укр. сленг	Англ. сленг
<i>академія, зона, кіча, стакан</i> ‘в'язниця’	<i>city college, JJ Cale, shovel and pick</i> ‘a prison’

Згідно з нашою гіпотезою сленг, загальний для всіх носіїв мови, більш-менш достовірно відображає неофіційну, сміхову картину світу того чи іншого лінгвосоціума. Ця картина відбивається крізь призму національної самосвідомості, корегується екстралінгвістичними факторами типу соціально-економічного становища, особливостей державного ладу, однак багато в чому схожа, що і підтверджують кількісні, а часто і якісні характеристики виділених лексико-семантичних груп.

В результаті порівняльного семантичного аналізу сленгових лексем-урбанонімів стало очевидно, що для досить значної частини сленгових лексем існують семантичні відповідності. Частіше це відповідності на рівні семантики, іноді – і на рівні внутрішньої форми, наприклад, у парі укр. *академія* ‘в'язниця’ – англ. *city college* ‘a prison’.

Однак, існує ряд урбанонімів, занадто специфічних у соціокультурному аспекті, аби знехтувати цим при перекладі. Йдеться, наприклад, про назви районів міста, здебільшого заселених мешканцями, чия етнічна чи національна приналежність різко контрастує з переважаючими на цій території. Для сміхової культури, що базується на первісних інстинктах, люди, що відрізняються кольором шкіри, розрізом очей, сприймаються як загроза звичайному стану справ.

Англійська сленг активно представлений одиницями типу *Costa del* ‘when combined with a place name, an area that is peopled with criminals. After COSTA DEL’, *barrio* ‘a

*disadvantaged neighborhood. From Spanish urban locality*, *Abrahamstead* 'Hampstead, an area of north London with a large Jewish population. A combination with the archetypal Jewish name Abraham'. Для сучасної України такі місця компактного проживання в містах не є характерними, а єдина схожа за внутрішньою формою номінація *шанхай* означає 'ділянку хаотичної забудови' і не містить сем національної або етнічної належності.

Лексико-семантична група "Номінації культових споруд" представлена в українському та англійському сленгу дуже неоднорідно. Так в українському сленгу не зафіксовано жодної СЛЮ на позначення церкви, типу англійських *seek and search* 'a church', *pineapple* 'chapel', *sky palace* 'a church'. Наявність лакуни в даному випадку не означає відсутність відповідних реалій, скоріше вказує на незначну роль релігії в житті сучасної України, однак очевидно становить перекладацьку проблему.

Сленгові лексеми, класифіковані на основі семантичного аналізу, являють собою семантичну карту сучасного міста, вербалізовану носіями української та англійської мов. Більшість урбанонімів в українському та англійському сленгу номінують сфери, співвідносні з базовими інстинктами людини – фізіологією, соціальною реалізацією, особистою свободою. Аномалії психічного стану, расові чи національні відмінності, фізична несвобода (ув'язнення) викликають інстинктивне відторгнення, відбите у відповідних субстандартних лексичних одиницях. Правила політичної коректності, нав'язані соціумом, здатні регулювати офіційний дискурс, проте на неофіційному рівні лексичні одиниці такої семантики не просто існують, а й постійно оновлюються.

Універсальність центрів атракції сленгових лексем, співвідносність їх кількісних характеристик (а отже, однакова значущість для порівнюваних соціумів) забезпечує потенційну можливість перекладу сленгових урбанонімів. Проблема для перекладу, очевидно, можуть становити номінації місць компактного проживання національних меншин, а також обрядових, культових споруд. Семантико-ідеографічний підхід, використаний в дослідженні, досить перспективний як для контрастивних розвідок, так і при створенні багатомовних словників сленгу, необхідних при перекладі та навчанні мови.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балабін В.В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу. – К.: Логос, 2002. – 313 с.
2. Бондаренко О.С. Концепти "чоловік" і "жінка" в українській та англійській мовних картинах світу: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 19 с.
3. Елистратов В.С. Арго и культура. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 231 с.
4. Кочерган М.П. Зіставна лексична семантика: проблеми і методи дослідження // Мовознавство. – 1996. – № 2-3. – С. 3 – 12.
5. Лихачёв Д.С., Панченко А.М., Поньрко Н.В. Смех в Древней Руси. – Ленинград: Наука : Ленингр. отд-ние, 1984. – 295 с.
6. Матвіяк І.Г. Засади української діалектології // Мовознавство. – 2000. – №1. – С. 3 – 9.
7. Потятиник У.О. Соціолінгвістичні та прагмастистичні аспекти функціонування сленгової лексики (на матеріалах періодики США): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 261 с.
8. Словник сучасного українського сленгу / Упорядник Т.М. Кондратюк. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
9. Ставицька Л.О. Короткий словник жаргонної лексики української мови: Містить понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
10. Шовгун Н.О. Формування українського сленгу в мовленнєвій діяльності малих соціальних груп: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2000. – 16 с.
11. Adams M. Slang: The people's poetry. Oxford University Press, 2012. – 238 p.
12. Ayto J. The Oxford Dictionary of Slang. – Oxford University Press, 2003. – 576 p.
13. Freud S. Humour. The International Journal of Psychoanalysis, 1928. – p. 160-165
14. Gilmore D. D. Carnival and culture: Sex, symbol, and status in Spain. Yale University Press, 1998. – 256 p.
15. Grace D. J., Tobin J. Pleasure, creativity, and the carnivalesque in children's video production. The arts in children's lives. Springer Netherlands, 2002. – С. 195 – 214.
16. Green, J. The Vulgar Tongue: Green's History of Slang. Oxford University Press, USA. 2014. – 432 p.
17. Jung, C. G. Archetypes of the collective unconscious. In R.F.C. Hull (Trans.), In The collected works of C. G. Jung (2nd ed., pp. 3 – 41). Princeton, NJ: Princeton University Press, 1969. – С. 260 – 263.
18. Mattiello, E.. Difficulty of slang translation. Translation Practices: Through Language to Culture, 2009. – С. 65 – 83.
19. Partridge E. Slang To-Day and Yesterday. – London: Routledge and Kegan Paul. – 1979. – 562 p.
20. Partridge E. The New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English: JZ: Taylor & Francis, 2006. – 2216 p.



21. Trudgill P. Sociolinguistics: An introduction to language and society. Penguin UK, 2000. – 204 p.  
22. Victor T., & Dalzell T. The concise new Partridge dictionary of slang and unconventional English. Routledge, 2007. – 760 p.

## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Катерина Бондаренко** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

*Наукові інтереси:* соціолінгвістика, лексикографія, психолексикографія, зіставна лексикологія.

УДК 81'255.2.

## КЛЮЧЕВАЯ РОЛЬ НЕМЕЦКИХ И ФРАНЦУЗСКИХ ПЕРЕВОДОВ В РАННЕМ ЕВРОПЕЙСКОМ ВОСПРИЯТИИ ДОСТОЕВСКОГО<sup>1</sup>

**Питер БУЛОНЬ (Льовен, Бельгія)**

*Стаття спрямована на краще розуміння динамічних прихованих процесів літературної канонізації шляхом висвітлення усіх умов перекладу, які сприяли відкриттю Європою Ф. Достоевського, і які часто ігноруються. По-перше, розглядаються німецька та французька літературні полісистеми, які лідують у популяризації письменника за кордоном. Паралельні тексти найбільш впливових німецьких та французьких перекладачів Ф. Достоевського вказують на те, що вони відчували тиск щодо представлення важливих макроструктурних та мікротекстових зсувів у їх перекладі. Шляхом вилучення неприємних елементів в німецькому перекладі Raskolnikow (1882) та у французьких перекладах Le crime et le châtement (1884), L'esprit souterrain (1886) and Les frères Karamazov (1888), вони роблять внесок у створення образу Достоевського лідером усіх ображених та принижених. По-друге, приділяється увага європейським літературам, які приєдналися до рекламування Ф. Достоевського. Внаслідок їх залежності від домінуючих літератур, вищезгадані французькі та німецькі переклади Ф. Достоевського були перекладені декількома європейськими мовами. Ставиться під сумнів той факт, що хоча велика увага приділялася перекладам творів Ф. Достоевського в Європі не можна стверджувати, що французьке захоплення російським романом 1880х є результатом вторгнення в Росію війська Наполеона. Як раз навпаки, раннє відкриття Європою Ф. Достоевського краще описується як анексія Францією російського письменника.*

**Ключові слова:** *теорія описового перекладу, теорія полісистем, сприйняття, літературна канонізація, переклад, спрямований на абсолютне сприйняття, непрямий переклад, Достоевський, Vogüé, Halpérine-Kaminsky, Henckel.*

*This paper aims at a better understanding of the dynamics underlying processes of literary canonization, by shedding light on the all too often neglected translational conditions that have contributed to Europe's discovery of Dostoevsky. Firstly, the German and French literary polysystems, which took the lead in the writer's popularization abroad, are dealt with. Paratexts by the most influential German and French translators of Dostoevsky indicate that they felt pressured to introduce important macro-structural and micro-textual shifts to their translations. By eradicating the disturbing elements in the German translation Raskolnikow (1882) and in the French translations Le crime et le châtement (1884), L'esprit souterrain (1886) and Les frères Karamazov (1888), they contributed to the construction of Dostoevsky as the gloomy champion of the humiliated and insulted. Secondly, the focus shifts to the European literatures that jumped on the bandwagon of the Dostoevsky hype. As a consequence of their subordination to the leading literatures, the above-mentioned acceptability-oriented French and German Dostoevsky translations were translated into a variety of European languages. It is argued that, given the significant shifts in the translations that are responsible for Dostoevsky's European breakthrough, it no longer seems appropriate to imagine the French hype of the Russian novel of the 1880s as the Russian revenge for the Napoleonic invasion. Quite the reverse, Dostoevsky's early European discovery is better described as France's annexation of the Russian writer.*

**Key words:** *Descriptive Translation Studies, Polysystem Theory, reception, literary canonization, acceptability-oriented translation, indirect translation, Dostoevsky, Vogüé, Halpérine-Kaminsky, Henckel.*

### 1. Введение: покорение Европы русским романом?

В сегодняшнем каноне мировой литературы русские романы представлены особенно хорошо. Однако на протяжении большей части XIX века ведущие европейские критики если и обсуждали русских романистов, то видели в них лишь слабую имитацию западных моделей. Русская литература XIX века оставалась внутренним делом России. Этот тезис применим даже к Достоевскому, который теперь является одним из самых читаемых,

<sup>1</sup> Данная статья основывается на исследовании на тему ранних европейских переводов произведений Достоевского мной изложенном на английском языке в статье «Europe's Conquest of the Russian Novel. The Pivotal role of France and Germany» (Boulogne 2015).

цитируемых и влиятельных писателей всех времен. При его жизни была предпринята всего лишь одна попытка познакомить с ним европейского читателя посредством перевода книги: в 1864 году в Лейпциге вышел анонимный немецкий перевод «Записок из мертвого дома». Характерно, что с коммерческой точки зрения это был провал (см. Zabel 1884 [p. 333]).

Считать, что пантеон европейских литератур может легко обойтись без Достоевского, перестали вскоре после его смерти. В течение первого же десятилетия он обрел мировую славу, и это было тем более важно, что с открытием его творчества связано самое начало европейского признания русской реалистической литературы как целого. Через открытую для него дверь в центр внимания Европы выйдут Толстой, Чехов, Андреев и многие другие, в том числе уже позабытые, соотечественники. Это внезапное открытие русской литературы было столь энергично, что для его описания с самого начала использовались военные термины: к концу XIX века стало общим местом воображать «вторжение русских во французскую литературу» как реванш за наполеоновскую осаду Москвы в 1812 году (см. Hemmings 1950 [p. 1]).

Ассоциация между модой на русскую литературу и наполеоновской войной была связана, возможно, с тем фактом, что одним из романов, сыгравших ключевую роль в этом прорыве, был роман «Война и мир». В эпилоге к нему Толстой размышляет о том, как происходят исторические процессы. Он приходит к выводу, что знать точную причину войн и революций невозможно. Без сомнения, это применимо *mutatis mutandis* и к истории культуры. Что за силы позволили русским романистам во главе с Достоевским вторгнуться в Германию и Францию, захватить читательские умы и начать революцию в принимающих культурах – не вполне понятно. Можно, однако, выделить ряд политических, социальных и литературных обстоятельств, способствовавших покорению Европы русским романом. В этой статье речь пойдет о слишком часто упускаемых из виду факторах переводческого дела. В первой части – о литературах-инициаторах моды на Достоевского, а именно о немецкой и французской литературных полисистемах;<sup>1</sup> во второй части – о литературных полисистемах, последовавших их примеру.

## 2. Литературы-инициаторы

В 1880-х годах, менее чем за одно десятилетие, Достоевский был выведен из безвестности в центр немецкой и французской литературных полисистем. Это произошло оттого, что критики представили его как ангажированного писателя, чья филантропия позволит уберечь немецкую и французскую литературы от кризиса. В Германии Достоевского популяризировало движение так называемых немецких натуралистов, которым надоели претенциозно-изысканные опусы, восхваляющие Германскую империю (см. Мое 1981). Они жаждали литературы нового типа, которая проявила бы неподдельное внимание к социальным уродствам внутренней политики Бисмарка. Во Франции влиятельнейший критик Вогюэ возложил вину за утрату престижа французской литературой на догматичный и безнравственный натурализм, захвативший парижскую литературную сцену. Он заключил: чтобы обезопасить себя от дальнейшего падения, французская литература нуждается в основательном исправлении, которое способны дать ей русские романисты вообще и Достоевский в частности (см. Vogüé 1886 [p. xxiv]).

Хотя в Германии и Франции его превозносили как поборника униженных и оскорбленных, это не значит, что творчество Достоевского высоко ценили во всех его аспектах и проявлениях. Как раз напротив: ведущие немецкие и французские критики соглашались, что Достоевский страдает многословием, что его стилю не достает изящества и что после «Преступления и наказания», особенно в «Братьях Карамазовых», его талант оскудел. В то же время едва ли кого-нибудь интересовало по-настоящему его незаурядное чувство юмора, религиозно-философские устремления или полифонический стиль. При таком весьма избирательном подходе не удивительно, что первая волна немецких и

<sup>1</sup> Термин «литературная полисистема» принадлежит израильскому переводоведу Итамару Эвен-Зохару, автору полисистемной теории. «Полисистема» определяется им как «система нескольких систем, которые перекрещиваются и частично совпадают друг с другом, используя одновременно различные возможности, но функционируя при этом как единое структурное целое, части которого находятся во взаимной зависимости» (см. Even-Zohar 1979 [p. 290]).

французских переводов из Достоевского содержит заметные изменения по сравнению с соответствующими русскими текстами-источниками – как на микротекстовом, так и на макроструктурном уровнях.

Если говорить в целом, то по сравнению с французскими переводчиками произведений Достоевского немецкие переводчики больше заботились о макроструктурной адекватности. И все же некоторые немецкие переводы из Достоевского также были значительно сокращены. Например, в немецкой версии «Униженных и оскорбленных» («*Erniedrigte und Beleidigte*», 1890)<sup>1</sup> несколько глав оригинала были попросту опущены. Тот факт, что переводческая норма макроструктурной адекватности не всегда разделялась всем рецептивным сообществом в Германии, нашел отражение в рецензии, последовавшей за публикацией перевода «Братьев Карамазовых» («*Die Brüder Karamasoff*»). Критик – им был Вальдмюллер – сожалел, что перевод столь многословного романа не был сокращенным (см. Waldmüller 1885 [p. 568]).

На микротекстовом уровне первые немецкие переводы из Достоевского были в некоторых отношениях нацелены на приемлемость в ущерб прагматической эквивалентности. Наиболее поразительные изменения касаются сатирического отношения Достоевского к немцам как нации, самые резкие проявления которого были убраны (см. Boulogne 2016). Так, бурная сцена в полицейском участке, когда русский студент Раскольников становится свидетелем жалобы пышной немки – содержательницы борделя, во многом теряет свое остроумие в «Раскольнике» («*Raskolnikow*», 1882). С одной стороны, это сокращение вызвано технической трудностью, с которой связан перевод сатиры Достоевского, направленной на немцев и в значительной степени основанной на сложном использовании разноязычия (см. Boulogne 2012). С другой стороны, очевидно, что переводчик сознательно старался убрать или хотя бы смягчить эту сатиру: в предисловии к своему «Раскольнику» Хенкель извиняется за то, что «автор систематически изображает героев романа, носящих немецкие имена, в нелепом или гнусном виде», и вслед за этим заверяет читателя, что с целью избежать этой грубости он «кое-что смягчил, а кое-что убрал» (Henckel 1882 [pp. vii-viii]).

Самого продуктивного французского переводчика Достоевского – Гальперина-Каминского – макроструктурная адекватность не волновала вовсе. Наиболее коммерчески успешные его переводы: «Подпольный дух» («*L'esprit souterrain*», 1886) и «Братья Карамазовы» («*Les frères Karamazov*», 1888) – оба выполненные совместно с малоизвестным поэтом Морисом – прекрасно соединяются с классицистской традицией «неверных красавиц» (*belles infidèles*). Эти два случая одинаково впечатляющи. Хотя «Подпольный дух» долгое время считался переводом философской повести Достоевского «Записки из подполья» (1864), в действительности он представляет собою смесь сокращенной версии «Записок...» и волшебного-сентиментальной повести досибирского периода «Хозяйка» (1847). Эти два произведения, хотя и совершенно разные по стилю и содержанию, представлены в «Подпольном духе» как две части одного романа. Эти части названы по именам героинь двух разных текстов-источников: «Лиза» и «Катя». Чтобы замаскировать разрыв между частями, Гальперин-Каминский и Морис соединили главных героев того и другого произведений в одного – Ордынова. Для того чтобы оправдать разительную перемену в его характере (главный герой «Хозяйки» – романтический мечтатель, тогда как «подпольный» человек – циник-мизантроп), между частями были добавлены три связующие страницы, на которых эта психологическая трансформация кратко объяснялась устами повествователя.

Как показывает Хеммингс (1950 [pp. 227-238]), в сравнении с русским текстом-источником французская версия «Братьев Карамазовых» («*Les frères Karamazov*», 1888) также оказывается в большой степени неадекватным в макроструктурном плане переводом. Не только был изменен порядок вступительных глав, а около тридцати глав были целиком или почти целиком опущены, но также и оригинальный эпилог был дополнен шестью главами, порожденными необузданной фантазией переводчиков. Достоевский оставил «Братьев Карамазовых» с открытым финалом: смутные планы Алёши по вызволению брата

<sup>1</sup> В приложении указываются все переводы, которые названы в статье и которые послужили материалом для генеалогических и иных дескриптивных исследований.

Дмитрия из тюрьмы остаются в романе не реализованными. Однако в счастливой концовке французской адаптации Алёша находит способ исправить ошибку правосудия. Переодевшись крестьянами, он и распущенная Грушенька ухитряются освободить Дмитрия. Вместо побега Алёша добровольно занимает место брата в тюрьме, где ему является его учитель Зосима. Когда Алёшу разоблачают, против него начинается судебный процесс. Он защищается столь красноречиво, что присяжные заливаются слезами. В кульминационный момент девушка Лиза, которая до того была калекой в кресле-каталке, безо всякой помощи входит в зал суда. Она указывает на Алёшу и кричит: «Он спас меня!» (Dostoevsky 1888 [p. 295]). Под бурные аплодисменты ее чудесное исцеление приписывается Алёше, которого признают невиновным и который забирает Лизу домой в качестве невесты. Все, что остается воображению читателя, – это то, как жили они долго и счастливо.

В Германии и во Франции микротекстовые и макроструктурные изменения, характеризующие переводы под названиями «Раскольников» (1882), «Подпольный дух» (1886) и «Братья Карамазовы» (1888), остались незамеченными. Единственное исключение связано с Андре Жидом. В статье, напечатанной в «Фигаро» в 1911 году, он обвинил Гальперина-Каминского и Мориса в искажении русского писателя. В 1920-е годы эта оценка вновь прозвучала в знаменитом сборнике Жида «Достоевский», и Гальперин-Каминский решил в свою защиту назвать причины, побудившие его выбрать такую стратегию перевода (см. Halpérine-Kaminsky 1929 [pp. i-xxviii], 1932 [pp. 13-14]). Суть объяснения заключалась в том, что французский читатель был пока не готов к неотшлифованному Достоевскому; что для того, чтобы дать ему шанс на французском книжном рынке, было необходимо смягчить столкновение двух культур. Более того, он заверял, что Достоевский сделался во Франции широко почитаемым автором именно благодаря его адаптациям, ставшим во Франции «классическими произведениями» (Halpérine-Kaminsky 1929 [p. xxvii]).

В результате переводческого творчества Гальперина-Каминского и Мориса масса читателей познакомилась со своеобразными книгами Достоевского, но лишь в сильно сокращенной и упрощенной форме. Разумеется, это имело решающее влияние на интерпретацию обсуждаемых произведений. Так, Ницше открыл для себя Достоевского через «Подпольный дух» («L'esprit souterrain», 1886), найденный им в 1887 году в одном из книжных магазинов Ниццы. Как следует из его писем, он пребывал под сильным впечатлением от «совершенной психологической микроскопии» Достоевского (см. Nietzsche 1984 [p. 75]). Однако он совсем не понимал, что Достоевский написал «Записки из подполья», как пародию на утилитарный роман «Что делать?», принадлежащий перу его современника Чернышевского (см. Frank 1997 [pp. 332-343]). Таким образом, широко известное влияние Достоевского на Ницше было, по меньшей мере отчасти, влиянием французских переводчиков.

### 3. Литературы-последовательницы

Если немецкой и французской полисистемам, чтобы принять русскую литературу вообще и Достоевского в частности, понадобился кризис, то в случае с другими европейскими литературами дело обстояло иначе. Самого факта, что автору «Преступления и наказания» благоволят ведущие французские и немецкие критики, чей авторитет распространяется за пределы их стран, было достаточно, чтобы переводить, читать и обсуждать его – пусть даже в качестве французского и немецкого литературного феномена, а не русского писателя.

История публикации первых европейских переводов «Преступления и наказания», романа, находившегося в центре русского ажиотажа, красноречиво говорит о провоцирующей роли Франции и Германии. Выход хенкелевского «Раскольникова» в 1882 году положил начало потоку переводов, набравшему силу в 1884 году с появлением французской версии («Le crime et le châtement»). По библиографическим сведениям, собранным вдовой писателя, менее чем за десять лет после появления немецкого перевода роман успел выйти на шведском (1883), датском (1884), норвежском (1884), нидерландском (1885), английском (1886), польском (1887), сербском (1888), венгерском (1889), финском (1889), греческом (1889) и итальянском (1889) языках (см. Достоевская 1906). Кроме того, Эджертон датирует первые хорватский и чешский переводы 1882–1884 годами, а первую украинскую версию – 1887 годом (см. Edgerton 1963 [p. 66]). Дополнить картину можно,

обратившись к библиотечным каталогам, которые позволяют датировать первые португальский и испанский переводы 1901 и 1903 годами соответственно.

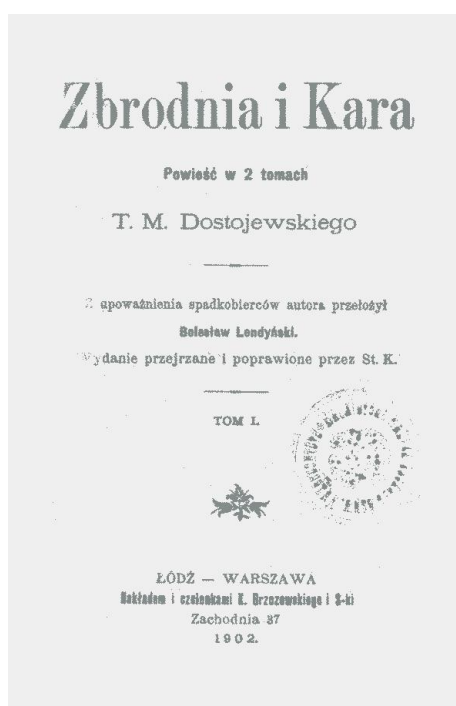
Поскольку читательский образ того или иного автора зависит от того, как его преподносят критики, нельзя понять европейских представлений о Достоевском, не зная о «Русском романе» («Le roman russe») Вогюэ. Однако, как указывает Эвен-Зохар, переводы произведений писателя могут иметь еще большее значение для его кристаллизации в рецептивном сообществе (см. Even-Zohar 1990 [p. 45]). В этом смысле важно отметить, что литературы, обратившиеся к русским романистам после их триумфа в Германии и Франции, потребляли немецкие и французские переводные тексты, включая такие неадекватные переводы, как немецкий «Раскольников» («Raskolnikow», 1882) и французские «Братья Карамазовы» («Les frères Karamazov», 1888). В то же время литературы-последовательницы смело дополняли свой репертуар переводами из русской литературы собственного производства, которые часто оставались в обращении, когда уже французские и немецкие тексты были позабыты. Несмотря на их вклад в европейскую популяризацию Достоевского, эти переводы не стали предметом систематического изучения. Впечатляющие переводческие изменения, основания использованных стратегий перевода и их последствия для образа Достоевского остаются слепым пятном.

В «Дескриптивном переводоведении» Тури рекомендуется в первую очередь раскрывать нормы перевода, определяющие переводческую политику в отношении (не)прямого перевода (см. Toury 1995). На практике это может быть проблематично, поскольку сведения на титульной странице бывают минимальными или даже неверными. Информация в каталогах и библиографических списках также не всегда достоверна. Кроме того, нередко оригинальное заглавие переводится настолько неадекватно, что его невозможно распознать. Самый надежный способ установить (не)прямой характер перевода – сравнить переводной текст с соответствующим текстом-источником и возможными переводами-посредниками: если переводной текст и возможный перевод-посредник содержат схожие изменения относительно текста-источника, то можно предположить, в качестве рабочей гипотезы, что они генеалогически связаны. Применение этой методологии к подборке ранних переводов из Достоевского говорит о существовании весьма интересных закономерностей, которые представляют европейскую рецепцию русской литературы в новом свете.

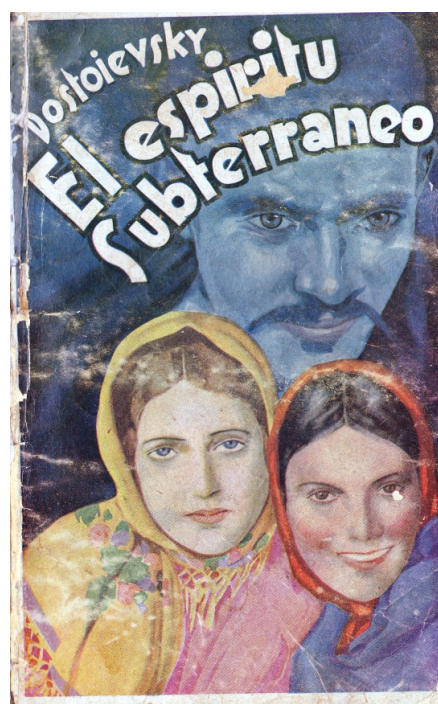
Хотя ранние славянские переводы из Достоевского и были выполнены под влиянием успешного французского и немецкого опыта, эти тексты, например польская версия «Преступления и наказания» («Zbrodnia i kara», 1902) (Рис. 1), все же являлись переводами непосредственно с русского. Если библиографические данные, собранные Достоевской (1906 [p. 221, p. 242]), точны – а это, пожалуй, так, ведь издательство скорее выдаст вторичный перевод за прямой, чем наоборот, – то «Раскольников» (1888) Хенкеля послужил текстом-источником для первых норвежского и шведского переводов «Преступления и наказания» – «Raskolnikow» (1883) и «Raskolnikow» (1884) соответственно. Кроме того, дескриптивное исследование показало, что нидерландский перевод («Schuld en boete», 1885) был также выполнен преимущественно с немецкого языка, хотя и нес на себе незначительный след французского перевода («Le crime et le châtiment», 1884) (см. Boulogne 2011 [pp. 418-420]). Этот французский перевод, в свою очередь, послужил текстом-источником как минимум для пяти разных переводных текстов. В частности, второй нидерландский перевод («Een misdad», 1895) и первые итальянский («Il delitto e il castigo», 1889), португальский («Crime e Castigo», 1901), испанский («Crimen y castigo», 1903) и – что, должно быть, более удивительно – английский («Crime and Punishment», 1886) переводы «Преступления и наказания» обнаруживают схожие отклонения от оригинального текста Достоевского, которые можно объяснить лишь генеалогической связью.

Учитывая, что немецкий перевод «Преступления и наказания» («Raskolnikow», 1882) дает читателю смягченную версию сатирического изображения немцев у Достоевского, использование его как перевода-посредника привело к адаптированному образу поэтики писателя в северных странах, включая Швецию, Норвегию, Голландию и Фландрию. Более того, свой путь на европейские рынки переводов нашли названные выше адаптации Гальперина-Каминского и Мориса. Уже в 1887 году в Амстердаме появился анонимный перевод «Подпольного духа» («De onderaardsche geest», 1887). В следующем веке эта

французская амальгама из переводов также послужила текстом-источником как минимум для еще трех переводов: испанского («El espíritu subterráneo», дата не указана) (Рис. 2) и итальянских («Lo spirito sotterraneo», 1930; «Lo spirito sotterraneo», 1933). Кроме того, в Бразилии была выпущена (издательством «Erasa») португальская адаптация («O espírito subterrâneo», дата не указана). Этот текст также, по-видимому, представляет собой перевод «Подпольного духа» («L'esprit souterrain», 1886). Наконец, произведение, являющееся общепризнанным шедевром русской литературы, «Братья Карамазовы», было переведено на различные европейские языки по французской «неверной красавице»: не оригинальный открытый финал Достоевского, а адаптированный слащавый эпилог французской версии («Les frères Karamazov», 1888) обнаруживается по меньшей мере в пяти переводах: нидерландских «De gebroeders Karamazow» (1913) (см. Boulogne 2009) и «De gebroeders Karamazow» (дата не указана), итальянских «Il parricidio» (1892) и «I fratelli Karamazoff» (1929) и испанском «Los hermanos Karamazof» (дата не указана). Португальский перевод «Os irmãos Karamazoff» (1937) содержит значительно сокращенный эпилог, но эта версия также основана на тексте Гальперина-Каминского и Мориса.



**Рис. 1.** Титульная страница прямого польского перевода «Преступления и наказания»



**Рис. 2.** Суперобложка вторичной испанской адаптации «Хозяйки» и «Записок из подполья»

Непрямой перевод, как было показано, служил господствующей переводческой нормой в большинстве неславянских литературных полисистем, ориентировавшихся на немецко-французскую моду на русский роман. Остается открытым вопрос: почему Достоевский систематически переводился по немецким и/или французским текстам, особенно учитывая, что некоторые из них были в значительной мере направлены на доступность? Разумеется, дело не в том, что эти литературы испытывали нехватку в переводчиках, способных переводить прямо с русского: если бы такая потребность была, то компетентных переводчиков нашли или обучили бы менее чем за десятилетие. Представляется, скорее, что литературы-последовательницы интересовал не столько Достоевский как русский писатель, сколько повторение его успеха в качестве продукта немецкой и/или французской литературы. Не русские оригиналы, а онемеченные и офранцузенные версии неистово превозносились и продавались во Франкфурте, Лейпциге, Берлине и Париже. Поскольку эти переводы уже были профильтрованы, отшлифованы и одобрены для западных рынков, они

благополучно становились текстами-источниками. Так, португальский критик Магальяеш Лима прямо рекомендовал португальским переводчикам использовать французские переводы в качестве текстов-посредников (см. Edgerton 1976 [p. 54]). Этому совету охотно следовали, причем не только на первой стадии «наплыва» русской литературы: поздний португальский перевод «Преступления и наказания» («Crime e castigo», 1946) был также выполнен по французской версии («Le crime et le châtiment», 1884). Очевидно, что европейское открытие русского романа отнюдь не шло рука об руку с заботой об адекватности перевода.

#### 4. Заключение: покорение русского романа Европой

Заманчиво думать, будто русский роман вошел во всемирный канон благодаря его сугубо литературным качествам, однако пример Достоевского показывает, что это только часть объяснения. Лишь когда европейские литературы-инициаторы столкнулись с кризисом в 1880-е годы, Достоевскому было наконец уделено значительное внимание за пределами России. Однако на первом этапе он был интересен в той мере, в какой мог быть использован в качестве новаторской литературной модели для нейтрализации литературного кризиса. В то же время существовал прочный консенсус относительно того, что некоторые поздние произведения Достоевского и некоторые особенности его творчества оставляли желать лучшего. Как показывают паратексты Хенкеля и Гальперина-Каминского, эта критическая избирательность побудила немецких и французских переводчиков привнести существенные макроструктурные и микротекстовые изменения в их переводы, которые нивелировали эти неприятные моменты. В этом смысле немецкие и французские критики и переводчики внесли коллективный вклад в конструирование Достоевского как мрачного поборника униженных и оскорбленных.

Благодаря его блестящему литературному и коммерческому успеху в центральных – немецкой и французской – литературных полисистемах, в последние десятилетия XIX века Достоевский был замечен и другими европейскими литературами. Однако было бы ошибкой считать, будто его везде ценили одинаково. Например, в нидерландской литературной полисистеме его авторитет был до Первой мировой войны весьма ограничен (см. Boulogne 2011 [pp. 385-397]), да и в Англии «он не был широко читаемым автором <...> до момента публикации “Братьев Карамазовых” в 1912 году» (Muchnic 1939 [p. 9]). В соответствии с его большим или меньшим авторитетом, он наделялся неодинаковой ролью в литературах-инициаторах, с одной стороны, и, с другой, в литературах-последовательницах, для которых главным стимулом к знакомству с произведениями Достоевского была, в конечном счете, межсистемная имитация. В периферийных европейских литературах Достоевский изначально выполнял функцию не инновации, а скорее консервации: он был использован для подтверждения давнего доминирования немецкой и французской литературных моделей.

Вследствие того, что Достоевский привлекал европейские литературы-последовательницы, прежде всего как успешный продукт немецкой и французской литератур, немецкие и французские переводы и критики, популяризовавшие его в литературах-инициаторах, играли главную роль в его неоднородном европейском восприятии: Вогюэ был бесспорным авторитетом для всей Европы, и Достоевского систематически переводили на самые разные языки через посредство французского и/или немецкого языков. Второй эффект этой субординации состоял в том, что некоторые литературы-последовательницы находились, по крайней мере на первом этапе, в порочном круге: не зная русского языка, критики полагались на суждения Вогюэ и на существующие переводы, а переводчики, также не владевшие русским, опирались на французские и/или немецкие переводы. Учитывая, что наиболее успешные немецкие и французские тексты-посредники, особенно немецкий «Раскольников» (1882), французский перевод «Преступления и наказания» (1884), «Подпольный дух» (1886) и французская версия «Братьев Карамазовых» (1888), были более или менее нацелены на доступность, литературы-последовательницы, переведившие эти тексты, были как бы отрезаны от *русского* Достоевского. Именно поэтому некоторые его важнейшие особенности: философские устремления, неполиткорректная сатира, полифонический стиль письма – долгое время оставались в тени, заслоненные его предполагаемыми филантропией и психологическими прозрениями.



Если принять во внимание специфическую идеологию Воюэ и впечатляющие изменения во французских переводах, на которых лежит ответственность за европейское открытие Достоевского, то уже нельзя будет представлять французский ажиотаж вокруг русского романа в 1880-е годы как реванш русских за наполеоновское вторжение. Скорее метафору нужно перевернуть: этот ажиотаж предстает как месть французам за поражение Наполеона, поскольку, как следует из вышесказанного, ранняя европейская рецепция русского романа во многом была редуцирована до его французской аннексии. В этом отношении необходимо сделать два заключительных замечания. Во-первых, с этой аннексией связана, пусть лишь отчасти, также и рецепция Достоевского в Северной и Южной Америке, поскольку ряд переводов и критических работ, появившихся во Франции, Англии, Испании и Португалии, переводились, публиковались, читались и/или обсуждались по ту сторону океана. Во-вторых, остается неясным, подверглись ли другие русские романисты, принесенные в Европу на той же волне, что и Достоевский, подобной масштабной манипуляции. Это еще предстоит выяснить в будущих дескриптивно-переводоведческих исследованиях.

#### **БІБЛІОГРАФІЯ**

1. Boulogne 2009 – Boulogne P. The French Influence in the Early Dutch Reception of F.M. Dostoevsky's «Brat'ja Karamazovy» // *Babel*. 2009. Vol. 55. № 3. Pp. 264–284.
2. Boulogne 2011 – Boulogne P. Het temmen van de Scyth: De vroege Nederlandse receptie van F.M. Dostoevskij. Amsterdam: Pegasus, 2011.
3. Boulogne 2012 – Boulogne P. Vers la construction d'un Dostoïevski monophonique: Hétéroglossies et langage écorché dans les traductions néerlandaises d'avant-guerre des oeuvres de Dostoïevski // *Canadian Review of Comparative Literature*. 2012. Vol. 39. № 1. Pp. 47–62.
4. Boulogne 2015 – Boulogne P. Europe's Conquest of the Russian Novel. The Pivotal role of France and Germany. // Eds. Pieta, Hanna & Seruya, Theresa. *IberoSlavica, A Peer-Reviewed Yearbook of the International Society for Iberian-Slavonic Studies. Special Issue: Translation in Iberian-Slavonic Exchange*. Pp. 167-191. См. [https://issuu.com/elepul/docs/iberoslavica\\_special\\_issue](https://issuu.com/elepul/docs/iberoslavica_special_issue) (дата доступа: 4 ноября 2017 г.).
5. Boulogne 2016 – Boulogne P. Champion of the Humiliated and Insulted or Xenophobe Satirist? Dostoevsky's Mockery of Germans in early translation / Eds. Van Doorslaer, Luc, Flynn, Peter & Leerssen, Joep. *Interconnecting Translation and Imagology*. [= *Benjamins Translation Library 119*] John Benjamins. Pp. 109-125.
6. Достоевская 1906 – Библиографический указатель сочинений и произведений искусства, относящихся к жизни и деятельности Ф.М. Достоевского, собранных в «Музее памяти Ф.М. Достоевского» в Московском Историческом Музее имени Императора Александра III. 1946–1903 / Сост. А. Достоевская. СПб.: Типография П.Ф. Пантелеева, 1906. См.: <http://small.karelia.ru/~filolog/agdost/texts/biblhhttp://www.fedorostoevsky.ru/memories/relatives/005/> (дата доступа: 4 ноября 2017 г.).
7. Edgerton 1963 – Edgerton W.B. The Penetration of Nineteenth-Century Russian Literature into the other Slavic Countries // *American Contributions to the Fifth International Congress of Slavists*. Sofia, September 1963. Vol. II: *Literary Contributions*. The Hague: Mouton & Co., 1963. Pp. 41–78.
8. Edgerton 1976 – Edgerton W.B. Tolstoy and Magalhães Lima // *Comparative Literature*. 1976. Vol. 28. № 1. Pp. 51–64.
9. Even-Zohar 1979 – Even-Zohar I. Polysystem Theory // *Poetics Today*. 1979. Vol. 1. № 1/2. Pp. 287-310.
10. Even-Zohar 1990 – Even-Zohar I. *Polysystem Studies*. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics – Durham: Duke University Press, 1990.
11. Frank 1997 – Frank J. *Dostoevsky: The Seeds of Revolt: 1821–1849*. Princeton: Princeton University Press, 1997.
12. Halpérine-Kaminsky 1929 – Halpérine-Kaminsky E. Comment on a dû traduire Dostoïevsky // *Th. Dostoïevsky. L'esprit souterrain*, 1886. pp. I–XXVIII.
13. Halpérine-Kaminsky 1932 – Halpérine-Kaminsky E. Préface // *Th. Dostoïevsky. Les frères Karamazov*, 1888. Pp. 13-14.
14. Hemmings 1950a – Hemmings F.W.J. Dostoevsky in disguise. The 1888 French version of «The Brothers Karamazov» // *French Studies. A Quarterly Review*. Vol. IV. Oxford: Basil Blackwell, 1950. Pp. 227–238.
15. Hemmings 1950b – Hemmings F.W.J. *The Russian Novel in France: 1884–1914*. L.: Oxford University Press, 1950.
16. Henckel 1882 – Henckel W. Vorwort des Übersetzers // *F.M. Dostojewskij, Raskolnikow*, 1882. Pp. v–viii.
17. Moe 1981 – Moe V.I. *Deutscher Naturalismus und Ausländische Literatur. Zur Rezeption der Werke von Zola, Ibsen und Dostojewski durch die deutsche Naturalistische Bewegung (1880–1895)*. Dissertation, Philosophische Fakultät der Rheinisch-Westfälischen Technischen Hochschule Aachen, 1981.
18. Muchnic 1939 – Muchnic H. *Dostoevsky's English Reputation (1881–1936)*. Northampton: Smith College, 1939.
19. Nietzsche 1984 – Nietzsche F. *Briefe von Friedrich Nietzsche. Januar 1887 – Januar 1889* / Eds. G. Colli, M. Montinari. Berlin; N.Y.: Walter de Gruyter, 1984. P. 75.
20. Toury 1995 – Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1995.
21. Vogüé 1886 – Vogüé E.M. de. *Le roman russe*. P.: Plon, 1886.



22. Waldmüller 1885 – Waldmüller R. Ein Russischer Roman // «Die Brüder Karamasow». Blätter für literarische Unterhaltung. Pp. 566–568.

23. Zabel 1884 – Zabel E. Porträts aus dem russischen Literaturleben // Unsere Zeit. Deutsche Revue der Gegenwart. Neue Folge. Heft 19. Pp. 332–346.

#### Приложение: список переводов

##### 1) Нидерландские переводы

- 1885 Dostojevsky, F.M. *Schuld en boete*. 's Gravenhage: A. Rössing. Vert. Petros Kuknos.  
 1888 Dostojevsky F. M. *De onderaardsche geest. Russische roman*. Amsterdam: A. Rössing. Vert. F. van Burchvliet.  
 1891 Dostojevsky F.M. *Uit Siberië*. Amsterdam: S. Warendorf Jr.  
 1895 Dostojevsky, F. *Een misdaad. Russische roman*. [Amsterdam]: Het Volksdagblad.  
 1913 Dostojevsky, F.M., *De gebroeders Karamazow*. Amsterdam: Van Holkema & Warendorf. Vert. Anna van Gogh-Kaulbach.  
 <?> Dostojevsky, F.M. *De gebroeders Karamazow*. Amsterdam: Hollandsch Uitgeversfonds. [ок. 1930].

##### 2) Английские переводы

- 1886 Dostoyevsky, Feodor. *Crime and Punishment. A Russian Realistic Novel*. London: Vizetelly. Translated by F. Whishaw.

##### 3) Французские переводы

- 1884 Dostoïevsky, Th. *Le crime et le châtime*. P.: Plon. Trad. par Victor Derély.  
 1886 Dostoïevsky, Th. *L'esprit souterrain*. P.: Plon. Traduit et adapté par E. Halpérine-Kaminsy & Ch. Morice.  
 1886 Dostoïevsky, Th. *Souvenirs de la maison des morts*. P.: Plon. Traduit du russe par M. Neyroud.  
 1888 Dostoïevsky, Th. *Les frères Karamazov*. P.: Plon. Traduit et adapté par E. Halpérinsky & Ch. Morice.

##### 4) Немецкие переводы

- 1882 Dostojevskij, F.M. *Raskolnikow*. Leipzig: Friedrich. Übersetzt von Wilhelm Henckel.  
 1890 Dostojevski, F.M. *Erniedrigte und Beleidigte*. Berlin: Verlag von Otto Janke. Aus dem Russischen übersetzt von L.A. Hauff.

##### 5) Итальянские переводы

- 1889 Dostoievski, F. *Il delitto e il castigo (Raskolnikoff)*. Romanzo. Milano: Fratelli Treves.  
 1892 Dostojevski, Teodoro. "Il parricidio" Trad. da F. Verdinois. *Mattino*. 30 maggio 1892 (a. I, n.75) – 24 settembre 1892.  
 1929 Dostoyewsky, Feodor. *I fratelli Karamazoff*. Romanzo. Milano: Fratelli Treves.  
 1930 Dostoievski, Feodor. *Lo spirito sotterraneo*. Romanzo. Traduzione dal russo di Leo Gastovinski. Milano: Bietti.  
 1933 Dostoievski, Feodor. *Lo spirito sotterraneo*. Romanzo. Traduzione dal francese di Decio Cinti. Milano: Sonzogno.

##### 6) Польский перевод

- 1902 Dostojevski. *Zbrodnia i Kara. Powieść w 2 tomach*. Łódź-Warszawa: K. Brzozowski. Przełożył Bolesław Londyński. Wydanie przejrane i poprawione przez St. K.

##### 7) Португальские переводы

- 1901 Dostoïewsky. *Crime e castigo*. Lisboa: Tavares Cardoso & Irmão. Tradução de Camara Lima.  
 <?> Dostoïewsky, Th. *Os Irmãos Karamazoff*. Pôrto: Progreitor. Revisão de A. Augusto dos Santos.  
 <?> Dostoievski. *O espírito subterrâneo*. Novela. Tradução de Rosário Fusco. Rio: Epasa.  
 1946 Dostoïewsky. *Crime e castigo*. Tradução de A. Augusto dos Santos. Porto: Progreitor.

##### 8) Испанские переводы

- 1903 Dostoyewski, Fedoro. *Crimen y castigo*. Barcelona: Maucci. Traducción by Eusebio Heras.  
 <?> Dostoyewski, Fedoro. *El espíritu subterrâneo*. Barcelona: Maucci. [ок. 1920] Adaptación castellana por Mario Verdaguer.  
 <?> Dostoyevsky, T. *Los hermanos Karamazof*. Barcelona: Maucci. Traducción de Francisco Cañadas.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Пітер Булонь** – доктор наук, професор, викладає російську літературу та граматику російської мови в університеті м. Льовен, Бельгія.

*Наукові інтереси:* російська література, російська мова, історія Росії.

УДК 811.111'25:821

## РОЛЬ СИМВОЛІВ ТА РЕАЛІЙ ПРИ ВІДТВОРЕННІ ОБРАЗУ В ПОЕТИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ

**Галина ВАСИЛЕНКО (Запоріжжя, Україна)**

*У статті розглядається питання відтворення етнокультурних символів у поетичному перекладі. Дослідження проведено на матеріалі першотворі та англійських перекладів української лірики другої половини ХХ століття, а також залучено інформацію довідникових джерел. На основі зіставного аналізу виявлено особливості відтворення традиційних українських символів та їх провідну роль у*

відображенні образу народу і його культури в поетичному перекладі. Звертається увага на співвіднесеність понять символу і реалії в контексті перекладознавства.

Відтворені в перекладі символи відображають цінності і світогляд людини вихідної культури. В результаті переривання асоціативних зв'язків і втрати частини культурологічних складників символи зазнають екзотизації і часткової десакаралізації в полі досвіду англомовної культури. Етнокультурні реалії виступають у ролі художніх деталей та сприяють передачі місцевого колориту в перекладі. Українські символи та реалії в англомовному поетичному перекладі виконують важливі пізнавальні й естетичні функції та сприяють передачі інішності. Дослідження символів у структурі образу в перекладах поезії може відкрити нові грані і смислові відтинки образу і бути однією з форм пізнання своєї етнокультурної ідентичності.

**Ключові слова:** символ, образ, поетичний переклад, текст оригіналу, текст перекладу, відтворення, реалія, трансформація.

*В статье рассматривается вопрос воссоздания этнокультурных символов в поэтическом переводе. Исследование проведено на материале первоисточников и англоязычных переводов украинской лирики второй половины XX века, а также привлечена информация справочных источников. На основе сопоставительного анализа определены особенности воссоздания традиционных украинских символов и их ведущая роль в отображении образа народа и его культуры в поэтическом переводе. Обращается внимание на соотношение понятий символа и реалии в контексте переводоведения.*

*Воссозданные в переводе символы отражают ценности и мировоззрение человека исходной культуры. В результате прерывания ассоциативных связей и частичной потери культурологических составляющих символы претерпевают экзотизацию и частичную десакаралізацию в поле опыта англоязычной культуры. Этнокультурные реалии выступают в роли художественных деталей и способствуют передаче местного колорита в переводе. Украинские символы и реалии в англоязычном поэтическом переводе выполняют важные познавательные и эстетические функции и способствуют передаче инаковости. Изучение символов в образной структуре поэзии может открыть новые грани и смысловые оттенки образа и быть одной из форм познания своей этнокультурной идентичности.*

**Ключевые слова:** символ, образ, поэтический перевод, текст оригинала, текст перевода, воссоздание, реалія, трансформація.

*The article deals with the issue of reproducing ethnocultural symbols in poetic translation. The research is carried out on the parallel texts of Ukrainian lyrics of the second half of the 20<sup>th</sup> century and their English translations. The information of encyclopedic sources is also used. Based on the comparative analysis, the author reveals the specific features of reproducing traditional Ukrainian symbols and their key role in the image of the people and culture in poetic translation. The attention is focused on the correlation of the symbol and realia in the context of translation studies. The examples of comparative analysis are presented in the article.*

*Reproduced in translation, symbols reflect the values and worldview of the source culture person. The differences in the worldviews of Ukrainian and English-speaking cultures cause the lower apperception level and decrease of semiological deepness of traditional symbols in poetic translation. As the result of breaking associative ties and partial loss of cultural elements symbols undergo exotization and partial desaccralization in the field of experience of English-speaking culture. The ethnocultural realia plays the role of an artistic detail and conduces to the expression of the local colour in translation. Ukrainian cultural elements in English poetic translation perform important cognitive and aesthetic functions and conduce to the expression of otherness. The studies of symbols in the image structure of poetry translations can reveal the new features of the image and its new tints of sense. So the cultural studies of poetic translations can be one of the forms of self-knowledge and comprehending ethnocultural identity.*

**Key words:** symbol, image, poetic translation, source text, target text, reproduction, realia, transformation.

Знаковий атрибут культури, символ, відіграє виняткову роль у всіх проявах людського буття. На думку філософів, символічне відношення людини до світу є набагато ширшим, аніж поле вербальної комунікації, бо мова дає людині розчленований образ світу, а символ формує його цілісне бачення в єдності чуттєвих і раціональних сторін [2, с.15]. У мистецтві символом називається такий образ предмета, людини чи явища, в якому вгадуються глибші смисли, невіддільні від цього образу, але й не рівновеликі йому до останку. Символу притаманна смислова насиченість, його неможливо збагнути тільки зусиллями розуму і пояснити до кінця [14, с. 607].

У поезії символ має тлумачення багатозначного предметного образу, який пов'язує різні плани відтвореної митцем дійсності на основі їх сутнісної спорідненості. Символ є стійким, строго диференційованим за змістом утворенням, що викликає постійне коло асоціацій у певній поетичній системі [11, с. 263]. Згідно з М. Бахтіним, перехід образу в символ надає йому смислової глибини і перспективи. Образ потрібно осягнути як те, чим він є, і як те, що він означає [1, с. 381]. У міжкультурній комунікації символ отримує визначення ключового феномена культури, який у чуттєво-сприйнятій формі виражає, зберігає і транслює ідеї, ідеали і цінності, основоположні для розвитку і функціонування культури [15, с. 21].

У художньому перекладознавстві розглядалися питання відтворення символу, зокрема відтворення в поетичному перекладі підтекстового образу за допомогою символів,

особливості відтворення та функціонування символу в художньому перекладі, [10; 12]. Символи культури є невід'ємною частиною перекладу поетичного тексту, оскільки передають своєрідність і неповторність інобуття та сприяють задоволенню пізнавальних та естетичних потреб сприймаючої культури, бо саме через художній переклад ідеали і цінності вихідної культури транслюються в контекст мови і культури перекладу [16].

Однак, питання відтворення символів у поетичному перекладі є ще недостатньо висвітленим як, власне, і переклади української поезії. Культурологічне спрямування сучасних перекладознавчих студій дозволяє дати символу визначення багатозначного предметного образу, що включає валоративні і світоглядні чинники, які загострюють і висвітлюють розбіжності світосприймання джерельної і цільової культур. У даній роботі маємо на меті вирішити такі завдання: виявити особливості відтворення українських символів на основі зіставного аналізу першотворів та англомовних перекладів української лірики другої половини ХХ століття, з'ясувати співвіднесеність понять символу та реалії в контексті перекладознавства, визначити роль символів у відтворенні образу джерельної культури.

Згідно з Т. Казаковою, художній символ є одним із видів образного концепту з багаторівневою структурою референції і основні аспекти його аналізу повинні включати визначення семіологічної глибини вихідного символу, його культурологічних складників та рівня апперцепції можливих реципієнтів [9, с. 141]. Поетична символіка є структурним утворенням і засобом впорядкування міфопоетичного світу. Так, приміром, Г. Грабович вважає, що за допомогою аналізу символів, їх порівняння і накладання різноманітних глибинних структур поезії, можливо розшифрувати зміст цілого, власне міфу [4, с. 22]. Вчений також зазначає, що неоповідні вірші фокусують увагу на якомусь одному з аспектів чи фаз міфу [4, с. 23].

Народна поезія є джерелом живлення сучасної української лірики, своєрідною матрицею з опорною символічною структурою. Давніми символами, що часто вживаються в поетичному мовленні є назви всіх атрибутів і явищ природи. Особливо поширеним у поезії другої половини ХХ століття є вживання рослинних назв, що вважається закономірним впливом фольклорної мови. Однак, крім традиційних символів, якими є образи калини, верб і тополь, барвінку, полину та ін. в поезії цього періоду використовуються й інші назви рослин, зокрема клен, чебрець, жоржина, конвалія, соняшник.

Так, наприклад, соняшник – це символ світла і сонця; окраса обійстя українця; чимало митців використовують рослину як емблему України [6, с. 567]. У «Баладі про соняшник» Івана Драча та в її англомовному перекладі ця рослина постає у вигляді персоналізованого жвавого образу, що навік застигає від захоплення сонцем. У фінальних рядках поет проводить паралель, порівнюючи поезію з сонцем, а себе – з соняшником: *Поезіє, сонце моє оранжеве! // Щомиті якийсь хлопчисько // Відкриває тебе для себе, // Щоб стати навіки соняшником* [5, с. 14] – *Poetry, my orange sun! // Every minute some boy // finds you for himself // and changes to a sunflower forever* [18, p. 7].

Слід зауважити, що сама назва рослини українською і англійською має семантичну спорідненість, що сприяє передачі асоціативного зв'язку символу з сонцем та світлом. Вибір образу автором певно зумовлений не лише естетичними міркуваннями, а й поширеністю соняшника в українському ландшафті, про що англомовний реципієнт може не знати. Для кращого розуміння читачем образу соняшника, який надихнув автора до написання твору, в примітках роз'яснено, що соняшник часто з'являється в українській літературі і мистецтві та зазвичай асоціюється з пориваннями до простору, світла, свободи [18, p. 69].

В іншому вірші І. Драча, «Калинова балада», вжито традиційний український символ – образ калини. Твір сповнений непевних роздумів і тривожних переживань про життєвий шлях людини, пошук свого призначення і покликання. Тільки остання строфа, на противагу попереднім, виражає чітке переконання і ствердну впевненість ліричного героя у єдності його власної долі з непростотою долею своєї батьківщини. Саме в цьому фрагменті вірша з'являється образ калини, який символізує Україну: *Та знаю: мене колисала калина // В краю калиновім тонкими руками, // І кров калинова, як пісня єдина, // Горить в моїм серці гіркими зірками* [5, с. 61]. – *But I know this: a cranberry tree rocked me // in a land of roses // and cranberry blood, my own dark song, // burns in my heart with bitter stars* [18, p. 30].

Виражений образом калини, символ батьківщини легко сприймається і розгадується рідномовним читачем, але може здаватися дивним і невідомим, чужомовному читачеві. Наведений приклад є ілюстрацією того випадку, коли етнокультурний символ у бінарному зіставленні має розглядатися як реалія. Саме на прикладі калини у праці Р. Зорівчак про переклад реалій пояснено спосіб їх відтворення на конотативному рівні. Зокрема дослідниця зазначає: «Якщо реалія «калина» в оригіналі несе денотативну інформацію, то її англійські часткові відповідники – це складні слова *a guilder-rose* або *a snowball tree*» [8, с. 133]. В асоціативному плані відносним відповідником реалії *калина* є лексема *cranberry* (журавлина), що означає відому в англослов'янському світі рослину, яка подібна за формою і кольором до калини та вживається в англійській літературі з конотативною семантикою дівочої цнотливості і червоної барви [8, с. 134].

Відповідник *cranberry* використано і в перекладі «Калинової балади» Івана Драча, оскільки він відображає формальні і кольорові ознаки образу та завдяки відтворенню епітетам і синестезії сприяє передачі конотативного значення – батьківщини автора. Крім того, слово *the cranberry-rose* винесено в розділ приміток, де зазначено, що це улюблений символ батьківщини в українській літературі [18, р.70]. Зауважимо, що в перекладі образ калини втрачає антропоморфічну властивість *тонкими руками*, пов'язану з українським пантеїзмом, риси якого притаманні українській ліриці.

Символ *хати* асоціативно, логічно й гіпо-гіперонімічно пов'язаний з ідеалізованим у поезії образом села, адже Україна – традиційно степова, хліборобська країна. Так, у вірші В. Голобородька «З дитинства: дощ» – 'From Childhood: Rain' зображено село без називання денотату, задля чого вжито цілу низку типових сільських образів, оригінально поєднаних лейтмотивом дощу, «уплетених дощем»: *Я уплетений весь до нитки // у зелене волосся дощу, // уплетена дорога, що веде до батьківської хати, // уплетена хата, що видніється на горі, // як зелений птах, // уплетене дерево, що, притихле, стоїть над дорогою, // уплетена річка, наче блакитна стрічка // в дівочу косу, // уплетена череда корів, що спочивають // на тирлі* [3, с. 36]. – *I am completely intertwined // in green tresses of rain, // entwined is the road that leads to my father's house, // entwined is the house that shimmers on the mountain, // like a green bird / entwined is the tree, grown silent by the wayside, // entwined is the stream's blue ribbon laced in a maiden's hair // entwined is the herd of cows resting by the trough* [19, р. 382].

У перекладі відтворено мальовничу картину сільського пейзажу шляхом наслідування стилістики першотвору, при цьому реалію *тирло* замінено ситуативним відповідником, гіпонімом *the trough* (корито, годівниця), що звужує семантику важливого елементу сільського побутового укладу, проте вжитий прийом не порушує цілісності образу, оскільки є однією з художніх деталей, проявом змінної природи образу. Відтворена аналогічно оригіналу картина сільського пейзажу дозволяє сприйняти красу образу країни автора й поринути в казковий світ дитинства, в якому тепло і затишно, бо *усі знають – дощ перестане, // і хто напасеться, // хто набігається, // хто нахитається, // хто насидиться на горі, // хто належиться, // а хто прийде додому // у хату, наповнену теплом, як гніздо* [3, с. 37]. – *they know – the rain will stop // and some will graze to their full // some will scurry about // some will sway to their full // some will sit on the mountain // some will lay in repose, // and some will return home // into the house that, like a nest, // is filled with warmth* [19, р. 382].

В образній системі української лірики часто вживаними є етнокультурні реалії, які зазвичай включають назви елементів побуту, життєвого укладу, звичаїв, вірувань тощо. Реалії виступають важливим стилетворчим засобом, бо сприяють створенню національного колориту в художньому творі. Крім того, що слово «реалія» виступає у ролі загального поняття стосовно назв предметів і явищ, які мають етнокультурну специфіку, у перекладознавстві цей термін тлумачиться так: реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплені за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача [8, с. 58]. Деякі символи української етнокультури, зокрема хата, рушник, піч та ін. в бінарному зіставленні отримують визначення латентних реалій, оскільки відповідники мови перекладу не відображають усіх культурологічних складників та асоціативних зв'язків вихідної культури.

Задля ілюстрації даної тези розглянемо далі оригінал і переклад вірша Івана Драча «Етюд про хліб» – 'Bread', але перш ніж перейти до зіставлення паралельних текстів варто

значити, твір що є поетизацією процесу випікання хліба, який споконвіку в українців у великій пошані, вважається Божим даром, має обрядове значення, виступає символом щастя, згоди, єднання, багатства, пошани і гостинності. Хліб – це найголовніша їжа в Україні, де, за традицією, українська паляниця має круглу сонячну форму [6, с. 618].

Попри подібність у приготуванні і важливість хліба в житті, як харчового продукту, він не має такої кількості культурологічних складників в англійській культурі, де значення цього слова включають такі пояснення: 1. A staple food made from flour or meal mixed with a liquid, usually combined with a leavening agent, and kneaded, shaped into loaves and baked. 2. Food in general, regarded as necessary for sustaining life. 3. The necessities of life, livelihood; something that nourishes; sustenance [17, p. 162]. Все-таки, не зважаючи на культурологічні відмінності, цінність образу хліба і навіть частково його символічне значення можливо передати в перекладі, відтворивши ставлення автора до предмету зображення, настрої і враження твору.

В англійському перекладі вірша І. Драча постає колоритна картина традиційного українського побуту, передається захоплення процесом випікання хліба та гарний настрій:

*Ййце розіб'є, білком помаже, // На дерев'яну лопату – та в піч, // І тріскотітиме іскрами сажка – // Мініатюрна зоряна ніч. – Crack the egg. Glaze the loaf. // A wooden shovel slides in the oven, // and sparks fly up the crackling soot, // a night sky in miniature.*

*На хмелі замішаний, видме груди, // Зарум'янілий, круглий на вид. // Скоринка засмалена жаром буде, // Аж розіграться апетит. – Drunk with hops, the loaf puffs its chest, // round and flushed, // and hot embers of the hardening crust // wake the appetite.*

*В підсохлomu тісті кленова лопата // вийме з черені, де пікся в теплі, – // І зачарується білена хата // З сонця пахучого на столі. – caked with dough, the shovel // withdraws the hot loaf, – // and the whitewashed house glows // with the fragrant sun on the table [5, с. 15; 18, p. 11].*

Якщо в тексті оригіналу слово *хліб* вживається тільки в назві твору, то з метою експлікації змісту та з граматичних міркувань перекладачі використали відповідник *the loaf*, що узгоджується з контекстом. При відтворенні уподібнення другої строфи перекладу стилістично нейтральне означення *на хмелі замішаний* замінено експресивно забарвленим *drunk with hops*, що сприяє стилістичній виразності змісту.

В образній структурі твору вжито ще два українські символи – піч і хата, які мають асоціативний і смисловий зв'язок з образом хлібу. Хата – це традиційний одноповерховий будинок переважно в сільській місцевості України. Епітет першотвору *білена хата* відтворено калькуванням *the whitewashed house*, що сприяє стилістичній виразності і передачі етнокультурного колориту, але не може передати всіх етнографічних особливостей і багатства символічних значень.

Піч є символом непорушності родини, неперервності життя, рідної хати, батьківщини [6, с. 456]. У перекладі слову *піч* дібрано лексичний відповідник *the oven*, який, однак, не може передати культурологічних складників символу вихідної культури, зокрема ритуальних, культових та інших етнографічних особливостей. У перекладі третьої строфи не відтворено виражену реалією художню деталь *черинь*, яка є елементом печі, а саме: дно печі, де горять дрова; місце для випікання хліба і варіння страв. Втрата цієї художньої деталі все ж не позначилася на цілісності образу в перекладі.

Якщо в оригіналі реалія – це просто художня деталь без особливої експресії, то в перекладі (як носій семи «локальності») вона вирізняється, посилює свій стилістичний потенціал і виразність. У таких випадках сам акт перекладу виступає способом стилістичної актуалізації [7, с. 24]. Наприклад, у вірші Яра Славутича про святкування Різдва вжито декілька реалій, що є назвами традиційних святкових атрибутів: *Мені приснилась біла паляниця, // Накритий стіл і соняшна кутя,...* – *I dreamed a white loaf of braided bread // Festive kutiá, the table covered bright* [21, p. 56-57]. Назву святкового хлібу відтворено описовим перифразом з метою експлікації змісту важливого обрядового елемента, реалію *кутя* у складі епітета відтворено транскрипцією з заміною означення відповідником загального змісту. Відтворення реалії *кутя* транскрипцією додає екзотизму в перекладі, але з контексту іншомовний читач може зрозуміти, що це особлива різдвяна страва вихідної культури.

Відтворення етнокультурних реалій описовим перифразуванням часто з метою експлікації змісту сприяє формуванню вірного уявлення про побут і звичаї народу. Наведемо

ще один приклад: *Дзвенить молитва над столом святково, // І на долівці сіно шелестить... – A prayer resounds above the holy feast, // Upon the earthen floor – the whispering hay* [21, p. 56-57]. Долівкою колись називали земельну підлогу, змазану глиною.

Фольклорна реалія *євшан* є художньою деталлю у змалюванні образу степу в поезії Яра Славутича, де степ – це один з основних символів батьківщини поета. Євшан – це степовий, запашний полин; символ туги за рідним краєм [6, с. 213]. Наведемо приклад: *Лий дай у тяжкому сконі // Уздріти євшан степів – Just let me before I perish // Regard the far steppes in bloom* [13, с. 208; 20, p. 46]. Фольклорну реалію у складі епітета відтворено в перекладі описовим перифразом, який узагальнює зміст, але передає семи запаху та відстані, а також почуття суму за бажаним і далеким.

Отже, символ є ключем до розгадування психологічних, соціальних, релігійних, культурних аспектів життєдіяльності людини певної культури. Відтворені в поетичному перекладі символи відображають важливі об'єкти навколишнього світу, ціннісні і духовні орієнтири та сприяють розкриттю образу народу і країни автора вихідної культури. Етнокультурні реалії, які виконують роль художніх деталей у структурі образу і часто вживаються у складі тропів, є стилістичними засобами відображення в перекладі місцевого колориту. Відтворення символів та реалій у поетичному перекладі сприяє передачі іншості через збереження етноспецифічних рис у складі образу.

Відмінності у світосприйманні української та англомовної культур зумовлюють нижчий рівень аперцепції народних символів у поетичному перекладі із-за втрати ними семіологічної глибини й частини культурологічних складників. Дискурсивна епістемічна трансформація символів виявляється в їхній екзотизації і чужинності, частковій десакаралізації в ментальності сприймаючої культури. Відтворені в англомовних поетичних перекладах символи виконують важливі пізнавальні й естетичні функції, надаючи можливість реципієнтам пізнати і зрозуміти домінуючі цінності та особливості світогляду українців.

Перспективами подальших досліджень можуть бути особливості відтворення символів у поетичних перекладах творів окремого автора, де в образній структурі будуть поєднані універсальні, національні та індивідуальні символи, а також символи та реалії в художньому перекладі як форма відображення іншості.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Бахтин М.М. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
2. Бугров В.А. Мова та символ у контексті проблеми розуміння: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.01 «Онтологія, гносеологія, феноменологія» / В.А. Бугров. – К., 1996. – 17 с.
3. Голобородько В.І. Летюче віконце: Вибрані поезії. / Василь Іванович Голобородько – К.: Укр. письменник, 2005. – 463 с.
4. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: семантика символів у творчості поета / Григорій Грабович: [пер. з англ. С. Павличко]. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с.
5. Драч І. Ф. Лист до калини: Поезії / Драч І.Ф. – К.: Веселка, 1994. – 286 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / Жайворонок В. В. – К.: Довіра, 2006. – 705 с.
7. Зорівчак Р. П. Лингвостилистические характеристики художественного текста и перевод (На материале переводов украинской прозы на английский язык): автореф. дис. на соискание уч. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки», 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание, теория перевода» / Р. П. Зорівчак. – К., 1987. – 38 с.
8. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад: На матеріалі англомовних перекладів української прози / Зорівчак Р. П. – Львів: Вид-во при ЛДУ, 1989. – 216 с.
9. Казакова Т. А. Проблема символа в художественном переводе / Т. А. Казакова // Университетское переводоведение. Вып. 5. М-лы V Междунар. науч. конф. по переводоведению «Федоровские чтения» 23-25 октября 2003 г. – СПб: Филол. ф-т СПбГУ, 2004. – С. 137 – 144.
10. Кикоть В. М. Підтекстовий образ, символ та переклад / В. М. Кикоть / Філологічні трактати. – 2013. – Т. 5, № 2. – С. 43 – 57.
11. Квятковский А. Поэтический словарь / Квятковский Александр. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 376 с.
12. Новикова М.А., Шама И. Н. Символика и перевод (на м-ле «Ночи перед рождеством» Н.В. Гоголя в англ. переводах) / М.А. Новикова, И. Н. Шама // Теория и практика перевода. – 1993. – Вып. 19. – К.: Вища школа, 1993. – С.30 –37.
13. Славутич Яр. Твори: в 2-х т. – Т 1: Поезії / Яр Славутич – К.: Дніпро, 1994. – 671 с.
14. Современный словарь-справочник по искусству: [науч. ред. и сост. А. А. Мелик-Пашаев]. – М.: Олимп: ООО «Изд-во АСТ», – 2000. – 816 с.
15. Тен Ю. П. Символ в межкультурной коммуникации / Тен Ю. П. – Ростов н/Д: Издательство ЮФУ, 2007. – 288 с.

16. Шама І. М. Символи культури як складова частина перекладу поетичного тексту / І. М. Шама // Проблеми зіставної семантики. Зб. наук. статей. Вип. 5. / Відп. ред. Кочерган М.П. – К.: КДЛУ, 2001. – С. 362 – 364.
17. The American Heritage Dictionary of the English Language. 155000 entries. – N.Y.: American Heritage Publishing Co., Inc., 1969. – 1500 p.
18. DrachIvan. Orchard Lamps/ Ivan Drach: [edited and introduced by Stanley Kunits with woodcuts by Jacques Hnizdovsky]. – Canada, Toronto Ont.: Exile Editions Ltd., 1989. – 71 p.
19. Shifting Borders. East European Poetries of the Eighties: [compiled and edited by Walter Cummins/ Ukraine, compiled by Larissa M.L.Z. Onyshkevych]. – London and Toronto: Associated UniversityPress, 1993. – P. 363 – 400.
20. SlavutychYar. Oasis: Selected Poems / YarSlavutych: [transl. by Morse Manly]. – New York: Vantage Press, inc., 1959. – 64 p.
21. SlavutychYar. Three narratives. Six poems / YarSlavutych: [transl. by R. O. Tachyn, O. Ferbey, W. Kirkkonnel]. – Edmonton: Slavuta Publishers, 1992. – 64 p.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Галина Василенко** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов професійного спілкування Запорізького національного технічного університету.

*Наукові інтереси:* культурологічний аспект перекладознавчих студій, відтворення образу в поетичному перекладі, перекладацький метод.

УДК 81'255=111=161.2:659.1

## LOCALIZATION AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION: TRANSLATION ASPECT

**Yulia HOLOVATSKA (Ternopil, Ukraine)**

**Taras PROTSYSHYN (Ternopil, Ukraine)**

*Стаття присвячена проблемі локалізації як засобу міжкультурної комунікації у контексті перекладу. Проаналізовано галузі перекладу, в яких локалізація є релевантною при відтворенні повідомлення цільовою мовою. Розкрито особливості локалізації програмного забезпечення та локалізації веб-сайтів. Проаналізовано етапи локалізації програмного забезпечення, а саме лінгвістичний аналіз вихідного тексту, аналіз інтерфейсу та функціональний аналіз. Визначено значення краудсорсингу у процесі локалізації. Проаналізовано роль локалізації у перекладі рекламних текстів. В цьому контексті визначено, що локалізація рекламного повідомлення уможливило його адаптацію на усіх мовних рівнях (лексичному, граматичному, стилістичному, синтаксичному) і, як наслідок, сприяє популяризації того чи іншого товару або послуги. Розкрито сутність доместикації та форенизації як засобів локалізації. Відтак, доместикація визначається як адаптація вихідного тексту до культурних особливостей цільової аудиторії, форенизація, в свою чергу, полягає у збереженні особливостей вихідного тексту безвідносно до цільової культури. Проаналізовано сутність транскреції, або творчого перекладу, яка полягає у культурній або творчій адаптації вихідного повідомлення та спрямована на те, щоб викликати ті ж самі почуття і асоціації, сприяти тим самим наслідкам, що і мовою оригіналу.*

**Ключові слова:** локалізація, програмне забезпечення, переклад, краудсорсинг, доместикація, форенизація, транскреція, вихідний текст, цільовий текст.

*Стаття посвячена проблеме локализации как средства межкультурной коммуникации в контексте перевода. Проанализированы области перевода, в которых локализация является релевантной при воспроизведении сообщения целевым языком. Раскрыты особенности локализации программного обеспечения и локализации веб-сайтов. Проанализированы этапы локализации программного обеспечения, а именно лингвистический анализ исходного текста, анализ интерфейса и функциональный анализ. Определено значения краудсорсинга в процессе локализации. Проанализирована роль локализации в переводе рекламных текстов. В этом контексте определено, что локализация рекламного сообщения способствует его адаптации на всех языковых уровнях (лексическом, грамматическом, стилитическом, синтаксическом) и, как следствие, способствует популяризации того или иного товара или услуги. Раскрыта сущность доместикации и форенизации как средств локализации. Доместикация определяется как адаптация исходного текста к культурным особенностям целевой аудитории, форенизація, в свою очередь, состоит в сохранении особенностей исходного текста безотносительно к целевой культуре. Проанализированы сущность транскреации, или творческого перевода, которая заключается в культурной или творческой адаптации исходного сообщения и направлена на то, чтобы вызвать те же чувства и ассоциации, способствовать тем самым последствиям, что и на языке оригинала.*

**Ключевые слова:** локализация, программное обеспечение, перевод, краудсорсинг, доместикация, форенизація, транскреация, исходный текст, целевой текст.

*The article is devoted to the problem of localization as a means of intercultural communication in the context of translation. The branches of translation in which the localization is relevant while rendering the text into the target language are analyzed. The features of localization of software and localization of websites are revealed. The stages of software localization are analyzed. They are: linguistic analysis of source text, interface analysis and functional analysis. The value of crowdsourcing in the process of localization*

*determined. Crowdsourcing is the practice of obtaining information or input into a task or project by enlisting the services of a large number of people, either paid or unpaid, typically via the Internet. It gives an opportunity to translate while maintaining quality and efficiency with deadlines, while creating a community where volunteers interact with each other and develop a feeling of ownership over their works. The role of localization in the translation of advertising texts is analyzed. In this context, it has been determined that the localization of an advertising message enables its adaptation at all language levels (lexical, grammatical, stylistic, syntactic) and, as a result, promotes the promotion of a particular product or service. The essence of domestication and foreignisation as means of localization is revealed. It is defined that domestication focuses on minimizing the strangeness of the foreign text for the target readers by introducing the common words used in the target language instead of providing readers with foreign terms. Foreignisation is based on retaining the culture-specific items of the original, like: personal names, national cuisine, historical figures, streets or local institutions. The meaning of transcreation or creative translation is analyzed. Its aim is in the cultural or creative adaptation of the original text. It is defined that transcreation is mostly used as a part of localization while translating advertisement and video games.*

**Key words:** localization, software, translation, crowdsourcing, domestication, foreignisation, transcreation, original text, target text.

Intensification of the processes of globalization and integration in all spheres of activity has a significant impact on translation and translation studies. Consequently, there is a need to find new approaches and ways of rendering the source text into the target language. In this context localization appears to be one of the most important way in overcoming a lot of intercultural misunderstandings which occur while translating and interpreting.

**The aim of the article** is to define localization in terms of intercultural communication and analyze its types and approaches.

Localization is a new field of activity for language experts. It is closely connected to digital media and computer products. There are lots of definitions of this term. It can be defined as “linguistic and cultural adaptation of digital content to the requirements and the locate of foreign market” [2, p. 170]. According to the Localization Industry Standards Association (LISA) glossary, localization is “the process of modifying products or services to account for differences in distinct markets; the process of adapting software for a particular geographical region (locale)” [1]. Localization is often abbreviated as L10N. This abbreviation is formed using the first and last letters of the word (L, N) and the number 10, which specifies the number of letters between the L and the N.

Nowadays the term localization is mostly applied to IT translation. Consequently, software localization and website localization are supposed to be the most widespread. Software is basically programming code assembled in an executable file which tells the hardware processor what to do. The main problem of software localization is separating the elements which should be localized from the programming code which should not be altered in any way, or otherwise the software will not function properly.

There are three steps in the process of software localization: preparing the programming code; translating elements; testing the code.

One of the crucial step in the software localization is checking on the localized application focusing on the following three aspects:

1. *linguistic test*: this involves questions such as: Have all the text strings be translated? Are special characters displayed correctly? Is the text in dialog boxes and error messages truncated? Is text wrap and hyphenation ok? Are all menu items and titles used consistently? Is assignment of hot keys correct? Some localization tools offer routines for this kind of testing such as finding duplicate hot keys automatically.

2. *user interface test*: this kind of testing refers to the aesthetic questions of the user interface in the localized version of the application.

3. *functional test*: the functionality of the localized version will be tested against the functionality of the source language product to assure that there were no bugs introduced during the localization process. Also, the localized application must work properly in the target language context, which means that full interoperability with the corresponding localized operating system and with other localized products should be tested. And finally, all deliverables and installing procedures should be tested also [5, p. 420].

Project evaluation plays an important role, since it allows analyzing the project organization by a project manager, the quality of the company services, as well as the possibility of further optimization of these services. In order to do quality translation and localization IT translators need to learn to understand the programming language and translate it into the usual one. They are to know what is placeholders, keys and tags.



The first task in the software localization project is to analyze the product in order to understand how and with what tools the software was produced. The code environment and the source file should be made accessible to the localization professional by the customer in the so-called localization kit. A localization kit contains all necessary files as well as the documentation for the localization project: source files, code environment, guidelines, available glossaries and translation memory [3, p. 214].

As localization is gaining more and more popularity there is a great number of localization platforms assisting the process. They are, for example, Passolo, Catalyst, SDL/Trados, and Crowdin etc. One of the recent is Crowdin. It is web oriented platform for translation and localization management created by Ukrainian programmer. The platform consists of the following functional blocks: user profile page, project page, project files page, project settings and space for translation similar to the traditional CAT tools.

One of the most popular way in localization is crowdsourcing. As defined by the English Oxford Dictionary, crowdsourcing is the “practice of obtaining information or input into a task or project by enlisting the services of a large number of people, either paid or unpaid, typically via the Internet”. This strategy gives everyone the opportunity to translate while maintaining quality and efficiency even with tight deadlines, while creating a community where volunteers interact with each other and develop a feeling of ownership over their works. In fact, the volunteer’s motivation leads to more motivation when it comes to watching and sharing subtitled videos since the translation of a video in as many languages as possible removes linguistic and cultural barriers reaching fans all over the world. Crowdsourcing translation helps spread contents in different languages and build a community without barriers [1].

Website localization is defined as “packaging of translation services with technical services that ensure the proper functioning of the translated sites” [3, p. 211]. Translation and technical services constitute the two main aspects of website localization which can be defined as a process of modifying an existing website to make it accessible, usable and culturally suitable to a target audience.

Localization is very important in advertisement translation. The key to successful reception of advertising is good knowledge and understanding of the cultural and socio-political features of the target audience. Thus, the translation of an advertisement cannot be literal, but must take into account cultural connotation. Hence, localization is considered to be one of the best ways of advertisement pragmatic adaptation. The purpose of the localization is that the final text is read as if it was specially created for the target audience. That is, the message must stylistically resonate and attract attention.

Localized text takes into account expectations of the target market and technical standards. Therefore, such linguistic elements as metaphors, idioms, realia, colors, grammar, and currency are adapted to ensure that the target audience fully understands them.

Localization is also important in realia translation. It is known that in translation, realia are words and expressions for culture-specific material elements. Realia localization is a challenging task as it is rather difficult to render the meaning of cultural notion which do not exist in the culture of a target audience. According to this localization can be cultural and functional. Cultural content includes: colors, shapes, sizes, styles; images, icons, graphics; societal codes; i.e. humor, etiquette, rituals, myths, symbols; societal values, power, relationships, beliefs. The functional content includes: date and time formats, telephone numbers, contact information; weights, measurements, geographical references; language and linguistic content; product descriptions, reviews. In this context an attention should be paid to such translation approaches as domestication and foreignisation.

**Foreignisation** is based on retaining the culture-specific items of the original, like: personal names, national cuisine, historical figures, streets or local institutions whereas **domestication** focuses on minimizing the strangeness if the foreign text for the target readers by introducing the common words used in the target language instead of providing readers with foreign terms. The next discussion, which arose about the translation, is the problem of invisibility of the translator in the text in domestication. The common domesticating procedures are: limited or absolute universalisation, naturalisation, synonymy and deletions whereas foreignisation includes: orthographic adaptation, through-translation, intra- and extra-textual goals, transference and pre-established translation [4].

One more important approach in terms of localization is transcreation which refers to the process of adapting a message from one language to another, while maintaining its intent, style, tone and context. A successfully transcreated message evokes the same emotions and carries the same implications in the target language as it does in the source language. The process of transcreation typically applies to product names, advertisement copy, slogans and taglines, that is, highly branded marketing material. Transcreation can also be used to translate brand and style guidelines as well as creative briefs.

In localization of games the term transcreation is suggested to describe the greater freedom of the games localizer compared with any other translator. With games localization, the translator is expected to convey a game-playing experience that is as close as possible to the original, which implies an adaptive approach with strong domestication tendencies when it comes to the treatment of jokes, plays on words, linguistic varieties and lyrics of theme songs.

**Conclusions.** Localization is a complex process which requires, besides language knowledge, knowledge of a particular culture, traditions and customs, political system of other countries. Therefore, before taking on any translation, it is necessary to collect as much social and cultural information as possible and, preferably, from authentic sources.

#### REFERENCES

1. Glossary of the Localization Industry Standards Association: <https://web.archive.org/web/20100315061742/http://www.lisa.org:80/Glossary.108.0.html?tid=1>
2. Sandrini P. Localization and translation (LSP Translation Scenarios: thematic volume of multidimensional translation), Germany, 2008, p. 167-193.
3. Schaler R. Localization and translation / R. Schaler// Handbook on Translation Studies. – 2010. – Vol.2. – P. 209-215.
4. Świącicka A. Foreignisation or domestication? [Електронний ресурс] / А. Świącicka. – Режим доступу: <http://termcoord.eu/2017/05/foreignization-or-domestication/>
5. Tomlinson T., Van Dyk J. K. Localization and translation/ T. Tomlinson, J. K. Van Dyk. – Apress. – 2010. – P. 417-449.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Юлія Головацька** – кандидат педагогічних наук, асистент кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

*Наукові інтереси:* галузевий переклад, інформаційні технології в перекладі, CAT інструменти в перекладі.

**Тарас Процишин** – студент факультету іноземних мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

УДК 811.112.2'25:796.332

## ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ МЕТАФОРИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ТЕКСТАХ НІМЕЦЬКИХ ФУТБОЛЬНИХ КОМЕНТАТОРІВ

**Микола ВЕРЕЗУБЕНКО (Кропивницький, Україна)**

*У статті розглянута одна з найважливіших частин нашого життя, а саме футбол, яку останнім часом було надто комерціалізовано, тому коментатори, як модератори цього дійства, мають зацікавлювати глядача не лише компетентними поясненнями, а й влучними цікавими виразами, щоб привабити публіку. У розвідці наведено аналіз різних типів коментаторів з їхніми характеристиками; запропоновано порівняльний аналіз особливостей німецьких та українських коментаторів; подано дослівний переклад метафоричних конструкцій, вживаних під час супроводу футбольних матчів; здійснено спробу з'ясувати, як ці вирази функціонують у повсякденному житті, а також на футбольному полі.*

**Ключові слова:** футбол, коментатор, метафорична конструкція, дослівний переклад, адекватний переклад, сталі вирази, переносне значення.

*The article deals with one of the most important parts of our life, namely football, which has been too commercialized recently, that is the reason why commentators, as moderators of this action, should be interested in usage of not only competent explanations but also interesting expressions in order to attract the public attention. The author analyzes various types of commentators with their characteristics; gives literal translation of metaphorical constructions used during commenting of football matches; proposes a comparative analysis of the features of German and Ukrainian commentators; makes an attempt to find out how these expressions function in everyday life, as well as on the football field.*

**Key words:** football, commentator, metaphorical construction, literal translation, adequate translation, stable expressions, figurative meaning.

В статті розглянуто одну з найважливіших частин нашої життя, а саме футбол, яку в останнє час дуже комерціалізували, тому коментатори, як модератори цього дійства, повинні зацікавити глядача не тільки компетентними поясненнями, але й цікавими фразами, щоб привернути увагу публіки. В статті наведено аналіз різних типів коментаторів з їхніми характеристиками; запропоновано порівняльний аналіз особливостей німецьких і українських коментаторів; наведено дослівний переклад метафорических конструкцій, які використовують в часі проведення футбольного матчу; зроблено спробу пояснити, як ці вирази функціонують в повсякденній житті, а також на футбольному полі.

**Ключові слова:** футбол, коментатор, метафорическа конструкція, дослівний переклад, адекватний переклад, сталі фрази, переносне значення.

На сьогодні футбол є одним з найпопулярніших та найприбутковіших видів спорту в світі. Він вже давно перестав бути просто розвагою чи грою, наразі це – величезна індустрія, яка приносить колосальні прибутки та дає тисячі робочих місць: тренерам, футболістам, рефері, журналістам та, звичайно ж, коментаторам.

Завдання коментаторів – зробити футбольний матч цікавішим, наповненим адреналіном, незабутнім для глядача. Для цього в своєму мовленні коментатори не обмежуються сухою футбольною термінологією. Їхня мова багата на епітети, порівняння, емоційно забарвлені слова та метафори.

У запропонованій статті доцільно зупинитися на аналізі саме метафорических конструкцій, які використовують німецькі футбольні коментатори. Цей аспект є доволі новим та маловивченим, що пояснює актуальність дослідження.

**Мета дослідження** передбачає аналіз дослівного перекладу метафор в мовленні німецьких футбольних коментаторів, визначення їхньої ролі в футболі та систематизування знань про футбольні метафори та їхню будову.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: а) проаналізувати німецькі метафори використовувані футбольними коментаторами; б) дослідити переклади футбольних метафор; в) описати структуру метафорических конструкцій.

**Об'єктом дослідження** є метафори, якими користуються професійні німецькі коментатори під час трансляції матчів. **Предметом дослідження** є особливості реалізації метафор у мовленні футбольних коментаторів.

Метафора – це троп поетичного мовлення, який розкриває сутність одного предмета чи явища через особливості іншого, вказуючи на їхню схожість чи контрастність. Використовуються без частки «як». Найчастіше виражаються прикметником (метафорический епітет), дієсловом та його формами, рідше іменником.

Метафори додають мові образно-експресивного забарвлення. Вони поповнюють мову лексичними і фразеологічними конструкціями. Також метафори виконують концептуальну функцію, тобто використовують переносне значення загальноживаних слів та навіть професіоналізмів.

Метафори дуже часто використовують для того, щоб вплинути на свідомість та підсвідомість людини. Психіатри вважають цю тактику дієвою та навіть самі використовують її для того, щоб допомагати пацієнтам справлятися з їхніми внутрішніми проблемами. Також метафори використовують у торгівлі для того, щоб привабити клієнтів, адже вони безпосередньо проводять рекламну діяльність:

- створюють візуальні, зорові й слухові образи;
- виступають умовними назвами деяких предметів;
- допомагають споживачу без особливого стороннього тиску зробити певний вибір;

Залежно від особливостей співвідношення зіставляваних предметів виділяють чотири типи метафор, побудованих на:

1) заміщенні живого живим. Наприклад:

«Die Spieler glauben an eine Schwalbe» – Гравці симулюють . (дослівно: Гравці вірять у ластівку);

2) заміщенні неживого неживим. Наприклад: «der Hammer-Pass» – точна та сильна передача м'яча (дослівно: молоток-пас);

3) заміщенні неживого живим. Цей тип метафори називається уособленням, або прозопопеею (від грец. πρόσωπον – особа і ποιέω – роблю), або ще персоніфікацією (лат. persona – особа і facere – робити). Наприклад: «Der Schiedsrichter gibt den Ball frei – Суддя випускає м'яч»;

4) заміщення живого неживим. Наприклад: «die Mauer – стінка з гравців» [1].

Мова футбольних коментаторів – неоднорідна, адже вона залежить від типів коментаторів, які дуже відрізняються один від одного. Виділяють п'ять основних типів мовних особистостей спортивних коментаторів:

**1) коментатор-«репортер»** – у їхньому мовленні присутня велика кількість термінів та здебільшого «суха» лексика. Такі коментатори лише висвітлюють факти та описують події. Для них не притаманне висловлювання власної думки, аналіз матчу та жарти. З їхнього мовлення незрозуміло якій команді вони надають перевагу. Вболівальники та навіть інші коментатори часто називають цей вид «такими, що читають з листка». Водночас їхнє мовлення містить багато інформації, адже їхня ціль – проінформувати глядачів. Коментатори, що належать до цього типу, обожнюють статистичні дані та прогнози;

**2) коментатор-«аналітик»** – їхнє мовлення дуже схоже на виступи коментаторів-«репортерів» та коментаторів-«знавців». Вони дуже педантично аналізують та коментують майже кожен момент та аспект матчу: починаючи зі складу тренерів та судів, закінчуючи невірною зафіксованим офсайдом. Коментатори цього виду охоче роблять зауваження та активно дають поради гравцям, тренерам і суддям. Водночас для них є нехарактерним висловлення своїх власних вподобань та використання експресивної лексики;

**3) коментатор-«знавець»** – мова такого коментатора багата на терміни та професіоналізми. Вони є дійсно експертами у галузі спорту. Їхня сильна сторона – вони добре розуміються на тому, що коментують. Найчастіше коментаторами-«знавцями» стають колишні атлети чи тренери, які перейшли в журналістику. Такі коментатори не лише аналізують матчі та викладають факти, а й дають власну оцінку тому, що відбувається на полі;

**4) коментатор-«балагур»** – коментатори цього типу найчастіше використовують лексику мало схожу на лексику спортивних аналітиків та журналістів, адже в своїх репортажах вони найчастіше відходять від теми футболу. Натомість вони із задоволенням розповідають про особисте життя футболістів, хобі, стосунки в команді. Вони охоче жартують, іронізують та, іноді, навіть висміюють футболістів та їхні дії. Вони, зазвичай, працюють у парі з іншим коментатором, з яким протягом всього матчу активно намагаються вести діалог;

**5) коментатор-«вболівальник»** – такі коментатори – надзвичайно емоційні. З їхньої мови відразу стає зрозуміло, якій команді він симпатизує. Вони чітко ділять футболістів на «наших» та суперників. Коментатори цього типу не обмежуються лише термінами та професіоналізмами, адже їхня мета не так проаналізувати матч та його хід, а, насамперед, повболівати за свою улюблену команду. Такі коментатори можуть дозволити собі зайвого, адже їм властиві вигуки та нетипова для коментаторів лексика.

Футбольні коментатори використовують велику кількість метафор, інакше їхнє мовлення було б дуже скучним та нецікавим. Ці метафори перейшли у мову футболу з інших професійних мов чи навіть повсякденної мови людей, тож їх можна розподілити на різні групи: метафори які перейшли з мови військових чи мови будівельників; слова, які раніше означали чи описували людські відносини; музичні терміни тощо.

У пропонуваній розвідці проаналізовано сімдесят п'ять найбільш вживаних німецькими футболістами коментаторами метафор, та виділено дев'ять основних груп:

- військова галузь : die Abwehr schläft, der Stürmer schießt, Abwehrkette, die Verteidigung steht, man schießt sich ein Eigentor
- мистецтво : die Mauer dirigieren, den Ball ins Tor zaubern,
- галузь будівництва: gut aufgestellt sein, den Ball dann unter die Torlatte nageln, eine Schippe drauflegen, der Hammer-Pass
- релігія: Der Heilige Geist ist keine Schwalbe, Der Flankengott
- людський організм та частини тіла: die Hand im Spiel, Knoten in die Beine spielen, das Bein stehen lassen, es ist kein Durchkommen im Beinewald, der Schiedsrichter hat Tomaten auf den Augen, sich zusammen reißen
- людські стосунки: Die Mannschaften tasten sich zunächst ab, den Bewacher austanzen, der Trainer hat den Spielern in der Pause gehörig den Kopf gewaschen, die Spieler gehen geknickt vom Spielfeld, Den Konkurrenten aus dem Feld schlagen
- флора та фауна: an eine Schwalbe glauben, Beinewald

- сфера ведення господарства: als Staubsauger vor der Abwehr, der Torwart hält seine Kiste sauber, nach wie vor unermüdetlich die linke Seite beackern, den Ball trocken abstauben
- інфраструктура: die Notbremse ziehen, einen Pass weiter schicken

Ці метафори отримали інше, переносне, значення та назавжди вкоренились у мову футбольних коментаторів та і взагалі у мові футболу. Деякі з них замінили свої аналоги термінів, а деякі навіть стали загальноживаними, але вже в тому значенні, яке надав їм футбол.

Під час перекладу футбольних репортажів з німецької мови на українську часто виникає безліч проблем, адже велика кількість метафор при перекладі втрачають сенс та стають незрозумілими та навіть безглуздими. Для того, щоб правильно перекласти такі метафори, потрібно знати, що саме вони означають та який момент матчу вони описують.

У запропонованій розвідці зроблено спробу дослідити саме дослівний переклад метафор та виявити особливості їхнього перекладу:

- als Staubsauger vor der Abwehr – як пилосос в захисті
- die Abwehr schläft – захист спить
- die Mauer dirigieren – диригувати стіну
- Der Flankengott – бог поперечної передачі
- der Schiedsrichter hat Tomaten auf den Augen – у судді помідори в очах
- eine Schippe drauflegen – покласти лопати
- an eine Schwalbe glauben – вірити в ластівку

Отже, майже всі метафори стають незрозумілими після перекладу, адже вони мають саме те значення, яке їм надають коментатори та футболісти. Таким чином, перекладом футбольних репортажів із німецької мови на українську повинні займатись не лише перекладачі, а і футбольні експерти, для того, щоб вони шукали українські аналоги футбольних метафор.

В мові українських футбольних коментаторів також існує велика кількість метафор. І хоча не всі метафори можна перекласти з німецької на українську мову, можна зайти ті самі за значенням українські метафори. Наприклад:

- der Stürmer schießt – нападник пробиває (а дослівно: нападник стріляє)
- das Abwehrkette – лінія оборони (а дослівно: ланцюг оборони)
- Auf dünnem Eis laufen – бігти по краю (а дослівно: бігти по тонкому льоду)
- man schießt sich ein Eigentor – затовкти автогол (а дослівно: вистрілити у власні ворота)
- das Bein stehen lassen – стояти немов вкопаний (а дослівно: залишити ногу стояти)
- stehen sich auf den Füßen – немає куди і яблуку впасти (а дослівно: стоять в один одного на ступнях)
- Der Flankengott – король передачі (а дослівно: бог поперечної передачі)

Отже, хоча деякі метафори після перекладу змінюють, або втрачають сенс, можна підібрати метафори-аналогі німецьким футбольним метафорам.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Сушинська І. М. Структурно-семантична типологія спортивної лексики у текстах публіцистичного стилю / Ірина Михайлівна Сушинська // Молода спортивна наука України : зб. Наук. Пр. з галузі фіз. Культури та спорту. – 2008. – Вип. 12, т. 1. – С. 359–364.
2. Burkhardt A. Wie die 'wahre Welt' endlich zur Metapher wurde. Zur Konstitution, Leistung und Typologie der Metapher // Conceptus 21 – Heft 52, 1987. – S. 39-67.
3. Burkhardt A. Wörterbuch der Fußballsprache. Göttingen: Verlag Die Werkstatt, 2006. – 763 S
4. Koch K. Fußball. Regeln des Fußball-Vereins der mittleren Classen des Martino-Catharineums zu Braunschweig. Braunschweig: Verlag von D. Haering & Co, 1875. – 274 S.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Верезубенко Микола** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

*Наукові інтереси:* лінгвістичні моделі перекладу, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності, історія художнього перекладу в Україні.

УДК 81'25'37

## ЕТИМОЛОГІЯ І НЕ ТІЛЬКИ: ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ В РОБОТІ ПЕРЕКЛАДАЧА

**Олена ІЛЬЄНКО (Харків, Україна)**

*У статті на численних прикладах з англійської та української мов доводиться необхідність для перекладача бути обізнаним в історії виникнення слова чи іншого мовного елементу, мати знання в особливостях його функціонування та адаптації у якості запозиченого слова у мові-приймачі. Зазначається, що на сучасному етапі саме англійська мова, внаслідок багатьох факторів, стала найбільшим джерелом запозичень у інші мови. Знання, що необхідні для перекладача, мають залучати не тільки офіційну етимологію слова, а також так звану «народну етимологію», яка показує, наскільки популярним є слово у його вживанні і легенду про його виникнення. Такі знання допомагають зробити адекватний переклад як сталих, так і знов утворених мовних одиниць у текстах різних жанрів і стилістичного забарвлення, у тому числі, і з метою створення образності. Особливо необхідним стають знання етимології запозиченого слова, якщо слово запозичується і входить до складу словникового запасу мови-приймача у своїй оригінальній формі, як це часто трапляється на сучасному етапі функціонування української мови. Знання етимології слова, чи «народної етимології» також допоможуть перекладачеві у разі необхідності побачити алюзії та асоціації, пов'язані зі словом, і знайти спосіб адекватного перекладу будь-то шляхом транслітерації, прямого запозичення, чи додаткового пояснення.*

**Ключові слова:** етимологія, «народна етимологія», запозичене слово, перекладач, адекватний переклад, англійська мова, українська мова, образність.

*В статье на многочисленных примерах из английского и украинского языков доказывается необходимость для переводчика знать историю происхождения слова или другой языковой единицы, знать особенности его функционирования и адаптации в качестве заимствованного слова в принимающем языке. Подчеркивается, что на современном этапе именно английский язык, вследствие многих факторов, стал самым богатым источником заимствований в другие языки. Знания, необходимые переводчику, должны включать не только официальную этимологию слова, но и так называемую «народную этимологию», которая демонстрирует, насколько популярным является слово, и легенду о его возникновении. Такие знания помогают сделать адекватный перевод как давно функционирующих, так и недавно появившихся языковых элементов в текстах различных жанров и стилистического окраса, в том числе, и с целью создания образности. Особенно необходимы знания этимологии заимствованного слова, если оно заимствуется и входит в состав принимающего языка в своей оригинальной форме, как часто случается на современном этапе функционирования украинского языка. Знания этимологии или «народной этимологии» также помогут переводчику обнаружить аллюзии или ассоциации, связанные со словом, и подобрать необходимый способ перевода, будь-то путем транслитерации, прямого заимствования или дополнительного объяснения.*

**Ключевые слова:** этимология, «народная этимология», заимствованное слово, переводчик, адекватный перевод, английский язык, украинский язык, образность.

*In the article on the numerous examples from English and Ukrainian languages the necessity for an interpreter or translator to know the history of the origin of a word or other language unit is proved as well as the necessity to know the features of its functioning and adaptation as a borrowed word in the receiving language. It is emphasized that at present stage due to many factors it is English that has become the richest source of the borrowings in other languages. This fact is especially obvious in such spheres as technologies, politics, economy, pop-culture. The knowledge necessary for an interpreter must include not only the official etymology of the word, but also the so-called "folk etymology", which demonstrates how popular the word is and the legend of its origin. Such knowledge helps to make an adequate translation of both long-functioning and recently appeared linguistic elements in the texts of various genres and stylistic coloring, including those created for the purpose of imagery. Knowledge of the etymology of a borrowed word is especially necessary if it is borrowed in the receiving language in its original form, as it often happens at the present stage of language functioning. Knowledge of etymology or "folk etymology", full 'biography' of the word will also help the translator to see the allusions or associations connected with the word and choose the necessary method of translation, whether by transliteration, direct borrowing or additional explanation. Besides, the article gives the examples of aponyms and backronyms interpretation.*

**Key words:** etymology, "folk etymology", borrowed word, translator, adequate translation, English, Ukrainian, imagery.

Перекладацька діяльність вимагає від професіонала досконалого володіння мовами з якої і на яку він здійснює переклад. Окрім володіння мовою перекладачеві необхідно опанувати певну кількість вмінь і навичок, таких як розуміння прагматики тексту, що перекладається, розуміння намірів автора; вміння своєчасно знаходити відповідники у мові-приймачеві з урахуванням прямого й переносного значень слів; вміння передавати тональність тексту, діяти відповідно до мовної ситуації, тощо. Про вимоги до повного, адекватного і грамотного перекладу написано чимало робіт науковців, оскільки мистецтво перекладу є одним з найдавніших та затребуваних. Про мистецтво і труднощі перекладу писали не тільки науковці (Бархударов Л.С., Безрукова Л.Г., Бреус О.В., Виноградов В.С.,

Комісаров В.Н., Левицька Т.Р., Фітерман А.М., Флорин С. та ін..) але й письменники, перекладачі-практики (С Маршак, Хавкін І.М., Чуковський К.І., Швейцер О.Д. та ін.).

Мистецтво і труднощі, які виникають перед перекладачем пов'язані не тільки з тим, що різні мови мають різний граматичний устрій, лексичний склад, позамовні і культурні особливості вживання мови, тощо. Мова є живим організмом, який постійно змінюється, доповнюючись новими елементами, а деякі мовні елементи іноді виходять із вживання і стають частиною її історії.

Особливо активно такі процеси спостерігаються у сучасному світі, який характеризується прискореністю усіх сфер життя людини; різнобічним розвитком суспільства; все зростаючим об'ємом інформації та швидкістю її передачі й отримання; поширенням впливу засобів масової інформації на повсякденне життя. Наприклад, нещодавно створені слова *brexit* (Britain + exit (from the European Union)); *ad blocker* (блокувальник реклами на сайті); *selfie* (власноруч зроблене фото себе) та ін. стали розповсюджені і активно вживані не тільки в англійській мові. Кожного року до словників додаються нові слова на позначення нових явищ, чи на їх характеристику.

Так, повідомляється, що до Оксфордського словника у 2017 році додані нові слова, такі як *Antifa*, *broflake*, *gorpcore*, *kompromat*, *Milkshake Duck*, *newsjacking*, *unicorn*, *white fragility*. Слово *youthquake* було проголошене як слово 2017 року, яке означає активний суспільний вплив молоді [7]. Якщо різнобічний розвиток суспільства сприяє відкриттю нових явищ і, відповідно, їх найменуванню на основі мовного потенціалу, то роль і значення засобів масової інформації полягає дещо в іншому.

Засоби масової інформації створюють новий інформаційний світ, вони активно впливають на життя суспільства в цілому і окремої людини зокрема. З метою впливу активно використовуються різноманітні мовні засоби. Вони слугують цілям створення образності, передачі оцінки, також для того, щоб прикути увагу до якоїсь події, факту чи думки та вплинути на суспільство. Деякі з таких мовних елементів, які були створені засобами масової інформації, увійшли в життя і актуалізувалися. Деякі ж, навпаки, виконали функцію одноразового позначення чогось і не набули широкого розповсюдження, залишившись у своєму середовищі, або у частині тлумачного словника. Вони не увійшли у щоденне вживання людини. Прикладом образного позначення явища (речі, факту), яке вперше було вживане у засобах масової інформації, і потім набуло широкого розповсюдження може стати назва міста Нью-Йорк як *The Big Apple*.

Перекладач іноді, щоб бути точним у перекладі думки, оцінки, тональності тексту, для того, щоб показати і підкреслити гру слів у ньому, має бути обізнаним у широкому контексті появи і значення слова чи іншої мовної одиниці, бути обізнаним в історії виникнення мовного елемента і в особливостях його функціонування.

Мета статті – на прикладі деяких одиниць англійської мови надати характеристику засобам їх виникнення і входження у мову, їх функціонуванню в англійській мові а також особливостям їх перекладу з англійської на українську мову.

Справа у тому, що, як відомо, основний інформаційний потік у сучасному світі відбувається англійською мовою. Саме англійська мова стає одним з перших і одним з найважливіших джерел і засобів створення мовної образності, яка далі може бути опосередкована іншими мовами [1]. Англійська мова, завдяки своєму статусу мови міжнародного спілкування – найактуальніше джерело запозичень в інші мови. Прикладів тут може бути чимало, оскільки запозичення з англійської мови (англіцизми та американізми) в українській мові (рівно як і багатьох інших) стосуються майже усіх сфер життя: політики (*імідж*, *бойкот*, *імпічмент*, *балотуватися*); спорту (*бокс*, *рафтинг*, *кікбоксінг*); культури та мистецтва (*джаз*, *фокстрот*, *чарт*, *реліз*); повсякдення (*долар*, *джермпер*, *чат*, *Інтернет*); оточення та середовища (*сквер*, *клуб*, *кекс*, *бургер*); економіки (*банк*, *маркетинг*, *бюджет*) і т.і. Дуже часто, набувши мовної образності, елемент англійської мови через запозичення стає образним елементом у інших мовах.

Як відомо, вивчення походження слів займається наука етимологія. «Як будь-яка істота проносить свою історію у своєму ДНК, слова містять дивовижну інформацію про своє походження, яке походить з культури, під впливом інших, набувають нові значення і новий зміст, адаптуються впродовж історії людства. Етимологія допомагає зрозуміти первинне значення слів, а також їх варіації в процесі розвитку мови» [6]. Знання про походження слів,

як зазначає знаний практичний перекладач І.М. Хавкін, важливі для перекладача, але не тільки для перекладача, й для будь-якої мислячої людини [4].

Етимологія (від старогрецької *etymologia* – *etymos* – вірний, істинний + *logos* – зміст, значення) прагне віднайти первинне, істинне значення слова, але й не тільки. Як колись зазначив Ю.В. Откупщиков, завдання етимології полягає у встановленні усієї «біографії» слова, тих «фонетичних і семантичних змін», які відбулися зі словом впродовж усієї історії його існування, та за допомогою яких словотворчих засобів воно було сформовано [2]. На теперішньому етапі, ураховуючи усі суспільні і мовні процеси, про які говорилося вище, на нашу думку, слід також враховувати більш широкий контекст виникнення і розповсюдження мовної одиниці, що також становить частину «біографії» слова. Для прикладу можна взяти слово *OK*, відоме майже усім, навіть тим, хто не знає жодного іншого слова англійською. Воно використовується задля вираження згоди при спілкуванні, також у діалогових вікнах у комп'ютерних програмах. Серед численних версій походження даного слова найдостовірнішою виглядає та, яка належить професору Алену Волкеру Ріду. Він дослідив найраніше вживання *OK* у газеті Бостон Морнинг Пост ще у далекому 1839 році у зв'язку з діяльністю організації Анти-Дзіннічне Товариство, де *OK* було вживане як аббревіатуру, що, ураховуючи неправильну орфографію, *OK* позначала *all correct* = *ol korect*. Далі таке скорочення стало популярним, оскільки було широко використане у президентській кампанії 1840 року на підтримку Мартіна Ван Бюрена, який мав прізвисько *Old Kinderhook* (*OK*), пов'язане з містечком у штаті Нью-Йорк, де кандидат народився, і де було організовано клуб на його підтримку під назвою *OK Клуб*. Для представників засобів масової інформації *OK*, пов'язане з Мартіном Ван Бюреном, стало приводом для численних обігравань нової аббревіатури. При цьому необхідно підкреслювалась та обігривалась неправильна орфографія оригінального скорочення – *out of kash* (*out of cash*) – без грошей; *out of karacter* (*out of character*) – безхарактерний; *orful catastrophe* (*awful catastrophe*) – жахлива катастрофа; *ol kwarrelling* (*all quarelling*) – все сваряться і т.і. [5, с. 194 – 196]. Виникнувши колись випадково, не маючи нічого особливого в історії свого виникнення, аббревіатура *OK* стала зараз розповсюдженою і зрозумілою будь-де у світі.

Часто походження якогось запозиченого слова пояснюється завдяки зовнішній схожості, зовнішньому співзвуччю з близьким словом мови-приймача, але не дійсній етимології. Переробка, переоформлення, переосмислення запозиченого слова, знаходження і встановлення змістових зв'язків між ним та іншими словами на основі виключно зовнішнього співпадіння, звукового співпадіння, без урахування реального походження слів називають народною (folk) етимологією. Народна етимологія сприяє процесам асиміляції запозиченого слова у мову.

Так, наприклад, англійське слово *bridegroom*, яке позначає нареченого, спочатку при запозиченні мало форму *bridegome*. Далі, частина слова *gome* стала архаїчною, і люди додали *groom*, таким чином було сформоване слово *bridegroom*. Або іспанське слово *cacaracha*, завдяки пристосуванню його до англійської мови, прийняло форму *cockroach*.

Багатьом відома легенда про виникнення слова *kangaroo* (кенгуру), але ж, як виявилось завдяки дослідженням етимологів, справжнє походження цього слова не пов'язане з історією про Джеймса Кука, який сприйняв відповідь аборигена на питання про чудернацьке небачене до того створіння (кенгуру) як назву тварини (відповідь *gangaroo* була сприйнята як *kangaroo* – я тебе не розумію). Насправді назва кенгуру (*gangaroo*) належала одному з численних племен австралійських аборигенів на позначення сірих та чорних кенгуру. [5, с. 171 – 172].

Схожу легенду про спочатку неправильно розчуте слово, яке пізніше стало повноправним словом у словниках, розказували і про слово *llama* (лама), тварину, яку побачила експедиція Франциско Ернандеса у Південній Америці (іспанське *¿ Como se llama? – Як це називається?* Було почуте як *llama* – назва самої тварини [5, с.171].

Подібні етимологічні легенди набули, завдяки повторюваності, статус істинних. Чим частіше історія про походження того чи іншого слова повторюється, тим більше коло людей вважають її реальною, тим більше укорінюється таке знання, і тим найсправедливішою здається така версія. Також важливо, щоб подібні історії були цікавими та захопливими, саме тоді вони повторюються і запам'ятовуються. Нецікаві і нудні історії не приживаються і забуваються, хоча реальне походження деяких мовних елементів й насправді може бути нецікавим і ординарним. Але ж для фахівця, для перекладача, може здатися важливим знання



як популярної версії походження мовного елемента, так і його справжньої етимології, оскільки при перекладі автентичного тексту потрібно буває враховувати різні асоціації, алюзії, гру слів, які виникають з контексту. Засобами передачі подібних стилістичних засобів на мову-приймача можуть бути: знаходження відповідного елемента у мові-приймачеві з аналогічним стилістичним забарвленням або додаткове пояснення. Про труднощі і мистецтво перекладача у цьому контексті писав, наприклад, В.Г. Прозоров [3].

Особливістю деяких сучасних перекладів текстів з англійської мови на інші мови, зокрема на українську, можна вважати той факт, що дуже часто англійське слово, або інший елемент мови, не перекладається, а транслітерується, іноді навіть зберігають свою мовну форму, і далі, завдяки освоєнню відповідного поняття і його позначення засобами англійської мови, такий елемент стає запозиченим і активно вживається у мові-приймачеві. Це стосується, у першу чергу, термінів, особливо термінів з комп'ютерної сфери та сфери інформаційних та інших технологій, економіки та політики. Також запозиченими бувають слова на позначення побутових об'єктів та явищ, жаргонні слова і навіть сленг завдяки домінуванню американської поп-культури, зокрема, кінофільмів. Наприклад, широко вживаними є такі запозичені слова, як *блютус (blue-tooth)*, *блогер (blogger)*, *вайфай (wi-fi)*, *менеджер (manager)*, *дефолт (default)*, *імпічмент (impeachment)*, *бургер (гамбургер, чізбургер – burger, hamburger, cheeseburger) хотдог (hot-dog), секонд-хенд (second hand), бакси (bucks), топ-модель (top model)* та багато-багато інших.

Стосовно деяких з наведених прикладів, слід зазначити наступне. Якщо певні запозичені слова можуть бути інтерпретовані завдяки навіть найменшому знанню англійської мови (*топ-модель, секонд-хенд*), то деякі у широкому вжитку вживаються навіть без розуміння їхньої назви, як засвоєна даність. Так, наприклад, усі, хто користується смартфонами (до речі, ще одне запозичене слово в активному вжитку – О. Ілленко) знають про можливість технології «blue-tooth», яка дозволяє поєднати у локальні мережі техніку, і, відповідно, передавати через неї інформацію на невеликій відстані. Але чому саме «blue-tooth», що дослівно перекладається «синій зуб»? Як свідчать популярні джерела, сама назва «blue-tooth» а англійській мові є запозиченням з датської слова «Blåtand» – синьозубий. Дана технологія названа на честь датського короля Харальда Синьозубого, який більше тисячі років тому назад поєднав розрізнені датські племена вікінгів. Висновок, який слідує з даного коментаря, полягає у тому, що для фахівця, а іноді і просто для будь-якої освіченої людини, необхідно знати етимологію широко вживаних слів і вміти проводити певні асоціації.

Так, якщо, наприклад, зі словом *бургер (burger: cheeseburger; hamburger; king burger)* можна зробити певні асоціативні операції, то зі словом *хотдог (hot dog)* таке навряд чи можливо. У цьому випадку просто треба поцікавитися етимологічною історією назви. Зі словом *бургер* такі асоціації були зроблені завдяки народній етимології. Так, спочатку слово було *hamburger steak* – тоненький шматочок яловичини на булці з додаванням цибулі та підсмажений на маслі. Існують версії, що слово виникло по асоціації з німецьким містом Гамбургом у середині 19 століття. Закінчення *-er* – це стандартне закінчення у німецькій мові, що допомагає показати на прикметник, пов'язаний з місцем, аналогічно – *frankfurter* – сосиска; *Rottweiler* – собака, який асоціюється з містечком на сході Німеччини Rotweil. Назву *hamburger steak* привнесли до Америки емігранти з Німеччини, пізніше вона скоротилася до *hamburger*. Далі, завдяки народній етимології, базуючись на грі слів *ham* – шинка + *burger* (у гамбургері, як відомо, немає шинки), було продовжено створення схожих іменників на основі *burger* – *cheeseburger, fishburger, nutburger, vegiburger, soyaburger, tunaburger* [5, с. 53 – 55].

Цікавими для інтерпретації можуть здатися і так звані апроніми. Апронімами називаються слова, які утворилися внаслідок скорочення фрази, пов'язаної зі змістом, наприклад, *karate* – kicking athlete reaching at taming emotions; *posh* – port out starboard home; *golf* (according to some version) – gentlemen only ladies forbidden; *fuck* – fornication under consent of the king, or for unlawful carnal knowledge, or found under carnal knowledge (хоча усі ці є лише версіями, також існують дослідження, що дане слово можна знайти ще у деяких англійських поетичних текстах 14 – 15 століть) [5, с.116 – 117]. Апроніми і бекроніми (back+аcronum – це спосіб розтлумачити слова-неакроніми у такий спосіб, якщо б вони були акронімами, наприклад, популярне зараз *wiki* тлумачиться як *what I know is*) часто використовуються для створення гумористичного, образного ефекту.

Висновок, який слідує з наведених положень, прикладів і коментарів полягає у тому, що перекладачеві у сучасних умовах швидких суспільних змін, змін, у тому числі, і у словникових запасах мов, з якої і на яку він здійснює переклад, слід цікавитися і бути обізнаним в етимології, у можливостях використання різних мовних елементів, сталих чи знов утворених, які вживаються у текстах різних жанрів і стилістичного забарвлення, у тому числі, з метою створення образності.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зорівчак Р.Г. Іноземна мова як засіб глибшого пізнання мови /Роксолана Петрівна Зорівчак // Рідне слово. – Вип. 7 – К., 1973. – С. 95 – 99.
2. Откупщиков Ю.В. К стокам слова. Рассказы о науке этимологии / Юрий Владимирович Откупщиков. – М.: Просвещение, 1986. – 176с.
3. Прозоров В.Г. Основы теории и практики перевода с английского языка на русский / Владимир Григорьевич Прозоров – М., 1998. – 234 с.
4. Хавкин И.М. Занимательный специальный перевод: Пособие для начинающих переводчиков с примерами типичных ошибок (на материале английского и некоторых романских языков) / Иосиф Моисеевич Хавкин – М: Издательские решения, 2015. – 390с.
5. Quinion Michael. Port Out, Starboard Home and other language myths. – Penguin Books, 2004. – 282 p.
6. cocktailportal.com.ua/articles/cocktail history
7. <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2017>
8. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Bluetooth>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Олена Ільєнко** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова.

*Наукові інтереси:* лінгвокультурні, соціокультурні та міжкультурні проблеми перекладу. Методичні аспекти фахової підготовки перекладача.

УДК 81”255: 81

## ОСМИСЛЕННЯ СЕМИОТИЧНИХ КОДИВ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

**Галина КУЗЕНКО (Київ, Україна)**

*У статті розглядається код як система семиотичних знаків, конвенційно-узгоджених значень, правил комбінування, заміни одних знаків іншими, відомих адресанту й адресату для здійснення успішної комунікації. Виокремлюються загальні / індивідуальні коди, вербальні / невербальні, прості / складні, логічні, соціальні, інтерпретативні, текстові та естетичні. Знання й розуміння кодів, умов їх використання та домінування в конкретних соціально-культурних контекстах дозволяє краще розуміти побут й культуру мови оригіналу і, безсумнівно, є необхідними у формуванні професійної компетентності перекладача.*

**Ключові слова:** знак, семиотичний код, логічні, соціальні, інтерпретативні, текстові, естетичні коди.

*В статье рассматривается код как система семиотических знаков, конвенционально-согласованных значений, правил комбинирования, замены одних знаков другими, известных адресанту и адресату для осуществления успешной коммуникации. Выделяются общие / индивидуальные коды, вербальные / невербальные, простые / сложные, логические, социальные, интерпретативные, текстовые и эстетические. Знание и понимание кодов, условий их использования и доминирование в конкретных социально-культурных контекстах позволяет лучше понимать быт и культуру языка и, несомненно, необходимы в формировании профессиональной компетентности переводчика.*

**Ключевые слова:** знак, семиотический код, логические, социальные, интерпретативные, текстовые, эстетические коды.

*The article deals with the code considered as a system of semiotic signs, conventionally-agreed values, rules of combination, replacement of some signs by others, known to the addresser and the addressee for a successful communication. There are general / individual codes, verbal / nonverbal, simple / complex, logical, social, interpretive, textual and aesthetic. Knowledge and understanding of codes, the conditions of their use and domination in specific socio-cultural contexts makes it possible to better understand the life and culture of the original language and, of course, are necessary in the formation of the professional competence of a translator.*

**Keywords:** sign, semiotic code, logical, social, interpretive, text, aesthetic codes.

Людині варто поміркувати над силою зв'язку, що лежать в основі будь-яких інформаційних полів й навчитися розуміти та оперувати ними, оскільки знаходячись у різних сферах, живучи у світі знаків, знакових систем, різноманітної символіки, їй доводиться мати справу з природною (онтологічною) і семиотичною реальностями.

Знаки і знакові системи як засіб зберігання, передачі, переробки інформації в усіх сферах соціального життя людини вивчає семіотика (від грец. *Semeion* – знак, ознака). Все, що повідомляється навмисно або мимоволі – це інформація, яка завжди має знакову природу і передається за допомогою знаків й знакових систем. Головними напрямками семіотики є філософсько-логічний (власне семіотика), започаткований Чарльзом Пірсом, та лінгвістичний (семіологія), започаткований Фердинандом де Соссюром: «Для [Пірса] мова – це просто слова, а ці останні і є знаками, тобто символи – це конвенційні знаки. Тоді як для Соссюра знак – це передусім знак лінгвістичний, мовний» [2, с. 19]. Деяко проміжну позицію посідають роботи Вільяма Моріса, який, хоча і бачив в семіотиці універсальний підхід до вивчення будь-яких знакових систем, з часом був «узурпований» лінгвістикою, адже більша частина знакових досліджень зосередилася навколо проблем вербальної мови, яка, в силу своєї змістової універсальності, є головним засобом передачі інформації та спілкування людей і тому виконує в культурі особливі функції [11].

Таким чином, виходячи з тріади Пірс – Моріс – Соссюр, можна стверджувати, що традиційне лінгвістично орієнтоване перекладознавство є передусім семіологічно орієнтованим перекладознавством, для якого переклад – це процес перекодування повідомлень, закодованих в знаках однієї мовної системи, у повідомлення, закодовані в знаках іншої мовної системи.

Серед знакових систем природна мова має особливий статус. Засновник і глава копенгагенської школи структурної лінгвістики Луї Єльмслев, бачив унікальність мови в тому, що «практично мова є семіотика, в яку можуть бути переведені всі інші семіотики – як всі інші мови, так і всі інші мислимі семіотичні структури» [9, с. 62]. Мова постає як складна багаторівнева система, що включає в себе безліч взаємопов'язаних і взаємообумовлених дискретних елементів. П. Копнін дає визначення мові як «формі існування знань у вигляді системи знаків» [4, с.31]. Це визначення мови можна віднести до всіх знакових систем, якщо включати поряд зі знаками, що фіксують знання, ще й засоби, що виражають емоції.

Найбільш розповсюджені, філогенетично первинні і основні за значущістю в людському суспільстві знаки – це мовні знаки. Такий первісний мовний знак як слово в системі природної мови є елементарною формою існування знань про навколишній світ, формою, що дозволяє чуттєво сприймати зміст феноменів свідомості, які не припускають такого сприйняття, способом перетворення індивідуальної суб'єктивної діяльності індивідів у суспільну, соціальну форму – знання.

Ф. де Соссюр зазначав, що знаки в ізоляції не мають сенсу, а лише інтерпретуються відносно один одного. Мовний структураліст, Р. Якобсон, підкреслював, що адекватна інтерпретація тексту можлива у разі розуміння знакових кодів та конвенційних зв'язків між ними [11]. Сенс знака залежить від коду, в межах якого він знаходиться. Коди об'єднують знаки в системи, надаючи їм конвенційно-узгодженого значення представниками конкретної культури.

Комунікативна модель Р. Якобсона включає наступні елементи: адресанта (відправника), передавальний пристрій, сигнал, мову повідомлення, її код, адресата-одержувача, а також враховує контекст передачі інформації, включаючи шуми як перешкоду, що супроводжує передачу та сприйняття сигналу [11].

Маючи намір передати повідомлення, адресант вибирає мову та код тексту. Для передачі повідомлення використовується канал зв'язку – мова і передавальний пристрій. Приймаючи повідомлення, адресат декодує його – вилученням інформації з тексту шляхом інтерпретації одних знаків іншими. Процес передачі здійснюється в певному фоновому контексті, який дозволяє включити в повідомлення додаткові смисли. Так, одне й те ж висловлення може існувати як внутрішнє мовлення, реальне мовлення, звернене безпосередньо до самого мовця; репліка в діалозі / монолозі / полілозі.

В якості перешкоди отримання сигналу може розглядатися й асинхронічний аспект комунікації. У цьому випадку передача повідомлень здійснюється не в «реальному» часі: адресант і адресат виявляються розділеними в часі та просторі. Асинхронічна міжособистісна комунікація здійснюється через вербальний текст (лист, факс, e-mail). Асинхронічна масова комунікація відбувається через вербальний текст, графіку та / або аудіовізуальні медіа (фільми, телебачення, радіо, газети, журнали тощо).

Успіх комунікативної ситуації визначається, перш за все, процесами кодування та декодування повідомлення, а значить, вибором відповідного коду. Код представляє собою систему семіотичних знаків, їх значень, правил комбінування або правил заміни одних знаків іншими, відомих адресанту й адресату для здійснення успішної комунікації. В кожному тексті знаки комбінуються відповідно до певних конвенцій, або кодів.

Розглянемо запропоновані фахівцями семіотичні коди [1; 6; 10; 14].

1. За поширенням коди можуть бути загальними або авторськими (обмеженими) (наприклад код індивідуального художнього стилю). Масова доступність характерна для загального коду, для вузького кола осіб доступний обмежений код.

2. За ознакою «характер домовленості» коди поділяються на:

- двохсторонні (узгоджені адресантом й адресатом);
- односторонні – встановлені лише однією з сторін (передаючою або приймаючою).

Відповідно, з боку адресата може виникнути ситуація **аберантного декодування** (термін У.Еко) – розшифрування повідомлення за допомогою коду, що відрізняється від використаного для кодування повідомлення.

3. Відповідно до природи носія та сфери вживання коди можуть визначатися як:

- вербальні (прописані графіками природних мов);
- невербальні (тілесні) (правила інтерпретації виразів обличчя особи, жестів, рухів тощо);
- поведінкові коди (прописані протоколами, ритуалами, ролевими й спортивними іграми);
- мас-медіа коди (включають фото, телебачення, кінематограф, радіо, газети і журнали);
- регулятивні коди (правила дорожнього руху, професійні коди різних сфер діяльності тощо);

- естетичні коди, жанрові, стилістичні коди, що використовуються в галузі художньої творчості. Ці коди виступають як конвенції створення текстів, виконавчих практик тощо. Для розуміння таких кодів необхідна приналежність до певної культури; незнання їх перешкоджає правильній інтерпретації повідомлення.

4. Структура коду може бути простою / складною.

5. У. Еко запропонував функціональний підхід для опису кодів. З цієї точки зору, можуть виділятися [11]:

- коди сприйняття, або розпізнавання, що забезпечують відтворення в пам'яті об'єкта, позначуваного в повідомленні. Сюди відносять, відповідно, іконічні, сенсорні та ін. коди;
- коди передачі інформації включають вербальні, музичні, мистецькі, антропологічні, стилістичні коди;
- тональні коди системи конотації з додатковим, уточнюючим значенням.

З викладеного випливає, що коди незмінно пов'язані з поняттям конвенція, або попередня домовленість, що забезпечує стабільність коду в часі. Однак коди не є абсолютно статичними системами: їх зміна в часі може бути обумовлена історичними та соціокультурними причинами. Код знижує ентропію чи семантичну невизначеність системи. Ця невизначеність створюється за рахунок різноманітних й одночасних рішень, жодне з яких не може вважатися єдино вірним. Надмірна семіотизація теж збільшує текстову ентропію. Причиною ентропії може бути шум як непередбачуваний контекст, що ускладнює передачу і сприйняття інформації.

Стилістичні та особисті коди (або ідіолети), часто називаються підкодами, використовуються разом з кодами для семіотичного аналізу тексту [8]. Семіотичний аналіз, виходячи із комунікативної функції знака, дозволяє розширити вищевказану класифікацію кодів і виокремити: логічні, соціальні, інтерпретативні, текстові та естетичні коди.

**Логічні коди:**

- паралінгвістичні, тобто алфавітні коди, що замінюють функціональну артикуляційну мову (азбука Брайля, Морзе), мова жестів, піктограми, інтонація, міміка;

- знакові засоби, що забезпечують життєдіяльність (дорожні, повітряні, морські сигналізації), коди яким властивий високий рівень конвенційності, моносемії, експліцитності й загалом інтернаціональності;

- епістемілогічні коди до яких входять наукові й прологічні.

**Соціальні коди:**

- природна мова (фонологічн, синтаксичні, лексичні, просодичні і паралінгвістичні підкоди);

- невербальні (тілесні) коди (тілесний контакт, близькість, фізична орієнтація, зовнішній вигляд, вираз обличчя, погляд, кивок головою, жести та постава);

- товарнікоди (мода, одяг, автомобілі);

- кодиповедінки (етикет, протоколи, ритуали, рольовігри).

**Інтерпретативні коди:**

- коди сприйняття: наприклад візуальні, сенсорні;

- ідеологічні коди: використовуються для кодування та декодування текстів з домінантою «-ism», такі як індивідуалізм, лібералізм, фемінізм, расизм, матеріалізм, капіталізм, консерватизм, соціалізм, об'єктивізм, популізм; (зверніть увагу, що всі коди можуть розглядатися як ідеологічні).

**Текстові коди:**

- наукові коди, включаючи математику;

- жанрові, риторичні та стилістичні коди: експозиція, аргумент, опис та розповідь тощо;

- коди засобів масової інформації, включаючи фотографічні, телевізійні, кінематографічні, радіо, газетні та журнальні коди.

**Естетичнікоди:**

- естетичні коди обслуговують мистецтво, літературу (класицизм, романтизм, реалізм і т. ін.), включають в себе символіку театру, релігійні символічні засоби, «морфологію» казки, легенди, живопис, скульптуру, музику тощо.

Ці типи кодів відповідають загалом ключовим видам знань, що є необхідними для будь-якого перекладача.

З семіотичної точки зору, процеси створення тексту та його інтерпретації, відповідно, розглядаються як процеси кодування / декодування повідомлення. Очевидним є використання в художніх текстах естетичного й індивідуально-авторського кодів, які часто не володіють загальною конвенційною природою. Навпаки, автор створює ситуацію навмисної невизначеності повідомлення і тому текст «пропонує» читачу використовувати для декодування необхідний чи власний код.

В цілому можна говорити про існування трьох стратегій прочитання (декодування / інтерпретації) тексту [15, с.127]:

- домінантне прочитання, в якому читач повністю розділяє код тексту / автора. Це прочитання, обґрунтовано «правом» самого тексту;

- договірне прочитання, в якому читач частково розділяє код тексту, але іноді модифікує відповідно до власної позиції, сприйняття та інтересів. Тут читач «домовляється» з текстом / автором про те, що кожна сторона – текст і читач – поважають точку зору один одного;

- опозиційне прочитання, де читач не поділяє код тексту, пропонуючи альтернативну точку зору. Часто з такого роду прочитанням ми стикаємося в випадках, коли «контекст тексту» (час створення, епоха, біографія автора і ін.) зовсім не відомі читачеві або навмисно ним не враховуються. В цьому випадку текстове повідомлення читатиметься в зовсім іншому контексті – тому, який вибере інтерпретатор.

Викладене дає підстави стверджувати, що розуміння кодів, умов їх використання та домінування в конкретних соціально-культурних контекстах дозволяє краще розуміти побут й культуру мови оригіналу й, цілком логічно, що вивчення семіотичних кодів є необхідним у формуванні професійної компетентності перекладача, оскільки передбачає розширення світогляду й сприйняття цінностей окремої культури, адже кожен текст – це система знаків,

організована за кодами та підкодами які відображають певні цінності, ставлення, вірування, припущення та досвід народу.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття : монографія / Н. І. Андрейчук. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2011. – 280 с.
2. Бацевич Ф. С. Філософія мови : історія лінгвофілософських учень : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 240 с.
3. Гуссерль Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Эдмунд Гуссерль. – СПб. : Владимир Даль, 2004. – 400 с.
4. Копнин П.В. Проблемы диалектики как логики и теории познания / П.В. Копнин. – М.:Изд. группа «Прогресс», 1982. – 285 с.
5. Леви-Стросс К. Структура и форма: размышления об одной работе Владимира Проппа / Леви-Стросс К. // Французская семиотика: от структурализма к постструктурализму ; [пер. с фр. и вступ. ст. Г.К. Косикова]. - М. : Изд. группа «Прогресс», 2000. - С. 121-152.
6. Лотман Ю. М. Семиотика культуры / Ю. М. Лотман, Б. А. Успенский // Информационные процессы, эвристическое программирование, проблемы нейрокибернетики, моделирование автоматами, распознавание образов, проблемы семиотики : материалы V Всесоюз. Симп. по кибернетике, Тбилиси, 25–29 окт. 1970 г. – Тбилиси, 1970. – С. 307–308.
7. Лотман Ю. М. Предложения по программе IV Летней школы по вторичным моделирующим системам / Ю. Лотман // Тез. докл. IV Летней школы по вторичным моделирующим системам, 17–24 авг. 1970 г. – Тарту : Тартус. гос. ун-т, 1970. – С. 3–7.
8. Новикова М.А. Символика и жанр текста (на материале детективного жанра) / М.А. Новикова, Е.В. Барабан. – Вісник Київ. лінгв. ун-ту. Серія Філологія. – Т. 1. – № 1. – Київ, 1998. – С. 163–170.
9. Greimas A. J. Semiotics and Language : An Analytical Dictionary / A. J. Greimas and J. Courtés ; [Gen. ed. Thomas A. Sebeok]. – Bloomington : Indiana University Press, 1979. – 409 p.
10. Jacobson R. On Linguistic Aspects of Translation / Roman Jakobson // Selected Writings. Word and Language. – The Hague : Mouton & Co. Printers, 1971. – P. 260–266.
11. Theses on the semiotic study of cultures (as applied to Slavic texts) / Jurij M. Lotman, B. A.Uspenskij, V. V. Ivanov, V. N. Toporov, A. M. Pjatigorskij // The Tell-Tale Sign: A Survey of Semiotics; [ed. Thomas A. Sebeok]. – Lisse (Netherlands) : The Peter de Ridder Press, 1975. – P. 57–84.
12. Pressler Ch. A. Sociology and Interpretation: from Weber to Habermas / Charles A. Pressler, Fabio B. Dasilva. – Albany : State University of New York Press, 1996. – 208 p.
13. Torop P. Cultural semiotics and culture / PeeterTorop // Sign Systems Studies. – 1999. – Vol. 27. – P. 9–31.
14. Uspenskij B. A. Theses on the semiotic study of cultures (as applied to Slavic texts) / V. V. Ivanov, V. N. Toporov, A. M. Pjatigorskij, Ju. M. Lotman // Structure of Texts and Semiotics of Culture [Jan van der Eng, GrygarMojmír (eds.)]. – The Hague, Paris : Mouton, 1973. – P. 1–28.
15. Winner I. P. The Semiotics of cultural texts / Irene Portius Winner, Thomas G. Winner // Semiotica. – 1976. – 18:2. – P. 101–156.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Галина Кузенко** – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

*Наукові інтереси:* теорія та практика перекладу, моделі перекладу, контрастивна лінгвістика, міжкультурна комунікація.

81.161.2.111'25

## THE PECULARITIES OF TRANSLATION OF NON-EQUIVALENT WORDS INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE

**Tetyana LELEKA (Kropyvnytsky, Ukraine)**

*Метою дослідження є визначення принципів перекладу безеквівалентної лексики українською мовою. Результати роботи, що дозволяють зрозуміти культурні особливості лексичного матеріалу конкретної мови, обумовили декілька способів перекладу зазначеного матеріалу, а саме: перекладацька транслітерація та транскрипція засобами мови-реципієнта; калькування; описовий переклад або розкриття змісту запозиченого слова за допомогою розгорнутих словосполучень; наближений переклад, пошук найближчого значенню відповідника; трансформаційний переклад, перебудова синтаксичної будови речення з урахуванням лексико-граматичних перекладацьких трансформацій. Було виявлено відмінності перекладу загальних та власних назв. Не дивлячись на те, що мови відмінні за своєю граматичною, лексичною та лексичною будовою через те, що їх носії мають у свідомості*

різні картини світу, у процесі перекладу можливо передати культурно обумовлені явища, що характерні для конкретної мови.

**Ключові слова:** безеквівалентна лексика, калькування, перекладацька транслітерація, транскрипція, описовий переклад, наближений переклад, трансформаційний переклад.

*Целью данного исследования является определение принципов перевода безэквивалентной лексики на украинский язык. Результаты работы, которые позволяют выявить культурные особенности лексического материала конкретного языка, обусловили несколько способов перевода, а именно: переводческая транслитерация и транскрипция средствами языка-реципиента; калькирование; описательный перевод или пояснение содержания заимствованного слова с помощью развернутых словосочетаний; приближенный перевод, который заключается в поиске ближайшего по значению соответствия; трансформационный перевод, перестройка синтаксической структуры предложения с учетом лексико-грамматических переводческих трансформаций. Были выявлены отличительные особенности перевода имен нарицательных и собственных. Несмотря на то, что языки отличаются по своему грамматическому, лексическому и синтаксическому строю из-за того, что их носители имеют в сознании различные картины мира, в процессе перевода возможно передать культурно обусловленные явления, характерные для конкретного языка.*

**Ключевые слова:** безэквивалентная лексика, калькирование, переводческая транслитерация, транскрипция, описательный перевод, приближенный перевод, трансформационный перевод.

*The objectives of the present research have been to elaborate the principles of the translation of non-equivalent words in the Ukrainian language. The results we have obtained allow us to put the project, helping to understand some cultural peculiarities that are present in the language, into practice. According to the view expressed in the article, non-equivalent words have cultural specifics. There are some ways of transferring of the non-equivalent vocabulary: transliteration or transliteration and transcription; calquing or transferring of the equivalent vocabulary of the original language by replacing its constituent parts – morphemes or words (in the case of stable word combinations) by their direct lexical correspondences in the target language; descriptive (explanatory) translation or transferring the equivalent vocabulary or revealing the meaning of the lexical unit of the source language with the help of unfolded word combinations that reveal the essential features of the phenomenon indicated by a given lexical unit; an approximate translation (translation using the analogue), finding the closest match in the target language for the lexical unit of the source language that does not have exact correspondences; transformational translation, transferring the equivalent vocabulary, the restructuring of the syntactic structure of the sentence, lexical substitutions with a complete change in the meaning of the original word, or to both simultaneously, called lexical and grammatical translation transformations; so in this case, we can talk about a transformational transfer. Different types of words used in various areas of communication are adopted differently in Ukrainian. In some cases, they are transmitted by practical transcription, by replacing the English sound and writing similar Ukrainian without any special attention to the meaning of the transmitted words. The main means of transferring borrowed words is practical transcription.*

*In spite of the fact that in the process of research we have seen that languages differ in their grammatical, lexical and syntactic structure because their speakers have different world pictures formed by through the prism of the native language, in the process of translation from the source language into the target language, it is possible to transfer culturally conditioned phenomena, characteristic only for one language.*

**Keywords:** non-equivalent words, explication, a loan translation, descriptive translation, transcription, transliteration, transformation, transformational translation.

The article defines some thoughts according to the notion of non-equivalent vocabulary. Significant rise of the interest related with following reasons: need to identify universal features of language material, desire to describe world picture of different language speakers; need to improve bilingual dictionaries where national and specific features of semantics translated conformity is specified, interest to study national semantic specificity and study national specificity of language thinking.

The term non-equivalent vocabulary is found in many authors dealing with problems of language and translation, such as: E.M. Vereshchagin, V.G. Kostomarov, L.S. Barkhudarov, S. Vlahov, S. Florin, Ya.I. Retsker, V.N. Komissarov, A.D. Schweizer, who, however, treat it differently: as a synonym for the concept of reality, and untranslatable words in another language. So, for example, A.D. Schweitzer assigns to the category of non-equivalent lexical units serving to denote cultural realities, which do not have exact correspondences in another culture [8, p. 108]. The aim of the paper is to analyze the different definitions of the phenomena.

The research of the non-equivalent vocabulary is very important for the theory of translation.

The main problem of it is to describe the main principles of the translation of the non-equivalent words from English into Ukrainian.

V.N. Komissarov calls units of the original language that are not equivalent to the regular language in the translation language [4, p. 147]. The Bulgarian linguists give their definition, which significantly narrows the boundaries of the equivalent vocabulary: non-equivalent lexical units that

do not have translation equivalents in the target language [7, p. 51]. They suggest also more clearly distinguish between the non-equivalent vocabulary and the words of reality. In their opinion, the widest in its content is the concept of non-equivalent vocabulary. Realities are included in the framework of non-equivalent vocabulary as an independent circle of words that partly cover the range of realities, but, at the same time, go beyond the limits of the non-equivalent vocabulary terms, interjections and onomatopoeia, exoticisms, abbreviations, appeals, deviations from the literary norm; with realities there are proper names.

The words, which can be called proper non-equivalent, occupy a significant place in the non-equivalent vocabulary. They are the words that do not have a lexical correspondence in the target language [4].

We speaks of the words that denote national specific realities [2, p. 146] or the words without equivalent vocabulary that implies first of all, the designation of realities that are characteristic of the country of alien to another language and its reality [2, p. 58], the words denoting objects, concepts and situations that do not exist in the practical experience of people who speak a different language [1, p. 95].

Non-equivalent vocabulary is designations specific for a given culture of phenomena that are the product of the cumulative function of language and can be considered as containers of background knowledge, the knowledge available in the minds of speakers [5, p. 37]. The analysis of the non-equivalent vocabulary shows that a certain part of it can be classified as non-equivalent, the national and cultural content in these words constitutes the core of their meaning, and they denote concepts that have no analogues in our reality. Such words are of interest especially in the linguistic, cultural and social and cultural aspects, because they clearly reflect the national characteristics of the culture of another country.

A certain part of the non-equivalent English vocabulary can be classified as temporarily equivalent terms. They are the words that are close in character to real words. The lack of equivalence of vocabulary of this type is due to the uneven distribution of the achievements of science and technology in the social area, as a result of which the innovation present in the practical experience of the native language speakers for a while may be practically unknown to representatives of another linguistic and cultural community.

Non-equivalent vocabulary is lexical units of one of the languages that have neither complete nor partial equivalents among the lexical units of another language. These include the following groups of words:

1) Proper names, geographical names, names of institutions, organizations, newspapers, ships, etc., which do not have permanent correspondences in the lexical material of another language (*Mather, Quogue, Vah Harbor, Millbrook, Scituate*) or the names such as *London, New York, the Thames, the Mississippi*, which have in the Ukrainian language the correspondences: *Джон, Джордж, Шекспір, Діккенс, Лінкольн, Лондон, Нью-Йорк, Темза, Міссісіпі* etc.

Generally speaking, it is not always possible to draw a clear demarcation line between non-equivalent names proper and those that have a permanent dictionary in another language's dictionary □ a proper name or a geographical name that does not have an equivalent in another language to obtain such a correspondence, and precisely to establish the time when the occasional equivalent passed into the ordinary equivalent. However, in general, we can assume that the number of non-equivalent vocabulary includes proper names and names that are little known for the speaker of another language.

2) So-called realities, the words that denote objects, concepts and situations that do not exist in the practical experience of people who speak a different language. This includes words that denote different kinds of material and spiritual culture peculiar only to a given people, for example, names of dishes of national cuisine (*muffin, toffee, scotch, sundae* etc.), words and stable phrases that denote political institutions and social phenomena characteristic of the country (*primaries, lobbyist*, etc.).

Again, it is not always easy to decide in which case a word or phrase can be classified as a non-existent lexical material that denotes realities – an occasional translation equivalent that can pass into a dictionary correspondence. Thus, words and expressions penetrated into the Ukrainian



language: *the House of Commons* – Палата Громад, *speaker* – спікер, *weekend* – вікенд, and many other lexical units of English origin, as a result of which the corresponding English vocabulary can no longer be considered equivalent to the Ukrainian language. At the same time, like the proper names, the moment of transition of the occasional correspondence to the usual one cannot always be accurately determined.

3) Lexical units, which can be called random gaps. We have in mind those units of the dictionary of one of the languages that for some reason have no correspondences in the lexical composition. For example, in Ukrainian there is no lexical correspondences to the English word *exposure* (in the meaning of exposure to the forces of nature: rain, sun, wind, cold) etc.

It should be emphasized that we use the term non-equivalent vocabulary only in the sense that there is no correspondence to one or another lexical unit in the vocabulary of another language. But it would be wrong to understand this term in the sense of inability to translate this vocabulary. It has already been repeatedly noted that any language can express any concept; the absence in the vocabulary of the language of a special designation for any concept in the form of a word or a stable word combination does not mean that it cannot be expressed by means of the language.

Of course, the vocabulary that does not have correspondences in the receiving language is a certain difficulty, but it is completely surmountable. From the practice of translation, the following ways of transferring of the non-equivalent vocabulary are known:

1) Transliteration of transliteration and transcription. It suffices to indicate that, in transliteration, the graphic form of the word of the original language is transmitted by means of the target language, and in its transcription – its sound form.

These methods are used for the transfer of foreign names, geographical names and names of various companies, firms, ships, hotels, newspapers, magazines, etc. For example, *Art Steel Corporation*, *General Motors*, *International Business Machine Corporation*, *Bank of America*. The same method is widely used in the transfer of realities; it is especially common in socio-political literature and journalism, both translated and original, but describing life and events abroad – *Арт Стіл Корпорейшн*, *Дженерал Моторс*, *Інтернешнл Бізнес Мешинс Корпорейшн*, *Банк оф Америка* etc.

Many English words have no equivalents in Ukrainian vocabulary: *public school* – публікшкул, *drive-in* – драйв-ін, *drugstore* – драгстор, *know-how* – ноу-хау, *impeachment* – імпічмент, *chip* – чип, *script* – скрипт, *browser* – браузер, *bite* – байт, *bit* – біт, *provider* – провайдер, *screen* – скрін, *site* – сайт.

2) Calquing. This method is the transferring of the equivalent vocabulary of the original language by replacing its constituent parts – morphemes or words by their direct lexical correspondences in the target language, for example: *brain drain* – витік мізків, *hard disk* – жорсткий диск, *mother board* – материнська плата, *digital communication* – цифровий зв'язок, *peacemaker* – миротворець, *миротворець* etc.

Both the transcription and transliteration, and the calquing do not always reveal to the reader, unfamiliar with the source language, the meaning of the translated word or phrase. The reason is that complex and compound words and stable phrases, when translating which are used most often and have a value that is not equal to the sum of the values of their components, and since the equivalents of these components are used for calquing, the meaning of the whole lexical formation as a whole remain undisclosed. So, to the unprepared reader, the word of the *grand jury* is unlikely to say anything without detailed explanations.

3) Descriptive translation. This way of transferring of the non-equivalent vocabulary is revealing the meaning of the lexical unit of the source language with the help of unfolded word combinations that reveal the essential features of the phenomenon indicated by a given lexical unit, that is, in fact, with the help of its definition in the target language: *landslide* – перемога на виборах з великою перевагою голосів etc.

4) An approximate translation is finding the closest match in the target language for the lexical unit of the source language that does not have exact correspondences. The use of analogues is also found in the transmission of English non-equivalent vocabulary to Ukrainian: *drugstore* – аптека; *know-how* – секрети виробництва; *tuffin* – булка etc.

Applying analogues in the translation process, one should keep in mind that they only approximate the meaning of the original word and in some cases may create a not quite correct idea of the nature of the object or phenomenon they designate.

So, the usual transfer of Americanism *drugstore* as *аптека* does not give a complete idea of the functions of this institution – in Ukrainian pharmacies only drugs and cosmetics are sold, while American *drugstores* also sell newspapers, magazines, coffee, ice cream, etc.

5) Transformational translation. In a number of cases, when transferring of the non-equivalent vocabulary is to resort to the restructuring of the syntactic structure of the sentence, to lexical substitutions with a complete change in the meaning of the original word, or to both simultaneously, what is called lexical and grammatical translation transformations.

The lack of direct equivalents to certain ranks of the lexical units in the vocabulary of another language does not mean their untranslatability in that language. At the disposal of the translator it has been shown, not one but a number of tools that make it possible to transfer the value of the original lexical units in a speech or in a particular text.

Different types of words used in various areas of communication are adopted differently in Ukrainian. In some cases, they are transmitted by practical transcription, by replacing the English sound and writing similar Ukrainian without any special attention to the meaning of the transmitted words: *Peter* – *Пітер*, *John* – *Джон*. In other cases, the Ukrainian equivalents of English names are selected: *Петро*, *Іоанн*.

The nominal names are borrowed with the help of practical transcription in those cases when among the realities reflected in the target language, there are no analogues ones (*Lord* – *лорд*); when in the target language there are no words comparable to the same concepts and objects (*shorts* – *шорти*); when in it a word of similar meaning is incommensurable with the word of the source language stylistically or in the area of use (*happening* – *хепенінг*).

Proper names are usually not translated, but are borrowed, and the main means of introducing them into the target language is practical transcription. However, there are exceptions to this rule. The names with bright motivation are usually fully translated: *Bridge of Sights* – *Міст Зітхань*. In some cases, a partial translation is used: *Design Center* – *Дизайн-Центр*. Sometimes borrowing and translation are possible.

In spite of the fact that in the process of research we have seen that languages differ in their grammatical, lexical and syntactic structure because their speakers have in mind different world pictures formed by through the prism of the native language, in the process of translation from the source language into the target language, it is possible to transfer culturally conditioned phenomena, characteristic only for the source language.

Moreover, in order to translate the realities of the original language, along with idioms and phraseological units, the most complex translation problem, there are certain translation techniques, such as transliteration, followed by comments, a descriptive translation that is used directly within the target language, as well as a mixed translation, which provide an adequate transferring of cultural-conditioned phenomena in the receiving language.

It should also be noted that along with purely technical methods of translation, the translator should use such important things as background knowledge and intuition, as these qualities play a big role not only for translation in general, but also for adequate transferring of the realities of the source language, which, often do not have full equivalents in the target language, and must be translated with particular care.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударова. – М.: Междунар. Отношения, 1975. – 182 с.
2. Верещагин Е.М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1976, – с.121.
3. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин – М.: Международные отношения, – 1980. – 204 с.
4. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 1999. – 188с.
5. . Комиссаров В.Н. Теория перевода / В.Н. Комиссаров. – М.: ВШ, 1990. – 251с.
6. Федоров А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Федоров. – М.: Высшая школа, 1983. – 303с.

7. Чернов Г.В. К вопросу о передаче безэквивалентной лексики при переводе советской публицистики на английский язык / Г.В. Чернов. – М.: 1958, – с.151
8. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика / А.Д. Швейцер. – М., 1973. – 251 с.
9. Translation and Translating. London and New-York: Longman. Berlin, B. & Kay, P.1991. – 283 p.
- 10 A Linguistic Theory of Translation: an Essay on Applied Linguistics. London: Oxford University Press. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. (3<sup>rd</sup>ed.) (2008). Cambridge, UK: Cambridge University Press. 54 Duong, T. N. 1999, – 344 p.
11. An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold Halverson, S. (1997). The Concept of Equivalence in Translation Studies. Target1 – 2(1997), P. 207–233. – Hofstede, G. H., 2000. – 189 p.
12. Equivalence in Translation. Translation Journal. – Vol. 4, No. 4. Livestocks, coffee in spotlight of annual agri-meeting. (2010). Retrived May 19, 2010, from <http://en.vietnamplus.vn/Home/Livestocks-coffee-in-spotlight-of-annual-agri-meeting/20105/8766.vnplus>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Тетяна Лелека** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.  
*Наукові інтереси:* соціолінгвістика, мовні контакти, теорія перекладу.

УДК 811.112.2'255.4

## АСПЕКТИ МІЖМОВНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ ВІЛЬГЕЛЬМА ГОРОШОВСЬКОГО

**Оксана МАТВІІШИН (Дрогобич, Україна)**

*У статті розглядаються приклади перекладацьких трансформацій В.Горошовського, які визначають рівень адекватності його перекладів. Особливу увагу звернуто на морфологічно-категорійні трансформації, які проявляються у перестановці слів чи категоріях, заміні категорій, запровадженні нового слова чи вилученні слів та в їх комплексній взаємодії. Встановлено, що між текстами першотворів та їх німецькомовних інтерпретацій В.Горошовського на морфологічному рівні спостерігаються суттєві міжмовні відмінності, які пояснюються різними мовними картинами світу, особливостями граматичної будови мови, певними мовними нормами і традиціями. На основі зіставного аналізу першотворів і перекладів продемонстровано, що німецькомовний текст рясніє граматичними конструкціями, які мають регіональне функціональне навантаження і підкреслюють приналежність перекладів В.Горошовського до австрійського мовного варіанту.*

**Ключові слова:** оригінал, художній переклад, образність, адекватність, граматична трансформація, перестановка, заміна, додавання, опущення.

*В статье рассматриваются примеры переводческих трансформаций В.Горошовского, которые определяют уровень адекватности его переводов. Особое внимание обращено на морфологически-категориальные трансформации, проявляющиеся в перестановке слов или категориях, замене категории, введении нового слова или изъятии слов и в их комплексном взаимодействии. Установлено, что между текстами подлинников и их немецкоязычных интерпретаций В.Горошовского на морфологическом уровне наблюдаются существенные межъязыковые различия, которые объясняются различными языковыми картинками мира, особенностями грамматического строя речи, определенными языковыми нормами и традициями. На основе сопоставительного анализа подлинников и переводов продемонстрировано, что немецкоязычный текст имеет грамматические конструкции, которые имеют региональную функциональную нагрузку и подчеркивают принадлежность переводов В.Горошовского к австрийскому язычному варианту.*

**Ключевые слова:** подлинник, художественный перевод, образность, адекватность, грамматическая трансформация, перестановка, замена, добавление, опущение.

*The article deals with the examples of V. Horoshovskyi's translation transformations which determine the level of adequacy of his translations. Special attention is paid to morphologically categorical transformations, which are shown in the permutation of words or categories, replacement of a category, introduction of a new word or removal of words and in their complex interaction. It is found out that at the morphological level there are significant interlingual differences between the original texts and their German interpretations by V. Horoshovskyi. They are caused by different language pictures of the world, peculiarities of the grammatical structure of the language, certain linguistic norms and traditions. On the basis of the comparative analysis of the original texts and their translations it is shown that the German texts abound with grammatical constructions that have a regional functional load and emphasize the relevance of V. Horoshovskyi's translations to Austrian German.*

**Key words:** original, literary translation, imagery, adequacy, grammar transformation, inversion, replacement, addition, ellipsis.

**Постановка наукової проблеми та її значення.** При дослідженні стилю певного письменника чи відповідного жанру все більшого значення набуває питання вивчення синтаксичної побудови твору, структури його фрази, характеру зв'язку між окремими реченнями. З метою адекватного перекладу змісту іншомовного тексту перекладачі вдаються до різноманітних трансформацій, які повністю або частково змінюють структуру речень оригіналу. Переклад з однієї мови на іншу неможливий без граматичних трансформацій, до яких передовсім варто віднести перебудову речення (зміна його структури) та інші заміни – як синтаксичного, так і морфологічного порядку. Основи для ґрунтовного вивчення питання перекладацьких трансформацій закладені в працях Л. Бархударова, Л. Латишева, Я. Рецкера, А. Федорова та ін., однак і досі залишається низка не до кінця вивчених особливостей граматичних трансформацій, зокрема в українсько-німецькій мовній площині, що й зумовлює *актуальність* даного дослідження. Спроба виокреслити міжмовні трансформації на лексико-граматичному рівні у німецькомовних перекладах В. Горошовського визначає *мету* статті. *Об'єктом* дослідження є прозові твори української класики в перекладах німецькою мовою, *предметом* – лексико-граматичні перетворення В. Горошовського.

**Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.** У сучасному перекладознавстві різними і часто суперечливими є погляди науковців на відтворення морфологічних категорій граматики, які, з одного боку, мало коли несуть змістову інформацію, проте, з іншого боку, цільовий текст не можна вважати адекватним без урахування взаємовідношень граматичних категорій – поєднання слів, а отож, можна стверджувати, що вираження думок у тексті відбувається за правилами граматики. Часто граматичні побудови мають підсилену маркованість, які стилістично забарвлюють текст перекладу. Між українською та німецькою мовами саме на морфологічному рівні спостерігаються міжмовні відмінності, в основі яких лежать різні мовні картини світу, особливості граматичної будови мови, певні мовні норми та традиції [Цит. за: 1, с. 205].

На граматичному рівні перекладам В. Горошовського притаманна часткова архаїзація, яку чітко репрезентують модифікації дієслова «werden», що не обтяжують навіть сучасного читача у сприйнятті твору: «Море дедалі втрачало спокій. ... Море потемніло, змінилось» [3, с. 89] – «Und das Meer *ward* nach und nach unruhiger. ... Das Meer *ward* düster, veränderte sich» [8, с. 308].

Серед усіх морфологічно-категорійних трансформацій В. Горошовський найчастіше вдається до замін, у наслідок яких зміщуються категорійні ознаки словоформ.

Яскравим прикладом модифікацій цього типу виступає переклад речень з атрибутивно вжитими прикметниками, де спостерігаються різноманітні текстові перетворення, морфолого-категорійні за своїм характером: а) перехід прикметника з початкової позиції в кінцеву (або навпаки) в межах прикметникової конструкції: «Тонконогі, худі українські жидки лазять по мілководді, як ті бусли» [5, с. 8] – «Wie die Störchekriechen sie im seichten Wasser herum, die dünn beinigen, mageren ukrainischen Juden» [9, с. 77]; б) заміна прикметникової конструкції словосполученням «прикметник + складний іменник»: «Якось раз над містечком стояла тиха, місячна літня ніч» [5, с. 9] – «Über dem Städtchen lageine *sanfte Sommermondnacht*» [9, с. 78]; в) дослівна передача прикметникових означень, які виступають у функції однорідних членів речення чи синонімів, які, своєю чергою, увиразнюють та підкреслюють один одного, взаємопосилюючись: «Голос, тонкий, гнучкий, дзвінкий, так і розходився на всі боки... » [4, с. 18] – «Die Stimme ist zart, geschmeidig und klangvoll, und überallhin dringend... » [10, с. 649].

Цікавим зі стилістичного погляду є так званий емпатичний ступінь прикметника, який перебуває поза граматично окресленою системою ступенів порівняння, бо називає найвищу міру якості без конкретного об'єкта порівняння. Якщо відтворення прикметників вищого та найвищого ступенів відбувається за правилами німецької граматики, то для відтворення згаданої одиниці перекладач уживає прикметникову форму Superlativ, яка у німецькій мові може мати значення найвищого ступеня: «На *превелике* диво, Замфір не пручався» [3, с. 90] – «Zurgrößten Verwunderung sträubte sich Samfirnicht» [8, с. 308]. Тут важко судити про

домінантний метод передачі прикметникових конструкцій, очевидно, перекладач покладався на власну інтуїцію.

Ураховуючи той факт, що німецька мова за принципами побудови дієслівна, В. Горошовський часто експериментує, відтворюючи типові для української мови іменникові групи. Скажімо, ланцюжок (щонайменше два) родових відмінків він передає за допомогою монолексем-комполітивів: «І тут десь близько почулось тупотіння ніг по камінню вулиці» [3, с. 179] – «Und irgendwo in der Nähe hörte man Füßegetrampel auf dem Strassenpflaster» [8, с. 187]; «У місячному світлі розстелилася на долині ріка, як велика струя живого срібла» [6, с. 68] – «Im Mondlicht drunten dehnte sich der Fluss in der Ebene wie ein großer Quecksilberstrom» [11, с. 68]. Це своєрідна перекладацька знахідка, що збагачує образну палітру цільового тексту.

Серед іменникових форм стилістично акцентованою є сполука «eines Nachts» (замість традиційної «in der Nacht»), бо, як зазначається в словнику Duden. Deutsches Universalwörterbuch, їй притаманна більша піднесеність та маркованість: «Und eines Nachts fuhr es ihm durch den Sinn: Eingestehen» [7, с. 453]; «Eines Nachts liegt er mit der Frau am Fußboden» [7, с. 429].

Домінування в перекладах В. Горошовського складних речень стає поштовхом до розгляду особливостей відтворення дієприслівникових конструкцій. Проаналізувавши понад 40 прикладів дієприслівникових зворотів бачимо, що переважають (23) німецькі Partizipien, які досить часто вживаються в ізольованих формах, зокрема Part. I: «... прохав Василько, сидячи на полу і простягаючи до сестри взуту ногу» [2, с. 281] – «... bat Wassylko, auf dem Fußboden sitzend und der Schwester den bestiefelten Fuß hinhaltend» [7, с. 454]. У 8 випадках перекладач відтворює їх адвербіальними реченнями способу дії. Цей спосіб домінує тоді, коли підмети в головному та підрядних реченнях збігаються: «...говорив Матвій мовби спросоння, піднімаючись повагом з постелі» [2, с. 32] – «... sprach Matwij wieim Halbschlaf, in dem er sich gravitatisch vom Lager erhob» [7, с. 456]. Решті 9 із розглянутих прикладів відповідають підрядні обставинні речення часу: «А вчора, проходячи по вулиці, виразно почув позад себе лайку» [3, с. 176] – «Und als er gestern durch die Straßengeing, hörte er deutlich hinter sich schimpfen» [8, с. 309]. Стилістично маркованим за відсутності другої частини виступає часто вживаний В. Горошовським присудок: «Як попоїли, то він сказав ...» [6, с. 68] – «Als sie zu Ende gegessen, sprach er...» [11, с. 67].

Синтаксичні розбіжності оригіналу та німецькомовного перекладу зумовлені наявністю в останньому різноманітних граматичних конструкцій, яких немає в мові першоджерела, оскільки вони безпосередньо видозмінюють структуру речень; прикладом може стати заміна підрядних речень латинізованою конструкцією Accusativus cum Infinitivo: «Я чула, як ти граєш...» [3, с. 95] – «Ich habe dich spielen gehört...» [8, с. 332]. При відтворенні дієслівних форм, перекладач, окрім традиційних методів перекладу, часто послуговується так званою конверсивною заміною, унаслідок якої трансформуються категорійні ознаки словоформ. Такий вибір способу перекладу пов'язаний передовсім із категорією виду (доконаного чи недоконаного), відсутньою в німецькій мові. Вона найчастіше передається лексичними засобами: «Та й звернулося і впало» [6, с. 103] – «Nun drehte es hin und kam zu Falle» [11, с. 66]. Значна кількість модифікацій відбувається за наявності в німецькій мові інфінітивних зворотів пасивного значення. Як засвідчують дослідження, для відтворення конструкції sein + zu + Inf. російською, а під її впливом – й українською мовами існує 28 способів [Цит. за: 1, с. 172]. Тому різні за формою та структурою речення у В. Горошовського модифікуються в часто вживаний та притаманний німецькій мові пасивний стан: «Дівчини не видно» [4, с. 24] – «Das Mädchen war nicht zu erspähen» [10, с. 650]; «Тільки у Галі знати ще сльози на личку» [2, с. 275] – «Nur auf Halas Gesicht sind Tränenzusehen» [7, с. 429]. Проте, незважаючи на високу частотність уживання в німецькій мові пасивного стану, аналогічних граматичних конструкцій у перекладах В. Горошовського небагато; перекладач надає перевагу активному стану. Важливою граматико-стилістичною особливістю перекладів В. Горошовського, що вирізняє його саме як австрійського перекладача серед німецькомовних, є схильність до вживання перфектних часових форм, коли у німецькому варіанті домінує претеритум.

Майстерність перекладача, крім пошуку еквівалентного або ситуативного відповідника, визначається також роботою над трансформаціями, серед яких найчастіше виступають ампліфікації, опущення, лексичні заміни, а також перестановка складових образу, модифікації його семантичного й конотативного змісту, уточненні одного із семантичних компонентів при збереженні стилістичної функції і поетичного потенціалу тропа. Прагнення В. Горошовського якнайточніше передати образи пояснюється більшою конкретизацією порівнянь у перекладах, через уведення додаткових смислових одиниць: «Тиха, як те ягня» [5, с. 18] – «*Still wie ein kleines Kind und sanft wie ein Lamm*» [9, с. 106] або «Опинився між тісними мурами, як птах у клітці» [5, с. 19] – «*Ich grollte zwischen den engen Mauern, wieder Adlerim Käfig, wieder Sturm aus den Bergen*» [9, с. 107]. В останньому прикладі, крім доповнення, високий рівень адекватності забезпечено використанням гіпероніма «*der Adler*».

Одним із поширених аспектів міжмовної трансформації перекладів В. Горошовського виступає схильність перекладача до використання конкретизаторів: «Він набрав три повних мішки хліба й одвіз у гамазеї» [2, с. 262] – «*Er selber hatte von seinem Verdienst das Gelderspart, um drei volle Säcke Getreide zukaufen und die brachte er ins Magazin*» [7, с. 455]; «Моя небіжка Одарка, царство їй небесне, померла перед пущенням» [5, с. 11] – «*Meines elige Odarka, ihr werde das Himmelreich, starb vorder Fasten zeit des heil. Petrus*» [9, с. 79]. Функціонального значення це явище набуває при відтворенні заголовків певних творів, що допомагає глибше й конкретніше підкреслити ідейно-художній задум автора першотвору. Перекладаючи, наприклад, назву новели М. Коцюбинського «Сміх», перекладач, заглибившись у канву першоджерела, вдало дібраним німецькомовним варіантом «*Ihr Gelächter*» підкреслює важливе символічне значення сміху не будь-якого персонажа, а «її» сміху – сміху наймишки, який став своєрідним імпульсом до прозріння інтелігенції. Німецькомовний варіант назви повісті «На віру» – «*In wilder Ehe*» привертає увагу чітко вираженою проблематикою цивільного шлюбу, подружнього життя «на віру». Аналогічні приклади конкретизації спостерігаємо при відтворенні назв інших творів: «На камені» – «*Zwischen Fels und Meer*», «Без хліба» – «*Hunger*» та ін.

Різноманітними виявляються трансформації В. Горошовського щодо відтворення діалектизмів: перекладач використовує загальнолітературні слова, позбавлені соціолокальної та соціальної оцінки: «Ану, ци би ти єго вдержела у хаті? Зчесалабихбахура, тай нема» [6, с. 43] – «*Anu, ob Du wohl imstande wärest, ihn zu Hause festzuhalten? Kämmen möcht' ich den Bengel, er aber ist nicht da*» [11, с. 677]. Таку позицію В. Горошовського слід вважати виправданою, бо не можуть діалектизми покутської говірки мати теж саме маркування в діалектах іноземної мови, тимбільше, насиченість перекладного тексту невідомою чи маловідомою лексикою значно обтяжувала б чужомовного читача. Доволі часто перекладач прагне зберегти внутрішньомовні алюзії, діалектні слова, прихована інформація яких розкривається коментарем, що не руйнує стилістичної функції оригіналу і відповідає принципу адекватного перекладу: «Йди, йди, незіціруйхлопцятанеберинаакзамент, бошевснебезвечері» [6, с. 45] – «*Geh, geh, sizier (exerzier) nicht den Knaben und nimm ihn nicht ins Axament (Examen), sonst schläft er ohne Nachtmahl ein*» [11, с. 69]. Теоретикта практик перекладу В. Радчук, говорячи про неминучі жертви, що спостерігаються при перекладі, зазначає: «У художній структурі одн елементи відіграють провідну роль, інші – допоміжну, треті відносно нейтральні. Не тільки і навіть не стільки їх повний набір, скільки спосіб підпорядкування становить своєрідність твору письменника» [Цит: за 1, с. 23].

**Висновки.** Зіставний аналіз першотворів та їхніх німецькомовних перекладів В. Горошовського дозволив встановити, що різноманітні види лексико-граматичних трансформацій підкреслюють особливості перекладацького процесу, встановлюють характер відносин між текстами першоджерелі текстами перекладу в цілому та між окремими одиницями. Проведене зіставлення засвідчило, що задля досягнення максимально адекватного художнього ефекту В. Горошовський послуговувався різноманітними видами міжмовної трансформації.

## БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. – Вінниця : Нова книга, 2006. – 592 с.
2. Грінченко Б. Твори в 2-х томах / Борис Грінченко; [авт. передм. І. І. Пільгук]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – Т. 2. – 603 с.
3. Коцюбинський М. Твори в 3-х томах / Михайло Коцюбинський. – К. : Дніпро, 1979. – Т. 2 : Оповідання (1901 – 1909). – 288 с.
4. Мирний Панас Хіба ревуть воли, як ясла повні? : Роман з народного життя / Панас Мирний; [вступ. стаття М. С. Грицай]. – К. : Дніпро, 1986. – 445 с.
5. Нечуй-Левицький І. Вибрані твори: Оповідання і повісті / Іван Нечуй-Левицький. – К. : Держ. вид-во худож. л-ри, 1957. – 565 с.
6. Стефаник В. Моє слово. Новели, оповідання, автобіографічні та критичні матеріали / В. Стефаник; [упор. Л. Дем'янівської]. – К. : Веселка, 2001. – 319 с.
7. Hrinčenko B. Schwesterchen Hala / B. Hrinčenko; [aus dem Ukrainischen übersetzt von Wilhelm Horoschowski] // Ruthenische Revue. – 1905. – Jg. 3. – № 17. – S. 428 – 431; № 18. – S. 453 – 456.
8. Kocjubynskij M. Zwischen Fels und Meer / M. Kocjubynskij; [aus dem Ukrainischen übersetzt von Wilhelm Horoschowski] // Ruthenische Revue. – 1904. – Jg. 2. – № 13 – 14. – S. 307 – 311; S. 330 – 336.
9. Lewickij I. Vom Fischer Panas Krut / I. Lewickij; [aus dem Ukrainischen übersetzt von Wilhelm Horoschowski] // Ruthenische Revue. – 1905. – Jg. 3. – № 3. – S. 75 – 80; № 4. – S. 101 – 111; № 5. – S. 133 – 136.
10. Myrnyj P. Die Feldfee / P. Myrnyj; [aus dem Ukrainischen übersetzt von Wilhelm Horoschowski] // Ruthenische Revue. – 1904. – Jg. 2. – № 23. – S. 647 – 652; № 24. – S. 668 – 672.
11. Stefanyk W. Die Neuigkeit / W. Stefanyk; [aus dem Ukrainischen übersetzt von W. Horoschowski] // Ukrainische Rundschau. – 1906. – Jg. 4. – № 2. – S. 66 – 69.

## ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Оксана Матвійшин** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

*Наукові інтереси* : переклад художньої літератури.

УДК 342.52:94(477)

## DAS ÜBERSETZEN VON QUELLEN ZUR REGIONALGESCHICHTE ALS EINE PROJEKTORIENTIERTE UNTERRICHTSMETHODE FÜR GERMANISTIKSTUDENTEN

**Dorota NOWICKA (Wrocław, Polen)**

*Стаття присвячена альтернативним методам розвитку навичок перекладу в межах обов'язкових занять для студентів, що цікавляться розширенням знань про культуру та історію їхнього регіону через переклад польських та німецьких історичних джерел. Групова форма перекладацького проекту уможливує сперечання студентів, пов'язаних з уніфікацією концепції перекладу і дозволяє студентам ознайомитися з типовими труднощами перекладацької роботи. Автор статті описує спеціальний проект, який був здійснений нею самою, стосовно долі оздоровчого курорту в регіоні Клодсько під час Другої світової війни, який сьогодні є курортом у регіоні Lower Silesia Voivodship, ie Duszynki-Zdrój (Німецький: Bad Reinerz). Робота над проектом вимагає від студентів бути більш обережними і виконувати більше задач, ніж вимагає стандартний текст у підручнику з перекладу. Результатом цього є багатий досвід і розвиток компетенцій перекладача. У ширшій перспективі, передбачається, що така діяльність буде продовжена студентами в співпраці з місцевою владою та з активістами з питань історії їхнього регіону.*

**Ключові слова:** переклад, проект, історія, культура, регіон, студенти, Duszynki-Zdrój.

*Der vorliegende Artikel bezieht sich auf eine alternative Methode der Entwicklung von translatorischen Kompetenzen im Rahmen der fakultativen Lehrveranstaltung für Studenten, die ihr Wissen über die Kultur und Geschichte ihrer Region dank der Übersetzung von polnischen und deutschen historischen Quellen vertiefen möchten. Die Gruppenarbeit beim Projekt ruft unterschiedliche Meinungen der Studenten hervor und verlangt der Ausarbeitung eines einheitlichen Konzepts, wobei sich die jungen Germanisten mit den typischen Schwierigkeiten eines Übersetzers konfrontieren müssen. Die Autorin des Artikels beschreibt ein konkretes Übersetzungsprojekt der Kriegschronik von Bad Reinerz (poln. Duszynki-Zdrój), an dem sie auch teilnehmen konnte. Die Stadt war bis zum 1945 dem Landkreis Glatz im Regierungsbezirk Breslau eingegliedert und befindet sich heute in der Woiwodschaft Niederschlesien, wo sie zu den ältesten Kurorten gehört. Die Arbeit am Projekt verlangt von Studenten größerer Aufmerksamkeit und mehr Aufgaben, als im Falle der standardisierten Texte, die in den Lehrbüchern zum Lernen der Fremdsprache zu finden sind, was zur Entwicklung der translatorischen Kompetenz und Erfahrung beiträgt. In weiterer Perspektive sind auch*

*ähnliche Gruppenprojekte mit Studenten geplant, die sich auf der Zusammenarbeit mit den regionalen Behörden, Institutionen und Historikern stützt.*

**Schlüsselwörter:** *Übersetzung, Projekt, Geschichte, Kultur, Regionalität, Studenten, Bad Reinerz*

*Dorota Nowicka. Translation of local historical sources as a project method of teaching students of German studies. This article treats about the alternative manner of developing translation skills within the scope of optional classes for students interested in extending knowledge about culture and history of their region through the translation of Polish and German historical sources. The group form of the translation project enables the confrontation of students connected with the unification of the translation concept and allows the acquaintance with the typical difficulties of a translator's work. The author of the article describes a specific project, carried out by herself, regarding the fate of a health resort in the Klodzko region during World War II, today a resort in the Lower Silesia Voivodship, ie Duszniki-Zdrój (German: Bad Reinerz). Working on a project requires of the students to be more vigilant and taking more tasks than in standardized texts in foreign language textbooks. This results in richer experience and the development of translatorial competences. In a wider perspective, it is assumed that such activities will be continued with the students in cooperation with local authorities and activists for the history of the region.*

**Keywords:** *translation, project, history, culture, region, students, Duszniki-Zdrój.*

Die Analyse des Lehrveranstaltungsverzeichnisses am Institut für Germanistik der Breslauer Universität hat die Autorin dieses Textes dazu bewogen, einen Artikel über die alternative Unterrichtsmethode des Übersetzens zu schreiben. Zur Verfügung der Studenten stehen nämlich vor allem nur solche Fächer wie schriftliche und mündliche Übersetzung eher einfacher Texte, wobei der mündliche Teil konsekutiv und a vista geübt wird. Die translatorische Arbeit ist für jeden Germanistikstudenten von Bedeutung, auch wenn er später kein Übersetzer oder Dolmetscher werden will. Jeder Absolvent der fremdsprachigen Philologie sollte doch imstande sein, seinem zukünftigen Arbeitgeber zu beweisen, dass er ein ausreichendes Wortschatzniveau und sprachliche Kompetenzen hat, die ihm das Vermitteln zwischen zwei Sprachen ermöglichen werden. Sehr großer Beitrag zur sprachlichen Entwicklung der Studenten bildet dabei die Teilnahme an allen anderen Lehrveranstaltungen, die die Philologen in den Kontakt mit der Fremdsprache einsetzen und unterschiedliche Interaktionen verlangen. Die Studenten haben jedoch eine begrenzte Chance, sich mit dem Übersetzen im erweiterten Sinne zu befassen, es sei denn, dass sie sich für Translatorik als ihre Spezialisierung entscheiden. Das Programm des Studiums erfordert auch doch solche Fächer wie deutsche und österreichische Literatur, Kulturwissenschaft, Sprachwissenschaft und viele praktische Sprachübungen, die aber keinen Nachdruck aufs Übersetzen legen. Die übertragenen Textsorten gehören oft zu fertigen Schriftwerken, die ein Teil der früher übersetzten Literatur oder eines Lehrbuches für Auslandsstudierenden sind. Demnächst entsprechen sie häufig nicht der Wirklichkeit der Studenten und scheinen künstlich oder sogar zum Zweck des Übersetzungsprozesses ausgedacht zu sein. Hier können andere Textsorten zur Hilfe kommen, die mit der von Studenten besser bekannten Realität tatsächlich übereinstimmen, d. h. die regionalen, oft historischen Schriften.

Das unternommene Projekt ist eine fakultative Variante für die strebsamen Studenten, die das Interesse an der deutsch-polnischen Geschichte und Translatorik haben oder einfach mehr über ihre Region und Umgebung erfahren wollen. In diesem Fall haben sich Studenten in die Kriegszeit von der Stadt Bad Reinerz eingebracht, die bis zum Jahre 1945 dem Landkreis Glatz im Regierungsbezirk Breslau eingegliedert war und nach den weitgehenden Vertreibungen der deutschen Bevölkerung unter polnische Verwaltung gestellt wurde. Wegen der spezifischen Lage dieses Gebiets sollte man die Ausprägung der deutschen Sprache in fast allen historischen Quellen und Dokumenten in Betracht ziehen, was ein breites Forschungsfeld für die jungen Germanisten eröffnet. Die Übersetzung von Texten dieser Art ermöglicht den Studenten die erweiterte translatorische Arbeit, indem sie die authentischen, schriftlichen und bisher nicht übersetzten Zeugnisse untersuchen und dabei den von der Regionalgeschichte begeisterten Menschen oder öffentlichen Institutionen helfen können.

In diesem Fall wurde die im Jahre 1945 gestaltete Kriegschronik aus Bad Reinerz erforscht und aus dem Deutschen ins Polnische übersetzt. Die Aufzeichnungen fassen die wichtigen Ereignisse in der ganzen Kurstadt um, wobei die mit der Badeverwaltung verbundenen Angelegenheiten hervorgehoben werden. Wegen der in zeitlich genauer Reihenfolge übermittelten Informationen in schriftlicher Form wird die Autorin des folgenden Artikels diese Textsorte als Chronik bezeichnen, obwohl es auch Elemente des Verlaufsprotokolls und Reports beinhaltet. Der



Urheber dieser Dokumentation bezeichnete es auch selber als *Kriegschronik*, indem er die Aufzeichnungen unregelmäßig verfasste und beim jeden Monatsabschluss mit seiner Unterschrift markiert hat. Die Chronik wurde durch die in Bad Reinerz bis heute lebenden Franziskaner gefunden, die dort ihren Orden auch zur Zeit des Krieges geführt haben und in den Aufzeichnungen mehrmals angesprochen wurden, wobei ihr Kloster als Zufluchtsort für die Kriegsbedrohten dargestellt war. Die Übersetzung ins Polnische erlaubt demnächst den Ordensbrüdern, sich mit dem durch den Zweiten Weltkrieg historisch aufgezwungenen Zusammenleben der Deutschen und Polen auf einem Gebiet vertraut zu machen und die Informationen über die Tätigkeit und untypische Lage ihres Ordens zu sammeln.

Das merkwürdige Verhältnis zwischen der für diese Schreibform spezifischen Sprache, den subjektiven Kommentaren des Urhebers über das Verhalten von deutschen und polnischen Bürgern und dem einzigartigen Charakter dieses Dokuments, bildet eine ganze Menge der Faktoren, die durch Studenten beim Übersetzen berücksichtigt werden mussten. Die jungen Germanisten sollten sich nämlich mit dem historischen Hintergrund bekannt machen, um die beschriebenen Vorkommnisse, wie Einmarsch der Truppen, Verwüstungen und die sich mit den Vertreibungen und Eigentumsverlusten verknüpfenden Konflikte, richtig wiederzugeben. Dieser Aspekt verlangt zuerst die individuelle Arbeit und Wissenserweiterung zum Thema „Der Zweite Weltkrieg am Territorium Schlesiens und des Landkreises Glatz“, die aber auch durch den wissenschaftlichen Projektbetreuer vorgestellt und sukzessiv erweitert werden kann. Mit dieser Sachkenntnis werden die Studenten den historischen und interkulturellen Kontext besser verstehen und auf die Besonderheit der in der Chronik verwendeten Terminologie aufpassen.

Ein solcher Einstieg erleichtert zwar den Studenten das globale Verstehen des Textes und sensibilisiert sie auf den Wortschatzstil, schließt aber nicht die anderen Hindernisse aus, auf die der Übersetzer Rücksicht nehmen muss. Die Probleme können z. B. bei der Übertragung der Ortschaftsnamen entstehen, besonders wenn es sich um die kleineren Dörfer aus der Umgebung von Bad Reinerz handelt, die infolge der staatlichen Veränderungen nach 1945 oder aufgrund von völligen Zerstörungen nicht selten schwer zu identifizieren sind. Ähnliche Schwierigkeiten kommen bei den ehemaligen Straßennamen zum Vorschein, die nach heutigem Stand unter anderer Bezeichnung zu finden sind oder bei den Gastehäusern, die gegenwärtig weiter die Funktion der Pensionen erfüllen, als andere Objekte fungieren oder ganz verschwunden sind. Die in der Chronik erwähnten Tatsachen sollten folglich durch Studenten mit aktuellen Informationsquellen verglichen werden, wobei sie zum Internet, zu den Landkarten oder anderen Dokumenten einen breiten Zugang haben und fast alles schon verifizieren können.

Zusätzlich stehen die jungen Germanisten vor den Dilemmata des Übersetzers, die meistens nur bei solchen Textsorten vorhanden sind, die eben keinen poetologischen, literarischen oder didaktischen Sinn voraussetzen und von niemandem redigiert worden sind, damit potenzielle Fehler oder inkohärente Fragmente entfernt werden. Die Studenten haben nämlich nachgedacht, wie sie die inkonsequenten Datenangaben betrachten sollten, die z. B. nicht chronologisch vorkommen oder wenn das genannte Datum den tatsächlichen historischen Ereignissen nicht entspricht. Im Rahmen der Chronik waren sie mit solchen Ungenauigkeiten konfrontiert, wie die Widersprüchlichkeit zwischen dem genauen Datum und dem erwähnten Wochentag. Die Studenten lernen dabei, wie sie als Übersetzer vorgehen sollten, um die Authentizität des Textes nicht zu verlieren, aber die Autonomie und Wachsamkeit des Sprachmittlers zu bewahren. Der wissenschaftliche Betreuer klärt auf den ausgesuchten Beispielen, wie man die Anmerkungen des Übersetzers in der Fußnote ausgliedert und konstruiert. Diese Praxis brauchte man auch im Falle der unleserlichen Passagen der Chronik, obwohl sie auf der Schreibmaschine verfasst wurde. Viele Zeilen sind nämlich im Laufe der Jahre und der unbekanntenen Bedingungen ihrer Aufbewahrung verschwommen oder ganz unsichtbar geworden, wobei sich der Übersetzer nach den kontextuellen Vermutungen richtet oder auf die Übertragung der unklaren Passage verzichten muss. Ähnliche Schwierigkeiten bereiteten den Studenten die handschriftlichen Notizen, die am Rande des Dokuments zu finden waren. Es gibt nämlich keine Sicherheit, dass sie von demselben Verfasser hinzugefügt wurden. Vor allem entsteht hier auch die Frage, ob die Randbemerkungen solche Informationen enthalten, die unbedingt übersetzt werden sollten.

Die Badeverwaltung  
A.Z.: Ial MU/Vi.

Bad Reinerz, den 7. 3. 1945

2

1.) Zu schreiben:

Betr.: Kriegschronik für den Monat Februar 1945.

Am 1. Februar kam der Gartenarbeiter Max Kastner vom Unternehmen Bartold zurück, wurde ~~allerdings~~ am 15. 2. zur Wehrmacht eingezogen.

Am 9. Februar wurden zwei Bürokräfte zur Stadtverwaltung, bezw. NSV abgegeben.

Am 16. Februar räumte das Reserve-Lazarett den Musiksaal der Wandelhalle.

Am 17. Februar wurden die Schalter vollends geschlossen, die Heizung in den Inspektionsräumen eingestellt. Herr Kuhn bekam seinen Arbeitsplatz in der Hauptbuchhaltung, Doktorhaus.

Am 19. Februar wurden von den Ausweichkrankenhäusern Breslau folgende Häuser geräumt: Parkhotel, Hygiea, Kaiserhof, Edenhall, Erika, Kronprinz.

Nachdem das Reserve-Lazarett Ende Januar Bad Reinerz verlassen hat, wurde der Ort Hauptverbandsplatz, bezw. Kriegslazarett.

Es sind belegt:

Daheim-Wandelhalle mit der Einheit Schill

Belvedere-Tannehof mit der Einheit Schilling

Sudeteland Auffangstation der Luftwaffe

(kam inzwischen aus diesem Haus wieder weg)

Prinzess Charlotte Felßgendarmerie und Sanitätskompanie

Verwundete: Silesia, Promenadenhof, Annemarie, Brünhild, Margaretha.

Die Badeapotheke im Doktorhaus wurde ebenfalls von der San.Komp.

in Anspruch genommen.

In den Häusern Eldorado-Ocellie sind à ca. 300 Kinder und Aufsichtspersonen durch die NSV untergebracht.

In den Häusern Königin Luise und Waidmannsruh sind ebenfalls Kinder mit Schulschwestern untergekommen, vom Jugendheim Freiburg.

Waidmannsruh sollte aber wiederum mit Wehrmacht belegt werden.

In allen übrigen Häusern des Bades sind Flüchtlinge untergekommen.

Am 21. Februar verließen auf <sup>folgender</sup> Anordnung die Ungarndeutschen den Ort, sodaß auch in Haus Pappel die 10 Personen auszogen. Sie gingen sehr schweren Herzens von hier fort und betonten, daß sie sich hier sehr wohlfühlt haben und mit der Unterbringung in Haus Pappel zufrieden waren.

Am 24. Februar erhielt Herr Kassenleiter Täuscher seine Einberufung zur Wehrmacht nach Meißisch-Schönberg.

Am 26. Februar übernahm Herr Rentmeister Neumann die Kassenvorgänge, bezw. die Badekasse.

Die Einberufung des Herrn Maschinenmeisters Anders wurde rückgängig gemacht.

Ab 5. Februar waren alle männlichen Gefolgschaftsmitglieder

zum Schachter für die örtliche Befestigung eingesetzt.

Von diesen Gefolgschaftsmitgliedern kamen noch zur Wehrmacht

bezw. zum Volkssturm: Friedrich Hatscher, Robert Langer,

Franz Raabe und Paul Vizens. Letzterer wurde krankheitshalber

wieder entlassen und kam zurück.

Bemerkte sei noch, daß sowohl die Flüchtlinge wie Wehrmachtsangehörige

die Bäder sehr vermissen und immer wieder nachfragten, ob keine

Möglichkeit zur Wieder-Eröffnung des Badebetriebes bestünde.

Weiterer Kohlenmangel verbietet dies aber leider.

An den  
Herrn Bürgermeister

I. A.

2.) Wr. *um 574-48*

(BILD 001), UNTERSCHRIFT: Die Beispielseite aus der angesprochenen Kriegschronik von Bad Reinerz

Alle oben erwähnten Herausforderungen, mit denen die Studenten eben bei den ungeprüften und nie früher übersetzten Schriften zurechtkommen müssen, sind in den fertigen Texten aus den Lehrbüchern für Ausländer nicht vorhanden. Die Autoren der Lehrbücher haben nämlich zum Ziel, den fehlerfreien Lernstoff zu veröffentlichen, sodass der Schüler seine Arbeit dank dem Schlüssel nachprüfen kann, um sein Kompetenzgrad und Fortschritte einzuschätzen. Die Zulassung von mehreren Lösungsmöglichkeiten würde zur Unsicherheit des Lernalters beitragen. Solche Texte sind für die Anfänger eine gute Einführung in die Kunst des Übersetzens, gewöhnen aber keinesfalls die Studenten an Schriften, in denen unterschiedliche Aspekte berücksichtigt werden müssen, um richtige Entscheidungen bei der Wortschatzwahl oder sogar bei der sprachlichen und meritorischen Korrektur des Textautors zu treffen.

Ein wichtiges Element des Projektes ist die Anwendung von unterschiedlichen Methoden der Arbeit mit dem ausgewählten Text, was die unterschiedlichen Kompetenzen der Studenten maximal zum Handeln antreiben wird. Das geplante Unternehmen teilt sich auf sechs Etappen, die sowohl individuelle, als auch Gruppenarbeit beinhalten sollen:

1. Der wissenschaftliche Betreuer wählt den Text gemäß der festgelegten Voraussetzungen des Projektes, der sich mit Regionalität, Geschichte und kultureller Phänomene der deutsch-polnischen Beziehungen gekennzeichnet. Im Rahmen des ersten Treffens macht er die Studenten mit dem historischen Hintergrund der in der Schrift thematisierten Ereignisse bekannt und versucht alle Faktoren zu erwägen, die einen bedeutenden Einfluss auf den Übersetzungsprozess haben können.

2. Der Betreuer teilt die Textpassagen jedem einzelnen Studenten zu, der eine bestimmte Zeit hat, den ganzen Text global zu lesen und die Übersetzungsskizze seines Teiles individuell ins Unreine zu schreiben.

3. Bei der nächsten Sitzung haben die Studenten die Möglichkeit, die Übersetzungsvorschläge zu besprechen und über ihre Zweifel mit den anderen zu diskutieren. Die früher separate Arbeit hat eben zum Ziel, die terminologischen Diskrepanzen zu erregen, die infolge der gemeinsamen Diskussion vereinheitlicht werden können. Die Studenten versuchen dabei, einen kohärenten Korpus zu gestalten, sodass keine Differenzen in der Nomenklatur des ganzen Textes gefunden werden. Im Falle der neu entstandenen Fragen, die aus den Wissensdefiziten resultieren, steht der Betreuer zur Verfügung, bleibt aber bei dem Meinungsaustausch eher am Rande.

4. Die nächste Stufe nutzt die Vorteile aus, die sich aus der vorausgesetzten Regionalität und folglich einer zweifellos günstigen Lage der erforschten Gegend ergeben. Die Studenten nahmen in diesem Fall an einem Ausflug Richtung Bad Reinerz teil, wo sie höchstpersönlich die in der Chronik beschriebenen Badeorte und anderen Objekte besuchen konnten, um sie später mit eigenen Vorstellungen zu konfrontieren. Die Besichtigung der schriftlich aufgezählten und heute noch existierenden oder in den Museen in Form der Ausstellung dargelegten Plätze gab ihnen die Möglichkeit, die unklaren Textpassagen besser zu verstehen und richtige Terminologie zur Übersetzung anzupassen. Außerdem ergänzten sie ihr Wissen um die von den Franziskanern erhaltenen Materialien, die die Geschichte ihres Ordens in Bad Reinerz nach 1945 sukzessiv erforschen und die Studenten zum Gespräch eingeladen haben. Die jungen Germanisten haben auf diese Art und Weise die Gelegenheit, die Geschichte der Chronik und des Kurorts am ihren Ursprungsort zu ergründen.

5. Die bisher gesammelte Erfahrung und breiteres, kontextuelles Wissen über die beschriebene Region und Objekte helfen bei der Ergänzung und Korrektur der bis jetzt klärungsbedürftigen Textabschnitte. Danach versuchen die Studenten ihre Übersetzung stilistisch und visuell laut formeller Kriterien zu vereinheitlichen und machen ihr Resultat dem Betreuer zugänglich, der die letzten Änderungen vorschlägt.

6. Die Übersetzung wird vor allem an den Auftraggeber geschickt, der sie auch nicht selten den regionalen Museen, lokalen Behörden und Forschern der Regionalgeschichte zur Verfügung stellt. Die Studenten erhalten in manchen Fällen die Chance, ihre Übersetzung in Form der Publikation herauszugeben. Während des ganzen Prozesses entstehen auch weitere Projektideen, die häufig die Folge der Gespräche mit lokaler Bevölkerung und Politiker sind, die in den Germanistikstudenten einen potenziellen Partner der Mitarbeit für die regionale Entwicklung und Erforschung der bisher unbekannteren historischen Phänomene sehen.

Das ganze Projekt setzt ein großes Engagement der strebsamen Studenten zum Ziel, die ihre sprachlichen und sozialen Kompetenzen erweitern möchten und sich zu den zusätzlichen Aufgaben verpflichten, die im Programm des Studiums nicht vorhanden sind. Die Teilnahme an dem Projekt sollte also freiwillig und für alle Studenten zugänglich sein, wobei kein streng bestimmtes Sprachniveau vorausgesetzt werden sollte. Die Grundlage des Handelns bildet nämlich die gemeinsame Besprechung der individuell ausgearbeiteten Ergebnisse, um die potenziellen sprachlichen und meritorischen Probleme zu überwinden. Der Willige sollte aber bewusst sein, dass er sich an allen Etappen der Arbeit beteiligen muss, um die erwünschten Resultate zu erreichen.

Zur translatorischen Entwicklung der Studenten tragen die unvorhersehbaren Hindernisse bei, die von dem Übersetzer eine Reihe der zusätzlichen, außertextuellen Tätigkeiten verlangen, wie z. B. historisches Wissen, regionale geographische Orientierung und technische Schwierigkeiten mit der Entschlüsselung der verschwommenen Textpassagen. Kaum ein Beispiel der fertig konstruierten Übersetzungsübungen aus den Lehrbüchern fürs Lernen der Fremdsprachen wird die Studenten der Herausforderungen ähnlicher Art bewusst machen. Die jungen Germanisten können nebenbei auch auf die Wichtigkeit der von einem Übersetzer hinzugefügten Fußnoten sensibilisiert werden. Alle beim Projekt erworbenen Fähigkeiten werden den Studenten die zukünftige Arbeit mit den weniger komplizierten und kompletten Texten vereinfachen. Die ganze Initiative bildet außerdem ein berechtigter Grund für die Studentenzufriedenheit wegen der Übersetzung des nie früher übertragenen Textes und aufgrund von nicht offensichtlichem Anteil zur Entwicklung der Regionalforschung. Die lokale Geschichte und Kultur eröffnet ein ganzes Spektrum der Projektideen, die auf ähnliche Art und Weise realisiert sein können und eine sprachlich-historische Herausforderung für die jungen Germanisten und ihren Betreuer bilden werden, der dabei auch seine didaktische Perspektive erweitert.

#### QUELLE

Teile der Kriegschronik von Bad Reinerz aus dem Jahre 1945, die dank der Höflichkeit des Franziskanerordens zur Verfügung der Studenten und später zugunsten dieses Artikels gestellt wurden.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Дорога Новічка** – докторантка кафедри дидактики літератури Інституту германістики Вроцлавського університету (Польща).

*Наукові інтереси:* дослідження символіки, ідентичність слов'янських народів, культурні та літературні аспекти регіональної літератури.

УДК 81,25

## ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАДІ ІДЕОЛОГІЧНО МОТИВОВАНА КАНОНІЗАЦІЯ В СРСР

**Наталія РУДНИЦЬКА (Київ, Україна)**

*Полеміка в західному літературознавстві останньої чверті ХХ ст. щодо природи канону привернула увагу перекладознавців до ролі перекладу в процесі канонотворення. Не зважаючи на вивчення вітчизняними дослідниками руйнівного впливу ідеологічних чинників на розвиток теорії і практики перекладу в Українській РСР, роль перекладу у формуванні ідеологічно мотивованих радянських літературних канонів та ідеологічні чинники канонізації перекладених текстів залишаються малодослідженими. На основі аналізу даних щодо публікації перекладів та вивчення архівних документів радянської доби у статті досліджується ідеологічно зумовлена роль перекладу як засобу формування радянського канону світової літератури, а також як чиннику формування «незалежного» літературного канону, оскільки діяльність певних агентів перекладу уможливила утворення останнього. У статті розглядаються також функції художнього перекладу мовами народів, що увійшли до складу СРСР, з російської мови; не зважаючи на інтернаціоналістичну риторіку радянських лідерів, останній використовувався як засіб російської культурної колонізації і нав'язування соціалістичного канону. Увага приділяється розгляду канонізації перекладів як консервації бажаної з ідеологічної точки зору інтерпретації твору, а також канонізації перекладів творів іноземної літератури мовою колонізатора (російською) і їх використання в якості медіаційних фільтрів як засобу кодування провінціалізму колонізованих національних культур.*

**Ключові слова:** переклад, ідеологія, канонізація, літературний канон, світова література, культурна колонізація.

Полемика в западному літературознавстві останньої чверті ХХ в. Відносно природи канону привлекла увагу перекладачів до ролі перекладу в процесі формування канону. Не зважаючи на вивчення українськими дослідниками негативного ідеологічного впливу на розвиток теорії і практики перекладу в Українській ССР, роль перекладу в формуванні ідеологічно мотивованих радянських літературних канонів та ідеологічні фактори канонізації перекладів залишаються мало вивченими. На основі аналізу даних про публікації перекладів та вивчення архівних документів радянського періоду в статті досліджується ідеологічно обумовлена роль перекладу як засобу формування радянського канону світової літератури, а також «незалежного» літературного канону, оскільки діяльність певних агентів перекладу зробила формування останнього можливим. В статті розглядаються також функції художнього перекладу мовами народів, входивших до складу СРСР, з російської мови; не зважаючи на інтернаціоналістичну риторику радянських лідерів, переклад з російської літератури використовувався як засіб культурної колонізації та нав'язування соціалістичного канону. Увага приділяється розгляду канонізації перекладів як консервації бажаної в ідеологічному аспекті інтерпретації твору, а також канонізації перекладів творів іноземної літератури на мову колонізатора (російську) та їх використання як засобу медіаційних фільтрів як засобу кодування провінціалізму колонізованих культур.

**Ключові слова:** переклад, ідеологія, канонізація, літературний канон, світова література, культурна колонізація.

*The Western canon debate of the last quarter of the 20<sup>th</sup> century drew attention of translation scholars to the role of translation in establishing domestic canons for foreign literatures. Despite the attention paid by Ukrainian researchers to ideological factors of translation and their negative influence on translation practice and development of translation studies in the Ukrainian SSR, the role of translation in establishing ideologically motivated Soviet literary canons as well as ideological factors of canonization of translations remain underexplored. The article investigates the role of literary translation as a means of establishing the Soviet official canon of world literature as an effective means of ideological influence and asserting the Russian cultural hegemony. Literary translation is also viewed upon as a factor of developing an "independent" literary canon, as the latter developed due to teleological activity of a number of translation agents. The article also deals with the functions of literary translations from Russian into languages of the so-called "Soviet peoples"; in spite of internationalist rhetoric of Soviet state leaders these translations were used as a means of Russian cultural colonization as well as for imposing the socialist realist canon. The phenomenon of canonization of translations is also paid attention to, with particular interest to canonization as conservation of some ideologically appropriate interpretation of a literary work. Canonization of translations of works of foreign literatures into the colonizer's language (Russian) and use of these translations as "mediation filters" between foreign originals and their translations into languages of "Soviet peoples" are analyzed as a means of encoding the provincialism of the colonized national cultures. The analysis is based on statistical data on book publishing in the Soviet state as given in Book Yearly of the USSR (EzhegodnikknigiSSSR) of 1929-1991 and archive materials of the Soviet period of the Russian State Archive of Literature and Arts.*

**Key-words:** translation, ideology, canonization, literary canon, world literature, cultural canonization.

Вивчення історії перекладу з урахуванням надбань суміжних наук дозволяє вивчити функції перекладу, яким раніше не приділялося достатньої уваги. Зокрема, полемика в західному літературознавстві останньої чверті ХХ століття щодо природи канону привернула увагу перекладознавців до ролі перекладу в процесі канонотворення. Дійсно, історія перекладу різних країн надає численні приклади щодо значущості перекладу у процесі формування канону іноземної літератури (див., прим., М. Вудз [24], Я. Спірк [20, с. 156]). На ролі перекладу у формуванні літературного канону наголошує Л. Венуті, адже завдяки вибору іноземних текстів і певних стратегій перекладу можуть утворюватись канони іноземних літератур, характерні для сприймаючої культури; ці канони відповідають естетичним цінностям цієї культури і мають виключення та допущення, центри і периферії, що відрізняються від тих, що існують в джерельних літературах [21, с. 67]. Дослідник наголошує також на значущості ідеологічних чинників як при виборі текстів, так і методів перекладу [22].

У СРСР, як відомо, і перекладацька практика, і розвиток перекладознавства значною мірою визначалися ідеологічними чинниками (див., зокрема, Р. Зорівчак [4], М. Стріха [13], М. Khotimsky [17], D. Monticelli [18], S. Witt [23]). Не зважаючи на це, роль перекладу у формуванні ідеологічно мотивованих радянських літературних канонів та ідеологічні чинники канонізації перекладених текстів залишаються мало дослідженими, що зумовлює актуальність цієї розвідки. Маючи на меті дослідження ролі перекладу у літературній канонізації та пов'язаного з цим явища канонізації перекладу у (пост)радянському суспільстві, ми формуємо наступні завдання даного дослідження: 1) висвітлити роль перекладу як засобу формування радянського канону світової літератури; 2) з'ясувати роль перекладу як чиннику формування офіційного та «незалежного» канонів світової літератури



в СРСР; 3) розглянути канонізацію перекладів як консервацію бажаної з ідеологічної точки зору інтерпретації твору, а також канонізацію перекладів мовою колонізатора (російською) як засіб кодування провінціалізму колонізованих національних культур. Матеріалом цієї розвідки слугували дані щодо друку перекладної літератури, наведені у «Щорічнику книги СРСР» 1929-1991 р.р.

Аналізуючи роль перекладу як засобу формування канону іноземної літератури, необхідно враховувати, що у СРСР цілеспрямовано формувалася єдиний канон світової літератури. Як зазначає К. Кларк, у 1934 р. радянськими культурними ідеологами було впроваджено нову концепцію розвитку світової літератури, згідно якої останній розглядався як єдиний транснаціональний процес, в якому радянський соцреалізм являв собою фінальний, найвищий етап розвитку [16, с. 174]. Відповідно, загальновідомі на теренах СРСР іноземні твори, особливо минулих століть, мали бути «вписані» до цієї єдиної літературної системи (за необхідності в ідеологічно адаптованих перекладах); ідеологічно «ворожі» твори підлягали виключенню: вони не перекладалися і не публікувалися<sup>1</sup>.

Найбільшого ідеологічного тиску царина художнього перекладу зазнала за часів Сталіна. На основі аналізу даних щодо друку іноземної літератури, наведених у «Щорічнику книги СРСР», у цей період щорічно перекладалися і видавалися твори обмеженої кількості літератур: від шести до дев'ятнадцяти. Крім того, кожен літератур представляла знов таки обмежена кількість авторів: прим., американська література у першому повоєнному десятилітті представляли три імені: Г. Фаст, М. Вілсон і Т. Драйзер [9, с. 123]. Як зазначає М. Хотімський щодо західних авторів, твори яких перекладалися в СРСР, вони «слугували репрезентацією Заходу в цілому» [17, с. 97]. Такі авториканонізувалися, тобто за допомогою масових видань творів у перекладах не лише російською, а й іншими мовами т.зв. «радянських народів», численних критично-біографічних видань, конференцій, масових заходів, тощо, представлялися як взірцеві, найкращі представники світової літератури. Це була невелика група письменників, які до початку 1950-х перетворилися на «іноземних радянських авторів» і «мільйони радянських читачів сприймали романи Фейхтвангера, Голсуорсі, Драйзера, Роллана як «нашу власну» літературу» [10]. Тобто канонізація супроводжувалася апропріацією, до того ж ідеологічно спотвореною, оскільки перекладався не весь творчий доробок автора, що підлягав канонізації, а лише ідеологічно прийнятні твори. Так, радянський канон «нашого Драйзера», твори якого публікувалися щорічно майже півмільйонними тиражами, не включав цілу низку його романів, тревелогів і публіцистичних творів, які підлягали виключенню, тобто ніколи не перекладалися і не видавалися у СРСР.

Стратегія канонізації була важливою складовою радянської культурної політики впродовж 1930-х [19, с. 559], але використовувалася протягом усього існування СРСР, про що свідчить масове (пере)видання творів канонізованих авторів у перекладах різними мовами, характерне для всієї радянської епохи. Як показує аналіз даних щодо друкованих видань, незважаючи на те, що переклади творів канонізованих іноземних авторів публікувалися щорічно багатотисячними тиражами протягом кількох десятиліть, навіть в останні роки існування СРСР вони залишалися в числі видань, що видавалися найчастіше. Приміром, за даними 1989р. п'яте і шосте місця за кількістю видань посідають високо оцінені радянськими культурними ідеологами Гюго і Діккенз(сім видань творів Гюго у перекладі російською і три видання іншими мовами «радянських народів», п'ять видань творів Діккенза у перекладі російською і чотири видання іншими мовами).

Незважаючи на перманентність використання стратегії канонізації в радянській культурній політиці, зменшення ідеологічного тиску у сфері художнього перекладу, що відбулося на початку 1960-х, створило передумови для формування «незалежного» канону світової літератури протягом наступного десятиліття. По-перше, з початком т.зв. «відлиги», збільшилась кількість літератур, твори яких перекладалися і публікувалися в СРСР (близько 50 літератур були представлені щороку). Але головне, що у перекладачів та експертів з іноземних літератур, залучених до складного і все ще контрольованого органами цензури

<sup>1</sup> Докладніше див. Рудницька Н.М. «Не-особи» радянського перекладу // Іноземна філологія. – 2015. – Вип. 128. – С. 97–103.

процесу, який включав відбір творів для перекладу, власне переклад і його редагування, з'явилась можливість сприяти публікації перекладів творів, що раніше підлягали виключенню через ідеологічні причини. Як зазначає перекладач А. Ромашко, «це було схоже на гру (...): домогтися, опублікувати, зробити доступним для читача, принаймні, у цензурованому вигляді... Багато хто [з перекладачів] вважав це за своє завдання, свій обов'язок» [12]. Цю важливу роль виконували також деякі представники радянської культурної еліти, які за допомогою свого статусу і зв'язків з партійною елітою сприяли публікації видатних іноземних авторів. Приміром, переклади творів Г. Гессе та Т. Манна завдячують своєю публікацією академіку С. Аверінцеву [там само].

Перемовини та узгодження публікації автора, твори якого раніше не перекладалися в СРСР, зазвичай були довготривалі. Приміром, заявку на публікацію твору Г. Гессе «Під колесом» в перекладі російською перекладачі В. Рязанов та Д. Каравкіна подали у квітні 1958, обґрунтовуючи необхідність публікації цього твору «видатного представника німецького критичного реалізму XIX століття» [3] (виділення і переклад наші. – Н.Р.). Переклад було оприлюднено лише 1961 р., причому у передмові зазначалося, що роман є «гострою критикою безглуздої буржуазної системи виховання молоді» [там само] (виділення і переклад наші. – Н.Р.). Наклад був малий для видання російською мовою – 15 тисяч примірників. Втім, сам факт публікації був надзвичайно важливий, адже як правило, означав офіційний допуск, включення автора до списку дозволених, схвалених владою авторів. У наступній заявці на публікацію перекладачі вже не застосовували офіційного радянського дискурсу, намагаючись забезпечити відповідність автора радянській матриці світової літератури [1]. Третє видання творів цього автора (1977) було вже ініційоване «зверху» з нагоди його сторічного ювілею, який «широко відзначався міжнародною спільнотою», з метою представлення радянської «країни за кордоном в ювілейні дні та на виставках» [2]. Наклад нараховував 100 тисяч примірників.

Доступність більшої кількості творів, що представляли західний канон, у перекладах російською, а згодом іншими мовами «радянських народів», та зміни у соціокультурному житті суспільства (розчарування радянською дійсністю з боку радянської інтелігенції, ескапізм і читацький бум 1970-х) спричинили формування «незалежного» канону світової літератури. Такий «незалежний» список літературних шедеврів для освіченої радянської людини у 1970-х – на початку 1980-х включав твори Е. Гемінгвея, Г. Гессе, Т. Манна, Г. Белля, Ф. Кафки, Дж. Джойса, М. Пруста, Г. Маркеса, Х. Кортасара, А. Камю, Е.-М. Ремарка, Дж. Селінджера, В. Фолкнера, Дж. Фітцджеральда. Сам факт доступності перекладів радянському читачеві, принаймні російською мовою, уможлиблював формування канону, що відрізнявся від офіційного.

Говорячи про ідеологічно мотивовану роль перекладу у формуванні радянського офіційного канону світової літератури, не можна оминати увагою роль перекладумовами «радянських народів» з російської. По-перше, з 1930-х р.р. саме поняття «світова література», активно вживане в тогочасному радянському офіційному дискурсі, використовувалося для ствердження «культурної гегемонії Москви» [16, с. 179]. Не зважаючи на інтернаціоналістичну риторику радянських партійних лідерів, насправді це означало прагнення перш за все російської культурної гегемонії, і саме це визначало розвиток перекладацької практики на теренах всієї країни у цей період. Так, у 1935р. переклади різними мовами «радянських народів» з російської склали близько 75% від загальної кількості, в той час як переклади з інших мов народів у складі СРСР всього 8%; переклади цими мовами творів іноземних літератур склали 17%<sup>1</sup>.

Крім того, переклад з російської активно використовувався як засіб нав'язування соцреалістичного канону. Згідно з даними «Щорічника книги СРСР», твори Максима Горького, основоположника соцреалізму, а також О. Фадєєва, М. Островського,

<sup>1</sup>Більш докладний аналіз статистичних даних в розрізі перекладу різними мовами див. у статті: Рудницька Н.М. Художній переклад як засіб конструювання радянської ідентичності // Мовні і концептуальні картини світу. – 2017 (у друці).

О. Серафимовича, К. Федіна, Д. Фурманова друкували щорічно у перекладах різними мовами «радянських народів».

Важливою ознакою художнього перекладу радянського періоду була також канонізація перекладів. Перед публікацією кожен переклад проходив складний і багаторівневий процес цензурування (докладніше див. Є. Еткінд [15, с. 197]), а оприлюднений переклад зазвичай вважався еквівалентом, повною заміною оригіналу: прізвище перекладача не завжди зазначалося у виданні; у перед- чи післямові, навіть якщо їх укладав перекладач, не порушували будь-які питання, пов'язані власне з перекладом (проте завжди викладали ідеологічно вивірену інтерпретацію твору і надавали ідеологічно мотивовану оцінку останнього); ті самі переклади перевидавалися рік за роком цілими десятиліттями аж до розпаду СРСР. Таким чином, завдяки канонізації перекладу відбувалася консервація бажаної з ідеологічної точки зору інтерпретації твору.

Вивчення канонізації перекладів радянської доби висвітлює також функцію перекладу як засобу російської культурної колонізації, що проводилася в СРСР. Як правило, спочатку дозволялося виконання перекладу будь-якого іноземного твору російською мовою, і цей переклад слугував «медіаційним фільтром» (термін М. Монтічеллі [18, с.102]) між іноземним оригіналом і перекладами мовами народів у складі СРСР аж до кінця 1980-х. У деяких республіках, прим. в Естонії, це означало, що він мав слугувати вторинним оригіналом [18, с. 103]. В Українській РСР іноземні твори, як правило, перекладалися безпосередньо з оригіналів, але всі переклади перевірялися на відповідність російському перекладу для відтворення схваленої цензурою, ідеологічно коректної інтерпретації [7, с. 40]. Втім, така стратегія не лише спрощувала здійснення ідеологічного контролю у сфері художнього перекладу, а була ефективним засобом кодування провінціалізму колонізованих національних культур. Так, незважаючи на наявність в Українській РСР потужної національної школи художнього перекладу, переклади видатних творів світової літератури українською мовою публікувалися через роки, інколи навіть десятиліття, після оприлюднення перекладів російською (наприклад, повне зібрання творів В. Шекспіра російською мовою вийшло друком у 1936-1950 р.р., а українською – 1984 р.). Про надзвичайну важливість російського домінування у сфері художнього перекладу свідчать «розгром» редакції часопису «Всесвіт» і заміна головного редактора у 1978 р., які сталися через надзвичайну популярність журналу, що випереджав подібні російськомовні видання, друкуючи якісні переклади популярних іноземних творів першим на теренах СРСР [13, с. 16].

За умов відсутності ідеологічного тиску в царині художнього перекладу канонізація певного перекладеного тексту впливає на вектор розвитку як практики, так і теорії перекладу. Як зазначає П. Тороп, «У теоретичному плані канонічний переклад як модельний фіксує основні вимоги до перекладу подібного твору» [14, с. 70]. У тоталітарній радянській державі навряд чи реалізувалася ця функція канонічного перекладу, оскільки переклад міг бути оприлюднений лише за умов його відповідності цілій низці вимог. Перш за все, радянський перекладач мав дотримуватись реалістичного методу перекладу [6, с. 493]. По-друге, текст перекладу підлягав одомашненню; прим., Б. Пастернак визначав своє завдання як перекладача так: «зробити з цього російську поезію, як я робив з Шекспіра, Шевченка, Верлена та інших» [11, с. 50] (переклад наш. – *Н.Р.*). Крім того, як зазначає Л. Коломієць, заохочувався «уніфікований стиль перекладу – стиль тоталітаризуючої нарації, що має своїми ознаками такі головні риси: логічна і синтаксична впорядкованість, семантична «прозорість» змісту..., суворо обмежений словник» [8, с. 25]). Таким чином, канонізований переклад радянської епохи сам був результатом застосування визначених (канонічних) методу і стратегій перекладу.

Проведений аналіз дозволяє зробити певні висновки. По-перше, переклад ефективно використовувався радянською владою для формування радянського канону світової літератури як важливого засобу ідеологічного впливу і ствердження радянської (перш за все російської) культурної гегемонії. Не зважаючи на це, діяльність певних агентів перекладу, спрямована на подолання ідеологічно зумовлених обмежень щодо публікації творів



зарубіжних авторів, уможливила оприлюднення значної кількості творів провідних представників західного літературного канону, які увійшли до «незалежного» канону радянської інтелігенції. По-друге, не зважаючи на інтернаціоналістичну риторіку радянських лідерів, переклад мовами народів, що увійшли до складу СРСР, використовувався як засіб російської культурної колонізації, а також нав'язування соцреалістичного канону. По-третє, канонізація перекладів, характерне явище радянської доби, являла собою консервацію бажаної з ідеологічної точки зору інтерпретації твору, а канонізація перекладів мовою колонізатора (російською) і їх використання як медіаційних фільтрів слугували засобом кодування провінціалізму колонізованих національних культур.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авторское дело Гессе Германа. "Игра в бисер". Роман. Перевод с нем. Д. Л. Каравкиной и В. М. Розанова // РГАЛИ. ф. 613 оп. 10 ед. хр. 4882.
2. Авторское дело Гессе Германа. "Избранное". Повести и роман. Перевод с нем. С. С. Аверинцева, С. К. Апта, В. Н. Куреллы и др. // РГАЛИ. ф. 613 оп. 10 ед. хр. 48832.
3. Авторское дело Гессе Германа. "Под колесами". Повесть. Перевод с нем. В.М. Розанова // РГАЛИ. ф. 613 оп. 9 ед. хр. 1171.
4. Зорівчак Р. Художній переклад в Україні як чинник формування нації : Спроба історико-літературного осмислення / Р.П. Зорівчак // Мовні і концептуальні картини світу / Зб. наук. праць : спец. випуск : Мови, культури та переклад у контексті європейського співробітництва. – К., 2001. – С.129-132.
5. Ежегодник книги СССР : систематический указатель. – М. : Изд-во Всесоюзной книжной палаты, 1929-1991.
6. Кашкин И. Для читателя-современника. Статьи и исследования / Иван Кашкин. –М.: Советский писатель, 1977. – 560с.
7. Ковганюк С. Практика перекладу (з досвіду перекладача) / С. Ковганюк. – К. : Дніпро, 1968. – 275 с.
8. Коломієць Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії) : Монографія/ Л.В. Коломієць. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 522 с.
9. Орлова, Раиса. Воспоминания о непрошедшем времени: Москва, 1961-1981 г.г./ Раиса Орлова. – Ann Arbor : Ardis, 1983. – 330 p
10. Панов С.И., Панова О.Ю. Теодор Драйзер в СССР: заметки к теме / С. И. Панов, О. Ю. Панова // Новые российские гуманитарные исследования. – 12.11.2014. – Режим доступа: <http://www.nrgumis.ru/articles/272/>.
11. Пастернак Б. Письма грузинским друзьям / Борис Пастернак // Литературная Грузия. – 1980. – № 2. – С.41-52.
12. Ромашко С. Надпереклад перекладів Гессе / Сергей Ромашко// Московский книжный журнал. – 20.01.2013. – Режим доступа:<http://morebo.ru/interv/item/1368997658243>.
13. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націєтворенням / Максим Стріха. – К. : Факт, 2006 – 344 с.
14. Тороп, П. Тотальний переклад : монографія / ПеетерТороп ; пер. з рос.: О. А. Кальниченка, О. І. Оржицького. – Вінниця : Нова Книга, 2015. – 264 с.
15. Эткинд Е.Г. Записки незаговорщика / Ефим Григорьевич Эткинд // Записки незаговорщика. Барселонская проза. – Спб. : Академический проект, 2001. – 496 с.
16. Clark, Katerina. Moscow, the Fourth Rome. Stalinism, Cosmopolitanism, and the Evolution of the Soviet Culture, 1931-1941 / Katerina Clark. – Cambridge : Harvard University Press, 2011. – 420 p.
17. Khotimsky, Maria. *A Remedy for Solitude* : Russian Poet-Translators in the Soviet and Post-Soviet Eras [dissertation ... of Doctor of Philosophy] / Maria Khotimsky. – Harvard University, 2011. – 390 p.
18. Monticelli, Deniele. Translation and Totalitarianism : The Case of Postwar Soviet Estonia / Deniele Monticelli, Anne Lange // The Translator. - 2014. – Vol. 20:1. – Pp. 95-111.
19. Safiullina N. The canonization of Western writers in the Soviet Union in the 1930s / N.Safiullina // Modern Language Review. – 2012. – Vol.107, N2. – Pp. 559-584.
20. Spirk, Jaroslav. Censorship, Indirect Translations and Non-translation: The (Fateful) Adventures of Czech Literature in 20-th century Portugal / Jaroslav Spirk. – Newcastle-upon-Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2014. – 194 p.
21. Venuti, Lawrence. The Scandals of Translation : Towards an ethics of difference / Lawrence Venuti. – Lnd, NY : Routledge, 1998. – 210 p.
22. Venuti, Lawrence. The Translator's Invisibility: A History of Translation. 2<sup>nd</sup> ed. / Lawrence Venuti. – Lnd, NY : Routledge, 2008. – 353 p.
23. Witt, Susanna. Between the lines : Totalitarianism and translation in the USSR / Susanna Witt // Contexts, Subtexts and Pretexts : Literary Translation in Eastern Europe and Russia [ed. by Brian James Baer]. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2011. – Pp. 149-170.
24. Woods M. Censoring Translation: Censorship, Theatre and the Politics of Translation / Michelle Woods. – NY : Continuum, 2012. – 175 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Рудницька – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: ідеологічні чинники перекладу, історія перекладу, критика художнього перекладу.

УДК 811.111'42:070:811.161.2'25

## ІСТОРИЧНІ АЛЮЗІЇ АНГЛОМОВНОГО МЕДІАДИСКУРСУ США ТА СПОСОБИ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

**Вікторія СТАВЦЕВА (Київ, Україна)**

Статтю присвячено дослідженню історичних алюзій англomовного медіадискурсу США та способів їх перекладу українською мовою. У статті надається визначення понять «алюзія», «історична алюзія», з'ясовуються типи історичних алюзій, що використовуються у вказаному дискурсі. Найбільш поширеними алюзіями англomовного медіадискурсу США є ті, що вказують на історичні події та факти, певні історичні періоди розвитку країни, її головні історичні документи. Широко застосовуються алюзивні одиниці, що відсилають до текстів Конституції США, Хартії Свобод. Подібні алюзії можуть бути кількісно модифікованими у порівнянні з текстами-джерелами їх походження. Англomовний медіадискурс США є також контекстом використання алюзій, що вказують на світові історичні події.

Переклад історичних алюзій англomовного медіадискурсу США українською мовою не викликає особливих труднощів. Проте він передбачає знання історії країни та світу, необхідні для ідентифікації та декодування алюзивних одиниць, використаних у медіадискурсі США. Переклад історичних алюзій здійснюється шляхом калькування, транскодування, добору лексичних еквівалентів, за допомогою перекладацьких трансформацій: конкретизації, перестановки, описового перекладу. Використання вказаних способів і прийомів перекладу сприяє адекватному передаванню алюзивного змісту мовних одиниць оригіналів медіатекстів засобами української мови.

**Ключові слова:** алюзія, джерело походження, історична алюзія, калькування, медіадискурс, перекладацька трансформація, транскодування, описовий переклад.

Статья посвящена исследованию исторических аллюзий англоязычного медиадискурса США и способов их перевода на украинский язык. В статье дается определение понятий «аллюзия», «историческая аллюзия», выясняются типы исторических аллюзий, которые используются в указанном дискурсе. Наиболее распространенными аллюзиями англоязычного медиадискурса США являются те, что указывают на исторические события и факты, определенные исторические периоды развития страны, ее главные исторические документы. Широко используются аллюзивные единицы, которые отсылают к текстам Конституции США, Хартии Свобод. Подобные аллюзии являются количественно модифицированными в сравнении с текстами-источниками их происхождения. Англоязычный медиадискурс США является также контекстом использования аллюзий, которые указывают на мировые исторические события.

Перевод исторических аллюзий англоязычного медиадискурса США не вызывает особых трудностей. Однако он предусматривает знание истории страны и мира, необходимые для идентификации и декодирования аллюзивных знаков, используемых в медиадискурсе. Перевод исторических аллюзий осуществляется калькированием, транскодированием, подбором лексических эквивалентов, с помощью лексических трансформаций: конкретизации, перестановки, дополнения, описательного перевода. Использование указанных способов и приемов способствует адекватной передаче аллюзивного содержания языковых единиц оригиналов медиатекстов.

**Ключевые слова:** аллюзия, источник происхождения, историческая аллюзия, калькирование, медиадискурс, переводческая трансформация, транскодирование, описательный перевод.

The article is devoted to the investigation of historical allusions used in the English media discourse of the USA. Ways of their translation into the Ukrainian language are clarified in the article. The definitions of such notions as allusion and historical allusion are given, types of historical allusions used in the USA media discourse are also revealed in it.

Allusion is viewed by linguists either as a stylistic device or a figure of speech that makes indirect reference to a well-known fact, event, name, expression or hint at it. Allusions are also viewed as markers of intertextuality that reveal the quality of texts and discourses to interact. Allusions are considered to be means of realization of precedent phenomena, known to addresses.

Allusions are widely used in the English media discourse of the USA, represented by oral and written texts, created by journalists and other specialists of the media sphere. These texts are spread through the mass media (newspapers, magazines, TV radio programs) of the country, the Internet. The most common historical allusions of the abovementioned discourse are those that refer to historical events and facts of the country, its historical periods, main historical documents. Allusive units that refer to the texts of American Constitution, Charters of Freedom are widely used in the USA media discourse in particularly. Such allusions are quantitatively modified in comparison with the texts of their origin. Allusions that refer to world-known historical events are also used in the English media discourse of the USA.

The translation of historical allusions into the Ukrainian language doesn't cause great difficulties. However it requires knowledge of American and world history. Such knowledge is necessary for identification

and decoding of allusive units, used in the mediadiscourse. The translation is done by lexical equivalents and calques, by means of transcoding, with the help of translation transformations: concretization, permutation, adding, and descriptively. Such ways and methods of translation help to translate historical allusions of American media texts into the Ukrainian language adequately.

**Key words:** allusion, the source of origin, historical allusion, calque, mediadiscourse, translation transformation, transcoding, descriptive translation.

Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених проблемі алюзивних засобів [1; 2; 3; 6], у сучасній лінгвістичній літературі ще й дотепер не визначені чіткі межі змісту поняття «алюзія». Її розглядають і як прецедентний текст [4; 6], і як стилістичний засіб [3], і як форма вияву інтертекстуальності [3; 5; 9]. У різних типах дискурсу алюзії виступають не тільки маркерами інтертекстуальності, але й засобами вираження різноманітних емоційно-оцінних, прагматичних і культурологічних значень, номінативними одиницями з «прирошеним» змістом, що дозволяють по-новому розглянути ознаки та характеристики понять і явищ, позначених ними. **Актуальність** статті зумовлена зростаючим інтересом до алюзивно навантажених типів дискурсу, недостатнім вивченням історичних алюзій англomовного медіадискурсу США в лінгвістиці, необхідністю детального аналізу способів їх перекладу українською мовою.

**Мета** статті полягає у визначенні типів історичних алюзій, які використовуються в англomовному медіадискурсі США, з'ясуванні способів їх перекладу українською мовою. **Завданнями** статті у зв'язку з цим є визначення понять «алюзія», «історична алюзія», з'ясування типів історичних алюзій англomовного медіадискурсу США, визначення способів їх перекладу українською мовою. **Матеріалом** статті слугували фрагменти англomовного медіадискурсу США, в яких використовуються історичні алюзії.

Жвавий інтерес науковців до алюзії (від *лат. allusio* – *натяк, жарт*) зумовив появу великої кількості дефініцій цього явища. У лінгвістиці на сьогоднішній день існує два глобальні підходи до розуміння алюзії. У межах першого підходу алюзія розглядається як лаконічне використання того чи іншого відомого факту чи висловлювання [6, с. 7], згідно із другим – алюзія є цілеспрямованим натяком на них [7, с. 4]. Під алюзією розуміють також «приховане звертання, оформлене словом або фразою, до історичного, літературного, міфологічного, біблійного факту чи факту повсякденного життя, що зустрічається в усному чи писемному мовленні» [2, с. 4]. Алюзію описують як «символічне /образне / приховане посилання чи натяк» [8, с. 39].

Під історичною алюзією розуміємо посилання чи натяк на певну історичну подію, факт, історичний документ тощо. Історичні алюзії широко використовуються в англomовному медіадискурсі США, актуалізованому усними та писемними текстами, створеними американськими журналістами. Подібні тексти поширюються у країні за допомогою ЗМІ та через мережу Інтернет. Історичні алюзії медіадискурсу США відсилають насамперед до історичних подій, фактів, що відбувалися в країні, її головних історичних документів. Подібні одиниці зазвичай легко декодуються не тільки самими американцями, але й іншомовними перекладачами, добре обізнаними з історією країни, зокрема:

*We the People of the United States always remained loyal to the country, its independence, freedom and democracy* [13].

*Ми, народ Сполучених Штатів, завжди залишалися вірними нашій країні, її незалежності, свободі та демократії.*

У наведеному фрагменті використовується алюзивний засіб *We the People of the United States*, який відсилає адресата до перших рядків преамбули американської конституції, прийнятої 17 вересня 1787 року у Філадельфії делегатами Конституційної Конвенції під керівництвом президента США Джорджа Вашингтона (1789–1797 рр.). Оригінал Конституції, що стала першою не тільки в країні, але й у всьому світі, зберігається нині в Національному архіві столиці США – Вашингтоні. Переклад алюзивного засобу українською мовою здійснювався шляхом калькування, тобто заміни слів вихідного алюзивного словосполучення їхніми лексичними відповідниками в мові перекладу. Зазначимо, що вказана алюзія досить часто використовується в медіадискурсі країни в модифікованому вигляді, наприклад:

*Last night, Deputy Secretary of Homeland Security Jane Holl Lute visited the Northern Manhattan Coalition for Immigrant Rights in New York City and discussed the importance of the Constitution with citizens. 'We the people' is the core principle of the U.S. Constitution,' said Deputy Secretary Lute. She also shared her personal take on the importance of understanding how every person impacts the history of the country, and what 'We the people' means to each of American citizens and the communities of which he or she is a part [15].*

Учора ввечері заступниця міністра національної безпеки Джейн Холл Лут відвідала Коаліцію Південного Манхеттена за права іммігрантів у Нью-Йорку та обговорила важливість Конституції з громадянами. «**Ми, народ**» є основним принципом Конституції США», – сказала заступниця міністра Лут. Вона також поділилася своєю особистою думкою про важливість розуміння того, як кожна людина впливає на історію країни, і що «**Ми, народ**» означає для кожного американського громадянина та для спільноти, частиною якої є він чи вона.

Кількісно модифікована в наведеному фрагменті медіадискурсу, алюзія *We the people* відсилає адресата до преамбули першої американської Конституції. На те, що саме про Конституцію країни говорить заступниця міністра національної безпеки Джейн Холл Лут, вказує не тільки алюзивний засіб *We the people*, але й одиниці, що виступають засобами безпосередньої номінації Конституції (...discussed the importance of **the Constitution** with citizens...; '*We the people*' is the core principle of **the U.S. Constitution**). Як і в попередньому прикладі, переклад алюзії здійснюється за допомогою українських відповідників її компонентів. Передавання алюзії відбувається також із збереженням формального маркера алюзивності – лапок, що дозволяє вказати україномовному реципієнту на алюзивне навантаження одиниці.

Відзначаємо, що аналізована алюзивна одиниця досить часто використовується в заголовках газетних і журнальних статей медіадискурсу США, що привертає увагу до їх змісту представників американської нації:

*We the People of the United States* [19].

NEW PETITION: '*We the people of the United States*' [16].

*We the People...United We Serve* [20].

Останній із наведених заголовків містить не тільки алюзію □ посилання на текст преамбули Конституції США, але й алюзивну одиницю, що відсилає адресата до відомого вислову «*united we stand, divided we fall*», використаного у виступі «*the House divided*» А. Лінкольном у 1858 році. Переклад означеного алюзивного засобу здійснюється нами, як і в попередніх прикладах, за допомогою українських відповідників його компонентів: ... *Об'єднані Ми Слугуємо*. Проаналізуємо використання іншої історичної алюзії в англійському медіадискурсі США та визначимо способи її перекладу:

*Caring the Charters, American people always supported the core values of their country: its laws, democracy and freedom, equal rights and opportunities* [14].

*Дбаючи про Хартії Свободи, американський народ завжди підтримував основні цінності своєї країни: її закони, демократію і свободу, рівні права та можливості.*

Алюзивна одиниця *Charters*, використана в наведеному прикладі, відсилає адресата до трьох основних найдавніших історичних документів США, що визначали закони країни, а також права, обов'язки та свободи її громадян: Декларації незалежності Сполучених Штатів (*United States Declaration of Independence*), Конституції (*the Constitution*), Білль про права (*the Bill of Rights*). Ці документи отримали в історії Америки назву *Charters of Freedom* (Хартії Свободи), посилання на які здійснюється в наведеному фрагменті медіадискурсу. Переклад вказаної алюзивної одиниці українською мовою здійснювався з додаванням лексичної одиниці (*the Charters – Хартії Свободи*), що дозволило відтворити її повну назву, зробивши її зрозумілою для україномовного реципієнта. Застосування історичної алюзії спостерігаємо також в іншому фрагменті медіадискурсу США:

*Has been put into our genetic code by ancestors, this thought proves that the American nation is more than the sum of its parts, that out of many, we are truly one* [17].

Вкладена в наш генетичний код пращурами, ця думка доводить, що американська нація більша ніж сума її частин, що з **багатьох, ми дійсно єдині**.

Алюзивна одиниця *out of many, we are truly one* відсилає адресата до англійської версії відомого латинського виразу *E pluribus unum*, (англ. *out of many, one; one out of many; one from many*; укр. з **багатьох – єдине**), що став девізом країни, розміщеним на її гербі.

Девіз складається з тринадцяти літер, які символізують утворення США з тринадцяти штатів у 1776 році. Нині він визначає єдність американської нації, що складалася з представників різних народів, націй світу, які прибули до країни. Девіз *E pluribus unum* карбують також на американських монетах. Уперше він з'явився на золотій монеті вартістю п'ять доларів у 1795 році. Ця традиція залишається незмінною. Відзначимо, що латинський вираз *E pluribus unum* належить давньоримському політичному діячу, філософу, літератору та оратору Цицерону (106 до н. е. – 43 до н. е.) [11, с. 35].

Переклад аналізованої алюзивної одиниці здійснювався нами за допомогою її українського відповідника. Знання джерел і історії походження цього алюзивного засобу дозволило обрати нам правильний варіантний відповідник лексеми *one* для адекватного передавання її значення в девізові США україномовному реципієнту (*one – єдиний, у значенні «цілісний, неподільний»*).

Як свідчить фактичний матеріал, у медіадискурсі США використовуються також історичні алюзії, що вказують на певні періоди розвитку країни та їх назви, зокрема:

*With every passing year it becomes clearer that **the Depression** is back for ordinary Americans and the **Gilded age** is back for the elites* [12].

*З кожним роком стає все ясніше, що **Довга депресія** повертається для пересічних американців, а **Золочене століття** повертається для еліти.*

Алюзивна одиниця *the Depression*, використана в наведеному прикладі, вказує на період Тривалої депресії (*Long Depression*), що відбувався у США у 1873 – 1879 рр., вважався одним із найбільш важких періодів для країни та її жителів та був викликаний загальною світовою кризою. Переклад вказаної алюзії здійснювався українською мовою не тільки за допомогою адаптивного транскодування вихідної власної назви (*the Depression – депресія*), але й шляхом додавання лексичної одиниці на позначення повної назви історичного періоду країни (*the Depression – Тривала депресія*) задля її розуміння україномовним реципієнтом.

Наступна алюзивна одиниця, подана у вихідному англійському реченні в повній формі (*the Gilded Age*), відсилає до назви іншого періоду в історії розвитку країни, який припадає на 1865 – 1993 рр. та вважається періодом швидкого розвитку її економіки та населення. Відзначаємо, що свою назву цей період отримав дещо пізніше: у 20-ті роки ХХ століття. Вона походить від назви роману Марка Твена та Чарльза Дадлі Ворнера «*Золочене століття: оповіді про сьогодні*» («*The Gilded Age: A Tale of Today*»), опублікованого вперше в 1873 році.

Згідно з однією гіпотезою, назва роману американських письменників являє собою іронічне переосмислення традиційного уявлення про золотий вік – «райський» період життя первісної людини, що жила в гармонії з природою, самою собою та іншими. Поняття «золотий вік» (грец. *Χρυσόν Γένος Chryson Genos*, лат. *aurea aetas*) фіксується вперше в античній літературі в I столітті в «*Енеїді*» Вергілія та «*Метаморфозах*» Овідія.

Згідно з іншою гіпотезою, назва роману була запозичена з тексту історичної п'єси «*Король Іоанн*» («*King John*»), написаної видатним англійським драматургом В. Шекспіром у 1595 році, а саме: «*To gild refined gold, to paint the lily... is wasteful and ridiculous excess*» [10, с. 567]. Відзначаємо, що вислів *to gild refined gold* набув в англійській мові статусу крилатого шекспірівського виразу (шекспіризму), значення якого відповідає українським описовим висловам «*намагатися прикрасити чи покращити щось і без того гарне*», «*займатися марною справою*», «*витрачати час даремно*».

Назва роману М. Твена та Ч. Ворнера «*The Gilded Age*» була перенесена на історичний період країни не тільки у зв'язку з піднесенням її економіки, але й тому, що цей період характеризувався великими витратами розбагатілих американців на розкоші, розбудовою маєтків із парками і скульптурами, що й викликало ідею про золоченість і фінансову

успішність цього періоду. Незважаючи на загальне фінансове піднесення, двічі за період відбулася економічна депресія, однією із яких і закінчилося «Золочене століття».

Аналіз джерел походження алюзивної одиниці, використаної в медіадискурсі США, вказує на її реальне значення та ті асоціації, що вона викликає в реципієнта, обізнаного не тільки з історією країни, але й зі світовою та американською літературою. Подібні асоціації неможливо передати при перекладі, саме тому переклад алюзивної одиниці *the Gilded age* здійснюється його загальноприйнятим українським відповідником *Золочене століття*. Застосування алюзивної одиниці *the Depression* на позначення умов, в яких перебувають звичайні американці, а також алюзії *the Gilded age*, що використовується для номінації особливостей та характеристик життя американської еліти, вказують не тільки на різницю в рівні життя представників різних верств населення США, але й на іронічне ставлення автора медіатексту до американської еліти та його сподівання на можливі зміни в країні. Зазначимо, що в медіадискурсі США використовуються також алюзії, що відсилають до всесвітніх історичних подій, у більшості своїй відомих пересічній людині, зокрема:

*The Waterloo rearrangement. The uncanny parallels between the summit and the battle* [18].

**Реконструкція битви під Ватерлоо.** *Вражаючі паралелі між самітом та битвою.*

У цьому заголовку статті використовується номінативне речення із власною назвою, що натякає на битву при Ватерлоо (1815 р.) та поразку Наполеона Бонапарта. Відомо, що після цієї поразки великого французького полководця примусили відректися від престолу та вирушити у вигнання. Переклад вказаного алюзивного речення здійснювався за допомогою трансформації перестановки членів речення (*The Waterloo Rearrangement – Реконструкція битви під Ватерлоо*), транслітерації (*Waterloo – Ватерлоо*) та смислового розвитку (*Waterloo – битви під Ватерлоо*), що дозволило адаптувати його до норм української мови.

Отже, історичні алюзії англомовного медіадискурсу США відсилають насамперед до відомих історичних фактів, подій, документів країни. Аналізований дискурс є також контекстом функціонування алюзій, що вказують на світові історичні події. Переклад історичних алюзій здійснюється шляхом калькування, транскодування, добору лексичного відповідника, смислового розвитку, за допомогою ряду перекладацьких трансформацій: конкретизація, перестановка, додавання, описовий переклад. **Перспективи подальших досліджень** вбачаємо у вивченні інших типів алюзій англомовного медіадискурсу США (літературних, міфологічних, біблійних), з'ясуванні способів їх перекладу українською мовою.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамова О. Ю. Алюзія у ліриці: функціональний аспект (на матеріалі поетичних творів Й. О. Бродського, О. С. Кушнера, А. О. Тарковського) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Олена Юрїївна Абрамова. – Одеса, 1994. – 16 с.
2. Воробйова М. В. Алюзія в англомовному публіцистичному дискурсі: структура, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Марина Вікторівна Воробйова. – Херсон, 2011. – 20 с.
3. Дронова Е. М. Стилистический прием аллюзии в свете теории интертекстуальности (на материале языка англо-ирланд. драмы первой половины XX в.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Елена Михайловна Дронова. – Воронеж : ВГУ, 2006. – 24 с.
4. Комарова К. О. Алюзія як засіб реалізації інформаційного та супровідного аспектів висловлення / К. О. Комарова // Мовознавство. – К. : Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 1986. – №5. – С. 32–36.
5. Сунько Н. О. Алюзія як маркер інтертекстуальності в англійськомовному газетному заголовку : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Наталія Олегівна Сунько. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2016. – 20 с.
6. Тухарели М. Д. Аллюзия в системе художественного произведения : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.05.07 / Мая Дмитриевна Тухарели. – Тбилиси, 1984. – 28 с.
7. Тютенко А. А. Структура і функції алюзії в пресі Німеччини, Австрії та Швейцарії : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Артур Анатолійович Тютенко. – Харків, 2000. – 20 с.
8. Христенко И. С. К истории термина «аллюзия» / И. С. Христенко // Вестник Московского университета. Сер. 9 : Филология. – М. : МГУ, 1992. – № 4. – С. 38–44.
9. Ярема О. Б. Алюзія в текстах британської художньої літератури: лінгвостатистичний аспект (на матеріалі творів модерністів) / дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Оксана Богданівна Ярема. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т Ю. Федьковича, 2016. – 20 с.

10. Garber M. Shakespeare After All / M. Garber. – N. Y. : Anchor, 2005. – 1008 p.
11. Stone O. The Untold History of the United States / O. Stone, P. Kuznick. – N. Y. : Gallery Books, 2013. – 784 p.
12. Are old times coming back? [Електронний ресурс] / New York Post. – 14.06.2015. – Режим доступу: [https://nypost.com/2015/06/14/are\\_old\\_times\\_coming\\_back](https://nypost.com/2015/06/14/are_old_times_coming_back)
13. Hate is not an American value [Електронний ресурс] / Boston Globe. – 12.07.2016 – Режим доступу: <https://www.bostonglobe.com/2017/07/12/hate-is-not-an-American-value/article.html>
14. Heritage of the Past [Електронний ресурс] / Democracy. – 16.07. 2016. – Режим доступу: <https://democracyjournal.org/magazine/16/heritage-of-the-past/>
15. Jane Holl Lute visits the Northern Manhattan Coalition for Immigrant Rights in New York City [Електронний ресурс] / The Washington Post. – 10.09.2017. – Режим доступу: [https://www.washingtonpost.com/article/how\\_the\\_Islamic\\_State\\_became\\_a\\_major\\_world\\_threat\\_dead](https://www.washingtonpost.com/article/how_the_Islamic_State_became_a_major_world_threat_dead)
16. NEW PETITION: 'We the people of the United States [Електронний ресурс] / The Recorder. – 28.05.2017. – Режим доступу: <https://www.recorder.com/article/new-petition-we-the-people-of-the-united-states>
17. The Unique Diversity of America [Електронний ресурс] / American Heritage. – 1.10.2017. – Режим доступу: [https://www.americanheritage.com/article/the\\_unique\\_diversity\\_of\\_america\\_1](https://www.americanheritage.com/article/the_unique_diversity_of_america_1)
18. The Waterloo rearrangement. The uncanny parallels between the summit and the battle [Електронний ресурс] / The Washington Post. – 17.04.2015. – Режим доступу: <https://www.washingtonpost.com/article/the-Waterloo-rearrangement-the-uncanny-parallels-between-the-summit-and-the-battle/2015/04/17/c63f179c>
19. We the People of the United States [Електронний ресурс] / Chicago Tribune. – 10.02.2016. – Режим доступу: <https://www.chicagotribune.com/article/We-the-People-of-the-United-States>
20. We the People...United We Serve [Електронний ресурс] / The New York Times. – 17.12.2016. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/2016/17/12/article/We-the-People-United-We-Serve.html?action>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Вікторія Ставцева** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри доцент кафедри англійської мови і перекладу факультету сходознавства Київський національний лінгвістичний університет.

*Наукові інтереси:* дискурс-аналіз, комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика, комунікативна теорія перекладу.

УДК 81. '225

## УКРАЇНСЬКА МЕЛВІЛЛІАНА: ОГЛЯД СТАНУ ПРОБЛЕМИ

**Богдан СТАСЮК (Кропивницький, Україна)**

*Статтю присвячено огляду сучасного стану проблеми рецепції творчості американського письменника-романтика Германа Мелвілла і, зокрема, його роману «Мобі Дік, або Білий Кит» в Україні. Від моменту появи першого перекладу твору цього автора минуло 40 років, але кількість публікацій, присвячених його літературній спадщині, менше сотні, більшість із яких становлять фрагментарні дослідження. Переклади всього двох його романів були виконані без опори на академічні видання відповідних першотворів, а тому можуть вважатися умовно застарілими. Літературно-критичний та перекладознавчий супровід публікацій Германа Мелвілла в Україні експлуатує традиційні для вітчизняної науки теми і мало спирається на досвід світового мелвіллознавства. Автор розглядає типові аспекти досліджень американського письменника українськими науковцями, пропонує способи розширити їх тематику, формулює нові перспективні напрямки вивчення рецепції Германа Мелвілла на українському ґрунті. Водночас він наводить вичерпну характеристику представленим на ринку перекладам та визначає низку вимог, яким би мало відповідати сучасне академічне (пере)видання «Мобі Діка». Крім того, в статті наголошується на необхідності глибшого розгляду проблеми засвоєння цільовою культурою тем, мотивів та образів головного твору із доробку Германа Мелвілла як одного з ключових для формування національної мариністики.*

**Ключові слова:** Герман Мелвілл, романтизм, мариністика, «Мобі Дік», рецепція творчості, академічне (пере)видання, засвоєння.

*Стаття посвячена обзору сучасного стану проблеми рецепції творчості американського письменника-романтика Германа Мелвілла і, в частности, его романа «Моби Дик, или Белый Кит», в Украине. С момента появления первого перевода произведения данного автора прошло 40 лет, но количество публикаций, посвящённых его литературному достоянию, менее сотни, большинство из которых составляют фрагментарные исследования. Переводы всего двух его романов выполнены без опоры на академические соответствующих оригиналов, а тому могут считаться условно устаревшими. Литературно-критическое и переводоведческое сопровождение публикаций Германа Мелвилла в Украине эксплуатирует традиционные для отечественной науки темы и мало опирается на опыт мирового мелвилловедения. Автор рассматривает типичные аспекты исследования американского писателя украинскими учёными, предлагает способы расширить их тематику, формулирует новые перспективные направления в изучении рецепции Германа Мелвилла на украинской*

основе. В то же время он приводит исчерпывающую характеристику представленным на рынке переводам и устанавливает ряд требований, которым должно бы было соответствовать современное академическое (пере)издание «Моби Дика». Кроме того, в статье акцентируется необходимость более глубокого рассмотрения проблемы усвоения целевой аудиторией тем, мотивов и образов главного творения из наследия Германа Мелвилла как одного из ключевых для формирования национальной маринистики.

**Ключевые слова:** Герман Мелвилл, романтизм, маринистика, «Моби Дик», рецепция творчества, академическое (пере)издание, усвоение.

*The paper has been targeted at the assessment of the current issue of the American Romantic writer Herman Melville's reception in Ukraine, particularly, the one of his most famous novel Moby-Dick, or the Whale. Forty years have passed since the appearance of the first Ukrainian translation from Herman Melville, and still there are just less than one hundred publications devoted to the analysis of his literary oeuvre. The bigger part of them is fragmentary. Only two his novels have been translated in the Ukrainian language so far when not a single critical edition was available to the translators. So that they can be tentatively considered out-dated. Academic, critical support in what concerns literature and translation scholars' support of the Herman Melville's works published in Ukraine is insufficient and exploits thematic range which is traditional for the Ukrainian humanitarian studies. On the other hand some issues of the worldwide Melville studies have been still overlooked. The author analyses typical aspects of the American writer studies by the Ukrainian scholars, suggests some new ways to broaden their thematic scope, words new perspectives to study the reception of Herman Melville's works in Ukrainian material. He also provides excessive assessment of the current translations editions represented in the Ukrainian market as well as established a set of requirements to be met if a contemporary definitive (re)issue of Moby-Dick, or the Whale translation is under way. Apart from that the paper dwells on the necessity to deeper analyse some problems of the topics, motifs, and imagery produced by the main work of Herman Melville when they are borrowed and acquired by the target culture. It seems to be crucial for the national nautical fiction formation.*

**Keywords:** Herman Melville, Romantic literature, nautical literature, Moby-Dick, or the Whale, heritage reception, definitive (re)issue, acquisition.

У 2019 році літературний світ відзначатиме 200-річчя з дня народження Германа Мелвілла (1819 – 1891), видатного американського письменника та поета, яскравого представника північноамериканського романтизму, мариністичної літератури, подорожніх нотаток та есе. З низки найрізноманітніших причин український читач познайомився з його творчістю досить пізно, у 1977 р., але навіть 40 років, що минули відтоді, не принесли радикальних змін в українську Мелвілліану: автора перекладали мало, літературознавці та філологи в цілому досліджували його творчість епізодично, наукового осмислення засад перекладу одного з фундаторів сучасної мариністичної літератури так і не з'явилося. У нашій статті ми пропонуємо критичний огляд сучасного стану вивчення та рецепції творчості Германа Мелвілла в Україні та найближчі перспективи цього письменника у вітчизняному літературному процесі та філологічній науці.

З усієї творчої спадщини Германа Мелвілла українською мовою доступні всього-навсього два твори: посмертно виданий роман «Біллі Бад, формарсовий матрос» (Billy Budd, Sailor (An Inside Narrative), 1924; пер. Валентина Корнієнка, 1977) і двічі перекладений шедевр «Мобі Дік, або Білий Кит» (Moby-Dick; or, The Whale, 1851) в інтерпретаціях Юрія Лісняка (1984) та Дарії Радієнко (2011). І, власне, на цих трьох текстах і могла би «базуватися» українська Мелвілліана, якби вітчизняні дослідники обмежували себе винятково українськими перекладами, що напевно є вкрай недостатнім для коректного вивчення іноземного письменника і, особливо, специфіки сприйняття його творчості на українському ґрунті.

У філологічній науці зацікавлення постаттю Германа Мелвілла можна категоризувати по кількох напрямках: мовні та мовленнєві характеристики автора, літературознавчі аспекти та, власне, перекладознавчі студії. На окрему увагу, вочевидь, заслуговує і дослідження мотивів, творчості Германа Мелвілла і, особливо, роману «Мобі Дік», алюзій та ремінісценцій на нього, в українській літературі та мистецтві, гуманітаристиці в цілому. Проте, наскільки нам відомо, поки що жоден дослідник Мелвілла цим матеріалом не зацікавився. Не можемо не додати, що в ідеалі будь-яке дослідження по будь-якому з цих напрямків повинно мати компаративістський аспект та враховувати досвід світової Мелвілліани, яка нараховує вже понад півтора століття.

### 1. Українські переклади

Перший український переклад творів Германа Мелвілла був опублікований у № 3(579) літературно-мистецького та громадсько-політичного журналу радянської Спілки



письменників України «Всесвіт» під рубрикою «Зі скарбниці світової літератури». Його автором виступив уже досвідчений на той момент перекладач Валентин Корнієнко (1939 – 2011). Належної критичної оцінки його робота не отримала ані серед перекладознавців, ані серед дослідників літератури, адже інших передруків чи книжкових публікацій цей короткий роман більше не мав, а епізодичні згадки про нього лишилися тільки на сторінках окремих статей [Князьков].

Вершинному досягненню Германа Мелвілла, роману «Мобі Дік», в українському перекладі судилася значно більша увага, хоча ситуація з цим твором на сьогоднішній день потребує окремого текстологічного, перекладознавчого та маркетингового коментаря. Уперше він був опублікований у 1984 р. великим київським видавництвом художньої літератури «Дніпро» одразу в серії «Вершини світового письменства» (т. 48). Автор перекладу – Юрій Лісняк (1929 – 1995) – на той момент уже мав статус живого класика художнього перекладу із когорти літераторів-«шістдесятників». У 1991 р. перекладач став лауреатом літературної премії імені Максима Рильського по сумі досягнень: «за інтерпретацію українською мовою романів Г. Манна «Молоді літа короля Генріха IV» («Дніпро», 1981), «Літа зрілості короля Генріха IV» («Дніпро», 1985), Г. Мелвілла «Мобі Дік» («Дніпро», 1984), О. де Бальзака «Шагренева шкіра» («Дніпро», 1984)» [Бабенко, с. 167]. У подальшому доля цього тексту складалася неоднозначно: його перевидавали тільки двічі: обмеженим накладом у 2004 р. (Видавничий дім «Всесвіт») і з трохи більшим розголосом у 2016 р. (Видавнича група КМ-БУКС). Внаслідок упередженого маркетингового рішення останнє видання було виконане в одній серії з дитячою та підлітковою літературою під грифом «Всеволод Нестайко рекомендує», що, на нашу думку, вводить в оману потенційного читача і не спрямоване на цільову аудиторію по-бароковому складного та стилістично вигадливого тексту 150-річного віку.

У 2011 р. харківське видавництво «Фоліо» надрукувало власний переклад «Мобі Діка» в серії «Бібліотека світової літератури» (томи не нумеруються), який тричі перевидавало, зокрема в серії «Шкільна бібліотека української та світової літератури» (2012, 2013, 2017). Переклад виконала мало відома київська перекладачка, журналіст і письменниця Дарія Радієнко (н. 1980 р.), яку перед цим Юрій Винничук небезпідставно підозрював у переперекладах із російської: «На жаль, практику перекладу з російської плекає і таке потужне видавництво, як „Фоліо“. [...] Раптом серед цих та інших відомих майстрів перекладу вигулькує якийсь всеїдний Д. Родієнко<sup>1</sup>, для чогось перекладає уже перекладеного Соломією Павличко „Коханця леді Чаттерлей“ і перекладає погано. А потім те саме проробляє з перекладеним давніше романом Ремарка „На західному фронті без змін“. І знову погано» [Винничук]. Як свідчать особисті дослідження, проведені нами, а також досвід студентського семінару в рамках курсу теорії перекладу, проведеного в 2017 – 2018 н. р. зі студентами перекладацького відділення ЦДПУ ім. В. Винниченка на матеріалі Розділу 33 «Спексиндер», сучасний український письменник правий: мусимо підтвердити його здогад і маємо повні підстави стверджувати, що переклад Дарії Радієнко виконаний не з оригіналу, а практично слово в слово з російського перекладу Ірини Бернштейн (1961).

Нарешті на початку цього року стало відомо, що в рамках проекту перевидань класики «Золота полиця» київське видавництво «Книголав» готує і свій переклад «Мобі Діка». Наразі відомо, що його публікація запланована на другу половину 2018 р., а його текст готували молоді перекладачі Олексій Абраменко та Олександра Яцина (обоє – м. Київ). Редактором виступає відома поетеса та літераторка Катерина Бабкіна.

Як бачимо, кількість перевидань та зацікавленість до самого роману Германа Мелвілла свідчить про актуальність його шедевра в сучасному українському гуманітарному дискурсі, однак із прикрістю мусимо констатувати, що сучасним академічним нормам жодне з названих видань не відповідає. По-перше, ні одне з них не ґрунтується на академічних виданнях першотвору, текстологічна історія якого вкрай складна та заплутана: див. редакції

<sup>1</sup> Так у Ю. Винничука.

Гаррісона Гейфорда, Гершеля Паркера та Томаса Танселла (Northwestern UP and the Newberry Library, 1988) або Джона Брайанта і Гескелла Спрінгера (Pearson Longman, 2007). По-друге, жодне з українських видань не має ані належно відкоментованого апарату приміток, ані належного літературознавчого критичного супроводу, що становило би коректний фон для всебічної рецепції «Мобі Діка» сучасним читачем. (Так, першу версію перекладу Юрія Лісняка супроводжує український переклад застарілої статті російського дослідника Юрія Ковальова, другу – посмертна публікація оглядової статті відомої літературознавиці Кіри Шахової. Харківські тексти завжди йдуть у парі з передмовою відомої дослідниці американського романтизму Олени Горенко, яка, тим не менше, не мала ніякого впливу на методологію підготовки тексту, оскільки навіть імена персонажів роману різняться: «Ахав» у Горенко і «Ахаб» у Радієнко.) Відтак вибагливий український читач все ще чекає на появу сучасного критичного академічно коректного видання «Мобі Діка».

## 2. Наукова Мелвілліана в Україні

Бібліографія наукових публікацій українських учених-дослідників Германа Мелвілла, складена автором статті, налічує 70 позицій. Поміж них чітко виділяються кілька напрямів, за якими вивчали американського письменника та його творчість в Україні: мовні та мовленнєві характеристики (З. І. Будій), літературознавство (О. П. Горенко, М. М. Калініченко, С. Г. Князьков, Т. В. Михед), особливості перекладу (З. С. Сушко), причому літературознавчий аспект дослідження превалює над іншими не лише кількісно, а і якісно. Скажімо, рівненський дослідник Михайло Калініченко не тільки найбільш плідний з усіх мелвіллознавців останнього часу в Україні за кількістю присвячених американському романтикові публікацій, а й 2008 р. був удостоєний стипендії Волтера Безансона, яку присуджує науковцям Мелвіллівське товариство США. На матеріалах Германа Мелвілла було захищено три кандидатські (2001, 2008 і 2011) та одна докторська (2009) дисертації за спеціальностями «Германські мови», «Теорія літератури» та «Порівняльне літературознавство». А отже, про масштабне суто перекладознавче дослідження Германа Мелвілла на українському ґрунті говорити поки що рано, попри те, що на такий може претендувати дисертація Зоряни Сушко «Компаративний дискурс художнього перекладу Юрія Лісняка», принаймні фрагментарно. Хай там як, а це поки що найбільш релевантне дослідження по перекладацькій особистості та методі Юрія Лісняка. Решту оцінок якості та резонансу масштабного перекладацького проекту, яким у доцифрову епоху, безсумнівно, було відтворення настільки стилістично складного, віддаленого від нас у часі твору, рясно насиченого інтертекстом, алюзіями, ремінісценціями, реаліями морського побуту, як «Мобі Дік», можна лиш по дрібних епізодах вишукувати в інших дослідженнях: про стилістичну компенсацію при перекладі роману говорить Євгенія Юрко (2013), про важливі для перекладу тематичні лексичні групи та метафорику пише Зіновія Будій (2001, 2011), про проблему антропонімікону згадує Олена Горенко (2009) тощо.

Якщо порівнювати проблематику українських перекладознавців та в той чи інший спосіб причетних до вивчення перекладів Германа Мелвілла дослідників із роботами зарубіжних учених, то необхідно відзначити, що особливою увагою останніх користується тема рецепції автора конкретними мовно-культурними спільнотами (Даніель Госке, Ліланд Фелпс), інтертекстуальність роману (М. Н. Ікбал, С. Н. Сайєд Абдулла, О. О. Джабак), репрезентація морської тематики на рівні лексики, тематичних груп, перекладності (Дж. Гідмарк, М. Урбаній) тощо. Проектуючи все зазначене вище на актуальні завдання, які постають перед українськими дослідниками, перекладачами та видавцями Германа Мелвілла, потрібно відмітити наступне:

а) Для коректної репрезентації спадщини автора вкрай необхідно створення перекладів інших, не відомих українському читачеві його творів: найперше, романів «Турее» [Тайпі], «Омоо» [Ому], «Redburn» [Редберн], «White-Jacket» [Білий бушлат], вибраних оповідань та поезій.

б) Необхідні нові, академічно та критично вивірені перевидання «Мобі Діка» та «Біллі Бада». На особливу увагу та філігранну роботу наукового редактора заслуговує премійований текст Юрія Лісняка, який варто перевірити на предмет відповідності новітнім

критичним виданням першотвору в США, відповідність сучасній редакції правопису, термінологічну точність морської та китобійної лексики за доступними сьогодні джерелами, узгодити із поглядами самого перекладача на питання перевидання знакових перекладів. Скажімо, див. статтю Юрія Лісняка «Омолодження старого перекладу» про повість Р. Кіплінга «Мауглі» в пер. П. Гандзюри та В. Прокопчука (1956) у новій редакції О. Тереха, 1968. Тут варто відмітити, що широкому науковому загалу нічого не відомо про текстологічну історію самого перекладу «Мобі Діка»: не збереглося його машинописів та рукописів, спогади сучасників не містять такої конкретики, архів внутрішніх рецензій видавництва «Дніпро», схоже, не зберігся, а думка його редактора – дружини перекладача – Галини Лозинської не була зафіксована в належний час. Від моменту появи на світ цього перекладу в 1984 р., вже були опубліковані численні переклади творів, що становлять інтертекстуальний фон роману, яких раніше не існувало українською: Томаса Гоббса, Натаніеля Готорна, Монтеня, Франсуа Рабле і навіть деяких п'єс Шекспіра тощо.

с) У питаннях перекладознавчого осмислення української мелвіліани, крім традиційних аспектів дослідження, скажімо, лексичних чи стилістичних особливостей, варто розглянути проблему засвоєння текстів Мелвілла цільовою культурою в розрізі асиметрії морського досвіду, зокрема засобів вираження та репрезентації китобійної тематики з маркерами відповідного періоду, застосування компенсаторних перекладацьких прийомів, відтворення інтертекстуальних елементів, прецедентних феноменів, алюзій, ремінісценцій, прямих та прихованих цитат, гармонійного поєднання різномірних стилістичних елементів, а також культури наукового коментування «як чинника інтерпретації і сприйняття тексту» (формулювання В. Задорожного).

д) Заслуговує на увагу питання вивчення впливу творчості Германа Мелвілла, головним чином, мотивів, тем, образів на твори культури й мистецтва в Україні, місця перекладу «Мобі Діка» в українській мариністиці, потенціал накопиченого в процесі його реалізації досвіду для реалізації подальших перекладів морської літератури та його слабкі місця.

Підсумовуючи, можна сміливо стверджувати, що попри опрацьований українськими мелвіллознавцями матеріал тема осмислення постаті Германа Мелвілла в Україні все ще становить чималий академічний інтерес та має водночас значні прогалини, що стосується рецепції як всієї його творчої спадщини, так і конкретно роману «Мобі Дік» – шедевра світової літератури.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабенко В. М. Художній переклад: історія, теорія, практика. Ч. 1. Українська перекладацька школа / В. М. Бабенко. – Кіровоград, 2007. – 325 с.
2. Винничук Юрій. Пацієнт при смерті. Ми його втрачаємо? / Юрій Винничук // ЛітАкцент, 03.06.2011. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2011/06/03/pacijent-pri-smerti-my-joho-vtrachajemo/>, 24 лютого 2018 р. – Назва з титул. екрана.
3. Князьков С. Г. «Представители всего рода человеческого» в повести «Билли Бадд» Германа Мелвилла / С. Г. Князьков // Культура народов Причерноморья. – 1999. – № 8. – С. 137 – 139. – Бібліогр.: 26 назв. – рос.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Богдан Стасюк** – кандидат філологічних наук, обраний доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

*Наукові інтереси:* лінгвістичні моделі перекладу, проблеми перекладацької еквівалентності та адекватності, історія художнього перекладу в Україні.

УДК 821.111'255.4'373.7=161.2

## TRANSLATION OF SIMILES IN LUCY MAUD MONTGOMERY'S NOVEL ANNE OF GREEN GABLES

*Tetiana TSEPENIUK (Ternopil, Ukraine)*

Стаття присвячена виявленню особливостей відтворення українською мовою англійських порівнянь в романі Л.-М. Монтгомери "Енн із Зелених Дахів" та з'ясуванню проблем, які можуть виникнути при перекладі цього засобу на українську мову. Порівняння - це одна з фігур мовлення, яка часто використовується в художніх текстах. Завдяки цьому мова тексту стає виразнішою, яскравішою та жвавішою. Інколи переклад такого стилістичного засобу викликає чимало труднощів у перекладачів, що, як правило, спричинені різними лексичними системами мов, задіяних у процесі перекладу. Існує 6 стратегій, які можуть бути застосовані при перекладі таких фігур: дослівний переклад; заміна образу; описовий переклад; збереження образу із застосуванням експлікації ознак подібності; заміна образу його поясненням; і вилучення. Результати дослідження показують, що українська перекладачка застосувала всі шість стратегій при перекладі англійських порівнянь українською мовою. Проте дослівний переклад і застосування описового перекладу використовувалися частіше, ніж інші стратегії. Під час вибору відповідних стратегій перекладачі повинні враховувати такі чинники, як контекст використання, конотацію, риторичний ефект і стиль висловлювання. Це дослідження може допомогти перекладачам та студентам краще зрозуміти фігури мови та труднощі, які можуть виникати в процесі їхнього перекладу, особливо в художніх текстах.

**Ключові слова:** порівняння, художній текст, стратегії перекладу, дослівний переклад, вилучення, образ, фігури мовлення.

Статья посвящена выявлению особенностей воспроизведения на украинском языке английских сравнений в романе Л.-М. Монтгомери "Энн из Зелёных Крыш" и выяснению проблем, которые могут возникнуть при переводе этого средства на украинский язык. Сравнение это одна из фигур речи, которая часто используется в художественных текстах. Благодаря этому речь текста становится более выразительной, яркой и оживленной. Иногда перевод такого стилистического средства вызывает немало трудностей у переводчиков, что, как правило, вызванные различными лексическими системами языков, задействованных в процессе перевода. Существует 6 стратегий, которые могут быть применены при переводе таких фигур: дословный перевод; замена образа; описательный перевод; сохранение образа с применением экспликации признаков сходства; замена образа его объяснением; и опущение. Результаты исследования показывают, что украинская переводчица применила все шесть стратегий при переводе английских сравнений на украинский язык. Однако дословный перевод и применение описательного перевода использовались чаще, чем другие стратегии. При выборе соответствующих стратегий переводчики должны учитывать такие факторы, как контекст использования, коннотацию, риторический эффект и стиль высказывания. Это исследование может помочь переводчикам и студентам лучше понять фигуры речи и трудности, которые могут возникать в процессе их перевода, особенно в художественных текстах.

**Ключевые слова:** сравнение, художественный текст, стратегии перевода, дословный перевод, опущение, образ, фигуры речи.

The article is aimed at identifying strategies applied by translators in translating similes from English into Ukrainian in L. M. Montgomery's novel *Anne of Green Gables* and finding out the problems that may occur while translating the similes into Ukrainian. To collect the relevant data, the whole original text of *Anne of Green Gables* novel was read thoroughly and finally examples of simile were extracted from it. Simile is one of the figures of speech that can be found in a literary text. It makes the language of the text expressive, vivid and lively. Simile is an explicit comparison usually stated by a word such as 'like' or 'as'. It can be challenging for a translator to translate this element since different languages possess different world view and interpretation on the simile. There are 6 different strategies that can be applied in translating simile. The strategies are: literal translation; replacement of the image with a different image; reduction of the simile to its sense; retention of the same image plus explicitation of similarity feature(s); replacement of the image with a gloss; and omission of the simile. The findings of the study show that all six strategies were used by the translator to render similes into Ukrainian. However, literal translation and reduction of a simile to its sense were more frequently used than other strategies. In selecting the appropriate strategies, the translators should take into consideration factors such as context of use, connotation, and rhetorical effect and register. The present study can help translators and translation students have better understanding of figures of speech and the difficulties they can pose in translating, especially in literary texts.

**Key words:** simile, literary text, translation strategies, literally translation, omission, image, figures of speech.

It is hard to find a language in which no use is made of figures of speech. Throughout history, humans have introduced figures of speech into their languages to make their thought more vivid and their narration more intelligible and accurate. Three of the most important and frequently used figures of speech are simile, metaphor and personification. We have selected simile to study the translation techniques in the novel by Lucy Maud Montgomery *Anne of Green Gables* in the Ukrainian translation „Енн із Зелених Дахів” by Anna Vovchenko.

There are a few scholars who have conducted researches on similes and their translation techniques. P. Pierini has discussed the nature and functions of similes. The study examines a range of similes which illustrate the translation problems posed by similes. She also defines strategies that can be applied in translating simile. Larson suggests techniques for translating simile. R. Zorivchak in her research investigated the ways Ukrainian phraseological units of comparative structure are translated into English. She investigated problems in translating similes containing nationally and culturally specific components (images). There exist some other scientific papers dedicated to the problem written by K. Mizin, L. Nazarenko, V. Vinogradov, R. Zorivchak. Still the issue hasn't lost its topicality and demands further studies regarding their nature and mechanisms of their translation seem necessary and of paramount importance.

The article is aimed at identifying strategies applied by translators in translating similes from English into Ukrainian in L. M. Montgomery's novel *Anne of Green Gables* and finding out the problems that may occur while translating the similes into Ukrainian.

Simile is rather often used in literary texts where it performs an aesthetic function and is a way to talk about something in a surprising way. By simile we mean a figure of speech which involves comparison of two different objects sharing the same point of similarity. Simile is easy to identify by the presence of comparison markers. Prepositions *like* and *as* and conjunctions *as if* and *as though* are the most frequently used markers in the English language. The available markers of simile in the Ukrainian language are *як, мов, немов, немовби, наче, неначе, ніби*. Simile has a tripartite structure consisting of *topic* or *comparandum* – the entity described by the simile, *image* or *comparatum* – the entity to which the topic is compared – which is accompanied by a comparison marker and *similarity feature(s)* – the properties shared by the topic and image. In similes *his face was now as white milk* and *його обличчя було білим як молоко* *face* and *обличчя* are topics, *milk* and *молоко* are images, *white* and *білим* are similarity features, and *as* and *як* are comparison markers. Identifying the topic and image of the similes in the source language is very important to understand similes in the target language, where the meaning in the source language must be discovered first.

We know that divergences of the two language systems involved in the translation process may pose problems to translators. Furthermore, two different cultures may use different images in expressing the same thing. This may also hinder the translator's choice of the proper correspondence in the target language. According to Larson similes cannot be translated literally since this may cause misinterpretation in the target language. Similes may also be misinterpreted when they have different point of similarity or image in other languages. This is one of the challenges that have to be faced by translators. There are also situations when translators cannot understand the real meaning of similes in the source language which may also lead to misunderstanding by the target readers.

During the process of translating, translator should apply translation strategies in order to solve the problems encountered. The translator must realize that the strategies used in translating a text determine whether the translation product is considered to have a good quality or less. P. Pierini states that in selecting the appropriate strategies, the translators should take into consideration factors such as context of use, connotation, and rhetorical effect and register [10, p. 33]. The scholar suggests six translation strategies:

1. Literal translation (retention of the same image).

Simile in the source language may have the same meaning in the target language which consists of equivalent lexical items. Therefore, P. Newmark [9, p. 88] proposed a strategy of reproducing the same image in the target language if the point of similarity is universal. With this strategy, the translator can translate the simile into the target language directly and produce natural simile translation.

2. Replacement of the image with a different image.

When the image of the simile does not clash with the target language culture, the translator may replace the image in the source language with a standard target language images [9, p. 89].

3. Reduction of the simile, if idiomatic, to its sense.

If the simile is idiomatic, the translator may delete it. However, the target language readers will lose the sense of simile. P. Newmark's description about deletion of the translation of metaphor

(which is implicit form of simile) is that a decision of this nature can be made only after the translator has weighed up what he thinks more important and what less important in the text in relation to its intention [9, p. 91]. This strategy can be justified only if the simile's function is being fulfilled elsewhere in the text.

4. Retention of the same image plus explicitation of similarity feature(s).

In translating simile, a translator can add any information or make the translation explicit to make it understandable by the target readers. This change is either towards more explicitness or more implicitness. If there is a risk that the simple transfer of the simile will not be understood by the majority of the target readers, the translator may translate the simile plus sense [9, p. 90].

5. Replacement of the image with a gloss.

This strategy can be applied in order to make the image, if it is added with a gloss - a note or comment added to a piece of writing to explain a different word or phrase - more understandable in the target language.

6. Omission of the simile.

This is a translation strategy when a simile is omitted to avoid unnatural translation. This strategy also allows the translator to delete simile only if it is considered unnecessary. The omission, however, retains the meaning of the source language.

M. Larson [7, p. 246] mentions the following techniques for translating simile:

1. Keep the same simile: *As white as snow* – *Білий як сніг*. Simile can be kept if the receptor language permits (that is, if it sounds natural and is understood correctly by the readers).

2. Replace another simile, but keep the original meaning: *to know like the book* - *знати, як свої п'ять пальців*. The translator will want to substitute a different simile in the source language, one that carries similar meaning as a simile in the source language [7, p. 253].

3. Keep the same simile, but spread it (bring its topic or point of similarity).

In some cases, because of different cultural features, a combination of more than one strategy is needed to convey the meaning. If the translator used two or three methods as explanation, paraphrasing or adaptation, translating would be simpler and the message rendered in a better way [6]. P. Pierini's strategies being more detailed we'll use them while analyzing simile translation techniques in the investigated novel and its translation.

The novel *Anne of Green Gables* written by Lucy Maud Montgomery is a classic book, beloved by millions of children and adults. Since its publication in 1908, chatty, freckled-faced Anne Shirley, a little girl with a flair for drama, has found many kindred souls in legions of readers. Translated into numerous languages and adapted to stage and screen, this is a classic story of an amusing orphan who innocently charms her way into the affections of even the most obstinate of characters and brings vibrancy into the lonely, but quiet lives residing at Green Gables. Ukrainian readers got their chance to get acquainted with the novel and its characters in 2015 when it was published by Urbino Publishers.

The language of this novel is rather rich; the descriptions of the nature and characters are second to none. The use of stylistic devices and other literary techniques gives the colourful shade and sparkle to the language of the author and her creation. Words, phrases, word-combinations, idiomatic expressions all these tell-tale signs of language make the discourse more interesting and worth reading. At the same time, as Anna Vovchenko says, it was not an easy task to render all the lexical and stylistic peculiarities of the novel into the Ukrainian language. Nowadays in all spheres the era of simplification prevails and language is not an exception. That's why it was necessary to write as easy as possible at the same time trying not to violate the author's individual style [1]. Let's consider the examples of simile usage and the ways there are rendered into Ukrainian.

**Literal translation of the simile:**

1) *Now my hair is a glorious black, black as the raven's wing* [8, p. 25]. - *Я кажу сама собі – у мене волосся чорне й блискуче, ніби воронове крило* [3, с. 22].

2) *Mrs Thomas said that they were a pair of babies and as poor as church mice* [8, p. 45]. - *Пані Томас казала, що вони були, наче двоє дітлахів. І бідні як церковні миші* [3, с. 45].

3) *I can't help imagining that perhaps, just as we get to the middle, they'll crumple up like a jackknife and nip us* [8, p. 29]. - *Весь час уявляю, що коли ми доїдемо до середини, вони*

складуться, як ножики, і ми застрягнемо [3, с. 26].

While translating these sentences the translator resorted to literal translation of similes as the images used in them are easily understood by Ukrainian readers and in Ukrainian there exist similar comparative constructions that retain the same meaning as the original ones.

#### Replacement of the image with a different image:

*Anne flew up like a rocket* [8, p. 101]. - *Енн підскочила як вихор* [3, с. 107].

This example demonstrates the use of a different image in the Ukrainian translation. The English simile used in the meaning “to do something suddenly and dramatically” [13] In the Ukrainian language there exists a simile *як (неначе і т. ін.) вихор* which has the meaning *дуже швидко* [4]. Thus, the meaning of the similes in the two languages coincides.

#### Reduction of the simile to its sense:

1) *Gossamers glimmered like threads of silver among the trees and the fir boughs and tassels seemed to utter friendly speech* [8, p. 66]. - *Поміж деревами сріблясто мерехтіли нитки павутиння, а ялинові гілки й шишки, здавалося, весело про щось розмовляли* [3, с. 68].

2) *He's such a funny-looking boy with that big fat face, and his little blue eyes, and his ears sticking out like flaps.* [8, p. 226]. - *Він такий кумедний, із гладким лицем і крихітними синіми оченятами, ще й вуха відстовбурчені, аж звисають* [3, с. 248].

In these examples the translator reduced the idiomatic meaning of the similes and rendered the meaning of the simile instead of translating it literally. However, the sentences hadn't lost their picturesque in describing the place and the appearance of the boy in the second example. Besides, in the Ukrainian language there are no such established similes so their literal translation may have sounded unnatural.

3) *But Ruby Gillis she saw him writing something on her slate and when Prissy read it she blushed as a red as a beet and giggled* [8, p. 105]... - *Але Рубі Джилліс якось бачила, що він їй щось написав на грифельній дошці, а коли Пріссі прочитала, то вся зашарілася й почала хихотіти* [3, с. 111-112]...

The simile *as a red as a beet* has the meaning “to redden in the face (blush), typically due to embarrassment” [12] which fully corresponds to the meaning of the Ukrainian traditional similes *червоний як буряк/рак*, though the translator decided not to use either of them in translation, having used instead the verb *зашарілася* in the meaning “почервоніти, вкритися рум'янцем” [5]. We think that the use of this verb instead of the simile makes the sentence sound milder and softer.

#### Retention of the same image plus explicitation of similarity feature(s):

*Anne could run like a deer, however* [8, p. 110] ... - *Втім, бігала вона прудко, мов лань* [3, с. 118].

The English simile is used the meaning “to run very quickly in a state of fear, panic, or confusion” [11]. In the Ukrainian language we observe the change of image of a masculine *deer* into the feminine noun *лань*, which is quite reasonable as it refers to the girl. The noun *лань* in Ukrainian is used to refer to a tender woman and it also contains the seme of fear, panic, or confusion in the comparative construction, moreover, the translator also added the adverb *прудко* to clarify the situation.

The next example demonstrates the use of the **replacement of the image with a gloss** technique:

*Marilla was fond of morals as the Dutches in Wonderland, and was firmly convinced that one should be tacked on to every remark made to a child who was being brought up* [8, p. 62]. - *Марілла любила мораль, як Герцогиня з „Аліси в Країні Чудес”, і була твердо переконана, що її повинна в собі містити кожнісінька заувага, звернена до вихованки* [3, с. 64].

The image *the Dutches in Wonderland* refers to the novel “Alice in Wonderland” and it is easily recognized by the source language readers. Though the novel is translated into Ukrainian and a lot of children have read it still there may have been some difficulties in understanding this allusion. That's why the translator decided to give the full name of the novel.

#### Omission of the simile:

1) *She had looked on so many unlovely places in her life, poor child; but this was as lovely as anything she had ever dreamed* [8, p.38]. - *Вона, бідолашка, встигла у своєму недовгому*

житті побачити чимало похмурих і незатишних місцин, тому такої краси, як тут, навіть уявити собі не могла [3, с. 37].

2) *Geraldine was a queenly blonde with hair like spun gold and velvety purple eyes.* [8, p. 194]. - Джеральдіна була **вродлива, мов королева**, з пишними золотавими кучерями й оксамитово-пурпуровими очима [3, с. 213].

In the first example the simile is not translated into the Ukrainian language. Nevertheless, the sentence sounds rather expressive. In the second example we observe the omission of simile *hair like spun gold* but this loss is compensated by the use of simile **вродлива, мов королева** which makes the translation equivalent to the original.

**Conclusions.** The aim of this study was to examine the Ukrainian translation of *Anne of Green Gables* to investigate the strategies used for translation of similes. The findings of the study show that all six strategies suggested by P. Pierini were used by the translator to render similes into Ukrainian. However, literal translation and reduction of a simile to its sense were more frequently used than other strategies.

The present study can help translators and translation students have better understanding of figures of speech and the difficulties they can pose in translating, especially in literary texts. The prospects for further research may lie in a detailed analysis of the ways of rendering other figures of speech in *Anne of Green Gables* into Ukrainian.

#### REFERENCES

1. Анна Вовченко: Планую випустити другу і третю книгу про «Енн»: [Електронний ресурс]. – 05. 02. 2018. - Режим доступу: <https://wz.lviv.ua/interview/122302>
2. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Роксоляна Петрівна Зорівчак. — Л.: Вища школа, 1983. — 173 с.
3. Монтгомері Л.-М. Енн із Зелених Дахів / Люсі-Мод Монтгомері; пер. з англ. Анни Вовченко. – Львів: Урбіно, 2015. – 320 с.
4. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980): [Електронний ресурс]. – 05. 02. 2018. - Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/vykhor>
5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980): [Електронний ресурс]. – 05. 02. 2018. - Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/zasharitysja>
6. Fadaee E. Translation techniques of figures of speech: A case study of George Orwell's "1984" and "Animal Farm"/Elahesh Fadaee//Journal of English and Literature Vol. 2(8), 2011. – P. 174-181.
7. Larson M. L. Figurative propositions/metaphors and similes. In Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence/M. L. Larson. - Lanham, Mar.: University Press of American, 1984. - P 246-255.
8. Montgomery L. M. Anne of Green Gables and Anne of Avonlea / L. M. Montgomery. – Wordsworth Classic, 2008. – 527 p.
9. Newmark P. Approaches to Translation/Peter Newmark. - Oxford: Pergamon Press, 1981.
10. Pierini P. Simile in English: From description to translation / P. Pierini // CÍRCULO de Lingüística Aplicada a la Comunicación (clac) 29, 2007 – P. 21-43.
11. The free dictionary: [Електронний ресурс]. – 05. 02. 2018. - Режим доступу: <https://idioms.thefreedictionary.com/be+like+a+deer+caught+in+the+headlights>
12. The free dictionary: [Електронний ресурс]. – 05. 02. 2018. - Режим доступу: <https://idioms.thefreedictionary.com/go+as+red+as+a+beetroot>
13. The free dictionary: [Електронний ресурс]. – 05. 02. 2018. - Режим доступу: <https://idioms.thefreedictionary.com/rise+like+a+rocket>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Тетяна Цепенюк** – кандидат філологічних наук, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

*Наукові інтереси:* художній переклад, методика викладання іноземних мов і перекладу, семантико-стилістичний аналіз художніх текстів.



УДК 81'25:81'42:81'38:82-344

## ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ВТОРИННИХ СВІТІВ ФЕНТЕЗИ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

**Оксана ШАПОШНИК (Херсон, Україна)**

Стаття присвячена дослідженню лексико-стилістичних засобів вербалізації вигаданих вторинних світів фентезі, наявність яких у текстах даного жанру постає інваріантною ознакою на рівні хронотопу. В результаті контекстуального аналізу англійських текстів фентезі Й. Колфера і М. Баклі та їх українських перекладів встановлено, що лексичними одиницями, які підкреслюють реалістичність вигаданих світів фентезі, постають хронотопні маркери, зокрема маркери реального часу і маркери фантастичного часу; жанрово-марковані елементи, що сприяють реалістичності зображеного вторинного світу; та інші лексичні одиниці, у тому числі у персональному контексті. Перекладознавчий аналіз оригіналів і перекладів текстів демонструє труднощі відтворення зазначених лексико-стилістичних одиниць, способи і прийоми перекладу, ступінь еквівалентності / адекватності цих одиниць у перекладі; пропонуються шляхи досягнення адекватності перекладу з урахуванням семантики вихідних одиниць, контексту і ширше – жанру тексту. Серед проаналізованих в перекладознавчому аспекті лексико-стилістичних одиниць зустрічаються окказіоналізми, які в текстах фентезі функціонують в якості квазіреалій – одиниць, інваріантних для цього жанру.

**Ключові слова:** фентезі, вторинний світ, квазіреалія, окказіоналізм, хронотоп, хронотопні маркери, жанрово-марковані елементи, переклад.

Статья посвящена исследованию лексико-стилистических средств вербализации вымышленных вторичных миров фэнтези, наличие которых в текстах этого жанра является инвариантным признаком на уровне хронотопа. В результате контекстуального анализа англоязычных текстов фэнтези Й. Колфера и М. Бакли, а также их украинских переводов установлено, что лексическими единицами, которые подчеркивают реалистичность вымышленных миров фэнтези, являются хронотопные маркеры, в частности маркеры реального времени и маркеры фантастического времени; жанрово-маркированные элементы, которые подчеркивают реалистичность изображенного вторичного мира; и другие лексические единицы, в том числе в персональном контексте. Переводоведческий анализ оригиналов и переводов текстов демонстрирует трудности воссоздания указанных лексико-стилистических единиц, способы и приемы перевода, степень эквивалентности / адекватности переводов с учетом семантики единиц исходного текста, с учетом контекста и ширше – жанра текста. Среди проанализированных в переводоведческом аспекте лексико-стилистических единиц встречаются окказионализмы, которые в текстах фэнтези функционируют в качестве квазиреалий – единиц, инвариантных для этого жанра.

**Ключевые слова:** фэнтези, вторичный мир, квазиреалия, окказионализм, хронотоп, хронотопные маркеры, жанрово-маркированные элементы, перевод.

The article highlights the investigation of lexical and stylistic means of imaginary secondary worlds' verbalization in fantasy texts. The presence of these lexical units in texts is the invariant feature of this genre at the chronotopical level. The contextual analysis of the English texts of fantasy by E. Colfer and M. Buckley and their Ukrainian translations is carried out. As a result lexical units that accentuate believability of imaginary secondary worlds of fantasy have been found out. They are chronotopical markers, specifically real time markers and fantastic time markers; also genre marked lexical units that accentuate believability of a secondary world; and other lexical units in personage context particularly but not exclusively. Translational analysis of the source texts (ST) and the target texts (TT) reveals difficulties which appear while rendering the denoted lexical and stylistic units, exposes translational procedures and techniques, and defines the degree of equivalency / adequacy of these units in translation. In the article the ways of producing an adequate translation are suggested with account of meaning of ST lexical units, their contexts and finally the genre of the text. Among the denoted lexical and stylistic units analyzed in the article there are nonce words studied from translational perspective. Nonce words are invariant lexical units for fantasy genre and are used in texts as realias-quaz, toponyms-quaz, charactonyms etc. As a rule nonce words prove to be difficult for rendering inasmuch as one should consider their meaning, actual objects they refer to, also stylistic nuances as well as a form. The invariant genre elements of fantasy that serve for adequate TT are determined in chronotopical, personage, lexical and semantic contexts. For adequate rendering of fantasy texts it's necessary not to substitute realias-quaz and genre marked lexical units for unmarked lexical units and vice versa as it leads to the destruction of the author's message and may bring changes into lexical and semantic context as well as into chronotopical one.

**Key words:** fantasy, secondary world, realia-quaz, nonce word, chronotope, chronotopical markers, genre marked lexical units, translation.

Обов'язковою жанровою ознакою фентезі на рівні хронотопу постає репрезентація вторинного фантастичного світу. Створений авторовою уявою фентезійний світ, попри суттєві розбіжності з існуючими законами природи та уявленнями із сучасної картини світу, виглядає напрочуд реалістичним. Невід'ємним елементом цього світу виступає магія.

Реалістичність вторинного світу фентезі досягається за рахунок представлення всього комплексу його культурних надбань, історії розвитку, географії, породженими авторовою

уявою. Серед найважливіших складових фантастичного світу – міфологія, вигадана автором або запозичена з міфосистеми певного народу/ів, мова, літературна спадщина, традиції, вбрання, ритуали, обряди, забобони тощо.

Оскільки атрибути ірреального світу фентезі вигадані автором, неіснуючі в реальності, то й лексико-стилістичні засоби для їх номінації – почасти okazіональні. При перекладі цих одиниць необхідно враховувати особливості їх побудови і функціонування, а також авторів задум, контекст, і що найважливіше – жанрову приналежність тексту, його фентезійну природу. Дослідивши лексико-стилістичні засоби вербалізації вторинних світів фентезі з перекладознавчої точки зору можна дійти висновків загалом про труднощі й специфіку відтворення у перекладі жанрових ознак фентезі.

Питання вивчення та розмежування реального та фантастичного часопростору в художньому тексті торкаються у своїх роботах дослідники А. Ф. Папіна, З. Я. Тураєва, І. Я. Чернухіна [10; 13; 14] та ін. Висвітленню особливостей хронотопу фентезі присвячені розвідки вітчизняних дослідників Т. В. Жаданової, О. С. Леоненко, М. Назаренка [4; 8; 9], а також зарубіжних – О. М. Ковтун, Ф. Мендельсон, М. Ніколаєвої, В. Шамякіної [5; 20; 21; 15] та ін. На часі питання перекладу фентезі відзначаються актуальністю, й у вітчизняній науковій площині ця проблематика більш детально вивчається в розвідках перекладознавців М. В. Бережної, Н.В. Глінки, А.Є. Потапової, О. В. Ребрія [2; 3; 11; 12] та ін.

**Мета** статті полягає у вивченні з перекладознавчої точки зору лексико-стилістичних засобів, які окреслюють вигадані вторинні світи у текстах фентезі, забезпечують їх реалістичність, а в ширшому значенні – сприяють втіленню інваріантних жанрово-стилістичних ознак на всіх рівнях тексту.

**Матеріалом** розвідки слугують вихідні тексти (далі – ВТ) з циклу Й. Колфера «*Artemis Fowl*» й «*Artemis Fowl. The Arctic Incident*» і ВТ з циклу М. Баклі «*The Sisters Grimm*»: «*The Fairy-tale Detectives*» та тексти їх перекладів (далі – ПТ), виконаних О. Мокровольським.

У результаті проведеного контекстуального аналізу текстів, які слугують матеріалом дослідження, та їх перекладів, ми дійшли висновку, що одним із засобів вербалізації реального й ірреального часопростору фентезі постають **хронотопні маркери** реального та фантастичного світів.

Маркери реального часу, які втілюються у видо-часових формах дієслів, хронологічних позначках, лексемах з семантикою темпоральності та ін., не становлять труднощів при відтворенні у ПТ фентезі. Однак особливої уваги з точки зору перекладу потребують маркери фантастичного часу.

Маркерами фантастичного часу можуть бути лексичні одиниці з темпоральною семантикою, і, відповідно, цю вихідну семантику необхідно передати у ПТ. Для цього можливо застосувати власне переклад, якщо у мові перекладу (далі – ПМ) наявний узуальний еквівалент, або ж удатися до креативних засобів перекладу на кшталт комбінованої реномінації чи контекстуальної заміни. Зважаючи на особливості цільової аудиторії досліджених текстів дитячого фентезі, перекладачу бажано уникати окремого застосування транскрибування / транслітерування, оскільки вони ускладнюють розуміння трансляту читачами.

Згідно із сюжетом, у вторинному світі ВТ «*Artemis Fowl*» та «*Artemis Fowl. The Arctic Incident*» міфічні створіння для поповнення своїх чарівних сил повинні виконувати особливий ритуал, однією з умов якого виявляється період часу, коли місяць у повні. Отже, у тексті це становить ознаку фентезійного часу. Підтвердження цьому знаходимо у ВТ, а саме у рядках сакральної для міфічних істот книги: *From the earth thine power flows, Given through courtesy, so thanks are owed. Pluck thou the magick seed, Where full moon, ancient oak and twisted water meet* <...> [18, с. 64], що у ПТ відтворюється у такий спосіб: *Сила твоя від землі йде, вливається в тебе, Їй за дарунок віддячити треба. В повню до закруту річки прийди, Плід чарівний ти під дубом столітнім знайди* <...> [6, с. 78]. Хронотопний маркер *full moon* транскодується за допомогою словникового відповідника *повня*, що у даному випадку виявляється адекватним варіантом перекладу, адже передає семантику вихідного словосполучення та хронотопні ознаки ВТ.

Подекуди цей маркер фентезійного часу частково нівелюється при перекладі. Проаналізуємо фрагмент ВТ: *Though she had never admit it, another possible cause for Holly's irritability was the Ritual. She'd been meaning to perform it for several moons now, but somehow there just never seemed to be time* [18, с. 32] та його відтворення у ПТ: *Одначе її кепський настрій мав і ще одну (можливу) причину, хоча сама Холлі категорично це заперечила б. Ритуал. Ось уже котрий місяць вона збирається його виконати і ніяк не збереться* [6, с. 42]. У фрагменті йдеться про ті ночі, коли місяць у повні, що дозволяє ельфам та іншим представникам раси міфічних істот виконувати особливий ритуал. Натомість, через багатозначність українського іменника *місяць* як *небесного тіла* та як *періоду часу*, вірогідніше за все у читачів ПТ реалізується саме останнє значення іменника. Таким чином, нівелюється маркер художнього часу, а саме *повний місяць* або *місяць у повні*. У даному фрагменті перекладачу необхідно удатися до прийому конкретизації, аби адекватно відтворити вихідну семантику, оскільки збереження особливостей фентезійного хронотопу ВТ постає обов'язковим при перекладі текстів даного жанру.

Певного коментарю у зв'язку з дослідженням хронотопних маркерів фентезі потребує лексема *a klick*, яка зустрічається у ВТ «*Artemis Fowl*» та «*Artemis Fowl. The Arctic Incident*» [18, с. 46, 83, 124; 19, с. 3]. Цей okazіоналізм за графічною формою схожий на узуальну лексему *a click*, що серед іншого означає *клацання*, *клік*, а також *кілометр* в американському варіанті англійської мови [16]. За відсутності авторських коментарів до ВТ, які часто зустрічаються у текстах фентезі, напевно невідомо, яке значення вкладає автор у цей okazіоналізм. За контекстом уживання зрозуміло, що лексема *a klick* у ВТ означає міру довжини при визначенні відстані. У ВТ зазначається: *That should see you past the first hundred klicks, then you're on your own* [18, с. 46], *Moving north at about eighty klicks an hour* [18, с. 83]; у ПТ відтворюється так: *Першу сотню клаців промчиш на ньому, а далі рухатимешся вже самотійно* [6, с. 58] та відповідно: *Рухається в північному напрямку зі швидкістю близько вісімдесяти клаців на годину* [6, с. 100]. Таким чином, відкидаючи можливість елементарної друкарської помилки, можна визначити, що *a klick* – це okazіоналізм, який у ВТ фентезі виконує функцію квазіреалії на позначення міри довжини. Одначе, на жаль, ця величина невідома, і у ВТ відсутні будь-які порівняння з реальними величинами.

З точки зору передачі цього okazіоналізму в ПТ, питання викликає не тільки обраний спосіб перекладу, але й перекладацький варіант *клац*. Також цікаво, що у перекладі першого тексту з циклу Йоуна Колфера okazіоналізм *klicks* відтворюється як *клаци*, а у другому тексті – *кілометри*. Наприклад, речення ВТ «*Artemis Fowl. The Arctic Incident*»: *The search crew had carried him from a ravine three klicks south of a harbor on a makeshift tarpaulin stretcher* [19, с. 3] відтворено у ПТ як *Пошуковці виявили його в яру за три кілометри на південь і хутенько принесли до бухти на саморобних брезентових ношах* [7, с. 9].

Ураховуючи наведені спостереження, необхідно відмітити таке: по-перше, для відтворення okazіоналізму *a klick* у ПТ перекладачеві необхідно удатися до прийому контекстуальної заміни та віднайти варіант перекладу, який, можливо, був би okazіональним, проте упізнавався би за графічною чи фонетичною формою як величина довжини. Саме такий шлях обрав автор ВТ, змінивши графічну форму узуальної лексеми *a click* на okazіоналізм *a klick*. По-друге, якщо перекладач мав намір відтворити okazіональну лексему оригіналу *a klick* як своєрідну квазіреалію фентезі – *клац*, яка, аналогічно до ВТ, означає міру довжини, потрібно пояснити у ПТ, або у виносці до ПТ, що саме означає лексема *клац*. Позаяк у цьому варіанті перекладу не актуалізується семантика довжини. І по-третє, у ПТ другої частини з циклу Й. Колфера «*Artemis Фаул. Місія в Арктику*» okazіоналізм *a klick* відтворено як *кілометр* [7, с. 9]. Хоча перекладач у цьому випадку знівелював ознаку okazіоналізму, перекладацький варіант *кілометр* загалом вважається прийнятним, оскільки є зрозумілим. Важливо також, аби в усіх ПТ цього циклу вживався однаковий варіант перекладу для лексеми *a klick*.

Отже, ми доходимо висновку стосовно специфіки відтворення у ПТ хронотопного контексту фентезі, зокрема маркерів художнього часу та простору. Адекватне відтворення хронотопних маркерів реального і фантастичного світів слугують створенню ефекту

вірогідності, правдивості зображеного, що, у свою чергу, відповідає особливостям жанрового інваріанту фентезі.

Оскільки у текстах фентезі конструювання вторинного світу можливе лише за умови наявності його міфології, історії, географії, культури, а також міфологічних персонажів, відповідно, у тексті функціонують лексичні одиниці, які певним чином називають або характеризують ці аспекти. Вони визначаються нами як **жанрово-марковані елементи, що сприяють реалістичності зображеного вторинного світу фентезі.**

Прикладом слугує словосполучення *the magical words* [18, с. 27], яке адекватно відтворено варіантом *чарівна мова* [6, с. 36]. Використання перекладацького прийому генералізації у даному випадку виявляється цілком виправданим. По-перше, згідно з контекстом у ВТ і справді мається на увазі у цілому мова цієї спільноти міфічних істот, а не розрізнені слова. В оригіналі: *Fully aware that he was probably the first human in several thousand years to decode the magical words...* [18, с. 27], у ПТ: *Цілковито усвідомлюючи, що це ж він, Артемід, перший з людей і вперше за кілька тисяч літ розшифрував цю чарівну мову...* [6, с. 36].

По-друге, інваріантною ознакою жанру фентезі постає широке історико-географічне тло вторинного світу та комплекс культурних надбань, невід'ємною складовою якого виявляється мова (квазімова), що загалом слугує реалістичності зображеного. Таким чином, ужитий варіант перекладу *чарівна мова* експлікує у ПТ жанрові ознаки фентезі, а тому вважається цілком адекватним.

Також на позитивну оцінку заслуговує варіант перекладу лексеми *asylum* [18, с. 37] як *політичний притулок* [6, с. 48], утворений за допомогою перекладацької трансформації додавання. Хоча у ВТ відсутня сема зі значенням «політичний», її наявність у ПТ не порушує змісту висловлювання. Адже у тексті лексема *asylum* ужита для позначення заступництва, захисту представників однієї спільноти або народу, у даному випадку – спільноти міфічних істот, іншою спільнотою – людьми. Так, речення оригіналу *One of her perps had skipped out to the surface and tried to bargain with the Mud People for asylum* [18, с. 37] відтворено у такий спосіб: *Один із переслідуваних нею злочинців дременує нагору й спробував попросити в багнодів політичного притулку* [6, с. 48]. Використовуючи у ПТ словосполучення *політичний притулок*, перекладач екстраполює реалії сучасного життя у вигаданий світ фентезі. Це слугує засобом більшої візуалізації фантастичного світу, створення ефекту вірогідності зображеного. Згідно з інваріантними ознакам хронотопу фентезі, фантастичний світ повинен усіма можливими засобами підтверджувати реальність свого існування. Тому, в даному випадку варіант перекладу О. Мокровольського виявляється адекватним.

У рамках вивчення проблеми вербалізації вторинних світів фентезі в перекладі на позитивний коментар заслуговує приклад ефективного відтворення жанрових ознак оригіналу при передачі словосполучення *faury technology* як *ельфійська технологія*. У ВТ читаємо: *'Fairy technology. Most impressive,' he muttered, popping the battery from its groove. The camera whined and died. 'Nuclear power source, if I'm not mistaken* [18, с. 76], у ПТ відтворено як *Ельфійська технологія... Справляє враження! – пробурмотів він, дістаючи батарейку з її ніші. Камера тихенько вискнула й вимкнулася. – Ядерний міні-реактор, коли не помиляюсь* [6, с. 93]. Використання прийому контекстуальної заміни та уникнення варіантних відповідників 1) *чарівний; казковий*; 2) *уявний; ілюзорний*; 3) *тонкий; прозорий* [16] до лексеми *faury* безперечно є слухним перекладацьким рішенням. Словосполучення *ельфійська технологія* цілком відтворює значення словосполучення ВТ, оскільки передає ознаки фентезі, стверджуючи існування міфічних істот через демонстрацію результатів їхньої діяльності.

Як зазначалося, головна мета автора фентезі – створити у тексті вторинний світ, у реальності існування якого читачі не повинні сумніватися. Задля досягнення цієї мети автор використовує усі можливі засоби – зображення уявного світу у найменших деталях, вироблення традицій, особливостей культури, суспільних відносин його населення тощо. Торкаючись цього питання, необхідно відзначити фрагменти ПТ, де перекладач підкреслює цю особливість жанру фентезі, тобто віру у справжність світу міфічних героїв. Так, репліки

ельфа ВТ *No wonder leprechauns were such ridiculous figures in human folklore* [18, с. 33] і *Better to stay inconspicuous and let the humans have their stereotypes* [18, с. 33] перекладач відтворює як *Воно й не дивно, що в усіх людських побрехеньках лепреконтів виведено такими кумедними бевзями* [6, с. 43] і *Краще вже лишатися непомітними, аби ті, нагорі, й далі вірили у свої байки* [6, с. 43]. Завдяки передачі стилістично нейтральних у ВТ словосполучення *human folklore* та слова *stereotypes* за допомогою розмовної лексики *людські побрехеньки* і *байки*, у ПТ підсилюється емотивність цих реплік. У такий спосіб й інше речення ВТ *A lot of the magic attributed to the People <fairies> is just superstition* [18, с. 52] відтворюється у ПТ у такому лексичному оформленні: *Чарівному Народові приписують забагато всіляких чарів, але в основному то казочки й забобони* [6, с. 65]. Отже, за допомогою вживання лексем з негативно-емоційним забарвленням посилюється протиставлення світу людей до світу чарівних міфічних істот, тим самим у перекладі ще виразніше, аніж в оригіналі окреслюється вторинний світ. Відповідно, у ПТ адекватно відтворені жанрові особливості фентезі.

До проблеми адекватного відтворення лексико-стилістичних засобів вербалізації вторинних світів фентезі на різних рівнях тексту необхідно звернутися й при перекладознавчому висвітленні наступного прикладу з перекладу твору М. Баклі «Сестри Грімм. Казковий переполох». Неадекватним, на нашу думку, постає варіант перекладу звертання *People!* [17, с. 229, 244] у ВТ «*The Fairy-tale Detectives*» як *Людоньки!* [1, с. 294, 312], оскільки звертання адресовано до присутніх на урочистому вечорі фольклорних та казкових героїв, казкових тварин, а не людей. У даному випадку, зважаючи на жанрову приналежність тексту, для створення адекватного перекладу звертання краще було б уникнути вжитого у ПТ варіантного відповідника, або хоча б скористатися іншим, як-от *мешканці, жителі*, оскільки у цих лексемах не актуалізується сема *людська істота, людина*. Також можна застосувати прийом контекстуальної заміни та відтворити звертання у ПТ як *Шановні!* або *Панове!*, які виявляються безвідносними до людей, тварин або казкових героїв. Такі перекладацькі варіанти не суперечили б ані зображеному в тексті, ані його жанру.

Проаналізувавши ВТ і ПТ, що слугують матеріалом даної науково-практичної розвідки, ми доходимо висновку, що реалістичність зображення вторинних фантастичних світів у текстах фентезі забезпечують лексико-стилістичні засоби на різних рівнях тексту – хронотопному, персонажному, лексико-семантичному. Надзвичайно важливим вбачається адекватне відтворення цих лексичних одиниць при перекладі. У кожному окремому випадку завдання перекладача варіюється: від використання власне перекладу або перекладацьких способів і прийомів для збереження вихідної семантики лексичних одиниць до застосування адаптації з метою ефективного відтворення жанрових ознак на різних текстових рівнях.

Перспективним вважаємо подальше дослідження інваріантних лексико-стилістичних одиниць різних рівнів у текстах інших жанрів, суміжних до фентезі, оскільки адекватне відтворення цих одиниць слугуватиме збереженню в перекладі жанрово-стилістичної домінанти тексту.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Баклі М. Сестри Грімм: Книга 1. Казковий переполох / Майкл Баклі ; [пер. з англ. О. Мокровольський]. – К. : «Махаон-Україна», 2008. – 384 с.
2. Бережна М. В. Ономастикон романів Дж. К. Ролінг циклу «Гаррі Поттер» в українському та російському перекладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / М. В. Бережна. – К., 2009. – 20 с.
3. Глінка Н. В. Септологія Дж. К. Ролінг як дзеркало британського життя / Н. В. Глінка // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 5 (ч. 1). – С. 17–21.
4. Жаданова Т. В. Християнське фентезі у творчості К. С. Льюїса : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.04 «Література зарубіжних країн» / Т. В. Жаданова. – Сімферополь, 2010. – 20 с.
5. Ковтун Е. Н. Поэтика необычайного: художественные миры фантастики, волшебной сказки, утопии, притчи и мифа (на материале европейской литературы первой половины XX века) [Электронный ресурс] / Ковтун Е. Н. – М. : МГУ, 2000. – 308 с. – Режим доступа : <http://www.fedy-diary.ru/html/052011/13052011-06a.html>.
6. Колфер Й. Артемис Фаул. Розум проти чарів : Фантастичний роман : [для серед. та ст. шк. віку] / Йоун Колфер ; [пер. з англ. О. М. Мокровольський; іл. В. А. Дунаєвої]. – К. : Школа, 2006. – 320 с.
7. Колфер Й. Артемис Фаул. Місія в Арктику: Фантастичний роман : [для серед. та ст. шк. віку] / Йоун Колфер ; [пер. з англ. О. М. Мокровольський; іл. В. А. Дунаєвої]. – К. : Школа, 2006. – 320 с.

8. Леоненко О. С. Жанр фентезі в українській прозі кінця XX – початку XXI століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. С. Леоненко. – Черкаси, 2010. – 19 с.
9. Назаренко М. За пределами ведомых нам полей [Электронный ресурс] / Михаил Назаренко // Реальность фантастики : литературный журнал. – 2004. – № 1 (5). – Режим доступа : <http://www.rf.com.ua/article/120>.
10. Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории : [учебн. для студ. – журналистов и филологов] / Папина А. Ф. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 368 с.
11. Потапова А. Є. Відтворення стилістичних засобів у перекладі дитячої художньої літератури (на матеріалі українських, німецьких та російських перекладів творів Дж. Ролінг) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / А. Є. Потапова. – Одеса, 2011. – 20 с.
12. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О. В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
13. Тураева З. Я. Лингвистика текста / Тураева З. Я. – М. : Просвещение, 1986. – 126 с.
14. Чернухина И. Я. Общие особенности поэтического текста / Чернухина И. Я. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1987. – 157 с.
15. Шамякина С. В. Литература фэнтези: дифференциация понятия и жанровая характеристика [Электронный ресурс] / Шамякина С. В. – Режим доступа : <http://www.philology.bsu.by/documents/>.
16. АБВУД Lingvo. Electronic Dictionary [Electronic resource]. – Access: <http://www.lingvo.ua/ru>.
17. Buckley M. The sisters Grimm, book one: the fairy-tale detectives / Michael Buckley. – N. Y. : Amulet Books, 2005. – 284 p.
18. Colfer E. Artemis Fowl / Eoin Colfer. – L. : Puffin, 2002. – 280 p.
19. Colfer E. Artemis Fowl. The Arctic Incident / Eoin Colfer. – N. Y. : Miramax Books / Hyperion Paperbacks for Children, 2003. – 280 p.
20. Mendlesohn F. Introduction / Farah Mendlesohn // Rhetorics of Fantasy. – Middletown : Wesleyan University Press, 2008. – P. 13–25.
21. Nikolajeva M. Aesthetic Approaches to Children's Literature: an Introduction / Maria Nikolajeva. – Oxford : Scarecrow Press, 2005. – 313 p.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Оксана Шапошник** – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики Херсонського державного університету.

*Наукові інтереси:* жанрова теорія перекладу, лінгвокультурні проблеми перекладу, питання перекладацької адаптації.

УДК 81. '225

## АНАЛІЗ СПОСОБІВ ПЕРЕКЛАДУ ЦИТАТ У РОМАНІ ДОННИ ТАРТТ «ТАЄМНА ІСТОРІЯ» УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

**Лариса ЯРОВА, Яна ГРЕБЕНЮК (Кропивницький, Україна)**

*В статті розглядаються особливості перекладу англійських цитат українською мовою. Здійснюється аналіз способів перекладу цитат та акцентується увага на проблемних моментах перекладу, які можуть виникнути через наявність неадекватного перекладу, декількох варіантів перекладу або ж відсутність перекладу взагалі. У статті представлено покроковий алгоритм роботи з цитатами під час перекладу, метою якого є мінімізація спотворення інформації, забезпечення міжкультурної комунікації, а також детально проілюстровано та проаналізовано кожен етап перекладу цитат з роману Донни Тартт «Таємна історія».*

**Ключові слова:** цитата, прецедентна цитата, точна цитата, цитата-знак, цитування, твір-джерело, хрестоматійність, метафоричність, ритміка, інверсивний порядок слів, примітка, транскрибування, алгоритм роботи з цитатами.

**Larysa Yarova, Yana Hrebeniuk (Kropyvnytskyi, Ukraine). The analysis of the ways to translate quotations in the novel "The Secret History" by Donna Tartt**

*The article discusses the peculiarities of the translation of English quotes in Ukrainian. The analysis of the ways of quotetranslation has been carried out and attention is focused on the problems of translation that may arise due to inadequate translation, multiple translation options, or absence of translation at all. The article presents a step-by-step algorithm for working with quotes during the translation, aimed at minimizing the distortion of information, providing intercultural communication, and also illustrates and analyzes every step of the translation of the quotes from Donna Tartt's novel "The Secret History".*

**Key words:** quote, precedent quote, exact quote, quote-mark, quotation, work-source, notoriousness, metaphor, rhythm, inverse order of words, footnote, transcription, algorithm of work with quotes.

**Лариса Ярочая, Яна Гребенюк (Кропивницький, Украина). Анализ способов перевода цитат в романе Донны Тартт «Тайная история»**

*В статье рассматриваются особенности перевода английских цитат на украинском языке. Осуществляется анализ способов перевода цитат и акцентируется внимание на проблемных моментах перевода, которые могут возникнуть из-за наличия неадекватного перевода, нескольких*

вариантов перевода или отсутствие перевода как такового. В статье представлен пошаговый алгоритм работы с цитатами при переводе, целью которого является минимизация искажения информации, обеспечение межкультурной коммуникации, а также подробно проиллюстрировано и проанализировано каждый этап перевода цитат из романа Донны Тартт «Тайная история».

**Ключевые слова:** цитата, прецедентная цитата, точная цитата, цитата-знак, цитирование, произведение-источник, хрестоматийность, метафоричность, ритмика, инверсивный порядок слов, примечание, транскрибирование, алгоритм работы с цитатами.

Будь-який текст як система складається з комунікативно-функціональних елементів, основною метою яких є здійснення комунікативного наміру автора. Однак певні елементи не належать автору повною мірою, він позичає їх. Мова йде про цитати. Їх специфічна роль в структурі і функціональному малюнку тексту та особливий статус, вимагають надмірної уваги, в тому числі і з боку перекладачів. Впроваджена в оригінальний текст, цитата стає його частиною, знаходить друге життя. Саме тому вона безумовно вимагає точності при перенесенні в текст перекладу.

**Актуальність проблеми** полягає у тому, що цитати часто стають жертвами поспішності, несумлінності та легковажності перекладача, і можуть бути причиною спотвореного сприйняття інформації. Проаналізувавши вітчизняні та зарубіжні джерела, можна дійти до висновку, що лінгвісти концентрувались на питанні проблемності перекладу цитат, проте жодним чином не пропонували шляхи, які б дозволили її оминати. І це цілком логічно, з огляду на те, що кожен окремий випадок використання цитування є унікальним і запропонувати «шаблонний» варіант перекладу не є можливим. Тому для того, щоб прослідкувати можливі способи перекладу цитат було проаналізовано 84 цитати, відібраних методом суцільної вибірки з роману Донни Тартт «Таємна історія» [9].

У творі наводиться 10 цитат іншими мовами, а саме: латиною (7 цитат), грекою (1 цитата) та французькою мовою (2 цитати). Текст цитат був продубльований в українському варіанті, а їх переклад подано у примітках. Компонування приміток є відповідальною справою, оскільки вони слугують допоміжним фактором розуміння тексту. Оскільки у цьому випадку перекладач не володів зазначеними мовами, необхідна була допомога консультанта з античної літератури, яким і став Ростислав Паранько.

Коли у творі-джерелі наводиться точна цитата, перший крок для її перекладу – пошук українського відповідника та перенесення його у текст перекладу за умови його адекватності. Це можна простежити на прикладі перекладу уривку «Агамемнона», де використано переклад Андрія Содомори (1990) – єдиний переклад Есхіла українською:

<i>Thus he died, and all the life struggled out of him; and as he died he spattered me with the dark red and violent-driven rain of bitter-savored blood to make me glad, as gardens stand among the showers of God in glory at the birthtime of the buds.</i>	<i>І так він душу, впавши, тут же видихнув, А кров, шугнувши з-під заліза гострого, Темно-червона, всю мене забризкала... Набряклий пагін, певно, не радіє так Дощам небесним, як раділа я в ту мить [4].</i>
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

Оскільки Андрій Содомора зберіг інверсивний порядок слів, ритміку та метафоричність оригіналу, ми можемо зробити висновок, що використання його перекладу було правильним рішенням.

Те ж сталося у випадку з перекладом поезії Альфреда Гаусмена *With rue my heart is laden*. Оскільки один варіант перекладу цього вірша, перекладач використав його:

<i>With rue my heart is laden For golden friends I had, For many a rose-lipt maiden And many a lightfoot lad. By brooks too broad for leaping The lightfoot boys are laid; The rose-lipt girls are sleeping In fields where roses fade.</i>	<i>Печаль не розлучиться з серцем За друзів золотих моїх років: Дівчат з трояндовим рум'янцем, Спритних і жвавих юнаків. Не обійти життя потоки, Поснули жваві юнаки. Дівчата тулять свої щоки До квіту, що згубив роки.</i>
-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

Ми можемо простежити, що у перекладі наявно більше метафоричності та образності, ніж в оригіналі. Використана лексика є більш поетичною: *By brooks too broad for leaping* - Не

обійти життя потоки, *The rose-lipt girls are sleeping* - Дівчата тулять свої щоки. Задля збереження ритміки перекладач вдається до заміни певних образів, як ось наприклад, *a rose-lipt maiden* – Дівчат з трояндовим рум'янцем за допомогою використання заміни. Тому, на нашу думку, перекладач прийняв правильне рішення, використавши цей переклад.

Цікавим є випадок цитування поезії Роберта Бернса «Auld Lang Syne»:

Parties on sinking ships, the icy water bubbling around the waists of the orchestra as they sawed out a last brave chorus of "Auld Lang Syne."	Гулянки на кораблях, що тонуть; булькання крижаної води, стоячи по пояс у якій грає оркестр і випилює на струнних інструментах останній хоробрий приспів «Auld Lang Syne»: «Так вип'єм, друже мій старий, за молоді літа, іще раз, друже мій, налий за молоді літа!» [16].
------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

Цитата-знак першоджерела перетворилася у перекладі на точну цитату. В англomовному світі ця поезія Бернса тісно пов'язується із обрядами і традиціями, що позначають початок / кінець чого-небудь, як-от Новий рік, весілля, похорони, церемонії відкриття / закриття тощо. Відповідно, вона відома широкому загалу людей, які є носіями англійської мови. Для українського читача цей твір не має такої впізнаваності, тому був застосований варіант точного цитування з метою ознайомлення читача та своєрідного пояснення використання цитати-знаку в творі-джерелі. Оскільки українською ця поезія існує лише у перекладі Миколи Лукаша, саме він і був використаний. Проте варто зауважити, у данному випадку назву твору не варто було залишати англійською. У варіанті Миколи Лукаша твір Бернса відомий під назвою «За молоді літа», тому було б доречно перекласти і назву.

Проте часом виникала проблема, коли в українській мові було наявно декілька перекладів одного і того ж твору. Наприклад, роман «Злочин і кара» Федора Достоєвського було перекладено двічі: М. Подолинським (1927) та І. Сергєєвим (1958). Оскільки переклад І. Сергєєва є більш хрестоматійним для україномовного читача, перекладач робить вибір на його користь, що ми вважаємо цілком правильним:

<i>It was I killed the old pawnbroker woman and her sister Lizaveta with an axe and robbed them.</i>	«Альону Іванівну і сестрицю їхню Лизавету Іванівну, я... вбив... сокирою» [3].
------------------------------------------------------------------------------------------------------	--------------------------------------------------------------------------------

Або, наприклад, уривок з твору Томаса Еліота, який в українському перекладі існує під двома назвами: «Спустошена земля» (переклад Романа Скакуна) [12] та «Безплідна земля» (переклад Івана Драча) [11]. Порівняймо два варіанти:

<i>Elizabeth and Leicester Beating oars The stern was formed A gilded shell Red and gold The brisk swell Rippled both shores Southwest wind Carried down stream The peal of bells White towers Weialala leia Wallala leilala</i>	<i>Слизавета і Лестер Весло до весла Човен рудозлотен Мушля золота Хвиля за хвилею Берег огорта За лагідним вітром вниз Видзвін дзвонів З білих башт нісся Weialala leia Wallala leilala</i>  (переклад Івана Драча)	<i>Слизавета й Роберт Весел плюск Високая корма Позлотою сія Чого там лиш нема: Багрянець, фіміям І берег підмива Шумлива течія І вітер з заходу Несе в пониззя мирний подзвін Білі вежі Ваялала лейя Валлала лейялала</i> (переклад Романа Скакуна)
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

У перекладі Романа Скакуна *Leicester* перетворився на *Роберта*, фраза *Weialala leia Wallala leilala* транслітерована, а використана лексика стилізована під архаїчну. Івана Драч



перекладає *Leicester* як *Лестер*, робить акцент на алітерації (*Видзвін дзвонів, білих баит, весло до весла*) та презентує більш лаконічний переклад. На нашу думку, використання перекладу Івана Драча у «Тасмній історії» було доречним рішенням, оскільки, порівнюючи, подані вище переклади, можна зробити висновок, що переклад Романа Скакуна не презентує ту ж евфонію, яка наявна у перекладі Івана Драча, та не сприймається настільки ж легко.

Також варто звернути увагу на переклад наступної цитати-знаку.

He had been trying to teach me to play piquet («because it's what Rawdon Crawley plays in <i>Vanity Fair</i> ») but I was a slow learner and the cards lay abandoned.	Він намагався навчити мене грати в піке («У нього ж грає сам Родон Кроулі в « <i>Ярмарку суєти</i> »!), але учень із мене вийшов такий собі, тому карти лежали забуті на столі.
-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

В україномовному середовищі роман Вільяма Мейкпіса Теккеря *Vanity Fair* відомий під двома назвами: «*Ярмарок суєти*» та «*Ярмарок марнославства*» (переклад Ольги Сенюк) [10]. Безпосередньо у тексті-перекладу перекладач використовує перший варіант, проте у примітках дає наступне пояснення: «**Родон Кроулі** (*Rawdon Crawley*) один із головних персонажів роману англійського письменника Вільяма Мейкпіса Теккеря (1811 – 1863) «*Ярмарок марнославства*» (*Vanity Fair*, 1847-48; пер. Ольги Сенюк, 1979), пустоголовий офіцер і довірливий чоловік маніпулятивної та облудної «антигероїні» Беккі Шарп». На нашу думку, доречнішим було б використання єдиного варіанту.

Неодноразово Донна Тартт у своєму творі звертається до цитування Біблії. Як відомо, українською існує декілька перекладів: Пантелеймона Куліша [1], Івана Огієнка [14], Івана Хоменка [13] та інші. Проте перекладач використав переклад Івана Огієнка, що зумовлено тим, що на теренах України (та і за її межами), цей переклад є найбільш розповсюдженим. Однак порівняймо різні варіанти:

... <i>I am the Resurrection and the life; he who believeth in Me, even if he die, shall live; and whosoever liveth and believeth in Me shall never die...</i>	... <i>Я воскресіння й життя. Хто вірує в Мене, хоч і вмере, буде жити. І кожен, хто живе та хто вірує в Мене, повіки не вмере...</i>  (переклад Івана Огієнка)	<i>Я - воскресіння і життя. Хто в мене вірує, той навіть і вмерши - житиме! Кожен, хто живе і в мене вірує, - не вмере повіки.</i>  (переклад Івана Хоменка)	<i>Я воскресення і життя. Хто вірує в мене, коли й умре, житиме. І всякий, хто живе й вірує в мене, не вмере по вік.</i>  (переклад Пантелеймона Куліша)
----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

Як можна простежити, значної різниці між перекладами не існує. Можна зазначити хіба що застарілу лексику у варіанті Куліша та транспозиції слів, проте щодо передачі змісту якість перекладів рівноцінна.

Найскладнішим випадком під час перекладу точних цитат була відсутність українського перекладу. Плюс подібної ситуації в тому, що перекладач має певну волю та не зобов'язаний використовувати вже існуючий переклад, а, навпаки, має змогу створити власний. У більшості випадків перекладач вдався до цього способу при перекладі цитат-знаків, а саме назв літературних творів, фільмів та телепередач:

All I knew about autopsies was what I had seen on reruns of « <i>Quincy</i> »	Усі свої знання про автопсію я взяв із повторів серіалу про судмедексперта <i>Квінсі</i> .
I scanned the bulletin boards eagerly for these meetings of Alcoholics Anonymous, these performances of <i>Brigadoon</i> by the local high school.	Я прискіпливо вивчав дошки оголошень, видивляючись усіякі зустрічі «Анонімних алкоголіків» або шкільні вистави за мотивами старого мюзиклу « <i>Бригадун</i> ».

В обох випадках було використано транскрибування. Дуже доречним було застосування додавання у першому випадку: перекладач, по-перше, зазначив, що «*Квінсі*» –

це серіал, а, по-друге, додав уточнення, що головний герой – судмедексперт. Цей же прийом було також застосовано у другому випадку з додавання інформації, що «Бригадун» – це мюзикл.

Звернімо увагу на переклад цитати з *The Whiffenpoof Song* (1909), що є пісню-візитівкою однойменного акапельного хору Єльського університету [18]:

<p>From the window, above the clatter of pots and the slamming of cabinets, Francis was singing, as though it was the happiest song in the world: “ ‘We are little black sheep who have gone astray ... Baa baa baa ...’ ”</p>	<p>У вікні на тлі торохтіння горщиків та грюкання шухляд чувся спів Френсіса, котрий ніби зотягнув найщасливішу пісню у світі: «Паршиві ми овечки, ми разом заблудили... бе-бе-бе-бе...»</p>
--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------	----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------

Перекладач зберіг звуконаслідування, що було представлене в англійській мові, трансформувачи *Baa baa baa* в «бе-бе-бе-бе...» та зберіг образ *black sheep*, передавши його як «паршиві ми овечки», тому ми вважаємо, що було створено адекватний переклад.

Проаналізувавши все вищезгадане можна сформулювати наступний алгоритм роботи з перекладом цитат:

1. Необхідно знайти і проаналізувати якомога більше число вже існуючих перекладів тексту-джерела цитати.

2. Якщо жоден з них не підходить з функціональної точки зору, необхідно створити новий переклад цитованого уривка.

3. Якщо текст-джерело цитати було написано тією ж мовою, що і оригінальний текст, то можна самостійно зробити новий переклад цитати, розставляючи всі необхідні акценти.

4. Якщо текст-джерело цитати написаний іншою мовою, яка не є відомою перекладачеві, варто звернутися до колеги перекладача, який володіє необхідною мовою. Також можна виконати і переклад перекладу. Проте у такому випадку варто пам'ятаючи, що це може привести до смислових неточностей і втрати релевантної інформації.

Таким чином, можна зробити висновок, що цитата несе в собі важливу соціокультурну інформацію, а її правильний переклад сприяє міжкультурній комунікації. Проте нині найголовнішою проблемою у роботі з перекладом цитат, є відсутність теоретичної бази. У працях вчених, які досліджують поняття цитати, немає жодного «шаблонного» способу, який би можна було застосовувати під час перекладу цитат. Кожен випадок цитування є унікальним, тому він вимагає особливого рішення.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Біблія Куліша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rubooks.org/book.php?book=3398>
2. Гаспаров М. Л. Брюсов и буквализм / М. Л. Гаспаров // Мастерство перевода. – М.: Советский писатель, 1971. – С.106–107.
3. Достоевський Ф. Злочин і кара: роман на шість частин з епілогом. Переклад з російської: І. Сергєєв; упорядник та автор передмови та приміток: В. Звиняцьковський. – Київ: Либідь, 2014. – 668 с.
4. Есхл. Трагедії / Переклади з давньогрецької А. Содомори та Бориса Тена. – Київ: Дніпро, 1990. – 320 с.
5. Интертекстуальность романа Донны Тартт «Тайная история» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.susu.ru/lcc/article/view/375/477>
6. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – Изд. 7. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
7. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Ю. Н. Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русск. яз. и литературы: Доклады сов. делегации. – М.: МГУ, 1986. – С. 16-21.
8. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М.: Генезис, 2002. – 284 с.
9. Тартт Д. Тьма історія: роман / Донна Тартт; пер. з англ. Б. Стасюка. – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – 560 с.
10. Теккерей В. Ярмарок суєти: Роман.— Перекл. з англ. Ольги Сенюк.— К.: Дніпро, 1979. – 405 с.
11. Томас Стернз Еліот. Безплідна земля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://novychtyvo.wordpress.com/2016/11/13/безплідна-земля-томас-стернз-еліот/>
12. Томас Стернз Еліот. Спустошена земля. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.metaphora.in.ua/?p=5052>
13. Українська Біблія. Переклад Івана Хоменка - Новий Заповіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrbible.at.ua/JN/jn11.htm>

14. Український переклад Біблії І. Огієнка - Новий Заповіт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrbiblia.at.ua/JN/jn11.htm>
15. Фролов В. И. О стратегии перевода цитат / В. И. Фролов // МОСТ. – 2014. - № 1(41). – С. 55-63
16. Auld Lang Syne [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/arts-entertainment/music/news/auld-lang-syne-lyrics-all-the-words-to-the-new-years-eve-classic-a6791761.html>
17. Tartt D. The Secret History: A Novel / Donna Tartt. – New York: Vintage, 2015. – 576 p.
18. The Whiffenpoof Song [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.lyrics.com/lyric/2303861>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

**Лариса Ярова** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

**Яна Гребенюк** – студентка 4 курсу факультету іноземних мов Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

*Наукові інтереси:* контрастивна лексикологія, контрастивна стилістика, лінгвокультурологія.

УДК 82:81:821.161.2:821.112.2

## ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУ «ДОЛЯ» В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ Г. ГЕЙНЕ

**Руслана ГОНЧАРУК (Рівне, Україна)**

*У статті автор робить спробу аналізу відтворення концепту «доля» в перекладах поетичних творів Г. Гейне на українську мову. Матеріалом для розвідки послужили поезії Г. Гейне циклу «Повернення додому» із збірки «Книга пісень» (німецькою мовою), також поезія «Маврський король» із збірки «Romanzero» та їх переклад на українську, виконаний Лесею Українкою. В кожному суспільстві присутні такі культурні універсали як свобода, доля, любов. Рівень розвитку суспільства, ті тенденції, які в ньому домінують, ступінь економічного та культурного прогресу відображаються на тлумаченні цих універсалів. До того у кожного народу впродовж століть склалася своя уява про культурні цінності, що і робить кожну культуру неповторною та унікальною. На основі дослідженого автор приходиться до висновків, що ступінь віддаленості культур впливає на інтерпретацію ними того чи іншого концепту, а також, наряду із обраною стратегією, на успішність виконання перекладу художніх творів перекладачем, оскільки він повинен правильно донести до читача мови-перекладу інформацію про ініомовні культурні концепти. Також аналіз поетичних творів дозволив автору розвідки виявити розбіжності вербалізації концепту «доля» в текстах оригіналу та перекладу.*

**Ключові слова:** переклад, концепт, доля, поетичний твір, культура, картина світу, категорія свободи, категорія несвободи.

*В статье автор делает попытку анализа воссоздания концепта «судьба» в переводах поэтических произведений Г. Гейне на украинский язык. Материалом для исследования послужили поэзии Г. Гейне цикла «Возвращение домой» из собрания «Книга песен» (на немецком языке), а также поэзия «Маврский король» из собрания «Romanzero» и их перевод на украинский язык, который сделала Лесья Украинка. В каждом обществе присутствуют такие культурные универсали как свобода, судьба, любовь. Уровень развития общества, те тенденции, которые в нем доминируют, степень экономического и культурного прогресса отражаются на толковании этих универсалов. К тому же у каждого народа на протяжении веков сложилось свое представление о культурных ценностях, что и делает каждую культуру неповторимой и уникальной. На основании исследованного автор приходит к выводам, что степень отдаленности культур влияет на интерпретацию ими того или иного концепта, а также, вместе с избранной стратегией, на успешное исполнение перевода художественных произведений переводчиком, поскольку он должен правильно донести до читателя языка-перевода информацию об иноязычных культурных концептах. Также анализ поэтических произведений позволил автору исследования обнаружить различия вербаллизации концепта «судьба» в текстах оригинала и перевода.*

**Ключевые слова:** перевод, концепт, судьба, поэтическое произведение, культура, картина мира, категория свободы, категория несвободы.

*In the article, the author attempts to analyze the reproduction of the concept "fate" in translations of the poetic works of H. Heine into the Ukrainian language. The material for the research was H. Heine's poetry cycle "Returning home" from the collection "The Book of Songs" (in German), as well as the poetry "The King of Moorland" from the collection "Romanzero" and their translation into Ukrainian, performed by Lesya Ukrainka. In every society there are such cultural universals as freedom, destiny, love. The level of development of society, the trends that dominate it, the degree of economic and cultural progress reflected in the interpretation of these universals. For that reason, for centuries every nation has formed its own imagination of cultural values, which makes each culture unique and unrepeatable. One of the key components of the linguistic picture of the world of any nation is a segment that highlights the idea that all events in human life are controlled by certain higher powers. These representations are reflected in the concept of "fate", which is one of the oldest concepts and the origin of which is associated with the emergence of the fantastic-*

*mythological picture of the world, and which remains an integral part of human life and is unchanged, even after repeated changes of many peoples' views on events realness. On the basis of the investigated material the author comes to the conclusion that the degree of remoteness of cultures affects their interpretation of a particular concept, as well as, along with the chosen strategy, the success of the translation by an interpreter of works of art, because he must correctly convey to the reader of the language-translation information about foreign languages cultural concepts. Also, the analysis of poetic works allowed the author of the research to identify the differences in the verbalization of the concept "fate" in the texts of the original and translation.*

**Key words:** translation, concept, fate, poetic work, culture, picture of the world, category of freedom, category of non-freedom.

*Schicksal ist das, wasso ist, wie es ist, ohne dass man sagen könnte, warum, und das woran alle Klugheit und Überlegung menschlicher Handlungen nichts ändern kann. Darum ist das Schicksal etwas, das man nicht dadurch gewinnt, dass man ihm nachläuft, das man aber auch nicht dadurch vermeiden kann, dass man ihm davon geht.*  
Lü BuWe

**Постановка проблеми.** На сучасному етапі розвитку наукових досліджень поняття концепту входить до числа тих проблем когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, які активно обговорюються та вивченню яких присвячена значна кількість праць вітчизняних та зарубіжних вчених. Слід зауважити, що, хоча до тепер і не сформульовано однозначного трактування терміну «концепт», вчені визнають його складним структурним утворенням, що має ідеальний характер, і також вважають ментальним способом відображення дійсності у людській свідомості. А концепт «доля» у цьому відношенні можна назвати концептом вищого рівня, який належить до світоглядних універсалій та є однією з найважливіших категорій свідомості, за допомогою якого вибудовується картина світу. **Мета** даного дослідження полягає в розкритті семантичного поля «доля» в поетичних текстах Г. Гейне та їх перекладах на українську мову. **Предметом** нашого дослідження стало осмислення концепту «доля» німецьким поетом Г. Гейне та його переклад українською мовою Лесею Українкою. **Об'єктом** дослідження слугують поезії Г. Гейне циклу «Повернення додому» із збірки «Книга пісень» (німецькою мовою), також поезія «Маврський король» із збірки «Romanzero» та їх переклад на українську, виконаний Лесею Українкою. **Актуальність** розвідки зумовлена тим, що дослідження концепту «доля» розглядає корінні зв'язки людини із історією та світом.

**Виклад основного матеріалу.** В кожному суспільстві присутні такі культурні універсалії як свобода, доля, любов. Рівень розвитку суспільства, ті тенденції, які в ньому домінують, ступінь економічного та культурного прогресу відображаються на тлумаченні цих універсалій. До того у кожного народу впродовж століть склалася своя уява про культурні цінності, що і робить кожна культуру неповторною та унікальною. Саме тому ці загальні культурні категорії мають багато визначень та можуть по-різному тлумачитись. В нашій роботі ми розглядаємо один з найдавніших концептів – концепт «доля».

Термін «концепт» походить з латинської мови та означає зміст поняття, акт «схоплювання» смислів речі (проблеми) в єдності мовленнєвого висловлювання [9, с. 618]. Цю категорію можна зустріти на сьогодні у наукових дослідженнях з психології, філософії, культурології та ін. Вперше наукове визначення терміну «концепт» як «уявному утворенню, котре змінює нам в процесі думки невизначену кількість предметів одного й того ж роду», дав С.А. Аскольдов-Алексеев у 1928 році [5, с. 269]. А. Вержбицька трактує «концепт» як «об'єкт світу «Ідеальне», який має ім'я та відображає певні культурно-зумовлені уявлення людини про світ «Дійсність». А сама дійсність дана нам в мисленні (не у сприйнятті) саме через мову, а не безпосередньо» [10, с. 3]. Д.С. Ліхачов розглядав поняття «концепт» як узагальнену розумову одиницю, яка відображає та інтерпретує явища дійсності залежно від освіти, особистого, професійного та соціального досвіду носія мови та, будучи певним чином узагальненням різних значень слова в індивідуальній свідомості носіїв мови, дозволяє тим, хто спілкується, долати індивідуальні розбіжності в розумінні слів, що існують між ними [7, с. 281]. У німецькомовному словнику термін «концепт» трактується як «ідея, ідеал, уява, котра абстрагована із сприйняття» [12] С.А. Аскольдов-Алексеев розділив концепти на художні та пізнавальні [5, с.269]. В той час, коли, на думку автора, пізнавальні концепти максимально наближені до поняття і для них характерне стале значення, для художніх

концептів характерне допускання інтерпретацій, залежних від кута зору читача. Ці інтерпретації виникають в ході сприйняття асоціацій. Саме при перекладі художніх концептів і виникають проблеми, тому що перекладач повинен не лише перекласти слово, як воно розтлумачене у словнику, але і, по можливості, передати поле асоціацій, які викликає той чи інший концепт в уяві носіїв мови оригіналу, враховуючи при цьому лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, які могли мати вплив на світоглядну картину автора. В центрі уваги даної розвідки перебуває коло лексем, які належать до лексико-семантичного поля «доля/Schicksal» в поетичних творах Г. Гейне та їх перекладах на українську мову Л. Українкою.

Однією із ключових складових мовної картини світу любого народу є сегмент, який висвітлює уявлення про те, що усі події людського життя контролюються певними вищими силами. Ці уявлення знаходять своє відображення в концепті «доля», який є одним з найдавніших концептів та поява якого пов'язана із виникненням фантастично-міфологічної картини світу, і яка залишається невід'ємною складовою людського життя і незмінною навіть після неодноразових змін багатьох народів поглядів на реальність подій. Дану категорію в різних художніх системах досліджували ряд таких зарубіжних та українських вчених вчених, як А. Вежбицька, І. Огієнко, М.В. Піменова, В. Маслова, І. Голубовська, Р. Оліщук, В.С. Калашник, Л. Кравець, та ін. А. Вежбицька, досліджуючи універсальні людського досвіду писала: «Люди не завжди можуть робити те, що їм хочеться, і вони про це знають. Їх житті формуються ... до певної міри – силами, які їм не підвладні, і це уявляється фактом в тій же мірі очевидним та універсальним, як той, що вони повинні померти. Тому ми маємо усі підстави припускати, що концепт долі ... можна знайти у всіх культурах і що він знаходить своє вираження у всіх мовах ...» [6, с. 83]. В.І. Постовалова зазначає, що «доля відноситься до числа найдавніших ключових слів ... культури, які, не дивлячись на зміну уявлень людини про світ, а також зміни в самому світі та в самій людині, вперто не хочуть зникати з мови та смислового простору культури» [8, с. 207]. С.С. Аверинцев зауважує, що «доля, в міфології, в ірраціоналістичних філософських системах, а також у повсякденній свідомості, нерозумна та незбагненна зумовленість подій та вчинків людини ... Ідея долі як протилежність ідеї свободи соціальна і тому історична» [4, с. 663]. Також вчений виділяє два аспекти розуміння долі:

1. Доля є поняття темне та непідвласне розумінню.

2. Людина здатна частково розкрити ідею долі лише протиставивши аспекти свободи та несвободи, де категорію долі автор прирівнює категорії несвободи.

О. Шпенглер у своїх дослідженнях проводив паралель між індивідуальною долею та долею культури. [11]. В Академічному тлумачному словнику української мови можна прочитати наступне визначення «долі» – «1. хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежать від бажання, волі людини; умови життя; життєвий шлях і те, що на ньому виникає; бажане, щасливе життя. 2. Стан, у якому перебуває або перебуватиме щонебудь; майбутнє чогось» [1] Тлумачний словник німецької мови визначає «долю» як «1. призначене людині вищою силою; те, що відбувається без явного втручання людини; те, що вирішальним чином визначає чийсь життя; 2. вищі сили, які певним чином визначають та керують життям та які майже не підвладні впливу» [12] «Словник символів культури України» дає наступне трактування концепту: «Доля – символ Вищої Сили, Бога; щастя; талану; водночас – лиха, горя, біди, нужди, злиднів; неминучості, невідворотності» [2, с. 236].

При всій багатогранності тлумачень концепту, які залежать в більшості від культури мови, в обох мовах фігурує одне спільне: «доля» - це дещо, що визначає життя людини та є непідвладне її впливу. На це вказує також В.І. Постовалова, яка зауважує, що «початкова буттєва ситуація свободи-необхідності, яка дала поштовх для формування концепту долі, ... універсальна для різних епох та народів» [8, с. 208]. Та, як зауважує автор далі, при всій універсальності початкової ситуації виникнення концепту, «самі категорії свободи та необхідності в різних культурах переломлюються по-різному ... Вся історична багатогранність вирішень проблеми свободи-необхідності, які пропонуються культурами, очевидно розрізняються тим, чи трактується кожна подія та кожен вчинок людини як

невідворотна реалізація початкового приречення, яке виключає вільний вибір та випадковість, чи такий вибір та випадковість є допустимими, і ідея невідворотності піддається сумнівам» [8, с. 208].

Концепт «доля» в поезіях Г. Гейне представлений семантичним полем «призначене людині вищою силою; те, що відбувається без явного втручання людини; те, що вирішальним чином визначає чиєсь життя» і тісно пов'язаний із поняттям фатуму. Не можна сказати, що в поетичних творах Г. Гейне, а саме в тій частині, яка перекладена на українську мову поетесою Л. Українкою, концепт «доля» зустрічається часто. Точніше кажучи, таких творів лише чотири. Так в збірці «Книга пісень» в циклі «Поворіт додому» в поезії «Herz, mein Herz, seinichtbeklommen» [13] зустрічаємо концепт «доля», який поет вживає в значенні надприродної сили, яка дана людині Богом від народження та непідвладна впливові: «Herz, mein Herz, seinichtbeklommen, Undertrage dein **Geschick**...» Хоча сама поезія пронизана духом оптимізму та ствердження життя, любові. Ліричний герой не вважає свою долю трагічною, навпаки, його надії покладені на прийдешню весну, яка відродить втрачені сподівання. Життя тривале, світ прекрасний, і все в ньому варте кохання. Такі ж настрої зуміла передати в своєму перекладі поезії на українську мову Леся Українка: «Серце! Доля ще не вмерла» [3, с. 158]. Концепт «доля» поетеса вживає вже в першому рядку поезії, ототожнюючи його із життєвим шляхом, який ще повинен пройти ліричний герой, і на якому його чекає багато прекрасного.

Концепт «доля» зустрічається також в поезії «Маврський король» із збірки «Romanzero» [13] Але в ній автор вживає даний концепт в значенні пронизаного нещастям, печаллю, стражданнями життєвого шляху, поєднавши концепт у словосполученні із епітетом - «жахлива доля». Та в цій поезії автор не залишає свого героя наодинці із сумними думками. Він поселяє в душу героя вустами його дружини оптимістичну нотку, говорячи, що людської пам'яті достойний кожен, навіть переможений герой. Леся Українка, щоб передати настрої поезії та наблизити її до україномовного читача, вживає в перекладі словосполучення «лиха доля» [3, с. 262], що є властиве для україномовного культурного простору.

Концепт «доля» зустрічаємо ще у перекладах Лесею Українкою двох поезій Г. Гейне, хоча в оригінальних текстах автор не вживає даний концепт в його прямому значенні. Так в поезії «Kaumsahenwiruns ...» [13] ліричний герой прощається із своєю коханою та від'їжджає в далеку путь, залишаючи в пам'яті милий образ. Він охоче залишився б поряд із коханою, але долею йому накреслено весь час кудись мчатись: «Undeilefortimalten**Lauf**». Перекладаючи цей рядок українська поетеса замінює «вічний біг» на концепт «доля», вжитий в метафорі «жене мене доля моя» [3, с. 165], тим самим розкриваючи ідейний зміст поезії.

Ще одна поезія, в якій концепт «доля» зустрічається тільки в українському перекладі, це поезія «Manglaubt, dassichmichgräme ...» [13]. В тексті оригіналу Г. Гейне для зображення страждань ліричного героя, використовує епітет «elend» – нещасний. А в перекладі Леся Українка, описуючи нещасливе життя та нещасне кохання, які гнітять головного героя, вживає епітет з української етнокультури «безталанний» [3, с. 155].

Підводячи підсумки слід зауважити, що різні культури можуть по-різному інтерпретувати той чи інший концепт, тому при перекладі значна доля успіху залежить від віддаленості культур та від вибору перекладачем стратегії перекладу. В своїх перекладах Леся Українка в більшості притримувалася орієнтації на культуру мови реципієнта, зберігши при цьому функціональну роль концепту «доля» у творах. Таку високу ступінь адекватності перекладу можна пояснити тим фактом, що концепт «доля» в плані змісту, конотацій та образів значною мірою співпадає як в німецькій так і в українській мовах та культурах. Загалом подальше комплексне дослідження перекладів художніх концептів у творчості Лесі Українки заслуговує значної уваги.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Академічний тлумачний словник української мови в 11-ти томах (1970 – 1980) – т. 11 [електронний ресурс] Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/dolja>
2. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В.П. Коцура, О.І. Потапенка, В.В. Куйбіди. – 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В.М., 2015. – 912 с.

3. Леся Українка. Поезії. // Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. /Редкол.: Шаблювський Є.С. (голов.ред.) [та ін.] – К.: Наук. думка. – 1975.– Т.2: Поєми. Поетичні переклади. – 1975. – 367с.
4. Аверинцев С.С. Судьба // Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983., 840 с.
5. Аскольдов С. А. Концепт и слово / Аскольдов С.А. //Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология/ Аскольдов С.А. // Под ред. проф. В. П. Нерознака. – М. – 1997
6. Вежбицка А. Судьба и предопределение. // Путь. Международный философский журнал. 1994. №5. С.82-150
7. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка /Лихачев Д.С. // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология / Лихачев Д.С. // Под ред. проф. В. П. Нерознака. – М. – 1997., с.281
8. Постовалова В. И. Судьба как ключевое слово культуры и его толкование А. Ф. Лосевым (фрагмент типологии миропониманий) / В. И. Постовалова // Понятие судьбы в контексте разных культур. – М.: Наука, 1994. – 320 с., С. 207–214.
9. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983., 840 с.
10. Фрумкина Р.М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога / Научнотехническая информация / Фрумкина Р.М. – 1992. – Сер. 2. – № 3.
11. Освальд Шпенглер. Закат Европы. В двух томах/ Шпенглер О./ Т.1: Издательство: Мысль. – 1993, С. 672, ISBN 5-244-00656-8, 5-244-00657-6; Т.2: Издательство: Попурри. – 2009, С.656, ISBN 978-985-15-0431-8
12. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. [електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.duden.de/rechtschreibung/Schicksal#Bedeutung>
13. Heine H. Buch der Lieder. [електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.staff.uni-mainz.de/pommeren/Gedichte/BdL/>

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Руслана Гончарук** – старший викладач кафедри практики німецької та французької мов Рівненського державного гуманітарного університету.

*Наукові інтереси:* історія художнього перекладу в Україні, перекладацька діяльність Лесі Українки.

УДК 81. 33

## ХАРАКТЕРНІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ПОМИЛКИ У ТЕКСТАХ ГЛОБАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУПРОВОДУ ТА МАРКЕТИНГУ ПРОДУКЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

**Ірина КОБИЛІНСЬКА (м. Кропивницький, Україна)**

*Тексти глобального інформаційного супроводу і маркетингу продукту поєднують ознаки рекламного і фахового текстів, а тому мають значно ширший функціональний спектр і безпосереднім завданням перекладача під час роботи з такими текстами виступає забезпечення повноцінної реалізації усіх функцій тексту. У статті аналізуються перекладацькі помилки, допущені в українському перекладі німецькомовних каталогів автомобільної марки Volkswagen, які заважають реципієнту повноцінно зрозуміти зміст повідомлення, а отже - текст не виконує усіх своїх функцій.*

**Ключові слова:** тексти глобального інформаційного супроводу і маркетингу продукту, функціональні особливості, локалізація, перекладацькі помилки.

*Тексты глобального информационного сопровождения и маркетинга продукта соединяют в себе черты рекламного и специального текстов, что создает более широкий функциональный спектр, а главная задача переводчика, в работе с подобными текстами, - обеспечить абсолютную реализацию всех функций текста. В статье анализируются переводческие ошибки, допущенные в украинском переводе немецких каталогов автомобильной марки Volkswagen, которые препятствуют полноценному пониманию реципиентом сообщения, а значит – текст не выполняет всех своих функций*

**Ключевые слова:** тексты глобального информационного сопровождения маркетинга продукта, функциональные особенности, локализация, переводческие ошибки.

*The texts of global information support and marketing of a product combine the features of advertising and special texts. It makes their functional spectrum much broader and the main task of translator, working with such texts, is to ensure the absolute realization of all text functions. The article investigates translation mistakes made in the Ukrainian translation from German catalogs of the automobile brand Volkswagen, which prevent the recipient from understanding the message fully, what means - the text itself doesn't fulfill all its functions.*

**Keywords:** texts global information support and marketing of a product, functional peculiarities, localization, translation mistakes.

Актуальність статті визначається інтенсифікацією глобалізаційних процесів в галузі економіки. Вони змушують виробників виходити на світові ринки, однак це передбачає глобальний інформаційний супровід і маркетинг продукту задля його позиціонування та популяризації на нових ринках збуту, а також спонукання споживача до придбання продукту. Проблема перекладу та локалізації інформаційного супроводу продукту актуальна і для європейських товарів, які постачаються в Україну, через що у тексті перекладу для україномовного сегменту ринку зустрічаються перекладацькі помилки. Тому метою роботи є аналіз особливостей німецькомовних текстів інформаційного супроводу продукту на матеріалі автомобільних каталогів Volkswagen та специфічні перекладацькі помилки їхнього відтворення українською мовою.

Об'єктом аналізу стали культурні особливості німецькомовних текстів інформаційного супроводу та маркетингу продукту. Предметом аналізу виступають помилки в їхньому відтворенні в процесі перекладу та локалізації українською мовою.

Теоретичним підґрунтям для написання статті слугували праці Л.С. Бархударова, Є.В. Медведєвої, Е.Н. Сердобінцевої, Петера Веста та Детлефа Шмідта, які активно досліджували особливості створення маркетингових текстів і подальше їх пристосування до використання на нових ринках через переклад, що передбачає переклад, локалізацію, елімінацію культурної специфіки, а іноді і повне переосмислення стратегії, репрезентованої у подібних текстах.

Головне завдання в процесі роботи над текстами інформаційного супроводу та маркетингу продукту цільовою мовою полягає у створенні такого тексту, який забезпечить адекватне позиціонування продукту на новому ринку. Це вимагає аналізу та відтворення не лише образно-лексичного змісту тексту, але і його функціонально-структурних особливостей, включно з урахуванням національно-культурного компоненту, характерного для даної країни. Важливим для розуміння використаних у текстах інформаційного супроводу та маркетингу продукції мовностилістичних, лінгвокогнітивних та образно-стилістичних прийомів є розуміння функціональних особливостей текстів такого типу у професійно орієнтованій комунікації [5, с. 28]

Оскільки головна мета текстів глобального інформаційного супроводу продукту, в першу чергу, полягає у забезпеченні маркетингового успіху відповідного товару, виконання цими текстами закладених у них функцій, тотожних функціям текстів мовою оригіналу [1, с. 10].

Дослідники виділяють такі функції текстів глобального інформаційного супроводу продукту:

- 1) інформаційна функція, яка реалізується у повідомленні певного факту чи події.
- 2) функція оцінювання рекламованого продукту, наприклад, окресленої моделі автомобіля з аналізом його технічних та якісних характеристик.
- 3) пізнавально-освітня функція, спрямована на поповнення знань адресата, яка забезпечується повідомленням йому детальної інформації про об'єкт, що рекламується.
- 4) функція впливу на ставлення реципієнта до об'єкта опису в тексті, а також його подальшу поведінку.
- 5) гедоністична функція, яку також часто пов'язують з попередньою функцією [4, с. 91].

Обов'язковою вимогою до текстів глобального інформаційного супроводу та маркетингу продукту вважається необхідність реалізувати усіх функції. Перекладацькі помилки, як правило, перешкоджають повноцінному функціонуванню тексту і можуть позначитись на загальному образі продукції та негативним чином вплинути на її позиції на ринку. Однак у перекладах автомобільних каталогів компанії Volkswagen українською мовою знайдено значну кількість помилок.

Так, виконуючи локалізацію тексту, перекладачі взагалі не застосували цей прийом до графічних зображень у тексті. Це може викликати деякий дисонанс у споживача, який читає у тексті про особливості функціонування GPS-навігатора та його надзвичайну зручність і



пристосованість до потреб користувача і в той же час бачить, що на фото поруч із текстом на екрані навігатора відображено карту Німеччини із підписами географічних назв німецькою мовою. Це зауваження стосується всіх фото, що ілюструють роботу вбудованих комп'ютерних програм та гаджетів автомобіля, оскільки через те, що всі написи виконані німецькою мовою, людині що не володіє нею буде складно розпізнати де на зображенні показано той, чи інший елемент і реалізацію якої саме функції показано на фото.

Крім того, помилковим є використання у одному з заголовків концепту, що притаманний іншій лінгвокультурі, а саме – концепту «джентльмен»: *Джентльмени не запізняються*. В оригіналі заголовок звучить як

*Verspätungen sind theoretisch ausgeschlossen. (Запізнення навіть теоретично не можливі)* це є прямим посиланням на надійність автомобіля, що, безперечно, є важливою характеристикою для представника німецької лінгвокультури та одночасно алюзією на стереотип про німецьку пунктуальність. Український варіант перекладу – *Джентльмени не запізняються*, намагається провести образні паралелі із діловим світом, а слово джентльмен, вочевидь має наголошувати на особливому, елітному статусу власника даного автомобіля, однак за даними деяких досліджень, використання слів-реалій інших культур негативно впливає на сприйняття реципієнтом тексту, оскільки образ видається йому чужим, а отже не може сповна реалізувати функцію даного фрагмента в тексті у тій же мірі, що і в тексті оригіналу.

Крім того, у каталогах зустрічаються помилки на рівні правопису, а саме – друкарські помилки: *Найкращий вид надається саме завдяки опціональному панорамному зсувному дах*. Для текстів такого рівня це є взагалі неприпустимим, адже подібні елементарні помилки створюють враження несерйозного підходу до виконання своєї роботи, халатності працівників що опосередковано впливає і на образ компанії, який формується у підсвідомості споживача. *Він виготовлений зі стійкого до кислот матеріалу, легко миється та отримує багажне відділення у чистоті*.

Тут через одруківку страждає зміст речення, адже слова *отримувати* та *утримувати* мають різне значення і тому подібна помилка робить речення нелогічним та незрозумілим.

Однак, найбільший пласт помилок становлять саме помилки на рівні перекладу лексики: некоректно дібраний термін, неuzuально вжите слово, кальковані з німецької чи російської словосполучення. Так, калькуванням з німецької мови було перекладено наступний фрагмент: *Mit dem Passat und Passat Variant können Sie beides. Sie **überzeugen sowohl von außen als auch von innen** – З новим Passat та Passat Variant Ви можете і те, й інше, тому що вони здатні **переконати як ззовні, так і зсередини***. У даному випадку калькування призвело до перекручування змісту і плутає реципієнта тексту, адже після першого прочитання тексту може здатись, що автор говорить про те, що автомобіль може переконати споживачів ззовні та зсередини. Коректніше було б сказати, що здатні переконати зовнішній вигляд та інтер'єр автомобіля. Ще один приклад калькування: *Wer besonders nachhaltig ist, darf das auch zeigen. – Хто особливо наполегливий, може це продемонструвати*. Друге речення в українському перекладі через калькування німецькомовного оригіналу звучить дивно і не зовсім зрозуміло для україномовного реципієнта, через що образ, який має транслювати це речення викривляється і конкретний фрагмент тексту не лише не виконує покладену на нього функцію, але й ускладнює розуміння і сприйняття подальшого тексту. Можливий переклад цього речення міг би звучати так: *Той, хто постійно слідкує за дорогою, може іноді дозволити собі перепочити і поглянути на небо*.

Взагалі, досить часто у перекладених текстах інформаційного супроводу і маркетингу продукції зустрічаються здавалося б елементарні помилки, як наприклад – плеоназм: *Під час **підйому** дорогою **вгору** Ви повинні сидіти зручно і впевнено*. Прислівник *вгору* у даному випадку є зайвим і тільки обтяжує речення, адже його семантичне значення вже закладено у значення дієслова підійматись.

У текстах каталогів також зустрічається використання слів у неправильному контексті, наприклад: *Die Umgebungsansicht „Area View“ bietet mit vier Kameras eine Vielzahl von Ansichten, die Ihnen das Rangieren erheblich erleichtern. Oder Sie schauen auf dem Display Ihres*

*Radiosystems „um die Ecke“: Kameras vom vordersten und hintersten Punkt des Fahrzeugsmachen es möglich, bei blockierter Fahrersicht in die Straße hineinzusehen – Чотири зовнішні камери відтворюють те, що **коїться** довкола автомобіля, значно полегшуючи маневрування. Також на екрані мультимедійної системи Ви можете побачити те, що **коїться** за поворотом або перешкодою, оскільки фронтальна та задня камери мають кут огляду 180°.*

Використання дієслова *коїтись* недоречним є недоречним, адже в українській мові його використовують у негативному контексті, коли хочуть наголосити, що робиться щось лихе, недобре. Тому ми пропонуємо замінити слово *коїтись* на нейтральне за своїм експресивним забарвленням слово *відбуватись*, що значно краще звучить у запропонованому контексті.

Значний пласт помилок становить також використання росіянізмів замість питомих українських термінів, наприклад: *Die Benzin-Direkteinspritzung und eine intelligente Aufladetechnik sorgen dafür, dass unsere Benzinmotoren mit TSI-Technologie ein hohes Drehmoment und einen geringen Verbrauch effizient kombinieren können. – Поєднання безпосереднього впорскування бензину та інтелектуальних технологій наддуву подбають про те, щоб наші двигуни з технологією TSI мали високий **крутний момент** і низькі витрати палива; Dazu gehören rollwiderstandsoptimierte Reifen der Größe 215/55 R 17. – Цьому сприяють шини 215/55 R17 з оптимізованим опором **коченню**.*

У першому реченні слово **das Drehmoment** було перекладено неправильно як **крутний момент**, українською ж цей термін звучить як **обертальний момент**. Слово **кочення**, вжите у другому реченні також не є питома українським, його відповідником в українській мові є слово **ковзання**, крім того, на позначення опору ковзання існує спеціальний автомобільний термін – **зчеплення**, який цілком можна використати у даному контексті.

Досить часто трапляються у текстах перекладу автомобільних каталогів з німецької мови українською помилки у логічному викладенні інформації, що можуть збентежити реципієнта та й в цілому значно шкодять метазмісту тексту, в який закладено концептуальний образ товару: *Im Mittelpunkt des ergonomisch gestalteten Innenraums steht die dem Fahrer zugeneigte Mittelkonsole. – **Зовні, як у середині**: усе інакше, але все ж таки добре знайоме. Ключовою особливістю ергономічно виконаного салону є повернута до водія центральна консоль.* Речення починається з фрази «**зовні, як у середині**», яка акцентує увагу на зовнішньому дизайні автомобіля, тож реципієнт очікує, що і далі в тексті йтиметься про зовнішній вигляд автомобіля, однак далі в тексті йдеться про дизайн салону автомобіля. Через це порушується логічна структура всього подальшого фрагменту тексту, адже його початок дисонує з темою, яка далі у ньому розкривається, що може значною мірою заплутати споживача. Логіка висловлювання порушена ще й використанням протилежних за значенням слів, що протиставляє об'єкти одне одному, а не прирівнює їх: *усе інакше, але знайоме*.

Причиною допущення перекладачами таких помилок у тексті є найчастіше недостатній рівень володіння українською мовою. Подібні помилки у текстах глобального інформаційного супроводу та маркетингу продукції впливають на передачу змісту тексту-оригіналу в тексті-перекладі, порушують зв'язність та логічність тексту, що не дозволяє текстам глобального інформаційного супроводу і маркетингу продукту повноцінно виконувати покладені на них функції.

Проаналізувавши автомобільні каталоги, що є яскравими представниками текстів глобального інформаційного супроводу та маркетингу продукції, можна зробити висновок, що головним складником цих текстів є культурний компонент передача якого мовою перекладу і становить найбільшу проблему для перекладача.

Крім того, важливим аспектом є виконання текстами інформаційного супроводу всіх, покладених на них, функцій, головними з яких є інформаційна функція, функція оцінювання рекламованого продукту, пізнавально-освітня функція, спрямована на поповнення знань адресата, про рекламований об'єкт, функція впливу на реципієнта та гедоністична функція, спрямована на задоволення естетичних потреб реципієнта.

Досліджений матеріал виявив, що в україномовному перекладі автомобільних каталогів, як текстів глобального інформаційного супроводу та маркетингу продукції,

зустрічається велика кількість помилок. Найпоширенішими помилками на мовному рівні є калькування німецькомовних конструкцій, не узалежне вживання деяких мовних зворотів, використання росіянізмів. Окрім того, культурний компонент також передається з помилками, оскільки не всі образи, використані у текстах, є характерними для української культури, що негативно позначається на споживачах та на загальному образі компанії виробника. Такі помилки перешкоджають споживачеві отримати достовірну релевантну інформацію про цікавий йому продукт, а отже, текст інформаційного супроводу і маркетингу продукту не виконуватиме своїх головних функцій.

Зважаючи на труднощі та помилки, що виникають під час перекладу текстів глобального інформаційного супроводу і маркетингу продукції, доцільним буде проведення подальших досліджень та глибшого аналізу даної тематики для забезпечення адекватного перекладу та передачі культурного компоненту в супровідній маркетинговій документації українською мовою.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л. С. Уровни языковой иерархии и перевод. / Л. С. Бархударов – М: Тетради переводчика., Вып. 6, 1969. – 108 с.
2. Домовець О. С. Маніпуляція в рекламному дискурсі Мовна особистість, аспекти лінгвістики та лінгводидактики. / О. С. Домовець – Волгоград, 1999 – 167 с
3. Медведєва Є. В. Рекламний текст як перекладацька проблема / Є.В. Медведєва Вісник МГУ. Сер.19. Лінгвістика і міжкультурна комунікація № 4. – 2003. – 124 с.
4. Сердобінцева Е. Н. Структура і мова рекламних текстів: навчальний посібник. / Е. Н. Сердобінцева – М.: Наука, 2010. – 86 с
5. Schmidt Detlef, Vest Peter „ Die Energie der Marke“ / D. Schmidt, P. Vest – Wiesbaden: Gabler, 2010. 259 S.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

**Кобилінська Ірина** – асистент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики Центральноукраїнського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка.

*Наукові інтереси:* перекладознавство.

УДК 003`398=811.161.2:811.11

## ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ЕТНОСИМВОЛІВ ЗООНІМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ У ПЕРЕКЛАДАХ ПОЕЗІЙ ВАСИЛЯ СТУСА І ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

**Анастасія МАРКЕЛОВА (Київ, Україна)**

*У статті досліджено особливості відтворення етносимволів зоонімічного характеру в англомовних поетичних перекладах поезії Василя Стуса і Василя Симоненка з позицій культурологічної парадигми, охоплюючи як лінгвокультурний, так і лінгвокогнітивний аспекти перекладознавчого аналізу. Стверджується, що поетичний текст, обрамлений етносимволічним мереживом, слугує полотном для інтелектуальної активності перекладача, який послуговується не лише теоретичним інструментарієм, а й власною “інтуїтивною компетенцією”. Виділено ряд стрижневих етносимволів зоонімічного характеру, проаналізовано варіанти їх відтворення у перекладі з огляду на приховані смисли невираженої культурної дійсності.*

**Ключові слова:** етносимвол, інтелектуальна активність перекладача, етносимволічне наповнення, мовно-культурний план, образно-смісловий відтінок, перекладацьке рішення, вилучення

*В статье исследованы особенности передачи этносимболов зоонимического характера в английских поэтических переводах поэзии Василья Стуса и Василья Симоненка с позиций культурологической парадигмы, включая как лингвокультурный, так и лингвокогнитивный аспекты переводческого анализа. Утверждается, что поэтический текст, оформленный этносимволическим кружевом, используется в качестве ткани для интеллектуальной активности переводчика, который, в свою очередь, пользуется не только теоретическим инструментарием, но и собственной “интуитивной компетенцией”. Выделено ряд ключевых этносимболов зоонимического характера, проанализировано варианты их передачи в переводе, принимая во внимание скрытые смыслы невыраженной культурной действительности.*

**Ключевые слова:** этносимвол, интеллектуальная активность переводчика, этносимволическое наполнение, языково-культурный план, образно-смысловый оттенок, переводческое решение, удаление

*The scientific article suggests an comprehensive analysis of the artistic reflection of culturally important information that ethnosymbols of zoonomic character contain on the material of English translations of Vasyl Symonenko and Vasyl Stus` poetry. The research is grounded on the cultural paradigm that includes as linguistic-cultural, as cognitive aspects of translation analysis. It is highlighted that the poetic text, framed by ethnosymbolic lace, serves as a canvas for the intellectual activity of a translator, who uses not only theoretical tools, but also his/ her own "intuitive competence".*

*The poetic heritage of Stus and his aesthetics are treated from the viewpoint of translatability and cultural translation. Comparative research of Ukrainian originals and their English translations made it possible to identify dominant ethnosymbols of zoonomic character and methods of their rendering by translators, due to the hidden meanings of unexpressed cultural reality, and resulted in clarifying the artistic-individual embodiment of analyzed ethnosymbols.*

**Key words:** ethnosymbol, intellectual activity of a translator, ethnosymbolic plot, linguistic-cultural level, shade of image and sense meanings, translator`s solution, omission

Споконвіку людина намагалася усвідомити свій зв'язок з представниками зооморфного світу – виразниками первородної енергії природи. Тварини, у тому числі й сільськогосподарські свійські, справдана вважалися людиною невіддільною складовою не лише її свідомості, а й життєдіяльності. Американський письменник Джонатан Сафран Фоер у передмові до книги “Animals and the Human Imagination: A Companion to Animal Studies” (2012) розмірковує над ставленням людини до тварин, яке як ріднить, так і розмежовує різні культури. На його думку, “тварини – важливі. Вони важливі, оскільки не просто існують, а проживають життя, сповнене радості та болю. Встановлюючи своєрідні межі людяності у ставленні до тварини, людина індивідуально, з огляду на спосіб використання тварин, осмислює важливість їх існування” (*переклад наш – А. М.*) [1, с. 9].

Міркування Дж. С. Фоера перегукуються із поглядами Жака Дерріди, який у статті “The Animal That Therefore I Am” (перекладена англійською Девідом Віллсом) зазначає: “Тварина, яке ж це слово! Тварина - це не просто слово, а загальна назва, придумана людиною, назва, якою людство вповноважило себе позначати інших живих істот” (*переклад наш – А. М.*) [1, с. 25].

Осмилення людиною центральної присутності тварин в оточуючому світі, призвело до розширення символічного змісту зооморфічних просторів, адже у ході міжкультурної комунікації відбувається консеквентне взаємонаближення світорозуміння представників дистантних культур. Поетичний текст, обрамлений етосимволічним мереживом, слугує полотном для інтелектуальної активності перекладача, який послуговується не лише теоретичним інструментарієм, а й власною “інтуїтивною компетенцією”. На думку Девіда Конноллі, перекладач відтворює у перекладі власну інтерпретацію поетичного твору, звертаючи особливу увагу на його глибоко символічний зміст (*переклад наш – А. М.*) [3, с. 173].

Екстраполюючи думку вченого на площину поетичного мовлення українських шістдесятників, доходимо до висновку про те, що етносимволи зоонімічного характеру слугують своєрідним інструментом задоволення творчих потреб поетів. Якщо етносимвол яскраво оприявлює творчу потребу автора, то сам поетичний твір, на думку Карла Густава Юнга, оприявлює “душевну потребу народу, перетворюючи поета на інструмент свого твору” (*переклад наш – А. М.*) [2, с. 175].

Аналізуючи поетичні твори українських поетів-шістдесятників, а також англійські переклади, ми прийшли до висновку, що етносимволізований зоонімічний простір досліджуваних поетичних текстів активує приховані смисли невираженої культурної дійсності. Стрижневими етносимволами, які характеризують тваринний світ поетів-шістдесятників, зокрема В. Стуса постають: *зоонімічні* (білка, мавпа, леопард, тигр, бик), *орнітологічні* (півень, сокола, жайворонок, сокіл, горобець, лебедь, синиця, ластівка) *ентомологічні* (коник, бджола, джміль, світлячок).

Проаналізуємо деякі поезії Василя Стуса, у яких етносимволічний образ тварини сприймається поетом у найширшому розумінні як об'єкт власної свідомості, отожднення себе з твариною, яка знаходиться на межі духовної катастрофи. Це, за висловом Віктора Маринчака, “і світ, і власна позиція, яка викликає гнів, обурення, огиду. Продовження існування в попередньому стані стає нестерпним, переживається духовна катастрофа” [10, с. 232].

Отже, у вірші В. Стуса “Отак живу: як мавпа серед мавп” (1968 р.) поетична мова побудована на іронічному протиславленні автора із сучасним світом – гротескним у своїй обмеженості та нищості, сповненого мавп, які заперечують важливість людської індивідуальності: Отак живу: як мавпа серед мавп / чолом прогрішним із тавром зажури / ... Повз мене ходять мавпи чередою, / у них хода поважна, нешвидка. / Сказйтесь легше, аніж будь собою, / бо ж ні зубила, ані молотка [8, с. 124].

Переклад Ярополка Лассовського: And thus I live: an ape among the apes, / My forehead branded with a mark of woe... / With measured steps the apes walk by in bands, / And madness is easier choice than pride: / No hammer and no chisel arm my hands [8, с. 125].

Я. Лассовський вдало відтворює іронічний ефект етносимволічного образу за рахунок дослівного перекладу як *мавна серед мавпу* першому випадку. У другому випадку перекладачу не вдається відтворити оригінальну цілісність анімованого етносимволічного наповнення *череди мавп*, які поважно і неквапливо пересуваються одна за одною. Перекладач, використовуючи невдалий контекстуальний відповідник випрозорює етнокультурне наповнення образу череди мав, розчиняючи його в асоціативно зміненому образі кількох груп мавп, які неспішно проходять повз *with measured steps the apes walk by in bands*. Вдалим рішенням перекладача на нашу думку видається використання лексичної одиниці *ape*, а не *monkey*. Аре – примат, людиноподібна мавпа, яка стоїть на одному щаблі з людиною – це образомістка лексема, яка підсилює етно-культурне забарвлення оригінального контексту. Підтвердження трепетного ставлення перекладача до анімованого етносимволічного наповнення зоонімічного образу знаходимо у “Словнику літературних символів” Майкла Фербера, який акцентує увагу на тому, що не у всіх мовах існує диференціація між поняттями “примат” and “мавпа”, на відміну від англійської мови та її літературної традиції, згідно якої, мавп у порівнянні з приматами ототожнюють з чимось розпусним, грубим і соромітним (*переклад наш – А. М.*) [7, с. 21].

Ми цілком поділяємо думку В. Маринчика про те, що у проаналізованому вірші йдеться не стільки про соціально-політичні явища, вони в підтексті є, але не позначені в тексті, йдеться про духовний стан, про етичний вибір буття [10, с. 233]. Проблема свободи та вибору бути собою – є однією з ключових не лише для В. Стуса, а й для Василя Симоненка, який у частині “Казки про Дурила” – “Речитатив Старшин Раю” (1963 р.) апелює до виразного образу шимпанзе, етно-специфічно візуалізуючи його з метою викликати потужний іронічний ефекту читача. Яскраві асоціативні вкраплення-підказки “паперові гори”, “чорнильні моря”, “цідити істини” готують читача до складного питання, своєрідного емоційно-інтелектуального імпульсу, що інтертекстуально перегукується із питаннями, якими задається В. Стус: Одна турбота чола наші оре / а що, як в мудрі паперові гори / раптово влучить іскорка вогню? / Чи вистачить чорнила, щоб залить? Звернімось до першотвору: Порода наша мудра від природи, / ми знаєм все, бо осягнули все, / і глипає на нас зворушено і гордо / щасливий предок – щирий шимпанзе [4, с. 76].

Переклад Марти Богачевської-Хом’як: Our kind is wise from birth, / We know everything since we acquired status’ girth. / Our lucky ancestor, the chimpanzee / Looks at us in awe and glee [4, с. 77].

Переклад Андрія М. Фр.-Чировського: By nature our species is sagacious; / and we know all and are masters of all that we see. / And thus are watched with pride and jubilation / by our ancestor – the gentle chimpanzee [5, с. 45].

Перекладачка Марта Богачевська-Хом’як не відтворює алітераційну пару першого рядка *порода – природа*, до того ж робить ще один не найкращий перекладацький хід – вилучення уточнюючого прикметника *щирий*, що призвело до згасання мовно-культурного плану оригіналу.

Перекладач Андрій М. Фр.-Чировський досить точно відтворює лексико-синтаксичну будову першотвору, підбираючи при цьому точні контекстуальні відповідники до складно відтворюваних одиниць першотвору. Зокрема, фраза *ми знаєм все, бо осягнули все* знає доречного у даному випадку смислового розвитку *and we know all and are masters of all that we see*. Окрім того, Чировський вдало передає алітераційну пару першого рядка *порода – природа*: *species is sagacious*. Етносимволічне наповнення образу шимпанзе перекладач

відтворює неточно, вилучивши при цьому прикметник щасливий, а також віднайшовши контекстуальну заміну прикметника *щирий*.

Спільною перекладацькою невдачею обох перекладів вважаємо нхтування алітераційними акцентами першотвору. Алітерований рядок *щасливий предок – щирий шімпанзе* відтворено перекладачами дослівно, з певними вилученнями, без збереження відповідної алітераційної неповторності оригіналу. Ігнорация перекладачами такої важливої деталі як алітерація призводить до зміни смислового відтінку анімованого образу.

У поезіях Василя Стуса, порівнюючи з поетичним доробком Василя Симоненка, частіше зустрічаються етносимволи орнітологічного характеру, зокрема (горобець, ластівка, сорока, горизвістка) – традиційно опоетизовані образи, сповнені етно-символічного змісту. Відтак, поет найчастіше використовує етносимвол *ластівка / swallow*, на який ми натрапляємо і “Спокої” (1958 р.), і “Скорбному хоралі за стіною” (1959 р.), і у “Вчися чекати” (1969 р.).

У “Вчися чекати” Василь Стус досить складно зображує збалансований світ минулості, позбавлений страждань та необхідності самозберігатися. Перекладачу необхідно поглибитися у метафоричне плетиво етносимволів для того, щоб якнайточніше передати у перекладі цілісність символічного змісту першотвору. Проілюструємо фрагмент з вищезгаданої поезії: *Ластівки на електричних дротах, / почорніли од сині неба/* ще слухають стумні струни землі [8, с. 126].

Переклад Ярополка Лассовського: *Swallows perched on power lines, / blackened by the blue of the sky, / still listen to the dusky strings of earth* [8, с. 127].

У даному прикладі дослівний переклад смислового анімованого образу ластівки є вдалим. Перекладачу вдалося без зусиль точно передати смисловий зміст першотвору. Згідно української фольклорної традиції, ластівка – “чиста пташка”. Більш того, вона приносить на своїх крилах радість” [9, с. 408].

У “Спокої” (1958 р.), і “Скорбному хоралі за стіною” (1959 р.) Стус своїми промовистими рядками ілюструє своє “захоплення” ластівкою: *Скорбний хорал за стіною: / діти розплакались. / За вікном ластівки / точать вечора ультрамарин, / поспішаючи, поки дощ / землю не змочить* [8, с. 8].

Переклад Ярополка Лассовського: *Asorrowfulchoralenextdoor: / childrenarecrying. / Outside the window / swallows peck at eve’s ultramarine / hastily, before the rain / will wet the earth* [8, с. 9]

Недостатня увага перекладача до культурно-специфічної семантики оригіналу у конкретному прикладі спричинила згасання анімованого етносимволічного образу ластівок. Так, дослівний переклад (*swallows peck at eve’s ultramarine*) звучить дещо кострубато для англомовного читача. Вважаємо, що доречнішою була б прагматична адаптація та конкретизація: *eve’s bluesky*.

Проілюструємо ще один приклад: *Люблю дозвілля степове безкрає, / і запах чебрецю, і жайворонів крик, / могутні м’язи рідної землі, / і ластівок тривогу* [8, с.122].

Переклад Ярополка Лассовського: *I love the boundless freedom of the steppes, / the mighty muscles of my native land, / the scent of thyme, the skylarks’ call aloft, / the swallows’ fretfulness* [8, с. 123].

У цьому перекладі фіксуємо мікросемантичний зсув (*the swallows’ fretfulness*), який значно віддаляє цільового читача від етно-символічного змісту оригіналу. Українському читачеві видається очевидним, що тривога ластівок пов’язана зі зміною погоди, але аж ніяк не емоційне напруження чи незлагоду, яка впливає із тексту перекладу.

Не менш цікавим з точки зору відтворення засобами цільової мови є етносимволіка образу *сороки*. Проаналізуємо ступінь адекватності відтворення етносимволіки образу старих і мудрих сорок у фрагменті з поезії В. Стуса “Я знаю – ми будемо ще не раз бродити з тобою” (1962 р.): *Я знаю / ми будемо ще не раз / бродити з тобою, / слухати ліс притихлий, / старих і мудрих сорок* [8, с.18].

Переклад Я. Лассовського: *I know / We’ll roam together, time and time again, / we’ll listen to the forest hushed, the magpies, old and wise* [15, с.19].

В українській фольклорній традиції сорока є передвісником лиха. Більш того, за стародавніми українськими повір'ями ця птаха створена чортом і править йому за коня, тому застрелену сороку прив'язують до стелі в стайнях, певні, що нечиста сила не буде на конях їздити, а учепиться за сороку [11, с. 149]. Українська міфологічна традиція трактує сороку як у доволі цікавий спосіб: «Сорока на своєму довгому хвості приносить новини, а як кричить на хаті або на біля хати, то це означає, що господаря хтось лятиме або він отримає якусь звістку [9, с.414].

На Заході сороку пов'язують із користолобством, пустим базіканням та відомством... Її ототожнюють з провісницею долі, яку часом не видно (*переклад наш – А. М.*) [6, с. 265].

Для адекватного відтворення етносимволіки образу старих і мудрих сорок Ярополк Ласовський використовує словниковий відповідник *the magpies, old and wise*, що повністю передає культурну маркованість релеватних конотацій символічного підтексту етносимволу.

Отже, ігнорація перекладачем етнокультурного потенціалу зоонімічних образів привносить у переклад кардинальні інші смислові навантаження, нівелюючи при цьому етносимволізм першотвору на суспільно-культурному рівні тексту. Перекладачі широко вдаються до вилучення, віднайдення контекстуального відповідника, а також дослівного перекладу, нехтуючи при цьому конкретними етносимволами оригіналу. Окрім того, випадки мікросемантичних зсувів додають першотвору нових образно-смислових відтінків і спричиняють згасання етнокультурного потенціалу зоонімічних образів у поетичних текстах шістдесятників.

#### БІБЛІОГРАФІЯ

1. Aaron Gross, Anne Vallely *Animals and the Human Imagination: A Companion to Animal Studies* / Gross A., Vallely A. – New York: Columbia University Press, 2012. – 392 p.
2. Carl Gustav Jung / C. G. Jung “Psychology and Literature” // *Modern Man in Search of a Soul*. – Abingdon: Routledge, 2005. – 266 p.
3. David Connolly *Poetry translation* / D. Connolly // *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* / edited by Mona Baker. – London: Routledge, 1998. – 654 p.
4. *Four Ukrainian poets: Drach, Korotych, Kostenko, Symonenko* [edited, with an introduction by George S.N. Luckyi. Translated by Martha Bohachevsky-Chomiak and Danylo S. Struk]. – NY. : Quixote, 1969. – 84 p.
5. *Granite obelisks [Text]* / V. Symonenko; selected, transl. and annot. A. Freishyn-Chirovsky. - Jersey City, New Jersey : Svoboda, [s. a.]. – 149 p.
6. Hope W. Werness *The Continuum Encyclopedia of Animal Symbolism in Art* / H. W. Werness. – N.-Y. : The Continuum International Publishing Group Inc., 2006. – 481 p.
7. Michael Ferber *A dictionary of Literary Symbols* / M. Ferber. – NY. : Cambridge University Press, 1999. – 271 p.
8. *Vasyl Stus. Selected poems* / V. Stus ; Translated and edited by Jaropolk Lassowsky. – Munich : The Ukrainian Free University, 1987. – 166 p.
9. Войтович В. М. Українська міфологія / Валерій Войтович. – Вид. 4-ге. – К. : Либідь, 2015. – 664 с. – с.414-с. 408
10. Маринчак В. А. *Настоятельность сказанного. Катастрофическое сокровенное – сакральное в искусстве слова* / Харьковская правозащитная группа. – Харьков: Права людини, 2010. – 344 с.

#### ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

**Анастасія Маркелова** – аспірант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, старший викладач відділу мовної підготовки Національної академії прокуратури України.

*Наукові інтереси:* теорія і практика поетичного перекладу, лінгвокультурологія.

## ПРОБЛЕМИ ВАРІАТИВНОСТІ МОВИ В ДІАХРОНІЇ

*Рецензія на монографію Інни Царалунги*

*«Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст.»*

*(Хмельницький : ФП Гонта А. С., 2017, 448 с.)*

Нещодавно українська історична мовознавча наука збагатилася новим дослідженням, присвяченим з'ясуванню однієї з проблем становлення староукраїнської літературно-писемної мови XIV–XV ст., зокрема питанню варіативності – архіскладного та архіважливого завдання. Складність розв'язання цього завдання визначають, як мінімум, два аспекти: по-перше, хронологічні межі, по-друге, функціонування на тогочасних українських теренах системно близьких двох мов. Перший аспект вимагає від дослідниці розуміння того, що XIV ст. залишається тільки на рівні традиції століттям нового періоду розвитку української літературної мови – і то тільки для українського Лівобережжя. Правобережжя демонструє активне втягнення своїх ареалів у подальші неперервні процеси розвитку української літературної мови, зумовлені входженням більшої частини українських земель спочатку до складу Великого князівства Литовського, а згодом – і Речі Посполитої. Другий аспект має враховувати міжмовну взаємодію, репрезентовану пам'ятками офіційно-ділового та конфесійного стилів як визначальних і для києворуського періоду, і для XIV–XV ст. Ділова писемність, як відомо, з часу перших писемних текстів функціювала в загальній системі мови, засвідчуючи статичність, унормованість текстової організації та мовного наповнення. Конфесійній писемності властиві такі ж ознаки, щоправда як репрезентанту церковнослов'янської мови. Ділова писемність значною мірою відображала народнорозмовне мовлення, перебуваючи, таким чином, в опозиції до конфесійної. При цьому необхідно враховувати той факт, що ділова писемність не могла розвиватися автономно, відтак постійно взаємодіяла з мовними територіальними утвореннями, включаючи ті чи ті лінгвоодиниці в загальну систему розвитку мови та приводячи їх до єдиної норми. Конфесійна писемність задля отримання територіальних преференцій не могла обійтися без місцевої мови, головним репрезентантом якої на літературному рівні було ділове мовлення. Тож зберігаючи стійкий вектор розвитку, внутрішні характеристики, обидва стилі продовжували розвиватися в загальній мовній системі, виробляючи, крім запозичень, нові контаміновані фонетичні та граматичні засоби, на жаль, так і не інтегрувавшись та не виробивши єдиної цілісної мови.

В аспекті дослідження І. Б. Царалунги прикметними є слова І. Огієнка про значення ділових текстів для з'ясування особливостей формування української літературної мови: «... актова мова завсіди вела в нас перед у розвої мови літературної, бо все мусила відбивати живу народну мову. Значення т. зв. актової мови в історії розвитку української літературної мови дуже велике, першорядне, бо вона стала провідником живої нашої мови до мови літературної»<sup>1</sup>.

Звертає на себе увагу переконливість теоретичної платформи рецензованої студії. Визначаючи основним завданням «на основі текстів писемних пам'яток різних жанрів і стилів виявити й проаналізувати варіативні елементи староукраїнської мови XIV–XV ст. на фонетичному і морфологічному рівнях, встановити й обґрунтувати причини такої варіативності в писемних пам'ятках різних періодів, визначити місце мовного паралелізму у формуванні конкретної літературно-писемної системи на українських та суміжних з ними територіях XIV–XV ст.» (с. 9), авторка досить умотивовано підкреслює специфіку своєї праці колом джерел дослідження. Свого часу, розробляючи концепцію історичного словника, відомий лінгвіст Ю. С. Сорокін наголошував на значущості різножанрових пам'яток для праць такого типу. Він, зокрема, зазначав, що для «історичного словника мови певної епохи доцільно об'єднати дані ряду різних пам'яток цієї доби – різних за жанром, за зв'язками з літературними напрямками і школами, за відображенням у них функціональних різновидів мови. Тільки при такому об'єднанні в одному ряду неоднорідних за своїм характером і джерелами пам'яток і виявляється можливим зареєструвати зіткнення і взаємодію різних

<sup>1</sup> Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Либідь, 1995. С. 97.



тенденцій мовних змін – цей основний стимул розвитку мови»<sup>1</sup>. Цю настанову І. Б. Царалунга виконала.

Коментуючи джерела та принципи відбору пам'яток, дослідниця зупиняється на особі писаря/переписувача, роль якого у виробленні ділового чи конфесійного узусу, а відтак і норми неабияка. Саме таким чином – від індивідуального – відбувалося становлення норм української літературної мови.

Розмірковуючи про ключові поняття метамови дослідження, І. Б. Царалунга проаналізувала праці з варіантності/варіативності українських та закордонних лінгвістів, що дозволило зробити висновок про наявність різних підходів до потрактування цього явища. Звичайно, варіативність є ознакою, властивою одиницям усіх рівнів української мовної системи XIV–XV ст., два рівні з якої – фонетичний та морфологічний – авторка докладно опрацювала з проєкцією на наступні періоди, насамперед XVI–XVII ст., розвитку української літературної мови.

Другий розділ «Варіативність староукраїнської мови XIV–XV ст. на фонетичному рівні» присвячено з'ясуванню явища варіативності в системах вокалізму та консонантизму досліджуваних пам'яток. Скрупульозний аналіз дозволив авторці зробити висновок про відображення в ділових та конфесійних текстах XIV–XV ст. написань, що послідовно відображають давні писемні традиції, а також фонетичні риси, що стали типовими для сучасної української літературної мови. Зафіксовано риси другого південнослов'янського впливу, польської мови та українського діалектного мовлення. Тенденцію впливу народнорозмовного мовлення на церковнослов'янську мову засвідчує, як зазначає І. Б. Царалунга, «значне збільшення в XV ст. кількості власне українських рис давніх релігійних текстів» (с. 235). Аргументовано коментуючи звукові особливості, авторка, послуговуючись підзаголовковим терміном «поплутання», все ж таки зрідка звертається до терміна «акання» та наводить ілюстративний матеріал, який, проте, зовсім не засвідчує цього явища, наприклад *товарь провадл(т) до Бела Города* (с. 159), де радше маємо чергування в коренях дієслів. До речі, такої ж помилки припускається в дослідженні і В. М'якишев («Язык Литовского статута 1588 года», 2008), праця якого з огляду на хронологічні й локальні параметри, належність до офіційно-ділового стилю, проєкцію на наступне століття розвитку української літературної мови дозволила б І. Б. Царалунзі посилити вагомість висновків і для фонетичної, і для морфологічної варіативності.

У третьому розділі «Варіативність староукраїнської мови XIV–XV ст. на морфологічному рівні» увагу зосереджено переважно на варіативності іменника та дієслова як основних представників лексико-граматичних класів. За спостереженнями авторки, і ці, й інші іменні та службові частини мови, прислівник демонструють взаємодію живомовної стихії з діловою писемністю, остання з яких, своєю чергою, продовжує активно взаємодіяти з церковнослов'янською.

На основі проведеного дослідження укладено лінгвогеографічні карти (26 картосхем), що відображають передусім діалектне варіювання української мови на основі писемних пам'яток офіційно-ділового стилю староукраїнської літературно-писемної мови XIV–XV ст., проте відсутні картосхеми за матеріалами церковно-релігійних текстів зазначеного періоду. Адже кількість текстів конфесійного стилю дає можливість такого узагальнення й унаочнення варіативних явищ.

Зазначимо й те, що мова викладу не переобтяжена чужомовною термінологією, що сприяє зрозумілості важливих положень праці.

Загалом монографія демонструє високий рівень лінгвістичної підготовки І. Б. Царалунги, її здатність виконувати різні види опису мови, використовуючи релевантні методи і прийоми, виявляти значущі закономірності становлення української літературної мови в діячій історії. Рецензована праця буде корисною для дослідників історії української мови, а також знайде широке застосування в лінгводидактиці вищої школи.

О. Ю. Зелінська, доктор філологічних наук, доцент

<sup>1</sup> Сорокин Ю. С. Что такое исторический словарь? // *Проблемы исторической лексикографии*. Ленинград : Наука, 1977. С. 12.

## ЗМІСТ

У 35 РОКІВ ВСЕ ЩЕ ТІЛЬКИ ПОЧИНАЄТЬСЯ. ЮВІЛЕЙ ФАКУЛЬТЕТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЦДПУ ІМ. В. ВИННИЧЕНКА.....	5
<b>СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ, ВЗАЄМОДІЯ Й КОНТАКТУВАННЯ МОВ .....</b>	<b>7</b>
<i>ОЛЕГ СЕМЕНЮК</i> . ВІДЗЕРКАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ І МОВНИХ ЯВИЩ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В ФЕЙЛЕТОНАХ ОСТАПА ВИШНІ .....	7
<i>ТЕТЯНА ГАРЛИЦЬКА</i> . ФОРМУВАННЯ МОВНОГО ОТОЧЕННЯ МІСТА ПІД УПЛИВОМ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ.....	12
<i>ЛАРИСА ГУЦУЛ, ОЛЕКСАНДРА ГУЦУЛ</i> . ВИТОКИ ПОЛІТИКИ ЗАБОРОНИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ РОСІЙСЬКИМ УРЯДОМ У ХVІІІ СТОЛІТТІ.....	16
<i>ОКСАНА ОСТРОУШКО</i> . НОВІТНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У СФЕРІ ПОБУТУ: НАЗВИ КУХОННОЇ ТЕХНІКИ ТА ПРИЛАДДЯ.....	23
<i>ОКСАНА ДАНИЛЕНКО</i> . ОСОБЕННОСТИ НЕМЕЦЬКОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА ПОСЛЕ ОБЪЕДИНЕНИЯ ГЕРМАНИИ.....	28
<i>ЯРОСЛАВА МУКАТАЄВА</i> . ЕВОЛЮЦІЯ СТИЛЮ НІМЕЦЬКОГО ШВАНКУ .....	32
<i>ОЛЬГА ЧОРНА</i> . МОВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ .....	37
<i>АННА АЛЬОШИНА</i> . ЕТИМОЛОГІЧНИЙ ТА МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ШВЕЙЦАРСЬКОГО ВАРІАНТА НІМЕЦЬКОЇ МОВИ .....	43
<i>МАРГАРИТА ОКСАНИЧ</i> . ВПЛИВ ДІАЛЕКТНОЇ ДИВЕРГЕНТНОСТІ НА РОЗВИТОК ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТОК У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ .....	48
<b>АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ, ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ, ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ ТА ЕТНОЛІНГВІСТИКИ .....</b>	<b>55</b>
<i>ЮЛІЯ БОЙКО</i> . РОЛЬ КАТЕГОРИЗАЦІЇ ТА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПРИ ФОРМУВАННІ КОГНІТИВНИХ СТРУКТУР .....	55
<i>ОЛЬГА ЗАБОЛОТСЬКА</i> . ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОНЦЕПТУ <i>СМЕРТЬ</i> У ТВОРАХ АНГЛОМОВНИХ ПИСЬМЕННИКІВ.....	59
<i>ОЛЕКСАНДР КОЛЕСНИК</i> . СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ У ВИМІРІ МОВИ: ЛІНГВОУНІВЕРСОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД.....	65
<i>ОЛЕНА МАТЕРИНСЬКА</i> . КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОСТОРУ В НІМЕЦЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ЛОКАТИВНИХ МЕРОНІМІВ).....	73
<i>КОСТЯНТИН МІЗІН</i> . НІМЕЦЬКИЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ <i>GÖNNEN</i> У КРОСКУЛЬТУРНОМУ ВИСВІТЛЕННІ: ЕТНОУНІКАЛЬНІ СМИСЛИ.....	80
<i>ГАННА ПРИХОДЬКО</i> . ПРОБЛЕМА ІМПЛІЦИТНОСТІ В ЛІНГВІСТИЦІ.....	86
<i>ОКСАНА ДЗЮБЕНКО</i> . ДИНАМІКА РОЗВИТКУ КОНЦЕПТУ <i>НАВЧАННЯ</i> У СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ .....	90
<i>ГАЛИНА КОЗУБ, МАРИЯ ОЛЬХОВИК</i> . ЛЕКСИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА ФУТБОЛ В РУССКОЙ И НЕМЕЦЬКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ.....	94
<i>ВАЛЕНТИНА ПАРАЩУК</i> . ЕТНОЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ “THE SOUTHERNER” : КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЄВІ Й ПЕРЦЕПТИВНО-ОБРАЗНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	100
<i>МАРТА ПЕТРИШИН</i> . КОНЦЕПТ ЖІНКА В ЛАТИНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ І ПРИКАЗКАХ.....	107
<i>КАТЕРИНА ТИМОФІЇВА, ЮЛІЯ НАГОРНА</i> . ВЕРБАЛІЗАЦІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.....	112
<i>MARYNA KALASHNYKOVA</i> . «CONCEPTOSPHERE» NOTION AND ITS SYSTEM ORGANIZATION».....	116
<i>ВІРА ЛИКІНА</i> . ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ДЕМОКРАТІЯ В ПРОГРАМНИХ ВИСТУПАХ ПРЕЗИДЕНТА ОБАМИ І ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА КАМЕРОНА: ЛІНГВОРИТОРИЧНИЙ АСПЕКТ .....	119

<b>РІЗНОЧИТАННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ</b> .....	125
<i>ТЕТЯНА БЕЦЕНКО</i> . ПОЕТИЧНА МОВА ВАСИЛЯ ГОЛОБОРОДЬКА: ОЗНАКИ ІДІОЛЕКТУ .....	125
<i>RICHARD JOSEF BRUNNER</i> . GOETHE'S FAUST: EIN FASZINIERTES, EPOCHALES UND RÄTSELHAFTES WERK.....	131
<i>СВІТЛАНА ІВАНЕНКО</i> . СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ДІАЛЕКТНОГО ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ .....	135
<i>ЮРІЙ МАРИНЕНКО</i> . ЮРІЙ БОЙКО-БЛОХИН ЯК ЛІТЕРАТУРНИЙ КРИТИК .....	141
<i>СЕРГІЙ МИХИДА</i> . ХАРАКТЕР ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА: ФОРМУВАННЯ І ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ .....	147
<i>ЛІДІЯ БІЛОНОЖКО</i> . КООРДИНАТИ ПРОСТОРУ І ЧАСУ В РОМАНІ Т. УАЙЛДЕРА «КАБАЛА» .....	156
<i>ОЛЕКСАНДР БІЛОУС, ОЛЬГА БІЛОУС</i> . ВЗАЄМОДІЯ ЛІТЕРАТУР ЯК СИСТЕМА ЛАНОК: ЗВ'ЯЗКИ, РЕЦЕПЦІЯ, ПЕРЕКЛАД.....	161
<i>ТЕТЯНА ВДОВЕНКО</i> . КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ ОПОВІДАЧІВ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ.....	172
<i>ОКСАНА ВЕЧІРКО</i> . ХУДОЖНІЙ СВІТ «КРИМСЬКИХ СОНЕТІВ» АДАМА МІЦКЕВИЧА: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ.....	176
<i>НАДІЯ ВІЛЬХОВЧЕНКО</i> . НОВОТВОРИ В АНГЛОМОВНІЙ НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ: ОСОБЛИВОСТІ ПОТЕНЦІЙНОГО СЛОВОТВІРНОГО ТИПУ .....	181
<i>ОЛЕНА КОЛГАН, КАМІЛА САЛАХУТДІНОВА</i> . ВІЙСЬКОВІ ТЕРМІНИ ЯК СКЛАДОВА ХУДОЖНІХ ЗАСОБІВ У ТВОРІ О. ДОВЖЕНКА „ПОВІСТЬ ПОЛУМ'ЯНИХ ЛІТ” .....	184
<i>ОЛЬГА КРИНИЦЬКА</i> . ТЕКСТОТВІРНА ФУНКЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ У ДРАМАТУРГІЙНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ДРАМИ М. КУЛІША «НАРОДНИЙ МАЛАХІЙ») .....	189
<i>МАРИНА ЛІТВИНОВА</i> . «ЛЕТТІПАРК» ЮДІТ ГЕРМАНН: ЕСТЕТИКА МІНІМАЛІЗМУ .....	194
<i>ВАСИЛЬ ЛОПУШАНСЬКИЙ</i> . МІФООБРАЗ БАТЬКА У ТВОРАХ БРУНО ШУЛЬЦА ТА ФРАНЦА КАФКИ .....	200
<i>АЛЛА ЛУПОЛ</i> . АНТРОПОНІМНИЙ СЕГМЕНТ УКРАЇНСЬКОГО КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО КОЛА У ПОЕТОНІМІКОНІ В. СТУСА .....	205
<i>ІННА ПЕРЦОВА</i> . ГРАНІ ЛЮБОВІ У «НАУЦІ КОХАННЯ» ОВІДІЯ .....	212
<i>ОЛЕСЯ СКЛЯРЕНКО</i> . ПЕРЕСОНАЖНЕ МОВЛЕННЯ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ ЯК ДИСКУРСИВНА СКЛАДОВА ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ ОПОВІДАНИЙ І. БАХМАНН) .....	217
<i>ДМИТРО СОКОЛОВ</i> . КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА ПОЧАТКОВИХ РЕЧЕНЬ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ, ВІДМІЧЕНИХ ЛІТЕРАТУРНОЮ ПРЕМІЄЮ «DEUTSCHER BUCHPREIS».....	222
<i>YULIYA STODOLINSKA</i> . CHILD-NARRATOR IN LAURA INGALLS WILDER'S BOOKS .....	226
<i>ЯНА ВИШНИЦЬКА</i> . ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛЬБОРОНІМІВ У РОМАНІ «ЖИТТЯ ПІ» .....	229
<i>АННА КРАВЧЕНКО</i> . ІДЕЯ МОДИФІКАЦІЇ ВІРИ В РОМАНІ Е. Л. ДОКТОРОУ «МІСТО БОГА» .....	232
<i>ОКСАНА ЛЕВЧЕНКО</i> . НЕОРОМАНТИЧНІ РИСИ НОВЕЛИ «ЦВІТ ЯБЛУНІ» МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО .....	236
<i>ГАЛИНА МАКСИМЧУК</i> . АВТОРСЬКІ ЛЕКСИЧНІ НОВОТВОРИ З КОМПОНЕНТАМИ- МІФОНІМАМИ В НОВІТНЬОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	239
<i>JAN RASCHOLSKI</i> . NICHT NUR DIE ZEITACHSE ODER EIN LITERATURUNTERRICHT MIT DEUTSCHLANDS LANDKARTE .....	245
<i>ІННА ПРИХОДЬКО</i> . ІСТОРІЯ ЯК ЕКСТАЛІНГВАЛЬНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ДЕРЖАВИ В АНГЛОМОВНІЙ КАНАДСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХVІІІ-ХХІ СТ.....	251
<i>ОЛЕКСАНДРА СИТНИК, НАТАЛІЯ ТАНЬКО, СВІТЛАНА СКИРТА</i> . ВЖИВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ СТИЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ У РОМАНІ РЕНСОМА РІГГЗА «ДІМ ДИВНИХ ДІТЕЙ» .....	256
<i>ВИКТОРИЯ ЧЕРЕВЧЕНКО</i> . КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕМПОРАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РАССКАЗЕ И. БУНИНА «АНТОНОВСКИЕ ЯБЛОКИ».....	262
<i>АЛЕКСАНДР ЧЕРЕВЧЕНКО</i> . КОННОТАТИВНАЯ ТОНАЛЬНОСТЬ МИФОЛОГЕМЫ МУЗА В ПОЕТИЧЕСКОЙ РЕЧИ А. АХМАТОВОЙ .....	267
<i>ОЛЬГА ЧЕРНЕНКО</i> . УКРАЇНСЬКА ПІСНЯ ЯК ДУХОВНА ЦІННІСТЬ У ПОЕТИЧНОМУ МОВОМИСЛЕННІ ВІКТОРА БОЙКА.....	272

<b>ПОЛКРИТИКА ТЕКСТІВ НЕХУДОЖНІХ СТИЛІВ</b> .....	276
<i>ТОМАШ ГОСКОВЕЦ</i> . ПИСЬМЕННОСТЬ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО КАК ЕВРОПЕЙСКИЙ ФЕНОМЕН (О КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ ВОСПРИЯТИЯ «ПРАЖСКОЙ» БИБЛИИ ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ) .....	276
<i>ТЕТЯНА КІБАЛЬНИКОВА</i> . ТИПОЛОГІЯ ТА МАРКУВАННЯ ЦИТАТ У НАУКОВОМУ ТЕКСТІ.....	285
<i>ЕЛІНА КУЩ, ДАРІЯ ЗАНЬКОВА</i> . ЛІНГВАЛЬНИЙ СТАТУС АНГЛОМОВНОГО АФОРИЗМУ .....	290
<i>ОЛЬГА КРИЖАНІВСЬКА</i> . ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ: ПІДПИС (НА ПРИКЛАДІ ЛИСТІВ ГРИГОРІЯ БІЛОУСА).....	293
<i>РАИСА СТЕВАНОВИЧ</i> . МЕХАНИЗМЫ ЭКСПРЕССИВНОСТИ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ В ЭВРИСТИЧЕСКИХ НАУЧНЫХ ТЕКСТАХ(МЕЖЪЯЗЫКОВОЙ АСПЕКТ).....	299
<i>ОЛЕКСАНДРА ЧЕРНІКОВА</i> . ПРОДУКТИВНІСТЬ КІНОТЕКСТУ ЯК ГЕНЕРАТОРА МЕМІВ (НА ПРИКЛАДІ КІНОФІЛЬМУ ‘THE PRINCESS BRIDE’) .....	304
<i>СВІТЛАНА ШУЛЯК</i> . СВІТОБАЧЕННЯ ЗАМОВЛЯЛЬНИХ ТЕКСТІВ В УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	309
<b>АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДИСКУРСОЗНАВСТВА ТА КОМУНІКАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ</b> .....	314
<i>HILMAR BRUNNER</i> . VOM MYTHOS DER MANIPULATION .....	314
<i>ТЕТЯНА КОЗЛОВА</i> . ІКОНІЧНІСТЬ ЖЕСТОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	317
<i>АННА АГЕЙЧЕВА ОЛЕНА БАЛАЦЬКА</i> . ТИПОВІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ В КРИТИЧНИХ ЗАУВАЖЕННЯХ В АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТТЯХ З ЛІНГВІСТИКИ .....	322
<i>INESA BAUBAKOVA OLEKSANDRA HASKO</i> . BODY LANGUAGE AS A WINDOW INTO HUMAN MIND.....	325
<i>ЯРОСЛАВА ГНЕЗДІЛОВА</i> . МЕТА-МАРКЕРИ АКАДЕМІЧНОГО ДИСКУРСУ В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ РЕФЛЕКСИВНОСТІ.....	329
<i>OLENA YEMELYANOVA, ANNA MELAI</i> . PECULIARITIES OF PHONOSTYLISTIC DEVICES USAGE IN ENGLISH ADVERTISING DISCOURSE .....	333
<i>МАРГАРИТА ЗАЙЦЕВА</i> . ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСКУРСА ПРОТИВОСТОЯНИЯ.....	336
<i>ОЛЬГА КАЧМАР</i> . СТРАТЕГІЯ СУБ’ЄКТА ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОГО ДИСКУРСУ .....	342
<i>ЮЛІЯ КОНОНЕЦЬ</i> . ТЕХНОЛОГІЇ ДОПОВНЕНОЇ РЕАЛЬНОСТІ (AUGMENTED REALITY) В АНГЛОМОВНОМУ РЕКЛАМНОМУ ДИСКУРСІ.....	346
<i>МАРІЯ КУЗНЕЦОВА, АНАСТАСІЯ ШИБЕКО</i> . ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАСОБІВ ТЕКСТОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СОЦІАЛЬНІЙ МЕРЕЖІ TWITTER .....	351
<i>НАТАЛІЯ КУРАВСЬКА</i> . РЕКВЕСТИВ У СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ.....	356
<i>ЕЛІНА КУЩ, ВАДИМ ВОЛКОВ</i> . АНГЛОМОВНИЙ МЕДІАДИСКУРС ЯК КОНТЕКСТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ.....	360
<i>ЛЕСЯ ОВСІЄНКО</i> . РЕАЛІЗАЦІЯ МОВИ «VONG» У СУЧАСНОМУ НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ .....	363
<i>ОЛЬГА ПАДАЛКА</i> . РОЛЬ ТЕМПУ ПІД ЧАС АКТУАЛЬНОГО ЧЛЕНУВАННЯ НІМЕЦЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОМОВИ .....	368
<i>ЛАРИСА ПАВЛОВА, СОФІЯ ПРОКУШЕВА</i> . ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ КРАЇНИ В ТЕКСТАХ РЕКЛАМНОГО МЕДІАДИСКУРСУ .....	372
<i>ІННА ПІРОГ</i> . АРГУМЕНТАЦІЯ, МАНІПУЛЯЦІЯ, СУГЕСТІЯ: ДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЬЯТЬ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ НІМЕЦЬКОГО МЕДІАДИСКУРСУ) .....	378
<i>ТЕТЯНА ПОЛЯКОВА</i> . ІНФОРМАТИВНІСТЬ ЯК ДИФЕРЕНЦІЙНА ОЗНАКА ЖАНРУ ТВІТТІНГ В АНГЛОМОВНІЙ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ.....	382
<i>ОЛЕНА ПОПОВА, МАРИНА ВІНОГРАДОВА, ОКСАНА КУЖЕЛЬ</i> . ДИХОТОМІЯ PERFECT – PRÄTERITUM У НІМЕЦЬКОМУ РЕКЛАМНОМУ ТА КІНО-ДИСКУРСАХ .....	385
<i>ВІКТОРІЯ САМАРІНА</i> . СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ РЕКЛАМИ .....	391
<i>ОКСАНА СЕМИДА</i> . СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОМЕНТАР У СТАТТЯХ НА УКРАЇНСЬКУ ТЕМАТИКУ У ФРАНЦУЗЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ.....	394
<i>ІРИНА СУЇМА</i> . ЕВРИСТИЧНИЙ РЕСПОНСИВ ЯК ЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ.....	399

<i>ІГОР СУХОВ, СВГЕНІЯ ЧЕТВЕРТАК.</i> КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕТНІЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ У АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ США .....	405
<i>КАТЕРИНА АНДРІЙШИНА.</i> ДИСПОЗИЦІЯ СТАТЕЙ АНГЛОМОВНОГО ЖУРНАЛЬНОГО ДИСКУРСУ В РАКУРСІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ АВТОРИЗАЦІЇ .....	408
<i>ЛІЛІЯ АПОЛОНОВА.</i> ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЛОКУЦІЇ В ПРАГМАЛІНГВІСТИЦІ .....	414
<i>НАДІЯ ДОРОНКІНА.</i> АРГУМЕНТАТИВНІ ФРАГМЕНТИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ СТАТЕЙ .....	420
<i>ЮЛІЯ НАДТОЧІЙ.</i> ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВПЛИВУ НА АУДИТОРІЮ НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ ПОЛІТИЧНИХ ПРОМОВ.....	423
<i>ВІКТОРІЯ ОСТАПЧЕНКО.</i> АЛЮЗІЙНІ ІМПЛІКАТУРИ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ Р.М. РІЛЬКЕ .....	427
<i>ТЕТЯНА САВЧУК.</i> АВТОХТОНИ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ГАСТРОНОМІЧНОГО РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ .....	432
<i>МАРГАРИТА СЕДАКОВА.</i> ОБРАЗНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ БАЛЬНОГО ТАНЦЮ В ХОРЕОГРАФІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	437
<i>ІННА СІВАЧЕНКО.</i> ТЕМПОРАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЯ СПОРТИВНИХ КОМЕНТАТОРІВ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКИХ КОМЕНТАРІВ КІННИХ ПЕРЕГОНІВ) .....	442
<i>ВІТАЛІЙ СТЕПАНОВ.</i> РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ФРЕЙМУ-СЦЕНАРІЮ АНЕКСІЯ КРИМУ В АНГЛОМОВНОМУ ВИДАННІ <i>THE GUARDIAN</i> .....	448
<i>НАТАЛІЯ ШАПОЧКА.</i> МОДАЛЬНИЙ ПРОСТІР НІМЕЦЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ .....	456
<i>ОЛЕНА ЩЕРБАК.</i> КОМУНІКАТИВНА ЕФЕКТИВНІСТЬ МУЗИЧНИХ КОДІВ У ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕРЦІЙНОЇ ТЕЛЕРЕКЛАМИ .....	460
<b>ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА МІЖКУЛЬТУРНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ .....</b>	<b>466</b>
<i>СВІТЛАНА АМЕЛІНА.</i> СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНОЇ ПІДМОВИ У СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ .....	466
<i>МАРИЯМ АРПЕНТЬЄВА.</i> УРОВНІ ПЕРЕВОДА КАК УРОВНІ ПОНИМАННЯ ТЕКСТА .....	471
<i>МАРГАРИТА ДОРОФСЬВА.</i> ДИСКУРСИВНІ ПОМИЛКИ У ПЕРЕКЛАДІ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ТЕКСТІВ ( <i>СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ</i> ) .....	476
<i>МАРІЯ ІВАНИЦЬКА.</i> РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРЕКЛАДІВ У ФОРМУВАННІ ОБРАЗУ УКРАЇНИ НА НІМЕЦЬКОМОВНИХ ТЕРЕНАХ .....	481
<i>ОЛЕНА ПАВЛЕНКО.</i> ПЕРЕКЛАД ЯК ПРОНИКНЕННЯ В КОНТЕКСТУАЛЬНУ МЕРЕЖУ ІНШОЇ КУЛЬТУРИ: «Я» ТА «ІНШИЙ» .....	487
<i>OLEKSANDR BILOUS.</i> WEGE ZUR ÄQUIVALENZ BEI DER ÜBERSETZUNG SCHÖNGEISTIGER WERKE.....	494
<i>КАТЕРИНА БОНДАРЕНКО.</i> НОМІНАЦІЇ МІСЬКИХ ОБ'ЄКТІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА АНГЛІЙСЬКОМУ СЛЕНГУ: ДО ПИТАННЯ ПРО ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ТА ПЕРЕКЛАД.....	499
<i>ПІТЕР БУЛОНЬ.</i> КЛЮЧЕВА РОЛЬ НЕМЕЦЬКИХ И ФРАНЦУЗСКИХ ПЕРЕВОДОВ В РАННЕМ ЕВРОПЕЙСКОМ ВОСПРИЯТИИ ДОСТОЕВСКОГО .....	504
<i>ГАЛИНА ВАСИЛЕНКО.</i> РОЛЬ СИМВОЛІВ ТА РЕАЛІЙ ПРИ ВІДТВОРЕННІ ОБРАЗУ В ПОЕТИЧНОМУ ПЕРЕКЛАДІ .....	512
<i>YULIA HOLOVATSKA TARAS PROTSYSHYN.</i> LOCALIZATION AS A MEANS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION: TRANSLATION ASPECT.....	518
<i>МИКОЛА ВЕРЕЗУБЕНКО.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ МЕТАФОРИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ТЕКСТАХ НІМЕЦЬКИХ ФУТБОЛЬНИХ КОМЕНТАТОРІВ.....	521
<i>ОЛЕНА ІЛЬСНКО.</i> ЕТИМОЛОГІЯ І НЕ ТІЛЬКИ: ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ В РОБОТІ ПЕРЕКЛАДАЧА.....	525
<i>ГАЛИНА КУЗЕНКО.</i> ОСМИСЛЕННЯ СЕМІОТИЧНИХ КОДІВУ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ .....	529
<i>TETIANA LELEKA.</i> THE PECULIARITIES OF TRANSLATION OF NON-EQUIVALENT WORDS INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE .....	533
<i>ОКСАНА МАТВІЙШИН.</i> АСПЕКТИ МІЖМОВНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В НІМЕЦЬКОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ ВІЛЬГЕЛЬМА ГОРОШОВСЬКОГО .....	538

<i>DOROTA NOWICKA. DAS ÜBERSETZEN VON QUELLEN ZUR REGIONALGESCHICHTE ALS EINE PROJEKTORIENTIERTE UNTERRICHTSMETHODE FÜR GERMANISTIKSTUDENTEN</i> .....	542
<i>НАТАЛІЯ РУДНИЦЬКА. ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАДІ ІДЕОЛОГІЧНО МОТИВОВАНА КАНОНІЗАЦІЯ В СРСР</i> .....	547
<i>ВІКТОРІЯ СТАВЦЕВА. ІСТОРИЧНІ АЛЮЗІЇ АНГЛОМОВНОГО МЕДІАДИСКУРСУ США ТА СПОСОБИ ЇХ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ</i> .....	553
<i>БОГДАН СТАСЮК. УКРАЇНСЬКА МЕЛВІЛЛІАНА: ОГЛЯД СТАНУ ПРОБЛЕМИ</i> .....	558
<i>TETIANA TSEPENIUK. TRANSLATION OF SIMILES IN LUCY MAUD MONTGOMERY'S NOVEL ANNE OF GREEN GABLES</i> .....	563
<i>ОКСАНА ШАПОШНИК. ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ВТОРИННИХ СВІТІВ ФЕНТЕЗІ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ</i> .....	568
<i>ЛАРИСА ЯРОВА, ЯНА ГРЕБЕНЮК. АНАЛІЗ СПОСОБІВ ПЕРЕКЛАДУ ЦИТАТ У РОМАНІ ДОННИ ТАРТТ «ТАСМНА ІСТОРІЯ» УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ</i> .....	573
<i>РУСЛАНА ГОНЧАРУК. ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТУ «ДОЛЯ» В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ Г. ГЕЙНЕ</i> .....	578
<i>ІРИНА КОБИЛІНСЬКА. ХАРАКТЕРНІ ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ПОМИЛКИ У ТЕКСТАХ ГЛОБАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУПРОВОДУ ТА МАРКЕТИНГУ ПРОДУКЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)</i> .....	582
<i>АНАСТАСІЯ МАРКЕЛОВА. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ЕТНОСИМВОЛІВ ЗООНІМІЧНОГО ХАРАКТЕРУ У ПЕРЕКЛАДАХ ПОЕЗІЙ ВАСИЛЯ СТУСА І ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ</i> .....	586
<b>ПРОБЛЕМИ ВАРІАТИВНОСТІ МОВИ В ДІАХРОНІІ. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ІННИ ЦАРАЛУНГІ</b> .....	591

Наукове видання

# НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:  
Філологічні науки**

**Випуск 164**

Редактор: Білоус О.М.  
Технічний редактор: Лисенко В.Ф.

*«Наукові записки. Серія: Філологічні науки» Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка внесені до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 04.07.2014 № 793).*

*Свідоцтво про державну реєстрацію  
друкованого засобу масової інформації  
Серія КВ № 155254097Р від 22.06.2009 р.  
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 69,52  
Облік. видан. арк. 83,64. Тираж 95. Зам. № 325

Видавництво ТОВ «КОД»  
25009, м. Кропивницький, вул. Соборна, 7а, тел./факс (0522) 322-326  
Свідоцтво державного комітету інформаційної політики:  
серія ДК № 995 від 24.07.2002 року.

Виготовлювач СПД ФО Лисенко В.Ф., т. (0522) 322-326  
25029, м. Кропивницький, вул. Пацаєва, 14, к. 1, кв. 101.  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи №3904 від 22.10.2010 р.

